PLUTARKHOSZ

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

FORDÍTOTTA
MÁTHÉ ELEK

MÁSODIK KÖTET

TARTALOM

PELOPIDASZ - MARCELLUS
PELOPIDASZ
MARCELLUS
PELOPIDASZ ÉS MARCELLUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA
PÜRRHOSZ - CAIUS MARIUS
PÜRRHOSZ
CAIUS MARIUS
SERTORIUS - EUMENÉSZ
SERTORIUS
EUMENÉSZ
SERTORIUS ÉS EUMENÉSZ ÖSSZEHASONLÍTÁSA
AEMILIUS PAULUS - TIMOLEÓN
AEMILIUS PAULUS
TIMOLEÓN
AEMILIUS ÉS TIMOLEÓN ÖSSZEHASONLÍTÁSA
DÉMOSZTHENÉSZ - CICERO
DÉMOSZTHENÉSZ
CICERO
DÉMOSZTHENÉSZ ÉS CICERO ÖSSZEHASONLÍTÁSA
PHILOPOIMÉN - TITUS FLAMININUS
PHILOPOIMÉN
TITUS FLAMININUS
PHILOPOIMÉN ÉS TITUS FLAMININUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA
PHÓKIÓN - AZ IFJABB CATO
PHÓKIÓN
AZ IFJABB CATO
AGISZ - KLEOMENÉSZ - TIBERIUS GRACCHUS - CAIUS GRACCHUS
AGISZ
KLEOMENÉSZ
TIBERIUS GRACCHUS
CAIUS GRACCHUS
AGISZ, KLEOMENÉSZ, TIBERIUS ÉS CAIUS GRACCHUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA
DÉMÉTRIOSZ - ANTONIUS
DÉMÉTRIOSZ
ANTONIUS
DÉMÉTRIOSZ ÉS ANTONIUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA
DIÓN - BRUTUS
DIÓN
BRUTUS
DIÓN ÉS BRUTUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA
ARATOSZ
ARTAXERXÉSZ
GALBA
OTHO
UTÓSZÓ
JEGYZETSZÓTÁR
SZÖVEGMAGYARÁZATOK

PELOPIDASZ - MARCELLUS

PELOPIDASZ[1]

1. Az idősebb Cato, amikor a harcmezőn meggondolatlan és vakmerően küzdő embert dicsértek előtte, azt mondta, hogy más a bátorság, és más az, ha valaki kevésre becsüli az életet, s ebben igaza volt. Antigonosz[2] seregében szolgált egy vakmerő katona, aki beteges, gyenge szervezetű ember volt; amikor a király megkérdezte tőle sápadt arcszíne okát, bevallotta, hogy valami rejtett betegsége van. A király megsajnálta, s megparancsolta az orvosoknak, hogyha lehet, segítsenek rajta, tegyenek meg mindent érte. A derék ember valóban meggyógyult, de ezután már nem kereste a veszélyeket, s nem vetette magát olyan hevesen a küzdelembe. Antigonosznak ez feltűnt, megrótta érte, és csodálkozását fejezte ki a változáson. Az ember nem titkolta az okot, és így szólt: „Te tettél bátortalanabbá, királyom, mert megszabadítottál azoktól a bajoktól, amelyek miatt az életet kevésre becsültem." Úgy látszik, ezért mondta egy szübariszi ember a spártaiakról, hogy nem is olyan nagy dolog, ha a csatában megöletik magukat, legalább megszabadulnak fáradalmaiktól és nyomorult életüktől. Természetesen Szübarisz elpuhult és fényűző lakóinak azok az emberek, akik a szép iránti lelkesedésből és nemes becsvágyból nem féltek a haláltól, úgy tűntek fel, mintha gyűlölnék az életet; de a spártaiaknak az erény megadta, hogy örömüket találják az életben éppen úgy, mint a halálban. Kitűnik ez az alábbi sírversből is, amely azt mondja, hogy ezek itt

> *meghaltak, nem sokra becsülve halált avagy éltet,*
> *csak, hogy igaz becsület töltse be mindeniket.*

Mert nem szégyenletes dolog, ha valaki tiszteletre méltó okból kerüli, mint ahogy azért sem jár dicséret, ha az élet megvetése miatt vállalja bátran a halált. Ezért viszi Homérosz a legbátrabb és legharcrakészebb hősöket mindig szépen és jól felfegyverkezve a csatába; a görög törvényhozók is az olyan harcosra szabtak ki büntetést, aki a pajzsát, nem pedig arra, aki kardját vagy a dárdáját dobta el; így akarták az embereket megtanítani, hogy mindenki inkább saját testi épségét védje, mint az ellenséget pusztítsa, különösen ha egy város feje vagy egy hadsereg vezére az illető.

2. Mert ha Iphikratész nyomán a könnyű fegyverzetű csapatokat a kézzel, a lovasságot a lábbal, az egész phalanxot a mellel és a törzzsel, a vezért pedig a fejjel hasonlítjuk össze, nyilvánvaló, hogy a szükségtelenül kockáztató és vakmerősködő vezér nemcsak önmagát sodorja bajba, hanem a közösség biztonságát is veszélyezteti, amely pedig az övétől is függ. Ezért nem adott helyes választ a jósnak Kallikratidasz, aki egyébként nagy ember volt. A jós ugyanis arra intette, hogy vigyázzon, mert az áldozati előjelek a halálát mutatják. Kallikratidasz erre azt felelte, hogy Spárta sorsa nem egy emberen múlik. Kallikratidasz mint katona valóban csak egy ember volt, de mint hadvezér önmagában egyesítette az egész hadsereget, és így nem egyetlen embert jelentett, hiszen olyan sokan odavesztek általa. Helyesebben fejezte ki magát az öreg Antigonosz, amikor Androsznál tengeri csata előtt állt, s valaki megjegyezte, hogy az ellenségnek sokkal több hajója van: „Szerinted én hány hajónak számítok?" - kérdezte. Ezzel azt akarta kifejezni, mekkora fontossága van a hadi tapasztalatban és erényben gazdag hadvezetésnek, amelynek elsősorban azt az embert kell megóvnia, aki oltalmat nyújt az egész seregnek. Helyesen jegyezte meg Timotheosz, amikor Kharész sebeit és a pajzsába fúródott dárdát mutogatta az athéniaknak: „Én bizony nagyon elrestelltem magamat, amikor

Szamosz ostrománál lövedék csapódott be a közelemben, hogy éretlen ifjú módjára viselkedtem, pedig olyan nagy hadsereg fővezére voltam.” Ha azonban a vezér kockázatvállalása az egész hadsereg üdvét szolgálja, nem szabad kímélnie sem kezét, sem testét, s nem szabad törődnie azokkal, akik azt mondogatják, hogy a jó hadvezérnek lehetőleg öregségben, de legalábbis öregen kell meghalnia. Ha viszont sikere csekély előnyt jelent, kudarca pedig az egész hadsereg vesztét vonná maga után, nem kívánják meg tőle, hogy vállalja a veszélyt, amit egy közkatonától joggal vár el az ember.

Ezeket tartottam szükségesnek elöljáróban elmondani, amikor hozzáfogtam Pelopidasz és Marcellus, e két nagy ember életének megírásához, akik mindketten vakmerőségüknek estek áldozatul. Mindketten kiváló harcosok voltak, és hadviselésükkel nagy dicsőséget szereztek hazájuknak; ezenkívül igen félelmetes ellenfelekkel vették fel a harcot, az egyik első ízben verte meg az addig legyőzhetetlen Hannibált, a másik pedig nyílt ütközetben győzte le a spártaiakat, akik urai voltak a szárazföldnek és a tengernek egyaránt. De nem kímélték magukat, és gondolkodás nélkül feláldozták életüket, amikor pedig testi épségükre és vezérkedésükre lett volna szükség. Ennek a hasonlóságnak az alapján írtuk meg kettejük életrajzát, egymással párhuzamba állítva.

3. Pelopidasz, Hippoklosz fia, előkelő thébai családból származott, akárcsak Epameinóndasz; nagy jólétben nőtt fel, fiatal korában fényes házat örökölt, s elhatározta, hogy arra érdemes, szűkölködő barátain segít, mert meg akarta mutatni, hogy vagyonának valóban ura, nem pedig szolgája. Mert, mint Arisztotelész mondja, sokan fösvénységből nem élvezik vagyonukat, mások pedig helytelenül használják és eltékozolják; ezeket a gyönyörök, amazokat meg túlbuzgalmuk teszi gazdagságuk szolgájává. A többiek hálásan vették igénybe Pelopidasz bőkezűségét és segítőkészségét, s barátai közül csak Epameinóndaszt nem tudta rávenni, hogy részesedjék vagyonában. Pelopidasz azonban osztozott Epameinóndasz szegénységében, és kedvét lelte benne, hogy szegényes ruhákat hord és étrendje egyszerű. Készségesen vállalta a testi fáradalmakat, és becsületesen teljesítette a katonai szolgálatot; mint Kapaneusz Euripidésznél, „dúsgazdag volt, de gőgössé nem tette vagyona”,[3] sőt szégyellte volna, ha olyan színben tűnik fel, mint aki saját személyére többet költ, mint a legszegényebb thébai. Epameinóndasz megszokta az örökölt szegénységet, sőt könnyűvé és elviselhetővé tette filozófiával, és azzal is, hogy kezdettől fogva nőtlen maradt; Pelopidasz viszont fényes házasságot kötött, és gyermekei voltak, mégsem törődött a vagyonszerzéssel, sőt mivel minden szabad idejét a város ügyeinek szentelte, vagyona rövidesen megfogyatkozott. Barátai korholták, mondván, hogy a vagyon, amit elhanyagol, nem fölösleges dolog, de erre csak ennyit válaszolt: „Zeuszra mondom, arra ennek a Nikodémosznak van szüksége”, s egy sánta és vak emberre mutatott.

4. A természet egyaránt felruházta őket mindenféle erénnyel, de Pelopidasz inkább a testgyakorlatot kedvelte, Epameinóndasz pedig a tudományokat; az egyik tornacsarnokokban vagy vadászatokon, a másik a filozófusok előadásain töltötte szabad idejét. Szép és dicséretre méltó tulajdonságaik mindkettőjük dicsőségére váltak, de az értelmes emberek leginkább azt becsülték bennük, hogy sok küzdelmük, katonai és politikai tevékenységük közepette is mindvégig változatlanul megőrizték egymás iránti vonzódásukat és barátságukat. Mert ha megnézzük, hogy Aristeidész és Themisztoklész, Kimón és Periklész, Nikiasz és Alkibiadész politikai pályafutásuk során mennyit acsarkodtak, irigykedtek és féltékenykedtek egymásra, Pelopidasz viszont mennyi jóindulatot és megbecsülést tanúsított Epameinóndasz iránt, joggal csak őket nevezhetjük társaknak a hadvezetésben és az állam kormányzásában, s nem az előbbieket, akik egész életükben egymást, nem pedig az ellenséget törekedtek legyőzni. Pelopidasz és Epameinóndasz magatartásának igazi oka az erény volt: nem a dicsőséget, nem is a gazdagságot keresték, mert abból csak súlyos egyenetlenkedés és gyűlölség származik;

kezdettől fogva az isteni szeretet hevítette őket, hogy tetteik által hazájuk dicső és nagy legyen, s ezért egymás sikereit a magukénak tekintették.

A legtöbb történetíró azon a véleményen van, hogy bensőséges barátságuk a mantineiai hadjárattal kezdődött, amelyben a lakedaimóniak oldalán küzdöttek, akik akkor még szövetségeseik és barátaik voltak, és Thébai támogatását élvezték. Egymás oldalán küzdöttek a hoplitészek soraiban az arkadiaiak ellen, amikor a lakedaimóniaknak az a szárnya, ahol ők is harcoltak, hátrálni kezdett, majd futásnak eredt; ők ketten pajzsukkal összezárkózva védekeztek támadóik ellen. Pelopidasz elölről hét sebet kapott, és lerogyott barátai és ellenségei holttestére; Epameinóndasz, bár holtnak hitte, teste és fegyverei védelmére kelt, és egymaga szembeszállt többekkel, azzal a szilárd elhatározással, hogy inkább meghal, de nem hagyja el az ott fekvő Pelopidaszt. Közben veszélyes helyzetbe került ő maga is, mellén dárdaszúrást, karján kardsebet kapott, míg aztán a másik szárnyról a spártaiak királya, Agészipolisz segítségükre sietett, és reménytelen helyzetükben megmentette mindkettőjüket.

5. A spártaiak színleg barátaiknak és szövetségeseiknek tekintették a thébaiakat, valójában azonban gyanakvással figyelték a város büszke öntudatát és hatalmát. Különösen Iszméniasz és Androkleidasz pártját gyűlölték - ehhez a párthoz tartozott Pelopidasz is -, mert szabadságszeretőnek és a nép barátjának tartották; ezért Arkhiasz, Leontidasz és Philipposz, az oligarchia vezérei, akik gazdag és szerfelett becsvágyó emberek voltak, rábeszélték a spártai Phoibidaszt, aki épp átvonulóban volt hadseregével, hogy foglalja el meglepetésszerűen a Kadmeiát, űzze ki az ellenpárt embereit, adja át a kormányzatot az oligarcháknak, és rendelje Spárta alá az államot. Phoibidasz hajlott szavukra, rátámadt a Theszmophoriát ünneplő, mit sem sejtő thébaiakra, s hatalmába kerítette a fellegvárat, Iszméniaszt foglyul ejtette és Spártába hurcolta, ahol rövidesen kivégezték. Pelopidasz, Pherenikosz, Androkleidasz és sokan mások elmenekültek, majd száműzötté nyilvánították őket; Epameinóndasz azonban a városban maradt, mert filozofálása miatt lenézték, azt hitték, úgysem avatkozik politikai ügyekbe, és szegénysége miatt semmi hatalma sincs.

6. A lakedaimóniak utóbb megfosztották Phoibidaszt parancsnokságától, és százezer drakhma pénzbírságra ítélték, de a Kadmeiában továbbra is ott tartották helyőrségüket. Egész Görögország elámult következetlenségük láttán, hogy a tett elkövetőjét megbüntetik, de a tettet magát helyeslik. A thébaiak így elvesztették ősi alkotmányukat, s Arkhiasz és Leontidasz által leigázva jól látták, hogy még csak nem is remélhetnek szabadulást a zsarnokság alól, amíg valaki véget nem vet Spárta szárazföldi és tengeri uralmának. Mikor aztán Leontidasz emberei értesültek róla, hogy a száműzöttek Athénban tartózkodnak, ahol nemcsak a nép szerette meg őket, hanem az előkelők tiszteletét is kiérdemelték, elhatározták, hogy titokban az életükre törnek. Olyan thébaiakat küldtek Athénba, akiket senki nem ismert, ezek megölték Androkleidaszt, de a többiekkel nem jutottak zöld ágra. Ugyanakkor az athéniak levelet kaptak a lakedaimóniaktól, amelyben azt követelték tőlük, hogy ne tartsák maguknál a száműzötteket, ne nyújtsanak segítséget nekik, hanem adják ki az útjukat, mert a szövetségesek közös ellenségének nyilvánították őket. Az athéniak azonban már csak hagyományos és velük született emberszeretetüknél fogva sem ártottak a thébaiaknak, ezenkívül hálájukat is ki akarták mutatni nekik, mert nagy segítséget nyújtottak annak idején a demokrácia visszaállításában azzal a néphatározatukkal, hogy ha athéni ember fegyveresen vonul át Boiótián a zsarnokok ellen, egyetlen thébai se vegyen róla tudomást.

7. Pelopidasz, bár az egyik legfiatalabb száműzött volt, állandóan biztatta társait, és beszédet intézett hozzájuk, amikor összegyülekeztek. Nem szép és illő dolog - mondta -, ha tűrik, hogy hazájuk rabságot szenvedjen és idegenek szállják meg. Szégyen belenyugodniuk, hogy megmenekültek és életük biztonságban van, de ki vannak szolgáltatva az athéniak határozatainak,

és megalázkodva hízelegnek azoknak, akik értenek az egyszerű nép nyelvén, s meg tudják győzni a tömeget. Mennyivel szebb volna, ha vállalnák a veszélyeket legszentebb érdekeikért, és Thraszübulosz merészségét[4] és erényét fogadnák el példaképnek. Amiként egykor ő Thébaiból kelt útra, s döntötte meg Athénban a zsarnokok uralmát, most ők Athénból induljanak el Thébai felszabadítására. Mikor ily módon sikerült meggyőznie őket, titokban elküldték Thébaiban maradt barátaikhoz, és tudomásukra hozták szándékukat. Ezek helyeselték tervüket; Kharón, az egyik legkiválóbb thébai készségesen rendelkezésükre bocsátotta házát, Phillidasznak pedig sikerült beférkőznie írnokként a két polemarkhoszhoz, Arkhiaszhoz és Philipposzhoz. Epameinóndasz már régóta bátorította az ifjakat; biztatta őket, hogy a testgyakorló iskolákban hívják ki birokra a lakedaimóniakat, s amikor látta, milyen büszkék fölényes győzelmeikre, korholta őket, és szemrehányást tett nekik, hogy inkább szégyenkezniök kellene, mert gyáva módon meghódoltak azoknak, akiket testi erőben ennyire felülmúlnak.

8. Amikor kitűzték vállalkozásuk napját, a száműzöttek úgy döntöttek, hogy a többiek Pherenikosz vezetésével Thriaszionban várakoznak, mialatt a fiatalabbak előremennek a városba. Megállapodtak, hogy ha valami baj érné őket, a többiek együttesen gondoskodnak róla, hogy gyermekeik és szüleik ne lássanak semmi szükséget. Elsőnek Pelopidasz jelentkezett, majd Melón, Damokleidasz és Theopomposz, akik mind előkelő családból származtak, meghitt barátság kötötte össze őket, s versengtek egymással a hírnévért és dicsőségért. Jóllehet csak tizenketten voltak, elköszöntek a hátramaradottaktól, üzenetet küldtek Kharónnak, s rövid köpenyben, vadászkutyákkal és hálókkal felszerelve elindultak, hogy ha találkoznak valakivel útközben, ne sejtse meg az igazat, hanem vadászoknak higgye őket.

Megérkezett a küldött Kharónhoz, s elmondta neki, hogy a száműzöttek útban vannak már hozzá. Kharón - bár a veszély órája közel volt - nem változtatta meg szándékát, hanem állta a szavát, és rendelkezésükre bocsátotta házát. Egy Hipposzthenidasz nevű thébai azonban, aki nem volt rossz ember, sőt hazafiasan gondolkodott, és jóakarattal viseltetett a száműzöttek iránt, de a válságos pillanatban és a már megkezdett vállalkozásban nem bizonyult kellően bátornak és határozottnak, megtántorodott a hatalmas feladattól, s amikor hosszas töprengés után megértette, hogy néhány esendő száműzött balga reménykedésében bízva akarják megdönteni a lakedaimóniak uralmát, hazament, s elküldte egyik barátját Melónhoz és Pelopidaszhoz azzal az üzenettel, hogy egyelőre halasszák el vállalkozásukat, várjanak jobb alkalomra, és menjenek vissza Athénba. A küldött, Khlidón gyorsan hazafutott, elővezette lovát, és a kantárt kérte. Felesége azonban nem tudta odaadni, és zavarában azt mondta, hogy az egyik szomszédjuknak adta kölcsön. Erre Khlidón jól összeszidta az asszonyt, az meg elátkozta férje útját, és váltig hajtogatta, hogy úgyis csak bajt hozna rá is és azokra is, akik elküldték. Khlidón egy jó darabig dühösen veszekedett, de mert a történteket rosszra magyarázta, végleg lemondott útjáról, és más dolga után látott. Ilyen kevésen múlt, hogy ez a nagy és dicső tett mindjárt a kezdet kezdetén meg nem hiúsult.

9. Pelopidasz és társai eközben parasztruhát öltöttek, elszakadtak egymástól, és még világos nappal különböző irányokból belopóztak Thébaiba. Az idő kezdett téliesre fordulni, a szélviharban és hóesésben könnyebben sikerült rejtve maradniok, mert a zord időjárás miatt a legtöbb ember a házába húzódott. De akik be voltak avatva az eseményekbe, már vártak rájuk, és nyomban Kharón házába vezették őket, ahol a száműzöttekkel együtt negyvennyolcan gyűltek össze.

A zsarnokokkal ez történt: Írnokuk, Phillidasz, mint már említettük, ismerte a száműzöttek terveit és mindenben kezükre dolgozott. Arra a napra már régebben meghívta Arkhiaszt és társait, hogy barátaik és néhány feslett életű asszony társaságában italozgassanak, s az volt a szándéka, hogy ha lerészegedtek és elernyedtek a mulatozástól, támadóik kezére juttatja őket.

Még nem részegedtek le teljesen, amikor meghallották azt a nem hazug, de bizonytalan és meg nem erősített hírt, hogy a száműzöttek a városban rejtőzködnek. Phillidasz másra akarta terelni a szót, de Arkhiasz elküldte egyik szolgáját Kharónhoz és azonnal magához parancsolta. Ekkorra már beesteledett, Pelopidasz és társai benn a házban felkészültek, felvértezték magukat, és oldalukra kardot kötöttek. Egyszerre csak kopogtattak az ajtón, valaki odaszaladt, kintről megszólalt egy szolga, hogy a polemarkhoszoktól jött Kharónért. Odabenn nagy rémület támadt, nyomban arra gondolt mindenki, hogy tervüket leleplezték, és mindnyájan elvesznek, mielőtt bármi, bátorságukhoz méltó tettet végrehajtottak volna. Mindenesetre úgy döntöttek, hogy Kharón engedelmeskedik a parancsnak, és mint akinek nincs semmiről tudomása, megjelenik a polemarkhoszok előtt. Kharón rettenthetetlen jellemű férfiú volt, és bátran szembenézett minden veszéllyel, de ekkor súlyos aggodalom fogta el barátai miatt, s attól félt, hogy árulás gyanújába keveredik, ha ez a sok derék polgártársa életét veszti. Mielőtt elment volna, előhozta felesége szobájából kisfiát, aki csöppnyi gyerek létére fejlett és erős volt, Pelopidasz kezébe adta, és kijelentette: ha vétkesnek bizonyulna bármilyen álnok árulásban, Pelopidasz ne kímélje a gyermeket, és bánjon vele úgy, mint ellenségével. A jelenlevőket könnyekig meghatotta Kharón aggodalma és nemes lelkű gondolkodása, de mindnyájan tiltakoztak ellene, hogy olyan hitványnak vagy a veszély pillanatában olyan csüggedtnek tartsa őket, hogy gyanút tápláljanak a szívükben. Arra kérték, hogy ne tegye ki fiát az esetleges veszélyeknek, helyezze biztonságba, hogy megmeneküljön a zsarnokoktól, s majd egyszer bosszút állhasson a városért és barátaiért. Kharón azonban kijelentette, hogy nem küldi el fiát, mert történhet-e vele szebb és üdvösebb, mint hogy apjával és apja barátaival együtt gyalázat nélküli halált hal. Majd összeszedte magát, imádkozott az istenekhez, mindnyájukat átölelte, bátorította, s közben arckifejezése oly nyugodt, hangja oly hűvös volt, hogy sejteni sem lehetett valóságos lelkiállapotát.

10. Amikor megjelent a ház ajtajában, Phillidasszal együtt Arkhiasz is eléje ment, és így szólt hozzá: „Kharón, azt hallottam, hogy bizonyos emberek elrejtőzködtek a városban, s hogy egyes polgárok összeszűrik velük a levet.” Kharón először zavarba jött, de Arkhiasz megkérdezte, hogy kik jöttek, és kik rejtegetik őket, erre rájött, hogy a polemarkhosz semmi biztosat nem tud róluk, a feljelentés tehát nem az összeesküvésbe beavatott személytől származik. Így szólt: „Ne zavartassátok magatokat holmi üres szóbeszédtől, de azért én majd utánanézek a dolognak, mert valóban semmit sem szabad lekicsinyelni.” Phillidasz, aki szintén jelen volt, helyeselte szavait, majd visszavezette Arkhiaszt, jó sok színbort itatott vele, tovább színlelte a mulatozást, és buzgón ígérgette, hogy rövidesen megérkeznek az asszonyok. Midőn Kharón hazaérkezett, úgy találta, hogy az emberek el vannak szánva, de nem a győzelemben és a megmenekülésben reménykednek, hanem az ellenséggel való véres összecsapásra és a dicső halálra készülnek. Ezért csak Pelopidasznak mondta meg az igazat, a többieknek úgy tüntette fel, mintha Arkhiasszal más dolgokról beszélt volna.

Így az első vihar elvonult, de a sors máris másikat hozott rájuk, mert Arkhiasz athéni főpaptól, Arkhiasz névrokonától és vendégbarátjától levél érkezett, amely nem üres és megtévesztő gyanúsításokat tartalmazott, hanem - mint később kiderült - világosan feltárta az összeesküvés minden részletét. Arkhiasz már részeg volt, amikor a levélhozót hozzá vezették. Átadva a levelet így szólt: „Aki ezt küldi, arra kér, olvasd el azonnal, mert fontos ügyről van benne szó.” Arkhiasz mosolyogva így szólt: „Ráér az a fontos ügy holnap is.” Ezzel átvette a levelet, de a párnája alá tette, és folytatta a Phillidasszal elkezdett beszélgetést. Szavaiból közmondás lett, amely a mai napig fennmaradt a görögök között.

11. Végre elérkezettnek látták a cselekvésre alkalmas időt. Két csoportban indultak útnak: az egyik csoportot Pelopidasz és Damokleidasz vezette az egymás szomszédságában lakó Leontidasz és Hüpatész ellen, a másikat pedig Kharón és Melón Arkhiasz és Philipposz ellen.

Ennek a csoportnak a tagjai női ruhát vettek fel vértjük fölé, arcukat erdei- és lucfenyőből font koszorúval födték el, ezért amikor megjelentek az ebédlőterem ajtajában, lármás kiáltozással és tapssal fogadták őket, azt hivén, hogy a már régen várt nők jelentek meg. Kharón és társai szép lassan körülnéztek a teremben, sorra megállapították, hogy kik fekszenek az asztal körül, majd kardot rántottak, rárohantak Arkhiaszra és Philipposzra, s ezzel feltárták kilétüket. Az ott heverők közül néhányan Phillidasz tanácsára nyugton maradtak, a többiek azonban a polemarkhoszokkal együtt felugrottak és megpróbáltak védekezni, de annyira részegek voltak, hogy egykettőre lekaszabolták őket.

Pelopidaszra és társaira nehezebb feladat várt, mert Leontidasz, aki ellen indultak, józan és elszánt ember volt. A házat zárva találták, Leontidasz aludt már. Sokáig kopogtattak, de senki sem hallotta meg őket. Végre az egyik szolga felfigyelt rájuk, kiment és félretolta a reteszt. Ahogy kinyílt az ajtó, mindnyájan berohantak, a szolgát félrelökték útjukból, és betörtek a hálószobába. Leontidasz a zajból és a dulakodásból azonnal megsejtette, mi történik, kezébe vette tőrét, felkelt ágyából, de elfelejtette eloltani a lámpát, hogy a sötétség megzavarja a rátörőket, így aztán az erős fényben minden mozdulatát láthatták. Előrement a hálószoba ajtajáig, s leszúrta az elsőnek belépő Képhiszodóroszt, aki a földre zuhant. Ekkor Leontidasz Pelopidaszra támadt, de a szűk ajtóközben, Képhiszodórosz holtteste fölött csak nehezen tudtak egymással megküzdeni. Végül Pelopidasz maradt felül, végzett ellenfelével, majd társaival együtt nyomban betört Hüpatész házába. Hüpatész észrevette őket és a szomszédba menekült, de a nyomában voltak, megfogták és megölték.

12. Végezvén feladatukkal, Melónhoz és társaihoz csatlakoztak, majd Attikába küldtek az ott maradt száműzöttekért, felhívták a polgárokat is a szabadság védelmére, és felfegyverezték a hozzájuk csatlakozókat. Erre a célra elvették a csarnokokban felfüggesztett fegyvereket, s feltörték a közeli lándzsakészítő és kardkovácsműhelyeket. Segítségükre sietett Epameinóndasz és Gorgidasz is a legfiatalabb harcosokból és az öregek legjobbjaiból toborzott népes csapattal. Az egész város megtelt izgalommal és lármával, a házakat kivilágították, és nagy szaladgálás kezdődött az utcákon. De a nép nem mert mozdulni, annyira megrémült a történtek miatt, s az emberek bizonytalanságban várták, hogy felvirradjon a reggel. A lakedaimóni helyőrség parancsnokai nyilvánvalóan hibát követtek el, hogy azonnal nem kezdtek támadásba, hiszen az őrsereg létszáma ezerötszáz volt, és a városból is sokan csatlakoztak hozzájuk, de a kiabálás, a fáklyák fénye és az izgatott csoportosulás megijesztette őket, ezért nyugton maradtak, s csak a Kadmeiát igyekeztek kezükben tartani. Kora reggel a száműzöttek fegyverbe öltözötten megérkeztek Attikából, és gyűlésbe hívták a népet. Pelopidaszt és társait Epameinóndasz és Gorgidasz vezette a népgyűlés színe elé a papok kíséretében, akik áldozati virágfüzéreket hoztak magukkal, és felszólították a polgárságot, hogy keljen a haza és az istenek védelmére. A népgyűlés örömrivalgásban és tapsban tört ki, és mint megmentőjét s jótevőjét fogadta őket.

13. Ezután Pelopidaszt Melónnal és Kharónnal együtt boiótarkhésszé választották. Nyomban ostrom alá vették a fellegvárat, és minden oldalról támadást intéztek ellene, azzal a szándékkal, hogy kiűzzék a lakedaimóniakat, és felszabadítsák a Kadmeiát, mielőtt Spártából felmentő sereg érkeznék. Pelopidaszt szorította az idő, mert a helyőrség, amelynek szabad elvonulást adott, már Megarában összetalálkozott Kleombrotosszal, aki nagy haderővel vonult Thébai ellen. A spártaiak a Thébait kormányzó három harmosztész közül kettőt, Hérippidaszt és Arkisszoszt halálra ítélték és kivégezték, a harmadikat, Lüszanoridaszt súlyos pénzbírságra ítélték.

A görögök ezt a hőstettet a thraszübuloszi párjának nevezték, mert ezt is ugyanolyan bátorsággal, ugyanolyan veszélyek és küzdelmek közben hajtották végre, s vállalkozásukat hasonló-

képpen siker koronázta. Nem is találnánk egykönnyen másokat, akik oly kevesedmagukkal, annyira magukra hagyatva, oly nagy bátorsággal és elszántsággal győzték volna le hatalmas ellenségeik sokaságát, és hazájuknak nagyobb diadalt vívtak volna ki. Vállalkozásukat még dicsőségesebbé tette az általa előidézett politikai változás, mert a Spárta tekintélyét megsemmisítő, szárazföldi és tengeri uralmának véget vető háború azon az éjszakán kezdődött, amelyen Pelopidasz nem helyőrséget, nem erődöt, nem fellegvárat vett be, hanem tizenkettedmagával belépett egy házba és - ha szabad jelképes beszéddel megmondani az igazat - feloldozta és letörte a spártai uralom addig feloldozhatatlannak és széttörhetetlennek tartott bilincseit.

14. A lakedaimóniak ekkor nagy sereggel betörtek Boiótiába. Az athéniak úgy megrémültek, hogy felmondták a szövetséget a thébaiakkal, a boiótbarát polgárokat bíróság elé állították, kivégezték, száműzték vagy pénzbírsággal sújtották őket. A thébaiak ügye igen rosszul állott, senki nem sietett a segítségükre. A két boiótarkhész, Pelopidasz és Gorgidasz azt tervelte ki, hogy ismét viszályt szítanak az athéniak és a lakedaimóniak között. Theszpiainál hátrahagytak a spártaiak egy csapatot azzal a céllal, hogy fogadják be és segítsék a Thébaitól elpártolókat. A csapat vezére, egy Szphodriasz nevű férfiú vitéz és nagy hírű katona volt, de gyenge ítélőképességű ember, tele hiú reményekkel és esztelen becsvággyal. Pelopidasz azt a cselt eszelte ki, hogy elküldte hozzá egy kereskedő barátját pénzzel, és egy tanáccsal, amely a pénznél is hatásosabbnak bizonyult: kezdjen Szphodriasz komoly vállalkozásba, foglalja el Peiraieuszt, és váratlanul csapjon le a felkészületlen athéniakra, mert a lakedaimóniak leghőbb vágya Athén elfoglalása, ráadásul a thébaiak most árulónak tartják az athéniakat, neheztelnek rájuk, és nem mennek segítségükre. A rászedett Szphodriasz egy éjszaka betört hadseregével Attikába; eljutott Eleusziszig, de a terv kiderült, katonái bátorságukat veszítették, és Szphodriasz visszatért Theszpiaiba, a spártaiakat azonban addigra már súlyos háborús bonyodalomba keverte.

15. Így aztán az athéniak ismét megújították szövetségüket a thébaiakkal, biztosították tengeri uralmukat, és körülhajózták a partokat, hogy maguk mellé állítsák a spártaiaktól elpártolni készülő görögöket. A thébaiak maguk is többször összecsaptak Boiótiában a lakedaimóniakkal; ezek önmagukban nem voltak nagy ütközetek, de edzették, lelkesítették, küzdelemhez szoktatták és harci tapasztalatokkal gazdagították őket. Állítólag ezért mondta a spártai Antalkidasz a Boiótiából sebesülten visszatérő Agészilaosznak: „Szép tandíjat kaptál te is a thébaiaktól, hogy akaratuk ellenére megtanítottad őket háborúskodni, harcolni.” Valójában azonban nem Agészilaosz volt a tanítómesterük, hanem azok a vezérek, akik megfelelő alkalmakkor, mint fiatal vadászkutyákat, ráuszították a thébaiakat az ellenségre, hogy tapasztalatokat szerezzenek, majd mikor megízlelték a győzelmet, és harci öntudatra kaptak, biztonságban elvezették őket a csatából. Közülük Pelopidaszt becsülték a legjobban, mert attól kezdve, hogy először lett a hadsereg vezére, minden esztendőben újraválasztották a szent sereg parancsnokává vagy boiótarkhésszé, ezt az utóbbi tisztséget egészen haláláig viselte.

A lakedaimóniak Plataiainál és Theszpiainál vereséget szenvedtek és megfutottak; Theszpiainál elesett Phoibidasz is, aki a Kadmeiát elfoglalta. Tanagránál Pelopidasz szétvert egy nagyobb spártai csapatot és megölte a harmosztészt, Panthoidaszt. Ezek a harcok feltüzelték ugyan a győztesek önbizalmát és bátorságát, de nem törték meg teljesen a legyőzöttek harci szellemét sem, mert nem voltak szabályszerű felállításban vívott, nyílt ütközetek, hanem alkalmi csetepaték, a thébaiak néha meghátráltak, máskor pedig ők üldözték az ellenséget, összecsaptak vele és úgy arattak sikereket.

16. De a tegürai csata, amely mintegy előjátéka volt a leuktrainak, nagy dicsőséget szerzett Pelopidasznak, mert vezértársai sem tehették kétségessé sikerét, és az ellenség sem találhatott

ürügyet vereségének elleplezésére. Orkhomenosz városa a spártaiak oldalára állt, és védelmére két hadosztályt kapott Spártától. Pelopidasz lesben állt, és várta a kedvező alkalmat. Amikor meghallotta, hogy a helyőrség elhagyta a várost Lokrisz megtámadása végett, abban a reményben, hogy védőrség nélkül találja Orkhomenoszt, útra kelt a szent sereggel és kisebb létszámú lovassággal. Mikor azonban a város közelébe érkezett, úgy találta, hogy a helyőrséget újabb spártai csapat váltotta fel; ezért a hegy lába mellett, az egyetlen járható úton, Tegürán keresztül visszavezette seregét. A közbeeső síkságot ugyanis járhatatlanná teszi a Melasz[5] folyó, amely a forrásától kezdve hajózható tavak és mocsarak között kanyarog.

Nem messzire a mocsarakon túl van a tegürai Apollón temploma és csak nemrégiben elhagyott jóshelye, amely a méd háborúk idején, Ekhekratész jóspap vezetése alatt még működött. A monda szerint itt született az isten; a közeli hegyet is, amelynek közelében összeszűkül a Melasz folyó, Délosznak hívják. A templom háta mögött két csodásan hűs és édes, bővizű forrás fakad, amelyek egyikét napjainkban is Phoinixnek, másikát pedig Elaiának[6] nevezzük, így az istennő nem két fa, hanem két forrás közt szülte meg gyermekeit. A közelben van Ptóon hegye is; a monda szerint innen jött elő hirtelen a vadkan, és rémítette meg az istennőt, s ezen a helyen keletkeztek Apollón születésével kapcsolatban a Püthónról és Titüoszról[7] szóló regék. De nem beszélek róluk; a hazai hagyomány ugyanis Apollónt nem sorolja a Héraklész- és Dionüszosz-féle istenek közé, akik halandó és emberi szenvedésnek kitett természetüket erényükkel változtatták halhatatlanná, mert Apollón egyike a nem-született és örökkévaló isteneknek, ha hihetünk a bölcs régiektől reánk maradt tanításoknak.

17. Így aztán a thébaiak ugyanakkor jöttek vissza Orkhomenoszból, mint a lakedaimóniak szemből, Lokriszból, és összetalálkoztak. Mikor a lakedaimóniak feltűntek a szemközti szorosból, valaki odafutott Pelopidaszhoz, és így szólt: „Az ellenség kezébe kerültünk!" „Inkább az a miénkbe!" - mondta Pelopidasz. Majd nyomban kiadta a parancsot, hogy az utóvéd egész lovassága induljon rohamra, ő pedig zárt rendben felállította háromszáz hoplitészét, azt remélve, hogy bármilyen irányban támad is, áttöri a számbeli fölényben levő ellenség sorait. A lakedaimóniaknak két hadosztálya volt, egy-egy hadosztályban Ephorosz szerint ötszáz, Kalliszthenész szerint hétszáz, mások, így Polübiosz szerint kilencszáz harcossal. A polemarkhoszok, Gorgoleón és Theopomposz bátran vezették a spártaiakat a thébaiak ellen. Mindkét oldalon ott indították a leghevesebb rohamot, ahol a vezérek álltak. Először a lakedaimóniak polemarkhoszai estek el, akik együtt támadtak Pelopidaszra; utána a körülöttük állók hulltak el az ellenség csapásai alatt. Rémület fogta el a sereget, szétváltak a hadsorok és utat nyitottak a thébaiak előtt, hogy áttörhessenek rajtuk, és úgy vonulhassanak tovább, de Pelopidasz az így nyílt szabad úton a még ellenálló ellenséges harcosok ellen vezette embereit, akit csak elért, levágta, úgyhogy a spártaiak valamennyien hanyatt-homlok megfutamodtak. Az üldözés azonban nem tartott sokáig, mert a thébaiak féltek a közelben levő orkhomenosziaktól és a spártaiak felváltására érkező csapatoktól. Így is teljes győzelmet arattak, áttörtek az ellenségen, majd diadaljelet állítottak, összeszedték az elesettek fegyverzetét, és büszkén hazavonultak. Addig soha nem volt rá példa, hogy számbeli fölényben levő vagy akár csak egyenlő erőkkel rendelkező lakedaimóniak vereséget szenvedtek volna, sem a barbárok, sem a görögök ellen viselt háborúikban. Bátorságuk rettenthetetlen volt, s már a hírük is rémületbe ejtette ellenfeleiket, akik azonos erőviszonyok esetén sem mertek szembeszállni a spártaiakkal. Ez a csata megtanította a görögöket, hogy nemcsak az Eurótasz partján, a Babüka és a Knakión közti vidéken teremnek harcias és bátor férfiak, hanem egy másik városban is nőnek fel olyan ifjak, akik szégyellik a gyalázatot, készek nemes ügyért merészen harcba szállni, és inkább kerülik a feddést, mint a veszedelmet; így válnak félelmetesekké az ellenségre.

18. A szent sereget eredetileg állítólag Gorgidasz szervezte meg háromszáz válogatott harcosból; a katonáknak a város adott kiképzést és ellátást, kaszárnyájuk pedig a Kadmeián volt. Városi seregnek is hívták, mert akkortájt még rendszerint a fellegvárat nevezték városnak. Némelyek azt mondják, hogy ennek a seregnek a tagjai mind szerelmi kapcsolatban voltak egymással. Feljegyezték Pammenésznek egy tréfás megjegyzését, mely szerint Homérosz Nesztóra nem volt jó taktikus, amikor a görögöket nemzetségek és törzsek szerint osztályozta:

nemzet a nemzetnek segít így és törzsök a törzsnek,[8]

inkább szeretőt kellett volna a kedvese mellé állítani, mert a nemzetség- és törzsbeliek a veszélyek közt keveset törődnek egymással, de a szerelem köteléke feloldozhatatlan és elszakíthatatlan, minthogy a kedves iránt érzett szeretet és az a törekvés, hogy a szeretőt ne érje szégyen a kedvese színe előtt, arra készteti az embereket, hogy szembeszálljanak a veszélyekkel egymásért. Nincs ebben semmi csodálatos, hiszen a szerelmesek távollevő kedvesük előtt jobban szégyellik magukat, mint idegen jelenlevők előtt; így történt ez azzal a harcossal is, akit ellenfele leterített, s mikor már éppen megölni készült, megkérte, hogy kardját a mellébe döfje, és így szólt: „Hogy kedvesemnek ne kelljen szégyenkeznie holttestem mellett, ha azt látja, hogy hátulról kaptam sebet.” Mondják, hogy Ioleósz is, aki Héraklész kedvese volt, kivette részét szeretője munkáiból, és mellette harcolt. Arisztotelész azt állítja, hogy a szeretők és kedveseik még az ő idejében is Ioleósz sírjánál esküdtek hűséget egymásnak. Valószínű, hogy a szent csapatot is azért nevezték így, mert a szeretőt Platón is „istentől ihletett barátnak”[9] nevezi. Mondják, hogy a szent sereg soha nem szenvedett vereséget a khairóneiai csatáig:[10] mikor aztán a csata után Philipposz megszemlélte a holttesteket, megállt azon a helyen, ahol az ellenséggel szemben a háromszáz holttest feküdt egymás oldalán, lándzsával átfúrt mellel, fegyverbe öltözötten, és elcsodálkozott. Midőn megmondták neki, hogy ez szeretők és kedveseik csapata, könnyekre fakadt, és így szólt: „Vesszenek el nyomorultan, akik ezt valami szégyenletes dolognak tartják.”

19. Különben a fiúszerelemnek ezt a formáját nem Laiosz szenvedélye honosította meg a thébaiak közt, amint a költők állítják, hanem a törvényhozók, akik az emberek indulatos és zabolázatlan természetét mindjárt gyermekkorukban meg akarták szelídíteni. Elrendelték hát, hogy fuvola szóljon komoly foglalkozásaik és szórakozásaik közben, s ezt a hangszert nagy megbecsülésben és tiszteletben tartották. Azonkívül úgy nevelték az ifjakat, hogy a gyakorlótéren fontos szerep jusson a szerelemnek, ezzel akarták ugyanis nemesíteni az ifjak erkölcseit. Helyes volt tehát, hogy városukat annak az istennőnek szentelték, aki állítólag Arésztől és Aphroditétől született, mert ahol a harciasság és a bátorság szoros kapcsolatban és barátságban áll a rábeszéléssel és a Khariszokkal, ott a Harmonia mindenütt megteremti az ő törvényeinek hódoló legtökéletesebb államrendet.

Gorgidasz szétosztotta a szent sereg harcosait a teljes phalanx első soraiban. Így álcázta és osztotta meg haderejüket és összekeverte őket a silányabb csapatokkal. De Pelopidasz, miután oly fényesen kimutatták vitézségüket Tegyránál, ahol magukban harcoltak, később egységes csapattestként vetette be őket, mégpedig ott, ahol a legveszélyesebb küzdelem várt rájuk. Hiszen a lovak is gyorsabbak, ha együtt fogják be őket a kocsi elé, nem mintha együtt nagyobb erővel rugaszkodnának neki, és könnyebben szelnék a levegőt, hanem mert az egymással való versengés tüzeli indulatukat. Ezért Pelopidasz is úgy gondolta, hogy azok a bátor harcosok, akik dicső tettekre ösztönzik egymást, hasznavehetőbbek, és több erőt fejtenek ki közös feladatok elvégzésében.

20. A lakedaimóniak békét kötöttek egész Görögországgal, és csak a thébaiak ellen viseltek háborút; királyuk, Kleombrotosz, tízezer hoplitész és ezer lovas élén betört az országba. Olyan

veszélybe kerültek ekkor a thébaiak, mint soha azelőtt, mert azzal a nyílt fenyegetéssel kellett szembenézniük, hogy széttelepítik őket. Ilyen rémület még soha nem vett erőt Boiótián. Amikor Pelopidasz elment hazulról, felesége könnyek közt kikísérte és úgy kérte, hogy vigyázzon magára. „Kedves feleségem - válaszolta Pelopidasz -, ilyesmire a közembereket kell figyelmeztetned. Az állam vezetőit arra intsd, hogy másokra vigyázzanak." Ezzel elment a táborba, ahol úgy találta, hogy a boiótarkhészek nincsenek egy véleményen. Ő maga azonnal Epameinóndasz mellé állt, aki arra szavazott, hogy csatába kell szállni az ellenséggel. Bár Pelopidasz ekkor nem tartozott a boiótarkhészek közé, de a szent sereg parancsnoka volt, és nagy bizalom övezte. Ezt meg is érdemelte, hiszen olyan ember volt, aki nemegyszer megmutatta, hogy sokra becsüli hazája szabadságát.

Elhatározták tehát, hogy vállalják a csata kockázatát. Leuktránál táborba szálltak, szemben a lakedaimóniakkal. Pelopidasz ekkor nyugtalanító álmot látott. A leuktrai síkon állt Szkedaszosz leányainak síremléke; ezeket a sírokat Leuktriszoknak is hívják a helységről. (Itt temették el a lányokat, akiket a spártai idegenek meggyaláztak.) Miután ez a súlyos és törvénysértő tett megesett, atyjuk, mivel a spártai bíróság nem adott neki elégtételt, megátkozván a spártaiakat, öngyilkos lett a leányok sírján. Jóslatok és jövendölések mindig figyelmeztették a spártaiakat, hogy őrizkedjenek és óvakodjanak Leuktra bosszújától. Ezt azonban sokan nem értették meg kellőképpen; sőt maga a helység is kétséges volt, mert Lakóniában egy kisebb tengerparti várost szintén Leuktrának hívnak, az arkadiai Megapolisz közelében is van egy ugyanilyen nevű helység, azután meg ez a sajnálatos esemény sokkal korábban történt a leuktrai csatánál.

21. Amikor Pelopidasz nyugovóra tért a táborban, álmában úgy tetszett neki, hogy könnyek között látja a leányokat sírjuknál, amint átkokat szórtak a spártaiakra, Szkedaszosz pedig felszólítja, hogy áldozzon fel leányainak egy szőke hajú szüzet, ha azt akarja, hogy legyőzze ellenségeit. Pelopidasz azonban szörnyűnek és törvénysértőnek találta a felszólítást, s amikor felkelt, közölte álmát a jósokkal és a vezérekkel. Néhányan úgy gondolták, hogy követni kell a parancsot és engedelmeskedni kell neki; a régi időkből olyan példákat hoztak fel, mint Menoikeusz, Kreón fia, Makaria, Héraklész leánya, s a későbbi időből Phereküdész, a bölcs, akit megöltek a lakedaimóniak, és bőrét királyaik valami jóslat miatt megőrizték; vagy mint Leónidasz, aki egy jóslat következtében feláldozta magát Görögországért, végül mint Themisztoklész, aki ifjakat áldozott fel Dionüszosz Ómésztésznek a szalamiszi tengeri ütközet előtt. Mindezeket az áldozatokat az események szerencsés kimenetele igazolta. Amikor viszont Agészilaosz ugyanarról a helyről és ugyanazon ellenség ellen indult el, mint Agamemnón, s az istennő azt kérte tőle, hogy áldozza fel leányát (álmában küldve neki ezt a figyelmeztetést Auliszban), ő sokkal szelídebb szívű volt; hadjárata ezért balul ütött ki és dicstelenül végződött. Mások ezzel ellentétben azt fejtegették, hogy a felsőbb hatalmak közül, akik uralkodnak rajtunk, nincs senki, akinek az ilyen barbár és törvénysértő áldozat tetszenék, mert nem Tüphónok és nem is Gigaszok a világ urai, hanem az istenek és emberek atyja. Balgaság azt hinni, hogy vannak olyan istenek, akik kedvüket találják emberek vérében és lemészárlásában, de ha volnának is, nem kell törődni velük, mert azoknak nincs semmi hatalma, egyébként is csak gyenge, gonosz lélekben fogamzanak meg s vernek gyökeret ilyen esztelen és szörnyű kívánságok.

22. Mialatt a vezetők ezen vitatkoztak, s különösen Pelopidasz nem tudta, mitévő legyen, a ménesből kivált egy kancacsikó, keresztülrohant a táboron, odafutott hozzájuk és megállt. Mindenkinek feltűnt csillogó, vöröses sörénye, büszke, délceg tartása és merész nyerítése. Theokritosz, a jós, egyszeriben megértve a dolgot, odakiáltott Pelopidasznak: „Itt jön az áldozatod, istenek kedveltje, ne várjunk senki szűzre, fogadd el azt, amit az isten küld neked." Erre megfogták a lovat, oda vezették a leányok sírjához, feldíszítették virágfüzérrel, és boldo-

gan feláldozták, majd mindenkinek elmondták a táborban, milyen álmot látott Pelopidasz, és hogyan végezték el az áldozatot.

23. A csatában Epameinóndasz a balszárnyon rézsútosan állította fel az arcvonalat, hogy a spártaiak jobbszárnya minél távolabb legyen a többi görögtől, ő maga pedig nagy erővel oldaltámadás alá vehesse és visszaszoríthassa Kleombrotoszt. Midőn az ellenség észrevette ezt a mozdulatát, azonnal hozzákezdett csatarendjének átalakításához: széthúzta a jobbszárnyat, és befelé fordította, hogy körülvegye és csapataival bekerítse Epameinóndaszt, de Pelopidasz előretört, és háromszáz emberével futólépésben eléje vágott Kleombrotosznak, mielőtt szárnyát kiterjeszthette vagy összevonhatta s zárt csatasorrá fejleszthette volna; ezért a lakedaimóniak zárt sorai összekavarodtak, amikor rájuk támadt. A spártaiak, akik a harcművészet nagyszerű mesterei voltak, semmire se képezték ki magukat tudatosabban, mint hogy ne maradozzanak el egymástól, és soraik soha fel ne bomoljanak, hanem összezárkózva támogassák egymást, ha pedig a helyzet veszélyessé válik, azonnal helyreállítsák a rendet, és egymáshoz minél közelebb harcoljanak. De Epameinóndasz phalanxa egyedül őket támadta, a többiekkel nem is törődött, Pelopidasz pedig hihetetlenül gyorsan és merészen tört be a hadsorok közé, így a spártaiakat cserbenhagyta merészségük és haditudományuk. Úgy megfutamodtak soraik, és annyi katonájuk odaveszett, mint soha azelőtt. Bár Epameinóndasz volt a boiótarkhész és az egész sereg parancsnoka, mégis Pelopidasz (noha nem ő volt a boiótok vezére, és csak egy kisebb csapatot vezetett) egyenlő mértékben osztotta meg vele a győzelem és a siker dicsőségét.

24. A Peloponnészoszra már mint boiótarkhészek együtt törtek be, és rábírták az ottani népeket, hogy pártoljanak el a lakedaimóniaktól; így az éliszieket, az argosziakat, egész Arkadiát, sőt magának Lakóniának legnagyobb részét is. Közeledett a téli napforduló, az év utolsó hónapjából már csak néhány nap volt hátra, s a következő év első hónapjának mindjárt a kezdetén másoknak kellett átvennie az uralmat, s halálbüntetés várt azokra, akik nem adták át. A többi boiótarkhész félt ettől a törvénytől, de meg a telet is el akarta kerülni, ezért sürgette, hogy vezessék haza a hadsereget, de Pelopidasz, aki elsőnek csatlakozott szavazatával Epameinóndaszhoz, felbuzdítva polgártársait, Spárta ellen vezette őket, és átkelt az Eurótaszon. Elfoglalt sok várost, s az országot egész a tengerpartig feldúlta hetvenezer főnyi görög sereg élén, amelynek alig tizenkettede volt a thébai; ezeknek a férfiaknak a dicsősége azonban mindenféle közös határozat meghozatala nélkül is rábírta a szövetségeseket, hogy egyetlen hang nélkül kövessék őket. Mert úgy látszik, az emberi természetben a legelső és legerősebb törvény az, hogy a megmentést igénylők azt fogadják el vezérül, aki meg tudja menteni őket. A hajón utazók is, amikor derült az idő vagy a hajó kikötőben horgonyoz, arcátlanul és fennhéjázóan bánnak a kormányossal, de ha kitör a vad vihar, ráfüggesztik tekintetüket, és csak benne reménykednek. Ugyanígy az argosziak, az élisziek és az arkadiaiak is sokat vitatkoztak és veszekedtek a gyűléseken a thébaiakkal a hegemóniáról, de amikor küzdelemre került a sor, és veszedelem fenyegetett, a maguk jószántából engedelmeskedtek a thébai vezéreknek és követték őket.

A hadjáraton egységes államhatalommá tették Arkadiát, elszakították a messzénéi területeket az uralkodó spártaiaktól, a régi messzénéiket visszahívták és letelepítették Ithómében, majd útban hazafelé kenkhreiai területen legyőzték az athéniakat, amikor megkíséreltek rajtuk ütni és megakadályozni átvonulásukat a szorosokon.

25. Ezekért a tetteikért mindenki más nagyra becsülte erényüket és csodálta szerencséjüket. Polgártársaik és politikai ellenfeleik azonban megirigyelték hírnevüket, ezért méltatlan és hozzájuk nem illő fogadtatást készítettek számukra. Mindkettőjüket bíróság elé állították főbenjáró ügyben, hogy tudniillik megszegték a törvény rendelkezését, és az év első,

Bukatiosznak nevezett hónapjában nem adták át a boiótarkhészi tisztséget, hanem négy teljes hónappal tovább megtartották, mialatt hadjáratot folytattak Messzéniában, Arkadiában és Lakóniában.

Először Pelopidaszt állították bíróság elé, ezért ő forgott nagyobb veszélyben, de mindkettőjüket felmentették. Epameinóndasz szelíden tűrte az alávaló vádakat azzal a meggondolással, hogy politikai ügyekben az a bátorság és az a nagylelkűség, ha az ember türelmet tanúsít. Pelopidasz már természeténél fogva is szenvedélyesebb volt, de barátai is ingerelték, hogy álljon bosszút ellenségein, mire ő a következő alkalmat ragadta meg: Menekleidasz, a szónok (egyike azoknak, akik Pelopidasszal és Melónnal összegyülekeztek Kharón házában), mikor a thébaiak nem részesítették illő tiszteletben, gonosz és féktelen indulatában arra használta fel kiváló képességeit, hogy alattomos rágalmakkal illesse a nála kiválóbbakat, s ezzel a per után sem hagyott fel. Megakadályozta Epameinóndasz boiótarkhésszé választását, és hosszú időre megfosztotta a politikai vezérszereptől, ahhoz azonban már nem volt elég erős, hogy Pelopidaszt megrágalmazza a nép előtt, így aztán megkísérelte, hogy Kharónnal összeveszítse. Miként az irigy emberek azokat, akiknél nem tudnak jobbak lenni, másoknál rosszabbnak tüntetik fel, ő is szüntelen magasztalta a nép előtt Kharón tetteit, és dicsőítette győzelmeit. A Plataiai melletti lovascsatának például, amelyet a thébaiak a leuktrai ütközet előtt nyertek meg Kharón vezérsége alatt, a következőképpen akart emléket állítani: A város még korábban megbízta a küzikoszi Androküdészt egy csatát ábrázoló kép festésével. Miközben a festő Thébaiban dolgozott művén, a város elpártolt Spártától, és kitört a háború. A kép addigra majdnem teljesen elkészült, és a thébaiak megtartották maguknak. Menekleidasz, csak hogy elhomályosítsa Pelopidasz és Epameinóndasz dicsőségét, most azt javasolta, hogy Kharón nevét írják rá a képre, és úgy ajánlják fel fogadalmi ajándékul. De oktalanság volt egyetlen győzelmet (amelynek - mint mondják - csupán a jelentéktelen spártai Gerandasz és még negyven embere esett áldozatul) annyi fontos csata fölébe helyezni. Pelopidasz ezért törvényellenesnek mondta a javaslatot, és azt bizonygatta, hogy ellenkezik a thébaiak ősi szokásaival egyes személyek külön megtisztelése, mert a győzelem dicsősége teljes egészében a hazát illeti. Az egész peres eljárás alatt állandóan a legnagyobb dicsérettel emlékezett meg Kharónról, rámutatott Menekleidasz gonosz rágalmaira, és nyíltan megkérdezte a thébaiaktól: ők talán semmi dicső tettet nem hajtottak végre? Menekleidaszt pénzbírságra ítélték, amit nagy összege miatt nem tudott megfizetni, ezért később megkísérelte az alkotmány megváltoztatását és felforgatását. Érdemes ezen a történeten egy kicsit elgondolkodnunk Pelopidasz életrajza szempontjából.

26. Alexandrosz, Pherai zsarnoka, a legtöbb thesszaliai nép ellen nyíltan háborút viselt és a többieket is fenyegette, ezért a városok követeket küldtek Thébaiba, s vezért és hadsereget kértek. Pelopidasz, látván, hogy Epameinóndaszt lefoglalták a peloponnészoszi ügyek, felajánlotta szolgálatait a thesszaliaiaknak, mert nem szívesen hevertette tétlenül tudását és képességeit, és mert úgy gondolta, ahol Epameinóndasz jelen van, nincs szükség másik vezérre, így aztán Thesszaliába vonult egy sereg élén. Nyomban elfoglalta Larisszát, Alexandrosz erre hozzá fordult és békét kért tőle, ő pedig megkísérelte, hogy a zsarnokot a thesszaliaiak szelíd és törvénytisztelő uralkodójává tegye. Mivel azonban Alexandrosz kegyetlensége megfékezhetetlennek bizonyult, zsarnoki tettei, féktelen kicsapongásai és kapzsisága miatt egész Thesszalia panasszal volt tele, Pelopidasz haragjában keményen megbüntette. Alexandrosz erre testőreivel együtt elmenekült az országból. Pelopidasz megszabadította a thesszaliaiakat zsarnokuktól és jó egyetértésben hagyta őket hátra. Ezután Makedoniába vonult, ahol Ptolemaiosz viselt háborút Alexandrosszal, a makedónok királyával. Pelopidaszt mindkét fél döntőbírának s egyben szövetségesnek hívta, hogy segítsen azon, akit jogtalanul bántalom ért. Pelopidasz azonnal elsimította a vitás kérdéseket, hazahívta a száműzötteket,

Philipposzt, a király fivérét, harminc előkelő családból származó ifjúval együtt túszként Thébaiba vitte, s ezzel is megmutatta a görögöknek, hogy milyen tekintélyt szerzett Thébainak hatalma és igazságossága.

Ez volt az a Philipposz, aki később háborút viselt a görögök ellen, hogy megfossza őket szabadságuktól. Akkor mint fiatal fiú Thébaiban lakott Pammenésznél. Nyilván ezért utánozta később oly buzgón Epameinóndaszt, ezért tanulta tőle a hadviselést és hadvezetést. Pedig ez csak kis része volt Epameinóndasz erényének; azt, amiben Epameinóndasz igazán nagy volt: az önmérsékletet, az igazságszeretetet, a nagylelkűséget és a nemes gondolkodást nem tanulta meg tőle.

27. Később a thesszaliaiak ismét panaszkodtak, hogy a pherai Alexandrosz háborgatja városukat. A thébaiak követségbe küldték Pelopidaszt Iszméniasszal, de mivel nem vitt csapatokat és nem készült fel háborúra, kénytelen volt az ügy sürgőssége miatt a thesszaliaiakat igénybe venni. Ugyanekkor Makedoniában is zavaros állapotok uralkodtak, Ptolemaiosz megölte a királyt, és átvette az ország kormányzását, ezért a halott király barátai Pelopidaszt hívták be. Pelopidasz kész volt beleavatkozni az ügyekbe, de mert nem voltak saját katonái, az ország területén toborzott zsoldosokat, aztán késedelem nélkül Ptolemaiosz ellen indult. Ptolemaiosz azonban megvesztegette és így maga mellé állította a zsoldosokat, de mert félt Pelopidasz dicsőségétől és tekintélyétől, a színe elé járult, akár egy alattvaló. Tisztelettel köszöntötte, s beleegyezését kérte, hogy a halott király fivérei számára megtarthassa a hatalmat, egyben baráti szövetséget ajánlott fel a thébaiaknak, ezenfelül biztosítékul még kezest is adott Pelopidasznak, tulajdon fiát, Philoxenoszt és ötven társát. Az ifjakat Pelopidasz Thébaiba küldte, de bántotta a zsoldosok árulása, és amikor értesült róla, hogy ingóságaikat, gyermekeiket és asszonyaikat Pharszalosz környékén helyezték el, magához vett néhány thesszaliait, és megindult Pharszaloszba, hogy bosszút álljon a rajta esett sérelemért. Alighogy odaérkezett, megjelent Alexandrosz, a zsarnok is hadseregével. Pelopidasz és Iszméniasz azt gondolta, hogy azért jött, mert igazolni akarja magát. Eléje mentek tehát abban a hiszemben, hogy Thébai és az ő tekintélyük miatt nem éri bántódás őket, hiába terheli annyi vér és gaztett Alexandrosz lelkét. Mikor azonban Alexandrosz látta, hogy fegyvertelenül és magányosan közelednek hozzá, nyomban elfogatta őket, és Pharszaloszt is elfoglalta. Cselekedetével halálra rémisztette alattvalóit, mert nyilvánvaló volt, hogy ilyen vakmerő gaztett elkövetése után senkit nem fog kímélni, hanem mindennel s mindenkivel, aki kezébe kerül, kegyetlenül elbánik.

28. Megharagudtak a thébaiak, mikor hírül vették a történteket, és nyomban hadsereget küldtek ki, de mert Epameinóndaszra éppen nehezteltek, más vezért választottak. Pelopidaszt Pheraiba vitte a zsarnok. Eleinte bárki szóba elegyedhetett vele, mert Alexandrosz ártalmatlannak gondolta a szerencsétlen embert, később azonban Pelopidasz bátorítani kezdte Pherai csüggedt lakosait, mondván, hogy a zsarnok rövidesen elveszi büntetését, sőt megüzente magának Alexandrosznak, hogy oktalanságot követ el, ha az ártatlan polgárokat halálra gyötri, vele viszont kíméletesen bánik, hiszen tudhatná, hogy mihelyt megszabadul, bosszút áll rajta. A zsarnok elámult Pelopidasz bátor és rettenthetetlen magatartásán, és így szólt: „Miért olyan sürgős Pelopidasznak a halál?” Pelopidasz erre így felelt: „Azért, hogy minél előbb elvesszél, akkor ugyanis még gyűlöletesebb leszel majd az istenek előtt, mint most vagy.” Ekkor a zsarnok megtiltotta, hogy Pelopidasz a külvilággal érintkezzék.

Thébé, Iaszón leánya, Alexandrosz felesége Pelopidasz őreitől értesült a thébai hadvezér rettenthetetlen és nemes viselkedéséről, s szeretett volna találkozni és beszélni vele. Amikor aztán felkereste, asszony módjára nem ismerte fel azonnal jellemének nagyságát nyomorult helyzetében, de hajviseletéről, ruházatáról és arról a bánásmódról, amelyben része volt, azt

következtette, hogy siralmas és hírnevéhez méltatlan helyzetbe került, és könnyekre fakadt. Pelopidasz először elcsodálkozott, nem értette, ki ez a nő, aki meglátogatja, de mikor az asszony feltárta kilétét, Pelopidasz Iaszón leányaként szólította meg, aki apjának közeli jó barátja volt. Thébé ekkor így szólt: „Sajnálom a feleségedet." „Én pedig téged sajnállak - mondta Pelopidasz -, hogy bilincsek nélkül is elviseled Alexandroszt." Mélyen megindították az asszonyt ezek a szavak, mert nehezen viselte el a zsarnok durva gőgjét, aki azzal tetézte erkölcstelenségeit, hogy szeretőjévé tette Thébé legfiatalabb fivérét. Ezért újra meg újra felkereste Pelopidaszt, nyíltan feltárta előtte szenvedéseit, s szíve megtelt bátorsággal és gyűlölettel Alexandrosz ellen.

29. A thébai vezérek betörtek Thesszaliába, de tapasztalatlanságuk vagy balszerencséjük miatt nem végeztek semmit, hanem csúfosan elhagyták az országot. A város fejenként tízezer drakhma pénzbírsággal sújtotta őket, s Epameinóndaszt állították a hadsereg élére. Ettől egyszeriben felélénkültek a thesszaliaiak, és lázba hozta őket ennek a hadvezérnek a hírneve. A zsarnok helyzete megingott, mert vezérei és barátai megrémültek, alattvalói pedig csak arra vártak, hogy felkeljenek ellene, és örömmel készültek rá, hogy végre megláthatják, miként lakol meg elnyomójuk. Epameinóndasz azonban fontosabbnak tartotta Pelopidasz megmentését, mint a maga dicsőségét; attól félt ugyanis, hogy Alexandrosz szorongatott helyzetében, akár valami kétségbeesett vadállat, Pelopidaszra veti magát. Ezért hát húzta-halasztotta a háborút, ide-oda vonult seregével, késlekedő hadmozdulataival igyekezett visszafogni a zsarnok féktelenségét és csillapítani vad szenvedélyét, mert jól ismerte kegyetlenségét, becstelen és igazságtalan magatartását. Híre járt, hogy élve temettetett el embereket, másokat meg vadkan vagy medve bőrébe öltöztetett, rájuk uszította vérebeit, hogy széttépjék őket, de az is előfordult, hogy merő szórakozásból saját maga röpítette beléjük nyilait. Mikor két szövetséges és baráti város, Meliboia és Szkotussza lakosai gyűlést tartottak, testőreivel körülvette őket, és a fiatalokat-öregeket mind felkoncoltatta. Azt a lándzsát, amellyel nagybátyját, Polüphrónt meggyilkolta, megszentelte és virágfüzérrel díszítette, úgy áldozott neki, mintha isten volna, s közben Sorsnak szólította. Egyszer megnézett egy színészt Euripidész *Trójai nők* című tragédiájában, de az előadás közepén hirtelen eltávozott a színházból, majd üzent a színésznek: játsszon tovább nyugodtan és ugyanilyen jól; ő nem azért megy el, mintha nem élvezné játékát, hanem szégyelli magát a polgárok előtt, hogy bár soha nem sajnálta egyetlen áldozatát sem, most elsírja magát Hekabé és Andromakhé szomorú sorsán. Ez az ember mégis rettegett Epameinóndasz dicsőségétől, nevétől és hadvezéri képességeitől, ezért

bújt szárnyaszegve, mint leforrázott kakas,

és sietve követeket küldött hozzá, hogy igazolja magát. Epameinóndasz nem akart ilyen emberrel béke- és barátsági szerződést kötni, de azért megállapodott vele harmincnapos fegyverszünetben, kiszabadította Pelopidaszt és Iszméniaszt, s hazatért.

30. Amikor a thébaiak megtudták, hogy a lakedaimóniak és az athéniak követei útban vannak a nagy királyhoz, hogy szövetséget kössenek vele, ők is elküldték Pelopidaszt. A választás igen jónak bizonyult, mert Pelopidasznak addigra már nagy hírneve volt. Először is, amerre csak járt a király tartományaiban, mindenütt ismerték nevét, mert a lakedaimóniakkal vívott csatáinak dicsősége gyorsan elterjedt Ázsiában is. A leuktrai csatát újabb és újabb sikerek követték, hírük a legtávolabbi vidékekre is eljutott. Amikor a helytartók, hadvezérek és hadseregparancsnokok megpillantották őt a királyi udvarban, ilyen szavakkal adtak kifejezést bámulatuknak: „Nézzétek, ez a férfiú űzte, el a lakedaimóniakat a szárazföldről és a tengerről, ez szorította be a Taügetosz és az Eurótasz közé Spártát, amelyet még nem is olyan régen a nagy király és a perzsák ellen vezetett harcra Agészilaosz Szusza és Ekbatana birtokáért."

Tetszett az ilyen beszéd Artaxerxésznek, csodálta Pelopidasz dicsőségét, és elhalmozta őt megbecsülése jeleivel, mert mindig arra törekedett, hogy a legkiválóbb emberek dicsérjék és hízelegjék körül. Mikor aztán szemtől szembe látta és meghallgatta előterjesztéseit, amelyek alaposabbak voltak, mint az athéniaké és egyszerűbbek, mint a lakedaimóniaké, még inkább megkedvelte, királyi módra nem rejtette el tetszését, és a többi követ előtt sem csinált titkot belőle, hogy őt tartja a legtöbbre. De azért leginkább a lakedaimóni Antalkidaszt tisztelte a görögök közt, mert neki küldte el azt az illatszerekkel meghintett virágkoszorút, amelyet lakoma közben a fején viselt. Igaz, Pelopidaszhoz nem volt ennyire kedves, de a szokásos ajándékok közül a legfényesebbeket és legnagyobbakat neki küldte, és teljesítette kéréseit, hogy a görögök legyenek függetlenek, építsék újjá Messzénét, és a thébaiak legyenek a király örökletes barátai.

Meghallgatta a válaszokat, az ajándékok közül csak azt fogadta el, amit a király kegye és jóindulata jegyének tekintett, majd útra kelt hazafelé. Ezzel aztán rossz hírét keltette a többi követnek. Timagoraszt például halálra ítélték és kivégezték az athéniak. Ha az ajándékok sokaságát tekintjük, igazságosnak érezzük az ítéletet: Timagorasz nemcsak aranyat és ezüstöt fogadott el a királytól, hanem egy drága ágyat és hozzá szolgákat, mintha a görögök nem tudnának ágyat vetni; azonkívül nyolcvan tehenet és hozzá pásztorokat, mintha valami betegség miatt tehéntejre lett volna szüksége; végül pedig gyaloghintón vitette le magát a tengerhez, s a kocsihordozóknak négy talentum bért fizetett a király. Az athéniak szemmel láthatóan nem is annyira a megvesztegetés miatt haragudtak, hiszen Timagorasz pajzshordozója, Epikratész egyszer nyíltan bevallotta, hogy ajándékokat fogadott el a királytól, sőt fennen hangoztatta azt a javaslatát, hogy a kilenc arkhón helyett válasszanak évenként kilenc követet a szegény népből, mert arra is ráfér, hogy megszedje magát az ajándékokból, de csak köznevetség tárgya lett, az athéniak tehát inkább amiatt bosszankodtak, hogy a thébaiaknak minden sikerült, s nem gondoltak arra, hogy Pelopidasz dicsőségét a perzsa király minden szónoki sikernél többre becsülte, hiszen a király mindig azokat tisztelte, akiknek fegyvereit folyton győzelem koronázta.

31. Miután Pelopidasz hazatért a követségből, nagy rokonszenv fogadta Messzéné benépesítése és a többi görög függetlenségének megteremtése miatt. A pherai Alexandroszból azonban hamarosan újra kitört a természete, kifosztott több thesszaliai várost, és helyőrséget ültetett a Phthiótiszban lakó akhájok és a magnésziaiak nyakára. Ezek a városok, meghallván Pelopidasz hazatérésének hírét, azonnal követséget küldtek Thébaiba, katonákat kértek és Pelopidasz segítségét. A thébaiak készségesen teljesítették a kérést, hamarosan minden előkészületet megtettek, a vezér már indulófélben volt, amikor napfogyatkozás borította sötétségbe a várost. Ez az égi tünemény óriási rémületet keltett, nem akarta útra kényszeríteni a megfélemlített és reményvesztett katonákat, s nem akarta veszedelemnek kitenni hétezer polgár életét. Mivel önmagát szíves örömest feláldozta volna a thesszaliaiakért, háromszáz önként vállalkozó idegen lovassal útnak indult. Elhatározását a jósok ellenezték, de polgártársai sem helyeselték, mert úgy tartották, hogy ilyen híres embernek különösen rosszat jelent a napfogyatkozás. Őt azonban tüzelte a harag Alexandrosz ellen, aki annyi gazságot követett el ellene, s azok után, amiket Thébétől hallott, azt remélte, hogy a zsarnok házát úgyis feldúltan és teljes zűrzavarban találja. De főként a nemes tett lelkesítette és az a becsvágy, hogy mikor a lakedaimóniak hadvezéreket és harmosztészeket küldenek Dionüsziosznak, Szicília zsarnokának, az athéniak pedig zsoldosnak szegődnek Alexandroszhoz, és mint városuk jótevőjének bronzszobrot állítanak neki, ő megmutassa a görögöknek, hogy egyedül a thébaiak harcolnak az elnyomottak érdekében, és ők azok, akik véget vetnek a törvénytelen és erőszakos uralomnak.

32. Mihelyt megérkezett Pharszaloszba, hadsereget gyűjtött, és azonnal Alexandrosz ellen indult. Alexandrosz, látván, hogy Pelopidasszal csak kevés thébai jött, neki viszont kétszer annyi hoplitésze van, mint a thesszaliaiaknak, eléje ment Thetisz templomáig. Amikor megmondták Pelopidasznak, hogy mekkora sereggel jön elébe a zsarnok, így szólt: „Legalább többen lesznek, akiket legyőzünk."

A Künoszkephalai nevű helységnél magas és meredek dombok emelkedtek ki a síkságból, mindkét vezér ezt a pontot igyekezett elfoglalni gyalogságával. Pelopidasz az ellenség lovassága ellen küldte sok kitűnő lovasát, ezek győzelmet is arattak és a menekülőket lekergették a síkságra, Alexandrosz azonban előbb érkezett a dombokhoz és megszállta őket. A thesszaliai hoplitészek megkésve próbálták megrohamozni a meredek hadállásokat, de Alexandrosz egész haderejével rájuk vetette magát. Végigpusztította az első sorokat, sokakat megölt, sokakat megsebesített. Midőn Pelopidasz meglátta a bajt, visszahívta lovasait és az ellenséges gyalogság sűrűjébe parancsolta őket. Ő maga is pajzsot ragadott, és futva azokhoz csatlakozott, akik a dombokon harcoltak; áttört a hátsó sorokon, az elsők közé vetette magát, s olyan erőt és lelkesedést öntött mindenkibe, hogy az ellenséges katonák úgy érezték, testben és lélekben kicserélt emberek támadnak rájuk. Két vagy három rohamot még csak feltartóztattak, de mikor látták, hogy támadóik feltartóztathatatlanul nyomulnak előre, ráadásul a lovasság is visszafordult az üldözésből, feladták a harcot, s lépésről lépésre hátrálva visszavonultak. Pelopidasz áttekinthette a magaslatról az ellenséges hadsereget, amely még nem futamodott meg minden ponton, de sorait már rendetlenség és zűrzavar töltötte meg; majd megállt és Alexandroszt keresve körültekintett. Amikor megpillantotta, amint a jobbszárnyon bátorította és rendezte zsoldosait, vad haragra gerjedt, indulatosságában lerohant a harcolók közé és hangos kiáltással párviadalra hívta ki a zsarnokot. De Alexandrosz nem fogadta el a kihívást, nem is várta meg a támadást, hanem testőrei közé futott, és elrejtőzött. Azokat a zsoldosokat, akik elsőnek törtek rá, Pelopidasz visszaverte, sokan elhulltak csapásai alatt, de néhány távoli dárda átverte vértjét, és több sebet ejtett rajta. Az aggódó thesszaliaiak nyomban lerohantak a dombokról, hogy segítsenek neki, de akkorra már halott volt. A lovasok rohama megfutamította az egész phalanxot, messzire üldözték őket, és több mint háromezrüket megölték. A csatateret holttestek töltötték meg.

33. Hogy azok a thébaiak, akik ott voltak Pelopidasz halálánál, vigasztalhatatlanul gyászoltak, abban nincs semmi csodálatos, hiszen ők atyjuknak, megmentőjüknek és mesterüknek tartották Pelopidaszt, aki a legnagyobb és legszebb erényekre tanította meg őket; de még a thesszaliaiak és a szövetségesek is, akik határozatokat hoztak tiszteletük kifejezésére, mérhetetlen fájdalmat éreztek és ezzel kimutatták hálájukat. Mondják, hogy a harcolók, mikor értesültek haláláról, le sem tették vértjüket, le sem kantározták lovukat, be sem kötözték sebeiket, hanem fegyverbe öltözötten, a harctól felhevülten, odamentek a halotthoz, s mintha még élne és tudomást szerezhetne a körülötte történő dolgokról, holtteste előtt halomba rakták a zsákmányt, megnyírták lovuk sörényét, sokan maguk is lenyírták hajukat. Majd sátrukba mentek, de nem gyújtottak tüzet, ételhez nem nyúltak, csend és szomorúság ülte meg az egész tábort, mintha nem is ők arattak volna fényes győzelmet, hanem a zsarnok győzte volna le és döntötte volna szolgaságba őket. Mikor híre ment az eseményeknek, a városokból arkhónok, ifjak, gyermekek és papok jöttek, hogy leróják a kegyelet adóját a holttest előtt, diadaljeleket, koszorúkat és aranyveretű vérteket hoztak, majd pedig, amikor el akarták szállítani a holttestet, közbeléptek a legidősebb thesszaliaiak, és arra kérték a thébaiakat, hogy ők temethessék el Pelopidaszt. A szószólójuk így beszélt: „Barátaink és szövetségeseink! Szívességet kérünk tőletek, amely nagy megtiszteltetést és vigaszt jelentene nekünk mostani bánatunkban. A thesszaliaiak már nem kísérhetik el útján az élő Pelopidaszt, és Pelopidasz sem szerezhet már tudomást az őt körülvevő tiszteletről; de engedjétek meg nekünk, hogy megérintsük a holt-

testet, hogy saját kezünkkel ravatalozzuk fel és temessük el. Higgyétek el, a thesszaliaiakat nagyobb csapás érte, mint a thébaiakat, mert ti csak egy jó hadvezért veszítettetek el, mi azonban őt is és a szabadságot is. Mert hogyan merészeljünk másik hadvezért kérni tőletek, mikor nem adjuk vissza nektek Pelopidaszt?" A thébaiak erre teljesítették a thesszaliaiak kérését.

34. Soha nem volt még fényesebb temetés Pelopidaszénál, ha a fényességét nem elefántcsonttal, arannyal és bíborral mérjük, ahogy ezt például Philisztosz is teszi; ő ugyanis elragadtatással magasztalja Dionüsziosz temetését, amely a zsarnoki uralom nagy tragédiájának színpadi utójátékát jelentette. Alexandrosz, a Nagy, amikor Héphaisztión meghalt, nemcsak a lovak és öszvérek sörényét nyíratta le, hanem ledöntette a várfalak bástyázatát is, hogy megfossza díszüktől és ékességüktől az épületeket, és ezzel is nyilvánvalóvá tegye a gyászt. Mindezt azonban zsarnokok rendelték el és kényszerítették ki, így gyűlölséget keltettek azok iránt, akiknek az emlékét meg kellett gyászolni, de meggyűlöltették azokat is, akik ráerőszakolták a gyászt az emberekre; sem hálát, sem tiszteletet nem bizonyított hát a pompa, csak a barbár fényűzést és hivalkodást, amely hiú és követésre nem méltó dolgokra fecsérli a bőséget. De amikor egy egyszerű polgárt, aki idegenben halt meg, távol feleségétől, gyermekeitől és rokonaitól, versengve kísért el utolsó útjára annyi nép és annyi város, koporsóját minden kérés és kényszer nélkül virágerdővel borította, méltán elmondhatjuk, hogy ez az ember elérte a tökéletes boldogságot. Boldogságban meghalni nem szerencsétlenség, amint Aiszóposz mondja, hanem a legnagyobb jótétemény, mert így a dicső tettek elkövetője biztonságba jut, és nincs kitéve a sors változandóságának. Diagoraszt, az olümpiai győztest, aki megérte fiainak, sőt unokáinak győzelmét és megkoszorúzását is, ezért figyelmeztette helyesen egy spártai ember: „Most halj meg, Diagorasz, hiszen az Olümposzra úgysem szállhatsz." De úgy gondolom, Pelopidasz egyetlen csatája többet ér az összes olümpiai és püthói győzelemnél, ráadásul ő sok csatában harcolt sikerrel, élete javát tiszteletben és dicsőségben élte le, míg végre tizenharmadik boiótarkhiája napjaiban elérte a legnagyobb dicsőséget: a zsarnok elleni küzdelemben meghalt a thesszaliaiak szabadságáért.

35. Pelopidasz halála nagy szomorúságot, de még nagyobb nyereséget jelentett a szövetségeseknek, mert a thébaiak, midőn értesültek Pelopidasz haláláról, nem késlekedtek a bosszúállással, és haladéktalanul hadra keltek hétezer hoplitésszel és hétszáz lovassal Malkitasz és Diogeitón parancsnoksága alatt. Alexandroszt hatalmában meggyengülve találták, így könnyűszerrel rákényszerítették, hogy adja vissza a thesszaliaiaknak az elfoglalt városokat, állítsa helyre a magnésziaiak, a phthiaiak és az akhájok szabadságát, rendelje vissza a helyőrségeket, és fogadja meg esküvel, hogy engedelmeskedik a thébaiak parancsának, bármilyen ellenség ellen küldik is. A thébaiak ezzel beérték, de most elbeszélem, hogy az istenek hogyan álltak bosszút Pelopidasz haláláért.

Thébé, Alexandrosz felesége, amint már említettem, Pelopidasztól tanulta meg, hogy ne féljen a zsarnokság külső fényétől és pompájától, mert a zsarnokot csak a fegyverek ereje őrzi. Félt férje hűtlenségétől és gyűlölte kegyetlensége miatt, ezért három fivérével, Tisziphonosszal, Pütholaosszal és Lükophrónnal, gyilkos merényletet terveit ki ellene. Ezt a következőképpen hajtották végre: A zsarnok házát éjszakánként őrség őrizte, de az emeleti hálószoba előtt, ahol feleségével aludni szokott, egy megláncolt kutya őrködött, amely mindenkire rátámadt két gazdáján és az ételét hozó szolgán kívül. Amikor elérkezett az alkalmas idő, Thébé még délután elbújtatta fivéreit egy közeli szobában, este pedig szokása szerint egyedül ment be az alvó Alexandroszhoz. Kisvártatva kilépett a szobából, és szólt a szolgának, hogy vezesse el a kutyát, mert férje békén akar aludni. Aztán, hogy zaj ne támadjon, amikor fivérei felmennek a hálószobába, gyapjúval terítette le a lépcsőt. Majd felvezette karddal felövezett fivéreit, megállította őket az ajtó előtt, bement a hálószobába, levette a férje felett függő kardot, s meg-

mutatta nekik, jelezve, hogy mélyen alvó férje a kezükben van. Az ifjak megijedtek és habozták, mire Thébé gyalázni kezdte őket és haragjában megesküdött, hogy felkelti Alexandroszt, és elárulja neki tervüket. Erre az ifjak elszégyellték magukat, de meg is rémültek, mire bevezette őket az ágy mellé, s odavitte a lámpát. Ekkor az egyik megragadta és lenyomta a zsarnok lábát, a másik hajánál fogva hátrahúzta a fejét, a harmadik pedig átdöfte kardjával. Gyorsan végeztek vele, s talán szelídebb halált is mértek rá, mint amit megérdemelt volna, de ha figyelembe vesszük, hogy ő volt az egyetlen, mindenesetre az első zsarnok, akit tulajdon felesége gyilkoltatott meg, s hogy holttestét halála után megcsúfolták, mert a pheraiak kidobták az utcára, és lábbal tapostak rá, mégis azt kell mondanunk, hogy gazságához méltó büntetést szenvedett.

MARCELLUS[11]

1. Marcus Claudius, aki ötször viselt consulságot Rómában, a hagyomány szerint Marcus fia volt, és első ízben viselte a családban a Marcellus nevet, amely Poszeidóniosz szerint *Martialis*-t[12], azaz harciast jelent. Hadban járatos, izmos szervezetű, keménykezű férfi volt, szívből szerette a háborút, de vadsága és zordonsága csak a harcmezőn mutatkozott meg, mert egyébként józan és emberszerető ember volt, aki szerette a görög műveltséget és tudományokat, s tisztelte és bámulta azokat, akik kiváltak bennük, de sok elfoglaltsága miatt neki nem volt ráérő ideje hozzá, hogy kedve szerint művelje és képezze magát. Hiszen, ha voltak emberek, akiknek az isten, mint Homérosz mondja,

> *ifjúkoruktól kezdve kemény harcban verekedni adta az aggságig,*[13]

így volt ez az akkori időkben élő legkiválóbb rómaiakkal is, mert mint ifjak Szicíliáért a karthágóiakkal, férfikorukban a gallokkal magáért Itáliáért, majd öregségükre újból Hannibállal és a karthágóiakkal küzdöttek, s nem volt módjukban, mint másoknak, öregkorukban visszavonulni a hadiélettől, hanem előkelő származásuk és katonai erényeik a hadak élére szólították őket.

2. Marcellus a harc minden nemében ügyes és gyakorlott volt, de párviadalban még önmagát is felülmúlta; egyetlen kihívás elől sem tért ki, és mindenkit megölt, aki csak kihívta. Szicíliában megmentette veszélyben forgó fivérét, Otaciliust: pajzsával elfödte és halomra ölte támadóit. Ezért fiatalember létére babérkoszorút és győzelmi díjat kapott vezéreitől, a nép pedig tisztelete jeléül *aedilis curulis*-szá választotta, és a papok megtették augurnak. E papi tisztség viselőjének feladata a törvények értelmében főképp az volt, hogy megfigyelje a madarak repülését és jósoljon belőle.

Aedilissége idején egy kellemetlen pert kellett vállalnia. Volt egy virágzó ifjúságú, azonos nevű fia, akit polgártársai szerény modora és műveltsége miatt ugyancsak nagyra becsültek. Marcellus hivataltársa, egy Capitolinus nevű, kéjsóvár és féktelen természetű férfi beleszeretett a fiúba, és szerelmi ajánlatokat tett neki. A fiú eleinte magától is visszautasította Capitolinus kísérletezéseit, de amikor a férfi megismételte ajánlatát, szólt apjának, Marcellus pedig felháborodottan a senatus elé idéztette hivataltársát. Capitolinus mindenféle kibúvóval és kifogással állt elő, majd a néptribunusokhoz fellebbezett, s amikor fellebbezését elvetették, azzal akart kibújni a vád alól, hogy tagadta, amit tett. Mivel nem volt rá tanú, hogy csakugyan ajánlatot tett, a senatus megidézte a fiút, aki meg is jelent. Mikor a senatorok látták, mint pirul el, sír és tör ki belőle szégyenérzettel vegyes haragja, nem kívántak több bizonyítékot, bűnös-

nek mondták ki Capitolinust, és pénzbírságot szabtak ki rá. Marcellus ebből a pénzből ezüst áldozócsészét készíttetett és felajánlotta az isteneknek.

3. Alighogy a huszonkét évig tartó első pun háború befejeződött, Róma újabb háborúba bonyolódott a gallokkal. Egy erős és hatalmas gall nép, az insuberek, akik Itáliának az Alpok tövében elterülő vidékén laktak, hadba szólították csapataikat, sőt ezenfelül zsoldjukba fogadták a gaesatáknak nevezett gall törzset is. A jó szerencse csodálatos művének tartották, hogy nem egyszerre tört ki a gall és a pun háború, hanem a gallok mint a küzdelem végére váró szemlélők békén és nyugton maradtak, míg a háború folyt, és csak akkor készültek fel a küzdelemre, és hívták harcra a rómaiakat, amikor legyőzték a punokat, és lélegzetnyi időhöz jutottak. De azért már a háború színtere is nagy félelmet keltett, a harcok ugyanis az ellenséggel közvetlenül szomszédos területen folytak, ráadásul a rómaiak szemmel láthatóan leginkább a galloktól rettegtek minden ellenfelük közül, mivel a gallok egyszer már elfoglalták a várost. Ebben az időben hozták azt a törvényt, amely mentesítette a papokat a katonai szolgálat alól, kivéve ha ismét a gallokkal kell háborúskodni. Félelmüket világosan megmutatta háborús előkészületük is, mert, mint mondják, soha azelőtt, de később sem állt olyan sok római fegyverben, mint ekkor. De erről tanúskodnak az újfajta áldozati szertartások is. Ilyen tekintetben ugyanis mindaddig távol állt tőlük minden barbár és embertelen szokás, lehetőleg a görögök felfogásához alkalmazkodtak, és szelídséget tanúsítottak istentiszteleti cselekményeikben. Amikor azonban ez a háború rájuk tört, kénytelenek voltak engedelmeskedni bizonyos Sibylla-jóslatoknak, s két görögöt, egy férfit és egy nőt, s hasonlóképpen két gall személyt is élve eltemettek a Forum Bovariumnak, vagyis az ökörpiacnak nevezett helyen; ezeknek a görögöknek és galloknak emlékére november hónapban még most is végeznek titkos misztikus szertartásokat.

4. A háború első ütközetei nagy győzelmeket, de kudarcokat is hoztak a rómaiaknak, és nem vezettek döntő eredményre; végül a két consul, Flaminius és Furius nagy haderőket vetett be az insuberek ellen. Ugyanakkor azonban a Picenum területét átszelő folyam vize véres lett, Ariminum városánál három holdat láttak az égen, és a papok, akik a consulválasztáskor a madarak repülését figyelték, kijelentették, hogy a consulok megválasztása hibásan, rossz előjelek közt folyt le. Erre a senatus nyomban levelet küldött a táborba, felszólította a consulokat, hogy térjenek vissza, és a lehető legrövidebb idő alatt tegyék le hivatalukat, egyben megtiltotta nekik, hogy bármilyen további intézkedést tegyenek az ellenség ellen. Mikor Flaminius megkapta a levelet, fel sem bontotta, hanem megütközött a barbárokkal, megfutamította őket, és feldúlta országukat. Amikor azonban nagy zsákmánnyal hazaérkezett, a nép nem ment eléje a fogadására, sőt mivel a visszatérésre felszólító levélnek nagy gőgösen nem engedelmeskedett azonnal, kis híja, hogy el nem tiltották a diadalmenettől. Alighogy megtartotta a diadalmenetet, egyszerű közpolgárrá tették, consultársával együtt letétették vele consuli tisztét, és visszasorozták az egyszerű közpolgárok közé. A rómaiak ilyen mértékben rendelik alá a közügyeket a vallásnak; a jóslatok és az ősi hagyományok megvetését nem bocsátják meg még a legnagyobb sikerek esetében sem, mert a város boldogulása szempontjából fontosabbnak tartják, hogy a hadvezérek tiszteljék a vallás parancsait, mint hogy győzelmet arassanak az ellenségen.

5. Tiberius Sempronius, akit a rómaiak vitézsége és becsületessége miatt nagy becsületben tartottak, Scipio Nasicát és Caius Marciust[14] jelölte ki a consulok utódául. Már átvették tartományukat és az ottani csapatok parancsnokságát, amikor véletlenül papi feljegyzéseket tartalmazó könyv került Tiberius kezébe, amelyből kiderült, hogy figyelmen kívül hagyott egy ősrégi szokást, s ez a következő volt: Ha egy főtisztviselő a városon kívül bérelt házban vagy sátorban figyeli a madarak repülését jóslás céljából, de valamilyen okból kénytelen visszatérni a városba, mielőtt biztos jelet kapott volna, nem térhet vissza ugyanabba a házba, hanem

másikat kell bérelnie, s ott kell elölről kezdenie a figyelést. Úgy látszik, Tiberiusnak erről nem volt tudomása, és visszatért ugyanarra a helyre, mielőtt az említett férfiakat consullá jelölte. Később azonban, amikor rájött hibájára, jelentette az esetet a senatusnak, amely azonnal helyrehozta a mulasztást, levelet küldött a consuloknak, akik otthagyták tartományukat, sietve visszatértek Rómába és letették hivatalukat. Mindez később történt, de körülbelül ugyanebben az időben két előkelő papot fosztottak meg hivatalától: Cornelius Cethegust, mert egy áldozat bemutatásakor szabálytalanul kezelte az áldozati állat belső részeit, és Quintus Sulpiciust, mert csúcsos fövege, amelyet a flameneknek nevezett papok viselnek, áldozás közben leesett a fejéről. Amikor Minucius dictator kinevezte Caius Flaminiust a lovasság főparancsnokává, egy sorexnek nevezett cickány cincogása hallatszott, erre mindkettőjüket elmozdították állásukból, és másokat választottak helyettük. Bár a rómaiak ezekben a kis dolgokban nagy pontossággal jártak el, mégsem estek babonás tévhitekbe, ősi szokásaikat nem változtatták meg, és nem tértek el tőlük.

6. Amikor Flaminius és consultársa lemondott, az úgynevezett interrexek Marcellust nevezték ki consullá, és ő hivatala átvétele után Gnaeus Corneliust jelölte ki consultársává. Mondják, hogy bár a gallok szívesen bocsátkoztak volna tárgyalásokba, és a senatus is óhajtotta a békét, Marcellus háborúra tüzelte a népet. Megkötötték a békét, de kisvártatva a gaesaták felújították a háborút, átkeltek az Alpokon, és feltüzelték az insubereket is; ők maguk harmincezren voltak, s az insuberek, akikhez csatlakoztak, ennél sokszorosan többen. Sikerükben bízva azonnal a Padus folyótól északra fekvő Acerrae ellen vonultak. Britomartus király tízezer gaesatát vett magához, és végigpusztította velük a Padus menti vidéket. Marcellus, mihelyt értesült az eseményekről, consultársát a nehéz fegyverzetű gyalogsággal és a lovasság harmadrészével Acerraeben hagyva, a lovasság többi részével, azonkívül hatszáz könnyű fegyverzetű gyalogossal útnak indult, és éjjel-nappal menetelt, amíg egy Clastidium nevű gall falu vidékén, amely csak nemrégen került római uralom alá, rá nem bukkant a tízezer gaesatára. Marcellusnak még arra sem jutott ideje, hogy pihenőt adjon katonáinak és serege kifújhassa magát. A barbárok azonnal észrevették érkezését, csekély létszámú gyalogságát fitymálni kezdték, lovasságát pedig éppenséggel figyelembe se vették, mert a gallok főként a lovasharchoz értettek, és egybehangzó vélemény szerint különösképpen kiválóak voltak benne, de meg jóval többen is voltak, mint a rómaiak. A királlyal az élükön nagy erővel és szörnyű fenyegetések között rájuk vetették tehát magukat, hogy elsöpörjék őket. Marcellus azonban, hogy kis csapatát be ne kerítse az ellenség, széles arcvonalon állította fel lovasait, és annyira széthúzta a szárnyakat, hogy hadsorai majdnem olyan hosszúak voltak, mint az ellenségé. Már éppen rohamra akart indulni, midőn lova megbokrosodott az ellenség vad lármájától, megfordult, és vad vágtában vitte visszafelé lovasát. Marcellus megijedt, hogy a rómaiak babonás félelemből majd rossz jelnek tekintik a dolgot és megzavarodnak tőle, de sikerült gyorsan megzaboláznia lovát és szembefordítania az ellenséggel. Közben imával fohászkodott a naphoz, mintha nem véletlenül, hanem szándékosan fordult volna meg, mert a rómaiak így szoktak tenni, mielőtt az istenekhez imádkoznak. Már-már összecsapott az ellenséggel, de még egy utolsó könyörgést küldött Iuppiter Feretriushoz, és felajánlotta neki a legszebb fegyvereket, amelyeket majd az ellenségtől zsákmányol.

7. Közben a gallok királya megpillantotta Marcellust. Jelvényeiből arra következtetett, hogy ő a vezér; a többieket messzire maga mögött hagyva előrelovagolt, megállt vele szemben, hangos kiáltással és nagy lándzsarázással párviadalra hívta. A király kivált a gallok közül feltűnően magas termetével, arannyal és ezüsttel díszített fényes fegyverzetével és vértjével, amely mint a villám csillogott. Mikor Marcellus végignézett az ellenséges hadsorokon, az a gondolata támadt, hogy ez az a legszebb fegyver, amelyet az istenhez fohászkodva felajánlott. Rárohant ellenfelére, lándzsájával átdöfte mellvértjét, majd lovával melléugratott, lerántotta a

földre a még élő királyt, azután egy második és harmadik csapással azon nyomban megölte. Ezután leugrott lováról, rátette kezét a holt férfi fegyverére, s az égre tekintve így fohászkodott: „Ó, Iuppiter Feretrius, aki alátekintesz a hadvezérek és uralkodók háborúkban és csatákban véghezvitt nagy tetteire, téged hívlak tanúul, hogy én vagyok a harmadik a rómaiak között, aki ezt a férfiút mint hadvezér a hadvezért saját kezemmel lesújtottam és megöltem, s most neked ajánlom fel az első és legszebb zsákmányt. Te adj nekünk további jó szerencsét a háború folytatására."

Ezután lovasai összecsaptak az ellenség lovasságával és a rájuk rohanó gyalogsággal, és páratlan győzelmet arattak, mert állítólag sem azelőtt, sem azután ilyen kevés lovas nem győzött le oly hatalmas lovas és gyalogos hadsereget. Miután az ellenség java részét megölte, fegyvereiket és hadifelszerelésüket zsákmányul ejtette, visszatért consultársához, aki a legnagyobb és legnépesebb gall város közelében harcolt, de nagy nehézségei támadtak. A várost Mediolanumnak hívják; a gallok ezt tartják fővárosuknak, ezért akkora erővel védték, hogy szinte ők vették ostrom alá az ostromló Corneliust. De Marcellus hamarosan megérkezett, a gaesaták értesültek királyuk vereségéről és haláláról, erre elvonultak, és Mediolanum elesett. A gallok összes városukat mind önként adták át a rómaiaknak és mindenben alávetették magukat nekik. Ezért kaptak méltányos békefeltételeket tőlük.

8. A senatus egyedül Marcellusnak szavazott meg diadalmenetet, s bevonulását a különleges pompa, a gazdag zsákmány és az óriás termetű hadifoglyok tették emlékezetessé; de valamennyi közt a legkedvesebb és legmeglepőbb látvány az volt, hogy Marcellus maga vitte az istennek a barbár király teljes fegyverzetét. Kivágatott egy jó növésű, sudár tölgyet, kifaragtatta diadaloszlop alakjára, s rákötöztette és felaggatta a zsákmányolt fegyverzet egyes darabjait, gondosan összerakva valamennyit. Midőn a menet megindult, magasba emelte, felszállt a négy ló vonta diadalszekérre, és mint saját tetteinek legszebb és legdicsőbb győzelmi szobrát vitte végig nagy pompával a városon. A hadsereg a legszebb fegyverekkel felékesítve követte, s erre az alkalomra költött dalokat és győzelmi indulókat énekeltek az isten és hadvezérük dicsőítésére. Így haladt a menet, amíg Iuppiter Feretrius templomához nem érkezett; ott felajánlotta áldozati ajándékát, amilyenhez foghatót ő állított harmadszor és mind a mai napig utolsónak. Először Romulus ajánlotta fel a caeninai Akrón zsákmányul ejtett fegyverzetét, másodszor Cornelius Cossus az etruszk Tolumniustól elvett fegyvereket; utána Marcellus a gall királyét, Britomartusét, s Marcellus után senki más. Azt az istent, akinek a zsákmányt felajánlották, Iuppiter Feretriust, némelyek szerint a görög *pheretron* szóról nevezték el, amelyen a diadaljelet vitték. Akkor ugyanis a latin nyelvbe még sok görög szó keveredett. Mások szerint a villámokat szóró Iuppiternek adták ezt az elnevezést, mert az „ütni" szót latinul *feriré*-nek mondják. Vannak olyanok is, akik azt mondják, hogy a Feretrius név az ellenség „megveréséből" származik, mert ütközetben, amikor az ellenséget üldözik, most is állandóan *Feri!* szóval biztatják egymást, ami annyit jelent: „Üsd!" A zsákmányolt fegyvereket általában *spoliá*-nak nevezik, és annak ezt a különleges fajtáját *opimá*-nak. Azt mondják egyébként, hogy Numa Pompilius emlékirataiban első, második és harmadik opimát említ, és meghagyja, hogy az elsőt Iuppiter Feretriusnak, a másodikat Marsnak, a harmadikat Quirinusnak kell szentelni; a győztesnek járó jutalom az elsőért háromszáz, a másodikért kétszáz és a harmadikért száz as legyen. A legáltalánosabban elfogadott vélemény szerint opimának csak azt a zsákmányt lehet nevezni, amelyet úgy szereznek, hogy nyílt ütközetben vezér ejti el a vezért. Erről a tárgyról elég is ennyit mondanunk.

A rómaiak módfelett örültek a győzelemnek és a háború befejezésének. Delphoiba arany vegyítőedényt küldtek hálaáldozatul a Püthiának, a szövetségeseket fényesen megajándékozták a zsákmányból, és bőven küldtek belőle Hierónnak is, Szürakuszai királyának, aki barátjuk és szövetségesük volt.

9. Mikor Hannibál betört Itáliába, Marcellust egy hajóhaddal Szicíliába küldték. Miután a cannaei vereség bekövetkezett, sok ezer római elesett a csatában, és csak kevesen futottak el ép bőrrel Canusiumba; azt várták, hogy Hannibál nyomban Róma ellen vonul, hiszen a római hadsereg színe-javát megsemmisítette. Marcellus ekkor először is ezerötszáz embert küldött hajóiról a város védelmére, majd kézhez véve a senatus rendelkezését, Canusiumba ment, és az ott összegyülekezett csapatokat kivezette a sáncok közül, hogy ne hagyja védtelenül az országot. A rómaiak legtehetségesebb és legbefolyásosabb vezérei elhulltak a csatatéren. Fabius Maximus megbízhatóságát és bölcsességét ugyan nagyra tartották, de túlzott óvatosságát, félelmét a vereségtől helytelenítették, s tunyasággal és bátortalansággal vádolták. Tudták, hogy bármikor megvédi őket, de arra már képtelennek tartották, hogy bosszút álljon az ellenségen. Ezért Marcellusra fordították tekintetüket, az ő bátorságát és merész tetterejét egyesítették Fabius óvatosságával és előrelátásával: egy alkalommal együtt választották meg őket consullá, másodszor egyiküket consulként, másikukat proconsulként küldték ki az ellenség ellen. Poszeidóniosz azt mondja, hogy Fabiust pajzsuknak, Marcellust pedig kardjuknak nevezték. Hannibál maga kijelentette, hogy Fabiustól mint tanítómesterétől fél, Marcellustól azonban mint ellenfelétől, mert az előbbi megakadályozza benne, hogy rosszat tegyen, de az utóbbi vele tesz rosszat.

10. A győzelem vakmerővé tette Hannibál katonáit és meglazította a fegyelmüket, Marcellus ezért legelőször is azokra vetette magát, akik elkóboroltak a táborból és a vidéken portyáztak; felkoncolta őket, és ezzel is csökkentette az ellenség haderejét. Utána Neapolis és Nola segítségére ment; a neapolisiakat megerősítette Róma iránti hűségükben, de amikor Nolába érkezett, egyenetlenséget talált a városban: a senatus képtelen volt féken tartani és lecsendesíteni a Hannibálhoz pártolt lakosságot. Volt a városban egy előkelő és vitéz férfiú, név szerint Bantius, aki Cannaenál kitüntette magát, sok karthágóit megölt, de megsebesült és végül a halottak között találták meg. Teste tele volt lövedékekkel. Hannibál megcsodálta hősiességét, és nemcsak hogy minden váltságdíj nélkül szabadon engedte, hanem meg is ajándékozta és vendégbarátjának fogadta. Hálából Bantius Hannibál buzgó párthívévé lett, és befolyását arra használta, hogy a népet elpártoltassa a rómaiaktól. Marcellus kegyetlenségnek tartotta volna, ha megöleti ezt a kivételes sorsú embert, aki derekasan kivette a részét a rómaiak legnehezebb harcaiból, inkább arra törekedett, hogy nyájasságával és megnyerő modorával maga mellé állítsa a becsvágyó férfiút. Midőn tehát egy alkalommal Bantius üdvözölte, megállította és megkérdezte, hogy kicsoda, bár már régebben ismerte, de alkalmas ürügyet keresett rá, hogy beszélgetésbe kezdjen vele. Meghallván a Lucius Bantius nevet, Marcellus úgy tett, mintha meglepődött és elcsodálkozott volna, és így szólt: „Szóval ez az a híres Bantius, akit Rómában gyakrabban emlegetnek, mint az összes többi cannaei harcost, mert egyedül ő nem hagyta cserben Aemilius Paulus consult, hanem elébe állt, és saját testével fogta fel a neki szánt lövedékeket?” Amikor Bantius igenlőleg felelt a kérdésre, és megmutatta néhány sebhelyét, Marcellus így folytatta: „Miért nem jöttél hozzám azonnal, ha egyszer barátságod ilyen tanúbizonyságait hordod magadon? Csak nem gondolod, hogy restek leszünk megjutalmazni azokat a barátainkat, akiket az ellenség is megbecsül?” Barátságos szavai után kezet nyújtott, majd egy harci mént és ötszáz ezüstdrakhmát ajándékozott Bantiusnak.

11. Ettől kezdve Bantius Marcellus odaadó hívévé és támogatójává szegődött, ő jelentette fel és vádolta be legkészségesebben a szemben álló párt embereit. Ezek azt tervezték, hogy amikor a rómaiak kivonulnak az ellenség megtámadására, széthurcolják hadifelszerelésüket. Ezért Marcellus a város belsejében állította csatarendbe seregét, a málhát a falak közelében helyezte el, és kihirdette a nolaiaknak, hogy tilos a falak közelébe menni. Hannibál, látva az üres falakat, rendezetlenül vonult előre seregével abban a hiszemben, hogy a városban zűrzavar uralkodik. De Marcellus ekkor kinyittatta a karthágóiakkal szemben levő kaput, s azon

át legjobb lovasaival egyenesen rárohant az ellenségre. Nem sokkal később a gyalogság intézett rohamot egy másik kapun át óriási csataüvöltéssel, s mialatt Hannibál megosztotta köztük haderejét, kinyílt a harmadik kapu is, és kiözönlöttek rajta a többiek; ezek minden oldalról nekiestek a váratlan támadástól megzavarodott ellenségnek, amely alig tudott védekezni, mert mind újabb csapatok törtek rá. Ekkor történt meg első alkalommal, hogy Hannibál katonái meghátráltak a rómaiak előtt, és sok halottat és sebesültet veszítve visszavonultak táborukba. Mondják, hogy ötezren estek el, a rómaiak közül viszont alig ötszázan. Livius ugyan nem erősíti meg, hogy ilyen nagy volt a vereség, és az ellenség ilyen sok halottat veszített, de azt elismeri, hogy a történtek nagy dicsőséget hoztak Marcellusra, és a rómaiak annyi csapás után ebből az ütközetből végre csodálatos bátorságot merítettek, amikor látták, hogy az addig legyőzhetetlennek és ellenállhatatlannak vélt ellenfél is szenvedhet vereséget.

12. Ezért, amikor az egyik consul meghalt, a nép a távollevő Marcellust akarta a székébe ültetni, ezért a főtisztviselők akarata ellenére addig húzták a választást, míg Marcellus vissza nem tért a táborból. Egyhangúlag consullá választották, de a választás idején mennydörgött, amit a papok rossz előjelnek magyaráztak, de mert féltek a néptől, nyíltan nem merték megakadályozni a választást, végül azonban Marcellus önként lemondott hivataláról. A vezérséget viszont nem adta fel, és miután proconsullá választották, ismét visszatért a Nola melletti táborba, és szigorú eljárást indított azok ellen, akik Hannibál pártjára álltak. Hannibál gyorsan ott termett, hogy hívei segítségére legyen, és nyílt csatát akart kezdeni; Marcellus ekkor kitért, de midőn Hannibál seregének nagyobb része a vidéket kezdte sarcolni és nem számított csatára, rájuk tört. A gyalogságnak tengeri ütközetekben használatos hosszú dárdákat osztatott ki, s megtanította őket, hogyan várják meg az alkalmas pillanatot, és hogyan dobják ki messziről dárdájukat a karthágóiakra, akik rossz dárdavetők voltak és rövid dárdát használtak, azt is csak kézitusa közben. Úgy látszik, ez volt az oka, hogy az ütközetben részt vevő karthágóiak hanyatt-homlok futásnak eredtek; ötezer halottat és hatszáz foglyot vesztettek, elefántjaik közül négy elpusztult, kettőt pedig a rómaiak élve fogtak el. De ami még ennél is fontosabb, a csatát követő harmadik napon több mint háromszáz hispaniai és numidiai lovas átállt Hannibáltól. Ilyesmi azelőtt soha nem történt, Hannibál ugyanis hosszú időn át teljes biztonsággal együtt tudta tartani a legkülönbözőbb néptörzsekből toborzott hadseregét. Ezek a szökevények mindvégig hűek maradtak Marcellushoz és az őt követő hadvezérekhez.

13. Marcellus, miután harmadízben consullá választották, Szicíliába hajózott, mert Hannibál háborús sikerei ismét felébresztették a karthágóiakban a vágyat, hogy elfoglalják a szigetet, különösen ebben az időben, amikor Hierónümosz zsarnok halála után zavaros viszonyok uralkodtak Szürakuszaiban. Emiatt a rómaiak már előzőleg is küldtek ide egy hadsereget Appius parancsnoksága alatt. Amikor Marcellus átvette ezt a sereget, számtalan szerencsétlenül járt római járult elébe és térdre hullott előtte. Azok közül ugyanis, akik Cannaenál harcoltak Hannibál ellen, annyian futottak meg és kerültek fogságba, hogy úgy látszott, a rómaiaknak nem marad emberük még a falak védelmére sem. És bár Hannibál csekély váltságdíj fejében szabadon engedte volna a foglyokat, ajánlatát büszkén és fensőbbségesen elvetették, s nem törődtek vele, hogy így vagy kivégzik, vagy pedig eladják őket rabszolgának Itálián túlra. Azokat, akik elfutottak és megmenekültek, Szicíliába küldték, és úgy rendelkeztek, hogy nem tehetik lábukat Itália földjére, amíg a Hannibál elleni háború tart. Ezek most, hogy Marcellus megérkezett, sűrű sorokban tódultak hozzá, térdre vetették magukat előtte, s hangos kiáltozással könnyek között kérték, hogy alkalmazza őket tisztes katonai szolgálatra, és ők tettekkel mutatják meg, hogy nem gyávaságuk, hanem balsorsuk futamította meg őket. Marcellus megszánta a szerencsétleneket, írt a senatusnak és engedélyt kért rá, hogy a hadseregében támadt hiányokat velük tölthesse be, de a senatus hosszas tanácskozás után

úgy határozott, hogy a rómaiaknak közszolgálatban nincs szükségük gyáva férfiakra; ha azonban Marcellus mégis alkalmazni akarja őket, ám tegye, de nem részesítheti őket a bátor magatartásért szokásos vezéri kitüntetésekben és jutalmakban. Ezt a határozatot Marcellus sértőnek találta, és a szicíliai hadjárat után szemrehányást tett a senatusnak, hogy sok nagy szolgálatának viszonzásaképpen sem engedték meg neki, hogy jóvátehesse a polgártársait ért szerencsétlenséget.

14. Szicíliában első dolga az volt, hogy a szürakuszaiak vezérétől, Hippokratésztől elszenvedett sérelem fejében ostrommal bevegye Leontinoi városát. Hippokratész ugyanis, hogy kedveskedjék a karthágóiaknak és megkaparintsa a zsarnoki uralmat, Leontinoiban számos rómait megölt. Marcellus nem bántotta a lakosokat, de a kezébe kerülő szökevényeket megkorbácsoltatta és kivégeztette. Hippokratész először olyan jelentést küldött Szürakuszaiba, hogy Marcellus Leontinoi férfilakosságát felkoncoltatta, majd amikor ezzel zavart keltett a városban, rájuk tört és Szürakuszait hatalmába kerítette. Marcellus erre egész hadseregével Szürakuszai ellen indult, a város közelében tábort ütött, és követeket küldött Szürakuszaiba, hogy adjanak pontos felvilágosítást a Leontinoiban történt eseményekről; a szürakuszaiak azonban meg sem hallgatták a követeket, mert teljesen Hippokratész befolyása alatt állottak, és a szárazföld meg a tenger felől egyszerre támadást indított a város ellen. Appius vezette a szárazföldi csapatokat, ő maga hatvan ötevezősoros gálya élén állt, melyet megtöltött mindenféle fegyverrel és lövedékkel. Ezenfelül egymáshoz erősített nyolc gályát, hatalmas ostromgépet rakatott rájuk s ezekkel hajózott a városfalak alá, erősen bízva nagyszerű és fényes felszerelésében és saját hírnevében. De mindezek a gépek csak gyerekjátékok voltak azokhoz képest, amelyeket Arkhimédész készített, jóllehet maga Arkhimédész ezeket nem tartotta sokra, csupán szórakozásnak és geometriai kutatásai melléktermékének nézte őket. Még korábban, Hierón király kívánságára és sürgetésére készítette ezeket a gépeket, a király ugyanis rávette, hogy alkalmazza elméleti tudását a gyakorlatban, tegye felfoghatóvá elméleteit mások számára is és használja fel őket valóságos szükségletek kielégítésére.

A napjainkban már annyira kedvelt és közismert mechanikát Eudoxosz és Arkhütasz alapították meg első kísérleteikkel, amelyeknek az volt a célja, hogy finom megfigyelésekkel gazdagítsák a geometriát és az érzékek által felfogható gépezetekkel hajtsák végre azokat a feladatokat, amelyeket szóval és ábrával nem lehet bizonyítani és igazolni. Így például mindkét filozófus a két középarányos vonalról szóló problémát, amely elengedhetetlenül szükséges sok geometriai tétel megoldásához, mechanikai szerkezetek elkészítéséhez alkalmazta oly módon, hogy görbe vonalak és metszetek felhasználásával bizonyos műszereket szerkesztett. De Platón felháborodott ezen, és szemrehányásokat tett nekik, hogy megsemmisítik és elrontják, ami jó van a geometriában azáltal, hogy az emberek figyelmét a testetlen és elvont tárgyakról az érzékelhető világra fordítják, és ismét a testi dolgokkal foglalkoznak, ami sok és fárasztó fizikai munkát igényel; így a mechanika, amellyel a filozófia hosszú ideig nem törődött, elkülönült a geometriától, és a hadművészet szolgálatába állott.

Arkhimédész mégis azt írta rokonának és barátjának, Hierón királynak, hogy bármely megadott súlyt vagy terhet egy megadott erővel meg lehet mozdítani, sőt bizonyítékának erejétől megittasulva állítólag nagy merészen kijelentette, hogy ha volna másik föld, amelyen megvethetné lábát, ezt a földet ki tudná forgatni sarkaiból. Midőn Hierón elcsodálkozott az állításon, és kérte, hogy tételét gyakorlatilag is bizonyítsa be és mutassa meg, hogyan hoz mozgásba kis erő valamely nagy terhet, nagy vesződséggel és sok emberrel partra húzatott egy királyi teherhajót, megrakta sok emberrel s a szokásos teherrel, majd valamivel távolabb leült, és egy csigasor segítségével minden erőfeszítés nélkül, nyugodtan maga felé húzta a hajót, amely könnyedén és simán haladt feléje, mintha a víz színén siklanék. A király ezen elámult, és megértve a szerkezet nagy jelentőségét, rávette Arkhimédészt, hogy készítsen különféle,

támadó és védő ostromgépezeteket. Ezeket a gépeket ő maga soha nem használta fel, mert élete legnagyobb részét háború nélkül, békében, vidám ünnepi mulatságok közben töltötte, most azonban igen kapóra jöttek a szürakuszaiaknak a gépezetek és a gépezetek feltalálója.

15. A rómaiak tehát két oldalról támadtak, a szürakuszaiakat pedig rémület fogta el, s félelmükben elnémultak, mert azt gondolták, hogy ilyen hatalmas erővel semmit nem állíthatnak szembe. Ekkor azonban Arkhimédész megindította gépezeteit, amelyek mindenféle lövedéket, óriási köveket szórtak a szárazföldi csapatokra nagy robajjal és hihetetlen gyorsasággal, úgyhogy senki nem volt képes ellenállni nekik, földre sújtottak mindenkit, akit értek, és összezavarták a hadsorokat. Ami pedig a hajókat illeti, a bástyafalakról hirtelen gerendák nyúltak ki föléjük, teljes súlyukkal rájuk zuhantak és elsüllyesztették őket. Más hajók orrára darucsőrszerű vaskapcsok csappantak, függőlegesen a magasba emelték, majd a tatjuknál visszaejtették őket a vízbe. Voltak hajók, amelyeket körbeforgatott egy távolról irányított gépezet, majd úgy hozzácsapott a falak tövében emelkedő szirtekhez és sziklákhoz, hogy a legénység is mind egy szálig odaveszett. Másfajta gépezetek kiemelték a hajókat a vízből. Szörnyű látvány volt, amint a magasban himbálózott a hajó, az emberek szanaszét repültek a fedélzetről, majd a vaskarmok elengedték az üres hajót és alázuhant a mélybe vagy a falakhoz csapódott. Marcellus gályákra szereltetett gépezete, amelyet *sambucá*-nak, lantnak neveztek, mert hasonlított ehhez a zeneszerszámhoz, még közel sem ért a várfalakhoz, amikor rázuhant egy tíz talentum súlyú kődarab, majd egy második és harmadik is. A kövek nagy robajjal és recsegéssel összezúzták a gépezet talapzatát, széttörték a gályákat, úgyhogy Marcellus zavarodottságában gyorsan visszafelé irányította a hajókat, és parancsot adott a gyalogságnak a visszavonulásra.

Ezután haditanácsot tartott, amelyen azt határozták, hogyha lehetséges, az éj leple alatt közelítik meg a várfalakat. A kötelek ugyanis, amelyeket Arkhimédész használt gépezeteinél, nagy erővel hajították el a lövedékeket a fejük felett; úgy gondolták, hogy ezek működtetéséhez kellő távolságra van szükség, és közelről hatástalanok. Arkhimédész azonban, úgy látszik, erre az eshetőségre is felkészült, voltak olyan gépezetei, amelyekből nemcsak távolra lehetett lövedéket irányítani, hanem közelre is; elhelyezett hát a falakon levő lőrésekben közelre hordó gépezeteket - skorpiónak nevezték őket -, amelyekkel közvetlen közelből úgy lehetett kárt okozni az ellenségnek, hogy nem is láthatta, mi történik.

16. A rómaiak, gondolván, hogy rejtve maradnak, közel merészkedtek a falakhoz. Ekkor azonban ismét dárda- és kőzápor zúdult csaknem függőlegesen a fejükre, és közben a falakról nyílzápor fogadta őket; így tehát visszavonultak. De amikor eltávolodtak, utolérték őket a nagyobb hatósugarú hadigépek lövedékei, végigpusztították soraikat, a hajókat pedig egymáshoz csapdosták. Így aztán a rómaiak nem tudtak bosszút állni az ellenségen, ráadásul - mivel Arkhimédész közvetlenül a falak tövébe állította a gépeket - úgy érezték, az istenek ellen harcolnak, hogy láthatatlan helyről ezer meg ezer lövedék zúdul rájuk.

17. Marcellus mégis megmenekült, s tréfálkozva így szólt hadmérnökeihez és gépészeihez: „Ne hagyjuk abba a harcot ez ellen a mérnök Briareus ellen, aki hajóinkat kanálnak használja, hogy kimerje vele a tenger vizét? Szégyenszemre elűzte sambucánkat, és annyi lövedéket zúdított a nyakunkba, hogy túltesz még a mesebeli százkarú szörnyetegen is.” A szürakuszaiak valóban csak a testét alkották Arkhimédész gépeinek, amelyeknek ő volt az egyedüli mozgatója és irányító szelleme; minden más fegyver tétlenül hevert, a város csak az ő gépezeteivel támadott és védekezett. Mivel a rómaiak azonnal rémületbe estek, ha csak egy kötelet vagy fadarabot megpillantottak a várfalakon, és azt kiáltozták, hogy Arkhimédész újabb hadigépet vetett be ellenük, aztán fejvesztetten elmenekültek, Marcellus elállt attól a

tervtől, hogy rohammal vegye be a várost, hanem inkább hosszú ideig tartó ostromra rendezkedett be.

Arkhimédész, bár fölényes és nemes szellemű férfiú volt, s az elméleti tudományok olyan káprázatos gazdagságával rendelkezett, hogy tudásával nem is az emberi, hanem szinte az isteni értelem és bölcsesség hírnevét szerezte meg magának, semmit nem volt hajlandó írásban megörökíteni, mert a mechanikára alapozott mesterséget, amely az élet szükségleteinek szolgálatában állt, nemtelennek és közönségesnek minősítette. Becsvágyát csak azok a tudományok elégítették ki, amelyekben a szép és tökéletes nem vegyül a szükségessel. Úgy gondolta, hogy ezek a tudományok nem hasonlíthatók össze a többiekkel, mert bennük a tartalom versenyre kel a bizonyítással: az előbbi nyújtja a nagyságot és a szépséget, az utóbbi a szabatosságot és a meggyőző erőt. A geometriában ugyanis nem akadt egyetlen nehezebb és fogasabb kérdés sem, amelyet ne a legegyszerűbben és a legvilágosabban fejtett volna ki. Ezt egyesek természet adta tehetségének, mások rendkívüli szorgalmának tulajdonítják, bár úgy tűnt fel, hogy fáradság nélkül és könnyedén oldott meg minden feladatot. Ha valaki hiába kereste valamely probléma megfejtését, Arkhimédész könnyedén és rövid úton elsegítette a bizonyítékokhoz. Nyugodtan elhihetjük hát, amit mesélnek róla, hogy, mintha egy szirén varázslata alatt lett volna, megfeledkezett az evésről, ivásról és teste ápolásáról, és ha nagy keservesen elhurcolták, hogy fürödjék meg és kenje be a testét olajjal, a tűzhely hamujába geometriai ábrákat rajzolt, és a testén mértani vonalakat húzgált olajos ujjával; látszott rajta, hogy leküzdhetetlen szenvedély rabja és valósággal a Múzsák foglya. És ez az ember, aki oly sok nagyszerű találmányt mondhatott magáénak, állítólag azt kérte barátaitól és családja tagjaitól, hogy halála után állítsanak egy gömböt tartalmazó hengert a sírjára, s írják fel rá azt a viszonyt, amely a körülvevő nagyobb test és a benne foglalt test között fennáll.

18. Ilyen volt Arkhimédész, és ha rajta múlik, a rómaiak sosem veszik be a várost és ő maga is megmarad, de Marcellus közben ostrommal elfoglalta Megarát, Szicília egyik legrégibb városát; ezenkívül Hippokratész Acrillae melletti táborát is kézre kerítette, s megölte több mint nyolcezer emberét, akiket sáncásás közben rohamozott meg. Ezután lerohanta Szicília nagy részét, városok tömegét pártoltatta el a karthágóiaktól, és mindenkit legyőzött, aki szembe mert szállni vele. Egy idő múlva elfogott egy Damipposz nevű spártait, aki Szürakuszaiból próbált hajón eltávozni. A szürakuszaiak váltságdíjért ki akarták szabadítani Damipposzt, s az e körül folyó tárgyalások közben Marcellusnak feltűnt egy gondatlanul őrzött torony, amelyben több csapatot is el lehetett helyezni titokban, mert falát könnyű volt megmászni. Marcellus a tárgyalások során többször is elment a torony mellett, gondosan felbecsülte magasságát, ostromlétrákat ácsoltatott, majd kihasználva Artemisz ünnepét, amikor a szürakuszaiakat borozgatás és játék foglalta el, észrevétlenül kézre kerítette a tornyot, sőt virradat előtt a falakat is megrakta fegyveresekkel, és elvágta a várostól a Hexapülont. Mikor a szürakuszaiak felocsúdtak és fejvesztetten szaladgálni kezdtek, Marcellus minden oldalról egyszerre megfúvatta a harci kürtöket. A szürakuszaiak erre rémületükben futásnak eredtek, mintha városuk teljes egészében el volna már foglalva, pedig még az övék volt a legerősebb, legszebb és legnagyobb városrész, Akhradina, amelyet a külső városrészből csak nehezen lehetett megközelíteni. Az Akhradina egyik felét Neapolisznak, a másikat pedig Tükhének nevezik.

19. Midőn ezek a városrészek is kézre kerültek, Marcellus, vezéreinek szerencsekívánatai közepette a Hexapülonon keresztül kora reggel bevonult a városba. Mesélik, hogy szétnézett a magasból, és amint végigpillantott a szép nagyvároson, sokáig sírt attól a gondolattól, hogy mi mindent kell majd Szürakuszainak elszenvednie, s hogy pompás ragyogása milyen gyorsan elhomályosul, meg fog változni, ha prédájául esik hadseregének, mert egyetlen vezére sem merészelt szembeszállni a zsákmányt követelő katonákkal. Sokan azt szerették volna, hogy

gyújtsák fel a várost, és tegyék a föld színével egyenlővé. Erről Marcellus hallani sem akart, abba is csak kénytelen-kelletlen, az erőszaknak engedve egyezett bele, hogy a házakat kirabolják és a rabszolgákat a maguk tulajdonává tegyék, de megtiltotta, hogy szabad személyekhez nyúljanak, és szigorúan meghagyta azt is, hogy meg ne öljenek, meg ne gyalázzanak, rabszolgává se tegyenek egyetlen szürakuszait sem.

Bármilyen mérsékletet tanúsított is, a várost siralmas sors érte, s a nagy örvendezés közepette sem titkolta részvétét, amikor látta, hogy rövid idő alatt Szürakuszai nagy és fényes boldogsága semmivé válik. Mondják, hogy az elhurcolt zsákmány értéke nem volt kisebb, mint azé, amit később Karthágóból vittek el. Nem sokkal később árulás révén elesett a város többi része is, azt is feldúlták és kifosztották, csak a királyi kincseket hagyták együtt, mert azokat átadták az államkincstárnak.

Marcellust leginkább Arkhimédész szomorú sorsa bántotta, aki éppen egy geometriai ábrán tépelődött, és annyira belemerült a probléma megoldásába, hogy sem a rómaiak betörését, sem a város elfoglalását nem vette észre. Hirtelen egy katona termett előtte, és felszólította, hogy kövesse Marcellushoz, de ő nem akart menni, amíg a problémát meg nem oldja, és be nem fejezi a bizonyítást; erre a katona megharagudott, kihúzta kardját és ledöfte. Mások azt mondják, hogy a római katona kivont karddal lépett oda hozzá, és azzal fenyegette, hogy azonnal megöli. Amikor Arkhimédész megpillantotta, kérte, várjon egy csöppet, hogy az elkezdett feladat ne maradjon befejezetlenül és bebizonyítatlanul, de a katona nem törődött kérésével, és végzett vele. Egy harmadik elbeszélés szerint, mikor Arkhimédész Marcellushoz vitte csillagászati műszereit, a napórát, a földgömböt és a szögmérőt, amellyel a napot szokta mérni, katonákkal találkozott, akik azt gondolták, hogy a dobozban aranyat visz, és megölték. Abban azonban mindenki egyetért, hogy Marcellus nagyon fájlalta Arkhimédész halálát, és gyilkosától, mint valami szentségtörőtől elfordult. Felkutatta Arkhimédész rokonait, és kifejezte előttük a nagy ember iránt érzett tiszteletét.

20. Az idegen népek azt tartották a rómaiakról, hogy értenek a hadviseléshez, fegyverrel kezükben félelmetesek, de méltányosságnak, emberszeretetnek, s egyáltalában, politikai erényeknek semmiféle tanújelét nem adják. Úgy látszik, Marcellus volt az első, aki megmutatta a görögöknek, hogy a rómaiak nem maradnak el mögöttük igazságosságban. Általában nagyon méltányosan járt el, amikor városokkal vagy magánemberekkel tárgyalt, és bár a megengedettnél szigorúbb volt a hennaiakhoz, a megaraiakhoz és a szürakuszaiakhoz, ennek okát inkább azokban lehetett megtalálni, akikkel így bántak, mint azokban, akik így bántak velük. A sok eset közül hadd mondjak el most egyetlenegyet. Van Szicíliában egy nem nagy, de ősrégi város, Engüion, amely különösen arról volt híres, hogy ott jelentek meg az Anyáknak nevezett istennők. Templomukat, mint mondják, a krétaiak építették, s ebben olyan lándzsákat és bronzsisakokat mutogattak, amelyeken Mérionész és Ulixes, azaz Odüsszeusz feliratai voltak, akik az istennőknek ajánlották fel őket. Ez a város a karthágóiak buzgó híve volt, de Nikiasz, a város első polgára igyekezett Engüiont a rómaiak pártjára állítani; erről teljes nyíltsággal beszélt gyűléseiken, és bizonygatta, milyen helytelenül járnak el, akik vele ellenkező véleményt vallanak. Ellenfelei, félve befolyásától és tekintélyétől, elhatározták, hogy letartóztatják, és átadják a karthágóiaknak. Nikiasz, amikor észrevette, hogy titokban szemmel tartják, nyilvánosan sértő hangú kijelentéseket tett az Anyákról, így többek közt azt mondta, hogy nem hiszi el és nem tartja tiszteletben az istennők megjelenésével kapcsolatosan elterjedt hiedelmeket. Ellenségei ezt örömmel hallották, gondolván, hogy így saját maga szolgáltatja önmaga ellen a leghathatósabb vádat, amelyért majd elítélik. De mikor már minden előkészület megtörtént letartóztatására, Nikiasz a polgárok gyűlésén, mikor éppen beszélt és a népnek javaslatokat tett, hirtelen a földre vetette magát. A megdöbbenéstől néma csend támadt, Nikiasz várt egy kicsit, majd felemelte fejét, körültekintett, és reszkető, tompa, de

mind erősebbé és ércesebbé váló hangon kiabálni kezdett. Amikor látta, hogy a jelenlevőket néma borzadály fogja el, letépte magáról köpenyét, szétszaggatta alsóruháját, félmeztelenül felugrott, és rohant a gyűlésterem kijárata felé, közben pedig azt kiáltozta, hogy az Anyák üldözik. Babonás félelmében senki nem mert hozzányúlni, sem feltartóztatni, és mindenki kitért útjából, ő pedig a városkapuk felé szaladt, s közben torkaszakadtából úgy ordított, mint egy őrült és rossz szellemtől megszállt személy. Felesége, aki be volt avatva férje színjátszásába, magához vette gyermekeit, s először mint oltalomkereső földre vetette magát az istennők temploma előtt, aztán azt színlelve, hogy világgá futott férjét keresi, akadálytalanul elhagyta a várost. Így aztán épségben eljutottak mindketten Szürakuszaiba Marcellushoz, aki megharagudva az engüioniak gőgös és hitszegő viselkedése miatt, a városba ment, és valamennyi polgárát büntetésből bilincsbe verette, Nikiasz azonban könnyek közt eléje állt, megragadta Marcellus kezét, térdét átölelte, és úgy könyörgött polgártársaiért, elsősorban ellenségeiért. Marcellus erre megenyhült, mindenkinek megbocsátott, a várost megkímélte, Nikiasznak pedig nagy földbirtokot és sok ajándékot adományozott. Így jegyezte ezt fel Poszeidóniosz, a filozófus.

21. Mikor Marcellust hazahívták a rómaiak, mert a saját országuk területén folytatott háborúban volt rá szükségük, magával vitte a Szürakuszaiban található legszebb fogadalmi ajándékok java részét, hogy diadalmenetét ékesítsék, és a városnak szolgáljanak díszéül. Megelőzőleg ugyanis a rómaiaknak nem voltak birtokában szép és értékes műtárgyaik, de nem is ismertek efféléket, senki nem szerette a szépművészetek értékes alkotásait, s a város, amely telve volt barbár fegyverekkel, véres zsákmánnyal, győzelmi koszorúkkal, a diadalmenetek harcias emlékeivel és győzelmi jeleivel, békés és kényes ízlésű szemlélőnek egyáltalán nem való, komor és félelmes látványt nyújtott. Valóban, amiként Epameinóndasz a boiótiai síkságot „Arész tánctermének", Xenophón Epheszoszt „a háború műhelyének" nevezte, úgy gondolom, Pindarosz kifejezését használva, az akkori Rómát „a hadban dühöngő Arész templomudvarának" lehetett mondani. Éppen ezért az egyszerű nép inkább Marcellust szerette, mert a várost szép és a szemnek kellemes görög műalkotásokkal ékesítette fel, az idősebbek azonban jobban kedvelték Fabius Maximust, mert az semmi ilyenhez nem nyúlt, amikor Tarentumot elfoglalta. Ha elvitte is a pénzt és az értékeket, hagyta, hogy a szobrok helyükön maradjanak, és ezeket az emlékezetes szavakat mondta: „Hagyjuk meg haragos isteneiket a tarentumiaknak." Marcellust azonban vádolták, hogy először is meggyűlöltette a várost, mert diadalmenetén nemcsak foglyul ejtett embereket, hanem isteneket is felvonultatott; másodszor pedig, hogy azt a népet, amely eddig csak a háborúhoz és a föld megműveléséhez szokott, s nem ismerte a gyönyört és a tétlenséget, s miként Euripidésznél Héraklész

nyers, bárdolatlan: nagy tettekben tündökölt,[15]

szórakozásra, művészetekről és művészekről való üres fecsegésre tanította, így aztán most városias módon a nap legnagyobb részét ezzel töltik el az emberek. Marcellus azonban még a görögök előtt is azzal dicsekedett, hogy ő tanította meg a rómaiakat becsülni és csodálni Görögország szép és bámulatos műalkotásait, amelyeket azelőtt nem ismertek.

22. Marcellus ellenségei ellenezték a diadalmenetét, mert bizonyos feladatok elvégzése még hátramaradt Szicíliában, de meg irigységet is keltett volna harmadik diadalmenetével; beleegyezett tehát, hogy a teljes és nagy diadalmenetet az Albai-hegyen, a kisebbet pedig, amelyet a görögök *euá*-nak, a rómaiak *ovatió*-nak[16] hívnak, Rómában tartsa meg. A győztes ilyenkor nem vonul be négy lótól vont diadalszekéren, nem visel fején babérkoszorút, s nem fújják a kürtöket körülötte, hanem gyalogosan, saruban megy, fején mirtuszkoszorú, körülötte sok fuvolás, és mindez inkább kellemes, semmint harcias látványt nyújt. Szerintem ez a

legfőbb bizonyíték rá, hogy a diadalmeneteket régen nem a tettek nagysága, hanem végrehajtásuk módja szerint osztályozták, mert akik csatában és vérontással győzték le az ellenséget, azok Arészhoz illő, félelmetes diadalmenetet tartottak; ilyenkor gazdagon megkoszorúzták borostyánnal a fegyvereket és az embereket, akárcsak a tábori tisztító szertartásokon. Azoknak a hadvezéreknek azonban, akiknek nem volt szüksége háborúra, hanem mindent szépen elintéztek békés tárgyalás, rábeszélés és érvelés útján, a törvény győzelmük jutalmául ezt a fajta békés és ünnepélyes díszmenetet rendelte, mert a fuvola a béke hangszere, a mirtusz pedig Aphrodité kedves virága, azé az istennőé, aki a halhatatlanok közül leginkább tartja távol magától az erőszakot és a háborút. Az effajta diadalmenet *ova* neve nem a görög *euaszmosz* szóból származik, amint azt sokan hiszik, mert hiszen *euoi* kiáltással és énekkel vonulnak a másik diadalmenetben is, a görögök ugyanis ezt az elnevezést saját nyelvükkel hozták összefüggésbe, abban a hiszemben, hogy ez a megtiszteltetés összefügg Dionüszosszal, akit mi Euiosznak és Thriambosznak nevezünk. De nem ez a helyes magyarázat, mert a nagy diadalmenet alkalmával ősi szokás szerint ökröt áldoznak a hadvezéreknek, ennél a másik fajta diadalmenetnél viszont juhot. A rómaiak a juhot *ovis*-nak nevezik, és ezért hívják a diadalmenetet ovatiónak. Érdemes itt megemlíteni, hogy a spártai törvényhozó a római szokásokkal ellentétesen rendelte el az ilyenkor szokásos áldozatokat, mert Spártában a háborúból hazatérő hadvezér ökröt áldozott, ha szándékát csellel vagy rábeszéléssel vitte keresztül, aki viszont csatában győzött, kakast. Bár a lakedaimóniak nagyon harcias emberek voltak, mégis nagyobbnak és emberhez méltóbbnak tartották, ha rábeszéléssel és megfontolással, mint ha erővel és bátorsággal értek el eredményt. Erről a tárgyról különben mindenki saját felfogása szerint vélekedhetik.

23. Marcellus negyedszer volt consul, amikor ellenfelei rábeszélték a szürakuszaiakat, hogy emeljenek ellene vádat Rómában, és panaszolják be a senatus előtt azok miatt a kegyetlenségek miatt, amelyeket a békeszerződés ellenére el kellett tőle szenvedniök. Marcellus ugyan éppen áldozatot mutatott be a Capitoliumon, de a senatus ülése még tartott, amikor a szürakuszaiak nagy sietve megérkeztek, s kérték, hallgassák ki őket, és szolgáltassanak nekik igazságot. A másik consul elutasította őket, és bosszúsan közölte velük, hogy Marcellus nincs jelen, mikor azonban Marcellus tudomást szerzett érkezésükről, azonnal megjelent. Először helyet foglalt a consuli széken és consulként hivatali teendőivel foglalatoskodott, amikor pedig minden ügyet elintézett, leszállt a székről, és mint egyszerű közember odaállt arra a helyre, ahonnan a bevádolt személyek szoktak védekezni, így a szürakuszaiaknak alkalmat adott rá, hogy vádat emeljenek ellene, de azok méltósága és önbizalma láttán szörnyen megzavarodtak, s bíborruhában még félelmetesebbnek találták, mint amilyen ellenállhatatlan volt fegyverekbe öltözötten. De azért Marcellus ellenfeleinek biztatására belekezdtek vádaskodásukba, és hosszas siránkozás közben megtartották beszédüket, amelynek lényege az volt, hogy nekik, a rómaiak barátainak és szövetségeseinek olyan szenvedésekben volt részük, amilyenektől más vezérek még az ellenséget is meg szokták kímélni. Erre Marcellus azt felelte, hogy a szürakuszaiak sok gonoszságukért, amit a rómaiak ellen elkövettek, nem szenvedtek el egyéb rosszat, csak azt, amitől a háborúban fegyverrel legyőzötteket semmiképpen sem lehet megóvni. Városuk ostromát önmaguknak köszönhetik, mert nem engedelmeskedtek a többszöri felszólításnak; végre is nem zsarnokok kényszerítették őket rá, hogy háborúskodjanak, hanem saját maguk választottak zsarnokot azért, hogy háborúba kezdjenek.

Amikor a beszédek elhangzottak, a szürakuszaiak a szokásnak megfelelően elhagyták a senatus üléstermét. Marcellus consultársára bízta a senatus ülésének vezetését, kiment a szürakuszaiakkal, megállt az ülésterem ajtaja előtt, s egykedvű arckifejezésén nem látszott, hogy félne az ítélethozataltól, sem az, hogy haragszik a szürakuszaiakra, hanem szelíden és nyugodtan várta meg ügye kimenetelét. Midőn megejtették a szavazást, és Marcellus meg-

nyerte a pert, a szürakuszaiak lába elé vetették magukat, s könnyek között kérték, hogy rajtuk töltse ki haragját, akik most ott vannak, de a városhoz legyen irgalmas, mert az mindig visszaemlékszik kegyes jóságára, és hálát érez iránta. Így aztán Marcellus megengesztelődött és megbocsátott nekik, a többi szürakuszainak pedig minden ügyében mindig jótevője maradt. Erre a senatus megerősítette őket Marcellustól kapott szabadságukban, törvényeikben és meghagyott vagyontárgyaik birtokában. Ennek viszonzásául rendkívüli megtiszteltetésben részesítették; még olyan törvényt is hoztak, hogy amikor Marcellus vagy leszármazottai közül bárki Szürakuszai földjére lép, koszorúval övezzék fejét, és áldozzanak az isteneknek.

24. Nyomban ezután Hannibál ellen indult. A cannaei ütközet után a consulok és vezérek egyetlen hadvezetési módot alkalmaztak Hannibál ellen: elkerülték a vele való megütközést, nem mertek csatát kezdeni vele. Marcellus az ellenkező utat választotta; ő ugyanis látta, hogy amíg Hannibál megsemmisülésére várnak, észrevétlenül elpusztul Itália. Fabius folyton csak a biztonságra gondolt, ezért nem volt alkalmas rá, hogy hazája betegségét meggyógyítsa, mert a háború megszűnése, amire várt, egyúttal Róma kimerülését is jelentette volna, vagyis úgy járt el, miként az orvosszerek alkalmazásában bátortalan és gyáva orvosok, akik a beteg erejének kimerülését a betegség alábbhagyásának tekintik. Marcellus először az elpártolt samnis városokat foglalta el, ahol nagy gabonakészlet, pénz és háromezer főnyi karthágói helyőrség került a kezére. Majd midőn Hannibál Gnaeus Fulvius proconsult tizenegy katonai tribunusával együtt megölte, s hadserege legnagyobb részét szétverte, Marcellus levelet küldött Rómába, és biztatta a polgárokat, hogy semmitől ne féljenek, ő már útban van, hogy kedvét szegje Hannibálnak. Livius azt mondja, hogy a levél felolvasása nemcsak hogy nem szüntette meg a rómaiak szomorúságát, hanem tovább növelte a félelmüket, mert azt gondolták, hogy a jelenlegi veszély annyival nagyobb, amennyivel kiválóbb hadvezér Marcellus Fabiusnál. Marcellus, mint írta, azonnal Hannibál üldözésére indult Lucaniába, és Numistro városa közelében érte utol a dombokon elfoglalt, erős hadállásában, majd tábort ütött a síkságon. Másnap kora reggel csatába vezette csapatait, és amikor Hannibál leereszkedett a dombokról, megütközött vele, de a csata döntetlenül végződött, bár hevesen és sokáig küzdöttek; a nap harmadik órájában csaptak össze, de még sötétedéskor is alig tudták abbahagyni a harcot. Marcellus a következő hajnalban ismét hadsorokba állította csapatait a holttestek között, és döntő harcra hívta ki Hannibált. Amikor a karthágói hadvezér visszavonult, az ellenséges holttesteket kifosztatta, saját halottait eltemettette, s ismét űzőbe vette az ellenséget. Hannibál csapdáit egytől egyig szerencsésen elkerülte, minden csatározásból ő került ki győztesen, s ezzel nagy csodálatot vívott ki magának. Ezért, mivel a tisztújítások ideje már közelgett, a senatus helyesebbnek tartotta, hogy a másik consult hívja vissza Szicíliából, minthogy a Hannibállal harcban álló Marcellust megzavarja. Mikor a másik consul Rómába érkezett, a senatus felszólította, hogy nyilvánítsa dictatorrá Quintus Fulviust.

A dictatort ugyanis sem a nép, sem a senatus nem választhatja meg, hanem az egyik consul vagy praetor megjelenik a népgyűlés előtt, s tetszése szerint kijelent valakit dictatornak, ezért nevezik ezt a főhivatalnokot dictatornak a latin *dicere*, mondani szóról. Némelyek szerint az elnevezés onnan ered, hogy a dictator sem név szerinti, sem kézfeltartásos szavazást nem vesz igénybe, hanem önhatalmúlag rendelkezik és nyilvánítja ki akaratát; a hivatalnokok rendelkezéseit a görögök *diatagmá*-nak mondják, a rómaiak *edictum*-nak.

25. Mivel Marcellus consultársa, aki Szicíliából tért haza, mást akart kinevezni dictatorrá, s mert nem akarta, hogy véleményét erőszakkal megváltoztassák, éjszaka visszahajózott Szicíliába. Így aztán a nép Quintus Fulviust nevezte ki dictatorrá, a senatus pedig írt Marcellusnak, felszólítva, hogy erősítse meg a kinevezést. Marcellus hozzájárult a nép határozatához, és Fulviust jelentette ki dictatornak, őt pedig proconsullá nevezték ki a következő évre. Ekkor megállapodott Fabius Maximusszal, hogy Fabius megkísérli Tarentum elfoglalását, ő pedig

csatározásokkal és különféle hadmozdulatokkal megakadályozza Hannibált abban, hogy a város segítségére menjen. Canusium térségében bukkant rá Hannibálra, aki gyakran változtatta táborhelyét, és nem volt hajlandó ütközetbe bocsátkozni, ezért körülfogta, táborverés közben rajtaütött és csatába kezdett vele. Hannibál nekikészült a harcnak, és elfogadta az ütközetet, de az éjszaka szétválasztotta a küzdő feleket. Másnap hajnalban Marcellus ismét megjelent csatarendbe állított seregével, mire Hannibál haragosan összegyűjtötte a karthágóiakat, és arra kérte őket, hogy harcoljanak olyan jól, mint még soha. „Beláthatjátok ti is - szólt -, hogy annyi küzdelem után még csak lélegzetet sem vehetünk és meg sem pihenhetünk, ha el nem kergetjük ezt az embert."

Így aztán összecsaptak, és kitört a harc. Úgy látszik, hogy Marcellus egy rossz időben tett hadmozdulatával hibát követett el, s ez vesztét okozta; amikor ugyanis jobbszárnya szorongatott helyzetbe került, parancsot adott, hogy egyik légiója vonuljon az arcvonalba, de ezzel a hadmozdulattal megzavarta a harcban álló csapatokat, győzelemhez segítette az ellenséget, és kétezer-hétszáz római elesett. Marcellus erre visszavonult táborához, s amikor összehívta a csapatokat, kijelentette, hogy sok római fegyvert és római testet lát, de nem lát egyetlen rómait sem. Amikor pedig katonái bocsánatát kérték, nem volt hajlandó megbocsátani nekik, ha legyőzik őket, csak ha győznek. Holnap, mondotta nekik, harcolniok kell ismét, hogy polgártársaik előbb halljanak győzelmükről, mint vereségükről. Beszéde végén úgy rendelkezett, hogy a vereséget szenvedett cohorsoknak búza helyett árpát osszanak ki. Bár a csatában sokan súlyosan megsebesültek, azt mondják, nem akadt egyetlen ember sem, akinek sebeinél ne Marcellus szavai okoztak volna nagyobb fájdalmat.

26. Kora hajnalban, mint szokásban volt, Marcellus kitűzette a bíborkhitónt, a küszöbönálló ütközet jelét; a vereséget szenvedett cohorsok azt kérték tőle, és meg is engedte nekik, hogy az első sorokban harcoljanak, majd a katonai tribunusok csatasorba állították a sereg többi részét. Amikor Hannibál ezt meghallotta, így szólt: „Ó, Héraklész, mit lehet tenni az ilyen emberrel, aki sem jó, sem balszerencséjét nem tudja elviselni? Ő az egyetlen, aki nem hagy nyugtot nekünk, ha győz, és nem pihen, ha veszít. Úgy látszik, örökké kell harcolnunk vele, mert győzelmében vakmerősége és vereségében szégyenérzete ad neki ürügyet a harcra." Erre összecsaptak a seregek, és mindkét fél egyenlő sikerrel küzdött, de ekkor Hannibál kiadta a parancsot, hogy állítsák az elefántokat az első vonalba, és hajtsák őket a római csapatok ellen. Egyszerre nagy zűrzavar támadt az első sorokban, de az egyik katonai tribunus, név szerint Flavius, felkapott egy hadijelvényt, szembeszállt a vadállatokkal, és a zászlónyél vashegyét beledöfte az első elefántba, mire az megfordult. Az állat hátrarohant, ráesett a mögötte levő elefántra, és a többit is megrémítette. Mikor Marcellus ezt meglátta, megparancsolta a lovasságnak, hogy teljes erővel rohamozza meg a megzavarodott csapatokat, és keltsen még nagyobb fejetlenséget az ellenségben. A lovasság rohama kitűnően sikerült, a karthágóiakat táborukig kergették; a legtöbb veszteséget a megölt és megsebesített elefántok okozták. Azt mondják, hogy több mint nyolcezren estek el; a rómaiak háromezer embert vesztettek és csaknem mindnyájan megsebesültek. Ezt használta fel Hannibál arra, hogy az éjszaka folyamán felszedje táborát, és minél messzebbre távolodjék Marcellustól, aki a rengeteg sebesült miatt nem tudott üldözésére menni, hanem kényelmes meneteléssel visszahúzódott Campaniába, és a nyarat Sinuessában töltötte, hogy ott pihentesse katonáit.

27. Hannibál ekkor, mivel sikerült elszakadnia Marcellustól, arra használta fel lélegzethez jutott hadseregét, hogy portyázó csapataival mindenfelé lángba borítsa Itáliát. Ezt Rómában nagyon rossz néven vették Marcellustól, és ellenségei felbiztatták Publicius Bibulust, az egyik néptribunust, aki ügyes szónok, de erőszakos természetű ember volt, hogy emeljen vádat ellene. Bibulus többször gyűlésbe hívta a népet, és rábeszélte, hogy a hadsereg vezérletét bízza másra, mivel „Marcellus - szólt -, miután egy rövid ideig küzdött a harcban, most, mintha csak

a palaestrában folyna küzdelem, meleg fürdőket vesz és a testét ápolja". Marcellus, midőn erről értesült, hadseregét alvezéreire bízta, és Rómába sietett, hogy védekezzék a vádak ellen, de mire megérkezett, a vádak alapján már ki is tűzték pere tárgyalását. A tárgyalás napján a nép a Circus Flaminiusban gyűlt össze, Bibulus szólásra emelkedett, és megtartotta vádbeszédét. Marcellus röviden és egyszerűen védekezett, a legtekintélyesebb vezető polgárok is bátor hangú, ragyogó beszédekben keltek védelmére, és arra biztatták a népet, hogy ne legyenek rosszabb bírái Marcellusnak, mint az ellenség, és ne ítéljék el gyávaság miatt, hiszen ő az egyedüli vezér, akit Hannibál elkerült, s nem mer vele megütközni, miközben másokkal keresi az összecsapást. Elhangzottak a védőbeszédek, és az ítélet annyira meghazudtolta a vádlót, hogy Marcellust nemcsak felmentették a vád alól, hanem ötödízben is consullá választották.

28. Miután átvette hivatalát, először is véget vetett Etruriában annak a mozgalomnak, amelynek célja a Rómától való elpártolás volt, majd bejárta és sorra lecsendesítette a városokat. Ezután fel akarta szentelni a Szicíliából hozott zsákmányból a Honor és Virtus tiszteletére építtetett templomot, de a papok megakadályozták benne, mert nem tartották méltónak, hogy egy templom két istenséget foglaljon magába. Hozzáfogott tehát, hogy egy második templomot emeljen a meglevő mellé, de nem könnyen viselte el a papok akadékoskodását, és rossz előjelnek is tartotta. Annál is inkább, mert sok más baljóslatú előjel nyugtalanította; így több templomot villámcsapás ért, Iuppiter templomában az egerek megrágták az aranyozást; azt is beszélték, hogy egy ökör emberi hangon szólalt meg, és egy elefántfejű csecsemő született. Az istenek haragjának kiengesztelésére tartott áldozatok balul ütöttek ki, és a papok ezzel Rómában tartóztatták Marcellust, bár türelmetlenül égett a vágytól, hogy elmehessen, mert szenvedélyes vágy emésztette, hogy döntő csatát vívjon Hannibállal. Éjszakánként csak erről álmodott, barátaival és hivataltársaival folyton ezt tervezgette, s azért imádkozott az istenekhez, hogy szembeszállhasson a csatára felkészült Hannibállal. Elképzelésem szerint akkor lett volna a legboldogabb, ha kettejük hadserege körül egyetlen fal vagy sánc emelkedett volna, hogy megvívhassa a döntő csatát Hannibállal. Ha már nem részesült volna annyi dicsőségben, ha nem adta volna olyan sok tanújelét, hogy tapasztalatban és a helyzet jó megítélésében felveszi a versenyt bármely más hadvezérrel, azt mondanám, hogy fiatalos szenvedély és becsvágy kerítette hatalmába, ami nem illett öregkorához, hiszen már túl volt hatvanadik évén, amikor ötödször viselt consulságot.

29. Mikor aztán elvégezték a jósok által előírt szertartásokat és tisztító áldozatokat, Marcellus consultársával együtt elindult a háborúba. Állandóan harcra ingerelte a Bantia és Venusia közt táborozó Hannibált, aki azonban nem volt hajlandó csatát kezdeni, de amikor értesült róla, hogy a consulok a Zephürion hegyfokánál lakó lokrisziak ellen hadsereget küldtek, lesbe állt a Petelia melletti magaslatokon, és megölte kétezer-ötszáz emberüket. Erre Marcellus még szenvedélyesebben óhajtotta a megütközést, és hadseregét közelebb vezette az ellenséghez.

A két tábor között emelkedett egy bokorral benőtt domb, amely igen alkalmas hely volt hadállás kiépítésére; a domb mindkét oldaláról szabad kilátás nyílt és lejtőin apró patakok csörgedeztek. A rómaiak csodálkoztak, hogy Hannibál, aki korábban érkezett ide, miért nem szállta meg ezt az előnyös helyet, s miért engedte át az ellenségnek. Hannibálnak is feltűnt, hogy a domb mennyire alkalmas táborütésre, de rájött, hogy cselvetésre még alkalmasabb, és inkább erre a célra használta fel. Megtöltötte tehát a bozótos ligetet és a dombon levő szakadékos helyeket dárdavetőkkel és lándzsásokkal, mert meg volt győződve róla, hogy a hely természet adta előnyei felkeltik a rómaiak figyelmét is. Ebben a reményében nem csalatkozott: a római táborban azonnal beszélni kezdtek róla, hogy el kell foglalni a dombot, és azt fejtegették, hogy óriási előnyhöz jutnának az ellenséggel szemben, ha ott ütnék fel táborukat, vagy legalább ha a dombot megerősítenék. Marcellus ezért elhatározta, hogy néhány lovassal fellovagol a dombra, és közelebbről megszemléli a terepet. Előbb azonban jóst hívatott, és

áldozatot mutatott be. Amikor az első áldozati állatot levágták, a jós megmutatta neki, hogy a májnak hiányzik a kitüremlő széle. A második állat májának kitüremkedése viszont szokatlanul nagy volt, és a többi előjel is bámulatosan kedvezett, mire elmúlt az előző előjelek által okozott félelem, a jósok azonban még inkább megijedtek, mondván, hogy ha áldozásnál különösképpen kedvező előjelek követik a kedvezőtleneket és fenyegetőket, az ilyen szokatlan változás méltán kelt gyanút. De mert

sose tériti el balsorsodat sem tűz, sem vas fal,

mint Pindarosz mondja, Marcellus is elindult consultársával, Crispinusszal és tulajdon fiával, aki katonai tribunus volt; mindössze kétszázhúsz lovas kísérte őket, akik között egyetlen római sem akadt: nagyobb részük etruszk volt, negyvenen pedig fregellaeiek, akik mindig tanújelét adták vitézségüknek és Marcellus iránti hűségüknek. A halmot sűrű bozót borította, s a tetején egy leshelyen egy ember ült és észrevétlenül figyelte a római tábort. Ez az ember tudtára adta a leshelyen elbújtatott karthágóiaknak, hogy mi történik. Ezek hagyták, hogy Marcellus a közelükbe érjen, aztán hirtelen előugrottak, körülvették, dárdával meghajigálták őket, majd a menekülőket lándzsával üldözőbe vették, azokkal pedig, akik szembeszálltak velük, kézitusára keltek, vagyis a negyven fregellaeivel, mert az etruszkok az első pillanatban rémülten szétszaladtak, ezek viszont egy csapatba verődve, a consulok védelmére keltek. Crispinus hamarosan két dárdától sebet kapott, lovát megfordította és elvágtatott. Marcellus oldalát a rómaiak által lanceának nevezett széles lándzsa hegye járta át. Az a néhány fregellaei, aki még életben maradt, otthagyta Marcellust a földön holtan, de sebesült fiát magukkal vitték és elfutottak a táborba. Negyvennél nem sokkal többen estek el, öt lictor és tizennyolc lovas pedig fogságba került. Néhány nappal később Crispinus is belehalt sebeibe. Soha nem érte még ilyen nagy csapás a rómaiakat, hiszen egyetlen hadművelet során mindkét consul elesett.

30. Hannibál a többiekkel nem sokat törődött, de amikor értesült róla, hogy Marcellus elesett, odasietett a dombra, megállt a holttest mellett, s hosszú ideig szemlélte Marcellus hatalmas termetét és arcvonásait; egyetlen szóval sem dicsekedett, semmi jelét nem adta, örül-e, hogy tettre kész és veszélyes ellenfele elesett. Inkább csodálkozott Marcellus váratlan elestén, elvette gyűrűjét, a holttestet illendőképpen felravataloztatta, és a neki kijáró tiszteletadással elhamvasztatta. A hamvakat ezüsturnába helyezte, aranykoszorút tett rá, és elküldte fiának. Az urnavivők összeakadtak néhány numida katonával, akik rájuk támadtak, hogy elvegyék tőlük; de azok nem hagyták magukat, mire a numidák erőszakoskodni kezdtek, és a csontok szétszóródtak. Mikor Hannibál ezt meghallotta, így szólt a körülötte állókhoz: „Semmi nem lehetséges isten akarata ellenére.” A numidákat megbüntette, de a hamvak összeszedésével és elküldésével többé nem törődött, mintha valamely istenség okozta volna Marcellus halálát és temetésének ilyen váratlan elmaradását, így beszéli ezt el Cornelius Nepos és Valerius Maximus; Livius és Caesar Augustus azonban azt mondja, hogy az urnát mégis elvitték fiához, és Marcellus fényes temetésben részesült.

Marcellus fogadalmi ajándékai, a Rómában levőt nem számítva, egy gümnaszion a szicíliai Catanában, továbbá a szürakuszai zsákmányból felajánlott szobrok és képek a Kabeiroszok néven ismert istenek szentélyében Szamothraké szigetén és a lindoszi Athéné-templomban. Ugyanott áll egy szobor is Poszeidóniosz feljegyzése szerint a következő felirattal:

Róma dicső fia ő, s a hazának csillaga, vándor:
nagyhirü Marcellus Claudius őseitől.
Consuli tisztséget hétszer megtartva csatákon,
általa ellenség vére özönnel ömölt.

A felirat költője, úgy látszik, hozzászámította a kétszeri proconsulságot is az ötszöri consulsághoz. Marcellus nemzetségének híre dicsőségesen ragyogott Caesar Augustus unokaöccséig, Marcellusig, aki Caesar nővérének, Octaviának Caius Marcellustól származó fia volt, és mint aedilis fiatalon halt meg Rómában kevéssel azután, hogy feleségül vette Caesar leányát. Az ő tiszteletére és emlékére Octavia könyvtárat építtetett, Caesar pedig az ő nevét viselő Marcellus-színházat.

PELOPIDASZ ÉS MARCELLUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Ennyit tartottam érdemesnek elmondani abból, amit a történetírók feljegyeztek Pelopidaszról és Marcellusról. Természetük és jellemük különlegesen hasonlított egymásra: mindketten bátrak, fáradhatatlanok, szenvedélyesek és nemes lelkűek voltak; legfeljebb annyi különbség volt közöttük, hogy Marcellus az elfoglalt városokban öldöklést vitt véghez, Epameinóndasz és Pelopidasz viszont, miután győztek, soha senkit nem öltek meg, és a városok lakosságát sem adták el rabszolgának. Mondják, hogy a thébaiak másként bántak volna az orkhomenosziakkal, ha ők ketten ott lettek volna.

Ami haditetteiket illeti, Marcellus csodálatos és nagy tetteket hajtott végre a gallok ellen viselt hadjáratban, amikor hatalmas lovas és gyalogos hadsereget vert szét kis lovascsapata élén egy olyan hadművelet során, amilyent a történelem nemigen jegyez fel más hadvezérről, ráadásul saját kezűleg ölte meg az ellenség vezérét; Pelopidaszt viszont, amikor hasonló tettre vállalkozott, kudarc érte, mert ő szenvedte el a zsarnok kezétől a halált, s előbb pusztult el, mintsem cselekedhetett volna. De azért Marcellusnak ezzel a haditettével méltán hasonlíthatjuk össze a leuktrai és a tegürai csatát, hiszen mindkettő híres és dicső hadművelet volt. Marcellus tettei közt nincs egyetlenegy sem, amelyet lopva vagy lesállásból hajtott volna végre; nem úgy Pelopidasz, aki a száműzetésből visszatérve legyilkolta Thébai zsarnokát: ez a cselekedete messze kimagaslik a titokban és cselvetéssel végrehajtott tettek közül. Igaz, hogy Hannibál a rómaiaknak félelmes és veszélyes ellenfele volt, de a thébaiaknak a lakedaimóniak is azok voltak, őket pedig Pelopidasz Leuktránál és Tegüránál legyőzte, Marcellus viszont Polübiosz állítása szerint egyetlenegyszer sem győzte le Hannibált, aki győzhetetlen maradt egészen Scipióig. Hitelt adhatunk azonban Liviusnak, Caesarnak, Neposnak és a görög történetírók közül Iuba királynak, hogy Hannibál nem egy vereséget és balsikert köszönhetett Marcellusnak; bár ezek nem befolyásolták nagyobb mértékben a háború végeredményét, és az is lehet, hogy a karthágói fővezér egyszer-egyszer inkább csak színlelte a vereséget ezekben a hadműveletekben. De joggal és méltán kelthet bámulatot, hogy annyi vereség, annyi vezér megöletése és az egész római birodalom összeomlása után bátorságot tudott önteni a rómaiakba, hogy szembeszálljanak ellenfelükkel; Marcellus ugyanis újra fellelkesítette a régóta megfélemlített és bizalmát vesztett római hadsereget, ő biztatta és bátorította a katonákat, hogy ne mondjanak le könnyen a győzelemről, vagy legalábbis tegyék kétségessé ellenségük győzelmét és fizettessenek érte drága árat. A szerencsétlenségek ugyanis hozzászoktatták a rómaiakat, hogy boldogok legyenek, ha futás árán megmenekülhettek Hannibáltól, de Marcellus megtanította őket, hogy szégyelljék, ha menekülésüket vereségüknek köszönhetik, restelljék, ha csak egy keveset is engednek, és fájlalják, ha nem győzhetnek.

2. Pelopidasz egyetlen csatát sem veszített el, amelyben ő volt a vezér, Marcellus pedig több győzelmet aratott, mint korának bármely más hadvezére, így talán egymás mellé állíthatjuk a nehezen legyőzhető vezért és a legyőzhetetlent. Igaz, hogy Marcellus bevette Szürakuszait, Pelopidasz pedig kudarcot vallott Spártánál, de úgy gondolom, Spártáig eljutni és háborús

céllal elsőként átkelni az Eurótaszon nagyobb dolog volt, mint Szicília meghódítása, hacsak, istenemre, azt nem mondja valaki, hogy ezt a haditettet is, akárcsak a leuktrai csatát, inkább Epameinóndasznak, mint Pelopidasznak kell tulajdonítanunk. Azután Marcellus hadi vállalkozásainak dicsőségét soha senkivel nem osztotta meg, egyedül foglalta el Szürakuszait, a gallokat is consultársa nélkül verte meg, és amikor senki nem vállalta, hogy felvegye a harcot Hannibállal, sőt Marcellust mindenki vissza akarta tartani tőle, szembeszállt a karthágóiakkal, és megváltoztatta a háború folyását, mert ő volt az egyetlen hadvezér, akiben volt elegendő merészség.

3. Nem magasztalom egyikük halálát sem, sőt fájlalom értelmetlen pusztulásukat és bosszankodom miatta. Csodálattal adózom Hannibálnak, hogy annyi csatája közben, amelyeknek csak a felsorolása is fáradságos munka volna, egyetlenegyszer meg nem sebesült; de minden tiszteletet megérdemel Khrüszantasz is a *Kürupaideiá*-ban[17], aki már felemelte karját, hogy lesújtson vele ellenfelére, de mikor a kürt visszavonulást fújt, futni hagyta és visszavonult, szépen engedelmeskedve a parancsnak. De azért Pelopidasznak is megbocsáthatjuk, hogy amikor elfogta a küzdelem heve, haragja nemes bosszúra ragadtatta. Az a legjobb, ha a hadvezér úgy győz, hogy életben marad, „de fejezze be életét vitézül, ha meg kell halnia", mint Euripidész mondja, ilyen módon ugyanis halála nem csapás, hanem haditény. Mivel pedig Pelopidasz célja a zsarnok megölése volt, nem oktalanul ragadta el szenvedélye; nehéz is volna még egy dicső tettet találni, amely ilyen szép és fényes jutalmat ígért. Marcellus ellenben mindenfajta parancsoló szükség vagy lelkesedés nélkül, amely a veszélyek közepette elhomályosítja a meggondolásokat, vakon rohant a veszedelembe; nem hadvezérhez méltóan esett el, hanem úgy halt meg, mint valami portyázó katona vagy előőrs. Ötszörös consulságot, három diadalmenetet, királyoktól szerzett hadizsákmányt és diadaljeleket dobott a hispaniai és numida zsoldosok elé, akik pénzért adták életüket a karthágóiaknak. Maguk a zsoldosok is szégyellték sikerüket, midőn azt a férfiút, aki a rómaiak között vitézségben és hatalomban a legnagyobb és legdicsőbb volt, az előőrsi szolgálatot teljesítő fregellaeiek sorai közt ölték meg.

Ezekkel a szavaimmal nem vádolni akarom ezeket a férfiakat, sőt nyílt és őszinte szóval éppen az ő érdekükben tiltakozom és meg akarom védeni bátorságukat, amelynek nevében feláldozták életüket, mintha haláluk csak saját magukra tartoznék, és hazájuknak, barátaiknak és szövetségeseiknek nem volna semmi köze hozzá.

Pelopidaszt halála után a szövetségesek temették el, akikért meghalt, Marcellust pedig ellenségei, akik megölték. Igaz, az előbbi nagy és irigylésre méltó szerencse, de minden szeretetnél és hálánál nagyobb és magasztosabb dolog, ha a gyűlölség csodálattal adózik az ellene fordult erénynek, mert ebben az esetben az erény vívja ki magának a megtiszteltetést, az előbbi esetben viszont a haszon és az érdek fontosabb az erénynél.

PÜRRHOSZ - CAIUS MARIUS

PÜRRHOSZ[18]

1. A theszprótoszok és molosszoszok első királya az özönvíz után, a történelmi feljegyzések szerint, Phaethón volt, aki a pelaszgokkal érkezett Épeiroszba. Mások szerint a dódónai szenthelyet Deukalión és Pürrha[19] alapította, aztán letelepedtek a molosszoszok között. Később Akhilleusz fia, Neoptolemosz vezette ide népét, és elfoglalta az országot; a tőle származó királyokat Pürrhidáknak nevezték, mert ifjúkorában őt is Pürrhosznak hívták. Neoptolemosz törvényes ágból származott fiát (akinek anyja Lanassza, Hüllosz fiának, Kleodaiosznak a leánya volt) szintén Pürrhosznak nevezte. Akhilleuszt Neoptolemosz idejétől kezdve isteneknek kijáró tiszteletben részesítették, és az ország nyelvén Aszpetosznak hívták. Közben az első királyok utódai barbárságba süllyedtek, hatalmuk és életük homályba veszett. A történetírók Tharrhüpaszt említik mint az első olyan uralkodót, aki azzal tette nevét emlékezetessé, hogy görög szokásokat és műveltséget honosított meg a városokban, és emberséges törvényeket alkotott. Tharrhüpasz fia Alketasz volt, Alketaszé Arübasz, Arübaszé és Troaszé pedig Aiakidész, aki Phthiát, a thesszaliai Menón leányát vette nőül. Menón a lamiai háborúban[20] tüntette ki magát és Leószthenész után ő örvendett a szövetségesek között a legnagyobb tekintélynek; Aiakidésznek Phthiától két leánya volt, Déidameia[21] és Tróasz, s egy fia, Pürrhosz.

2. A molosszoszok közt pártviszály tört ki, előzték Aiakidészt, visszahozták Neoptolemosz fiait, s Aiakidész barátai közül azokat, akik a kezükbe kerültek, megölték. Pürrhoszt, aki ekkor még kisgyermek volt, az ellenség mindenütt kereste, de Androkleidész és Angelosz emberei kilopták a városból, és elmenekültek vele. A gyermek gondozására kénytelenek voltak néhány szolgát és asszonyt is magukkal vinni, ezért menekülésük lassúbb és nehezebb lett, s amikor üldözőik már majdnem utolérték őket, a kisgyermeket átadták három megbízható és jó testi erőben levő ifjúnak, Androkleiónnak, Hippiasznak és Neandrosznak, s meghagyták nekik, hogy amint csak bírnak, fussanak, és érjék el a makedón területen fekvő Megarát. Ők maguk részben szép szóval, részben ellenállással az esti órákig feltartóztatták üldözőiket. Végül nagy nehezen lerázták őket, és szélsebesen utolérték az ifjakat, akik Pürrhoszt magukkal vitték. A nap lenyugvóban volt, s midőn már egészen közel jártak reménységük beteljesüléséhez, hirtelen csalódás érte őket, mert a város mellett egy folyóhoz érkeztek, s ez félelmetes és leküzdhetetlen akadálynak bizonyult; megkísérelték ugyan, hogy átkeljenek rajta, de hiába. Az esőzéstől megduzzadt folyó vadul örvénylett medrében, a sötétség még félelmetesebbé tette helyzetüket, és így feladták a reményt, hogy maguktól kíséreljenek meg átjutni a túlsó partra, mivel a kis Pürrhosz és a gyermeket gondozó asszonyok is velük voltak. Ekkor azonban megpillantottak néhány polgárt a városból, akik a túlsó parton álldogáltak. Szerették volna megkérni őket, hogy segítsenek az átkelésben. Mutogatták nekik Pürrhoszt, és hangos kiáltozással kérték segítségüket, de hangjukat elnyomta a megáradt folyó harsogó zúgása. Közben telt az idő, és hiába kiabáltak, a túlsó parton állók nem értették, mit akarnak. Végre egyiküknek jó ötlete támadt: lefejtette egy tölgyfa kérgét, és övcsatja szögével rákarcolta néhány szóban, hogy mi történt velük és a kisgyermekkel, majd a fakéregbe követ csavart, hogy súlya legyen, és átdobta a folyón. Mások azonban úgy tudják, hogy a fakérget egy dárda hegyére kötötte, és a dárdával juttatta el az üzenetet a túlsó partra. Amikor a túlsó parton állók megértették, miről van szó, és hogy sürgős segítségre van szükség, kivágtak néhány szálfát,

összekötözték őket és átkeltek a folyón. Azt, aki elsőnek ért át, véletlenül Akhilleusznak hívták; ő vette karjába a kis Pürrhoszt, a többieket pedig sorban mások segítették át a túlsó partra.

3. Miután így megmenekültek és megelőzték üldözőiket, Illüriába mentek Glaukiasz királyhoz, akit odahaza találtak feleségével együtt. Letették a kisgyermeket a királyi pár lába elé a szoba közepére. A király gondolkodóba esett, mert félt Kaszandrosztól, aki ellensége volt Aiakidésznek, és hallgatásba merülve hosszasan töprengett. Közben Pürrhosz magától odamászott hozzá, s kezével megfogta köntösét, majd Glaukiasz térdébe kapaszkodva felállt; ezzel előbb nevetést fakasztott, majd szánakozást keltett, mintha könnyek között oltalomért esdekelne. Mások azonban azt mondják, hogy nem Glaukiasz előtt borult le, hanem az istenek oltárába kapaszkodott, felállt előtte, átölelte, s ezt Glaukiasz isteni jelnek tekintette. Ezért azonnal átadta Pürrhoszt feleségének, s meghagyta neki, hogy saját gyermekeikkel együtt nevelje fel, majd amikor az ellenség a gyermek kiadatását kérte, sőt Kaszandrosz kétszáz talentumot ajánlott fel érte, nem szolgáltatta ki, hanem amikor tizenkét éves lett, Épeiroszba vitte hadseregével, és királlyá tette.

Pürrhosz arckifejezésében volt valami inkább félelmet keltő, mint királyhoz illő fenséges vonás. Fogai nem külön nőttek, felső állkapcsa egyetlen összefüggő csont volt, amelyen a fogközöket csak alig látható rovátkák jelezték. Állítólag segíteni tudott a lépbántalomban szenvedőkön, ilyenkor fehér kakast áldozott, s a hanyatt fektetett beteg lépét jobb lábával gyengéden megnyomta. Senki nem lehetett olyan szegény vagy alacsony sorsú, hogy ha kérte, ne lett volna hajlandó meggyógyítani. Az áldozatnak hozott kakast elfogadta, s ez az ajándék szerezte neki a legnagyobb örömet. Azt mondják, hogy lábának hüvelykujjában isteni erő volt. Mikor halála után elhamvasztották, egész holtteste elhamvadt, de ezt a lábujját épségben megtalálták. De ezekről a dolgokról majd később lesz szó.

4. Tizenhét éves korában, midőn úgy látszott, hogy királyi hatalma biztonságban van, úgy adódott, hogy eltávozott hazulról, mert Glaukiasz egyik fia, akivel együtt nevelkedett, megházasodott. Ekkor azonban a molosszoszok pártütést szerveztek ellene: elűzték barátait, értékeit elrabolták és széthordták, s Neoptolemoszt kiáltották ki királyuknak. Pürrhosz így elveszítette királyságát, és mindenkitől cserbenhagyva, Antigonosz fiánál, Démétriosznál húzta meg magát, aki nővérét, Déidameiát vette feleségül. Déidameiát egészen kis leány korában eljegyezték Rhóxané fiával, Alexandrosszal, de mikor az anyát és fiát utolérte balvégzete, s Déidameia felserdült, Démétriosz vette el feleségül. Abban a nagy csatában, amelyet a föld minden királya vívott egymással Ipszosznál, Pürrhosz Démétriosz oldalán vett részt, és bár ekkor még gyermekifjú volt, megfutamította ellenfeleit, és fényesen kitüntette magát a küzdő felek között. Amikor Démétrioszt kudarcok érték, Pürrhosz nem hagyta cserben, a rábízott görög városoknak hűségesen gondját viselte, majd amikor Démétriosz Ptolemaiosszal egyezségre lépett, túszként Egyiptomba hajózott. Ptolemaiosz előtt vadászatokon és testgyakorlatokban kimutatta erejét és ügyességét; midőn látta, hogy a királyi udvarban Berenikének van a legnagyobb befolyása, s erényével és eszességével ő vívta ki magának az első helyet a király feleségei között, főként az ő kegyét igyekezett elnyerni. Mivel pedig, ha érdeke úgy kívánta, ügyesen hízelkedett a hatalmasoknak, az alacsonyabb rangúakat pedig semmibe vette, és erkölcsös, józan életet folytatott, megszerezte magának az első helyet sok előkelő származású ifjú között, és elnyerte Antigonénak, Bereniké Ptolemaiosz előtti férjétől, Philipposztól született leányának kezét.

5. Házasságának megkötése után Pürrhosz tekintélye mindinkább növekedett, s mivel Antigoné igen derék asszony volt, sikerült elérnie, hogy Pürrhoszt, amikor pénzre és hadseregre tett szert, elküldték Épeiroszba, hogy szerezze vissza királyságát. A nép szívesen fogadta, amikor megérkezett, mert gyűlölte Neoptolemoszt erőszakos és terhes uralma miatt. De mert

félt, hogy Neoptolemosz más királyok segítségét fogja kérni, barátságosan megegyezett vele, hogy közösen uralkodnak. Idővel azonban akadtak, akik titokban felingerelték őket, és gyanút keltettek bennük egymás ellen.

De ami Pürrhoszt leginkább bosszantotta, az állítólag a következő volt: A királyok a molosszoszok városában, Passzarónban áldozatot szoktak bemutatni Zeusz Areiosznak, s ilyenkor megesküdtek az épeirosziaknak, és tőlük is esküt vettek, hogy a törvényeket megtartva uralkodnak, de a törvények tiszteletben tartásával a nép is támogatja királyi méltóságukat. Ez meg is történt mindkét király jelenlétében, utána baráti összejövetelt tartottak, amelyen sok ajándékot adtak és kaptak. Ez alkalommal Gelón, Neoptolemosz bizalmas embere, barátságosan köszöntötte Pürrhoszt, s két pár igásökörrel ajándékozta meg. A szintén jelenlevő Mürtilosz pohárnok elkérte az ökröket Pürrhosztól, de az nem neki, hanem másnak adta, emiatt Mürtilosz megneheztelt, s ez nem kerülte el Gelón figyelmét. Meghívta tehát magához vendégségbe a pohárnokot, és mint némelyek mondják, borozgatás közben élvezte Mürtilosz ifjú bájait, majd felbiztatta, hogy álljon Neoptolemosz pártjára, és mérgezze meg Pürrhoszt. Mürtilosz elfogadta az ajánlatot, és úgy tett, mintha helyeselné és egyetértene, de ugyanakkor jelentette a dolgot Pürrhosznak, majd az ő parancsára Gelón figyelmébe ajánlotta Alexikratészt, a főpohárnokot is, mint aki szívesen részt vesz vállalkozásukban. Pürrhosz ugyanis azt akarta, hogy a merénylet tervébe minél több embert beavassanak, és így a gaztettnek minél több tanúja legyen. Miután így tőrbe csalták, Gelón magával rántotta Neoptolemoszt is, aki abban a hiszemben, hogy tervük jó úton halad, nem csinált belőle titkot, hanem örvendezve közölte barátaival. Neoptolemoszt egy alkalommal vendégül látta nővére, Kadmeia, s előtte is nyíltan beszélt az összeesküvésről, azt gondolván, hogy beszélgetésüket nem hallja meg senki sem. Nem is volt a közelben más, csak Phainareté, Szamónnak, Neoptolemosz nyáj- és csordafelügyelőjének a felesége. Az asszony arccal a falnak fordulva feküdt egy pamlagon, és azt hitték, hogy alszik, de titokban mindent kihallgatott, másnap pedig elment Antigonéhoz, Pürrhosz feleségéhez, és elmondta neki Neoptolemosznak és nővérének beszélgetését. Mikor Pürrhosz ezt megtudta, egy ideig nyugton maradt, de egy áldozat alkalmával meghívta vendégségbe Neoptolemoszt és megölte. Régóta maga mögött tudta ugyanis a legbefolyásosabb épeirosziakat, akik nem győzték biztatni, hogy szabaduljon meg Neoptolemosztól, és ne elégedjék meg a királyi hatalom egy kis részével, hanem használja fel természet adta tehetségét, törjön nagyobb dolgokra, és ha gyanakvásában megbizonyosodik, előzze meg Neoptolemoszt, és végezzen vele.

6. Pürrhosz Antigonétól született fiát Bereniké és Ptolemaiosz tiszteletére Ptolemaiosznak, az épeiroszi Kherszonészoszon alapított városát pedig Berenikisznek nevezte el. Ettől az időtől kezdve sok nagy vállalkozást forgatott a fejében, és mivel reményei főként a szomszédos országokra irányultak, a következő ürügyet használta fel, hogy beavatkozzék Makedonia ügyeibe: Kaszandrosz legidősebb fia, Antipatrosz megölte anyját, Thesszalonikét, öccsét, Alexandroszt pedig elűzte. Alexandrosz Démétrioszhoz küldött támogatásért és Pürrhoszt is kérte, hogy segítsen rajta, de Démétriosz sok elfoglaltsága miatt halogatta a támogatást; így Pürrhosz vállalkozott rá, és segítsége fejében Sztümphaiát kérte és a makedoniai Parauaiát, az újonnan meghódított országok közül pedig Ambrakiát, Akarnaniát és Amphilokhiát. A fiatal fejedelem ezeket a területeket átengedte Pürrhosznak, aki megszállta és valamennyit megrakta fegyveres őrséggel, a többi területet pedig elhódította Antipatrosztól, és átadta Alexandrosznak. Lüszimakhosz király sok elfoglaltsága ellenére is szeretett volna Antipatrosz segítségére lenni, s mivel tudta, hogy Pürrhosz semmit nem akar Ptolemaiosz kedve ellenére tenni, sem tőle bármit megtagadni, hamisított levelet küldött neki, amelyben Ptolemaiosz felszólítja, hogy hagyjon fel a hadjárattal, és ezért Antipatrosztól kap háromszáz talentumot. Pürrhosz, amint felnyitotta a levelet, azonnal felfedezte Lüszimakhosz fondorlatát, mert a levél nem a

szokásos megszólítással kezdődött: „Atyja köszönti fiát”, hanem: „Ptolemaiosz király köszönti Pürrhosz királyt.” Pürrhosz emiatt szemrehányást tett Lüszimakhosznak, de azért megkötötte vele a békét, és összegyűltek, hogy áldozattal és esküvel megerősítsék. Mikor egy bikát, bakkecskét és kost vezettek az oltárhoz, a kos minden látható ok nélkül kimúlt, amin a többiek nevettek, de Theodotosz jós megtiltotta Pürrhosznak, hogy esküt tegyen, mondván, hogy ezzel az istenség a három király egyikének halálát jelezte; Pürrhosz így aztán elállt a béke megkötésétől.

7. Alexandrosz ügyei tehát rendeződtek. Ekkor érkezett meg hozzá Démétriosz, amint nyomban kitűnt, kéretlenül, úgyhogy megérkezése csak félelmet keltett. Alig töltöttek ugyanis együtt néhány napot, féltékenységből mindketten cselszövésekbe kezdtek egymás ellen. Démétriosz egy kínálkozó alkalommal meglepte és megölte a fiatal királyt, s magát kiáltatta ki Makedonia királyává. Démétriosznak már korábban is volt panasza Pürrhosz ellen, amikor néhány alkalommal betört thesszaliai területre; ehhez járult az uralkodók vele született betegsége, a kapzsiság, s ez a félelem és a bizonytalanság forrásává tette szomszédságukat, különösen Déidameia halála után. Most, hogy mindketten uralmuk alá hajtották Makedoniát, érdekeik összeütközésbe kerültek, és komolyabb okot találtak a viszálykodásra. Démétriosz éppen az aitólok ellen készült hadjáratra. A győzelem után jelentős haderővel hátrahagyta Pantaukhoszt, és Pürrhosz ellen indult, az pedig, amikor értesült róla, ugyancsak megindult, de elvétették az utat, és elhaladtak egymás mellett. Így aztán Démétriosz betört Épeiroszba, és feldúlta az országot, Pürrhosz pedig Pantaukhosszal találkozott össze, és csatára vonult fel ellene. Nagy és félelmetes küzdelem fejlődött ki, főként a vezérek körül. Pantaukhosz, aki Démétriosz hadvezérei közt bátorságban, testi erőben és kardvívásban kétségtelenül a legkiválóbb volt, s emellett vakmerő és büszke harcos is, párviadalra hívta ki Pürrhoszt, aki nem maradt el egyetlen király mögött sem vitézségben és dicsőségben, erényével pedig Akhilleusz hírnevének óhajtott részese lenni. Most is áttört az első sorokon, úgy ment Pantaukhosz ellen. Először lándzsájukkal csaptak össze, azután kézitusára került sor, s mindketten nagy erővel és ügyességgel forgatták kardjukat. Pürrhosz egy sebet kapott s kettőt adott - a combján és a nyakán döfte meg Pantaukhoszt -, és visszaverte, majd földre terítette ellenfelét, de nem ölte meg, mert barátai kimentették a kezéből. Az épeirosziakat azonban fellelkesítette királyuk győzelme, megcsodálták vitézségét, majd áttörték a makedónok phalanxát, és a megvert ellenséget üldözőbe fogták; sokukat megölték, és ötezer foglyot ejtettek.

8. A párviadal után a makedónok nem haragudtak és gyűlölködtek Pürrhoszra mindazért, amit elszenvedtek tőle, hanem inkább tisztelték és csodálták vitézségéért, és aki csak látta tetteit, vagy vele együtt harcolt, róla beszélt. Arckifejezését, gyorsaságát, mozgását hasonlónak találták Alexandroszéhoz, harci tüzében és erejében őreá ismertek. A többi király bíborkötésével, testőrségével, nyakának különleges tartásával és fensőbbséges beszédével utánozta Alexandroszt, egyedül Pürrhosz volt egyenlő vele fegyverforgatásban és karjának erejében. Taktikai és hadvezéri tudományának és tehetségének tanújelei ránk maradt irataiban találhatók meg. Mondják, hogy amidőn Antigonoszt megkérdezték, kit tart a legnagyobb hadvezérnek, azt mondta, Pürrhoszt, ha majd megöregszik - de csak saját kortársai közül választott. Hannibál tapasztalat és tehetség dolgában Pürrhoszt tartotta elsőnek minden hadvezér közt, másodiknak Scipiót, saját magát pedig csak harmadiknak, amint erről Scipio életrajzában is szó van. Általában úgy látszik, hogy Pürrhosz csak a legkirályibb tudománnyal, a hadvezetéssel törődött és más csillogó hiúságokra semmit nem adott. Mint mondják, egyszer megkérdezték tőle, ki a jobb fuvolás, Püthón-e vagy Kaphisziasz, mire azt felelte, hogy Polüszperkhón a legjobb hadvezér, mintha egy királyhoz csak az illenék, hogy egyedül a hadvezetéssel törődjék és arról tudjon. Barátaihoz nyájas volt; ha haragudott, hamar megbékélt, a szívességeket pontosan és készségesen viszonozta. Amikor Aeroposz meghalt, nagyon le volt sújtva, és bár

azt mondta, hogy Aeroposszal az történt, ami minden ember közös sorsa, mégis vádolta és hibáztatta önmagát, mert lassú és hanyag volt iránta érzett hálája lerovásában. Azok ugyanis, akik pénzzel tartoznak, adósságukat visszafizethetik hitelezőik örököseinek is, de méltán okoz fájdalmat minden derék és igazságos embernek, ha hálánk viszonzását jótevőink már nem érhetik meg. Amikor Ambrakiában azt kívánták tőle, hogy száműzzön valakit, aki megrágalmazta és rosszakat mondott róla, Pürrhosz így felelt: „Maradjon inkább idehaza, és rágalmazzon néhány ember előtt, mint hogy szertejárjon a világban, és minden ember előtt terjessze a rossz híremet." Midőn egy alkalommal fiatalemberek borozás közben sértő szavakkal beszéltek róla, s ezért felelősségre vonták őket, megkérdezte tőlük, valóban mondták-e ezeket a dolgokat. „Mondtuk bizony, király - felelték -, sőt mondtunk volna többet is, ha több borunk lett volna." Pürrhosz erre nevetve elküldte őket.

9. Antigoné halála után, hogy helyzetét s hatalmát megerősítse, több házasságot kötött. Előbb feleségül vette a paiónok királyának, Autoleónnak leányát, azután Birkennát, aki az illürök királyának, Bardüllisznek volt a leánya, s a szürakuszai Agathoklész leányát, Lanasszát, aki hozományul Kerküra városát kapta, amelyet Agathoklész elfoglalt. Antigonétól született fia volt Ptolemaiosz, Lanasszától Alexandrosz és Birkennától a legfiatalabb, Helenosz. Valamennyi fiát jó katonának és bátor harcosnak nevelte, s úgyszólván születésüktől fogva küzdelemre szoktatta őket. Mondják, hogy amikor egyik fia még kisgyermek korában megkérdezte tőle, kire hagyja trónját, így szólt: „Akinek kardja legélesebb lesz közöttetek." Ez a kijelentés felért a tragédia átkával:

A ház viszályát döntse el kifent vasunk![22]

Ilyen vad és állatias vágyakat ébreszt a kapzsiság.

10. A csata után Pürrhosz büszkén tért haza, s élvezte hírnevét és dicsőségét; az épeirosziak sasnak nevezték el, s ő így szólt: „Általatok lettem sassá. Hogyan is ne lettem volna, hiszen fegyvereitek mint sebes szárnyak emeltek a magasba!" Nem sokkal később megtudta, hogy Démétriosz súlyosan megbetegedett, ezért hirtelen betört Makedoniába, hogy portyázással zsákmányra tegyen szert. Kis híján az egész országot meghódította, és kardcsapás nélkül majdnem megszerezte magának a királyságot is; minden ellenállás nélkül eljutott ugyanis egészen Edesszáig, a makedónok közül sokan még csatlakoztak is hozzá, és szövetségeséül szegődtek. A veszély talpra állította a gyengélkedő Démétrioszt. Barátai és vezérei is rövid idő alatt nagy hadsereget gyűjtöttek össze, s így megerősödve és nekibátorodva rátámadtak Pürrhoszra, aki inkább csak rablási szándékkal érkezett, ezért nem tartott ki, hanem veszni hagyta csapatai egy részét és visszavonult, mivel közben hevesen támadták a makedónok is. Bár Démétriosz könnyen és gyorsan kiűzte Pürrhoszt országából, továbbra sem feledkezett meg róla; csakhogy ekkor nagyobb ügyek foglalták le. Elhatározta ugyanis, hogy százezer főnyi hadsereggel és ötszáz hajóval visszaszerzi atyai királyságát. Ezért nem akart Pürrhosszal háborúba keveredni, sem a makedónokat otthagyni ilyen sok gondot okozó szomszéddal a nyakukon; így tehát, mivel nem volt rá ideje, hogy háborút viseljen ellene, kiegyezett és békét kötött vele, hogy a többi király ellen fordulhasson. Amikor az egyezség létrejött közöttük, és Démétriosz szándéka a nagyarányú előkészületekből nyilvánvalóvá lett, a királyok félelmükben követeket és leveleket küldtek Pürrhoszhoz, s csodálkozásukat fejezték ki, hogy elszalasztja a kedvező alkalmat, és megvárja, míg Démétriosz indít háborút ellene, holott most, amikor sok ügyes-bajos dolga lefoglalja, könnyűszerrel ki lehetne űzni Makedoniából. Ehelyett addig vár, amíg Démétriosznak lesz ráérő ideje, és hatalma megnövekszik; akkor majd a molosszoszok földjén harcolhat templomaiért és ősei sírjáért. Felhánytorgatták, éppen most nem cselekszik, amikor Démétriosz az oka, hogy Kerkürát feleségével együtt elvesztette.

Lanassza ugyanis megneheztelt Pürrhoszra, mert figyelmesebb volt barbár feleségeihez, és Kerkürába távozott, s mivel király felesége kívánt lenni, magához hívta Démétrioszt, mert tudta, hogy ő az a király, aki hajlandó megnősülni. Démétriosz el is hajózott Lanasszához, feleségül vette, és a városban helyőrséget hagyott hátra.

11. A királyok nemcsak Pürrhosszal levelezteknek, hanem maguk is igyekeztek gondot okozni a még mindig habozó és készülődő Démétriosznak. Ptolemaiosz nagy hajóhaddal elindult, és átpártolásra bírta a görög városokat. Lüszimakhosz Felső-Makedoniába tört be, és végigsarcolta az országot. Pürrhosz ugyanekkor Beroia ellen vonult, feltételezve - s valóban így is történt -, hogy Démétriosz, mialatt Lüszimakhosz elé siet, az ország alsó részét védtelenül hagyja. Pürrhosz ezen az éjszakán azt álmodta, hogy a Nagy Alexandrosz hívja magához. Elment hozzá, és ágyban fekve találta. A király igen barátságosan és jóindulattal szólt hozzá, kijelentvén, hogy kész örömmel segít neki. Pürrhosz nagy merészen így szólt hozzá: „És beteg létedre, ó, király, hogyan tudsz te nekem segíteni?" „Pusztán a nevemmel" - felelte neki Alexandrosz, majd felült nüszai lovára, és az ellenség ellen vezette a csapatokat. Ez az álombéli látomás még több bizalmat öntött Pürrhoszba, gyorsan átvonult a közbeeső vidéken és elfoglalta Beroiát; seregének nagyobb részét a városban szállásolta el, az ország többi részét pedig vezérei vették birtokukba. Amikor Démétriosz ezt meghallotta, és észrevette, hogy a makedónok körében veszélyes lázongás ütötte fel a fejét, abbahagyta az előrenyomulást. Megijedt ugyanis, hogy ha emberei közel jutnak Lüszimakhoszhoz, átállnak ehhez a makedón származású híres királyhoz. Ezért visszafordult, s az idegen és a makedónok által is gyűlölt Pürrhosz ellen támadt.

Mikor azonban táborát a közelben felütötte, sokan kijöttek Beroiából, és dicsérték előtte Pürrhoszt mint harcban legyőzhetetlen, dicső férfiút, aki nyájasan és emberségesen bánik a hadifoglyokkal. Többeket maga Pürrhosz küldött ki, s ezek - makedónoknak adván ki magukat - kijelentették, itt az ideje, hogy megszabaduljanak Démétriosz terhes uralmától, s átpártoljanak a népszerű és katonáit szerető Pürrhoszhoz. Ezekre a szavakra lázadás tört ki a seregben, a katonák máris Pürrhoszt keresték tekintetükkel, aki meg is jelent, véletlenül éppen levett sisakkal, de amikor megértette, hogy így nem ismerik fel, feltette sisakját a fejére, és azonnal felismerték díszes sisakforgójáról s a rajta levő kecskeszarvról; erre a makedónok hozzá futottak, jelszót kértek tőle, mások meg tölgyfalombbal koszorúzták fejüket, mert azt látták, hogy a környezetében levők is tölgyfalombot viselnek. Sőt akadtak, akik merészen Démétriosz szemébe mondták, hogy jobban teszi, ha önként félreáll és átadja országa ügyeinek intézését. Mikor Démétriosz látta, hogy a lázadó hadsereg hangulata megfelel ezeknek a szavaknak, megrémült, titokban elosont, közönséges kalappal és egyszerű katonaköpennyel álcázva el magát. Így Pürrhosz minden harc nélkül hatalmába kerítette a tábort és kikiáltatta magát Makedonia királyává.

12. Ekkor azonban megjelent Lüszimakhosz, kijelentette, hogy Démétriosz bukása kettőjük közös munkájának az eredménye, és követelte a királyság felosztását. Pürrhosz, mivel nem bízott a makedónokban, és kétségbe vonta hűségüket, elfogadta Lüszimakhosz ajánlatát, s egymás között felosztották az országot és a városokat. Ez pillanatnyilag hasznos megoldás volt és megszüntette közöttük a háborút; nem sokkal később azonban belátták, hogy az osztozkodás nem az ellenségeskedések megszüntetését, hanem a kölcsönös vádaskodások és viszályok kezdetét jelentette.

Mert akik kapzsiságának sem tenger, sem hegyvidék, sem lakatlan pusztaság nem szab mértéket, s akiknek szenvedélyét nem szorítja korlátok közé az Európát és Ázsiát egymástól elválasztó határ, hogyan maradhatnának nyugton meglevő javaik birtokában, és hogyan ne követnének el jogtalanságot, ha egymásnak közvetlen szomszédjává lesznek? Ez nyilván

teljesen lehetetlen. Az ilyenek állandóan háborúskodnak, mert a cselszövés és az irigység hozzátartozik természetükhöz. A két szót, a háborút és a békét, úgy használják, mint a pénzt, saját érdekük, és nem az igazság szolgálatában. Jobb is, ha nyíltan háborúskodnak egymás ellen, mint hogy a jogtalanság hiányát és szünetelését igazságnak és barátságnak nevezzék. Ezt bizonyítja Pürrhosz esete is. Hogy Démétriosz újra növekvő hatalmának gátat vessen, s hogy lassan visszatérő erejét megbénítsa, a görögök pártjára állt és Athénba utazott. Felment az Akropoliszra, áldozatot mutatott be az istennőnek, majd lesietett, és azt mondta az athéni népnek, jólesik neki jóakaratuk és hűségük, de ha józan eszükre hallgatnak, soha más királyt be ne eresszenek városukba, s a kapukat ne nyissák ki előtte. Ezután békét kötött Démétriosszal, majd midőn Démétriosz áthajózott Ázsiába, Lüszimakhosz biztatására elpártoltatta Thesszaliát, megtámadta az ottani görög helyőrségeket, már csak azért is, mert a makedónoknak jobb hasznát látta, ha háborúskodnak, mint ha tétlenkednek; de különben is, ő maga sem termett arra, hogy nyugton maradjon. Végül mikor Démétriosz Szíriában vereséget szenvedett, Lüszimakhosz, aki biztonságban érezte magát és ráért, azonnal az Edessza közelében táborozó Pürrhosz ellen indult, megtámadta és kézre kerítette élelmiszer-utánpótlását, amivel azonnal az éhínség veszélyének tette ki, de ezenkívül levelekben és személyes tárgyalások útján az előkelő makedónokat is ellene ingerelte. Szemrehányást tett nekik, hogy olyan idegent választottak fejedelmükké, akinek ősei a makedónok rabszolgái voltak, a Nagy Alexandrosz barátait és bizalmas híveit pedig kiűzték Makedoniából. A makedónok hallgattak ezekre a beszédekre, és Pürrhosz megijedt. Visszavonult az épeiroszi és szövetséges hadsereggel, és úgy veszítette el Makedoniát, ahogyan megszerezte. Ezért nem vádolhatják a királyok a köznépet, hogy érzelmeit saját érdeke szerint változtatja, mert a nép csak a fejedelmek példáját követi, akik a hűtlenségnek és árulásnak valóságos tanítómesterei, s azt vallják, hogy az arat több sikert, aki kevésbé törődik az igazsággal.

13. Pürrhosznak, miután visszatért Épeiroszba, és feladta Makedoniát, megadta a sors, hogy nyugodtan élvezze meglevő javait és országában békében uralkodjék alattvalóin, de ő elviselhetetlen henyélésnek tekintette, hogy ne okozzon másoknak vagy ne szenvedjen másoktól rosszat; mint Akhilleusz, ő sem viselte el a tétlenséget,

kedves szivét sorvasztva csak ült ott
és így vágyakozott a csatára s a harci zsivajra.

Vágyai hamarosan a következőképpen találtak utat és módot tevékenységre:

A rómaiak hadban álltak a tarentumiakkal. Mivel a népvezérek meggondolatlansága és vakmerősége miatt képtelenek voltak a háború folytatására is, megszüntetésére is, elhatározták, hogy Pürrhoszt teszik meg vezérükké, és meghívják a háború irányítására, mert neki van a legtöbb ráérő ideje a királyok közül, és mert igen tehetséges hadvezér. Az idősebb és józanabb gondolkodású polgárok nyíltan ellenezték ezt az elhatározást, de a háborús pártiak hangos kiáltozása és erőszakoskodása beléjük fojtotta a szót. A többiek, amikor ezt látták, elhagyták a népgyűlést, de akadt egy tiszta fejű ember, név szerint Metón, aki azon a napon, amikorra a döntést kitűzték a határozat felett, s a népgyűlés már összeült, fején hervadt virágkoszorúval, kezében lámpással, mint a részegek, maga előtt egy fuvolásnővel, táncolva megjelent a népgyűlésen. Az ilyen tömeges népgyűléseken nemigen tartanak rendet, így amikor meglátták, némelyek tapssal, mások nevetéssel fogadták, de útját senki nem állta, sőt biztatták a nőt, hogy fuvolázzon, őt pedig, hogy énekeljen, s menjen a középre. Úgy látszott, hogy megfogadja a biztatást, de amikor csend támadt, így szólt: „Tarentumi férfiak, jól teszitek, ha nem bosszankodtok, hogy bárki tréfálkozzék és jókedvű legyen, amíg teheti. Ha van egy csepp eszetek, most élvezzétek ki a szabadságotokat, mert más élethez és más rendhez kell szokno-

tok, mihelyt Pürrhosz megjelenik itt a városban." Szavaival sok tarentumit meggyőzött, és megzavarodott moraj futott át a népgyűlésen, mert helyesen szólott.

Akik azonban féltek tőle, hogy békekötés esetén a város kiszolgáltatja magát a rómaiaknak, szidalmazták a népet, hogy így a szívére veszi egy részeg ember szemtelen csúfolódását; csoportokba verődtek tehát Metón körül, és kikergették a gyűlésből. Így aztán elfogadták a határozatot, és követeket küldtek Épeiroszba nemcsak a maguk, hanem az itáliai görögök nevében is. A követek ajándékot vittek Pürrhosznak, és elmondták, hogy híres és hadban tapasztalt hadvezérre van szükségük. Igen tekintélyes haderővel rendelkeznek, mondották, mert a lucaniaiak, a messzapiaiak, a samnisok és tarentumiak hadseregében húszezer lovas és háromszázötvenezer gyalogos katona van. Mindez nemcsak Pürrhoszt lelkesítette fel, hanem az épeirosziakban is nagy vágyat és kedvet ébresztett a hadjáratra.

14. Volt egy bizonyos Kineasz nevű, nagyon értelmesnek tartott thesszaliai férfiú, Démoszthenésznek, a szónoknak a tanítványa. Úgy látszik, egyedül ő volt rá képes az akkori szónokok között, hogy hallgatói emlékezetében felidézze, milyen volt Démoszthenész szónoki hatalma és lángoló ereje. Kineasz Pürrhosz bizalmas híve volt, és a király gyakran küldte a városokhoz, mintegy igazolva Euripidész mondását arról, hogy

...megteremti puszta szó
mindazt, amit kivívna ádáz vasgyilok.[23]

Ezért mondta Pürrhosz, hogy Kineasz több várost szerzett meg neki szavaival, mint saját maga fegyverrel; ezért mindig igen nagy tiszteletben tartotta, és fontos ügyekben hallgatott tanácsára. Amikor Kineasz látta, hogy Pürrhosz milyen buzgón készülődik Itáliába, kivárta, míg a király ráér, és a következő beszélgetést folytatta vele: „Azt mondják, Pürrhosz, hogy a rómaiak igen kiváló katonák, és sok harcias népet leigáztak. Ha az isten megadja, hogy legyőzzük őket, mit kezdünk a győzelemmel?" Erre Pürrhosz így felelt: „Magától értetődő dolgot kérdezel tőlem, Kineasz. Ha egyszer legyőztük a rómaiakat, nem lesz egyetlen barbár vagy görög város sem, amely szembeszáll velünk; miénk lesz egész Itália, amelynek nagyságát, gazdagságát és hatalmát senki nem ismeri jobban, mint éppen te." Rövid gondolkodás után Kineasz így folytatta a beszélgetést: „Ha pedig elfoglaljuk Itáliát, király, mit teszünk?" És Pürrhosz, aki még nem értette, mire céloz Kineasz, így szólt: „A közelből Szicília nyújtja ki felénk kezét, ez a gazdag és sűrűn lakott sziget, amelyet könnyen elfoglalhatunk, mert, Kineasz, ott most Agathoklész halála óta mindenütt lázongás ütötte fel a fejét; a városokban zűrzavar és a népvezérek vad szenvedélye uralkodik." „Valószínűleg úgy van, ahogyan mondod - folytatta Kineasz -, de vajon Szicília elfoglalása véget vet-e hadjáratunknak?" „Ha isten győzelmet és sikert ad nekünk - mondta Pürrhosz -, ez csak előjátéka lesz későbbi nagy vállalkozásainknak, mert, ha egyszer elérhetjük, miért tartóztatnánk meg magunkat Libüától és Karthágótól? Hiszen Agathoklész, amikor titokban elosont Szürakuszaiból, és néhány hajóval átkelt a tengeren, kis híján elfoglalta. Ha mindezeket a területeket meghódítjuk, ellenségeink közül, akik most oly dölyfösen lenéznek bennünket, egy se lesz, aki szembeszáll velünk." „Nem lesz senki - felelte Kineasz -, sőt világos, hogy ilyen nagy hatalommal újra el lehet foglalni Makedoniát, és szilárdan uralkodni Görögországon. De ha mindez így történik velünk, mit teszünk akkor?" Pürrhosz nevetett, és így folytatta: „Élvezzük zavartalan nyugalmunkat, kedves barátom, pohárral a kezünkben vidám beszélgetés közben örvendezünk minden áldott nap." Kineasz ekkor félbeszakította Pürrhosz szavait, s így szólt: „De vajon mi akadályoz meg bennünket, hogy poharat vegyünk a kezünkbe, és jól töltsük az időt egymás társaságában? Hiszen már most is megtehetjük minden fáradság nélkül, amit csak vérrel, sok vesződség és veszedelem árán fogunk elérni, sok bajt okozva másoknak és önmagunknak."

Kineasz inkább csak felingerelte Pürrhoszt szavaival, de elhatározásában nem ingatta meg, mert hiába látta be a király, hogy nagy boldogságról mond le, képtelen volt felhagyni vágyaival.

15. Pürrhosz háromezer emberrel előreküldte Kineaszt a tarentumiakhoz. Aztán megérkezett Tarentumból a sok lószállító hajó, fedett gálya és mindenféle teherhajó. Ezekbe belerakott húsz elefántot, háromezer lovast, húszezer gyalogost, kétezer íjászt és ötszáz parittyást. Ezzel elkészülvén, elvitorlázott, de mikor az Ión-tenger közepére érkeztek, heves északi szél zúdult reájuk, ami az év ilyen szakaszában ritkán történt meg. Ő maga, hála tengerészei és kormányosai ügyességének és fáradozásának, megbirkózott a viharral, és nagy üggyel-bajjal a part felé haladt, de hajóhada nagyobb része szanaszét szóródott, egyesek messzire elsodródtak az itáliai partoktól és elvetődtek a Szicília és Libüa menti vizekre, mások pedig nem tudták megkerülni Iapügia hegyfokát, és az éjszaka a nyílt tengeren érte őket. A viharosan hullámzó tenger árja a hajókat rejtett szirtekre és zátonyokra sodorta, úgyhogy valamennyi odaveszett a király hajójának kivételével, amely mindaddig, amíg a hullámok oldalt érték (nagy és jól épített vízi jármű volt), jól tartotta magát a haragos tengerrel szemben; mikor azonban a szél szembefordult velük, és a szárazföldről kezdett fújni, a hajó abban a veszélyben forgott, hogy a hullámok összetörik az elülső részét. Hagyni, hogy a szörnyen háborgó nyílt tenger és a folyton változó szélroham hajtsa vissza őket, minden más bajnál félelmetesebb lett volna. Pürrhosz ekkor felkelt, és belevetette magát a tengerbe; erre barátai és testőrei egymással versengve lelkesen követték példáját, de éjszaka az óriási hullámverés és a nagy zúgás megnehezítette a dolgukat. Végre hajnal felé, amikor a szél lassanként lecsillapodott, Pürrhosz keserves vergődés árán, halálosan kimerülve partot ért. Csak lelkierejének és merész kitartásának köszönhette, hogy túlélte a veszélyt. A messzapiaiak, akiknek partjára a vihar kivetette, odafutottak hozzá, és készségesen felajánlották segítségüket, majd később néhány hajó is épségben partot ért; ezeken kisebb számú lovasság, kétezer gyalogos és két elefánt menekült meg.

16. Pürrhosz ezekkel Tarentum irányába vonult, Kineasz pedig, mihelyt értesült a történtekről, eléje ment katonáival. Amikor Pürrhosz megérkezett a városba, semmit nem tett a tarentumiak kedve és tetszése ellenére, és semmi erőszakos rendszabályt nem alkalmazott velük szemben, amíg hajói épségben meg nem érkeztek a tengerről, és hadereje java része össze nem gyülekezett. Mivel látta, hogy a város népe szigorú kényszer nélkül nem képes megmenteni másokat vagy önmagát, sőt mialatt harcolnak érte, otthon a fürdőkben és lakomákon tölti az időt, bezáratta a tornacsarnokokat és a fedett sétányokat, ahol a tarentumiak szócsatákkal viseltek háborút teljes tétlenségben, s eltiltatta az időszerűtlen vidám lakomákat és táncmulatságokat; fegyverbe szólította a lakosokat, s az újoncszedést kérlelhetetlen szigorúsággal végrehajtotta, így aztán sokan eltávoztak a városból, mert nem szokták meg, hogy parancsoljanak nekik, és rabszolgaságnak tekintették, hogy ne azt tegyék, amihez kedvük van.

Közben jelentették Pürrhosznak, hogy Laevinus római consul nagy hadsereggel vonul ellene, és már Lucaniát pusztítja, de szövetségesei még nem érkeztek meg. Mivel veszélyesnek tartotta, hogy vesztegeljen és ne törődjön az ellenség közeledésével, kivonult hadseregével, de hírnököt küldött a rómaiakhoz, nem volna-e kedvük, hogy háború helyett elfogadják az itáliaiak feltételeit, és vitás ügyükben megtegyék őt döntőbírónak. Laevinus erre azt felelte, hogy a rómaiak nem teszik meg Pürrhoszt döntőbírónak, de mint ellenségtől sem félnek tőle; ezért Pürrhosz továbbnyomult előre, és tábort ütött a Pandoszia és Hérakleia közötti síkságon. Amikor értesült róla, hogy a rómaiak közel vannak, és a Siris folyón túl táboroznak, a folyó felé lovagolt, hogy megszemlélje őket, majd amikor meglátta hadállásaikat, őrségeiket, szépen elrendezett táborukat, elcsodálkozott, és így szólt legközelebb levő barátaihoz: „Ezeknek a barbároknak a csatarendje, Megaklész, igazán nem barbár, de majd meglátjuk, mit tudnak.”

Majd a történendők miatti aggodalmában elhatározta, hogy megvárja a szövetségeseket; arra az esetre pedig, ha a rómaiak előbb kísérelnék meg az átkelést, őrséget állított a folyó partján, hogy megakadályozza őket szándékukban. A rómaiak azonban, éppen, mert meg akarta várni szövetségeseit, siettek meghiúsítani tervét, és hozzákezdtek, hogy átkeljenek a folyón; a gyalogság egy gázlón, a lovasság több helyen kelt át, s így a görögök attól félve, hogy bekerítik őket, visszavonultak. Amikor Pürrhosz ezt észrevette, zavarba jött, és megparancsolta vezéreinek, hogy a gyalogságot állítsák azonnal csatarendbe, és maradjanak fegyverben, ő maga pedig háromezer lovassal előrenyomult abban a reményben, hogy az ellenséget még az átkelés rendetlenségében találja. Amikor meglátta a folyó partján feltűnő sok pajzsot és a csatarendben ellene nyomuló lovasságot, zárt sorokban támadásba lendült; azonnal szembetűnt rendkívül szép és pompás fegyvereivel, de tetteivel is megmutatta, hogy vitézsége semmiben sem marad el hírneve mögött. Egész testtel vetette magát a küzdelembe, a rátámadókat erélyesen visszaverte, és közben számításaira figyelt. Nem veszítette el lélekjelenlétét, és úgy irányította a csata folyását, mintha kívülálló szemlélő volna: hol itt, hol ott jelent meg, és segítségére sietett azoknak, akikről azt gondolta, hogy szorongatott helyzetbe kerültek.

Ekkor a makedón Leonnatosz észrevette, hogy egy itáliai felfigyelt Pürrhoszra, lovát feléje fordította, és minden mozdulatát tekintetével kísérte: „Látod, király, azt a barbárt fehér lábú fekete lován? Úgy látszik, valami szörnyű nagy dologban töri a fejét. Csak téged néz és rád figyel, telve vad indulattal, és másokkal semmit nem törődik. Óvakodjál tőle!” „Sorsát senki nem kerülheti el, Leonnatosz - mondta erre Pürrhosz -, de sem ez, sem más itáliai nem köszöni meg, ha kézitusába kezd velünk.” Miközben ez a szóváltás folyt közöttük, az itáliai támadásra emelte lándzsáját, megsarkantyúzta lovát, és Pürrhoszra rohant. Lándzsájával leszúrta a király lovát, Leonnatosz pedig az ő lovát döfte le. Mindkét ló összerogyott, Pürrhoszt körülvették barátai, és fölemelték, az itáliait pedig harc közben megölték. Az itáliai név szerint a frentanusok törzséből való Oplacus volt, egy lovascsapat parancsnoka.

17. Ez az eset megtanította Pürrhoszt, hogy óvatosabb legyen, és amikor látta, hogy a lovasok nem tudnak helytállni, a phalanxot szólította és vetette be az ütközetbe. Köpenyét és fegyverzetét átadta egyik bizalmas hívének, Megaklésznak, s az ő fegyvereivel álcázva magát indult a rómaiak ellen, akik helytálltak és felvették a küzdelmet, de a csata hosszú ideig eldöntetlen maradt, mert, mint mondják, a menekülők és az üldözők hétszer fordultak újra vissza. A fegyverzet kicserélése megmentette ugyan a király életét, de kis híja volt, hogy ügyeinek kárt nem okozott, és meg nem fosztotta a győzelemtől is, mert a sok ellenséges katona közül, akik Megaklészra támadtak, egy bizonyos Dexoosz eltalálta és halálosan megsebezte, majd felkapta sisakját és köpenyét, s Laevinushoz vágtatott vele, hogy megmutassa neki, közben pedig azt kiáltozta, hogy megölte Pürrhoszt. Amikor a hadsorok előtt végighordozták és felmutatták a zsákmányt, a rómaiak örömujjongásban törtek ki, a görögökön viszont levertség és csüggedés vett erőt; míg aztán Pürrhosz is értesült a történtekről. Fedetlen fővel vágtatott a görögökhöz, és karját a harcolók felé nyújtva hangosan kiáltotta a tulajdon nevét. Végül is az elefántok keltettek komoly zavart a rómaiak soraiban; lovaik, mikor a vadállatok még a közelükbe sem értek, megbokrosodtak, és magukkal ragadták lovasukat. Pürrhosz thesszaliai lovasságával rátört a megzavarodott római hadsorokra, és nagy öldöklés közben megfutamította őket. Dionüsziosz úgy tudja, hogy tizenötezren estek el a rómaiak közül, Hierónümosz szerint azonban csak hétezren; Pürrhosz hadseregéből tizenháromezret említ Dionüsziosz, Hierónümosz azonban négyezernél is kevesebbet. Pürrhosz elveszítette barátai és hadvezérei közül azokat, akiknek legtöbb hasznát vette, és akikben leginkább bízott; de elfoglalta a rómaiak kiürített táborát, a velük szövetséges városokat megnyerte magának, nagy területet dúlt fel, és oly messzire nyomult előre, hogy már csak háromszáz sztadionnyira volt Rómától. Az ütközet után nagy számmal érkeztek a lucaniaiak és samnisok, akiknek szemrehányást tett

késlekedésük miatt, de nyíltan kimutatta, mennyire örül, hogy csak a tarentumiakkal is legyőzte a rómaiak nagy haderejét.

18. A rómaiak Laevinust nem fosztották meg hivatalától, bár állítólag Caius Fabricius azt mondta, hogy nem az épeirosziak győzték le a rómaiakat, hanem Pürrhosz győzte le Laevinust; úgy gondolva a dolgot, hogy nem a haderő, hanem a hadvezetés okozta a vereséget. A légiókat tehát kiegészítették, sőt buzgón újakat is állítottak fel, és olyan bizakodva, annyira büszkén beszéltek a háborúról, hogy Pürrhosz nagyon meghökkent. Helyesnek tartotta tehát, hogy követséggel kísérletezzék, hátha a rómaiak hajlandók a békés megegyezésre. Úgy gondolkodott, hogy a város elfoglalása és teljes meghódítása nem volna csekély feladat, és meglevő hadseregével nem is tudná végrehajtani, de a béke megkötése és győzelme után a barátságos kiegyezés nagymértékben növelné hírnevét. Kineaszt küldte el követségbe, aki találkozott a város befolyásos embereivel, s a király nevében ajándékokat küldött az asszonyoknak és a gyermekeknek. Az ajándékokat senki nem fogadta el, de minden férfi és nő azt válaszolta, hogy ha létrejön a béke a néppel, ők is készek lesznek tiszteletüket és hálájukat kimutatni a király iránt. Kineasznak a senatusban elmondott megnyerő és barátságos beszédét nem fogadták kedvezően és megegyezésre készen, pedig Pürrhosz felajánlotta, hogy a hadifoglyokat váltságdíj nélkül szabadon engedi, és kész Róma segítségére lenni egész Itália meghódításában; mindezért nem kér mást, csak barátságot önmagának és biztonságot a tarentumiaknak. Nyilvánvaló volt, hogy sokan hajlottak a békére, mert máris nagy vereséget szenvedtek, és újabb vereségtől féltek, tekintve, hogy az itáliaiak csatlakoztak Pürrhoszhoz, akinek így igen megnövekedett a hatalma. Appius Claudius azonban, egy kiváló férfiú, aki öregkora és vaksága miatt visszavonult a politikai élettől, amikor értesült a király békeajánlatáról, és arról a hírről, hogy a senatus hajlik megszavazni a béke megkötését, nem tudta magát türtőztetni, hanem gyaloghintóba ültette és szolgáival a forumon keresztül a senatus üléstermébe vitette magát. A kapuban fiai és vejei fogadták, karon fogva bevezették az ülésterembe, és a senatus meghatódott tisztelettel csendben fogadta.

19. Appius szólásra emelkedett, s így szólt: „Eddig keserves szerencsétlenségnek tartottam a szememmel történt bajt, rómaiak; de most fájlalom, hogy vakságom mellett nem vagyok süket is, és így hallanom kell szégyenletes tanácskozástokat és határozataitokat, amelyekkel Róma dicsőségét gyalázzátok. Mivé lesz az egész világ színe előtt büszkén hangoztatott dicsekvésetek, hogyha a hatalmas Alexandrosz annak idején Itáliába jött volna és harcba szállt volna velünk, akkori ifjakkal és férfikorban lévő apáinkkal, bizony most nem tartanánk győzhetetlennek, hiszen vagy megfutott, vagy pedig valahol itt esett volna el, és Rómát még dicsőbbé tette volna. Ti most ezeket a szavakat üres hencegéssé fokozzátok le, amidőn féltek a makedónok mindenkori zsákmányától, a khaóniaiaktól és a molosszoszoktól, és reszkettek Pürrhosztól, aki egész életét azzal töltötte, hogy kísérgette és kiszolgálta Alexandrosz egyik testőrét. Most nem is annyira azért kódorog itt Itáliában, hogy segítsen az itt lakó görögökön, mint inkább azért, hogy megszökjön odaát élő ellenségeitől, s még nekünk ígérget vezető szerepet azzal a hadsereggel a háta mögött, amely ahhoz sem volt elegendő, hogy megtartsa Makedonia egy kis részét. Ne gondoljátok, hogy megszabadultok tőle, ha barátotokká teszitek, inkább még azokat is magatok ellen uszítjátok, akik megvetnek benneteket, mert rajtatok könnyű győzelmet aratni, hiszen Pürrhosz, ahelyett, hogy lakolna vakmerőségéért, a rómaiak megszégyenítésének fejében még Tarentumot és Samniumot is elnyeri, és úgy távozik.” Appius beszédének hatására a rómaiak harci buzgalma fellángolt, és Kineaszt azzal a válasszal küldték el, hogy hagyja el Pürrhosz Itáliát, ha óhajtja, és akkor majd tárgyalást kezdhet velük a békéről és barátságról; de amíg Itáliában tartózkodik hadseregével, a rómaiak teljes erejükkel harcolni fognak ellene, ha még tízezer Laevinust verne is le. Mondják, hogy Kineasz, mialatt Rómában időzött, célul tűzte ki, hogy megfigyelje és buzgón tanulmányozza a rómaiak élet-

módját és alkotmányát, s meggyőződött erényeikről a legkiválóbb rómaiakkal való személyes érintkezésben. Erről sokat beszélt Pürrhosznak is, és elmondta neki, hogy a senatust mintegy királyok gyülekezetének látta; de tart a néptől is, mert az a meglepetés érheti az övéiket, hogy a lernai kígyóval kell majd harcolniok, hiszen a consulnak máris kétszer akkora hadsereg áll rendelkezésére, mint azelőtt, s még ennél is sokszorosan többen vannak olyan rómaiak, akik képesek fegyverviselésre.

20. Ezután követség érkezett Pürrhoszhoz a hadifoglyok ügyében Caius Fabricius vezetésével, akiről Kineasz azt állította, hogy derék ember és jó katona lévén nagy tekintélynek örvend a rómaiak között, de nagyon szegény. Pürrhosz kitüntetőleg a kedvében akart járni és rábeszélte, hogy fogadjon el tőle aranyat, minden becstelen ok nélkül, tisztán csak barátságának és vendégszeretetének jeléül. Fabricius visszautasította az ajánlatot, és Pürrhosz akkor nem is erőltette tovább, de másnap rá akart ijeszteni. A római követ még soha nem látott elefántot, s Pürrhosz megparancsolta, hogy beszélgetésük közben a legnagyobb elefántot állítsák a háta mögött egy függöny mögé. Mikor ez megtörtént, adott jelre a függönyt széthúzták, az elefánt ormányát Fabricius feje fölött magasra emelve, váratlanul megjelent, s félelmetes és vad hangot hallatott. Fabricius nyugodtan Pürrhoszhoz fordult, s mosolyogva ezt mondta neki: „Sem tegnap az arany, sem ma ez a fenevad nem volt rám semmi hatással."

A lakomán sok mindenről folyt a beszélgetés, de főként Görögországról és a filozófusokról; Kineasz éppen Epikuroszról beszélt, és követőinek tanait fejtegette az istenekről, a politikai tevékenységről, s arról, hogy az élet legfőbb célja a boldogság. Epikurosz követői, mondta Kineasz, elkerülik a közéletet, mert tönkreteszi és megzavarja boldogságukat; az istenek pedig mentesek a jóságtól, a haragtól, az emberekkel mit sem törődnek; és gondok nélkül, örök gyönyörök között élnek. Fabricius félbeszakította Kineasz szavait, és így kiáltott fel: „Héraklészre, Pürrhosz és a samnisok valljanak csak ilyen nézeteket, amíg velünk harcban állnak." Pürrhosz megcsodálta Fabricius gondolkodását és felfogását, és még inkább vágyott rá, hogy háború helyett békében éljen Rómával, majd bizalmasan felszólította Fabriciust, hogy ha létrejön a béke, költözzön hozzá, és első emberévé teszi valamennyi híve és hadvezére között. Mondják, hogy erre az ajánlatra Fabricius nyugodt hangon csak ennyit mondott: „Nem lesz ez jó neked, király, mert ha tisztelőid és csodálóid egyszer megismernek, engem és nem téged óhajtanak királyuknak." Ilyen ember volt Fabricius.

Pürrhosz ezeket a szavakat minden harag és zsarnoki szeszély nélkül fogadta, sőt barátai előtt magasztalta Fabricius fennkölt gondolkodásmódját, s a hadifoglyokat egyedül az ő gondjaira bízta, azzal a meghagyással, hogy ha a senatus nem szavazza meg a békét, küldjék vissza a foglyokat, miután üdvözölték hozzátartozóikat és részt vettek a Saturnaliákon. Valóban visszaküldték őket az ünnepek után, sőt a senatus határozata folytán halálbüntetés várt minden otthon maradóra.

21. Mikor Fabricius átvette a consulságot, egy ember érkezett a táborba, aki levelet hozott a király orvosától; az orvos felajánlotta, hogy megmérgezi Pürrhoszt, ha megfelelő jutalmat kap a rómaiaktól a háború sima befejezéséért. Fabricius felháborodott az orvos aljasságán, és consultársa is hasonlóan érzett. Gyorsan levelet írt Pürrhosznak, hogy őrizkedjék az árulástól. A levél így szólt: „Caius Fabricius és Quintus Aemilius római consulok köszöntésüket küldik Pürrhosz királynak. Úgy látszik, nincs szerencséd sem barátaid, sem ellenségeid megítélésében. Ha elolvasod ezt a hozzánk küldött levelet, megtudhatod, hogy jóravaló és igazságos emberekkel viselsz háborút, s az igazságtalanokban s a gonoszokban bízol. Nem azért hozzuk tudomásodra a levelet, hogy a kedvedben járjunk, hanem hogy esetleges halálod miatt az a vád ne érjen bennünket, mintha mi árulással akarnánk véget vetni annak a háborúnak, amelyet nem tudtunk vitézül befejezni." Amikor Pürrhosz elolvasta a levelet és utánajárt az árulásnak,

megbüntette az orvost, Fabriciusnak s a rómaiaknak pedig váltságdíj nélkül visszaadta a hadifoglyokat, és ismét elküldte Kineaszt, hogy eszközölje ki Rómával a békét. De a rómaiak a váltságdíj nélkül visszakapott foglyok fejében sem kegyet nem voltak hajlandók elfogadni ellenségüktől, sem pedig jutalmat azért, hogy nem követtek el ellene igazságtalanságot. Ezért hát ugyanannyi tarentumi és samnis hadifoglyot bocsátottak szabadon, barátságról és békéről azonban még csak beszélni sem hagytak, amíg Pürrhosz el nem szállítja Itáliából fegyvereit és katonáit azokon a hajókon, amelyeken érkeztek, és vissza nem tér Épeiroszba. Pürrhosz ügyei tehát úgy alakultak, hogy kénytelen volt újabb csatába kezdeni, ezért felszedte táborát, és hadseregével Asculum városa környékén ütközetbe bocsátkozott. Lovasharcra alkalmatlan, erdős, nehezen járható terepen egy folyó mellett kellett harcolnia, ahol az elefántok nem tudtak felvonulni gyalogságának támogatására. Rengeteg volt a sebesült és sokan estek el, s csak az éjszaka vetett véget a harcnak. Másnap Pürrhosz sík terepen akarta folytatni a csatát, hogy elefántjait is bevethesse az ellenség ellen. Ezért előre megszállta a nehezen őrizhető pontokat, sok dárdavetőt és íjászt állított az elefántok közé, és sűrű tömegben felsorakoztatott hadait nagy erővel s lendülettel vezette előre. A rómaiak nem tudtak kitérni a roham elől, és oldalba sem tudták támadni az ellenséget, mint előző nap, ezért kénytelenek voltak szemtől szemben harcolni a sík terepen. Hevesen rávetették magukat a nehéz fegyverzetű gyalogságra - az elefántokat ekkor még nem hajtották rájuk - és kardjuk keményen ellenállt ellenfeleik lándzsáinak; nem kímélték magukat, csak ütötték-vágták az ellenséget, tekintet nélkül saját veszteségükre. Mondják, hogy hosszú idő telt el, amíg megfutamodtak, ott, ahol Pürrhosz maga vívott ádáz küzdelmet velük. Pürrhosz a legnagyobb eredményt mégis az elefántok harcba vetésével érte el; a rómaiak ilyen küzdelemben vitézségüknek semmi hasznát nem látták, és úgy érezték magukat, mintha a tenger hullámainak sodrásával vagy pusztító erejű földrengéssel kellene küzdeniük; éppen ezért nem várták meg tétlenül a biztos halált, hiszen semmi haszna nem lett volna, hogy kitegyék magukat a végveszélynek, hanem a táborukig futottak. Hierónümosz feljegyzése szerint a rómaiak közül mégis hatezren estek el, Pürrhosz oldalán viszont háromezer-ötszázöt halottat vettek fel a királyi jegyzékbe. Dionüsziosz ezzel szemben azt állítja, hogy Asculumnál nem két csata folyt le, és azt sem ismeri el, hogy a rómaiak kétségtelen vereséget szenvedtek, hanem egyhuzamban harcoltak alkonyatig, és a küzdő felek csak nagy nehezen váltak szét, miután Pürrhosz karját egy dárda eltalálta, és málháját a samnisok széthurcolták, és hogy Pürrhosz és a rómaiak részéről az elesettek száma együttesen valamivel több volt, mint tizenötezer.

A két hadsereg szétválása után valakinek, aki szerencsét kívánt a győzelemhez, Pürrhosz állítólag ezt mondta: „Ha még egy csatában győzünk a rómaiakon, végképp elveszünk.” A magával vitt haderő nagy része ugyanis odaveszett, és kis híján mind elestek barátai és hadvezérei is. Más hadsereget toborozni már nem tudott, és itáliai szövetségesei - úgy látta - egyre lanyhábban lelkesedtek érte; ezzel szemben a rómaiak, akik otthon bőséges és kiapadhatatlan forrással rendelkeztek, könnyen és gyorsan megtöltötték táborukat, s a vereségek nemcsak hogy nem vették el bátorságukat, hanem még növelték is erejüket és becsvágyukat, s haragjuk ösztökélte őket a háború folytatására.

22. Ilyen nehézségek között Pürrhosz ismét hiú reményeket kezdett táplálni és kétes vállalkozásokat forgatott a fejében. Szicíliaiak érkeztek hozzá, akik Akragasz, Szürakuszai és Leontinoi sorsát az ő kezébe tették le; arra kérték, űzze el a karthágóiakat és szabadítsa meg a szigetet a zsarnokoktól. De jöttek hírnökök Görögországból is, hogy Ptolemaiosz Keraunosz a gallokkal viselt háborúban hadseregével együtt odaveszett, s most volna a legalkalmasabb az idő, hogy megjelenjen a makedónok között, akiknek királyra van szükségük. Pürrhosz átkozta a sorsot, hogy egyszerre annyi nagy dologra kínál neki lehetőséget, s az járt az eszében, hogy most mindkettőre alkalma nyílnék, de az egyikről le kell mondania, s emiatt hosszú ideig

kétségek közt hányódott. Mivel azonban a szicíliai ügyeket fontosabbnak tartotta, s Libüa olyan közelinek látszott, erre szánta el magát, s szokása szerint most is Kineaszt küldte el, hogy folytasson előzetes tárgyalásokat a városokkal. Ezután helyőrséget helyezett el Tarentumban, bár a város lakói bosszúsak voltak, és azt követelték tőle, hogy vagy végezze el azt a feladatot, amelyért jött, és harcoljon velük együtt a rómaiak ellen, vagy ha országukat feladja, hagyja a várost úgy, ahogyan kapta. Pürrhosz nem válaszolt a követelésükre, hanem rájuk parancsolt, hogy maradjanak nyugton, és várják meg, amíg lesz ráérő ideje, s ezzel elhajózott. Mihelyt megérkezett Szicíliába, reménységei azonnal megerősödtek, a városok készségesen meghódoltak előtte, ahol pedig harcra vagy erőszak alkalmazására volt szükség, eleinte ott sem ütközött komolyabb ellenállásba, hiszen harmincezer gyalogossal, kétezer-ötszáz lovassal és kétszáz hajóval indult támadásra. A karthágóiakat elűzte, és uralmukat megdöntötte. A várak között Erüx volt a legerősebb, amelyet jelentős számú helyőrség védett. Pürrhosz elhatározta, hogy ostromot intéz a várfalak ellen. Amikor serege készen állt, felvette teljes fegyverzetét, és ostromra indult; Héraklészhez fohászkodott, versenyjátékot és fényes áldozatot ígért neki, ha azon a napon származásához és rangjához méltó harcosnak mutathatja magát a Szicíliában lakó görögök előtt. Kürtökkel jelt adott; az ostromgépek lövedékeket szórtak a barbárokra, majd előhozatta a rohamlétrákat, és elsőnek jutott fel a várfalakra. Sokan szembeszálltak vele, de védekezett; ezeket ledobálta és leszórta a várfalak két oldalán, de a legtöbbjüket kardjával vágta le. Egész halom nőtt körülötte holttestekből. Neki semmi baja nem esett, és az ellenséget már puszta megjelenése is rémületbe ejtette. Ténylegesen megmutatta, milyen igaz Homérosznak az a mondása, hogy az erények közül egyedül a vitézség az, amely gyakran mutatkozik őrjöngő és elragadtatott rohamokban. Amikor a várost elfoglalta, fényes áldozatot mutatott be az istennek, és látványosságokban gazdag versenyjátékokat rendezett.

23. A Messzéné körül lakó barbárok, akiket mamertinusoknak hívnak, sok bajt okoztak a görögöknek; nem egy görög várost adófizetőikké is tettek; sokan voltak és igen harciasak, ezért is hívták őket latin nyelven „Mars fiainak”. Pürrhosz adószedőiket elfogatta és kivégeztette, őket magukat csatában legyőzte, és számos erődítményüket feldúlta. A karthágóiak hajlottak a megegyezésre, pénzt akartak fizetni, sőt hajókat is ajánlottak fel neki, ha barátsági szerződést köt velük, de ő, mivel többre vágyott, azt felelte, hogy csak azzal az egyedüli feltétellel köt békét és barátságot, ha elhagyják egész Szicíliát, és a Libüai-tengert tekintik a görögöktől elválasztó határnak. Bizakodott jó szerencséjében és a vele levő hadsereg erejében, s az a reménység kecsegtette, amelyért eredetileg útra kelt. Legfőbb céljának Libüát tekintette; ehhez voltak hajói is nagy számmal, de hiányos felszereléssel. A hajókra evezőslegénységet szedett, közben azonban a városokkal nem bánt igazságosan és emberségesen, hanem zsarnoki módon és dühösen erőszakoskodott, és büntetéseket szabott ki. Pedig kezdetben nem így viselkedett, mert mindenki másnál jobban értett hozzá, hogy kedves legyen az emberekhez, úgyhogy minden tekintetben rászolgált bizalmukra, és semmivel nem volt terhükre. Most azonban népbarátból zsarnok lett, s kegyetlenkedései miatt még hálátlannak és hazugnak is tartották, de kénytelenek voltak mindent eltűrni, csak igen rossz néven vették tőle eljárását, különösen amikor gyanúba fogta Thoinónt és Szószitratoszt, Szürakuszai két vezető emberét; ők hívták meg Szicíliába, és mihelyt megérkezett, azonnal kezére játszották a városokat, majd minden szicíliai vállalkozásában a legnagyobb segítségére voltak. Ezeket most nem akarta sem magával vinni, sem odahaza hagyni, majd mivel Szószitratosz félelmében megszökött, Thoinónt megvádolta, hogy neki is hasonló szándékai vannak, és ezért megölette. Erre helyzete azonnal megváltozott, és a városok elkeseredett gyűlölettel fordultak ellene. Részben a karthágóiakhoz csatlakoztak, részben a mamertinusokat hívták be. Mindenütt pártütést, lázadást és erőszakos forrongást látott maga körül, közben pedig levelet kapott a samnisoktól és tarentumiaktól, akik csak nehezen tudták megtartani a háborúban városaikat, mert mindenütt teret veszítettek, és kérték a segítségét. Ez a körülmény elfogadható ürügyül szolgált,

hogy elhajózása ne tűnjék kétségbeesett szökésnek és az ottani helyzet elismerésének. Az igazság persze az volt, hogy nem tudta meghódítani Szicíliát; mint valami viharban hányódó hajóból, sietett tehát kiszállni, és ismét Itáliára vetette magát. Mondják, hogy távozásakor visszanézett a szigetre, és a körülötte állókhoz így szólt: „Barátaim, milyen küzdőteret hagyunk hátra a karthágóiaknak és a rómaiaknak!” És ebben, mint kitűnt, nemsokára igaza lett.

24. Amikor elhajózott, a barbárok összefogtak ellene. A szorosban a karthágóiakkal vívott tengeri csatát, és sok hajót veszített, de a többivel Itáliába menekült. A mamertinusok közül mintegy tízezren már előtte átkeltek és bár nyílt csatában féltek vele szembeszállni, az út nehezen járható szakaszain elhelyezkedtek, rátámadtak, és egész hadseregét megzavarták. Elveszítette két elefántját, és a hátvédő csapat tagjaiból is sokan elestek. Ő maga az élővédről odalovagolt, visszaverte az ellenséget, de nagy veszedelemnek tette ki magát ezekkel a harcban edzett és bátran küzdő csapatokkal szemben. A fején kardvágás érte; erre rövid időre kivált a harcolók közül, s ezzel még inkább felbátorította az ellenséget. Egy hatalmas termetű, fényes fegyverzetű mamertinus harcos jó nagy távolságra előrerohant a többiek elé, fenyegető hangon rákiáltott, s felszólította, hogy jöjjön elő, ha még él. Pürrhosz, bár pajzshordozói teljes erővel tartóztatták, dühödten és vértől borítva visszafordult, félelmet keltő tekintettel áttört a katonák között, s a barbárt megelőzve, kardjával a fejére sújtott, karja erejével s kitűnően kovácsolt élű kardjával altestéig kettőbe hasította ellenfelét, úgy, hogy a szétvágott test egyszerre kétfelé hullott. Ezzel feltartóztatta előrenyomulásukban a barbárokat, akik rémületükben úgy bámultak Pürrhoszra, mint valami felsőbbrendű lényre. Így aztán biztonságban folytatta útját, s húszezer gyalogossal és háromezer lovassal megérkezett Tarentumba. Hadait a tarentumiak legválogatottabb csapataival egyesítette, és nyomban a samnisok földjén táborozó rómaiak ellen indult.

25. A samnisok ügye igen rosszul állt, egyre-másra vallottak kudarcot, a rómaiak rengeteg csatában legyőzték őket. Pürrhoszra is haragudtak, mert elhajózott Szicíliába, s emiatt nem sokan csatlakoztak hozzá. Pürrhosz egész haderejét két részre osztotta; egyik részt Lucaniába küldte elállni az egyik consul útját, hogy ne segíthessen; a másik részt saját maga vezette Manius Curius ellen, aki Beneventum környékén jól megerődített táborában biztonságban várta a Lucaniából odaérkező segítséget. De az is lehet, hogy azért maradt nyugodtan, mert a jósok madárjóslatokkal és áldozatokkal visszatartották az ütközettől. Pürrhosz sietett támadni, mielőtt a másik consul megérkezik; magához vette tehát válogatott csapatait és legharciasabb elefántjait, s éjjel elindult a tábor ellen, de mert nagy kerülő utat tett sűrű erdőségen keresztül, a fáklyák csonkig égtek, és a katonák eltévedtek; közben múlt az idő, és eltelt az éjszaka.

Kora hajnalban az ellenség észrevette Pürrhoszt, amint seregeivel leereszkedik a lejtőkön. Erre aztán nagy zűrzavar és rendetlenség támadt soraikban. Közben az áldozatok kedvezőeknek mutatkoztak Maniusnak, de a körülmények is arra kényszerítették őket, hogy védekezzenek. Manius kivonult tehát a táborból, és az ellenség első soraira támadt, ezeket megfutamította és a többieket is megfélemlítette; sokan elestek, és foglyul esett néhány elefánt is. Ez a győzelem arra bírta Maniust, hogy a sík terepen ütközetbe bocsátkozzék; nyílt csatában az egyik szárnyon megverte az ellenséget, de a másik szárnyon az elefántok hátrálásra kényszerítették és a táborig kergették. Ekkor Manius csatába szólította a sáncokon fegyverben álló és friss erőben levő nagyszámú tábori őrséget. Ezek erős állásból törtek előre, és rátámadva az elefántokra, lándzsáikkal visszaverték őket. Az elefántok a szövetséges csapatokon keresztül futottak vissza, s nagy zűrzavart és keveredést idéztek elő; így a rómaiak győztek, és ez megerősítette katonai fölényüket, mert az ekkor tanúsított vitézségük és itteni harcaik nemcsak önbizalmukat és hatalmukat növelték, hanem megszerezték nekik a győzhetetlenség hírét is; így hamarosan urai lettek Itáliának, s kis idővel később Szicíliának is.

26. Így hiúsultak meg Pürrhosznak Itáliára és Szicíliára vonatkozó reménységei; hat esztendőt vesztegetett el ezekkel a háborúkkal, s bár vállalkozásaival kudarcot vallott, a kudarcok közepette is megőrizte legyőzhetetlen bátorságát. Azt tartották róla, hogy hadi tapasztalatban és személyes bátorságban messze megelőzte kora királyait, de amit hadi vállalkozásaival megszerzett, hiú reményeivel elveszítette, s a távoli dolgok utáni vágyakozása közben nem használta fel kellően azt, ami a rendelkezésére állt. Ezért hasonlította Antigonosz olyan kockajátékoshoz, akinek sok szép dobása van, de ahhoz nem ért, hogy dobásait kihasználja.

Épeiroszba nyolcezer gyalogost és ötszáz lovast vitt vissza magával, de pénze már nem volt; háború után nézett tehát, hogy abból lássa el hadseregét. Egy csapat kelta csatlakozott hozzá, és úgy tört be Makedoniába, ahol Démétriosz fia, Antigonosz uralkodott, de csak zsákmányolni és rabolni akart. Amikor azonban több várost elfoglalt, és kétezer katona is hozzápártolt, nagyobb reménye támadt, s Antigonosz ellen indult; a hegyszorosokban megtámadta, és egész hadseregét zavarba ejtette. Csak az Antigonosz hátvédéül rendelt tekintélyesebb számú gall csapat fejtett ki erőteljesebb ellenállást; heves csata fejlődött ki, a gallok jórészt elestek, az elefántok vezetőit pedig körülkerítették. Ezek megadták magukat valamennyi állatukkal együtt.

Miután Pürrhosz ilyen előnyt szerzett magának, inkább jó szerencséjében bízva, mint józan meggondolásból, megtámadta a makedónok phalanxát, amelyet a vereség zavarral és félelemmel töltött meg. A phalanx tartózkodott tőle, hogy megtámadja Pürrhoszt és harcba bocsátkozzék vele. Pürrhosz ekkor jobbját nyújtotta feléjük, magasabb és alacsonyabb rangú tisztjeiket nevükön szólította, és Antigonosz egész gyalogságát rábírta, hogy átálljon hozzá. Antigonosz kevés számú lovassággal titokban elfutott, és csak néhány tengerparti város maradt birtokában. Pürrhosz valamennyi sikere közt a gallokon aratott győzelmet tartotta a legdicsőségesebbnek, s ezért a zsákmányból a legszebbet és legfényesebbet az itóni Athénénak ajánlotta fel a következő, elégiai versekbe foglalt felirattal:

Felfüggeszti vitéz galloknak pajzsait, íme
Pallasz Itónisz előtt Pürrhosz epeiroszi hős,
győzvén Antigonosz seregén. Nem nagy csoda ám ez:
harciasak most és hajdan az Aiakidák.

A csata után nyomban elfoglalta a városokat. Mikor bevette Aigaiait, a lakosokkal keményen bánt, azonkívül helyőrséget hagyott a városban a vele harcoló keltákból. A kelták, ez a kapzsi, kincsekre vágyó népség, nekiesett az ott eltemetett királyok sírjának, feltörték őket, elrabolták a kincseket, és a csontokat aljas módon szétszórták. Pürrhosz ezt a gaztettet láthatólag könnyen vette, és keveset törődött vele, akár mert nem volt ráérő ideje, akár azért hagyta, mert félt megfenyíteni a barbárokat, s emiatt nagyon megszólták a makedónok. Bár ügyei még nem öltöttek végleges formát, ismét új remények támadtak elméjében. Gúnyt űzött Antigonoszból, és arcátlannak nevezte, mert nem járt egyszerű köpenyben, hanem még mindig bíborköntöst hordott. Amikor aztán a spártai Kleónümosz felkereste és meghívta Lakedaimónba, kész örömmel elfogadta a meghívást. Kleónümoszt, bár a királyi családból származott, a spártaiak nem kedvelték, mert erőszakos, egyeduralomra törő embernek tartották, és nem bíztak benne, s így Areuszt tették meg királlyá. Ez volt régi és folyton hangoztatott panasza polgártársai ellen. Kleónümosz idősebb korában feleségül vett egy szép és királyi származású nőt, Khilóniszt, Leótükhidész leányát. Khilónisz halálosan beleszeretett Areusz fiába, Akrotatoszba, egy virágzó szépségű ifjúba, s ezért házassága sok bánatot és szégyent hozott Kleónümoszra, aki szerette feleségét; viszont minden spártai tudta, hogy az asszony megveti férjét. Így azután, mivel politikai keserűségeihez családi bajok is járultak, haragjában és bosszúságában

behívta Pürrhoszt huszonötezer gyalogossal, kétezer lovassal és huszonnégy elefánttal. Már az előkészületek nagyságából is nyomban kitűnt, hogy Pürrhosz nem Kleónümosznak Spártát, hanem saját magának akarja a Peloponnészoszt meghódítani, bár amikor Spártából követek érkeztek hozzá Megalopoliszba, ezt letagadta előttük. Azt állította, hogy az Antigonosz hatalma alatt álló városok felszabadításáért jött, meg azért is, hogy hacsak valami ebben meg nem akadályozza, fiatalabb fiúgyermekeit Spártába küldje, spártai erkölcsökben neveltesse őket, hogy ez az előnyük is meglegyen más királyokkal szemben. Ezzel az ürüggyel félrevezette azokat is, akik útközben találkoztak vele, de mihelyt lakóniai területre érkezett, azonnal rabláshoz és zsákmányoláshoz kezdett. Amikor a követek szemére lobbantották, hogy hadüzenet nélkül visel háborút ellenük, így szólt: „Tudtunkkal ti, spártaiak sem szoktátok előre megmondani másoknak, ha valamit tenni készültök." Ekkor a jelenlevők közül az egyik, név szerint Mandrokleidasz, spártai nyelvjárásban ezt mondta neki: „Ha isten vagy, nem történik bajunk, mert nem követtünk el veled jogtalanságot; de ha ember, majd akad más, nálad hatalmasabb."

27. Ezután Pürrhosz Lakedaimón ellen vonult, s Kleónümosz arra biztatta, hogy azonnal induljon rohamra, de Pürrhosz, mint mondják, attól félt, hogy ha éjjel vonulnak be, a katonák feldúlják a várost; vonakodott hát, s kijelentette, hogy ezt megteheti másnap reggel is. A spártaiak ugyanis kevesen voltak, és nem készültek fel a váratlan támadásra; maga Areusz sem tartózkodott otthon, mivel Krétába ment a háborúban álló gortüniak segítségére. És éppen ez a magára hagyatottsága és lenézett gyengesége mentette meg a várost. Pürrhosz ugyanis meg volt győződve róla, hogy senki nem áll ki vele harcolni, éjszakára tehát letáborozott. Ugyanekkor barátai és helótái feldíszítették és előkészítették Kleónümosz házát, és várták Pürrhoszt vacsorára. Éjszaka a lakedaimóniak először arról tanácskoztak, hogy az asszonyokat elküldik Krétába, de azok ellenszegültek, sőt Arkhidamia karddal a kezében megjelent a tanácsházban, és a nők nevében szemrehányást tett a férfiaknak, mert feltételezték róluk, hogy élni kívánnak, ha Sparta elvész. Ezután elhatározták, hogy az ellenség táborával párhuzamosan árkot ásnak, az árok mindkét végén szekereket helyeznek el, s kerékagyig földbe ássák őket, hogy szilárdan beágyazva akadályként elállják az elefántok útját. Amikor hozzákezdtek a munkához, megérkeztek a lányok és az asszonyok; egyesek derékig felövezett köntösben, mások pedig egy szál khitónban jöttek, hogy együtt dolgozzanak az idősebbekkel. Azokat, akikre másnap harc várt, pihenni küldték, majd maguk felmérték az árkot, és egyharmad rész kiásását magukra vállalták. Az árok szélessége hat-, mélysége négykönyöknyi volt, hosszúsága pedig nyolc plethron, amint Phülarkhosz állítja, de Hierónümosz szerint ennél kevesebb. Mikor kora hajnalban az ellenség harcra készülődött, előhozták az ifjaknak fegyvereiket, és rájuk bízták az árkot, lelkükre kötvén, hogy védjék meg és harcoljanak érte, mert édes győzni a haza szeme láttára, és dicső meghalni anyjuk és feleségük karja között, ha Spártához méltón estek el. Khilónisz hátrahúzódott, s hurkot kötött a nyakára, elszánva rá magát, hogy inkább meghal, de élve nem kerül Kleónümosz kezére, ha a város elesik.

28. Pürrhosz maga hoplitészei élén hevesen megrohamozta a spártaiak sűrűn egymás mellé sorakozott pajzsos vitézeit és az árkot, amelyen nem lehetett átjutni, mert a síkos talaj nem nyújtott biztos támaszpontot a harcolóknak. Fia, Ptolemaiosz kétezer gall harcos és a khaóniaiak válogatott csapata élén elvonult az árok végéhez, és megkísérelte, hogy átjusson a szekereken, amelyeket mélyen és sűrűn beástak, s nemcsak az ellenségnek tették nehézzé az átkelést, hanem a spártaiaknak is a védelmet. A gallok közben kiszaggatták a kerekeket, és a szekereket a folyóba dobálták; amikor a fiatal Akrotatosz megértette a fenyegető veszélyt, háromszáz emberével átrohant a városon és a hátába került Ptolemaiosznak, aki a lejtős utakon nem vette őt észre, csak amikor már embereinek hátsó soraira támadt és rákényszerítette, hogy megforduljon és vele harcoljon; az ellenség soraiban nagy zűrzavar támadt,

sokan az árokba vagy a szekerekre zuhantak, és végül nagy öldöklés közben kénytelenek voltak visszavonulni. Az idősebbek és az asszonyok közül sokan látták Akrotatosz bátor küzdelmét. Amikor a városon keresztül véresen, büszkén és győzelmétől felhevülten visszatért a helyére, a spártai nők még nagyobbnak és szebbnek látták, és irigyelték Khilónisztól szerelmesét. Az idősebbek közül egyesek nyomába szegődtek, és ezt kiáltozták neki: „Menj, Akrotatosz, és öleld meg Khilóniszt. Csak azután derék fiakat adj majd Spártának!" Makacs küzdelem fejlődött ki ott is, ahol Pürrhosz állt; sokan vitézül harcoltak, főként Phülliosz, aki sokáig kitartott, és rengeteg ellenséges katonát ölt meg, majd amikor érezte, hogy sok sebe miatt ereje hanyatlik, átadta helyét a háta mögött állók egyikének, és harcoló társai közt rogyott a földre, hogy holtteste ne jusson az ellenség kezére.

29. A csatának az éjszaka vetett véget. Pürrhosznak álmában a következő látomása volt: úgy tetszett neki, mintha villámokat dobált volna Lakedaimónra, mire az egész város lángba borult, és ő ennek örült. Amikor az örömtől felébredt, megparancsolta a vezéreknek, hogy az egész sereget készítsék elő csatára, s álmát barátainak úgy magyarázta, hogy rohammal fogja bevenni a várost. A többiek csodálattal hajlottak szavára, de Lüszimakhosznak nem tetszett a látomás, sőt azt mondta, fél tőle, mert amiként a villámtól sújtott területet szentnek tartják, ahova nem szabad belépni, az isten esetleg azt jelzi Pürrhosznak, hogy nem szabad a városba belépnie. Pürrhosz erre kijelentette, hogy mindez ostoba beszéd, nincs semmi alapja és csak a tömeg félrevezetésére jó; azt kell tenniük, hogy fegyverrel a kezükben ezekre a szavakra gondoljanak:

Egy csak a legderekabb jós-szó: harcolj a királyért.[24]

Erre felkelt, és kora reggel harcba vezette a sereget. A spártaiak bátran, emberi erőt meghaladó vitézséggel védekeztek; ott voltak az asszonyok is, kézhez adták a lövedékeket, ételt és italt vittek, akinek szüksége volt rá, és gondjukba vették a sebesülteket. A makedónok megkísérelték az árok betemetését; nagy mennyiségű anyagot hordtak össze, ezzel beborították az árokban fekvő holttesteket és fegyvereket. Mialatt a lakedaimóniak ez ellen védekeztek, megpillantották Pürrhoszt, amint az árok és a szekerek mellől lovával utat tört magának a városba; mire az ott harcolók hangos kiáltozásban törtek ki, és az asszonyok jajveszékelve futkosni kezdtek, Pürrhosz már keresztülhatolt az első sorokon, és leverte a vele szembeszállókat, amikor egy krétai nyíl lovát hasán találta, és a ló halálos vergődésében Pürrhoszt a síkos és meredek talajra vetette. Körülötte lévő hívei megzavarodtak, a spártaiak meg odafutottak és nyilaikkal elűzték mindnyájukat. Emiatt Pürrhosz abbahagyatta az egész ütközetet abban a hiszemben, hogy a lakedaimóniak úgyis feladják a harcot, mert csaknem mindnyájan megsebesültek, és igen sokan elestek. De a város jó szerencséje - akár mert már éppen eléggé próbára tette a spártaiak vitézségét, akár mert be akarta bizonyítani, hogy milyen hatalma van válságos helyzetben -, amikor a spártaiak már a kétségbeesés szélén álltak, egy zsoldossereg élén segítségükre hozta Korinthoszból a phókiszi Ameiniaszt, Antigonosz egyik vezérét; és még alig fogadták be őket a városba, amikor megérkezett Areusz király is Krétából kétezer harcossal. Erre az asszonyok azonnal elszéledtek a házakba, mert nem akarták magukat tovább a harci dolgokba ártani, de elbocsátották azokat is, akik bár nem voltak katonaköteles korban, szükségből fegyvert fogtak, és maguk készülődtek fel a harcra.

30. A segítség megérkezése után Pürrhoszt még inkább elragadta harci heve és becsvágya, hogy elfoglalja a várost, de mivel ez nem sikerült, nagy veszteséggel visszavonult, feldúlta a vidéket, és az volt a szándéka, hogy ott tölti a telet. De sorsát senki nem kerülheti el. Argoszban ekkor pártviszály tört ki Arisztéasz és Arisztipposz között. Mivel, úgy látszik, Arisztipposz Antigonosz barátságát akarta felhasználni, Arisztéasz, hogy őt megelőzze,

Pürrhoszt hívta be Argoszba. Pürrhosz örökös remények között hánykolódott, és ha valamivel sikert ért el, újabb sikerek elnyerésére használta fel, kudarcait pedig újabb hadi vállalkozásokkal akarta jóvátenni; de sem kudarc, sem győzelem nem gátolta meg soha abban, hogy vagy magának, vagy másoknak bajt ne okozzon. Így tehát azonnal útra kelt Argoszba. Areusz több ízben cselt vetett neki, megszállta az út legveszélyesebb pontjait, s elvágta a hátvédszolgálatra rendelt keltákat és molosszoszokat. Pürrhosznak a jós abból, hogy az áldozati állat májának lebenye hiányzott, megjósolta valamelyik közeli hozzátartozójának elveszítését. A közben támadt zavar és kapkodás miatt azonban ez kiment az eszéből, s fiának, Ptolemaiosznak megparancsolta, hogy néhány testőrével siessen a megtámadottak segítségére, ő maga pedig derékhadát gyorsan kivonta a szorosból és továbbhaladt.

Ptolemaiosz körül heves harc fejlődött ki, és a spártaiak válogatott csapata, amelyet Eualkosz vezetett, küzdelembe bonyolódott Ptolemaiosz embereivel; ekkor a krétai Apterából származó Orüsszosz, jó harcos, gyors lábú férfi, a bátran küzdő ifjú közelébe férkőzött, lándzsájával ledöfte és megölte. Miután Ptolemaiosz elesett, és társai megfutottak, a győztes spártaiak üldözés közben észre sem vették, hogy kiértek a síkságra, és a hoplitészek elmaradtak tőlük. Pürrhosz ebben a pillanatban értesült fia haláláról, és nagy fájdalmában rárontott a spártaiakra a molosszoszok lovasságával. Ő maga vágtatott elsőnek közéjük, és dühét a lakedaimóniak legyilkolásával csendesítette le, mert ha mindig legyőzhetetlennek és félelmetesnek tűnt is fel harc közben, ekkor minden korábbi küzdelmét felülmúlta vakmerőségben és vad elszántságban. Midőn lovával Eualkoszra vágtatott, és az oldalt kitért előle, kis híja volt, hogy le nem vágta Pürrhosznak a kantárszárat tartó kezét, de csak a kantárt találta el és vágta át. Pürrhosz ekkor lándzsájával ledöfte, majd leugrott lováról, és a földön vagdalkozva megölte a válogatott csapatból mindazokat, akik Eualkosz holttestéért harcoltak. Spárta a háború befejezése után ezt a nagy és hiábavaló veszteséget vezérei becsvágyának köszönhette.

31. Pürrhosz, aki fényes küzdelmével mintegy halotti áldozatot hozott és megadta a végtisztességet fiának, az ellenségen kitöltött bosszújával csillapította fájdalmát és továbbnyomult Argosz felé. Értesülvén róla, hogy Antigonosz megszállta a síkságból kiemelkedő magaslatokat, Nauplia határában tábort ütött. Másnap hírnököt küldött Antigonoszhoz, akit ártalmas féregnek nevezett, felszólította, hogy szálljon le a síkságra és vívjanak párharcot a királyságért. Antigonosz azt felelte, hogy az ő haditudománya nem annyira a fegyverekben, mint a helyes időpontokban van, de Pürrhosz előtt sok út áll nyitva a halálhoz, ha az életét megunta.

Közben követek érkeztek mindkettőjükhöz Argoszból, kérve, hogy távozzanak és hagyják, hogy a város egyiküké se legyen, hanem megőrizze barátságát mindkettőjük iránt. Antigonosz ebbe beleegyezett, és fiát átadta túszul az argosziaknak; Pürrhosz is megígérte, hogy eltávozik, de mert kezességet nem vállalt, gyanússá tette magát. Feltűnő dolog történt ekkor Pürrhosszal. Az áldozatra levágott ökrök lemetszett és a földön fekvő fejei kinyújtott nyelvvel saját vérüket nyalták; Argosz városában pedig Apollón Lükeiosz papnője kifutott az utcára, és azt kiáltozta, hogy a várost vérrel és holttestekkel telve látja, egy sas pedig, amely a küzdőtér fölé szállt, egyszerre eltűnt.

32. Pürrhosz az éjszaka sötétjében közeledett a falakhoz, megtalálta a Diamperesz nevű kaput, amelyet Ariszteasz hagyott nyitva számukra, a vele levő kelták behatoltak a városba, és észrevétlenül megszállták a város főterét. De az elefántok nem fértek be a kapun, ezért leszedték a hátukról a tornyokat, és sok időbe került, amíg a sötétben és a zavaros helyzetben újra visszarakták őket. Közben az argosziak észrevették, mi történt, felfutottak az Aszpiszra és más magaslatokra, majd Antigonoszért küldtek, aki a város közelébe vonult; várakozott, de vezéreit és fiát jelentős csapattal beküldte a városba, hogy segítsenek az argosziaknak. Megérkezett Areusz is ezer krétaival és a legkönnyebb fegyverzetű spártaiakkal, majd valamennyien

megtámadták és nagy zavarba hozták a keltákat. Behatolt a városba Pürrhosz is a Külabarisz mellett, nagy harci kiáltozással és zajjal, amit a kelták feleletül viszonoztak, de nem bátran és biztatóan, s a hangjukból Pürrhosz azt következtette, hogy bajba kerültek és szorongatják őket. Gyorsan előrenyomult tehát, és siettette lovasait, de csak nehezen és sok veszély közt jutottak előre a sok csatorna miatt, amelyekkel tele volt a város. Minden hadmozdulat és minden parancs bizonytalan volt az éjszakai csatában, a katonák eltévedtek vagy összetorlódtak a szűk utcákban; a sötétség, a zavaros kiabálás és a zsúfoltság miatt szó sem lehetett hadvezetésről. Ezért mindkét fél tétlenül vesztegelt és várta, hogy megvirradjon. Amikor kivilágosodott, és Pürrhosz észrevette, hogy az Aszpiszt sűrűn megszállta a fegyveres ellenség, zavarba jött, de mikor aztán a sok emlékmű között megpillantott az agorán egy egymással küzdő bronzfarkast és -bikát ábrázoló szoborcsoportot, valósággal megrémült. Eszébe jutott ugyanis egy régi jóslat, hogy a végzet rendelése szerint meghal, amikor bikával küzdő farkast lát.

Az argosziak azt mondják, hogy ezt a szoborcsoportot egy régen történt esemény emlékére állították fel: Danaosz, amikor első alkalommal járt vidékükön, Thüreatiszban, Püramia közelében, útban Argosz felé megpillantott egy bikával küzdő farkast. Danaosz abban a hiszemben nézte a küzdelmet, hogy a farkas őt jelképezi (mert miként az, ő is mint idegen támadt rá az ország lakóira), s mikor a farkas győzött, Apollón Lükeioszhoz fohászkodva támadott és győzött: Gelanórt, az argosziak akkori királyát, egy zendülés következtében elűzték. Ez a szoborcsoport felállításának története.

33. Pürrhosz ettől a látványtól, mivel semmi nem lett abból, amiben reménykedett, kedvét veszítette, és jobbnak látta, hogy visszavonulhasson, de mivel a szűk kapuk aggasztották, fiához, Helenoszhoz küldött, akit nagyobb haderővel a városon kívül hagyott, azzal a paranccsal, hogy rombolja le a falakat egy szakaszon és vegye védelmébe a kivonulókat, ha az ellenség szorongatná őket. A sietségben és zűrzavarban a küldött nem mondta el világosan az üzenetet, így félreértés támadt; a fiatal Helenosz a nála maradt elefántokkal és válogatott embereivel a kapukon át bement a városba apja segítségére. Pürrhosz ekkor már megkezdte a visszavonulást, és amíg az agorán volt elegendő szabad tér a visszavonulásra és a harcra, szembefordult a nyomában levő ellenséggel és harcolva visszaszorította, de mikor az agoráról a kapukhoz vezető szűk utcába szorult, beleütközött azokba, akik az ellenkező irányból segítségére siettek. Így aztán a katonák egy része nem értette, miért kiabálja nekik Pürrhosz, hogy vonuljanak vissza, másokat viszont, akik nagyon is készek voltak a visszavonulásra, feltartóztatták a hátulról feléjük özönlő csapatok. Ezenfelül a legnagyobb elefánt a kapuban oldalára bukott és vad ordítozással elzárta a visszavonulók elől a kapuhoz vezető utat. A városba már bejutott elefántok közül egy másik, amely Nikón névre hallgatott, fel akarta venni több sebből vérző vezetőjét, aki leesett a hátáról. Közben szemberohant a kivonulókkal, barátot és ellenséget összekeverve dobálta egymásra az embereket, míg végre megtalálta vezetője holttestét, ormányával felemelte, ráfektette agyarára, feldühödve visszafordult és legázolt mindenkit, aki útjába került. Így egymással összetorlódva és egybekeveredve egyik fél sem volt képes magán segíteni a maga erejéből, hanem az egybeékelődött testek tömege ide-oda csapódott és hullámzott. Az ellenséggel, amely folyton meg-megtámadta és hátulról szorongatta őket, ekkor már alig harcoltak, a legtöbb veszteséget maguk okozták önmaguknak. A kirántott kardot vagy a felemelt lándzsát nem lehetett sem leereszteni, sem újra használni; megsebeztek mindent, ami csak útjukba került, s a katonák egymás kezétől hullottak el.

34. Amikor Pürrhosz látta maga körül a vihart és a teljes zűrzavart, levette sisakjáról a babérkoszorút, amelyről fel lehetett ismerni, átadta egyik társának, majd lovára bízta magát, s a nyomában levő ellenség közé vágtatott. Ekkor könnyebb, nem veszélyes dárdasebet kapott mellvértjén, és megsebzője ellen fordult; az egy teljesen ismeretlen argoszi férfi volt, egy

szegény öregasszony fia. Az asszony, mint a többi asszony is, a háztetőkről nézte a harcot, és meglátta Pürrhosszal harcba keveredett fiát; megrémítette a veszély, két kézzel magasba emelt egy tetőcserepet és Pürrhoszra dobta. A cserép a sisak hátsó részén, a fején találta el Pürrhoszt, és hatalmas ütést mért a nyakcsigolyájára, úgy, hogy szeme elhomályosodott, a kantárszár kiesett a kezéből, majd egyensúlyát veszítve a földre zuhant Likümniosz síremléke mellett, anélkül, hogy bárki is ráismert volna. Ekkor egy bizonyos Zópürosz, aki Antigonosz seregében szolgált, s vele együtt két-három másik harcos, odarohant; felismerték, egy kapualjba húzták, közben kezdett magához térni az ütéstől. Zópürosz kirántotta illüriai kardját, hogy a fejét levágja, Pürrhosz azonban rémisztő tekintetet vetett rá, amitől Zópürosz annyira megrémült, hogy a keze reszketni kezdett, de mégis megemberelte magát, csak éppen elhibázta felindulásában és zavarában a kardcsapást; a szájára és az állkapcsára sújtott, és csak nagy nehezen tudta levágni a fejét. Ekkor már többen tudomást szereztek róla, hogy mi történt. Alküoneusz odafutott és kérte a fejet, hogy felismerje. Majd magához vette, apjához vágtatott vele, aki barátai társaságában ült, és a lába elé dobta. Antigonosz rápillantott a levágott fejre, azonnal felismerte, de pálcájával rávert fiára, elkergette és átkozott barbárnak nevezte. Ezután köpenyével eltakarta arcát, visszaemlékezett nagyapjára, Antigonoszra meg apjára, Démétrioszra, a sors állhatatlanságának példáira családjában. Pürrhosz fejét és testét felravatoztatta, majd elhamvasztatta. Amikor Alküoneusz később összetalálkozott Helenosszal, aki nyomorúságos állapotban volt és a gyász jeléül viseltes köpenyt hordott, barátságosan köszöntötte, és apjához vezette. Antigonosz ránézett Helenoszra, és így szólt Alküoneuszhoz: „Most ugyan helyesebben cselekedtél, fiam, mint azelőtt, de azért nem kellett volna ebben a ruhában hagynod, amely ránk, akik látszólag győztünk, nagyobb szégyent hoz, mint őreá.” Azután barátságosan bánt Helenosszal és elküldte Épeiroszba. Kegyesen bánt Pürrhosz barátaival is, mikor a tábor és az egész hadsereg ura lett.

CAIUS MARIUS[25]

1. Marius harmadik nevét nem ismerjük, amint Quintus Sertoriusét sem, aki Hispaniát igázta le, sem Lucius Mummiusét, aki Korinthoszt vette be ostrommal. Mummius mellékneve Achaicus volt, amelyet haditetteiért kapott, ugyanúgy, mint Scipio az Africanus, Metellus a Macedonicus melléknevet. Poszeidóniosznak ez a fő érve, amikor azokat akarja cáfolni, akik szerint a harmadik a legfontosabb név, mint például Camillius, Marcellus és Cato. Ha ugyanis így volna, nem volna családi neve annak, aki csak két nevet visel. Arra azonban nem gondol, hogy ilyenformán egyetlen nőnek sem volna családi neve, mert a nők Rómában nem viselnek első nevet olyan értelemben, ahogyan azt Poszeidóniosz a rómaiak legfontosabb nevének tartja. A másik két név közül az egyik a közös leszármazásra utaló név, így például Pompeiusok, Manliusok, Corneliusok vagy nálunk, görögöknél Hérakleidák, Pelopidák, a másik viszont olyan utónév, amely vagy az illető tetteire, vagy külső megjelenésére, hibájára utal, mint például Macrinus, Torquatus, Sulla,[26] vagy olyan görög nevekhez hasonló, mint Mnémón, Grüposz vagy Kallinikosz.[27] A nevek használatának szabálytalanságai mindenképpen sok vitára adnak alkalmat.

2. Marius megjelenéséről szólva, láttam márványszobrát a galliai Ravennában. Ez a szobor a hagyomány szerint jól illik durva és keserű jelleméhez. Természeténél fogva nagyon férfias és harcias volt. Egész neveltetése inkább a katonai, mint a polgári életre készítette elő. A hatalom birtokában nem tudta szenvedélyeit féken tartani.

A görög irodalmat nem tanulmányozta, és fontosabb alkalmakkor sohasem beszélt görögül. Nevetségesnek tartotta, hogy olyan irodalmat tanulmányozzon, melynek tanítómesterei más népek szolgái. Mikor második diadalmenete után egy templom felszentelésekor görög színműveket adatott elő, éppen csak megjelent az előadáson, rövid időre leült, majd távozott. Platón gyakran szokta mondani Xenokratésznak, a bölcselőnek, aki nyers és faragatlan modorú ember volt: „Kedves Xenokratészom, áldozz, kérlek, a Khariszoknak." Ha valaki rá tudta volna venni Mariust, hogy áldozzon a görög Múzsáknak és Khariszoknak, nem koronázta volna visszataszító módon dicsőséges hadjáratait és politikai pályafutását indulatossága, fékezhetetlen hatalomvágy és kielégíthetetlen mohósága kegyetlen és vad öregséggel. De mindezt hamarosan meglátjuk majd a tényekből.

3. Marius szülei teljesen ismeretlen, szegény emberek voltak, és kezük munkájából éltek. Atyját ugyanúgy hívták, mint őt, anyja neve pedig Fulcinia volt. Rómába sokáig el sem jutott, nem is ismerte a városi életet. Ebben az időben egy Cereatea nevű faluban, Arpinum közelében élt, a városok műveltebb életmódjához mérten egyszerű, de a józan és ősrégi római szokásoknak megfelelő életmódban.

Első ízben a keltiberek elleni háborúban katonáskodott, amikor Scipio Africanus Numantiát ostromolta. Rövidesen felhívta magára a fővezér figyelmét azzal, hogy a többi fiatal tiszt közül kitűnt bátorságával, továbbá azzal is, hogy ő viselte legkönnyebben az életmód megváltozását, amelyet Scipio fényűzéstől és költekezéstől megromlott hadseregében bevezetett.

Mondják, hogy egyszer hadvezére szeme láttára párviadalban küzdött meg egy ellenséges katonával, és legyőzte. Ezért Scipio sok kitüntetéssel halmozta el. Egy alkalommal étkezés után hadvezérekre terelődött a szó, és egy jelenlevő, talán tájékozatlanságból, talán mert hízelegni akart Scipiónak, megkérdezte, ki következik utána, aki a római nép hadvezéreként és védelmezőjeként méltó lesz hozzá. Scipio gyengéden megveregette a mellette ülő Marius vállát, és így szólt: „Talán éppen ő." Ezek a szavak dicséretére váltak mindkettőjüknek; Mariusnak, mert nagysága megmutatkozott már ifjúkorában, Scipiónak pedig, mert a dolgok kezdetén meglátta a jövőt.

4. Marius állítólag isteni kijelentésnek tekintette Scipio megjegyzését, és ez ösztönözte politikai reményekre. A néptribunusi tisztséget Caecilius Metellus támogatásával nyerte el. Metellus már régen pártfogásba vette a Mariusok családját.

Mint néptribunus törvényjavaslatot terjesztett elő a szavazásról. Erről a törvényjavaslatról az volt az általános vélemény, hogy az arisztokrácia befolyását akarta gyöngíteni a bíróságokon. A consul, Cotta ellenezte, és arra kérte a senatust, foglaljon állást ellene, s szólítsa fel Mariust álláspontja megindoklására. Marius a senatus határozata folytán meg is jelent, de nem viselkedett fiatal, kezdő politikusként, aki mögött még nem áll fényes múlt, hanem egész magatartásában már akkor megmutatkozott önbizalma, mely későbbi nagy tetteit annyira jellemezte. Cottát megfenyegette, hogy börtönbe viteti, ha javaslatát vissza nem vonja. Cotta ekkor Metellushoz fordult, és megkérdezte, neki mi a véleménye. Metellus felállt, egyetértett a consullal. Marius válaszként hívatta a kinn várakozó lictort, és megparancsolta neki, hogy tartóztassa le magát Metellust is. Metellus a többi néptribunushoz fordult, de senki sem volt hajlandó segíteni rajta, a senatus így meghátrált, és visszavonta a javaslatot. Marius győztesen megjelent a népgyűlésen, és javaslatát törvényként hagyták jóvá. Azt tartották róla, hogy a félelem meg nem rendíti, tekintély meg nem töri, de félelmetes, ha a nép érdekében szólva szemben áll a senatussal.

Közvetlenül ezután azonban egy másik cselekedete megváltoztatta róla a véleményt. Törvényjavaslatot tárgyaltak egyszer a gabona szétosztásáról; ekkor Marius erélyesen és sikeresen szembeszállt a polgárokkal. Így egyforma megbecsülést szerzett magának a két szemben álló pártnál, mint olyan ember, aki egyik félnek sem kedvez a közjó kárára.

5. A néptribunusi tisztség után a nagyobb aedilisi hivatalra pályázott. Kétfajta aedilis volt. Az aedilis curulisok nevüket a görbe lábú székről kapták, melyen hivatali tisztük ellátása közben ülnek. A kisebb aedilisek tisztsége kevésbé volt fontos; ezeket „a nép aedilise" néven ismerik.

Előbb a nagyobb aediliseket választották meg, azután a kisebbeket. Mikor Marius látta, hogy az első választáson megbukik, gyors elhatározással megpályázta a kisebbik tisztséget. De mert elbizakodottnak, önhittnek tartották, nem járt szerencsével. Így olyasmi történt vele, ami azelőtt senki mással: ugyanazon a napon kétszer vallott kudarcot, de önbizalma nem csökkent. Nem sokkal később praetorságra pályázott, de kis híján itt is megbukott. Utolsó helyre került a megválasztottak névsorán, és vádat emeltek ellene vesztegetés címén.

Leginkább az keltett gyanút, hogy Cassius Sabaco (Marius legbizalmasabb barátja) szolgáját a korláton belül látták a szavazó polgárok között. Mikor Sabacónak vallomást kellett tennie a bíróság előtt, azt állította, hogy a nagy melegben megszomjazott és friss vizet kért; szolgája vizet vitt neki, de miután gazdája ivott, nyomban el is távozott. Sabacót a censorok végül is eltávolították a senatusból. Állítólag megérdemelten, hamis tanúskodás vagy pedig kicsapongó életmódja miatt.

Caius Herenniust is megidézték, hogy tanúskodjék Marius ellen, de ő azt állította, hogy nem szokás a cliens ellen tanúskodni, a törvény felmenti ez alól a kötelezettség alól a patronusokat (így nevezik ugyanis a rómaiak a védnököket). Marius szülei és Marius maga - mondotta - mindig a Herenniusok cliensei közé tartoztak. A bíróság elfogadta a tanúskodás megtagadását, de Marius visszautasította Herenniust, mondván, hogy megszűnt cliense lenni attól a naptól kezdve, mikor közhivatalba lépett. Ez ugyan nem egészen így volt: a patronusokkal szemben fennálló kötelezettségek alól ugyanis nem minden közhivatal menti fel a viselőjét vagy annak családját, csak az, amelyiket a törvény szerint megillet a curulisi szék. Bár Marius ügye rosszul állt a bírósági tárgyalás első napjaiban, és a bíróság ellenséges indulatot mutatott vele szemben, az utolsó napon váratlanul a szavazatok egyenlő arányban oszlottak meg és felmentették.

6. Praetorsága idején csak igen szerény sikereket ért el. Utána azonban propraetorként. Külső-Hispaniát kapta sorshúzással tartományul, és a neki rendelt területeket állítólag megtisztította a rablóktól. Ez a tartomány akkor még nagyon műveletlen és vad volt. Hispania lakosai abban az időben a rablást még tiszteletre méltó foglalkozásnak tartották.

Mikor Marius visszatért a politikai életbe, nem volt sem elég gazdag, sem elég ékesszóló, márpedig ezzel a két dologgal irányították az akkori tekintélyek a népet. De rendületlen önbizalma, továbbá fáradhatatlan kitartása és puritán életmódja miatt mégis becsülték polgártársai. Nagy tiszteletben részesült, és ez közelebb juttatta a hatalomhoz, különösen mikor fényes házasságot kötött: a Caesarok előkelő családjából származó Iuliát vette feleségül. Iulia annak a Caesarnak volt nagynénje, akiből később Róma legnagyobb embere lett, mint azt a róla szóló életrajzban megírtam. Talán ez a rokoni kapcsolat magyarázza meg, miért választotta Caesar példaképéül Mariust.

Marius nagy önmérsékletre és kitartásra volt képes; jó példa erre, hogyan viselkedett egy orvosi műtét közben. Visszeres daganatokkal volt tele mindkét lába; Mariust bántotta ez a formátlanság, és elhatározta, hogy orvosi kezelésnek veti alá magát. Lekötözés nélkül tartotta oda egyik lábát az orvosnak, majd moccanás vagy jajszó nélkül, nyugodtan tűrte a legélesebb

fájdalmat is, amelyet a sebész kése okozott. Mikor az orvos a másik lábához szeretett volna fogni, nem nyújtotta oda, hanem így szólt: „Úgy látom, a gyógyulás nem éri meg a vele járó fájdalmat."

7. Mikor a Iugurtha elleni háború parancsnokságát mint proconsulra Caecilius Metellusra bízták, alvezérként Mariust vitte magával Afrikába. Mariusnak itt lehetősége nyílt rá, hogy nagy tetteket hajtson végre és fényes ütközeteket vívjon; arra azonban soha nem gondolt, hogy, mint mások, Metellus dicsőségét növelje, vagy a kedvére járjon. Különben is úgy vélte, őt nem Metellus választotta magának alvezérül, hanem jó szerencséje kínálta fel neki a legjobb alkalmat, hogy képességeit kimutathassa ezen a nagy tettekre alkalmas színpadon. A háború minden nélkülözése közepette sem riadt vissza a legnagyobb feladatoktól sem, és a kisebbeket sem nézte le. Egyenrangú tiszttársait felülmúlta ésszel és a szükségszerűség felismerésében; katonái ragaszkodását pedig leginkább azzal nyerte meg, hogy mértékletességben és kitartásban együtt versenyzett velük. Általában a fáradságos munkát is könnyebben elviseljük, ha valaki önként megosztja velünk: mert ez mintha megszüntetné a munka kényszerű jellegét. A római katona számára az a legboldogabb látvány, ha a hadvezér a szeme láttára a közönséges kenyeret eszi, egyszerű tábori ágyon alszik, s amikor sáncot készítenek vagy árkot ásnak, részt vesz a munkában. Nem is kitüntetéseket vagy pénzjutalmakat osztogató tisztjeikért rajonganak kiváltképpen, hanem azokért, akik a fáradalmakban és veszélyekben osztoznak velük. Sőt jobban szeretik azokat, akik együtt dolgoznak velük, mint azokat, akik elnézik a lustaságot.

Marius ezzel a magatartásával nyerte meg katonái szívét. Előbb Afrika, majd hamarosan egész Róma is hangos volt nevétől és dicsőségétől. A katonák azt írták haza, hogy a háborút a barbárok ellen csak úgy lehet bevégezni és befejezni, ha Caius Mariust választják meg consulnak.

8. Metellusnak mindez nyilvánvalóan nem tetszett. Különösen bántotta, ami Turpiliusszal, egy családi kapcsolataik révén igen kedves emberével történt. Turpilius a hadseregben a műszaki csoportok parancsnoka volt, egy Vaga nevű nagyobb város védelmét látta el. Turpilius vigyázott, hogy kárt ne okozzon a polgári lakosságnak, sőt ezenfelül még szelíden, jóakarattal is bánt velük. Így aztán észrevétlenül az ellenség kelepcéjébe esett. A lakosok ugyanis befogadták Iugurthát, Turpiliusnak azonban nem esett bántódása, sőt a városlakók kérésére szabadon bocsátották. Emiatt árulás vádját emelték ellene; Marius - ő volt ugyanis a haditörvényszék előtt az egyik vádló - olyan szavakkal kelt ki Turpilius ellen, és annyira feltüzelt ellene másokat is, hogy Metellust akarata ellenére arra kényszerítették, hogy halálra ítélje. Nem sokkal később kitűnt, hogy a vádak hamisak. Mindenki részvéttel volt Metellus iránt, mert igen bánkódott a történteken, Marius azonban boldogan és nyíltan hirdette, hogy mindaz, ami történt, az ő műve. Sőt nem restellte széltében-hosszában elhíresztelni, hogy ő szabadította Metellusra a gonosz szellemet, amely kedves embere halálát okozta.

Ettől az időtől kezdve nyíltan ellenségeskedtek. Egy alkalommal Metellus Marius jelenlétében gúnyosan így szólt: „Itthagysz tehát bennünket, vitéz barátom? Hazavitorlázol, hogy consullá választasd magad? Nem volna jobb, ha megvárnád, míg fiammal együtt pályázhatnál?" Metellus fia serdületlen ifjú volt abban az időben.

Marius mégis sürgette, hogy engedélyt kapjon a távozásra, és végül hosszas halogatás után, tizenkét nappal a választások előtt Metellus beleegyezett, hogy elutazzék. Marius a hosszú utat a tábortól Uticáig és a tengerpartig két nap és egy éjszaka alatt tette meg. Mielőtt hajóra ült, áldozatot mutatott be az isteneknek, és egy jós állítólag azt jövendölte neki, hogy az istenség minden reményét felülmúló, rendkívül nagy sikert ígér; a jóslat csak megerősítette Marius önbizalmát. Hajóra ült, kedvező hátszéllel három nap alatt átkelt a tengeren, és Rómában a nép nagy lelkesedéssel fogadta. A népgyűlésen az egyik tribunus mutatta be.

Marius beszédében élesen támadta Metellust, és kérte, hogy őt válasszák meg consulnak. Azt is megígérte, hogy vagy megöli Iugurthát, vagy élve foglyul ejti.

9. A választáson Marius fényesen győzött, és nyomban hozzákezdett a toborzáshoz. A törvénnyel és szokásokkal ellentétben sok vagyontalan embert és rabszolgát sorozott be a hadseregbe; ezeket a korábbi hadvezérek nem vették be, mert fegyvert vagy bárminemű megtiszteltetést csak az kaphatott, aki a vagyonbecslés alapján méltó volt rá, mert a vagyon egyúttal az állam iránti hűség biztosítékául is szolgált. De Marius más módon is szerzett magának ellenséget, kiváltképpen szenvedélyes hangú gőgös és megvető beszédei sértették az arisztokratákat. A consulságot - kiabálta - hadizsákmányként szerezte meg a gyáva előkelőktől és gazdagoktól. Ha a maga érdemeit kívánja a nép előtt méltatni - folytatta -, sebhelyeit mutatja meg a testén, nem pedig halott őseinek síremlékét és mások halotti képmásait. Gyakran név szerint is felsorolta azokat a hadvezéreket, akik háborút vesztettek Afrikában; így többek között Bestiát és Albinust. Ezek mind neves családok sarjai, de szerencsétlenségükre nem értettek a hadviseléshez, és vereségeiket tapasztalatlanságuk okozta. Majd megkérdezte hallgatóságát, nem gondolják-e, hogy e férfiak ősei inkább kívánnának utódaikul olyanokat, mint ő, hiszen az ősöket sem előkelő származásuk, hanem saját érdemeik és nemes cselekedeteik tették híressé. Ezeket a beszédeket nem hiúságból és dicsekvésből tartotta; nem is akarta minden ok nélkül meggyűlöltetni magát a patríciusokkal, de a népnek gyönyörűsége telt benne, ha valaki a senatust ócsárolta, és a nagyság jelének tartotta, ha valaki merész hangon beszélt; ezért még inkább biztatták és bátorították, hogy ne legyen kíméletes az előkelőkhöz, ha a nép kedvében óhajt járni.

10. Ezután átkelt Afrikába. Metellus nemcsak féltékeny volt rá, hanem bosszankodott is, mert a háborút ő fejezte be, más már nem is volt hátra, csak Iugurtha elfogása, és akkor megérkezik Marius, akit Metellus iránti hálátlansága tett naggyá, s íme, elrabolja tőle a győzelem babérágát és a diadalt. Ezért nem akart vele találkozni, hanem eltávozott, és alvezére, Rutilius adta át a hadsereget Mariusnak.

A végén a sors utolérte Mariust, mert Sulla ugyanúgy megfosztotta őt a végső siker örömétől, mint ő Metellust. Hogy milyen módon, azt most csak röviden beszélem el, mert korábban már részletesen megírtam a Sulláról készített életrajzban.

Bocchus, Numidia belső részeinek királya apósa volt Iugurthának. A király annak ürügyén, hogy Iugurtha megbízhatatlan, nem sok segítséget nyújtott neki háborújához, azonkívül félt is hatalma megnövekedésétől. Most azonban, hogy Iugurtha földönfutóvá és menekülővé lett, kénytelen-kelletlen apósánál keresett menedéket, ez volt ugyanis utolsó reménye. Bocchus nem jóindulatból, hanem inkább mert szégyellte elutasítani a könyörgőt, befogadta, de állandóan szemmel tartotta. Iugurtha tudtával levelet küldött Mariusnak, és kérte, hogy járjon közbe érdekében; egyúttal határozottan kijelentette, hogy nem hajlandó a rómaiaknak kiadni, titokban azonban árulásra készült. Magához hívatta Sullát, aki akkor quaestor volt Marius hadseregében, és a hadjárat során egy ízben már hasznos szolgálatot tett Bocchusnak. Sulla megbízott Bocchus szavában, elutazott hozzá, de a barbár király mást gondolt, és kezdte megbánni, amit tett. Néhány napon át azon töprengett, kiszolgáltassa-e Iugurthát, vagy inkább Sullát tartsa magánál fogolynak. Végül is megmaradt tervezett árulása mellett, és Iugurthát átadta Sullának.

Ez az eset vetette el annak a kibékíthetetlen és elkeseredett gyűlöletnek a magvát, amely kis híján Róma pusztulásához vezetett. Marius irigyei is Sulla dicsőségét látták a történtekben. Sulla egyébként pecsétgyűrűt viselt, amelynek kövére azt a jelenetet vésette, mikor Bocchus kiszolgáltatja neki Iugurthát. A becsvágyó Mariust, aki senkivel sem volt hajlandó dicsőségét megosztani, és hamar megsértődött, végtelenül bosszantotta, hogy Sulla állandóan ujján

viselte ezt a gyűrűt. Ellenfelei azt remélték, úgy kisebbíthetik különleges tekintélyét a nép előtt, ha a háborúban elért első és legnagyobb eredményeket Metellusnak tulajdonítják, a végső sikert pedig Sullának.

11. Az irigységet, gyűlöletet és rágalmakat azonban hamarosan eloszlatta és elfordította Mariustól az Itáliát nyugat felől fenyegető hatalmas veszély. A városnak nagy hadvezérre lett egyszerre szüksége és olyan kormányos után nézett, aki ügyesen kormányoz a háború roppant örvénye felett. A consulválasztásokon senki nem törődött a nagy és gazdag családok jelöltjeivel, s Mariust távollétében is consullá választották.

Nem sokkal Iugurtha foglyul ejtése után hírek kezdtek szállingózni a teutonokról és a kimberekről. Először azt jelentették, hogy az országba hihetetlenül nagy számú és erős hadsereg tört be; később kitűnt, hogy a valóság még a híreknél is rosszabb. Háromszázezer felfegyverzett harcias férfi támadt Itáliára; még nagyobb számban követte őket az asszonyok és gyermekek sokasága, akik ekkora tömeg táplálására alkalmas földeket és a letelepedéshez megfelelő városokat kerestek, mint már előbb is, mikor a kelták kerítették hatalmukba Itália legjobb részét, és az etruszkokat elűzték lakóhelyükről. Mivel másokkal nem érintkeztek és óriási területen vonultak át, senki sem tudta, miféle nép, honnan jön, miért borítja el viharfelhő módján Galliát és Itáliát. Valószínűleg valamiféle germán törzsek lehettek az Északi-tenger mellől, tekintettel a férfiak hatalmas termetére és kék szemére, továbbá arra, hogy a germánok nyelvén a „kimber” szó rablót jelent.

Mások szerint azonban a kelták által lakott terület igen nagy, kiterjed a külső tengertől és az északi vidékektől keletre a Maiótisz-tóig és érintkezik a pontoszi Szküthiával; ezen a területen két népfaj él egymással egybeolvadva, a kelta és a szkütha. A törzsek felkerekedtek, de nem egyszerre és folyamatosan, hanem évről évre tavaszonként mind távolabbra mentek, és sokévi harc közben áthaladtak a szárazföldön, így bár részenként más és más nevük volt, az egész haderőt összefoglaló névvel „keltaszküthának” nevezték.

Mások azt tartják, hogy a nép kisebb részét kitevő kimberek, akikről legkorábbi ismereteink görög forrásból erednek, menekültek vagy lázadók voltak, a szküthák űzték ki őket maguk közül, és Lügdamisz vezérlete alatt vándoroltak Ázsiába, a Maiótisz tava mellől. Közben e népfaj nagyobb és harciasabb része a világ végén élt a külső tengernél, árnyas földön, ahol az erdők olyan mélyek és sűrűek, hogy a nap sohasem látható, egészen a herküniai erdőségig nyúló területen. Azon az égtájon a párhuzamos délkörök elhajlása miatt a föld sarka olyan erősen felemelkedik, mintha már egészen közel érne az éghez. Itt az év két egyenlő részre oszlik, egyik felén nappal, a másik felén éjszaka van. Ez adott alkalmat Homérosz művében a Neküia ábrázolásához. A barbár törzsek innen indultak útnak Itália ellen. Ezeket eredetileg kimmerioszoknak, majd később rabló életmódjukról kimbereknek nevezték. Mindez azonban inkább csak sejtés, mint történelmi tény.

Számuk több történetíró tanúsága szerint inkább nagyobb volt, mint kisebb annál, amit az imént említettem. Bátorságukkal és vakmerőségükkel senki nem tudott szembeszállni; olyan villámsebesen, olyan erővel rohantak a csatába, hogy karjuk munkája csak a pusztító tűzvészhez volt hasonlítható. Senki nem tudta útjukat állni, vagy ha mégis megkísérelte, hadizsákmányként magukkal ragadták és széttépték. Az Alpokon túli Galliát védelmező nagy római seregek és vezéreik több ízben dicstelen vereséget szenvedtek tőlük. A római csapatok gyengesége bátorította fel a barbár seregeket arra, hogy Róma ellen vonuljanak. Mikor ugyanis legyőztek minden velük harcba szálló sereget és hatalmas zsákmányra tettek szert, elhatározták, nem nyugszanak, míg be nem veszik Rómát, és fel nem dúlják egész Itáliát.

12. Mikor mindenfelől ilyen hírek érkeztek, a rómaiak Mariust bízták meg a fővezérséggel. Ugyanakkor másodízben választották meg consullá, bár a törvények szerint senkit sem választhattak meg, ha távol volt Rómától, vagy ha meghatározott idő nem telt el újraválasztásáig. A nép azonban elsöpört minden ellenállást. Úgy vélték, nem most történik első ízben, hogy a közérdeket szembeállítják a törvénnyel, sőt most erre sokkal több az ok annál, mint mikor Scipiót a törvények előírásai ellenére választották meg consullá, jóllehet, akkor nem a haza elvesztésétől kellett félniük, hanem Karthágót akarták elfoglalni.

Ilyen döntés után kelt át a tengeren Marius hadseregével Afrikából. A consuli tisztségbe január elsején iktatták be, azon a napon, mely az év kezdetét jelenti a rómaiaknál: ugyanekkor tartotta meg diadalmenetét is. Ez alkalommal hihetetlen látványban volt részük a rómaiaknak: a fogoly Iugurthában. Senki nem hitt benne, hogy győzni lehet, míg Iugurtha él, hiszen olyan ügyesen alkalmazkodott a szerencse minden változásához, és olyan szokatlanul egyesült benne a személyes bátorság a cselszövéssel. Mikor megtudta, hogy fogolyként végighurcolják a diadalmenetben, mint mondják, őrjöngeni kezdett. A diadalmenet megtartása után tömlöcbe vetették. Ekkor leszaggatták ruháját, sőt olyan mohón tépték le róla az arany fülbevalót, hogy fülcimpáit is leszakították. Majd mezítelenül bedobták a sötét, mély veremhez hasonló börtönbe. Iugurtha magánkívül és fogát vicsorítva így kiáltott fel: „Héraklészre, de hideg fürdőtök van!” Hat napon át tartott szörnyű vergődése az éhhalállal; utolsó pillanatig ragaszkodott az élethez, míg végezetül elszenvedte bűnei méltó büntetését.

Mint mondják, a diadalmenetben háromezer-hét font aranyat, ötezer-hétszázhetvenöt drakhmával egyenlő súlyú veretlen ezüstöt és kétszáznyolcvanhétezer ezüstdrakhmát vittek.

A diadalmenet után Marius összehívta a senatust a Capitoliumon. Szórakozottságból vagy szerencséje feletti ízléstelen dicsekvésből a diadalmenetben viselt bíborköntösben jelent meg. Észrevette azonban, hogy felháborodást keltett a senatorok körében; ezért nyomban felkelt helyéről, és úgy tért vissza, hogy kicserélte a bíborszegélyű tógát.

13. A hadjáratban hadseregét rendszeresen gyakorlatoztatta mindenféle futásokkal és hosszú menetelésekkel. Parancsára minden légionárius maga vitte málháját és készítette el ételét. Ezért „Marius öszvérének” nevezik azt a katonát, aki szívesen dolgozik, és csendben és készségesen teljesít minden parancsot. Mások szerint azonban ez a kifejezés más esettel volt összefüggésben. Scipio Numantia ostroma alatt, úgy mondják, elhatározta, hogy nemcsak a fegyvereket és a lovakat szemléli meg, hanem az öszvéreket és a teherhordó szekereket is, hadd lássa, miként törődnek velük, és mint gondozzák katonái. Marius is elővezette saját kezűleg gondozott pompás lovát és öszvérét, amely egészségben, erőben és engedelmességben megelőzte a többiekét. Scipiónak nagyon tetszettek Marius állatai és többször is megemlítette őket, így aztán a hadseregben később tréfásan „Marius öszvérének” nevezték a munkára mindig kész, türelmes és szorgalmas katonákat.

14. Mariusnak ez alkalommal is kedvezett a jó szerencse. A barbárok támadása visszafordult, és előbb az Ibériai-félszigetet rohanták meg. Mariusnak így maradt ideje, hogy kellőképpen megeddze katonáit, fokozza harciasságukat és ami mindennél fontosabb, sikerült magát megismertetnie velük. A katonák, mihelyt megszokták a fegyelmet s az engedelmességet, igazságosnak és üdvösnek találták erélyességét a parancsok kiadásában és hajlíthatatlanságát a büntetések kiszabásában. Haragos természetét, kemény hangját és zord arckifejezését mindjobban megszokták, s úgy gondolták, mindez inkább az ellenséget, és nem őket magukat félemlíti meg. A katonák tetszését különösen azzal nyerte meg, hogy mindig részrehajlás nélkül szolgáltatott igazságot. Erre legjobb példa a következő: unokaöccse, a seregében tisztként szolgáló Caius Lusius nem volt rossz ember, csak azt a gyengéjét ismerték, hogy kedveli a szép fiúkat. Így történt, hogy beleszeretett egy Trebonius nevű, közvetlenül alája

rendelt fiatal katonába, és több sikertelen kísérletet tett vele. Végül is egy éjszaka szolgájával sátrába hívatta. Az ifjú el is ment, mert a paranccsal szemben nem volt ellentmondás. De mikor bevezették a sátorba, és Lusius erőszakoskodni kezdett vele, kardot rántott és megölte támadóját. Marius ekkor történetesen nem tartózkodott a táborban; mikor később megérkezett, összehívta a haditörvényszéket, hogy ítélkezzék Trebonius felett. Többen Trebonius ellen szólaltak fel, és senki nem akarta védelmét elvállalni. Trebonius ekkor nagy erkölcsi bátorsággal felállt és részletesen elmondotta a történteket, tanúkat állított annak bizonyítására, hogy Lusius gyakran tett ajánlatot, sőt nagy összegeket is ígért neki, de ő nem volt hajlandó áruba bocsátani magát. Marius csodálatát és elismerését fejezte ki e nagyszerű magatartásért, majd babérkoszorút hozatott, mellyel csak kiváló katonákat szoktak kitüntetni, és maga tette Trebonius fejére, majd kijelentette, hogy Trebonius a legnemesebben cselekedett, hiszen hasonló példamutatásra különösképpen nagy szükség van.

Ez a történet közismertté vált Rómában is, és jelentős mértékben hozzásegítette Mariust, hogy harmadízben is elnyerje a consuli tisztséget, hiszen a barbár törzseket tavaszra várták és a rómaiak más hadvezér alatt nem vállalták a veszélyt. A barbárok azonban nem jöttek olyan hamar, mint várták őket, és Marius consulságának ideje ismét lejárt. Mikor a consuli választások ideje újra elérkezett, és Marius consultársa meghalt, ő maga Rómába sietett, a hadsereg parancsnokságát pedig átadta Manius Aquilliusnak. Ez alkalommal sok kiváló férfiú pályázott a consuli tisztségre, de Marius megnyerte magának a népnél legbefolyásosabb tribunust, Lucius Saturninust, aki valamennyi beszédében arra biztatta a népet, hogy Mariust válasszák újra consullá. Marius úgy tett, mintha vonakodnék a consuli tisztséget elvállalni, és kijelentette, hogy nem akarja magát a választáson jelöltetni. Saturninus ekkor hazája árulójának nevezte, ha ilyen veszedelem idején visszautasítja a főparancsnokságot. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Saturninus ezt a szerepet csak Marius kívánságára játszotta el, meglehetősen rosszul. Mindenesetre a nép tisztán látta, milyen nagy szükség van Marius hadvezéri tehetségére és jó szerencséjére, ezért negyedízben is consullá választotta, hivataltársául pedig Lutatius Catulust tették meg, akit a patríciusok igen nagyra becsültek, de nem gyűlöltek a plebeiusok sem.

15. Mihelyt Marius értesült az ellenség közeledéséről, gyorsan átkelt az Alpokon, és a Rhodanus partján megerősített tábort épített. A tábort bőven ellátta hadifelszereléssel és élelemmel, nehogy a szükség akarata és jobb meggyőződése ellenére ütközetre kényszerítse. A hadsereg számára az utánpótlást a tengeren lényegesen meggyorsította és megkönnyítette, pedig az azelőtt lassú és költséges vállalkozás volt. A Rhodanus torkolatát ugyanis a tenger árja eltorlaszolta homokkal és iszappal, és a hullámzás vastag iszapréteggel töltötte fel, úgyhogy az élelemszállító hajók csak lassan és nehezen tudtak a folyó keskeny medrébe behatolni. Mivel a csapatoknak úgysem volt más dolga, Marius odavezényelte őket, és nagy csatornát ásatott velük, melyben a folyóvíz nagy részét más irányba terelte, a tengerpart olyan alkalmas pontjára, ahol a víz olyan mély, hogy nagyobb hajók is horgonyt vethettek és simán, akadálytalanul kijuthattak a nyílt tengerre. Ez a csatorna a mai napig is Marius nevét viseli.

A barbárok hadserege két részre oszlott. A kimberek azt a feladatot kapták, hogy Noricum irányába Catulus ellen vonuljanak fel, és ott törjenek utat. A teutonok és az ambrónok Ligurián át a tengerpart mentén vonultak fel Marius ellen. A kimberek támadását különféle akadályok késleltették, de a teutonok és ambrónok haladéktalanul útnak indultak; átkeltek a közbenső vidéken és közeledtek. Számuk szinte végtelennek látszott. Külsejük félelmetes volt, kiáltozásuk nem hasonlított emberi beszédhez. Az ellenség csapatai megszállták a síkság nagyobb részét, tábort vertek és Mariust ütközetre akarták kényszeríteni.

16. Ő azonban mit sem törődött a kihívással. Katonáit a tábori erődítményeken belül tartotta, és szigorúan megszidta a vakmerőket. Hazaárulónak nevezett mindenkit, aki vakon és meggondolatlanul rárohanna az ellenségre. Nincs most ideje annak, hogy bárki személyes becsvágyból hadi dicsőségre és győzelmi jelvényekre törekedjék; most Itáliát kell megmenteni és elűzni a megsemmisítő háború viharát. Ezt elsősorban a vezéreknek és egyenrangú parancsnoktársainak mondta.

A közkatonákat az erődítményen belül őrhelyükre állította, és megparancsolta nekik, hogy az ellenséget kísérjék állandóan figyelemmel, hogy megszokják az idegenek külsejét, szokatlan, vadállati kiáltozását, tanulmányozzák az ellenséges katonák felszerelését és minden mozdulatát, hogy ami eleinte félelmetes, idővel megszokottá és érthetővé váljon. Úgy vélekedett, hogy minden új és szokatlan dolog eleinte félelmet kelt, de ha megszoktuk, a valóban félelmetes dolgok is elvesztik ijesztő jellegüket.

Így a katonák, minthogy naponként látták az ellenséget, nem döbbentek meg, hanem haragjuk felgerjedt, harci kedvüket pedig nagymértékben fokozta az ellenség fenyegető magatartása és elviselhetetlen dicsekvése. Az ellenség ugyanis nem elégedett meg a közeli vidék elpusztításával, hanem vakmerő támadásokat intézett a tábori erődítések ellen is.

A katonák soraiból méltatlankodó panaszok jutottak el Marius füléhez. „Gyávának tart minket Marius - így hangzottak a panaszok -, hogy kulccsal és lakattal zár el minket a harctól? Rajta, viselkedjünk férfiak módjára, és kérdezzük meg, más hadseregre vár-e, hogy harcoljon Itáliáért, miközben velünk közmunkát végeztet, csatornát ásat, árkot tisztíttat vagy néhány folyót más irányba tereltet? Ezért gyakorlatoztatott annyi fáradsággal bennünket, hogy hazatérve a gyakorlatokat mutogassa majd a polgároknak, mint consulsága alkotásait? Vagy talán attól fél, hogy ő is vereséget szenved, mint Carbo és Caepio? De hiszen azok dicsőségben és vitézségben nagyon elmaradtak Mariustól és sokkal gyengébb csapatokat vezényeltek. De még az is jobb, ha hozzájuk hasonlóan cselekvés közben vereséget szenvedünk, mint hogy itt üljünk, és tétlenül nézzük szövetségeseink pusztulását.”

17. Marius örömmel hallotta, mit beszélnek katonái. Megnyugtatta őket: nem igaz, hogy nem bízik meg bennük; de meg akarja várni a legalkalmasabb időt s a legmegfelelőbb helyet a biztos győzelemre, amint azt bizonyos jóslatok megígérték. Valóban, egy bizonyos Martha nevű szíriai jósnőt nagy tisztelettel hordszéken vitetett magával, és áldozatokat mutatott be utasításai szerint. Ezt a jósnőt a senatus elutasította, mikor egyszer felajánlkozott, hogy megmondja a jövendőt. Ekkor Martha az asszonyok pártfogását kereste, és bemutatta tudományát Marius feleségének: egyszer a gladiátori játékokon a lábához ült, és előre megmondta neki, ki fog győzni. Marius felesége ekkor elküldte a jósnőt férjéhez, akire igen jó benyomást tett. Marthát rendszerint hordszéken vitték mindenhova. A jósnő az áldozatok bemutatásakor csattal összefogott, kézzel festett bíborköntöst viselt, kezében pedig szalagokkal és virágfüzérekkel díszített lándzsát tartott. Színészkedő szereplése többekben kétségeket támasztott, vajon Marius valóban hisz-e neki, vagy pedig maga is csak színlel és megtévesztő szándékkal mutogatja a jósnőt.

Csodálatos történetet mond el mündoszi Alexandrosz a saskeselyűkről. Eszerint Marius győzelmei előtt a menetelő hadsereg felett mindig két saskeselyű jelent meg és jött velük a nyakukra erősített bronzgyűrűvel, melyet a katonák csatoltak rájuk, mikor megfogták, és ismét szabadon bocsátották őket. Ettől kezdve a katonák, valahányszor felismerték, üdvözölték a két madarat, ha pedig a felvonuláskor jelentek meg, örvendeztek, hogy győzni fognak.

Ebben az időben számos hasonló csoda történt. Két itáliai városból, Ameriából és Tuderből jelentették, hogy az égen égő lándzsákat és pajzsokat láttak éjszaka. Eleinte különböző irányba tartottak, de azután összecsaptak, és olyan alakzatokat és mozgásokat mutattak, mint a küzdő férfiak. Végül az egyik fél visszavonult, a másik pedig üldözőbe vette és mindkettő eltűnt nyugat felé. Ebben az időben Batakész, Magna Mater papja, Pesszinuszból Rómába érkezett, és elmesélte, hogy szentélyében az istennő kijelentette neki, hogy a most folyó háborúban a rómaiak győzelemhez és hatalomhoz jutnak. A senatus hitelt adott a pap szavainak, és elrendelte, hogy az istennőnek győzelmi szentélyt építsenek. Mikor azonban Batakész megjelent a népgyűlésen és mindezt ott is el akarta mondani, Aulus Pompeius, az egyik néptribunus megakadályozta: csalónak nevezte, s gyalázkodva lelökdöste a szónoki emelvényről. Az eset végül is Batakész hitelét növelte. Mikor ugyanis a népgyűlés véget ért, alig érkezett haza Aulus, súlyos lázzal járó betegségbe esett, ahogy széltében-hosszában beszélték akkortájt Rómában, és egy hét alatt meghalt.

18. A teutonok, látva, hogy Marius nem mozdul, ostrommal igyekeztek a rómaiak táborát elfoglalni, de a sáncról nyílzáporral fogadták őket. Minthogy ostrom közben sokan elestek, a teutonok elhatározták, hogy továbbvonulnak és ellenállás nélkül átkelnek az Alpokon. Málháikkal együtt kezdtek elvonulni a római tábor mellett. Most tűnt csak ki - a menet hosszából és a vonulás idejéből -, milyen mérhetetlenül sokan vannak. Teljes hat napig tartott vonulásuk, mint mondják, a római tábor mellett sűrű menetben. Mivel a tábor közvetlen közelében haladtak, nevetve kérdezgették a rómaiakat, mit üzennek asszonyaiknak, mert ők hamarosan találkoznak velük.

Az ellenség elvonulása és elhaladása után Marius is felszedte táborát, és nyomukba szegődött. Mindig közvetlen közelükben ütött tábort ő is. Erős hadállásokba helyezkedett és szilárd erődítéseket emelt, hogy biztonságban tölthessék az éjszakát. Így vonultak egészen az úgynevezett Aquae Sextiaeig. Itt már egészen közel jártak az Alpokhoz, és Marius akkorára felkészült, hogy megütközzék az ellenséggel.

Táborát jól megerősíthető helyen ütötte fel, de vízellátása hiányos volt. Azt mondják, tudatosan választott így, hogy katonáit harcra ösztönözze. Valóban, mikor sokan szomjúságról panaszkodtak, Marius az ellenséges tábor közelében hömpölygő folyóra mutatva így szólt: „Van ott ivóvíz elég, de vérrel kell fizetnetek érte.” „Akkor miért nem vezetsz most mindjárt ellenük, míg ereinkben ki nem szárad a vér?” - kérdezték a katonák, mire Marius nyugodtan ennyit mondott csupán: „Előbb meg kell erősítenünk a tábort.”

19. A katonák kelletlenül bár, de engedelmeskedtek. A táborkísérők ellenben, minthogy sem magukat, sem állataikat nem tudták vízzel ellátni, tömegesen mentek vízhordó edényeikkel a folyóhoz, fejszével, baltával felfegyverkezve, sokan karddal és lándzsával, elszántan, hogy ha kell, harc árán is szereznek vizet. Először csak kevesen szálltak szembe velük. A legtöbb ellenséges katona élvezte a fürdő utáni étkezést, sokan pedig még mindig fürödtek. Ezen a vidéken ugyanis sok a meleg forrás, és a rómaiak sok barbárt leptek meg mulatozás, a kellemes környezet élvezése közben. A kiáltozásra egyre többen siettek oda. Marius aligha tilthatta el a harctól katonáit, akik aggódtak szolgáik sorsáért. Ugyanakkor az ellenség legharciasabb törzse, az ambrónok, felugrott és fegyvert ragadott. Az ambrónok egy ízben már legyőzték a római csapatokat, melyek akkoriban Manlius és Caepio parancsnoksága alatt harcoltak. Létszámuk a harmincezret is meghaladta.

Bár a lakoma elnehezítette testüket, az ital pedig emelte és serkentette büszkeségüket, nem rohantak rendezetlenül, őrjöngő futással a harcba, sem vad üvöltözéssel, hanem fegyvereiket ütemesen összeverték, egyszerre ugráltak és valamennyien törzsük nevét kiáltották: „Ambrónok!” Talán így tüzelték magukat harcra, vagy nevük hangoztatásával akarták rémületbe ejteni

az ellenséget. Az itáliai csapatok közül elsőnek a ligurok bocsátkoztak ütközetbe velük. Mikor meghallották és megértették, hogy az ellenség mit kiált, ők is ugyanazt kiáltották vissza, vagyis törzsük nevét; mert a ligurokat is ugyanígy nevezik származásuk szerint, így még mielőtt kézitusára került a sor, mindkét oldalról sűrűn visszhangzott a kiáltás, a szemben álló két sereg egymás szemébe ordítozott, mindegyik arra törekedett, hogy a másikat hangerővel túlharsogja, és a lárma csak fokozta és tüzelte harci kedvüket.

A folyó két részre osztotta az ambrónokat. Mielőtt még a túlsó parton csatarendbe álltak, a ligurok gyorsan rárohantak a folyón elsőnek átkelő egységekre, majd kézitusa fejlődött ki közöttük. Ekkor a rómaiak a ligurok segítségére siettek, és a magasan fekvő terepről megrohamozva visszaszorították, majd szétszórták az ambrónokat. Legtöbbjüket a folyóba kergették, és tömegesen mészárolták le őket; a folyót vérrel és az elesett katonák holttestével töltötték meg. A rómaiak most már átkeltek a folyón, és azokat, akik nem mertek szembeszállni velük, tovább kaszabolták, az ambrónok meg menekülésszerűen vonultak vissza táborhelyükre és málhás szekereikhez. De ott kezükben karddal és harci bárddal a nők szálltak szembe velük rettenetes fogcsikorgatással és dühvel. Az üldözőkre mint ellenségükre, az üldözöttekre mint árulóikra támadtak, a harcolók közé vetették magukat, puszta kézzel estek neki a római katonák pajzsának, kezükből akarták kicsavarni a kardot, és föl sem vették, hogy sebeket és szúrásokat kaptak testükre, végső leheletükig nem tört meg a bátorságuk. Úgy látszik, a csata a folyó partján inkább véletlen folytán keletkezett és nem a hadvezér elgondolásából.

20. A rómaiak sok ambrónt megöltek a csatában, aztán visszahúzódtak; közben leszállt az éjszaka. A hadsereget nem fogadta, mint ekkora siker után várható lett volna, győzelmi dal, sem vidám poharazás a sátrakban, sem vidám beszélgetés a lakomán, sem pedig, ami a legkellemesebb mulatság győztes ütközet után, édes álom. Ehelyett az éjszaka félelemben és nyugtalanságban telt el. A római tábornak nem volt ugyanis sem palánkja, sem fala, az ellenség soraiból pedig sok ezren veretlenek maradtak, számukat növelték a csatából élve megmenekült ambrónok. Az ellenséges táborból a folyóvölgyön keresztül a hegyekig visszhangzó siránkozás hallatszott egész éjszaka, de nem jajgatás vagy nyögés, hanem állati ordítás és üvöltés, keveredve átkozódással, fenyegetéssel. Míg ez a szörnyű lárma zúgott végig a síkságon, a rómaiakat igen nagy rémület kerítette hatalmába: maga Marius is attól tartott, hogy valami hevenyészett, zűrzavaros éjszakai támadás éri őket. Az ellenség azonban nem kísérelt meg támadást sem azon az éjszakán, sem másnap. Ehelyett átcsoportosította erőit, és újabb csatára készülődött.

Marius, mivel az ellenséges csapatok háta mögött meredek szűk völgyek és bozótos szakadékok húzódtak, ide küldte ki Claudius Marcellust háromezer katonával, és parancsot adott neki, hogy titokban lesben állva támadja hátba a harcoló ellenséget. A sereg többi része idejében megvacsorázott, és nyugodtan aludt. Hajnalban Marius csatarendbe állította seregét a tábor előtti térségen, majd lovas csapatot küldött a síkságra. Mikor a teutonok meglátták őket - nem tudván türtőztetni magukat -, nem várták meg, míg a római csapat leereszkedik a síkságra, pedig ott kedvezőbb terepen harcolhattak volna. Ehelyett gyorsan és dühösen fegyvert fogtak, és rohamra indultak a domboldalon felfelé. Marius minden irányba elküldte tisztjeit és parancsot adott a katonáknak, hogy szilárdan tartsanak ki helyükön, vessék el lándzsájukat, mikor az ellenség sorai kellő távolságban megközelítik őket, utána pedig használják kardjukat, és pajzsuk védelme alatt szorítsák vissza az ellenséget. Mert az ellenség sikamlós terepen állva nem tud erősen vagdalkozni, sem szilárd pajzsfalat alkotni, a talaj egyenetlensége miatt lépéseik ingadozók és bizonytalanok lesznek. Közben maga is megjelent mindenütt az első sorokban, és a gyakorlatban mutatta be katonáinak, hogyan hajtsák végre parancsait. Marius edzettség dolgában nem maradt el senki mögött, személyes bátorság tekintetében pedig valamennyit felülmúlta.

21. Így álltak szembe velük a rómaiak. Ütközetbe bocsátkoztak a felfelé nyomuló ellenséggel, majd lassanként visszaszorították a sík terepre. Itt már éppen kezdtek csatasorba állni, mikor hátul zűrzavar támadt, és hangos kiáltozás hallatszott. Marcellus jól kihasználta a kínálkozó alkalmat. Mihelyt a dombok felől meghallotta a csatazajt, felállította embereit, futva, kiáltozva hátba támadta az ellenséget és pusztította a hátsó sorokat. Ezek magukkal ragadták az előttük levőket és hamarosan teljes zűrzavart okoztak a hadseregben. A kétoldali támadás gyorsan letört minden ellenállást, a haderő felbomlott és megfutamodott. A rómaiak a megvert ellenség üldözése közben százezernél több katonát öltek meg vagy ejtettek foglyul. Kezükbe kerültek az ellenséges hadsereg sátrai, harci szekerei és minden katonai felszerelése. A katonák szavazással úgy döntöttek, hogy az egész zsákmányt - kivéve, amit egyenként megtarthattak maguknak - átadják Mariusnak. Fényes ajándék volt ez, de tekintettel arra, hogy a római hadsereg ilyen veszélyes helyzetből menekült meg, mindenki úgy vélte, még mindig kevesebb, mint amit Marius szolgálataival megérdemelt.

Egyéb történeti források másként beszélik el a zsákmány felosztását és határozzák meg az elesettek számát. Mindenesetre elmondják, hogy a massiliaiak az elesett katonák csontjaiból kerítették be szőlőiket, és a talaj, melyen a hullák oszlásnak indultak, a hosszú téli esőzések idején annyira megtermékenyült, és a bomló anyagok úgy átjárták, hogy éveken át rendkívül gazdag termést hozott, és pontosan igazolta Arkhilokhosz mondását: „Így termékenyülnek meg a mezők!” Különben, mint mondják, rendszerint bő eső hullik nagyobb csaták után. Lehet, hogy valami felsőbb hatalom az aláhulló vízzel tisztítja meg és mossa le a talajt a csatatereken. De az is lehetséges, hogy a vér és az oszlásnak indult anyag nehéz és gőzölgő párát bocsát ki magából, ez a levegőt összesűríti, lévén az gyorsan változó, és nagy átalakuláson megy keresztül a legcsekélyebb okból is.

22. A csata után Marius a zsákmányolt fegyverekből és általában a hadizsákmányból félretétette a legértékesebb és legjobb darabokat, mindent, amit jól fel lehetett használni és megmutatni a népnek a diadalmenetben. A többit hatalmas máglyába rakatta, hogy fényes áldozatot mutasson be az isteneknek. A katonák fegyvereiket felöltve, fejükön virágkoszorúval állták körül a máglyát. Marius bíborszegélyű tógába öltözött, amint ez ilyen alkalmakkor szokás. Mindkét kezében égő fáklyát tartott és emelt az ég felé, s már éppen meggyújtani készült a máglyát, mikor néhány híve tűnt fel, és lóháton vágtatva igyekezett feléje. Nagy csend támadt, és mindenki izgatottan várta, mi történik. Mikor a lovasok odaértek, leugrottak lovukról, üdvözölték Mariust, és közölték vele a jó hírt, hogy ötödízben is consullá választották, majd átadták neki a megválasztásáról szóló levelet. Ez növelte örömüket a győzelem felett, a katonák hangos kiáltozással, tapssal és fegyverzörgetéssel üdvözölték hadvezérüket. A tisztek babérkoszorút tettek Marius fejére, ő pedig meggyújtotta a máglyát, és befejezte az áldozati szertartást.

23. De az a hatalom, amelyik nem engedi, hogy tisztán és zavartalanul élvezzük a nagy siker örömét, hanem rosszat és jót összekeverve változatossá teszi az emberi életet, legyen az szerencse, sors vagy a dolgok szükségszerű rendje, Mariusnak is olyan hírt hozott néhány nappal később consultársáról, Catulusról, amely mint sötét felhő a derült égen, ismét a rémület és félelem viharával fenyegette Rómát.

Catulus szemtől szembe kerülvén a kimberekkel, úgy döntött, hogy nem tartja tovább kézben az Alpokból levezető szorosokat, mert félt, hogy ha arra kényszerül, hogy seregét több részre ossza, meggyengül. Inkább levezette hadseregét az itáliai síkságra az Atesis folyó mögé, majd elfoglalta az átkelőhelyeket, és hatalmas erődítményeket emelt mindkét parton: sőt hidat is építtetett, hogy a túlsó parton levő emberei segítségére siethessen, ha az ellenség leereszkedik a hegyszorosokból és megtámadja az őrhelyeket. A barbár csapatok annyira bíztak magukban,

és úgy lenézték a szemben álló ellenséget, hogy inkább oktalanul fitogtatták erejüket és vakmerőségüket, mint szükségből, és mezítelenül jártak a hóviharban is, felmásztak a jeges, hóborította magas hegycsúcsokra, majd széles pajzsukon ülve fentről leszánkáztak a síkos lejtőkön és mély szakadékokon át.

Táborukat a rómaiak közelében ütötték fel, és megszemlélve az átkelőhelyet, hozzákezdtek eltorlaszolásához; közben, mint az őskor óriásai, elhordták a közeli dombokat. Fákat döntöttek ki és hurcoltak oda gyökerestül, majd hatalmas sziklákat és földet hordtak össze, hogy a folyó medrét eltorlaszolják. Súlyos fatönköket úsztattak le a folyón a hídtartó cölöpökhöz, és az egész híd megremegett, mikor a hatalmas szálfák az ártól elragadva a pillérekhez ütődtek. Végül is a római sereg nagyobbik része úgy megrémült, hogy táborhelyét elhagyta, és kezdett visszavonulni.

Catulus ekkor valóban nagy hadvezér módjára viselkedett, példát mutatva, hogyan kell a maga hírnevét honfitársai jó hírének alárendelni. Nem tudta rábírni katonáit, hogy állásaikat az ellenséggel szemben megtartsák, és látta, hogy emberei félelmükben megfutamodnak. Felemeltette hát a sasjelvényeket, a visszavonulók első soraiba futott és az élükre állt, hogy a szégyen őt, és ne Rómát érje, és úgy ne lássék, mintha a katonák futamodtak volna meg, hanem mintha vezérüket követve vonulnának vissza.

A barbárok ekkor megtámadták és elfoglalták az erődítményt az Atesis folyó túlsó partján. Az ott harcoló és hazájukat méltóan védő rómaiak bátorságát annyira megcsodálták, hogy szabad elvonulást biztosítottak nekik, és megeskették őket a maguk bronzbikájára. Ezt a bikát a rómaiak egy későbbi csatában kézre kerítették, és mint legértékesebb hadizsákmányt Catulus házába vitték. Az ellenség ezután elözönlötte a védtelenül maradt vidéket.

24. Ilyen körülmények között hívták vissza Mariust Rómába. Megérkezésekor mindenki azt gondolta, diadalmenetben ünnepli meg az ellenség felett aratott győzelmét - ezt egyébként a senatus is lelkesen megszavazta. Marius azonban elhárította magától a megtiszteltetést; vagy azért, mert sem katonáit, sem bajtársait nem akarta megfosztani attól, hogy megossza velük a dicsőséget, vagy mert az akkori válságos időkben a közbizalmat azzal is növelni kívánta, hogy megmutatta, első győzelme egész dicsőségét Róma jó szerencséjének tartja; s újabb győzelem után úgyis még nagyobb dicsőségben lesz része. Úgy beszélt, ahogyan a helyzet megkívánta, majd elment Rómából Catulushoz, hogy bátorítást nyújtson. Közben galliai csapataiért küldött, és mikor ezek megérkeztek a Padushoz, Marius átkelt a folyón, és megkísérelte Felső-Itáliában feltartóztatni a barbárokat, ők azonban semmiképpen sem akartak megütközni vele, minthogy a teutonok megérkezésére vártak, és nem értették, hol késnek ilyen sokáig. Talán csakugyan nem tudták, milyen megsemmisítő vereség érte őket, de az is lehet, hogy csak színlelték tudatlanságukat. Ezenfelül még bántalmazták is azokat, akik a vereség hírét hozták nekik; sőt ismételten követeket küldtek Mariushoz, és követelték, adjon nekik és testvéreiknek földet, s hozzá megfelelő számú várost is, ahol letelepedhetnek. Mikor Marius megkérdezte a követeket, kik a testvéreik, azt felelték, a teutonok. A jelenlevő rómaiak jót nevettek ezen, Marius pedig gúnyosan megjegyezte: „Nyugodtak lehettek, testvéreitek megkapták tőlünk a földet, az aztán az övék lesz örökre."

A követek megértették a gúnyos célzást, és dühösen mondták Mariusnak, hogy ezért még fizetni fognak a kimberek, sőt később a teutonok is, ha megérkeznek. „De hiszen már itt is vannak - mondta Marius -, és nem volna rendjén, ha elmennétek, mielőtt üdvözöltétek volna testvéreiteket." Erre megparancsolta, vezessék elő a teutonok láncra vert királyait, akiket az Alpokban menekülés közben a sequanusok ejtettek foglyul.

25. Mikor ezt a kimberek meghallották, ismét támadást intéztek Marius ellen, de ő nem mozdult táborának erődítményei mögül. Mondják, hogy újabb csatára készülődve, ekkor változtatott először a hajítódárda szerkezetén. Korábban a bronzhegyet két vasszöggel erősítették a dárda nyeléhez. Marius az egyik vasszöget meghagyta, a másik helyére pedig könnyen törő faszöget iktatott be azzal a céllal, hogy mikor a dárda hegye az ellenséges katona pajzsába hatol, ne maradjon egyenes, hanem miután a faszög eltört, és a dárdanyél meghajlik a vasnál, a dárda, fennakadva a dárdahegy görbületén, maga után húzza a nyelét.

Ekkor Boeorix, a kimberek királya kisszámú lovascsapat kíséretében a római táborhoz lovagolt és felszólította Mariust, állapodjanak meg, mely napon és hol vívjon meg seregük egymással; így döntsék el, kié legyen az ország.

Marius erre azt felelte, a rómaiak sohasem szoktak az ellenséggel a csatáról tanácskozni, a kimberekkel azonban szívesen tesz kivételt. Úgy határoztak tehát, hogy a csatát harmadnap vívják meg Vercellae közelében, a síkságon. Alkalmas volt ez a hely a római lovasság felvonulására, de arra is elég tágas, hogy a kimberek teljes haderejükkel felfejlődhessenek.

Lejárt a megbeszélt idő, s a két sereg felvonult. Catulus parancsnoksága alatt húszezerháromszáz, Marius csapataiban pedig harminckétezer ember harcolt. Sulla is ott harcolt a csatában, és előadása szerint Marius csapatai a két szárnyon helyezkedtek el, Catulus katonái pedig az arcvonal középső részén. Sulla szerint Marius arra számított, hogy az ellenség hadteste a szárnyakra és a szélekre fog támadni, mivel ilyen hosszú arcvonal esetében a középső részen álló csapatok rendszerint visszavonulnak. Marius tehát azért állította fel ekképpen a seregeket, hogy a győzelmet teljes egészében ő vívja ki a parancsnoksága alatt álló csapatokkal, s a harcban Catulusnak semmi része ne legyen, össze se csaphasson az ellenséggel. Azt mondják, Catulus is hasonlóképpen nyilatkozott minderről, és vádolta Mariust, hogy rosszindulatot tanúsított iránta.

A kimberek gyalogsága az erődítések mögül lassú menetben kezdett előrevonulni és az arcvonal hosszával egyenlő mélységet vett fel: a csatarend mindegyik oldala harminc stádium hosszúságú volt. Mintegy tizenötezer főnyi lovasságuk a felvonulás alkalmával fényes látványt nyújtott. Sisakjukon vadállatok és különféle szörnyetegek fejéhez és agyarához hasonló díszek pompáztak, és mivel még tollat is tűztek rá, termetük magasabbnak látszott, mint a valóságban. Bronzpáncéljuk és fehéren csillogó pajzsuk volt. Kezükben kettős hajítódárdát tartottak, és közelharchoz való nagy, nehéz kardot.

26. Az ellenséges lovasság nem támadta szembe a rómaiakat, hanem jobb felé húzódott és lassan őket is erre akarta téríteni, hogy így maguk és a balszárnyon felvonuló gyalogság közé csalják őket. A római hadvezérek észrevették ugyan a cselt, de katonáikat nem tudták idejében visszatartani. Mihelyt az egyik katona felkiáltott, hogy fut az ellenség, a többiek utánarohantak és üldözőbe vették. Az ellenséges gyalogság ekkor úgy tört rájuk, mint a tenger végtelen, mozgó vize; Marius megmosta kezét, az ég felé emelte, és megfogadta, hogy hekatombát áldoz az isteneknek. Catulus hasonlóképpen imára emelte kezét, és megfogadta, hogy e nap emlékére templomot építtet a jó szerencse istennőjének. Azt is mondják, hogy mikor Mariusnak megmutatták az áldozatul levágott állatokat, hangos szóval felkiáltott: „Enyém a győzelem!”

Sulla és barátai elbeszélése szerint előrenyomulás közben Mariusszal olyasmi történt, ami azt mutatta, hogy a végzet ellene fordult. Amint várható volt, nagy porfelhő kerekedett, mely ellepte mindkét hadsereget. Mikor Marius rohamra indult, nem találta az ellenséget. Vonalaik mellett haladt el, és sokáig menetelt a síkságon. Az ellenség közben véletlenül teljes erejével Catulusra tört, és így, mint Sullától tudjuk - ő szintén itt harcolt -, főleg Catulus és csapatai

szenvedték el az ellenséges támadást. A rómaiakat két dolog segítette a harcban: az egyik a nagy hőség, a másik pedig, hogy a nap a kimberek szemébe sütött. A kimberek igen jól bírták a hideget, mert, mint már említettem is, árnyékos, hideg vidékeken nevelkedtek. A nyári hőség kimerítette őket. Arcukról ömlött a verejték, lélegzeni is alig tudtak, és pajzsukat tartották a fejük fölé. A csata ugyanis a nyári napforduló idejére esett, vagy a rómaiak számítása szerint augusztus - akkor Sextilis hónap - új holdja előtti harmadik napra. De még a porfelhő is növelte a római csapatok önbizalmát, hiszen eltakarta szemük elől az ellenséget. Így nem látták, milyen nagy létszámú, hanem rájuk rohanva, csak a kardjuk ügyébe eső katonákkal ütköztek meg, és már közelharcban voltak, mielőtt a látványtól megijedtek volna. Egyébként szervezetük olyan edzett és gyakorlott volt, hogy egyetlen római katonát sem láttak kifulladni, sem verejtékezni, bár a fojtogató hőségben futva rohamozták meg az ellenséget. Ezt Catulus is megírta állítólag, és magasztaló hangon emlékezett meg katonáiról.

27. Az ütközetben az ellenség legnagyobb és leginkább harcra kész egységei megsemmisültek. Az első vonalban a katonák övükön áthúzott lánccal kötötték össze magukat egymással, hogy soraikat megbonthatatlanná tegyék. A rómaiak a megfutamodókat visszaűzték az erődítményekig, és ott félelmetes látvány szemtanúi voltak. Az asszonyok fekete ruhában, tábori szekereken állva a menekülőket - férjüket, testvéreiket, apáikat - mind megölték. Két kezükkel fojtották meg gyermekeiket, és a szekerek kereke, az igavonó barmok lába alá dobták őket, majd magukkal is végeztek. Mondják, hogy az egyik asszony a szekér rúdjára akasztotta fel magát két gyermekével, akik nyakuknál fogva kötélen lógtak bokájáról. A férfiak meg, minthogy fa nem volt a közelben, nyakukat az ökrök szarvához vagy lábához kötötték, és az ökröket ösztökélve, halálra hurcoltatták vagy tiportatták magukat. A germánok tömegesen követtek el öngyilkosságot, a rómaiak mégis hatvanezer foglyot ejtettek. Az elesettek száma állítólag kétszer ennyi volt.

Az ellenség személyes vagyontárgyait Marius katonái harácsolták össze, de minden egyéb harci zsákmányt, így a hadijelvényeket és kürtöket is állítólag Catulus táborába vitték. Catulus azt bizonygatta, hogy a győzelmet ő vívta ki. Ezen természetesen civódás keletkezett a katonák között is, és a közeli Parma küldötteit kérték fel döntőbírául. Catulus emberei a küldötteket a csatatérre vezették, és megmutatták nekik az ellenséges katonák holttestét; nyilvánvalóan az ő dárdáik ölték meg őket, ezt bizonyította az is, hogy a dárdák nyelére vésve ott állt Catulus neve. Mégis, részben korábbi győzelme miatt, de consuli rangja révén is Marius művének tekintették az egész dolgot. Sokan Róma harmadik megalapítójának nevezték, mert a várost legalább akkora veszedelemtől mentette meg, mint a gallok garázdálkodása volt. Valahány római a maga otthonában feleségével és gyermekeivel együtt megünnepelte a győzelmet, az étel- és italáldozatot mindig az isteneknek és Mariusnak ajánlotta fel. Azt akarták, hogy egyedül tartsa meg mind a két diadalmenetet, de Marius nem akart így diadalmenetet tartani, csakis Catulusszal együtt, így is bizonyítani kívánta, hogy legnagyobb szerencséje idején is mértékletesen tud viselkedni. Meglehet ugyan, hogy félt Catulus katonáitól is, akik bizonyára nem hagyták volna Mariust diadalmenetet tartani, ha ettől a dicsőségtől Catulust megfosztották volna.

28. Az ötödik consulság vége felé Marius annyira vágyott a hatodik elnyerésére, mint más az elsőre sem. Hízelgéseivel igyekezett népszerűvé tenni magát, és mindenben a nép kegyét kereste, ellentmondva nemcsak tisztsége tekintélyének és méltóságának, hanem saját természetének is, mert hajlékony és népszerű akart lenni, pedig a legkevésbé sem volt olyan. Sőt a népgyűlésen a tömeg színe előtt jó hírneve megőrzése végett a lehető legbátortalanabbul viselkedett. Amilyen bátor és rendíthetetlen volt a csatamezőn, bátorsága népgyűléseken teljesen cserbenhagyta, és valósággal elvesztette a fejét, ha a legkisebb dicséretben vagy szidalmazásban részesült. Egyszer mintegy ezer camerinumi lakosnak háborús bátorságáért

római polgárjogot adatott; ez állítólag törvénytelen volt, és mikor felelősségre vonták miatta, kijelentette, hogy a harci zajtól nem hallja a törvény szavát. És mégis, minden harci zajnál félelmetesebb és szörnyűbb volt neki a népgyűlések lármája. Háborúban tekintélyre és hatalomra tett szert, mert szükség volt rá, de a politikai élethez szükséges tulajdonságoknak híjával volt, ezért a tömegek jóindulatához és kegyéhez folyamodott, mivel a legjobb és nem a legnagyobb ember kívánt lenni.

Természetesen így is összeütközésbe került a patríciusokkal; különösen félt Metellustól, hiszen vele valóban hálátlanul viselkedett, az pedig nemes természeténél fogva mindig szembeszállt az olyan emberrel, aki tisztességtelen szándékból hajszolja és különféle kedvezésekkel óhajtja megnyerni magának a tömegek kegyét. Marius mindenáron száműzetésbe szerette volna küldetni Metellust, ezért szövetkezett Glauciával és Saturninusszal, két szemtelen alakkal, akik nagyszámú elszegényedett és a közrend ellen lázadó elemet tartottak hatalmukban, és kettőjük segítségével több törvényjavaslatot terjesztett a népgyűlés elé. Feltüzelte továbbá a kiszolgált katonákat is, odarendelte őket a népgyűlésre és megtámadta Metellust. Rutilius előadása szerint - akinek megbízhatók és hasznosak az állításai, de személyes ellentéte is volt Mariusszal - Marius jelentős összegek szétosztása útján szerezte meg hatodik consulságát és csak vesztegetéssel sikerült elérnie, hogy Metellust mellőzzék. Valerius Flaccus pedig inkább szolgája volt, mint hivatalnoktársa a consulságban. Bizonyos azonban, hogy a nép őelőtte senkit nem választott annyiszor consullá - Valerius Corvinus az egyetlen kivétel, de az ő esetében negyvenöt év telt el első és utolsó hivatali éve között; Marius pedig az első megválasztása után megszakítás nélkül ötször egymás után viselte szerencsésen a consuli hatalmat.

29. Marius leginkább utolsó consulságával gyűlöltette meg magát, különösen mivel Saturninusszal és híveivel sok visszaélést követett el. Ezek sorába tartozott Nonius meggyilkolása. Noniust Saturninus azért tétette el láb alól, mert vele szemben pályázott a néptribunusi hivatalra. Saturninus néptribunusi minőségében földosztási törvényjavaslatot terjesztett elő, amely kimondta: a senatus tagjai esküdjenek meg, hogy megtartják, amit a nép határozott, és semmit sem tesznek ellene. A senatusban Marius ellenezte a törvénynek ezt a záradékát; kijelentette, hogy az esküt nem teszi le, és szerinte nem fogja egyetlen más értelmes ember sem, mert igaz, hogy a törvényben semmi rossz nincs, mégis sértés a senatussal szemben, ha ilyesmire nem rábeszélik, hanem akarata ellenére kényszerítik. Nem azért mondta ezt, mert valóban így gondolta, hanem hogy Metellusnak ekképpen vessen kikerülhetetlen kelepcét. A hazugságot erénynek és ügyességnek tartotta, és pillanatig sem gondolt rá, hogy a senatusnak adott szavát megtartsa. Metellusról ellenben tudta, hogy elveihez mindig hű, és, Pindarosz szavai szerint, hiszi, hogy

színigazságon épül fel a fényes erény.

Éppen azért azt akarta, hogy Metellus kötelezze el magát az eskü megtagadására, és ha majd csakugyan megtagadta, kitegye a nép jogos haragjának.

A dolog így is történt. Metellus kijelentette, hogy nem teszi le az esküt, mire a senatus ülése szétoszlott. Néhány nappal később Saturninus mint néptribunus szónoki emelvénye elé szólította a senatorokat, és kényszerítette őket, hogy letegyék az esküt. Marius is megjelent, mire mindenki elhallgatott, és minden szem feléje fordult. Ő meg kijelentette, hogy búcsút mond éretlen szájhősködéseinek a senatusban, mert nem elég vastag a nyaka ahhoz, hogy ilyen fontos ügyben egyszer s mindenkorra végleges nyilatkozatot tegyen. Kész megesküdni és engedelmeskedni a törvénynek, ha már egyszer ez a törvény. Bölcselkedő megjegyzésével azonban csak szégyenletes állásfoglalását akarta takargatni.

Marius esküjét a nép nagy tetszéssel és tapssal fogadta. Az arisztokraták azonban mélyen elkeseredtek és gyűlölködtek Marius köpönyegforgatása miatt. De féltek a néptől, és sorban egymás után letették az esküt. Végre Metellusra került a sor. Barátai kérve kérték, tegye le ő is az esküt, és kerülje el a kellemetlen következményeket, melyek Saturninus fenyegetése szerint az esküt megtagadó senatorokra várnak. Metellus azonban kitartott elhatározása mellett, hogy - elveihez híven - nem teszi le az esküt, és inkább vállalja tettének következményeit, mint hogy becstelenséget kövessen el. A forumról távozóban így szólt a körülötte állókhoz: „Valóban hitvány ember, aki rosszat cselekszik; de mindennapi dolog az, ha valaki olyankor cselekszik jót, mikor veszélytelenül teheti. A jó embert az jellemzi, hogy akkor is jót tesz, ha az veszéllyel jár."

Saturninus ekkor határozatot hozatott, hogy a consulok tiltsák el Metellust tűztől, víztől, továbbá a lakásától is. A csőcselék legalja szívesen meg is gyilkolta volna, de a legelőkelőbb polgárok sietve védelmére keltek. Metellus el akarta kerülni, hogy személye miatt zendülés törjön ki, és a következő józan szavakkal hagyta el Rómát: „Vagy jobbra fordulnak a dolgok, és akkor, ha a nép megbánja tettét, és hív, visszajövök, vagy minden marad a régiben, akkor pedig jobb, ha távol vagyok." Hogy milyen tiszteletet és szeretetet élvezett Metellus szám-űzetése alatt, hogyan élt a bölcselkedésbe merülve Rhodosz szigetén, jobb, ha majd a róla szóló életrajzban mondjuk el.

30. Marius viszonzásul ezért a szolgálatért kénytelen-kelletlen szemet hunyt Saturninus szélsőséges vakmerősége és hatalma fölött. Nem vette észre, hogy így végzetes bajt okoz, amely háborúval és vérengzéssel zsarnoksághoz és az alkotmány megdöntéséhez vezet. Marius nagyra becsülte az arisztokratákat, bár ugyanakkor a nép kegyét is hajszolta; ezért vállalkozott aztán méltatlan és csalárd tettekre. Egy éjszaka vezető emberek gyűltek össze nála, hogy módot találjanak Saturninus megfékezésére. Marius tudtuk nélkül Saturninust is beeresztette egy másik ajtón. Hasmenés ürügyén a ház egyik végéből a másikba futkosott; egymás ellen uszítva és ingerelve a két felet.

Mikor a senatorok és a lovagok végül is összefogtak egymással, Marius a forumra vezényelte csapatait, s a Capitoliumra űzte és vízhiánnyal megadásra kényszerítette őket, minthogy a vízvezetéket elzáratta. A senatorok és lovagok lemondtak az ellenállásról, magukhoz hívatták Mariust, és az úgynevezett közhűségre hivatkozva megadták magukat. Marius minden igyekezetével meg akarta menteni őket, de hiába; útban a forum felé mindegyiket megölték. Így aztán Marius gyűlöletessé tette magát mind a főnemesség, mind a köznép előtt. Legközelebb, mikor a censorokat újraválasztották, nem jelöltette magát, bár mindenki várta. Inkább engedte, hogy kevésbé kiváló jelöltek pályázzanak, mert félt a kudarctól. Eljárását szépítette, hangoztatván, hogy nem szeretné magát a polgárok életmódjának és erkölcseinek szigorú megbírálása miatt meggyűlöltetni.

31. A Metellus visszahívását indítványozó javaslat megtárgyalásakor Marius szóval és tettel mindent elkövetett ellene, de hiába, végül is letett róla. A nép nagy lelkesedéssel elfogadta a javaslatot, és mivel Marius nem tudta Metellus visszatérésének látványát elviselni, elhajózott Kappadokiába és Galatiába. Ürügyül azt hozta fel, hogy áldozatot kell bemutatnia Kübelének, mert már korábban fogadalmat tett rá. Távozásának valódi oka más volt, mint amit a nép tudott. Mivel a béke és a polgári életmód semmiképpen sem felelt meg természetének, és a háborúban nőtt nagy emberré, biztosra vette, hogy lassanként dicsősége és befolyása elhervad a tétlenségben és a nyugalomban; ezért keresett alkalmat új lehetőségekre.

Remélte, hogy zavart kelthet az ázsiai országok uralkodói között, kiváltképpen pedig, hogy harcra ingerelheti Mithridatészt, akiről úgyis az a hír járta, hogy háborúra készül Róma ellen. Így rögtön rábíznák a háború vezetését Mithridatész ellen, s megtölthetné Rómát új

diadalmenetekkel, házát pedig a pontoszi királyságból szerzett zsákmánnyal és fejedelmi kincsekkel. Bár Mithridatész a legudvariasabban és kellő tisztelettel fogadta, ő hajthatatlanul és megingathatatlanul így szólt hozzá: „Király, vagy igyekezz erősebb lenni a rómaiaknál, vagy némán teljesítsd parancsaikat.” Mithridatészt megdöbbentették ezek a szavak, mert bár gyakran tárgyalt a rómaiakkal, ilyen nyers őszinteséggel még sohasem beszéltek vele.

32. Rómába visszatérve Marius a forum közelében építtetett magának házat. Talán, mint maga mondta, hogy kímélje látogatóit a hosszú út fáradalmaitól, talán azt gondolta, hogy pusztán a távolság miatt nem keresik fel őt többen, mint másokat. Ez azonban korántsem igaz. Mivel a baráti társalgásban és a politikai életben elmaradt mások mögött, mint valami háborús intézményt, béke lévén, egyszerűen elhanyagolták.

Mariust nem bosszantotta, ha mások elhomályosították dicsőségét, de igen bántotta, hogy Sulla kettőjük viszálykodására alapozta szerencsés politikai pályafutását, noha főként az arisztokraták Marius elleni gyűlölete tette őt fontos személlyé. Amikor a numidiai Bocchus kitüntetésképpen a Róma szövetségese címet kapta, és a Capitoliumon győzelmi jelvényeket tartó Niké-szobrokat helyezett el és melléjük egy aranyozott figurákból álló szoborcsoportozatot is állított, amely azt a jelenetet ábrázolta, amint Iugurthát átadja Sullának, Marius a haragtól és a féltékenységtől valósággal dührohamot kapott, és azt hajtogatta, Sulla ellopta tőle győzelme dicsőségét; azt is fejébe vette, hogy a szoborcsoportozatot erőszakkal eltávolíttatja a helyéről. Sulla is igen felbőszült Marius ellen, és viszályuk már csaknem nyílt erőszakhoz vezetett, amikor közbejött a szövetséges háború, amely váratlanul zúdult Rómára. Itália legharciasabb és legnagyobb néptörzsei fogtak össze Róma ellen, és kis híján megtörték Róma vezető szerepét, mert nemcsak fegyverekkel és katonákkal látták el magukat kitűnően, hanem hadvezéreik is rendkívül bátrak és ügyesek voltak, így mindenképpen méltó ellenfelei lettek a rómaiaknak.

33. Ez a háború, amely tarka volt viszontagságokban és változatos esélyekben, oly mértékben növelte Sulla hatalmát és tekintélyét, mint ahogyan Mariusét csökkentette. Az a vélemény alakult ki róla, hogy lassú a támadásokban, félénk és nem vállalkozó szellemű minden egyéb ügyben, vagy mert öregsége kioltotta belőle korábbi tettvágyát és szenvedélyét (Marius ekkor már elmúlt hatvanöt éves), vagy mert, mint maga is beismerte, teste gyenge volt és idegbántalmakban szenvedett, és erejét túlhajtva, merő szégyenérzetből vállalkozott a hadjáratra. Nagy harc után így is győzelmet aratott, és megsemmisítette az ellenség hatezer főnyi haderejét. Vigyázott, hogy az ellenség tőrbe ne csalja, és noha körülzárták, kitartott állásaiban, és visszautasította az ellenség gúnyos kihívását. Mint mondják, egy alkalommal Publius Silo, a legkiválóbb ellenséges hadvezér így szólt hozzá: „Ha valóban olyan nagy hadvezér vagy, Marius, jöjj, és küzdjünk meg egymással.” Erre Marius így válaszolt: „Ha nagy hadvezér vagy, kényszeríts rá, hogy harcoljak akkor is, ha nem akarok.” Más alkalommal az ellenség kedvező alkalmat nyújtott a támadásra, de a rómaiak bátortalanok voltak, és mindkét fél visszahúzódott. Marius ekkor gyűlésbe hívta katonáit, és így szólt hozzájuk: „Nem tudom, kit nevezzek gyávábbnak, titeket-e vagy az ellenséget. Az ellenség nem tudta elviselni, hogy a ti hátatokat nézze, ti pedig azt, hogy az ellenség tarkóját lássátok.” Végül is betegségére való hivatkozással lemondott a főparancsnokságról.

34. Később, mikor az itáliaiak vereséget szenvedtek, nagy versengés folyt Rómában különböző népvezérek közreműködésével, hogy ki nyerje el a Mithridatész elleni háború főparancsnokságát. Mindenki meglepetésére Sulpicius néptribunus, egy erőszakos ember, Marius nevét vetette fel, és proconsuli rangú fővezérnek javasolta Mithridatész ellen. A nép véleménye megoszlott. Egyesek Mariust támogatták, mások inkább Sullát kívánták, és felszólították Mariust, menjen a baiaei fürdőbe és gyógyíttassa öregségtől és reumától gyötört

testét, hisz ő maga is elismeri, hogy beteg. Marius tudvalevőleg ott a Misenumi-hegyfok közelében fényes villát épített, amely sokkal kényelmesebb és fényűzőbb volt, mint amilyen illett volna a számtalan háborúban és hadjáratban tevékenyen részt vett férfihoz. Ezt a villát egyébként, mint mondják, Cornelia hetvenötezer, majd nem sokkal később Lucius Lucullus két és fél millió drakhmáért vásárolta meg. Ilyen gyorsan nőtt a fényűzés, és ilyen sok pénzt fizettek ki a pompáért.

Marius gyermekes becsvággyal próbálta legyőzni öregségét és gyengeségét. Napról napra megjelent a Campus Martiuson, részt vett az ifjak tornagyakorlatain, és megmutatta, hogy szervezete gyors a fegyverforgatásban, és kitűnő a lovaglásban, bár öregkorában erősen elhízott, és így mozgása nehézkessé vált.

Egyeseket mindez igen meghatotta, és külön elmentek megnézni, milyen lelkesen vesz részt Marius az atlétikai versenyeken. De a helyesen gondolkodó emberek szánalmas látványnak tartották becsvágyát és kapzsiságát. Hiszen Marius szegény emberből lett dúsgazdaggá, és az ismeretlenségből emelkedett a legmagasabb helyre, de nem ismerte fel jó szerencséje korlátait. Nem elégedett meg vele, hogy csodálják, és ahelyett, hogy csendben élvezte volna, amit szerzett, híres ember létére, többszöri diadalmenettel maga mögött úgy viselkedett, mint akinek mindent ezután kell még elnyernie. Öregkora nem gátolta, hogy útra keljen Kappadokiába és Pontoszba, és hadat viseljen Arkhelaosz és Neoptolemosz, Mithridatész helytartói ellen. Különösen nevetségesnek tűnt az az ürügy, amellyel eljárását megindokolta; azt mondta ugyanis, csak azért vállalja a hadjárat fővezérségét, hogy fiát megtanítsa a hadviselés tudományára.

35. A közállapotok már régen megromlottak és lezüllöttek Rómában, mikor Marius Sulpicius vakmerőségében megtalálta a legalkalmasabb eszközt a közjó teljes lerombolásához. Sulpicius sok tekintetben Saturninus csodálója és utánzója volt, kifogásolta, hogy közügyekben bátortalan és határozatlan. Ő azonban teljes határozottsággal a lovagrend tagjai közül hatszáz főnyi fegyveres testőrséggel vette magát körül, és ezeket „ellen-senatusának” nevezte. Testőreivel fegyveres támadást intézett a népgyűlésen a két consul ellen, és mikor az egyik elmenekült, Sulpicius a fiát fogatta el, és ölette meg. Sulla, üldözői elől menekülve, elhaladt Marius háza előtt, és meglepő módon nála keresett menedéket. Így sikerült megmenekülnie, mert üldözői mit sem sejtve futva továbbmentek. Azt mondják, Marius később maga engedte ki Sullát egy másik ajtón, s így baj nélkül kiszökve, eljutott hadseregéhez. Emlékirataiban azonban Sulla tagadja, hogy Marius házába menekült, hanem odahurcolták, hogy megbeszélje vele az intézkedéseket, amelyek megszavazására Sulpicius kényszerítette akarata ellenére. Sulpicius előzőleg fegyveres testőreivel körülvéve, kivont karddal Marius házába hurcoltatta; végül is onnan a forumra ment, és teljesítette Sulpicius pártjának követelését és visszavonta a törvényszünetet elrendelő senatusi határozatot.

A hatalom ekkor Sulpicius kezébe került, s ő Mariust választatta meg hadvezérnek. Marius nyomban hozzákezdett a hadjárat előkészületeihez, de mielőtt elindult, két katonai tribunusát Sullához küldte, vegyék át tőle a hadsereget. Sulla azonban fellázította és Róma ellen vezette a parancsnoksága alatt álló, legalább harmincötezer főnyi sereget. A fellázadt katonák első dolga az volt, hogy a Marius által küldött tribunusokat megöljék.

Marius ekkor Sulla több párthívét legyilkoltatta. A rabszolgáknak felajánlotta, felszabadítja őket, ha csatlakoznak hozzá, de állítólag csak három rabszolga engedelmeskedett a felhívásnak. Mikor Sulla bevonult a városba, Marius csak gyenge ellenállást tanúsított. Hamarosan leverték és elmenekült.

Mihelyt elhagyta a várost, párthívei minden irányba szétszéledtek, és mivel már besötétedett, Marius Soloniumban, egyik vidéki birtokán húzta meg magát. Fiát elküldte, hozzon élelmet apósa, Mucius közeli birtokáról, maga pedig lement a tengerpartra, Ostiába, ahol barátja, Numerius hajója már várt rá. Majd mielőtt fia megérkezett, mostohafiával, Graniusszal elhajózott.

A fiatal Marius közben megérkezett Mucius birtokára és beszerzett, összeszedett mindenfélét, de mivel a másnap ott érte, alig tudott ellenségei elől elrejtőzni, akik lovon érkeztek a birtokra, valamit gyanítva. A birtok felügyelője idejében meglátta őket. Erre elbújtatta a fiatalembert egy babbal megrakott szekéren, majd az ökröket befogta, és elindult a város felé; később szembetalálkoztak a lovasokkal, így a fiatal Marius szerencsésen eljutott felesége házába, összeszedte a legszükségesebb útiholmikat, és a következő éjjel ő is lement a tengerpartra. Itt felült egy hajóra, és szerencsésen átkelt Afrikába.

36. Az idős Marius hajója hátszéllel haladt az itáliai part mentén. Mivel azonban félt egy Geminius nevű ellenségétől, aki vezető ember volt Terracinában, kérte a hajósokat, kerüljék el ezt a várost. Szívesen teljesítették volna kérését, de szél támadt a tenger felől. Hatalmas hullámok keletkeztek, és félő volt, hogy a hullámok közt a hajó elsüllyed. Marius erősen szenvedett a tengeribetegségtől, ezért Circeiben nagy nehezen kikötöttek. Partra szálltak már csak azért is, mert a vihar fokozódott és élelmiszerük fogytán volt. Céltalanul bolyongtak a parton, mint mikor az ember nagy nyomorúságok idején szabadulni szeretne a jelentől, és reményét a bizonytalan jövőbe veti. Ellenségük volt a föld, és ellenségük a tenger is. Féltek, hogy találkoznak valakivel, de attól is féltek, hogy nem találkoznak senkivel s így élelemhez sem juthatnak. Már esteledni kezdett, mikor néhány pásztor vetődött útjukba, de azok semmit sem adhattak, amire szükség volt. Felismerték azonban Mariust, és azt tanácsolták, távozzék minél gyorsabban, mert rövid ideje több lovast láttak, amint átkutatták a vidéket, és őt keresték.

Marius nagy szorultságában és látván, hogy társai az éhségtől teljesen elerőtlenedtek, letért hát az útról és a sűrű erdőben megbújva nagy nehezen eltöltötte valahogy az éjszakát. Másnap reggel éhségtől űzve és fel akarván használni megmaradt erejét, mielőtt teljesen kimerülne, visszament a tengerpartra és lelket öntött társaiba, bátorítva őket, ne csüggedjenek a végső remény előtt, amelyben ő rendületlenül bizakodott, amióta csak réges-régen egy jóslatot hallott. Fiatal gyermek korában falun élt, és egyszer egy fáról lehulló sasfészket fogott fel köpenyében; a fészekben hét sasfióka volt. Szülei csak álmélkodtak, mikor meglátták, és megkérdezték a jósokat, akik kijelentették, fiuk lesz a legnagyobb ember a világon, és hétszer nyeri el a legfőbb tisztséget és hatalmat.

Sokan azt mondják, ez valóban így történt. Mások viszont Marius akkori és későbbi menekülése közben hallották ezt, és el is hitték, és feljegyezték, pedig nem egyéb üres mendemondánál. A sas két tojásnál többet sohasem tojik, és tévedett Muszaiosz is, mikor ezt mondta:

Tojik épp hármat, kikotol kettőt, fölnevel egyet.

De ismeretes, hogy Marius még a legnagyobb veszélyben, száműzetése idején is gyakran kijelentette, hét ízben fogja elnyerni a consulságot.

37. Mintegy húszstádiumnyira lehettek az itáliai Minturnae városától, mikor egy feléjük tartó lovascsapatot pillantottak meg és két teherszállító hajót is. Ahogy csak a lábuk bírta, minden megmaradt erejüket összeszedve rohantak a parthoz, és a vízbe vetették magukat, hogy kiússzanak a hajókhoz. Granius és társai elérték az egyik hajót, és az átszállította őket a

szemben levő Aenaria szigetére. Marius azonban nehéz testű és gyámoltalan volt, és csak két szolgája támogatásával tudott a víz színén maradni, míg elérték a másik hajót.

Közben a lovascsapat a parthoz érkezett. Kiabáltak a hajósoknak, hogy vagy kössenek ki, vagy dobják ki a hajóból Mariust, és menjenek, ahová akarnak. Marius könnyek között könyörgött és a hajó gazdái néhány pillanatnyi habozás után meg is mondták a lovas katonáknak, nem adják át nekik Mariust, mire azok gorombán szitkozódva továbbmentek.

A hajósok nyomban ezután megint mást gondoltak. A hajót a part felé irányították és kikötöttek a Liris folyó torkolatában, erősen elmocsarasodott területen. Felszólították, szálljon ki a hajóból, szerezzen magának valahol élelmet és pihenje ki fáradalmait, míg kedvező szél jön. Ez hamarosan bekövetkezhetik, mondták, mihelyt a szél a tenger felől eláll, és a part felől kezd erősebben fújni. Marius beleegyezett; a hajósok kivitték a partra, ott lefeküdt egy réten, és sejtelme sem volt róla, mi történik vele. A hajósok hajójukra visszatérve nyomban felszedték a horgonyt, és továbbmentek. Úgy gondolkoztak, bizony nem lett volna tisztességes dolog Mariust kiadni, viszont saját biztonságukat veszélyeztetik, ha megmentik.

Marius most már egészen magára maradt. Sokáig csendben feküdt a parton, majd nagy nehezen összeszedte magát és bolyongott úttalan utakon. Mély zsombékokon, sárral és vízzel tele árkokon botorkált keresztül, míg végre elérkezett egy öreg halász kalibájához, lába elé borult, és úgy kérte, mentse meg és segítsen rajta; ha megmenekül ettől a veszélytől, nagyobb jutalomban lesz része, mint remélné. Az öregember talán régebbről ismerte Mariust, vagy pedig külseje után előkelő embernek ítélte, és azt mondta, ha pihenni akar, arra jó a kunyhója, de ha üldözői elől menekül, elbújtatja valahol, ahol nagyobb nyugalma lesz.

Marius ezt kérte; az öregember bevezette a mocsár közé, és felszólította, bújjon a folyó partján egy üregbe. Majd nádat és mindenféle könnyű anyagot rakott rá, hogy eltakarja anélkül, hogy felsértené.

38. Nem sokkal később zaj és zavaros hangok hallatszottak a kaliba felől. Geminius ugyanis több emberét elküldte Terracinából Marius felkutatására. Közülük néhányan véletlenül rábukkantak az öregemberre, megijesztették és megszidták, hogy Róma ellenségét fogadja be és rejtegeti. Marius ekkor előjött rejtekhelyéről, levetkőzött és a mocsár sűrű iszapos vizébe vetette magát. Üldözői elől azonban így sem menekülhetett, mert kihúzták az iszapból és úgy, ahogy volt, ruhátlanul Minturnaeba vitték, s ott átadták a helyi hatóságoknak. Ekkor már minden várost értesítettek, hogy közérdekből fel kell kutatni Mariust, és ha bárki elfogja, végezzen vele. A hatóságok mégis úgy döntöttek, kivizsgálják előbb az ügyet, és Mariust egy Fannia nevű asszony házában őrizetbe helyezték.

Fanniáról feltételezték, hogy régebbi sérelme miatt ellensége Mariusnak. Az asszonynak egy Titinnius nevű férfi volt a férje. Elváltak, s ő visszakövetelte hozományát, amely jelentékeny összegre rúgott. Titinnius erre házasságtöréssel vádolta meg az asszonyt, és ügyük Marius elé került hatodik consulsága idején. Az ügy tárgyalása közben kiderült, hogy Fannia erkölcstelen életmódot folytatott, de férje ezt akkor is tudta már róla, mikor feleségül vette és hosszú ideig együtt élt vele. Marius az ügyet nagyon szigorúan bírálta el: a férjet a hozomány visszatérítésére, az asszonyt pedig szeméremsértés okán négy rézsestertius bírság megfizetésére kötelezte.

Fannia semmi jelét sem adta sértődöttségének. Ellenkezőleg, mihelyt meglátta Mariust, nemhogy neheztelt volna rá, inkább jól ellátta, és biztatta. Marius megköszönte, és azt mondta, valóban bizalommal néz a jövő elé, mert egy előjelet látott.

Az előjel ez volt: Mikor őrizőivel megérkezett Fannia házához, kinyílt a kapu, és egy szamár jött ki rajta, majd elszaladt inni egy közeli forráshoz. A szamár először megállt Marius előtt, és szemtelen, vidám tekintettel mérte végig, aztán nagyot ordított, és vadul ugrándozott

körülötte. Marius e jelből azt olvasta ki, mint mondta, hogy az istenség tengeren és nem a szárazföldön át óhajtja menekvését, mert a szamár hozzá sem nyúlt a száraz szénához, hanem a vízhez sietett. Marius ezt elmondta Fanniának, aztán lefeküdt pihenni, és kérte, csukják be szobája ajtaját.

39. Közben Minturnae vezetői és elöljárói megbeszélték a helyzetet, és úgy határoztak, hogy Mariust haladéktalanul kivégeztetik. Mivel azonban erre a feladatra a város polgárai közül senki nem vállalkozott, egy gall vagy kimber származású lovas katona - mindkét változatot ismeri a hagyomány - ment be karddal kezében Marius szobájába. A szobának az a része, ahol Marius feküdt, alig kapott világosságot, sőt meglehetősen sötét volt, és állítólag a katona úgy látta, hogy Marius szeme szikrázik a sötétben, és dörgő hangja így szólt a sarokból: „Ember, hogyan merészeled te Caius Mariust megölni?”

Erre a barbár katona eldobta kardját, és kirohant a szobából. Közben csak azt kiáltozta hangosan: „Nem tudom megölni Caius Mariust.”

Mindenki nagyon megdöbbent, az emberek szívében részvét és megbánás ébredt. Szemrehányást tettek maguknak, hogy törvénytelen és hálátlan határozatot hoztak az ellen a férfiú ellen, aki megmentette Itáliát, és akitől a segítséget megtagadni önmagában bűn volna. „Hadd menjen hát, meneküljön, ahová csak akar, érje utol másutt a sors keze. Mi pedig imádkozzunk az istenekhez, bocsássák meg nekünk, hogy Mariust szegényen és ruhátlanul engedtük el magunktól.”

Ettől a gondolattól vezettetve valamennyien elmentek hozzá, hogy közrefogva kísérjék le a tengerpartra. Mindenki lelkesen segíteni akarta valamivel, és bár nagy sietségben voltak, mégis késlekedtek; a tenger felé útba esett ugyanis Marica szent ligete, és a helyi vallási szokások megtiltották, hogy a ligetből bármit kivigyenek, ami egyszer ott volt. Ha pedig a ligetet elkerülik, az nagy időveszteséggel jár. Végül is egy idősebb ember hangos szóval kijelentette, hogy egyetlen út sem tilos vagy járhatatlan, amelyen át megmenthetik Mariust. Elsőként magához is vett néhány tárgyat, amit a hajóra készültek vinni, és keresztülment vele a szent ligeten.

40. Ezzel a lelkesedéssel mindent gyorsan összeszedtek és egy Belaeus nevű ember hajót ajánlott fel Mariusnak. Később ugyancsak ő megfestette a történteket, és a képet felajánlotta a szentélynek, melyet ott emeltek, ahol Marius hajóra szállt.

Kedvező szél és jó szerencse segítségével Marius eljutott Aenaria szigetére; ott találta Graniust és többi barátját. Együtt indultak el hajón Libüába, de ivóvizük elfogyott, és így kénytelenek voltak kikötni a szicíliai Erycina kikötőjében. A terület a római quaestor fennhatósága alatt állt, és kicsi hija, hogy el nem fogta Mariust, amikor partra szállt. Emberei közül, akik vízért mentek, tizenhatot megölt. A menekülők sietve folytatták útjukat és a nyílt tengeren át eljutottak Meninx szigetére. Marius itt értesült róla, hogy fiának Gethegusszal együtt sikerült elmenekülnie, és útban vannak Hiampszalhoz, Numidia királyához, hogy segítséget kérjenek tőle. Ennek a jó hírnek Marius nagyon megörült, felbátorodott, majd folytatta útját Karthágó felé.

Afrikában a propraetor ebben az időben Sextilius volt, egy római férfi, akit Marius sem jóban, sem rosszban nem részesített soha. Azt várhatta volna, hogy szánalomból segítségét is felajánlja. Ehelyett alighogy Marius néhány társa kíséretében partra szállt, egy lictor jelent meg előtte, megállt, és a következőket mondta neki: „Marius, Sextilius propraetor megtiltja, hogy partra szállj Afrikában. Ha parancsának nem engedelmeskedel, azt üzeni, hogy a senatus határozatának értelmében Róma ellenségeként fog bánni veled.”

Mariust e szavak hallatára a fájdalom és méltatlanság érzése szinte elnémította. Sokáig némán állt és nézett a lictorra, aki végül is megkérdezte tőle, mit felel, mit üzen a propraetornak. Marius hangosan felsóhajtott, és ezt mondta: „Mondd meg neki, hogy láttad a számkivetett Mariust ülni Karthágó romjain!" E szavakkal Marius találóan vont párhuzamot Karthágó sorsa és a maga változó szerencséje között.

Közben Hiampszal, Numidia királya kétszínű szerepet játszott. A fiatal Mariust és kísérőit elhalmozta figyelmessége minden jelével, de valahányszor távozni akartak, valamilyen ürüggyel mindig visszatartotta őket. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez a huzavona semmi jóra nem vezet. Ekkor azonban olyasmi történt, ami hasznukra vált. A fiatal Marius nagyon jóképű legény volt, és a király egyik ágyasát igen felháborította, hogy így bánnak vele. A szánalom csak ürügy volt a kezdődő szerelemre. Marius eleinte visszautasította a nő közeledését, de mikor látta, hogy nincs más út a menekvésre, és a leányt őszinte érzés, nem érzéki szenvedély vezeti, viszonozta érzelmeit és segítségével sikerült megmenekülnie kísérőivel együtt, sőt hamarosan atyjával is találkozott.

Apa és fiú nagy szeretettel üdvözölték egymást, majd a tengerparton sétálgatva, egymással viaskodó skorpiókat láttak. Marius ezt rossz jelnek tekintette. Tüstént felszálltak egy halászhajóra és átkeltek a szárazföldtől nem nagy távolságra fekvő Cercina szigetére. Alighogy elindultak, észrevették a király lovasait, akik ugyanoda tartottak, ahonnan ők elindultak. Marius szerint ez volt az egyik legnagyobb veszedelem, amelyből megszabadult.

41. Rómában közben híre érkezett, hogy Sulla több csatát vívott Boiótiában Mithridatész hadvezéreivel; ezalatt a két viszálykodó consul fegyvert fogott és megütköztek egymással, és Octavius győzött. Elűzte Cinnát, aki már-már megpróbált zsarnokként uralkodni, és helyére Cornelius Merulát választatta meg consullá. Cinna viszont Itália más részein toborzott hadsereget magának, s háborúra készült Octavius és Merula ellen.

Marius az eseményekről értesülvén elhatározta, hogy mihelyt lehet, áthajózik Itáliába. Maga mellé vett néhány mór lovast Libüából, továbbá olyanokat, akik Itáliából menekültek, együttesen mintegy ezer embert. Ezekkel indult útnak és az etruriai Telamonban kötött ki, és mihelyt partra szállt, kiáltványban szabadságot ígért a rabszolgáknak. De sok szabad ember, földműves és pásztor is sietett a tengerpartra, amikor nevét meghallotta. Mariusnak sikerült rábeszélnie a fiatal és erős férfiakat, csatlakozzanak hozzá. Így néhány nap alatt jelentős haderőt gyűjtött, azonkívül felfegyverzett negyven hajót.

Marius tudta, hogy Octavius feddhetetlen jellemű férfiú, aki hatalmát csak szigorúan törvényes keretek között hajlandó fenntartani. Tudta azt is, hogy Cinna gyanús Sullának és ellensége a jelenlegi alkotmánynak. Marius tehát úgy döntött, hogy Cinnához csatlakozik haderejével. Követeivel megüzente Cinnának, hogy mint consulnak mindenben engedelmeskedik neki. Cinna örömmel fogadta Marius ajánlkozását, proconsuli címmel tüntette ki, és vesszőnyalábokat és más hatalmi jelvényeket küldött neki. Marius azonban azt mondta, hogy ezek a kitüntetések nem illenek sorsához. Szegényes ruhát öltve, száműzetése napjától növesztett hosszú hajjal, a hetvenen túli aggastyán roskatag lépéseivel járkált, hogy könyörületet keltsen, de szánalmasságába belevegyült tekintetének megszokott vadsága, és megalázkodás hatotta át lelkét, amelyet azonban a sorscsapások inkább elvadítottak, mint megtörtek. Bármennyi megalázás érte, szellemét semmi sem tudta megtörni, és balsorsában még féktelenebbé vált.

42. Miután üdvözölte Cinnát és találkozott a katonákkal, nyomban munkához látott, és teljesen új helyzetet teremtett. Azzal kezdte, hogy hajóival elzárta a gabonaszállító hajókat, a kereskedőket kifosztotta, így ura lett a piacnak. Ezt követőleg körbehajózott és elfoglalta a parti városokat, végül árulás útján bevette Ostiát. A kincseket elrabolta, sok embert meg-

öletett, és mikor hidat veretett a folyón, teljesen elvágta az ellenséget minden, tengeren érkező szállítmánytól. Ezután hadait Róma ellen vezette, és először is elfoglalta a Ianiculust.

Octavius nem annyira tapasztalatlanságával, hanem azzal ártott a közügynek, hogy túlzottan figyelembe vette a törvényességet, miközben a közérdek rovására elhanyagolta a szükség követelményeit.

Így például, bár többször is unszolták, sorozzon be rabszolgákat hadseregébe, és ígérje meg, hogy felszabadítja őket, Octavius azt válaszolta, nem adja át a rabszolgáknak azt a hazát, melyből Caius Mariust a törvényeknek engedelmeskedve kizárta. Amikor a fiatal Metellus - annak a Metellusnak a fia, aki fővezér volt Libüában és később Marius mesterkedésére száműzték - Rómába érkezett, sokkal jobb hadvezérnek bizonyult, mint Octavius. A katonák ott is hagyták Octaviust, és Metellushoz jöttek és kérték, vegye át ő a fővezérséget, és mentse meg Rómát. Nemcsak jól harcolnának, mondották, hanem győznének is, ha tapasztalt és erélyes hadvezérük lenne. Metellus haragosan válaszolt nekik, és azzal küldte el őket, menjenek vissza a consulhoz, mire a katonák átpártoltak az ellenséghez. Metellus emiatt annyira kétségbeesett, hogy elhagyta Rómát.

Octavius Rómában maradt. Kaldeus csillagjósok, papok és Sibylla könyveinek magyarázói elhitették vele, hogy majd minden jóra fordul. Octavius minden tekintetben józan gondolkodású férfiú volt, aki nagyon vigyázott, hogy minden hízelgés nélkül, az ősi szokásoknak és törvényeknek megfelelően változtathatatlan szabályrendszerként megőrizze consuli tisztsége tekintélyét. Ebben a vonatkozásban volt mégis egy gyengéje. Több időt töltött kuruzslók és csillagjósok, mint államférfiak és hadvezérek társaságában. Végül is mielőtt Marius bevonult Rómába, előreküldött emberei a forumon leráncigálták Octaviust a szónoki emelvényről és meggyilkolták. Állítólag ekkor is kaldeus írásokat találtak nála. Valóban a sors szeszélye, hogy e két kiváló hadvezér közül Mariusnak javára vált, hogy hallgatott a jóslatokra, Octaviusnak pedig vesztét okozta.

43. A senatus ilyen körülmények között ült össze, hogy követeket küldjön Cinnához és Mariushoz. Kérték mindkettőt, vonuljanak be a városba, és kíméljék meg a lakosok életét. A követeket Cinna, a consul hivatali székén ülve fogadta és szavaikra jóakaratúan válaszolt. Marius ott állt a consul széke mellett, és bár egyetlen szót sem szólt, dühös arckifejezése és komor tekintete világosan mutatta, hogy mihelyt teheti, vérfürdőt rendez a városban.

A követek távozása után Cinna testőrségével vonult be Rómába, de Marius megállt a kapunál. Haragosan gúnyolódva azt mondta, hogy őt száműzték, és a törvény tiltja, hogy hazája földjére lépjen. Ha szükség van rá, új határozattal töröljék a száműzetést kimondó törvényes határozatot. Ő maga teljes tisztelettel viseltetik a törvények iránt, és szabad városba érkezik. Erre összehívták a népgyűlést, de mielőtt három vagy négy tribus leadta volna szavazatát, Marius felhagyott a színleléssel. Mellőzte törvényes visszahívását a száműzetésből és bevonult a városba testőreivel, akiket a felszabadított rabszolgák közül válogatott ki és „bardüai gárdájának” nevezett. A gárda Marius egyetlen szavára, gyakran egyetlen fejbólintására sok embert megölt. Többek közt szeme láttára karddal megtámadtak és felkoncoltak egy Ancharius nevű senatort és volt hadvezért, aki mikor Mariusszal találkozott, Marius nem viszonozta köszöntését. Ettől kezdve, ha Marius valakinek nem viszonozta megszólítását, testőrei jelnek tekintették, és az utcán nyomban végeztek vele. Így Marius személyes jó barátai is rémülettel és aggodalommal köszöntek neki, ha véletlenül találkoztak vele.

Mikor már sok embert lemészároltak, Cinna megelégelte és megunta a vérengzést, de Marius vérszomjas dühe napról napra fokozódott, és legyilkoltatott mindenkit, akire a legcsekélyebb ok miatt is gyanakodott. Minden utca, az egész város tele volt a rejtőzködők és menekülők üldözőivel és nyomozóival. Bebizonyosodott, hogy sem a vendégbarátság, sem a barátság nem

megbízható a végzettel szemben. Alig akadt olyan ember, aki el ne árulta volna a nála menedéket keresőket. Épp ezért külön dicsérettel kell megemlékezni Cornutus rabszolgáiról. Ezek elbújtatták gazdájukat saját házában, majd a sok holttest közül egyet nyakánál fogva felakasztottak, ujjára pedig aranygyűrűt húztak, így mutatták meg Marius testőreinek, és mintha csakugyan Cornutus lett volna, díszesen eltemették. A csalást senki nem vette észre, és így Cornutusnak rabszolgái segítségével sikerült elmenekülnie Galliába.

44. Marcus Antoniusnak, a szónoknak is akadt egy jó barátja, de mégis szerencsétlenül járt. Az illető szegény plebeius volt. Mivel Róma egyik legkiválóbb vezető emberét fogadta házába, tehetségéhez képest a legjobbat akarta nyújtani neki, és ezért elküldte egyik rabszolgáját borért a közeli vendéglőbe. A rabszolga gondosan kóstolgatott, és mikor az egyik drágább fajtából vásárolt, a vendéglős megkérdezte tőle, miért vesz ilyen drágát és jót a megszokott, közönséges újbor helyett. A rabszolga minden további nélkül elmondta neki, mint régi ismerősének, hogy Marcus Antonius rejtőzködik náluk, gazdája neki viteti a bort. A vendéglős azonban aljas és jellemtelen ember volt, s mihelyt a rabszolga elment, rohant Mariushoz, aki éppen vacsoránál ült. Eléje vezették, és felajánlotta, hogy elárulja Marcus Antoniust. Azt mondják, Marius a hír hallatára felkiáltott és örömében tapsolni kezdett. Fel akart kelni az asztaltól, hogy személyesen siessen a megjelölt helyre, de barátai visszatartották, és így Anniust küldte el néhány katonával; azt is megparancsolta neki, hozza el mielőbb Marcus Antonius levágott fejét. A házhoz érkezve, Annius megállt a kapuban, a katonák pedig a lépcsőn felmentek a lakásba. Ott találták ugyan Antoniust, de egyik katona a másikat biztatta és noszogatta, hogy végezzen vele. Úgy látszik, valamennyit megbűvölte Antonius elragadó szónoki egyénisége, és mikor beszélni kezdett hozzájuk, s életéért könyörgött, egyikük sem mert nemhogy hozzányúlni, de még csak rá sem nézni, hanem fejüket lehajtva könnyeztek. Múlt az idő, Annius is felment a lakásba. Látta, hogy a katonák Antonius szavaitól egészen ellágyultak és elérzékenyültek. Leszidta őket, odarohant Antoniushoz, és maga vágta le a fejét.

Lutatius Catulus Marius consultársa volt, együtt tartottak diadalmenetet a kimbereken aratott győzelem után. Mikor többen szót emeltek érdekében, és kérlelték Mariust, csak annyit mondott: „Meg kell halnia.” Catulus erre bezárkózott szobájába, nagy halom szénből tüzet rakott, és megfulladt.

A lefejezett, utcára dobott holttestek - az emberek egyszerűen átlépkedtek rajtuk - már szánalmat sem keltettek, mindenki csak remegett és félt a látványtól. Legnehezebb volt elviselni az úgynevezett „bardüai gárda” kegyetlenkedéseit. Lemészárolták a családapákat otthonukban, meggyalázták gyermekeiket, megbecstelenítették feleségüket. Fosztogattak, gyilkoltak korlátlanul, míg Cinna és Sertorius csapatai közös megegyezéssel körül nem vették táborukat és alvás közben mind egy szálig le nem öldösték őket.

45. Közben más szelek kezdtek fújdogálni. Hírek érkeztek mindenhonnan, hogy Sulla befejezte a Mithridatész elleni hadjáratot, visszaszerezte az elveszített tartományokat, és nagy haderővel útban van a tengeren Itáliába. Ezek a hírek átmenetileg hoztak enyhülést és rövid pihenőt a sok borzalom után, mert az emberek is úgy gondolták, hogy legalább addig a háború újból nem szakad rájuk. Mariust ekkor választották meg hetedízben consullá. Az év első napján, január elsején foglalta el hivatalát, és még ugyanazon a napon egy Sextus Licinius nevű embert letaszíttatott a Tarpeii-sziklárol. Ezt mindenki rossz előjelnek tekintette, nemcsak Marius pártja, de egész Róma szempontjából.

Marius ekkor már a küzdelmektől elfáradt és a gondoktól kimerült, és összeroppant. Lelkiereje, amely a kiállott szörnyű félelmek és fáradságok közepette megrendült, nem viselte el az új háború, új küzdelmek roppant gondját. Tisztán látta, hogy ellenfele ez alkalommal nem Octavius vagy Merula, szedett-vedett csőcselék és lázongó tömeg vezetői, hanem Sulla,

aki a múltban egyszer már elűzte Rómából, és most Mithridatészt a Fekete-tengerig kergette vissza. Az efféle gondolatok egészen összetörték; visszaemlékezett hosszú vándorútjaira, meneküléseire, a szárazföldön és tengeren átélt veszélyekre. Kibírhatatlan kétségbeesés fogta el; éjszakáit rettegésben töltötte, éjszakai látomások és nyomasztó álmok között. Közben mintha egy hang mindig csak ezt mondta volna neki:

Rettentő az oroszlán odva, ha elhagyatott is.

Leginkább az álmatlan éjszakáktól félt, és ivásra és korához nem illő részegeskedésre adta fejét, hogy elűzze álmatlanságát és borba fojtsa gondjait. Végül mikor a tengerről hírnök érkezett, új félelem vett erőt rajta. Így nem sok kellett hozzá, hogy a jövő miatt aggódva és a jelen fölött utálkozva és gyűlölködve megbetegedjék. Tüdőgyulladást kapott, amint Poszeidóniosz, a bölcselő mondja, ő ugyanis betegsége alatt személyesen kereste fel valami ügyben, melynek elintézését vállalta. Caius Piso, a történetíró másként adja elő az eseményeket. Szerinte Marius, egyszer barátaival együtt lakomáról távozva, útközben beszélni kezdett életéről, felsorolta sorsának sűrű változásait. Elbeszélését azzal fejezte be, értelmes ember ne bízza magát a sors szeszélyére. Ezután elköszönt társaitól, ágynak dőlt, és hét nappal később meghalt.

Mások azt mondják, hogy kielégíthetetlen becsvágya nyíltan megmutatkozott betegsége alatt is s szinte az őrületig fajult: azt képzelte, hogy a Mithridatész elleni háború fővezére; különböző mozdulatokat és testhelyzeteket vett fel, amint a csatában szokása volt, sűrű harci üvöltést hallatott és nagy hangon parancsokat osztogatott. Ilyen őrjöngő és olthatatlan volt a vágya ez után a háború után mohósága és hatalomvágya miatt. Bár hetven évet élt, és Rómában először őt választották meg hét ízben consullá, királyokhoz illő háza, vagyona volt, mégis panaszkodott balsorsára, hogy szegényen kell meghalnia, mielőtt elérte élete vágyát.

46. Platón, amikor közel volt halála, magasztalta védőszellemét és jó sorsát, mert embernek született, hellénnek és nem barbárnak, nem oktalan állatnak, s hozzá még Szókratésszel egy időben élhetett. Ott van azután a tarszoszi Antipatrosz is, aki, mint mondják, halála óráján számba vett minden jót, amivel a sors életében megajándékozta, és még azért is hálás volt, hogy szerencsésen utazott Athénba, így kinyilvánította, mennyire hálás a sors minden adományáért, és hogyan őrzött meg élete végéig mindent, emberi sorsunk legbiztosabb kincsesházában, az emlékezetben. Feledékeny és értelmetlen emberek emlékezetéből nyomtalanul enyészik el minden élmény. Ezért semmit sem tudnak felfogni és megőrizni, hanem a jót nélkülözik, reménykedve tekintenek a jövőbe, a jelent meg elszalasztják. Pedig ami a jövőben történik, azt tönkreteheti a sors, a jelen viszont nem vehető el tőlünk. Eldobják a jelen ajándékait, mint ami nem is az övék, és csak álmodoznak a bizonytalan jövőről. De nincs ebben semmi meglepő. A külső világ áldásait csak úgy élvezhetjük, ha a józan értelem és a műveltség biztos alapjain nyugszanak, különben összehordva és halomba gyűjtve sem elégíthetik ki olthatatlan lelki szomjúságunkat.

Így halt meg Marius tizenhetednapra hetedszeri consullá választása után. Róma megkönnyebbüléssel és örömmel fogadta a hírt, mert vad és kegyetlen zsarnokságtól szabadultak meg. De alig telt el néhány nap, Róma lakosai tapasztalhatták, hogy az öreg helyébe fiatal és friss erejű zsarnokot kaptak. A fiatal Marius hamarosan kimutatta irgalmat nem ismerő kegyetlenségét, mikor a város legnemesebb és legelőkelőbb polgárait sorra megölette. Mivel az ellenséggel szemben vakmerőnek és rettenthetetlennek mutatkozott, eleinte „Mars fiának” nevezték, de mikor tetteiből igazi jellemét megismerték, „Venus fiának” kezdték hívni. Végül a Sulla csapatai által körülzárt Praenestében több sikertelen próbálkozást tett élete megmentésére, de amikor a város elesett, s menekülésre nem maradt reménye, önkezével vetett véget életének.

SERTORIUS - EUMENÉSZ

SERTORIUS[28]

1. Nincs abban semmi furcsa, hogy a szerencse változandóságának következményeképpen véletlenül számtalan egyforma esemény történik az idők végtelen folyamán. Mert vagy a várható esetek száma határtalan, s akkor a véletlennek kimeríthetetlen bőségben nyílik alkalma azonos események előidézésére, vagy pedig korlátozott számban fordulnak elő olyan lehetőségek, amelyek bizonyos események megtörténéséhez vezetnek, s akkor elkerülhetetlenül szükséges, hogy azonos előidéző okok azonos események megtörténésére vezessenek. Egyesek különös kedvteléssel gyűjtik össze olvasmányaikból vagy hallomásból az olyan véletlen eseményeket, amelyek azt a látszatot keltik, hogy számításból és előre megfontolt szándékkal jöttek létre, így például, hogy két nevezetes Attisz[29] volt, az egyik szíriai, a másik arkadiai, s mindkettőt vadkan ölte meg; két Aktaión[30] volt, s egyiket saját kutyái, a másikat szerelmesei tépték szét; két Scipio élt, akik közül az egyik leverte a karthágóiakat, a másik meg városukat tette a föld színével egyenlővé; Iliont Héraklész Laomedón lovai[31] miatt, Agamemnón pedig az úgynevezett faló segítségével rombolta le, harmadízben viszont Kharidémosz, azért, mert egy ló elesett a város kapujában, és a kaput az ilioniak nem tudták gyorsan bezárni. Két olyan város[32] van, Iosz és Szmürna, amely a legillatosabb növényektől kapta nevét, s Homérosz, a költő, mint mondják, egyikben született és a másikban halt meg. Tegyük hozzá ezekhez még, hogy a legharciasabb hadvezérek, akik többnyire csellel és furfanggal éltek, Philipposz, Antigonosz, Hannibál, s akinek életrajzát most kezdjük el megírni, Sertorius, félszeműek voltak. Az utóbbiról elmondhatjuk, hogy tartózkodóbb volt a nőkkel szemben, mint Philipposz, megbízhatóbb barát, mint Antigonosz, irgalmasabb ellenségeihez, mint Hannibál, és nem volt kevésbé értelmes, mint bármelyik ezek közül; a szerencse mostohább volt hozzá mindegyiküknél, s a sorssal mindig nehezebben birkózott meg, mint nyílt ellenfeleivel, de tapasztalatban azért egyenlőnek tartotta magát Metellusszal, bátorságban Pompeiusszal, szerencsében Sullával, hatalomban Rómával, amellyel, mint száműzött és idegen, barbár csapatok élén szállt szembe.

A görögök közül leginkább a kardiai Eumenészt hasonlíthatjuk hozzá; mindketten vezérségre termettek, és szívesen fordultak cselhez háborúikban; mindketten száműzetésbe mentek, idegen csapatok élén harcoltak, és a sors igazságtalan s kegyetlen halállal sújtott mindkettőjükre, mindketten összeesküvésnek estek áldozatul, s azok gyilkolták meg őket, akikkel győzelmet arattak az ellenség felett.

2. Quintus Sertorius a sabin Nursia város egyik előkelő családjából származott. Apját elveszítette, s özvegy anyja, akit, úgy látszik, nagy szeretettel vett körül, kitűnő neveltetésben részesítette. Édesanyja neve állítólag Rhea[33] volt. Peres ügyekben nagy gyakorlatra tett szert, és szónoki képességeivel egészen fiatal kora ellenére is némi befolyást szerzett a városban; de háborúkban elért fényes sikerei más irányba terelték becsvágyát.

3. Első alkalommal Caepio alatt szolgált, amikor a kimberek és a teutonok betörtek Galliába; a rómaiak ekkor rosszul harcoltak, és Sertorius futás közben elvesztette lovát, majd sebesülten átjutott a Rhodanus túlsó partjára; olyan edzett és erős férfi volt, hogy fegyverzetével és pajzsával együtt úszott át a sebes sodrású folyón. Midőn az ellenség sok tízezernyi csapatával nagy fenyegetések között másodszor is támadásra indult, nagy dolog volt, ha egy római katona a helyén kitartott és teljesítette vezére parancsát. A vezér Marius volt, és Sertorius arra

vállalkozott, hogy kikémlelje az ellenség helyzetét. Gall ruhát öltött, és a gallok nyelvéből megtanult néhány gyakrabban használt szót, ami a velük való beszélgetéshez elég volt, majd elvegyült a barbárok között. Miután mindent megnézett és meghallgatott, amit csak fontosnak tartott, visszatért Mariushoz, s ezért kitüntetést kapott tőle. A hadjárat hátralevő részén annyira kimutatta kitűnő ítélőképességét és merészségét, hogy hadvezére megtisztelő magas rangot adott neki. A kimber és teuton háború után Didius praetor mint katonai tribunust Hispaniába küldte, ahol a telet a keltiberek városában, Castulóban töltötte. Itt a katonák közt a nagy jólétben fegyelmezetlenkedtek, állandóan részegeskedtek, úgyhogy a barbárok lenézték őket, majd egy éjszaka segítséget kértek a szomszéd város lakóitól, a gürikosziaktól; ezek meglepték a rómaiakat szállásaikon, és legyilkolták őket. Sertorius néhányadmagával kimenekült a városból, összegyűjtötte azokat, akik szintén kimenekültek, és körülvette velük a várost. Azt a kaput, amelyen a barbároknak észrevétlenül sikerült bejutni a városba, nyitva találta, de nem követte el ugyanazt a hibát, mint ők, hanem őröket állított, hatalmába kerítette a várost minden oldalról, és a fegyverképes férfiakat mind megölte. Miután végzett velük, megparancsolta katonáinak, hogy rakják le fegyverzetüket és felsőruháikat, s a barbárokét vegyék fel, és kövessék abba a városba, ahonnan éjszakai támadóikat kiküldték ellenük. A fegyverzet formája tévedésbe ejtette a barbárokat. A kapukat nyitva találta, és nagy tömeg embert fogott el, akik azért mentek eléjük, hogy sikeresnek vélt vállalkozásuk után köszöntsék barátaikat és polgártársaikat. Így a rómaiak a férfilakosság legnagyobb részét már a város kapujánál megölték, a többieket pedig, akik önként megadták magukat, eladták rabszolgáknak.

4. Ettől kezdve Sertoriusról sokat beszéltek Hispaniában, majd midőn visszatért Rómába, quaestorrá nevezték ki Gallia Cisalpinában, s hozzá még válságos időben. Kitört a marsus háború, s ő azt a megbízást kapta, hogy sorozzon katonákat és készíttessen fegyvereket. Amikor a többi fiatal lassúságával és erélytelenségével ellentétben gyorsan és buzgón járt el ebben a megbízatásában, mindenki sejtette, hogy nagy tettekre hivatott férfiú lesz belőle. De nem hagyott fel harctéri vakmerőségével akkor sem, amikor magasabb katonai beosztást kapott, hanem csodálatra méltó tetteket hajtott végre, s életét nem kímélve vállalta a veszélyeket a harcban, s ennek következtében fél szemét elveszítette. Ezzel azonban mindig valósággal dicsekedett. Mások, mondta, nem vihetik magukkal állandóan bátorságukért kapott kitüntetéseiket, néha le kell tenniök nyakláncaikat, dárdáikat és koszorúikat, de nála mindig megmaradnak vitézségének ismertetőjegyei, s ha az emberek látják veszteségét, látják vitézségét is. De a nép is illő megtiszteltetésben részesítette; amikor belépett a színházba, tapssal köszöntötték és a nevén szólították. Olyan megtiszteltetés volt ez, amelyben nála sokkal idősebb és hírnevesebb emberek sem egykönnyen részesültek. Mégis amikor a néptribunusságra pályázott, Sulla ellenzése miatt kudarcot vallott; nyilvánvalóan innen eredt Sulla elleni gyűlölete. Midőn Marius Sullától legyőzve száműzetésbe ment, Sulla elindult a Mithridatész elleni háborúba. Az egyik consul, Octavius ekkor Sulla pártjára állt, de a forradalmár Cinna igyekezett lelket önteni Marius széthullóban levő pártjába. Sertorius hozzá csatlakozott, már csak azért is, mert Octaviust a kelleténél gyengébb kezű embernek és olyannak tartotta, aki nem bízik Marius barátaiban. A forumon a két consul barátai nagy csatát vívtak, és Octavius győzött; Cinna és Sertorius pártja tízezernél nem sokkal kevesebb embert veszített. Erre mindketten elmenekültek, de az Itáliában szétszóródott csapatokat összeszedték, és hamarosan olyan helyzetbe kerültek, hogy szembeszállhattak Octaviusszal.

5. Mikor Marius hazaérkezett Libüából és jelentkezett Cinnánál mint consulnál, hogy magánemberként óhajt szolgálni alatta, mindenki más azon a véleményen volt, hogy el kell fogadni, csak Sertorius ellenezte; akár mert azt hitte, hogy Cinna kevesebb tekintettel lesz rá, ha sokkal nagyobb hadvezér áll rendelkezésére, akár mert attól félt, hogy Marius mindent felforgat zsarnoki hajlamaival, és mint győztes, korlátot nem ismerve hágja majd át az igazság

határait. Azt fejtegette, hogy győzelmük után kevés tennivalójuk marad, és ha Mariust elfogadják, minden hatalom és dicsőség ezé a hatalom közös birtoklásában összeférhetetlen és megbízhatatlan emberé lesz. Cinna azt felelte, hogy bár Sertorius okoskodása helyes, de ő restellné és nem is tudja a módját, hogyan utasítsa vissza Mariust, akit ő szólított fel a közös cselekvésre. Sertorius ekkor félbeszakította Cinnát, s így szólt: „Én azt gondoltam, hogy Marius önszántából érkezett Itáliába, és csak a magunk érdekét néztem, de tőled már a kezdet kezdetén is helytelen eljárás volt, hogy tanakodtál annak hozzánk csatlakozásáról, akinek a jövetelét te magad kívántad; el kell tehát Mariust fogadnod és fel kell használnod, mert, adott szóról lévén szó, semmiféle megfontolásnak nincs helye." Így aztán Cinna magához hívta Mariust, és háromfelé osztva a haderőt, hárman osztozkodtak a vezérségben.

Mikor a háború befejeződött, Cinna és Marius olyan erőszakosan és kegyetlenül járt el, hogy a rómaiak a háború minden baját aranykornak tekintették. Mint mondják, csak Sertorius nem ölt meg senkit bosszúból, és csak ő nem élt vissza hatalmával, sőt Marius eljárását nyíltan rosszallta, Cinnát pedig személyes közbenjárásával kérlelte, hogy legyen több mérséklettel. Ott voltak aztán végül a rabszolgák, akiket Marius a háborúban szövetségeseivé, majd zsarnokoskodása idején testőreivé s így hatalmassá és gazdaggá tett. Részben Marius jóváhagyásával, sőt felszólításával, részben saját erőszakosságuk révén törvénytelenkedtek volt gazdáikkal; legyilkolták őket, feleségeiket meggyalázták, és erőszakoskodtak gyermekeikkel. Sertorius mindezt tűrhetetlennek találta, s táborhelyükön valamennyiüket, szám szerint nem kevesebbet, mint négyezret, felkoncoltatott.

6. Midőn Marius meghalt, s nem sokkal később Cinnát meggyilkolták, a fiatalabb Marius pedig Sertorius akarata ellenére törvénytelenül elnyerte a consulságot, továbbá a Carbók, a Norbanusok és a Scipiók sikertelenül harcoltak Sulla ellen, s az ügyek állása részint a vezérek gyávasága és erélytelensége, részint a katonák árulása következtében reménytelenül rosszra fordult, nem volt semmi értelme, hogy Sertorius végignézze a dolgok további romlását, amit a főbb hatalom birtokában levők ostobasága okozott. Végül Sulla Scipio közelében ütötte fel táborát, barátságot színlelt iránta, mint aki helyre akarja állítani a békét, közben pedig katonáit fellázította ellene. Sertorius ezt előre megmondta Scipiónak, hogy figyelmeztesse, de nem győzte meg. Így aztán teljesen kétségbeesve a város jövőjén, útnak indult Hispaniába azzal a szándékkal, hogy ha hatalmát ott meg tudja szilárdítani, menedéket ajánlhat fel bajba került barátainak.

A hegyek között heves zivatarok érték utol, s az ott lakó barbárok csak adó és fizetség ellenében engedték meg neki, hogy az úton átvonuljon. Társai méltatlankodtak, s elviselhetetlennek tartották, hogy egy római proconsul adót fizessen nyomorult barbároknak, de Sertorius nem sokat adott arra, amit ők szégyenletesnek tartottak, s azt mondta, hogy ezzel a pénzzel az időt vásárolja meg, amelynél semmi nem lehet becsesebb annak, aki nagy dolgokra tör; a barbárokat így pénzzel lekötelezte és gyorsan eljutott Hispaniába. Itt erős és harcias népeket talált, amelyek az odaküldött mindenkori praetori rangú tisztviselők kapzsisága és gőgössége miatt mindenféle idegen fennhatósággal szemben ellenségesen viselkedtek; neki azonban sikerült a vezető embereket nyájas viselkedésével, az egyszerű népet pedig az adók elengedésével megnyernie. De a legnagyobb népszerűséget a beszállásolások megszüntetésével szerezte meg; katonáit ugyanis rászorította, hogy a városok tőszomszédságában építsenek téli szállást maguknak, s ő volt az első, aki itt ütötte fel sátorát. De nem bízta rá magát teljesen a barbárok jóakaratára, hanem a római telepesek közül a katonasorban levőket felfegyverezte, mindenféle hadigépeket meg hajókat építtetett, és jól kézben tartotta a városokat. A béke dolgában szelídnek, de az ellenség elleni felkészülésében félelmetesnek mutatkozott.

7. Amikor megtudta, hogy Sulla hatalmába kerítette Rómát, s Marius és Carbo párthíveit szétverte, azonnal azt várta, hogy leverésére hadvezért és sereget küld ellene; ezért Iulius Salinatort hatezer nehéz fegyverzetű gyalogossal a Pireneusok hágóinak elzárására küldte. Nem sokkal később Sulla valóban odairányította Caius Anniust, aki, midőn látta, hogy Iulius bevehetetlen állásokat foglalt el, tétlenül vesztegelt a hegyek lábánál. De valami Calpurnius, mellékneve szerint Lanarius, tőrbe csalta Iuliust, és megölte, katonái pedig elvonultak a Pireneusok magaslatairól, mire Annius nagy haderővel átkelt a szorosokon, és szétverte azokat, akik útját állták. Sertorius nem tudta felvenni vele a harcot, és Új-Karthágóba menekült háromezer emberével; ott hajóra szállt, átkelt a tengeren és a maurusok földjén kötött ki. Katonái azonban vigyázatlanok voltak, mert amikor ivóvízért partra szálltak, a barbárok rájuk támadtak. Sertorius sok emberének elvesztése után visszahajózott Hispaniába, de elűzték. Ekkor a hozzá csatlakozó kilikiai kalózhajókkal támadást intézett Pitüussza szigete ellen, legyőzte az Annius által odaküldött őrséget, és partra szállt. Annius azonban nemsokára megjelent sok hajóval és ötezer nehéz fegyverzetű gyalogossal. Sertorius megkísérelt döntő tengeri csatát vívni, bár hajói inkább gyors járatú és könnyű, mint harcra alkalmas járművek voltak. Közben erős nyugati szél támadt, s a könnyű hajók nagyobb részét ráhajtotta a parti sziklákra; őt magát néhány hajójával a szélvihar elzárta a nyílt tengertől, az ellenség pedig a szárazföldtől, s így tíz napon át küzdött a habok és az erős tengerár ellen, és csak nagy nehezen menekült meg.

8. Amikor a szél elállt, elhajózott néhány, szétszórtan fekvő, vízben szegény sziget mellett, s itt töltötte az éjszakát. Innen továbbmenve áthaladt a Gadeirai-szoroson. Jobb kéz felől hagyta a hispaniai partokat, és kevéssel a Baetis folyó torkolata felett kötött ki. Ez a folyó az Atlanti-óceánba ömlik, és Hispania közelében elterülő vidékét róla nevezték el.

Itt hajósokkal találkozott, akik nemrégiben tértek vissza az Atlanti-szigetről. Két sziget ez, amelyet keskeny csatorna választ el egymástól, Libüától tízezer stádiumnyira fekszenek, s a Boldogok szigetének[34] hívják őket. Nagy időközökben mérsékelt mennyiségű eső hull a szigeteken, langyos és harmatot hozó szelek járnak, s a jó termékeny talaj nemcsak szántásra és vetésre alkalmas, hanem oly sok és ízletes gyümölcs is megterem magától, hogy a lakosok kényelmesen, minden munka nélkül megélhetnek. Ezenfelül az évszakok váltakozása közötti mérsékelt átmenetek miatt a szigeteken nagyon egészséges a levegő. A szárazföld felől fújó északi és keleti szél ugyanis a közbeeső nagy távolság miatt szétszóródnak, csaknem teljesen erejüket vesztik, a déli és nyugati szél pedig, amely a tenger felől éri a szigeteket, langyos futó esőket és enyhe harmatot hoz magával, amely a talajt felfrissíti és termékennyé teszi. Ezért a barbárok közt is erősen tartja magát az a hit, hogy itt találhatók az elíziumi mezők, és ez a boldogok lakóhelye, ahogyan Homérosz megénekelte.

9. Sertorius, mikor ezt meghallotta, csodálatos vágyat érzett, hogy a szigeteken telepedhessék le, és ott éljen csendességben, szabadon a zsarnokságtól és a soha nem szűnő háborúktól. Amikor a kilikiaiak ezt megtudták, akik nem békére és nyugalomra, hanem gazdagságra és zsákmányra vágytak, elhajóztak Libüába, hogy Aszkaliszt, Iphtha fiát visszaültessék Mauruszia trónjára. De Sertorius nem esett kétségbe, hanem elhatározta, hogy azok segítségére megy, akik Aszkalisz ellen harcoltak, hogy így katonái is, akik új remények kezdetét és másfajta vállalkozások lehetőségét nyerik, nem oszolnak szét nehézségek közepette. Mauruszia lakosai örömmel fogadták, s ő mindjárt munkához látott. Leverte Aszkaliszt, és táborát ostrom alá vette. Majd midőn Sulla Paccianust küldte ki egy hadsereggel Aszkalisz megsegítésére, Sertorius megütközött vele, megölte, a legyőzött hadsereget pedig megnyerte magának, és ostrommal bevette Tingét, ahova Aszkalisz menekült.

A libüaiak azt mondják, hogy ebben a városban temették el Antaioszt; Sertorius ki is nyittatta a sírját, mert nagy méretei miatt nem hitt a barbároknak, de amikor a sírban, mint mondják, hatvan könyök hosszúságú holttestet talált, megdöbbent, és miután áldozatot mutatott be, újra betemettette, s így még csak növelte az Antaiosz iránti tiszteletet és kegyeletet. A tingéiek közt elterjedt monda szerint Antaiosz halála után felesége, Tingé Hérakléssze élt együtt; ebből a viszonyból született Szophax, aki az ország királya lett, és az általa alapított várost anyjáról nevezte el. Szophax fia Diodórosz, aki sok libüai népet tett alattvalójává, egy görög sereg segítségével, amely a Héraklész által odatelepített olbiaiakból és mükénéiekből állott. De ennek a történetnek eredete annak is tulajdonítható, hogy Iuba saját dicsőségét kívánta nagyobbítani, aki minden királyok között legbuzgóbban foglalkozott a történetírással, és állítólagos őseit Szophaxtól és Diodórosztól származtatta.

Sertorius, amikor ura lett az országnak, nem bánt igazságtalanul azokkal, akik kérésükkel hozzá fordultak és megbíztak benne, sőt visszaadta nekik javaikat, városaikat és kormányrendszerüket, s megelégedett azzal, amit önként és jó szándékkal adtak neki.

10. Miközben azon töprengett, hova forduljon, a lusitanok követeket küldtek hozzá és felszólították, hogy legyen a vezérük. A rómaiak részéről fenyegető veszedelemmel szemben mindenképpen szükségük volt nagy tekintélyű és tapasztalt vezérre, s egyedül benne bíztak, miután hallottak jelleméről azoktól, akik közelebbről ismerték. Mint mondják, Sertorius nem esett könnyen áldozatául sem a gyönyörnek, sem a félelemnek, természeténél fogva rettenthetetlen volt a veszélyek között, és mérsékletet tanúsított jó szerencséjében; nyílt csatában, szemtől szemben az ellenséggel, az akkori hadvezérek közül senki nem volt nála merészebb. És amikor az ellenség kijátszására és cselvetésre volt szükség, erős hadállást kellett elfoglalni vagy folyón gyorsan átkelni, az alkalomnak megfelelően mester volt az ellenfél félrevezetésében és megtévesztésében. A bátorság jutalmazásában bőkezű volt, a hibák megtorlásában pedig mérsékletet mutatott. Bár ez a vadság és kegyetlenség, ahogyan élete vége felé a kezén levő túszokkal bánt, azt mutatja, hogy nem volt nyájas természetű, és csak számításból vagy kényszerűségből mutatta magát szelídnek. Én azonban meg vagyok róla győződve, hogy az őszinte és józan meggondoláson alapuló erényt a szerencse semmiféle változása sem tudja az ellenkezőjére változtatni; bár nem lehetetlen, hogy alapjában véve a józan és derék jellemű emberek magatartását a sors forgandósága megváltoztatja, ha meg nem érdemelten érik őket szerencsétlenségek. Úgy gondolom, ez történt Sertoriusszal is; így aztán amikor jó szerencséje elhagyta, és dolgai rosszra fordultak, kegyetlen volt azokhoz, akik rosszul bántak vele.

11. Ekkortájt történt, hogy a lusitanok meghívására útra kelt Libüából. A lusitanokat teljhatalmú hadvezérükként katonailag megszervezte, és velük hódította meg Hispania szomszédos népeit; ezek közül a legtöbben önként csatlakoztak hozzá, mert szelíd és tettre kész vezér hírében állott. Nemegyszer azonban cselhez is folyamodott, hogy ravasz módra megnyerje őket magának. Ezek közül először is hadd mondjam el a szarvasünő esetét.

Egy Spanus nevű, egyszerű falusi parasztember egy frissen borjadzott, vadászok elől menekülő szarvastehénnel találkozott. A tehenet elszalasztotta, de a borját, amelynek különös, tiszta fehér színe meglepte, üldözőbe vette és elfogta. Véletlenül Sertorius ezen a vidéken ütötte fel hadiszállását, és mivel minden vadat vagy mezőgazdasági terméket, amit ajándékba vittek neki, örömmel elfogadott, s az ajándékokat bőkezűen viszonozta, Spanus is hozzá vitte el és neki adta a kis szarvasborjút. Sertorius elfogadta az ajándékot, bár eleinte nem örült neki különösebben; idővel azonban, mikor a szarvasborjút úgy megszelídítette és olyan engedelmessé tette, hogy hallgatott a nevére és elkísérte útjaira (nem zavartatván magát a sok embertől és harci lármától), lassanként isteni jelentőséget tulajdonított neki, s kijelentette, hogy a szarvas Diana ajándéka, aki titkos dolgokat nyilvánított ki neki. Jól tudta, hogy a barbárok

nagyon babonás természetűek. Ilyen ötletei voltak: Ha például titkon küldött üzenetből értesült róla, hogy az ellenség valahol betört és valamelyik területet vagy valamelyik várost elpártolásra akarja bírni, azt színlelte, hogy a szarvas álmában megjelent neki, és felszólította, hogy haderőit tartsa készenlétben; majd pedig mikor valamelyik vezére győzött, a hírnök érkezését eltitkolta, felkoszorúzta a szarvast, s katonáit felszólította, hogy legyenek vidámak, s áldozzanak az isteneknek, mert jó hírt fognak hallani.

12. Így tette őket kezessé, és így engedelmeskedtek neki még jobban. Azt hitték, hogy maga az isten vezeti őket, s nem egy idegen ember elméje. Ugyanakkor az események is emellett tanúskodtak, s hatalma minden emberi várakozást meghazudtolva növekedett. Azzal a kétezerhatszáz emberrel ugyanis, akiket rómaiaknak nevezett, hozzájuk adva azt a hétszáz libüait, akikkel átkelt Lusitaniába, s akikhez még négyezer kerek pajzsos lusitaniai gyalogos és hétszáz lovas is járult, felvette a harcot négy római praetorral, akik alatt százhúszezer gyalogos, hatezer lovas, kétezer íjas és parittyás szolgált, és megszámlálhatatlanul sok várost tartottak hatalmukban, míg az ő birtokában összesen húsz város volt. És mégis, bár eleinte csak ilyen kisszámú és jelentéktelen haderő felett rendelkezett, nemcsak nagy népeket hódított meg és sok várost foglalt el, hanem az ellene harcoló vezérek közül Cottát tengeri csatában verte le a Mellaria melletti tengerszorosban, Fufidiust, Baetica kormányzóját a Baetis partjainál, ahol kétezer rómait ölt meg, Hispania Ulterior proconsulát, Domitius Calvinust pedig quaestora győzte le; Thoraniust, akit Metellus küldött ellene egy hadsereg élén, megölte; magát Metellust, aki akkor a legnagyobb és leghíresebb ember volt a rómaiak között, több ízben súlyosan megverte és olyan válságos helyzetbe hozta, hogy Gallia Narbonensisből Lucius Manliusnak kellett segítségére sietnie, Pompeius Magnust pedig Rómából küldték sietve egy haderővel Hispaniába.

Metellus nem tudta, hogy harcoljon ezzel a vakmerő emberrel, aki minden nyílt ütközet elől kitért, s könnyű fegyverzetű, mozgékony hispaniai hadseregével örökösen változtatta helyzetét, míg ő nehéz fegyverzetű gyalogosaival szabályszerű csatákhoz szokott, és vezetője volt annak a nehézkes, gyors mozgásra képtelen phalanxnak, amelyet kitűnően képzett ki arra, hogy a közelharcban támadó ellenséget visszaverje és legyőzze, de nem értett sem hegymászáshoz, sem ahhoz, hogy felvegye a harcot ezekkel a szélsebesen elfutó és ugyanolyan gyors üldözésbe kezdő csapatokkal, s arra is képtelen volt, hogy, mint azok, eltűrje az éhezést, s meglegyen tűz és sátrak nélkül.

13. De Metellus egyébként is már korosabb ember volt, s annyi sok és nagy küzdelem után hajlott a kényelemszerető és elpuhult életre, míg Sertorius fiatalos erejének virágjában volt, s szervezete csodálatosan edzett és alkalmas az erőkifejtésre, a gyorsaságra és az egyszerű életmódra. Ittas még mulatozásai közben sem volt, hozzászokott, hogy könnyen viselje el a nagy fáradalmakat, a hosszú meneteléseket és az állandó ébrenlétet, s megelégedett a legsilányabb, legkevesebb élelemmel is; szabad idejében sétált vagy vadászott, s így jól tudta, hogyan juthat egérúthoz, aki futni kényszerül, és hogyan lehet bekeríteni az üldözött ellenséget akár megközelíthető, akár megközelíthetetlen helyeken. Így aztán Metellus, bár nem is jutott hozzá, hogy megütközzék vele, olyan károkat szenvedett, mintha legyőzték volna, Sertorius pedig, bár ellenfele elől futott, az üldözők előnyeit élvezte. Sertorius elvágta ellenfelét a vízszerzéstől, és megakadályozta élelem-utánpótlását; ha előrenyomult, útját állta, ha megállapodott, örökösen zavarta, ha ostromba kezdett, megjelent és ő vette ostrom alá azzal, hogy elvágta utánpótlási vonalaitól, úgyhogy a rómaiak egészen kétségbeestek; majd amikor Sertorius párviadalra hívta ki Metellust, a katonák hangosan kiabálva követelték, hogy küzdjön meg vezér a vezérrel és római a rómaival, s amikor Metellus nem fogadta el a kihívást, gúnyt űztek belőle. Metellus azonban csak nevetett rajta, s ebben igaza volt, mert mint Theophrasztosz mondja, a hadvezérnek hadvezér és nem lándzsás közvitéz halálával kell meghalnia. Midőn

Metellus látta, hogy a langobrixok komoly segítséget nyújtanak Sertoriusnak, s vízhiány miatt könnyen beveheti őket (tekintve, hogy a város belsejében egyetlen kút volt, és a városfalakon kívül vagy a falak közelében levő források az ostromlók kezére kerülnének), úgy indult el a város ellen, hogy mivel nem lesz víz, két nap alatt végez az ostrommal. Ezért tehát meghagyta katonáinak, hogy csak ötnapi élelmet vigyenek magukkal. Sertorius gyorsan segítséget küldött az ostromlottaknak; kiadta a parancsot, hogy kétezer tömlőt töltsenek meg vízzel, és bő jutalmat ígért minden tömlőért. A hispaniaiak és a maurusziaiak nagy számban vállalkoztak a feladatra, Sertorius kiválogatta közülük a legerősebbeket és legfürgébbeket, majd elküldte őket hegyi ösvényeken azzal az utasítással, hogy amikor átadják a tömlőket, az ostromban részt nem vevő lakosokat titkon vezessék ki a városból, hogy az ivóvíz elég legyen az ostromlottaknak. Amidőn Metellus erről értesült, nagyon bosszankodott, mert katonáinak élelemkészletei máris kimerültek, s elküldte Aquinust hatezer emberrel élelemszerzés végett. Mihelyt Sertorius ezt észrevette, háromezer emberét lesbe állította egy bozótos szakadékban azon az úton, amelyen Aquinusnak vissza kellett térnie. Sertorius elölről rontott rájuk, szétverte, s részben foglyul ejtette őket. Aquinus maga is elvesztette fegyverzetét és lovát, s úgy jutott vissza Metellushoz, hogy szégyenszemre visszavonult, és a hispaniaiak gúnyolódásának tárgyává lett.

14. Sertorius mindezzel elnyerte a barbárok szeretetét és csodálatát, különösképpen mert a római fegyverek, hadrend és jelszavak bevezetésével megszüntette őrjöngő és vadállatias harcmodorukat, s a nagy rablóbandából valóságos haderővé alakította át. Nem fukarkodott ezüsttel és arannyal sisakjaik díszítésénél, tarkára festett pajzsokat készíttetett nekik, és megtanította őket a hímzett harci köpenyek és tunicák viselésére. Azzal, hogy vállalta ezek költségeit, és velük együtt örült, rendkívül népszerűvé tette magát. De leginkább azzal nyerte meg őket, amit gyermekeikért tett. Összegyűjtötte Osca híres városában a legelőkelőbb ifjakat az egyes törzsekből, s tanítókat fogadott melléjük, akik a görög és római tudományokban oktatták őket. Az ifjak valójában túszok voltak, de tulajdonképpen azért neveltette őket, hogy ha majd felnőnek, rájuk fogja bízni az ország kormányzását és igazgatását. Az apák mérhetetlenül büszkék voltak, midőn látták gyermekeiket, amint bíborszegélyű tógáikban illedelmesen mennek iskolába. Sertorius megfizette taníttatásuk költségeit, gyakran vizsgáztatta őket, a legjobbak közt díjakat osztott ki, s megajándékozta őket azzal az arany nyakékkel, amelyet a rómaiak bullának neveznek. A hispaniaiaknál az a szokás, hogy a vezér körüli harcosok együtt halnak meg a vezérrel, ha az elesik, s ezt a barbárok „áldozatnak" hívják. De míg más vezéreknek csak kevés ilyen pajzshordozójuk és társuk volt, Sertoriust sok ezer olyan ember követte, akik készek voltak vele együtt „feláldozni" magukat. Mondják, hogy amikor hadserege az egyik városnál vereséget szenvedett, s az ellenség szorongatta őket, a hispaniaiak magukkal nem törődve úgy mentették meg Sertoriust, hogy vállról vállra adogatták, amíg el nem jutott a várfalakra, és csak akkor gondoltak menekülésre, midőn vezérüket már biztonságban tudták.

15. De nemcsak a hispaniaiak ragaszkodtak hozzá, hanem az Itáliából érkező katonák is. Így amikor a Sertorius pártjához tartozó Perpenna Vento Hispaniába érkezett sok pénzzel, nagy haderővel, s azzal az elhatározással, hogy a maga erejéből visel háborút Metellus ellen, katonái zúgolódtak és állandóan Sertoriusról beszéltek a táborban, ami nagyon sértette az előkelő származású és gazdag Perpennát. Mikor aztán híre érkezett, hogy Pompeius átkelt a Pireneusokon, a katonák vették fegyverzetüket és fogták a légiók hadijelvényeit, s hangos kiáltozás közben felszólították, vezesse őket Sertoriushoz; mert ha nem, azzal fenyegetőztek, hogy otthagyják, és ahhoz a férfiúhoz mennek, aki képes magát és az alatta szolgálókat megmenteni. Perpenna hajlott a szavukra, Sertoriushoz vezette őket, s csatlakozott hozzá mind az ötvenhárom cohorsával.

16. Sertoriusnak ekkor igen nagyszámú hadserege volt, mert az Iberus folyón inneni területről majdnem mindenki hozzá csatlakozott; az emberek valósággal csődültek, özönlöttek hozzá mindenfelől. A barbárok fegyelmezetlensége és vakmerősége sok gondot okozott neki. Kiabálva követelték tőle, hogy vezesse őket az ellenségre, és bosszankodtak késedelmeskedése miatt. Megpróbálta szép szóval megnyugtatni őket, de midőn látta, hogy szerfölött türelmetlenek és erőszakoskodnak, rájuk hagyta és megengedte, hogy ütközzenek meg az ellenséggel, remélvén, hogy nem szenvednek teljes vereséget, de olyan leckében lesz részük, hogy a jövőben készek lesznek engedelmeskedni. Úgy is történt, amint gyanította. Aztán segítségükre ment, feltartóztatta őket futásukban és biztonságban visszavezette őket a táborba. Kedvetlenségüket meg akarta szüntetni, ezért néhány nappal később az egész hadsereget gyűlésbe hívta, és két lovat vezettetett elő, egy végképp megrokkant öreg meg egy hatalmas és erős állatot, amelynek csodálatosan sűrű és szép szőrű farka volt. A rokkant ló mellé magas termetű, izmos férfit állíttatott, az erős mellé pedig egy jelentéktelen külsejű, apró embert. Adott jelre az erős férfi mindkét kezével megfogta lova farkát, teljes erejével húzta, mintha ki akarná tépni, míg a gyenge férfi az erős lónak szálanként tépte ki a farkát. Az előbbi hiába erőlködött, csak a nézők közt keltett nagy nevetséget, s aztán abbahagyta az egészet, míg a gyenge férfi egykettőre, minden fáradság nélkül szálanként kihuzigálta a ló farkát. Ekkor felállt Sertorius, és így szólt: „Látjátok, bajtársak, hogy a türelem mennyivel hatásosabb a nyers erőnél. Sok dolog van, amin együttesen nem lehet erőt venni, de le lehet győzni kicsinyenként; az állhatatosság legyőzhetetlen, mert a múló idő legyőz és leigáz minden hatalmat. Az idő azok szövetségese, akik okos számítással ragadják meg a kínálkozó alkalmat, de legnagyobb ellensége azoknak, akik alkalmatlan időben erőlködnek.” Ilyen bölcs intésekkel tanította meg Sertorius a barbárokat arra, hogy megvárják a kedvező alkalmat.

17. Sertorius legbámulatraméltóbb katonai vállalkozása az úgynevezett kharakitanok ellen intézett támadás volt. Ez a Tagoniosz folyón túl élő nép nem városokban vagy falvakban lakik, hanem egy nagy kiterjedésű és magas dombon, amelynek északi oldalán sok barlang és sziklaüreg van. Az alatta elterülő talaj laza agyag és homok keveréke, amely annyira puha, hogy járásnál a láb belesüpped, s a legkisebb érintésre is úgy szétmállik, mint a mészpor vagy a hamu. Az itt lakó barbárok ezekben a barlangokban húzták meg magukat, amikor háborútól féltek, odahordták rablott holmijukat, mert ott teljes biztonságban érezték magukat minden erőszakos támadástól. Sertorius egy alkalommal vereséget szenvedett Metellustól, és táborát a domb tövében ütötte fel. A barbárok megvetőleg néztek le rá barlangjaikból, mint akit teljesen legyőztek, de Sertorius, akár mert ezzel feldühösítették, akár mert nem akarta, hogy úgy nézzenek rá, mint aki menekül, kora reggel a domb tövébe lovagolt és megszemlélte a terepet. Nem talált semmi támadásra alkalmas pontot, s mialatt céltalanul lovagolt fel és alá, és hiábavaló fenyegetőzéseket kiabált feléjük, feltűnt neki, hogy a feltámadt szél erről a talajról hatalmas porfelleget hajt a barlangok irányába. A barlangok szája ugyanis, mint már említettem, északi irányba nyílt, s az északi szél (amelyet egyesek caeciasnak neveznek, s amely a leggyakoribb és a legerősebb az itteni szelek közül) a mocsaras mezők és hófedte hegyek levegőjét hozza magával. Ekkor éppen nyár közepe volt, és a szél erősen fújt, mert táplálták az északi hegyek olvadó hómezői, s kellemesen fújdogált, s nappal felüdülést jelentett embernek és állatnak egyaránt. Sertorius, miután mindezt megfontolta, de meg az ott lakóktól is hallott róla, parancsot adott katonáinak, hogy ássák fel a porhanyós, hamuszerű földet, és emeljenek halmot belőle a dombokkal szemközt. A barbárok azt gondolták, hogy ez a földhányás ellenük irányul, s csak nevették az egészet. A katonák szorgalmasan végezték munkájukat egészen késő estig, majd Sertorius visszavezette őket a táborba. Másnap kora reggel csak enyhe szellő fújt, ez éppen csak felborzolta a földhányás felszínét, és a port mint polyvát hordta magával; később azonban, ahogy a nap magasabbra hágott, a caecias teljes erővel fújni kezdett, és a port a dombok felé hordta; majd megérkeztek a katonák, felforgatták és apróra törték az össze-

hordott halmot, mások meg lovakkal vágtattak végig rajta keresztül-kasul, és így több port kavartak fel és emeltek föl a szélben. A felvert és magasba emelt port a viharos szél a barbárok lakóhelyei felé hordta, amelyek nyitva álltak a caecias irányában. Minthogy pedig a barlangoknak csak ez az egy nyílása volt, a szél betódult rajta, a barbárok látását pillanatok alatt elsötétítette, és lélegzeni is alig tudtak, amikor a metsző, sűrű port belehelték. Ezt nagy nehezen elviselték két napon át, de a harmadik napon megadták magukat, s ezzel Sertoriusnak nem is annyira a hatalmát, mint a dicsőségét növelték, hogy ügyességével még azt is meghódította, amit fegyverrel nem lehetett bevenni.

18. Amíg Sertorius Metellusszal viselt háborút, úgy látszik, sikereinek legnagyobb részét Metellus öregkorának, s természetével együtt járó lassúságának köszönhette, mert képtelen volt felvenni a harcot ezzel a vakmerő emberrel, aki inkább egy rablóbanda vezére volt, mint egy rendes hadseregé; mikor azonban Pompeius átkelt a Pireneusokon, és ő lett az ellenfele, s a két vezér a hadvezetés minden fajtáját alkalmazó küzdelemben összemérte képességeit, és Sertorius mind a cselvetésben, mind az óvatosságban különbnek bizonyult, híre ment egészen Rómáig, hogy az akkori hadvezérek között hadvezetésben ő a legtehetségesebb. Pedig Pompeius hírneve nem volt jelentéktelen, sőt dicsősége tetőpontján állott Sulla háborúiban végrehajtott vitéz tettei miatt; ezekért kapta a *Magnus*, vagyis Nagy melléknevet, és kitüntették, sőt diadalmenetet is engedélyeztek neki, noha akkor még szakálltalan ifjú volt. Ezért a Sertoriusnak meghódolt városok közül is több Pompeiusra vetette tekintetét, és készült hozzá pártolni, de aztán Laurion váratlanul szomorú sorsa miatt erről lemondtak.

A várost, amelynek Pompeius teljes hadseregével ment segítségére, Sertorius ostromolta. Sertorius igyekezett a várossal szemközt egy stratégiailag előnyös magaslatot megszállni, s Pompeius arra törekedett, hogy ebben megakadályozza. Sertorius megelőzte Pompeiust, mire ő megállította hadseregét, s örült a körülmények szerencsés alakulásának, abban a hiszemben, hogy Sertoriust sikerült a város és saját hadserege közé bezárnia, sőt üzent Laurion lakosainak is, hogy legyenek jó reménységgel, buzdította őket, üljenek ki a falakra, s nézzék, mint fogja Sertoriust ostrom alá venni. Midőn Sertorius ezt meghallotta, csak nevetett, hogy majd ad ő leckét Sulla iskolás diákjának (így nevezte gúnyosan Pompeiust), és hogy a hadvezérnek inkább hátra, mint előre kell néznie; majd megmutatta ostrom alá vett katonáinak azt a hatezer hoplitészt, akiket éppen azzal a céllal hagyott hátra előbbi táborában, ahonnan elindult a magaslat megszállására, hogy támadják hátba Pompeiust, ha az ellene fordulna. Pompeius túl későn ébredt ennek tudatára. Támadni nem mert a bekerítéstől való félelmében, de azt is szégyellte, hogy az embereket a veszélyben cserbenhagyja, s így kénytelen volt ott ülni és végignézni vesztüket; a barbárok ugyanis lemondtak minden reményükről, és megadták magukat Sertoriusnak. Ő megkímélte életüket, és szabad elvonulást engedett nekik, de a várost felgyújtatta, nem haragból, nem is kegyetlenkedésből, hiszen Sertorius volt a legkevésbé szolgája szenvedélyeinek minden hadvezér között, hanem hogy megszégyenítse és elképessze Pompeius csodálóit, s híre menjen a barbárok között, hogy noha a közelben volt, csak melegedett a felgyújtott szövetséges város tüzénél, anélkül, hogy segített volna rajta.

19. Bár Sertorius több vereséget szenvedett, saját magát és csapatait mindig megőrizte a kudarctól, és csak a többi vezér révén érte vereség. Amiatt pedig, ahogyan mindig jóvátette kudarcait, jobban megcsodálták, mint a győztes ellenséges vezéreket, így a Sucro folyó melletti csatában, ahol Pompeius, majd ismét Turiánál, ahol Pompeius és Metellus ellen együttesen vívott csatát. Mondják, hogy a Sucro melletti csatát Pompeius azért siettette, hogy a győzelemben Metellusnak ne legyen része; de Sertorius is azt akarta, hogy megvívja a csatát Pompeiusszal, mielőtt Metellus megérkezik, és csatára sorakoztatta fel seregét, pedig már esteledett, és megütközött abban a hiszemben, hogy az ellenséget, amely azon a vidéken idegen és járatlan volt, a sötétség majd akadályozza a futásban csakúgy, mint az üldözésben.

Amikor az ütközetben közelharcra került sor, a véletlen úgy hozta magával, hogy Sertorius eleinte nem Pompeiusszal, hanem Afraniusszal került szembe, aki Pompeius balszárnyát vezette, míg Sertorius a jobbszárny élén állt. Midőn meghallotta, hogy azok a csapatai, amelyek Pompeiusszal álltak szemben, meghátráltak és bajba kerültek, a jobbszárnyat másokra bízta, és a szorongatott csapatok segítségére sietett. A futásban levő vagy soraikban még kitartó embereit rendbe szedte és újból lelket öntött beléjük, majd a már üldözésbe kezdő Pompeiusra tört, és megfutamította, sőt maga Pompeius is majdnem elesett; megsebesült, és csak csodával határos módon menekült meg. Sertorius libüai katonái, amikor a kezükbe került Pompeius arannyal ékes, drága szerszámokkal feldíszített harci ménje, a zsákmányon osztozkodva összevesztek és megfeledkeztek az üldözésről. Afranius azonban, mihelyt Sertorius a másik szárny segítségére sietett, a vele szemben álló csapatokat megverte és táborukig üldözte, sőt betört a táborba, és a sötétség ellenére is zsákmányszerzéshez fogott; Pompeius futásáról semmit nem tudott, de nem is volt képes katonáit visszatartani a zsákmányolástól. Közben Sertorius visszatért, miután a másik szárnyon győzött, rátámadt Afranius rendezetlen és összekuszálódott csapataira, és sokakat megölt. Másnap reggel Sertorius fegyverbe szólította hadseregét, és leereszkedett a síkságra, hogy csatába kezdjen, de mikor észrevette, hogy Metellus a közelben tartózkodik, lefújta az ütközetet, és elvonult, ezekkel a szavakkal: „Ha az a vén banya nincs itt, úgy elfenekeltem volna ezt a kölyköt, hogy Rómáig meg sem állt volna!”

20. Sertoriust nagyon bántotta, hogy fiatal szarvasa eltűnt, mert csodálatosan hatásos eszközt veszített el benne a barbárokkal való érintkezésben, akik most nagyon rászorultak a bátorításra. Egyik éjszaka azonban néhány csatangoló katonája ráakadt a szarvasra, megismerték a színéről, és megfogták. Mikor Sertorius ezt meghallotta, megígérte, hogy nagyobb összegű pénzt ad nekik, ha erről nem szólnak senkinek, és a szarvast elrejtette. Néhány nappal később örvendező arccal odament a vezéri emelvényhez, s azt mondta a barbárok vezető embereinek, hogy az isten álmában nagy szerencsét jelzett neki, majd felment az emelvényre, és az elintézésre váró ügyekhez látott. Ekkor a szarvast, melyet a közelben őriztek, elengedték, s az, mihelyt meglátta Sertoriust, boldogan odafutott a vezéri emelvényhez, megállt mellette, Sertorius térdére fektette fejét és a kezét nyalta, ahogyan azelőtt is szokta. Sertorius gyengéden fogadta, sőt még könnyek is jelentek meg a szemében. A jelenlevők eleinte elámulva látták, ami történt, majd taps és hangos kiáltozás közben hazakísérték Sertoriust, mint valami emberfeletti lényt s az istenek barátját, és jó reménységgel teltek el.

21. A Saguntum körüli síkságon bekerítette és igen nehéz helyzetbe juttatta az ellenséget, de aztán kénytelen volt megütközni velük, amikor kivonultak a táborból harácsolásra és élelemszerzésre. Mindkét fél fényesen harcolt, s Memmius, Pompeius legtehetségesebb vezére ott esett el, ahol a legelkeseredettebben folyt a harc. Sertorius már majdnem kivívta a győzelmet, és nagy vérontás közben tört előre a vele szembeszállók között Metellus felé, aki öregkora ellenére is megállta helyét, és vitézül küzdött, amíg egy dárdától meg nem sebesült. Mindazok a rómaiak, akik ezt látták vagy hallották, nagyon szégyellték, hogy cserbenhagyták fővezérüket, és nagy dühvel vetették magukat az ellenségre. Pajzsukat feje fölé tartva, kimentették Metellust a veszedelemből, és nagy erővel visszaverték a hispaniaiakat. A győzelem a másik félnek kedvezett, de Sertorius azon fáradozott és töprengett, hogy csapatait épségben visszavonja, és nyugodtan új haderőt gyűjthessen, ezért egy hegyek közt fekvő, jól megerősített városba vonult vissza; a falakat kijavíttatta, és a város kapuit megerősíttette, bár arra nem is gondolt, hogy egy ostromot kiálljon, hanem csak arra, hogy ellenségeit rászedje. A rómaiak hozzáfogtak az ostromhoz, s úgy gondolták, hogy a város bevétele nem jár majd nagyobb nehézséggel; közben a barbárokat hagyták futni, s nem is gondoltak rá, hogy Sertorius új haderőt gyűjt össze. Pedig ezt tette, miután tisztjeit elküldte az uralma alatt tartott

városokba, s felszólította őket, hogy küldjenek hírnököt, mihelyt nagyobb számú csapatot toboroztak. Amikor a hírnökök megjelentek, Sertorius minden nehézség nélkül keresztülvágta magát az ellenségen és csatlakozott csapataihoz; így megerősödött, és ismét megtámadta az ellenséget. Cselvetésekkel, bekerítő mozdulatokkal és minden irányból intézett gyors megrohanásokkal elvágta szárazföldi utánpótlási vonalait, de a part menti vizeket is hatalmában tartotta kalózbárkáival. Így aztán a római hadvezérek kénytelenek voltak szétválni; Metellus visszahúzódott Galliába, Pompeius pedig téli szállásra a vaccaeusok földjére vonult. Itt keservesen szenvedett a pénzhiány miatt, írt tehát a senatusnak, ha nem küldenek pénzt, hazaviszi hadseregét, hiszen már úgyis egész vagyonát Itália védelmére költötte. Rómában ekkor közszájon forgott az a mondás, hogy Sertorius Pompeiusnál előbb érkezik meg Itáliába. Ilyen bajba sodorta Sertorius ügyessége az akkori idők legelső és legnagyobb hatalmú hadvezéreit.

22. Metellus nyilvánvalóan kimutatta, mennyire fél Sertoriustól, és milyen nagy hadvezérnek tartja, mert kihirdette, hogy száz talentum ezüstöt és húszezer plethron földet adományoz annak a rómainak, aki megöli Sertoriust, vagy ha száműzött, szabadon visszatérhet Rómába; ez persze azt jelentette, lemondott róla, hogy nyílt ütközetben győzze le ellenfelét, akit most már árulással akart megvásárolni. De ezenfelül, midőn egy alkalommal csatában legyőzte Sertoriust, olyan felfuvalkodott és büszke volt szerencséjére, hogy katonáival imperatornak szólíttatta magát, és azok a városok, amelyeket meglátogatott, áldozatokkal és oltárokkal fogadták. Állítólag beleegyezett abba is, hogy koszorút tegyenek a fejére és fényes lakomákat rendezzenek a tiszteletére, amelyeken diadalmenetben viselt köntöst öltött, és úgy itta ki poharát, közben pedig egy gépezet Győzelem-szobrokat bocsátott le a mennyezetről, kezükben arany diadal jelekkel és -koszorúkkal, majd gyermekek és nők kara diadalénekeket adott elő tiszteletére. Természetes hát, hogy kinevették, amikor Sertoriust Sulla szökevény rabszolgájának és a szétvert Carbo-párt utolsó maradványának nevezte, és ugyanakkor mérhetetlenül büszke volt rá és nem bírt az örömével, hogy a visszavonulóban levő Sertorius felett egy ízben győzelmet aratott.

Sertorius fennkölt gondolkodását mutatta ezzel szemben az a tény, hogy először is a Rómából elmenekült és hozzá csatlakozó senatorokat a senatus névvel tisztelte meg, közülük quaestorokat és praetorokat nevezett ki, és minden tekintetben a hazai szokásokhoz tartotta magát; azután, bár igénybe vette a hispaniaiak fegyvereit, pénzét és városait, a fő hatalom semmi részét sem engedte át nekik, római vezéreket és főtisztviselőket rendelt föléjük, mert a rómaiaknak akarta visszaadni szabadságukat, és nem a hispaniaiak hatalmát növelni a rómaiak kárára. Sertorius hazáját szerető férfiú volt, aki nagyon vágyott rá, hogy hazatérhessen, de azért balsorsában is megőrizte önérzetét, és soha nem alázkodott meg ellenségei előtt. Győzelmei idején mégis üzent Metellusnak és Pompeiusnak, hogy kész letenni a fegyvert és magánemberként élni, ha hazatérhet, mert inkább kíván a legjelentéktelenebb polgár lenni Rómában, mint hogy száműzöttként az egész világ fővezérének nevezzék.

Mondják, hogy főként édesanyja miatt kívánkozott hazatérni, aki árvaságában felnevelte, és akihez mindenkinél inkább ragaszkodott. Hispaniai barátai az ország fővezérének akarták meghívni, amikor értesült anyja haláláról, és kevésen múlt, hogy a gyász felett érzett fájdalom meg nem ölte. Hét napon át fekve maradt sátrában anélkül, hogy a jelszót kiadta vagy barátai közül bárki is láthatta volna; vezértársai és más magas rangú emberek körülállták sátrát, s csak nagy nehezen bírták rá, hogy megjelenjen katonái körében, és átvegye az ügyek intézését, amelyek éppen ekkor kedvezően alakultak. Ezért tartották sokan békés természetű és a nyugalmat kedvelő embernek, akit szándéka ellenére csak a körülmények vittek a katonai pályára, és aki csak személyes biztonságának kényszerű védelméből folyamodott a háborúhoz, amikor nem találta meg biztonságát, és ellenségei üldözték.

23. Mithridatésszal folytatott tárgyalásai is fennkölt gondolkodását tanúsítják. Amikor ugyanis Mithridatész a Sullától elszenvedett vereség után talpra állt, s mint valami birkózó a második menetben, ismét meg akarta szerezni Ázsiát, Sertorius nagy hírneve már mindenütt elterjedt, és a nyugatról érkező hajósok, mint idegen portékával, megtöltötték Pontoszt a róla szóló hírekkel. Mithridatész ekkor mindenáron követséget akart meneszteni hozzá. Erre főként hízelgői beszélték rá ostoba túlzásokkal, akik Sertoriust Hannibállal és Mithridatészt Pürrhosszal hasonlították össze, s kijelentették, hogy a rómaiak, ha két oldalról éri támadás őket, nem tudnak ellenállni két ilyen lángelménének és haderőnek, ha egyszer a legtehetségesebb hadvezér a legnagyobb királlyal szövetkezik. Így aztán Mithridatész valóban elküldte követeit Hispaniába Sertoriushoz, levéllel és szóbeli üzenettel, amelyben megígérte, hogy pénzt s hajókat küld a háborúra, és csak azt kérte, hogy Sertorius erősítse meg egész Ázsia birtokában, amelyről a Sullával kötött békeszerződésben a rómaiak javára lemondott. Sertorius összehívta azt a tanácsot, amelyet senatusnak nevezett. Mindenki azt ajánlotta, hogy örömmel kell fogadni az ajánlatot, mert az csak névleges, üres szavakat kér tőlük olyasmiről, ami fölött nem rendelkeznek, cserébe viszont olyasmit kapnának, amire igen nagy szükségük van. Sertorius azonban ebbe nem egyezett bele, és kijelentette, hogy nem irigyli Mithridatésztól Bithünia és Kappadokia megszerzését, mert ezek felett a népek felett úgyis királyok uralkodtak, és soha nem álltak római uralom alatt; de azt soha nem hajlandó eltűrni, hogy az a tartomány, amelyet a rómaiak jogosan szereztek meg, és amelyet Mithridatész erőszakos eszközökkel elfoglalt és birtokba vett, majd elvesztett a Fimbria elleni háborúban, s amelyről a Sullával kötött békeszerződésben lemondott, ismét az ő uralma alá kerüljön; mert Rómának gyarapodnia kell az ő győzelme által, de ő nem akar győzni Róma megrövidülése árán. A nemes lelkű ember becsülettel kívánja a győzelmet, de gyalázat árán még az életét sem óhajtja megmenteni.

24. Amikor Mithridatésznak ezt jelentették, nem tudott hova lenni az ámulattól, s - mint mondják - így szólt barátaihoz: „Hogyan rendelkezik Sertorius, ha majd a Palatinuson ül, ha már most is, száműzöttként az Atlanti-tenger partján, ő szabja meg királyságunk határait, és háborúval fenyegetőzik, ha hozzányúlunk Ázsiához?” De azért létrejött a barátsági szerződés, amelyet esküvel erősítettek meg, s amely szerint Mithridatész megtartja Bithüniát és Kappadokiát, Sertorius vezért és katonákat küld neki, viszont Sertorius háromezer talentumot és négyszáz hajót kap Mithridatésztól. Így aztán Sertorius Marcus Mariust, az egyik hozzá menekült senatort küldte el mint vezért. Az ő segítségével Mithridatész elfoglalta Ázsia néhány városát, s amikor Marius vesszőnyalábokkal és bárdokkal bevonult, Mithridatész a második sorban mögötte ment, és önként vállalta az alárendelt szerepet. Marius egyes városokat szabadoknak nyilvánított, másoknak rendeletileg adómentességet biztosított Sertorius nevében; így aztán az adóbeszedőktől sanyargatott és a beszállásolt helyőrségek kapzsiságától és gőgjétől megkínzott Ázsia új reménységtől lélegzett fel, és boldogan várta az uralomváltozást.

25. Hispaniában a Sertorius körül összegyülekezett senatorok s más vele egyenrangú rómaiak között, mihelyt abban reménykedtek, hogy ellenségeikkel megmérkőzhetnek, és félelmük elmúlt, feltámadt az irigység és oktalan féltékenykedés Sertorius hatalmával szemben. Az előkelő származású, hiú Perpenna bujtogatta őket, mert vezérszerepre vágyott. Titokban izgató beszédeket tartott társai közt: „Miféle gonosz szellem lett úrrá rajtunk - szólt -, s hozott ide bennünket a rosszból még rosszabb állapotok közé? Mi méltatlannak találtuk, hogy odahaza maradjunk, s teljesítsük annak a Sullának a parancsait, aki ura volt a szárazföldnek és a tengernek egyaránt, s ide jöttünk, hogy mint szabad emberek éljünk, s most mégis önkéntesen szolgasorsot vállalunk, a száműzött Sertorius testőrei vagyunk, senatusról beszélünk, amin mindenki nevet, aki csak hallja, s ugyanazokat a sértéseket, parancsolgatásokat és fáradalmakat tűrjük, mint a hispaniaiak és a lusitanok.” Ilyenekkel beszélték tele egymás fejét,

nagyobb részük mégsem merészkedett nyíltan elpártolni Sertoriustól, félve hatalmától, de titokban kárt okoztak neki azzal, hogy bántalmazták a barbárokat, kegyetlenül büntették és igazságtalan követelésekkel zsarolták őket, mintha ezt Sertorius parancsára tennék. Emiatt zendülések és zavargások törtek ki a városokban; azok pedig, akiket azért küldtek ki, hogy a bajokat orvosolják és a rendet helyreállítsák, még több lázongást idéztek elő, mielőtt visszatértek volna, és a máris meglevő fejetlenséget még csak növelték. Így aztán Sertorius abbahagyta korábbi szelíd és engedékeny bánásmódját, és igazságtalanul bosszút állt az Oscában neveltetett hispaniai gyermekeken, akik közül egyeseket megöletett, másokat rabszolgáknak adatott el.

26. Közben Perpenna többeket bevont az összeesküvésbe, és megnyerte tervének Sertorius egyik főtisztjét, Manliust is. Ez a Manlius beleszeretett egy csinos ifjúba, s kedveskedésből beavatta az összeesküvésbe. Azt tanácsolta neki, hogy ne törődjék más szeretőivel, hanem csak vele, mert néhány nap múlva nagy ember lesz belőle. A fiú azonban a hallottakat tovább mondta másik szeretőjének, Aufidiusnak, akit jobban kedvelt. Amikor Aufidius végighallgatta a fiú szavait, megrémült, mert bár ő is tagja volt a Sertorius elleni összeesküvésnek, nem tudta, hogy abba Manlius is be van avatva. De minthogy a fiú név szerint említette Perpennát, Graecinust és másokat is, akikről Aufidius tudta, hogy tagjai az összeesküvésnek, zavarba jött, a fiú előtt nevetséges mendemondának tüntette fel, amit elmondott, és biztatta, hogy ne törődjék Manliusszal, ezzel az üresfejű hencegővel, majd azonnal Perpennához sietett, megértette vele, hogy az ügy sürgős és veszedelmes, majd felszólította, hogy lásson munkához. Az összeesküvők igazat adtak neki, majd szereztek egy embert, hogy adjon át egy levelet Sertoriusnak, s hozzá vezették. A levél arról értesítette Sertoriust, hogy egyik hadvezére győzelmet aratott, és az ellenség közül sok embert megölt. Sertorius nagyon megörült, s a jó hír örömére áldozatot mutatott be, Perpenna pedig bejelentette, hogy lakomát ad az ő és barátai tiszteletére, akik mind összeesküvők voltak, s hosszas kérlelésre Sertorius beleegyezett, hogy elmegy a lakomára.

Sertorius megkívánta, hogy a lakomákon mindig megőrizzék a rendet és a tisztességet, s nem volt hajlandó sem látni, sem hallani semmit, ami trágár vagy tisztességtelen volt. Arra szoktatta társasága tagjait, hogy vidámságuk és jókedvük illendő és tisztességes legyen. Ekkor azonban a vendégek, akik már jócskán ittak, alkalmat kerestek a veszekedésre, trágár szavakat használtak egymás között, és részegnek tettették magukat, hogy felingereljék Sertoriust, aki akár, mert bántotta illetlenségük, akár pedig mert sértő hangú beszédükből és vele szemben tanúsított szokatlan lekicsinylésükből megsejtette szándékukat, megváltoztatta fekvését a pamlagon, hátat fordított nekik, hogy ne kelljen odafigyelnie és beszédüket hallgatnia. Perpenna ekkor felkapott egy színborral megtöltött serleget, és ivás közben kiejtette a kezéből. A zajra, mert ez volt a megbeszélt jel, Antonius, aki Sertorius mellett feküdt, rásújtott kardjával. Sertorius az ütésre megfordult, s fel akart kelni helyéről támadójával együtt, de Antonius a mellére vetette magát, s lefogta mindkét kezét; így nem tudott védekezni, és több kardcsapástól találva kiszenvedett.

27. A hispaniaiak erre legnagyobb részben eltávoztak, követeket küldtek s meghódoltak Pompeiusnak és Metellusnak; azokat, akik mégis ott maradtak, Perpenna összeszedte, és megkísérelte, hogy valamire menjen velük. De hiába állt rendelkezésére Sertorius egész hadifelszerelése, mindenben kudarcot vallott, és mihelyt megtámadta Pompeiust, világosan kitűnt, nem termett sem arra, hogy parancsoljon, sem arra, hogy engedelmeskedjék. Hamarosan vereséget szenvedett, és fogságba esett, s szerencsétlen sorsát nem viselte hadvezérhez méltó módon; kezébe került ugyanis Sertorius irattára, s megígérte Pompeiusnak, hogy megmutatja neki consulviselt és más, Rómában igen befolyásos férfiak saját kezűleg írt leveleit, amelyekben Sertoriust Itáliába hívják, mivel sokan vannak, akiknek legfőbb óhajtása

a dolgok jelenlegi rendjének felforgatása és az alkotmány megváltoztatása. Pompeius ekkor nem egy fiatalemberre, hanem nagyon megfontolt férfiúra valló tettével nagy félelemtől és nyugtalanságtól mentette meg Rómát, mert a leveleket Sertorius egész irattárával együtt összegyűjtötte és elégette anélkül, hogy akár saját maga elolvasta vagy mást engedett volna, hogy elolvassa; Perpennát pedig hamarosan kivégeztette, mert félt, hogy lázadás és nyugtalanság üti fel a fejét, ha a nevek ismeretesekké válnak.

Perpenna összeesküvő társai közül egyeseket Pompeiushoz vittek, s ő ezeket kivégeztette, mások Libüába menekültek és ott a maurusziaiak lándzsái végeztek velük. Senki más nem menekült meg az egyetlen Aufidius, Manlius vetélytársa kivételével, aki vagy mert jól elbújt, vagy mert senki nem törődött vele, vénségéig élt szegényen és gyűlölt emberként egy barbár faluban.

EUMENÉSZ[35]

1. A kardiai Eumenész apja Durisz elbeszélése szerint szegény fuvaros volt a Kherszonészoszon, de fia azért jó nevelést kapott az irodalomban és a testgyakorlásban egyaránt. Még gyermek volt, midőn az arra utazó Philipposz ráérő idejében megnézte a kardiai ifjak birkózóversenyét és a gyermekek tornagyakorlatait. Ezek közt Eumenész annyira kitűnt, olyan értelmesnek s bátornak mutatkozott, hogy megtetszett Philipposznak és magával vitte. Valószínűnek látszik azonban, hogy azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy Philipposz Eumenészt az apjához fűződő vendégszerető és baráti viszony folytán karolta fel. Philipposz halála után Alexandrosz kíséretében senki nem maradt el mögötte sem eszességben, sem hűségben, és bár csak a király első titkára címet viselte, ugyanabban a megtiszteltetésben részesült, mint a király legbensőbb barátai és bizalmasai, annyira, hogy hadseregparancsnokként egy hadosztály élén elküldték az indiai hadjáratra, majd Perdikkasz lovashadseregének parancsnokságát vette át, amikor Héphaisztión halála után annak rangjára Perdikkasz lépett elő. Ezért, amikor Alexandrosz halála után Neoptolemosz, a főpajzshordozó azt mondta, hogy ő pajzzsal és lándzsával, de Eumenész csak íróvesszővel és írótáblával követte a királyt, a makedónok kinevették, mert tudták, hogy a király egyéb kitüntetések mellett házasság révén még családi kapcsolatra is méltónak tartotta. Barszinénak ugyanis, az első nőnek Ázsiában, akivel Alexandrosz együtt élt, s akitől Héraklész nevű fia született, két nővére volt, s ezek közül Apamát Ptolemaioszhoz, a másik Barszinét pedig Eumenészhez adta feleségül, amikor a perzsa nőket kiosztotta és feleségül adta bizalmas híveihez.

2. Eumenész ennek ellenére is gyakran összekülönbözött Alexandrosszal, és majdnem komoly bajba került Héphaisztión miatt. Így először is, amikor Héphaisztión Euiosz fuvolásnak azt a szállást jelölte ki, amelyet Eumenész részére szolgái már előzőleg lefoglaltak, Eumenész Mentórral együtt haragjában felkereste Alexandroszt, és azt kiabálta, hogy talán bizony dobja el fegyvereit, és kezdjen helyette fuvolázni meg színészkedni. Alexandrosz eleinte maga is fel volt háborodva, és megszidta Héphaisztiónt. De később mást gondolt, és Eumenészre haragudott meg, mert úgy vélte, hogy Eumenész inkább vele viselkedett tiszteletlenül, mint Héphaisztiónnal szemtelenül.

Más alkalommal, midőn Nearkhoszt a külső tengerre[36] küldte ki hajóhaddal, pénzt kért kölcsön barátaitól, mert a királyi kincstár kiürült. Eumenésztől háromszáz talentumot kért, de az csak százat adott, s azt mondta, hogy kulcsárai ezt is csak lassan, nagy üggyel-bajjal tudták összeszedni. Alexandrosz e miatt nem tett szemrehányást neki, de a pénzt nem fogadta el, megparancsolta azonban szolgáinak, hogy titokban gyújtsák fel Eumenész sátrát azzal a

szándékkal, hogy amikor majd kihordják a kincseket, kitűnjék, hogy nyilvánvalóan hazudott. De mielőtt ez megtörtént, a sátor már le is égett, és Alexandrosz az Eumenésznél levő iratok odaveszése miatt megbánta tettét. A tűzben összeolvadt aranyat és ezüstöt ezer talentumnál is többre becsülték. A király ebből nem vett el semmit, de mindenhova írt hadvezéreinek és helytartóinak, hogy küldjenek másolatokat az elpusztult iratokról, és megparancsolta Eumenésznek, hogy ő vegye át valamennyit.

Eumenésznek újabb vitája volt Héphaisztiónnal valami ajándék miatt, és bár kölcsönösen sértő szavakkal illették egymást, mégsem húzta Eumenész a rövidebbet. Nem sokkal később azonban Héphaisztión meghalt, és a király kínzó fájdalmában keményen és neheztelve bánt mindenkivel, aki olyan színben tűnt fel, hogy irigykedett Héphaisztiónra életében, és örült halálának; különösen Eumenészre gyanakodott, és többször is szemrehányást tett neki torzsalkodásaik és civódásaik miatt. De Eumenész, aki ravasz és simulékony modorú ember volt, azzal szerezte meg menekvését, ami majdnem vesztét okozta. Alexandrosznak Héphaisztión iránt érzett tiszteletéhez és szeretetéhez menekült ugyanis oltalomért azzal, hogy olyan megtiszteltetéseket javasolt, amelyek különösképpen emelték az elhunyt Héphaisztión dicsőségét, és síremlékének költségeihez is bőkezű adománnyal járult hozzá.

3. Amikor Alexandrosz meghalt, és kitört a viszály a phalanx és a király volt bizalmasai között, Eumenész az utóbbiakkal érzett ugyan, de színleg azt hangoztatta, hogy mindkét félnek egyaránt barátja, s hogy neki mint idegennek, nem illő beleártania magát a makedónok belső ellentéteibe. Amikor a király volt bizalmasai közül a többiek elhagyták Babilont, ő ott maradt a városban, lecsendesítette a katonákat, és hajlandóbbakká tette őket a megegyezésre. Majd amikor a vezérek tárgyalásokat kezdtek egymással, a kezdeti zavarok megszűntek, s szétosztották maguk közt a helytartóságokat és hadsereg-parancsnokságokat. Eumenész Kappadokiát, Paphlagoniát és a pontoszi tengerparti vidékeket kapta Trapezuszig. Ez a terület még nem állt makedón fennhatóság alatt, mert Ariarathész uralta, s ezért Eumenészt Leonnatosznak és Antigonosznak kellett volna nagyobb haderővel odakísérni és beiktatni a helytartóságba.

Antigonosz azonban nem engedelmeskedett Perdikkasz írásbeli rendelkezésének, mert máris nagy dolgokra vágyott, és mindenkit lenézett, de Leonnatosz vállalkozott a hadjáratra Eumenész érdekében, és Ázsia belső részeiből lement Phrügiába; ekkor azonban felkereste Hekataiosz, Kardia zsarnoka, s arra kérte, hogy inkább Antipatrosznak és a Lamiában ostrom alatt álló makedónoknak segítsen. Leonnatosz tehát elhatározta, hogy átkel, s hívja Eumenészt is; ki akarta ugyanis békíteni Hekataiosszal, mert politikai ellentétek miatt már régóta nézet-eltérések voltak közöttük. Eumenész gyakran nyíltan zsarnokoskodással vádolta Hekataioszt, és biztatta Alexandroszt, hogy adja vissza szabadságát Kardiának. Ezért Eumenész elhárította magától a görögök elleni hadjáratot, azt állítva, hogy fél Antipatrosztól, aki őt már régóta gyűlöli, nehogy Hekataiosz iránti kedveskedésből eltétesse láb alól. Leonnatosz hitt neki és semmit nem titkolt el előtte terveiből. A segítségnyújtásra, mondta, csak színből gondol, és ürügyül használja fel, s el van rá szánva, hogy mihelyt partra száll, igényt tart Makedoniára; megmutatta neki Kleopatra néhány levelét, amelyben hívja, hogy menjen Pellába és megígéri, hogy hozzá megy feleségül. Eumenész azonban vagy mert félt Antipatrosztól, vagy mert Leonnatoszról volt rossz véleménnyel, mint szeszélyes, állhatatlan és elhamarkodott emberről, aki telve van kiszámíthatatlan szándékokkal, éjszaka útnak indult egész kíséretével és málhájával. Volt vele háromszáz lovas, kétszáz felfegyverzett rabszolga és ötezer ezüsttalentumot érő aranykincs. Ezzel Perdikkaszhoz menekült, akivel nyomban közölte Leonnatosz szándékait, és annyira megnyerte bizalmát, hogy az titkos tanácsa tagjává tette. Nem sok idővel később visszatért Kappadokiába egy hadsereggel, amelyet Perdikkasz személyesen vezetett. Ariarathészt fogságba vetették, az ország meghódolt, és Eumenész lett a helytartó.

Eumenész ezután a városokat rábízta barátaira, kinevezte a helyőrségek parancsnokait, tetszésének megfelelő bírákat és pénzügyi tisztviselőket nevezett ki, anélkül, hogy az ügyekbe Perdikkasz beleszólt volna, majd Perdikkasz társaságában elhagyta az országot, hogy mindenkor szolgálatára legyen, mert nem akart távol lenni a királyi családtól.

4. Mivel Perdikkasz bízott benne, hogy terveit saját maga is meg tudja valósítani, de azért is, mert úgy gondolta, hogy a hátrahagyott területeken szüksége van érdekeinek tevékeny és megbízható védelmezőjére, elküldte Eumenészt Kilikiából, színleg azért, hogy vegye át helytartósága vezetését, valójában azonban azért, hogy Eumenész tartsa kézben a szomszédos Armeniát is, ahol Neoptolemosz zavarokat idézett elő. Eumenész igyekezett Neoptolemoszt, ezt a felfuvalkodott, üresfejű és elbizakodott embert nyájas modorával megnyerni. Minthogy a makedón katonaságot beképzeltnek és dölyfösnek találta, ellensúlyozásukra megszervezett egy lovashadosztályt. Ezért az ország lakosai közül azoknak, akik alkalmasak voltak lovas szolgálatra, mentességet ajánlott fel az adók és közszolgáltatások alól, s azoknak, akikben megbízott, saját pénzén vásárolt lovakat adott. Kitüntetésekkel és ajándékokkal fokozta az emberek harci szellemét, testüket meg menetelésekkel és hadgyakorlatokkal edzette. A makedónok csak bámulták, de bátorság is szállott beléjük, amikor látták, hogy rövid idő alatt hétezer-háromszáz lovas gyülekezett köréje.

5. Midőn Kraterosz és Antipatrosz a görögök leverése után átkelt Ázsiába, hogy megdöntse Perdikkasz hatalmát és jelentés érkezett, hogy Kappadokiába készül betörni, Perdikkasz, mivel ő maga Ptolemaiosz ellen vezetett hadjáratot, Eumenészt nevezte ki az Armeniában és Kappadokiában állomásozó haderők teljhatalmú főparancsnokává. Ugyanekkor levelet küldött erre vonatkozólag Alketasznak és Neoptolemosznak, és megparancsolta, hogy teljesítsék Eumenész parancsait, Eumenésznek pedig, hogy intézze az ügyeket legjobb belátása szerint. Alketasz kereken megtagadta a részvételt a hadjáratban azon az alapon, hogy az alatta szolgáló makedónok szégyellnének Antipatrosz ellen harcolni, Krateroszt pedig jóindulatuk következtében tárt karokkal fogadnák. Neoptolemoszról kiderült, hogy árulást tervel Eumenész ellen; a felhívásnak nem engedelmeskedett, sőt csatarendbe állította hadseregét. Eumenész ekkor élvezte első ízben előrelátó felkészülését; amikor gyalogsága vereséget szenvedett, lovasságával verte szét Neoptolemosz seregét, kézre kerítette málháját, majd a szétszóródott phalanx üldözésére rohanva kényszerítette őket, hogy mindnyájan tegyék le a fegyvert, és kölcsönös esküvel kötelezzék magukat szolgálatára.

Neoptolemosz futás közben néhány szétszóródott emberét összeszedte, és Krateroszhoz s Antipatroszhoz menekült, de azok máris követséget küldtek Eumenészhez, s felszólították, hogy csatlakozzék hozzájuk. Felajánlották, hogy megtarthatja a helytartóságot, s ezenfelül hadsereget és újabb területet kap majd tőlük; így Antipatrosznak ellensége helyett a barátja lesz, Krateroszsnak pedig barátjából nem kell ellenségévé válnia. Eumenész, amikor ezt meghallotta, azt mondta, sokkal régibb ellensége ő Antipatrosznak, mint hogy most a barátja legyen, különösen amikor látja, hogy barátaival is úgy bánik, mint ellenségeivel; Krateroszt azonban kész összebékíteni Perdikkasszal, s egyenlő és igazságos feltételek mellett összehozni. Ha azonban kapzsiságból uralomra tör, ő a sértett fél segítségére lesz, amíg csak él, mert inkább veszti el testét és életét, mint a becsületét.

6. Antipatrosz és Kraterosz tehát, választ kapván, nyugodtan megtanácskozták az egész helyzetet, majd megérkezett hozzájuk Neoptolemosz is a menekülés után, beszámolt a harcról és kérte mindkettőjük, de mindenekelőtt Kraterosz segítségét, mert a makedónok hihetetlenül vágynak utána, s ha csak meglátnák sisakját, és hallanák hangját, fegyverestül rohannának hozzája. Krateroszsnak valóban nagy neve volt, és Alexandrosz halála után a katonák többsége őt óhajtotta vezérnek, visszaemlékezvén arra, hogy gyakran kockáztatta Alexandrosz nehez-

telését érdekükben, és amikor az túlzásba vitte a perzsa erkölcsök utánzását, ellenszegült és védelmébe vette hazája ősi szokásait, amelyeket megvetésben részesítettek a hivalkodó pompa miatt.

Kraterosz ekkor Kilikiába küldte Antipatroszt, saját maga pedig hadserege nagyobb részének élén Neoptolemosszal Eumenész ellen vonult; azt gondolta, hogy váratlanul rohanja meg, és seregét a friss győzelem után rendetlenségben és mulatozás közben találja. Az még nem jelentette a vezéri ügyesség legmagasabb fokát, bár éber hadvezetésre vall, hogy Eumenész idejében észrevette Kraterosz előrenyomulását és felkészült rá; de hogy nemcsak azt tartotta titokban az ellenség előtt, aminek észrevétele nem állt érdekében, hanem a saját katonáit is tudatlanságban tartotta, hogy kivel fognak harcolni mindaddig, míg össze nem csaptak Krateroszszal, s eltitkolta előttük az ellenfél vezérét, ez hadvezéri képessége sajátos vonása volt. Azt a hírt terjesztette el ugyanis, hogy ismét Neoptolemosz és Pigrész vonul ellenük kappadokiai és paphlagoniai lovassággal. Egyik éjszaka, amikor már azt tervezte, hogy felszedi táborát, álmában különös jelenést látott. Mintha két Alexandroszt látott volna, amint egymással készültek megütközni, mindegyik a maga phalanxa élén, majd az egyiknek Athéné, a másiknak pedig Démétér ment segítségére. Heves küzdelem kezdődött, s azok, akiket Athéné segített, vereséget szenvedtek, míg Démétér gabonakalászokból font koszorút a győztesnek.

Ezt az álmot Eumenész nyomban saját javára magyarázta, mert a legjobb termőföldért harcolt, amelyet akkor érésben levő szép gabonatáblák borítottak; a földek ugyanis mind be voltak vetve, és az egész síkság békés látványt nyújtott dús gabonavetéseivel. Hitében még inkább megbizonyosodott, amikor megtudta, hogy az ellenség jelszava: „Athéné és Alexandrosz!” Erre ő is kiadta a jelszót: „Démétér és Alexandrosz!”, s megparancsolta, hogy minden katona gabonakalászokkal koszorúzza fel magát és fegyverét. Többször is hozzákezdett, hogy megmondja és feltárja tisztjei és katonái előtt, ki ellen fognak küzdeni, hogy ne kelljen ezt a fontos titkot magába zárnia és őriznie, de mégis kitartott elhatározása mellett, s csak önmagának vallotta be a rájuk váró veszedelmet.

7. Krateroszszal nem makedoniai, hanem két idegen lovasosztagot állított szembe, amelyet Artabazosz fia, Pharnabazosz és a tenedoszi Phoinisz vezetett. Ezeknek szigorúan megparancsolta, hogy mihelyt megpillantják az ellenséget, azonnal intézzenek rohamot ellene, és csapjanak vele össze, még mielőtt módjában lenne visszafordulni vagy bármit mondani, és ha esetleg hírnököt küldene, ne engedjék maguk elé. Nagyon félt ugyanis, hogy ha a makedónok felismerik Krateroszt, átpártolnak hozzá. Ő maga háromszáz legjobb lovasából összeállított szakasz élén a jobbszárnyat rohamozta meg azzal a szándékkal, hogy Neoptolemoszt támadja meg. Midőn Eumenész serege túljutott a közbeeső magaslaton, és láthatóvá vált, amint gyors és heves rohammal nyomult előre, Kraterosz megrémült, és alaposan lehordta Neoptolemoszt, amiért azzal áltatta, hogy a makedónok átpártolnak hozzá, majd biztatta alvezéreit, hogy harcoljanak vitézül, és nekivágtatott az ellenségnek.

Az első összecsapás heves volt, a lándzsák gyorsan összetörtek, és kardcsatára került sor. Ebben Kraterosz nem hozott szégyent Alexandroszra, mert sok ellenfelét megölte, és ismételten megfutamította a vele szembeszállókat, míg végül is egy thrák harcostól az oldalán találva lebukott lováról. Ahogyan ott feküdt, más ellenséges harcosok elrohantak mellette, s nem ismerték fel, míg aztán Gorgiasz, Eumenész egyik vezére megismerte, leszállt lováról, és őrt állt a súlyosan megsebesült s a halállal vívódó Kraterosz felett. Ugyanekkor Neoptolemosz Eumenésszel csapott össze. Ezek már régóta vad haraggal gyűlölködtek, de két összecsapásnál nem vették észre, harmadszorra azonban felismerték egymást; nyomban támadásba kezdtek, és hangos kiáltással kirántották kardjukat. Lovaik olyan erővel ütköztek össze, mint két

háromevezősoros gálya, a kantárszárat eldobták, s puszta kézzel ragadták meg egymást, letépték a sisakot, és lerángatták egymás válláról a mellvértet. Mialatt így huzakodtak, lovaik elfutottak alóluk, és amikor a földre zuhantak, tovább folytatták a kézitusát, birkóztak egymással. Amikor Neoptolemosz megpróbált felkelni, Eumenész keresztülvágta térdízületét, s ő ugrott előbb talpra. Neoptolemosz fél térdre támaszkodva, másik térdén megsebesülve, félig fekvő helyzetben szívósan védekezett, de nem tudott halálos sebet ejteni; végre ő kapott sebet a nyakán, úgyhogy lerogyott és fekve maradt a földön. Eumenész haragosan, a régi gyűlölettel, szidalmak közben szedte le fegyverzetét, de Neoptolemosz közben kardjával észrevétlenül még megsebezte a mellvért széle alatt az ágyékán. Ez az ütés azonban inkább csak ijedséget, mint kárt okozott Eumenésznek, mert az erőtlen kardcsapás alig ejtett rajta sebet.

Miután a fegyvereket leszedte a holttestről, bár a combján és karján kapott sebek erősen fájtak, lovára ugrott és elvágtatott a másik szárnyra, abban a hiszemben, hogy ott még tart az ellenség ellenállása. Mikor értesült Kraterosz sorsáról, odasietett, látta, hogy még lélegzik és öntudatánál van, leszállt lováról, és könnyek közt ragadta meg jobb kezét, felhevülten szidalmazta Neoptolemoszt, siratta Kraterosz balsorsát és önmagát azért a kényszerű helyzetért, amely azt okozta, hogy vagy barátját és bajtársát, vagy önmagát kellett végveszélynek kitennie.

8. Ezt a csatát Eumenész körülbelül tíz nappal az első után nyerte meg; ezzel nagy hírnévre tett szert, mint aki sikerét részben bölcsességének, részben vitézségének köszönhette. De egyben nagy gyűlöletet és irigységet is ébresztett maga ellen mind a szövetségesek, mind az ellenség körében, hogy idegen és jövevény létére a makedónok kezével és fegyverével legelső és legtekintélyesebb emberük vesztét okozta. Ha Perdikkasz idejében értesült volna Kraterosz haláláról, senki más nem lett volna a makedónok uralkodója; így azonban Perdikkaszt Egyiptomban egy katonai zendülés során két nappal korábban meggyilkolták, mielőtt a csatáról szóló hír megérkezett a táborba, és így a makedónok haragjukban azonnal halálra ítélték Eumenészt. Az ellene indítandó háború vezérévé Antipatrosszal együtt Antigonoszt választották meg.

Eumenész az Ida hegyének lejtőin legelő királyi ménesekre bukkant, s azokból kiválasztott magának annyi lovat, amennyire szüksége volt, majd erről a ménesek felügyelőit írásban értesítette. Mondják, hogy Antipatrosz ezen nevetett és kijelentette, csodálja Eumenész előrelátását, mert jónak látta, hogy a királyi javakról számadást adjon vagy azt másoktól megkívánja. Eumenész, mivel lovashadseregével fölényben volt, a Szardeisz melletti lüdiai síkságon kívánt megütközni, egyben szerette volna haderejét Kleopatrának mindenképpen megmutatni, de kérésére, mert Kleopatra félt, hogy Antipatrosznak panaszra ad okot, elvonult Felső-Phrügiába, és a telet Kelainaiban töltötte. Itt Alketasz, Polemón és Domikosz versengett vele a fővezérségért, mire így szólt hozzájuk: „A példabeszéd szerint azt, aki elbukik, senki nem tartja számon.” A katonáknak megígérte, hogy zsoldjukat három napon belül kifizeti, s eladta nekik a környéken levő tanyákat és várakat, amelyek telve voltak jószággal és rabszolgával. A vevő, egy-egy csapatparancsnok vagy zsoldoskapitány, mindenféle hadieszközt és ostromgépet kapott Eumenésztől, hogy ezekkel vezesse az ostromot, s aztán a bevett birtokon szerzett zsákmányból minden katona megkapta a maga járandóságát. Így Eumenész ismét népszerű emberré lett, s mikor a táborban leveleket találtak, amelyeket az ellenséges vezérek írtak, s száz talentumot és kitüntetéseket ígértek annak, aki Eumenészt megöli, a makedónok heves haragra lobbantak és elhatározták, hogy ezerfőnyi tiszti testőrség vigyázzon rá útközben, és álljon őrt éjszaka a sátra előtt. A tisztek ezt vállalták, és boldogok voltak, amikor olyan kitüntetéseket kaptak tőle, mint amilyeneket a királyok adnak barátaiknak.

Eumenésznek jogában állt, hogy bíborsüvegeket és katonai köpenyeket ajándékozzon, márpedig a makedónoknál ezt tartották a királyok legmegtisztelőbb ajándékának.

9. Míg a siker még a kislelkűeket is magasabb gondolatokra ösztönzi, úgyhogy bizonyos nagyság és emelkedettség színében tűnnek fel, amikor letekintenek sikerük magaslatairól, addig a valóban nagylelkű és szilárd jellemű férfiú, mint Eumenész is, inkább az életét ért kudarcok és csapások idején állja ki a próbát, és mutatja meg igazi valóját. Először a kappadokiai Orkünioinál szenvedett vereséget Antigonosztól árulás következtében, és bár üldözték, nem hagyta, hogy az áruló átszökjék az ellenséghez, hanem kézre kerítette és felakasztatta. Futás közben észrevétlenül megváltoztatta útirányát, és elhaladt üldözői mellett, úgyhogy amikor arra a helyre érkezett, ahol a csata lefolyt, tábort ütött, és összeszedette a holttesteket. A környékbeli falvakból felhasogattatta a kapukat, majd külön máglyákon elhamvasztatta a tisztek és a többiek holttesteit, sírhalmokat emelt hamvaik fölé, és úgy ment tovább; úgyhogy amikor később Antigonosz ugyanerre a helyre érkezett, csodálattal adózott Eumenész bátorságának és hűségének.

Majd amidőn rábukkant Antigonosz málhájára, és könnyűszerrel hatalmába keríthetett volna sok szabad személyt és rabszolgát az ellenségtől szerzett tömérdek kinccsel és zsákmánnyal együtt, félt, hogy ha katonái megrakodnak a prédával és zsákmányolt holmival, nehéz terhükkel kevésbé bírják majd a futást, és elpuhultakká válnak a hosszú bolyongásra. Mert elsősorban az idő múlásától remélte, hogy befejezi a háborút, és Antigonoszt visszatérésre bírhatja. Minthogy azonban nehéz dolog lett volna eltéríteni a makedónokat a sok kincstől és drágaságtól, amely a kezük ügyébe került, elrendelte, hogy lássák el magukat, abrakoltassák meg lovaikat, s úgy induljanak az ellenségre. Közben titkon üzent Menandrosznak, akire az ellenség málháinak őrizetét bízták, olyan színben tüntetvén fel a dolgot, hogy szívén viseli régi barátjának és egykori bajtársának ügyét, és jóindulatúan figyelmezteti, hogy a lehető leggyorsabban távozzék az alacsony fekvésű síkságról a közeli és a lovasság számára elérhetetlen hegyvidékre, ahol a bekerítés veszélye nem fenyegeti. Menandrosz gyorsan megértette a veszélyt, és felkerekedett. Eumenész ekkor, hogy mindenki jól lássa, előőrsöket küldött ki, a katonáknak pedig kiadta a parancsot, hogy öltsék fel fegyvereiket, kantározzák fel lovaikat, hogy az ellenség ellen vonulhassanak. Midőn aztán az előőrsök jelentették neki, hogy Menandrosz olyan járhatatlan helyre futott, ahol nem lehet a közelébe férni, Eumenész azt színlelte, hogy bosszankodik, és elvezette hadseregét. Mondják, hogy amikor Menandrosz a történteket jelentette Antigonosznak, a makedónok dicsérték Eumenészt, és barátságos hangon beszéltek róla, mert bár hatalmában volt, hogy gyermekeiket rabszolgának adja el, és asszonyaikat meggyalázza, megkímélte őket, és hagyta, hogy távozzanak. „De hiszen ez az ember nem rátok való tekintettel engedte el őket, ti ostobák - szólt Antigonosz -, hanem mert félt futás közben ilyen nyűgöt venni a nyakába.”

10. Eumenész a futás és menekülés közben katonái legnagyobb részét rábeszélte, hogy hagyják el, vagy rájuk való tekintettel, vagy mert nem akarta őket magával hurcolni, ahhoz ugyanis kevesen voltak, hogy harcba kezdjen velük, de ahhoz sokan, hogy elrejtőzzenek. Nórában, egy Lükaónia és Kappadokia határvidékén épült erősségben húzta meg magát ötszáz lovas katonájával és kétszáz hoplitésszel; de innen is elengedte azokat a barátait, akik kérték elbocsátásukat, mert nem tudták elviselni a vidék zordságát és a rossz élelmezést, a legbarátságosabban búcsúzott el tőlük, és útjukra engedte őket. Amikor Antigonosz ellene vonult, és tárgyalásra szólította fel, mielőtt hozzákezdene az ostromhoz, azt felelte, hogy Antigonosznak sok barátja és vezére van, de azoknak, akiknek érdekében ő, Eumenész visel hadat, senkijük sem marad utána; majd felszólította, hogy küldjön túszokat, ha tárgyalni óhajt vele. Mikor Antigonosz kijelentette, hogy mint feljebbvalója akar vele tárgyalni, így szólt: „Senkit nem ismerek el feljebbvalómnak, amíg kardom ura vagyok.” Amikor Antigonosz

mégis elküldte unokaöccsét, Ptolemaioszt az erődbe, ahogy Eumenész kívánta, Eumenész lement hozzá, átölelték, barátságosan és szeretettel köszöntötték egymást, mint akik szép napokat töltöttek együtt, és jó bajtársak voltak. A tárgyalás hosszú ideig tartott. Eumenész egy szót sem ejtett saját biztonságáról vagy békekötésről, de követelte, hogy erősítsék meg helytartóságaiban, és adják vissza azt, amit ajándékba kapott, úgyhogy a jelenlevők elcsodálkoztak büszke és önérzetes magatartásán. Közben sok makedón összefutott, mert látni akarták, ki ez az Eumenész; a hadseregben Kraterosz halála óta ugyanis senki másról nem beszéltek, csak őróla. Antigonosz attól félt, hogy Eumenésznek még valami baja esik, ezért eleinte keményen ráripakodott a katonákra, hogy ne menjenek a közelébe, sőt a tolakodókat kővel is megdobálta. Végre átkarolta Eumenészt, és miután a tömeget testőreivel visszaszorította, nagy nehezen biztonságba helyezte.

11. Antigonosz fallal vette körül Nórát, őrcsapatokat hagyott hátra, és elvonult. Eumenész a szigorú ostromgyűrűn belül bőven el volt látva gabonával, vízzel és sóval. Bár semmi más élelmük nem volt, sem amit a kenyérhez ehettek volna, azzal, amijük volt, kedélyessé tudta tenni katonatársai életét. Csoportosan hívta meg őket asztalához, és így a közös étkezés barátságos és szívélyes beszélgetés közben folyt le. Nagyon megnyerő külseje volt, arcán nyoma sem volt a harcokban kifáradt katona eldurvult vonásainak, hanem barátságos, fiatalos benyomást keltett. Egész testalkata jól tagolt, művészi tökéletességű volt s tagjai csodálatos arányosságot mutattak; a szónokláshoz nem értett, de beszédmodora behízelgő és meggyőző volt, ami különben megérzik levelein is.

Azoknak, akik az ostromot vele együtt viselték el, legtöbbet a helyszűke ártott, mert apró házakban, kétsztadionnyi kerületű helyen szorongtak, s így étkezések előtt nem volt módjukban hol mozogniuk, s lovaikat sem tudták jártatni. Ezért, nemcsak hogy némileg enyhítsen unalmukon, amely tétlenségükben meggyengítette testi erejüket, hanem hogy futásban is eddze őket, ha erre esetleg szükségük lesz, átadta nekik az erőd legnagyobb, tizennégy könyök hosszú helyiségét, hogy ott végezzék sétáikat, és fokozatosan mind több testmozgáshoz jussanak. A lovakat pedig a mennyezetre felszögezett erős hevederekkel a nyakuknál fogva csigák segítségével úgy emeltette a magasba, hogy hátsó lábukkal szilárdan álljanak a padozaton, első lábuk pedig éppen csak patájuk hegyével érje a földet. A lovak gazdái ekkor a félig függő helyzetben levő állatok mellé álltak, s kiáltozással, ostorral biztatták őket. Erre a feldühödött és izgatott állatok hátsó lábukon ugráltak, első lábukkal pedig, ahogyan tudták, a padozatot kaparták; közben minden izmuk megfeszült, hab és izzadság borította el testüket, amivel jól edzették őket a gyors futásra, és erejüket is fejlesztették. Az árpát megdarálva adatta nekik, hogy könnyebben megrághassák és megemészthessék.

12. Az ostrom már hosszú ideje tartott, és amikor Antigonosz értesült róla, hogy Antipatrosz meghalt Makedoniában, s a helyzet bonyodalmassá vált a Kaszandrosz és Polüszperkhón között kitört torzsalkodás miatt, többé nem érte be kevéssel, hanem gondolatban az egész birodalmat körülölelte. Eumenész baráti segítségét akarta megnyerni nagyralátó terveihez, és ezért elküldte Hierónümoszt Eumenészhez, hogy kössenek békét és erősítsék meg esküvel; az eskü szövegét azonban Eumenész megváltoztatta, és az őt ostromló makedónok elé terjesztette, hogy ők döntsék el, melyik szöveg méltányosabb. Antigonosz ugyanis az esküszöveg elején inkább csak az udvariasság kedvéért említette a királyokat, az eskü egyébként csak az ő személyére vonatkozott; de Eumenész először Olümpiasz és a királyok nevét írta fel az esküszövegben és nem arra esküdött, hogy hűséggel viseltetik Antigonosz iránt, sem hogy ugyanazt tekinti barátjának és ellenségének, akit ő, hanem mindebbe Olümpiaszt és a királyokat is belefoglalta. A makedónok, minthogy ezt a szöveget találták méltányosabbnak, ilyen értelemben vették ki az esküt Eumenésztől, majd abbahagyták az ostromot, és elküldték Antigonoszhoz, hogy ő is tegye le az esküt Eumenésznek.

Közben Eumenész visszaadta a Nórában fogva tartott túszokat, ő pedig lovakat, igavonó állatokat és sátrakat kapott azoktól, akik a túszokért jöttek; ekkor összeszedte azokat a katonákat, akik menekülése idején szétszóródtak mellőle és a vidéken bujdostak, úgyhogy kevés híján ezer lovasa volt. Ezekkel futva menekült, mert joggal félt Antigonosztól. Antigonosz ugyanis nemcsak arra adott parancsot, hogy Eumenészt újra vegyék ostrom alá, hanem levelében keményen megrótta a makedónokat is, hogy elfogadták az eskü megváltoztatott szövegét.

13. A menekülő Eumenész közben leveleket kapott Makedoniából azoktól, akik féltek Antigonosz hatalmának növekedésétől. Olümpiasz meghívta, hogy menjen Makedoniába, és vegye gondjaiba a gyermek Alexandroszt, és nevelje, mert az életére törnek; ugyanakkor Polüszperkhón és Philipposz király is megbízta, hogy a kappadokiai csapatok vezéreként indítson háborút Antigonosz ellen. Elszenvedett veszteségeinek jóvátételeképpen vegyen magához ötszáz talentumot Quindában a kincstárból, továbbá annyi pénzt a háborúra, amennyit akar. Ezeket az intézkedéseit közölte Antigenésszel és Teutamosszal, az ezüstpajzsos hadosztály parancsnokával is. Mikor ezek megkapták a levelet, színleg barátságosan fogadták Eumenészt, de nyíltan kimutatták, mennyire telve vannak irigységgel és féltékenységgel iránta, és méltatlankodtak amiatt, hogy a második szerepre szoruljanak mellette. Irigységüket Eumenész azzal engesztelte ki, hogy a pénzt nem vette át, azt állítva, hogy nincs rá szüksége; féltékenykedésük és uralomvágyuk ellen pedig, mivel sem vezető szerepre nem voltak képesek, sem arra nem voltak alkalmasak, hogy engedelmeskedjenek, babonaság eszközét vette igénybe.

Azt állította, hogy Alexandrosz jelent meg előtte álmában, és egy királyi pompával ékes sátrat és egy benne álló trónszéket mutatott neki, hogy ha a sátorban tanácskoznak és gyűléseket tartanak, ő majd jelen lesz és közreműködik minden tervük és tettük végrehajtásánál, amelyet az ő nevében kezdenek. Eumenész mindezt könnyen elhitette Antigenésszel és Teutamosszal; ezek ugyanis nem szívesen keresték fel őt, de ő is méltatlan dolognak tartotta, hogy mások ajtaja előtt lássák. Királyi sátort emeltek tehát, abba Alexandrosznak felajánlott trónszéket tettek, és ott gyülekeztek össze, hogy a legfontosabb ügyekről tanácskozzanak.

Amikor előrenyomultak az ország belsejébe, Peukesztasz, Eumenész barátja más helytartók társaságában eléje ment, és haderőik egyesültek. Ezek nagyszámú csapatukkal és pompás hadifelszerelésükkel új lelket öntöttek a makedónokba. Alexandrosz halála óta azonban nem lehetett bírni velük féktelen viselkedésük és elpuhult életmódjuk miatt; zsarnoki önkényük barbár hivalkodással párosult, és gőgösek s összeférhetetlenek voltak egymás közt, és túlzásba vitt hízelgéssel halmozták el a makedón csapatokat, és hatalmas összegeket költöttek lakomák rendezésére és áldozatokra; rövid idő alatt a tábort is mértéktelen kicsapongások színhelyévé változtatták, s a katonákat rávették arra, hogy - akárcsak a demokráciákban - ők maguk válasszák vezéreiket. Eumenész észrevette, hogy ezek egymást megvetik, tőle félnek, és keresik az alkalmat, hogy eltegyék láb alól. Azt színlelte tehát, hogy pénzre van szüksége, és sok talentumot vett kölcsön azoktól, akik leginkább gyűlölték, hogy bízzanak benne, s a kölcsön fölötti aggodalmukban ne öljék meg. Így azután mások pénze lett életének őrzője; míg mások arra szoktak pénzt kiadni, hogy ezzel életüket biztosítsák, ő a kapott pénzzel védte meg személyes biztonságát.

14. A makedónok, mivel veszély nem fenyegetett, szívesen hagyták, hogy megvesztegessék őket, és azok ajtaja előtt ácsorogtak, akik testőrséggel vették magukat körül és vezérek kívántak lenni. Midőn azonban Antigonosz nagy haderővel a közelükben ütötte fel táborát, és a dolgok úgy alakultak, hogy igazi vezérre volt szükség, nemcsak a közkatonák vetették tekintetüket Eumenészre, hanem azok is neki engedelmeskedtek, akik csak békében és a fényűző életben voltak nagyok, s egyetlen szó nélkül elfoglalták a számukra kijelölt helyet. És

valóban, midőn Antigonosz megkísérelte az átkelést a Paszitigrisz folyón, a többiek őrállásaikon észre sem vették, csupán Eumenész szállt szembe és bocsátkozott nyílt csatába vele, sok emberét megölte, a folyamot megtöltötte holttestekkel, és négyezer foglyot ejtett. A makedónok főként Eumenész betegsége idején ébredtek tudatára, hogy fényes lakomák és mulatságok rendezésére mások is alkalmasak, de a háború intézésére és hadvezetésre egyedül Eumenészt tekintik képesnek. Peukesztasz Perszisziben fényesen megvendégelte őket, s mindegyik katonának áldozati állatot adott ajándékba, azt remélve, hogy elnyeri a főparancsnokságot. Néhány nappal később, amikor a katonák az ellenség ellen vonultak, és a súlyosan beteg Eumenész a menetelő hadsorokon kívül vitette magát gyaloghintóján, hogy csendben lehessen, mert álmatlanság kínozta; amint kissé előrehaladtak, az ellenség hirtelen megjelent és a környező dombokról leereszkedett a síkságra. Amint a dombtetőről zárt sorokban levonuló ellenséges csapatok aranyozott fegyverén megcsillant a napfény, és az elefántok hátán megpillantották a tornyos emelvényeket és bíborszerszámaikat, ahogyan csatába indulva szokták feldíszíteni őket, az első sorokban menetelők megálltak és kiabálni kezdték, hogy hívják Eumenészt, majd kijelentették, hogy addig nem nyomulnak előre, míg ő nem veszi át a vezérletet; azután lerakták a földre fegyvereiket, s biztatták egymást, hogy várjanak, és a tiszteknek is szóltak, hogy ne mozduljanak helyükről, Eumenész nélkül ne harcoljanak, és ne tegyék ki magukat veszélynek az ellenséggel szemben. Midőn Eumenész ezt meghallotta, feléjük indult, még biztatta gyaloghintója vivőit, hogy menjenek gyorsabban, majd a gyaloghintó mindkét oldalán félrehúzta a függönyt, és derűs arccal jobbját nyújtotta feléjük. A katonák, mihelyt meglátták, azonnal üdvözölték makedón nyelven, felemelték és hosszú lándzsáikkal verdesték pajzsukat, s csatára hívták ki az ellenséget, mivel hadvezérük már közöttük volt.

15. Midőn Antigonosz meghallotta a foglyoktól, hogy Eumenész beteg, s olyan rossz állapotban van, hogy viteti magát, nem gondolta nagy feladatnak, hogy elbánjon a többiekkel, míg ő betegeskedik. Ezért sietett csapatait csatába vezetni; amint azonban a csatarendbe felállt ellenség sorai felé vágtatott, és meglátta állásaikat és rendjeiket, hosszabb ideig meglepődötten állt, mikor észrevette, hogyan viszik Eumenészt gyaloghintóján egyik szárnyról a másikra. Ezen Antigonosz, mint szokott, hangosan nevetett, s így szólt barátaihoz: „Úgy látszik, ez a gyaloghintó az ellenfelünk.” Majd visszavezette csapatait, és tábort ütött.

De Eumenész katonái, alighogy egy kicsit összeszedték magukat, ismét fegyelmezetlenül viselkedtek feljebbvalóikkal szemben, s gúnyt űztek belőlük; téli szállásaikat majdnem egész Gabéné területén annyira szétszórtan választották meg, hogy az elővédcsapatok az utóvédcsapatoktól majdnem ezer sztadion távolságra voltak. Mikor Antigonosz ezt megtudta, hirtelen megfordult, és ellenük indult a nehezen járható és vízben szegény, de egyenes és rövid úton, abban a reményben, hogy ha így szétszóródva támad rájuk téli szállásaikon, a hadsereg zömét tisztjeik nem tudják egykönnyen összevonni. De mikor lakatlan területre érkezett, a heves szélvihar és a dermesztő hideg nehézzé tette a menetelést, és a hadsereg sokat szenvedett. Hogy ezen segítsenek, kénytelenek voltak több helyen tüzeket gyújtani, s ezzel elárulták jelenlétüket az ellenségnek, mert a lakatlan vidéket környező hegyekben élő barbárok csodálkoztak a sok tűzön, és teveháton hírnököket küldtek Peukesztaszhoz. Midőn Peukesztasz ezt meghallotta, a félelem egészen elvette az eszét, s látván, hogy a többiek is ilyen állapotban vannak, futásnak eredt, és magával ragadta azokat is, akikkel útközben találkozott. Eumenész azonban megszüntette a zavart és a félelmet azzal az ígérettel, hogy az ellenséget megállítja gyors előrevonulásában, s az három nappal később érkezik majd meg, mint várják. Mikor sikerült őket meggyőzni, hírnököket küldött mindenhova a téli szállásokon tartózkodó csapatokhoz és másokhoz is azzal a paranccsal, hogy gyülekezzenek össze minél gyorsabban. Ezután lóra ült, és a többi tiszttel együtt felment egy olyan magaslatra, amelyet a sivatagon

átvonulók mindenünnen jól láthattak, majd felmérette a helyet és bizonyos távolságra tüzeket gyújtatott, mintha azon a helyen tábor lenne. Ahogy ez megtörtént, és Antigonosz katonái meglátták a magaslatokon gyújtott tábortüzeket, Antigonosz bátorságát vesztve megijedt; azt gondolta, hogy az ellenség már korábban észrevette, és útban van felé. Hogy tehát ne legyen kénytelen a hosszú meneteléstől kifáradtan és elcsigázottan megütközni a harcra kész ellenséggel, amely kényelmes szállásokon töltötte a telet, letért a közvetlen útról, és hadseregét falvakon s városokon át vezette, hogy így felfrissítse. Mivel azonban senki nem állta útját, amint történni szokott, amikor az ellenfelek egymással szemközt táboroznak, s a vidék lakosai is közölték vele, hogy semmiféle hadsereget nem láttak, bár a környéken mindenfelől tábortüzek égtek, rájött, hogy Eumenész félrevezette, s bosszúsan előrenyomult, hogy nyílt ütközetben vívjon meg vele.

16. Közben Eumenész hadainak legnagyobb része összegyülekezett, és miután megcsodálták eszességét, azt követelték, hogy egyedül ő vezesse őket; emiatt az ezüstpajzsos hadosztály két vezére, Antigenész és Teutamosz megsértődött, irigykedett rá, és az életére tört; összegyűjtötték a helytartók s a vezérek legnagyobb részét, és azon tanácskoztak, mikor és hogyan tegyék el láb alól. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy fel kell használni a csatában, de utána nyomban végeznek vele. Eudamosz, az elefántos osztagok parancsnoka és Phaidimosz titokban tudtára adta határozatukat Eumenésznek, nem az iránta érzett jóindulatból vagy kedvességből, hanem mert féltek, hogy odavész a neki kölcsönzött pénzük. Eumenész megdicsérte a két embert, sátrába ment, s barátainak azt mondta, őt vadállatok gyülekezete veszi körül; majd megírta végrendeletét, iratait megsemmisítette, mert nem akarta, hogy halála után ezek miatt a titkos iratok miatt vádakkal illessék azok íróit. Mikor ezt elvégezte, azon töprengett, ne engedje-e át a győzelmet az ellenségnek vagy Médián és Armenián át elmenekülve ne menjen-e Kappadokiába. Míg barátai jelen voltak, nem tudott dönteni, s válságos helyzetében mindenféle terv foglalkoztatta, de aztán csatasorba állította hadait, és biztatta mind a görögöket, mind a barbárokat, miközben őt a phalanx és az ezüstpajzsosok bátorították, hogy az ellenség nem tud ellenállni támadásuknak. Ezek voltak Philipposz és Alexandrosz legöregebb harcosai, a háborúnak mind ez ideig soha le nem győzött, vereséget nem látott bajnokai, legtöbbjük hetvenéves, de egy sem volt hatvanévesnél fiatalabb. Ezért aztán ezzel a kiáltással rontottak Antigonosz katonáira: „Apáitok ellen követtek el bűnt, ti semmirekellők!” Majd dühösen rájuk vetették magukat, szétverték az egész phalanxot. Senki nem állta meg a helyét velük szemben; legnagyobb részüket kézitusában ölték meg.

Ezen a ponton Antigonoszt súlyos vereség érte, de lovassága győzött, mert Peukesztasz nagyon lagymatagon és gyáván harcolt, és Antigonosz kézre kerítette egész málháját is; a veszélyben ugyanis mindig megőrizte hidegvérét, és jól kihasználta a terep előnyeit. A csatatér tágas síkság volt, a talaj nem süppedékes, de nem is kőkemény, hanem sós, szikes homok, amelyen csata közben a sok ló és ember gyors mozgása teméntelen fehér port vert fel, és elsötétítette a látást. Így aztán Antigonosz könnyűszerrel megkerítette az ellenség hadifelszerelését, úgyhogy az szinte észre sem vette.

17. Mihelyt a csata véget ért, Teutamosz azonnal követséget küldött a málha ügyében, majd amikor Antigonosz megígérte az ezüstpajzsosoknak, hogy nemcsak ezt szolgáltatja vissza nekik, hanem más tekintetben is jó elbánásban részesíti őket, ha megkapja tőlük Eumenészt, az ezüstpajzsosok arra a gonosz elhatározásra jutottak, hogy élve szolgáltatják ki ellenségeinek. Azzal kezdték, hogy a közelébe mentek anélkül, hogy gyanúját felkeltették volna; jól vigyáztak minden mozdulatára, majd egyesek siránkoztak a málha miatt, mások bátorították, s azt mondták neki, ő győzött, ismét mások a többi vezért hibáztatták. Végül is rárohantak, kitépték kezéből a kardját, és övével megkötözték a kezét. Midőn Antigonosz elküldte Nikanórt, hogy vegye át tőlük Eumenészt, amikor átvezették a makedónok sorai között, azt

kérte, hogy beszélhessen velük, nem mintha könyörögne vagy valami kegyet kérne tőlük, hanem olyan dolgokról akar szólni előttük, ami az ő érdeküket szolgálja.

Midőn a csend helyreállt, megállt egy magaslaton, és megkötött kezét feléjük tárva így szólt: „Ti mindeneknél gonoszabb makedónok, milyen más diadaljelet óhajthatott volna Antigonosz felettetek állítani, mint azt, amit magatok állítotok fel azzal, hogy kiszolgáltatjátok neki vezéreteket? Hiszen eléggé rettenetes dolog már az is, hogy bár győztetek, elismeritek vereségeteket a málha miatt, mintha a győzelmet kincseitek és nem fegyvereitek jelentenék, és ezenfelül váltságul a málháért kiszolgáltatjátok vezéreteket is. Én legyőztem az ellenséget, legyőzetlenül vezettek el, és most szövetségeseim okozzák vesztemet; de Zeuszra, a hadak és az eskü istenére kérlek, öljetek meg itt saját kezetekkel! Hiszen ha odaát ölnek meg, az is a ti művetek lesz. Antigonosz nem tesz nektek szemrehányást, mert neki a halott s nem az élő Eumenészre van szüksége. De ha nem akarjátok saját kezetekkel ontani véremet, ha csak egyik kezemet oldjátok fel, az is elég lesz a tett elvégzéséhez. Ha pedig nem bíztok rám kardot, dobjatok megkötözve az elefántok elé. Ha ezt megteszitek, felmentelek az ellenem elkövetett gazság vádja alól, mint olyan embereket, akik a lehető legigazságosabban és legistenfélőbben bántatok vezéretekkel.”

18. Mikor Eumenész elmondotta beszédét, a tömeg mélyen meghatódott; voltak, akik megsiratták, de az ezüstpajzsosok azt kiáltozták, hogy vezessék el, és ne hagyják fecsegni. Nincs abban semmi borzasztó, mondották, ha ez az istenverte kherszonészoszi elveszi büntetését, hiszen tengernyi csatában annyit gyötörte a makedónokat; borzasztó volna, hogy Alexandrosz és Philipposz legderekabb vitézei annyi fáradság után vénségükre elveszítsék győzelmeik jutalmát, és mások kegyelemkenyerére szoruljanak, feleségeik pedig már harmadik éjszaka együtt háljanak az ellenséggel. Erre aztán Eumenészt sietve elhurcolták.

Antigonosz megijedt a nagy tömegtől, és mert senki nem maradt a táborban, elküldte tíz legerősebb elefántját s nagyobb számú méd és parthus lándzsását, hogy kergessék szét a tömeget. Tekintettel régi barátságukra, nem tudta volna elviselni, hogy lássa Eumenészt, s amikor emberei, akik átvették, megkérdezték tőle, hogyan őrizzék: „Úgy - felelte -, mint egy elefántot vagy oroszlánt.” Majd egy idő múlva megsajnálta, és parancsot adott, vegyék le róla a nehéz bilincseket, s elküldte egyik bizalmas szolgáját, hogy kenje meg testét olajjal, sőt egyik barátjának, aki ezt kérte tőle, engedélyt adott, hogy a napot vele tölthesse, és vigyen neki mindent, amire szüksége van. Több napon át töprengett, mit tegyen vele, s fontolóra vette a különféle érveket és javaslatokat; a krétai Nearkhosz és saját fia, Démétriosz mindenképpen szerette volna az életét megmenteni, de a többiek, úgyszólván mindnyájan, arra biztatták és noszogatták, hogy végeztesse ki.

Mondják, hogy amikor Eumenész megkérdezte az őrizetére kirendelt Onomarkhoszt, hogy Antigonosz, ha már személyes ellensége és ellenfele kezére került, miért nem öleti meg minél előbb, vagy miért nem bocsátja szabadon nemes lelkűen, Onomarkhosz fölényesen kijelentette, hogy nem most, hanem a csatatéren kellett volna bátran szembenéznie a halállal. „Zeuszra mondom - szólt erre Eumenész -, ezt én meg is tettem. Kérdezd meg azokat, akikkel megvívtam. De én senkit nem láttam, aki nálam különb harcos lett volna.” „Akkor pedig - mondta Onomarkhosz -, ha most különbet találtál, miért nem várod meg, hogy eljöjjön az ő ideje?”

19. Amikor Antigonosz elhatározta, hogy végez Eumenésszel, megparancsolta, hogy ne adjanak neki enni. Így két-három napos éhezés után közeledett halála órája. Majd amikor hirtelen fel kellett szednie táborát, egyik emberét küldte hozzá, hogy végezze ki. Holttestét átadta barátainak, és megengedte elhamvasztását, s azt is, hogy a hamvakat egy ezüsturnába gyűjtsék, és átadják feleségének s gyermekeinek.

Miután Eumenész így meghalt, az istenség nem másra, hanem Antigonoszra bízta, hogy bosszút álljon az őt eláruló tiszteken és katonákon; az ezüstpajzsosokat mint istentelen és vadállati embereket, átadta Szibürtiosznak, Arakhószia kormányzójának azzal a paranccsal, tegye tönkre és pusztítsa el mindnyájukat minden lehetséges módon, hogy egy se térhessen vissza Makedoniába, és ne láthassa meg a görög tengert.

SERTORIUS ÉS EUMENÉSZ ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Ezek az emlékezetre méltó dolgok, amelyek Eumenész és Sertorius pályafutásáról fennmaradtak. Ha összehasonlítjuk őket, mindkettőjük közös vonása, hogy bár idegenek és külföldi származásúak, azonkívül száműzöttek is voltak, különböző népeket, harcias és nagy hadseregeket vezéreltek; de Sertoriusra az volt jellemző, hogy a fő hatalmat valamennyi szövetségese hozzájárulásával hírneve folytán nyerte el, míg Eumenész, amikor sokan versengtek a fővezéri hatalomért, tetteiért kapta meg az első helyet. Az egyiket azok követték, akik igazságos uralom alatt kívántak élni, míg a másikat azok, akik maguk képtelenek voltak uralkodni, csak érdekeikre hallgattak. Az egyik mint római, a hispánok és a lusitanok, a rómaiak által régen leigázott népek, míg a másik mint kherszonészoszi, azok felett a makedónok felett gyakorolt uralmat, akik az egész akkori világot meghódították. Azonkívül Sertoriust tisztelet övezte mint senatort és hadvezért, amikor vezető szerepet kapott, míg Eumenészt lenézték mint királyi titkárt. Eumenész különben nemcsak pályafutása kezdetén rendelkezett csekélyebb előnyökkel, hanem emelkedésében is nagyobb akadályokkal kellett megküzdenie, mert sokan voltak, akik nyíltan ellene szegültek, meg akik titokban törtek az életére; vele ellentétben Sertoriusnak nyíltan senki nem volt ellenfele, és később is csak titokban, amikor néhány szövetségese összeesküdött ellene. Így tehát Sertoriusnak meg lehetett volna az a lehetősége, hogy ellenségeinek legyőzése által megszabaduljon az életveszélytől, de Eumenészt győzelme sodorta halálos veszedelembe azok miatt, akik gyűlölték.

2. Mint hadvezérek nagyon hasonlítottak egymáshoz; de ami jellemüket általában illeti, Eumenész harcias és viszálykodó természetű ember volt, míg Sertoriust béke- és nyugalomszeretete jellemezte. Egyikük biztonságban és köztiszteletben élhetett volna, ha távol tartja magát a vezetőktől, de ő szüntelenül és folytonosan harcban állt velük akár élete veszélyeztetése árán is; míg a másik, bár nem ártotta bele magát a közügyekbe, saját személyi biztonsága érdekében kénytelen volt hadat viselni azok ellen, akik nem hagyták békességben. Eumenészt, ha felhagyott volna az elsőségért folytatott küzdelemmel, és megelégedett volna a második hellyel. Antigonosz szívesen felhasználta volna; viszont Sertoriusnak Pompeius azt sem nézte volna el, hogy nyugalomban és visszavonultan éljen. Ezért az egyik önszántából háborúskodott a vezérségért, míg a másik akarata ellenére vezérkedett, mert háborút viseltek ellene. Harcvágyó az olyan ember, aki személyes biztonságát feláldozza becsvágyáért, és harcias szellemű, aki biztonságát háborúval akarja magának megszerezni.

Az egyiket a halál észrevétlenül érte utol, míg a másik előre várta élete végóráját. Sertorius halála jószívűségét bizonyította, mert nyilvánvalóan megbízott barátaiban, míg Eumenészé gyengeségét, mert bár szeretett volna elmenekülni, foglyul ejtették. Sertorius életét nem gyalázta meg halála, mert szövetségesei kezétől kellett elszenvednie azt, amit ellenségei sem tettek meg vele; Eumenészé azonban, aki nem tudott elmenekülni elfogatása elől, és élni szeretett volna, miután fogságba esett, nem tudta sem tisztességgel elkerülni, sem elviselni a halált, mert azzal, hogy esdekelt és könyörgött ellenségeihez, akik csak életét tartották hatalmukban, urává tette őket szelleme felett is.

AEMILIUS PAULUS - TIMOLEÓN

AEMILIUS PAULUS[37]

1. Az *Életrajzok* írásához mások kedvéért kezdtem hozzá, de most már saját gyönyörűségemre folytatom. A történelmet tükörnek tekintem, melynek segítségével a magam életét is lehetőleg tökéletesíteni és az ábrázolt nagy emberek erényéhez hasonlóvá igyekszem tenni. Olyan ez a munka, mintha napok hosszat együtt élnék velük, mintha írás közben sorra vendégül látnám őket, és házamba fogadva magam elé állítanám mindegyiket, hogy elnézzem, „mekkora, mily gyönyörű".[38] Tetteik közül kiválogatom a legszebbeket és a megismerésre legméltóbbakat.

Ó, ó, ennél fennköltebb üdvre hol lelünk,[39]

ami hatásosabban javítaná jellemünket? Démokritosz szerint azért kell imádkoznunk, hogy kedvező képzetekkel vegyük körül magunkat, s a bennünket környező légkörből inkább a jót és megfelelőt engedjük magunkhoz közel, mint a rosszat és az ártalmasat; de ezzel bölcseletét olyan tévútra viszi, amely vég nélküli babonáskodásokhoz vezet. Mi azonban a történelem tanulmányozásával és a rendszeres írással arra szoktattuk magunkat, hogy a legkiválóbb és legnevesebb férfiak emlékét befogadjuk elménkbe, és ha környezetünk részéről - elkerülhetetlenül - valami hitványságot, erkölcstelenséget vagy méltatlanságot tapasztalunk, kiküszöböljük és eltávolítjuk, és lelkünket derűsen és megbékélve a dicső példaképek felé fordítjuk. Ezúttal a korinthoszi Timoleón és Aemilius Paulus életrajzát nyújtjuk át neked;[40] ezeket a férfiakat ügyeik intézésében nemcsak hajlamaik, hanem jó sorsuk is úgy vezette, hogy nehéz eldönteni, életük legnagyobb alkotásait szerencséjüknek vagy bölcs értelmüknek köszönhették-e.

2. A legtöbb történetíró megegyezik benne, hogy az Aemiliusok Róma egyik legelőkelőbb és legrégibb családja volt. Azok viszont, akik Numa király neveltetését Püthagorasznak tulajdonítják, már csak elvétve állítják, hogy nemzetségük őse, Mamercus (akitől utónevüket kapták) a bölcs Püthagorasz fia volt, s beszédének és modorának elbájoló voltáról őt nevezték el Aemiliusnak. A családnak azok a tagjai, akiket erényük híressé tett, többnyire szerencsések voltak; Lucius Paulusnak Cannaenál beteljesült végzete azonban megmutatta bölcs belátását és vitézségét, mert bár nem sikerült visszatartania consultársát az ütközettől, akarata ellenére részt vett a csatában, de nem futott meg, hanem amikor a veszély előidézője elmenekült, kitartott helyén, és az ellenséggel vívott harc közben esett el.

Ennek leánya volt Aemilia, aki a nagy Scipióhoz ment feleségül, és azt az Aemilius Paulust szülte, akinek életrajzát most írom. Aemilius Paulus olyan időben érte el férfikorát, amikor nagy számmal voltak dicsőségben és erényekben kiváló, nagyszerű férfiak, de ő ezek között is kitűnt, pedig törekvései nem ugyanarra a célra irányultak, mint a vele egykorú előkelő ifjakéi, s pályája kezdettől fogva más úton haladt. Nem gyakorolta az ékesszólást peres ügyekben, elhanyagolta a tisztelgő látogatásokat, barátságokat és a kegyhajhászást, amellyel alázatosan és hízelegve sokan igyekeznek megnyerni maguknak a népet; nem mintha nem lett volna természet adta tehetsége bármelyikre is, de nemesebb dicsőségre vágyott, amely a bátorságon, az igazságosságon és a hűségen alapszik, s ezekben gyorsan felülmúlta kortársait.

3. Amikor az első magasabb állásra, az aedilisségre pályázott, tizenkét jelölt közül választották meg, akik később mind elnyerték a consulságot. Midőn az úgynevezett augurok papi testületének tagja lett, akikre a rómaiak a madárjóslást és az égi jelenségek vizsgálatát és gondos megfigyelését bízzák, olyan alaposan tanulmányozta a régiek istentiszteleti szokásait és úgy elmélyedt az ősi szertartásokban, hogy bár ezt a papi hivatalt csak tiszteletbeli állásnak tekintik, amelyre mindenki a dicsőség kedvéért törekszik, ő magasztos, szinte művészi tevékenységgé tette, és így tanúbizonyságot tett azoknak a filozófusoknak a felfogása mellett, akiknek meghatározása szerint a vallás az istenek imádásának tudománya. Mindent hozzáértéssel és gondosan végzett; amikor munkájával foglalkozott, minden mást félretett, hogy figyelmét egyedül csak arra korlátozza, semmit nem hanyagolt el, egyedül semmilyen új szertartást nem honosított meg, hanem a legkisebb részletet is megvitatta paptársaival, s azt magyarázta nekik, hogy ha az istenséget kegyesnek és elnézőnek szokták is tartani a hibákkal szemben, az államra súlyos következményekkel járhat a vallási dolgokban tanúsított legkisebb hanyagság és gondatlanság is, mert az államrend megdöntése soha nem kezdődik nyomban valami nagy törvénysértéssel, hanem akik a kis dolgok megtartásában hanyagok, azok okoznak kárt a nagyobb dolgokban is.

Hasonlóan gondosan és szigorúan vigyázott a katonák erkölcseire és szokásaira is; mint hadvezér soha nem törekedett népszerűségre, vezéri tevékenységét nem használta a következő vezérség megszerzésére, pedig a legtöbben úgy jártak el, nem kereste a katonák kegyét, nem volt engedékeny velük, hanem úgy értelmezte a katonai élet minden egyes szabályát, mint a papok a szertartások kegyetlen rendelkezéseit, kérlelhetetlenül szigorú volt az engedetlenkedőkkel és fegyelemsértőkkel szemben, és úgy szerzett sikereket hazájának, hogy majdnem mellékesnek tartotta az ellenségen aratott győzelmet, ahhoz képest, hogy polgártársait fegyelemre szoktassa.

4. A rómaiak hadat viseltek Nagy Antiokhosz ellen, és legtapasztaltabb hadvezéreiket ebbe a háborúba küldték, de közben nyugaton is támadt egy másik háborújuk Hispaniában, ahol nagy lázadás tört ki. Ide Aemiliust küldték praetori rangban, de nem hat lictorral, ahogyan általában a praetorokat szokták, hanem tizenkettővel, s így mintegy consuli ranggal ruházták fel. A barbárokat nyílt ütközetben kétszer is legyőzte, és körülbelül harmincezret megölt közülük. Sikerét láthatólag tehetséges hadvezetésének köszönhette, a jól választott tereppel s egy folyón való ügyes átkeléssel megkönnyítette a győzelmet katonáinak; ezenfelül hatalmába kerített kétszázötven várost is, amelyek önként hódoltak meg előtte. A tartományt lecsendesítette, hűségnyilatkozatokat vett a lakosoktól, majd visszatért Rómába, s ebből a hadjáratból egyetlen drakhmát sem szerzett magának. Aemilius nem adott semmit a vagyonszerzésre, de a maga vagyonából bőségesen költött; egyébként sem volt gazdag ember, és halála után maradt vagyona csak szűkösen volt elég felesége hozományának visszafizetésére.

5. Papiriát, a consulviselt Maso leányát vette feleségül, s hosszabb ideig élt vele házasságban, de aztán elvált tőle, bár szép gyermekei születtek tőle. Papiria volt az anyja a leghíresebb Scipiónak és Fabius Maximusnak. Válásának okiratai nem maradtak ránk, de, úgy látszik, van némi igazság a közismert válási történetben: Amikor egy római férfi elküldte feleségét, barátai korholni kezdték, s ezt kérdezték tőle: „Talán nem okos? Nem csinos, és nem szült szép gyermekeket?” Mire a férfi megmutatta nekik cipőjét, amelyet a rómaiak calceusnak neveznek, s így szólt: „Nem szép ez a cipő? Nem új? Mégsem tudja megmondani egyikőtök sem, hol szorítja a lábamat.” És bár legtöbbször csak nagy és nyilvánvaló hibák vezetnek válásra, a férj és feleség jellemének eltéréséből és össze nem illőségéből eredő kicsi, de gyakori súrlódások, amelyeket mások talán észre sem vesznek, gyakran jóvátehetetlenül elidegenítik egymástól azokat, akik házasságban élnek együtt.

Így aztán Aemilius elvált Papiriától, és mást vett feleségül. Második feleségétől két fia született, ezeket odahaza tartotta, első házasságából származó fiait pedig örökbe adta a legnagyobb családokba és a legelőkelőbb házakba: az idősebbet Fabius Maximus, aki ötször volt consul, a fiatalabbat pedig unokatestvére, Scipio Africanus fogadta örökbe, és ráruházta a Scipio nevet is. Aemilius egyik leányát Cato fia vette el feleségül, a másikat Aelius Tubero, egy kiváló férfiú, aki minden más rómainál méltóságosabban viselte a szegénységet. Az Aelius családnak tizenhat tagja volt. Egyetlen csöppnyi házuk volt, és egy kis földbirtokkal kellett beérniök mindnyájuknak; ott éltek egy háztartásban a sok gyermekkel és feleséggel. Ezek között volt Aemilius leánya is. Apja kétszer viselt consulságot és kétszer tartott diadalmenetet, de az asszony nem szégyellte férje szegénységét, sőt csodálattal tekintett erényére, hiszen amiatt volt szegény. Manapság azonban a testvérek és a rokonok, hacsak világtájak, folyók vagy városfalak nem választják el közös vagyonukat, és nem fekszenek közben nagy távolságok, örökösen civódnak egymással. Ilyen megfontolásra érdemes példákkal szolgál a történelem azoknak, akik készek okulni belőle.

6. Aemilius consullá választása után hadjáratot vezetett az Alpok közelében lakó ligurok ellen, akiket némelyek ligustinoknak is neveznek. Harcias és bátor nép ez, amely a hadviselést jól megtanulta a szomszédos rómaiaktól. A ligurok Itália legszélső, az Alpokkal határos részén, s az Alpoknak a Türrhéni-tenger partjáig nyúló vidékén, Libüával szemben laknak, elvegyülve gallokkal és a parton lakó hispánokkal. Abban az időben tengerre kaptak, kalózhajóikkal fosztogatták a kereskedelmi kikötőket egészen Hercules oszlopaiig. Amikor Aemilius rájuk támadt, negyvenezer főnyi hadsereggel szálltak vele szembe, neki viszont csak nyolcezer katonája volt, mégis megütközött az ötszörös túlerőben levő ellenséggel, megverte és váraikba szorította őket, majd emberséges és méltányos feltételek mellett békét kötött velük. A rómaiaknak ugyanis nem volt szándékukban, hogy kiirtsák a ligurok népét, amely támaszul és védőpajzsul szolgált az Itáliát örökösen támadó gall mozgolódás ellen. A ligurok megbíztak Aemiliusban, s átadták neki hajóikat és városaikat. A városokat sértetlenül visszaadta nekik, csak a városfalakat romboltatta le, hajóikat azonban mind elvette tőlük, és semmi olyan vízi járművet nem hagyott meg birtokukban, amelynek háromnál több evezője volt; ezenkívül kiszabadította mindazokat a rómaiakat és idegeneket, akiket a szárazföldön vagy a tengeren foglyul ejtettek. Ilyen kiváló tetteket hajtott végre első consulsága idején.

Később ismételten kinyilvánította, hogy másodízben is szeretné elnyerni a consulságot; midőn azonban egy alkalommal pályázott rá, de a választáson nem ért el sikert, többször nem próbálkozott vele. Vallási ügyekkel foglalkozott, fiait az ősi hazai szokásokban nevelte, amelyekben ő maga is nevelkedett, de a görög műveltséggel is igyekezett megismertetni őket. Mert az ifjak iskolamesterei között nemcsak a grammatikusok, filozófusok és szónokok, hanem a szobrászok, a festők, a lovászok, a kutyaidomítók és a vadászmesterek is mind görögök voltak. Apjuk pedig, ha valami közügy le nem foglalta idejét, jelen volt gyermekei leckéin és gyakorlatain, s őt tartották Rómában a gyermekeivel legtöbbet törődő apának.

7. Ami az államügyeket illeti, ekkoriban a rómaiak a Perszeusz makedón király ellen küldött vezéreket azzal vádolták, hogy tapasztalatlanságukkal és gyávaságukkal szégyenletesen és nevetségesen vezetik a hadjáratot, s emiatt több vereséget szenvednek, mint amennyit okoznak az ellenségnek. A rómaiak nemrégiben kényszerítették a Nagy melléknévvel tisztelt Antiokhoszt ázsiai területeinek feladására, majd visszaszorították a Tauroszon túlra, bezárták Szíria határai közé, s boldog volt, hogy tizenötezer talentumért megvásárolhatta a békét; kevéssel előbb Thesszaliában Philipposzt verték le, és a görögöket felszabadították a makedón uralom alól, végül pedig leverték Hannibált is, akihez merészségben és hatalomban egy király sem volt hasonlítható. Éppen ezért elviselhetetlennek tartották, hogy Perszeusz velük egyenlő rangú ellenfélként folytassa a háborút ellenük apja szétvert hadseregének maradékaival. Azt

persze nem tudták, hogy Philipposz veresége után megerősítette és harcképesebbé tette a makedón haderőt. Ezt a történetet fogom most elmesélni elejétől fogva.

8. Antigonosznak, aki az Alexandroszt követő és maguknak s utódaiknak királyi címet szerző hadvezérek közt a leghatalmasabb volt, volt egy Démétriosz nevű fia; ennek fia volt az az Antigonosz, aki a Gonatasz melléknevet viselte. Antigonosz fia, szintén Démétriosz, csak rövid ideig uralkodott, és halála után egy kiskorú gyermeket hagyott maga után: Philipposzt. A makedón vezetők az anarchiától féltükben a halott király unokafivérét, Antigonoszt hívták az országba, és összeházasították vele Philipposz anyját; eleinte gyámnak és vezérnek nevezték, majd pedig, amikor azt tapasztalták, hogy mérsékletesen és a köz javára vezeti az ország ügyeit, királyuknak szólították. De hívták Dószónnak is, amivel arra céloztak, hogy mindenkinek mindent megígért, szavát azonban nem tartotta meg. Utána Philipposz lett a király, és bár egészen fiatal volt, kitűnt a többi király közül, és olyan híre támadt, hogy visszaállítja Makedonia régi tekintélyét, s egyedül ő tudja majd korlátok közé szorítani a rómaiaknak az egész világot fenyegető hatalmát. De midőn Titus Flamininus Szkotusszánál egy nagy csatában legyőzte, nagyon alázatos lett, mindenben kiszolgáltatta magát a rómaiaknak, és boldog volt, amikor büntetésképpen méltányos összeget kellett fizetnie. Később nehezen viselte sorsát, és belátta, hogy ha a rómaiak kegyéből uralkodik, legfeljebb egy evést-ivást kedvelő fogolyhoz lehet méltó, de nem önérzetes és bátor emberhez; ezért a háború foglalta le gondolatait, amire titokban és ravaszul készült fel. A főutak mentén és a tengerparton fekvő városokat elhanyagolta, hogy megvetést keltsenek, az ország belső részében azonban hadsereget gyűjtött, s az itt levő erődöket, őrhelyeket és városokat megrakta fegyverekkel, sok pénzzel és fegyverfogásra különösképpen alkalmas emberekkel; így készülődött a háborúra, és előkészületeit teljes titokban tartotta. Harmincezer főnyi hadseregnek elegendő felszerelést halmozott fel, várában nyolcmillió mérő gabonát és olyan sok pénzt raktározott el, amely elég volt tízezer főnyi zsoldoshadsereg tízévi ellátására.

De Philipposznak már nem maradt rá ideje, hogy terveit valóra váltsa, mert családi baja és bánata korai halálát okozta; rájött ugyanis, hogy egyik fiát, Démétrioszt másik, sokkal haszontalanabb fiának rágalmaira hallgatva ölette meg. Hátrahagyott fia, Perszeusz apja királyságával együtt örökölte a rómaiak elleni gyűlöletet is, de apai örökségének terhével nem tudott megbirkózni kicsinyes és rossz jelleme miatt, sok szenvedélye és fogyatkozása mellett ugyanis elsősorban kapzsi volt. Mondják, hogy Perszeusz nem is volt törvényes származású, Philipposz felesége úgy kapta a fiú anyjától, egy Gnathainion nevű argoliszi varrónőtől, és a királyné titkon csempészte be. Főként ezért félt Démétriosztól, és ölette meg, nehogy kitudódjék törvénytelen származása, hiszen a királyi családban volt törvényes örökös.

9. De alacsony származása és rossz jelleme ellenére is, erős katonai felkészültségében bízva, háborúba kezdett és hosszú ideig sikereket aratott, megverte a consuli rangot viselő római vezéreket, seregeket és nagy hajóhadakat, sőt voltak, amelyeket el is fogott. Így Publius Liciniust, aki először tört be Makedoniába, lovascsatában megfutamította, megölte kétezerötszáz derék katonáját, s foglyul ejtett hatszázat; majd váratlanul támadást intézett az óreoszi kikötőben horgonyzó római hajóhad ellen, húsz teherhajót elfogott, a többit pedig, amely színültig telve volt gabonával, elsüllyesztette, ezenkívül kezére került négy ötevezősoros gálya is. Egy második ütközetben visszaszorította Hostilius consult, amikor az észrevétlenül be akart nyomulni Thesszaliába, és ki akarta erőszakolni az átkelést az elimiai hegyszoroson, majd csatára hívta ki, de Hostilius félt elfogadni a kihívást. Később mintegy mellékesen, mint aki lebecsüli a rómaiakat, és ilyesmire is van ideje, hadat viselt a dardanoszok ellen; a barbárok közül tízezret megölt, és gazdag zsákmánnyal tért vissza. Az Isztrosz közelében lakó baszternákokat, akik jó lovas és harcos gall nép voltak, fellázította; az illüröket pedig

királyuk, Genthius útján felszólította, hogy csatlakozzanak a háborúhoz. Híre járt, hogy ezeket a barbárokat felbérelte, törjenek be Itáliába Gallia déli vidékein át az Adriai-tenger mentén.

10. A rómaiak, értesülvén az eseményekről, belátták, hogy nem szabad tekintettel lenniök azok kegyeire és ígéreteire, akik a hadvezérségre áhítoznak, hanem olyan embert kell kiküldeniök a háború vezetésére, akiben megvan a kellő bölcsesség, és ért nagy hadi vállalkozások vezetéséhez. Ilyen ember volt Aemilius Paulus, aki előrehaladott kora ellenére is - közel járt a hatvanadik esztendejéhez - még mindig férfierejének teljességében volt. Körülvették felnőtt fiai és vejei, sok barátja és rokona, s mind biztatták, hogy engedjen a nép kívánságának, és fogadja el a consulságot. Aemilius eleinte visszautasította a nép óhaját, kitért a sok ember hangos megtisztelése és akarata elől, s kijelentette, hogy nem vállal hivatalt; de az emberek naponta összegyülekeztek házának ajtaja előtt, hangos kiáltozással hívták, hogy menjen le velük a forumra, és végre hajlott a szavukra. Amikor megjelent a consulságra pályázók között, nyomban úgy tűnt fel, mintha nem a vezérséget fogadná el, hanem már hozná is a háborús győzelmet és a sikert, s mintha a Campus Martinus felé tartva azt nyújtaná át polgártársainak. Örömrivalgással és nagy reménykedéssel választották meg másodízben consullá, s nem engedték, hogy a szokásos sorshúzással jelöljék ki tartományát, hanem azon nyomban megszavazták számára a makedoniai háború fővezérségét. Mondják, hogy amikor a nép egyhangúlag megválasztotta vezérré Perszeusz ellen és nagy pompával hazakísérte, kisleányát, Tertiát sírva találta. Karjába vette, és megkérdezte tőle, mi bántja. A kisleány átölelte édesapját, összecsókolta, és ezt mondta neki: „Hát te nem tudod, apám, hogy Perszeusz meghalt?" Így hívták ugyanis kedvelt kutyáját, amelyet ő nevelt fel. Aemilius erre így felelt: „Ez nagy szerencse, kislányom, és jó jelnek tekintem." Ezt a történetet Cicero beszéli el a *Jóslásról* szóló művében.

11. Szokásban volt, hogy akik elnyerték a consulságot, hálájuk kifejezésére a szószékről köszönetet mondanak a népnek; de Aemilius gyűlésbe hívta a polgárokat, s kijelentette, hogy amidőn első ízben pályázott a consulságra, ő kívánta elnyerni a hivatalt, most másodízben azonban nekik van hadvezérre szükségük. Így tehát semmi hálával nem tartozik nekik, és ha azt gondolják, hogy más jobban viseli majd a háborút, ő lemond a hatalomról, de ha megbíznak benne, ne szegődjenek társául a vezérségben, és ne fecsegjenek, hanem szó nélkül lássák el mindennel, amire a háborúban szüksége lesz, mert ha parancsolgatni akarnak a parancsnokuknak, még nevetségesebbé teszik magukat a hadjáratban, mint eddig. Szavaival mély tiszteletet keltett a polgárokban, és nagy várakozással néztek a jövőbe. Mindnyájan örültek, hogy nem hallgattak a hízelgőkre, és olyan férfiút választottak vezérré, akiben van nyíltszívűség és belátás, így lett a római nép naggyá és a világ urává azáltal, hogy szolgálta az erényt és a becsületet.

12. Aemilius Paulus elindult hadjáratára. Azt az istenek kegyének tulajdonítom, hogy hajóútja szerencsés és kedvező volt, s gyorsan, biztonságosan eljutott a római táborba; de amikor azt látom, hogy a rábízott háborút gyorsan és merészen, ragyogó haditervvel, barátai odaadó támogatásával, a veszélyek közt tanúsított rendíthetetlen bátorsággal és okos meggondolások alapján fejezte be, fényes sikerét és dicső haditetteit nem tudom sokat emlegetett szerencsésének javára írni, mint más hadvezérek esetében szokták. Legfeljebb azt állíthatnánk, hogy Perszeusz pénzszeretete volt Aemilius jó szerencséje ügyeinek alakulásában, s ez fordította fonákjára és semmisítette meg a makedónoknak a háborúba vetett fényes és nagy reményeit, mert pénz dolgában Perszeusz gyáván viselkedett. Kérésére ugyanis zsoldosnak szegődtek hozzá a baszternákok, tízezer lovas és tízezer gyalogos, akik nem értettek sem a földműveléshez, sem a hajózáshoz, a pásztorélethez sem szoktak hozzá, csak azt az egyetlen mesterséget tanulták meg, hogy örökké harcoljanak és legyőzzék ellenfeleiket. Midőn ezek Maidikében táboroztak és elvegyültek a király katonái között - mind hatalmas termetű férfi volt, bámulatos

fegyelmezettséggel viselkedtek, nagy hangon dicsekedtek, és büszkén fenyegették meg ellenségeiket -, megerősítették a makedónok bátorságát, és azt a hitet keltették bennük, hogy a rómaiak nem állják meg helyüket velük szemben, s már különös és félelmetes mozdulataik megpillantása is rémületbe ejti őket. Perszeusz így fellelkesítette és reményekkel töltötte el embereit, de mikor a zsoldosok vezérei fejenként ezer aranyat követeltek, ez a nagy összegű arany szinte eszét vette, és annyira felháborodott miatta, hogy fösvénységből visszakozott és lemondott a szövetség megkötéséről, mintha csak vagyonával kellene takarékoskodnia és nem a rómaiakkal háborúskodnia, s pontos számvetést kellene adnia háborús kiadásairól az ellenségnek; pedig tanulhatott volna a rómaiaktól, akik egyéb hadikészületeiktől eltekintve, százezer főnyi hadsereget gyűjtöttek össze, és gondoskodtak annak szükségleteiről. De Perszeusz ilyen óriási haderővel szemben és ilyen nagy háború előtt, amelyre az ellenség annyira felkészült, aranyát méregette és rejtegette, s félt hozzányúlni, mintha másé volna. Így járt el, pedig nem volt sem lüdiai, sem föniciai, hanem mint Alexandrosz és Philipposz leszármazottja részesült az ő erényükből is. Ők pedig azért lettek a világ urai, mert azt tartották, hogy az uralmat pénzzel kell megszerezni és nem a pénzt az uralommal. Közszájon forgó mondás volt, hogy a görög városokat nem Philipposz, hanem Philipposz aranya hódította meg. Mikor Alexandrosz hadjáratán eljutott az Indusig, és látta, hogy a makedónok a perzsa kincsek súlyos terhét milyen nehezen hurcolják magukkal, először a királyi málhás szekereket gyújtatta fel, azután rábírta a többieket is, tegyék ugyanezt, s mintegy láncaiktól megszabadulva könnyebben induljanak a háborúba. Perszeusz nem tudott belenyugodni, hogy saját személyére, gyermekeire és királyságára költse aranyát, pedig egy kis költséggel megvásárolhatta volna megmenekülését, hanem sok aranyával együtt hurcoltatta el magát mint gazdag hadifoglyot, hogy megmutassa a rómaiaknak, milyen sokat takarított meg nekik fukarságával.

13. De nemcsak a gallokat küldte el csalárd módon, hanem Genthius illür királyt is rávette háromszáz talentummal, hogy vegyen részt a háborúban; a pénzt megszámlálva megmutatta a király küldötteinek, és a zsákokat ők maguk pecsételték le. Mikor Genthius biztos volt benne, hogy megkapja, amit kért, galád és gonosz módon járt el, a rómaiak hozzá küldött követeit ugyanis elfogatta és bilincsekbe verette. Perszeusz ekkor abban a hiszemben, hogy nincs már szükség pénzre, hogy Genthiust a háborúra biztassa, mert úgyis elkötelezte magát engesztelhetetlen gyűlöletre, és jogsértésével máris belevetette magát a háborúba, megcsalta a szerencsétlent a háromszáz talentummal, s nem sokkal később nyugodtan nézte, hogy Lucius Anicius praetor, akit a rómaiak hadsereggel küldtek ellene, mint valami fészekből kiragadja a királyságából gyermekeivel és feleségével együtt.

Ilyen ellenféllel állt szemben Aemilius, akit bár megvetett, de csodálta előkészületeit és haderejét, mert Perszeusznak négyezer lovasa és nem sokkal kevesebb, mint negyvenezer nehéz fegyverzetű gyalogosa volt. Perszeusz a tengerparton az Olümposz lábánál foglalt állást olyan helyen, amelyet sehonnan sem lehetett megközelíteni; körös-körül sáncokat emeltetett és táborát palánkfallal erősítette meg. Így teljes biztonságban érezte magát, és meg volt győződve róla, hogy az idő halogatásával és készleteinek felélésével kimerítheti Aemiliust, de ő szilárdan kitartott célja mellett, és minden tervet és minden lehetőséget megfontolt. Midőn látta, hogy hadserege kezd visszaesni a régebbi fegyelmezetlenségbe, katonái békétlenkednek a késedelem miatt, megpróbálnak beleszólni a hadvezetésbe és keresztülvihetetlen intézkedéseket követelnek, szigorúan megfeddte őket, hogy más dolgába ne ártsák magukat; másra ne legyen gondjuk, csak arra, hogy testüket eddzék, fegyverzetüket készen tartsák, és ők maguk is készen álljanak, s római katonákhoz méltóan használják kardjukat, mihelyt vezérük erre alkalmat ad nekik. Az éjszakai őrségre kiállított katonáktól elvette a lándzsát, hogy még éberebbek legyenek, és elűzzék az álmot szemükről, mivel tudják, hogy a feléjük közelítő ellenséggel szemben nem tudnak védekezni.

14. Emberei sokat szenvedtek az ivóvízhiány miatt, mert csak kevés és alig iható víz szivárgott a talajból és gyűlt össze apró tavacskákban a tengerpart közelében. Mikor Aemilius látta, hogy a közelben emelkedő Olümposzt milyen sűrű erdő borítja, s a fák üdén zöld levélzetéből arra következtetett, hogy a föld mélyében bővizű forrásoknak kell lenniök, a hegy lábánál több gödröt és kutat ásatott, s ezek nyomban megteltek tiszta vízzel, mert a hegy súlyának nyomása a vizet a szabaddá lett nyílások felé szorította.

Egyesek tagadják, hogy a víz tartályszerűen gyűlik össze azokon a helyeken, ahol források fakadnak a földből, s úgy hiszik, hogy a forrás kitörését nem ezek feltárása idézi elő, hanem a nedves anyagok átalakulása és sűrűsödése. A nedves anyagok a pára összetömörüléséből és lehűléséből jönnek létre, s minthogy a mélységben nyomás nehezedik rájuk, cseppfolyóssá válnak. Miként a nők emlői sincsenek tele kifolyásra kész tejjel - mint afféle tömlők -, hanem a táplálékot átalakítva és átszűrve hozzák létre az anyatejet, hasonlóképpen a hűvös és forrásokban bővelkedő helyek sem rendelkeznek a földben rejtett vízzel, sem víztároló medencékkel, s a patakok és mély vizű folyók nem a meglevő vízkészletből törnek elő, mert a víz a nyomás alá kerülő és összesűrűsödő levegőből és vízpárából jön létre. Így aztán azok a helyek, amelyeket felásnak, a talaj megmozgatása következtében több vizet adnak és szivárogtatnak ki magukból, ugyanúgy, mint a női emlők szopás alkalmával, mert a pára vízzé és cseppfolyóssá válik; azok a helyek viszont, amelyek parlagon hevernek és nem nyitják fel őket, víz szerzésére nem alkalmasak, mert hiányzik a mozgás, amely a nedvességet létrehozza. De akik ezt állítják, maguk szolgáltatnak okot a kételkedőknek, mert hiszen akkor az élő szervezetben sem volna vér, s csak a sebek következtében keletkezne valamilyen pára vagy hús átváltozása révén, amely nedvessé és cseppfolyóssá teszi. De ezt az állítást megcáfolja az a tény is, hogy akik aknákat ásnak akár várostromnál, akár bányában, folyamokra bukkannak a mélyben, amelyek nem lassanként keletkeznek, ahogyan lennie kellene, ha a föld megmozgatása hozná őket létre, hanem hatalmas áramlással törnek elő. Az is megtörtént már, hogy hegyekből és széthasadt sziklákból nagy erejű vízsugár tört elő, amely később elapadt. De ebből ennyi is elég.

15. Aemilius néhány napig nem mozdult. Két ekkora sereg egymással szemtől szemben még soha nem maradt ilyen csendben. Végre midőn fontolóra vett mindent, megtudta, hogy egyetlen felvonulási út maradt csak őrizetlenül, amely Perrhaibián át a Püthion és Petra mellett vezet el; ennek a helynek őrizetlenül hagyása nagyobb reményt ébresztett benne, mint félelmet zord és sziklás volta, ami miatt őrizetlenül maradt. Haditanácsot tartott, és a jelenlevők közül elsőnek Scipio, melléknevén Nasica, Scipio Africanus veje (aki később olyan nagy befolyásra tett szert a senatusban) vállalta a bekerítő hadművelet vezetését. Utána Aemilius legidősebb fia, Fabius Maximus jelentkezett lelkesen, bár még egészen fiatal ember volt. Aemilius boldog volt, és átadott nekik egy csapatot, bár nem olyan nagyot, mint ahogyan Polübiosz állítja, hanem csak akkorát, amekkorát Nasica említ erről a hadműveletről szólván egy királyhoz intézett levelében: a csapat háromezer, légiókon kívüli itáliaiból és a balszárny körülbelül ötezer harcosából állt. Ezeken kívül Nasica magához vette még százhúsz főnyi lovasságát és a Harpalosz vezette thrák és krétai lovasokat.

Nasica ezekkel indult el a tengerpartra vezető úton, és a Hérakleion mellett ütött tábort, mintha hajóra akarna szállni, és úgy keríteni be az ellenség táborát. Amikor a katonák elköltötték vacsorájukat, és besötétedett, Nasica megmondta tisztjeinek az igazat, s éjszaka a tengertől eltávolodva az ellenkező irányba vezette őket, majd a csapatoknak pihenőt adott a Püthion alatt. Itt az Olümposz magassága több mint tíz stádium, amint arról az a feliratos tábla tanúskodik, amelyet az állított fel, aki a hegy magasságát megmérte.

Olümposz tetején, ime, pűthiabéli Apollón
temploma, mit függő ónommal mértem imént meg,
teljes tíz stadionnyi magas, s száz lábnyi ezen túl
négy láb hossz híján, ily magasan meredez.
Eumélosz fia, Xenagorész maga mérte e hosszat:
üdvöz légy te, király, s adj jutalom-javakat!

A geometria tudósai azt állítják, hogy nincs olyan hegy, amely magasabb, sem olyan tenger, amely mélyebb volna tíz stádiumnál, de, úgy látszik, Xenagorasz a hegy magasságát nem felületesen mérte meg, hanem tudományos módszerek alkalmazásával és megfelelő műszerekkel.

16. Nasica itt töltötte az éjszakát. Perszeusz látta ugyan, hogy Aemilius nem mozdul, de nem sejtette, hogy mi van történőben; ekkor jelentkezett nála egy krétai, aki menetelés közben megszökött csapatától, és közölte vele, hogy a rómaiak a hátába kerülnek. Perszeuszt zavarba hozta a hír, de nem riasztotta fel a tábort, hanem Milón vezetése alatt tízezer idegen zsoldost és kétezer makedónt elküldött azzal a paranccsal, hogy siessenek és szállják meg a szorosokat. Polübiosz azt állítja, hogy a rómaiak ezeket álmukban lepték meg, de Nasica szerint heves és veszélyes küzdelem folyt a magaslatokon, ő maga egy thrák zsoldost, aki megtámadta, lándzsájával átütött a mell vértjén, és megölte; majd midőn az ellenséget megszalasztották, és Milón fegyvereit eldobálván, egy szál khitónban szégyenletesen megfutott, Nasica teljes biztonságban üldözte őket, és hadseregével leereszkedett a síkságra.

A zsoldosok futás közben Perszeuszba ütköztek. A király azonnal felszedte táborát és visszavonult, mert nagyon megrémült, és reményei meghiúsultak. Most abba a kényszerű helyzetbe került, hogy vagy Püdna előtt foglal állást, és megkockáztatja az ütközetet, vagy szétosztja hadseregét a városokba, és úgy várja meg az ellenséget, amelyet most, hogy betört már az országba, nagyobb vérengzés és veszteség nélkül nem tudott volna kiűzni. Számbeli fölényben volt viszont az ellenség felett, és katonái készek voltak bátran védeni asszonyaikat és gyermekeiket, ő maga pedig végignézhette minden egyes harci cselekményüket, és részt vállalhatott veszélyeikben. Barátai ezekkel az érvekkel bátorították Perszeuszt, tábort ütött tehát, és előkészületeket tett az ütközetre, megszemlélte a terepet, kiosztotta a vezéri helyeket, hogy a rómaiakat azonnal megtámadja, amint megjelennek. A terep sík volt és alkalmas a phalanxfelvonulásra, amihez tágas és lapos helyre volt szüksége, és a közelben levő dombsor lehetővé tette, hogy az előőrsök és a könnyűfegyverzetűek visszahúzódjanak, s oldaltámadásba kezdjenek. A síkság közepét két folyó szelte át, az Aiszón és a Leukosz, ezek nem voltak nagyon mélyek, mert már nyár vége volt, de a rómaiakat feltételezhetőleg mégis akadályozhatták mozgásukban.

17. Aemilius egyesítette hadait Nasicáéval, és csatarendben levonult katonáival a síkságra az ellenség ellen. Amikor azonban meglátta népes hadállásaikat, elcsodálkozott, megállást parancsolt, és számot vetett önmagával. Fiatalabb tisztjei, akik égtek a harci vágytól, odalovagoltak hozzá és kérték, ne habozzék; különösen Nasica, aki nagyon nekibátorodott az Olümposznál elért sikertől. Aemilius mosolyogva így szólt hozzá: „Ha én a te korodban volnék! De engem az a sok győzelem, amelyből megismertem a legyőzöttek hibáit, visszatart attól, hogy menetelésből egyenesen ütközetbe bocsátkozzam csatarendben álló és felsorakozott phalanxszal.” Ezután az ellenséggel szemközt álló első soroknak megparancsolta, hogy cohorsokba sorakozva keltsék azt a látszatot, mintha csatára állnának fel, a hátul levők pedig forduljanak vissza, ássanak sáncokat, és üssenek tábort. Így azzal, hogy a leghátsók fokozatosan visszahúzódtak, észrevétlenül felbontotta arcvonalát, és valamennyi csapatát zavartalanul a sáncok mögött helyezte el.

Mikor beállt az éjszaka, és vacsora után pihenőre tértek és elaludtak, az égen magasan járó telihold hirtelen elsötétedett, egymás után mindenféle színben játszott, majd fénye kihunyt és eltűnt. A rómaiak, szokásuk szerint, bronzedényekkel nagy zajt csaptak, hívták vissza a hold fényét, s égő fahasábokat és fáklyát emelgettek az ég felé. A makedónok semmi ilyesmit nem tettek, hanem nagy rémület és zavar fogta el a tábort, és sokan azt suttogták, hogy ez a csodás látomás a király vesztét jelenti. Aemilius nem volt teljesen járatlan és tapasztalatlan a holdfogyatkozások szabályaiban, amelyek a holdat meghatározott időszakonként a föld árnyékával homályba borítják, és mindaddig sötéten hagyják, amíg a hold át nem halad az elsötétített égtájon, és fényét a naptól ismét visszakapja. Minthogy pedig sokat adott a vallásra és szenvedélyesen foglalkozott az áldozással, a jóslással, mihelyt meglátta, hogy a hold visszanyerte tiszta fényét, tizenegy üszőt áldozott fel neki. Kora hajnalban Herculesnek áldozott húsz ökröt anélkül, hogy kedvező jelet kapott volna; végre a huszonegyediknél megjelentek a jó előjelek, és győzelmet ígértek abban az esetben, ha védekező harcot folytatnak. Százökrös áldozatot és ünnepi játékokat ajánlott fel tehát az istennek, s kiadta a parancsot tisztjeinek, hogy állítsák csatarendbe a sereget, de megvárta, míg a nap a nyugati égboltra ért, és már alkonyodóban volt, hogy ne kelet felől süssön harcoló katonái szemébe; addig sátrában ülve töltötte az időt, ahonnan kilátás nyílt a síkságra és az ellenséges táborra.

18. Alkonyat felé, mint mondják, Aemilius cselt eszelt ki, hogy az ellenséget támadásra bírja. A rómaiak egy kantár nélküli lovat kergettek, és ennek üldözése indította el az ütközetet; mások szerint azonban a thrákok Alexandrosz vezérlete alatt a rómaiak takarmányszállító igásállatait támadták meg, és ezek ellen intézett hétszáz liguriai katona heves támadást. Majd mindkét részről mind többen siettek a harcolók segítségére és vettek részt az ütközetben. Aemilius, mint valami hajókormányos, a két sereg hullámzó mozgásából következtetett a kitörőben levő harc nagyságára, előjött sátrából, és sorra járván a légiókat, harcra buzdította a katonákat, Nasica pedig az elővédcsapatokhoz lovagolt, és látta, hogy az ellenségnek úgyszólván teljes hadereje belevetette magát a közelharcba.

Az első vonalakban a thrákok nyomultak előre, akik, mint Nasica leírja, félelmetes látványt nyújtottak; magas termetűek voltak, csillogó fehér pajzzsal, lábpáncéllal felfegyverezve, fekete khitónt viseltek, és egyenes, nehéz vas harci bárdjukat jobb vállukra vetve rohantak a csatába. A thrákok nyomában a zsoldosok indultak támadásra különféle fegyverzetben, s közéjük vegyültek a paiónok. Utánuk, mint harmadik hadoszlop, válogatott makedón harcosok következtek, bátor, harcra kész ifjak, az egész hadsereg szeme fénye, fényesen csillogó, aranyozott fegyverekkel és vadonatúj bíborköntösökben. Midőn ezek elfoglalták helyüket a csatasorokban, a sáncok mögül előrenyomultak a bronzpajzsosok harcosai; megtöltötték a síkságot vas- és bronzfegyverzetük csillogásával, s a dombok visszhangoztak hangos harci kiáltásuktól. Olyan harci lendülettel és olyan gyorsan rohantak előre, hogy első halottaik a római tábortól alig kétstádiumnyira estek el.

19. Mikor a támadás megkezdődött, megjelent a csatában Aemilius is, és látta, hogy az első sorban álló makedónok hosszú lándzsáik hegyét beledöfik a római katonák pajzsába, és így megakadályozzák őket kardjuk használatában. A többi makedón meg levette válláról kis kerek pajzsát, és mint vezényszóra, előretartott lándzsával fogadta a pajzsos római harcosokat. Midőn Aemilius megpillantotta ezt az áthatolhatatlan pajzsfalat és áttörhetetlen lándzsaerdőt, rémület és félelem vett rajta erőt, mert ilyen megdöbbentő látványban még soha nem volt része; később is gyakran visszaemlékezett ennek a látványnak a hatására. Ennek ellenére sisak és mellvért nélkül ülvén lován, vidám, derűs arccal jelent meg katonái előtt. A makedónok királya viszont, mint Polübiosz beszéli, az ütközet kezdetén gyáván visszalovagolt a városba azzal az ürüggyel, hogy Héraklésznek mutat be áldozatot, aki pedig nem fogad el gyáváktól gyávaságból felajánlott áldozatot, sem hazug imákra nem hallgat, mert nem igazságos, hogy

célba találjon, aki ki sem lőtte fegyverét, vagy hogy győzzön, aki nem tart ki helyén, sem pedig, hogy aki semmit nem tesz, dolgát sikerrel végezze, vagy hogy a gonosz embernek jól menjen dolga. De Aemilius imáját meghallgatta az isten, amikor lándzsájával kezében kért győzelmet és erőt a harcban, s azért imádkozott csata közben, hogy az isten az ő oldalán harcoljon.

Egy bizonyos Poszeidóniosz, aki azt állítja, hogy abban az időben élt és jelen volt ezeknél az eseményeknél, s Perszeuszról több történeti művet írt, azt állítja, hogy Perszeusz nem gyávaságból és nem is azzal az ürüggyel ment el, hogy áldozatot mutasson be, hanem az ütközet előtti napon egy ló lábszáron rúgta, és bár nagy fájdalmai voltak és barátai vissza akarták tartani a harctól, elővezettetett egy igáslovat, ráült, és mellvért nélkül ment csapatai közé az ütközetbe. A körülötte röpködő sok lövedék közül egy vasdárda találta el, nem a hegyével ugyan, de jobb oldalát rézsút olyan erővel súrolta, hogy khitónját felszakította, és testén véraláfutásos zúzódást okozott, amelynek nyomát hosszú ideig viselte. Ezt hozza fel Poszeidóniosz Perszeusz védelmére.

20. A rómaiak megtámadták a phalanxot, de nem tudták áttörni, s ekkor Salvius, a paelignusok vezére, két kézre kapta csapatai hadijelvényét és az ellenség közé dobta. A paelignusok erre, mivel az itáliaiak bűnnek és szentségtörésnek tekintették a hadijelvény elhagyását, arra a helyre rohantak, s a két fél véres tusára kelt. A paelignusok megkísérelték, hogy kardjukkal félreüssék és pajzsukkal feltartóztassák a hosszú lándzsákat, vagy kezükkel megragadva elvegyék ellenfeleiktől, a makedónok azonban két kézre fogták lándzsájukat, támadóik vértjét átdöfték, mert a lándzsák erejének nem tudott ellenállni sem a pajzs, sem a mellvért. Majd a fejük felett dobálták a paelignusokat és a marrucinusokat, akik minden józan megfontolás nélkül, vadállati dühvel tették ki magukat az ellenség csapásainak és vállalták a biztos halált. Mikor így az első sorok odavesztek, a mögöttük állók meghátráltak, de ez még nem volt futás, csak visszavonulás az Olokrosz nevű hegyre. Aemilius, mint Poszeidóniosz beszéli, megtépte köntösét, amikor látta, hogy a hadsorok ezen a ponton visszavonulnak, és a phalanxszal szemben a római csapatok többi része is meginog, amely ellen sikertelenül rohamoztak, mert a lándzsák hegye bástyaként állt ellen a bárhonnan jövő támadásnak.

De mert a talaj egyenetlen, az arcvonal túl hosszú volt, a pajzsok zárt sorát képtelenség volt fenntartani; mihelyt Aemilius észrevette, hogy a makedónok phalanxán sok nyílás és hézag keletkezik - amint nagy hadseregeknél elő szokott fordulni, hogy a küzdő felek különféle hadmozdulatai közben egyik rész visszavonul, a másik előretör -, gyorsan ott termett tehát és szétvonta cohorsait, kiadta a parancsot, hogy hatoljanak be a résekbe és üresen maradt helyekre az ellenség sorai közé, és ne egyszerre szálljanak szembe az összessel, hanem megosztva és csoportonként ereszkedjenek harcba velük. Amikor Aemilius tisztjeit, azok pedig katonáikat erre kioktatták, betörtek, bejutottak az ellenség közé, és előbb fedetlenül maradt szárnyukon, majd hátulról támadták meg őket; a lassan széthulló phalanx ereje és egysége azonnal semmivé vált. Így aztán, mivel kisebb csoportokban, ember ember ellen küzdöttek, a makedónok hiába csapdostak rövid kardjukkal a rómaiak szilárd és lábig érő pajzsaira; képtelenek voltak felfogni könnyű pajzsukkal a római kardok súlyos csapásait, amelyek egész fegyverzetükön áthatoltak és testüket érték; így futásnak eredtek.

21. A küzdelem nagyon heves volt; itt veszítette el kardját Marcus is, Cato fia és Aemilius veje, aki kiváló vitézséggel harcolt. Ez a fiatalember gondos nevelésben részesült, s bizonyságot kellett tennie nagyszerű bátorságáról nagyszerű apjának. Ezért úgy vélte, hogy tovább élnie sem lesz érdemes, ha fegyverét élve átengedi zsákmányul az ellenségnek; visszafutott tehát a csatatérre, s ahány barátjával és bajtársával csak találkozott, mindnek elmondta, mi történt vele, s a segítségüket kérte. Ezek sokan voltak, mind bátor férfiak, és a többiek sorai

közt utat törve maguknak, a fiatal Cato vezetésével rárohantak az ellenségre. Nagy küzdelem kezdődött, sokat megöltek és megsebesítettek vagy elkergettek közülük, s amikor a helyet üressé és szabaddá tették, hozzáláttak a kard megkereséséhez; midőn végre a sok fegyverzet és holttest alatt elrejtve nagy nehezen rátaláltak, vidáman, harci dalok éneklése közben még hevesebben támadtak rá azokra, akik még ellenálltak. Végül a makedónoknak azt a háromezer főnyi válogatott csapatát, amely a sorokat még mindig fenntartva küzdött, teljesen szétverték. A többi menekülő között olyan nagy vérengzés támadt, hogy a holttestek egészen beborították a síkságot s a dombok lejtőit, a Leukosz folyó vize pedig, midőn a rómaiak másnap átkeltek rajta, még mindig véresen folyt, mert, mint mondják, az ellenség huszonötezer halottat veszített. Poszeidóniosz szerint a rómaiak közül százan, Nasica úgy tudja, hogy csak nyolcvanan estek el.

22. És ez a nagy küzdelem igen gyorsan eldőlt, mert a harc a nap kilencedik órájában kezdődött, és a tizedik órában már győztek a rómaiak. A nap hátralevő részét üldözéssel töltötték; az ellenséget százhúsz stádiumnyira kergették, és már sötét este volt, amikor visszatértek. A táborszolgák a katonákat mind égő fáklyákkal várták, és hangos üdvrivalgás között vezették őket sátraikhoz, amelyeket fényesen kivilágítottak és borostyán- és babérkoszorúkkal díszítettek fel, de hadvezérükön nagy szomorúság vett erőt, mert alatta szolgáló két fia közül a fiatalabbat, a kedvesebbet sehol nem találták. A természet ezt a gyermekét tüntette ki mind közül a legbőkezűbben kiváló tulajdonságokkal. Szenvedélyes és becsvágyó ifjú volt, pedig még majdnem gyermek; apja már csaknem lemondott róla abban a hiszemben, hogy tapasztalatlanságában a harcoló ellenség közé keveredett és odaveszett. Kétségbeesésében és fájdalmában osztozott az egész hadsereg; a katonák vacsora közben felugráltak helyükről, fáklyával kezükben futkostak, sokan Aemilius sátrához, mások pedig a táboron kívül a sáncok elé mentek, és ott keresték az első elesettek között. Levertség vett erőt az egész táboron, és az egész síkságot felverték kiáltozásukkal, amint nevén szólították Scipiót; ezt az ifjút kezdettől fogva mindenki csodálattal vette körül, mert a család tagjai között egy sem volt, akiben ennyire keveredett volna a hadiélethez és a politikához való tehetség.

Már késő éjszaka volt, és csaknem teljesen lemondtak róla, amikor visszaérkezett az üldözésből két-három társával együtt az ellenség vérétől borítva, nemes vadászkutyához hasonlóan, mint akit a győzelem mámora túl messzire ragadott. Ez volt az a Scipio, aki, mikor ideje elérkezett, elpusztította Karthágót és Numantiát, s messzire kimagaslott erényével és hatalmával valamennyi akkori római között. A végzet később bosszulta meg Aemilius sikereit, de akkor még megengedte neki, hogy győzelmének örömét zavartalanul élvezhesse.

23. Perszeusz Püdnából Pellába futott; úgyszólván egész lovassága épségben elmenekült a csatából. Mikor a gyalogosok utolérték a lovasokat, gyáváknak és árulóknak nevezték, szidták, és lovukról lerángatták, majd ütlegelték őket. A király megijedt a zavargástól, lovon letért az útról, bíborköntösét levetette, hogy ne legyen feltűnő, s maga elé tette, koronáját kezében tartotta, majd leszállt lováról, és kantárszáron vezette, hogy társaival beszélgessen, de ezek közül az egyik azzal az ürüggyel, hogy saruja kioldódott, és megköti szíját, a másik, hogy lovát itatja, a harmadik, hogy ő akar inni, lassanként otthagyták, és mind elszökdöstek mellőle. Nem is annyira az ellenségtől, mint az ő kegyetlenségétől féltek, mert szerencsétlenségétől lesújtva másra akarta hárítani a felelősséget a vereségért. Midőn éjszaka Pellába érkezett, kincstárosaival, Euktosszal és Eulaiosszal találkozott, akik szemrehányást tettek neki a történtekért, és alkalmatlan időben mondott őszinte szavaikon s tanácsaikon feldühödött, ezért rövid kardjával rájuk sújtott és megölte mindkettőt. Így aztán a krétai Euandrosz, az aitóliai Arkhedamosz és a boiótiai Neón kivételével senki más nem maradt mellette. Katonái közül csak a krétaiak követték, de nem az iránta érzett jóindulatból, hanem mert úgy vágytak kincseire, mint a méh a lépes mézre. Tömérdek kincset vitt ugyanis magával, s megengedte,

hogy a krétaiak serlegeket és vegyítőedényeket vegyenek magukhoz azonkívül egyéb arany- és ezüsttárgyakat ötven talentum értékben. Először Amphipoliszba ment, majd onnan tovább Galépszoszba. Félelme ekkor már kissé alábbhagyott, de vele született és megrögzött rossz szenvedélye, fösvénysége ismét jelentkezett. Sírva panaszolta barátainak, hogy néhány, még Alexandrosz kincstárából származó aranyedényt tévedésből a krétaiak kezére juttatott, és most könnyek között kérte azokat, akiknek a tulajdonába kerültek, hogy pénzért adják neki vissza. Akik jól ismerték, pontosan tudták, hogy krétaiakat akar kijátszani krétai módra, de akik hallgattak rá, és visszaadták a kincseket, rosszul jártak, mert pénzt nem adott nekik, és így harminc talentumot megtakarított magának barátain, bár nem sok idővel később ez is az ellenség kezébe került. Kincseivel ekkor Szamothrakéba hajózott, és ott a Dioszkuroszok szentélyében keresett menedéket.

24. Mondják, hogy a makedónok mindig szerették királyukat; ekkor azonban, hogy támaszuk ledőlt, s vele együtt összeomlott minden, Aemilius kezére adták magukat, és két nap alatt egész Makedonia urává tették. Maga ez a tény is igazolja azok véleményét, akik a történteket a szerencse művének tartják; azt pedig, ami az áldozat közben történt, különös isteni kegynek tartották. Midőn ugyanis Aemilius Amphipoliszban áldozatot mutatott be, a szertartás kezdetekor az oltárt villámcsapás gyújtotta fel, és elhamvasztotta az áldozatot. De mindent felülmúlt, ahogyan az isten és a jó szerencse tovább juttatta a győzelem hírét; negyednapra azután ugyanis, hogy Aemilius Püdnánál legyőzte Perszeuszt, Rómában, mikor a nép a lóversenyeket nézte, egyszerre csak híre terjedt a nézőtér első soraiban, hogy Aemilius nagy csatában győzött, és meghódította egész Makedoniát. A hír gyorsan terjedt a nép körében is, a nézők hangos tapssal fogadták, és a nap folyamán betöltötte a várost is, de mivel biztos források nem erősítették meg, álhírnek gondolták, így hamarosan szertefoszlott. Néhány nappal később azonban biztos értesülés érkezett, és az emberek azon csodálkoztak, hogy a korábbi híradás, amelyet álhírnek gondoltak, mégiscsak igaz volt.

25. Mondják, hogy az itáliai görögök csatájának híre, amelyet a Sagra folyó mellett vívtak, még aznap megérkezett a Peloponnészoszra, s ugyanúgy jutott el a hír Plataiaiba a médekkel Mükalénál vívott csatáról is. Amikor a rómaiak legyőzték a Tarquiniusokat, akiket hadseregükkel a latinok támogattak, kis idővel később két magas termetű, szép férfit láttak Rómában, akik a hírt a táborból hozták. Ezeket a Dioszkuroszoknak vélték. Aki először találkozott velük a forumon, amint izzadsággal borított lovukat felüdítették, csodálkozva hallotta, amit a győzelemről mondottak. Ezek ekkor állítólag csendesen mosolyogva megérintették kezükkel a szakállát, amely abban a pillanatban feketéből vörösre változott; ezért is adtak hitelt szavainak, s a férfi innen kapta az Aenobarbus melléknevet, ami „vörösszakállút” jelent. Amikor pedig Antonius elpártolt Domitianustól,[41] és nagy háborút vártak Germaniából, Rómában nagy volt az izgalom, és a nép körében egyszerre magától elterjedt a győzelem híre, és Rómában az a szóbeszéd járta, hogy Antoniust megölték, és levert hadseregéből semmi nem maradt. A hír olyan szilárdnak és megalapozottnak bizonyult, hogy a hatósági személyek közül sokan áldozatokat mutattak be. Midőn azonban keresték, hogy ki terjesztette el, senki nem vállalta, hanem mindenki másra tolta, és a végén az egész szóbeszéd úgy elenyészett a roppant tömegben, mint a végtelen tengerben, mert kiderült, hogy semmi biztos alapja sincs. Így a győzelmi hír a városban gyorsan elcsitult, de Domitianushoz, aki hadseregével útban volt a háborúba, levél és híradás érkezett a győzelemről. Kitűnt aztán, hogy a győzelem és a róla érkezett hír ugyanarra a napra esett, bár a két helyet húszezer stádiumnyi távolság választotta el egymástól. Mindezek jól ismert tények napjainkban.

26. Gnaeus Octavius, Aemilius hajóhadának parancsnoka horgonyt vetett Szamothraké közelében, és bár az istenek miatt tiszteletben tartotta Perszeusz menedékjogát, megakadályozta, hogy a tengeren elmeneküljön. Perszeusznak titokban mégis sikerült rávennie a krétai

Oroandészt, egy bárka tulajdonosát, hogy vegye fel kincseivel együtt fedélzetére. Oroandész igazi krétai módjára a kincseket még azon az éjszakán elraktározta bárkáján, Perszeusznak pedig meghagyta, hogy a következő éjjel menjen gyermekeivel és szükséges szolgaszemélyzetével a Démétrionnál levő kikötőbe, s aztán még aznap este elvitorlázott. Perszeusz szánalmasan szenvedett, amikor a várfal egy szűk oldalnyílásán át ő, felesége és kisgyermekei leereszkedtek, akik nem voltak hozzászokva ilyen fáradalmakhoz, de akkor tört csak ki keserves jajveszékelésbe, amikor szóltak neki, mialatt tanácstalanul járt fel és alá a tengerparton, hogy látták Oroandészt elvitorlázni. Közben reggel lett, s Perszeusz, bár észrevették, megelőzte a rómaiakat, és minden reménységétől megfosztva feleségével együtt visszamenekült a falak mögé. Gyermekei Ión kezébe kerültek, aki valamikor régen Perszeusz kedveltje volt, de most árulója lett, kiszolgáltatta őket a rómaiaknak, és ezzel abba a kényszerű helyzetbe juttatta a szerencsétlent, hogy mint a vadállat, amelytől kölykeit elveszik, ő is azok kezére adja magát, akik hatalmukban tartották gyermekeit.

Leginkább Nasicában bízott, és vele szeretett volna beszélni, de Nasica nem volt jelen, s ezért megsiratván balsorsát, fontolóra vette a kényszerű helyzetet, s Gnaeus kezére adta magát. Így aztán nyilvánvalóvá tette, hogy volt benne még egy a kapzsiságnál is nemtelenebb tulajdonság, az életéért való remegés, s ezzel elveszítette még azt az egy dolgot is, amit a végzet meg szokott hagyni azoknak, akikre lesújt: a szánalmat. Perszeusz azt kérte, vezessék Aemilius elé, aki felkelt és barátai társaságában szemében könnyekkel ment eléje, mint olyan nagy ember elé, akit az ég haragjának bosszúja mélyen lesújtott. Perszeusz azonban, még látványnak is szégyenletes módon, arcra borult előtte, átkarolta a térdét, s nemtelen sírásba és rimánkodásba kezdett, amit Aemilius nem tudott sem elviselni, sem meghallgatni, hanem csak nézett rá fájdalmas és szomorú arccal, s így szólt: „Te szerencsétlen, miért fosztod meg magadat attól, amit legsúlyosabb vádként hozhatnál fel a végzet ellen? Úgy viselkedel, hogy emiatt az emberek méltán gondolhatják, balvégzeted nem érdemtelenül ért utol, és nem mostani, hanem előbbi helyzetedre vagy érdemtelen. Miért csökkented győzelmem érdemét, és teszed sikeremet kisebbé azzal, hogy magadat a rómaiak nemtelen és érdemtelen ellenfelévé aljasítod? A rómaiak szemében a vitézség megszerzi az ellenség megbecsülését a szerencsétlen sorba kerültekkel szemben is, de a gyávaságot akkor is megvetik, ha jó szerencsét hoz valakinek.”

27. De azért felemelte Perszeuszt, és jobbját nyújtotta neki, majd átadta Tuberónak, s aztán fiait, vejeit és fiatalabb tisztjeit bevezette sátrába, ahol hosszú ideig csendben gondolataiba merült, s már mindnyájan kezdtek csodálkozni, amikor a következőket mondotta nekik az emberi sorsról:

„Illik-e bárkihez is, hogy jelenvaló szerencséjében elbizakodjék, mert egy várost, népet vagy királyságot meghódított? Vagy a szerencse forgandósága mindenkinek, aki háborúba kezd, okulásul szolgálhat-e arra a közös gyengeségünkre, hogy semmi nem tartós és állandó? Mert hogyan érezheti magát bárki is biztonságban, mikor még a másokon aratott győzelem is arra kényszerít bennünket, hogy féljünk a sorstól, és az örömöt is keserű szájízzel fogadjuk, ha fontolóra vesszük, hogy a szerencse forgandósága majd ezt, majd azt az embert részesíti kegyeiben? Nézzétek Alexandrosz utódját, aki feljutott a hatalom legmagasabb csúcsára, és a legnagyobb erő birtokában volt, s mégis egyetlen óra leforgása alatt lábatok előtt hevert; és királyok, akiket nemrég még sok-sok ezer lovas és gyalogos katona vett körül, most a mindennapi ételt és italt ellenségeik kezéből kénytelenek elfogadni. Hiszitek-e, hogy van olyan állandó szerencse, amely kiállja az időt? Vessétek el tehát, fiatal barátaim, a győzelem felett érzett hiú büszkeséget és fennhéjázást, s gondoljatok alázatosan a jövőre, amikor majd a végzet kitölti bosszúját minden ember jelenvaló szerencséjén.” Még sok más ehhez hasonlót mondott Aemilius, majd elbocsátotta a fiatalembereket, akiknek fennhéjázását és gőgjét mélyenjáró szavaival, mint valami zablával, megfékezte.

28. Ezután pihenőt adott hadseregének, ő maga pedig elindult Görögország meglátogatására; közben dicséretre méltó és nemes elfoglaltsággal töltötte idejét. Ahova csak ellátogatott, felkarolta a népet, helyreállította az alkotmányt, és ajándékokat juttatott a városoknak, némelyeknek gabonát a királyi magtárakból, másoknak olajat. Olyan bőséges készleteket talált, mint mondják, hogy hamarabb fogytak el a kérelmezők, mint a készletek. Delphoiban látott egy fehér márványkövekből emelt négyszögletes oszlopot, amelyre Perszeusz aranyozott szobrát készültek felállítani, s elrendelte, hogy a saját szobrát állítsák fel helyette, mert méltányosnak tartotta, hogy a legyőzöttek helyét a győztesek foglalják el. Olümpiában állítólag ő tette azt a később annyiszor megismételt kijelentést, hogy Pheidiasz Homérosz Zeuszát mintázta meg. Amikor Rómából egy tíztagú követség érkezett, visszaadta a makedónoknak országukat és városaikat, hogy éljenek szabadon saját törvényeik szerint; évenként száz talentum adót kellett fizetniök a rómaiaknak, de ennek a kétszeresénél is többet fizettek királyaiknak. Mindenféle versenyjátékot rendezett és az isteneknek áldozatokat mutatott be; ilyenkor ünnepségeket tartott és lakomákat adott, amelyek költségeinek fedezésére a királyi kincstárat vette igénybe. Minden esetben annyira vigyázott a rendre és az illendőségre, a helyek kijelölésére, s vendégei fogadásánál olyan bölcs tapintattal és figyelemmel járt el, s annyira megadta mindenkinek az őt megillető tiszteletet és elismerést, hogy a görögök csodálták, hogyan fordíthat figyelmet az ilyen gyermekes hiúságokra és tarthatja meg az illendőség szabályait a legkisebb dolgokban is az a férfiú, aki olyan fontos államügyeket intéz. Annak azonban nagyon örült, hogy a jelenlevőknek a sok és fényes előkészület közepette is az ő megpillantása jelentette a legkellemesebb élvezetet és látványt. Azoknak, akik figyelmét megcsodálták, azt mondta, az elme ugyanolyan felkészültségére van szükség egy csata vagy egy lakoma megrendezéséhez, hogy a csata minél félelmetesebb legyen az ellenségnek, a lakoma pedig minél kellemesebb a vendégeknek. De a legnagyobb dicsérettel nemeslelkűségét és fennköltségét emlegették, mert a királyi kincstárban felhalmozott tömérdek aranyra és ezüstre rá sem akart nézni, hanem átadta a quaestoroknak és az állami kincstárnak. Csak azt engedte meg fiainak, akik tudománykedvelő fiatalemberek voltak, hogy válasszanak a király könyveiből, a személyes vitézség megjutalmazásakor pedig egy öt font súlyú talpas ezüsttálat adott vejének, Aelius Tuberónak. Ez volt az a Tubero, akiről már említettük, hogy tizenhat rokonával együtt lakott egy kis birtokon, s mind annak a jövedelméből éltek. Azt mondják, hogy ez volt az első ezüstedény, amely az Aeliusok birtokába került, mégpedig az erény és vitézség révén; mind ez ideig sem feleségük, sem ők maguk nem voltak semmiféle ezüst- vagy aranytárgy birtokában.

29. Miután mindent jól elrendezett, búcsút vett a görögöktől, és figyelmeztette a makedónokat, hogy ne feledkezzenek meg arról a szabadságról, amelyet a rómaiak adtak nekik, s őrizzék meg a törvények tiszteletével és jó egyetértéssel; majd Épeiroszba vonult, mert a senatus úgy rendelkezett, hogy azok a katonák, akik vele együtt harcoltak Perszeusz ellen, megsarcolhatták az ottani városokat. Mivel egyszerre és váratlanul akarta őket meglepni, minden városból maga elé rendelt tíz vezető férfiút, és megparancsolta nekik, hogy a kijelölt napon szolgáltassanak be minden ezüstöt s aranyat házaikból és templomaikból. Mindegyikkel elküldött egy szakasz katonaságot egy centurióval, hogy kutassák fel és vegyék át az aranyat. Mikor a kijelölt nap elérkezett, a római katonák egy és ugyanazon időben rátörtek a városokra, valamennyit felprédálták és kifosztották, úgyhogy egyetlen óra alatt százötvenezer ember esett rabszolgaságba, és hetven várost prédáltak fel; mégis ebből a nagy közrablásból és általános pusztulásból egy-egy katonának csak tizenegy drakhma jutott. Mindenki meg volt döbbenve a háború végén, hogy egy egész nép teljes vagyonának elrablásából csak ilyen kevés haszon és nyereség jutott.

30. Aemilius, miután ezt a szelíd és jóságos természetével annyira ellenkező tettét végrehajtotta, lement Órikonba. Innen hadseregével átkelt Itáliába, és felhajózott a Tiberisen a tizenhatevezősoros királyi gályán, amelyet gazdagon feldíszítettek a zsákmányolt fegyverekkel és bíborszőnyegekkel, úgyhogy a rómaiak összesereglettek a folyó partján, és mint valami ünnepséget vagy előzetes diadalmenetet élvezték a látványt, s a parton kísérték a lassan haladó hajót.

A katonák irigy szemmel néztek a királyi kincsekre, mint akik nem kaptak annyit, mint amennyit vártak; titokban haragudtak Aemiliusra, el voltak keseredve, és nyilvánosan azzal vádolták, hogy mint hadvezér kegyetlen és zsarnoki módon bánt velük, és legkevésbé sem buzgólkodtak, hogy diadalmenet elnyerésére irányuló törekvésében támogassák. Mikor ezt Servius Galba, Aemilius ellensége észrevette, annak ellenére, hogy mint katonai tribunus alatta szolgált, nem átallotta nyíltan hangoztatni, hogy nem kell megadni Aemiliusnak a diadalmenetet. Ezenkívül mindenféle rágalmat terjesztett a katonák között hadvezérük ellen, szította az úgyis meglevő elégedetlenséget, és arra kérte a néptribunusokat, hogy másik napot tűzzenek ki a vád emelésére, mivel a napból hátralevő négy óra erre már nem elég. A néptribunusok felszólították, hogy mondja el, amit akar; ekkor mindenféle vádaskodással teli, hosszú beszédbe fogott, s ezzel eltöltötte a hátralevő időt. Amikor besötétedett, a néptribunusok feloszlatták a népgyűlést. A katonák mind merészebbek lettek, Galba köré sereglettek, és napfelkelte előtt együttesen megszállták a Capitoliumot, mert a néptribunusok ott akarták tartani a népgyűlést.

31. A szavazás kora reggel kezdődött, az első tribunus a diadalmenet ellen szavazott, és ennek híre eljutott a nép többi részéhez és a senatushoz is. A tömeg felháborodott az Aemiliuson esett méltatlanság miatt, de hiába zúgolódott ellene; a legtekintélyesebb senatorok azonban a történteken felháborodva biztatták egymást, hogy vessenek véget a katonák féktelen szabadosságának, amely jogtalan és erőszakos cselekedetekre vezet, ha semmi nem állja útját annak, hogy Aemilius Paulust megfosszák győzelmi díjától. Keresztültörtek a tömegen, együtt felmentek a Capitoliumra, és szóltak a néptribunusoknak, hogy függesszék fel a szavazást, míg nem közlik a néppel, hogy mit akarnak. Erre abbahagyták a szavazást, és amikor csend lett, Marcus Servilius, egy consulviselt férfiú, aki huszonhárom ellenfelét ölte meg párviadalban, előlépett, s azt mondta, hogy most tudta csak meg, milyen nagy hadvezér Aemilius Paulus, amikor látja, hogy mennyire fegyelmezetlen és gonosz indulatú sereggel tudott olyan szép és nagy sikert elérni. De csodálkozik a népen is, amely annyira megbámulta az illürök és a ligurok legyőzésekor tartott diadalmenetet, és most mégis megfosztja saját magát attól a látványtól, hogy élve lássa a makedónok királyát, Alexandrosz és Philipposz dicsőségét, amint a római fegyverek foglyaként hurcolják. „Vajon nem kell-e különös dolognak tartanunk - folytatta -, hogy ti korábban, mikor a győzelemről meg nem erősített hír érkezett a városba, áldozatokat mutattatok be az isteneknek, s azért könyörögtetek hozzájuk, hogy mielőbb lássátok e hír valóra válását, most pedig, amikor hadvezéretek megérkezett az igazi győzelemmel, nemcsak az isteneket fosztjátok meg a nekik kijáró tisztelettől, de önmagatokat is az örömtől, mintha bizony félnétek saját szemetekkel látni sikereitek nagyságát vagy kímélni akarnátok az ellenség királyát. Bár még mindig jobb volna, ha az iránta érzett kíméletből, mint imperatorotok elleni gyűlölségből fosztanátok meg diadalmenetétől. De talán - folytatta - elragadott benneteket a gonosz indulat, és kifogásoljátok, hogy olyan ember merészel hadvezetésről és diadalmenetről beszélni, aki egyetlenegy sebhelyet sem visel az elpuhultságtól és a jó élettől zsíros testén s éppen előttetek, akik annyi seb árán tanultátok megítélni vezéreitek vitézségét és gyávaságát.” Ezekkel a szavakkal széttárta köpenyét, és megmutatta, milyen hihetetlenül sok sebhely borítja mellét. Majd megfordult és felfedte testének olyan részét is, amelyeket nyilvánosság előtt nem éppen illedelmes dolog megmutatni, s aztán Galbához

fordulva így szólt: „Te persze ezen csak nevetsz, de én büszkélkedem velük polgártársaim előtt, mert értük töltöttem éjt s napot szüntelen lóháton, s úgy kaptam ezeket a sebeket. De nosza, csak vezesd őket szavazásra, majd lemegyek innen én is, és megyek utánatok, hogy megismerjem azokat a gonoszokat és hálátlanokat, akik jobban szeretik, ha a háborúban hízelegnek, mint ha parancsolnak nekik."

32. Ez a beszéd olyan mély hatást és változást idézett elő a katonákban, hogy minden tribunus megszavazta a diadalmenetet Aemiliusnak. A diadalmenet a következőképpen ment végbe: A nép emelvényeket állított fel a lóversenytereken, amelyeket circusoknak neveznek, meg a forum körül és a városnak más részein is, ahonnan a menetet látni lehetett, és az emelvényeken fehér ruhába öltözködve foglaltak helyet. Nyitva állt minden templom is, telve koszorúkkal és füstölőedényekkel. Lictorok és közszolgák szorították vissza az összezsúfolódott és összevissza futkosó sokaságot, hogy az utcákat szabadon és tisztán tartsák. A felvonulás három napon át folyt; az első nap alig volt elegendő a kétszázötven szekéren vitt, kisebb és nagyobb méretű zsákmányolt szobrok és festmények végignézésére. A második napon vitték több szekéren a legszebb és legdrágább makedón fegyvereket. A fegyverek frissen kifényesített vas- és bronzrészei pompásan csillogtak, és bár művészi gonddal voltak elrendezve, mégis úgy tűnt fel, mintha véletlenül dobálták volna fel őket: sisakokat pajzsokra, mellvérteket lábpáncélokra, krétai kerek és thrák négyszögletes pajzsokat, tegezeket, zablákat egybekeverve, s közülük élesre fent kardok és hosszú lándzsák nyúltak ki. Mindezt a sok fegyvert lazán rakták egymásra, így menet közben egymáshoz ütődtek, és harcias, komor hangot adtak, s a legyőzött ellenség fegyvereinek megpillantása önmagában is félelmet keltő látvány volt. A fegyvereket vivő szekerek után háromezer férfi haladt, s kétszázötven edényben háromszáz talentum súlyú vert ezüstpénzt vittek; egy-egy edényt négy ember hordozott. Mások ezüstkelyheket, ivókürtöket, kupákat és csészéket vittek; ezek a nagyméretű és gazdagon vésett edények mind szép művészi látvánnyal gyönyörködtették a nézőket.

33. Harmadnap mindjárt kora reggel kürtösök vezették a menetet, de nem a menetelésnél vagy díszfelvonulásnál szokásos dallamokat fújták, hanem azt a dalt, amellyel a rómaiak a csatára lelkesítik magukat. Ezek után százhúsz aranyozott szarvú hízott ökröt vezettek, szalagokkal és virágfüzérekkel feldíszítve. Az ökröket díszes hímzett köténytt viselő ifjak vezették áldozatra, utánuk gyermekek vitték az italáldozathoz szükséges ezüst- és aranyedényeket. Őket követték a vert aranypénzt vivők, ezek is, mint akik az ezüstpénzt vitték, három talentum súlyú pénzt vittek egy-egy edényben; az edények száma három híján nyolcvan volt. Azután jöttek, akik azt az áldozati aranyedényt hordozták, amelyet Aemilius drágakövekkel kirakva tíz talentum súlyú aranyból készíttetett, majd azok, akik az Antigonosz, Szeleukosz és Thérakléz nevéről ismert aranyedényeket hozták, úgyszintén Perszeusz arany étkészletét. Ezeket követte egy szekér Perszeusz fegyvereivel, s rajtuk legfelül a koronája. Jöttek azután kis távolságra a király rabszolgasorra jutott gyermekei, s velük dajkáik, nevelőik és tanítóik könnyező csoportja; kitárták karjukat a nézők felé, s a gyermekeket is arra tanították, hogy kérjék és kérleljék a népet. Két fiú volt és egy leány, de fiatal koruk miatt még nem tudták felfogni szerencsétlenségük nagyságát; így még szánalmasabb volt érzéketlenségük a balsorssal szemben, úgyhogy a nézők alig figyeltek a menetben haladó Perszeuszra. A rómaiak a részvét miatt szemüket csak a zsenge korú gyermekekre függesztették, többek szeméből könnyek hulltak, s e látvány miatt örömükbe szomorúság vegyült, míg a gyermekek el nem haladtak.

34. A gyermekek és szolgakíséretük után maga Perszeusz haladt a menetben sötét színű köntösben és magas szárú makedón cipőben; látszott rajta, hogy az őt ért szerencsétlenség teljesen megzavarta, s elvette az eszét. Barátainak és udvari embereinek serege követte a fájdalomtól elgyötört arccal; könnyes szemüket állandóan Perszeuszra függesztették, s a nézőkben azt az érzést keltették, hogy csak az ő balsorsát siratják, és önmagukkal legkevésbé sem

törődnek. Perszeusz elküldött Aemiliushoz, s kérte, hogy ne kelljen részt vennie a felvonuláson, hagyják ki a diadalmenetből. Aemilius azonban, mintegy gúnyból célozva gyávaságára és ragaszkodására az élethez, így szólt: „De hiszen ez, mint már előbb is, csak rajta múlik." Azt akarta ezzel kifejezni, hogy Perszeusz a szégyen helyett választhatja a halált is. Ő azonban ehhez gyáva volt; helyette holmi reményekben ringatta magát, s így az önmagától elvett zsákmány egyik részévé lett.

Sorrend szerint ezután négyszáz aranykoszorú következett, amelyeket a városok küldtek követeikkel Aemiliusnak győzelmi díj gyanánt. Utánuk Aemilius következett pompásan feldíszített diadalszekéren, az a férfiú, aki e nélkül a pompa nélkül is magára irányította volna a figyelmet; aranyszállal hímzett bíborköntöst viselt, és jobb kezében babérágat tartott. A katonák is mindnyájan babérágat tartottak kezükben, s cohorsokba és szakaszokba osztva követték vezérük diadalszekerét. Közben római szokás szerint tréfás dalokat, majd győzelmi énekeket és Aemiliust dicsőítő költeményeket énekeltek; minden szem ráirányult, mindenki lelkesedett érte, de egyetlen jó szándékú ember sem irigykedett rá. Úgy látszik, a végzet rendeléséből van olyan isteni szellem, melynek az a dolga, hogy a nagy és mértéken felüli jó szerencsének határt szabjon, és úgy keverje az emberi életet, hogy soha ne maradjon elegyítetlenül és tisztán a bajoktól, mert mint Homérosz mondja, azok sora megy legjobban, akiknek jóra is meg rosszra is fordul a szerencséjük.

35. Aemiliusnak négy fia volt, akik közül kettőt, mint már említettem is, a Scipio és a Fabius család örökbe fogadott. Második feleségétől született két kiskorú fia az ő házában nevelkedett. Ezek közül az egyik Aemilius diadalmenete előtt öt nappal halt meg tizennégy éves, majd a másik három nappal utána tizenkét éves korában. Egyetlen római sem volt, aki ne lett volna részvéttel Aemilius iránt, és ne borzadt volna meg a sors kegyetlenségén, hogy kíméletlenül gyászba borította azt a házat, amelyet lelkesedés, öröm s áldozatok töltöttek meg, és amely sírást, könnyeket vegyített a győzelmi énekekbe és diadalünnepekbe.

36. De Aemilius abban a helyes meggyőződésben, hogy az embereknek vitézségre és bátorságra nemcsak a fegyverek és a lándzsák ellen van szüksége, hanem a sors minden csapása ellen is, pillanatnyi helyzetének szomorú alakulását olyan bölcsen rendezte el és hozta egyensúlyba, hogy egyéni gyásza feloldódott a közösség jó szerencséjében, s a baj győzelmének sem nagyságát nem kisebbítette, sem fényét nem homályosította el. Így aztán, amint már említettük, alighogy eltemette idősebbik fiát, nyomban utána megtartotta diadalmenetét; majd amikor a diadalmenet után másik fia is meghalt, gyűlésbe hívta a római népet, és olyan emberként intézett hozzá beszédet, mint aki nem szorul vigasztalásra, sőt ő vigasztalja meg a gyásza miatt megszomorodott polgárokat. Azt mondotta, hogy ő emberi dolgoktól soha nem félt, de az isteni adományok közül mindig remegve gondolt a sors állhatatlanságára és változandóságára, különösen a háborúban, amikor a szerencse mint kedvező szél vitte előre vállalkozásait, szüntelenül várt valami változást és ügyei rosszra fordulását. „Egyetlen nap alatt keltem át az Ión-tengeren Brundisiumból Kerkürába - mondotta -, innen ötödik nap már Delphoiba érkeztem, áldozatot mutattam be az istennek, majd újabb öt nappal később átvettem a hadsereget Makedoniában, elvégeztem a szokásos tisztító szertartásokat, és további tizenöt nap alatt dicsőségesen be is fejeztem a háborút. De hiába folytak dolgaim szerencsésen, mégsem bíztam a sorsban, bár teljes biztonságban voltam, és az ellenség részéről semmi veszély nem fenyegetett; főként a tengeri átkelésnél féltem a sors változandóságától, mert oly sok siker után nagy és győztes hadsereget, zsákmányt és foglyul ejtett királyokat hoztam magammal. De jó szerencsével hazaérkeztem hozzátok, és a várost örvendezve, lelkesen és áldozatok bemutatása közben találtam. Gyanakvásom a szerencsével szemben ekkor sem szűnt meg, mert tudtam, hogy a sors az embereknek semmi nagy kegyet nem ad őszintén, bosszúállás nélkül. Lelkem, amely ettől a félelemtől szorongott és aggódott a város

jövőjéért, mindaddig meg nem nyugodott, míg le nem zúdult családomra az a borzasztó szerencsétlenség, hogy éppen ezekben az örvendezésnek szentelt napokban kellett két derék fiamat, akik egyedüli örököseim voltak, egymás után sírjukba helyeznem. Most, hogy már nem fenyegetnek veszélyek, bízom és hiszek benne, hogy szerencsétek zavartalan és állandó marad, mert a sors rám éppen eléggé kegyetlenül lesújtott azzal a veszteséggel, amellyel megbosszulta sikereimet. Az emberi esendőség példájaként láthatjátok a diadalmenetben bevonuló győztest csakúgy, mint a legyőzöttet, azzal a különbséggel, hogy a legyőzött Perszeusznak életben maradtak gyermekei, a győztes Aemilius viszont elveszítette az övéit."

37. Mondják, hogy Aemilius a néphez ilyen magasztos és fennkölt beszédet intézett, amely csalárdságot nem ismerő, őszinte szelleméből fakadt. Aemilius szíve megesett Perszeusz sorsának forgandóságán, és mindenképpen segíteni kívánt rajta, de mást nem tehetett, mint hogy elszállíttatta börtönéből, amelyet a rómaiak *carcer*-nak neveztek, tiszta szállásra, ahol emberséges bánásmódban részesítették, és őrizet alatt tartották. A legtöbb történetíró tudomása szerint itt vetett véget éhhalállal életének; egyesek azonban úgy tudják, hogy életét egészen szokatlan és különös módon fejezte be. Az őrizetére rendelt katonákat valamivel megsértette, amiért ezek megharagudtak rá, s mivel másként nem bánthatták, és kárt nem tehettek benne, nem hagyták aludni; állandóan szemmel tartották, és mihelyt álom jött a szemére, azonnal felébresztették, és minden módon ébren tartották, míg aztán ezzel annyira kimerítették, hogy belehalt. Gyermekei közül is meghalt kettő; a harmadik, Alexandrosz jól értett a fafaragáshoz és az ötvösséghez, azonkívül jól megtanult latinul írni és olvasni is, írnoki munkát vállalt, és ezt a hivatását kedvvel és hozzáértéssel végezte.

38. Aemiliust sikeres makedoniai hadjárataiért határtalan hálával vette körül a nép, mivel olyan nagy összegeket adott át az államkincstárnak, hogy a népnek nem kellett adót fizetnie Hirtius és Pansa idejéig, akik Antonius és Caesar első háborúja idején voltak consulok.

Aemilius esetében különös és figyelemre méltó körülménynek kell tekintenünk azt is, hogy bár a nép igen csodálta és tisztelte, megmaradt az arisztokrácia pártján, és soha semmit nem tett vagy mondott olyan céllal, hogy a tömegek kegyét megnyerje. Politikai ügyekben mindig a legbefolyásosabb, vezető helyet betöltő polgárok oldalára állt. A későbbi időben Appius ezt vetette Scipio Africanus szemére. Ők ketten voltak akkor a legnagyobb emberek a városban, és egyszerre pályáztak a censori tisztségre. Appius jelöltségét a senatus és az arisztokraták támogatták, mert az Appiusok hagyományosan mindig az ő pártjukhoz tartoztak, Scipio pedig, bár nagy ember volt, mindig felhasználta a nép kegyét és megbecsülését. Appius egy alkalommal látta Scipiót, amint oldalán olyan alacsony származású emberekkel és felszabadított rabszolgákkal ment le a forumra, akik folyton a forumon voltak és jól értettek hozzá, hogy felizgassák a tömeget, s erőszakos, hangos korteskedésükkel mindent keresztülvittek; Appius ekkor így kiáltott fel: „Ó, Aemilius Paulus, sírhatsz a föld alatt, ha megtudod, hogy fiadat, Aemilius, a vásári kikiáltó és Licinius Philonicus kíséri a censorságra." De Scipio azért élvezte a nép jóakaratát, mert a legtöbb dologban növelte a hatalmát; Aemiliust, noha az arisztokrácia pártjához tartozott, a tömegek nem kevésbé kedvelték, mint azt, aki hízelgett nekik és a kegyüket kereste, és ezt azzal is nyilvánvalóvá tették, hogy egyéb tisztségeken kívül ráruházták a censorságot is, amely minden tisztség közt a legnagyobb megtiszteltetéssel és befolyással jár, különösen mert a censorok hivatali kötelessége az emberek életének és magaviseletének nyilvános megbírálása is. A censoroknak ugyanis hatásköréhez tartozott, hogy közbotránkozást okozó viselkedésért a senatusból bármelyik senatort kizárják, viszont a senatus vezetőjévé nevezzék ki a legkiválóbb senatort; ezenkívül a censorok a lovagrend bármelyik fiatal tagját megszégyeníthették erkölcstelen életmódja miatt azzal, hogy megfosztották lovuktól. Végül ők végezték a vagyonbecslést és állították össze a polgárok névsorát. Aemilius censorsága idején a névsoron 337 452 polgár neve szerepelt; a senatus

vezetőjévé Marcus Aemilius Lepidust nevezte ki, aki ezt a tisztséget már negyedízben töltötte be; a senatusnak három, egyébként ismeretlen nevű tagját zárta ki, s a lovagrend felülvizsgálatánál ő is és censortársa, Marcus Philippus is hasonló mérséklettel járt el.

39. Miután hivatalának legtöbb fontos ügyét elvégezte, súlyosan megbetegedett; idővel túljutott az életveszélyen, de állapota lassan és nehezen javult. Orvosai tanácsára hajóra ült, és elutazott a dél-itáliai Eleába; hosszabb időt töltött tengerparti villákban, és élvezte a teljes nyugalmat. Idővel a rómaiak nem tudtak meglenni nélküle, s a színházakban gyakran kifejezték óhajukat, hogy minél előbb láthassák. Mivel valami áldozati szertartáson jelen kellett lennie, és úgy látszott, hogy egészségi állapota is kellőképpen megjavult, felutazott Rómába. Az áldozati szertartást más papokkal együtt elvégezte, s közben a nép örvendezve sereglett össze körülötte, majd másnap ismét áldozott az isteneknek felgyógyulásáért. Mikor, amint már említettem, az áldozati szertartást gondosan elvégezte, hazament, lefeküdt, s mielőtt bármi változást észrevett volna, elvesztette eszméletét, és harmadnap meghalt, miután kiélvezte az életnek mindazokat a javait, amelyek az emberi boldogsághoz szükségesek. Temetési szertartását csodálatra méltó pompával végezték el, s erényét a legszebb és legdicsőbb végtisztességadással becsülték meg, de ezt nem arany és elefántcsont s nem is más drága és fényűző gyászpompa tette, hanem az iránta érzett jóakarat és tisztelet, s a hála, nemcsak polgártársai, hanem még egykori ellenségei részéről is. Mert a Rómában tartózkodó hispaniaiak, ligurok és makedónok közül az izmosabb fiatalemberek felváltva vállukra emelték és úgy vitték a koporsóba tett holttestét, az idősebbek pedig a koporsó után mentek, Aemiliust hazájuk jótevőjének és megmentőjének nevezték, mert nemcsak országuk meghódításakor bánt mindnyájukkal szelíden és emberségesen, hanem életük későbbi folyása alatt is mindig jót tett velük, és úgy törődött velük, mint barátaival és rokonaival.

Hátrahagyott vagyona alig érte el a háromszázhetvenezer drakhmát. Örököseinek két fiát tette meg, de az ifjabb Scipio, aki örökbefogadás útján a sokkal gazdagabb Scipio Africanus családjába került, az egész örökséget átengedte fivérének. Tudomásom szerint ilyen volt Aemilius Paulus élete.

TIMOLEÓN[42]

1. Szürakuszai ügyei Timoleón hadjárata előtt a következőképpen álltak: Diónt a zsarnok Dionüsziosz elűzetése után álnok módon azonnal megölték, erre pártviszály tört ki azok között, akik Diónnal együtt a szürakuszaiakat felszabadították. A város az egyik zsarnokot felcserélte a másikkal, és a sok csapás következtében kis híján elnéptelenedett, Szicília többi része pedig a háborúk miatt pusztult el és vált lakatlanná. A legtöbb város barbárok és zsold nélküli katonák hatalmába került, s ezek szívesen látták az uralkodóházak állandó változását. Dionüsziosz száműzetése tizedik évében zsoldosokat szedett össze, elűzte a szürakuszaiak akkori uralkodóját, Nüszaioszt, újra megszerezte a hatalmat és visszaállította zsarnoki uralmát; és ahogy váratlanul veszítette el annak idején egy csekély haderő beavatkozása miatt minden idők legnagyobb zsarnoki uralmát, most szegény sorsú száműzött létére még váratlanabbul ura lett ismét azoknak, akik elkergették. A szürakuszaiak egy része a városban maradt, és a zsarnokot szolgálta, aki azelőtt sem volt valami emberséges, de most az elszenvedett szerencsétlenség hatása alatt teljesen elvadult; a legkülönbek és legelőkelőbbek Leontinoi uralkodójához, Hiketészhez fordultak, rábízták magukat és vezérükké választották a háborúra, nem mintha különb lett volna, mint a többi jól ismert zsarnok, de nem volt más menekvésük, s

bíztak benne, mert szürakuszai származású volt, és hatalma birtokában szembe tudott szállni a zsarnokkal.

2. Közben a karthágóiak nagy hajóhaddal megjelentek Szicíliában, és be akartak avatkozni a sziget ügyeibe. A szicíliaiak rémületükben elhatározták, hogy követséget küldenek Görögországba, és segítséget kérnek a korinthosziaktól, nemcsak mert rokoni kapcsolatok fűzték őket hozzájuk, és nem is csak azért, mert már több ízben jót tettek velük, hanem általában is azt tapasztalták, hogy Korinthosz mindig szabadságszerető volt, gyűlölte a zsarnokságot, s több, igen nagy háborút viselt, nem kapzsiságból, nem is saját hatalmának növelése végett, hanem a görögök szabadságáért. Hiketész a ráruházott fővezérséget nem a szürakuszaiak felszabadítása, hanem leigázása eszközének tekintette, s titokban tárgyalásokba kezdett a karthágóiakkal; nyíltan azonban helyeselte a szürakuszaiak szándékát, s velük együtt ő is küldött követeket a Peloponnészoszra, nem mintha azt óhajtotta volna, hogy onnan segítség érkezzék, hanem azt remélte, hogy ha a korinthosziak (mivel a görögországi nyugtalanság és zavaros viszonyok lekötötték őket) megtagadják a segítséget, ami valószínűnek látszott, a karthágóiak még könnyebben magukhoz ragadhatják a hatalmat, s aztán felhasználhatja őket mint szövetségeseket és fegyvertársakat a szürakuszaiak vagy zsarnokuk ellen, ami kisvártatva be is következett.

3. Amikor a követek megérkeztek, a korinthosziak, akik mindig törődni szoktak gyarmatvárosaikkal, különösen pedig Szürakuszaival, és szerencsére semmi zavar nem kötötte le őket Hellaszban, hanem békében és nyugalomban éltek, elhatározták, hogy kész örömmel megadják a kért segítséget. Vezért kerestek, s a főtisztviselők összeírták és ajánlották azokat, akik ki akartak tűnni a városban, de ekkor a nép köréből felállt valaki, és név szerint ajánlotta Timoleónt, Timodémosz fiát, aki azonban visszavonult a közügyektől, nem várta a megbízást, s nem is volt szándékában hivatalt vállalni. De mintha valami isten sugalmazta volna ezt a gondolatot annak az embernek, olyan nagy volt a szerencse jóindulata, amely a kiváló férfi megválasztását rögtön fényessé tette és további cselekedeteit is erényét ékesítő sikerrel kísérte.

Timoleón szülei előkelő származású korinthosziak voltak; apja Timodémosz és anyja Démariszté. Hazáját szerető, nyájas természetű ember volt, gyűlölte a zsarnokokat és az aljas embereket. Jellemének sajátosságai akképpen alakultak szép összhangban, hogy a háború dolgaiban ifjúkorában nagy éleselméjűséget, öregségében pedig bátorságot tanúsított. Bátyja, Timophanész semmiben sem hasonlított hozzá, önfejű ember volt, s megrontotta az egyeduralomra törekvés szenvedélye, amelyet hitvány barátai és a folyton körülötte levő idegen zsoldosok oltottak belé; egyébként abban a hírben állt, hogy indulatos természetű, és a harcban a veszélyeket keresi. Harciasságával és vállalkozó szellemével megnyerte magának polgártársait, s ezért ismételten megbízták a főparancsnoksággal. Ebben Timoleón is segített neki, részben azzal, hogy fogyatékosságait mindenáron eltitkolta, vagy legalábbis jelentéktelenneknek tüntette fel, másrészt azzal, hogy kiemelte és érvényre juttatta természetének jó tulajdonságait.

4. Abban a csatában, amelyet a korinthosziak az argosziakkal és a kleónaiakkal vívtak, Timoleón a hoplitészek soraiban harcolt, Timophanész pedig a lovasságot vezette. Timophanész élete ekkor nagy veszélyben forgott: lova ugyanis megsebesült, ledobta hátáról, úgyhogy az ellenség sorai közé esett; társai közül a legtöbben megijedtek és szétszaladtak, az a néhány pedig, aki mellette maradt, túlerővel állt szemben és csak nagy nehézséggel tartott ki. Mikor Timoleón látta, hogy mi történt, futva sietett segítségére, s pajzsát a földön fekvő Timophanész fölé tartván, saját testével és fegyverzetével fogta fel a dárdákat és a kardcsapásokat, majd nagy nehezen elűzte az ellenséget, és megmentette bátyját.

Mivel a korinthosziak féltek tőle, hogy városukat, mint már korábban is, szövetségeseik árulása miatt elveszítik, határozatilag kimondták, hogy négyszáz idegen zsoldost fogadnak. Ezek vezérévé Timophanészt választották, aki a becsület és az igazság követelményeit megcsúfolva azon mesterkedett, hogy hatalmába kerítse a várost, a vezető polgárok közül többeket bírói ítélet nélkül kivégeztetett, és önhatalmúlag zsarnokká nyilvánította magát. Nagyon bántotta ez Timoleónt, aki saját szerencsétlenségének tekintette bátyja gonoszságát; ezért megkísérelte, hogy beszéljen vele, és rávegye, hogy tegyen le őrjöngő és szerencsétlen hatalomvágyáról, s találja meg a módját, hogy polgártársai ellen elkövetett hibáit jóvátegye. Amikor Timophanész ezt megvetőleg elutasította, Timoleón maga mellé vette egyik rokonukat, Aiszkhüloszt, Timophanész feleségének fivérét és egy jós barátját, akit Theopomposz és Ephorosz Szatürosznak, Timaiosz pedig Orthagorasznak nevez, s néhány nappal később ismét felkereste bátyját. Hármasban körülvették és kérlelték, hallgasson a józan szóra, és változtassa meg magaviseletét. Timophanész eleinte kinevette őket, majd haragra gerjedt és magából kikelve nekik támadt; ekkor Timoleón egy kissé hátrahúzódott, s fejét betakarva könnyekre fakadt, a másik kettő pedig kardot rántott, és gyorsan végzett vele.

5. Mikor ennek a tettnek híre ment, Korinthosz legkiválóbb polgárai magasztalták Timoleónnak a gonoszságot gyűlölő, fennkölt szellemét, hogy bár derék és családját szerető férfi, mégis a hazát, a becsületet és az igazságot fontosabbnak tartja egyéni érdekeinél és családjánál, és megölte bátyját, aki hazája jólétére és szabadságára tört, pedig akkor, mikor bátran küzdött hazájáért, megmentette. Akik nem tudtak élni a demokráciában és hozzászoktak, hogy a hatalmon levőknek hízelegjenek, azt színlelték, hogy örülnek a zsarnok halálának, de szidalmazták Timoleónt, mint aki kegyetlen és megvetést érdemlő bűnt követett el, s ezzel a kétségbeesésbe kergették. Midőn megtudta, hogy anyja is haragszik, s borzasztó szitkokat és átkokat szórt rá, elment hozzá, hogy megvigasztalja, de ő színét sem kívánta látni és bezárta előtte háza ajtaját. Timoleónt ez teljesen lesújtotta, s annyira megzavarta elméjét, hogy éhhalállal akart öngyilkosságot elkövetni, de barátai nem hagyták magára, s addig kérték és kényszerítették mindenféle módon, míg végre beleegyezett, hogy mindenkitől távol, magányosan éljen. Lemondott mindenféle közszereplésről és eleinte a várost is elkerülte, s az ország legelhagyatottabb helyein bolyongott.

6. Mennyire igaz, hogy azok az elhatározások, amelyek nem a tiszta észből és a bölcseletből merítenek erőt és szilárdságot az élet dolgaiban, könnyen ingataggá, sőt semmissé válnak bármely dicséret vagy gáncs következtében, mert nincsenek saját indokaik. Nyilvánvaló az is, hogy nem elég, ha valamely tett szép és igazságos, hanem elhatározásunknak is szilárdnak és változhatatlannak kell lennie, hogy így érett megfontolás alapján cselekedjünk, de semmiképpen sem úgy, mint az ínyencek, akik falánk módon esnek neki kedvenc falatjaiknak, hogy azután megtöltekezvén velük, hamarosan undor fogja el őket. Ne csüggedjünk el tehát merő gyengeségből végrehajtott tetteinken, ha azok szépségéről alkotott elképzelésünk elhalványul bennünk. A megbánás rúttá teszi még a szép tettet is, a meggyőződésen és belátáson alapuló elhatározás viszont még akkor sem változik meg, ha tetteinket nem is kíséri siker. Így történt ez az athéni Phókiónnal is, aki ellenezte Leószthenész cselekedeteit, s amikor ez sikert aratott, és Phókión látta, hogy az athéniak áldozatot mutattak be, és nagyban dicsekedtek a győzelemmel, azt mondta, hogy bár ő is óhajtotta volna, hogy mindezt maga vigye véghez, kitartott adott tanácsa mellett. Még meggyőzőbb erővel tűnt ez ki a lokriszi Ariszteidész, Platón barátja esetében; amikor ugyanis az idősebb Dionüsziosz feleségül kérte egyik leányát, Ariszteidész azt mondta leányának, hogy szívesebben látná halottnak, mint egy zsarnok feleségének. Midőn aztán nem sok idő elteltével Dionüsziosz megölette Ariszteidész gyermekeit, és sértő hangon kérdezte tőle, hogy vajon még mindig ugyanúgy gondolkodik-e leánya férjhez adásáról, Ariszteidész azt felelte, hogy bár mélyen lesújtja, ami vele történt, de nem bánta

meg, amit mondott. Az ilyen kijelentések bizonyára nagyobb és tökéletesebb erény megnyilvánulásai.

7. Timoleón szenvedése tette miatt, akár mert bánkódott fivére halálán, akár mert szégyellte magát anyja előtt, annyira megtörte és lesújtotta egész lelkét, hogy csaknem húsz esztendőn át semmi jelentékeny vagy politikai jellegű vállalkozásban nem vett részt. Mikor tehát most vezérré választották, s a nép ezt feltűnő lelkesedéssel fogadta, és kézfeltartással megszavazta, felállt szólásra Télekleidész, a városnak akkor legbefolyásosabb és legtekintélyesebb polgára, és felszólította Timoleónt, hogy megbízatását mint derék és nemes férfiú hajtsa végre. „Mert ha vitézül harcolsz - így szólt -, zsarnokölőnek fogunk tartani, de ha rosszul, testvérgyilkosnak."

Mialatt Timoleón készülődött az elhajózásra, és összeszedte a harcosokat, levél érkezett Korinthoszba Hiketésztől, amely világos bizonyíték volt megváltozott gondolkodásmódjára és árulására, mert alighogy leküldte követeit Korinthoszba, máris nyíltan átállt a karthágóiakhoz, s velük együtt azon fáradozott, hogy kiűzze Dionüszioszt Szürakuszaiból, és ő legyen a zsarnok. De mert attól félt, hogy ha Korinthoszból előbb érkezik meg a haderő és a hadvezér, terve meghiúsul, a korinthosziakhoz küldött levelében azt is írta, hogy vállalkozásukra nincs semmi szükség, csak pénzbe kerülne, ha Szicíliába hajóznának, s veszéllyel is járna, különösen, mert a karthágóiak ellenzik, és máris sok hajóval várnak hajóhadukra; késlekedésük miatt ugyanis kénytelen volt szövetségre lépni velük a zsarnok ellen. Amikor ezt a levelet felolvasták, a korinthosziak közül még azok is mind haragra lobbantak Hiketész ellen, akik előzőleg lanyhán viselkedtek a hadjárat kérdésében, s valamennyien lelkesen támogatták Timoleónt, és segítettek neki felszerelni a hajóhadat.

8. Mikor a hajók már készen álltak és a katonákat ellátták mindennel, amire szükségük volt, Perszephoné papnői álmukban látni vélték, hogy az istennők[43] valamilyen utazásra készülődnek, s azt mondták, hogy ők is el akarnak hajózni Timoleónnal Szicíliába. Ezért a korinthosziak felszereltek egy szent háromevezősoros hajót, s a két istennőről nevezték el. Timoleón maga Delphoiba utazott, hogy áldozatot mutasson be az istennek, s amikor leszállt a jóshelyre, csoda történt, mert a felfüggesztett fogadalmi ajándékokról libegve leszállt egy szalag, amelyre koszorúk és Niké-alakok voltak ráhímezve, s egyenesen Timoleón fején állapodott meg, mintha az isten maga küldené a felkoszorúzott Timoleónt a hadjáratra.

Timoleón ekkor hét korinthoszi és két kerkürai hajóval meg egy tizedikkel, amelyet a leukasziak szereltek fel, tengerre szállt. Éjszaka, mikor a hajók kiértek a nyílt tengerre, és kedvező széllel vitorláztak, úgy látszott, mintha az égbolt Timoleón hajója felett hirtelen szétnyílnék, s a nyíláson át bőséges, tisztán látható láng tört elő. A lángokból olyan fáklya emelkedett ki, amilyent a misztériumoknál szoktak használni, és egyenes irányban haladt Itáliának azon része felé, ahova a kormányosok irányították hajójukat, majd pedig eltűnt. A jósok kijelentették, hogy ez a látomás megerősíti a papnők álmát, és az istennők azért mutatták az égi fényt, mert ők is részt vesznek a hadjáraton. Szicília valóban Perszephonénak van szentelve, mert a mitológiai történet szerint itt történt Perszephoné elrablása, aki nászajándékul[44] kapta a szigetet.

9. Az istennőktől küldött csodajel felbátorította hát a hajóhadat; gyorsan átkeltek a tengeren és eljutottak az itáliai partokig. De a Szicíliából érkező hírek nagyon nyugtalanították Timoleónt, és katonáit is elkedvetlenítették; Hiketész legyőzte Dionüszioszt, Szürakuszai legnagyobb részét elfoglalta, a zsarnokot pedig, beszorítván a fellegvárba és a Sziget néven ismert városrészbe, ostrom alá fogta és körülsáncolta. Ugyanakkor megparancsolta a karthágóiaknak, legyen rá gondjuk, hogy Timoleón ne szállhasson partra Szicíliában, ha ugyanis ebben megakadályozzák, a szigetet háborítatlanul feloszthatják maguk között. Így aztán a karthágóiak

húsz háromevezősorost küldtek Rhégionba; ezeken a hajókon utaztak Hiketész követei is, akik ilyen értelmű utasítást vittek tőle Timoleónhoz, ravasz kifogásokkal és ürügyekkel megtoldva, amelyek mögött aljas szándékok húzódtak meg. A követek ugyanis azt ajánlották Timoleónnak, hogy ha akar, menjen Hiketészhez mint tanácsosa, és vegyen részt minden sikerében, de hajóit és katonáit küldje vissza Korinthoszba, mert a háború úgyszólván már be is fejeződött; a karthágóiak különben is el vannak szánva rá, hogy megakadályozzák átkelését a szigetre, és ha ezt erőszakolná, készek fegyveresen szembeszállni vele. Amikor tehát a korinthosziak kikötöttek Rhégionban, és találkoztak a követekkel, s ugyanakkor meglátták a közelben horgonyzó karthágóiakat, felháborodtak az aljas eljáráson; haragjuk teljes mértékben Hiketész ellen fordult, és aggódtak a szicíliaiakért. Tisztán látták ugyanis, hogy a szerencsétlennek Hiketész árulásának és a karthágóiaknak, a zsarnok támaszainak áldozatává és zsákmányává lettek. Lehetetlennek látszott ugyanis, hogy Timoleón legyőzze a kétszeres fölényben levő barbár hajókat és Hiketész haderejét, amelynek a vezetését át akarta venni.

10. Timoleón ennek ellenére barátságos hangulatban tárgyalt a követekkel és a karthágói vezérekkel, s kijelentette, hogy kész kívánságaikat teljesíteni (ugyan mit is ért volna vele, hogy ellenkezik velük?), de mielőtt eltávozik, szeretné, ha az egész kérdést megvitatnák egy görög és mindkét fél iránt barátságos érzülettel viseltető város, Rhégion népének jelenlétében. Ez fontos neki személyes biztonsága miatt, de ők is szilárdabbul megmaradhatnak a szürakuszaiaknak tett ígéreteik mellett, ha megállapodásaiknak egy nép lesz a tanúja. Timoleón ilyen ürüggyel szándékozott őket félrevezetni, hogy kimesterkedje az átkelést Szicíliába, s ebben segítségére voltak a rhégioni vezetők is, akik mindnyájan óhajtották, hogy a szicíliaiak ügyeinek irányítása a korinthosziak kezébe kerüljön, és féltek a barbár szomszédságtól. Népgyűlést hívtak össze tehát, és bezáratták a város kapuit, hogy a polgárság más ügyekkel ne foglalkozzon, majd felmenvén a szószékre, hosszú beszédeket tartottak; egyik szónok a másik után fejtegette ugyanazokat az érveket vég nélkül és részletesen, csak hogy mindenképpen húzzák az időt, míg a korinthoszi háromevezősoros hajók tengerre nem szállnak, s a karthágóiakat gyanú nélkül vissza nem tartják a népgyűlésben; Timoleón is jelen volt, s úgy látszott, mintha ő is fel akarna szólalni a népgyűlésen. Közben valaki titokban jelentette neki, hogy minden hajó útra kelt az övé kivételével, amely már csak reá vár; erre átosont a tömegen, s távozását a szószék körül összesereglett rhégioniak is igyekeztek észre nem vehetővé tenni, majd lesietett a tengerpartra és gyorsan elhajózott. A korinthosziak Szicíliában, Tauromenionban kötöttek ki, ahová már korábban is meghívta, és most szívélyesen fogadta őket Andromakhosz, a város ura és uralkodója, Timaiosz történetíró apja, aki a legnagyobb hatalmú önkényúr volt abban az időben Szicíliában; a törvény és igazság szellemében uralkodott a város lakóin, s magát mindig a zsarnokság nyílt és engesztelhetetlen ellenségének tüntette fel. Városát felajánlotta Timoleónnak katonai támaszpontul, s rábírta polgártársait, hogy együtt harcoljanak a korinthosziakkal, és közösen szabadítsák fel Szicíliát.

11. A karthágóiak Rhégionban, Timoleón elhajózása és a népgyűlés szétoszlása után, dühösek voltak, hogy rászedték őket, de a rhégioniak jól mulattak, hogy föniciaiak[45] panaszkodnak arról, hogy becsapták őket. De azért a karthágóiak egy háromevezősoros hajóval követet küldtek Tauromenionba, a követ hosszasan tárgyalt Andromakhosszal, s megvető hangon, barbár módon megfenyegette, ha el nem űzi a legrövidebb idő alatt a korinthosziakat; a végén kitárt tenyerét mutatta, majd lefelé fordította, s azzal fenyegetőzött, hogy így bánik el a várossal is. Andromakhosz kinevette, és feleletül ő is kitárta a tenyerét, majd lefelé fordította, s ráripakodott, hogy kotródjék el, ha nem akarja, hogy a hajójával ugyanez történjék.

Hiketész megijedt, amikor értesült róla, hogy Timoleón átkelt Szicíliába, és minél több hajót kért a karthágóiaktól. A szürakuszaiak teljesen elveszettnek hitték megmenekülésük ügyét, amikor látták, hogy kikötőjük a karthágóiak hatalmába került, városuk Hiketészé, s a felleg-

várban még mindig Dionüsziosz az úr, Timoleón viszont csak jelentéktelen haderővel rendelkezik, és Szicília legszélén halványuló reménnyel egy apró városkába kapaszkodik, mert hiszen csak ezer harcosa volt, s azok számára sem rendelkezett elegendő élelmiszerrel. A városok nem bíztak benne, elég volt a saját nyomorúságuk, s haragudtak minden hadvezérre, főként a hitszegő Kallipposzra és Pharaxra; ezek közül az egyik athéni, a másik spártai volt, s mindketten azt bizonygatták, hogy a szabadság visszaállítása és a zsarnokság megszüntetése végett jöttek, de csak azt mutatták meg, hogy Szicíliában a zsarnokság alatti nyomorúság valóságos aranykorszak volt, s hogy szemmel láthatólag sokkal boldogabb sors jutott osztályrészül azoknak, akik a szolgaságban vesztek oda, mint azoknak, akik megérték a szabadságot.

12. A szicíliaiak tehát, mivel semmi jobbat nem vártak a korinthosziak hadvezérétől, sőt meg voltak róla győződve, hogy ismét csak szép reménységekkel, kecsegtető ígéretekkel csalja és vezeti félre őket, s valójában azért jött hozzájuk, hogy rávegye őket régi uraiknak újjal való felcserélésére, gyanakvással fogadták, és az adranumiak kivételével visszautasították a korinthosziak felhívásait. Ez a kisváros a Szicíliában nagy tiszteletben tartott Adranum istenségnek volt szentelve. A lakosok két pártra oszoltak; egyik részük Hiketészt és a karthágóiakat, a másik fél Timoleónt hívta a városba. Mindketten sietve tettek eleget a meghívásnak, és véletlenül egyszerre érkeztek meg. De Hiketész ötezer katonával jött, Timoleónnak viszont összesen ezerkétszáz embere volt; ezeket az Adranosztól háromszáznegyven sztadionnyira fekvő Tauromenionból hozta magával. Első nap csak kisebb részét tette meg az útnak, és megpihent. Másnap erőltetett menetben vonult tovább, nehezen járható vidéken haladt át, és már lemenőben volt a nap, amikor meghallotta, hogy Hiketész éppen akkor érkezett meg a városkához, és tábort készült ütni. A csapatparancsnokok és a századosok éppen megállították az első sorokat, hogy élelmet osszanak ki a katonáknak, s pihenőt adjanak nekik, mert így majd szívesebben harcolnak. Timoleón azonban sorra járta és kérte őket, hogy ezt ne tegyék, hanem vonuljanak tovább, és üssenek rajta minél gyorsabban az ellenségen, mert még biztosan rendetlenül találják Hiketész seregét, a katonák nyilván az út fáradalmait pihenik ki, vagy sátraikat ütik fel, vagy pedig vacsorakészítéssel vannak elfoglalva. Ahogy ezt elmondta, már vette is pajzsát, élükre állt, és vezette őket, mint aki biztos a győzelemben. A katonák lelkesen követték; ekkor nem egészen harmincsztadionnyira voltak az ellenségtől. Mihelyt ezt a távolságot megtették, nyomban rájuk rohantak, azok megzavarodtak, és azonnal futásnak eredtek, mihelyt észrevették, hogy megtámadták őket. Így alig háromszázan estek el, de kétszer annyian fogságba kerültek, és táboruk is a korinthosziak kezére jutott. Az adranumiak kinyitották városuk kapuit, és csatlakoztak Timoleónhoz, majd félelemmel vegyes csodálattal mondták el, hogy a csata kezdetén a templom szentélyének ajtajai maguktól kinyíltak, és látták, amint az isten lándzsájának hegyét rázta, arcát pedig sűrű izzadság borította.

13. Mindez, úgy látszik, nemcsak az akkori győzelmet jelezte előre, hanem az ezután történendő eseményeket is, amelyeknek ez a küzdelem csak szerencsés kezdetét jelentette, mert a városok hamarosan követeket küldtek Timoleónhoz, és bejelentették csatlakozásukat, s Mamerkosz, Katana türannosza, egy harcias és dúsgazdag férfi is ajánlkozott, hogy szövetségre lép vele, de ami legfontosabb, maga Dionüsziosz, aki lemondott reményeiről, és kis híján feladta a fellegvárat, s aki Hiketészt megvetette szégyenletes veresége miatt, Timoleónt pedig csodálta, követeket küldött hozzá és a korinthosziakhoz, hogy átadja nekik magát és a fellegvárat. Timoleón örült a nem várt szerencsének, s a korinthoszi Eukleidészt és Télemakhoszt küldte a fellegvárba négyszáz katonával, de nem egyszerre mindnyájukat és nem is nyíltan, ami lehetetlen lett volna, mert az ellenség zár alatt tartotta a kikötőt, hanem titokban és kisebb csoportokban. A katonák birtokba vették a fellegvárat, s a türannosz palotáját a benne levő felszereléssel és hadianyaggal együtt; sok ló, mindenféle hadigépezet és sok lövedék volt itt, azonkívül hetvenezer fegyver régóta elraktározva. Dionüsziosznak volt

ezenkívül kétezer katonája is; ezeket és a hadifelszerelést mind átadta Timoleónnak, ő maga pedig kincseivel és néhány barátjával Hiketész tudta nélkül elhajózott, Timoleón táborába kísérték - ahol első alkalommal mutatkozott magánemberként s igen alázatosan -, majd egyetlen hajón és kevés pénzzel Korinthoszba küldték. Dionüsziosz beleszületett a leghatalmasabb és legnagyobb türanniszba, amely valaha is volt, tíz éven át fenntartotta, aztán még újabb tizenkét esztendeig Dión hadjárata után, háborúk és küzdelmek viszontagságai közben. De zsarnoki kegyetlenségeit felülmúlták szenvedései: látta fiatalon elpusztuló fiainak halálát és leányainak meggyalázását; feleségének pedig, aki nővére is volt, el kellett szenvednie az ellenséges katonák aljas kéjvágyát, majd pedig gyermekeivel együtt legyilkolták, és holttestüket a tengerbe dobták. Ezeket a dolgokat részletesen leírtam Dión életrajzában.

14. Mikor Dionüsziosz megérkezett Korinthoszba, egyetlen görög sem volt, aki ne vágyott volna rá, hogy lássa vagy beszéljen vele. Némelyek gyűlöletből örültek szerencsétlenségének, s szívesen gyűltek köréje, hogy mintegy lábbal tiporják azt az embert, akit a végzet már úgyis a földre sújtott; mások, akikben sorsának változása részvétet keltett, az ő esetében is azoknak a rejtett és isteni okoknak hatalmát látták, amely a gyenge halandók sorsában érvényesül. Mert abban a korban sem a természet, sem a művészet nem hozott létre semmi olyat, amit össze lehetett volna hasonlítani a végzetnek ezzel a művével: hogy aki kevéssel előbb még Szicília türannosza volt, Korinthoszban halasboltokban töltse idejét, illatszer-kereskedésekben üldögéljen, csapszékekből hozatott, vízzel hígított bort igyék, köztereken enyelegjen bájaikból élő nőszemélyekkel, énekleckéket adjon énekesnőknek, s komolyan vitatkozzék velük a színpadi éneklésről és a dallamok összhangjáról. Egyesek azt gondolták, hogy Dionüsziosz mindezt szórakozásból teszi, mert egyébként is könnyelmű és kicsapongó élethez szokott ember volt, mások viszont meg voltak győződve róla, hogy tulajdonképpen saját természetével dacolva szerepet játszik, amikor ilyen ostoba szórakozásokra adta a fejét, hogy a korinthosziak ne vegyék komolyan és ne féljenek tőle, s még csak ne is gyanítsák, hogy milyen nehezen tűri sorsa megváltozását, és hogy hatalomra törekszik.

15. Ránk maradt néhány mondása, amelyekből kitűnik, hogy balsorsát nemes lélekkel viselte el. Így amikor hajója kikötött Leukaszban, amely éppen úgy, mint Szürakuszai, a korinthosziak gyarmatvárosa volt, azt mondta, ugyanazt érzi, mint a fiatalemberek, akik valami vétséget követtek el; mert amiként ezek is vidáman töltik idejüket fivéreik körében, de szégyenkezve elkerülik apjukat, ő is restelkedik anyavárosa előtt, de örömmel maradna közöttük itt Leukaszban. Korinthoszban egy idegen tapintatlan megjegyzéseket tett a filozófusokkal folytatott beszélgetéseire, amelyekben türannosz korában kedvét találta, s végül megkérdezte tőle, mi hasznát látta Platón bölcseletének, mire így felelt neki: „Valóban azt hiszed, hogy semmit nem köszönhetek Platónnak, pedig így viselem el sorsom megváltozását?” Arisztoxenosznak, a zenésznek és másoknak, akik azt tudakolták tőle, hogy mi panasza volt Platón ellen, és a panasz miből keletkezett, azt felelte, hogy a sok rossz között, amelyben a zsarnokság bővelkedik, a legnagyobb az, hogy állítólagos barátai közül senki nem mondja meg neki az igazat, s ezek voltak, akik őt megfosztották Platón jóakaratától. Egy szellemeskedni szerető ember azzal űzött gúnyt Dionüszioszból, hogy mikor belépett hozzá, megrázta köntösét, mintha egy türannosz színe elé lépne; Dionüsziosz erre azzal viszonozta a tréfát, hogy amikor elment, felszólította, tegye ugyanezt, hogy lássa, nem visz-e el magával a szobából valamit. A makedoniai Philipposz lakoma közben gúnyos célzást tett azokra a lírai költeményekre és tragédiákra, amelyeket az idősebb Dionüsziosz hagyott hátra, s úgy tett, mintha nem tudná elképzelni, mikor volt ideje az írásra; Dionüsziosz erre találóan így felelt: „Akkor, amikor te vagy én és mindazok, akiket az emberek boldognak tartanak, pohár mellett mulatozunk.”

Platón már nem élt, amidőn Dionüsziosz Korinthoszba került, de a szinópéi Diogenész első találkozásukkor így szólt hozzá: „Mennyire nem érdemled meg, Dionüsziosz, hogy így élsz!”

Erre Dionüsziosz megállt, és így szólt: „Jólesik tőled, Diogenész, hogy szánakozol szomorú sorsomon.” „Ostobaság - mondta erre Diogenész -, csak nem gondolod, hogy sajnállak? Nem, sőt bosszankodom rajta, hogy egy olyan rabszolga, mint te, aki megérdemelnéd, hogy mint apád, te is zsarnokként öregedj és halj meg, itt élsz közöttünk, s vidáman és jókedvűen töltöd idődet.” Ha ezekkel a szavakkal egybevetem, ahogyan Philisztosz siránkozik Leptinész leányain, mert a zsarnoki uralom nagy javaiból alacsony sorba jutottak, az az érzésem, hogy egy asszony jajveszékelését hallom, aki festékes alabástrom tégelyeit, bíboröltönyeit és arany ékszereit sajnálja.

Az ilyen kitérések talán beleillenek életrajzaimba, s azt hiszem, nincsenek is haszon nélkül a ráérő, szabad időben bővelkedő olvasóknak.

16. Dionüsziosz balszerencséje rendkívülinek tűnt, de nem kevésbé volt csodálatos Timoleón jó szerencséje: ötven napra szicíliai partraszállása után elfoglalta Szürakuszai fellegvárát, és Dionüszioszt elküldte a Peloponnészoszra. A korinthosziak ezen felbátorodva útnak indítottak kétezer hoplitészt és kétszáz lovast. Ezek eljutottak Thurioiba, de onnan lehetetlennek tartották az átkelést, mert a karthágóiak számos hajójukkal vigyáztak a tengerre; így kénytelenek voltak nyugodtan megvárni az alkalmas időpontot. Szabad idejüket közben nemes ügyre fordították. A thurioiak ugyanis háborút viseltek a brettiumiak ellen, s ezalatt városukat átadták a korinthosziaknak, akik azt becsülettel és hűséggel megőrizték, mintha saját hazájuk lett volna.

Hiketész ostrom alatt tartotta Szürakuszai fellegvárát, és a tengeren át megakadályozta az élelem szállítását az ott levő korinthosziaknak; közben két idegen zsoldosát elküldte Adranumba, hogy gyilkolják meg Timoleónt, aki egyébként sem szokott személyes biztonságának megvédésére őrséget tartani maga körül, ekkor pedig, bízva az adranumiak istenségében, minden gyanú nélkül töltötte idejét a város lakói között. A kiküldött zsoldosok véletlenül megtudták, hogy Timoleón áldozni készül; köpenyük alatt tőrt rejtegetve elmentek tehát a templomba, elvegyültek az oltár körül álló tömegben, s lassanként mind közelebb férkőztek Timoleónhoz. Már-már azon a ponton voltak, hogy jelt adjanak a kezdésre egymásnak, amikor valaki kardjával egyikük fejére sújtott, s amikor az a földre esett, a támadó, kezében kardjával, felmenekült egy magas sziklára, a másik zsoldos pedig az oltárba kapaszkodott és kegyelmet kért Timoleóntól; fogadkozott, hogy mindent bevall neki. Amikor megkapta a kegyelmet, bevallotta önmagáról és halott zsoldostársáról, hogy Timoleón meggyilkolására küldték ki őket. Közben lehozták a szikláról az oda felmenekült férfit, aki azt kiáltozta, hogy jogosan járt el, és igazságosan végzett áldozatával, mert csak bosszút állt halott apjáért, akit ez az ember korábban Leontinoiban meggyilkolt. Erre a jelenlevők közül több tanú is jelentkezett, és megcsodálták a végzet bölcs intézkedését, hogy az egyik dolgot a másik által indította útjára, hogy távoli, egymással össze nem függő tényeket hozott vonatkozásba egymással és kötött össze, úgyhogy egyiknek vége a másik kezdetét jelentette.

A korinthosziak tíz mina jutalmat adtak az embernek, mert igazságos bosszújával segítségére volt Timoleón őrző szellemének, és nem előbb töltötte ki a gyilkoson régóta táplált szenvedélyes haragját, hanem megőrizte mindaddig, míg a végzet az ő egyéni elhatározását össze nem kapcsolta Timoleón megmentésével. Jó szerencséjük, amelyben ekkor részük volt, reményt keltett bennük a jövőre nézve is, hogy az emberek úgy néznek majd Timoleónra, mint valami szent férfiúra, akit az isten azért küldött Szicíliába, hogy megbosszulja az ellene elkövetett gaztetteket.

17. Amikor Hiketésznek ez a kísérlete nem sikerült, és látta, hogy Timoleónt mind többen támogatják, szemrehányást tett önmagának, hogy mintha szégyellné a rendelkezésére álló tekintélyes haderőt, csak kis részben vette igénybe, s a szövetségeseket is lopva és titokban

használta fel; magához hívatta tehát a karthágói hadvezért, Magót egész hajóhadával. Ez meg is jelent félelmetes hajóhadának százötven gályájával, és megtöltötte velük a kikötőt; hatvanezer főnyi gyalogságot tett partra és szállásolt el Szürakuszaiban, úgyhogy mindenki azt gondolta, elérkezett, amit oly régen emlegetnek és várnak: Szürakuszai elbarbárosodása. A karthágóiaknak ugyanis számtalan hadjáratuk ellenére sem sikerült még soha Szürakuszait elfoglalniuk; most azonban, hogy Hiketész befogadta őket és átadta nekik a várost, azt kellett látniok, hogy Szürakuszai a barbárok táborává lett. A fellegvárat megszálló korinthosziak veszélyes és nehéz helyzetbe kerültek. Élelmiszerük fogytán volt, és a kikötő elzárása miatt nélkülöztek; közben pedig az örökös csatározás és a harc, amelyet a falak védelmében folytattak a különféle ostromgépek és hadi szerkezetek ellen, megosztotta erejüket.

18. De Timoleón segített rajtuk; élelmet küldött nekik Katanából halászbárkákon és könnyű dereglyéken; ezek, főként viharos időben, átsiklottak a barbárok hadihajói között, amelyek a hullámzó és háborgó tengeren egymástól elég nagy távolságra horgonyoztak. Mikor Mago és Hiketész ezt észrevette, elhatározták, hogy elfoglalják Katanát, ahonnan az élelem érkezett az ostromlottaknak, s magukhoz véve haderejük legharcrakészebb egységeit, elhajóztak Szürakuszaiból. A korinthoszi Neón (ő volt az ostromlottak parancsnoka) megfigyelte a fellegvárból, hogy az ellenség visszamaradt csapatai hanyagul és gondatlanul végzik az őrszolgálatot, hirtelen rátört tehát a szétszórt sorokra. Egyeseket megölt, másokat pedig megfutamított. Elfoglalta s megszállta az úgynevezett Akhradinát, amelyet Szürakuszai legerősebb és legsebezhetetlenebb részének tartanak; Szürakuszai ugyanis bizonyos tekintetben több városrész egyesítéséből és összekapcsolásából jött létre. Mivel pedig itt nagyobb mennyiségű élelemre és pénzre tett szert, ezt a helyet megtartotta, és nem ment vissza a fellegvárba, hanem Akhradina körül erődítést húzott, az erődök által összekötötte a fellegvárral, és mindkettőbe őrséget rakott. Mago és Hiketész már közel volt Katanához, amikor egy Szürakuszaiból érkező lovas küldönc utolérte őket és jelentette Akhradina elfoglalását; ez zavarba hozta őket, és gyorsan visszatértek, úgyhogy sem azt a várost nem foglalták el, amely ellen kivonultak, sem azt nem őrizték meg, amely már birtokukban volt.

19. Kétséges, vajon ezt a sikert az előrelátásnak és bátorságnak vagy a szerencsének kell-e tulajdonítani, de ami ezután történt, úgy látszik, teljesen a jó szerencsének tulajdonítható. A korinthoszi katonák ugyanis, akik Thurioiban várakoztak, mert féltek a karthágói háromevezősoros hajóktól, amelyek Hanno parancsnoksága alatt szemmel tartották őket, s részben azért is, mert a tenger több napon át nagyon viharos volt, a brettiumiak földjén keresztül gyalogosan nekivágtak az útnak. A barbárokkal szép szóval, de ha kellett, erőszakkal bántak, és így jutottak el Rhégionba. Közben nagy vihar dúlt a tengeren. A karthágói hajóhad parancsnoka, aki nem várta, hogy a korinthosziak útra kelnek, s azt gondolta, hogy így idejét hiába vesztegeti, elhitette magával, hogy nagyon bölcs és ravasz cselt eszelt ki. Megparancsolta ugyanis tengerészeinek, hogy tegyenek koszorút a fejükre, hajóikat díszítsék fel görög pajzsokkal és bíborszínű hadi lobogókkal, majd elhajózott Szürakuszaiba. Gyors evezéssel elhaladt a fellegvár alatt, taps és nevetés közben felkiáltott nekik, hogy legyőzte és fogságba ejtette a korinthosziakat, mikor át akartak kelni a tengeren, hogy ezzel elkedvetlenítse az ostromlottakat. De a korinthosziak, mialatt ő ezzel az együgyű tréfával szórakozott, a brettiumiak földjéről eljutottak Rhégionba, s mivel itt senki nem állt lesben rájuk, és váratlanul a vihar is megszűnt, és az átkelés teljesen sima és könnyű volt, gyorsan beszálltak az ott levő vízi járművekbe és halászbárkákba, s átkeltek Szicíliába olyan biztonságban és olyan teljes szélcsendben, hogy lovaikat kantárszárnál fogva a csónakok mellett úsztatták.

20. Midőn mindnyájan átkeltek, Timoleón velük együtt elfoglalta Messzénét, majd egész hadseregével Szürakuszai ellen vonult, inkább eddigi jó szerencséjében és sikereiben, mint csapatai létszámában bízva, mert nem volt több katonája négyezernél. Amikor Mago értesült

közeledéséről, nyugtalankodni és félni kezdett, s gyanakvóbbá lett a következő okból: A város körüli part menti tavakban, amelyeket a közeli források látnak el édesvízzel, de mocsarak és a tengerbe ömlő apróbb folyók is táplálnak, sok angolna tenyészik, s ebből gazdag fogásra tehet szert, aki csak akar. Az egymás ellen harcoló csapatok zsoldosai, amikor ráérő idejük vagy fegyvernyugvás volt, ezekre halásztak. Minthogy mindnyájan görögök voltak, és egymás elleni személyes ellenségeskedésre semmi okuk nem volt, bár a csatákban bátran harcoltak és vállalták a veszélyeket, fegyvernyugvás idején találkoztak és szívesen elbeszélgettek egymással. Egy alkalommal halászás közben beszédbe elegyedtek; dicsérték a tenger halbőségét és a környező vidék termékeit. Ekkor az egyik korinthoszi katona így szólt: „Hogyan lehetséges, hogy ti görög létetekre ezt a nagy és mindenféle javakban bővelkedő várost a barbárok kezére akarjátok juttatni, és ezáltal a gonosz és vérengző karthágóiakat közelebb telepítitek hozzánk, holott azért kellene imádkoznotok, hogy minél több Szicília válassza el őket Görögországtól? Vagy azt hiszitek talán, hogy Héraklész oszlopaitól és az Atlanti-óceántól kezdve csak azért gyűjtöttek össze ilyen nagy sereget és hozták el ide, hogy veszélyeknek tegyék ki magukat Hiketész uralmáért? Hiszen, ha igazi vezérhez méltó józan esze volna, nem űzi el saját népét és hívja be az ellenséget hazájába. Elnyerhette volna az őt megillető tiszteletet és hatalmat Timoleón és a korinthosziak hozzájárulásával is.” Az ilyen beszédeket a zsoldosok elterjesztették a táborban, és felébresztették Mago gyanúját, hogy árulástól kell tartania. Különben is régen keresett már rá ürügyet, hogy elvonuljon. Ezért hiába kérlelte Hiketész, hogy maradjon, és hiába akarta meggyőzni róla, hogy fölényben vannak az ellenség felett, ő inkább arra gondolt, hogy elmarad Timoleón mögött bátorságban és szerencsében, még ha nagyobb számú csapattal rendelkezik is; azonnal hajóra szállt tehát, átkelt Libüába, és gyáván hagyta, hogy Szicília minden emberi számítás ellenére kihulljon kezéből.

21. Másnap Timoleón felvonult csatarendbe állított hadseregével. Amikor a szürakuszaiak Mago futásáról értesültek, és látták, hogy a kikötőben nincsenek hajók, nem tudták megállni, hogy ne nevessenek Mago gyávaságán, majd bejárták a várost, és kihirdették, hogy jutalmat adnak annak, aki elárulja, hova futott előlük a karthágóiak hajóhada. Hiketész mindezek ellenére is harcolni akart, és nem volt hajlandó feladni a várost. Megerősített állásokat foglalt el, s megszállva tartotta a legnehezebben bevehető biztosított városrészeket. Timoleón ekkor részekre osztotta hadseregét; ő maga a legerősebb ellenséges állást támadta meg az Anaposz folyónál, a korinthoszi Iszaiosz vezérlete alatt álló második csapatnak kiadta a parancsot, hogy Akhradinából induljanak támadásra; a harmadik sereget Epipolai ellen vonultatta fel Deinarkhosz és Démaratosz, a legutóbbi korinthoszi segédcsapatok két vezetője. Mivel a támadás minden irányból egyszerre indult meg, Hiketész serege vereséget szenvedett és futásnak eredt. Az, hogy a várost rohammal vették be és gyorsan hatalmukba kerítették, a katonák bátorságának és a hadvezér hozzáértésének tulajdonítható, de az, hogy egyetlenegy korinthoszi katona sem esett el, és még csak meg sem sebesült, egyes-egyedül Timoleón jó szerencséjének volt köszönhető, mintha csak a sors versenyre akart volna kelni ennek a férfiúnak a vitézségével, hogy ennek hallatára az emberek inkább a sors kedvezését dicsérjék, mint csodálatra méltó tulajdonságait. Mert nemcsak egész Szicíliában és Itáliában terjedt el a hír azonnal, hanem néhány nap alatt Görögország is Timoleón sikerétől visszhangzott, úgyhogy Korinthosz városa, amely aggódott, hogy a hajóhad eljutott-e rendeltetési helyére, egyszerre értesült a hajók szerencsés megérkezéséről és az emberek győzelméről. Ilyen szerencsésen folytak Timoleón dolgai, és koszorúzta meg dicsőségét a sors különös gyorsasággal.

22. Amikor Timoleón ura lett a fellegvárnak, nem úgy járt el, mint Dión, s nem kímélte a helyet a szép és pompás épületek miatt, hanem őrizkedvén attól a gyanútól, amely Diónt rossz hírbe keverte és vesztét okozta, kihirdette, hogy minden szürakuszai, aki csak akar, jelenjék

meg vasszerszámokkal, és vegyen részt a zsarnokok erődítményeinek lerombolásában. Mindnyájan felmentek tehát a fellegvárba, és abban a hiszemben, hogy ez a hirdetés és ez a nap a szabadság szilárd megalapozásának a kezdete, lerombolták és ledöntötték nemcsak a fellegvárat, hanem a zsarnokok palotáit és síremlékeit is. Majd mihelyt elegyengette a talajt, Timoleón ugyanott törvényházat építtetett, hogy a nép kedvében járjon, és diadalra juttassa a demokráciát a zsarnokság felett.

Amikor Timoleón elfoglalta a várost, alig voltak lakosai, mert vagy odavesztek a háborúkban és zendülésekben, vagy száműzetésbe mentek a zsarnokság elől; a szürakuszai főtér pusztasággá vált, sűrű és dús legelő nőtt rajta, s a lovászok leheveredhettek a fűben, mikor lovaikat legeltették. De alig néhány kivételével a többi város is telve volt szarvasokkal és vaddisznókkal, s akik ráértek, vadászatokat rendeztek a külvárosokban és a várfalak körül. Akik az erődítményekben és a helyőrségeken laktak, nem hallgattak senkire, nem jártak le a városba, mert a félelem és a gyűlölet mindenkit távol tartott az agorától, a politikai élettől és a szószéktől, mert ez termette számukra a zsarnokokat. Timoleón és a szürakuszaiak tehát írtak a korinthosziaknak, küldjenek Görögországból telepeseket Szürakuszaiba, mert egyébként a föld megműveletlenül marad, s azonkívül nagy háborút is vártak Libüából; megtudták ugyanis, hogy a karthágóiak az öngyilkos Mago holttestét keresztre feszítették, mert haragudtak rá hadvezetése miatt, és nagy haderőt gyűjtöttek össze, hogy a következő nyáron átkeljenek Szicíliába.

23. Timoleón levelével együtt érkeztek meg a szürakuszaiak követei azzal a kéréssel, hogy a korinthosziak vegyék gondjukba városukat, és legyenek új megalapítói. A korinthosziak nem használták ki ezt az alkalmat saját hatalmuk növelésére, és nem tették a várost saját tulajdonukká, hanem először is elmentek a Görögországban rendezett szent versenyjátékokra és legnagyobb népünnepekre, s hírnökökkel közhírré tették, hogy a korinthosziak, miután megszüntették Szürakuszaiban a zsarnoki uralmat, felhívják a szürakuszaiakat és más szicíliaiakat, hogy jószántukból mint szabad és független polgárok telepedjenek le a városban, és osszák fel a földet egymás között az egyenlőség és igazság elve alapján. Majd követeket küldtek Ázsiába és a szigetekre is, mert úgy tudták, hogy a szanaszét szóródott száműzöttek legnagyobbrészt ott telepedtek le, s felhívták őket, jöjjenek mind Korinthoszba, s a korinthosziak saját költségükön biztos kíséretet, hajókat és vezetőket adnak nekik, hogy eljussanak Szürakuszaiba. Ennek közzétételével a város igaz és szép, valóban irigylésre méltó dicsőséget szerzett magának: megszabadította az országot a zsarnokoktól és megmentette a barbároktól, majd visszaadta polgárainak.

A Korinthoszban összegyülekezők nem voltak elegen, ezért azt kérték, hogy vihessenek magukkal telepeseket Korinthoszból és Görögország más részeiből is; amikor aztán számuk tízezerre növekedett, elhajóztak Szürakuszaiba. Ekkorra már Itáliából és Szicíliából is sokan sereglettek Timoleón köré; Athanisz szerint számuk elérte a hatvanezret. Timoleón felosztotta közöttük a földet, a házakat azonban ezer talentumért adta el. Ezzel egyrészt lehetővé tette a régi lakosoknak, hogy házaikat visszavásárolhassák, részben pedig bőséges alapot teremtett a népnek, amely annyira elszegényedett, hogy a háborúra és más közkiadásokra még a szobrokat is el kellett adnia. A szobrokat népgyűlési határozattal perbe fogták, és vádat emeltek ellenük, mint olyan személyeknél szokták, akiket peres eljárással felelősségre vonnak. Kézfeltartással szavazva valamennyi szobrot elítélték, egyedül régi türannoszuk, Gelón szobrát nem, mert csodálattal és tisztelettel adóztak emlékének azért a győzelemért, amelyet Himeránál aratott a karthágóiakon.

24. A város tehát új életre kelt, és benépesedett mindenünnen beözönlő polgárokkal. Timoleón elhatározta, hogy a többi várost is felszabadítja, és kiirtja a zsarnoki kormányokat Szicíliából. Bevonult hadseregével területükre, és Hiketészt rákényszerítette, hogy szüntesse meg kapcsolatait a karthágóiakkal, egyezzék bele fellegvárainak lerombolásába, és éljen magánemberként Leontinoiban; Leptinész - Apollónia és még néhány kisebb város zsarnoka -, minthogy az a veszély fenyegette, hogy legyőzik, önként megadta magát; Timoleón meghagyta életét, és Korinthoszba küldte, mert helyesnek tartotta, hogy Szicília zsarnokai szánalomra méltó száműzöttekként éljenek az anyavárosban a görögök okulására. Azt akarta, hogy zsoldosai az ellenség földjéről szerezzenek zsákmányt, és ne tétlenkedjenek, ő maga pedig visszatért Szürakuszaiba, hogy megszervezze az alkotmányos életet, miután Kephalosszal és Dionüsziosszal, két Korinthoszból érkezett törvényhozóval jól elrendezte a legfontosabb ügyeket. Majd Deinarkhosz és Démaratosz vezérlete alatt csapatokat küldött a szigetnek a karthágóiak birtokában levő részébe. Itt ezek több várost elpártolásra bírtak a barbároktól, s nemcsak maguk éltek bőségben, hanem pénzt is gyűjtöttek a háborúra a kezükre került zsákmányból.

25. Ezalatt a karthágóiak áthajóztak Lilübaionba, ahol összegyűjtöttek hetvenezer embert, kétszáz háromevezősorost, ezer teherhajót, amelyek nagy bőségben szállítottak hadigépeket, négy ló vonta harci szekereket, élelmet és minden más hadiszert. A karthágóiak el voltak szánva, hogy többé nem bocsátkoznak részleges háborúba, hanem a görögöket egy csapásra kiűzik egész Szicíliából, mert van hozzá elegendő erejük, hogy leverjék a szicíliaiakat, még ha nem gyengítették és tették volna is tönkre egymást. Amikor tudomásukra jutott, hogy Timoleón emberei feldúlták birtokaikat, haragjukban azonnal a korinthosziak ellen fordultak Hasdrubal és Hamilcar vezérlete alatt. Ennek híre gyorsan eljutott Szürakuszaiba, s a szürakuszaiak annyira megrémültek az ellenség óriási hadseregétől, hogy sok tízezer emberből csak háromezren mertek fegyveresen csatlakozni Timoleónhoz. A zsoldosok száma négyezer volt, de útközben ezek közül is ezren gyáván visszafordultak, kijelentve, hogy Timoleón nyilván nincs észnél, vén korára megbolondult, hogy az ellenség hetvenezer embere ellen ötezer gyalogossal és ezer lovassal indul el, és hadseregét nyolcnapi járóföldre viszi el Szürakuszaitól, hogy ne lehessen sem a csatákból megfutókon segíteni, sem az elesetteket eltemetni. Timoleón nagy nyereségnek tekintette, hogy mindez a csata előtt kitudódott. Sikerült felbátorítania a többieket, és gyorsan a Krimészosz folyóhoz vezette őket; hallotta ugyanis, hogy a karthágóiak oda érkeztek.

26. Majd felment egy dombra, hogy az ellenség táborát és hadseregét szemügyre vehesse. Ekkor zellerrel megrakott öszvérek jöttek velük szembe; a katonák ezt rossz előjelnek tartották, mert a síremlékekre zellerlevélből font koszorúkat szoktak tenni, s innen eredt a közmondás, amelyet súlyos betegekre szoktak mondani: „Már csak zeller kell neki.” Mivel meg akarta szüntetni bennük a babonás félelmet és elcsüggedést, megállította a hadoszlopot, és az alkalomhoz illő beszédet intézett hozzájuk; azt mondta, hogy a véletlen már a győzelem előtt kezükbe szolgáltatta a koszorút, amellyel a korinthosziak az iszthmoszi játékok győzteseit ékesítik, mert a görögök nemzeti hagyományaik szerint szentnek tartják a zeller levelét; az iszthmoszi játékoknál, éppen úgy, mint most a nemeaiaknál, még zellerlevélből fonták akkoriban a koszorút, amit csak nemrég fonnak fenyőágakból. Így tehát Timoleón, mint már mondtam, megtartván beszédét, vett a zellerlevélből, s megkoszorúzta először önmagát, majd vezértársai és végül a közkatonák is ezt tették. Ezenfelül a jósok két, felettük szálló sast pillantottak meg; az egyik széttépett kígyót vitt karmában, a másik pedig hangos biztató kiáltással repült utána. A jósok felhívták a katonák figyelmét a sasokra, erre mindnyájan imával és könyörgéssel fordultak az istenekhez.

27. Nyári idő volt, Thargélión hava és közeledett a nyári napforduló. A folyóból felszálló sűrű köd eleinte sötétségbe borította a síkságot, és semmit nem lehetett látni az ellenségből, csak zavaros tompa moraj hallatszott, amely a hatalmas sereg irányából felhatolt a dombra. Mikor a korinthosziak feljutottak, megálltak, letették pajzsukat és pihenőt tartottak; közben az erős napsütés megmozgatta és a magasba emelte a párát, amely gomolyogva gyűlt össze a hegytetőkön és a csúcsokat felhőbe borította. A lent elterülő vidék kivilágosodott, és tisztán látszott a Krimészosz, amint az ellenség átkelt rajta; elöl mentek a négylovas harci szekerek, félelmetesen felszerelve a küzdelemre, s követte őket tízezer fehér pajzsos hoplitész. Fényes fegyverzetükről és lassú, fegyelmezett menetelésükből azt sejtették, hogy karthágóiak. Utánuk özönlött a különféle népekből toborzott katonaság szedett-vedett tömege, amely egymást taszigálva és tolongva kelt át a folyón. Timoleón jól látta, hogy a folyó segítségével el tud szakítani az ellenség derékhadából annyit, amennyivel meg akar ütközni; figyelmeztette katonáit, figyeljék meg, hogy az ellenséges phalanxot a folyó kettőbe vágja, mert egy részük már átkelt, de más részük még csak készülődik az átkelésre. Megparancsolta tehát Démaratosznak, hogy intézzen rohamot a lovassággal a karthágóiak ellen, és keltsen zavart közöttük, mielőtt csatarendbe állnának. Ő maga is leereszkedett a síkságra, a szárnyakra a szicíliaiakat állította, akik közé kisebb számban idegen zsoldosokat kevert, a középen pedig ő vezette a szürakuszaiakat és a zsoldosok közül a legharciasabbakat, majd rövid ideig várakozott, hogy megfigyelje, mire megy a lovasság. Midőn látta, hogy a vonalak előtt cirkáló harci szekerek miatt a lovasság nem tud a karthágóiak közelébe férkőzni, sőt hogy szét ne zavarják őket, kénytelenek voltak szüntelen kitérni és fordulatokat tenni, hogy új támadásba kezdjenek: felemelte pajzsát, és szinte emberfelettinek hangzó, a szokottnál harsányabb hangon odakiáltott a gyalogságnak, hogy bátran kövessék. Lehetséges, hogy a vad küzdelemben a harci lelkesedés okozta és ez adott szokatlan erőt hangszálainak, vagy mint a legtöbben gondolták, valamely isten kiáltott vele együtt. A katonák azonnal visszhangozták kiáltását, és sürgették, hogy semmit ne várjon, vezesse őket azonnal az ellenség ellen. Timoleón jelt adott a lovasoknak, hogy vágtassanak el a harci szekerek mellett, és fogják oldaltámadás alá az ellenséget, majd megparancsolta az első sorban harcolóknak, hogy pajzsaikkal sűrűn zárkózzanak össze, a kürtösöknek pedig, hogy adjanak jelt a rohamra, s megindult a karthágóiak ellen.

28. Ezek az első rohamot szilárdan feltartóztatták, mert testüket vas mellvért és bronzsisak borította s hatalmas pajzs védte, amivel visszaverték a dárdák lökését. Midőn azonban kardviadalra került sor, amelynél a vívni tudás nem kevésbé fontos, mint a testi erő, a hegyekből hirtelen nagy mennydörgéssel és vakító villámlással félelmetes zivatar zúdult alá a síkságra. A dombokat és a hegycsúcsokat borító felhőkből szélviharral és jégesővel vegyes zápor hullott a csapatokra; ez a görögöket hátulról érte, a barbárokat viszont szembe találta, és akadályozta látásukat. A sűrű zápor és a felhőkből állandóan cikázó villámok sok nehézséget okoztak, különösen a harcban tapasztalatlan katonáknak. Nagyon zavarta a harcolókat az állandó mennydörgés, s a zuhogó záportól és a jégesőtől vert fegyverek hangos zöreje, mert nem hallották tőle tisztjeik parancsszavait. Mivel pedig a karthágóiaknak nem könnyű fegyverzetük volt, hanem, mint már említettem is, egész testüket páncél borította, a sár akadályozta őket, s khitónjaik redőzete is megtelt vízzel, harc közben nehézkesen és lassan mozogtak, és így a görögök könnyen leterítették őket; ha pedig egyszer elestek, nehéz fegyverzetükben már nem tudtak felkelni a sárból. A Krimészosz, amelyet a zápor már úgyis megduzzasztott, kilépett medréből a rajta átkelők tömegétől. A környező síkság, amelyet szakadékok és szűk völgyek tagoltak, gáttalanul ömlő víz alá került. A karthágóiak a földön hemperegtek, és alig tudtak kijutni az áradatból. A még mindig tartó zivatarban a görögök elpusztították az ellenség első csatasorát, mintegy négyszáz embert. Ezután a sereg zöme futásnak eredt, sokukat a síkságon érték utol és mészárolták le, sokan pedig a folyóba fulladtak, egybekeveredve azokkal, akik át

akartak jutni a túlsó partra. De legtöbbjükkel akkor végeztek a könnyű fegyverzetű görög csapatok, amikor a dombokra akartak feljutni. Mondják, hogy a tízezer halott közül háromezer volt karthágói, ami nagy gyászt jelentett a városnak, hiszen ők voltak a legvagyonosabbak, legtekintélyesebbek és legkiválóbbak mindenki között. Nem is jegyezték fel eddig soha, hogy ilyen sok karthágói esett volna el egyetlen ütközetben, mert főként a libüaiakat, a hispaniaiakat és a numidákat szokták a harcba küldeni, és vereségeikért más népek vérével fizettek.

29. A görögök a zsákmányból ismerték fel az elesettek rangját. Azzal, ami bronzból vagy vasból volt, nem sokat törődtek a zsákmányszedők, olyan bőségben volt az ezüst és az arany. Majd átkeltek a folyón, és elfoglalták a tábort minden málhával együtt. A legtöbb hadifogoly a katonák tulajdona lett, de ötezren köztulajdonba kerültek; ezenkívül zsákmányoltak kétszáz harci kocsit is. De a legszebb és legnagyszerűbb látványt Timoleón sátra nyújtotta, amelyet körülraktak mindenféle zsákmánnyal; köztük volt ezer különösen szép művű mellvért és tízezer pajzs. Mivel kevesen voltak ahhoz, hogy ilyen sokat zsákmányoljanak, és mérhetetlenül nagy volt a préda, a diadaljelet csak a csata utáni harmadnapra állították fel.

Timoleón a győzelem hírével együtt elküldte Korinthoszba a zsákmányból a legszebb fegyvereket is; azt akarta, hogy mindenki irigyelje hazáját, aki csak látja, hogy Korinthosz az egyetlen görög város, amelynek legszebb templomait nem görögöktől szerzett zsákmánnyal díszítették fel, nem is a rokon népek és egyazon törzshöz tartozók vérével áztatott, szomorú emlékű fogadalmi ajándékokkal, hanem barbároktól zsákmányolt fegyverekkel, amelyeken a legszebb feliratok tanúsítják a győzők vitézséggel párosult igazságszeretetét. Hiszen a korinthosziak és hadvezérük, Timoleón ajándékozták őket az isteneknek, hálájuk jeléül, mivel a szicíliai görögöket felszabadították a karthágóiak alól.

30. Ezután Timoleón az ellenség területén hagyta a zsoldoscsapatokat, hogy végigzsákmányolják a karthágóiak birtokát, ő maga pedig visszatért Szürakuszaiba, és azt az ezer zsoldost, akik a csata előtt cserbenhagyták, kiutasította Szicíliából, s megparancsolta, hogy még napnyugta előtt hagyják el Szürakuszait. Amikor átkeltek Itáliába, a brettiumiak áruló módon megölték őket; ilyen büntetéssel sújtott le rájuk árulásukért az istenség. Közben Mamerkosz, Katana zsarnoka és Hiketész, akár mert irigykedtek Timoleón sikereire, akár mert féltek tőle, mint olyantól, aki nem bízik a zsarnokokban és nem köt békét velük, szövetségre léptek a karthágóiakkal, és sürgették, hogy küldjenek hadsereget és hadvezért, ha nem akarják Szicíliát teljesen elveszíteni. Gisco tehát hetven hajóval tengerre szállt, és görögöket fogadott zsoldjába, pedig a karthágóiak azelőtt soha nem alkalmaztak görögöket, de most igen, mert megcsodálták őket, mint a legjobb és legvitézebb katonákat a világon. Ezek aztán megölték Timoleón négyszáz zsoldosát Messzénében, ahova segédcsapatokként küldte ki őket; azonkívül a szigetnek a karthágóiak birtokában levő részén egy Hietainak nevezett hely közelében cselt vetettek a leukaszi Euthümosz vezérlete alatt harcoló zsoldoscsapatra, s ezeket is megölték. Itt különösen kitűnt és emlékezetessé vált Timoleón jó szerencséje, mert annak idején ezek a zsoldosok a phókiszi Philomélosszal és Onomarkhosszal elfoglalták Delphoit, és velük együtt részt vettek a templom kirablásában. Mindenki gyűlölte és kiátkozta őket, a Peloponnészoszon kóboroltak, és Timoleón emberhiány miatt fogadta őket zsoldjába; majd amikor Szicíliába érkeztek, minden csatában győztek, ahol Timoleón vezérlete alatt harcoltak. Amikor a legnagyobb harcokon túl voltak, Timoleón mások segítségére küldte ki őket, s ekkor vesztek oda, nem mindnyájan egyszerre, hanem lassanként. Mintha csak az isteni igazságszolgáltatás igazolni akarta volna Timoleón jó szerencséjét, hogy a vétkesek megbüntetéséből a jókra semmi kár ne háruljon. Így az istenek kegyessége Timoleón iránt nem kevésbé volt csodálatra méltó kudarcaiban, mint sikereiben.

31. A szürakuszai nép neheztelt a zsarnokok sértő magaviselete miatt; Mamerkosz ugyanis, aki mérhetetlenül büszke volt, mert költeményeket és tragédiákat írt, dicsekedve emlegette a zsoldosokon aratott győzelmét, s amikor a tőlük zsákmányolt pajzsokat az isteneknek ajándékozta, a következő gúnyverset írta:

Íme, borostyánkő-, arany és elefántcsont s bíbor
pajzsokat ejtettek kisbecsü pajzsvasaink.

Amidőn később Timoleón Kalauriába vezetett hadjáratot, Hiketész betört szürakuszai területre és gazdag zsákmányra tett szert, sok kárt okozott, és gonoszul viselkedett, majd Kalauria felé vette útját, csak azért, hogy kifejezze megvetését Timoleón iránt, akinek csak kevés katonája volt. Timoleón hagyta, hogy elvonuljon, de aztán lovasaival és könnyű fegyverzetű gyalogságával űzőbe vette. Hiketész ezt észrevette, átkelt a Damüriasz folyón, és védelmi állásba vonult a folyó túlsó partján; bizakodott, mert az átkelés nagyon nehéz volt és a folyó mindkét oldalán meredek a part. Közben Timoleón tisztjei közt szokatlan vita és versengés kezdődött, ami késleltette az ütközetet. Egyikük sem akart hátramaradni az átkelésben, hanem mindegyik az első sorokban szeretett volna megütközni az ellenséggel; így aztán az átkelés nem folyt rendben, mert félrelökdösték és igyekeztek megelőzni egymást. Timoleón ezért sorshúzással akart igazságot tenni a tisztek között, s elkérte gyűrűjüket, majd beledobta köpenyébe, összekeverte, és véletlenül olyat húzott ki, amelynek kövére egy győzelmi jel volt rávésve. Mikor ezt a fiatalemberek meglátták, örömükben felkiáltottak, nem várták be az újabb sorshúzást, hanem azonnal, amilyen gyorsan csak tudtak, átkeltek a folyón, kézitusára keltek az ellenséggel, amely nem volt képes feltartóztatni támadásuk erejét, és megfutamodott. Mindnyájan elveszítették fegyvereiket, és ezren elestek közülük.

32. Nem sokkal később Timoleón Leontinoi ellen vezetett hadjáratot, s foglyul ejtették Hiketészt fiával, Eupolemosszal és a lovasság főparancsnokával, Euthümosszal együtt, akiket a katonák megkötözve vittek eléje. Hiketészt és serdülő korban levő fiát, mint zsarnokokat és árulókat, halálbüntetéssel sújtotta, Euthümosznak pedig, bár jó harcos volt és kitűnt bátorságával, azért nem kegyelmezett meg, mert az volt a vád ellene, hogy gúnyt űzött a korinthosziakból. Mondják, hogy mikor a korinthosziak haddal indultak a leontinoiak ellen, a népgyűlésen azt mondta, nincs abban semmi félelmetes, ha

a korinthoszbéli nők elhagyták házukat.[46]

A legtöbb ember természetében van, hogy a gonosz beszédek jobban sértik, mint a tettek, mert az ellenségnek mindenki megbocsátja, mint szükség adta jogot, ha tettlegesen védekezik, de a rágalmazásból mindig gyűlölet és gonoszság fakad.

33. Timoleón visszatért Szürakuszaiba, a népgyűlés bírósága elé állíttatta Hiketész és fia feleségeit és leányait, és kivégeztette őket. Ez látszik Timoleón egész pályafutása alatt legvisszatetszőbb cselekedetének, mert ha nem hagyja, a nőknek nem kellett volna így meghalniuk. Nyilvánvaló azonban, hogy nem törődött a sorsukkal és átengedte őket a nép haragjának. A szürakuszaiak így álltak bosszút Diónért, Dionüsziosz elűzőjéért, mert Hiketész volt, aki Dión feleségét, Aretét, nővérét, Arisztomakhét, és kiskorú fiát élve a tengerbe dobatta, de ezt Dión életrajzában már elbeszéltem.

34. Timoleón ezután Katanába vezetett hadjáratot Mamerkosz ellen, aki az Abolosz folyónál nyílt ütközetben várta. Timoleón legyőzte, csapatait megfutamította, és több mint kétezer katonáját megölte; ezek részben a Gisco által küldött karthágói segédcsapatok voltak. Erre a karthágóiak kérésére békét kötöttek azzal a feltétellel, hogy a Lükosz folyón túli területeket a

karthágóiak megtartják; továbbá, megengedik, hogy Szürakuszaiba költözzenek, akik akarnak, magukkal vihetik ingóságaikat és családjukat is, s felbontják a zsarnokokkal kötött szövetséget. Mamerkosz reményvesztetten Itáliába hajózott, hogy a lucaniaiakat Timoleón és Szürakuszai ellen vezesse; de társai útközben visszafordították a háromevezősoros hajókat, Szicíliába mentek, és Katanát átadták Timoleónnak. Így Mamerkosz kénytelen volt Messzénébe menekülni, Hippónhoz, a város zsarnokához. Timoleón ellene vonult, és szárazföldről és tengerről ostrom alá vette a várost. Hippónt éppen akkor fogták el, amikor egy hajón meg akart szökni. A messzéniek ekkor a színházba vitték, ahol összegyűjtötték az iskolás gyermekeket, hogy mint valami látványosságot, végignézessék velük a zsarnok megbüntetését, majd kínpadra vonták és megölték. Mamerkosz ezután önként meghódolt Timoleónnak azzal, hogy állítsa a szürakuszaiak bírósága elé, de ne Timoleón emeljen vádat ellene. Így Mamerkoszt Szürakuszaiba vitték, s amikor a nép színe előtt megkísérelte már korábban elkészített beszédét előadni, szavait haragos kiáltozással fogadták; látván, hogy a népgyűlés könyörtelen vele szemben, ledobta köpenyét, és fejjel nekifutott a márványlépcsőnek, hogy megölje magát, de nem sikerült meghalnia, élve vitték el, és rablók módjára végezték ki.

35. Ily módon irtotta ki Timoleón a zsarnokokat és szüntette meg a háborúkat. Az egész szigetet, amelyet nyomortól elvadultan és lakosaitól meggyűlölve talált, olyan szelíddé és kívánatossá tette mindenkinek, hogy idegenek szálltak hajóra, csak hogy letelepedhessenek azokban a városokban, ahonnan azelőtt saját polgáraik is elmenekültek. Akragasz és Gela, a két nagyváros, amelyeket a karthágóiak az attikai háború után szinte teljesen kifosztottak, most ismét benépesült; az egyikbe Megellosz és Pherisztosz szállította és gyűjtötte össze a régi polgárokat Eleából, a másikba Gorgosz Keószból. A visszatérőknek, mikor letelepedtek, a sok háborúskodás után Timoleón nemcsak biztonságot és nyugalmat adott, hanem további szükségleteikről is gondoskodott, és olyan buzgón segített rajtuk, hogy városuk alapítójaként tisztelték. De mások is mind hasonló érzéssel viseltettek iránta; ezért sem békekötést, sem törvényhozást, sem földbirtokrendezést, sem alkotmányreformot nem tartottak helyesnek, ha ő nem vett részt benne, és nem tőle kapta a végső simítást. Olyan volt, mint egy építőművész, aki befejeződéshez közeledő alkotásának megadja az isteneknek tetsző és méltó bájt.

36. Görögországban Timoleón korában sok nagy ember született és hajtott végre nagy tetteket, mint Timotheosz, Agészilaosz, Pelopidasz és, akit Timoleón leginkább mintaképéül választott, Epameinóndasz. De mindnyájuk tetteinek fényét erőszak és nehézségek homályosították el, s ezért hol megszólás, hol megbánás következett rájuk; de Timoleón tettei között, kivéve a bátyjával szembeni kényszerű erőszakot, egy sincs, amelyre - mint Timaiosz mondja - rá ne illenének Szophoklész szavai:

Ó, istenek, miféle Küprisz, mily bübáj szövetkezett vele?[47]

Antimakhosz versein és Dionüsziosz festményein (mindketten kolophóniak), bár erőtől duzzadók és hangulatosak, mégis erőltetettség és mesterkéltség érzik, Nikomakhosz képeit és Homérosz verselését viszont a bennük megnyilatkozó erőn és kellemen kívül a könnyedség és a fesztelenség jellemzi; ugyanígy, ha összehasonlítjuk Epameinóndasz és Agészilaosz sok fáradságról és nehézségről tanúskodó hadvezetését Timoleónéval, amelyet a szépség és a könnyedség jellemez, a helyesen és igazságosan ítélkezők szemében az nem a szerencse, hanem a szerencsés hadierény művének látszik. Bár Timoleón minden sikerét a szerencsének tulajdonította, s midőn barátainak leveleket küldött haza és a szürakuszaiak előtt népgyűlésen beszélt, gyakran kijelentette, hogy hálával tartozik az istenségnek, mert amikor meg akarta menteni Szicíliát, ezt az ő nevével kötötte egybe. Házában szentélyt emelt, és áldozatot mutatott be a Véletlen Szerencsének, s házát védő szellemének szentelte. Azt a házat,

amelyben lakott, s ezenkívül egy igen szép és kellemes vidéki birtokot is, a szürakuszaiak háborús szolgálatáért adták neki jutalmul. Itt töltötte nyugalomban ideje legnagyobb részét, otthonról odavitette feleségét és gyermekeit, s nem tért többé vissza Korinthoszba, nem vett részt Görögország zavaros ügyeiben, s nem tette ki magát polgártársai irigységének, annak a sziklának, amelyen a dicsőség és hatalom utáni telhetetlen szomjúság miatt a legtöbb hadvezér hajótörést szenvedett, hanem itt maradt, s élvezte jótetteinek gyümölcsét, amelyek közt legnagyobb az volt, hogy olyan sok várost és annyi ezer embert láthatott maga körül boldognak.

37. Minthogy azonban Szimónidész szerint nemcsak minden pacsirtának kell búbbal rendelkeznie, hanem minden demokráciában is akadnak hamis vádaskodók, Timoleónt is megtámadta két demagóg, Laphüsztiosz és Démainetosz. Laphüsztiosz egy peres ügyben azt követelte, tegyen le óvadékot, s ő maga akadályozta meg, hogy a polgárok ezen felháborodjanak és zúgolódjanak, azzal, hogy éppen ő volt az, aki önszántából nem kímélt fáradságot és veszélyt, csak hogy a szürakuszaiak, amikor akarják, élhessenek törvény adta jogaikkal; Démainetosznak pedig, amikor a népgyűlésen több pontba foglalt vádat emelt Timoleón hadvezetése ellen, felelet helyett azt mondta, hálásnak kell lennie az isteneknek, mert meghallgatták kérését, hogy megérje azt az időt, amikor a szürakuszaiak élvezhetik a szólásszabadságot.

Mindenki egyetértett abban, hogy Timoleón a legnagyobb és legszebb tetteket hajtotta végre saját korának minden görög férfia között; ő volt az egyetlen, aki teljes mértékben véghezvitte mindazt, amire a szónokok az ünnepeken tartott beszédeikben lelkesen biztatták hallgatóságukat: jó szerencséje tisztán, minden véres tett nélkül megőrizte mindazoktól a bűnöktől, amelyekkel abban az időben telve volt Görögország; megmutatta rátermettségét és bátorságát a barbárokkal és zsarnokokkal szemben, s igazságszeretetét és jóságát a görögök és barátai iránt; a legtöbb diadaljellel, amelyet felállított, nem okozott sem könnyeket, sem gyászt polgártársainak; Szicíliát nem egészen nyolc év alatt örökös belső bajaitól és nyomorúságától megtisztítva adta át a sziget lakosainak. Ekkor már elöregedett, és látása meggyengült, majd nem sokkal később teljesen megvakult; ezt nem önmaga idézte elő, nem is a balsors űzött gonosz játékot vele, hanem, úgy látszik, valami vele született hajlam okozhatta és együtt járhatott előrehaladott korával, mert, mint mondják, családjában és rokonai között sokan veszítették el szemük világát öregkori sorvadásos betegségben. Athanisz azt állítja, hogy a Hippón és Mamerkosz ellen viselt hadjáraton Mülaiban levő táborában zöld hályog keletkezett a szemén, s mindenki tudta, hogy meg fog vakulni, de azért nem hagyta ott az ostromot, hanem folytatta a háborút, míg csak foglyul nem ejtette a zsarnokokat; mikor azonban visszatért Szürakuszaiba, azonnal lemondott a főparancsnokságról, és kérte felmentését, minthogy a háború sikeresen véget ért.

38. Azon kevésbé csodálkozhatunk, hogy Timoleón panasz nélkül elviselte az őt ért csapást, de annál bámulatraméltóbb az a tisztelet és hála, amellyel a szürakuszaiak viseltettek iránta vakságában is. Gyakran felkeresték otthonában, és elvitték hozzá a városukba ellátogató idegeneket, de kivitték őket hozzá vidéki birtokára is, hogy láthassák jótevőjüket; dicsekedtek és büszkélkedtek vele, hogy náluk akarja életét befejezni, és nem törődik azzal a fényes fogadtatással, amelyet sikereinek ünneplésére készítettek elő Görögországban számára. A személyét ért megtiszteltetések közül a legnagyobb az a népgyűlési határozat volt, amely kimondta, hogy a szürakuszai nép, ha idegen népek ellen viselne háborút, mindig korinthoszi hadvezért állít hadserege élére. Szép látvány volt az is, amely tiszteletére a népgyűléseken többször is megismétlődött. A szürakuszaiak ugyanis, bár egyébkor saját maguk döntöttek, a fontosabb ügyekben kikérték tanácsát. Ilyenkor kétfogatú szekéren vitték az agorán keresztül a színházba; amikor a szekéren ülve megjelent, a nép egyhangú kiáltással üdvözölte, majd Timoleón viszonozta az üdvözlést, időt engedett a jókívánságokra és dicsérő szavakra, azután figyelmesen meghallgatta, amiről a vita folyt, elmondta véleményét, és amikor kézfeltartással

megszavazták, a szolgák ismét kihajtották szekerét a színházon keresztül, a polgárok pedig taps és vidám kiáltások közben búcsúztak el tőle, s a többi ügyben maguk határoztak.

39. Ilyen tisztelettel és jóakarattal vették körül Timoleónt öreg napjaiban, mint mindnyájuk közös atyját, mikor magas korában egy könnyű betegség érte, és meghalt. A szürakuszaiak több napon át készülődtek temetésére, vidékről és idegen országokból is összegyűltek a végtisztességére. Díszes temetést rendeztek neki, felékesített koporsóját sorshúzással kiválasztott ifjak vitték át azon a helyen, ahol valamikor Dionüsziosz zsarnoknak azóta lerombolt palotája állott. Sok ezer férfi és nő kísérte utolsó útjára. Valóságos ünnepi menet volt ez, mindenki koszorút tett a fejére, és fehér ruhába öltözködtek. A hangos sírás és a könnyek egybevegyültek a halottat magasztaló beszédekkel; ez nem a megszokott tiszteletnyilvánítás vagy halotti szertartás volt, hanem az igazi jóakaratból fakadó gyász és köszönet megnyilvánulása. Végül a ravatalra tett koporsót máglyára helyezték, és Démétriosz, a legharsányabb hangú hírnök felolvasta a nép következő határozatát:

> *„Szürakuszai népe eltemetteti a korinthoszi Timoleónt kétszáz mina közköltségen, és tiszteletére örök időkre évenként tartandó zenei, lovas- és tornaversenyeket rendel el, mert megdöntötte a zsarnokok uralmát, harcban leverte a barbárokat, újra benépesítette a legnagyobb elpusztított városokat, és visszaadta a törvényeket Szicília lakosainak.”*

Hamvainak az agorán emeltek síremléket, amelyet később oszlopcsarnokkal vettek körül, és tornacsarnokot is építettek melléje, amely gyakorlóterül szolgált az ifjaknak és Timoleónteiónnak nevezték el. A szürakuszaiak pedig, fenntartván alkotmányukat és a tőle kapott törvényeiket, hosszú ideig boldogan éltek.

AEMILIUS ÉS TIMOLEÓN ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Ilyen ennek a két férfiúnak az élettörténete: világos, hogy összehasonlításuk nem sok különbséget vagy eltérést mutat ki köztük. Mindketten híres ellenfelek ellen viseltek háborút; az egyik a makedónok, a másik a karthágóiak ellen; nevezetesek voltak győzelmeik is, mert az egyik elfoglalta Makedoniát, és megdöntötte Antigonosz uralkodóházát a hetedik utód személyében, a másik pedig minden zsarnokságot megszüntetett Szicíliában, és felszabadította a szigetet. Felhozhatná valaki, hogy Perszeusz, amikor Aemilius harcba elegyedett vele, ereje teljességében volt és győzelmesen harcolt a rómaiak ellen, Dionüsziosz viszont, amikor Timoleón harcba indult ellene, már feladta a harcot, és lemondott minden reményéről; de Timoleón mellett szól, hogy a sok zsarnokot és a karthágóiak nagy haderejét szedett-vedett hadsereggel győzte le és nem tapasztalt és engedelmeskedni tudó férfiakkal, mint Aemilius. Katonái fegyelmezetlen zsoldosok voltak, akik csak szórakozásképpen szoktak részt venni hadjáratokon. Márpedig a nem azonos eszközökkel elért azonos győzelem a hadvezér dicséretére szolgál.

2. Ügyeik intézésében mindketten tiszta kezűek és igazságosak voltak, de Aemiliust hazájának törvényei nyilvánvalóan kezdettől fogva ilyennek nevelték. Timoleón azonban önmagát formálta ilyenné. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a rómaiaknál abban az időben mindnyájan azonos szokások és törvények alá rendelve éltek, s féltek a törvényektől és polgártársaiktól, a görögök között viszont nem lehetett találni egyetlen magasabb rangú katonát vagy hadvezért sem, Dión kivételével, aki nem romlott volna meg, amint lábát Szicília földjére tette; bár Diónt is sokan azzal gyanúsították, hogy egyeduralomra tört, és arról álmodozott, hogy Spártá-

hoz hasonló királyságot fog berendezni magának. Timaiosz azt beszéli, hogy a szürakuszaiak megszégyenítve és becstelen emberként utasították ki Gülipposzt, mert kitűnt, hogy mennyire kapzsi és pénzsóvár volt hadvezérsége idején. Azokat a törvénysértéseket és hitszegéseket, amelyeket a spártai Pharax és az athéni Kallipposz követtek el, abban a reményben, hogy urai lehetnek Szicíliának, sok történetíró megírta. És kik voltak ezek az emberek, és milyen eszközök álltak rendelkezésükre, hogy ilyen reményeket tápláljanak? Pharax Dionüsziosz szolgálatába szegődött, miután Szürakuszaiból elűzték, Kallipposz pedig Dión egyik zsoldostisztje volt. Timoleónt azonban a korinthosziak a szürakuszaiaknak arra a kérésére és könyörgésére küldték el, hogy teljhatalmú fővezérük legyen; nem kellett tehát törnie magát a hatalomért, csak megtartania, amit önként és jószántukból felajánlottak neki, s vezérkedése és uralma végső céljául mégis a törvénytelen kormányok megdöntését tűzte ki.

Aemiliusban meg kell csodálnunk, hogy bár nagy királyságot döntött meg, vagyonát egyetlen drakhmával sem gyarapította. Látni sem akarta a kincseket, és nem nyúlt hozzájuk egy ujjal sem, bár másokat gazdag adományokban részesített. Egy szóval sem mondom, hogy Timoleónt meg kell szólni, mert szép házat és földbirtokot fogadott el; ennek elfogadásában nincs semmi szégyellnivaló, de mégiscsak nagyobb dolog, ha valaki nem fogad el semmit, mert az erény legmagasabb foka az, ha valaki azt is elutasítja, amit pedig elfogadhatna.

Amiként az olyan emberi szervezetnél, amely csak vagy a hideget, vagy a meleget képes eltűrni, sokkal erősebb az olyan, amely mindkét változatnak egyaránt ellen tud állni, az igazi lelki nagyság és lelkierő próbájának is azt kell tekintenünk, hogy az embert az elbizakodás nem teszi elpuhulttá, sem erőtlenné, ha kedvez a szerencse, de a balsors sem sújtja le. Aemiliust abban a tekintetben tökéletesebbnek kell tartanunk, mert nehéz sorsában, nagy fájdalmai között, amikor gyermekeit elveszítette, semmiben sem mutatta magát kisebbnek, sem kevésbé méltóságteljesnek, mint mikor a szerencse leginkább kedvezett neki. Timoleón viszont, aki nemesen járt el fivérével szemben, nem tudott józan meggondolás alapján felülemelkedni bánatán és fájdalmán, s húsz éven át még csak látni sem akarta a népgyűlések szószékét és az agorát. A szégyenletes tetteket el kell kerülni és tartózkodni kell tőlük, de ha valaki fél, hogy megszólás éri, az lehet a józan meggondolás, de semmi esetre sem a lelki nagyság jele.

DÉMOSZTHENÉSZ - CICERO

DÉMOSZTHENÉSZ[48]

1. Az a költő, aki dicsőítő éneket írt Alkibiadészra, mikor Olümpiában a lovasversenyen győzött, akár Euripidész volt, mint legtöbben vélik, akár valaki más, azt állítja, Sossiusom, hogy a boldogsághoz először is az kell, hogy „városunk híres" legyen. Én azonban úgy gondolom, hogy a boldogság elnyerése a szó legigazibb értelmében leginkább az ember erkölcseitől és hajlamaitól függ, és éppen úgy semmit nem számít, hogy hazája dicstelen és szegény, mintha anyja kis termetű és csúnya lett volna. Mert bizony nevetséget keltene, ha valaki azt gondolná, hogy Iulisz, amely igen kis része egy különben sem nagy szigetnek, Keósznak, vagy Aigina[49], melyet az egyik attikai férfi[50] mint „csipát" szeretett volna „kitörölni" Peiraieusz „szeméből", képes jó színészeket és költőket nevelni, de arra már nem jó, hogy igazságos, szép jellemű, értelmes és nemes lelkű férfiakat adjon. Érthető, hogy a haszonra és hírnévre törő művészetek elsorvadnak jelentéktelen szegény városokban, de az erény gyökeret ver bármely talajban, mint az életerős és kitartó növény, és megerősödik, ahol nemes természetre és fáradságot nem ismerő elmére talál. Ezért ha gondolkodásunk és életünk nem üti meg a kívánt mértéket, sohasem szabad hazánk kicsinységét hibáztatnunk, legfeljebb saját magunkat.

2. Ha valaki arra vállalkozik, hogy alapos történelmi művet írjon, amelyhez a szükséges források nincsenek keze ügyében, hanem szétszórva, s nemegyszer idegen nyelven lelhetők fel, feltétlenül szüksége van valamely „híres", a tudományokat művelő és népes városra, ahol mindenféle könyv bőségesen áll rendelkezésre, s ahol összegyűjtheti azokat az adatokat, amelyeket ha a történettudósok nem dolgoztak is fel, de a közszájon forgó hagyomány hitelre méltóan megőrzött az emlékezetnek: ezeket gondos utánajárással összegyűjtheti, s így minden kívánalomnak megfelelő művet alkothat.

Mi kisvárosban[51] lakunk, s szívesen időzünk itt, hogy eltávozásunkkal a kisváros még kisebb ne legyen. Sajnos, amikor Rómában és Itália más vidékein tartózkodtunk, nem volt rá érkezésünk, hogy gyakoroljuk a rómaiak nyelvét, részben közéleti elfoglaltságunk miatt, részben filozófus tanítványaink miatt. Így aztán csak későn, öregkorunkban jutottunk hozzá, hogy latinul írott műveket tanulmányozzunk, s ekkor csodálatos, de való dolog esett meg velünk. Nem a szavakból értettük meg és fogtuk fel ugyanis a tényeket, hanem az általunk már jól ismert tényekből következtettünk a szavak jelentésére.

Úgy véljük, nem kis örömet és élvezetet jelent a latin nyelv szépségének, szabatos szóhasználatának és képes kifejezéseinek a megértése, de ehhez alapos és gondos gyakorlásra meg szorgalomra van szükség, így hát csak azok juthatnak el hozzá, akiknek van elegendő szabad idejük, és életkoruk is alkalmasabb szándékuk megvalósítására, mint a miénk.

3. Éppen ezért *Párhuzamos életrajzok* című könyvünknek ebben a Démoszthenésszel és Ciceróval foglalkozó ötödik kötetében jellemüket és képességüket egymással szembeállítva csak tetteik és politikai működésük alapján vesszük vizsgálat alá, de nem gondolunk beszédeik szembeállítására, sem annak megállapítására, hogy kettőjük közül melyik volt nagyobb hatású és tehetségesebb szónok. Ión helyesen mondja, hogy „ereje vész a szárazra vetett delfinnek"; ezt azonban teljesen figyelmen kívül hagyta Caecilius, aki felettébb vakmerő módon arra vállalkozott, hogy párhuzamot vonjon Démoszthenész és Cicero között. Ha

az „ismerd meg önmagadat” elvére minden ember ügyelne, nem vált volna belőle isteni parancs.

Úgy látszik, hogy az istenség eredetileg hasonlónak teremtette Démoszthenészt és Cicerót, és sok rokon vonással alkotta meg jellemüket, így szabadságszeretettel és becsvággyal a közéletben, bátortalansággal veszélyek közt, háborúban; ezenkívül több más esetleges vonást is kevert beléjük. Alig hiszem, hogy lehetne másik két szónokot találni, akik alacsony sorból, szinte a névtelenségből kiemelkedve olyan magas polcra jutottak volna, mint ők ketten, akik királyokkal, zsarnokokkal szálltak szembe. Mindkettő elvesztette leányát, mindkettőnek száműzetésbe kellett mennie, de tisztességgel tértek haza; majd újból menekülniük kellett, ellenségeik kezébe kerültek, s polgártársaik szabadságával együtt életük is odaveszett. Ha versenyre kelne lelki alkat és sors, ahogyan művészek szoktak versengeni egymással, nehéz lenne eldönteni, vajon lelki alkatuk révén jellemük, vagy körülményeik révén sorsuk teremtett-e hasonlóságot kettőjük között. Előbb azonban arról kell szólnunk, amelyikük idősebb volt.

4. Démoszthenész, Démoszthenész apja Theopomposz elbeszélése szerint derék, jóravaló ember volt. Kardkovácsnak is nevezték, mert erre a munkára kiképzett rabszolgákkal dolgoztatott nagy műhelyében. Aiszkhinész, a szónok azt állítja róla, hogy anyja egy Gülón nevű, Athénból árulás miatt száműzött férfitól és egy barbár nőtől származott; de nem lehet megállapítani, hogy állítása igaz-e vagy pedig rágalmazó hazugság.

Démoszthenész hétéves volt, amikor apja árván hagyta, de jólétben - kevés híján tizenöt talentumra rúgott vagyonának teljes becsértéke. Gyámjai azonban hűtlenül bántak a pénzzel: egy részét elsikkasztották, a másik részt pedig gondatlanul kezelték, úgyhogy még a tanítói sem kaptak fizetséget. Ezért, úgy látszik, nem részesült szabad születésű fiúhoz illő gondos és előkelő neveltetésben, de különben is gyenge szervezetű, gyakran betegeskedő gyermek volt. Ezért anyja kímélte minden munkától, s nevelői sem serkentették rá. Gyenge és betegeskedésre hajlamos volt kezdettől fogva, és társai, hogy csúfot űzzenek belőle, állítólag a *Batalosz* gúnynevet adták neki. Batalosz némelyek szerint férfiatlan külsejű fuvolás volt, akit ezért Antiphanész vígjátékíró egyik darabjában kigúnyolt. Mások Bataloszról mint költőről emlékeznek meg, aki a részegeskedést magasztaló, trágár költeményeket írt. Arról is tudunk, hogy attikai nyelvjárásokban akkortájt „batalosznak” neveztek egy olyan testrészt, amelyet nem szokás kimondani.

Volt Démoszthenésznek egy másik gúnyneve is - *Argasz* -, amelyet vagy vadóc, harapós természete miatt kapott, költői nyelven ugyanis a kígyót nevezik így; vagy pedig kellemetlen beszédmodorára céloztak vele. Argasz volt ugyanis a neve egy költőnek, aki rossz, döcögős verseket írt. De ebből, mint Platón mondja, elég is ennyi.

5. A szónoklathoz állítólag a következőképpen kapott kedvet: Kallisztratosz szónok az óróposzi kérdésben beszédet készült tartani a törvényszéken. Beszédét nagy várakozás előzte meg, részben a szónok nagy tekintélye miatt, aki ekkor állt szónoki pályafutása csúcspontján, részben mert magát az ügyet is nagy érdeklődés kísérte. Mikor Démoszthenész értesült róla, hogy sok tanítómester és nevelő készül a törvényszéki tárgyalásra, kérve-könyörögve rávette saját nevelőjét, hogy vigye el magával a beszéd meghallgatására. A nevelő jó viszonyban volt a törvényszéki teremőrökkel, jó helyet szerzett neki, s ott végighallgatta a beszédet. Kallisztratosznak különösen jó napja volt, s beszédével igen nagy sikert aratott. Démoszthenész megirigyelte dicsőségét, amikor látta, mennyien kísérik el és halmozzák el szerencsekívánságokkal, de még inkább megcsodálta és megfigyelte a beszéd szónoki erejét, amellyel a szónok mindenkit magával ragadott és elbűvölt. Ezért abbahagyta egyéb tanulmányait és gyermekes kedvteléseit, s egyedül a szónoklásban gyakorolta magát, és csak arra volt gondja, hogy belőle is ugyanilyen nagy szónok legyen. Tanítómesteréül a szónoklásban Iszaioszt választotta, bár

abban az időben tartott fenn szónoki iskolát Iszokratész is, de Démoszthenész, mint egyesek mondják, vagy nem tudta megfizetni az általa kért tíz mina tandíjat, mert mint árvának nem volt rá elegendő pénze, vagy Iszaiosz szónoki modorát hatásosabbnak és a maga szempontjából célravezetőbbnek tartotta. Hermipposz azt állítja, hogy egy névtelen szerző emlékiratában talált adat szerint Démoszthenész látogatta Platón iskoláját is, és a szónoklatban sokat tanult tőle. Idézi Ktészibioszt, aki szerint Démoszthenész a szürakuszai Kalliasztól és másoktól titokban sajátította el a szónoklásnak Iszokratész és Alkidamasz által használt műfogásait.

6. Mihelyt elérte a nagykorúságot, perbe fogta gyámjait, és több beszédet tartott ellenük, ezek ugyanis mindenféle kibúvót kerestek és viszontkeresetet adtak be. Hogy Thuküdidész kifejezését használjam, teljes odaadással gyakorolta magát a szónoklásban: nagy nehezen megnyerte ugyan a pert, de atyai örökségének csak kis részét tudta visszaszerezni. A szónoklásban kellő bátorságra és megfelelő gyakorlatra tett szert, s most, amikor megízlelte a szónoki pályával együtt járó megbecsülést és befolyást, megkísérelte a nyilvános fellépést, s a közügyekkel kezdett foglalkozni. Azt mondják az orkhomenoszi Laomedónról, hogy amikor epebajban megbetegedett, orvosai tanácsára hosszú futásokkal gyógyította magát, s ezáltal annyira megedződött, hogy részt vett a fő versenyeken, és első lett a távfutásban. Hasonlóképpen történt Démoszthenésszel is: eleinte, hogy úgy mondjuk, anyagi helyzetének helyreállítása végett adta fejét a szónoklásra, de ezzel olyan tudást és hozzáértést szerzett, hogy a politikai életben, mint a legveszélyesebb versenypályán, sorra elnyerte a babért a szónoki emelvényen vele versenyző polgártársai elől. Pedig első nyilvános szereplései alkalmával szavai még elvesztek a zajban, kinevették szokatlan beszédmódját, amely hosszú körmondatokkal zsúfolódott és bonyolult, nehezen érthető érvelésekkel terhelődött. Hangját is gyengének találták, kiejtése nem volt tiszta, lélegzete kihagyott, és ez zavarta beszédének értelmét, mert megszakította a körmondatokat. Végül is felhagyott a közügyekkel való kísérletezéssel, s amikor egy alkalommal kedvét veszítve céltalanul bolyongott Peiraieuszban, Eunomosz, egy idős thriai polgár megpillantotta, és megrótta, hogy bár beszédmodora minden tekintetben Periklészéhez hasonlít, mégis gyáván és gyengén elhagyja magát, nem mer bátran szemébe nézni a tömegnek, nem edzi testét a küzdelmekre, hanem hagyja, hogy merő elpuhultságból elsorvadjon.

7. Mondják, hogy más alkalommal, midőn kudarcot vallott, s köpenyébe burkolózva bánatosan ment hazafelé, csatlakozott hozzá jó barátja, Szatürosz színész, és beszédbe elegyedett vele. Démoszthenész keserűen panaszolta neki, hogy bár egyetlen szónok sincs, aki annyit gyakorolná magát, mint ő, és hogy kis híján minden testi erejét felőrli vele, mégsem tudja elnyerni a nép kegyét: meghallgatást nyernek még részeges emberek és tudatlan hajósok is, róla pedig tudomást sem vesznek.

„Úgy van, amint mondod, Démoszthenész - szólt Szatürosz -, de én gyorsan kigyógyítlak bajodból, ha hajlandó vagy elszavalni emlékezetből néhány részt Euripidész vagy Szophoklész egyik tragédiájából.” Démoszthenész megtette, Szatürosz pedig elismételte az előadott részeket a hozzájuk illő modorban és hanglejtéssel, s amit elszavalt, Démoszthenész nyomban egészen másnak találta. Meggyőződött róla, hogy a jó előadási mód szépséget és ékességet ad a szónoklásnak, s igen keveset, szinte semmit nem ér a gyakorlás, ha valaki nem törődik mondanivalója kifejezésmódjával és előadásmódjával. Ezért egy föld alatti dolgozószobát építtetett magának, amely a mai napig is fennmaradt, és oda elvonulva naphosszat gyakorolta előadási módját és képezte hangját. Több ízben két-három hónapon át fejének csak egyik feléről nyíratta le haját, hogy emiatt restelkedve ne jöjjön elő, bármennyire óhajtaná is.

8. Ettől eltekintve másokkal való ügyeit buzgón intézte, és több beszédet tartott. Amint azonban szabaddá tudta tenni magát, azonnal elvonult dolgozószobájába, s elméjében sorban átfutotta az egyes ügyeket és a rájuk vonatkozó okoskodásokat. Azokat a beszédeket, amelyeket

végighallgatott, magában elismételte és gondolatokra meg körmondatokra tagolta; sokféleképp kijavította vagy átalakította azt is, amit másoktól hallott, vagy amit ő mondott másoknak. Emiatt azt hitték róla, hogy nem tehetséges, hanem tudását és szónoki felkészültségét fáradságos munkának köszönheti.

Ennek kétségtelen bizonyítéka az a tény, hogy Démoszthenész nem egykönnyen szólalt fel alkalomszerűen. A népgyűlésen ülve gyakran még olyankor sem lépett elő, amikor a nép név szerint felszólította, kivéve persze, ha előre tudta és felkészült rá. A démagógoszok ezért sokszor gúnyolták: így Pütheosz egy alkalommal rosszmájúan azt mondta neki, hogy okoskodásainak lámpabélszaga van. Erre Démoszthenész éles hangon így vágott vissza: „Az én mécsesem és a tiéd nem ugyanazt látja!" Másoknak megmondta őszintén, hogy bár nem minden beszédét írja le, de gondosan előkészíti azokat is, amelyeket nem ír le előre. Kijelentette, hogy a néphez hű férfi törődik a szónoklattal, mert a felkészülés a nép szolgálata; ha valaki semmibe veszi a tömeg véleményét a szónoklatról, ez oligarchikus és inkább erőszakos, mint meggyőző magatartás. A rögtönzéstől való idegenkedése jeléül hozzák fel, hogy Démadész minden előkészület nélkül ismételten kiállt és beszélt mellette, amikor a népgyűlésen beszéd közben megzavarták, ő azonban egyszer sem tette meg ezt Démadész kedvéért.

9. Miért van mégis, mondhatná valaki, hogy Aiszkhinész Démoszthenészt tartja a legmerészebb szónoknak? Hogyan történhetett, hogy amikor a büzantioni Püthón arcátlanul és nagy bőbeszédűséggel ócsárolta az athéniakat, csak ő szólalt fel és cáfolta meg állításait? Vagy amikor a mürinai Lamakhosz dicsőítő költeményt írt Alexandroszra és Philipposzra, az uralkodókra, amelyben sok rosszat mondott el a thébaiakról, és az olünthosziakról, s költeményét felolvasta az olümpiai versenyeken, Démoszthenész felállt, és történelmi érvekkel bizonyította be, mennyit köszönhet Görögország a thébaiaknak, és a khalkisziaknak, s mennyi szerencsétlenséget okoztak, akik a makedónoknak hízelegtek. Szavaira úgy megváltozott a jelenlevők hangulata, hogy a szofista megijedt a dühös közbeszólásoktól, és eloldalgott az ünnepségről.

Démoszthenész nem ismerte el feltétel nélkül Periklészt, de irigyelte és utánozta előadását és formakészségét, valamint önmérsékletét, hogy nem vállalkozott hevenyészett szónoklásra (hiszen Periklész ennek köszönhette nagyságát). Mégsem zárkózott el teljesen attól, hogy alkalmi szónoklatból dicsőséget szerezzen magának, de önként nem gyakran bízta szónoki befolyását a szerencsére. Mindenesetre sokkal több merészség és önbizalom jellemzi elmondott, mint leírt beszédeit, ha elfogadjuk Eratoszthenész, a phaléroni Démétriosz és a vígjátékírók véleményét.

Eratoszthenész azt mondja róla, hogy beszédeit sokszor már majdnem bakkhikus átszellemültség járta át, Démétriosz pedig, hogy lelkesülten ismételte el a népgyűlésen a jól ismert verses esküformát:

Tanúm a föld, folyók, források, csermelyek.

A vígjátékírók közül az egyik „szószaporítónak" nevezte, a másik pedig az ellentét gyakori használatáért gúnyolta ki:

Megrágta s újra rágta.
Megtetszett e szó
Démoszthenésznek, s mint sajátját, csépeli.[52]

Hacsak Antiphanész ezzel tréfásan nem Halonészosz érdekében tartott beszédére céloz, amelyben Démoszthenész az athéniaknak azt javasolta, hogy a szigetet Philipposztól ne el-, hanem visszavegyék.

10. Mindenki elismerte, hogy Démadész természetes tehetsége révén legyőzhetetlen volt, s rögtönzéseivel messze felülmúlta az örökösen töprengő és előkészülgető Démoszthenészt. Khioszi Arisztón jegyezte fel Theophrasztosznak a két szónokról mondott ítéletét. Amikor megkérdezték tőle, milyen szónoknak tartja Démoszthenészt, így felelt: „Méltó Athénhoz." „És milyennek Démadészt?" „Felette áll." Ugyanez a filozófus idézi egy athéni államférfi, a szphéttoszi Polüeuktosz kijelentését: szerinte Démoszthenész volt a legnagyobb szónok, de Phókión a legtehetségesebb, mert a legkevesebb szóval a legtöbb gondolatot tudta elmondani. Állítólag Démoszthenész maga is több ízben mondta barátainak, amikor Phókión mint ellenfele ment fel a szószékre: „Ott kel fel helyéről beszédeim bárdja." Nem világos azonban, hogy ezt ellenfele beszédére értette-e vagy életére és nagy tekintélyére, arra célozva, hogy Phókión egyetlen szavában s fejbólintásában több a meggyőző erő, mint az ő sok és terjengős körmondatában.

11. Testi fogyatkozásain a phaléroni Démétriosz előadása szerint a következő gyakorlattal segített Démoszthenész (ezt idős korában maga beszélte el Démétriosznak): kavicsokat vett a szájába, hogy bizonytalan és akadozó kiejtését legyőzze és kijavítsa, közben pedig beszédszövegeket szavalt. Azzal is erősítette hangját, hogy futás közben vagy meredek lejtőn felfelé menet, bár lihegett, beszédrészleteket vagy verseket adott elő. Házában volt egy nagy tükör, és az előtt állva tanulta be beszédeit.

Mondják, hogy egy alkalommal felkereste valaki, és megkérte, legyen az ügyvédje, és el is panaszolta, hogy tettleg bántalmazták. „Na, veled ugyan semmi olyasmi nem történt - mondta neki Démoszthenész -, amiről beszélsz." „Mi az, Démoszthenész, hogy velem semmi nem történt?" - kiáltott fel látogatója felháborodva. „Most már érzem beszédeden - mondta neki Démoszthenész - a bántalmat szenvedett ember hangját." Ilyen fontosságot tulajdonított annak, hogy ki milyen hangon és modorban beszélt.

Beszédmódját szélesebb körű hallgatósága nagyon megcsodálta, de a kényesebb ízlésűek póriasnak és közönségesnek tartották előadásmódját, közöttük a phaléroni Démétriosz is. Hermipposz szerint, amikor megkérdezték Aisziónt, mi a véleménye a régebbi és a korabeli szónokokról, azt felelte, hogy aki a régi szónokokat hallotta, csodálnia kellett, milyen gondosan előkészített és milyen emelkedett hangú beszédeket tartottak a népgyűléseken: szerinte Démoszthenész beszédei, ha valaki olvassa őket, kitűnnek jól átgondolt szerkezetükkel és hatásos mondanivalójukkal. Tagadhatatlan, hogy előre leírt beszédeire fanyar, kesernyés hang jellemző: rögtönzött és vitatkozó beszédeiben azonban szívesen megnevettette hallgatóságát.

Démadész egyszer így kiáltott fel: „Engem akar tanítani Démoszthenész? Athénét, a disznó?" Erre Démoszthenész így vágott vissza: „Ezt az Athénét a minap kapták rajta Kollütoszban paráználkodáson!" Amikor egy tolvaj, akit Khalkusznak[53] hívtak, korholta a sok virrasztás és az éjszakai munka miatt, így szólt: „Tudom, a te érdekeidet sérti égő mécsesem. Ti pedig, athéniak, ne csodálkozzatok, ha olyan sok a lopás, hiszen tolvajaitok ércből, falaitok pedig sárból vannak." Több, ehhez hasonló történetet is elmondhatnánk róla, de nem tesszük: helyesebbnek véljük, ha jellemét és erkölcsi nagyságát cselekedeteiből és közéleti tevékenységéből ismerjük meg.

12. Közügyekkel a phókiszi háború[54] kitörése idején kezdett foglalkozni: ezt tőle magától tudjuk, de kitűnik philippikáiból is, amelyek közül a későbbiek már a háború befejezése után készültek, de a korábbiak is igen közeli eseményeket érintenek. Azt is tudjuk, hogy Meidiasz ellen harminckét éves korában indított pert, amikor közéleti szereplésével még nem szerzett magának sem befolyást, sem hírnevet. E fölötti aggodalmában hagyott föl szerintem bizonyos összeg fejében a vele való pereskedéssel, mert

...nem volt... édesszivü, sem puhalelkű...,[55]

sőt indulatos és erőszakos, amikor érdekeit védte. Mihelyt meggyőződött róla, hogy nem könnyű, sőt erejét meghaladó feladat volna elbánni Meidiasszal, aki gazdag ember, maga is jó szónok, és sok befolyásos barátja van, engedett azoknak, akik érdekében hozzá fordultak. De persze, ha ügye győzelmét remélhette volna, alig hiszem, hogy háromezer drakhma önmagában enyhítette volna bosszúvágyát.

Közéleti szereplésével jó ügyet szolgált, amikor a hellének érdekét védelmezte Philipposszal szemben, s ebben oly derekasan vitézkedett, hogy bátor beszédeivel hamarosan közmegbecsülést és nagy hírnevet szerzett magának. Görögországban mindenütt csodálattal néztek rá; a perzsa király kedvében járt, sőt Philipposz is a vezető államférfiak között őt becsülte a legtöbbre. Még haragosai is bevallották, hogy nagy egyéniséggel van dolguk. Elismerte ezt róla Aiszkhinész és Hüpereidész még akkor is, midőn vádat emeltek ellene.

13. Érthetetlen, miért mondja Theopomposz, hogy Démoszthenész állhatatlan jellemű volt, s nem volt képes ugyanazon ügyek és személyek mellett hosszabb ideig kitartani. Éppen ellenkezőleg, a közéletben amelyik ügyhöz és párthoz kezdettől fogva elszegődött, amellett mindvégig kitartott, s nemcsak élete végéig nem hagyta cserben, hanem inkább kész lett volna az életétől is megválni, semhogy hátat fordítson neki. Nem olyan volt, mint Démadész, aki azzal mentegette politikai meggyőződésének megváltoztatását, hogy önmagával gyakran kerül ellentmondásba, de az állammal soha. Vagy ott volt Melanóposz, aki bár Kallisztratosznak politikai ellenfele volt, ha pénzt kapott tőle, nézetét gyakran megváltoztatta, s aztán így mentegetőzött a népgyűlés előtt: „Igaz, ez az ember ellenségem, de győzzön inkább az állam érdeke.”

A messzénéi Nikodémosz eleinte Kaszandrosz párthíve volt, később azonban Démétriosz[56] politikai irányát követte, de azért kijelentette, hogy ő soha nem került ellentmondásba önmagával, mert mindig hasznos dolog, ha valaki az erősebbre hallgat. Démoszthenészről ezt nem lehet elmondani, sem pedig azt állítani, hogy köpönyegforgató vagy ingatag lett volna akár szavaiban, akár cselekedeteiben, sőt ellenkezőleg, politikai magatartásában akár egyetlen, változhatatlan hangsoron mindvégig ugyanahhoz a hangnemhez ragaszkodott.

Panaitiosz, a filozófus szerint Démoszthenész legtöbb beszédét ahhoz az elvhez ragaszkodva készítette, hogy ami jó és igaz, amellé önmagáért kell odaállanunk: ezt bizonyítják a *Koszorú*, az *Arisztokratész ellen*, az *Adómentességek* címen ismert beszédei és philippikái is. Mindezekben a beszédeiben nem arra buzdítja polgártársait, hogy azt válasszák, ami a legkellemesebb, legkönnyebb és leghasznosabb, sőt gyakran azt fejtegeti, ha a becsületről és a tisztességről van szó, még biztonságunk és testi épségünk kérdésének is a második helyre kell szorulnia. Mivel pedig a becsületért mindent feláldozni kész elvhűségével és beszédeinek nemes szárnyalásával rettenthetetlen bátorság és tetteiben megnyilatkozó önzetlenség párosult, nem az olyanfajta szónokok közé kell őt sorolnunk, mint amilyen Moiroklész, Polüeuktosz és Hüpereidész volt, hanem feljebb, Kimón, Thuküdidész és Periklész mellé.

14. Kortársai közül Phókión, bár politikai pártállását nem nevezhetjük dicséretre méltónak, mert sok jel szerint a makedónokhoz húzott, személyes bátorság és igazságosság tekintetében semmiképpen nem maradt el olyan férfiak mögött, mint Ephialtész, Ariszteidész és Kimón. Démoszthenész azonban, mint Démétriosztól tudjuk, nem volt vitéz katona, és megvesztegethetetlennek sem volt mondható, mert bár Philipposztól és a makedónoktól soha semmit nem fogadott el, de a fentről, Szuszából és Ekbatanából érkező arannyal szemben már nem volt megközelíthetetlen, sőt szívesen hagyta magát megvesztegetni. Ezért, ha arra alkalmas volt is, hogy dicsérje a nagy elődök erényeit, arra már kevésbé, hogy utánozza is őket. De azért, az egyetlen Phókión kivételével, életmódjával felette állt a kortárs szónokoknak. Nyilvánvaló az is, hogy nagyon nyíltan beszélt a népgyűléseken, szembehelyezkedett a tömeg vágyaival, s

megrótta őket hibáikért, amint ez beszédeiből világosan kitűnik. Theopomposz szerint az athéniak egy alkalommal azt kívánták tőle, hogy emeljen vádat valaki ellen, s zúgolódással fogadták, amikor ezt nem vállalta. Ekkor felkelt helyéről, és ezt mondta: „Athéniak, jó tanácsot mindig kész vagyok adni nektek, még ha nem akarjátok is; de hamis vádat nem emelek, még ha akarjátok sem." Határozott, arisztokratikus politikai magatartása nyilván kitűnt Antiphón esetében is, akit a népgyűlés felmentett, de Démoszthenész elrendelte letartóztatását, és az Areioszpagosz tanácsa elé állíttatta, majd a nép ellenkezésével semmit nem törődve rábizonyította, hogy Philipposznak megígérte a hadikikötő felgyújtását. A bíróság Antiphónt halálra ítélte, és ki is végezték. Vádat emelt Démoszthenész Theórisz papnő ellen is, mivel többrendbeli erkölcstelenkedésén kívül még arra is oktatgatta a rabszolgákat, hogyan csalják meg gazdáikat. A papnőt ezért halálra ítélték és kivégezték.

15. Állítólag azt a beszédet, amellyel Apollodórosz megnyerte adósa, Timotheosz hadvezér ellen indított perét, Démoszthenész írta Apollodórosznak, úgyszintén a Phormión és Sztephanosz elleni beszédeket is, bár ezek miatt, úgy látszik, rossz híre kelt. Phormión ugyanis Démoszthenész beszédével pereskedett Apollodórosz ellen, ami bizony olyan volt, mintha ugyanabból a kardművesboltból adtak volna el fegyvert két szemben álló félnek.

Népgyűlési beszédei közül mások számára készítette az Androtión, Timokratész és Arisztokratész elleni beszédeket; ekkor ugyanis még nem kezdte el nyilvános szereplését. Valószínűleg harminckét vagy harminchárom éves lehetett, amikor ezeket a beszédeket írta. De már az Arisztogeitón elleni és az adómentességek ügyében tartott beszédeit saját maga mondta el. Az utóbbit, mint tőle magától tudjuk, Khabriasz fia, Ktészipposz érdekében tartotta, de némelyek állítása szerint az ifjú édesanyjának udvarolt, de aztán nem őt vette feleségül, hanem egy szamoszi asszonyt, amint a magnésziai Démétriosz beszéli a *Szünonümákról* című művében.

Bizonytalan, hogy elmondta-e vagy sem Aiszkhinész ellen készített beszédét követi megbízatása idején elkövetett visszaélései ügyében. Idomeneusz úgy tudja, hogy mindössze harminc szavazattal mentették fel Aiszkhinészt e vád alól. De úgy látszik, nem így történt valójában, legalábbis abból a két beszédből, amelyet a *Koszorú* ügyében tartott mindkét szónok, másra kell következtetnünk. Egyikük sem mondja világosan és félreérthetetlenül, eljutott-e ez a per az ítéletig. Ezt azonban döntsék el inkább mások.

16. Démoszthenész politikai magatartása a béke éveiben is nyilván az volt, hogy a makedón király egyetlen cselekedetét sem hagyta rosszallás nélkül, s az athéniakat folyton izgatta és tüzelte ellene. Így aztán Philipposz udvarában állandóan Démoszthenészről folyt a szó; mikor pedig tizedmagával követségbe érkezett Makedoniába, bár Philipposz mindnyájukat meghallgatta, a legkimerítőbben Démoszthenész szavaira válaszolt. Démoszthenésszel szemben viszont nem volt hasonlóan figyelmes és baráti, hanem főként Aiszkhinészt és Philokratészt tüntette ki társaságával.

Amikor aztán ez a kettő magasztalta Philipposzt, mint aki mindenkinél hatásosabban tud szónokolni, s hogy a legszebb férfi, és jobban tud inni, mint bárki más, Démoszthenész bosszúsan-gúnyosan megjegyezte: az első tulajdonság egy szofistának, a második egy asszonynak, a harmadik pedig a szivacsnak válik dicsőségére, de nem, egy uralkodónak.

17. Nem sokkal később háborúra került sor: Philipposz nem tudott békén maradni, Démoszthenész pedig izgatta az athéniakat a makedónok ellen. Elsősorban Euboia elfoglalására buzdította őket, amelyet türannoszai Philipposz kezére játszottak. Démoszthenész törvényjavaslatát a nép megszavazta, átkeltek a szigetre, elűzték a makedón helyőrséget. Ezután Büzantionnak és Perinthosznak nyújtottak segítséget: ez a két város ugyanis hadban állt a

makedón királlyal. Démoszthenész rábeszélte az athéni népet, hogy hagyjon fel az ellenséges indulattal, felejtse el azokat a hibákat, amelyeket a szövetségi háború alatt kölcsönösen elkövettek egymás ellen, s küldjön segítségükre haderőt: ez valóban meg is mentette őket.

Ezután mint követ tárgyalt a görögökkel, s lelkes rábeszélésével kis híján mindnyájukat egyesítette Philipposz ellen, úgyhogy összeszedett tizenötezer főnyi gyalogosból és kétezer lovasból álló haderőt, nem számítva a polgári alakulatokat. A nép készségesen összeadta a szükséges pénzt és zsoldot. Ekkor Theophrasztosz szerint, amikor a szövetségesek kérték a hadijárulékok megfizetését, Króbülosz népvezér kijelentette: „A háborút nem lehet fejadaggal táplálni." Egész Görögország izgatottan várta, mit hoz a jövő. A szövetséghez csatlakozott Euboia, Akhaia, Korinthosz, Megara, Leukadia és Kerküra városa és népe; de minden másnál nagyobb feladat várt Démoszthenészre: miként nyeri meg a thébaiakat a szövetségnek. Thébai határos volt Athénnal, s harcra kész hadseregének és nehéz fegyverzetű katonáinak egész Görögországban igen jó híre volt. De nem volt könnyű rábírni a thébaiakat, hogy álljanak át, mert Philipposz legutóbb a phókiszi háborúban nagy szolgálatot tett nekik: és azért sem, mert az örökös határvillongások állandóan táplálták a két ország ellentéteit.

18. Philipposzt fellelkesítette amphisszai sikere, majd váratlanul megtámadta Elateiát, és elfoglalta Phókiszt. Megrémültek ekkor az athéniak, senki nem merészkedett felmenni a szónoki emelvényre, mert nem tudta, mit mondjon. A teljes bizonytalanságban egyedül Démoszthenész törte meg a csendet, és azt tanácsolta, hogy szövetkezzenek a thébaiakkal. Szokása szerint bátorította és serkentette a népet, és reményt öntött beléjük, úgyhogy másokkal együtt követségben elküldték Thébaiba. De Philipposz is elküldte a maga követeit - amint Marszüasz mondja -, két makedónt, Amüntaszt és Kleandroszt, azonkívül a thesszaliai Daokhoszt és Thraszüdaioszt. A thébaiak nem hagyhatták ki számításaikból önérdeküket, hiszen saját szemükkel látták a háború borzalmait, és még frissen sajogtak a phókisziaktól kapott sebek. De Démoszthenész szónoki ereje, mint Theopomposz beszéli, feltüzelte bátorságukat, becsvágyuk új erőre kapott, s elhomályosított minden más meggondolást: figyelmen kívül hagytak félelmet, józan számvetést és hálát egyaránt, s beszédétől fellelkesülve a becsület útját választották. Démoszthenész szónoki sikere oly nagynak és fényesnek látszott, hogy Philipposz békét kérő követséget küldött: Hellasz rátalált önmagára, és felkészült a jövőre. Nemcsak az athéni hadvezérek, hanem a boiótiai vezetők is egyaránt Démoszthenészhez járultak és tőle vártak útbaigazítást: ő volt a vezérszónok a népgyűlésen Athénban csakúgy, mint Thébaiban. Mindkét nép szeretete és rajongása feléje fordult, mégpedig Theopomposz szerint nem indokolatlanul és érdemtelenül, hanem nagyon is méltán.

19. De úgy látszik, az isteni végzet a dolgok körforgásában, amely erre az időre szabta meg Görögország szabadságának elvesztését, meghiúsított minden igyekezetet, és sok jellel tárta fel a jövőt. Közülük való az a szörnyű jóslat, amelyet a Püthia tett, és egy ősrégi szibüllai jósige, amely akkor járt szájról szájra:

Távol időznék bár Thermódón-menti csatától,
mint sas, a felhőkből s levegő-égből szemlélném:
sír a legyőzött és elhullik a győztes a harcon.

Thermódón, mint mondják, egy kis folyó környékünkön, Khairóneiánál, amely a Képhiszoszba ömlik. Ilyen nevű folyót mi azonban most nem ismerünk, de lehetséges, hogy a mostani Haimónt[57] akkor Thermódónnak hívták. Ez a folyócska ugyanis Héraklész szentélye mellett folyik el, ahol a görögök táboroztak. Azt gondolom, hogy a csata után sok véres holttest töltötte meg a folyó medrét, és ezért változott meg a neve.

Durisz azt állítja, hogy Thermódón nem is folyó, hanem egy kis kőszobor, amelyet a sátoruknak helyet készítő katonák ástak ki a földből: a szobor felirata volt Thermódón, s karjában sebesült amazont vivő férfit ábrázolt. Ezzel kapcsolatban ugyancsak ő idéz egy másik jósverset is:

Várj, éjszínü madár, Thermódón-menti csatára:
emberhús hever ott teritéken nagy bőségben.

20. Mindenképpen nehéz eldönteni, mi az igazság. Démoszthenész állítólag olyan mértékben bízott a görög fegyverekben, és annyira magával ragadta a nagyszámú hadsereg ereje, lelkesedése és elszántsága az ellenség elleni küzdelemre, hogy folyton azt hajtogatta, ne törődjenek a jóslatokkal, és ne hallgassanak a jósigékre, mert a végén még azzal gyanúsítják meg a Püthiát, hogy felcsapott Philipposz párthívének; a thébaiakat emlékeztette Epameinóndaszra, az athéniakat pedig Periklészre, akik az ilyesmiket ürügynek tekintették a gyávaságra, és csak józan eszükre hallgattak.

Démoszthenész eddig a határig igen bátran viselkedett, csata közben viszont semmi dicső vagy szónoklataihoz méltó tettet nem mutatott föl, ugyanis menekülve hagyta el a csatasort, szégyenletesen megfutott, fegyvereit eldobálta, s mint Pütheasz beszéli, nem szégyellte pajzsának jelmondatát, amelyet aranybetűkkel írt fel: Jó szerencsével!

Philipposz nem bírt magával a győzelem feletti örömében. Gúnyt űzött az elesettek holttestéből, részegre itta magát, és verslábakra tagolva, ütemezve elszavalta Démoszthenész javaslatának kezdő sorát:

Démoszthenész fia, Démoszthenész, a paiánbeli, így szólt.

De midőn kijózanodott és rágondolt az őt fenyegető nagy veszélyre, megborzadt Démoszthenész szónoki erejétől, aki őt arra kényszerítette, hogy egyetlen nap néhány órája alatt kockára vesse királyi hatalmát és testi épségét.

Démoszthenész híre eljutott a perzsa királyig, aki levelet küldött tengermelléki helytartóinak, és megparancsolta, hogy adjanak pénzt Démoszthenésznek, és legyenek hozzá figyelmesebbek, mint bárkihez a görögök közül, mert le tudja kötni és fel tudja tartóztatni a makedón király haderejét a Hellaszban támasztott zavarokkal. Alexandrosz ezt akkor tudta meg, amikor Szardeiszben kezébe jutottak Démoszthenész levelei és a perzsa király hadvezéreinek iratai, amelyekből kitűnt, hogy jelentős pénzösszegeket adtak Démoszthenésznek.

21. Amikor így a görögöket balszerencse érte, Démoszthenészt megtámadták az ellenzéki szónokok és elszámolásokat követeltek rajta, meg vádakat emeltek ellene, de a nép nemcsak felmentette a vádak alól, hanem továbbra is megbecsülte, és újból felszólította, hogy jó hazafiként vegyen részt a közügyekben. Annyira, hogy amikor hazavitték és eltemették a Khairóneiánál elesettek csontjait, rábízták a halotti beszéd megtartását. A nép különben sem mutatta a kétségbeesés vagy gyávaság semmi jelét, amint azt tragikus hangon Theopomposz adja elő, hanem továbbra is tisztelte és becsülte Démoszthenészt mint tanácsadóját, és kinyilvánította, hogy nem bánta meg, amiért megfogadta a tanácsokat. Ezért bízták rá a gyászbeszéd megtartását is. De Démoszthenész ezután nem a maga, hanem mindig valamelyik barátja nevében terjesztette a nép elé a törvényjavaslatokat, hogy így engesztelje ki rossz szellemét és balvégzetét, mígnem új bátorságot öntött belé Philipposz halála. A makedón király ugyanis nem sok idővel élte túl khairóneiai győzelmét: úgy látszik, ezt jövendölte meg az idézett jóslat utolsó sora:

Sír a legyőzött és elhullik a győztes a harcon.

22. Démoszthenész titokban értesült Philipposz haláláról, s hogy jó hangulatot teremtsen az athéniak között a jövőt illetően, jókedvűen ment a tanácsba, és elmondta, álmot látott, amely szerint hamarosan nagy szerencse éri az athéniakat. Röviddel ezután megérkezett Philipposz halálának híre. A jó hír vétele után azonnal hálaadó áldozatot mutattak be, és Pauszaniasznak koszorút szavaztak meg. Jött Démoszthenész is díszes öltözetben, fején koszorúval, noha leánya csak hét nappal korábban halt meg, mint Aiszkhinész beszéli; meg is rója emiatt, és azzal vádolja, hogy szívtelen volt gyermekével szemben, pedig ő volt gyáva és férfiatlan, amikor a szerető lélek jelét a gyászban és a jajveszékelésben, nem pedig a csendes, hangtalan tűrésben látta.

A magam részéről semmiképpen sem mondhatnám, hogy az athéniak helyesen viselkedtek, amikor koszorút tettek a fejükre, és örömáldozatot mutattak be annak a királynak halálakor, aki sikereinek csúcsán annyi megértéssel és emberséggel bánt velük vereségük idején. Mert az istenek bosszújának kihívásáról nem is szólva, nemes emberekhez nem volt illő, hogy amíg élt, tisztelték és polgárjoggal tüntették ki, mihelyt azonban más ember kezétől holtan elbukott, képtelenek voltak örömüket türtőztetni, körültáncolták holttestét és győzelmi dalokat énekeltek, mintha a harcmezőn győzték volna le. Démoszthenészt viszont csak dicsérni tudom, amiért családi gyászát, a könnyeket és a siránkozást az asszonyoknak engedte át, s csak azzal foglalkozott, ami hazája érdeke. Én úgy gondolom, hogy az az igazi államférfiúhoz méltó magatartás, ha valaki mindig a közjót tartja szem előtt, otthoni bajait és dolgait az államügyek mögé rendeli, s jobban megőrzi méltóságát, mint a királyok és kényurak szerepét játszó színészek, akiket a színpadon nem úgy látunk sírni vagy nevetni, ahogy maguk akarják, hanem ahogy a darab cselekménye előírja.

Ezenkívül ha kötelességünk azt, aki szenved, nem vigasztalanul magára hagyni gyötrelmeivel, hanem gyengéd szavakkal vigasztalni, és gondolatait kellemesebb dolgok felé terelni, hasonlóan azokhoz, akik a szembetegségben szenvedők tekintetét fényes, rikító színek helyett zöldes színű és kellemes színárnyalatok felé irányítják, mert hiszen miből meríthetnénk több vigaszt, mint hazánk jólétéből és szerencséjéből: ha összhangba hozzuk a közösség és az egyén sorsának adottságait, és a rosszabbat eltakarjuk a jobbal. Ezeket azért láttam szükségesnek elmondani, mert Aiszkhinész beszéde sok embert részvétre indított, és szinte könnyekig meghatott.

23. A görög városok Démoszthenész biztatására szövetségre léptek egymással. A thébaiaknak Démoszthenész fegyvereket szállított, mire azok megtámadták a makedón helyőrséget, és többeket megöltek közülük. Az athéniak is készülődtek, hogy együtt harcoljanak velük. Démoszthenész uralta a szónoki emelvényt, leveleket küldött a perzsa király hadvezéreinek Kisázsiába, arra biztatva őket, hogy indítsanak onnan háborút Alexandrosz ellen, akit „kölyöknek” és „Margitésznek” nevezett. Amikor azonban Alexandrosz otthon rendet teremtett, és hadserege élén ott termett Boiótiában, lelohadt az athéniak harci kedve, és alábbhagyott Démoszthenész lelkesedése is. Az athéniak cserbenhagyták a thébaiakat, akik kénytelenek voltak egyedül küzdeni, fővárosuk pedig az ellenség kezére került. Athénban nagy zavar támadt, s Démoszthenészt kiválasztották és többekkel együtt követségbe küldték Alexandroszhoz, de ő félt a makedón király haragjától, és a Kithairón vidékéről dolgavégezetlenül visszafordult. Ekkor Alexandrosz követek útján, mint Idomeneusz és Durisz állítja, tíz vezető államférfi kiadását követelte, de a legtöbb és legmegbízhatóbb forrás csak a következő nyolcét: Démoszthenész, Polüeuktosz, Ephialtész, Lükurgosz, Moiroklész, Démón, Kalliszthenész és Kharidémón.

Ekkor mondta el a népnek Démoszthenész a juhokról szóló állatmesét, akik a farkasoknak kiszolgáltatták a kutyákat. Saját magát és társait, akik a nép érdekeiért küzdenek, a kutyákhoz hasonlította, Alexandroszt pedig ordasfarkasnak nevezte. Ehhez még hozzátette: „Amint a kereskedők egy csészébe maroknyi mintát tesznek, s pár szem révén nagy mennyiségű búzát adnak el, ugyanígy mibennünk, noha észre sem veszitek, magatokat bocsátjátok áruba.” Így beszéli ezt el a kasszandreiai Arisztobulosz.

Az athéniak tanakodtak, de nem tudták, mit tegyenek. Ekkor Démadész a nyolc szónoktól kapott öt talentumért vállalkozott rá, hogy követségbe megy és könyörög értük a királynak, akár mert bízott Alexandrosz barátságában, akár mert azt remélte, hogy a király, mint valami oroszlán, jóllakott a vérengzéssel. Végül is Démadésznak sikerült a szónokokat megmenteni, miután a királyt kiengesztelte és a várossal is kibékítette.

24. Amikor Alexandrosz visszament Makedoniába, Démadész és Phókión nagy ember lett, Démoszthenész pedig háttérbe szorult. Agisz spártai király felkelést szervezett, s ez rövid időre új erőt adott Démoszthenésznek is, de újból kedvét veszítette, mert az athéniak nem csatlakoztak a felkeléshez. Agisz különben is elesett, és a spártaiakat leverték.

Athénban ekkor tárgyalták a Ktésziphón ellen indított „Koszorú”-pert, amelyben a vádat Démoszthenész ellen még Khairóndasz arkhónsága alatt emelték, nem sokkal a khairóneiai ütközet előtt, de ítélethozatalra csak tíz évvel később, Arisztophón arkhónsága idején került sor. Eddig még egyetlen, nyilvánosan tárgyalt pert sem kísért ilyen nagy érdeklődés, részben a szónokok híressége, részben a bírák nemes magatartása miatt, akik, bár Démoszthenész ellenségei voltak a legbefolyásosabbak, és makedónbarátok voltak, nem szavaztak Démoszthenész ellen, sőt olyan fényesen mentették fel, hogy Aiszkhinész nem kapta meg a szavazatok egyötödét sem. Nyomban el is távozott Athénból, és előbb Rhodoszba, majd Ióniába költözött, és élete végéig szónoklattanításból élt.

25. Nem sok idővel később Ázsiából Alexandrosz elől menekülve Athénba érkezett Harpalosz: aljas tettei miatt rossz volt a lelkiismerete, és félt a királytól, aki igen kegyetlenül bánt barátaival. Most az athéni néphez folyamodott menedékért, és kincseivel és hajóival együtt kezére adta magát. A többi szónok, kincseire áhítozva, rögtön pártjára állt, és arra biztatta az athéniakat, fogadják be és adják meg neki a menedékjogot. Démoszthenész először azt tanácsolta, hogy űzzék el Harpaloszt, és őrizkedjenek attól, hogy városukat szükségtelenül és még csak nem is igazságos ügy miatt háborús veszélynek tegyék ki. Néhány nappal később, amikor kincseit számba vették, Harpalosz észrevette, hogy Démoszthenésznek mennyire megtetszett egy perzsa aranyserleg: nézegette a formáját és díszítését. Harpalosz biztatta, vegye kezébe és becsülje meg az arany súlyát. Démoszthenész csodálkozott a súlyán, és megkérdezte, mennyit nyom. Harpalosz elmosolyodott, és így szólt: „Neked húsz talentumot.” Majd még aznap este elküldte neki a serleget húsz talentummal együtt. Harpalosz nyilván kitűnően értett hozzá, hogy a kincsre éhes emberek tekintetéből, arckifejezéséből, sőt egyetlen szempillantásából kiismerje igazi természetüket. Démoszthenész sem tudott ellenállni, sőt úgy meghatotta az ajándék, hogy Harpalosz pártjára állt: valósággal személyi testőre lett. Másnap Démoszthenész gyapjúsálba és kendőbe burkolta nyakát, s úgy jelent meg a népgyűlésen, és amikor felszólították, hogy álljon elő és szóljon, fejével intett, hogy teljesen berekedt. Erre a gúnyolódók tréfálkozva megjegyezték, hogy az elmúlt éjszaka megbetegedett, de nem torokláztól, hanem aranyláztól. Hamarosan az egész város tudott a megvesztegetésről, és amikor Démoszthenész védekezni és mentegetőzni akart, nem engedték szólni, s hangosan szidalmazták. Egy ember felállt, és így szólt: „Miért nem hallgatjátok meg, athéniak, a kehely-tulajdonost?”

Végül is Harpaloszt elűzték a városból, és mivel féltek, hogy számot kell adniuk a vesztegetés céljából több szónok közt szétosztott kincsekről, szigorú házkutatást rendeltek el. Sorra kikutatták a házakat, Arrhenaidész fia, Kalliklész házának kivételével. Theophrasztosz meséli, hogy ezt a házat azért nem engedték átvizsgálni, mert Kalliklésznek aznap volt a menyegzője, és fiatal felesége otthon volt.

26. Démoszthenész azonban támadott: javaslatot terjesztett elő, hogy az Areioszpagosz tanácsa vizsgálja ki az ügyet, és akiket vétkesnek talál, büntesse meg, de a tanács legelőször őt mondta ki bűnösnek. Elment a bíróság elé és ötven talentum pénzbírságra ítélték, és börtönbe vetették. Ő maga beszéli el, hogy mert restellte a vádat, s gyenge szervezete nem bírta a börtönt, megszökött: őreit kijátszotta, de az őrök is segítettek a szökésben. Mondják, nem menekült messzire Athéntól, amikor észrevette, hogy politikai ellenfelei közül némelyek nyomában vannak, el akart előlük rejtőzködni. De nevén szólították, közelebb jöttek és kérték, fogadja el tőlük azt a pénzt, amelyet otthonról ezért hoztak neki, s ami miatt nyomában voltak. Egyszersmind biztatták, ne vegye szívére a történteket, s tűrje sorsát megadással. Démoszthenész erre hangos zokogás közben így szólt: „Hogyne viselném nehezen sorsomat, amikor olyan országból kell száműzetésbe mennem, ahol ellenségeim is olyanok, amilyen barátokat máshol nehéz lenne találni."

A száműzetést valóban nehezen viselte el: többnyire Aigina szigetén és Troizénban tartózkodott. Könnyezve nézett Attika felé, s feljegyezték néhány mondását, amelyek nem voltak sem megfontoltak, sem nem illettek a közéletben mutatott kiváló magatartásához. Mint mondják, amikor elhagyta Athént, kitárta kezét az Akropolisz felé, és így kiáltott fel: „Városom védőistene, Pallasz, miért leled gyönyörűségedet a három legádázabb vadállatban, a bagolyban, a kígyóban[58] és a népben?" Amikor fiatalemberek jöttek hozzá és beszélgetett velük, igyekezett elterelni őket a közpályától azzal, hogy ha élete kezdetén két út között választhatott volna, s ezek közül az egyik a szónoki emelvényre és a népgyűlésre, a másik pedig egyenesen a végpusztulásba vezetett volna, ha előre tudja, hogy a közpályán mennyi baj, félelem, irigység, rágalom és küzdelem vár reá, a kezdet kezdetén a halálba vivő utat választotta volna.

27. Még száműzetésben volt, mint mondtuk, amikor Alexandrosz meghalt. A görögök ismét összefogtak Leószthenész bátor kezdeményezésére, aki Lamiában sánccal vette körül az ostromlott Antipatroszt. Pütheasz szónok és a Ráknak mondott Kallimedón, Athénból megszökve, Antipatroszhoz csatlakozott, s annak barátaival és követeivel körútra mentek, hogy megakadályozzák, hogy a görögök elszakadjanak a makedónoktól, és Athénnal szövetkezzenek. Démoszthenész azonban a város követeihez csatlakozott, és velük együtt azon fáradozott, hogy a városok közös erővel támadják meg a makedónokat, és űzzék ki őket Görögországból. Mint Phülarkhosz beszéli, Arkadiában heves vita támadt a népgyűlésen Pütheasz és Démoszthenész között, mialatt az előbbi a makedónok, Démoszthenész pedig az athéniak érdekében beszélt. Pütheasz állítólag azt mondta, mindenki tudja, hogy amikor egy házba szamártejet visznek, ott valaki beteg: ugyanígy beteg az a város is, ahol athéni követek jelennek meg. Démoszthenész visszafordította a példázatot, s azt mondta, hogy a szamártej valójában orvosság, és az athéniak éppen azért jöttek, hogy a beteget megmentsék.

Athénban örültek ennek, és megszavazták Démoszthenész hazatérését. A javaslatot a paianiabeli Démón, Démoszthenész unokatestvére terjesztette elő, s egy háromevezősoros hajót küldtek érte Aiginába. Midőn Peiraieuszban partra szállt, egyetlen arkhón vagy pap sem hiányzott, hanem az egész nép együtt eléje ment és lelkesen fogadta. A magnésziai Démétriosz elbeszélése szerint kezét az ég felé emelte, és boldognak mondta magát, hogy ezt a napot megérte, mert Alkibiadésznál is dicsőbben tért vissza hazájába; őt ugyanis polgártársai nem kényszerből, hanem szívük óhajtására hívták vissza. De a rája kivetett pénzbírság

fennmaradt, mert kegyelemből nem lehetett ítéletet elengedni: találtak tehát kibúvót a törvény alól. A Megmentő Zeusz ünnepekor ugyanis pénzt szoktak adni annak, aki előkészíti és feldíszíti az oltárt. Ezt most Démoszthenészre bízták, s ötven talentum közpénzt utaltak ki neki erre a célra: ennyi volt ugyanis a bírság összege.

28. Démoszthenész nem sokáig örülhetett hazatérésének, mert a görögök ügye hamarosan elbukott. Metageitnión havában volt a Krannón melletti ütközet, Boédromión havában makedón helyőrség vonult be Munükhiába, Püanepszión havában pedig meghalt Démoszthenész a következő módon: Amikor híre érkezett, hogy Antipatrosz és Kraterosz Athén ellen vonul, Démoszthenész és párthívei gyorsan elhagyták a várost, de a nép Démadész indítványára halálra ítélte őket. Ki ide, ki oda menekült, s Antipatrosz pribékjeit küldte elfogatásukra. Ezek vezére a Szökevény-vadásznak nevezett Arkhiasz volt. Thurioiból származott, és korábban tragikus színész volt, sőt, mint mondják, a kor legnagyobb színésze, az aiginai Pólosz tanítványa volt. Hermipposz úgy tudja, hogy Lakritész szónok tanítványa volt, Démétriosz pedig, hogy egy ideig Anaximenész oktatásában részesült. Ez az Arkhiasz Aiasz szentélyében talált rá az ott menedéket kereső Hüpereidész szónokra, a marathóni Arisztonikoszra és Himeraioszra, a phaléroni Démétriosz fivérére. Valamennyiüket Kleónaiba kísértette Antipatroszhoz, s ott kivégezték őket. Hüpereidésznek állítólag a nyelvét is kivágták.

29. Amikor Arkhiasz értesült róla, hogy Démoszthenész Kalaureia szigetén Poszeidón templomában tartózkodik, thrák lándzsásaival csónakokba szállva átkelt a szigetre, s felszólította Démoszthenészt, hogy keljen fel és menjen vele Antipatroszhoz, aki semmi rosszat nem tervel ellene. Démoszthenész aznap éjszaka álmában különös jelenést látott. Mintha Arkhiasszal tragédiaversenyen küzdött volna, s bár tetszést aratott és meghódította a nézőközönséget, a díszletek és a kar szegényes kiállítása miatt vesztes lett a versenyen. Arkhiasz továbbra is barátságosan biztatta Démoszthenészt, de az székéből, amint ült, felnézett rá, és így szólt: „Sosem győztél meg színészi tehetségedről, Arkhiasz, most sem győzöl meg ígéreteiddel.” Arkhiasz ekkor haragosan fenyegetésre fogta a dolgot, mire Démoszthenész így folytatta: „Most úgy beszélsz, mintha makedón jósszéken ülnél, de az imént színészkedtél. Várj egy kicsit, hogy küldjek valamit a családomnak.”

Bement a templom belsejébe, irattekercset vett elő, s mintha írni akarna, szájába vette íróvesszejét és rágta, mint mikor valaki írás közben gondolkozik. Így maradt egy kis ideig, majd fejét lehajtotta és köpenyébe burkolta. A lándzsások az ajtóban álltak, és csúfolódtak vele, hogy fél, és gyávának és férfiatlannak nevezték. Arkhiasz odalépett hozzá, ráförmedt, hogy keljen fel, és újrakezdte szavait, ígérgetéseit, hogy kibékíti Antipatrosszal. Démoszthenész érezte, hogy a méreg ekkor már átjárta testét, és erőt vesz rajta: kitakarta fejét, felnézett Arkhiaszra, és így szólt: „Most már eljátszhatod a tragédiából Kreón szerepét, és szemétre dobhatod holttestemet temetetlenül. Én élve hagyom el szentélyedet, kedves Poszeidónom, de Antipatrosz és a makedónok nem hagyják templomodat tisztán és megfertőzetlenül.”

Így szólt és kérte, hogy támogassák, mert már egész testében reszketett és támolygott, majd pedig amikor elindult, és az oltár elé ért, összeesett, és egy sóhajtással kilehelte lelkét.

30. Arisztón szerint Démoszthenész a mérget az íróvesszőből vette be, úgy, ahogyan fentebb elbeszéltem. Valami Papposz, akinek könyvét Hermipposz felhasználta, azt állítja, hogy amikor Démoszthenész összeesett az oltár előtt, az irattekercsen egy megkezdett levél első szavait találták. „Démoszthenész Antipatrosznak” - ennyi volt az egész. Csodálkoztak hirtelen halálán, s az ajtóban álló thrák lándzsások úgy adták elő a dolgot, hogy egy zacskóból vette ki és a szájába vette a mérget, ők azt hitték, arany, amit lenyelt. Szolgálóját is kikérdezték Arkhiasz emberei, s ő elmondta, hogy Démoszthenész ezt a csomagocskát már régóta magánál tartotta mint végső menedéket. Eratoszthenész úgy tudja, hogy üreges gyűrűben tartotta a

mérget, és a gyűrűt karkötőjén hordta. Sokan és sokféleképpen adták elő ezt a történetet, akik Démoszthenészről írtak, de azt hiszem, nem szükséges mind sorra vennem: csak amit rokona, Démokharész gondolt, azt mondom el. Szerinte Démoszthenész nem vett be mérget, hanem az istenek kegyelme és gondoskodása mentette meg a makedónok kegyetlenségétől, amikor gyors és fájdalom nélküli halált küldtek reá. Püanepszión havának tizenhatodik napján halt meg: a Theszmophoria ünnep legszomorúbb napján, amelyet az asszonyok böjtöléssel ünnepelnek meg az istennő templomában.

Emlékét az athéni nép nem sokkal később méltó megtiszteltetésben részesítette. Bronzszobrot állítottak neki, és úgy rendelkeztek, hogy családjának mindenkori legidősebb tagja ellátást kapjon a prütaneionban. Szobrának talapzatára ezeket a sokat emlegetett szavakat írták:

Férfierőd ha fölér, Démoszthenész, érzületeddel,
Hellászon sose győz tán makedóni Arész.

De az ostoba fecsegés, hogy ezt a feliratot, mint némelyek állítják, Kalaureia szigetén maga Démoszthenész írta volna.

31. Kevéssel előbb, hogy Athénba érkeztem, állítólag a következő eset történt: Egy katonát feljebbvalója valami peres ügyben megidéztetett, s az pénzecskéjét Démoszthenész szobrának kezébe tette. A szobor ugyanis kezét összekulcsolva tartja, s mellette egy kisebb platánfa áll. A fa leveleit vagy a szél sodorta oda véletlenül, vagy a katona tudatosan rakta oda, a pénzt mindenesetre hosszú ideig eltakarták. Amikor a katona később visszament, pénzét érintetlenül megtalálta. Híre ment az esetnek, és több költői hajlamú ember ezt jó alkalomnak találta, hogy ebből Démoszthenész megvesztegethetetlenségét magasztaló epigrammát írjon.

Démadész nem sokáig élvezte gyűlölet árán szerzett dicsőségét. A Démoszthenészért bosszút álló isteni igazságszolgáltatás Makedoniába vezérelte, s akiknek olyan szégyenletesen hízelgett, azok okozták igazságos halálát. Makedoniában már régóta gyűlölték Démadészt, most azonban jóvátehetetlen hibát követett el. Elfogták leveleit, amelyekben felszólította Perdikkaszt, hogy foglalja el Makedoniát, és szabadítsa fel Görögországot, amely csak ócska, szétmálló fonalon függ, s ezen Antipatroszt értette. A korinthoszi Deinarkhosz emiatt vádat emelt ellene, a feldühödött Kaszandrosz pedig karja közt szúrta le fiát, majd őt magát kivégeztette. Így saját balsorsából tanulta meg, hogy a hazaárulók mindig elsősorban önmagukat árulják el, amint ezt Démoszthenész gyakran megjósolta neki, de ő nem hitt a szavának.

Ez hát, ó, Sossius, Démoszthenész élete, ahogyan mások írásaiból és elbeszéléseiből összegyűjtöttem.

CICERO[59]

1. Cicero anyja, Helvia - mint mondják - előkelő származású és életmódú asszony volt, atyjáról azonban semmi közelebbit nem tudunk. Egyesek szerint valami takácsműhelyben született és nőtt fel, mások szerint a család Tullius Attiusig viszi vissza eredetét, a volscusok híres királyáig, aki sikeresen hadakozott a rómaiak ellen. Úgy látszik, hogy aki először viselte családjában a Cicero utónevet, kiváló férfiú lehetett, mert utódai nemhogy elhagyták volna ezt a nevet, hanem még büszkék is voltak rá, bármilyen nevetségesen hangzott. *Cicer* a latin nyelvben ugyanis borsót jelent; valószínű, hogy Cicero őse azért kapta ezt az elnevezést, mert orra hegyén borsószerű bibircsók vagy szemölcs nőtt. Annyi bizonyos, hogy Cicerót, kinek életrajzát most írom, amikor először lépett hivatalba és közéleti pályája kezdetén állt, barátai

utónevének elhagyására vagy megváltoztatására biztatták, fiatalos hévvel azt felelte, hogy ő a Cicero nevet a Scaurusoknál és a Catulusoknál[60] is híresebbé kívánja tenni. Szicíliai quaestorsága idején, mikor egy ezüst fogadalmi edényt ajándékozott az isteneknek, csak első két nevét, Marcus Tulliust vésette rá, majd tréfásan azt mondta az ötvösnek, véssen oda egy borsót is a két név mellé. Ezt beszélik a nevéről.

2. Azt mondják, anyja szülési fájdalmak és vajúdás nélkül hozta a világra az új év harmadik napján, azon a napon, melyen az állam főtisztviselői manapság a császárért imádkoznak és mutatnak be áldozatokat. Dajkája különös álmot látott, és arra következtetett belőle, hogy neveltje nagy hasznára lesz minden rómainak. Mindez talán csak komolytalan álomlátás volt, de Cicero már tanulóéveiben is bebizonyította, hogy a jóslat igaz. Tehetségével kitűnt, és olyan névre és tekintélyre tett szert tanulótársai közt, hogy a szülők gyakran felkeresték az iskolát, hogy lássák sokat magasztalt gyorsaságát a tanulásban és meggyőződjenek felfogóképességéről. A műveletlen szülők haragudtak fiaikra, mert az utcán, ha együtt mentek, mindig Cicerónak engedték át maguk között a megtisztelő középső helyet. Cicero az a fajta tehetség volt, aki - miként Platón is megkívánta a tudományok és bölcselet művelőitől - mindenfajta tudást szeretett, nem vetette meg az irodalomnak és műveltségnek egyetlen ágát sem. Különösképpen lelkesedett a költészetért; mai napig is fennmaradt egy tetrameterben írt rövid *Pontius Glaucus* című gyermekkori költeménye. Idővel fokozottabban foglalkozott a költői mesterséggel, úgyhogy a rómaiak nemcsak a szónokok, hanem a költők között is a legjobbnak tartották. És bár a szónoklat művészete később nagyot fejlődött, a szónoklat terén mindmáig fennmaradt hírneve. Költészete azonban, minthogy utána sok kiváló tehetség született, teljesen feledésbe és névtelenségbe merült.

3. Mikor iskoláit elvégezte, Philón akadémikus bölcselő előadásait hallgatta, akit a legjobban becsültek és szerettek Rómában Kleitomakhosz tanítványai közül, mind ékesszólása, mind jelleme miatt. Továbbá Mucius körében vezető politikusok és senatorok társaságában hasznos jogi ismereteket szerzett. Sulla alatt rövid ideig katonai szolgálatot is teljesített a marsusok ellen viselt háborúban. De látva, hogy az állam viszályba, a viszályból pedig korlátlan egyeduralomba jut, életét a tudománynak és a bölcseletnek szentelte, és állandóan görög tudósok társaságában forgott, amíg Sulla magához ragadta a fő hatalmat, és látszólag rendezett viszonyok közé került a város.

Ekkor történt, hogy Chrysogonus, Sulla egyik libertusa, kétezer drakhmáért megvásárolta a proskripciók egyik áldozatának árverésre bocsátott birtokát. A kivégzett áldozat fia és örököse, Roscius felháborodott és kimutatta, hogy a birtok értéke kétszázötven talentum. Sulla nagyon rossz néven vette, hogy leleplezték, és apagyilkosság vádjával bírósági eljárást indíttatott Roscius ellen Chrysogonus feljelentése alapján. Sulla bosszújától mindenki félt, ezért senki sem merte Roscius védelmét elvállalni, hanem elfordultak tőle. Az ifjú magára hagyatva Ciceróhoz fordult, akit barátai unszoltak, mert soha többé nem nyílik számára kedvezőbb és fényesebb alkalom a dicsőségre. Így aztán Cicero vállalkozott a védelemre, megnyerte a pert, és mindenki csodálta érte. Mivel azonban félt Sullától, rossz egészségi állapota ürügyén Görögországba utazott. Valóban nagyon vézna volt, erősen lefogyott, és gyenge gyomra miatt keveset és csak könnyű ételeket fogyaszthatott, azt is csak az esti órákban. Erős és dallamos hangja még nyers és csiszolatlan volt, és a szónoklás hevében, indulatában sokszor magas hangnembe csapott át; egészségi állapota okot adott az aggodalomra.

4. Athénba érkezve az aszkalóni Antiokhosz előadásait hallgatta; előadásának folyékonysága és szépsége nagy hatással volt rá, bár új elméleteit nem dicsérte. Antiokhosz tanítása eltért az úgynevezett Új Akadémiától; szakított ugyanis Karneadész iskolájával, vagy mert meggyőződött az érzéki megismerés tanának helyességéről, vagy, mint mások állítják, becsvágya ön-

állóságra ösztönözte, és különben is vitái támadtak Kleitomakhosz és Philón tanítványaival. Ezért megváltoztatta álláspontját, és sok tekintetben a sztoikusok tanait fogadta el; Cicero ezzel szemben az Új Akadémia tanainak híve volt, ezekhez vonzódott inkább. Elhatározta, ha közpályára nem léphet, itt telepszik le, távol a politikától és a világtól, s életét egészen a bölcseleti tanulmányoknak szenteli.

Mire Sulla haláláról értesült, egészsége a rendszeres testgyakorlatok hatására egészen helyreállt és viruló állapotba került, és testi állapotával együtt szónoki hangja is kellemesen megváltozott. Római barátai többször írtak neki, és biztatták, Antiokhosz is újra meg újra ajánlotta, térjen vissza a közéletbe. Szónoki képességét, mestersége eszközét ezért még jobban igyekezett csiszolni közéleti szerepléséhez. Fáradhatatlanul gyakorolta magát az ékesszólásban, és a legkiválóbb szónokoknál tanult. Ez okból Kisázsiába és Rhodosz szigetére hajózott. Kisázsiában az adramüttioni Xenoklésztól, a magnésziai Dionüsziosztól és a kariai Menipposztól tanult, Rhodosz szigetén pedig a szónok Apollóniosztól, Molón fiától, és a bölcselő Poszeidóniosztól. Mondják, hogy Apollóniosz, mivel nem értett latinul, egyszer kérte Cicerót, tartsa meg görögül szónoklatát. Cicero kész örömmel vállalkozott rá, bízva benne, hogy hibáit így inkább kijavítják, és amikor befejezte beszédét, hallgatói elragadtatással és egymással versenyezve dicsérték. Csak Apollóniosz ült közömbösen a beszéd alatt, majd mikor Cicero leült, sokáig gondolataiba merülve hallgatott. Cicerót bántotta ez, de Apollóniosz végezetül így szólt: „Dicsérlek, Cicero, és csodállak, de aggaszt Görögország sorsa. Nekünk, görögöknek már csak egy szép dolog maradt, a műveltség és az ékesszólás, most a te személyedben ez is a rómaiaké lesz.”

5. Cicero nagy reményekkel indult a közéleti pályára, de lelkesedését egy jóslat némiképpen lehűtötte. Megkérdezte ugyanis a delphoibeli istent, hogyan lehetne belőle a leghíresebb ember. Kérdésére a Püthia azt felelte, hogy természetes tehetségéhez, és ne a tömeg véleményéhez igazodjék. Ezért Rómában eleinte nagyon óvatosan viselkedett; kivonta magát a közhivatali jelölésekből, nem is választották meg semmiféle tisztségre. „Görögnek” és „Könyvmolynak” nevezték; és ez a műveletlen római köznép körében megvető gúnynevet jelentett. De Cicero természeténél fogva becsvágyó ember volt, apja és barátai is bátorították; így aztán mikor ügyvédkedni kezdett, nem lassan került az élre, hanem egyszerre vált híressé, és felülmúlta a törvényszéken forgolódó pályatársait.

Azt mondják, nem kevésbé volt gyenge előadóképessége, mint Démoszthenésznek, ezért szorgalmasan tanult Roscius vígjáték- és Aesopus tragikus színésztől. Aesopusról mesélik, hogy egy alkalommal a Thüesztész megbosszulására készülő Atreusz király szerepét játszotta, és közben szinte önkívületi állapotba került. Hirtelen egy szolga szaladt el mellette, ő rásújtott királyi pálcájával, és megölte.

Cicero nem kis jelentőséget tulajdonított az előadásmódnak a meggyőzésben. Kinevette, ha valaki szónoklás közben hangosan kiáltozott, mondván, hogy gyengeségük miatt kiabálnak, amiképp a sánták is lóra ülnek. Bár az ilyen csípős és fölényes modor a szónok javára válik, Cicero ezt túlzásba vitte; sok polgártársát megsértette, és rosszindulatú ember hírébe került.

6. Mikor quaestorrá választották, Rómában gabonaínség volt. Tartományul Szicíliát kapta, és eleinte népszerűtlen szerepet vállalt a szicíliaiaknál, mert kényszerítette őket, hogy gabonaszállítmányokat küldjenek Rómába. Később azonban tapasztalták, hogy Cicero igazságosan, gondosan és jóakarattal kormányoz, és ezért úgy megszerették, mint senkit elődei közül. Egy alkalommal több előkelő, ismert családból való római ifjú a szicíliai ügyek praetora elé került háborúban tanúsított gyáva és fegyelemsértő viselkedéséért. Cicero fényesen védte és felmentette őket. Nem sokkal később visszatért Rómába. Közben nagyon elbizakodott sikerei miatt, és mint maga is megírta, a következő mulatságos eset történt vele: Campaniában

összetalálkozott egy híres emberrel, akit barátjának tekintett, és mivel azt hitte, hogy egész Róma az ő dicső tettei hírét zengi, megkérdezte, mit beszélnek és gondolnak róla a rómaiak. „És te, Cicero, hol voltál tulajdonképpen az egész idő alatt?" - hangzott kérdésére a válasz. Ez nagyon elszomorította Cicerót; megértette belőle, hogy a róla keringő híreket figyelemre sem méltatták, és nyomuk veszett, mint ahogy a csepp elvész a tenger vizében. Később, mikor átgondolta, hogy a dicsőség, melyre annyira vágyott, valami meghatározhatatlan dolog, és az ember sohasem állíthatja, hogy elérte, ez sok tekintetben mérsékelte becsvágyát. Mégis élete végéig szerfölött örvendezett a dicséretnek, és szenvedélyesen ragaszkodott a dicsőséghez; ez sokszor károsan befolyásolta legnemesebb cselekedeteit is.

7. Politikai tevékenységének mind nagyobb figyelmet szentelve helytelenítette, hogy míg az élettelen szerszámokkal és eszközökkel dolgozó mesteremberek pontosan ismerik szerszámaik nevét, helyét és használatuk módját, a politikus, aki az emberek révén a közös ügyeket intézi, közönyös és nem törekszik rá, hogy polgártársait megismerje. Ezért gyakorolta szorgalmasan, hogy pontosan megtudja az ismertebb embereknek nemcsak nevét, hanem azt is, hogy a városnak melyik részén laknak, hol vannak vidéki birtokaik, kik a barátaik és szomszédaik. Így aztán Cicero Itália bármely részén utazott is, könnyűszerrel megnevezte barátait, vidéki házát és birtokát.

Vagyona csekély, de a tisztes megélhetéshez elegendő volt, és ezért nagyon csodálták, hogy mint ügyvéd nem fogadott el tiszteletdíjat vagy ajándékokat; így történt a Verres elleni per esetében is. Verrest, akit Szicíliába neveztek ki kormányzónak, és a szicíliaiak többrendbeli visszaélése miatt perbe fogtak, Cicero nem annyira vádbeszéde elmondásával, mint inkább el nem mondásával ítéltette el. A praetorok ugyanis Verres iránti kedvezésből a tárgyalást különböző mesterkedésekkel és ürügyekkel a törvénykezési időszak legutolsó napjára halasztották el, mivel nyilvánvaló volt, hogy egyetlen nap semmiképpen sem elegendő a beszédek elmondására, és a per befejezetlen marad. De Cicero felállt és kijelentette, nem is kívánja beszédét megtartani; majd hívatta és kihallgatta a tanúkat, és felszólította a bírákat, hogy hozzák meg nyomban az ítéletet.

Verres perével kapcsolatban Cicerónak több szellemes mondását emlegetik. (Latinul ugyanis a herélt disznót *verres*-nek nevezik.) Egy Caecilius nevű felszabadított rabszolga, akiről úgy tudta mindenki, hogy zsidó hitre tért át, a szicíliaiakat kiszorítva, maga akart tanúskodni Verres ellen, mire Cicero így szólt hozzá: „Mi köze van egy zsidónak az ártányhoz?" Majd mikor Verres puhánysággal gyanúsította, Cicero így vágott vissza: „Inkább saját fiadat illesd ilyen gyanúsításokkal, de zárt ajtók mögött." Verresnek volt ugyanis egy fia, akiről köztudott volt, hogy serdülő fiú létére tisztességtelenül él. Hortensius, a szónok nem merte Verres védelmét vállalni, de nagy rábeszélésre az ítélet kihirdetésekor megjelent és ezért egy elefántcsontból faragott szfinxszobrot kapott ajándékba. Mikor Cicero célzást tett a dologra, Hortensius közbeszólt, hogy nem ért rejtvények megfejtéséhez. Erre Cicero így vágott vissza: „Pedig ott a szfinx a házadban."

8. Verres elítéltetésekor Cicero a kártérítés összegét hétszázötvenezer drakhmában állapította meg, ezért meggyanúsították, hogy pénzért alacsonyabban állapította meg az értéket. A szicíliaiak mindenképpen hálásak voltak neki, és aedilisi hivatala idején sok lábasjószágot és gabonát küldtek és hoztak neki a szigetről, de személyes hasznot nem húzott belőle. Cicero a piaci árat mérsékelte mindössze bőkezűségük révén.

Volt szép birtoka Arpinumban, földje Neapolis és Pompeii közelében. Feleségének, Terentiának hozománya százhúszezer, atyai öröksége pedig kilencvenezer drakhma volt. Ebből a vagyonból kényelmesen és józanul megélt görög és római tudósok körében. Ritkán vagy inkább soha nem ült asztalhoz napnyugta előtt, nem is elfoglaltsága miatt, hanem mert

szervezete emésztési zavarokkal küzdött. Egészségi állapotára mindig nagyon figyelt és vigyázott; tagjait rendszeresen masszíroztatta, és naponta többször, meghatározott ideig sétált. Így sikeresen elkerülte a betegségeket, és elég jó erőben volt, hogy minden nagy küzdelmét és munkáját elvégezze. Az atyai házat fivérének engedte át, és a Palatinuson lakott, hogy látogatóit ne terhelje hosszú gyaloglással. Látogatói száma nap mint nap legalább akkora volt, mint Crassusé gazdagsága vagy Pompeiusé katonai befolyása miatt, ők ketten voltak ugyanis a leginkább körülrajongott és legnagyobb emberek Rómában. Pompeius maga is látogatta Cicerót, és hatalma, tekintélye megszerzésében sokat köszönhetett Cicero politikai támogatásának.

9. Cicero több előkelő emberrel együtt pályázott a praetorságra, és őt választották meg elsőnek. Általában úgy vélekedtek róla, hogy peres ügyekben tisztán és pártatlanul ítélkezett. Licinius Macer, mint mondják, egy alkalommal zsarolás vádjával került Cicero elé. Macer egyébként is nagy tekintélyű ember volt Rómában, de Crassus is támogatta. Mivel bízott befolyásában és barátai segítségében, még mielőtt a bíróság kihirdette az ítéletet, elhagyta a bíróság épületét. Hazament, gyorsan hajat vágatott, tiszta tógát vett, mintha győzött volna, visszament a forumra, s az előcsarnokban találkozott Crassusszal, aki közölte vele, hogy minden szavazat elítélte. Erre hazament, lefeküdt és meghalt. Ez az eset nagyban növelte Cicero tekintélyét, azt mondták, lelkiismeretesen végzi bírói tisztét.

Ott volt azután Vatinius[61] esete. Ez a durva modorú ember megvető szavakkal becsmérelte a bíróságot védőbeszédeiben; egyébként a nyaka tele volt golyvás daganatokkal. Egy alkalommal megállt Cicero mellett, és kért tőle valamit. Cicero nem teljesítette, hosszasan fontolóra vette. Erre Vatinius azt mondta, ha ő praetor volna, nem töprengene ilyen sokáig. „Igen ám - mondta erre Cicero -, de nekem nincs olyan vastag - nyakam."

Két vagy három nap volt már csak hátra praetorságából, mikor Maniliust valaki zsarolással megvádolta. Maniliust a köznép nagyon szerette és támogatta; az a hír járta, hogy Pompeius miatt üldözik, akinek a barátja volt. Mikor Manilius több napi halasztást kért, Cicero csak egyetlen napot engedélyezett, a következőt. A köznép ezt nagy felháborodással vette tudomásul, mert a praetorok rendszerint legalább tíz napot engedélyeznek a vádlottaknak. A néptribunusok ezért Cicerót a bíróság elé idézték, és megvádolták. Cicero kérte, hallgassák meg, és elmondotta, hogy ha a törvények megengedik, ő a vádlottak ügyét mindig a legnagyobb méltányossággal kezeli. Úgy gondolja, méltánytalanság volna, ha Manilius esetében nem ezt tenné. Mivel praetori tisztségének hivatali idejéből már csak egyetlen érvényes nap van hátra, szándékosan választotta ezt a napot, mert nem szolgálná Manilius érdekét, ha ügye más praetor elé kerülne. A köznép hangulata e szavak hallatára azonnal megváltozott. Cicerót az egekig magasztalták, és arra kérték, vállalja Manilius védelmét. Cicero szívesen vállalkozott rá, már csak azért is, mert Pompeius távol volt. Majd nyomban fellépett és újabb beszédet tartott, éles támadást intézett az oligarchák és Pompeius irigyei ellen.

10. A két párt, a patríciusoké éppen úgy, mint a plebeiusoké, szorgalmazta, hogy Cicerót consullá válasszák, mert az állam érdekében együttműködtek, éspedig a következő okokból: Sulla alkotmánymódosítása eleinte helytelennek látszott a nép előtt, azonban telt az idő, és megszokottá, elviselhetővé vált, mert bizonyos állandóságot eredményezett. Voltak azonban, akik nem a közjó érdekében, hanem saját javukra akarták felforgatni és megbolygatni az állam meglevő rendjét. Pompeius ebben az időben hadat viselt Pontus és Armenia királyai ellen, és Rómában nem állomásozott kellő haderő a felforgatók ellen, akiknek a vezetője a merész, nagyra törő és kétes jellemű Lucius Catilina volt, akit régi súlyos bűnök terheltek: megbecstelenítette leányát, fivérét pedig meggyilkoltatta. Attól félt, hogy bíróság előtt vonják felelősségre, ezért rábírta Sullát, tétesse fivére nevét a halálra ítélt proskribáltak névsorára,

mintha még élne. Catilinát választották a mindenre elszánt gazemberek vezérüknek, akik úgy esküdtek hűséget egymásnak, hogy megöltek egy embert, és a húsából ettek. Catilina megrontotta a Rómában élő fiatalok nagy részét, állandóan együtt ivott, dorbézolt és paráználkodott velük, és ilyenkor hatalmas összegeket költött. Fellázította továbbá egész Etruriát és az Alpokon inneni Gallia jelentős részét. De a legveszélyesebb lázongó hangulat Rómában keletkezett az igazságtalan vagyonmegoszlás miatt. A legkiválóbb családokból származó és legjelesebb férfiakat a színielőadások, közlakomák, építkezések és a választások anyagi romlásba döntöttek, vagyonuk pedig alacsonyrendű, hitvány emberek kezére került. Úgyhogy ebben a helyzetben a legkisebb lökés is elegendő lett volna, hogy megdöntse a már úgyis egészségtelen államrendet.

11. Catilina szeretett volna erős, megalapozott helyzetet teremteni magának, ezért pályázott a consulságra, és komolyan remélte, hogy Caius Antoniusszal együtt megválasztják, aki ugyan sem jóban, sem rosszban nem termett vezérségre, de támogatta azt, aki vezéri szerepre vállalkozik. Az előkelő osztályok azonban mindezt jól tudták, és Cicero consulságát támogatták, amit a nép is lelkesen fogadott. Catilina megbukott, és Caius Antoniusszal együtt Cicerót választották consullá, pedig a jelöltek közül egyedül ő nem származott senatori, hanem csak lovagrendi családból.

12. Catilina és összeesküvő-társainak tervei a köznép előtt egy ideig rejtve maradtak; de Cicero consulságára nagy előcsatározások vártak. Sok, nagy befolyású ember, akit Sulla törvényei megfosztottak a hivatalviselés jogától, köztisztségekre kezdett pályázni, de bármily igaz és jogos vádakat emeltek is Sulla zsarnoksága ellen, szükségtelenül és időszerűtlenül forgatták fel az állam rendjét. Közben a néptribunusok ugyanarra a célra irányuló törvényjavaslatokkal álltak elő, és tízes bizottság - decemvirek - felállítását ajánlották. A decemvirek korlátlan hatalommal rendelkeztek volna az állami tulajdonban levő földek eladására Itáliában, Szíriában és a Pompeius által újonnan meghódított területeken, bárkit bíróság elé is állíthattak vagy száműzetésbe küldhették; új városokat alapíthattak; szabadon rendelkezhettek az államkincstár felett; ők intézték volna a hadsereg élelmezését és új csapatok felállítását is, amennyire szükség volt. Sok vezető tisztséget betöltő férfi támogatta a törvényjavaslatot, köztük elsősorban Antonius, Cicero consultársa, aki számított rá, hogy bekerül a decemvirek közé. Az arisztokráciában főként az keltett félelmet, hogy Antonius állítólag tudott Catilina felforgató készülődéseiről, és azokat már csak súlyos adósságai miatt sem ellenezte.

Cicerónak legelőször is ezekre a dolgokra volt gondja. Antonius részére megszavaztatta tartományul Makedoniát, ő azonban elhárította a neki kijelölt Galliát. Ezzel a szívességgel lekenyerezte Antoniust, hogy megfizetett színészként a második szerepet játssza a haza védelmében. Mikor Antonius így beadta a derekát, és kezelhető lett, Cicero még bátrabban fogott hozzá a felforgató elemek felszámolásához. A senatusban támadást intézett a törvényjavaslat ellen, és úgy megijesztette azokat, akik beterjesztették, hogy nem volt ellentmondás. De ők még egy kísérletet és előkészületet tettek; a consulokat a népgyűlés elé idézték. Cicero nem ijedt meg, sőt felszólította a senatorokat, hogy kövessék, és a népgyűlésre jőve nemcsak a törvényjavaslatot sikerült elvettetnie, hanem a néptribunusokra is olyan hatást gyakorolt, hogy azok lemondtak további terveikről.

13. Cicero mindenkinél világosabban megmutatta a rómaiaknak, hogy az ékesszólás kellemessé teszi a jó ügyet, és az igazság legyőzhetetlen, ha helyesen adják elő; hogy lelkiismeretes államférfiú a jó és nem a tetszetős ügy mellé áll, és beszédében a hasznos szavak bántó élét elkerüli. Ékesszólásának meggyőző erejét a következő színházi eset bizonyítja consulsága idejéből: A színházban régebben a lovagok együtt ültek a köznéppel, és mindenki onnan nézte végig az előadást, ahol éppen helyet kapott. Marcus Otho[62] praetor különítette el elsőként

tiszteletadás jeléül a lovagokat a többi polgártól és külön helyet jelölt ki nekik a nézőtéren; ez a kiváltságuk mind a mai napig megmaradt. A köznép ezt megszégyenítőnek tartotta, és mikor Otho megjelent a színházban, gúnyosan kifütyülték, a lovagok pedig hangos tapssal üdvözölték. A köznép erre még erősebben fütyült, a lovagok pedig még erősebben tapsoltak. A vége az lett, hogy egymás ellen fordultak és egymást kezdték szidalmazni, és a színházban teljesen felborult a rend. Mikor Cicero megtudta, miről van szó, odasietett, majd a népet Bellona templomába hívta, ott megdorgálta őket és a lelkükre beszélt. Végül is visszamentek a színházba, ahol megtapsolták Othót, és a lovagokkal versenyre keltek a férfiú dicséretében és tiszteletében.

14. Catilina és összeesküvő-társai eleinte bátortalanok és félénkek voltak, de aztán bizakodóbbá váltak. Összejöveteleket tartottak és biztatták egymást, hogy merészebbnek kell lenniük a cselekvésben, míg Pompeius meg nem érkezik, mert az a hír járja, hogy útban van hazafelé hadseregével. Különösen Sulla régi katonái sürgették Catilinát. Ezek mindenfelé szétszéledtek Itáliában, de legnagyobb részük, közöttük a legharcrakészebbek, az etruszk városokban telepedtek meg. Egyre csak szabad prédáról, könnyen megszerezhető kincsekről álmodoztak. Vezérükkel, Manliusszal, aki Sulla egyik legkiválóbb katonája volt, Catilina körül csoportosultak, és a consulválasztáson megjelentek Rómában. Catilina ugyanis újból pályázott a consuli tisztségre, és a választások napjának zűrzavara közepette készült Cicerót megölni. Maguk az istenek is földrengésekkel, villámcsapásokkal és más csodajelekkel jelezték ezeket az eseményeket. Cicero megbízható jelentéseket kapott embereitől, de nem elegendőt olyan közismert és nagy hatalmú férfiú elítéltetésére, mint Catilina. Ezért Cicero elhalasztotta a választás napját, a senatus elé idézte Catilinát, és felelősségre vonta a róla keringő hírekért. Catilina, gondolván, hogy a senatorok között sokan vannak, akik alig várják az új helyzetet és különben is fitogtatni akarta bátorságát összeesküvő-társai előtt, őrültségében így felelt Cicero kérdéseire: „Mi rosszat teszek én akkor, ha látom, hogy két test közül az egyik gyenge és sovány, de feje van, a másik pedig nagy és erős, de nincs feje, és én fejet akarok rá tenni.” Catilina talányos szavaival a senatusra és a népre tett célzást, és ezért Cicero még jobban megijedt. Házából több előkelő barátja és nagyobb csoport fiatalember kíséretében felvértezetten ment le a Campus Martiusra. Vállán széthúzta tunicáját; így mutatta meg szántszándékkal páncélingét - ezzel is jelezve a személyét fenyegető veszedelmet. A felháborodott nép felsorakozott Cicero mögött. Catilinát újból megbuktatták a választáson, s Silanust és Murenát választották meg consulokká.

15. Nem sok idővel ezután Catilina Etruriában csapatokba szervezte haderejét. Közeledett a felkelés kezdetéül kitűzött időpont. Ekkor Cicerót a késő éjszakai órákban felkereste Marcus Crassus, Marcus Marcellus és Scipio Metellus, az akkori Róma legbefolyásosabb és legnagyobb tekintélyű emberei. Bekopogtattak az ajtón, felkeltették a kapust, és ráparancsoltak, hogy érkezésüket jelentse Cicerónak. A következő történt ugyanis: Vacsora után Crassusnak kapusa átadott néhány levelet, melyeket egy ismeretlen ember hozott. A levelek különböző címekre szóltak, az egyik névtelenül küldött levél pedig Crassusnak. Ő csak ezt az egy levelet olvasta el. Arról szólt, hogy Catilina parancsára rövidesen véres zavargások törnek ki, és javasolta, hogy titokban hagyja el Rómát. Crassus a többi levelet nem bontotta fel, hanem azonnal sietett velük Ciceróhoz, mert megdöbbent a szörnyűségtől, és tisztázni akarta magát minden gyanú alól, amelybe Catilinával való barátsága miatt kerülhetett.

Cicero fontolóra vette a hallottakat, és másnap reggel összehívta a senatust. Magával vitte és átadta a leveleket a címzetteknek, majd felszólította őket, olvassák fel hangosan. Mindegyik levél egyformán arról szólt, hogy a felkelés hamarosan kitör. Quintus Attius praetor ugyancsak jelentette, hogy felkelő bandák alakulnak Etruriában, és jelentették, hogy Manlius erős kézzel portyázik az ottani városok határain, és várja a Rómából érkező híreket. Ekkor a

senatus úgy határozott, hogy az intézkedés jogát a consulokra ruházza, ők pedig tegyenek meg minden tőlük telhetőt a rend fenntartására, az állam épségének megóvására. Ilyen határozatot a senatus csak a legritkább esetekben szokott hozni, és csak olyankor, ha nagy veszélytől kellett tartani.

16. Cicero a senatus által ráruházott hatalom birtokában a Román kívüli ügyek intézését Quintus Metellusra bízta, míg a város ügyeit maga irányította. Mindennap annyi ember őrizete mellett ment el hazulról, hogy amikor megjelent, kísérete szinte ellepte a forumot. Catilina elvesztette türelmét, és úgy döntött, elhagyja Rómát, s Manlius seregéhez megy. Előbb azonban meghagyta Marciusnak és Cethegusnak, hogy karddal felfegyverkezve menjenek reggel Cicero házába, mintegy üdvözlésére, majd támadjanak rá és végezzenek vele. Tervüket azonban egy Fulvia nevű előkelő hölgy Cicero tudomására hozta. Előző éjszaka felkereste Cicerót, és figyelmeztette, óvakodjék Cethegustól és társaitól. Kora reggel valóban megjelentek, de mivel nem engedték be őket, hangosan méltatlankodtak a kapu előtt és ezzel még gyanúsabbá tették magukat.

Később Cicero elhagyta a házat, és összehívta a senatust Sztésziosz Zeusz, vagy mint a rómaiak mondják, Iuppiter Stator templomába, amely a Via Sacrának a Palatinusra vezető szakaszán áll. Catilina is eljött a senatorokkal együtt, hogy védekezzen. A senatorok közül senki nem akart mellé leülni, sőt felkeltek helyükről és otthagyták, mikor pedig beszélni kezdett, lehurrogták. Utolsónak Cicero beszélt, és felszólította Catilinát, hagyja el Rómát. Szükséges, mondotta, hogy őt, aki szavakkal intézi az állam ügyeit, és Catilinát, aki ezt fegyverekre támaszkodva akarja tenni, a város falai válasszák el egymástól. Így Catilina háromszáz fegyveres híve kíséretében azonnal elhagyta a várost. Vesszőnyalábokat és bárdokat vitetett maga előtt, mintha máris övé volna a közhatalom, jelvényeket és zászlókat lobogtatott és Manliushoz tartott. Mintegy húszezer embert összegyűjtve sorban felkereste a városokat, és izgatott meg lázított, így a polgárháború nyíltan kitört, és Antoniust bízták meg a leverésével.

17. Catilina Rómában maradt züllött híveit Cornelius Lentulus, melléknevén Sura szervezte meg és gyűjtötte maga köré. Ő előkelő családból származott, de tisztességtelen életet folytatott, és kicsapongásai miatt már korábban kizárták a senatusból. Ekkor praetori tisztséget töltött be másodízben, mint ahogy ezt mások is megteszik, ha vissza akarják szerezni a senatori rangjukat. A Sura nevet állítólag a következő okból kapta: Még Sulla idejében hatalmas közpénzeket pocsékolt és pazarolt el mint quaestor. Ezzel magára vonta Sulla haragját, aki felszólította, hogy adjon ügyeiről számot a senatus előtt. Lentulus megjelent a senatus ülésén, de igen nyeglén és fölényes hangon kijelentette, hogy elszámolni ugyan nem tud, de felajánlhatja lábszárát, ahogyan a gyerekek szokták, ha labdajáték közben hibáznak. Innen maradt rajta a Sura név: latin nyelven ugyanis a *sura* szó lábszárat jelent. Más alkalommal bíróság elé állították, és miután a bírák közül néhányat megvesztegetett, két szavazattal felmentették. Erre kijelentette, hogy pazarlás volt az egyik bírónak adott összeg, mert elég lett volna, ha egy szavazattal felmentik.

Ilyen ember volt Lentulus, akit ez alkalommal Catilina bujtott fel. Hiú reményét még tovább szították a hamis jósok és varázslók, akik állítólagos Sibylla-könyvekből vett jóslatokat és jövendöléseket hitettek el vele; eszerint a végzet úgy rendelte, hogy Rómában három Cornelius viseljen fő hatalmat. Ezek közül kettő, Cinna és Sulla már eleget tett ennek, és most harmadik Corneliusként neki nyújtja az istenség a fő hatalmat; teljes erővel meg kell ragadnia ezt a lehetőséget, és nem szabad elmulasztania az alkalmat, mint Catilina tette habozásával.

18. Lentulusék terve jelentékeny és figyelemre méltó volt. Elhatározták, hogy a senatorokat mind egy szálig legyilkolják, és a polgárok közül is megölnek, akit tudnak, továbbá felgyújtják a várost, és Pompeius gyermekein kívül senkinek nem kímélik az életét. De még a

gyermekeket is túszokként kell kézre keríteni és őrizni, hogy így biztosíthassák a megegyezést Pompeiusszal. Elterjedt ugyanis a híre, és mindenki biztosra vette, hogy a keleti hadjáratáról visszatérő Pompeius hamarosan megérkezik Rómába. A zendülés időpontjául a Saturnalia ünnepének egyik éjszakáját jelölték ki; fegyvereket, ként és kócot gyűjtöttek össze és rejtettek el Cethegus házában. Száz embert szedtek össze, hogy Róma különböző pontjain gyújtogassanak, és így a város egyszerre kezdjen égni mindenfelé. Másokra azt a szerepet osztották, hogy vágják el a vízvezetéket, és öljenek meg mindenkit, aki vízért megy.

Ezekben a napokban történetesen Rómában tartózkodott az allobroxok két követe. Ez a néptörzs akkortájt különösen mostoha viszonyok közé került, és rossz sorsukért a rómaiak uralmát okolták. Lentulus és emberei úgy gondolták, az allobroxokat jól felhasználhatják, hogy általuk zendülést támasszanak Galliában is, és ezért a követeket beavatták az összeesküvésbe. Az allobrox nép senatusához és Catilinához címzett leveleket bíztak rájuk. Az előbbinek megígérték, hogy felszabadítják őket, Catilinának pedig azt ajánlották, szabadítsa fel a rabszolgákat, úgy vonuljon Róma ellen. A követek mellé kísérőül egy Titus nevű krotóni férfit adtak, hogy vezesse el őket Catilinához, és a leveleket is ő vitte magával.

Az összeesküvők meggondolatlan emberek voltak, idejük legnagyobb részét ivással és nőkkel mulatozva töltötték. Cicero fáradhatatlan gonddal és józan számítással nyomon követte minden lépésüket. Sok embere volt, aki figyelte az összeesküvők dolgait, és kémkedett neki. Többekkel, akik színleg csatlakoztak az összeesküvőkhöz, bizalmas és titkos kapcsolatot tartott fenn. Így tudomást szerzett róla, hogy az idegen követekkel is tárgyalnak. Egyik éjjel lesbe állított embereivel elfogatta a krotónit és a leveleket. Ebben titokban segítettek neki az allobroxok is.

19. Cicero kora reggel egybehívta a senatust Concordia templomába, felolvasta a leveleket, és kihallgatta a feljelentőket. A gyűlésen Iunius Silanus felszólalt; és elmondta, hogy többen hallották, mikor Cethegus kijelentette, három consuli és négy praetori rangú személyt készültek megölni. Piso, volt consul hasonlókat mondott el; az egyik praetort, Caius Sulpiciust elküldték Cethegus házába, ahol nagy mennyiségű lándzsán és más fegyveren kívül igen sok frissen köszörült kardot és tőrt találtak. Végül a senatus büntetlenséget szavazott meg a krotóninak, ha mindent bevall, majd Lentulust bűnösnek nyilvánították, és megfosztották praetori tisztségétől. Lentulus levetette bíborszegélyű tógáját, és az alkalomhoz méltó öltözetben távozott a gyűlésről. Később társaival együtt megbilincseletlenül őrizetbe vették őket és átadták a praetoroknak.

Ekkorra már beesteledett, és nagy tömeg várakozott. Cicero kijött a senatus üléséről és elmondta a polgároknak, miről tárgyaltak. Utána nagy kísérettel egyik szomszédos barátja házába mentek, mivel saját házában a nők azt az istennőt ünnepelték titkos szertartásokkal, akit a rómaiak Bona Deának, a görögök pedig Güneikeiának, a nők istennőjének neveznek. Ennek az istennőnek minden évben áldozatokat mutat be a consul házában a consul felesége vagy anyja a Vesta-szüzek jelenlétében. Ezért ment Cicero barátja házába; ekkor már csak néhány híve maradt vele, és azt fontolgatta, milyen további lépéseket tegyen az összeesküvők ellen. A végső, az ekkora bűnökhöz méltó büntetéstől óvakodott, de habozott, részben mert természeténél fogva szelíd lelkű ember volt, de meg azért is, hogy gondolhassák, hogy visszaél hatalmával, és túlzott szigorúsággal bánik el a legjobb családból való emberekkel, akiknek méghozzá befolyásos barátaik is élnek Rómában. De ha engedékenységet mutat, újabb veszélyekkel kell számolnia. Nem nyugszanak azok meg akkor sem, ha a halálnál enyhébb büntetést szabnak ki rájuk, hanem féktelen vakmerőségre vetemednek, mert régi elvetemültségükhöz új düh járul, őt pedig férfiatlan és gyenge kezű ember számba veszik, annál is inkább, mert sokan úgysem tartják valami bátornak.

20. Mialatt Cicero ezen töprengett, az áldozatot bemutató asszonyok különös jelenségeket láttak. A tűz az oltáron már kialvóban volt, amikor a hamuból és az elhamvadt fakérgekből fényes lángoszlop tört fel. Ez a látvány a többi asszonyt megdöbbentette, de a Vesta-szüzek szóltak Terentiának, Cicero feleségének, menjen azonnal férjéhez és mondja meg neki, hogy a haza javára cselekedjék úgy, miként elhatározta, mert az istennő ezt a nagy fényt Cicero biztonságának és dicsőségének jeleként küldte. Terentia nem volt sem félénk, sem bátortalan, inkább nagyon is becsvágyó asszony, és mint Cicerótól tudjuk, férjével szívesebben osztotta meg politikai, mint családi gondjait. Most is elbeszélte neki mindezt és bátorította az összeesküvők ellen. Testvére, Quintus is hasonlóképp biztatta, továbbá bölcselő barátja, Publius Nigidius is, akinek tanácsára Cicero politikai ügyekben mindig szívesen hallgatott.

Másnap a senatusban arról folyt a vita, milyen büntetéssel sújtsák az összeesküvőket. Elsőnek Silanus véleményét kérdezték meg: ő kijelentette, vigyék az összeesküvőket tömlöcbe, és ott hajtsák végre rajtuk a legszigorúbb ítéletet. Véleményéhez csatlakoztak az utána felszólaló senatorok is, míg végül Caius Caesarra, a későbbi dictatorra került a sor. Caesar akkor még fiatal ember volt, politikai pályája legkezdetén állt. De politikai tetteivel már akkor elindult azon az úton, mely Róma államformáját egyeduralommá változtatta. Mások ebből még nem sejtettek semmit, de Cicero már akkor erősen gyanakodott rá, bár kétségbevonhatatlan bizonyítékai nem voltak. Mégis sokan azt állítják, hogy ez alkalommal Caesar a letartóztatáshoz közel volt, de megmenekült. Mások szerint Cicero szemet hunyt és szántszándékkal nem vett tudomást a Caesar elleni feljelentésekről, mert félt Caesar barátaitól és befolyásától. Mindenki tudta, inkább azok segítették volna Caesar megmenekülését, mint Caesar az ő büntetésüket.

21. Amikor Caesarra került a sor, hogy véleményét elmondja, felkelt helyéről és azt javasolta, hogy az összeesküvőket ne ítéljék halálra, hanem kobozzák el javaikat és szállítsák el őket valamelyik itáliai városba, amelyet Cicero jónak vél; ott maradjanak bilincsbe verve mindaddig, míg be nem fejezik a Catilina ellen folytatott háborút. Javaslata értelmes volt, a szónok pedig nagy hatású előadó, ezért Cicero is nagy jelentőséget tulajdonított neki. Mikor ugyanis felszólalt a vitában, a dolgot mindkét fél szempontjából fontolóra vette, és érveit hol az egyik, hol a másik, Caesar által képviselt szempont szerint csoportosította. Barátai is mindinkább a második javaslat mellé álltak, mivel azt gondolták, Caesar javaslata Cicerónak is jobban megfelel, mert így utólag bizonyosan kevésbé támadják, mintha halálra ítélteti az összeesküvőket. Maga Silanus is megváltoztatta álláspontját, és mintegy mentegetőzve kifejtette, hogy ő valójában nem is halálbüntetésre gondolt, mert római senator esetében a „legsúlyosabb” büntetésen, természetesen, börtönt kell érteni.

Caesar javaslata ellen elsőnek Lutatius Catulus szólalt fel. Utána következett Cato, aki szenvedélyes hangú beszédében meggyanúsította Caesart is, és olyan dühre és haragra gerjesztette a senatorokat, hogy megszavazták a halálbüntetést. A vagyonelkobzás kimondását Caesar ellenezte: kifejtette, hogy méltánytalan volna, ha javaslatából csak a legszigorúbb rendszabályt tartanák meg és elvetnék enyhe, emberies részleteit. Mikor a senatorok közül sokan tovább erőltették a dolgot, Caesar a néptribunusokhoz folyamodott, de azok nem hallgattak rá. Végül is Cicero engedett, és visszavonta az ítéletből a vagyonelkobzásról intézkedő részt.

22. Cicero ekkor a senatorok kíséretében elindult az elítéltekért. Az összeesküvőket nem egy helyen tartották őrizetben, hanem több praetornál. Először Lentulusért mentek fel a Palatinusra, és onnan vezették a Via Sacrán le a forumra. A legkiválóbb férfiak fegyveresen vették körül a consult, és a nép döbbenten nézte végig az eseményeket és csendben vonult, a fiatalok pedig félve és csodálkozva mindezt az előkelőek hatalmának megmentésére rendezett ősi szertartásnak tekintették. Cicero átment a forumon a börtön épületéhez, átadta Lentulust a hóhérnak, és megparancsolta neki, hogy hajtsa végre az ítéletet. Aztán Cethegus következett,

majd sorban a többieket vezették oda és kivégezték. Amikor Cicero látta, hogy a forumon körös-körül csoportokba verődve olyan emberek ácsorogtak, akik be voltak avatva az összeesküvésbe, és nem lévén tisztában a történtekkel, várták, hogy besötétedjék, s még mindig azt remélték, hogy vezetőiket élve kiszabadíthatják, Cicero nagy hangon odakiáltott nekik: „Éltek!" Így szokták ugyanis a rómaiak a halált jelezni, ha a baljóslatú szót, a halált, nem kívánják kimondani.

Közben leszállt az este, s Cicero a forumon át elindult háza felé. A polgárok most már nem csendben-rendben kísérték, hanem hangos kiáltásokkal fogadták, amerre csak elhaladt. A haza megmentőjének és alapítójának nevezték; a házak kapujába kitett fáklyákkal és lámpákkal az utcákat is kivilágították. Az asszonyok a házak tetejéről világítottak ünneplésére, de látni is akarták, mint tér vissza házába Róma legnagyobb embereinek fényes kíséretében. A kísérők nagy része távoli hadjáratokban győzve diadalmenetben tért haza, és nagy terjedelmű földekkel gazdagította a birodalmat, és távoli tengereket hódított meg. A díszmenetben megvallották egymásnak, hogy bár a római nép sok hadvezérnek és praetornak tartozik hálával a gazdag zsákmányért és a hatalom megszerzéséért, de biztonságukért és jólétükért egyedül Cicerónak, aki olyan félelmetes veszélyt hárított el a fejük felől. Nem is az összeesküvés elfojtása és az összeesküvők megbüntetése miatt csodálták annyira, hanem azért, mert ezt a minden másnál nagyobb zendülést igen kevés erőszakkal, zavar vagy lázongás nélkül elfojtotta. Catilinát ugyanis hívei legnagyobbrészt cserbenhagyták, mihelyt Lentulus és Cethegus sorsáról értesültek; mikor aztán Catilina megmaradt haderejével megütközött Antoniusszal, maga is elpusztult és hadserege is.

23. Mégis akadt, aki kész volt Cicerót támadni tettéért, s piszkálták. Vezérük Caesar volt, akit a következő évre praetorrá, továbbá Metellus és Bestia, akiket pedig néptribunusokká választottak. Hivatalba lépésükkor Cicerónak néhány napja volt még hátra a consulságból, és ők megakadályozták, hogy beszéljen a néphez. Hivatali padjukat feltették a szónoki emelvényre és nem eresztették fel és nem hagyták beszélni. De felszólították, hogy ha akarja, leteheti a hivatal lejártakor szokásos esküt, utána azonban nyomban el kellett hagynia a szónoki emelvényt. Cicero erre felment a szónoki székre, hogy az esküt letegye. Mikor csend támadt körülötte, nem a megszokott eskümintát mondta el, hanem újszerűen, a maga ügyében fogalmazott szöveggel, hogy megmentette hazáját, és megőrizte hatalmát, és a nép utána mondta az eskü szavait. Ezzel még inkább felingerelte Caesart és a néptribunusokat, és most már újabb nehézséget okoztak és törvényjavaslatot terjesztettek elő Pompeiusnak és hadseregének visszahívására, hogy megdöntsék Cicero uralmát. Cicerónak és egész Rómának nagy segítségére volt akkor néptribunusi tisztségében Cato. Bár hivatali hatalma ugyanakkora, de befolyása annál nagyobb volt, és így mesterkedéseikkel szembeszállt és könnyűszerrel meghiúsította további cselszövényeiket. Egyik népgyűlési beszédében annyira dicsőítette Cicero consulságát, hogy az addig legnagyobb tiszteletet szavazták meg neki és a haza atyjának nevezték. Úgy látszik, első ízben Cicerót tüntették ki ezzel a címmel, melyet Cato használt az imént említett népgyűlési beszédében.

24. Ebben az időben Ciceróé volt a legnagyobb hatalom Rómában. Azonban sok ember szemében ellenszenvessé vált, de nem rossz cselekedeteivel, hanem mert az emberek belefáradtak, hogy folyton dicséri és magasztalja magát. Nem múlt el senatusi ülés, népgyűlés vagy bírósági tárgyalás anélkül, hogy ne hallották volna Catilina és Lentulus történetét. Könyveit és emlékiratait teletömte a maga dicséretével; ilyenkor egyébként oly kellemes és lenyűgöző beszédmodora is fárasztóvá és unalmassá vált hallgatósága előtt. Nem tudott ettől a szokástól szabadulni, mintha valósággal rossz végzete lett volna. És mégis, bár határtalan becsvágy volt benne, másokat nem tudott irigyelni. Írásai mutatják, mennyire nem irigyelte a dicséretet elődeitől és kortársaitól. Több ilyen értelmű nyilatkozata maradt ránk. Így többek

között Arisztotelészt áradó aranyfolyamnak nevezte. Platón párbeszédeiről pedig azt mondotta, hogy ha Zeusz emberi nyelven szólna, így beszélne. Theophrasztoszt lelke gyönyörűségének szokta nevezni, és mikor megkérdezték tőle, hogy Démoszthenésznek melyik beszédét szereti legjobban, azt felelte, a leghosszabbikat. Mégis, akik Démoszthenészt szeretnék kisajátítani, rossz néven veszik Cicerótól egyik barátjához írt levelében tett megjegyzését, mely szerint Démoszthenész mintha elszunyókált volna egyes beszédeiben. Megfeledkeznek azonban azokról a lelkes és csodáló dicséretekről, amelyekkel Cicero állandóan magasztalja Démoszthenészt, és hogy Antonius ellen tartott beszédeit, melyekre a legnagyobb gondot fordította, philippikáknak nevezte.

Nem volt korának olyan híres szónoka és bölcselője, kinek dicsősége ne növekedett volna, ha Cicero jóindulatúan írt vagy beszélt róla. Mikor már Caesar volt hatalmon, tőle szerezte meg a római polgárjogot Kratipposz peripatetikus bölcselőnek; az Areioszpagosz tanácsánál pedig kieszközölte, hogy Athénban telepedhessen le és taníthassa az ifjakat, mert ez csak a város díszére válik. Több levelet írt Héródésznak és tulajdon fiának is. Emennek azt ajánlja, hogy Kratipposztól tanuljon bölcseletet. De Gorgiaszt, a szónokot azzal vádolja, hogy élvezethajhászatra és részegeskedésre csábítja fiát, és ezért megtiltja neki, hogy társaságát keresse. Ez szinte az egyetlen görögül írt levele, a másik a büzantioni Pelopszhoz szól; mindkét levél hangja ingerült. Gorgiasz esetében ez indokolt is, ha valóban olyan semmirekellő ember és megbízhatatlan jellem volt, mint a levélből kitűnik, de Pelopszot kicsinyesen szidja, amiért nem eszközölt ki részére a büzantioniaknál valami kitüntető szavazatot.

25. Mindez becsvágyával magyarázható, valamint az is, hogy ékesszólásának hatalmával visszaélve gyakran túllépte az illendőség határait. Így, amikor Munatiust védte, és az nem sokkal felmentése után perbe fogta Cicero barátját, Sabinust, Cicero dühödten kifakadt, és így szólt: „Talán magadnak köszönheted felmentésedet, Munatius? Nem én borítottam fényes nappal sötétet a bíróságra?” Egyszer a szószékről magasztalta Marcus Crassus érdemeit, és sikert aratott. Alig néhány nap múlva azonban egy másik beszédben élesen megtámadta, mire Crassus így szólt hozzá: „Nemde ugyanerről a helyről nemrégiben még a dicséretemet zengted?” „Valóban, így van - felelt rá Cicero -, de gyakoroltam magamat, hogyan lehet érdemtelen ügyben beszédet tartani.” Más alkalommal Crassus arról beszélt, hogy egyetlen Crassus sem élt meg hatvan évnél többet Rómában, később azonban tagadta, és felkiáltott: „Hogyan is juthatott volna ilyesmi eszembe?” „Hidd el - mondta erre Cicero -, a rómaiak szívesen hallják ezt, és te csak a nép kegyét kerested vele.”

Crassusnak tetszett az a sztoikus mondás, hogy a jó ember gazdag. Erre Cicero megjegyezte: „Nem tudom, nem inkább az a mondásuk tetszik-e neked, hogy minden a bölcsé.” Crassusról ugyanis közismert volt kapzsisága. Egyik fia állítólag feltűnően hasonlított egy Axiosz nevű emberre, és ezért a fiú anyját azzal gyanúsították, hogy Axiosszal viszonya volt. Crassusnak ez a fia felszólalt a senatusban, és beszéde mindenkinek nagyon tetszett. Mikor megkérdezték Cicerót, mi a véleménye a szónokról, görögül felelt: *Axiosz Krasszu*, tehát azt, hogy méltó Crassushoz.

26. Crassus Szíriába készülődve, inkább barátként, mint ellenségként szeretett volna elválni Cicerótól, és ezért közölte vele, hogy szívesen vacsorázna nála. Cicero készséggel fogadta. Néhány nappal később több barátja szólt neki, hogy béküljön ki és barátkozzon Vatiniusszal, akivel szintén ellenséges viszonyban állt. Cicero ekkor megkérdezte: „Csak nem akar Vatinius is nálam vacsorázni?”

Így bánt Crassusszal. Vatiniusnak daganatok lepték el a nyakát, és Cicero egyik beszédében „dagályos” szónoknak nevezte. Más alkalommal azt hallotta, hogy Vatinius meghalt, majd mikor a hír valótlannak bizonyult, és megtudta, hogy él, így szólt: „Haljon meg gonoszul akkor az a gonosz, aki hazudott.”

Caesar egyszer javaslatot szavazott meg a senatusban, hogy a Campaniában levő földeket osszák ki katonái között; javaslatát a senatorok közül sokan ellenezték, és Lucius Gellius, az egyik legöregebb senator, kijelentette, hogy amíg ő él, ez meg nem történhetik. „Várjunk hát - mondta Cicero -, hiszen Gellius nem kér hosszú haladékot."

Egy Octavius nevű emberről úgy tudták, hogy libüai származású. Egyik bírósági tárgyaláson panaszkodott, hogy nem hallja, mit mond Cicero. „Furcsa, pedig a füled tudtommal ki van fúrva" - szólt hozzá Cicero.

Metellus Nepos szemére hányta, hogy több ember vesztét okozta tanúskodásával, mint ahányat védőként megmentett. „Elismerem - mondta erre Cicero -, hogy a szavahihetőségemben jobban megbízhatsz, mint szónoki képességemben."

Egy ifjút azzal gyanúsítottak, hogy mérgezett süteményt etetett meg atyjával. Az ifjú szemtelenül szidalmazni kezdte Cicerót, aki erre megjegyezte: „A szitkokat szívesebben fogadom el, mintha nekem is süteményt adnál."

Publius Sextius egyik perében védőnek fogadta Cicerót és még több ügyvédet is, de a bíróságon mindenáron maga akart beszélni, és senkit nem engedett szóhoz jutni. Már-már nyilvánvaló volt, hogy felmentik, és a bírák éppen szavazni készültek, mikor Cicero megszólalt: „Használd ki még ma az alkalmat, Sextius, holnap úgyis magánember leszel."[63]

Publius Cotta mindenáron jogtudós szeretett volna lenni, de nem volt hozzá sem tudása, sem tehetsége. Mikor Cicero egy perben tanúként idéztette meg, folyton azt hangoztatta, hogy nem tud semmit. „Talán bizony azt hiszed, jogi dolgokról kérdezlek" - mondta neki Cicero.

Metellus Nepos vita hevében ismételten megkérdezte Cicerótól: „Ki az apád?" „Ezt a kérdést - vágott vissza Cicero - anyád elég fogas kérdéssé tette neked." Mindenki jól ismerte ugyanis Nepos anyjának laza erkölcseit. Nepos egyébként igen állhatatlan jellemű ember volt. Egy alkalommal néptribunusi hivatalát minden ok nélkül elhagyta, és elutazott Szíriába Pompeiushoz, majd ugyancsak minden ok nélkül hazatért. Mikor tanítója, Philagrosz meghalt, túlzott pompával temettette el, és síremlékére egy kőből faragott hollót tétetett. Cicero erre megjegyezte: „Bölcsen cselekedtél, Nepos, hiszen mestered inkább repülni, mint beszélni tanított."

Marcus Appius egyik perbeszédét azzal kezdte, hogy barátja arra kérte, szóljon gondosan, ékesszólással és hűséggel. „Hogyan lehettél olyan kegyetlen - mondta neki Cicero -, hogy egy szikrányit sem mutattál beszédedben abból, amire barátod megkért?"

27. Az ügyvédi mesterséghez hozzátartozik, hogy a szónok csípős és tréfás megjegyzéseket szórjon ellenségeire és perbeli ellenfeleire. Cicero különösképpen szívesen támadott meg bárkit azért, hogy nevetségessé tegye, amivel gyakran meggyűlöltette magát. Ízelítőül elmondok néhány esetet.

Marcus Aquiniusnak két száműzött veje volt, és ezért Adrasztosznak nevezte. Mikor a részeges Lucius Cotta volt az egyik censor, és Cicero éppen consulságra pályázott, megszomjazott, és körülálló barátaitól vizet kért. Ivott, aztán így szólt: „Most félhettek, hogy a censor haragjával sújt le rám, mert vizet ittam."

Egyszer Voconiusszal találkozott három feltűnően csúnya leánya társaságában, és máris idézte a verset:

Nem kérdve Phoiboszt, nemzett egykor gyermeket.[64]

Marcus Gellius senatorról mindenki tudta, hogy rabszolga fiaként született. Egyszer néhány iratot harsány hangon olvasott fel a senatusban. „Ne csodálkozzatok rajta - mondta Cicero -, az apja még kikiáltó volt."

Faustus, Sulla fia, aki egyeduralkodó volt Rómában és sok embert proskribáltatott, eltékozolta vagyonát, és eladósodván, árverési hirdetményt tett közzé. Cicero mondta, hogy ez a hirdetmény jobban tetszik neki, mint az apjáé.

28. Cicerót ilyen dolgok miatt sokan meggyűlölték; különösképpen Clodius és hívei fogtak össze ellene a következő okból: Clodius előkelő családból származott, és még egészen fiatal, de igen elszánt és önhitt ember volt. Beleszeretett Pompeiába, Caesar feleségébe, és egy éjszaka fuvoláslánynak öltözve Caesar házába lopózott. A nők ezen az éjszakán tartották a titkos áldozati ünnepséget, melyen férfi nem lehetett jelen, és nem is volt senki férfi a házban. Clodius mint gyerekifjú nem viselt szakállt; így remélte, hogy nem ismerik fel, és észrevétlenül eljuthat Pompeiához. De jött az éjszaka, a nagy ház zegzugos folyosóin eltévedt; Caesar anyjának, Aureliának egyik szolgálóleánya meglátta, amint járkál, és megkérdezte tőle, hogy hívják. Mivel kénytelen volt megszólalni, azt mondta, hogy Pompeia Habra nevű komornáját keresi. A szolgáló azonban észrevette a hangján, hogy nem nő; sikoltozni kezdett, és odahívta az asszonyokat. Bezárták a kijárati ajtókat, és minden helyiséget átkutattak, míg rá nem bukkantak Clodiusra: annak a szolgálónak a szobájában lapult, aki beengedte a házba. A botrány következtében Caesar elvált Pompeiától, majd szentségtörés címén bírói eljárást indíttatott Clodius ellen.

29. Cicero barátja volt Clodiusnak, aki a Catilina-féle összeesküvés idején lelkesen segítségére sietett, és testőri szolgálatot teljesített körülötte. Mégis, mikor Clodius védekezve azt állította, hogy a kérdéses napon nem Rómában, hanem legtávolabbi vidéki birtokán tartózkodott, Cicero tanúvallomást tett ellene, és elmondotta, hogy Clodius ugyanazon a napon nála járt, és különféle ügyekben tárgyalt vele. Valóban ez történt; de Cicero valószínűleg nem is az igazság kedvéért tanúskodott így, hanem inkább igazolni akarta magát felesége, Terentia előtt, aki ellenségének tartotta Clodiust nővére, Clodia miatt, aki feleségül akart menni Ciceróhoz, és tervét egy Tullus nevű tarentumi férfi segítségével akarta megvalósítani, aki bizalmas jó barátja volt Cicerónak. Terentia gyanúját az keltette fel, hogy Tullus állandóan látogatta Clodia házát a szomszédságukban. Terentia erélyes volt, úgy bánt Ciceróval, ahogy neki tetszett, rábírta, hogy csatlakozzék Clodius támadóihoz, és tanúskodjék ellene. Ugyanakkor sok nagy tekintélyű és tisztes polgár tanúskodott Clodius ellen, s hamis esküvel, csalással, vesztegetéssel és tisztességes nők elcsábításával vádolták őt.

Lucullus rabszolganőket idéztetett meg tanúnak; ezek azt vallották, hogy Clodius viszonyt kezdett legfiatalabb húgával, mikor az már Lucullus felesége volt. De azt beszélték, hogy tiltott viszonyt folytatott másik két húgával is; ezek közül Tertia Marcius Rex, Clodia pedig Metellus Celer felesége volt. Ezt a Clodiát hívták Quadrantiának, mert egyik szeretője ezüstpénz helyett *quadrans*-ot, így nevezik ugyanis a legkisebb rézpénzt, tett erszényébe, és azt küldte el neki. Clodiust főként ez a húga hozta rossz hírbe. A köznép azonban mégis egyhangúan szembefordult Clodius vádlóival és azokkal, akik ellene tanúskodtak. A bírák megrémültek és fegyveres őröket állítottak körbe, és legtöbbjük a szavazáshoz használt viasztáblákat olvashatatlan írással nyújtotta be. A többség mégis Clodius felmentése mellett volt, de volt ebben, mint mondják, némi megvesztegetés is. Ez késztette Catulust arra, hogy a bírákkal találkozván, ezt mondja: „Jól tettétek, hogy biztonsági őrséget állítottatok fel, hiszen joggal félhettetek, hogy valaki kiemeli zsebetekből a pénzt." Mikor Clodius azt mondta Cicerónak, hogy a bírák nem adtak hitelt vallomásának, így felelt: „Az igazság az, hogy

huszonöt bíró nekem hitt, mert ellened szavazott, a többi harminc pedig nem hitt neked, mert addig nem mentettek fel, míg a pénzedet meg nem kapták."

Caesart is megidézte a bíróság, de ő nem volt hajlandó tanúskodni Clodius ellen. Azt mondta, nem azért vált el feleségétől, mintha elhinné, hogy házasságtörést követett el, hanem mert Caesar feleségéhez nemcsak ilyen gyalázatos tett, hanem annak leghalványabb gyanúja is méltatlan.

30. Clodiust, miután megszabadult a veszélytől, néptribunussá választották; nyomban ezután támadni kezdte Cicerót, minden követ megmozgatott, és mindenkit felizgatott ellene. A tömegeket kedvező törvényekkel nyerte meg, a két consulnak pedig nagy provinciákat juttatott, Makedoniát Pisónak és Szíriát Gabiniusnak. A szegényebb rétegeket is megszervezte politikai tervei érdekében és felfegyverzett rabszolgákból alakított testőrséggel vette magát körül.

Róma három leghatalmasabb embere[65] ez idő tájt Crassus, Pompeius és Caesar volt. Crassus nyílt ellensége volt Cicerónak, Pompeius igyekezett jóban lenni mindkettővel, Caesar pedig éppen akkoriban készülődött Galliába hadseregével. Cicero megkísérelte megnyerni Caesart, bár nem nevezhette barátjának, sőt gyanússá tette magát előtte a Catilina-féle ügyben. Megkérte Caesart, hogy alvezérként vigye magával hadjáratába, és Caesar bele is egyezett. Mikor azonban Clodius látta, hogy Cicero felett mint néptribunusnak nem lesz többé hatalma, úgy tett, mintha békülni kívánna vele. Nézeteltérésükért Terentiát okolta, Ciceróról pedig mindig jóindulatúan emlékezett és tisztelettel beszélt, mintha gyűlöletet vagy haragot nem érezne iránta, és csak mérsékelten, barátian dorgálná. Clodius eloszlatta aggályait, úgyhogy Cicero le is mondta Caesarnál az alvezérséget. Rómát sem akarta elhagyni többé, sőt nyomban részt vett a közügyekben. Azonban Caesar megharagudott és Clodius pártját kezdte támogatni, és Pompeiust is elidegenítette Cicerótól. Sőt egyik népgyűlési beszédében Lentulus, Cethegus és társai bírósági tárgyalás nélkül végrehajtott kivégzését igazságtalan és törvénytelen eljárásnak minősítette. Ezen a címen most vádat emeltek Cicero ellen, és bíróság elé idézték.

Mikor Cicero érezte, hogy komoly veszély és üldözés fenyegeti, gyászruhát öltött, haját és szakállát megnövesztve járkált, hogy részvétet keltsen maga iránt a népben. De még a legszűkebb sikátorban is szembe találta magát Clodiusszal, aki pimasz, arcátlan alakokkal vette magát körül. Ezek hangosan gúnyt űztek Cicero ruhájából és viselkedéséből, sőt nemegyszer sárral és kődarabokkal is megdobálták, hogy akadályozzák a nép részvétének a felkeltésében.

31. A lovagrend tagjai Cicero iránti rokonszenvből, csaknem kivétel nélkül, maguk is mind gyászruhát öltöttek; legalább húszezer hosszúra növesztett hajú fiatalember kísérte, hogy felkeltsék iránta a nép részvétét. Később összeült a senatus, hogy határozatilag kimondja, öltsön gyászt az egész nép. Ezt a javaslatot ellenezték a consulok, Clodius pedig fegyveres bandájával körülvette a senatus épületét. Erre sok senator kirohant az utcára, megszaggatta ruháját és hangosan jajveszékelt. De a látvány nem keltett sem részvétet, sem szánalmat. Cicerónak száműzetésbe kellett mennie, vagy fegyveres erővel kellett eldöntenie a vitát maga és Clodius között.

Cicero ekkor Pompeiushoz fordult segítségért, de ő tudatosan volt távol és az Albai-dombokon, vidéki birtokán tartózkodott. Cicero először vejét, Pisót küldte el hozzá kérésével, majd később személyesen is felkereste. Mikor azonban Pompeiusnak jelentették megérkezését, nem tudta rászánni magát, hogy találkozzanak. Nagyon restelkedett, mert Cicero az ő érdekében nagy küzdelmeket vívott és nagy politikai szolgálatokat tett. De most mint Caesar veje, Caesar kérésére elárulta régi kötelezettségét, és az egyik mellékajtón kiosonva, valósággal elfutott, hogy ne kelljen Ciceróval találkoznia.

Mikor Pompeius árulása folytán Cicero védtelenül maradt, a consulokhoz fordult segítségért. Gabinius, mint mindig, elutasító volt, de Piso megértőbb hangon beszélt vele. Azt tanácsolta, álljon félre, térjen ki Clodius erőszakos fellépése elől, nyugodjék bele, hogy a helyzet megváltozott, és legyen ismét a haza megmentője, mert Clodius miatt most ismét sok viszálykodástól és bajtól kell tartani.

Cicero erre a válaszra barátaival tanácskozott. Lucullus biztatta, hogy maradjon, mert végezetül ő marad felül; mások azonban azt tanácsolták neki, hogy távozzék. Azt mondták, ha majd a nép beleun Clodius eszeveszett őrültségeibe, hamarosan kívánni fogja visszatérését. Cicero úgy döntött, hogy ezt a tanácsot fogadja meg. Előbb azonban régi Minerva-szobrát, melyet otthon nagy tiszteletben részesített, felvitte a Capitoliumra, és ezzel a felirattal ajánlotta fel: „Minervának, Róma védőjének." Ezután barátai kíséretében az éjszakai órákban titokban elhagyta Rómát, és gyalogszerrel elindult Lucanián át Szicíliába.

32. Mihelyt híre ment, hogy Cicero elhagyta Rómát, Clodius száműzetést kimondó határozatot hozatott ellene. Rendeletet tett közzé, amely eltiltotta tűztől és víztől, és megtiltotta, hogy Itália területén ötszáz mérföldnyi körzetben szállást adjanak neki. A rendelettel azonban úgyszólván senki nem törődött; mindenki a legnagyobb tisztelettel bánt továbbra is Ciceróval, szívesen fogadták és egyik városból a másikba kísérték. Csak Hipponiumban, vagy ahogyan most nevezik, Vibóban történt, hogy egy Vibius nevű szicíliai ember, bár valamikor komoly hasznot húzott Cicero barátságából, mert consulsága idején a mesteremberek felügyelőjévé nevezte ki, nem volt hajlandó házába befogadni, hanem vidéki birtokára küldte. Caius Vergilius, Szicília akkori propraetora, aki pedig valamikor kihasználta Cicerót, levélben szólította föl, hogy tartsa magát távol Szicíliától. Cicero ekkor méltán elkeseredett, és Brundisium felé vette útját, ahonnan kedvező széllel Dürrhakhionba indult. De a szél megfordult a tengeren, így másnap visszatért, aztán újból elindult. Mikor megérkezett Dürrhakhionba és éppen készült partra szállni, mint mondják, földrengés és szökőár fogadta. A jósok ebből azt következtették, hogy száműzetése nem lesz tartós, mert ezek a jelenségek rendszerint gyors változás előjelei.

Sokan tanúsítottak jóakaratot iránta és meglátogatták; a görög városok egymással versengve küldték el hozzá tisztelgő küldöttségeiket. De Cicero mégis levert és vigasztalhatatlan volt, s mint valami csalódott szerelmes, tekintetét állandóan Itália felé fordította. Lélekben nem volt elég nagy, hogy balsorsán felülemelkedjék; jobban kétségbeesett, mint ahogy tanult, művelt ember létére elvárták tőle. Mintha bizony nem ő mondogatta volna mindig barátainak, hogy ne szónoknak, hanem bölcselőnek tekintsék, mert a bölcselet az ő igazi élethivatása, a szónoklatot csak politikai céljai eszközének tekinti. A közvélemény azonban képes rá, hogy az okot, mint valami színárnyalatot, lemossa a lélekről és a megszokás ereje révén közönséges érzelmeket tulajdonítson az államférfiaknak, hacsak valaki óvatosan nem úgy viseltetik a külvilággal szemben, hogy csak az ügyekkel foglalkozik és a velük járó érzelmekkel nem.

33. Clodius, miután elűzte Cicerót Itáliából, felgyújtatta vidéki villáit és római házát, és helyén templomot építtetett a Szabadság istennőjének. Egyéb vagyonát árverésen akarta eladatni, de bár nap nap után közzététette az árverési hirdetményt, senki nem akadt, aki megvásárolja. Clodius magatartásával rémületbe ejtette az előkelő embereket, de a köznépet, mely szívesen hajlik gőgös és féktelen cselekedetekre, magával ragadta. Végül is Clodius Pompeius ellen fordult, és gyalázni kezdte hadjárata idején tett egyes intézkedéseit. Mikor így tekintélyén csorba esett, Pompeius önmagát hibáztatta, hogy sorsára hagyta Cicerót. Megváltoztatta politikáját, és barátai segítségével mindent megtett, hogy Cicerót hazahívják. Clodius ellenezte ezt, a senatus azonban elhatározta, hogy semmilyen közügyben nem hoz határozatot, semmihez nem adja jóváhagyását, míg Cicerót haza nem hívják. Lentulus consulsága alatt a

lázongás annyira fokozódott, hogy a forumon a néptribunusokat megsebesítették, és Cicero testvére, Quintus is csak úgy menekült meg, hogy a holtak közt feküdt észrevétlenül. A nép hangulata most már kezdett megváltozni, és elsőként az egyik néptribunus, Annius Milo merészkedett odáig, hogy Clodiust erőszakoskodásai miatt bíróság elé állította. Ugyanekkor a rómaiak közül és a szomszédos városokból sokan Pompeius pártjára álltak. Támogatásukkal Pompeius fellépett és elűzte a forumról Clodiust, és megszavaztatta a polgárokat. A nép állítólag sohasem szavazott még ilyen egyhangúan. A senatus a néppel versenyre kelve köszönőleveleket küldött a városoknak, melyek száműzetése alatt befogadták Cicerót, egyben határozatilag kimondta, hogy állami költségen újjáépítteti Cicerónak Clodius által leromboltatott római házát és vidéki villáit.

Cicero tizenhat hónapig tartó száműzetés után tért haza. Akkora volt az öröm és a lelkesedés a városokban és az emberekben a viszontlátás fölött, hogy semmiképpen sem lehet túlzásnak nevezni, amit hazatéréséről később Cicero maga állított, hogy Itália vállán vitte Rómába.

Rómában örömest találkozott vele még Crassus is, aki száműzetése előtt ellensége volt, de most kibékült vele, hogy kedvére tegyen fiának, Publiusnak, aki, mint mondotta, rajongó híve volt Cicerónak.

34. Nem sokkal később Cicero felhasználta Clodius távollétét, és párthíveivel együtt felment a Capitoliumra. Ott leszaggatták, majd összetörték a táblákat, melyekre a tribunusi rendeleteket feljegyezték. Clodius emiatt panaszt tett Cicero ellen, ő azonban kijelentette, hogy Clodiust patrícius létére törvénytelenül választották meg néptribunusnak, és ezért egyetlen általa kibocsátott rendelet sem tekinthető érvényesnek. Cato bosszankodott és tiltakozott ez ellen, mert bár nem dicséri Clodiust, mégis veszedelmes és erőszakos eljárásnak tartja, hogy a senatus érvénytelenné tegye az általa hozott nagy fontosságú határozatokat és rendeleteket. Köztük volt többek között az ő ciprusi és büzantioni kormányzására vonatkozó határozat is. Ezért bizonyos elhidegülés következett be Cicero és Cato között, bár nem nyilvánosan, és a régi, szívélyes jó barátság ellanyhult közöttük.

35. Ezután történt, hogy Milo megölte Clodiust, és mikor gyilkosság vádjával bíróság elé állították, Cicerót kérte fel védőjének. Milo fontos személyiség volt, jól ismerték szenvedélyes természetét, és ezért a senatus joggal félt, hogy törvényszéki tárgyalása idején zavargások törnek majd ki a városban. Ezért megbízták Pompeiust, gondoskodjék a mostani és a következő bírósági tárgyalás napján a bírák és a város biztonságáról. Pompeius a tárgyalás előtti éjszakán katonáival megszállta a forumot környező magaslatokat. Milo tartott tőle, hogy Cicerót megzavarja a szokatlan látvány, és gyengébb védőbeszédet tart majd, ezért rábírta, hogy vitesse le magát hordszéken a forumra, és várja meg nyugodtan, míg a bírák összegyűlnek, és a tárgyalóterem megtelik.

Cicero nemcsak katonának volt bátortalan; félelem fogta el akkor is, ha törvényszéki beszédét elkezdte. Még akkor is sok tárgyaláson alig tudott megküzdeni a reszketéssel, remegéssel, mikor már ékesszólása elérte tetőpontját. Így történt akkor is, mikor a Cato által perbe fogott Licinius Murena védelmét látta el, és felül akarta múlni Hortensiust, aki előtte már nagy tetszést aratott beszédével. Cicero álmatlanul töltötte az egész éjszakát, gyötörve magát, a töprengés és álmatlanság azonban úgy megviselte, hogy elmaradt önmaga mögött. Milo pere alkalmával is, mikor kilépett a hordszékből, és a magasabb pontokon meglátta Pompeius katonáit, akik mintha csak harctéren lennének, a forumot ellepték csillogó fegyvereikkel, teljesen összetört; egész testében reszketni kezdett, hangja akadozott, és alig tudta beszédét elkezdeni. Vele ellentétben Milo csodálatra méltó bátorságot tanúsított a tárgyaláson; nem volt hajlandó sem a haját megnöveszteni, sem gyászruhát ölteni; lehetséges, hogy nem kis részben

ezért is ítélték el. Egyébként Cicero magatartását általában nem félénkségnek tartották, hanem hűségnek barátja iránt.

36. Cicero tagja a papi testületnek, melyet a rómaiak auguroknak neveznek; az ifjabb Crassus elesett a parthusok elleni háborúban, az ő megüresedett helyére került. Sorsolással tartományul Kilikiát kapta és tizenkétezer főnyi gyalogos és kétezer-hatszáz lovas katona élén elhajózott. Rábízták, hogy Kappadokia lakosait békítse össze Ariobarzanész királlyal, és bírja őket engedelmességre iránta. Ezt a feladatot sikeresen megoldotta anélkül, hogy bármiféle hadműveletet kellett volna végrehajtania. Azt tapasztalta, hogy a rómaiaknak a parthusok elleni háborúban elszenvedett veresége miatt és a Szíriában kitört lázadás következtében Kilikia lakosai is nyugtalankodnak, de bölcs kormányzásával sikerült lecsendesítenie őket. Nem fogadott el ajándékot még a királyoktól sem, sőt mentesítette a tartomány lakosait a lakomák rendezésének kötelezettsége alól. Ő maga minden áldott nap, ha nem is éppen fényűző módon, de barátságosan vendégül látta tartománya előkelő embereit. Házában nem tartott ajtónállót, és soha senki nem látta ágyban fekve. Már a kora reggeli órákban kinn állt vagy járkált háza előtt, és fogadta az üdvözlésére érkezőket. Mint mondják, soha senkit sem botoztatott meg, senkinek sem tépette le a ruháját; nem káromkodott dühében, és senkire sem mért megszégyenítő büntetést. Megakadályozta a közpénzek elsikkasztását, és ezzel nagymértékben rendbe hozta a városok pénzügyi helyzetét; ha azonban valaki visszafizette az elsikkasztott összegeket, büntetést nem szabott ki rá, és nem fosztotta meg polgári jogaitól. Csak egyszer hajtott végre hadműveletet, az Amanus-hegy körül tanyázó rablókat megverte, és ezért katonái az imperator megszólítással tisztelték meg. Mikor Caecilius, a szónok arra kérte, hogy circusi játékok tartásához küldessen neki néhány párducot Rómába, Cicero sikere fölött dicsekedve írta, hogy Kilikiában nincsenek párducok; mindnyájan átszöktek Kariába bosszúságukban, hogy már csak ellenük folyik háború, és mindenki más a békét élvezi.

Tartományából útban hazafelé először Rhodosz szigetére hajózott, majd Athénban maradt néhány napig, emlékezve a valamikor ott töltött időkre. Találkozott a legműveltebb athéniakkal, meglátogatta régi barátait és ismerőseit, s jólesett látnia, milyen csodálattal néznek rá a görögök. Mikor Rómába érkezett, a várost a polgárháborút megelőző izgalmak lázában találta.

37. A senatus megszavazta neki a diadalmenetet, de ő kijelentette, hogy szívesebben követné Caesart a diadalmenetben, ha létrejönne a megegyezés. Mint magánember ismételten írt Caesarnak, Pompeiust pedig személyesen kérte, és azt tanácsolta mindkettőjüknek, hogy engesztelődjenek meg és béküljenek ki. A szakadás azonban hamarosan jóvátehetetlenné vált; Caesar hadaival vonult Róma ellen, Pompeius azonban nem várta meg, hanem sok kiváló polgárral együtt elhagyta a várost. Cicero nem menekült velük, és úgy látszott, hogy Caesar mellé áll. Nyilvánvaló azonban, hogy sokáig habozott és gyötrődött, mitévő legyen. Leveleiben azt írja, nem tudja, merre forduljon. Pompeiusnak kétségtelenül tiszteletre méltó oka van rá, ha a háborút választja, de Caesar nagyobb hozzáértéssel intézi a közügyeket, s a maga és barátai érdekeit is sikeresebben védelmezi. Ezért, bár jól tudja, hogy ki elől kell futnia, abban már kevésbé biztos, hogy kihez menekülhetne.

Trebatius, Caesar egyik bizalmas híve levélben közölte vele, hogy Caesar nézete szerint Cicero legjobban teszi, ha mellé áll, és abban reménykedik, amiben ő. De ha úgy érzi, hogy ehhez már öreg, menjen Görögországba, maradjon ott békén, és ne csatlakozzék egyik félhez sem. Cicerót meglepte, hogy nem Caesar maga írt neki, és bosszús hangon azt válaszolta, hogy sohasem fog politikai múltjához méltatlanul viselkedni. Ezt írta meg levelében.

38. Mikor Caesar Hispaniába ment, Cicero azonnal Pompeiushoz csatlakozott. Megjelenését általában örömmel fogadták, de Cato, mihelyt találkoztak, magánbeszélgetésben szidta, hogy hibát követett el, mikor Pompeiushoz csatlakozott. Saját maga részéről becstelen dolog lett

volna, ha kezdettől fogva követett politikáját megváltoztatja. De Cicero nagyobb szolgálatot tehetett volna hazájának és barátainak, ha Rómában marad, és nem áll egyik oldalra sem, hanem megvárja a további fejleményeket, ahelyett, hogy minden józan ok és kényszer nélkül ellenségévé válik Caesarnak, és önmagát is igen nagy veszélybe sodorja.

E szavak meggondolásra késztették Cicerót, valamint az is, hogy Pompeius semmi fontosabb feladatot nem bízott rá, aminek Cicero maga volt az oka. Először is nem titkolta, mennyire megbánta, hogy eljött Rómából; ezenkívül ócsárolta Pompeius hadikészülődéseit, háta mögött becsmérelte haditerveit, és nem tartózkodott attól, hogy gúnyos megjegyzésekkel tegye nevetségessé szövetségeseit. A táborban mindig komor tekintettel járkált, és arca sohasem derült mosolyra, másokat azonban, ha nem akarták is, megnevettetett. Érdemes erre néhány példát elmondani. Domitius egy alkalommal igen felelős katonai megbízatást adott egy harci tapasztalatokat nélkülöző embernek, és ezt azzal indokolta, hogy az illető feddhetetlen jellemű, igen derék férfi. „Akkor miért nem bízod rá inkább gyermekeid nevelését?" - jegyezte meg Cicero. A leszboszi Theophanészt, a műszaki csapatok parancsnokát valaki dicsérte, hogy milyen jól megvigasztalta a rhodosziakat hajóhaduk elvesztése miatt. „Milyen jó dolog - mondta Cicero - , hogy görög ember a parancsnok." Később, mikor Caesar dolgai jól álltak, és lényegében ostromzár alatt tartotta Pompeius hadseregét, Lentulus azt állította, hogy Caesar barátai nagyon levertek. „Azt akarod ezzel mondani - szólt Cicero -, hogy haragszanak Caesarra?" Egy Marcius nevű ember, frissen érkezve Itáliából, elmondta, Rómában azt beszélik, hogy Pompeiust ostromzárral vették körül. Cicero ekkor így szólt: „Te persze most azért jöttél, hogy saját szemeddel lásd!" Mikor a csatavesztés[66] után Nonnius megjegyezte, hogy jó reménységgel lehetnek, mert Pompeius táborában hét sas maradt, Cicero ezt mondta: „Igazad volna, ha csókák ellen harcolnánk." Labienus erősködött, milyen nagy a jelentősége bizonyos jóslatoknak, és azt állította, hogy Pompeiusnak győznie kell. „Pontosan ez a fajta hadvezetés okozta - jegyezte meg Cicero -, hogy táborunk az ellenség kezére került."

39. A pharszaloszi ütközetben Cicero betegsége miatt nem vett részt. Pompeius futása után Cato nagyobb hadsereget és hajóhadat gyűjtött össze Dürrhakhionnál. Cato felszólította Cicerót, hogy a szokásnak megfelelően mint volt consul magasabb rangjánál fogva vállalja a vezéri tisztet, de Cicero elutasította az ajánlatot, és nem volt hajlandó részt venni a további hadműveletekben. Emiatt kis híja, hogy életét nem vesztette. A fiatal Pompeius és barátai ugyanis árulónak nevezték, és karddal támadtak rá. Cato azonban közbelépett, nagy nehezen kimentette kezük közül, és engedte, hogy távozzék a táborból.

Cicero ezután Brundisiumba ment, és itt időzött, várt Caesarra, aki hosszabb időt töltött Ázsiában és Egyiptomban. Végre híre érkezett, hogy Caesar partra szállt Tarentumban és onnan gyalog jőve Brundisiumba készül. Cicero eléje sietett. Bár nem volt reményvesztett, mégis restellte, hogy annyi ember jelenlétében próbálja ki győztes ellenfelét. Mégsem kellett semmi önmagához méltatlan dolgot tennie vagy mondania. Caesar ugyanis, mihelyt meglátta az előresiető Cicerót, leszállt lováról, üdvözölte, és több stádiumnyi úton kettesben beszélgettek. Caesar később is mindig nagy tisztelettel és szívélyességgel bánt Ciceróval. Mikor Cicero magasztalást írt Catóról, válaszában Caesar dicsérte Cicero szónoki tehetségét és életét, sőt Periklésszel és Théramenésszel hasonlította össze. Cicero iratának címe *Cato*, Caesaré pedig *Anti-Cato* volt.

Mondják, hogy mikor Quintus Ligariust, Caesar egyik ellenségét perbe fogták, Cicero vállalkozott védelmére. Caesar így szólt barátaihoz: „Mi értelme, hogy annyi ideig hallgassuk Cicero beszédét? Régóta tudja mindenki, hogy Ligarius gazember és nekem ellenségem." Mégis, amikor Cicero belekezdett beszédébe, nagy hatást váltott ki, majd folytatta és szavaiból valósággal áradt a lenyűgöző báj és erő, Caesar arcszíne egyszerre megváltozott, és

arcvonásai elárulták, hogy lelkében a legkülönbözőbb érzelmek kavarognak; majd mikor a beszéd végén a szónok a pharszaloszi ütközetet is megemlítette, Caesar úgy meghatódott, hogy egész testében reszketni kezdett, és kiejtette kezéből az iratokat. Az eredmény pedig az lett, hogy a védőbeszéd hatása alatt felmentette Ligariust.

40. Később, mikor Caesar hatalma egyeduralommá vált, Cicero visszavonult a közélettől, és ideje legnagyobb részét fiatalembereknek szentelte, akik bölcselettel kívántak foglalkozni. Főként az előkelő családból származó ifjakkal való kapcsolatainak köszönhette, hogy befolyása a városban ismét megnövekedett.

Ekkor írt és fordított filozófiai párbeszédeket és fordította le latin nyelvre a dialektikusok és természettudósok használta műszavakat és kifejezéseket. Állítólag ő fogalmazott meg latin nyelven először olyan kifejezéseket, mint képzelet, jóváhagyás, visszavonás, észlelés, atom, oszthatatlan, űr és más hasonlókat. Sikerült neki ezeket a szavakat és kifejezéseket szóképek, hasonlatok használatával közérthetővé tenni, és használatukat meghonosítani. Nagy felüdülést és játékot jelentett neki a költészet is. Mondják, hogy megfelelő hangulatban egyetlen éjszaka ötszáz verssort is megírt.

Életének ebben a szakaszában Cicero leginkább tusculumi falusi birtokán tartózkodott. Barátainak azt írogatta, hogy Laertész[67] módjára él, ami talán csak szellemes megjegyzés volt, de az is lehet, hogy közéletre vágyó, a körülményekkel meg nem elégedő becsvágya mondatta vele. Rómába ritkán látogatott el, akkor is főként azért, hogy Caesarnál tisztelegjen, és első legyen a számára kitalált kitüntetések és új címek senatusi megszavazásában, amiben nagy buzgalmat fejtett ki. Így sokat emlegették egyik megjegyzését Pompeius szobrairól, melyeket ledöntöttek, majd eltávolítottak helyükről, de Caesar elrendelte újból való felállításukat. Cicero megjegyezte, hogy nemes lelkű gesztusával Caesar nemcsak Pompeius szobrait állíttatta fel, hanem a sajátjait is megerősítette.

41. Mint mondják, szándékában állt megírni hazája történetét, hogy elmondja, hogy egybefonja Görögország történetével, azonkívül belefoglalja a maga gyűjtötte történeteket és mondákat is. Terveit családi gondjai és nagy közéleti elfoglaltsága, amit ugyan ő keresett magának, megakadályozták.

Először is elvált feleségétől, Terentiától, mert az asszony nem törődött vele a háború alatt. Jóformán minden útravaló nélkül hagyta elmenni Rómából, és nem mutatott iránta több figyelmet vagy gondoskodást Itáliába visszatérésekor sem. Bár hosszú időt töltött Brundisiumban, Terentia nem ment eléje; sőt mikor még egészen fiatal leánya vállalkozott a hosszú útra, nem látta el megfelelő kísérettel, sem elegendő útiköltséggel. Házát üresen, minden értékes holmijából kifosztva és nagy adóssággal megterhelten találta. Állítólag ezek voltak a válás legfontosabb okai. Terentia azonban mindezt tagadta, és védekezését az is fényesen igazolta, hogy Cicero nem sokkal később egy fiatal leányt vett feleségül. Terentia azzal vádolta volt férjét, hogy egyszerűen beleszeretett a leány szépségébe, de Tiro, Cicero szabadosa és titkára azt írja, Cicerónak csak a pénze kellett adósságai kifizetésére. A leány ugyanis dúsgazdag volt, s Cicerót nevezték ki gyámjául és szüleitől örökölt vagyona gondnokául. Mivel pedig adósságai sok ezerre rúgtak, barátai és rokonai biztatták, a korkülönbség ellenére vegye a leányt feleségül, hogy hitelezőit vagyonával ki tudja elégíteni. A philippikákra adott válasziratában Antonius is megemlíti ezt a házasságot, és elmondja, Cicero kiűzte házából azt az asszonyt, akivel együtt érte meg az öregkort; majd gúnyos megjegyzéseket tesz, milyen papucshős és gyáva vénember lett Ciceróból.

Nem sokkal újabb házassága után Cicero leánya gyermekszülésben meghalt. Tullia ekkor Lentulus felesége volt, hozzáment, mikor előző férje, Piso meghalt. Cicerót filozófus barátai mindenünnen felkeresték, hogy enyhítsék fájdalmát, de oly vigasztalhatatlan volt, hogy még ifjú feleségétől is elvált, mikor látta, hogy örül Tullia halálának.

42. Ilyen események történtek Cicero családi életében. A Caesar elleni összeesküvésben nem vett részt, bár Brutusszal szoros barátságot tartott fenn, és nála jobban senki sem tudta róla, mennyire elégedetlen az akkori közviszonyokkal, és mennyire kívánja vissza az elmúlt időket. Az összeesküvők azonban féltek félénk természetétől és korától, amelyben már a legmerészebb természetű embereket is elhagyja régi bátorságuk.

Mikor Brutus, Cassius és társaik végrehajtották tettüket, Caesar barátai összefogtak ellenük, és félő volt, hogy Rómában újból kitör a polgárháború. Antonius, a consul összehívta a senatust, és néhány szóban azt ajánlotta, béküljenek ki. Utána Cicero az alkalomnak megfelelő hosszabb beszédet tartott, és arra igyekezett rábírni a senatust, kövesse az athéniak példáját: szavazzon meg közkegyelmet a Caesar meggyilkolásában részt vevőknek, és jelöljön ki tartományokat Brutusnak és Cassiusnak. Ebből azonban nem lett semmi. A nép saját jószántából könyörülettel fordult Caesar felé, és amikor meglátták holttestét a forumon, Antonius felmutatta véres és kardcsapásoktól szétszaggatott ruháját, dühükben őrjöngeni kezdtek. Felkutatták a forumot, hogy megtalálják a gyilkosokat, majd parázsló üszköt tartva kezükben, elrohantak, hogy felgyújtsák a tettesek házait. Az összeesküvők számítottak erre, és elkerülték a fenyegető veszedelmet, s mert még annál is nagyobb veszélytől tartottak, elhagyták Rómát.

43. Antonius diadala teljes volt, és az emberek attól féltek, hogy egyeduralomra törekszik, de mindenkinél inkább félt ettől Cicero. Mikor Antonius látta, mennyire megnőtt Cicero politikai befolyása, és mivel tudta azt is, hogy Brutusszal és pártjával milyen szoros barátságot tart fenn, jelenléte Rómában mind kevésbé tetszett neki. Ez a két ember már korábban is gyanakvással tekintett egymásra, életmódjuk és felfogásuk különbözősége miatt. Cicero félt, és eleinte arra gondolt, hogy Dolabellával, annak alvezéreként elutazik Szíriába. Ekkor azonban Hirtiust és Pansát választották meg consulokká; ezek derék, tisztességes emberek voltak és hozzá még Cicero lelkes hívei. Kérték Cicerót, ne hagyja őket cserben, és azt mondták, ha Rómában marad, ők majd elbánnak Antoniusszal. Cicero hitt is, nem is szavaikban, de azért engedte, hogy Dolabella nélküle utazzék el. Hirtiusék pártjával abban állapodott meg, hogy a nyarat Athénban tölti, de visszatér, mikor az új consulok átveszik hivatalukat. Ezzel elutazott egyedül. De útjában valami feltartóztatta, és közben Rómából - ilyesmi gyakorta megtörténik - kedvező hírek érkeztek. Antonius magatartása állítólag csodálatosképpen megváltozott. Egyszerre minden tettével és egész politikájával a senatus kedvét kereste; most már csak az hiányzott, hogy Cicero is jelen legyen, és akkor minden rendbe jön. Cicero magát hibáztatta, mert túl óvatos volt, visszatért hát Rómába, és első benyomásai igazolták is reményeit. Olyan nagy tömeg sereglett össze - telve örömmel és vágyakozással - üdvözlésére, hogy csaknem egy teljes nap eltelt a városkapunál és az útközben elhangzott üdvözlő beszédekkel.

Antonius másnap összehívta a senatust, és odakérette Cicerót is, de ő nem ment el. Azzal az ürüggyel, hogy az úti fáradalmak megviselték, ágyban maradt; de igazság szerint attól félt, hogy tőrbe csalják. Útközben ugyanis figyelmeztették, hogy valami csel készül ellene. Antoniust feldühítette a rágalmazás, és katonákat küldött ki, megparancsolván, hogy vagy hozzák magukkal Cicerót, vagy gyújtsák fel a házát. Emiatt sokan tiltakoztak, és kérték Antoniust, hagyjon fel szándékával, mire megnyugodott és megelégedett a felajánlott biztosítékokkal. Ettől kezdve Antonius és Cicero szótlanul mentek el egymás mellett és kölcsönösen tartottak egymástól, míg az ifjú Caesar[68] meg nem érkezett Apolloniából, hogy átvegye az

idős Caesar örökségét. Ekkor civódás keletkezett az ifjú és Antonius között, mert Antonius huszonötmillió drakhmát visszatartott a vagyonból.

44. Ez idő tájt Philippus és Marcellus, a fiatal Caesar anyjának, illetve nővérének férje, az ifjú kíséretében felkeresték Cicerót, és megállapodtak, hogy Cicero az ifjú Caesar érdekében használja fel szónoki képességeit és politikai befolyását a senatusban és a népnél, az viszont vagyonával és fegyveres erejével áll jót Cicero személyi biztonságáért. A fiatalember hadseregében már ekkor is sok olyan katona volt, aki valamikor Iulius Caesar alatt szolgált. Állítólag még nyomósabb oka is volt Cicerónak, hogy olyan szívesen fogadta az ifjú Caesar barátságát.

Mint beszélik, Cicero még Pompeius és Caesar életében azt álmodta, hogy valaki a Capitoliumra hívta a senatorok fiait, mintha Iuppiter közülük akarná kiválasztani Róma eljövendő uralkodóját. A polgárok sietve odajöttek és körülállták a templomot, míg fiaik bíborszegélyű tógájukban csendben ültek. Hirtelen kitárultak az ajtók, a fiúk egyenként felálltak és elmentek az isten előtt, aki sorban megszemlélte mindegyiküket. Nagy szomorúságukra valamennyit elküldte, míg a fiatal Caesar sorra nem került. Ekkor az isten kinyújtotta jobbját, és így szólt: „Rómaiak, vége lesz a polgárháborúnak, ha majd ez az ifjú uralkodik felettetek."

Cicero állítólag ezt az álmot látta, s pontosan megjegyezte és emlékezetébe véste, milyen volt az ifjú arca és megjelenése, bár személyesen azelőtt nem ismerte. Másnap, amikor lement a Campus Martiusra, az ifjak éppen a testgyakorlás után készülődtek hazafelé. Itt pillantotta meg először Cicero az ifjút, úgy, ahogy álmában látta. Valósággal megdöbbentette a hasonlatosság, és érdeklődni kezdett szülei után. Atyja az egyébként elég jelentéktelen Octavius, anyja, Attia azonban Caesar unokahúga. Caesar, mivel neki gyermekei nem voltak, végrendeletében ráhagyta vagyonát és házát. Cicero ettől az időtől kezdve találkozásaik alkalmával kitüntető figyelemmel kísérte az ifjút, aki szívesen vette figyelmét. Különös véletlen folytán a fiatal Caesar Cicero consulságának évében született.

45. Bár ezek voltak az állítólagos okok, Cicero elsősorban Antonius elleni gyűlöletében kereste a fiatal Caesar barátságát, valamint azért is, mert hajtotta természetes vágyakozása, hogy kitűnjék. Azt remélte, hogy Caesar hatalmával majd tovább növeli és erősíti politikai befolyását. Az ifjú valóban megtett mindent Cicero megnyerésére, még azt is, hogy atyjának nevezte. Brutust ez nagyon bántotta és Atticushoz írt leveleiben keserűen panaszkodik, hogy Cicero Antoniustól való félelmében kedveskedik Caesarnak, és nyilvánvaló, hogy nem hazája szabadságának ügyét viseli a szívén, hanem a zsarnok kedvét keresi. Brutus mégis pártfogásába vette Cicero fiát, aki akkor filozófiát tanult Athénban; hadseregében tisztté nevezte ki, és szolgálatainak jó hasznát vette.

Cicero hatalma Rómában ekkor érte el tetőpontját, és elég erős volt ahhoz, hogy tetszése szerint cselekedjék. Megbuktatta Antoniust és elűzte a városból; majd kiküldte a két consult: Hirtiust és Pansát, hogy viseljenek háborút ellene. A senatust rávette, szavazzák meg a lictorokat és a praetori hatalom más jelvényeit az ifjú Caesarnak azon a címen, hogy hazája védelméért harcol. Mikor azonban Antonius vereséget szenvedett,[69] a két consul pedig elesett a harctéren, és hadseregük egyesült Caesar hadaival, a senatust aggasztani kezdte az ifjú, akit a sors ennyire a tenyerén hordoz. Megkísérelték kitüntetésekkel és ajándékokkal elvenni tőle hadseregét, és hatalmát megnyirbálni azzal, hogy mivel Antonius elmenekült, védelmi célokra nincs többé szükség csapatokra.

Caesar ezt aggályosnak tartotta; ezért Ciceróhoz küldött, hogy rávegyék, pályázzanak együttesen a consulságra. Ha megválasztják őket, intézze az ügyeket Cicero egyedül, amint legjobbnak véli, vegye át a hatalmat és legyen vezetője fiatal consultársának, aki csak dicsőségre és hírnévre vágyik. Caesar maga is beismerte, attól fél, hogy csapatait elbocsátják és egyedül marad. Ezért kényszerült kihasználni Cicero hatalomvágyát, mikor segítségét és együttműködését ígérte neki együttes pályázásuknál a consulságra.

46. Cicero öregember létére így engedte magát rászedni és megcsalni egy ifjútól, támogatva őt a consulság elnyerésében és megszerezve számára a senatus támogatását. Barátai nyomban szemére hányták tettét, de hamarosan ő maga is meggyőződött róla, hogy elveszett, és elárulta hazája szabadságát. A fiatal Caesar abban a pillanatban, hogy hatalomra jutott, és consullá választották, nem törődött tovább Ciceróval. Ehelyett Antoniusszal és Lepidusszal szövetkezett, hadaikat egyesítették, és úgy osztották fel a hatalmat maguk között, mintha személyes birtokuk lett volna. Összeállították azok névsorát, kétszáznál több nevet, akiknek meg kellett halniuk. Legtöbb vitára az adott okot, rátegyék-e Cicero nevét erre a névsorra. Antonius nem volt hajlandó megegyezni, ha nem ő az első a kivégzendők között. Antoniust ebben Lepidus is támogatta, de Caesar ellenszegült mindkettőjüknek. Titkos összejöveteleiket három napon át Bononia város szomszédságában tartották. Az összejövetelek helye egy folyami sziget volt, táboraik közvetlen közelében. Azt mondják, Caesar két napon át küzdött Cicero életéért, és csak a harmadik napon engedett. Megegyezésükben a következőkben állapodtak meg: Az ifjú Caesar feláldozza Cicerót, Lepidus édestestvérét, Paulust, Antonius pedig Lucius Caesart, anyai nagybátyját. Így indulataiknak és haragjuknak engedve, az emberiesség minden szempontját félredobták; megmutatták, hogy nincs szörnyebb vadállat, mint az ember, ha a hatalomvágy úrrá lesz szenvedélyein.

47. Ezalatt Cicero vidéki birtokán, Tusculumban tartózkodott. Vele volt öccse is. Értesülvén a proskripciókról, elhatározták, hogy Cicero tengerparti birtokára, Asturába[70] mennek, és onnan Makedoniába hajóznak Brutushoz, akiről hírek érkeztek, hogy erős hadsereget gyűjtött. Hordszéken vitették magukat, levert és kétségbeesett hangulatban. Útközben többször megálltak, és hordszéküket egymás mellé állítva keseregtek szomorú sorsukon. Quintus különösen elbúsult, mikor nyomorult helyzetére gondolt. Hazulról semmit nem hozott magával, Cicerónál is csak szűkösen volt útiköltség. Jobb lesz tehát, ha Cicero menekül tovább, ő pedig majd siet utána, ha magához veszi, amire szüksége van. Ebben meg is egyeztek, majd sírva átölelték egymást és elváltak.

Quintust néhány nappal később keresték, saját szolgái elárulták, és fiával együtt megölték. Cicero tovább folytatta útját Asturába. Itt talált egy hajót, melyre nyomban felszállt, és kedvező széllel eljutott egészen Circaeumig. A hajósok tovább akartak indulni, de Cicero, vagy mert félt a tengertől, vagy mert még nem vesztette el egészen hitét a fiatal Caesarban, partra szállt, gyalog elindult Rómába, és meg is tett az úton vagy száz stádiumot. De újra erőt vett rajta a kétségbeesés, és szándékát megváltoztatva, visszatért Asturába, a tengerpartra. Itt gyötrelmes gondolatok és kétségbeesett töprengések között töltött el egy éjszakát. Arra gondolt, hogy titokban Caesar házába megy, és a tűzhelyén megöli magát, így idézi fel az ég bosszúját ellene. De erről a tervéről is lemondott, mert félt, hogy kínvallatásnak vetik alá. Majd a legkülönfélébb zavaros tervek és gondolatok fordultak meg agyában, míg végül is rábízta magát szolgáira, hogy hajón Caietába vigyék. Itt is állt egy szép nyaralója; amely kellemes volt nyáron, mikor a szelíd szelek fújdogáltak.

Apollónnak egy szentélye állt itt a tengerpart fölött; innen nagy hollósereg repült föl hangos károgással Cicero hajójára, mikor a partra húzták, és a madarak letelepedtek a vitorlarúd két oldalán. Közben csak károgtak és csőrükkel vagdosták a vitorlakötelek végét; ezt mindenki igen rossz előjelnek tartotta. Cicero kiszállt a hajóból, villájába ment és lefeküdt, hogy kipihenje magát. Ekkor néhány holló az ablakpárkányra szállt és nagy károgásba kezdett. Az egyik az ágyra repült, ahol Cicero feküdt betakarózva, és csőrével lassanként lehúzta arcáról a ráterített kendőt. Mikor ezt a szolgák meglátták, szemrehányást tettek egymásnak, hogy tétlen szemlélői lesznek gazdájuk meggyilkolásának, pedig még az oktalan állatok is segíteni szeretnének rajta és szánják meg nem érdemelt balsorsában; ők meg nem védik meg. Szinte erőszakkal emelték be egy hordszékbe és vitték a tenger felé.

48. Közben megérkeztek a gyilkosok, Herennius centurio és Popilius katonai tribunus - valamikor Cicero volt a védőügyvédje, mikor apagyilkossággal vádolták - néhány pribék kíséretében. A birtok bezárt kapuit feltörték, de Cicerót sehol sem találták; a háziak azt mondták, nem tudják, hol van. Ekkor, mint mondják, egy fiatalember, akit Cicero tanított irodalomra és bölcseletre, öccsének, Quintusnak felszabadított rabszolgája, név szerint Philologus, megmondta a tribunusnak, hogy a fákkal szegélyezett kerti úton szolgái hordszékben éppen most viszik a tenger felé. A tribunus néhány pribékjével nyomban elállta a kijáratot, Herennius pedig futva rohant utána a kerti úton. Mikor Cicero észrevette, szólt a szolgáknak, tegyék le a hordszéket; majd mint szokása volt, állát bal kezével megtámasztva, szemtől szembe nézett hóhéraival. Arcát por lepte be, hosszúra nőtt haja összekuszálódott, tekintete meggyötört volt. A körülállók eltakarták arcukat, mikor Herennius megölte. A nyakát vágta el, amint a hordszékből kihajolt.

Cicero ekkor hatvannégy éves volt. Antonius parancsára Herennius levágta a fejét és a kezét, mellyel a philippikákat írta. Cicero az Antonius ellen írt beszédeit saját maga nevezte el philippikáknak, és ez a név a mai napig fennmaradt.

49. Mikor a levágott testrészeket Rómába vitték, Antonius éppen tisztújítást tartott. A történtek hallatán és láttán felkiáltott, hogy most már véget kell vetni a proskripcióknak. Elrendelte, hogy a fejet és a kezet tegyék fel a szószék hajóorrhoz hasonló részére. Félelmetes látvány volt ez a rómaiaknak, mert nem is annyira Cicero arca tekintett onnan rájuk, mint inkább Antonius lelkének képmása. Antonius csak egy dologban mutatott némi meggondolást, Philologust átadta Pomponiának, Quintus özvegyének. Mikor az áruló Pomponia kezébe került, az asszony szörnyű büntetéssel sújtotta. Arra kényszerítette, hogy darabonként vágjon ki tulajdon testéből húsdarabokat, süsse meg és úgy egye meg. Legalábbis így mondja el nem egy történetíró, bár Cicero szabadosa, Tiro mit sem szólt Philologus árulásáról.

Sok évvel később, amint hallottam, Caesar meglátogatta unokáját, leányának a fiát. A fiú Cicero egyik könyvét tartotta kezében, de megijedt nagyapjától, és ruhája alá rejtette. Caesar észrevette, kivette a könyvet a fiú kezéből, és álltában csaknem végigolvasta. Azután ezekkel a szavakkal adta vissza: „Tudós ember volt, fiam, nagy tudós és nagy hazafi.”

Mikor Caesar végleges győzelmet aratott Antonius felett, consultársul Cicero fiát választotta maga mellé. Az ő consulsága alatt rendelte el a senatus, hogy döntsék le Antonius szobrait, és fosszák meg minden kitüntetéstől. Ugyanakkor elrendelték azt is, hogy a jövőben az Antoniusok családjának egyetlen tagja sem veheti fel a Marcus nevet. Így az istenség rendeléséből végezetül Cicero családjának jutott osztályrészül Antonius megbüntetése.

DÉMOSZTHENÉSZ ÉS CICERO ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Ezek azok az emlékezetre érdemes dolgok, amelyek Démoszthenész és Cicero életéről tudomásunkra jutottak. Ha mellőzöm is szónoki stílusuk egybevetését, úgy gondolom, azt mégsem hagyhatom említés nélkül, hogy Démoszthenész a szónoklás művészetére fordította minden tehetségét, amelyet a természettől nyert vagy a szónoki gyakorlatból elsajátított; világosságban és hatásosságban a politikai és a törvényszéki vitákon felülmúlta valamennyi versenytársát, magasztosságban és méltóságban az ünnepi szónokokat, szabatosságban és felkészültségben pedig a szofistákat is. Cicero viszont kitűnt műveltségével és sokirányú irodalmi érdeklődésével; több, az Akadémia modorában írt bölcseleti értekezés maradt utána, sőt még azokban a beszédeiben is, amelyeket bírósági vagy forumi használatra írt, mindig ki akarta mutatni irodalmi jártasságát.

Mindkettőjük jelleme kiviláglik beszédeikből. Démoszthenész előadásmódjában nyoma sem volt finomkodásnak vagy tréfás megjegyzéseknek, telve volt méltósággal és komolysággal; nem füstös lámpabélszaga volt, ahogyan Pütheasz gúnyolódott vele, józanság, elmélyedés, közismert kesernyésség és komorság jellemezte. Vele ellentétben Cicerót gyakran magával ragadta léhasággal határos, tréfás jókedve, és néha már az illendőség határait is túllépte, amikor bírósági tárgyalásokon, hogy célját elérje, a komoly dolgokat is ironikus, vidám hangon adta elő. Így például Caelius védelmében azt mondotta, hogy védence nem cselekszik semmi helytelen dolgot, amikor a gazdag és fényűző élet örömeinek hódol, mert esztelenség volna, ha nem élvezné azt, amiben módja van, hiszen a legkiválóbb bölcselők tanítása szerint a gyönyör a boldogság alapja. Mondják, hogy amikor Cato vádat emelt Murena ellen, védelmét Cicero, az akkori consul vállalta, s Catóra való tekintettel hosszasan gúnyolódott a sztoikusok bölcseleti iskoláján, különösen úgynevezett paradoxon tételeik képtelenségén. Amikor a hallgatóság hangos gúnykacaja eljutott a bírákig, Cato csendesen mosolyogva ezt mondta a mellette ülőknek: „De nevetséges consulunk van nekünk, barátaim.” Úgy látszik, Cicero természetéből fakadt hajlandóságot árult el a nevetésre és a tréfálkozásra, arca csupa mosoly és szelíd nyájasság volt. Démoszthenész arcán ellenben mindig komolyság tükröződött, és ritkán hagyta el a gond és az aggodalom; ezért, mint maga is említi, ellenségei mogorvának és rossz modorúnak tartották.

2. Műveikből kitűnik, hogy míg Démoszthenész saját dicséretét szerényen, éppen csak érinti, anélkül, hogy visszatetszést keltene vele, és ezt is csak óvatosan és mértéktartással, akkor, ha magasabb érdek megkövetelte; Cicero ellenben nem tudott betelni azzal, hogy önmagáról beszéljen, és minden szava telhetetlen dicsőségvágyáról árulkodik. Szinte kiáltozva mondja, hogy a fegyvereknek ki kell térni a tóga és a diadalmenetek babérjának az ékesszólás előtt. Végül nemcsak tetteit és intézkedéseit, hanem elmondott és írásban ránk hagyott beszédeit is magasztalja, mintha ifjonti hévvel Iszokratésszal és Anaximenésszel, a szofistákkal mérkőznék, nem pedig arra tartana igényt, hogy a római népet vezesse és kormányozza,

erősen, talpig ércben, ölni ellenét.

Mert szükséges ugyan, hogy egy államférfi jól szónokoljon, de szabad emberhez nem illő eljárás, ha rajong és sóvárog az ékesszólással járó dicsőségért. Démoszthenész ebben a tekintetben is méltóságteljesebben és emelkedettebben viselkedett, amikor kijelentette, hogy szónoki képességét gyakorlással szerezte, és nagyon rászorul hallgatói jóakaratára, de szolgaiaknak és közönségeseknek tartja mindazokat, akik, mint ez valóban így is van, ettől felfuvalkodnak.

3. Mindketten egyenlő hatalom birtokában voltak; szavukkal irányították a népet és intézték a közügyeket annyira, hogy szolgálataikra rászorultak még a fegyveres erők és a hadsereg urai

is; így Démoszthenészre Kharész, Diopeithész és Leószthenész, Ciceróra pedig Pompeius és az ifjú Caesar, amint ezt Caesar maga beszéli el Agrippának és Maecenasnak ajánlott emlékirataiban. De Démoszthenész nem rendelkezett azzal, ami, úgy látszik, legjobban megmutatja és próbára teszi minden ember jellemét, a hatalommal és az uralommal, amely megmozgat minden szenvedélyt, és napvilágra hoz minden gonoszságot. Ilyen próbának ő soha nem volt kitéve, mert semmi magasabb kormányhivatalt nem viselt, és nem volt a Philipposz ellen általa toborzott haderő vezére sem. Viszont Cicerót Szicíliába küldték quaestornak, később pedig proconsulnak Kilikiába és Kappadokiába olyan időpontban, amikor a kincsvágy virágkorát élte; s a kiküldött praetorok és vezérek, mintha csak a lopás nemesemberhez illő dolog lenne, többnyire rablással foglalkoztak, és más tulajdonának elvételét nem tartották szégyenletesnek, sőt közmegbecsülésben részesítették, aki ezt mértékletesen űzte: Cicero sok ízben tanújelét adta, hogy a vagyont lenézi, s kimutatta emberséges magatartását és jóságát. Rómában pedig, amikor névleg consullá választották, valójában azonban a dictatorok korlátlan hatalmával ruházták fel Catilina és összeesküvő-társai ellen, bizonyságot tett Platón jóslata mellett, hogy az államokban a bajok csak akkor fognak megszűnni, ha különös szerencse révén az igazságossággal párosult hatalom és bölcsesség ugyanazon személyben egyesül.

Démoszthenész ellen felhozzák, hogy ékesszólását pénzszerzésre használta fel, amikor, mint mondják, perbeli ellenfeleinek, Phormiónnak és Apollódorosznak titokban beszédeket írt, s azzal is megvádolták, hogy pénzt fogadott el a perzsa királytól, sőt a Harpalosz-féle veszte-getési perben el is marasztalták. Még ha feltételezzük is, hogy akik ezeket megírták (és nem is olyan kevesen), valótlant állítottak, de nem lehet tagadni, hogy Démoszthenésznek nem volt bátorsága visszautasítani a királyok kedveskedésből és tiszteletből felajánlott ajándékait, de ezt tőle, aki hajókölcsönökkel uzsoráskodott, nem is lehetett elvárni. Ciceróról viszont elmondják, hogy mint aedilis a szicíliaiaktól és mint proconsul a kappadokiaiak királyától, úgyszintén száműzetése idején római barátaitól felajánlott, nagy összegű pénzadományokat utasított vissza, bármint kérték is rá, hogy fogadja el.

4. A száműzetés szégyent hozott egyikükre, mivel rábizonyult a sikkasztás vádja, a másikukra viszont annál nagyobb dicsőséget, hiszen hazáját megszabadította a felforgató elemektől, így aztán senki nem beszélt az egyikről, amikor eltávozott, a másik miatt viszont a senatorok gyászruhába öltöztek, s a senatus megszavazta azt a javaslatot, hogy Cicero visszatérése előtt semmi ügyben nem rendez vitát. Cicero a száműzetésben tétlenül töltötte idejét Makedoniában, míg Démoszthenésznek a száműzetés politikai tevékenységének fontos részét alkotta. Mint megemlékeztünk róla, részt vett a görögök küzdelmében, előzte a makedón követeket azokból a városokból, amelyeket meglátogatott, s hasonló sorsban hazája jobb polgárának mutatkozott Themisztoklésznél vagy Alkibiadésznál, majd amikor hazatért, folytatta korábbi politikai tevékenységét, és szüntelenül harcolt Antipatrosz és a makedónok ellen. Cicerót azonban a senatusban Laelius megrótta, mert csendben ült helyén, amikor a még szinte gyermekifjú Caesar törvényellenesen consulságra pályázott, s egyik levelében Brutus is azzal vádolta meg, hogy nagyobb és kegyetlenebb zsarnokságot támogatott, mint amelyet ő döntött meg.

5. Ami pedig haláluk módját illeti, szánnunk kell ez egyiket, mert öregember létére gyengeségből ide-oda hurcoltatta magát szolgáival, s futván futott a halál elől, majd elrejtőzött azok elől, akik nem sokkal előzték meg természetes halálát és akik fejét vették. A másikat, bár egy kis ideig hajlott arra, hogy könyörögjön életéért, meg kell csodálnunk, ahogyan beszerezte és tartogatta magánál a mérget, és meg kell csodálnunk azért is, ahogyan azt felhasználta, mert, miután az isten nem nyújtott neki oltalmat, nagyobb oltáron keresett menedéket: kiragadta magát a fegyveres zsoldosok kezéből, s csak nevetett Antipatrosz kegyetlenségén.

PHILOPOIMÉN - TITUS FLAMININUS

PHILOPOIMÉN[71]

1. Kleandrosz előkelő származású és polgártársai előtt nagy tekintélyű férfiú volt Mantineiában, de üldözte a balsors, és száműzetésbe ment hazájából. Megalopoliszban telepedett le főként Kraugisznak, Philopoimén apjának kedvéért, aki minden tekintetben nevezetes ember volt, és benső baráti viszonyban állt vele. Amíg Kraugisz élt, minden tekintetben ellátta Kleandroszt, halála után pedig Kleandrosz a vendégbarátság viszonzásaképpen vállalta Kraugisz árván maradt fiának neveltetését ugyanúgy, ahogyan Homérosz elbeszélése szerint Phoinix nevelte Akhilleuszt,[72] s jellemét kezdettől fogva nemes és királyi módon alakította és képezte. Mikor Philopoimén kilépett a gyermekkorból, a megalopoliszi Ekdémosz és Megalophanész vették át neveltetését, akik Arkeszilaosz kortársai voltak az Akadémián, és akik főként a politikai és államügyekre alkalmazták a filozófia tanait. Ezek szabadították meg hazájukat a zsarnokságtól, titokban bérelvén fel embereket, hogy Arisztodémoszt megöljék, azonkívül elűzték Szikúón zsarnokát, Nikoklészt is Aratosszal együtt; majd a kürénéiek kérésére, akiknél zűrzavaros közállapotok uralkodtak, oda hajóztak, helyreállították a törvények uralmát, és rendet teremtettek a városban. Más tevékenységükön kívül e két filozófus irányította Philopoimén neveltetését, és egész Görögország közös üdvére képezték őt a filozófia tanaiban. Görögország különösképpen szerette Philopoimént - öregkorának kései szülöttét -, aki annyi kiváló régi férfiú erényét örökölte, és dicsőségével együtt gyarapította hatalmát is. Egy római, amikor magasztalta, úgy emlegette, mint „az utolsó görögöt", amivel azt akarta mondani, hogy utána Görögország nem szült többé egyetlen olyan férfit sem, aki hozzá méltó lett volna.

2. Külseje nem volt olyan rút, mint némelyek gondolják, különben Delphoiban fennmaradt szobra még ma is látható. Ami pedig megarai vendéglátó háziasszonyának tévedését illeti, azt, mint mondják, közönyössége és egyszerű öltözete is okozhatta. Az asszony ugyanis, amikor megtudta, hogy az akhaiaiak vezére lesz a vendégük, nagy zavarban látott neki a vacsorakészítésnek, s hozzá még férje sem volt odahaza. Így történt azután, hogy amikor Philopoimén megérkezett ócska katonaköpenyében, az asszony valami előreküldött szolgának gondolta, és szólt neki, hogy legyen segítségére a házi munkában. Philopoimén tüstént letette köpenyét, és tűzifát hasogatott. Mikor a házigazda megérkezett és ezt meglátta, így szólt: „Mi dolog ez, Philopoimén?" „Mi más - felelte Philopoimén parasztos dór nyelvjárásban -, bűnhődöm a rossz külsőmért." Testi alkatára egy alkalommal Titus Flamininus ezt a megjegyzést tette: „Ó, Philopoimén, milyen szép kezed és lábad van, de gyomrod az nincs." Philopoiménnak ugyanis nagyon karcsú dereka volt. Ez a gúnyos megjegyzés valószínűleg hadseregére vonatkozott, mert bár kiváló hoplitészei és lovasai voltak, de pénze annál kevesebb. Ezek a történetek járták róla a filozófiai iskolákban.

3. Becsvágyó jelleme nem volt teljesen mentes sem a viszálykodásra való hajlamtól, sem az indulatosságtól, és bár főként Epameinóndaszt választotta mintaképéül, s gyakorlatiasságát, bölcsességét és az anyagi dolgokban mutatott önzetlenségét buzgón utánozta is, de éppen perlekedésre való hajlama és indulatossága miatt arra már nem volt képes, hogy az ő szelídségét, komolyságát és emberiességét is elsajátítsa a politikai vitákban, mert inkább hadi, mint polgári erényekre termett. Már gyermekkorától kezdve vonzódott a katonai élethez, és készséggel sajátított el minden tudást, aminek ilyen szempontból hasznát vehette, így a fegyver-

forgatást és a lovaglást. Mivel úgy látszott, hogy különös tehetsége van a birkózáshoz, barátai és nevelői közül többen arra biztatták, hogy képezze magát atlétává. Philopoimén megkérdezte tőlük, hogy a katonai életre nem hat-e károsan az atlétikai kiképzés. Ezek azt mondták neki, és ez is volt az igazság, hogy az atléták fizikuma és életrendje teljesen más, mint a katonáké, mások az életszabályaik, és másként képezik ki őket; az atléta sok alvással, bőséges étkezéssel, rendszeres testmozgással és pihenéssel erősíti és tartja fenn kívánatos testi állapotát, amelyben a szokott életmódtól való eltérés vagy változás csak rosszabbodást idéz elő; ezzel ellentétben a katonának hozzá kell szoknia minden egyenlőtlenséghez és szabálytalansághoz, főként pedig a nélkülözést és álmatlanságot kell könnyen elviselnie. Mikor Philopoimén ezt meghallotta, nemcsak saját maga kerülte el és tartotta nevetségesnek az atlétikát, hanem később hadvezérként is megvetően, lekicsinylően kezelte, és amennyire rajta múlott, tiltotta az atlétikai gyakorlatokat, mert a harcra alkalmatlanná teszik még a legalkalmasabb szervezetet is.

4. Nevelőinek és tanítóinak keze alól kikerülvén, polgártársaival együtt részt vett azokon a spártai terület ellen irányuló betöréseken, amelyeknek célja rablás és zsákmányszerzés volt, és amelyeken hozzászoktatta magát, hogy elsőnek vonuljon ki és utolsónak térjen haza. Nyugalmas időkben vagy vadászattal, vagy földműveléssel edzette testét, hogy így mozgékonnyá és erőssé tegye. Volt egy szép birtoka a várostól húszsztadionnyira. Ide járt ki mindennap reggeli vagy ebéd után, és éjszaka egyszerű szalmazsákra heveredve aludt, mint bármely napszámosa. Hajnalban kelt fel, együtt dolgozott vincelléreivel és marhapásztoraival, utána visszament a városba, hogy barátaival és a városi tisztviselőkkel együtt intézze a közügyeket.

A hadi vállalkozásokon szerzett pénzt lovakra, fegyverekre és a hadifoglyok váltságdíjának kifizetésére fordította, de vagyonát a legtisztességesebb módon, földműveléssel igyekezett gyarapítani. Ezt nem tartotta mellékes időtöltésnek, mert illendőnek vélte, hogy aki őrizkedik más vagyonától, az maga szerezzen magának vagyont. Szívesen hallgatta és olvasta a filozófusokat, de nem mindegyiket, hanem csak azokat, amelyeket az erény szempontjából hasznosnak tartott. Homérosz költeményeiből is csak azokat a részeket olvasta, melyekről úgy vélte, hogy felkeltik a bátorságot, és fejlesztik az ember képzelőtehetségét. Más olvasmányai közül különösképpen kedvelte Euangelosz *Taktika* című könyvét és az Alexandroszról írt történelmi műveket, de mindig azt tartotta szem előtt, hogy az olvasmányok tettekre buzdítsanak, és az olvasás célja ne a léha időtöltés vagy céltalan szórakozás legyen. Ezért nem törődött a hadviselés elveit magyarázó térképekkel és rajzokkal, hanem a hadműveleti terepen gyakorolta magát, és szerzett tapasztalatokat a terep egyenetlenségéről, a fennsíkok végén a mély szakadékokról, a folyammedrek, a zegzugos völgyek és hegyszorosok szabálytalanságairól, és az arcvonal összeszűkítéséről vagy szétvonásáról. Ezeket vette vizsgálat alá, amikor a vidéket járta, és megvitatta a terepet barátaival. Általában a kelleténél is több figyelmet fordított a hadászat kérdéseinek tanulmányozására, kedvelte a háborút, mint a legváltozatosabb teret az erény gyakorlására, lenézett és tétlennek tartott mindenkit, aki ezeket a dolgokat nem gyakorolta.

5. Már harmincesztendős volt, amikor Kleomenész, spártai király váratlan éjszakai támadást intézett Megalopolisz ellen, az őröket lefegyverezte, betört a városba, és birtokba vette az agorát. Philopoimén segítségül sietett, de nem volt elég erős az ellenség kiűzéséhez, bár bátran, sőt vakmerően küzdött; így a polgárokat valósággal kilopta a városból, megtámadta üldözőiket, magára vonta Kleomenész figyelmét, s nagy nehezen utolsóként hagyta el a várost, miután elveszítette lovát és megsebesült. Majd amikor Kleomenész a Messzénében menekvést kereső megalopolisziakhoz küldött, és felajánlotta nekik, hogy ingóságaikkal együtt visszaadja országukat is, és Philopoimén látta, hogy polgártársai készek elfogadni az ajánlatot és sietnek hazatérni, ellenkezett és lebeszélte őket. Értésükre adta, hogy Kleomenész nem fogja vissza-

adni városukat, és csak azért akarja magának megnyerni a polgárokat, hogy annál biztosabban tarthassa kezében őket; nem azért birtokolja a várost, hogy őrizze az üres házakat s a falakat, ám ha ezek pusztán és elhagyottan maradnak, kénytelen lesz a várost feladni. Szavaival Philopoimén rábírta a polgárokat, hogy lemondjanak szándékukról, de Kleomenésznek ürügyet szolgáltatott rá, hogy a város legnagyobb részét elpusztítsa és feldúlja, majd gazdag zsákmánnyal távozzék.

6. Később Antigonosz király, hogy segítséget nyújtson nekik, az akhaiaiakkal Kleomenész ellen vonult. Kleomenész megszállta a Szellaszia körüli magaslatokat és hegyszorosokat, Antigonosz csatasorba állította hát hadseregét, és elhatározta, hogy megtámadja és kiszorítja állásaiból. Philopoimén polgártársaival együtt a lovassághoz volt beosztva, mellettük pedig tartalékban az illürök álltak nagyszámú és harcedzett csapatokkal. Ezek azt a parancsot kapták, hogy maradjanak nyugton, míg a másik szárnyon a király egy lándzsára kötözött bíborköpennyel jelt nem ad nekik. De az illür tisztek megpróbálták visszaszorítani a lakedaimóniakat, az akhaiaiak, a kapott parancshoz híven, nyugodtan várakoztak kijelölt állásaikban. Ezért Eukleidasz, Kleomenész fivére, amikor figyelmes lett az ellenség csatarendjében támadt résre, gyorsan oda vezényelte mozgékony, legkönnyebb fegyverzetű csapatait, hogy támadják hátba és szigeteljék el az illüröket, akik elszakadtak a lovasságtól.

Így is történt. A könnyű fegyverzetű csapatok megkergették és zavarba hozták az illüröket; Philopoimén azonban jól látta, hogy nem nagy dolog megtámadni a könnyű fegyverzetű csapatokat, és erre a jó alkalom szinte magától kínálkozott. Szándékát először közölte a király tisztjeivel, de ők nem hallgattak rá, eszeveszett őrültnek tartották és semmibe se vették, már csak azért is, mert ilyen nagy fontosságú hadművelet keresztülvitelére még nem volt meg a kellő tapasztalata és tekintélye; így aztán maga vonta össze polgártársait, és támadásra vezette őket. A könnyű fegyverzetű csapatok azonnal megzavarodtak, és miután sokan elestek közülük, megfutamodtak. Philopoimén ekkor, hogy a királyi csapatokat még inkább felbátorítsa, és hogy minél gyorsabban rávessék magukat a megzavarodott ellenségre, leszállt lováról. Gyalogosan, lovasvértjében és nehéz fegyverzetében csak nagy üggyel-bajjal jutott előre a vízmosásos, szakadékos terepen, amíg egy dárda mindkét combját át nem járta. A seb súlyos volt, de nem halálos. A dárda hegye egészen átfúrta a combját. Philopoimén, mintha béklyóba verték volna, eleinte teljesen tehetetlen volt, a dárda szíja rácsavarodott combjára, és így a dárdát nem lehetett kihúzni a sebből. A közelében állók nem mertek hozzányúlni, közben a csata javában dúlt, és Philopoimén, égve a vágytól és a lelkesedéstől, hogy a küzdelemben részt vegyen, lábát előre-hátra mozgatta, és a dárda nyelét középen kettétörte, majd megparancsolta embereinek, hogy az eltört részeket külön-külön húzzák ki a sebből, így megszabadulva kardot rántott, az ellenségre rohant az első sorokba, és ezzel nagy bátorságot és vitéz kedvet öntött harcosaiba. Mikor győztek, Antigonosz megkérdezte a makedónokat, hogy miért támadtak a lovassággal parancs nélkül. A makedónok azzal mentegetőztek, hogy egy megalopoliszi ifjú előrerohant és magával ragadta őket, azért támadták meg az ellenséget. Erre Antigonosz nevetve így szólt: „Az a fiatalember nagy vezérre valló haditettet hajtott végre.”

7. Philopoimén ezzel természetszerűleg nagy hírnévre tett szert, és Antigonosz mindenképpen azt szerette volna, hogy alatta szolgáljon; vezérséget és magas fizetést ajánlott fel neki, de ő elhárította magától a megtiszteltetést, főként mert ismerte saját természetét, hogy szörnyen nehezen viselné el, ha parancsolnak neki. Minthogy pedig nem akarta idejét tétlenül tölteni, Krétába hajózott, hogy ott gyakorolja magát a hadviselésben, és tapasztalatokat szerezzen. Krétában huzamosabb ideig edzette magát nemcsak harcias szellemű és a hadviselés minden nemében járatos, hanem ezenfelül életmódjukban is józan és mértékletes férfiak társaságában, és olyan hírnév előzte meg Akhaiába való visszatérését, hogy azonnal a lovasság főparancsnokává tették. Amikor azonban átvette a parancsnokságot, úgy találta, hogy a lovasság lovai

szedett-vedett állatok, melyeket az emberek hadjáratok idején véletlenül szereztek maguknak, maguk a lovasok pedig hadjáratokon gyakran kivonták magukat a szolgálat alól, és másokat küldtek maguk helyett. A harci tapasztalat és a bátorság megdöbbentő hiánya jellemezte mindnyájukat; parancsnokaik ezeket a hibákat elnézték, mert Akhaiában a lovagok kezében van a legnagyobb hatalom, tőlük függ minden kitüntetés és büntetés. Philopoimén azonban nem engedett és nem hajolt meg, hanem sorra járta a városokat, és felkeltette egyenként minden ifjúban a becsvágyat, megbüntette azokat, akiknél kényszert kellett alkalmazni, katonai gyakorlatokat tartott, felvonulásokat és harci játékokat rendezett, amelyekre lehetőleg minél több néző sereglett össze, és rövid idő alatt bámulatos lendületet és lelkesedést oltott beléjük. Ami pedig legfontosabb a hadászatban, begyakoroltatta velük az egyénenkénti fordulatokat és kitérő mozdulatokat, valamint a csapatban együttesen végzett menetelést és harcmozdulatokat, s ahhoz is hozzászoktatta őket, hogy az egész csapat minden gyakorlata olyannak tűnjék fel, mintha egyetlen személy ösztönösen végrehajtott mozgása volna.

Amikor aztán a Larisszosz folyó mellett heves csatát vívtak az aitóliaiak és élisziek ellen, az éliszi lovasság parancsnoka, Damophantosz az arcvonal elé vágtatott, és rátámadt Philopoiménra, aki elfogadta a kihívást, megelőzte, lándzsájával ledöfte, és lováról a földre dobta Damophantoszt. Amint elesett, az ellenség megfutamodott. Philopoimén így egyszerre híres ember lett. Bátorságban nem maradt el egyetlen fiatalember mögött sem, és bölcsességben sem bármely idős férfiú mögött. A harcban és a hadvezetésben egyaránt kiváló volt.

8. Az akhaiai szövetséget eredetileg Aratosz emelte tekintélyre és hatalomra, mikor a gyenge és széthúzó városokat egyesítette, és emberséges, görög alkotmányt adott nekik. Amint a vízben a csekély és apró testek ülepednek le először, majd mások is hozzájuk tapadnak és kapcsolódnak, és kemény, szilárd tömeggé sűrűsödnek, Görögországban is, akkori gyenge, városonként könnyen szétbomló állapotában, először az akhaiaiak egyesültek, majd körös-körül magukhoz vonták a szomszédos városokat, segítették őket, hogy megszabaduljanak zsarnokaiktól, később pedig békés egyetértéssel és politikával magukhoz csatolták őket, és elhatározták, hogy a Peloponnészoszt egyetlen politikai szövetséggé és hatalommá teszik. De míg Aratosz élt, nagyrészt makedón fegyverektől függtek, Ptolemaiosz kedvét keresték, majd Antigonoszét és Philipposzét, akik mind beleavatkoztak a görög államok ügyeibe. Mikor azonban Philopoimén jutott hatalomra, eléggé erősnek érezték magukat, hogy szembeszálljanak leghatalmasabb ellenségeikkel is, és nem vettek többé igénybe idegen pártfogókat. Aratosz a harcokban lassúnak mutatkozott, és az ügyeket nagyobbára megegyezéssel, szelídséggel és a királyok pártfogásával intézte, amint azt az életéről szóló könyvben megírtam. Philopoimén viszont, aki ügyes és erős kezű harcos volt, s hozzá még jó szerencse és sikerek kísérték mindjárt a legelső csatákban, az akhájok hatalmával együtt öntudatukat is növelte, mert hozzászoktatta őket, hogy győznek és sikerrel járnak csaknem minden küzdelmükben.

9. Először is változtatásokat vezetett be a harcmodorban és a fegyverzetben, mert ez mindkettő hibás volt az akhaiaiaknál; pajzsaik jól kezelhetők és könnyűek voltak ugyan, de túl keskenyek ahhoz, hogy védelmet nyújtsanak az egész testnek, dárdáik pedig rövidebbek a makedónok lándzsájánál; ezért könnyűségük miatt jól lehetett őket használni nagyobb távolságból, de közelharcban hátrányosnak bizonyultak. Csata közben nem vetettek be kisebb alakulatokat és egységeket, csak phalanxot alkalmaztak, de nem úgy, mint a makedónok, hanem előretartott lándzsák és szorosan összezárt pajzsok nélkül, ezért gyakran kivetették állásaikból és szétszórták őket. Philopoimén mindezt megmagyarázta nekik, és rávette őket, hogy ne hosszú, hanem kerek pajzsot, és ne könnyű dárdát, hanem hosszú lándzsát használjanak, védekezzenek sisakkal, mell- és láb vérttel, és a könnyű fegyverzetű katonaság mozgó harcmodora helyett gyakorolják az egy helyben álló harcot. Azáltal, hogy a katonasorba kerülőket rábeszélte ilyen fegyverek használatára, jó előre bátorságot öntött beléjük, mintha

legyőzhetetlenek volnának, majd fényűző költekezéseiket igyekezett jobb irányba terelni, bár lehetetlen volt, hogy teljesen megszüntesse azt a régtől fogva megszokott, betegesen üres és hiú szenvedélyt, amely fényes öltözetek, bíborszőnyegek és gazdagon megterített asztalokkal rendezett lakomák szeretetében nyilvánult meg. Philopoimén azzal kezdte, hogy a fényűzés utáni vágyukat elterelje a hiábavaló dolgokról és a hasznosak és dicséretre méltóak felé irányítsa. Hamarosan rávette és felbuzdította mindnyájukat, hogy a testi szükségleteikre költött összegeket korlátozzák, s fényt és pompát csak hadifelszerelésükben alkalmazzanak. Látni lehetett, hogy a műhelyek megteltek széttört serlegekkel, thériklészi ivóedényekkel,[73] arany- és ezüstveretű mellvértekkel, pajzsokkal és zablákkal; a gyakorlóterek betört csikókkal, fegyvergyakorlatokat végző ifjakkal, sisakokat, tarkára festett sisaktarajokat, hímzett lovasmentéket és katonaköpenyeket tartó asszonyokkal. Ez a látvány növelte bátorságukat, fokozta erőiket, vágyat és merészséget ébresztett bennük a veszélyekkel szemben. A pompás tárgyak megpillantása minden tekintetben fényűzésre vezeti és elpuhulttá teszi használóikat, mert az érzékek ingerlése és csiklandozása eltompítja az értelmet, de amikor harci dolgokról van szó, erősíti és felemeli az emberi szellemet; így ábrázolja Homérosz is Akhilleuszt, amikor meglátja az eléje rakott új fegyvereket,[74] és egyszerre lángoló harci vágy fogja el, hogy vitézi voltát fegyvereivel megmutassa.

Philopoimén ekképpen öltöztette díszes fegyverekbe az ifjakat, majd hozzákezdett gyakorlatozásukhoz és edzésükhöz, azok pedig buzgalommal és lelkesen hallgatták meg utasításait. Az új hadrend csodálatos módon megnyerte tetszésüket, mert szoros összezártságát áttörhetetlennek tartották. Könnyű fegyvereiket jól tudták használni, s fényes csillogásukban és szépségükben gyönyörűségüket találták, amikor hozzájuk nyúltak és magukra öltötték őket, arra vágyódtak, hogy mielőbb döntő harcot vívjanak az ellenséggel.

10. Ebben az időben az akhaiaiak háborút folytattak Makhanidasszal, a lakedaimóniak zsarnokával, aki nagy és hatalmas haderejében bízva az egész Peloponnészosz uralmára tört. Így tehát, amikor híre érkezett, hogy betört mantineiai területre, Philopoimén gyorsan ellene vezette hadseregét. A város közelében álltak fel csatára mindketten sok zsoldossal és a saját polgáraikból toborzott haderővel. Mihelyt a harc elkezdődött, Makhanidasz megfutamította zsoldosaival az akhaiaiak első vonalában felállított lándzsásokat és a tarentumiakat, de ahelyett, hogy a harcolókat megtámadta és zárt soraikat szétverte volna, a menekülők után eredt és elhaladt az akhaiaiak zárt rendben felsorakozott phalanxa előtt. Mindjárt a csata kezdetén érte őket ez a nagy kudarc, és már úgy látszott, hogy ügyük odavész, és teljes vereség éri őket, Philopoimén mégis tettette, hogy semmit nem vett észre, és nem tartja a helyzetet veszélyesnek. Látta viszont, hogy az ellenség milyen végzetes hibát követett el, mikor a futók után rohant, mert így elszakadt a phalanxtól, és üres tér támadt az arcvonalon. Nem fordult tehát szembe velük, és nem akadályozta meg őket a futók üldözésében, sőt hagyta, hogy elvonuljanak mellette, hogy így jó nagy hézag keletkezzék, s aztán nyomban rátámadt a spártai hoplitészekre, mert látta, hogy a phalanx fedezetlenül maradt, és oldaltámadást intézett ellenük; a vezér nélkül maradt spártaiak nem is számítottak harcra, mert azt gondolták, hogy győznek és teljes diadalt aratnak, látván, hogy Makhanidasz üldözi az ellenséget. Philopoimén a hoplitészeket nagy öldökléssel megfutamította (mondják, hogy négyezernél többen estek el közülük), majd Makhanidasz ellen fordult, aki zsoldosaival visszatérőben volt az üldözésből; egy széles és mély árok választotta el őket, ennek széléig vágtattak előre két oldalról, szemközt egymással, az egyik, hogy átjusson rajta és elfusson, a másik, hogy megakadályozza benne. Mindez nem olyan volt, mint amikor két vezér vív párharcot egymással, hanem inkább mintha Philopoimén hatalmas vadászként egy védekezésre kényszerített fenevaddal fordult volna szembe. Ekkor a zsarnok lova, ez a nagy erejű, tüzes harci mén, amelynek mindkét oldalát véresre sebezte lovasának sarkantyúja, megpróbált átugrani a szakadékon, de szügyé-

vel nekivágódott a meredek partnak, majd minden erejét összeszedte, hogy elülső lábával felkapaszkodjon a szakadékból. Ekkor Szimiasz és Polüainosz, akik mindig Philopoimén oldalán harcoltak és pajzsukkal védték, mindketten odavágtattak és lándzsájukkal célba vették a lovat. Philopoimén azonban előbb érkezett oda és rátámadt Makhanidaszra, s amikor látta, hogy lova eltakarja fejével gazdája testét, kissé oldalt fordította saját lovát, megmarkolta lándzsáját, majd keresztüldöfte és leterítette ellenfelét. Így ábrázolja Philopoimént az a Delphoiban levő bronzszobor, amelyet az akhaiaiak emeltek, megcsodálván hőstettét és hadvezetését.

11. Mondják, hogy a nemeai ünnepi játékok[75] megtartásakor, amikor Philopoimén másodízben volt hadvezér (csak nemrégen győzött Mantineiánál, de ekkor pihenőt tartott az ünnepségek miatt), először mutatta be a görögöknek a teljes hadidíszben kivonult phalanxot, és hadmozdulatokat végeztetett vele a megszokott gyorsasággal és elevenséggel. Később a lantversenyek alatt bement a színházba; vele mentek a katonai köpenyekbe, bíborkhitónokba öltözködött ifjú harcosok, valamennyien egykorúak, ifjúságuk virágzó éveiben; nemcsak vezérük iránt fejezték ki mély tiszteletüket, hanem az ifjúi büszkeség is sugárzott róluk, annyi dicső küzdelem után. Amint beléptek, Püladész lantművész éppen Timotheosz *Perzsák* című költeményét kezdte el:

Hellásznak fonom én a szabadság dicskoszorúját.

A fényesen csengő ének illett a költemény magasztos tárgyához, s egyszerre csak minden tekintet a színház valamennyi sarkából Philopoimén felé fordult, és ujjongó taps tört ki, mintha csak a görögökben új remény kelne életre, hogy visszaszerzik régi dicsőségüket, és lelkesedésükkel megközelítik apáik ősi szellemét.

12. Ütközetekben és veszélyes helyzetekben, amiként a csikók vágyódnak megszokott lovasaik után, s ha más ül a hátukra, megbokrosodnak és megvadulnak, az akhaiai haderő is elveszítette bátorságát más hadvezér alatt, és őt kereste tekintetével, és mihelyt megpillantotta, azonnal felvidult, bátorításától hatalmassá vált, mintha azt érezné, hogy az ellenség a hadvezérek közül egyedül vele nem merészkedik szembeszállni, mert már a nevétől és a hírétől is fél - amint ez tetteikben megnyilvánult. Philipposz, a makedónok királya, abban a hiszemben, hogy az akhaiaiak ismét meghódolnak neki, ha Philopoimént eltéteti láb alól, titokban Argoszba küldött embereket, hogy meggyilkolják, de aljas szándéka kiderült, s emiatt minden görög elítélte és meggyűlölte Philipposzt. A boiótok Megarát ostromolták, és már abban reménykedtek, hogy hamarosan elfoglalják, amikor hirtelen az a hír terjedt el közöttük (bár valótlan volt), hogy Philopoimén az ostromlottak segítségére megy, és már közeledik is; erre otthagyták a várfalakhoz odatámasztott ostromlétráikat, és futva elmenekültek. Midőn Nabisz, a lakedaimóniaknak Makhanidasz után következő zsarnoka hirtelen elfoglalta Messzénét, Philopoimén éppen nem viselt vezéri tisztséget, és nem állt haderő a rendelkezésére. Mivel azonban az akhaiai vezért, Lüszipposzt nem tudta rávenni, hogy segítségére menjen a messzénéieknek, mert Lüszipposz azt mondta, hogy a város úgyis elveszett, hiszen az ellenség már belül van, Philopoimén ment segítségükre, és vitte magával saját polgártársait, akik nem vártak sem törvényjavaslatot, sem népgyűlési határozatot, hanem a természet örök törvénye szerint a legderekabb férfit követték mint vezérüket. Amikor Nabisz meghallotta, hogy Philopoimén már egészen közel van, bár táborát a város belsejében ütötte fel, nem várta be, hanem hadseregével egy másik kapun át lopva és sietve elhagyta a várost, és jó szerencséjének tartotta, hogy elinalhat; Nabisz meg is menekült, és Messzéné visszanyerte szabadságát.

13. Ezekkel a tetteivel Philopoimén becsületet szerzett magának, de amikor a gortüniak kérésére Krétába ment, akiknek hadvezérre volt szükségük háborújukhoz, azt kezdték beszélni róla, hogy azért távozott el, amikor hazája hadban állt Nabisszal, mert el akarta kerülni a harcot, vagy legalábbis alkalmatlan időben keresett magának dicsőséget másoknál. A megalopolisziak ugyanis abban az időben nehéz helyzetbe kerültek a háború miatt. Bezárva éltek falaik mögött, és az utcákat vetették be gabonával, mert városuk határát az ellenség körös-körül elpusztította, és valósággal kapuik alatt táborozott. Philopoimén azonban ez alatt az egész idő alatt a tengeren túl a krétaiak háborúját vezette mint hadvezérük, s ezzel rászolgált ellenségeinek arra a vádjára, hogy megszökött az otthoni háború elől. Voltak azonban olyanok is, akik azt mondták, hogy mivel az akhaiaiak más vezéreket választottak, és Philopoimén nem kapott vezéri tisztet, csupán szabad idejét használta fel a vezérkedésre, mikor a gortüniak erre megkérték. Philopoimén ugyanis képtelen volt elviselni a tétlenkedést, s hadvezéri tudását és katonai képességeit mint valami kincset, szüntelenül gyakorolni és használni akarta. Ez kitűnt abból is, amit egyszer Ptolemaiosz királyról mondott. Többen dicsérték ugyanis Ptolemaioszt, hogy mindennap hadgyakorlatokkal edzi hadseregét, és fáradságot nem kímélve végez fegyvergyakorlatokat saját maga is. „Ki csodálhat egy királyt - mondta Philopoimén -, hogy az ő korában csak gyakorolja magát, de soha nem áll ki!”

A megalopolisziak megnehezteltek rá, árulónak tartották, és arra készültek, hogy száműzik; az akhaiaiak azonban ebben meggátolták őket, és elküldték Megalopoliszba a szövetség hadvezérét, Arisztainoszt, aki politikailag ellentétben állt ugyan Philopoiménnal, de nem engedte meg, hogy elmarasztaló ítéletet hozzanak ellene. Mivel polgártársai ilyen rosszul bántak vele, Philopoimén elpártolásra bírt több környező falvat, és kitanította őket, mondják azt, hogy kezdettől fogva soha nem fizettek adót a megalopolisziaknak, és nem voltak tőlük függő viszonyban; mikor aztán ezek így beszéltek, nyíltan melléjük állt a vitában, és lázadást szított saját városa ellen az akhaiaiak tanácsában. Ezek a dolgok azonban később történtek.

Amikor Krétában a gortüniak oldalán harcolt, nem a peloponnészoszi vagy arkadiai hadvezérek egyenes és becsületes módjára viselt háborút, hanem elsajátította a krétai szokásokat, és felhasználta az ottani ellenség ellen saját mesterkedéseiket, az alattomos cselvetéseket és lesállásokat, s hamarosan megmutatta nekik, hogy értelmetlen és hiábavaló cselszövényeik mennyire gyerekesek, ellentétben az igazi haditapasztalatokkal.

14. Krétában csodálattal vették körül, és fényes hírnévvel övezve tért vissza a Peloponnészoszra. Azt a helyzetet találta, hogy Titus Flamininus leverte Philipposzt, Nabisz ellen pedig az akhaiaiak és a rómaiak viseltek háborút. Nyomban vezérré választották Nabisz ellen. Ekkor kockázatos tengeri csatára vállalkozott, de úgy látszik, Philopoiménnal is ugyanaz a baj történt, mint Epameinóndasszal: a tengeren ugyanis sokkal rosszabbul küzdött, mint erénye és híre után várni lehetett. Csakhogy, mint némelyek mondják, Epameinóndasz attól tartott, hogy ha polgártársai megízlelik a tengeri hajózás hasznát, Platón kifejezését használva, „helytálló hoplitészekből”[76] észrevétlenül rossz tengerészekké válnak, és ezért dolgavégezetlenül távozott Ázsiából és a szigetekről, Philopoimén ellenben azzal hitegette magát, hogy a szárazföldi hadviselésben szerzett ismeretei elegendők lesznek rá, hogy sikeresen harcoljon a tengeren is, de felismerte, hogy az erénynek milyen jelentős része a gyakorlat, és milyen nagy szerepe van mindenben a megszokásnak. Mert tapasztalatlansága folytán nemcsak a tengeri ütközetben szenvedett vereséget, hanem amikor egy régi, de híres hajót, amely negyven éve nem volt szolgálatban, felszerelt legénységgel, a hajó eresztékei átbocsátották a vizet, és a legénység élete komoly veszélyben forgott.

Philopoimén rájött, hogy az ellenség megveti őt, mert azt hiszi, hogy kerüli a tengeri összecsapást; elbizakodottságukban ellenfelei ostrom alá vették Gütheiont. Philopoimén erre nyomban ellenük indult hajóival. De azokat a győzelem vigyázatlanná tette, és nem várták őt. Philopoimén éjszaka partra szállt hadseregével, és támadást intézett ellenük, felgyújtatta sátraikat, a tábor leégett, és sokukat megölte. Néhány nappal később nehezen járható terepen vonult, amikor hirtelen előbukkant Nabisz, és nagy rémületet keltett az akhaiaiak sorai között, akik attól féltek, hogy nem tudnak elmenekülni a veszélyes vidékről, amely különben is az ellenség kezében volt. Philopoimén ekkor megállt egy pillanatra, tekintetével felmérte a terepet, és megmutatta nekik, hogy a hadi mesterség legmagasabb fokát a jó hadvezetés jelenti, mert csak egyetlen kis mozdulatot hajtatott végre a phalanxszal, amelyet a körülményekhez alkalmazkodva megváltoztatott, és máris könnyen és zavartalanul kimenekült nehéz helyzetéből, rátört az ellenségre, és keményen megverte. Amikor látta, hogy az ellenség nem a város irányába menekül, hanem szétszóródik a vidéken, amelyet körös-körül erdő szegélyezett, és vízmosások és szakadékok miatt lovasharcra alkalmatlan volt, abbahagyta az üldözést, és még világos nappal tábort ütött. Mivel azt gyanította, hogy az ellenséges katonák, miután megfutottak, az éjszaka beálltával egyesével-kettesével fognak a város felé lopózkodni, lesbe állított egy kardokkal felfegyverzett erős akhaiai csapatot a város körüli vízmosások és halmok között. Így pusztult el Nabisz hadseregének legnagyobb része, mert nem zárt sorokban hajtotta végre a visszavonulást, hanem ki-ki úgy futott, ahogy tudott. Az ellenség úgy fogdosta össze őket a város körül, mint a madarakat.

15. Ezek miatt a tettei miatt a görögök Philopoimént elhalmozták a színházakban szeretetük és tiszteletük kinyilvánításával, amin a becsvágyó Titus Flamininus titokban meg is sértődött; mert mint római consul saját magát sokkal méltóbbnak tartotta az akhaiaiak csodálatára egy egyszerű arkadiainál, s meg volt győződve róla, hogy az ő jótettei messzire felülmúlták Philopoiménéit, hiszen egyetlen kiáltványával felszabadította Hellaszt Philipposz és a makedónok igája alól.

Ezután Titus Flamininus békét kötött Nabisszal, akit azonban az aitólok álnok módra meggyilkoltattak. Spártában emiatt zavargások törtek ki, Philopoimén pedig megragadta a jó alkalmat, hadseregével megtámadta a várost, és részben erőszakkal, részben rábeszéléssel keresztülvitte, hogy Spárta belépett az akhaiai szövetségbe. Emiatt az akhaiaiak nagy csodálatban részesítették, hogy ilyen nagy tekintélyű és hatalmas várost szerzett meg a szövetség tagjául; mert valóban nem kis dolog volt, hogy Spárta Akhaiának egy része lett. De Philopoimén megnyerte magának a legkiválóbb spártaiakat is, akik úgy tekintettek rá, mint szabadságuk védelmezőjére. Ezért amikor Nabisz házát és birtokát elárverezték, elhatározták, hogy az ebből befolyt százhúsz talentumot Philopoiménnak ajándékozzák, és emiatt követséget is küldtek hozzá. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Philopoimén nemcsak látszatra, hanem a valóságban is a legkiválóbb férfiú. A spártaiak közül senki nem volt hajlandó ilyen férfiúval az ajándékozásról tárgyalni; mindnyájan féltek és vonakodtak ettől a feladattól, úgyhogy az ügyet rábízták vendégbarátjára, Timolaoszra. Timolaosz valóban el is ment Megalopoliszba, és Philopoimén házában szállt meg vendégségben. De amikor megismerte fennkölt társalgási modorát, életmódjának egyszerűségét, megközelíthetetlen és pénzzel hozzáférhetetlen jellemét, hallgatott az ajándékról, és kitalált valami más ürügyet utazására vonatkozóan, majd távozott. Amikor másodszor is elküldték, ugyanez történt. Végre harmadik útja alkalmával nagy nehezen feltárta előtte a város szándékát. Philopoimén örömmel hallgatta, miről van szó, személyesen ment el Lakedaimónba, és azt tanácsolta a spártaiaknak, hogy ne barátaikat és ne becsületes embereket vesztegessenek meg, akiknek erényét ingyen élvezhetik, hanem a gonoszokat és az olyanokat, akik a népgyűléseken viszályokba keverik az államot; ezeket vásárolják meg és vesztegessék meg, hogy a szájukat betömjék, és kevesebb bosszúságot

okozzanak polgártársaiknak; jobb dolog ugyanis, ha ellenségeiket fosztják meg attól, hogy nyíltan beszéljenek, mint ha barátaikat. Ilyen nemes gondolkodású volt pénz dolgában.

16. Midőn Diophanész, az akhaiai szövetség vezére értesült róla, hogy a lakedaimóniak ismét lázonganak, elhatározta, hogy megfenyíti őket. Erre azok háborúba kezdtek, és romlásba döntötték a Peloponnészoszt. Philopoimén ekkor megkísérelte, hogy lecsendesítse Diophanész haragját és kiengesztelje, s figyelmeztette arra a körülményre, hogy amikor Antiokhosz király és a rómaiak olyan nagy hadsereggel fenyegetik Görögországot, a szövetség vezérének velük kell törődnie, és nem szabad belső viszályokat támasztania, hanem ha a lakedaimóniak hibát követtek is el, úgy kell tenni, mintha nem is látták, nem is hallották volna. Diophanész azonban nem hallgatott Philopoimén tanácsára, hanem Titus Flamininusszal együtt betört spártai területre, és egyenesen a város ellen vonult. Philopoimén emiatt méltatlankodott, és olyan tettre vállalkozott, amely nem felelt meg ugyan a törvények és az igazság kívánalmainak, de nagy és merész elhatározásra vallott. Magánszemélyként elment Lakedaimónba, elzárta az utat az akhaiaiak vezére és a rómaiak consula elől, lecsendesítette a városban a zavarokat, és a spártaiakat visszavezette az akhaiai szövetségbe, amelynek korábban is tagjai voltak.

Később azonban Philopoimén, amikor ismét a szövetség hadvezére lett, valami ok miatt megharagudott a lakedaimóniakra, a száműzötteket visszavitte a városba, és kivégeztetett nyolcvan spártait. (Ezt mondja Polübiosz, de Arisztokratész szerint háromszázötvenet.) A városfalakat leromboltatta, jókora területet elszakított Spártától, és Megalopoliszhoz csatolta; mindazokat, akik a zsarnokoktól kaptak spártai polgárjogot, háromezer kivételével áttelepítette Akhaiába. Ezek nem engedelmeskedtek és nem akarták elhagyni Lakedaimónt, ezért eladatta őket rabszolgáknak, majd mintegy gúnyolódva, a kapott pénzen Megalopoliszban fedett oszlopcsarnokot építtetett. Hogy pedig bosszúját kitöltse rajtuk, és betetőzze méltatlan szenvedésüket, állami intézményeikkel is igen kegyetlenül és törvénytelenül járt el. Megszüntette és megsemmisítette ugyanis a Lükurgosztól alapított nevelési intézményt, az agógét, és arra kényszerítette a spártaiakat, hogy a gyermekeket és az ifjakat ősi nevelési rendszerük elhagyásával az akhaiaiak módjára neveljék, mert véleménye szerint Lükurgosz törvényei szerint élve soha nem adják fel büszke öntudatukat.

Akkori súlyos szerencsétlenségükben a spártaiak eltűrték, hogy Philopoimén széttépje az állam izmait, s alázatosak és engedékenyek lettek, később azonban a rómaiak megengedték nekik, hogy elvessék az akhaiai alkotmányt. Visszakapták és helyreállították ősi intézményeiket, már amennyire ez annyi szerencsétlenség után lehetséges volt.

17. Amikor a rómaiak Antiokhosszal Görögországban háborúskodtak, Philopoimén nem viselt vezéri tisztet. Látva, hogy Antiokhosz Khalkiszban vesztegel, és házasodással meg fiatal lányokkal folytatott szeretkezéssel tölti idejét, ami semmiképpen sem illett korához, a szíriai csapatok pedig teljes rendetlenségben, vezér nélkül járják szerte a városokat, és fényűző módra élnek, bosszankodott, hogy nem lehet az akhaiaiak vezére, és kijelentette, irigyli a győzelmet a rómaiaktól. „Lennék csak én a vezér - így szólt -, a kocsmákban vágnám halomra valamennyiüket!” A rómaiak azonban, miután legyőzték Antiokhoszt, mind nagyobb figyelmet szenteltek a görög államok ügyeinek, behálózták hatalmukkal az akhaiaiakat, amiben a népvezérek is kezükre jártak, és hatalmuk, mintha csak az égiek is segítették volna őket, minden tekintetben megnövekedett, és feltartóztathatatlanul közeledett az a vég, ahova a sors ragadta őket. Philopoimén ekkor, mint a jó kormányos a hullámok elleni küzdelemben, bizonyos alkalmakkor kénytelen volt engedni és meghátrálni, legtöbb esetben azonban ellenállt és arra törekedett, hogy megnyerje a szabadság ügyének azokat, akiknek a legtöbb szavuk volt, és akik a legtöbbet tehették.

A megalopoliszi Arisztainosznak volt a legnagyobb hatalma az akhaiaiak között, de mindig kiszolgálta a rómaiakat, és azt vallotta, hogy nem szabad ellenkezni velük, sem felingerelni őket. Egy alkalommal, amikor Philopoimén szótlanul hallgatta beszédét a tanácsban, de szavait mind nehezebben viselte el, a végén haragosan rákiáltott: „Ember, miért sietteted annyira, hogy meglásd Hellasz végzetének beteljesedését?" Miután Manius consul legyőzte Antiokhoszt, azt kérte az akhaiaiaktól, hogy engedjék meg a spártai száműzöttek hazatérését, és Maniusszal egyetértve Titus Flamininus is közbenjárt náluk a száműzöttek érdekében. Philopoimén megakadályozta a kérés teljesítését, nem azért, mintha ellenséges érzülettel viseltetett volna a száműzöttekkel, hanem mert azt akarta, hogy ezt a kegyet ők és az akhaiaiak gyakorolják velük, s ne Titus Flamininus és a rómaiak; majd mikor a következő esztendőben vezér lett, visszatelepítette a száműzötteket. Így küzdött és harcolt nemes lendülettel az önkény ellen.

18. Hetvenéves volt már, amikor nyolcadszor választották meg az akhaiaiak vezérévé, és azt remélte, hogy nemcsak vezérkedésének évét tölti el háború nélkül, hanem a viszonyok megengedik majd azt is, hogy élete hátralevő részét is nyugalomban töltse el. Mert amiként a betegségek is láthatólag alábbhagynak a test erejének hanyatlásával, a görög államok hatalmának hanyatlásával megszűnt a viszálykodás is. De a végzet haragja, mint jól futó atlétát, élete végcéljánál sújtotta halálra. Mondják, hogy valamilyen tanácskozáson, mikor a jelenlevők magasztaltak egy kitűnőnek elismert hadvezért, Philopoimén így szólt: „Érdemes-e szót vesztegetni erre az emberre, aki élve az ellenség kezére jutott?" Néhány nappal később a messzénéi Deinokratész, Philopoimén személyes ellensége, akit mindenki gyűlölt gonoszsága és féktelensége miatt, elpártoltatta Messzénét az akhaiaiaktól, és híre érkezett, hogy egy Kolónisz nevű falut készül hatalmába keríteni. Philopoimén lázasan feküdt Argoszban, de mikor ezt meghallotta, pihenő nélkül egy nap alatt a több mint négyszáz sztadionnyira fekvő Megalopoliszba sietett. Innen azonnal Messzéné megsegítésére ment, és magához vette a város legjobb hírű lovasait, akik még egészen fiatal emberek voltak, de Philopoimén iránt érzett jóindulatból és buzgalomból önként vállalkoztak a hadjáratra. Mialatt Messzéné irányába lovagoltak, az Euandrosz-halom közelében szembetalálkoztak Deinokratésszal, megütköztek vele, és megfutamították. De ekkor az az ötszáz főnyi lovascsapat, amely Messzéné határát őrizte, váratlanul rájuk támadt; ezt meglátták azok is, akik az imént vereséget szenvedtek és ismét összegyülekeztek a környező halmokon. Philopoimén félt, hogy bekerítik, és mert kímélni akarta lovasait, nehezen járható terepre vonult vissza és a hátvéd szerepét vállalta; közben többször összecsapott az ellenséggel és egészen magára vonta figyelmüket, de azok nem mertek ellentámadásba kezdeni, csak kiabáltak és távolról száguldoztak körülöttük. Fiatal lovasai miatt gyakran megállt, hogy egyenként biztonságba juttassa őket, közben észre sem vette, és máris magára maradt az ellenség gyűrűjében, de senki nem merészkedett vele kézitusába kezdeni, csak távolról dobálták rá dárdáikat, majd sziklás, szakadékos helyre szorították, ahol nehezen boldogult lovával, és véresre sebezte az állatot sarkantyújával. Philopoimén folytonos testgyakorlással öregkorában is megőrizte frissességét, s más körülmények között meg is menekült volna, akkor azonban a betegség és az utazás úgy elcsigázta és elfárasztotta testét, hogy minden mozdulat nehezére esett, majd lova megbotlott és földre dobta. Az esés súlyos volt, Philopoimén megsértette fejét, és hosszú ideig hangtalanul feküdt a földön; úgyhogy az ellenség halottnak vélte. Egyesek megkísérelték testét megfordítani és leszedni róla fegyverzetét. Ekkor azonban felemelte fejét, felnyitotta szemét, mire mindnyájan ráestek, kezét hátrakötözték és elhurcolták; durván bántalmazták és szidalmazták azt a férfiút, aki soha álmában sem gondolt volna rá, hogy ez a sors éri Deinokratész kezétől.

19. Messzéné lakosai erre a hírre hihetetlenül fellelkesültek, és a kapuknál gyülekeztek össze; amikor azonban látták, hogyan hurcolják Philopoimént hírnevéhez, előbbi tetteihez és diadalaihoz méltatlan módon, a legtöbben megsajnálták és részvétet éreztek iránta; voltak, akik könnyekre fakadtak, és keserű szavakkal emlegették, hogy az emberi hatalom mennyire megbízhatatlan és semmit nem ér. Így mind többen teltek el emberies érzéssel, és azt mondogatták, hogy vissza kell emlékezniük korábbi jótetteire, hogy miként adta vissza szabadságukat, amikor Nabiszt, a zsarnokot elűzte. Néhányan azonban, hogy kedveskedjenek Deinokratésznak, azt hangoztatták, hogy kínpadra kell vonni és ki kell végezni Philopoimént mint megrögzött és engesztelhetetlen ellenséget, akitől Deinokratésznak különösképpen félnie kellene, ha kiszabadulna, minthogy hadifogolyként méltatlan bánásmódban volt része. Végül is elvitték egy Thészaurosznak nevezett, föld alatti helyiségbe, amely nem kapott sem levegőt, sem világosságot, ajtaja sem volt, csak egy nagy kő odahengerítésével zárták el; ide helyezték, a követ valóban oda is tették, és őröket állítottak eléje.

Közben az akhaiai lovasok a futásból összeszedték magukat, majd amikor Philopoimént sehol nem látták, és azt gondolták, hogy meghalt, hosszú ideig ott álltak, nevén szólították, és egymásnak tettek szemrehányást, megmenekülésüket szégyenletesnek és igazságtalannak mondták, hogy kiszolgáltatták az ellenségnek vezérüket, aki életét áldozta fel értük. Aztán elindultak és hosszas kutatás után értesültek fogságba eséséről, és ezt tudtára adták az akhaiai városoknak. A városok ezt nagy szerencsétlenségnek tartották, elhatározták, hogy Messzénébe küldött követséggel kérik szabadon bocsátását, közben pedig hadjáratra készültek a város ellen.

20. Miközben az akhaiaiak ezzel foglalatoskodtak, Deinokratész nagyon félt a halasztástól, amely szabadságot hozhatna Philopoiménnak, s ezért, hogy eléje vágjon az akhájok intézkedéseinek, amikor beállt az éj, és a nagy számban összegyülekezett messzéniek elszéledtek, kinyittatta a börtönt, és egy szolgát küldött Philopoiménhoz, méreggel telt pohárral, megparancsolva, hogy adja neki és maradjon mellette, míg ki nem itta. Philopoimén katonai köpenyébe burkolózva feküdt a földön, de nem aludt, hanem szomorúan és zavartan tépelődött; majd amikor meglátta a világosságot, és hogy egy ember áll mellette, kezében méregpohárral, amennyire elgyengült állapota megengedte, összeszedte magát és felült. Átvette a poharat, és megkérdezte, mi történt a lovasokkal, és főként Lükortasszal. Amikor az ember megmondta neki, hogy többségük megmenekült, bólintott, és szelíden ránézve az emberre így szólt: „Ez jó hír, legalább nem ért kudarc bennünket minden tekintetben.” Azután szó és hang nélkül kiitta a méregpoharat, és ismét lefeküdt; a méregnek nem adott sok dolgot, mert olyan gyenge volt, hogy hamarosan kilehelte lelkét.

21. Amikor halála híre elterjedt az akhaiaiak között, a városokon mindenütt bánat és levertség vett erőt. A katonaköteles korban levők a tanács tagjaival összegyülekeztek Megalopoliszban, hogy bosszújukat egy pillanatra se halasszák; hadvezérré Lükortaszt választották, betörtek Messzéniába, feldúlták a vidéket, míg a messzéniek meg nem egyeztek velük, és be nem fogadták az akhaiaiakat a városba. Deinokratész, hogy bosszújuk el ne érje, öngyilkosságot követett el, a többieket, akik Philopoimént halálra ítélték, mind leöldösték, azokat pedig, akik kínpadra akarták vonatni, Lükortasz összefogatta és kínhalállal végeztette ki. Philopoimén holttestét elhamvasztottak, a hamvakat urnába tették, és útnak indultak hazafelé, de nem rendezetlenül, hanem a halotti pompát győzelmi menettel kötve egybe. Látni lehetett egyeseket, akik fejüket felkoszorúzták, de szemük tele volt könnyel, és másokat, akik ellenségeiket megkötözve hajtották. Magát az urnát, amelyet alig lehetett látni a sok szalagtól és koszorútól, Polübiosz, az akhaiaiak vezérének fia vitte, körülötte a legelőkelőbb akhaiaiakkal. Utánuk mentek a katonák felékesített lovakon, teljes fegyverzetben; nem mutattak sem szomorúságot a gyász, sem túláradó örömet győzelmük fölött. Az út mentén fekvő városok és falvak lakosai

eléjük mentek, mintha Philopoimént hadjáratáról hazatérőben üdvözölnék, kezüket rátették az urnára, és a menetet Megalopoliszba is elkísérték, így amikor hozzájuk csatlakoztak az öregek az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt, hangos sírás fogta el az egész sereget és a várost, vágyódtak Philopoimén után, halála mélyen lesújtotta őket, s úgy érezték, vele együtt elveszítették elsőségüket az akhaiaiak között.

Illő gyászpompával temették el, és sírjánál agyonkövezték a messzénéi hadifoglyokat. Több szobrot emeltek emlékére, és nagy megtiszteltetésekben részesült a városok határozatai folytán, de egy római férfi Korinthosz pusztulásakor - ami oly szerencsétlenséget jelentett Görögországnak - megkísérelte valamennyit eltávolíttatni, és személyes támadást intézett Philopoimén ellen, azt hangoztatva, hogy igen nagy ellensége volna a rómaiaknak, ha élne, és sok rosszat tenne velük. Az indítványról folytatott vitában az alattomos vádaskodónak Polübiosz válaszolt, mire sem Mummius, sem a decemvirek nem mertek hozzájárulni, hogy ennek a híres férfiúnak az emlékét meggyalázzák, bár több alkalommal szembeszállt Titus Flamininusszal és Maniusszal. Ezek a rómaiak, igen helyesen, meg tudták különböztetni a dicsőt a hasznostól, s mindig igazságosnak és illőnek tartották, hogy azok, akik jótéteményekben részesültek, hálával és viszonzással tartoznak a jótevőnek, s emlékét kötelesek tiszteletben tartani. Ennyit Philopoiménről.

TITUS FLAMININUS[77]

1. Hogy Titus Quintius Flamininusnak, akit Philopoiménnal állítunk párhuzamba, milyen volt a külső megjelenése, meg lehet nézni bronzszobrán, amely a Circusszal[78] szemközt áll a Karthágóból hozott nagy Apollón-szobor mellett; görög felirat van rávésve. Szenvedélyes természetű volt, mint mondják, haragjában és kedvességében is; bár nem egyenlő mértékben, mert a büntetésben szelíd és engedékeny volt, kedveskedésében pedig állhatatos; pártfogoltjaival szemben mindenkor megőrizte jóindulatát, mintha azok volnának az ő jótevői, és buzgón törekedett rá, hogy azokat, akik jótéteményeiben részesültek, megvédelmezze és megtartsa mint legbecsesebb szerzeményeit. Rendkívül becsvágyó volt, és áhította a dicsőséget, s ezért a legnagyobb és legszebb tetteket egyedül óhajtotta véghezvinni, s jobban szerette azokat, akik rászorultak jótéteményeire, mint azokat, akik vele tettek szívességet, mert az előbbieket úgy tekintette, mint akiken gyakorolhatta erényét, az utóbbiakat pedig mint versenytársait a dicsőségben.

Fiatal éveitől kezdve katonai nevelést kapott; akkortájt ugyanis Róma nagy küzdelmekkel volt elfoglalva, és az ifjaknak alkalmuk nyílt ezeken a hadjáratokon mindjárt a kezdet kezdetén elsajátítani a haditudományok alapelemeit. Első alkalommal Marcellus consul alatt harcolt a Hannibál elleni háborúban mint katonai tribunus. Amikor Marcellus egy cselvetés következtében elesett, Titust nevezték ki helytartóvá Tarentum területén és magában Tarentumban is, amelyet ekkor másodszor foglaltak el. Ebben a tisztségében jó nevet szerzett magának nemcsak mint igazságos bíró, hanem mint hadvezér is. Ezért midőn telepeseket küldtek két városba, Narniába és Consába, őt választották meg coloniavezetőnek és városparancsnoknak.

2. Ez a siker annyira fellelkesítette, hogy mellőzte a közbeeső hivatalokat, a tribunusságot, a praetorságot és az aedilisséget, amelyekre a fiatalemberek általában pályázni szoktak, és egyszerre méltónak tartotta magát a consulságra; jelöltette magát, és telepeseitől buzgón támogatva tért vissza a városba. De két néptribunus, Fulvius és Manius ellenezte jelöltségét, és kijelentette, hogy elképesztő dolog volna, ha a törvények ellenére olyan fiatalember erőszakolná ki magának a legmagasabb hivatalt, akit még be sem avattak az államvezetés első

szent cselekményeibe és misztériumaiba; a senatus azonban a nép szavazatára bízta a döntést, a nép pedig consullá választotta Sextus Aeliusszal együtt, bár még harmincesztendős sem volt. Sorshúzás útján a Philipposz és a makedónok elleni háborút kapta, így a rómaiak szerencséjére olyan ügyekkel és emberekkel akadt dolga, akikkel szemben a consulnak nemcsak háborúhoz és erőszakhoz kellett folyamodnia, hanem rábeszélés és alkudozások útján is megnyerhette magának a vele szembenállókat. Philipposznak ugyanis elég katonát adott Makedonia ahhoz, hogy a csatában megállja a helyét, de a háború elhúzódott, és phalanxának támasza, menedéke és fő utánpótlási forrása Görögország lett. Amíg tehát Görögország el nem szakadt Philipposztól, egyetlen ütközetben nem lehetett megnyerni ellene a háborút. Görögországnak mindeddig nem volt sok kapcsolata a rómaiakkal, valójában ez volt az első alkalom, hogy politikai viszony alakult ki közöttük. Ha tehát a római hadvezér nem lett volna természeténél fogva becsületes, és nem él inkább az ékesszólás, mint a fegyverek erejével, ha nem szelídségével nyeri meg a vele érintkezők bizalmát, és nem tartja olyan fontosnak a jog és az igazság szempontjait, a görögök bizonyosan nem oly könnyen cserélik fel a megszokott uralmat idegennel. Ez különben kitűnik az eseményekből is.

3. Titus megtudta, hogy az őt megelőző hadvezérek, előbb Sulpicius, majd Publius Villius, késő ősszel törtek be Makedoniába, nehézkesen fogtak hozzá a háborúhoz, idejüket helyi csatározásokkal, utakért és élelmiszer-szállítmányokért folytatott harcokkal vesztegették Philipposszal szemben. Ő nem tartotta szükségesnek, hogy mint azok, akik consuli esztendejüket a közügyek intézésével s hivatali méltóságuk élvezetével otthon töltötték el, és csak azután indultak hadjáratra, egy további esztendőt nyerjen hivatalában, és az egyik évet consulként, a másikat pedig hadvezérként töltse el. Ehelyett arra vágyott, hogy hivatali tisztét teljesen a háborúnak szentelje, és ezért lemondott a Rómában rá váró megtiszteltetésekről és az ügyek intézéséről. A senatustól azt kérte, hogy magával vihesse fivérét, Luciust mint a tengeri haderő parancsnokát, a légionáriusok közül pedig azokat, akik Scipióval Hispaniában Hasdrubalt, Afrikában pedig Hannibált győzték le, és még jó erőben levő, harcra vágyó katonák voltak; ezeket, szám szerint háromezret, vette magához hadserege magvaként, és szerencsésen átkelt Épeiroszba. Itt Philipposszal szemben találta Publius Villiust, aki hosszabb ideje megszállva tartotta az Apszosz folyó környékén levő átkelőhelyeket és szűk hegyi utakat. Publius a nehéz terep miatt semmi előrehaladást nem tett; Titus átvette tőle hadseregét, Publiust hazaküldte és megszemlélte a terepet, amely majdnem olyan, természettől erős hadállást nyújtott, mint a Tempé völgye, de itt nem voltak szép fák és zöldellő erdők, vadászterületek és kellemes mezők, mint ott. Nagy és magas hegyek futnak itt össze mindkétfelől, köztük széles és mély hegyszakadék, amelyen a Péneioszhoz hasonlóan gyors folyású és bővizű Apszosz tör utat magának. A folyó ellepi a szakadék alját, és csak a parti sziklák tövében húzódik egy-egy keskeny és szűk ösvény, amelyen hadsereg egyébként sem vonulhat át, ha pedig katonaság állja el, az út teljesen járhatatlan.

4. Voltak, akik azt tanácsolták Titusnak, hogy vezesse seregét kerülővel a dasszaréták törzsének földjén át Lükosz felé biztos és könnyen járható úton, de attól félt, hogy ha a tengertől távol, terméketlen és kopár vidékre vonul, Philipposz elkerüli az ütközetet, maga pedig az élelmiszerhiány miatt rákényszerül, hogy - mint elődje - dolgavégezetlenül térjen vissza a tengerhez. Ezért elhatározta, hogy megtámadja a magaslatokat, és kierőszakolja az átkelést. De a hegyeket Philipposz tartotta megszállva phalanxával, és a rómaiakra oldalról mindenünnen dárdák és nyilak tömege zúdult alá; kemény küzdelem folyt, sokan megsebesültek, és mindkét fél sok embert veszített anélkül, hogy a csata kimenetelét látni lehetett volna. Ekkor a közelben legeltető pásztorok keresték fel Titust, és közölték vele, hogy az ellenség nem vett figyelembe egy kerülő utat, s megígérték, hogy azon az úton legfeljebb három nap alatt felvezetik hadseregét a hegytetőre. Kezesképpen szavaik hitelére magukkal vitték Kharopszot,

egy Makhatész nevű épeiroszi főember fiát, aki jóakarattal volt a rómaiakhoz, és Philipposztól való félelmében titokban együttműködött velük. Titus megbízott benne, és elküldte egyik tribunusát négyezer gyalogossal és háromszáz lovassal. A pásztorok vezették őket, de Titus előbb megkötöztette őket. Nappal barlangokban vagy árnyas helyeken rejtőzködtek, pihentek, és éjszaka meneteltek a telihold fényénél.

Ezután Titus a rákövetkező napokon, kisebb csatározásoktól eltekintve, amelyekkel az ellenség figyelmét el akarta terelni, pihenőt adott hadseregének, majd pedig aznap, amikor a kerülő útra elküldött csapatoknak a hegytetőn meg kellett jellenniök, jókor hajnalban valamennyi nehéz és könnyű fegyverzetű csapatát három csoportra osztva útnak indította. Ő maga a folyó melletti szűk ösvényen vezette cohorsait, kitéve őket a makedónok lövedékeinek, és állandóan harcban azokkal, akik a nehezen járható terepen útjukat állták. Seregének többi része a folyó mindkét oldalán egymással versengve vetette magát a harcba és bátran küzdött meg az út nehézségeivel. Amikor felkelt a nap, jó messze könnyű, ködszerű füst szállt fel és vált láthatóvá a kerülő úton elért hegytetőről, de ezt az ellenség nem láthatta, mert a hátuk mögött volt. A rómaiakban fáradságos küzdelmeik közben kételyek támadtak, és reménykedésüket csak vágyaik irányították. Mikor azonban a füstfelhő sűrűsödött, gomolyogva szállt a magasba és elsötétítette az eget, nyilvánvalóvá lett, hogy ez csak barátaik jeladása lehet. Erre hangos csatakiáltásban törtek ki, és az ellenségre vetve magukat a legnehezebben járható helyekre szorították vissza őket, közben pedig a hegytetőkről az ellenség hátába került csapatok viszonozták a kiáltást.

5. Az ellenség nyomban megfutamodott, de kétezernél több halottat nem hagyott hátra, mert a nehéz terep lehetetlenné tette az üldözést. Sok pénz, sátor és rabszolga került a rómaiak kezére; ezenfelül elfoglalták a hegyszorosokat, és Épeiroszon olyan rendben és önmérséklettel vonultak át, hogy bár messzire eltávolodtak hajóiktól és a tengertől, s a legénység nem kapta meg havi gabonaadagját, élelmiszerpiacokat pedig nem találtak, mégsem fosztogatták a mindenben gazdag és termékeny vidéket. Amikor Titus megtudta, hogy Philipposz szökevényként vonul át Thesszalián, a lakosságot kihajtatja a hegyek közé, a városokat felgyújtatja, a tömegük vagy súlyuk miatt el nem szállítható javaikat felprédáltatja, és így a tartományt bizonyos tekintetben máris feladta a rómaiaknak, kötelességének tartotta, hogy utasítsa katonáit, kíméljék meg a tartományt, amelyen átvonulnak, mert az már az ő birtokuk. Fegyelmezett magatartásuk jó hatását a rómaiak hamarosan tapasztalhatták, mert alighogy bevonultak Thesszaliába, a városok nyomban csatlakoztak hozzájuk, a Thermopülaitól délre lakó görögök pedig izgatottan és vágyva vágytak Titus megérkezésére. Az akhaiaiak felmondták a Philipposszal kötött szövetséget, és úgy határoztak, hogy a rómaiak oldalán vonulnak hadba. Az opusziak, bár az aitóliaiak (akkor a rómaiak legbuzgóbb hívei) azt kérték tőlük, hogy megszállhassák és megvédhessék városukat, ajánlatukat meg sem hallgatták, hanem Titushoz küldtek, mint akiben a leginkább megbíznak, és neki hódoltak meg.

Mondják, hogy amikor Pürrhosz először pillantotta meg egy megfigyelőállásból a rómaiak csatasorba felállított hadseregét, azt mondta, hogy ezeknek a barbároknak a csatarendje semmiképpen sem látszik barbárnak; akik először találkoztak Titusszal, kénytelenek voltak hasonlóképpen nyilatkozni. A makedónoktól ugyanis azt hallották, hogy egy idegen vezér nyomul előre barbár hadsereg élén, fegyvereivel feldúl és leigáz mindent, de midőn ezzel a fiatal, barátságos megjelenésű férfiúval találkoztak, aki görögül jól beszélt, és az igazi becsület tisztelője volt, valósággal el voltak ragadtatva tőle, és a városokba visszatérve, mindenütt rokonszenvet keltettek iránta, s mindnyájan szabadságuk védelmezőjét látták benne. Mikor később találkozott Philipposszal, aki hajlandónak mutatkozott a megegyezésre, s Titus is békét és barátságot ajánlott fel neki azzal a feltétellel, hogy visszaadja a görögök függetlenségét és kivonja a helyőrségeket, de Philipposz az ajánlatot nem fogadta el,

mindnyájan, még azok is, akik Philipposz pártján álltak, belátták, a rómaiak nem azért jöttek, hogy a görögökkel, hanem hogy a görögök érdekében a makedónokkal harcoljanak.

6. Más tekintetben Titus békés úton érte el sikereit; mikor Boiótián harc nélkül vonult át, a thébai vezetők eléje mentek és bár Brakhüllész erőfeszítései folytán a makedónokkal rokonszenveztek, tisztelettel üdvözölték Titust, mert mindkét féllel jó baráti viszonyt óhajtottak fenntartani. Titus szívélyesen fogadta és üdvözölte őket, aztán nyugodtan folytatta útját, kérdéseket intézett hozzájuk, érdeklődött viszonyaikról, beszélgetett velük, és szándékosan elterelte figyelmüket, amíg menetelő katonái meg nem érkeztek, majd a thébaiakkal együtt bevonult a városba, aminek ők nem nagyon örültek, de útját sem akarták állni, mert meglehetősen nagyszámú katonaság érkezett vele. Titus megjelent a népgyűlésen, és úgy igyekezett rábeszélni őket, hogy álljanak a rómaiak pártjára, mintha a város még nem is volna hatalmában; ilyen értelemben szólt hozzájuk Attalosz király, és ő is ugyanerre biztatta a thébaiakat. De Attaloszt, miközben öregkorát nyilvánvalóan meghaladó buzgalommal szónokolt Titus érdekében, beszéd közben szédülés fogta el, vagy agyvérzés érte, és hirtelen elvesztette eszméletét, majd a földre rogyott; nem sokkal később hajón Ázsiába szállították, és meghalt; a boiótok mindenesetre szövetségre léptek a rómaiakkal.

7. Amikor Philipposz követséget küldött Rómába, Titus is elküldte embereit, hogy a senatus hosszabbítsa meg vezéri megbízatását, ha a háború tovább tartana, vagy ha nem, hogy ő köthesse meg a békét. Becsvágya tüzelte, és attól félt, hogy ha más hadvezért küldenének ki, megfosztanák dicsőségétől. Barátainak sikerült elérniük, hogy Philipposz nem kapta meg, amit kívánt, és a háború vezetését továbbra is Titusra bízták. Mihelyt Titus megkapta ezt a határozatot, nagy reménykedéssel azonnal Thesszaliába sietett, hogy megtámadja Philipposzt. Katonáinak száma több mint huszonhatezer volt, s ehhez járult még az aitóliaiak hatezer gyalogosa és négyszáz lovasa is. Philipposz hadserege körülbelül ugyanekkora volt.

Amikor a két hadsereg egymás ellen vonult, és már Szkotussza körül járt, ahol a döntő csatát készültek vívni, a seregek közelsége nem idézett elő félelmet a katonákban, mint rendesen történni szokott, sőt harci kedvvel és becsvággyal töltötte el őket. A rómaiak remélték, hogy legyőzik a makedónokat, akiknek katonai ereje és hatalma Alexandrosz győzelmei óta rendkívüli módon megnövekedett; a makedónok viszont abban reménykedtek, hogy ha legyőzik a rómaiakat, akiket többre tartottak a perzsáknál, Philipposznak még Alexandroszénál is nagyobb dicsőséget szereznek. Titus tehát arra buzdította katonáit, hogy jó és vitéz harcosokként küzdjenek, mert a legszebb hadszíntéren, Görögországban, és a legkülönb ellenfél ellen fognak küzdeni. Philipposz azonban, amikor ütközet előtt szokása szerint szónoklatot tartott katonáinak, véletlenül és elhamarkodottságból vagy tudatlanságból egy magas halomra ment fel a táboron kívül, amely alatt tömegsír volt, és mivel a rossz előjeltől szörnyű levertség támadt, ez annyira megzavarta Philipposzt is, hogy aznap elkerülte az ütközetet.

8. Másnap kora hajnalban nedves, esős éjszaka után a felhők ködként ereszkedtek alá, és áthatolhatatlan sötétségbe borították a síkságot. A környező hegyekről sűrű pára szállt le a két tábor közötti térségre, és virradatkor eltakarta a csatateret. Mindkét fél csapatokat küldött ki megfigyelésre; ezek rövidesen egymásra bukkantak, és harcba keveredtek a Künoszkephalai néven ismert, sűrűn egymás mellett magasló domboknál, amelyeket kutyafejhez hasonló formájuk miatt hívnak így. A küzdelemben, amint az ilyen nehéz terepen várható volt, üldözés és futás váltakozott egymással. Mindkét fél folyton segítséget küldött a táborból a harcolóknak és a visszavonulóknak. Közben kiderült az ég, és amikor a csapatok látták, hogy mi történik, teljes haderővel összecsaptak.

A jobbszárnyon Philipposz volt előnyben, mivel egész phalanxát magaslati állásból vetette rá a rómaiakra, akik nem tudták feltartóztatni a szorosan összezárt pajzsok súlyát és a hosszú makedón lándzsák heves támadását. A makedónok balszárnyát azonban a dombok szétválasztották és megszakították; Titus tehát magára hagyta a megvert szárnyat, gyorsan a másikhoz vágtatott, és ott támadt rá a makedónokra. Ezeket a terep szabálytalansága és egyenetlensége megakadályozta benne, hogy phalanxba zárkózzanak, és mély hadoszlopot alakítsanak ki, pedig ebben volt igazi erejük, s így súlyos és mozgásukat gátló fegyverzetükben arra kényszerültek, hogy ember ember ellen harcoljanak. A phalanx valójában legyőzhetetlen állathoz hasonlít mindaddig, amíg egy testet alkot, és az összezárt pajzsok egységét megőrzi; de ha megbomlik, minden egyes harcos elveszti saját erejét is, részben fegyverzetének jellege miatt, de még inkább azért, mert erejét inkább az egész egyes részeivel fenntartott összeköttetéséből, mint önmagából meríti. Mikor a makedónok megfutamodtak, a rómaiak egy része a futók üldözésére indult, más részük pedig oldaltámadás alá fogta és lekaszabolta a harcban álló ellenséget; így bár már úgy látszott, hogy győznek, a makedónok eldobálták fegyvereiket és megfutamodtak. Mintegy nyolcezren estek el, és ötezren kerültek fogságba. Philipposz azonban épségben elmenekült, ami az aitóliaiaknak volt köszönhető, mert mialatt a rómaiak az üldözéssel voltak elfoglalva, kifosztották és felprédálták az ellenség táborát, és mire a rómaiak visszatértek, már semmit sem találtak.

9. Legelőször emiatt támadtak ellentétek és szemrehányások a rómaiak és aitóliaiak között, akik később még inkább megsértették Titust azzal, hogy a győzelmet saját maguknak tulajdonították, és ennek hírét siettek elterjeszteni a görögök között; így a költők és a történetírók elsősorban róluk írtak és őket énekelték meg, amikor ezt a haditettet magasztalták. Szájról szájra járt a következő epigramma:

Vándor, Thesszalié síkján harmincszor ezernyin
sírhant és siratás nélkül, im, itt heverünk.
Aitólok s latinok hada vert le, nagy Ítáliából
átaljőve, kiket harcba Titus vezetett
Émathié gyászára; Philipposz lelke iramló
szarvasnál hamarabb messzi szökellt, ama hős.

Ezt a verset költötte Alkaiosz Philipposz kigúnyolására, közben az elesettek számát is meghamisította. Az a tény, hogy ez a vers közszájon forgott, jobban sértette Titust, mint Philipposzt, aki Alkaiosz megcsúfolására a következő párverset tétette az epigrammához:

Vándor, e síkon, im, Alkaiosznak e nyurga keresztfa
kéregzet s levelek nélkül az égre mered.

Titus adott a görögökre, ezért az ilyesmi nagyon feldühítette. Ezért a még hátramaradt feladatokat egyedül végezte el, és nem törődött az aitóliaiakkal, akik emiatt bosszankodtak, s amikor Titus fogadta azt a követséget, amely a makedónok királyától békeajánlatot vitt, sorra bejárták a többi várost, és azt kiabálták, hogy Titus pénzért adta el Philipposznak a békét, pedig fennállt annak a lehetősége, hogy a háborút gyökerestül kiirtsák, és megsemmisüljön az a hatalom, amely először döntötte szolgaságba Görögországot. Mialatt az aitóliaiak ilyen beszédekkel keltettek zavart a szövetségesek között, Philipposz személyesen ment el a béketárgyalásokra; ezzel minden gyanút eloszlatott, mert sorsát Titus és a rómaiak kezébe tette le. Titus a következő feltételekkel vetett véget a háborúnak: Philipposznak visszaadta a makedón királyságot, de arra kötelezte, hogy tartsa magát távol Görögországtól, ezenkívül fizessen ezer talentumot; tíz kivételével valamennyi hajóját elvette tőle, egyik fiát, Démétrioszt túszul vette

és nyomban Rómába küldette. Ilyen módon a fennálló körülményeket a legjobban kihasználta, és figyelembe vette a jövőt.

A libüai Hannibál ugyanis, Róma legelkeseredettebb ellensége száműzöttként Antiokhosz királyhoz ment és biztatta, hogy további sikerek elérésével használja ki korábbi szerencséjét. Antiokhosz maga is nagy tetteket hajtott végre, amiért a „Nagy" melléknévvel tüntették ki; világuralomra tört, és főként a rómaiakkal akarta erejét összemérni. Ha Titus mindezt bölcsen előre nem látja és nem lett volna hajlandó a békét megkötni, hanem a Philipposz elleni háborúhoz hozzájárult volna még Antiokhoszé is Görögországban, és az akkori idők két legnagyobb és leghatalmasabb királya közös érdekből szövetkezett volna Róma ellen, a városnak ismét olyan veszélyekkel és küzdelmekkel kellett volna szembenéznie, amelyek nem voltak kisebbek, mint a Hannibál elleni háborúban. Így azonban Titus idejében létrehozta a békét a két háború közt; az egyiknek véget vetett, mielőtt a másik elkezdődött, s ezzel megsemmisítette Philipposz utolsó és Antiokhosz első reménységét.

10. A senatus tíztagú követséget küldött Titushoz azzal a tanáccsal, hogy szabadítsa fel Görögország többi részét, de Korinthoszban, Khalkiszban és Démétriaszban helyezzen el őrséget, mintegy biztosítékul Antiokhosz ellen. Erre az aitóliaiak, akik mesterek voltak a vádaskodásban, nyíltan a városok fellázításához kezdtek. Titust felszólították, hogy oldja fel Görögország béklyóit (így szokta ugyanis Philipposz nevezni az imént említett városokat), a görögöktől pedig megkérdezték, örülnek-e, ha a járom, amelyet most hordanak, simább, de nehezebb lesz, mint a korábbi volt, és megcsodálják-e Titust mint jótevőjüket, mert leoldotta Görögország lábáról a bilincseket, de a nyakát kezdi fojtogatni. Titust ez nagyon bántotta, és neheztelt miatta, úgyhogy kérésére a követség a végén elengedte az őrséget ezekben a városokban is, így a Görögországnak adott ajándék teljes és tökéletes lett.

Az iszthmoszi játékokon nagy tömeg gyűlt össze a stadionban, és nézte az atlétikai versenyeket; Görögország most hosszú ideig tartó háborútól menekült meg, így békében, biztonságban ünnepelhetett a szabadság reményében. Amikor a kürtjelre teljes csend támadt, egy hírnök állt a középre, és közhírré tette, hogy a római senatus s Titus Quintius Flamininus consul, a hadvezér, miután legyőzték Philipposz királyt és a makedónokat, szabaddá nyilvánítják a korinthosziakat, lokrisziakat, phókisziakat, euboiaiakat, a phtiótiszi akhájokat, a magnésziaiakat, thesszaliaiakat és perrhaibiaiakat, mentesítik őket a helyőrségektől és az adóktól, hogy ősi törvényeik szerint élhessenek. Ezt először nem értették meg mindnyájan világosan, s a stadionban nyugtalanság és zajos mozgolódás támadt a csodálkozó és kérdezősködő tömeg soraiban, majd kérték, hogy ismételjék meg a hirdetményt. Mikor újra helyreállt a csend, és a hírnök harsányabb hangon szólt, és ezúttal mindenki meghallotta s megértette a hirdetményt, hihetetlen hangos kiáltás harsant fel, a zaj egészen a tengerig hatolt. Az egész nézőközönség felállt, senki nem figyelt a versenyzőkre, mindnyájan sietve felugráltak, hogy üdvözöljék és köszöntsék Titust mint Görögország megmentőjét és védőbajnokát.

Ekkor is megtörtént az, amit gyakran állítottak a hang erejéről és hatásáról: a véletlenül erre szálló varjak leestek a versenytérre. Ennek oka a levegő megtörése; ha ugyanis nagy és erős kiáltás hallatszik, légüres tér támad, a repülő madaraknak nem marad támasza, látszólag teljesen üres térbe kerülnek, és egészen úgy, mintha nyíllövés érné őket, a földre zuhannak és elpusztulnak. De az is lehetséges, hogy a levegőben ilyenkor örvénylés keletkezik, hasonlóan a tengerárhoz vagy a hullámtöréshez nagyobb vihar alkalmával.

11. Ha Titus a látványosságok vége felé nem sejti meg, hogy micsoda tolongás és csődület lesz, és ki nem tér a tömeg elől, valószínűleg nem menekül meg az őt minden oldalról körülözönlő embersokaságtól. Mikor aztán belefáradtak, hogy sátra körül kiabáljanak - közben sötét éjszaka lett -, sorra átöleltek mindenkit, akit csak megpillantottak, barátaikat, polgár-

társaikat, összecsókolták őket, és vidám lakmározásba, ivásba kezdtek. Ott aztán, amint ez már természetes, mind vidámabban kezdték meghányni-vetni Görögország sorsát, hogy bár sok háborút viseltek a szabadságért, de nagyobb biztonságot és gyönyörűséget egyik sem szerzett nekik, mint amiben most van részük; most mások küzdöttek értük, ők maguk szinte vérük ontása és gyász nélkül nyerték el a győzelem legszebb, legirigyebb díját. A bátorság és bölcs belátás is ritka dolog az embereknél, de minden jó között legritkább az igazságos ember. Mert ha az Agészilaoszok, Lüszandroszok, Nikiaszok és Alkibiadészok jól értettek is a hadviseléshez és ahhoz, hogy szárazföldön és tengeren vezérkedve győzzenek, sikereiket nem tudták kihasználni szép célokért és a közjó érdekében. Mert ha nem vesszük számításba a marathóni diadalt és a szalamiszi tengeri csatát, Plataiait és Thermopülait, továbbá Kimón haditetteit az Eurümedónnál és Ciprus szigeténél, Görögország minden más csatáját önmaga ellen és saját maga leigázására vívta meg, minden diadaljelét saját szerencsétlenségére és gyalázatára emelte, s legtöbbször vezéreinek gonoszsága és összeférhetetlensége döntötte romlásba. Most pedig vadidegen emberek, akiknél legfeljebb az ősrégi rokonság halvány nyomairól és elmosódott emlékeiről lehet beszélni, és akiktől csodálatra méltó dolognak kellene tartani azt is, ha jó szóval és tanáccsal volnának Görögország hasznára, tették szabaddá és ragadták ki Görögországot a legnagyobb veszélyek és fáradalmak árán a despoták és zsarnokok keze közül.

12. Így gondolkodtak a görögök; és Titus tettei valóban összhangban voltak a kiáltványban foglaltakkal, mert azon nyomban elküldte Lentulust Ázsiába, hogy szabadítsa fel Bargülia lakosait, Stertiniust pedig Thrakiába, hogy távolítsa el az ottani városokból és szigetekről Philipposz helyőrségeit. Publius Villius Antiokhoszhoz hajózott, hogy a fennhatósága alatt élő görögök szabadságáról tárgyaljon vele. Titus maga Khalkiszba látogatott, majd onnan Magnésziába hajózott, eltávolította a helyőrségeket, és a népnek visszaadta alkotmányát. Argoszban a nemeai játékokon versenybírává választották; az ünnepségeket a legszebben rendezte meg, és ez alkalomból is közhírré tétette hírnök által a görögök szabadságát. Azután meglátogatott több várost, helyreállította a törvényt és az igazságot, egyetértést és jóindulatot létesített a polgárok között, megszüntette a belvillongásokat, visszahívta a száműzötteket, és nem kevésbé volt büszke arra, hogy a görögöket kibékítette egymással, mint hogy legyőzte a makedónokat: annyira, hogy jótéteményei közt a legkisebbnek a szabadság látszott.

Mondják, hogy Xenokratészt, a filozófust az adóbehajtók egy alkalommal börtönbe záratták, mert nem fizette meg az idegenek adóját, de Lükurgosz, a szónok megmentette kezük közül, sőt az adóbehajtókra büntetést szabatott ki arcátlanságukért. Midőn aztán a bölcs találkozott Lükurgosz fiaival, így szólt: „Szép hálával fizetek apátoknak, fiúk, mert az egész világ magasztalja majd azért, amit tett.” Titus és a rómaiak azonban nemcsak dicséretet kaptak a görögökkel tett jó cselekedeteikért, hanem a hála megnyerte számukra mindenki bizalmát és hatalmat biztosított nekik, méltán. Mert a görögök nemcsak elfogadták a helytartókat, hanem értük küldtek, meghívták őket és rájuk bízták magukat. Nemcsak városok és népek, hanem még királyok is, akikkel más királyok gonoszul bántak, náluk kerestek menedéket, és így az istenség közreműködésével rövid idő alatt minden ország uralmuk alá került. Maga Titus azonban nagyon büszke volt Görögország felszabadítására. Így Delphoiban ezzel a felirattal ajánlotta fel a kerek ezüstpajzsokat és a maga hosszú pajzsát az isten templomának:

Zeusz-fiak, ó, kik örültök, amint robogó lovon ültök,
ó, Sparté koronás nagyjai, Tündaridák!
Aineiasz-ivadék, Titus adta e dús adományt itt,
hellének fiait felszabaditva imént.

Apollónnak pedig ezzel a felirattal ajánlott fel egy aranykoszorút:

Isteni fürtjeiden, Létó fia, fennen ül illőn
fényes arany koronád; néked az Aineidák
hősi vezére ajándékozta. Te, Messzire Célzó,
érte Titust, a dicsőt harci babérral övezd!

Korinthosz városa kétszer volt színhelye a görögöket érintő azonos jótéteménynek, mert abban az időben Titus, a mi korunkban pedig Nero - mindkét esetben az iszthmoszi versenyjátékokon - Korinthoszban nyilvánította ki a görögöket szabadoknak és függetleneknek; Titus, mint már említettük, hírnök útján, Nero azonban személyesen, amikor az agorán a szószékről beszédet tartott az egybegyűlt sokasághoz. Ez azonban sokkal később történt.

13. Titus ekkor szép és igazságos háborúba kezdett a lakedaimóniak leggonoszabb és legtörvényszegőbb zsarnoka, Nabisz ellen, de a végén meghiúsította Görögország reménységeit, mert bár hatalmában lett volna elfogni a zsarnokot, nem tette, hanem békét kötött vele, és Spártát meg nem érdemelten szolgaságba vetette; talán félt, hogy ha a háború hosszúra nyúlik, Rómából másik hadvezér érkezik, és az megfosztja dicsőségétől, talán féltékenykedésében irigyelte a Philopoimént körülvevő tiszteletet, aki minden más tekintetben is a legtehetségesebb ember volt a görögök között, de ebben a háborúban bátorságának és tehetségének csodálatos jeleit mutatta. Az akhaiaiak Philopoimént Titusszal egyenlő mértékben magasztalták, s tiszteletnyilvánításaikkal elhalmozták a színházakban, s Titust ezzel megbántották. Úgy gondolta, hogy helytelen, ha egy arkadiai, aki jelentéktelen határvillongásokban vezérkedett, ugyanolyan megtiszteltetésben részesül, mint ő, a római consul, Görögország bajnoka. Maga Titus mondta ezt saját védelmére, azt állítva, hogy a háborút azért fejezte be, mert úgy látta, hogy a zsarnokot a többi spártai nagy veszedelme nélkül nem semmisítheti meg.

A sok megtiszteltetés között, amellyel az akhaiaiak Titust kitüntették, egyik sem ért fel jótetteivel egyetlen ajándék kivételével, amellyel minden másnál nagyobb örömet szereztek neki. Ez pedig a következő volt: A rómaiak közül többeket, amikor a Hannibál elleni háborúban szerencsétlenségükre fogságba estek, rabszolgának adtak el, ezek különféle helyeken még mindig raboskodtak. Közülük ezerkétszázan voltak Görögországban, sorsuk megváltozása miatt egyébként is szánalomra méltó lények voltak, most azonban, ami természetes is, még szánandóbbak, amikor összetalálkoztak fiaikkal, testvéreikkel, jó barátaikkal, szolgák szabadokkal és foglyok a győztesekkel. Titus nem vette el őket gazdáiktól, ha sajnálkozott is sorsukon, de az akhaiaiak mindegyiküket kiváltották a fogságból fejenként öt mináért, összeszedték és átadták az elhajózni készülő Titusnak, aki így boldogan indult haza, mert dicső tetteiért szép és nagy, polgártársait szerető férfiúhoz illő viszonzásban részesült. Úgy látszik, ez volt diadalmenetének fénypontja is, mert ezek a volt hadifoglyok, mint a felszabadított rabszolgák szokták, lenyíratták hajukat, fejükre nemezkalapot tettek, és úgy követték Titust a diadalmenetben.

14. Szép látvány volt a diadalmenetben a hadizsákmány: görög sisakok, makedón pajzsok és lándzsák és igen nagy mennyiségű pénz. Tuditanus feljegyzései szerint a menetben vittek háromezer-hétszáztizenhárom font rúdaranyat, negyvenháromezer-kétszázhetven font ezüstöt, tizennégyezer-ötszáztizennégy aranypénzt Philipposz képmásával, s ezenkívül Philipposznak kellett volna még ezer talentumot fizetnie, de ezt, főként Titus közbenjárására, később elengedték neki, sőt a rómaiak szövetségesükké fogadták, és túszként fogva tartott fiát is hazaengedték.

15. Midőn Antiokhosz sok hajóval és hadsereggel átkelt Görögországba, hogy a városokat elpártolásra bírja és fellázítsa, az aitóliaiak, akik már régóta ellenséges érzülettel viseltettek a rómaiak iránt, mindenben segítségére voltak, és azt ajánlották neki, hogy a háborúra oknak és ürügynek a görögök felszabadítását hozza fel, bár a görögöknek erre nem volt szükségük, mert úgyis szabadok voltak. Megfelelő indok hiányában azt sugallták Antiokhosznak, hogy éljen vissza a legnemesebb jogcímmel. A rómaiakat nagyon nyugtalanította a felkelés és Antiokhosz hatalmának híre, ezért Manius Aciliust küldték ki hadvezérül, és melléje alvezérül a görögökre való tekintettel Titust jelölték ki, mert némelyeket már az ő puszta megjelenése is megerősített hűségükben, másokat pedig, akiket a hűtlenség nyavalyája megtámadott, Titus jelenléte, mint kellő időben alkalmazott orvosszer, meggyógyított, és megakadályozott benne, hogy rossz útra térjenek. Csak kevesen menekültek el előle, akiket az aitóliaiak már előbb megnyertek maguknak, és teljesen megrontottak; bár ezekre haragudott és bosszankodott miattuk, a csata után védelmébe vette őket. Antiokhosz ugyanis vereséget szenvedett Thermopülainál, és nyomban utána menekülésszerűen visszahajózott Ázsiába. Ekkor Manius consul előrenyomult, és egyes aitóliai törzseket saját maga fogott ostrom alá, mások megfenyítését pedig Philipposz királyra bízta. Így aztán a makedón király dúlta fel és zsákmányolta végig a dolopszokat, a magnésziaiakat, az athamanokat és az aperasziaiakat, Manius pedig előbb Hérakleiát foglalta el, majd az aitóliaiak kezén levő Naupaktoszt vette ostrom alá. Titus megszánta a görögöket, és áthajózott Peloponnészoszról a consulhoz. Először szemére vetette Maniusnak, hogy bár ő győzött, a háború gyümölcseit átengedte Philipposznak, és haragjában egyetlen város ostromlásával tölti idejét, mialatt a makedónok egymás után igázzák le a népeket és királyságokat. Majd midőn az ostromlottak meglátták a falakról Titust, nevén szólították, kezüket esdekelve nyújtották ki feléje, de akkor semmit nem szólt, hanem elfordult tőlük, és szemében könnyekkel távozott. Később tárgyalni kezdett Maniusszal, kiengesztelte haragját, és keresztülvitte, hogy az aitóliaiaknak a consul fegyvernyugvást adjon, s időt arra, hogy elküldjék követeiket Rómába, és méltányos békefeltételeket kapjanak.

16. A legtöbb vesződséggel és fáradsággal az járt, amikor a khalkisziak érdekében emelt szót Maniusnál. A khalkisziak azzal a házassággal vonták magukra a consul haragját, amelyet Antiokhosz még a háború kezdetén kötött, alkalmatlan helyzetben és alkalmatlan időben. Öregember létére beleszeretett Kleoptolemosz lányába, aki állítólag igen szép hajadon volt. Ezzel a házassággal a király legbuzgóbb híveivé tette a khalkisziakat, úgyhogy városukat is felajánlották neki támaszpontul a háború idejére. A csata után Antiokhosz nagy sietséggel Khalkiszba menekült, magához vette fiatal feleségét, kincseit s barátait, majd visszahajózott Ázsiába. Manius haragjában azonnal a khalkisziak ellen vonult, Titus utánament, és igyekezett szívét meglágyítani; végül addig kérlelte őt és a vele levő római főembereket, amíg rábeszélte és megszelídítette.

A khalkisziak, amikor így megmenekültek, a legnagyobb és legszebb fogadalmi ajándékokat Titusnak ajánlották, s ezeken mai napig is láthatók az ilyen feliratok: „A nép Titusnak és Héraklésznek ajánlja fel ezt a tornacsarnokot.” „A nép Titusnak és Apollónnak ajánlja fel ezt a Delphiniont.” Sőt még napjainkban is, amikor Titusnak kézfeltartással papot választanak, a tiszteletére rendezett áldozaton az italáldozat után dicséneket adnak elő magasztalására. A hosszú énekből csak az utolsó sorokat idézem, a többit elhagyom.

Hűségetek szent, rómaiak:
védje meg eskü-pecsét, hőn áhitozzuk.
Szűz kar, a nagy Zeuszt
zengd, s vele Rómát, s véle Titust meg a rómaiak hűségét:
bűnk orvosa, Paián, ó Titus, üdvünk!

17. Azokon a megérdemelt kitüntetéseken kívül, amelyekben a görögök részesítették, emberséges jellemével elnyerte a benső ragaszkodásból származó igazi tiszteletet is. Igaz, hogy az államügyek intézése közben és becsvágya miatt egyesekkel összeütközésbe került, így Philopoiménnal, majd Diophanésszal, az akhaiai szövetség vezérével, de azért nem volt nehézkes, indulata nem ragadta el, mert ha értelmesen, őszintén és barátságosan szóltak hozzá, mindig megnyugodott. Senkihez nem volt keserű, sokan mégis hevesvérűnek és felületes természetűnek tartották; egyébként társas érintkezésben mindenkor kellemes, megnyerő modorú és szellemes volt. Így amikor megpróbálta az akhaiaiakat lebeszélni róla, hogy birtokba vegyék Zakünthosz szigetét, azt mondta, veszélyes volna, ha teknősbéka módjára kidugnák fejüket a Peloponnészoszból. Midőn Philipposszal első megbeszélését tartotta a fegyverszünetről és a békéről, és Philipposz megjegyezte, hogy Titus sokadmagával érkezett, ő viszont egyedül, Titus így felelt meg neki: „Te tetted magadat magányossá, mert megölted barátaidat és híveidet.” Midőn egy alkalommal a messzénéi Deinokratész Rómában a kelleténél többet ivott, és nőnek öltözködve táncolt, majd másnap megkérte Titust, hogy segítsen neki a messzénéieket az akhaiaiaktól való elpártolásra bírni, Titus azt mondta neki, fontolóra veszi a kérdést, de csodálja, hogy mikor ilyen fontos ügyben jár, képes inni, táncolni és énekelni. Midőn Antiokhosz követei előadták az akhájoknak, hogy milyen nagy a király hadserege, és felsorolták a csapatok sokféle elnevezését, Titus megjegyezte, hogy midőn egyszer egy barátja meghívta lakomára, és ő megdorgálta, hogy túlságosan sokféle húsételt szolgálnak fel, s csodálkozott, hogy hol tudta mindezt beszerezni, vendéglátó gazdája azt mondta, hogy ez a sokféle fogás mind sertéshús, csak különféleképpen készítették és fűszerezték. „Ti se csodáljátok hát, akhaiai férfiak, Antiokhosz haderejét, amikor dárdavetőkről, lándzsásokról, gyalogos harcosokról hallotok, mert ezek mind szíriaiak, csak más és más fegyvert viselnek.”

18. Titust Görögországban véghezvitt tettei és az antiokhoszi háború után censorrá választották. Ez a legmagasabb tisztség, amely bizonyos tekintetben a politikai pályafutás befejezését jelenti. Titus censortársa annak a Marcellusnak volt a fia, akit ötször választottak meg consulnak. A két censor megfosztott senatori rangjától négy férfiút, akik nem tartoztak a legelőkelőbb családokhoz. A polgárjoggal rendelkező személyek névsorába a jelentkezők közül felvettek mindenkit, aki szabad szülőktől származott. Erre Terentius Culleo néptribunus kényszerítette őket, aki az arisztokrácia megalázására fogadtatta el a néppel ezt a határozatot.

A városban a két leghíresebb és legnagyobb ember abban az időben, Scipio Africanus és Marcus Cato, ellenséges viszonyban állt egymással. Scipiót, mint a legjobb és legelső férfiút Titus princeps senatusszá nevezte ki, Catóval azonban ellenségeskedésbe keveredett, amire a következők szolgáltattak okot: Titusnak volt egy fivére, Lucius Flamininus, aki más tekintetben is elütött bátyja jellemétől, de különösen abban, hogy nemtelen élvhajhászásra adta magát, és az illendőséggel sem törődött. Volt neki egy gyermekifjú szerelmese, akit hadjárataira mindig magával vitt, akár vezérkedett, akár valamelyik tartomány kormányzója volt. Az ifjú ivás közben Lucius iránti kedveskedésből azt mondta, olyan szenvedélyesen szereti, hogy egyszer otthagyott egy gladiátori játékot, csak hogy vele lehessen, pedig még soha nem látta, mikor egy embert megölnek, s tette ezt azért, mert neki fontosabb volt, hogy Lucius és ne a saját gyönyörűségét keresse. Luciusnak tetszettek az ifjú szavai, és így szólt: „Emiatt ne búsulj, majd én teljesítem vágyadat.” Erre parancsot adott, hogy vezessenek elő a börtönből egy halálraítéltet, azután hívatott egy lictort, és ott a lakomán fejét vétette a szerencsétlennek. Valerius Antias úgy adja elő, hogy Lucius ezt nem fiúszerelmese, hanem szeretője, egy nő kedvéért tette meg. Livius szerint Cato azt mondja egyik írásában, hogy amikor egy gall katonaszökevény gyermekeivel és feleségével Lucius házához jött, bevitte ebédlőjébe, és saját kezűleg ölte meg, hogy kedvesének örömet szerezzen vele. Cato ezt valószínűleg csak azért

mondja, hogy a vádat még szörnyűbbnek tüntesse fel, mert többen tudják, hogy a megölt ember nem katonaszökevény, hanem halálra ítélt rab volt; így mondja ezt el Cicero, a szónok is az *Öregségről* című értekezésében, és a történetet Cato szájába adja.

19. Amikor Cato elnyerte a censorságot és tisztogatást rendezett a senatorok között, Luciust consuli rangja ellenére kiűzte a senatusból, nem törődve vele, hogy ez a megszégyenítés láthatólag rossz fényt vet fivérére is. Ezért mindketten a nép elé járultak és megalázkodva, könnyek közt látszólag méltó dolgot kértek polgártársaiktól, amikor azt kívánták, mondja meg Cato, mi oka van rá, hogy ilyen híres családot megszégyenített. Cato habozás nélkül előlépett, és censortársa mellé állva megkérdezte Titust, van-e tudomása arról a bizonyos lakomáról. Titus azt mondta, hogy nincs, mire Cato részletesen elbeszélte a történteket, és felszólította Luciust, hogy eskü alatt tegyen vallomást, megfelel-e a valóságnak vagy nem, amit elmondott. Lucius némán hallgatott, mire a nép, mivel meggyőződött róla, hogy Lucius megszégyenítése jogosan történt, Catót ünnepélyesen hazakísérte a szószékről. Titust nagyon lesújtotta fivére szerencsétlen esete, szövetkezett azokkal, akik Catót már régen gyűlölték, és a senatusban a szavazatok többségét megszerezve érvénytelenítette és megsemmisíttette mindazokat a bérleti és vállalkozói szerződéseket, amelyeket Cato a nép érdekében kötött, ezenkívül több nagy pert indított ellene. Nem hiszem azonban, hogy Titus bölcsen és helyesen járt el, amikor egy törvénytisztelő és igen kiváló polgár ellen lépett fel olyan ember érdekében, aki, ha közeli rokona volt is, nem volt méltó a közbenjárásra, és megérdemelten bűnhődött. Ennek ellenére, midőn egy alkalommal a római nép a színházban játékokra gyűlt össze, és a senatus tagjai szokás szerint elfoglalták a díszhelyeket, amint Lucius szégyenkezve és megalázottan leült a legutolsó sorokba, a tömeg ezt a látványt nem tudta elviselni, és addig kiabált, hogy üljön régi helyére, amíg el nem foglalta helyét a consulviselt senatorok között.

20. Amíg Titusnak természetében rejlő becsvágya kielégült az előbbiekben elbeszélt hadjáratokban, jó híre fennmaradt; katonai tribunusként is szolgált consulsága után, bár erre senki nem kényszerítette. Mikor azonban öregkora miatt a köztisztségektől megvált, méltán rászolgált arra a vádra, hogy élete hátralevő részében még a közügyektől távol is képtelen volt tartóztatni féktelen dicsőségvágyát és fiatalos szenvedélyét. Úgy látszik, ez a kitörő erő hajtotta Hannibál ellen, és ezzel sok ember előtt gyűlöletessé tette magát. Hannibál hazulról, Karthágóból ekkor már titokban elmenekült és Antiokhosznál keresett menedéket, de amikor Antiokhosz egy Phrügiában vívott csata után boldogan elfogadta a békét, Hannibál tovább menekült, és hosszabb bolyongás után végül Bithüniában Prusziasz szolgálatában állapodott meg. Erről Rómában mindenki tudott, de senki nem törődött Hannibállal, a sorsüldözött, beteg öregemberrel. Amikor Titus a senatus megbízásából mint követ valami más ügyben Prusziaszhoz érkezett, és megpillantotta az ott tartózkodó Hannibált, haragra gerjedt, hogy még mindig életben van, és bár Prusziasz hosszasan kérlelte, s valósággal könyörgött barátja és védence érdekében, Titus kérlelhetetlen maradt. Mondják, hogy volt egy ősrégi jóslat, amely ezt mondja Hannibál haláláról:

Libüssza hantja rejti holtan Hannibált.

Hannibál ezen Libüát értette, és azt remélte, hogy majd Karthágóban temetik el, miután ott fejezte be életét; Bithüniában van azonban egy homokos tengerparti rész, s annak közelében egy Libüsszának nevezett nagyobb falu. Hannibál itt lakott, de mert nem bízott Prusziaszban, aki gyenge ember volt, és félt a rómaiaktól, házát már korábban hét, szobájából kivezető föld alatti járattal látta el. Ezek mind más és más irányban haladtak, és mindegyiknek jó nagy távolságra titkos kijárata volt. Mihelyt értesült Titus parancsáról, azonnal megkísérelte a menekülést a föld alatti titkos utakon át, de mikor mindegyik kijáratot elálltak a király őrei,

elhatározta, hogy öngyilkos lesz. Egyesek úgy beszélik el, hogy köpenyét nyaka köré csavarta, majd megparancsolta szolgájának, hogy térdeljen a hátára, húzza szorosra a köpenyt, és csavarja, míg lélegzete elfogy és megfullad. Mások azt állítják, hogy Themisztoklészt és Midaszt utánozta, s bikavért ivott, Livius pedig azt állítja, hogy méreg volt nála, amit egy serlegben megkevertetett, és amikor a serleget kezébe vette, ezt mondta: „Vessünk hát véget egyszer a rómaiak súlyos aggodalmainak, akik régóta olyan nehezen várják egy gyűlölt öregember halálát. De Titus nem fog azokhoz az őseihez méltó, irigylendő győzelmet aratni, akik ellenségüknek és legyőzőjüknek, Pürrhosznak tudomására adták, hogy méreggel törnek az életére."

21. Mondják, hogy Hannibál így fejezte be életét. Mikor ezt a senatusnak jelentették, sokan gyűlöletesnek tartották Titus túlbuzgó és kegyetlen eljárását, hogy Hannibált, ezt az öreg, szárnyaszegett és megtépázott madarat, akit olyan ártalmatlannak találtak, hogy szabadon engedték, megölte, anélkül, hogy erre bárki megkérte volna, merő dicsvágyból, hogy nevét Hannibál halálával hozzák kapcsolatba. Emlegették Scipio Africanus elnéző és nemes magatartását is, akit szívből csodáltak, mert amikor a győzhetetlen és félelmetes Hannibált Afrikában leverte, nem űzte el hazájából, kiadatását sem követelte polgártársaitól, sőt amikor az ütközet előtt tárgyalt vele, barátságosan fogadta, az ütközet után pedig a béketárgyaláson nem bánt vele sértően és sorsát nem tette még súlyosabbá. Mondják, hogy amikor később Epheszoszban ismét találkoztak, és séta közben Hannibál azt a helyet választotta, amely rangjánál fogva nem őt, hanem a római hadvezért illette volna meg, Scipio ráhagyta, és tovább sétált vele; majd amikor a hadvezérekről kezdtek beszélgetni, és Hannibál kijelentette, hogy Alexandrosz volt a leghatalmasabb hadvezér, utána Pürrhosz következik és harmadik ő saját maga, Scipio csendesen elmosolyodott, és így szólt: „És ha én nem győztelek volna le?" „Akkor, Scipio - válaszolt Hannibál -, nem harmadik, hanem első hadvezérnek tettem volna magamat."

Az egyszerű emberek Scipiót ezért a magatartásáért magasztalták, Titustól pedig rossz néven vették, hogy rátette kezét egy olyan ember holttetemére, akit más ölt meg. Voltak viszont, akik helyeselték a történteket, mert Hannibált, amíg élt, olyan parázsnak tekintették, amely csak arra várt, hogy felélesszék; hiszen még hatalma tetőpontján sem a teste vagy a keze volt félelmetes a rómaiakra nézve, hanem tehetsége és tapasztalata, párosulva vele született keserűségével és gyűlöletével, s ezt az öregkor nem szüntette meg, mert a természet adta sajátosságok a jellemben megmaradnak. A szerencse azonban nem állandó, és változó esélyei reménnyel töltik el és új kezdeményezésekre ösztönzik azokat, akiket a gyűlölet örökös ellenségekké tesz, mert például Arisztonikosz, Eumenésznek egy hárfáslánytól született fia, apja dicsőségében bízva, lázadást szított és háborúba keverte egész Ázsiát, és Mithridatész is - Sulla és Fimbria győzelmei, annyi hadsereg és vezér pusztulása után - milyen hatalmas erővel támadta meg Lucullust a szárazföldön és a tengeren egyaránt.

Hannibál sem került megalázóbb helyzetbe Caius Mariusnál, végre is egy királlyal tartott fenn baráti viszonyt, megfelelő körülmények közt töltötte napjait, egyébbel sem foglalkozott, mint hajókkal, lovakkal és katonákkal. Az Afrikában vándorsorsra kényszerült és koldusbotra jutott Mariuson a rómaiak csak nevettek, hogy aztán nem sokkal később Rómában térdet-fejet hajtsanak előtte, mikor gyilkolta és korbáccsal verette őket. Ezért tehát semmi sem nagy vagy kicsiny a jelenben, ha a jövőre gondolunk, és a változás csak az élet megszűntével ér véget. Egyesek állítása szerint Titus nem saját elhatározásából cselekedett, hanem Lucius Scipióval együtt követségbe küldték ki, és követi megbízatásuk egyetlen célja Hannibál elpusztítása volt.

Minthogy ezt követőleg Titusnak semmi politikai vagy katonai tettéről nem beszélhetünk, és életét békességben fejezte be, itt az ideje, hogy összehasonlítsuk Philopoiménnal.

PHILOPOIMÉN ÉS TITUS FLAMININUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. A görögök iránt tanúsított jótetemények tekintetében senki sem hasonlítható össze Titusszal, sem Philopoimén, sem nála kiválóbb férfiak. Mert az ő esetükben görögök harcoltak görögök ellen, Titus azonban, aki nem volt görög, a görög érdekekért harcolt; sőt amikor Philopoimén nem tudott segíteni harcban álló honfitársain, és Krétába hajózott, Titus legyőzte Philipposzt Görögország szívében, s felszabadított minden népet és várost. Ha valaki szemügyre veszi csatáikat, Philopoimén mint Akhaia hadvezére több görögöt ölt meg, mint ahány makedónt Titus, amikor a görögökért harcolt.

Ami pedig hibáikat illeti, az egyik becsvágyából, a másik veszekedő természetből hibázott; az egyik könnyen lobbant haragra, a másik nehezen engesztelődött ki. Titus meghagyta Philipposz királyi rangját, és megenyhült az aitóliaiak iránt, Philopoimén viszont haragjában megfosztotta hazáját adófizető szomszédaitól. Titus híven megőrizte barátságát azok iránt, akikkel jót tett, Philopoimén, ha haragudott, kész volt jóindulatát is megvonni bárkitől. A lakedaimóniaknak korábban jótevője volt, később mégis leromboltatta a város falait, határukat feldúlta, végül még alkotmányukat is megváltoztatta és megsemmisítette. Úgy látszik, még életét is haragból és veszekedésre való hajlama miatt veszítette el, amikor nem várva meg a jó alkalmat, a szükségesnél hevesebben tört Messzéné ellen, és nem vezette valamennyi háborúját Titushoz hasonlóan előrelátással és vigyázatosan.

2. Háborúik és diadaljeleik nagy száma tekintetében Philopoimént illeti az elsőség. Titusnak Philipposz elleni hadjárata két küzdelemben dőlt el, Philopoimén számtalan csatában aratott sikert, és semmi kétséget nem támasztott szerencséjét és haditudományát illetően. Ezenfelül Titus a rómaiak teljhatalmával a háta mögött szerezte meg hírnevét, Philopoimén viszont Görögország hanyatlásának korában, s ezért az ő sikere a saját, Titusé a közösség együttes munkájának eredménye volt, mert Titus jó katonák hadvezére volt, Philopoiménnak viszont vezérkedése közben kellett embereit jó katonává tennie. És bár az, hogy görögök ellen harcolt, nem volt szerencsés körülmény, vitézségét mégis kétségtelenül megmutatta, mert ha minden más dolog egyenlő, mindig az győz, akiben megvan a vitézség. Philopoimén a legvitézebb görögökkel, a krétaiakkal és lakedaimóniakkal harcolt, s a ravasz krétaiakat mégis csellel győzte le, a lakedaimóniakat pedig merészséggel, pedig ők is igen bátrak voltak.

Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy Titus azzal szerezte meg győzelmeit, ami rendelkezésére állt, olyan fegyverekkel és katonai alakulatokkal, amelyeket másoktól kapott, Philopoiménnak viszont saját magának kellett változtatásokat végrehajtania és a hadiszervezetet kialakítania; úgyhogy az egyik saját maga találta fel azt, amivel győzött, a másik pedig a már meglevőt alkalmazta. Philopoimén személyes bátorságával sok és nagy vitézi tettet hajtott végre, Titus egyetlenegyet sem; annyira, hogy egy Arkhedémosz nevű aitóliai harcos ki is gúnyolta, mert amikor ő kivont karddal rohant a harcoló és keményen küzdő makedónokra, Titus az ég felé emelte kezét, állt és imádkozott.

3. Titus kiváló tetteit hadvezéri vagy követi minőségében hajtotta végre, Philopoimén hadvezérként és magánemberként egyaránt tevékenynek mutatkozott az akhaiaiak előtt. Nabiszt ugyanis magánemberként űzte el Messzénéből és szabadította fel a messzéniéket, és ugyancsak magánemberként zárta el Spárta kapuit Diophanész vezér és Titus előtt, amikor a város ellen indultak, és így megmentette a lakedaimóniakat. Mint született hadvezér, értett a vezérséghez nemcsak a törvények szerint, hanem azok ellenére is, aszerint, ahogy a közérdek megkívánta; nem tartotta szükségesnek, hogy a néptől elnyerje az uralmat, hanem élt vele, ha alkalom nyílott rá, és inkább tekintette vezérnek azt, aki a nép érdekeit szívén viselte, mint akit vezérré választottak.

Titus nagylelkűsége és emberiessége a görögök iránt valóban nemes dolog volt, de még nemesebbnek kell tartanunk Philopoimén állhatatosságát és szabadságszeretetét a rómaiakkal szemben, mert könnyebb dolog jót tenni a szűkölködőkkel, mint ellenszegülni a hatalmasoknak és ártani nekik. Mivel pedig vizsgálódásunk alapján nehéz meghatározni a két férfi közötti különbséget, rábízzuk az olvasóra, ítélje meg, helyesen járunk-e el, amikor görög hősünknek juttatjuk a harci tapasztalat és a vezérség, a rómainak pedig az igazságosság és jóság babérkoszorúját.

PHÓKIÓN - AZ IFJABB CATO

PHÓKIÓN[79]

1. Démadész szónok, aki Athénban nagy befolyással rendelkezett, mert a várost a makedónok és Antipatrosz kedve szerint irányította, midőn kénytelen volt olyan javaslatokat tenni, és olyan ügyek érdekében szót emelni, amelyek ellenkeztek a város méltóságával és szokásaival, azt hozta fel mentségül, hogy hajóronccsá vált államot vezet. Ez talán a kelleténél elbizakodottabb kijelentés volt egy szónok szájából, de ha Phókión politikájára alkalmazzuk, igaznak látszik. Démadész ugyanis, aki maga is csak az állam hajóroncsa volt, olyan botrányosan élt és vezette az állam ügyeit, hogy amikor megöregedett, Antipatrosz azt mondta: akárcsak egy áldozati állatból, nem maradt belőle más, csak a nyelve és a belei. De Phókión erényét, amelyet kora nehéz viszonyai tettek próbára, Görögország balsorsa homályosította el és fosztotta meg dicsőségének fényétől.

Mert nem kell egyetértenünk Szophoklésszal, midőn gyengének mondja az erényt, és így szól:

> *Nem, ó, királyom, meg nem őrzi ép eszét*
> *e sorscsapásban senki: elménk elborul*[80]

Jóravaló, derék emberekkel azonban megtörténhetik, hogy a szerencse nem adja meg nekik az őket megillető becsületet és elismerést, hanem rossz hírüket kelti, rágalmakat szór rájuk, és ez meggyengíti az erényükbe vetett bizalmat.

2. Bár általában azt szokás mondani, hogy a nép igazságtalanabb a jó emberekkel, amikor jól megy sorsa, s nagysága és hatalma gőgössé teszi, de ennek az ellenkezője is igaz. A szerencsétlenségek ugyanis elkeserítik az embereket, elrontják kedélyüket, érzékennyé és haragvóvá, ingerlékennyé teszik őket; ezért feldühödnek, fellobbannak mindenen, amit hallanak, s nyomban megsértődnek a legkisebb dorgálás vagy keményebb szó miatt is. Ha valaki tévedéseikért megrója az embereket, azt hiszik, szerencsétlen sorsukért szidalmazza őket, s arról, aki őszinte szavakat intéz hozzájuk, azt gondolják, hogy megveti őket. Ahogyan a méz is izgatja a test kisebesedett és gyulladásban levő részeit, gyakran az igaz és higgadt szavak is sértik és bántják a szerencsétlen sorban élőket, ha nem hangzanak elég gyengéden és figyelmesen. A költő is bizonyosan azért nevezi a gyönyörűséget a „szív örömének”, mert a lélek örömére szolgál, és nem háborúságára vagy gyötrelmére. A gyulladt szem is a homályos, tompa színeket kedveli, és elfordul attól, ami csillog és visszfénye van; ugyanígy a tanácstalan helyzetben levő állam is éppen gyengesége miatt félénkebb és érzékenyebb, és nem szívesen viseli el az őszinte beszédet, pedig akkor szorul rá a legjobban, mivel viszonyai nem teszik lehetővé az elkövetett hibák jóvátételét. Az ilyen állam vezetése éppen ezért sok veszéllyel jár, mert vagy magával rántja a romlásba azt, aki a szája íze szerint beszél, vagy még előbb vesztét okozza annak, aki nem kedveskedik neki.

A matematikusoktól tudjuk, hogy a nap nem mozog együtt a mennyboltozattal, de nem is halad egyenesen vele szemben, hanem csekély elhajlással együtt járó ferde pályán mozog, és megfelelő szögben elhajló körpályát ír le; ily módon védelmet ad a mindenségnek, és biztosítja a lehető legjobb éghajlatot. Ugyanígy az államügyek vezetésében is a megalkuvást nem ismerő merevség és a tömeg minden óhajával szembehelyezkedés terhes és nehéz magatartás, de nem kevesebb veszéllyel jár és éppoly ártalmas, ha a rossz úton tévelygő tömeg

szeszélyeit követjük, és ha hibái elragadnak bennünket. Ezzel szemben a kormányzás, amely engedékeny az engedékenységet tanúsítókkal szemben, s amely bár megteszi a nép kedvét, de meg is követeli tőle, ami szükséges, amely nem kíván sok szolgálatot a néptől, s azt is csak szelíden és a köz hasznára, és közben vigyáz rá, hogy ne bánjék a néppel mindenben kényúr módjára és erőszakosan - valóban üdvös és eredményes, de ugyanakkor nehéz és sok fáradsággal jár, mert a szigorúságot nehéz a méltányossággal egyesíteni. De azt a kormányzást, amelynek ez sikerül, minden ritmus és harmónia legtökéletesebb és legzeneibb összhangjának kell tartanunk. Mint mondani szokás, isten is így igazgatja a világmindenséget, nem erőszakkal, hanem a szükségszerűséget a meggyőzéssel és az értelemmel hangolva össze.

3. Ez történt az ifjabb Catóval is, akinek nem volt megnyerő modora, nem vívta ki a tömeg tetszését és közpályáján soha nem dicsekedhetett a nép kegyével. Cicero azt mondja róla, hogy politikai tevékenységét úgy végezte, mintha Platón *Állam*-ában és nem Romulus söpredéke közt élt volna, s ezért bukott meg a consulválasztáson. Én olyannak látom az effajta jellemeket, mint a későn megért gyümölcsöt. Arra is gyönyörködve nézünk és meg is csodáljuk, csak éppen hasznát nem vesszük. Így bár Cato régi szabású erkölcsi nézetei nagy hírre és dicsőségre tettek szert, semmit nem használtak az embereknek, mert későn született, egy már megromlott és elvadult társadalomban. Erényének nyomasztó súlya és fennköltsége nem lehetett összhangban kora viszonyaival. Cato hazája még nem indult annyira romlásnak, mint Phókióné, de vész és vihar közt hányódott, és Cato csak úgy végezhette szolgálatait, hogy az állam hajóján a vitorlákat és a vitorlaköteleket kezelte, és segítségére volt a nála befolyásosabbaknak, mert a kormányrúdtól és a hajó irányításától félrelökték. Nagy küzdelmet vívott a sorssal, amely a köztársaságot más emberek révén tönkretette és tönkrezúzta, és kevésen múlt, hogy ő maga és erénye később diadalra nem vitte az alkotmányos államformát. Az ő erényét vetjük egybe Phókiónéval, nem a hasonlóságok alapján, hanem azon az alapon, hogy mindketten derék és államukat szolgáló férfiak voltak. Kétségtelen ugyanis, hogy van különbség vitézség és vitézség között, mint Alkibiadésznál és Epameinóndasznál, bölcsesség és bölcsesség közt, mint Themisztoklésznél és Ariszteidésznél, igazságosság és igazságosság közt, mint Numánál és Agészilaosznál. De ezeknek a férfiaknak az erényei - beleértve a végső és már-már felmérhetetlen különbözőségeket is - azonos alkatot, formát és közös erkölcsi színezetet mutatnak, egyenlő arányban vegyült egybe bennük a szigor és az emberszeretet, az óvatosság és a bátorság, a másokért való aggódás és a félelem nem ismerése; amikor önmagukról volt szó, távol tartották magukat minden aljasságtól, és rendíthetetlenül keresték az igazságot. Éppen ezért finom műszerrel felérő éles elmére van szükség, hogy a köztük levő különbségeket megtaláljuk és megállapíthassuk.

4. A vélemények megegyeznek Cato előkelő származását illetően, amint arról később szó lesz; véleményem szerint azonban Phókión sem volt nemtelen és alacsony származású ember. Legalábbis, ha apja, mint Idomeneusz állítja, mozsárütő-készítő lett volna, Glaukipposz, Hüpereidész fia nem hallgatta volna el alacsony származását abban a beszédében, amelyben ezernyi becsmérlő állítást gyűjtött össze és mondott el róla; de ezenfelül is, nem élhetett volna olyan jó körülmények között, és nem kaphatott volna olyan kitűnő nevelést, hogy kora ifjúságában Platón, később pedig Xenokratész tanítványa lehessen az Akadémián, és nem követhette volna oly nagy buzgósággal a legkiválóbb példaképeket.

Phókiónt aligha látta egyetlen athéni is nevetni vagy sírni, vagy közfürdőben tisztálkodni - jegyzi fel róla Durisz. Kezét sohasem tartotta köpenyén kívül, ha történetesen köpenyt viselt. Mikor vidéken járt vagy hadjáraton volt, rendszerint nem hordott sem sarut, sem felsőruhát - csak ha elviselhetetlenül kemény hideg volt -, úgyhogy a katonák tréfálkoztak rajta, s kemény tél jelének tekintették, ha Phókión köpenyt viselt.

5. Nyájas és emberszerető természete ellenére Phókión arckifejezése annyira komor és barátságtalan volt, hogy aki nem ismerte közelebbről, nem kívánt vele kettesben együtt lenni. Mikor egy alkalommal Kharész az athéniak nevetése közben megjegyzést tett fenyegető szemöldökére, Phókión így szólt: „Ez a szemöldök semmi bajt nem hozott rátok, de ezeknek az embereknek a nevetése már sok könnyet okozott a városnak." Phókión szavai bővelkedtek hasznos ötletekben és jó gondolatokban, bár szófukarságával fensőbbséges, rideg és barátságtalan is tudott lenni. Zénón azt mondta, hogy a filozófusnak értelmébe kell előbb belemártania szavait, mielőtt száján kijönnének; Phókión beszédmodorát is az jellemezte, hogy nagyon kevés szóval igen sokat tudott mondani. Ilyesmire gondolhatott a szphéttoszi Polüeuktosz is, amikor azt mondta, hogy Démoszthenész a legkitűnőbb szónok, de Phókión szavainak van a legátütőbb ereje. Mert amiként a bronzpénznek is minél kisebb a súlya, annál nagyobb az értéke, a beszéd ereje is abban van, ha kevés szóval minél többet fejez ki. Mondják, hogy egy alkalommal, midőn a színház már megtelt nézőkkel, Phókión gondolataiba merülve járkált fel és alá a színfalak mögött. „Úgy látszik, töprengsz valamin, Phókión" - szólította meg egyik barátja. „Zeuszra mondom, valóban ezt teszem - mondta -, azon töprengek, mivel rövidítsem meg beszédemet, amit az athéniaknak készülök elmondani." Démoszthenész pedig, aki nagyon lenézte a többi szónokot, mikor Phókión szólásra emelkedett, halkan ezt mondta barátainak: „Ott van beszédeim bárdja!" Ezt talán jellemére kell értenünk, mert egy derék és jóravaló ember egyetlen szava s fejbólintása felér tízezer fellengzős körmondattal.

6. Phókión fiatal korában Khabriasz hadvezérhez csatlakozott, és elkísérte hadjárataira, amelyeken gazdag katonai tapasztalatokat szerzett, sőt néha hasznára volt Khabriasz kiegyensúlyozatlan és heves természetének is, aki bár lassú és nehézkes volt, időnként úgy felingerlődött és nekitüzesedett, hogy a harc hevében a legvakmerőbb tetteket követte el; később így vesztette el életét is Khiosznál, mikor háromevezősoros hajójával elsőnek tört rá az ellenségre, és ki akarta erőszakolni a partraszállást. A higgadt, de vállalkozó szellemű Phókión, ha kellett, felhevítette Khabriaszt, mikor habozni látszott, más alkalommal mérsékelte helytelen időben kirobbanó hevességét. Ezért Khabriasz, aki derék és jóravaló ember volt, Phókiónra különféle feladatokat bízott, magas katonai beosztást adott neki, és mivel a legfontosabb vállalkozásokban használta fel, nevét ismeretessé tette egész Görögországban. Így a Naxosz szigete mellett vívott tengeri ütközetben nagy nevet és dicsőséget szerzett neki; rábízta ugyanis a balszárny vezérletét, ahol heves küzdelem folyt, és hamarosan itt dőlt el a csata sorsa. Ez volt az első tengeri ütközet, amelyet az athéniak városuk elfoglalása után egymagukban vívtak meg a görögökkel, s minthogy győztek, nagyon megszerették Khabriaszt, s Phókiónt is méltónak tartották vezéri megbízatására. A győzelem napja egybeesett a nagy misztériumok megünneplésével, és ettől kezdve évről évre Khabriasz adta az áldozati bort az athéniaknak, Boédromión hónap tizenhatodik napján.

7. Khabriasz ezután elküldte Phókiónt, hogy hajtsa be a szigetlakók adókötelezettségeit, és húsz hajót adott melléje. Phókión kijelentette, hogy ha háborúba küldené ki, nagyobb haderőre volna szüksége, de mivel szövetségesekhez megy, elég neki egyetlen hajó is, és egyedül hajózott el a saját háromevezősorosán. Tárgyalt a városokkal, és közvetlen, megnyerő modorával megnyerte a vezetőket, úgyhogy sok hajóval tért vissza, amelyeket a szövetségesek gazdagon felszerelve küldtek az athéniaknak. De nemcsak életében tisztelte és becsülte Khabriaszt, hanem halála után is szépen gondoskodott hátrahagyott családtagjairól. Így fiából, Ktészipposzból derék embert akart nevelni, bár látta önfejűségét és szeszélyeit; ennek ellenére sem mondott le róla, hogy megjavítsa, ezért eltitkolta hibáit. Mondják azonban, hogy amikor egyik hadjáratán az ifjú akadékoskodott, ki akarta javítani vezéri intézkedéseit, ostoba

kérdésekkel zavarta, és tanácsaival felbosszantotta, felkiáltott: „Ó, Khabriasz, Khabriasz, bőven meghálálom barátságodat, hogy elviselem fiadat!”

Látta, hogy az államügyekben a vezetők úgy osztozkodnak a vezérségen és a szószéken, mintha sorshúzással döntöttek volna: egyesek csak a népgyűléseken szólalnak fel, és törvényjavaslatokat terjesztenek elő, mint Eubulosz, Arisztophón, Démoszthenész, Lükurgosz és Hüpereidész, mások viszont, mint Diopeithész, Menesztheusz, Leószthenész és Kharész azáltal lettek nagy emberekké, hogy vezérséget vállaltak és háborút viseltek. Phókión azonban feltette magában, hogy visszaállítja Periklész, Ariszteidész és Szolón közszereplési módszerét, amelyben arányosan megoszlott mindkét tevékenység. Mert ezek a férfiak mindnyájan elmondhatták Arkhilokhosszal:

Kettős arculatú: csatlósa Enűaliosznak,
s ismeri szép Múzsák kincs-adományait is.

Phókión tisztában volt vele, hogy Athéné egyaránt istene a háborúnak és az államvezetésnek, hiszen így is nevezték.

8. Ilyen példákat követett, s közpályáján mindig a békére és nyugalomra törekedett. Mégis többször vezetett hadat nemcsak kortársainál, hanem elődeinél is, noha nem pályázott rá és nem kérte a polgárok szavazatait, de nem is futott el vagy szökött meg a vezérségtől, ha hazája hívta. Jól ismert tény, hogy negyvenötször töltött be vezéri tisztet, de egyetlen választáson sem volt jelen, hanem mindig távollétében választották meg, és úgy küldtek érte. Kevésbé értelmes emberek csodálkoztak is a népnek Phókión iránt tanúsított magaviseletén, mert Phókión a legtöbb esetben ellene szegült az emberek szándékának, és soha semmit sem tett, hogy kegyüket elnyerje. Miként azonban a királyokról mondják, hogy csak akkor hallgatnak hízelgőikre, ha előbb kezüket megmossák, a nép is mintegy szórakozásképpen használta fel az ügyesen szónokló és mulatságos demagógokat, de amikor vezetőt választott, mindig megőrizte józanságát és komolyságát, s a legszigorúbb és legeszesebb polgárra adta szavazatát, aki egyedül szegült szembe szándékaival és vágyaival. Egy alkalommal, midőn egy Delphoiből hozott jóslatot olvastak fel arról, hogy amikor minden athéni egyetért, egyetlen férfiú mond csak ellent a városnak, Phókión előlépett és kijelentette, hogy ne keressék, ki az, bizonyosan róla van szó, mert ő az egyedüli, akinek nem tetszik egyetlen intézkedésük sem. Más alkalommal egy népnek tetsző indítványt tett, s amikor látta, hogy érvelését mindenki elfogadja, barátaihoz fordult, és így szólt: „Talán valami rosszat mondtam, és nem vettem észre?”

9. Az athéniak egyszer adományokat kértek valami áldozatra, s mikor Phókiónt is több ízben felszólították, így szólt: „A gazdagoktól kérjetek. Én szégyellnék adakozni, mielőtt ki nem fizetem ennek az embernek az adósságomat”, és rámutatott Kalliklészre, a pénzkölcsönzőre. Egy alkalommal, amikor a népgyűlésen állandóan rákiáltoztak és lehurrogták, ezt a mesét mondta el az egybegyűlteknek: Volt egyszer egy gyáva ember, aki háborúba indult, de mikor károgni kezdtek a varjak, letette fegyvereit, és otthon maradt. Aztán nekifohászkodott és ismét elindult, de a varjak újra károgtak, erre ismét felhagyott szándékával, majd végül így szólt: „Ti csak károgjatok, ahogy a torkotokon kifér, de belőlem nem esztek!”

Egyszer az athéniakat követelésük ellenére nem vezette az ellenség ellen, mire gyávának és pipogyának nevezték. Erre így szólt hozzájuk: „Sem ti nem tehettek engem bátorrá, sem én titeket gyávákká. Mindenesetre ismerjük egymást.” Egy veszélyes helyzetben a nép gorombán rátámadt és számadást követelt hadvezéri tevékenységéről, mire így szólt: „Hiszen csak most úsztátok meg ép bőrrel, ti együgyűek.” Máskor egy háborúban nagyon alázatosak és félénkek voltak, de mikor helyreállt a béke, visszatért a bátorságuk, és lehurrogták Phókiónt, mint aki megfosztotta őket a győzelemtől. „Szerencsések vagytok - szólt -, hogy olyan vezéretek van,

aki ismer titeket, különben már régen elvesztetek volna.” Az athéniak egy alkalommal nem akartak megegyezni a boiótokkal egy vitás területi kérdésben, hanem háborút akartak kezdeni; erre Phókión azt tanácsolta nekik, hogy szavakkal harcoljanak, amiben erősebbek és ne fegyverekkel, amiben gyengébbek. Máskor nem fogadták meg, amit mondott, sőt meg sem akarták hallgatni, mire így szólt: „Erőszakoskodhattok velem, hogy azt tegyem, amit nem akarok, de arra nem tudtok rákényszeríteni, hogy bármit mondjak, ami ellenkezik meggyőződésemmel.” Egyik politikai ellenfele, Démoszthenész, a szónok azt mondta neki: „Téged megölnek az athéniak, ha rájuk jön a bolondóra.” „Téged pedig, ha megjön az eszük” - vágott vissza Phókión. A szphéttoszi Polüeuktosz azt tanácsolta az athéniaknak, hogy kezdjenek háborút Philipposz ellen. Forró nyári nap volt, és Phókiónnak feltűnt, hogy a kövér ember liheg, izzad, és folyton vizet iszik. „Gondoljátok - szólt -, hogy érdemes hinnetek ennek az embernek, és megszavaznotok a háborút? Képzeljétek el, mi lesz vele vértbe öltözve és pajzzsal felszerelve az ellenség közelében, ha előre betanult beszéde elmondása közben is ennyire kifullad.” A népgyűlésen Lükurgosz hevesen szidalmazta, főként mert azt javasolta, hogy Alexandrosz kívánságára adják ki tíz polgártársukat. „Sok jó és hasznos tanácsot adtam én már ezeknek - mondta Phókión -, de nem hallgatnak rám.”

10. Volt egy bizonyos Arkhibiadész nevű ember, gúnynevén Lakedaimón-majmoló, aki feltűnően hosszú szakállt növesztett, és kopott, rövid köntösében komor tekintettel járkált mindenütt. Phókiónt egy alkalommal hevesen támadták a tanácsban, ő pedig felszólította Arkhibiadészt, hogy segítsen rajta és tanúsítsa állításának igazát. Arkhibiadész felállt, és olyasmit tanácsolt az athéniaknak, amivel kedvükben járt. Erre Phókión megfogta a szakállát, s így szólt: „Te Arkhibiadész, ezt meg miért nem vágatod le?” Máskor egy Arisztogeitón nevű hivatásos besúgó, aki a népet a gyűléseken mindig háborúra és erélyes fellépésre izgatta, mikor sorozást tartottak, botra támaszkodva és bekötött lábbal jelent meg. Amikor Phókión észrevette a jó messze levő szónoki emelvényről, így kiáltott fel: „Vedd fel a névsorba Arisztogeitónt is mint sántát és hitványat.” Úgyhogy szinte érthetetlen, hogy ez a kíméletlen és nyers modorú ember hogyan és miért kaphatta a „Jó” melléknevet.

Úgy gondolom, hogy nehéz, de nem lehetetlen, hogy ugyanaz az az ember, akárcsak a bor, egyszerre legyen kellemetlen és kellemes, hiszen vannak, akik első látásra kedvesek, de aztán kiderül róluk, hogy kellemetlenek és károsak. Mondják, hogy Hüpereidész egyszer így szólt a néphez: „Ne csak azt nézzétek, athéni férfiak, hogy keserű vagyok-e, hanem hogy ingyen vagyok-e keserű.” Mintha bizony csak a kapzsiság tenné az embereket gyűlöletessé és tűrhetetlenné, s a nép nem inkább azoktól félne és azokra támadna, akik gőgből vagy haragból és veszekedésre való hajlamból élnek vissza hatalmukkal. De Phókión egyetlen polgártársát sem sértette meg gyűlöletből és senkit nem tekintett ellenségének, csak azokat, akik ellene szegültek a haza érdekében kifejtett tevékenységének; ilyenkor keménynek, kérlelhetetlennek és engesztelhetetlennek mutatkozott. De egyébként egész életében mindenkihez jóindulatú, nyájas és emberszerető volt, még elbukott ellenfelein is segített, és pártjukat fogta a bíróság előtt, ha veszedelemben forogtak. Barátai egyszer megszólták, mert egy rossz hírű és a bíróság elé állított ember védelmére kelt, mire azt mondta, hogy a jók nem szorulnak segítségre. Arisztogeitón, a hivatásos besúgó, akit elítéltek, üzent neki a börtönből, és kérte, hogy keresse fel. Phókión teljesítette kérését, s elindult a börtönbe, s barátainak, akik fel akarták tartóztatni, így szólt: „Hagyjátok, hogy elmenjek hozzá, barátaim. Hol találkozhatnék én szívesebben Arisztogeitónnal?”

11. A szövetségesek és a szigetek lakosai Athénból bármilyen más vezérrel küldött hajóhadra úgy tekintettek, mint ellenségre, a várfalakat védelemre készítették elő, eltorlaszolták a kikötőt, és marháikat, rabszolgáikat, asszonyaikat és gyermekeiket bevitték a földekről a

városokba; ha azonban Phókión volt a vezér, virágfüzérekkel feldíszítve, hajóikon mentek eléje, hogy boldogan kikötőjükbe kísérjék.

12. Midőn Philipposz befészkelte magát Euboiába és haderőt küldött Makedoniából, hogy a városokat zsarnokaik segítségével hatalmába kerítse, s az eretriai Plutarkhosz[81] az athéniakhoz fordult azzal a kéréssel, hogy szabadítsák meg a szigetet a makedón király hatalmától, Phókiónt küldték ki valami jelentéktelen kis haderővel, abban a reményben, hogy az ottani lakosok kész örömmel csatlakoznak hozzá. De Phókión mindenütt árulókat talált a szigeten, az embereket megrontotta a megvesztegetés, úgyhogy nagy veszedelembe került. Megszállt egy magaslatot, amelyet mély szakadék választott el a Tamünai környékén elterülő síkságtól, és ott vonta össze legharcrakészebb csapatait. Amikor a fegyelmezetlen, locsogó és semmirekellő katonák megszökdöstek a táborból, meghagyta tisztjeinek, ne törődjenek velük, mert fegyelmezetlenségük folytán úgysem vennék hasznukat, sőt ártalmára volnának a harcolóknak, otthon pedig már csak rossz lelkiismeretből sem fogják szidalmazni, és nem terjesztenek hamis vádakat róla.

13. Mikor az ellenség előrenyomult, megparancsolta hoplitészeinek, hogy maradjanak nyugodtan fegyverben, míg be nem mutatja az áldozatot, amivel hosszabb időt töltött el, mert az előjelek kedvezőtlenek voltak, vagy mert azt akarta, hogy az ellenség jöjjön közelebb. Ezért Plutarkhosz, abban a hiszemben, hogy Phókión elvesztette bátorságát és habozik, támadásra indult zsoldosaival; ennek láttára a lovasok sem türtőztették magukat, azon nyomban rohamra indultak a táborból, s rendezetlenül összevissza sorokban támadtak rá az ellenségre. De mindjárt az első sorok vereséget szenvedtek, majd mindnyájan szétszóródtak, és Plutarkhosz megfutott; az ellenség soraiból egyesek már elérték a védősáncokat, be akartak törni a tábor területére, s azt gondolták, hogy teljes győzelmet arattak. Közben az áldozás befejeződött, s az athéniak nyomban kirohantak a táborból, visszaverték és a sáncok körül nagyrészt leöldösték a megfutamított ellenséget. Phókión ekkor kiadta a parancsot a phalanxnak, maradjon mozdulatlanul, hogy befogadja és újra rendbe szedje azokat a csapatokat, amelyek előbb megfutottak és szétszóródtak, ő maga pedig válogatott embereivel rátámadt az ellenségre. Heves csata kezdődött, és az athéniak mind vitézül s magukat nem kímélve küzdöttek. Kineasz fia, Thallosz és Polümédész fia, Glaukosz, aki vezére oldalán küzdött, tüntette ki magát leginkább. Kiváló érdemeket szerzett Kleophanész is, aki visszahívta a megfutamodott lovasságot, és hangos kiáltozással szólította fel őket, hogy siessenek vezérük segítségére; el is érte, hogy megforduljanak s ezzel biztossá tette a hoplitészek győzelmét.

Phókión ezután elűzte Plutarkhoszt Eretriából, s elfoglalta a rendkívül előnyös helyen fekvő Zarétra erődöt, ahol a két oldalról beöblösödő tenger a szigetet keskeny földnyelvvé teszi. Majd szabadon bocsátott minden görög hadifoglyot; attól félt ugyanis, hogy az athéni szónokok majd arra ingerlik a népet, hogy kegyetlenkedjen velük.

14. Dolga végeztével Phókión elhajózott. A szövetségesek hamarosan visszakívánták becsületességét és igazságosságát, de az athéniak is hamarosan felismerték tapasztaltságát és erélyét, mert Molosszosz, aki utódja volt a vezérségben, úgy vezette a háborút, hogy az ellenség fogságába esett. Philipposz nagy terveinek megvalósításában reménykedve egész haderejével útra kelt a Hellészpontoszra, hogy elfoglalja a Kherszonészoszt, s ugyanakkor Perinthoszt és Büzantiont is. Az athéniak elhatározták, hogy segítséget küldenek szövetségeseiknek, és a szónokok azért szálltak síkra, hogy Kharészt küldjék ki vezérül, aki el is hajózott, de semmit nem végzett, ami méltó lett volna a neki adott haderőhöz; hajóhadát a városok még csak be sem fogadták, sőt mind gyanakvással néztek rá, úgyhogy fel és alá hajózott, s közben pénzt csikart ki a szövetségesektől, az ellenség pedig semmibe sem vette. A szónokoktól felingerelt nép bosszankodott, és megbánta, hogy segítséget küldött a

büzantioniaknak. Ekkor szólásra emelkedett Phókión, és azt mondta, hogy nem bizalmatlankodó szövetségesekre, hanem megbízhatatlan vezéreikre kell haragudniuk. „Ezek rettegetté tesznek titeket - szólt - még azok szemében is, akik pedig nélkületek nem találhatnak menekvést."

A nép elfogadta érvelését, és véleményét megváltoztatván úgy döntött, hogy egy másik haderő élén Phókión menjen a szövetségesek segítségére Hellészpontoszra. Ennek a fordulatnak döntő fontossága volt Büzantion megmentésében. Phókiónnak máris nagy tekintélye volt, s mikor Léon, akit erénye az első emberré tett Büzantionban, és annak idején Phókiónnak bizalmas híve volt az Akadémián, jótállt érte a városban, a büzantioniak nem hagyták, hogy eredeti szándékának megfelelően a városon kívül táborozzon, hanem kinyitották a város kapuit, befogadták és szívesen látták az athéniakat, akik a bizalom viszonzásaképpen nemcsak józanságot és mértékletességet tanúsítottak viselkedésükben, hanem rendkívüli vitézséget is a küzdelemben. Philipposzt elkergették a Hellészpontoszról, és megvetéssel tekintettek rá, pedig azelőtt legyőzhetetlennek tartották, akivel nem lehet sikeresen szembeszállni. Most Phókión elfogta néhány hajóját, és Philipposz helyőrségével megrakott városokat foglalt el, több helyen partra szállt, feldúlta a vidéket, zsákmányt ejtett, majd a lakosság segítségére menő csapatokkal harcolva több sebet kapott, és hazahajózott.

15. A megaraiak titokban segélykéréssel fordultak az athéniakhoz, s mivel Phókión félt, hogy a boiótok előbb értesülnek a dologról, és megelőzik az athéniakat a segélynyújtásban, kora reggel egybehívatta a népgyűlést, és bejelentette az athéniaknak a megaraiak kérését, majd mihelyt a segítséget megszavazták, sorakozót fúvatott, és egy fegyveres csapattal nyomban kivonult a gyűlésről. A megaraiak örömmel fogadták őket, ő pedig megerősítette Niszaiát: két hosszú falat építtetett a várostól a kikötőig; így a várost összekötötte a tengerrel, és a megaraiaknak most már szárazföldön nemigen kellett tartaniuk az ellenség támadásától, mivel a tengeren szoros kapcsolatban voltak Athénnal.

16. Athén ekkor ellenséges kapcsolatba került Philipposszal, s mivel Phókión távol volt, a háborúra más vezéreket választottak. De mikor visszatért a szigetekről, azzal kezdte, hogy rábeszélte a népet a békekötésre, mivel Philipposz békés érzelmekkel viseltetett irántuk és nagyon félt a háborútól. Phókión egyik ellensége, aki hivatásos besúgó volt és mindig a törvényszék körül ólálkodott, így szólt hozzá: „Hogyan merészeled, Phókión, visszafordítani az athéniakat a háborútól, mikor már kezükben a fegyver?" „Miért ne merném - vágott vissza Phókión -, mikor jól tudom, hogy a háborúban én parancsolok neked, békében pedig te nekem." Próbálkozása kudarccal járt, és Démoszthenész véleménye győzött, aki arra biztatta az athéniakat, hogy Attikától minél távolabb bocsátkozzanak harcba. „Én úgy gondolom, barátom - jegyezte meg Phókión -, ne azzal törődjünk, hogy hol legyen az ütközet, hanem hogy győzzünk, mert így messzire lesz a háború, de ha legyőznek bennünket, a háború minden szörnyűsége itt lesz a közelünkben." Amikor a vereség bekövetkezett, és a város felforgatásra és zavargásokra kész elemei a szószékre vonszolták Kharidémoszt, és követelték, hogy őt válasszák vezérré, a tisztességesebbek megrémültek, és az Areioszpagosz tanácsának támogatásával addig kérték a népet és rimánkodtak könnyek közt neki, amíg Phókiónra nem bízták a város vezetését.

Phókión azon a véleményen volt, hogy el kell fogadni Philipposz békés és jó szándékú politikáját; de amikor Démadész azt javasolta, hogy a város fogadja el a közös békét, és vegyen részt a görögök együttes gyűlésén, nem volt hajlandó hozzájárulni a javaslathoz, amíg meg nem tudják, hogy mit követel Philipposz a görögöktől. Nézetével a válságos viszonyok között kisebbségben maradt, de mihelyt látta, hogy az athéniak megbánták a dolgot, mert Philipposznak háromevezősoros hajókat és lovasokat kellett szállítaniuk, így szólt: „Ettől

féltem, amikor ellene voltam a javaslatnak, de ha egyszer elfogadtátok, emiatt nem kell méltatlankodnotok, sem kétségbeesnetek. Gondoljatok arra, hogy apáink azt is elviselték, ha ők uralkodtak és azt is, ha felettük uralkodtak, megállták helyüket a szerencse változásaiban, s épségben megőrizték a várost és a görögöket." Nem engedte meg, hogy Philipposz halálának jó hírére a nép hálaáldozatot mutasson be; nemtelen eljárásnak tartotta, hogy ennek örüljenek, végre is az a hadsereg, amely ellen Khairóneiánál harcoltak, egyetlen emberrel lett csak kevesebb.

17. Amikor Démoszthenész szidalmazta Alexandroszt, mert Thébai ellen vonult, Phókión így szólt: „Mért akarod, te szegény, tovább piszkálni ezt a vadembert, aki nagy dicsőségre törekszik? Úgyis olyan közel van a tűzvész, lángba akarod borítani a várost is? Én nem nyújtok segédkezet azoknak, akik saját vesztüket akarják, s ezért vállalom a vezérséget."[82] Thébai pusztulása után Alexandrosz követelte Démoszthenész, Lükurgosz, Hüpereidész, Kharidémosz és mások kiadatását. A népgyűlés Phókiónra fordította tekintetét, s amidőn többször is nevén szólították, szólásra emelkedett. Maga mellé állította egyik barátját, akivel a legbensőségesebb és legközelebbi kapcsolatban állott, és akiben a legjobban bízott, s így szólt: „Ezek az emberek oda juttatták a várost, hogy ha valaki ennek a Nikoklésznak a kiadatását kérné, azt javasolnám, hogy adjátok ki. Én jó szerencsének tartanám, ha mindnyájatokért meghalhatnék. Teljes részvéttel vagyok, athéni férfiak, a thébaiak iránt, akik hozzánk menekültek, de legyen elég, ha a görögök megsiratják Thébait. Ezért mindkét nép érdekében helyesebbnek tartom a győztest engedékenységre bírni és kiengesztelni, mint harcolni."

Amikor Alexandrosz megkapta az első néphatározatot, eldobta, hátat fordított a követeknek, és faképnél hagyta őket, de a másodikat, amelyet Phókión vitt hozzá, elfogadta; az idősebb makedónoktól hallotta ugyanis, hogy ezt a férfiút már Philipposz is igen nagyra becsülte, így hajlandó volt nemcsak fogadni és kérelmét meghallgatni, hanem tanácsát is fontolóra vette. Phókión azt tanácsolta neki, hogy ha nyugalmat óhajt, vessen véget a háborúnak, de ha dicsőségre vágyik, a görögök helyett fordítsa fegyverét a barbárok ellen. Ezenkívül is sok olyasmit mondott, ami jól megfelelt Alexandrosz természetének és szándékainak, úgyhogy rövid idő alatt megváltoztatta és megszelídítette Alexandroszt, aki kijelentette, hogy az athéniak forduljanak teljes figyelmükkel saját ügyeik felé, már csak azért is, mert ha valami történnék vele, illő, hogy az athéniak uralkodjanak. Magát Phókiónt barátjává és vendégbarátjává fogadta, és olyan nagy megbecsülésben részesítette, mint keveset udvartartásának állandó tagjai közül. Durisz beszéli el, hogy amikor Alexandrosz nagy emberré lett és Dareioszt legyőzte, a *khairein*[83] szót csak Phókiónnak írt leveleiben használta; egyedül őt és rajta kívül csak Antipatroszt üdvözölte így. Ezt különben Kharész is feljegyezte róla.

18. Ami a pénzt illeti, köztudomású, hogy Alexandrosz Phókiónnak száz talentumot küldött ajándékba. Mikor a pénz Athénba érkezett, Phókión megkérdezte azoktól, akik vitték, mi az oka, hogy bár az athéniak olyan sokan vannak, egyedül neki ad Alexandrosz ilyen sok pénzt. Erre a követek így feleltek: „Mert csak téged tart jó és derék embernek." „Ha így van - szólt Phókión -, engedje meg Alexandrosz, hogy mindig annak lássanak az emberek, és az is legyek." Mikor pedig a küldöttek hazakísérték Phókiónt, s látták, hogy mekkora szegénységben él, hogy felesége dagasztja a kenyeret, Phókión maga hordja a vizet a kútról, és mossa meg a lábát, még inkább unszolták és méltatlankodtak, hogy fogadja el a pénzt, majd kijelentették, elviselhetetlen dolog, hogy a király barátja ilyen nyomorult szegénységben éljen. Phókión ekkor megpillantott egy szegény öregembert, aki az utcán ment foltozott köpenyében, és megkérdezte, alábbvalónak tartják-e őt amannál. „Isten mentsen!" - mentegetőztek a küldöttek. „Pedig ez az ember - mondta Phókión - kevesebből megél, mint én, és megelégszik vele. Egyszóval - folytatta -, ha semmi hasznát nem veszem ennek a rengeteg aranynak, hiába az enyém, ha pedig felhasználom, magamat s magammal együtt a királyt is rossz hírbe hozom

a városnál.” Így aztán a pénz visszakerült Athénból, s Phókión megmutatta a görögöknek, hogy az ajándékozónál gazdagabb az, akinek ez a sok pénz nem kell. Alexandroszt bosszantotta az eset, és újból levelet írt Phókiónnak, hogy nem tekinti barátjának azt, aki semmit nem kíván tőle; a pénzt Phókión így sem fogadta el, de arra kérte Alexandroszt, hogy bocsássa szabadon Ekhekratidészt, a szofistát, az imbroszi Athénodóroszt és két rhodoszit, Démaratoszt és Szpartónt, akiket valami okból letartóztattak és Szardeiszben tartottak fogságban. Alexandrosz mindnyájukat azonnal szabadon bocsátotta, majd később, amikor Krateroszt visszaküldte Makedoniába, elrendelte, hogy négy ázsiai város, Khiosz, Gergithosz, Mülasza és Elaia közül adja át Phókiónnak azt, amelyiket választja, s erősen meghagyta, hogy nagyon megharagszik, ha nem fogadja el. De Phókión ezt sem fogadta el, Alexandrosz pedig hamarosan meghalt. Phókión házát mai napig is mutogatják Melitében; a háznak bronzlemez díszítése van, de különben nagyon egyszerű és igénytelen.

19. Első feleségéről csak annyit tudunk, hogy Képhiszodotosz szobrász nővére volt; második felesége józanságáról és egyszerűségéről ugyanannyit beszéltek az athéniak, mint férje becsületességéről. Egy alkalommal új tragédiákat mutattak be Athénban, s az egyik színész, aki a királyné szerepét játszotta, több, drága ruhába öltöztetett szolgálót kért a karvezetőtől; mikor az megtagadta tőle, megharagudott, késleltette az előadást és nem akart fellépni. Ekkor a karvezető, Melanthiosz kilökdöste a színészt a színpadra, és ráripakodott: „Nem látod, hogy Phókión felesége mindig egyetlen szolgálóval jelenik meg, te pedig kérkedni akarsz, és rossz példát szolgáltatsz az asszonyoknak.” Szavait a nézőközönség meghallotta, és hangos, viharos tapssal fogadta. Az asszony pedig, midőn egy ióniai barátnője drágakövekkel kirakott karkötőit és nyakláncait mutogatta neki, így szólt: „Az én ékszerem Phókión, aki huszadik éve az athéniak vezére.”

20. Midőn fia, Phókosz részt akart venni a Panathénaia-ünnepségek lovasversenyein, Phókión beleegyezett, nem azért, mintha azt kívánta volna, hogy győzzön, hanem hogy testgyakorlattal és az edzéssel a javulás útjára lépjen, mert az ifjú iszákos, rendetlen életet élt. Phókosz győzött, és igen sokan adtak győzelmi lakomát a tiszteletére. Phókión sok meghívást elhárított magától, csak egyet részesített abban a megtiszteltetésben, hogy elfogadta. Amikor megjelent a lakomán, és látta, hogy más pompás előkészületen felül még fűszerekkel illatosított, borral teli lábmosó edényeket is vittek a vendégeknek, magához szólította fiát, és így szólt hozzá: „Nem beszélnéd le, Phókosz, barátodat arról, hogy tönkretegye győzelmedet?” Mivel szerette volna az ifjút kiragadni az ilyen életmódból, elvitte magával Lakedaimónba, és beadta az agógéban nevelt ifjak közé. Ezzel megsértette az athéniakat, mintha Phókión megvetné és lenézné a hazai szokásokat. Egy alkalommal Démadész így szólt hozzá: „Nem kellene-e, Phókión, rábeszélnünk az athéniakat, hogy bevezessék a spártai alkotmányt? Ha óhajtod, hajlandó vagyok indítványozni és beszédet tartani ennek érdekében.” „Valóban illenék hozzád - felelte Phókión -, hiszen messzire érzik rólad az illatos kenőcsök szaga, és pompás köntöst hordasz, hogy a spártaiak közös étkezését és Lükurgoszt dicsérd az athéniaknak.”

21. Midőn Alexandrosz levelet írt, amelyben követelte, hogy küldjenek háromevezősoros hajókat, és a szónokok ellenezték a kérés teljesítését, a tanács felszólította Phókiónt, hogy szóljon hozzá az ügyhöz. „Én csak azt mondhatom - szólt -, hogy vagy magatok legyetek erősek a fegyverekben, vagy legyetek barátai azoknak, akik erősek.” Pütheaszhoz, aki akkortájt kezdett szerepelni az athéniak között, de máris fecsegőnek és arcátlannak mutatta magát, így szólt: „Hallgass, kérlek, te még csak újonnan vásárolt szolgája vagy a népnek.” Mikor Harpalosz sok pénzzel megszökött Alexandrosztól és Attikába érkezett, az aljas emberek, akik áruba bocsátják a szónoki emelvényt, egymással versengve csődültek hozzá. Harpalosz hatalmas vagyonából kisebb összegekkel vesztegette és vette meg őket, Phókiónnak azonban egy közvetítő útján hétszáz talentumot ajánlott fel, majd egész vagyonát és saját magát is rá

akarta bízni. Phókión azonban azt üzente, hogy Harpalosz keservesen meg fogja bánni, ha nem hagy fel a város megrontásával. Harpalosz ekkor meghátrált és abbahagyta bűnös üzelmeit; majd amikor nem sokkal később az athéniak a tanácsban tárgyalták ügyét, azt kellett látnia, hogy azok, akik pénzt fogadtak el tőle, megváltoztatták véleményüket, és vádlóivá csaptak fel, hogy saját bűnösségük ki ne derüljön, Phókión viszont, aki semmit nem fogadott el tőle, a közérdekkel együtt az ő szempontjait is figyelembe vette. Mikor pedig arra vetemedett, hogy újabb vesztegetési kísérletet tegyen vele, látta, hogy Phókiónt, mint valami kőfalat, nem veszi be arany. Khariklészt, Phókión vejét azonban barátjává és bizalmasává tette Harpalosz, amivel rossz hírbe hozta, mert mindent rábízott és mindenre felhasználta.

22. Így amikor Püthoniké, a hetaira, Harpalosz kedvese és leányának anyja meghalt, és költséges síremléket akart neki állítani, a munkát Khariklészre bízta. Ez már önmagában véve is nemtelen megbízatás volt, de még nagyobb szégyent hozott Khariklészre maga a síremlék, amely különben még napjainkban is látható Hermeionban az Athénból Eleusziszba vezető út mentén, és aligha kerülhetett harminc talentumba, amennyit Khariklész felszámított érte Harpalosznak. Harpalosz halála után leányáról Khariklész és Phókión gondoskodott, s a legjobb neveltetést adták neki. Midőn azonban Khariklészt perbe fogták Harpalosszal folytatott üzelmeiért, s kérte Phókiónt, hogy kísérje el a bíróságra, apósa nem vállalta, s így szólt: „Én téged, Khariklész, csak tisztességes célokra fogadtalak vejemmé.”

Az athéniak Hipparkhosz fiától, Aszklépiadésztól értesültek Alexandrosz haláláról. Démadész azt hajtogatta, nem érdemes a hírre hallgatni, mert ha igaz volna, megtelt volna már az egész világ a halott bűzével. Phókión, amikor látta, hogy a népben a hír forradalmi hangulatot kelt, igyekezett az embereket lecsendesíteni és visszatartani, de oly sokan tódultak fel a szószékre, s kiabálták, hogy igaz a hír, amelyet Aszklépiadész hozott, és Alexandrosz valóban meghalt, hogy végül is így szólt: „Rendben van, ha ma halott, halott lesz holnap és holnapután is, így tehát nyugodtan és nagyobb biztonságban tanácskozhatunk.”

23. Amikor Leószthenész, aki a várost belevitte a lamiai háborúba, és gúnyos mosollyal megkérdezte az elkeseredett Phókióntól, hogy annyi éven át tartó vezérségével mi jót tett a várossal, Phókión így felelt: „Nem kis jó az sem, ha a polgárok saját sírjukba temetkezhetnek.” Majd amikor Leószthenész nagy hangon beszélt, és állandóan dicsekedett a népgyűléseken, Phókión így szólt: „A te beszédeid, ifjú ember, olyanok, akár a ciprusfák, nagyok és magasak, de gyümölcs nem terem rajtuk.” Egyszer Hüpereidész ezt a kérdést intézte hozzá: „Mikor tanácsolod, Phókión, hogy az athéniak háborút kezdjenek?” „Majd ha látom - felelte -, hogy az ifjak megállják helyüket a hadsorokban, a gazdagok szívesen adóznak, és a szónokok nem sikkasztják el az állam pénzét.”

Midőn sokan megcsodálták a Leószthenész által összegyűjtött haderőt, s megkérdezték Phókióntól, hogyan vélekedik az előkészületekről, ezt válaszolta: „Rövid távra jó lesz, de én hosszú távon félek a háborútól, mert a városnak nincs több pénze, sem hajója, sem hoplitésze.” A tények valóban őt igazolták, bár Leószthenész eleinte fényes haditetteket hajtott végre, a boiótokat nyílt csatában leverte, és Antipatroszt körülzárta Lamiában. Ekkor, mint mondják, nagy reménykedés fogta el a várost, a jó híreket állandóan lakomákkal ünnepelték meg, és áldozatokat mutattak be az isteneknek. Phókión mégis így felelt azoknak, akik téves ítéleteiért felelősségre akarták őt vonni, és megkérdezték tőle, nem szeretné-e, ha ezeket a haditetteket ő hajtotta volna végre. „Persze hogy szeretném, de azért örülök, hogy olyan tanácsot adtam.” Majd midőn újabb jó hírek érkeztek írásban és hírnökök útján, így kiáltott fel: „Mikor lesz már vége, hogy mindig csak győzünk?”

24. Midőn Leószthenész elesett, többen féltek tőle, hogy ha Phókiónt küldik ki vezérnek, befejezi a háborút. Kioktattak hát egy egyébként jelentéktelen polgárt, hogy szólaljon fel a népgyűlésen, mondja, hogy jó barátja Phókiónnak, együtt nevelkedtek, ezért figyelmezteti és óvja a népet, kíméljék ezt a férfiút, és vigyázzanak rá, mert nincs más hozzá hasonló emberük, küldjék tehát Antiphiloszt a háborúba. Az athéniak valóban így határoztak; ekkor azonban előlépett Phókión, és megmondta, hogy nem nevelkedett együtt ezzel az emberrel, nem is ismerőse, még kevésbé bizalmas híve. „De azért - mondotta - mától kezdve barátommá és hívemmé teszlek, mert hasznomra váló tanácsot adtál."

Amikor az athéniak háborút indítottak a boiótok ellen, Phókión eleinte ellenezte, majd midőn barátai azt mondták neki, hogy az athéniak halálra ítélik, ha megsérti őket, így szólt: „Igazságtalanul, ha érdekükben járok el, de igazságosan, ha érdekeik ellen." Midőn látta, hogy az athéniak nem hagynak fel szándékukkal, és hangosan kiáltoznak, hírnökkel felszólította őket, hogy hatvanéves korig minden férfilakos, beleértve az ifjakat is, hatnapi élelemmel kövesse azonnal a népgyűlésről. Erre nagy zűrzavar támadt, az idősebbek kiabáltak és felugrottak helyükről: „Nincs ebben semmi szörnyűség - mondotta -, köztetek leszek én is mint vezéretek nyolcvanéves fejemmel." Így lecsendesítette és eltérítette őket szándékuktól.

25. Midőn Mikión egy nagyobb csapat makedónnal és zsoldosokkal partra szállt Rhamnusznál, feldúlta és lerohanta a tengerparton elterülő vidéket, Phókión vezette ellene az athéniakat. Amint vonultak az ellenség ellen, mind többen futottak oda hozzá, és tanácsokkal szolgáltak neki hadvezéri munkájában, hogy foglalja el ezt a magaslatot, küldje oda a lovasságot az ellenség bekerítésére, amott pedig induljon támadásra. Ekkor ő így szólt: „Héraklészre mondom, sok hadvezért látok, de kevés közkatonát." Mikor csatasorba állította fel a hoplitészeket, egyikük a többieket messzire megelőzve előrement, majd amikor összetalálkozott egy ellenséges katonával, megijedt, és visszasietett társaihoz: „Nem szégyelled magad, fiatalember - szólt hozzá -, hogy kétszer is elhagytad a helyed, először azt, ahova vezéred állított, másodszor pedig azt, ahova magad állítottad önmagadat?" Majd támadást intézett az ellenség ellen, szétverte őket, Mikiónt és sok katonáját megölte. A Thesszaliában harcoló görög sereg is, bár Leonnatosz az Ázsiából hozott makedónokkal Antipatroszhoz csatlakozott, győzött nyílt csatában, és Leonnatosz elesett; a görög phalanx vezére Antiphilosz, a lovasságé pedig a thesszaliai Menón volt.

26. Nem sok idővel ezután Kraterosz nagy haderővel átkelt Ázsiából, és Krannónnál újabb nyílt ütközetre került sor; a görögök csatát vesztettek. A vereség nem volt súlyos, az elesettek száma sem volt nagy, de mert nem engedelmeskedtek erélytelen és fiatal vezéreiknek, és mert ugyanakkor Antipatrosz csábító ajánlatokat tett több görög városnak, a hadsereg felbomlott és szégyenletes módon cserbenhagyta a szabadság ügyét. Erre Antipatrosz azonnal Athén ellen vezette haderejét, s Démoszthenész és Hüpereidész elhagyta a várost. Démadész, aki még részben sem tudta kifizetni az államnak a rá kirótt pénzbírságokat (hét ízben marasztalták el ugyanis törvényellenes javaslatok előterjesztéséért, ezért, elvesztette polgári jogait, és nem szólalhatott fel a népgyűlésen), most mentességet kapott, s törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy küldjenek teljhatalmú követeket Antipatroszhoz, és tárgyaljanak vele a békéről. A nép megrémült, Phókiónt hívta, és azt mondta, hogy csak az ő szavában bízik. „Ha megfogadtátok volna - mondta nekik Phókión -, amit tanácsoltam, most nem kellene tanácskoznunk ilyen ügyekről." A népgyűlés megszavazta a törvényjavaslatot, Phókiónt elküldték Antipatroszhoz, aki a Kadmeián táborozott és előkészületeket tett, hogy haladéktalanul Attikába menjen. Phókión legelőször is arra kérte, hogy maradjon ott, ahol van, és kössék meg a békét. Erre Kraterosz kijelentette: „Phókión méltánytalanul kívánja tőlünk, hogy szövetségeseink és barátaink földjén maradjunk, és ezzel kárt tegyünk nekik, amikor megsarcolhatnánk ellenségeinket." Antipatrosz azonban megfogta Kraterosz kezét, és így szólt: „Phókión kedvéért

ezt meg kell tennünk.” A többi feltételre vonatkozólag azt kívánta, hogy az athéniak bízzák magukat őreá, ahogyan ő is rábízta magát Leószthenészre Lamiában.

27. Így aztán Phókión visszament Athénba a békefeltételekkel, amelyeket az athéniak kénytelenek voltak elfogadni; majd visszatért Thébaiba a többi követtel együtt, akik közé az athéniak beválasztották Xenokratészt, a filozófust is. Xenokratészt ugyanis erényei miatt mindenki akkora tiszteletben tartotta, és olyan hírneve volt, hogy azt gondolták róla, az emberi lélekben nem lakozhatik olyan harag vagy kegyetlenség, amely meg ne enyhülne és meg ne tisztulna az ő hatására. Mindennek azonban éppen az ellenkezője történt Antipatrosz szívtelensége és minden jóságot gyűlölő természete miatt. Először is Xenokratészt még csak nem is üdvözölte, bár a többieket mind szívesen fogadta, mire Xenokratész, mint mondják, kijelentette, hogy Antipatrosz helyesen jár el, amikor egyedül őelőtte restelli, hogy olyan kegyetlenül akar bánni a várossal. Amikor pedig Xenokratész beszélni kezdett, vagy ügyet sem vetett rá, vagy haragosan ellentmondott neki és elhallgattatta. Phókión szavaira azonban azt válaszolta, hogy kész fenntartani a baráti és szövetséges viszonyt az athéniakkal, ha kiszolgáltatják Démoszthenészt és Hüpereidészt, visszaállítják a vagyonbecslésen alapuló alkotmányt, helyőrséget fogadnak be Munükhiába, megfizetik a háború költségeit és a rájuk kirótt pénzbüntetést.

A többi követ meg volt elégedve és emberségeseknek tartotta a békefeltételeket, Xenokratész kivételével, aki azt mondta, hogy Antipatrosz mérsékelten bánik velük, ha rabszolgáknak tartja őket, de szigorúan, ha szabadoknak. Antipatrosz, amikor Phókión a helyőrség elengedését kérte tőle, ezt mondta neki: „Kérésedre, Phókión, hajlandók vagyunk mindent megtenni annak kivételével, ami a te és a mi vesztünket okozná.” Mások azonban nem így beszélik a dolgot, szerintük Antipatrosz megkérdezte Phókióntól, kezességet vállal-e, hogy az athéniak megtartják a békefeltételeket, és nem okoznak újabb bonyodalmakat, ha ő eltekint a helyőrségtől. Phókión hallgatott és habozott. Erre felugrott helyéről a Ráknak mondott Kallimedón, egy felfuvalkodott és népgyűlölő férfi, és így szólt: „Ennek az embernek a fecsegésére, Antipatrosz, elállsz a terveidtől?”

28. Így tehát az athéniak befogadták a makedón helyőrséget. Menüllosz, a parancsnok jóravaló ember volt, és Phókión barátja. De ez az intézkedés túlkapásnak látszott, a makedónok bevonulásukkal inkább gőgös hatalmukat fitogtatták, mintsem szükségszerűen jártak el. Még az időpont is sértette a nép érzékenységét. A helyőrség bevonulása ugyanis a Boédromión hónap huszadik napjára esett, amikor a misztériumünnepeket tartják és Iakkhosz isten szobrát a városból Eleusziszba kísérik; így aztán a szertartások megzavarása következtében sokan párhuzamot vontak az istenek régebbi és mostani magatartása között. Régen ugyanis, szerencsés viszonyok között az emberek titokzatos látomások és szózatok tanúi voltak, amelyek megrémítették és szent borzadállyal töltötték el az ellenséget; de most, mialatt ugyanazok a szertartások folytak, az istenek teljes közönnyel tekintettek alá Görögország szenvedéseire, és megvetésükkel kísérték azt a legszentebb és nekik legkedvesebb napot, amely most az athéniak legnagyobb szerencsétlenségét jelző nappá lett. Néhány évvel korábban az athéniak jóslatot kaptak a dódónai papnőktől, hogy „őrizzék meg Artemisz hegyfokát”, nehogy idegenek kezére jusson, s most ezekben a napokban hiába festették be a szent szalagokat, amelyekkel a misztériumok szekrényeit körülcsavarják, bíbor helyett halálsápadt színt öltöttek, s ami még ennél is ijesztőbb volt, a velük egyszerre festett, közönséges használatra szánt tárgyak a kellő színt kapták. Valakit, akit beavattak a misztériumokba, és a kantharoszi kikötőben malacot mosott, megragadott egy nagy hal, és szétrágta teste alsó részét egészen a gyomráig, amivel az isten azt jelezte előre, hogy a város alsó tengerparti részeit elveszítik, de a felső részeket megtartják.

A helyőrség Menüllosz jóvoltából nem zaklatta a lakosságot, de tizenkétezernél többen elveszítették szavazati jogukat szegénységük miatt. Azok, akik otthon maradtak, úgy érezték, hogy méltatlanul jutottak gyötrelmes állapotba, mások, akik elhagyták Athént, Thrakiában telepedtek le, és Antipatrosztól kaptak földet és várost, olyanok voltak, mint akiket ostrommal elfoglalt otthonukból űztek el.

29. Démoszthenész halála Kalaureiában és Hüpereidészé Kleónai közelében, amelyről másutt már megemlékeztem,[84] az athéniakban valósággal szeretetet és vágyakozást keltett Philipposz és Alexandrosz után. Később, midőn Antigonosz elesett, azok, akik halálát okozták, sanyargatni és gyötörni kezdték az embereket. Ekkoriban Phrügiában egy földművestől, aki a földjét ásta, megkérdezték, mit csinál, mire az felsóhajtott, és így szólt: „Antigonoszt keresem." Sokan elismételték ezeket a szavakat, mikor visszaemlékeztek a korábbi királyok nagylelkűségére és nemes szívére, s hogy milyen könnyű volt haragjukat kiengesztelni. Bezzeg Antipatrosz, bár közemberként járt, s kopottas köpenyével, egyszerű életmódjával álcázta korlátlan hatalmát, mind gyűlöletesebb kényúrrá és zsarnokká vált az elnyomottak előtt. Phókiónnak mégis sikerült kieszközölnie Antipatrosznál, hogy többek száműzetését elengedje; annyit mindenesetre el tudott érni, hogy akik száműzetésbe mentek, a Peloponnészoszon telepedhettek le,[85] és nem kellett kiköltözniök Görögországból a Kerauniai-hegységen és Tainaron hegyfokán túlra, mint a többieknek. Ezek között volt Hagnónidész, a hivatásos besúgó is. A város ügyeit Phókión szelíden és a törvények szellemében intézte, a hivatali tisztségeket mindig a tanult és művelt embereknek juttatta, a bajkeverőket és lázongó természetűeket már csak azzal is, hogy nem juthattak hivatalokhoz és nem kelthettek zavart, rászorította, hogy megkedveljék a falusi életet és a földművelést. Amikor látta, hogy Xenokratész a külföldről betelepedettek adóját[86] fizeti, felajánlotta, hogy megszerzi neki a polgárjogot; a filozófus azonban visszautasította azzal, hogy nem hajlandó annak az államnak a polgárjogát élvezni, amelynek fennállása ellen működött követi minőségben.

30. Mikor Menüllosz pénzt akart adományozni Phókiónnak, ő azt felelte, hogy Menüllosz nem különb Alexandrosznál, s nincs rá több oka, hogy most elfogadja, amit akkor nem fogadott el. Menüllosz akkor arra kérte, hogy fogadja el a pénzt fia részére. „Phókosznak - mondta erre -, ha józan eszére tér és megváltozik, elég lesz apja vagyona is, ha pedig olyan lesz, mint most, semmi nem lesz elég neki." Sokkal élesebben válaszolt Antipatrosznak, amikor valami tisztességtelen dologra kérte. „Antipatrosz - szólt - nem veheti igénybe szolgálataimat egyszerre mint barátét és mint talpnyalóét." Állítólag Antipatrosz maga kijelentette, hogy Athénban két barátja van, Phókión és Démadész, csak éppen az egyiket nem tudja rábeszélni, hogy bármit elfogadjon tőle, a másikat pedig képtelen kielégíteni ajándékaival. És valóban, Phókión dicsekedhetett is szegénysége erényével, mert szegényen öregedett meg, bár annyiszor volt hadvezére az athéniaknak és királyokat mondhatott barátjának; Démadész azonban fitogtatta a törvények megsértésével szerzett gazdagságát. Így például volt akkor Athénban egy törvényes rendelkezés, hogy a karvezető nem léptethet fel a karban idegent, ellenkező esetben ezer drakhma büntetést fizet; Démadész azonban mind idegeneket léptetett fel a karban, szám szerint százat, és a fejenkénti ezer drakhma bírságot magával vitte a színházba. Amikor fia megházasodott, így szólt: „Mikor feleségül vettem anyádat, fiam, a szomszédunk se tudott róla; most a te lakodalmadra királyok és fejedelmek küldik el nászajándékukat."

Az athéniak mindenáron azt akarták, hogy Phókión beszélje rá Antipatroszt a helyőrség kivonására, de ő, vagy mert nem hitte, hogy meggyőzheti Antipatroszt, vagy még inkább, mert látta, hogy a félelem józanabbá és könnyebben kormányozhatóvá tette a népet, ismételten elutasította magától ezt a megbízatást, de Antipatroszt sikerült rávennie, hogy ne hajtsa be pontosan a népre kivetett adót, hanem engedélyezzen halasztást és késedelmet. Így aztán az athéniak Démadészhoz fordultak kérésükkel, aki készségesen vállalkozott a követségre, s

fiával együtt útra kelt Makedoniába. Valami rossz szellem vezethette éppen ebben az időpontban, mert Antipatrosz betegágyban feküdt, és az ügyeket Kaszandrosz intézte; ez megtalálta Démadésznak Antigonoszhoz Ázsiába küldött levelét, amelyben felszólította, hogy mutassa meg magát Görögország és Makedonia népeinek, mert ezek az országok csak ócska, szakadozó fonálon függenek, s ezzel gúnyosan Antipatroszra célzott. Amikor Kaszandrosz értesült Démadész érkezéséről, elfogatta, elővezettette, és először a fiát végeztette ki apja jelenlétében, úgyhogy a fiú vére átáztatta Démadész köntösét, amint karja közt tartotta, majd utána átkokat és szidalmakat szórt rá hálátlansága és árulása miatt, s őt is kivégeztette.

31. Antipatrosz, miután kinevezte Polüszperkhónt fővezérré és Kaszandroszt khiliarkhosszá, meghalt. Kaszandrosz nyomban pártütésre vetemedett, a hatalmat magához ragadta, sietve Nikanórt küldte Menüllosz utódjául az athéni helyőrség parancsnokságába, és megparancsolta, hogy vegye át tőle Munükhiát, mielőtt köztudomásúvá válik Antipatrosz halála. Így is történt; majd midőn az athéniak néhány nappal később megtudták, hogy Antipatrosz meghalt, súlyos szemrehányást tettek Phókiónnak, és azzal vádolták, hogy ő már korábban értesült a halálesetről, de Nikanór érdekében elhallgatta. Phókión azonban nem törődött ezzel, ismételten találkozott Nikanórral, és kérte, hogy legyen elnéző és kegyes az athéniakhoz, és vállaljon bizonyos költségeket mint a versenyjátékok rendezője.

32. Közben Polüszperkhón, a király gyámja hatálytalanítani akarta Kaszandrosz intézkedéseit, s levelet küldött az athéniakhoz, amelyben bejelentette, hogy a király helyreállítja a demokráciát, és felszólította a város minden polgárát, hogy ősi alkotmányuk szerint intézzék az állam ügyeit. Ezzel Phókiónnak akart ártani, mert Polüszperkhón, mint tetteiből kevéssel később kitűnt, magának akarta megszerezni a várost, de semmi reménye nem lehetett sikerre, míg Phókión meg nem bukik, s bukása csak úgy következhetett be, ha a polgárjoguktól megfosztott polgárok többségbe kerülnek az állam igazgatásában, és a népgyűlés szónoki emelvényét ismét demagógok és szükophanták özönlik el.

Az athéniakat ezek a dolgok nagyon nyugtalanították, és Nikanór ekkor beszédet akart hozzájuk intézni. Összehívták a tanácsot Peiraieuszban, ahol Nikanór is megjelent, és személyes biztonságát Phókiónra bízta. Derküllosz, az Athén környékén állomásozó katonaság vezére azt tervezte, hogy letartóztatja Nikanórt, de ő ezt idejében észrevette, és gyorsan eltávozott, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy amint teheti, megbünteti a várost. Mikor Phókiónnak szemére hányták, hogy Nikanórt kiengedte a kezéből és nem tartóztatta le, azt mondta, hogy ő megbízik Nikanórban, és semmi rosszat nem feltételez róla, de különben is, inkább elszenved egy nyilvánvaló jogtalanságot, mint ő kövessen el nyilvánvaló igazságtalanságot. Ez a kijelentés a felületes szemlélő számára lehet nemes és tiszteletre méltó, ha Phókión magánemberként mondja, de így hadvezérként és elöljáróként a haza üdvét kockáztatta, és nem tudom, hogy a közösség szempontjából nem sértett-e valami nagyobb és fontosabb dolgot. Azt sem lehet mondani, hogy Phókión csak azért nem fogatta el Nikanórt, hogy a várost háborúba ne keverje, és így a bizalmat s a törvényességet csak ürügyül használta volna, hogy Nikanór mintegy restelkedésből nyugton maradjon, és ne kövessen el igazságtalanságot az athéniakkal szemben. Kétségtelennek látszik, hogy Phókión komolyan bízott Nikanórban, s nem hitt és nem engedett azoknak, akik azzal vádolták és gyanúsították Nikanórt, hogy kézre akarja keríteni Peiraieuszt, s ebből a célból küldött zsoldosokat Szalamiszba, és hogy Peiraieuszban a lakosok közül egyeseket megvesztegetetett. Amikor a lamptrai Philomélosz azt a javaslatot tette, hogy minden athéni fogjon fegyvert és kövessék Phókiónt mint vezérüket, nem törődött vele, míg aztán Nikanór kivonta csapatait Munükhiából és körülsáncolta Peiraieuszt.

33. Emiatt az athéniak szembefordultak Phókiónnal, és közmegvetéssel sújtották, amikor csatába akarta vezetni a csapatokat. Közben megérkezett Alexandrosz, Polüszperkhón fia egy hadsereggel, látszatra azért, hogy segítséget hozzon a város lakóinak Nikanór ellen, valójában azért, hogy a meghasonlott várost magának kaparintsa meg, ha tudja. A vele együtt érkező száműzöttek azonnal elözönlötték a várost. Csatlakoztak hozzájuk a városban letelepedett idegenek és a szavazati joguktól megfosztott polgárok is. Ezekből a vegyes és zavaros elemekből alakult népgyűlés letette hivatalából Phókiónt és más vezéreket választott. Ha az athéniak észre nem vették volna, hogy Alexandrosz Nikanórral kettesben tárgyal a várfalak tövében, és találkozásuk többszörös megismétlésével gyanút nem keltettek volna maguk ellen, a város nem kerülte volna el a veszélyt. Ekkor Hagnónidész szónok nyomban bevádolta Phókiónt és barátait hazaárulás címén. Kallimedón, Khariklész és híveik félelmükben eltávoztak a városból, Phókión pedig és azok a barátai, akik mellette maradtak, elindultak Polüszperkhónhoz. A Phókión iránti tiszteletből csatlakozott hozzájuk a plataiai Szolón és a korinthoszi Deinarkhosz is, akik Polüszperkhón bizalmas híveinek és barátainak hírében állottak. Deinarkhosz azonban megbetegedett, és ezért mindnyájan több napot kénytelenek voltak Elateiában tölteni. Ugyanezekben a napokban Arkhesztratosz javaslatának elfogadása után a nép Hagnónidész unszolására követséget küldött Phókión bevádolására. Mindkét fél egyszerre érkezett meg Polüszperkhónhoz Phókiszba, aki a királlyal úton volt Pharügai falu felé, amely a most Galaténak nevezett Akrurion-hegy tövében fekszik.

Polüszperkhón itt állíttatta fel az aranyhímzésű sátrat, alatta ültette le a királyt és barátait. Mikor odament hozzá Deinarkhosz, elfogatta, kínpadra vonatta és kivégeztette; ezután az athéniaknak adta meg a szót, akik hangos kiabálás és viharos jelenetek közben egymást vádolták; majd előlépett Hagnónidész, és így szólt: „Csukjatok mindnyájunkat közös ketrecbe, s küldjétek vissza Athénba, hogy ott adjuk elő mondanivalónkat.” A király erre hangosan nevetett, a körülötte álló makedónok és idegenek pedig, akiknek volt ráérő idejük, és szerették volna meghallgatni őket, fejbólintással biztatták a követeket, hogy terjesszék elő a vádat. De a kihallgatás nem folyt le pártatlanul; Polüszperkhón ismételten félbeszakította Phókión beszédét, míg aztán Phókión botjával a földre ütött, és nem volt hajlandó tovább beszélni. Amikor Hégémón azt mondta, hogy maga Polüszperkhón is tanúsíthatja, mekkora jóindulatot tanúsított ő a nép iránt, Polüszperkhón haragosan rákiáltott: „Ne hazudtolj meg engem a király jelenlétében!” A király erre felugrott helyéről, hogy lándzsájával átdöfje Hégémónt, de Polüszperkhón gyorsan belekarolt a királyba, s ezzel a gyűlés véget ért.

34. Ekkor Phókiónt és a vele levőket őrséggel vették körül. Azok a társai, akik nem álltak egészen közel hozzá, arcukat köpenyükbe burkolták, és futva próbáltak menekülni. Phókiónt és társait Kleitosz kísérte Athénba azzal, hogy bíróság elé állítják őket, valójában azonban már halálraítéltek voltak. Fájdalmas látvány volt, amint a Kerameikoszon át szekereken a színházba vitték őket. Kleitosz ide hurcolta és itt tartotta őket őrizet alatt, amíg az arkhónok össze nem csődítették a népgyűlést, amelyből nem zártak ki sem rabszolgát, sem idegent, sem a szavazati joguktól megfosztottakat; férfiakat és nőket vegyest beengedtek a színházba és a bírósági emelvény közelébe. Felolvasták a király levelét, amelyben kijelentette, meggyőződött róla, hogy ezek az emberek árulók, de mint szabad és független polgároknak, az athéniaknak adja át őket, hogy ítélkezzenek felettük, majd Kleitosz bevezette a vádlottakat. Amikor a legkülönb polgárok megpillantották Phókiónt, eltakarták arcukat, és fejüket lehajtva sírtak, de egyikükben volt annyi bátorság, hogy felkeljen helyéről, és azt mondja, hogy ha már a király ilyen nagy fontosságú ügyben a népre bízta az ítélkezést, a helyes eljárás megköveteli, hogy a szolgák és idegenek hagyják el a népgyűlést. A tömeg türelmetlenül azt kiáltozta, hogy kövezzék meg az oligarchákat és a nép ellenségeit. Így aztán senki meg sem kísérelte, hogy szót emeljen Phókión védelmében. Ő maga, midőn nagy nehezen szóhoz jutott, így beszélt:

„Igazságtalanul vagy igazságosan akartok kivégezni minket?” Amikor néhányan azt felelték, hogy igazságosan, Phókión így folytatta: „De honnan tudjátok, ha meg sem hallgattok?” Amikor nem akartak rá hallgatni, közelebb lépett hozzájuk, s ezt mondotta: „Én beismerem, hogy bűnös vagyok, és méltó a halálra politikai tevékenységem miatt; de ezeket az embereket, athéni férfiak, miért akarjátok kivégezni, amikor semmi bűnt nem követtek el?” A tömeg Phókión kérdésére így felelt: „Mert a te barátaid.” Erre Phókión hátrább lépett és elhallgatott. Hagnónidész ekkor felolvasta az előre elkészített vádhatározatot, amely azt javasolta, hogy a nép kézfeltartással szavazzon, vétkesek-e a vádlottak, és ha a többség igennel szavaz, végezzék ki őket.

35. Miután felolvasták a vádhatározatot, némelyek azt követelték, pótlólag tegyék hozzá, hogy Phókiónt kivégzése előtt vonják kínpadra, sőt azt kiáltozták, hogy hozzák a kínzóeszközöket, és hívják a pribékeket. Hagnónidész, midőn látta, hogy ezen Kleitosz is felháborodott, de ezt az eljárást saját maga is barbárnak és aljasnak tartotta, így szólt: „Ha azt a hitvány Kallimedónt elfogjuk, athéni férfiak, kínpadra vonjuk, de Phókión ellen ilyen vádjavaslatot én nem teszek.” Erre egy jobbérzésű polgár közbekiáltott: „Igazad van, mert ha Phókiónt kínpadra küldjük, veled mit tegyünk?” Így aztán jóváhagyták a vádhatározatot, és amikor sor került a kézfeltartással megtartott szavazásra, senki nem maradt ülve, mindnyájan felálltak helyükről, a legtöbben fejüket megkoszorúzva mondták ki a halálos ítéletet. Phókiónnal együtt volt Nikoklész, Thudipposz, Hégémón és Püthoklész; a phaléroni Démétrioszt, Kallimedónt, Khariklészt és másokat távollétükben ítéltek halálra.

36. Midőn a gyűlés feloszlott, és az elítélteket a börtönbe vezették, a többiek, akiket átöleltek barátaik és rokonaik, sírva, könnyek közt mentek, de Phókión arca ugyanolyan volt, mint mikor vezérkorában kísérték a népgyűlésről menet. Amikor az emberek ezt látták, elámultak nyugalmán és fennkölt gondolkodásán. Ellenségei azonban mellette futottak és szidalmazták, sőt az egyik odament hozzá és arcul köpte. Mondják, hogy Phókión ekkor az arkhónokra nézett, és így szólt: „Nincs köztetek senki, aki megfékezze ezt az arcátlant?” Amikor megérkeztek a börtönbe, és Thudipposz látta, hogy sajtolják a bürökmérget, keservesen panaszkodott és siratta sorsát, hogy Phókiónnal együtt kell méltatlanul elpusztulnia. „Neked tehát nincs kedvedre - mondta neki -, hogy Phókiónnal kell meghalnod?” Midőn egyik barátja megkérdezte, mit üzen fiának, Phókosznak, így szólt: „Csak annyit mondok, hogy ne hánytorgassa ezt fel az athéniaknak.” Amikor Nikoklész, leghűségesebb barátja azt kérte tőle, engedje meg neki, hogy ő előbb igya ki a mérget, így szólt hozzá: „Nehezemre esik és fájdalmas nekem ez a kívánságod, Nikoklész, de mert egész életemben soha egyetlen kérésedet sem tagadtam meg, legyen kívánságod szerint.” Mikor a többiek kiitták a mérget, és elfogyott, a hóhér nem volt hajlandó többet sajtolni, csak ha megkapja a tizenkét drakhmát, amibe a kellő mennyiség kerül. Phókión odahívta hát egyik barátját, és kijelentve, hogy Athénban még meghalni sem lehet ingyen, megkérte, fizesse ki a pénzt helyette.

37. Munükhión hónap tizenkilencedik napja volt, s Zeusz tiszteletére lovas felvonulást tartottak; egyesek levették koszorújukat, mások sírva néztek a börtön ajtaira. Mindenképpen szentségtörő cselekedetnek tűnt fel mindenkinek, aki nem vadult el teljesen, és tisztánlátását még nem vakította el a harag és gyűlölség, hogy nem halasztották el az ítélet végrehajtását, és az ünnepet ülő várost állami kivégzéssel szennyezték be. Sőt ellenségei, mintha győzelmük még nem lett volna teljes, döntést hozattak, hogy Phókión holttestét ki kell vinni a város határán túlra, és elhamvasztására athéni ember ne gyújthasson tüzet. Barátai közül emiatt senki nem mert holttestéhez nyúlni, de valami Kónópión, aki ilyen dolgok elvégzését pénzért vállalta, elvitte a holttestet Eleusziszon túlra, és Megarából vitt tűzzel elhamvasztotta. Phókión felesége, aki az elhamvasztásnál szolgálóleányaival jelen volt, kenotaphiont emelt az elhamvasztás helyén, amelyet italáldozattal szentelt be, majd a csontokat keblébe rejtette, és

még az éjszaka folyamán házukba vitte, s a tűzhely mellett eltemette ezekkel a szavakkal: „Kedves tűzhely, rád bízom ennek a jó embernek földi maradványait, de add át apái sírboltjának, ha majd az athéniak józan eszükre térnek.”

38. És valóban, rövid idő elmúltával a viszonyok változása megmutatta az athéniaknak, hogy Phókiónban milyen nagy államférfit, a mérséklet és az igazság őrét veszítették el; bronzszobrot emeltek tehát emlékére, és csontjait közköltségen temették el. Vádlói közül Hagnónidészt a népgyűlés halálra ítélte, és kivégezték; Epikuroszon és Démophiloszon, akik megszöktek a városból, Phókión fia állt bosszút, amikor rájuk talált.

Phókión fiából nem lett sokat érő ember. Mondják, hogy beleszeretett egy bordélyházban élő fiatal leányba, s véletlenül egy alkalommal meghallgatta Théódórosznak, az atheistának a Lükeionban tartott következő fejtegetését: „Ha valaki váltságdíjat fizet barátjáért, nem kell szégyellnie, de ne szégyellje a nőért sem, akit szeret. A barát esetében éppen úgy, mint a barátnőében.” Szenvedélyes szerelme arra hajtotta, hogy ezt az érvelést elfogadja, és a nőért megfizette a váltságdíjat.

A Phókiónnal történtek visszaidézték a görögökben Szókratész emlékezetét, mert az athéniak akkor is ugyanazt a bűnt követték el, és városukat hasonló balsors sújtotta.

AZ IFJABB CATO[87]

1. Cato családjára először a dédapa Cato hozott fényt és dicsőséget, aki erénye miatt igen nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendett a rómaiaknál, amint életrajzában megírtam. Cato korán árvaságra jutott fivérével, Caepióval és nővérével, Porciával együtt. Anyai részről volt egy féltestvére, Servilia. Mindnyájan anyai nagybátyjuknál, Livius Drususnál nevelkedtek, aki abban az időben politikai pályán működött és nagyon tehetséges szónok volt, de más tekintetben is igen értelmes ember, és fennkölt gondolkodásával nem maradt el egyetlen más római mögött sem.

Mondják, hogy Cato kora gyermekkorától kezdve beszédében, arckifejezésében és gyermekkori szórakozásaiban hajlíthatatlan, rendíthetetlen és szilárd jellemet, tetteiben korát meghaladó határozott erélyt árult el. A hízelgőkkel szemben rideg és hozzáférhetetlen volt, de még erélyesebben szembeszállt azokkal, akik meg akarták félemlíteni. Nagyon nehéz volt megnevettetni, és csak nagy ritkán lehetett mosolyt csalni arcára. Nem volt lobbanékony, sem heves, de engesztelhetetlen, ha egyszer megharagították.

Tanulmányaiban nehéz és lassú felfogású volt, de amit egyszer felfogott, szilárdan emlékezetében tartotta. Rendesen az szokott történni, hogy akik gyors felfogásúak, könnyebben felejtenek, akik viszont fáradságosan, nehezen fognak fel valamit, jobban megtartják emlékezetükben, mert amit megtanultak, valósággal belevéső dik elméjükbe. Úgy látszik, Cato számára a tanulást nehezebbé tette az is, hogy nem volt könnyű valamiről meggyőzni. A tanulás ugyanis készség valaminek az elfogadására, és azokat lehet gyorsabban meggyőzni, akik kevesebb ellenállást tanúsítanak. Ezért lehet könnyebben meggyőzni a fiatalokat, mint az öregeket, a betegeket, mint az egészségeseket, egyszóval olyankor lehet legkönnyebben engedelmességre bírni valakit, amikor a kételkedés meggyengül. Egyébként, mint mondják, Cato engedelmes volt nevelőjéhez, és minden parancsát teljesítette, de mindig tudni akarta, hogy valami milyen okból és miért történik. Nevelője, Szarpédón[88] szeretetre méltó ember volt, aki szívesebben nyúlt a meggyőzéshez, mint a testi fenyítékhez.

2. Cato még kisgyermek volt, amikor a rómaiak szövetségesei erőfeszítéseket tettek, hogy megkapják a római polgárjogot. Ekkoriban egy bizonyos Pompaedius Silo, katonás szellemű és nagy tekintélyű férfiú, Drusus barátja több napon át Drusus házában vendégeskedett. Közben megbarátkozott a gyermekekkel is, s egyszer így szólt hozzájuk: „Jertek és segítsetek megkérni nagybátyátokat, hogy legyen segítségünkre harcunkban a polgárjogért." Caepio helyeslően mosolygott, de Cato nem felelt semmit, csak nézett komoran és mereven az idegenre. „Hát te, fiatalember, mit szólsz hozzá? Nem vagy hajlandó, mint fivéred, közbenjárni értünk, idegenekért nagybátyádnál?" Cato nem szólt semmit, de hallgatásából és tekintetéből látszott, hogy elutasítja a kérést, erre Pompaedius felemelte a fiút az ablakba, mintha le akarná dobni, és rászólt, hogy vagy igent mond, vagy lehajítja; majd erélyesebb hangon rivallt rá, és a karja közt tartva többször meglóbálta, közben pedig kifelé tartotta az ablakon. Cato azonban mindezt nyugodtan, a félelem minden nyoma nélkül tűrte, úgyhogy Pompaedius végül is letette a földre, és csendes hangon így szólt barátaihoz: „Milyen nagy szerencséje Itáliának, hogy ez a fiú még csak gyermek, ha felnőtt férfi volna, nem hiszem, hogy egyetlen szavazatot is kapnánk a néptől."

Más alkalommal egy rokona más fiúkkal együtt meghívta születésnapi vacsorára. A ház egyik részében fiatalabbak és idősebbek vegyesen bírósági tárgyalást játszottak, vádbeszédeket tartottak, és az elítélteket börtönbe zárták. Az egyik elítéltet, egy csinos arcú fiút, idősebb társa elvezette, bezárta egy szobába, de a bezárt fiú segítségül hívta Catót. Cato, mihelyt rájött, hogy mi történt, gyorsan az ajtóhoz ment, mindenkit félrelökdösött az ajtó elől, kivezette a fiút, majd haragosan hazament, és a többi fiú is követte.

3. Olyan híres lett, hogy amikor Sulla a fiúk *Troiá*-nak nevezett szent lovasversenyét tartotta, és összegyűjtötte rá az előkelő származású ifjakat, kettőt nevezett ki vezérükké; az egyiket anyja miatt (Metellának, Sulla feleségének volt ugyanis a fia) elfogadták, de a másikat, Sextust, Pompeius unokaöccsét nem fogadták el, nem óhajtottak vele gyakorlatozni és engedelmeskedni neki. Mikor Sulla megkérdezte, hogy kit akarnak vezérüknek, mindnyájan ezt kiáltották: „Catót!" Erre Sextus is engedett, és átadta a megtiszteltetést a nála különb ifjúnak.

Sulla, apjukhoz fűződő kapcsolata miatt, barátilag érdeklődött a Cato fivérek iránt, s időnként meghívta őket, és elbeszélgetett velük; olyan kegy volt ez, amelyben csak kevesen részesültek, tekintettel fenséges és rendkívüli méltóságára és hatalmára. Szarpédón ezt a fiúk megbecsülése és biztonsága szempontjából nagy dolognak tartotta, és Catót állandóan magával vitte a reggeli üdvözlésre Sulla házába, amely akkor alig különbözött az istentelenek lakhelyétől, annyi embert hurcoltak oda és kínoztak halálra. Cato ekkor tizennégy esztendős volt, s amikor látta, hogy híres emberek levágott fejét hozzák ki, és a jelenlevők csak titkon szörnyülködnek, megkérdezte tanítómesterétől, miért nem akad senki, aki Sullát megölje. Szarpédón így válaszolt: „Mert jobban félnek tőle, gyermekem, mint amennyire gyűlölik." „Miért nem adsz hát kardot a kezembe - folytatta Cato -, hogy megöljem és megszabadítsam a hazát a szolgaságtól?" Midőn Szarpédón meghallotta Cato szavait, és látta szenvedélyes haragra gyúlt arcát és tekintetét, úgy megrémült, hogy attól fogva a legnagyobb gonddal vigyázott rá, nehogy valami elhamarkodott tettet kövessen el.

Még egészen kisfiú volt, amikor megkérdezték tőle, kit szeret a legjobban. Ezt felelte: „A testvéremet." Amikor azt kérdezték, hogy másodiknak kit, a válasz ugyanez volt: „A testvéremet." Majd harmadszor is, és mindaddig, amíg aki kérdezte, abba nem hagyta a faggatást. Ahogyan kora előrehaladt, még inkább megerősödött fivére iránt érzett vonzalma. Már húszéves volt, és Caepio nélkül nem ment lakomára, nem utazott el, nem ment a forumra; de amikor Caepio illatos kenőcsöket kezdett használni, nem követte, és életmódjában egyébként is szigorú és takarékos volt. Így aztán Caepio, midőn józanságáért és mértékletességéért

dicsérték, elismerte, hogy ezeknek a tulajdonságoknak valóban birtokában van, ha másokkal vetik össze. „De ha Catóhoz hasonlítom magam - mondotta -, úgy érzem, nem vagyok különb Sippiusnál." Ezzel olyan emberre utalt, aki közismert volt fényűzéséről és elpuhultságáról.

4. Amikor Cato Apollo papja lett, saját házába költözött, és megkapta apai örökségét (százhúsz talentumot), még egyszerűbb életet folytatott, mint azelőtt. Szoros barátságot kötött egy sztoikus bölcselővel, a türoszi Antipatrosszal, és főként politikai és erkölcsbölcselettel foglalkozott; lelkes odaadással töltötte el az erény minden fajtája, de kiváltképpen az olyan jóság iránt érzett szenvedélyes szeretet, amely a hajlíthatatlan és ernyedetlen igazságot tartja szem előtt, és nem ismeri az elnézést vagy a kedveskedést. Gyakorolta a tömegekre ható ékesszólást is, és azt vallotta, hogy egy nagyvárosban a politikai bölcselet nem nélkülözhet bizonyos harcias erélyt sem. Szónoki gyakorlatait azonban nem végezte mások társaságában, és soha senki nem hallotta szónokolni. Amikor egyik barátja így szólt hozzá: „Hibáztatnak, Cato, hallgatásodért", ezt mondta: „Csak az életemben ne találjanak hibát. Beszélni akkor kezdek el, amikor majd nem olyat mondok, ami jobb, ha elmondatlan marad."

5. Az úgynevezett *Basilica Porcia* az idősebb Cato fogadalmi ajándéka volt censorságának emlékére. A néptribunusok itt szokták hivatalos ügyeiket végezni, és mert úgy találták, hogy az egyik oszlop útjában van hivatali székeiknek, elhatározták, hogy eltávolítják, illetve máshova helyezik át. Ez az ügy szólította Catót első ízben a forumra, akarata ellenére: szembehelyezkedett a néptribunusokkal, s csodálatot keltett az ékesszólásban tett első próbálkozásával és bátor kiállásával. Beszéde ugyanis meghazudtolta fiatal korát, mert nyoma sem volt benne semmi keresettségnek, hanem egyenes, tárgyilagos és kemény volt. Érzéseinek nyerességét bizonyos báj feledtette el, amely magával ragadta hallgatóságát; beszédén átsugárzó jelleme szónoki modorának bizonyos férfias erőt és derűt adott. Hangja erős és átható volt, úgyhogy nagy tömeg is meghallotta, emellett soha nem fáradt ki, és érces zengését nem veszítette el. Gyakran egész napon át beszélt a kimerültség legkisebb jele nélkül.

Amikor a vitában ő győzött, ismét visszahúzódott a hallgatásba, és tovább képezte magát. Szervezetét fárasztó testgyakorlatokkal edzette, hozzászoktatta magát, hogy a forró napsütést és a fagyos hideget födetlen fővel elviselje, útjait az év minden szakában jármű nélkül tette meg. Vele tartó barátai lóháton utaztak, s Cato gyakran elbeszélgetett hol egyikkel, hol másikkal, de ő gyalogosan, azok pedig lóháton. A betegségeket bámulatos türelemmel és önmérséklettel viselte el; ha lázas betegséget kapott, napját egyedül töltötte, és senkit nem engedett magához, míg nem érezte, hogy egészségi állapota tartósan megjavult, és betegsége elmúlt.

6. Lakomákon kockavetéssel döntötték el, hogy ki válasszon először helyet; Catót, ha vesztett is, felszólították barátai, hogy ő válasszon először, de ő azt mondta, ez nem volna igazságos, hiszen Venus nem úgy akarta.[89] Eleinte csak egyszer ivott a lakoma elején, s aztán elhagyta az asztalt, de idővel jobban megkedvelte az italt, s gyakran borozás közben töltötte idejét virradatig. Barátai azt mondták, ezt az okozta, hogy a politika és az államügyek Cato egész napját lefoglalták, így nem foglalkozhatott a tudományokkal, ezért éjszakai poharazás közben társalgott a filozófusokkal. Egyszer, amikor beszélgetés közben valami Memmius azt mondta, hogy Cato egész éjszakákon át iszik, Cicero közbevágott, és így szólt: „De azt csak nem mondhatod, hogy napközben kockázik."

Általában Cato azon a véleményen volt, hogy szembe kell szegülnie korának szokásaival és erkölcseivel, mert azok megromlottak, és nagy változásra van szükség. Mikor látta, hogy a rikító vörös bíborszövetek divatja terjedt el, ő sötét színű ruhát hordott. Gyakran saru és tunica nélkül ment el hazulról a reggeli étkezés után, nem mintha arra pályázott volna, hogy különc hírében álljon, hanem mert meg akarta szokni, hogy csak a szégyellni való dolgok miatt restelkedjék, s minden hiábavalóságot megvessen. Midőn unokatestvére, Cato után száz

talentumot örökölt, ezüstre váltotta, s kamat nélkül kölcsönadta rászoruló barátainak. Egyesek a tőle kapott földeket és rabszolgákat az ő jóváhagyásával elzálogosították az államkincstárnak.

7. Amikor úgy gondolta, hogy elérkezett megházasodásának ideje, és még nem volt nővel dolga, eljegyezte magát Lepidával, aki előzőleg Metellus Scipio jegyese volt, de közben szabad lett, mert Scipio lemondott róla, s felbontotta a jegyességet. De Cato házasságkötése előtt Scipio meggondolta magát, minden követ megmozgatott, és elnyerte a leány kezét. Cato emiatt nagyon megharagudott, és dühében bíróság elé akarta vinni az ügyet, de barátai megakadályozták, így aztán ifjonti haragját jambikus versekbe öntötte, és Arkhilokhosz kesernyés humorával, de annak szabadszájúsága és gyermekessége nélkül nevetségessé tette Scipiót. Azután feleségül vette Atiliát, Serranus leányát; ő volt az első felesége, de nem az egyetlen. Kevésbé volt tehát szerencsés, mint Scipio barátja, Laelius, aki hosszú életében egyetlen nőt ismert, a feleségét.

8. A Spartacusról elnevezett rabszolgaháború kitörésekor Gelliust nevezték ki a rómaiak vezérének; Cato mint önkéntes vett részt a háborúban fivére, Caepio kedvéért, aki katonai tribunus volt. Nem nyílt alkalma rá, hogy harci kedvét és katonai képzettségét érvényesítse, mert nem volt jó a hadvezetés. Egyébként a háborúban részt vevők elpuhultságának és fényűzésének közepette olyan fegyelmezettséget, önmérsékletet, s mindenben annyi bátorságot és bölcsességet mutatott, hogy azt gondolták róla, semmiben sem marad el az idősebb Cato mögött. Gellius győzelmi díjra és magas kitüntetésre ajánlotta, de egyiket sem fogadta el, elhárította, sőt kijelentette, hogy semmi kitüntetésre méltó tettet nem hajtott végre. Emiatt különcködőnek tekintették, majd midőn törvényt hoztak, hogy akik hivatalokra pályáznak, ne vihessenek *nomenclator*-okat[90] magukkal, ő volt az egyedüli, aki engedelmeskedett a törvénynek, amikor katonai tribunusságra pályázott. Saját maga üdvözölte és szólította nevén választóit, akikkel találkozott, de ezzel bosszúságot okozott még azoknak is, akik dicséretben részesítették, mert nehéz és fáradságos munka volt, hogy utánozzák.

9. Katonai tribunussá történt kinevezése után Makedoniába küldték Rubrius praetorhoz. Mondják, hogy amikor felesége bánatában könnyekre fakadt, Cato egyik barátja, Munatius így szólt: „Vigasztalódj, Atilia, majd én vigyázok rá.” „Persze hogy fog rám vigyázni” - mondta Cato, és útjuk első napján, mindjárt vacsora után megszólalt: „Most pedig, Munatius, Atiliának tett ígéretedet kénytelen leszel megtartani, és sem nappal, sem éjjel nem hagysz magamra.” Majd kiadta a parancsot, hogy két ágyat állítsanak be ugyanabba a szobába, és így Munatiusszal az a tréfás dolog történt, hogy éjszakáit mindig Cato őrizete alatt töltötte.

Kíséretében volt tizenöt rabszolgája, két felszabadított rabszolgája és négy barátja; ezek mind lovon ültek, de ő az egész utat gyalogszerrel tette meg, és útközben hol az egyikhez, hol a másikhoz csatlakozva beszélgetett velük. Midőn megérkezett a táborba, amelyben több legio volt, a praetor kinevezte az egyik legio parancsnokává. A maga erényét nem tartotta nagy dolognak, és nem is fitogtatta, mert az csak egyetlen emberé volt; helyette inkább arra törekedett, hogy a parancsnoksága alá rendelteket hasonlóvá tegye magához. A hatalomtól nem választotta el a félelmet, de értelemmel párosította, ezzel győzte meg embereit, és így oktatta őket mindenre; kitüntette, de büntette is őket, és nehéz lett volna megmondani, vajon katonáit békéssé vagy harciassá, lelkesebbé vagy igazságosabbá tette-e. Így aztán félelmetesnek tűntek az ellenséggel szemben, jóindulatúnak a szövetségesekhez, nem merészeltek elkövetni igazságtalanságot, de annál inkább törekedtek rá, hogy dicséretet kapjanak. Ekként nyerte el katonáitól Cato mindazt, amivel ő maga egyáltalán nem törődött: a dicsőséget, a szeretetet, a páratlan megbecsülést és a jóindulatot. Amit ugyanis másoktól megkövetelt, abban maga is készségesen részt vállalt. Ruházkodása, életmódja, a meneteléseken való részvétele jobban

hasonlított a közkatonákéhoz, mint a vezérekéhez; jellemével, gondolkodásmódjával és beszédmodorával pedig túlszárnyalta az imperatori vagy vezéri rang viselőit is, és ilyen módon, anélkül, hogy tudta volna, megnyerte emberei jóindulatát, mert az igaz erényért való rajongás csak úgy teremthető meg, ha teljes jóakarat és megbecsülés veszi körül azt, akiben az erény megtalálható. Másrészt azokat, akik szeretet nélkül osztogatják a dicséretet, talán tisztelik hírnevéért, de erényét nem csodálják és nem is utánozzák.

10. Midőn értesült róla, hogy a Bunkófejűnek mondott Athénodórosz, a sztoikus tanok alapos ismerője Pergamonban él, s az öreg filozófus a leghatározottabban elzárkózik a kormányzók és királyok minden közeledési kísérlete és barátsága elől, úgy gondolta, semmi eredménnyel nem jár, ha üzen neki vagy levelet ír hozzá. Így aztán, mivel a törvényes rendelkezések értelmében két hónapot távol tölthetett a hadseregtől, elhajózott hozzá Ázsiába, bízva jó tulajdonságaiban, hogy vadászata jó szerencsével jár. Találkozott is a filozófussal, legyőzte ellenvetéseit, rábírta, hogy hagyjon fel előítéleteivel, és magával vitte a táborba, eltelve boldog örömmel, hogy szebb és fényesebb győzelemmel dicsekedhetik, mint Pompeius és Lucullus, akik ugyanakkor fegyveres hadseregükkel népeket és királyságokat igáztak le.

11. Még a hadseregnél szolgált, midőn fivére, útban Ázsiába, a thrakiai Ainoszban megbetegedett; Catót erről levélben azonnal értesítették. A tengeren éppen nagy vihar volt, s mivel kellő nagyságú hajó nem állt rendelkezésre, egy kis kereskedelmi hajón indult el két barátjával és három szolgájával Thesszalonikéből. Kis híja volt, hogy a tengerbe veszett, és csak különös jó szerencséjének köszönhette, hogy partot ért, de Caepiót már holtan találta. Úgy látszik, ezt a csapást több fájdalommal viselte el, mint amennyi filozófiával, mert nemcsak keserves sírással ölelte át halott testvérét, hanem drága temetést is rendezett neki; illatos füstölőszereket szerzett be, drága ruhaneműket égetett el a máglyán, és nyolc talentumba kerülő síremléket állíttatott Caepiónak thaszoszi csiszolt márványból Ainosz főterén. Egyesek kifogásolták Cato eljárását, amely ellenkezett más alkalmakkor mutatott igénytelenségével, de ezek nem vették észre, mennyi gyengédség és ragaszkodó szeretet vegyült Catónak a gyönyörökkel és szemérmetlen követelőzésekkel szemben tanúsított keménységébe és hajlíthatatlanságába. A városok és uralkodók sok mindent küldtek a halott iránti tiszteletből; Cato pénzt senkitől nem fogadott el, csak füstölőszereket és kegyszereket, de ezek árát is megfizette azoknak, akik küldték. Mikor fivére hagyatékát felosztották közte és fivérének leánykája között, semmit nem számított fel neki a temetési költségek fejében. És bár így viselkedett akkor is és később is, akadt valaki, aki azt írta, hogy Cato a halott hamvait átszitálta, és megkereste a megolvadt aranyat. Aki ezt leírta, abban bízott, hogy senki nem vonhatja felelősségre, és nem kell számot adnia arról, amit kardjával vagy tollával elkövetett.

12. Mikor Cato katonai szolgálata befejeződött, nemcsak jókívánságokkal és dicséretekkel bocsátották el, amint ilyenkor szokták, hanem könnyek és véget nem érő ölelések között búcsúztak el tőle. A katonák lába elé terítették köpenyüket, hogy azokon menjen végig, s a kezét csókolgatták, amit a rómaiak akkor még csak nagy néha tettek meg egy-egy imperatorukkal. Mielőtt megkezdte közszereplését, tanulmányútra indult Ázsiába, hogy saját szemével lássa minden egyes tartomány szokásait, életkörülményeit és haderejét; ezenkívül pedig teljesíteni kívánta apai barátja, a galatai Déiotarosz kérését is, aki meghívta magához. Utazását a következőképpen rendezte el: Kora reggel előreküldte pékjét és szakácsát arra a helyre, ahol meg akart szállni. Ezek szerényen és csendben mentek be a városba, és ha úgy esett, hogy ott Catónak nem volt közeli barátja vagy ismerőse, egy vendégfogadóban készíttettek szállást a részére, és senkinek nem voltak a terhére; ha pedig nem volt vendégfogadó, a városi tisztviselőkhöz fordultak szállásért, és örömmel elfogadták, amit kaptak. Gyakran bizalmatlankodva fogadták őket, és rájuk sem hederítettek, mert nem fordultak kellő hangossággal és fenyegetésekkel a városi hatóságokhoz; így aztán Cato dolgukvégezetlenül érte őket,

sőt a tisztviselők még lenézőbben bántak vele, amikor meglátták, hogy csendben ül poggyászain, s ezért valami alacsony származású és félénk embert gyanítottak benne. Ilyenkor aztán magához hívatta a hatósági embereket, és így szólt hozzájuk: „Ti gazfickók, jó lesz, ha abbahagyjátok aljas viselkedéseteket a városotokba érkező idegenekkel szemben. Nem mindenki Cato, aki hozzátok érkezik. Szelídítsétek meg szíves vendéglátástokkal azok hatalmát, akik csak ürügyet keresnek rá, hogy erőszakkal vegyék el, amit szépszerével nem kaphatnak meg."

13. Mondják, hogy Szíriában mulatságos eset történt meg vele. Amikor közeledett Antiokhiához, a kapukon kívül nagy tömeget pillantott meg felsorakozva az út két oldalán. Egyik oldalon fiatalemberek álltak katonai köpenyben, másik oldalon fiúk ünnepi ruhában. Egyesek fehér ruhát viseltek, fejükön koszorúval, ezek voltak a papok és hatósági emberek. Cato, úgy látszik, azt hitte, hogy mindez az ő tiszteletére történik, és őt akarják fogadni a város nevében. Haragudott előreküldött szolgáira, hogy ezt nem akadályozták meg, majd szólt barátainak, hogy szálljanak le lovukról, s velük együtt gyalogosan ment a tömeg felé. Amikor már közel voltak, a fogadtatást rendező, idősebb férfiú, aki kezében pálcával és koszorúval állt, odalépett Catóhoz, s anélkül, hogy üdvözölte volna, megkérdezte tőle, hol hagyták, és mikor érkezik Démétriosz. Ez a Démétriosz valamikor Pompeius rabszolgája volt; akkor azonban, mivel az egész világ Pompeiust bámulta, érdemein felül körülhízelegték, mert nagy befolyása volt egykori gazdájánál. Cato barátain erre olyan nevetés vett erőt, hogy nem tudták magukba fojtani. Cato a meglepetéstől alig tudott szóhoz jutni, és csak ennyit mondott: „Szerencsétlen város!" Később maga is nevetett ezen a történeten, amikor elbeszélte és visszaemlékezett rá.

14. Pompeius mindenesetre megszégyenítette azokat, akik tudatlanságukban figyelmetlenek voltak Catóhoz. Amikor ugyanis Cato Epheszoszba érkezett és felkereste az idősebb és nála sokkal híresebb embert, az akkori legnagyobb haderő főparancsnokát, hogy üdvözölje, Pompeius, ezt látva, nem várta meg székében ülve, hogy odamenjen hozzá, hanem felugrott helyéről, mintha valami feljebbvalóját akarná üdvözölni, és kezét nyújtva eléje ment. Majd ott-tartózkodása alatt elhalmozta kedvességével és szeretetével, s még inkább dicsérte erényét, amikor eltávozott, így aztán mindenki Cato felé fordult és felfigyeltek rá. Megcsodálták benne, ami miatt korábban lenézték, s áradozva szóltak szelídségéről és nemeslelkűségéről. Nem volt titok, hogy Pompeius figyelmessége inkább önérdekből, mint barátságból fakadt, s mindenki tudta, hogy bár jelenlétében csodálta, örült, midőn eltávozott. Más fiatalembereket, akik felkeresték, büszkén fogadott és boldogan tartott társaságában, de Catót nem marasztalta, mintha jelenléte feszélyezte volna vezéri teendőiben, és minden további nélkül elengedte. Másrészt úgyszólván ő volt az egyetlen a Rómába utazók között, akinek figyelmébe ajánlotta feleségét és gyermekeit, bár az is igaz, hogy rokoni kapcsolat állt fenn kettőjük között.

Ettől az időtől kezdve híres ember lett belőle, a városok egymással versengve hívták meg, s rendeztek lakomákat a tiszteletére. Ezeken kérte barátait, vigyázzanak rá, nehogy tudta nélkül beteljesedjék rajta Curio[91] mondása. Curiót ugyanis, aki bizalmas jó barátja volt, bosszantotta Cato mogorvasága, s megkérdezte tőle, szeretné-e meglátogatni Ázsiát katonai szolgálatának letelte után. Midőn Cato igennel felelt, Curio ezt mondta neki: „Jól is teszed, mert kellemesebb és szelídebb emberként fogsz onnan hazajönni" - körülbelül ezeket a szavakat használta.

15. A galatai Déiotarosz már idős ember volt, amikor meghívta Catót, hogy gyermekeit és háza népét figyelmébe ajánlja. Megérkezésekor mindenféle ajándékkal akart neki kedveskedni, s annyira terhére volt unszolásával és kéréseivel, hogy Cato, bár késő este érkezett meg, éppen csak az éjszakát töltötte nála, és másnap a nap harmadik órájában útra kelt. De csak egynapi járóföldre jutottak, midőn Pesszinuszban még több ajándék várt rá, s egy levél is a galataitól azzal a kéréssel, hogy ha nem hajlandó elfogadni az ajándékokat, engedje meg

legalább, hogy barátai elfogadják, akik ezt a szívességet bizonyosan megérdemlik tőle, mivel Catónak ajándékokra úgysincs elég magánvagyona. Cato azonban ennek a kérésnek sem tett eleget, bár látta, hogy barátai közül némelyek meglágyultak, és titokban haragszanak rá. Kijelentette tehát, hogy könnyű ürügyet találni minden megvesztegetésre, de az ő barátai csak abból részesedhetnek, aminek ő becsülettel és tisztességgel jutott birtokába, s visszaküldte az ajándékokat Déiotarosznak.

Amikor indulófélben voltak Brundisiumba, és barátai úgy gondolták, hogy Caepio hamvait más hajóval kellene elküldeni, Cato kijelentette, hogy inkább az életétől válik meg, mint tőle, s útnak indult. Mondják, hogy útja sok veszéllyel járt, a többieké viszont kellemes volt.

16. Rómába visszatérve ideje legnagyobb részét vagy Athénodórosz társaságában töltötte otthon, vagy pedig a forumon, ahol barátai ügyében járt el. Bár a quaestorságra már pályázhatott volna, addig nem jelöltette magát, amíg a quaestori törvényeket át nem tanulmányozta, és általában a hivatal hatáskörét és minden részletét meg nem ismerte azoktól, akik már tapasztalatokat szereztek benne. Így aztán, mihelyt beiktatták hivatalába, nagy változtatásokat eszközölt a quaestori hivatalnokok és írnokok között; ezek pontosan ismerték a kincstári rendeleteket és törvényeket, s amikor új quaestorokat iktattak hivatalukba, akiknek tapasztalatlansága és tudatlansága miatt elengedhetetlenül szüksége volt vezetőkre és oktatómesterekre, semmit nem engedtek át nekik hatalmukból, hanem valójában ők voltak a hivatali főnökök. Ez így történt, míg Cato ifjonti hévvel hozzá nem látott az ügyekhez; ő nem érte be puszta hivatali címével, hanem tudással, hozzáértéssel és utánajárással vezette hivatalát. A hivatalnokokat csak írnoki minőségükben használta (valójában azok is voltak), ha helytelenül jártak el, megdorgálta, és ha tapasztalatlanságból hibát követtek el, kioktatta őket. De ezek arcátlanok voltak, megpróbálták megnyerni a többi quaestor kegyét, vele pedig nyíltan szembeszálltak; az elsőt tehát, amikor valami örökösödési ügyben szabálytalanságot követett el, rövid úton eltávolította hivatalából, a másikat pedig csalásért bíróság elé állította. Ennek védelmét Lutatius Catulus censor vállalta, aki hivatala révén, de még inkább erénye miatt nagy tekintélynek örvendett, mert igazságszeretetével és józanságával kimagaslott valamennyi római között, de nagy tisztelője és híve volt Catónak is életmódja miatt. Amikor a vádlottat a törvény értelmében elítélték, Catulus nyíltan könyörgésre fogta a dolgot védence érdekében. Cato igyekezett ebben meggátolni, majd amikor Catulus továbbra sem hagyott fel a könyörgéssel, így szólt: „Szégyenletes dolog lenne, Catulus, ha téged, a censort, akinek az a kötelességed, hogy elbíráld életmódunkat, lictorainkkal kellene eltávolítanunk.” Catulus ekkor Catóra nézett, mintha válaszolni készülne, de aztán vagy mert megharagudott, vagy mert restellte magát, hang nélkül eltávozott. A vádlottat mégsem ítélték el; az elítélésre leadott szavazatok száma ugyanis csak eggyel haladta meg a felmentésére leadott szavazatokat. Marcus Lollius, Cato egyik hivataltársa betegsége miatt nem ment el a bírósági tárgyalásra, de Catulus elküldött érte, kérve, hogy segítsen emberén. Lollius gyaloghintón odavitette magát a tárgyalás után, és a vádlott felmentésére adta le szavazatát. Cato az írnokot ennek ellenére sem tartotta meg hivatalában, fizetését sem engedélyezte, s nem volt tekintettel Lollius szavazatára.

17. Miután így megalázta és engedelmessé tette írnokait, s hivatala ügyeit saját akarata szerint intézte, rövid idő alatt a quaestori hivatalnak a senatusnál is nagyobb tekintélyt szerzett; úgyhogy mindenki azt mondta, Cato mint quaestor consuli méltóságot élvezett. Legelőször is, amikor rájött, hogy sokan régóta tartoznak az államkincstárnak, többeknek viszont az államkincstár tartozik, megszüntette, hogy az államot polgárai, a polgárokat pedig az állam igazságtalan bánásmódban részesítse, a tartozásokat könyörtelen szigorúsággal behajtotta, de a követeléseket is késedelem nélkül kiegyenlítette. Így aztán a nép illő tisztelettel nézett rá, amikor látta, hogy azoknak, akik meg akarták rövidíteni az államot, fizetniök kellett, de akik

már nem számítottak rá, megkapták pénzüket. Másodszor: minden olyan esetben, midőn egyesek hamis okmányok benyújtásával próbálkoztak, és olyan illetéktelen követelésekkel álltak elő, amelyeket részrehajló és kivételező elődei jóváhagytak, Catót nem lehetett félrevezetni, sőt egy alkalommal, midőn kétes volt, hogy egy ilyen rendelkezésről tudomást szerzett-e a senatus, hiába jelentkeztek rá tanúk, nem adott hitelt nekik, és a rendelkezés végrehajtásához sem járult hozzá, míg meg nem jelentek nála a consulok, és az ügyben eskü alatt vallomást nem tettek. Azután sokan voltak, akiknek Sulla annak idején személyenként tizenkétezer drakhma pénzjutalmat fizetett, mert megöltek a proskribáltak névsorára tett embereket; ezeket az átkozott bérgyilkosokat mindenki gyűlölte, de senki nem mert törvényes eljárást indítani ellenük. Cato egyenként felelősségre vonta őket, s vádat emelt ellenük, hogy törvénytelen módon jutottak közpénzekhez; majd rákényszerítette az átvett összegek visszafizetésére, s szenvedélyes hangon intette meg őket istentelen és törvénysértő eljárásuk miatt. Erre gyilkosság vádjával nyomban bíróság elé állították valamennyiüket, elítélték és kivégezték őket. Ennek az állam minden polgára örült, és az emberek azt gondolták, hogy most már valóban teljesen vége van az egykori zsarnokságnak, és Sulla is megkapta méltó büntetését.

18. A nép tetszését megnyerte gondos és fáradhatatlan ügybuzgóságával, ahogyan hivatalát ellátta, mert quaestortársai közül senki nem ment be korábban a kincstári hivatalba, sem nála később nem távozott. Egyetlen népgyűlést vagy senatusi ülést sem mulasztott el. Gondosan ügyelt azokra, akik szívesen megszavazták volna kedvezésből egyesek adótartozásának vagy adósságainak az elengedését. A quaestori hivatalt megtisztította a hivatásos besúgóktól, de megtöltötte pénzzel, s megmutatta, hogy a város lehet gazdag anélkül, hogy jogtalanságot követne el. Quaestortársai közül egyesek eleinte ellenszenvesnek és kellemetlennek találták, de később megszerették. Látták, hogy mindnyájuk helyett vállalta a gyűlöletet, de nem egyezett bele közpénzek elfecsérlésébe és igazságtalan döntések hozatalába. Megvédte őket azokkal szemben, akik erőszakosan kérelmeztek, s így nyugodtan mondhatták, hogy Cato hozzájárulása nélkül semmit nem tehetnek.

Hivatala utolsó napján szinte az egész polgárság összegyülekezett, hogy házába kísérje; meghallotta azonban, hogy Marcellusra több barátja és sok befolyásos ember rárohant a quaesturában, körülfogták és erőltették, hogy valami állítólag nekik járó összeg kiutalását engedélyezze. Marcellus gyermekkora óta jó barátságban volt Catóval; vele együtt a legkiválóbb quaestornak tartották, de ha egyedül volt, csupa restelkedésből nem tudott a kérések elől kitérni, s mindenkinek mindent megengedett. Cato nyomban visszafordult, s midőn látta, hogy Marcellus az erőszakoskodásnak engedve készült aláírni az engedélyezésről szóló okiratot, kérte a fatáblákat, és letörölte a ráírt szöveget. Marcellus csak állt és nem szólt egy szót sem. Utána kikísérte a quaestura épületéből, és vele ment hazáig. Marcellus emiatt sem akkor, sem később nem tett neki szemrehányást, hanem mindvégig a legjobb barátságban maradtak egymással.

Cato figyelemmel kísérte a quaestura ügyeit azután is, hogy hivatalát letette, rabszolgái naponta odamentek és másolatokat készítettek az ügyiratokról, sőt ezenkívül öt talentumot fizetett azokért az összegyűjtött feljegyzésekért, amelyeket Sulla idejétől kezdve saját hivatalviseléséig a közkincstár ügyviteléről készítettek, s ezek mindig a keze ügyében voltak.

19. A senatusba elsőnek érkezett, és utolsónak távozott; amikor a senatorok lassan gyülekeztek, csendben ült, és tógáját könyve elé tartva csendben olvasott. Ha a senatus ülésezett, nem utazott el. Idővel látták Pompeius párthívei, hogy Cato mennyire rendíthetetlen és tántoríthatatlan jogtalan törekvéseikkel szemben. Azon mesterkedtek, hogy barátainak nyújtandó védelem, döntőbíráskodások vagy egyéb ügyek címén távol tartsák. Cato gyorsan rájött csalafintaságukra, lemondott minden ügyről, és a senatus ülésezése idején minden más elfoglalt-

ságtól távol tartotta magát. Ő ugyanis nem dicsőségvágyból vagy kapzsiságból, és nem is alkalomszerűen vagy véletlenül vetette magát a közügyekbe, mint mások, hanem a politikát minden tisztességes ember kötelességének tartotta, s úgy vélekedett, hogy az embernek nagyobb gondot kell fordítania a közügyekre, mint méhnek a lépes mézre. Gondja volt arra is, hogy a tartományokban folyó fontosabb ügyekről, döntésekről, bírósági ítéletekről és legfontosabb intézkedésekről mindenünnen értesüléseket kapjon ottani híveitől és barátaitól.

Egy alkalommal szembeszállt a demagóg módjára viselkedő Clodiusszal, aki azért, hogy zavart keltsen és zendülést idézzen elő, hazug vádakat emelt a nép előtt a papok és papnők ellen, s elítéltetés veszélyébe sodorta többek közt Fabiát, Terentiának, Cicero feleségének a nővérét. Cato úgy megszégyenítette Clodiust, hogy kénytelen volt szökve távozni Rómából; mikor aztán Cicero hálálkodni kezdett, azt mondta, hogy a városnak mondjon köszönetet, mert ő mindent a város kedvéért tesz és rendez. Emiatt nagy híre támadt, s így történt, hogy egy alkalommal egy szónok, mikor valaki csak egy tanút hozott magával, azt mondta a bíráknak, hogy nem volna helyes egyetlen tanúnak hitelt adni, még ha a tanú Cato volna is. Amikor az emberek különös és hihetetlen dolgokról beszéltek, közmondássá vált, hogy ezt még akkor sem lehetne elhinni, ha maga Cato mondaná is. Más alkalommal egy romlott erkölcsű és tékozló természetű ember a mértékletességről és egyszerűségről szónokolt a senatusban; felugrott erre helyéről Amnaeus, és így szólt: „Ki viseli el ezt tőled, te ember, aki úgy dőzsölsz, mint Lucullus, úgy építkezel, mint Crassus, s mégis úgy szónokolsz előttünk, mint Cato?” Másokat pedig, akik becstelenül és erkölcstelenül éltek, de beszédeikben a tisztességre és a szigorú erkölcsökre hivatkoztak, gúnyolódva Catóknak nevezték.

20. Sokan felszólították Catót, hogy pályázzon a néptribunusságra, de ő nem tartotta helyesnek, hogy ennek a nagy és befolyásos hivatalnak a hatalmát, mint valami erős gyógyszert elpazarolja olyan dolgokra, amelyek ezt nem kívánják meg. Majd pedig, mivel a közügyek nem tartóztatták fel, könyvek és filozófusok társaságában elindult Lucaniába, hogy falusi jószágain kellemes időtöltésben legyen része. Útközben sok igavonó állattal, rengeteg málhával és hajcsárral találkozott szembe, s amikor meghallotta, hogy Metellus Nepos útban van Rómába, s arra készül, hogy pályázzon a néptribunusságra, csendben megállt, és rövid gondolkodás után megparancsolta, hogy mindnyájan forduljanak vissza. Barátai ezen elcsodálkoztak, mire így szólt: „Nem tudjátok, hogy Metellus már csak azért is félelmetes, mert eszelős? Most pedig, hogy Pompeius hívására megy Rómába, úgy sújt le majd a közügyekre, mint valami mennykőcsapás és mindent felforgat. Nincs most idő szórakozásra és utazgatásra, hanem vagy le kell győznünk ezt az embert, vagy essünk el a becsület mezején a szabadságért vívott küzdelemben.” Barátai rábeszélésére előbb mégis ellátogatott birtokaira, és kevés időt ott töltvén visszatért a városba. Estefelé érkezett meg, és másnap kora reggel a forumra ment, hogy Metellus ellenjelöltjeként pályázzék a néptribunusságra. Ennek a hivatalnak a hatalma inkább az akadályozásban, mint a cselekvésben áll, mert ha a tribunusok egyetlenegy kivételével megszavaznak valamely határozatot, annak az egynek az akarata érvényesül, aki ellenszegült és tiltakozott.

21. Catónak eleinte csak kevés barátja volt, midőn azonban szándéka nyilvánvalóvá vált, hamarosan minden jó szándékú és tisztes ember melléje állt, biztatta és bátorította, hogy nem kegyet fogad el, hanem a legnagyobb jót teszi hazájával és annak legderekabb polgáraival, hiszen mindig elérhette volna, minden fáradság vagy utánjárás nélkül, hogy megválasszák, most pedig az alkotmányért és a szabadságért veszélynek teszi ki magát. Mondják, hogy a polgárok buzgalmukat és ragaszkodásukat olyan tömegesen mutatták ki iránta, hogy szinte az élete forgott veszélyben, olyan nehezen jutott el a tömegen keresztül a forumra. Többedmagával, köztük Metellusszal, néptribunusszá választották. Midőn látta, hogy a consulválasztásnál milyen vesztegetés folyik, megrótta a népet, s beszéde végén megesküdött, hogy a vesztegető

ellen, bárki legyen is, vádat fog emelni, az egyetlen Silanus kivételével, aki rokona volt. Silanus ugyanis Cato nővérét, Serviliát vette feleségül. Így tehát őt nem fogta perbe, csak Lucius Murenát, hogy a consulságot vesztegetéssel szerezte meg Silanusszal együtt. Egy törvény felhatalmazta a vádlottat rá, hogy megbízott emberével figyeltetheti a vád előterjesztőjét, hogy tudta nélkül ne gyűjthessen adatokat, és semmi előkészületet ne végezhessen a vád céljára. Az az ember, akit Murena Cato szemmel tartásával megbízott, látván, hogy Cato nem nyúl semmi fondorlatos vagy meg nem engedett eszközhöz, hanem nemesen és emberségesen, tiszta és becsületes úton készül fel a vád megtételére, annyira tiszteletben tartotta nemes gondolkodását és jellemét, hogy vagy a forumon ment oda hozzá, vagy odahaza kereste fel, hogy megkérdezze tőle, szándékszik-e valami lépést tenni aznap a váddal kapcsolatban, s ha Cato nemmel felelt, nyomban eltávozott.

A bírósági tárgyaláson Cicero, az akkori consul volt Murena védője. Célzásokat tett Catóra, sokat csúfolódott és élcelődött a sztoikus filozófusokon, s különösen úgynevezett paradox tételeiken, úgyhogy az esküdtek hangos nevetésre fakadtak. Mondják, hogy Cato ekkor, arcán mosollyal, így szólt a mellette állókhoz: „Milyen nevetséges ember ez a mi consulunk, barátaim.” Midőn felmentették a vád alól, Murena semmi haragot vagy neheztelést nem táplált Cato iránt, sőt consulsága idején mindig kikérte tanácsát a legfontosabb ügyekben, és mindvégig a legnagyobb tisztelettel és bizalommal viselkedett vele. Cato erre rá is szolgált, mert a szószéken vagy a senatusban könyörtelen és félelmetesen szigorú volt az igazság védelmében, de egyébként mindenkivel jóindulattal és nemeslelkűen viselkedett.

22. Mielőtt Cato tribunusi hivatalába lépett, tőle telhetőleg támogatta Cicero consuli tevékenységét sok küzdelemben, de főként a Catilina elleni igen nagy és dicső harcában, hogy a pert sikeresen fejezhesse be. Catilina megkísérelte, hogy felforgató tevékenységével romlásba döntse és felforgassa az államot, és zendülést, háborút szított. Cicero leleplezte, mire Catilina elhagyta a várost, Lentulus, Cethegus és sokan mások azonban tovább folytatták az összeesküvést. Ezek Catilinát gyávasággal és kishitűséggel vádolták, és azt tervezték, hogy a várost tűzvésszel elpusztítják, s a birodalmat a népek fellázításával és külháborúkkal végromlásba döntik. Mikor terveik napvilágra kerültek, Cicero a senatus elé vitte ügyüket. Az első szónok Silanus volt, aki azt indítványozta, hogy az összeesküvőket sújtsák a legsúlyosabb büntetéssel. Javaslatát az utána következő szónokok egymás után mind támogatták, egészen addig, amíg Caesar szólásra nem emelkedett. Caesar kitűnő szónok volt, s minden változást és nyugtalanságot saját céljai segítőjének tekintett, úgyhogy a zavargást inkább tovább éleszteni, mint kioltani kívánta. Beszédében tehát sok megnyerő és emberségesen hangzó érvet sorakoztatott fel, s azt javasolta, ne végezzék ki ezeket az embereket bírói ítélet nélkül, hanem vegyék őrizetbe őket. Beszédével annyira maga mellé állította a senatust, amely különben is félt a néptől, hogy még Silanus is visszavonta javaslatát, kifejtette, hogy ő nem is gondolt halálbüntetésre, hanem csak őrizetbe vételre, mert szerinte római polgárra ez jelenti a „legsúlyosabb” büntetést.

23. A hangulat megváltozása után minden senator sietett a szelídebb és emberségesebb nézet mellett foglalni állást, de ekkor felállt Cato, és szenvedélyes hangon rátámadt Silanusra. Szidalmazta köpönyegforgatása miatt, majd Caesar ellen fordult, s azt mondta, hogy népszerűséghajhászó és emberiességet színlelő beszédével felforgatja a várost, és megfélemlíti a senatust, amelytől neki magának kellene félnie és örülnie, ha ép bőrrel és gyanúsítás nélkül megússza a dolgot, tekintve, hogy nyíltan és szemérmetlenül igyekszik menteni mindnyájuk közös ellenségeit, mintegy beismerve, hogy semmi szánalmat nem érez a szakadék szélére sodort, nagy és dicső hazája iránt, sőt könnyeket ont és siránkozik olyan emberek sorsán, akik bár soha ne lettek és ne születtek volna, és akiknek a halála nagy vérengzésektől és veszedelmektől szabadítaná meg a várost.

Mondják, hogy Cato beszédeiből csak ez az egy maradt fenn. Cicero, a consul ugyanis több gyors kezű jegyzőt előzőleg kioktatott olyan írásjelek használatára, amelyekkel rövidített és kicsinyített alakban több betűt meg lehet örökíteni, s a jegyzőket elhelyezte a senatus üléstermének különböző pontjain. A rómaiak azelőtt nem oktattak ki és nem alkalmaztak ilyen jelírást használó írnokokat, s állítólag ez volt az első kísérlet ennek az eljárásnak az alkalmazására. A vitában Cato kerekedett felül, és úgy megváltoztatta a senatus véleményét, hogy az összeesküvőket halálra ítélték.

24. A jellem legcsekélyebb megnyilvánulását sem szabad figyelmen kívül hagynia annak, aki a lélek hű képmását kívánja megrajzolni. Mondják, hogy mialatt szenvedélyes szócsata folyt Cato és Caesar között, és a nagy küzdelem a senatust teljesen lekötötte, kintről kis levélkét hoztak be Caesarnak. Cato ezt gyanúsnak találta, s úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha ennek köze volna az összeesküvéshez, felszólította Caesart, hogy olvassa fel a levelet, mire Caesar átadta a fatáblát a közelben álló Catónak. Cato elolvasta, és látta, hogy a levél tisztességtelen hangú üzenet volt tulajdon nővérétől, Serviliától, aki féktelenül szerelmes volt Caesarba, és erkölcstelen viszonyt folytatott vele. Cato ekkor odadobta a fatáblát Caesarnak, és ezt mondta: „Fogd, te részeges disznó!" Majd tovább folytatta beszédét.

Úgy látszik, Catónak általában nem volt szerencséje családja nőtagjaival. Ez a nővére Caesarral állt rossz hírben, s másik, hasonlóképpen Servilia nevű nővérének még botrányosabb híre volt. Ez Lucullushoz ment feleségül, kora egyik leghíresebb rómaijához, egy gyermeket szült is neki, de férjének el kellett őt távolítania házától botrányos viselkedése miatt. Ami pedig a legszégyenletesebb, Cato felesége, Atilia sem volt mentes az efféle bűnöktől, és bár két gyermeke született tőle, Cato kénytelen volt erkölcstelen viselkedése miatt házából elűzni.

25. Ezután Philippus leányát, Marciát vette feleségül, egy igen jó hírben álló nőt, akiről sokat beszéltek. Cato életének ez a része, akárcsak valami drámában, sok tekintetben vitára ad okot és érthetetlen. Thrasea előadása szerint, aki Munatiusra, Cato bizalmas hívére és jó barátjára hivatkozik, az eset a következő volt: Cato kedvelői és csodálói közt voltak olyanok, akik híresebbek és kiválóbbak voltak a többieknél, így Quintus Hortensius, egy igen tekintélyes és erkölcsös életűnek tartott férfiú. Ez szeretett volna Catónak nemcsak bizalmas híve és jó barátja lenni, hanem azt akarta, hogy családi és nemzetségi kötelékek és szálak is fűzzék őket egymáshoz; ezért megkísérelte rávenni, hogy leányát, Porciát, Bibulus feleségét, aki már két gyermeket szült férjének, engedje át neki, akárcsak jól termő földet, gyermeknemzés céljára. Az emberek véleménye szerint - így érvelt Hortensius - az ilyen eljárás képtelenség, de a természet rendje szerint helyes, és az állam érdekének megfelel, hogy egy virágzó szépségű asszony ne maradjon meddő és ne heverjen parlagon, de ne is szüljön több gyermeket a kelleténél, nehogy anyagilag tönkretegye férjét, ha nincs szükség rá. Ha az érdemes emberek osztoznának az örökösökön, minden nemzetségben uralkodóvá válna az erény, és ezek a családi kötelékek megszilárdítanák a birodalmat is. Ha pedig Bibulus mindenképpen ragaszkodik feleségéhez, mihelyt gyermekét megszüli, visszaadja s neki, és a gyermekek révén sokkal szorosabb kapcsolat keletkezik majd közte, Bibulus és Cato között.

Cato erre azt felelte, hogy ő is kedveli Hortensiust, és sokra becsüli vele a rokoni kapcsolatot, de képtelenségnek tartja, hogy a leányával kötendő házasságáról beszéljen, amikor már máshoz adta feleségül. Hortensius erre mást gondolt, és minden habozás nélkül nyíltan kimondta, hogy Catótól kéri el feleségét, aki még elég fiatal, hogy gyermeket szüljön, s Catónak már voltak kellő számban gyermekei. És azt sem lehet mondani, hogy Hortensius ezt az ajánlatot annak tudatában tette, mintha Cato elidegenedett volna Marciától, mert az asszony állítólag éppen gyermeket várt tőle. Mikor tehát Cato látta Hortensius komoly szándékát, nem

mondott neki ellent, hanem kijelentette, hogy ehhez szükséges Philippusnak, Marcia apjának hozzájárulása is. Mikor aztán a dolgot megbeszélték vele, Philippus hozzájárult, de azt mondta, hogy Marciát csak akkor jegyzi el Hortensiusszal, ha Cato is jelen lesz, és hozzájárul az eljegyzéshez. Mindezt, ha jóval később történik is, úgy gondoltam, hogy már most elmondom, amikor megemlékeztem a Cato családjában levő asszonyokról.

26. Lentulus és cinkostársainak kivégeztetése után Caesar a senatusban ellene emelt vádak és gyanúsítások elől a népnél keresett menedéket. Fellázította és maga köré gyűjtötte a város beteg, megrontott csőcselékét. Cato ettől megijedt, s azt tanácsolta a senatusnak, hogy nyerje meg az ínséges és földtelen tömeget ingyengabona-osztással, ami évente ezerkétszázötven talentum kiadást jelentett. Ez az emberséges és jó szándékú intézkedés szemmel láthatólag eloszlatta a fenyegető veszedelmet. Ekkor Metellus, aki átvette tribunusi tisztét, viharos népgyűlést tartott, és törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy Pompeius Magnus sietve térjen vissza hadseregével Itáliába, és gondoskodjék a Catilinától fenyegetett város védelméről. Ez azonban mind csak tetszetős ürügy: a törvényjavaslat igazi célja az volt, hogy Pompeius kezére játsszák az államügyek vitelét és a legfőbb hatalmat. Amikor a senatus összeült, Cato szokása ellenére nem támadt rá hevesen Metellusra, hanem csak illedelmesen, mérsékelt hangon figyelmeztette, majd pedig kérve kérte s magasztalta a Metellusok családját, amely mindig arisztokratikus gondolkodású volt. Metellus erre még inkább nekibátorodott, megvetéssel szólt Catóról, mint aki ijedtében meghátrál, és féktelen fenyegetőzés közben vakmerően kijelentette, hogy szándékát a senatus ellenére is keresztülviszi. Erre Cato is egyszerre megváltoztatta modorát és hangját, más szavakat használt, s a legnagyobb határozottsággal kijelentette, hogy amíg ő él, Pompeius nem lép be fegyveresen a városba. A senatus így arra a meggyőződésre jutott, hogy egyikükben sincs meg a kellő józanság, mert Metellus politikája maga az őrület, amely eszeveszett túlzásaival mindnyájukat végveszélybe és zűrzavarba sodorja, Catóé pedig az erény túlzásba vitele, még ha szép és igazságos célok érdekében harcol is.

27. Azon a napon, amelyen a népnek szavaznia kellett a törvény sorsáról, a forumon fegyveres zsoldosok, gladiátorok és rabszolgák sorakoztak fel Metellus támogatására. A nép jelentős része változást remélt, és Pompeius után sóvárgott, de támogatásra számítottak Caesartól is, aki akkor praetor volt. A Cato pártján álló előkelő polgárok inkább csak vele együtt méltatlankodtak, de az együttes küzdelmet nem vállalták. Háza népén pedig nagy csüggedés és félelem vett erőt, néhány barátja étlen-szomjan vele virrasztott, hiú tervezgetésekkel töltvén idejüket, felesége és nővérei pedig jajveszékeltek és siránkoztak. Cato viszont a félelem minden nyoma nélkül bátorítva beszélgetett mindnyájukkal, majd a szokott időben megvacsorázott és lefeküdt. Minucius Thermus, egyik tribunustársa mély álmából keltette fel, majd lementek a forumra, ahova csak kevesen kísérték el őket, de sok emberrel találkoztak, s ezek figyelmeztették őket, hogy vigyázzanak magukra. Mikor Cato megállt, s látta, hogy Castor és Pollux templomát fegyveresekkel vették körül, a lépcsőket gladiátorok őrzik, és Metellus is fenn ül Caesarral együtt, barátaihoz fordulva így szólt: „Ó, ez a vakmerő és mégis gyáva ember, aki egyetlen fegyvertelen és védtelen ember ellen ilyen hatalmas hadsereget sorakoztatott fel!” Aztán nyomban elindult Thermusszal. A feljárati lépcsők őrzői utat engedtek nekik, de rajtuk kívül senkit nem engedtek oda; Munatiust is csak nagy nehezen tudta kézenfogva maga után húzni Cato, majd felment egyenesen a lépcsőkön, s ahogy volt, leült Metellus és Caesar közé, s így félbeszakította beszélgetésüket. Ezek ketten zavarba jöttek, a többiek azonban örvendezve és csodálattal nézték Cato arcát, büszke és bátor viselkedését. Közelebb jöttek és hangos kiáltozásukkal biztatták, hogy semmitől ne féljen, de egymásnak is azt mondogatták, hogy tartsanak ki, maradjanak együtt, s ne árulják el a szabadságot és azt a férfiút, aki a szabadság védelmében küzd.

28. Ekkor az írnok kezébe vette a törvényjavaslat szövegét, de Cato nem hagyta, hogy felolvassa; erre Metellus vette át tőle és elkezdte olvasni, de Cato kikapta az iratot a kezéből. Metellus könyv nélkül is ismerte a szöveget, és így próbálta volna elmondani, de Thermus befogta a száját a kezével, és belefojtotta a szót. Végül, midőn Metellus látta, hogy ezek kétségbeesett harcra szánták el magukat, és hogy a nép is enged és habozik a történtek miatt, odakiáltott fegyvereseinek, akik félelmetes kiáltozással rohantak feléje. A tömeg szétszóródott, csak Cato állt a helyén, bár felülről kövekkel és botokkal dobálták. Erre az a Murena sietett segítségére, akit bíróság elé állított és bevádolt; tógáját eléje tartotta és odakiáltott az embereknek, hogy hagyják abba a dobálást; végül a lelkére beszélt Catónak, átkarolta s Castor és Pollux templomába hurcolta.

Midőn Metellus látta, hogy a szószék körüli tér kiürül, és ellenfelei elfutnak a forumon át, abban a hiszemben, hogy teljes győzelmet aratott, fegyvereseit távozásra szólította fel, illedelmesen felment a szószékre, és megkísérelte a törvényjavaslat elfogadtatását. De ellenfelei gyorsan magukhoz tértek futásukból, visszafordultak és újra nekibátorodva kiáltoztak. Erre Metellus párthívei zavarba jöttek, és attól féltek, hogy ellenfeleik valahonnan fegyverekhez jutottak, s most rájuk támadnak; senki nem maradt a helyén, hanem futásnak eredtek a szószéktől. Így aztán Cato előjött, dicsérte és bátorította a népet, a tömeg pedig mellette sorakozott fel, hogy kudarcba fullassza Metellus javaslatát. De összeült a senatus is, és újból kijelentette, hogy Catót támogatja, és folytatja a harcot a törvényjavaslat ellen, amely zendülést és polgárháborút hozna Rómára.

29. Metellus hajlíthatatlanul és makacsul kitartott, de amikor látta, hogy Cato halálra rémítette párthíveit, akik legyőzhetetlennek és az erőszakkal szemben hajthatatlannak tartották Catót, hirtelen kirohant a forumra, összegyűjtötte a népet, és hosszú, gyűlölködő hangú beszédet tartott Cato ellen, azt kiáltozván, hogy neki menekülnie kell Cato zsarnoksága és a Pompeius elleni összeesküvés elől, pedig Róma hamarosan megbánja, hogy méltatlanul bánik ezzel a nagy emberrel; majd nyomban útra kelt Ázsiába, hogy mindezt elpanaszolja Pompeiusnak. Az eset nagy dicsőséget szerzett Catónak, nagy tehertől szabadította meg a néptribunusi testületet, s Pompeius hatalmát Metellus személyén keresztül megtörte. De még tovább növelte jó hírét, hogy amikor a senatus meg akarta szégyeníteni és hivatalától meg akarta fosztani Metellust, nem hagyta, ellenezte, és lebeszélte róla a senatorokat. Általában emberséges gondolkodásának és önmérsékletének tulajdonították, hogy nem taposott lábbal ellenfelén és nem gyalázta meg, miután sikerült legyőznie; a józanabbak, helyesen, gondoltak arra is, hogy esztelenség volna Pompeiust felingerelni.

Ezután érkezett haza hadjáratáról Lucullus, s az általános vélemény az volt, hogy háborúja dicsőséges befejezésétől Pompeius fosztotta meg; ezenfelül még az a veszély is fenyegette, hogy nem tarthat diadalmenetet. Gaius Memmius ugyanis ellene hangolta a népet, pert indított ellene, nem személyes ellenségeskedésből, inkább csak azért, hogy ezzel kedveskedjék Pompeiusnak. Cato azonban, már csak azért is, mert rokonságban volt Lucullusszal, akinek Servilia, Cato nővére volt a felesége, ezt igazságtalan eljárásnak tekintette, szembeszállt Memmiusszal, önmagát pedig sok rágalomnak és vádaskodásnak tette ki. Végül már azon a ponton volt, hogy zsarnokoskodás címen megfosztják hivatalától, de aztán mégis sikerült Memmiust rákényszeríteni, hogy ne indítson pert és hagyja abba a huzavonát. Lucullus megtartotta diadalmenetét és még inkább ragaszkodott Cato barátságához, mert benne talált védelmet és oltalmat Pompeius hatalmával szemben.

30. Pompeius megnövekedett tekintéllyel tért vissza hadjáratáról, s fényes és lelkes fogadtatásában bízva azt hitte, hogy a polgárok semmilyen kérését nem utasítják vissza; előreküldte tehát megbízottjait a senatushoz, és azt kérte, halasszák el a consuli választásokat, hogy

személyesen jelen lehessen, és segíthessen Pisónak a szavazatok megszerzésében. A senatorok többsége hajlott a kérésre, de Cato, bár a halasztást nem tartotta lényeges ügynek, meg akarta hiúsítani Pompeius vágyait és kísérleteit, és ellenezte a kérést. Úgy megváltoztatta a senatus véleményét, hogy a senatorok elvetették a javaslatot. Pompeiust nagyon bántotta a dolog, és abban a hiszemben, hogy komoly akadályt jelenthet neki, ha Cato nem lesz a barátja, magához hívatta Munatiust, Cato bizalmas emberét, s megkérte általa Cato két férjhezmenendő húga kezét, az idősebbet saját magának, a fiatalabbat pedig fiának. Egyesek azt mondják, hogy a leánykérés nem Cato két unokahúgára, hanem leányaira vonatkozott. Amikor Munatius ezt közölte Catóval, feleségével és nővéreivel, az asszonyok, tekintettel Pompeius nagyságára és tekintélyére, nagyon megörültek a családi kapcsolatnak; de Cato minden habozás vagy fontolgatás nélkül sértődötten azonnal így szólt: „Menj, Munatius, menj, és mondd meg Pompeiusnak, hogy Catót nem lehet csapdába ejteni az asszonyi ügyekkel, de nagyra becsüli Pompeius jóindulatát, és minden igazságos ügyében szolgálatára áll barátságával, amelyben inkább bízhat, mint a rokoni kapcsolatban, de Pompeius dicsőségéért nem ad túszokat hazája kárára."

Az asszonyokat bántották ezek a szavak, de barátai is hibáztatták Catót a nyers és fennhéjázó elutasítás miatt. Később Pompeius, hogy a consulságot egyik barátjának megszerezze, pénzt küldött a tribunusoknak; a megvesztegetés köztudomásúvá lett, mert a pénzt kertjében számolták le. Így aztán, amikor Cato azt mondta az asszonyoknak, hogy ebből a becstelen ügyből szükségképpen szégyen hárult volna rájuk is, ha házasság útján rokoni kapcsolatba kerültek volna Pompeiusszal, elismerték, hogy Cato helyesen járt el a leánykérés visszautasításával. Ha azonban a később történtek fényében vizsgáljuk meg az eseményeket, úgy tűnik, hogy Cato mindenképpen hibát követett el, amikor nem fogadta el a rokoni kapcsolatot, hanem hagyta, hogy Pompeius Caesarhoz forduljon, s olyan házasságra lépjen, amely Pompeius és Caesar hatalmát egyesítette, s kevésen múlt, hogy fel nem forgatta a római államot, és meg nem semmisítette az alkotmányt, amiből pedig talán semmi sem lett volna, ha Cato nem fél annyira Pompeius kisebb hibáitól, és nem hagyja, hogy elkövesse a legsúlyosabbat, hogy hatalmával a másét növelje.

31. Mindez azonban még a jövő dolga volt. A pontoszi ügyek elrendezésében Lucullus viszályba keveredett Pompeiusszal (ugyanis mindketten saját intézkedéseik megerősítését követelték), és Cato Lucullusnak fogta pártját, akit nyilvánvalóan sérelem ért. Majd mikor Pompeius a senatusban vereséget szenvedett, népszerűséghajhászásból földosztásra szólította fel a katonaságot. De mikor Cato ebben is szembefordult vele, és megbuktatta a törvényjavaslatot, Pompeius az akkori idők legvakmerőbb demagógjához, Clodiushoz csatlakozott, azonkívül elnyerte Caesar támogatását is. Erre bizonyos tekintetben Cato adott alkalmat. Caesar ugyanis, midőn visszatért Hispaniából, ahol praetor volt, egyszerre kérte a consulságot és a diadalmenetet. Minthogy pedig a törvény úgy rendelkezik, hogy a hivatalokra pályázóknak jelen kell lenniök, azoknak viszont, akik diadalmenet tartására várakoznak, a városfalakon kívül kell maradniok, Caesar azt kérte a senatustól, hogy megbízottja útján pályázhassék a consulságra. Bár ezt a kérést sokan hajlandók lettek volna teljesíteni, Cato ellenezte, majd pedig mikor észrevette, hogy hajlandók Caesar kedve szerint eljárni, egy álló napig beszélt, és így meghiúsította a senatus szándékát. Caesar ekkor lemondott a diadalmenetről, bement a városba, s a Pompeiusszal való kapcsolatot és a consulságot választotta. Miután consullá választották, leányát, Iuliát nőül adta Pompeiushoz, és szövetségre léptek egymással a köztársaság ellen. Az egyik földosztó törvényjavaslatot nyújtott be, és földet ígért a szegényeknek, a másik pedig a törvényjavaslat támogatását vállalta. Lucullus és Cicero hívei a másik consulhoz, Bibulushoz csatlakoztak, és meg akarták hiúsítani ezeket az intézkedéseket, de különösen Cato, aki rossz szemmel nézte Caesar és Pompeius barátságát és szövetkezését, amelynek szerinte nem lehetett igazságos célja. Kijelentette, hogy nem a földosztástól kell

félni, hanem az ellenszolgáltatástól, amelyet majd kérnek, mikor körülhízelgik és lépre csalják a tömegeket.

32. Ezek a kijelentések egyhangú helyesléssel találkoztak a senatusban, sőt a senatuson kívül állók közül is sokan csatlakoztak hozzájuk, mert ők is helytelenítették Caesar különös viselkedését, aki, hogy a tömegek kegyét elnyerje, a legarcátlanabb és legvakmerőbb néptribunusok politikai kezdeményezéseit is magáévá tette. Consuli hatalmával támogatta őket, hogy ocsmány és aljas módon a nép kegyeibe férkőzzék. Caesar párthívei erre félni kezdtek és erőszakhoz folyamodtak. Bibulusnak szeméttel teli kosarat öntöttek a fejére, amikor a forumra ment, utána ráestek lictoraira, összetörték vesszőnyalábjaikat, végül pedig lándzsákat dobáltak rájuk, és többeket megsebesítettek. A többi senator futva menekült a forumról, de Cato utolsónak távozott lassú léptekkel, közben vissza-visszafordult, és szidta polgártársait, így aztán nemcsak a földosztó törvényt szavazták meg, hanem határozatilag elrendelték, az egész senatusnak meg kell esküdnie, hogy megvédi és támogatja a törvényt mindenkivel szemben, aki bármit tesz ellene, és súlyos bírságot szabtak ki arra, aki az esküt nem teszi le. Kényszerűségből mindnyájan megesküdtek, mert visszaemlékeztek Metellus esetére, akit a nép beleegyezésével száműztek Itáliából, mikor egy hasonló eskü letételét megtagadta. Éppen ezért az asszonyok odahaza könnyek közt kérték Catót, hogy engedjen az erőszaknak, és tegye le az esküt, s ugyanezt tették barátai és párthívei is. Főként azonban Cicero, a szónok, aki azzal az érveléssel beszélte rá az eskü letételére, hogy nem igazságos dolog, ha valaki azt gondolja, hogy egymagában szembeszállhat a közös egyetértésben hozott határozatokkal, sőt esztelen dolog és őrültség, ha veszélynek teszi ki magát, amikor a történteken úgysem lehet változtatni. Sőt ezenfelül a legnagyobb bűn volna, ha feladná és ellenségeinek szolgáltatná ki azt a várost, amelyért mindent kész megtenni, és mintegy örülne, hogy kivonhatja magát az érte folytatott küzdelemből; mert ha Catónak nincs is szüksége Rómára, de Rómának szüksége van Catóra, és minden barátjának is. Közöttük legelsősorban neki, Cicerónak, mert Clodius nyíltan az életére tör néptribunusi hatalmának védelme alatt. Ilyen beszédekkel és kérésekkel megpuhították Catót odahaza is és a forumon is, s nagy nehezen rákényszerítették, hogy utolsónak letegye az esküt, csak az egyetlen Favonius - egyik barátja és párthíve - nem csatlakozott hozzá.

33. Sikerén felbuzdulva Caesar újabb földosztó törvényt terjesztett elő, amely úgyszólván egész Campaniát fel akarta osztani a szegények és nincstelenek között. Catót, aki egyedül szólalt fel a törvényjavaslat ellen, Caesar a szószékről egyenesen a börtönbe hurcoltatta. Cato nem hagyta abba a szókimondást, hanem még útközben is a törvényről beszélt, és biztatta a népet, hogy fossza meg hatalmuktól azokat, akik így kormányozzák az államot. A senatus és a nép legkülönbjei szégyenkezve követték Catót, s bár hallgattak, arcukról lerítt a neheztelés és elkeseredés, annyira, hogy Caesar is észrevette, mennyire nem tetszik nekik, ami történik. De már csak makacsságból is, és mert azt várta, hogy Cato hozzá forduljon és kérlelje, hagyta, hogy vezessék tovább. Midőn azonban nyilvánvalóvá lett, hogy Catónak semmi szándéka nincs ezt megtenni, Caesaron erőt vett a szégyenkezés és a bűntudat, s titokban rávette az egyik néptribunust, hogy szabadítsa ki Catót. A nép, amelyet ezekkel a törvényekkel és más kedveskedésekkel teljesen elámítottak, megszavazta Caesarnak tartományul Illüriát és Galliát négy légióval öt esztendőre; hiába mondta meg Cato előre, hogy saját szavazatukkal ültetik be a zsarnokot a fellegvárba. Publius Clodiust a törvényes rendelkezések megsértésével a patríciusok sorából a plebeiusok közé tették át, majd megválasztották néptribunusszá. Clodius Cicero száműzetésének béreképpen mindenben Caesar és Pompeius kedve szerint járt el politikájában. Consullá Calpurnius Pisót, Caesar apósát és Aulus Gabiniust választották meg, aki ismerői szerint Pompeius érdekeinek kiszolgálója volt.

34. Catótól azonban annak ellenére is tartottak, hogy az állam kormányzatát így hatalmukba kerítették, és a polgárság egy részét kedveskedéseikkel, más részét félelemmel kezükbe kaparintották. Mert amiben előnyt élveztek vele szemben, azt csak nehezen és nagy fáradsággal, s nem minden szégyenkezés nélkül érték el, és jól tudták, hogy erőszakkal jártak el, ami gyötrelmes és tűrhetetlen állapot volt. Clodius sem remélhette, hogy tönkreteheti Cicerót, amíg Cato Rómában van. De mivel ez volt a legfőbb gondja attól a pillanattól kezdve, hogy hivatalát átvette, magához hívatta Catót, és azt mondta neki, hogy őt tartja valamennyi római között a legtisztább embernek, és ezt tettekkel is kész igazolni. Sokan kérik és követelik, hogy küldjék őket Ciprusba és Ptolemaiosz udvarába,[92] de ő egyedül Catót tartja erre méltónak, és ezt a szívességet örömmel ajánlja fel neki. Cato haragosan rákiáltott, hogy ez a dolog csak kelepce, az ő megsértése, és nem szívesség, mire Clodius gőgösen és megvetéssel csak ennyit mondott: „Ha szívességnek nem kell, el fogsz menni kedved ellenére is." És valóban, a nép elé terjesztett javaslattal nyomban elfogadtatta Cato kiküldetését. Mikor pedig Cato útra kelt, Clodius nem adott neki sem hajót, sem katonát, sem szolgát, csak két írnokot, akik közül az egyik szökött tolvaj, a másik pedig Clodius cliense volt. És mintha Ciprust és Ptolemaioszt nem tartaná elég nagy feladatnak, megbízta, hogy vigye vissza városukba a büzantioni száműzötteket is; ezzel azt akarta elérni, hogy Cato lehetőleg egész hivatali ideje alatt távol legyen Rómától.

35. Cato ilyen kényszerű helyzetbe kerülvén, azt tanácsolta Cicerónak, hogy ne szítson zendülést, és ne döntse a várost véres háborúba, hanem pillanatnyilag vonuljon vissza, hogy később majd újból a haza megmentője lehessen. Ezután Canidiust, egyik barátját előreküldte Ciprusba, Ptolemaiosznak pedig azt tanácsolta, hogy engedjen harc nélkül, és anyagi gondoktól mentesen, megbecsülésben élhet majd, mert a római néptől megkapja Aphrodité paphoszi papságát. Ő maga Rhodoszban maradt, hogy megtegye az előkészületeket, és bevárja Ptolemaiosz válaszát.

Közben Ptolemaiosz egyiptomi király, aki összekülönbözött alattvalóival, haragjában elhagyta Alexandriát, s hajón útban volt Rómába abban a reménységben, hogy majd Pompeius és Caesar hadsereggel visszahelyezik trónjára. Üzent Catónak, hogy találkozni szeretne vele, abban bízva, hogy Cato majd felkeresi. Cato azonban éppen hashajtót vett be, és visszaüzente, hogy keresse fel, ha beszélni óhajt vele. Ptolemaiosz el is ment hozzá, de Cato nem ment eléje, még csak fel sem kelt ültő helyéből, úgy üdvözölte, mint bármely látogatóját, s szólt neki, hogy foglaljon helyet. Ez a fogadtatás először nagy zavarba hozta Ptolemaioszt, és nem tudta, mire vélje Cato fölényes és szigorú modorát, szemben öltözete és környezete egyszerűségével. Aztán beszélgetni kezdett vele saját helyzetéről, hallgatta nagy bölcsességről tanúskodó, nyíltszívű és őszinte szavait. Cato megrótta és kioktatta, hogy milyen nagy boldogságot hagyott el csak azért, hogy ennyi megalázásnak és nélkülözésnek tegye ki magát, hiszen Egyiptom minden kincse is alig volna elég ahhoz, hogy kielégítse a római hatalmasok romlottságát és kapzsiságát. Ezért azt tanácsolta neki, térjen vissza Egyiptomba, béküljön ki alattvalóival, sőt maga is kész vele menni, hogy segítségére legyen a béke megteremtésében. A királyra úgy hatottak e szavak, mintha valami őrületből vagy ájulásból tért volna magához, és nyomban elhatározta, hogy belátva Cato igazát és szavainak mély értelmét, megfogadja tanácsát, de barátai visszatérítették eredeti szándékához. Mihelyt azonban Rómába érkezett és eljutott az első magas rangú állami tisztviselő ajtajáig, megbánta téves elhatározását, mintha nem is csak egy derék és jóravaló földi halandó szavait, hanem egy isten jósigéit vetette volna meg.

36. Ptolemaiosz később Ciprusban megmérgezte magát, Cato szerencséjére, és mivel azt mondták, hogy sok kincs maradt utána, Cato úgy határozott, hogy Büzantionba hajózik, és unokaöccsét, Brutust küldte Ciprusba, mert Canidiusban nem bízott meg. A száműzötteket kibékítette és Büzantiont egyetértésben hagyva elhajózott Ciprusba. A király hátrahagyott

kincsei közt sok serleg, asztal, drágakő és bíborköntös volt, s ezeket árverés útján pénzzé kellett tennie. Cato azt akarta, hogy mindez a legnagyobb pontossággal menjen végbe és minden tárgy eladási ára a legmagasabb legyen. Minden árverésen személyesen jelen volt, és minden tételt az utolsóig számba vett. Nem bízott meg az árverések szokásos szabályaiban, mindenki gyanús volt neki: a szolgák, a kikiáltók, az árverezők, a barátai. Végül saját maga alkudott meg a vevőkkel, felhajtatta velük az árakat, és így a legmagasabb árakat érte el az árverésre bocsátott tárgyakkal. Megsértette barátait, akik úgy érezték, hogy bizalmatlan velük szemben. Legkedvesebb hívét, Munatiust is annyira megharagította, hogy az soha nem bocsátott meg neki. Így aztán, mikor Caesar megírta vitairatát Cato ellen, a legélesebb vádat éppen ezzel kapcsolatban emelte ellene.

37. Munatius azonban azt állítja, hogy Catóra nem bizalmatlankodása miatt haragudott meg, hanem iránta tanúsított tapintatlansága és Canidiusszal szemben érzett féltékenysége miatt. Munatius is írt egy könyvet Catóról, amelyet főként Thrasea használt fel. Munatius elbeszéli, hogy később érkezett meg Ciprusba, és mivel nem kapott megfelelő szállást és ellátást, elment Cato lakására, de nem engedték be, mert Cato éppen bizalmas tanácskozást folytatott Canidiusszal. Jogos szemrehányására sem kapott méltó feleletet, mert Cato azt mondta neki, hogy Theophrasztosz szerint a túlzásba vitt szeretet gyakran gyűlöletet idéz elő. „Mivel te engem nagyon szeretsz - szólt Cato -, most neheztelsz; azt gondolod, hogy kisebb megbecsülésben részesülsz, mint amit megérdemelnél. Canidiust azért használom fel inkább, mint másokat, mert próbát tettem vele, és bízom benne; legelsőnek érkezett és feddhetetlennek mutatkozott." Ezt a kettőjük közt lefolyt beszélgetést Cato elmondta Canidiusnak is, és amikor ezt Munatius megtudta, soha nem ment el Catóhoz sem vacsorára, sem tanácskozásaira, még ha hívta is. Mikor Cato azzal fenyegette meg, hogy bírságot vet ki rá, ahogyan a parancsot megszegőkre szokás, Munatius semmit nem törődött vele, elutazott és sokáig tartotta a haragot Catóval. Később Marcia, aki ekkor még együtt élt Catóval, beszélt az ügyről férjével. Midőn egy alkalommal Barca mindkettőjüket meghívta vacsorára, Cato késve érkezett. A többiek már mind ledőltek, ezért megkérdezte, hova feküdjék. Barca azt mondta neki, oda, ahova kedve van, mire körülnézett, s azt mondta, Munatius mellé fekszik; erre megkerülte az asztalt, valóban melléje dőlt le, de vacsora közben barátságának semmi jelét nem mutatta iránta. Marcia újabb kérésére Cato írt Munatiusnak, hogy szeretne vele találkozni; erre az már korán reggel felkereste odahaza, és Marciával beszélgetett, míg mindenki el nem távozott. Ekkor Cato bejött, átölelte Munatiust két karjával, megcsókolta, és elhalmozta kedveskedésével. Kissé bővebben mondtuk el ezeket a részleteket, mert azt gondoljuk, hogy a fényes és nagy tetteknél világosabb nyelven beszélnek és nyilvánvalóbbá teszik egy ember jellemét.

38. Cato csaknem hétezer ezüsttalentumot gyűjtött össze, és mivel félt a hosszú hajóúttól, sok ládát készíttetett, amelyekbe egyenként két talentum és ötszáz drakhma fért el, s a ládákra hosszú kötélen jó nagy darab parafát kötöztetett, hogy hajótörés esetén a kötél jelezze a helyet, ahol a mélyben a hajóroncs fekszik. A pénz kevés híján mind épségben megérkezett, de a kormányzói tevékenységéről két példányban gondosan elkészített számadás mindkét példánya odaveszett. Az egyiket Philargürosz nevű szabadosára bízta, aki Kenkhreaiból való elindulása után hajótörést szenvedett, s ekkor veszítette el az iratokat a hajórakománnyal együtt. A másik példányt Cato maga őrizte meg egészen Kerküráig, ahol az agorán állította fel sátrát. Nagyon hideg éjszaka volt, és a hajó legénysége több tábortüzet gyújtott, ettől a sátrak meggyulladtak, és az iratok eltűntek. Bár a jelenlevő királyi számvevők elhallgattatták Cato ellenségeit és rágalmazóit, de ez a dolog mégis nagy bosszúságot okozott neki. Nem a saját megbízhatóságának bizonyítékául készíttette ugyanis a számadásokat, hanem mert a pontosság példaképéül akart szolgálni másoknak, s ezt most a sors bosszúja megtagadta tőle.

39. A rómaiak értesültek Cato hajóinak megérkezéséről, és valamennyi méltóság, a papok, a senatus és nagy néptömeg a folyóhoz sietett fogadtatására, ellepték mindkét partot, s a hajóinak felvonulása felért egy diadalmenet pompás látványával. Némelyek azonban gőgös és fennhéjázó eljárásnak minősítették, hogy bár a consulok és praetorok is mind megjelentek, nem szállt ki a partra, és a hajókat sem állíttatta meg, hanem egy hatevezősoros királyi gályán elevezett a rakpart mellett, és nem állt meg, míg a hajók a kikötőben horgonyt nem vetettek. Mikor aztán a kincseket végigvitték a forumon, a nép ámulva nézte a csodálatos látványt, a senatus pedig ülést tartott, méltó köszönetet szavazott Catónak, rendkívüli praetorrá nevezte ki, és azzal a joggal ruházta fel, hogy a játékokon bíborszegélyű tógában jelenhessék meg. Ezeket Cato elhárította magától, de azt kérte, hogy Nikiaszt, a királyi kincstartót szabadítsák fel, miután bizonyságot tett hűségéről és megbízhatóságáról. Abban az évben Marcia apja, Philippus volt az egyik consul, és hivatali tisztének méltósága bizonyos tekintetben átszállt Catóra is, de Philippus consultársa nem kevésbé adta meg a tiszteletet Cato erénye, mint Philippusszal való rokoni kapcsolatai miatt.

40. Cicero közben visszatért a száműzetésből, amelyet Clodius miatt kellett elszenvednie, s nagy befolyását felhasználva, Clodius távollétében erőszakkal leszedette és eltávolíttatta azokat a néptribunusi határozatokat, amelyeket Clodius íratott és helyezett el a Capitoliumon. Mikor a senatus ebben az ügyben összeült, Clodius vádat emelt Cicero ellen, mire Cicero beszédében kifejtette, hogy Clodius törvényellenesen szerezte meg a tribunusi hivatalt, ezért szükségképpen érvénytelen és semmis egész hivatali tevékenykedése és minden rendelkezése. Cato már Cicero beszéde közben is ellentmondott neki, majd amikor beszédét befejezte, szólásra emelkedett, és kifejtette, hogy bár Clodius hivatali működésében egyáltalán nem volt semmi becsületes vagy jó, de ha valaki mindent érvénytelenítene, amit Clodius mint néptribunus végzett, érvénytelennek kellene nyilvánítani az ő egész ciprusi tevékenységét is, hiszen egy törvényellenesen működő tisztviselő javaslata alapján megszavazott kiküldetés sem lehet törvényes. Szerinte azonban Clodiust nem törvényellenesen választották meg néptribunusszá, mert a törvények megengedik, hogy valaki patríciusból plebeiussá legyen. Ha viszont, amint ez másokkal is megtörténik, hivatali tisztét rosszul töltötte be, őt kell felelősségre vonni jogsértéseiért és nem annak a hivatalnak a jogkörét csorbítani meg, amelynek kárt okozott. Emiatt Cicero megharagudott Catóra, és hosszú időre megszakadt közöttük a baráti kapcsolat, később azonban kibékültek egymással.

41. Ezután Pompeius és Crassus találkozott Caesarral, aki átkelt az Alpokon. Elhatározták, hogy együttesen pályáznak másodszor is a consulságra, s ha majd hivatalba iktatják őket, Caesar proconsuli hatalmát újabb hosszú időre meghosszabbíthatják, saját maguknak pedig megszavaztatják a legnagyobb tartományokat, azonkívül pénzt és hadsereget. Ez közönséges összeesküvés volt a birodalom felosztására és a köztársaság megszüntetésére. Ugyanekkor sok derék és jóravaló férfiú kívánt pályázni a consulságra, de mikor Pompeius és Crassus kinyilatkoztatták, hogy pályázni akarnak, mindenki visszalépett a jelöltségtől; csak Lucius Domitiust, húgának férjét beszélte rá Cato, hogy ne álljon félre és ne adja fel a küzdelmet, mert nem a consuli tisztről, hanem a rómaiak szabadságáról van szó. És valóban, a polgárság józanabb része szerte a városban arról beszélt, hogy nem szabad eltűrni, hogy Crassus és Pompeius befolyásának egyesítésével a consuli tisztség hatalma túlságosan nyomasztóvá és elviselhetetlenné váljék; ettől vagy az egyiket, vagy a másikat meg kell fosztani - gondolták. Így aztán sokan csatlakoztak Domitius pártjához, és biztatták rá, hogy vegye fel Crassusszal és Pompeiusszal a küzdelmet, s biztosan sokan adják majd rá szavazatukat, akiket a félelem eddig elhallgattatott.

Pompeius párthívei éppen ettől féltek, s ezért lesben állva várták Domitiust, amikor kora reggel fáklyafénynél a Campus Martiusra ment. Először a fáklyahordozót ütötték le, aki közvetlenül Domitius előtt haladt; az a földre bukott és meghalt. Kíséretének tagjai közül sokan megsebesültek és szétfutottak, csak Cato és Domitius nem. Cato belekarolt Domitiusba - bár ő maga is megsebesült a karján -, és biztatta, hogy tartsanak ki, harcoljanak utolsó leheletükig, mert a küzdelem a szabadságért folyik a zsarnokok ellen, akik eléggé kimutatták, hogy miként használják majd hatalmukat, és milyen gazságok elkövetésével törnek a hatalom elnyerésére.

42. Domitius mégsem vállalta a kockázatot, és hazamenekült; így aztán Pompeiust és Crassust választották consullá, de Cato továbbra sem adta fel a harcot, hanem ő maga pályázott a praetorságra, hogy ez legyen az a védőbástya, ahonnan küzdhet, és ne magánemberként kelljen megvívnia a harcot a consulok ellen. Pompeius és Crassus azonban ettől is félt. Tudták, hogy Cato a praetori tisztség birtokában egyenlő ellenfél lesz a consuli tisztség viselőivel, ezért először is gyorsan és anélkül, hogy sokan tudtak volna róla, összehívták a senatust, és keresztülvittek egy javaslatot, hogy a megválasztott praetorok azonnal foglalják el hivatalukat, és ne várják meg a törvényben megállapított várakozási időt, amely alatt törvényszék elé lehet állítani azokat, akik megvesztegették a népet. Midőn ezzel a határozattal biztosították magukat, hogy bíróilag ne lehessen őket felelősségre vonni, megbízható embereiket és barátaikat megszervezték és jelöltették a praetorságra, pénzzel vásárolták meg a szavazatokat és személyesen vezették a választást. De Cato erénye és hírneve ennek ellenére is győzedelmeskedett, mert a nép felháborodott arra a gondolatra, hogy szavazatával eladja azt a Catót, akit pénzért kellene megvennie a praetorságra; így aztán az első tribunus rá adta szavazatát. Ekkor azonban Pompeius azt hazudta, hogy mennydörgést hallott, és a népgyűlést szégyenletesen feloszlatta; szokásban volt ugyanis, hogy az ilyesmit vészt hozónak tekintsék, és ne hozzanak határozatokat baljóslatú előjel esetén. Ezután ismét nagyobb méretű vesztegetéshez fogtak, a legderekabb polgárokat elűzték a Campus Martiusról, és Cato helyett erőszakos eszközökkel Vatiniust választották praetorrá. Mondják, hogy ekkor azok, akik a törvények és a jog megsértésével adták le szavazatukat, úgy osontak el házukba, mint a szökevények, a többiek pedig csoportba verődve hangosan méltatlankodtak, majd egy néptribunus népgyűléssé nyilvánította a gyülekezetet, és Cato beszédet intézett hozzájuk. Mint valami isteni sugallatra, előre megmondta, mi fog történni a várossal; óva intette a polgárokat Pompeiustól és Crassustól; ezek olyan terveket forralnak magukban és olyan politika folytatására szánták el magukat, hogy félniük kell attól, hogy ő, Cato, praetorként legyőzi őket. Végül olyan tömeg kísérte haza, amekkora soha nem követte az addig megválasztott praetorokat.

43. Caius Trebonius törvényjavaslatot terjesztett elő a consuloknak juttatandó tartományokról. Eszerint az egyik kapja Hispaniát és Libüát, a másik Szíriát és Egyiptomot; mindketten hadat viselhetnek bármely nép ellen, s támadást intézhetnek tengeri és szárazföldi hadsereggel. A többiek lemondtak róla, hogy mindezt megakadályozzák, sőt még arról is, hogy ellene szóljanak; Cato a szavazás előtt felment a szószékre, és beszédet akart tartani, de csak nagy nehezen engedték meg neki, hogy két óráig beszéljen. Ezt az időt hosszú fejtegetésekkel, intelmekkel és jóslatokkal töltötte el, de tovább nem hagyták beszélni. Amikor mégis a szószéken maradt, odament hozzá egy lictor, és lerángatta a szószékről, de ő még a szószék alatt állva is hangosan kiabált; sok hallgatója akadt, s ezek vele együtt méltatlankodtak. A lictor ekkor ismét megragadta, és kikísérte a forumról. De amikor elengedte, Cato újra visszafordult, visszament a szószékhez, és harsány hangon felszólította a polgárokat, hogy védjék meg. Ez a jelenet többször megismétlődött, végül Trebonius haragra gerjedt, s megparancsolta, hogy kísérjék Catót a börtönbe; a tömeg azonban nyomon követte, és hallgatta, amit útközben hozzájuk beszélt, mire Trebonius megijedt és szabadon engedte.

Cato ezzel töltötte a napot, de a következő napokon ellenfelei a polgárok egy részét megfélemlítették, másokat kedvezésekkel és ajándékokkal megvesztegettek, s az egyik néptribunust, Aquilliust fegyveresekkel megakadályozták, hogy elhagyja a senatus üléstermét, magát Catót pedig, mialatt azt kiáltozta, hogy mennydörgést hall, elkergették a forumról. Több embert megsebesítettek, néhányat meg is öltek, és végül erőszakkal törvényerőre emelték a javaslatot. Az összeverődött tömeg haragjában le akarta dönteni Pompeius szobrait, de Cato közéjük ment, s megakadályozta őket tervükben. Midőn újabb törvényjavaslatot terjesztettek elő Caesar tartományairól és hadseregéről, Cato nem a néphez, hanem magához Pompeiushoz fordult, ünnepélyesen figyelmeztette, és előre megmondta neki, hogy nyakába veszi Caesart anélkül, hogy tudná, de amikor érezni fogja nyomasztó súlyát, nem lesz képes sem letenni, sem elviselni, és vele együtt nekiesik majd Rómának. Jussanak majd eszébe akkor Cato figyelmeztetései, amelyek nem kevésbé Pompeius, mint a becsület és igazság érdekében hangzottak el. Pompeius több ízben hallotta Cato tanácsait, de ügyet sem vetett rájuk; nem hitt benne, hogy Caesar megváltozik, bízott saját jó szerencséjében és hatalmában.

44. A következő évre Catót megválasztották praetornak, de úgy látszik, hivatalának méltóságát és tekintélyét nem növelte annyira hivatalának becsületes ellátásával, mint amennyire csökkentette és csorbította azzal, hogy gyakran saru és khitón nélkül jelent meg bírói székében, és ítélkezett előkelő emberek főbenjáró ügyeiben. Némelyek még azt is mondták róla, hogy ebédutáni borozások után vezetett bírósági tárgyalásokat, de ez valótlanság. Mivel a népet a hivatalkeresők vesztegetéseikkel megrontották, és általános szokássá vált a szavazatok megvásárlása, Cato arra törekedett, hogy ettől a beteges jelenségtől megtisztítsa a várost. Ezért rábeszélte a senatust, hozzon olyan határozatot, amely kötelezi a hivatalba lépő tisztviselőket, hogy eskü alatt beszámoljanak a bíróság előtt megválasztásuk körülményeiről, még ha nem emelnek is vádat ellenük. Emiatt nagyon megnehezteltek rá azok, akik valamilyen hivatalra pályáztak, de még inkább a vesztegetésre számító tömegek, így történt, hogy amikor Cato jó korán reggel a bírói emelvény felé tartott, sűrű tömeg vette körül, hangosan szidalmazta, s megdobálta; erre mindenki elmenekült az emelvény közeléből. A tömeg lökdöste és magával ragadta Catót is, úgyhogy csak nagy nehézségek árán tudott feljutni a szószékre. Felállt, és bátor, merész tekintetével megszüntette a zűrzavart, lecsendesítette a kiabálókat, és az alkalomhoz illő beszédet mondott. Szavait békén végighallgatták, és a zavargásnak így egyszerre véget vetett. Mikor a senatus ezért dicsérettel illette, így szólt: „Én bizony nem dicsérlek titeket, hogy cserbenhagytátok a bajba került preatort és nem siettetek segítségére.”

Most aztán a hivatali jelöltek nagy zavarba kerültek; féltek tőle, hogy ők maguk megvesztegessék a választókat, de féltek attól is, hogy mások teszik ezt, s hogy majd így elesnek a tisztségektől. Értekezletet tartottak tehát a jelöltek, és abban állapodtak meg, hogy mindegyikük letétbe tesz százhuszonötezer drakhmát, s a választásokat tisztán és igazságosan végzik, aki pedig megsérti a törvényes rendelkezéseket, elveszíti pénzét. Az egyezség létrejött, Catót választották meg a letétek őrzőjének, tanúnak és döntőbírának, majd elvitték hozzá a pénzt, és a szerződési okmányt jelenlétében aláírták. Cato megelégedett kezesekkel, és nem vállalta a pénz megőrzését. A választás napján odaállt az elnöklő néptribunus mellé, és ellenőrizte a szavazást; mikor észrevette, hogy az egyik szabálytalanságot követett el, kötelezte, hogy a bírságpénzt megfizesse a többieknek. Ezek azonban, bár megdicsérték pártatlan és igazságos eljárásáért, a bírság megfizetését elengedték, mert úgyis megfelelő megtorlással éltek azzal szemben, aki a törvénytelenséget elkövette. Cato ennek ellenére felingerelte a legtöbb polgárt, és gyűlölséget keltett maga iránt azzal, hogy a senatus, a bíróság és a tisztviselők hatáskörét saját személyében egyesítette.

Nincs semmi más erény, amely hírénél és hitelénél fogva nagyobb irigységet keltene, mint az igazság, mert azt a tömeg bizalommal és odaadással jutalmazza. Az igazságos embereket a legtöbben nem úgy tisztelik, mint a bátrakat, nem is úgy csodálják, mint a bölcseket, hanem szeretik őket, hisznek nekik és megbíznak bennük. A bátraktól félnek, a bölcsekhez pedig bizalmatlanok, mert úgy képzelik, hogy ezek természet adta képességeikkel és nem csupán akaraterejükkel emelkednek a többiek fölé, és azt gondolják, hogy a bátorság az erős léleknek, a bölcsesség pedig az éles elmének adománya; ezzel szemben, ha valaki igazságos, ez szükségszerűen akaratán múlik, és az igazságtalanságot tartják a legmenthetetlenebb bűnnek.

45. Emiatt a nagy emberek mind ellenséges viszonyban álltak Catóval, mert úgy érezték, hogy megszégyeníti őket; Pompeius pedig, aki Cato hírnevét ártalmasnak tartotta saját hatalmára, különféle embereket uszított rá, hogy sértegessék, közöttük a népvezér Clodiust, aki ismét Pompeiushoz szegődött. Clodius nagy hangon azzal rágalmazta Catót, hogy sokat eltulajdonított a Ciprusból hozott kincsekből, és hogy Pompeiusnak azért ellensége, mert nem volt hajlandó feleségül venni a leányát. Cato erre azt felelte, hogy ő nem kapott egyetlen lovat vagy katonát sem, és mégis több kincset szerzett a városnak, mint amennyit Pompeius hozott haza annyi háborúból és annyi diadalmenetből, miután felforgatta a föld minden emberlakta területét; rokoni kapcsolatba pedig soha nem akart lépni Pompeiusszal, nem mintha méltatlannak tartaná rá, hanem mert látja politikai nézeteik különbségét. „Mikor nekem praetorságom után felajánlottak egy tartományt - mondta Cato -, nem fogadtam el, de Pompeius némelyeket megtartott magának, másokat párthíveinek juttatott; most legutóbb is hatezer légionáriust adott kölcsön Caesarnak, hogy Galliába vigye őket, pedig sem Caesar nem kérte tőletek, sem Pompeius nem a ti beleegyezésetekkel adta őket; így aztán ezek a nagy haderők, fegyverek és lovak magánszemélyek kölcsönös adományaiként cserélnek gazdát. Imperatornak és vezérnek címezteti magát, de a hadseregeket és a tartományokat másokra bízza, ő pedig Róma közelében időzik, hogy mint valami versenyrendező, lázadásokat szítson a választógyűléseken, és zavargásokat keltsen, s ezzel nyíltan elárulja, hogy az anarchia megteremtésével az egyeduralmat akarja magának megszerezni.”

46. Így védekezett Cato Pompeiusszal szemben. Volt Catónak egy Marcus Favonius nevű barátja és lelkes híve, amilyen állítólag régen a phaléroni Apollodórosz volt Szókratésznak. Szenvedélyesen, megindultan hallgatta minden szavát, nem mérsékelten, nem is szelíden, hanem hevesen, mintegy a színbortól részegen vagy őrjöngve kötődött hozzá. Favonius aedilisségre pályázott, de megbukott; Cato jelen volt és észrevette, hogy a szavazótáblákat ugyanaz a kéz írta, így kiderítette a visszaélést, megsemmisítette a szavazást, és a néptribunusokhoz fellebbezett. Favoniust később megválasztották aedilisszé, s Cato hivatalos dolgaiban is segítségére volt, és közreműködött a színházi előadások megrendezésében is. A színészeknek nem arany-, hanem mint Olümpiában, vadolajfaágakból font koszorút, a görögöknek költséges ajándékok helyett répát, salátát, retket és körtét, a rómaiaknak pedig borral telt cserépkorsókat, sertéshúst, fügét, görögdinnyét, fanyalábokat adott. Voltak, akik nevettek az egyszerű ajándékokon, mások meg örültek, mikor látták, hogy Cato szigorúsága és kimértsége lassanként jókedvbe, humorba csap át. Végül Favonius elvegyült a tömegben, és a nézők közé ülve megtapsolta Catót, azt kiáltozva neki, hogy ajándékozza meg és tüntesse ki a jó színészeket, majd mint aki hivatali hatalmát Catóra ruházta, segített neki a nézők buzdításában. A másik színházban Curio, Favonius aedilistársa nyújtott a nézőknek pompás látványosságot, de a közönség otthagyta, átment az első színházba, és lelkesen élvezte a mulatságot, amelyben Favonius mint néző és Cato mint a játékok rendezője vett részt. Mindezt Cato azért tette, hogy gúnyt űzzön az egészből, és megmutassa, hogy a játékot játéknak kell felfogni és meghagyni igénytelenségét, mert a csillogó pompa csak annak jele, hogy valaki hiábavaló dolgokra túl sok gondot és fáradságot fordít.

47. Amikor a consulságra Scipio, Hypsaeus és Milo pályázott, nemcsak a római politikai életben már megszokottá vált törvénytelen eszközöket, a vesztegetést és a szavazatok megvásárlását alkalmazták, hanem őrültekre valló vakmerőséggel nyílt erőszakkal és gyilkosságokkal a polgárháború útjára léptek. Egyesek azt követelték, hogy a választógyűlések vezetését bízzák Pompeiusra; ennek Cato eleinte ellene szólt, és kijelentette, hogy nem Pompeius hivatott biztonságot nyújtani a törvényeknek, hanem a törvények gondoskodnak Pompeius biztonságáról. De az anarchia már hosszú ideje tartott, a forumot napról napra három tábor szállta meg, és a baj csaknem orvosolhatatlanná vált. Cato belátta, hogy mielőtt a végszükség bekövetkeznék, az állam vezetését a senatus önkéntes hozzájárulásával Pompeiusra kell bízni, mert a lehető legkevésbé törvényellenes eszközökkel kell az egyeduralmat bevezetni, hogy a végső csapást elhárítsák, és ne a belső háborúk vezessenek egyeduralomra, így aztán Bibulus, Cato híve azt indítványozta a senatusban, hogy Pompeiust egyedül kell consullá választani, mert a politikai helyzet vagy jóra fordul az ő vezetése alatt, vagy pedig a leghatalmasabb polgár uralma alá kerül a város. Ekkor Cato szólásra emelkedett, és mindenki meglepetésére helyeselte a javaslatot, és azt fejtegette, hogy bármilyen uralom jobb az anarchiánál; ő azt várja Pompeiustól, hogy a legjobban rendezi majd a jelenlegi helyzetet, és épségben megóvja a rábízott államot.

48. Pompeius consullá választása után megkérte Catót, látogassa meg a város közelében levő birtokán. Amikor megérkezett, nyájasan fogadta, kezét szorongatta, átölelte, hálás köszönetét fejezte ki neki, majd felszólította, legyen tanácsadója, és vegyen részt vele együtt az állam vezetésében. Cato azt felelte, hogy ő azelőtt sem a Pompeius elleni gyűlöletből, és most sem a személye iránti kedvezésből beszél, mert ő mindenkor az állam érdekét tartotta szem előtt; mint magánember kívánsága szerint szívesen segít neki tanácsaival, de a nyilvánosság előtt felszólítása nélkül is mindig kimondja, amit legjobbnak tart. És valóban úgy is cselekedett, ahogyan mondotta. Így először is, amikor Pompeius olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy új büntetéseket és súlyos bírságokat szabjanak ki a nép korábbi megvesztegetőire, arra biztatta Pompeiust, hogy ne törődjék a múlttal, hanem fordítsa figyelmét a jövőre. Véleménye szerint, mondotta, nehéz lesz határt szabni, hol szűnjék meg a régebben elkövetett visszaélések kivizsgálása, és ha a vétségekre újabb büntetéseket szabnak ki, igazságtalanság volna olyan törvény erejénél fogva szabni ki büntetéseket, amelyet a megbüntetett személy nem sértett meg, sem meg nem szegett. Később, midőn peres eljárást indítottak több előkelő ember, köztük Pompeius barátai és távolabbi rokonai ellen, s Cato azt látta, hogy Pompeius több esetben habozik és engedékenységre hajlik, élesen megtámadta, és lelkiismeretére hivatkozott. Majd midőn törvényes rendelkezéssel megtiltotta a vádlottak érdekében szokásos dicsérő beszédeket, ugyanakkor azonban a bíróság elé terjesztette azt a dicsőítő beszédet, amelyet Munatius Plancus érdekében írt, Cato, aki az esküdtek között foglalt helyet, mindkét kezével befogta a fülét, és megakadályozta a tanúvallomás felolvasását. Plancus pedig a perbeszédek elhangzása után azt kérte, hogy az esküdtek közül töröljék Cato nevét, de mégis elmarasztalták. A vádlottak általában kellemetlen és nehezen kezelhető személynek tartották Catót, nem akarták kihagyni az esküdtek közül, de szembeszállni sem mertek vele. Többek ellen ugyanis éppen azért hoztak elmarasztaló ítéletet, mert megkísérelték, hogy Cato nevét töröltessék az esküdtek közül, és olyan színben tűntek fel, mint akik nem bíznak ügyük igazságos voltában, másoknak pedig perbeli ellenfeleik éppen azt róták fel, hogy Catót, mikor őt javasolták, nem fogadták el bírájukul.

49. Ekkoriban Caesar, bár teljesen lekötötte a galliai háború vezetése, és csak a fegyverekkel törődött, ajándékokkal, pénzzel és főként barátai segítségével mégis növelte hatalmát a városban is. Cato jövendölései most már lassanként felébresztették Pompeiust korábbi hiszékenységéből, s kezdte felismerni a veszedelmeket. Ennek ellenére még mindig habozott és késedelmeskedett, s nem mert szembeszállni és támadni. Cato tehát rászánta magát, hogy pályázik

a consulságra abban a reményben, hogy Caesart megfosztja fegyvereitől, és leleplezi merénylő szándékait. Ellenfelei azonban mindketten közkedvelt emberek voltak, és mivel az egyik, Sulpicius, sokat köszönhetett Cato hírnevének és befolyásának a városban, eljárását illetlennek és hálátlannak tartották. Cato azonban nem vette rossz néven tőle a pályázást, és így szólt: „Mi csodálnivaló van azon, ha valaki, amit a legfőbb jónak tart, nem engedi át másoknak?" De mikor a senatusszal megszavaztatta, hogy a jelöltek csak személyesen kérhetik a szavazatokat a néptől, és másokat nem bízhatnak meg, hogy korteskedjenek mellettük, felingerelte az embereket, akik nemcsak kortespénzt nem kaptak, hanem kegyet sem gyakorolhattak szavazatukkal, és így a népet nemcsak szegénnyé tette, hanem önérzetétől is megfosztotta. Ehhez járult az is, hogy nem tudta lekötelező modorban kérni hivatalát a néptől, mert saját méltóságát inkább meg akarta őrizni, mint megszerezni a consulságét, és nem volt hajlandó a szavazók kegyét keresni. Sőt barátainak is megtiltotta, hogy a népnek hízelegjenek és kedveskedjenek; így aztán elesett a consulságtól.

50. Bár az ilyesmi nemcsak a bukott jelöltekre, hanem barátaikra és rokonságukra is szégyent hoz, s napokon át szomorkodnak és bánkódnak miatta, Cato könnyedén viselte el a bukást; megkente testét olajjal, a Campus Martiusra ment labdázni, majd megebédelt, és szokása szerint lement a forumra saru és khitón nélkül, s ott sétálgatott barátaival. Cicero szemrehányást tett neki, hogy amikor a viszonyok miatt éppen olyan emberre lett volna szükség a consuli hivatalban, mint ő, nem fejtett ki nagyobb buzgóságot, és nem nyerte meg kedveskedésével a nép kegyét, sőt a jövőre nézve is feladott minden reményt, és lemondott róla, pedig ismételten pályázott a praetorságra is. Cato ekkor azt felelte, hogy a praetorságtól nem azért esett el, mert a nép többsége úgy akarta, hanem mert mások erőszakos és tisztességtelen eszközökhöz nyúltak, de a consulválasztásnál nem történt semmi visszaélés, és ő elismeri, hogy a népet magaviseletével megbotránkoztatta; értelmes ember azonban mások kedvéért nem változtatja meg modorát, de hasonló magatartást tanúsítva ugyanolyan kudarcnak sem teszi ki magát ismételten.

51. Mikor Caesar rátört a harcias néptörzsekre, s nagy kockázatok árán leigázta őket, utána pedig hír szerint, bár fegyverszünetet kötött velük, megtámadta a germánokat is, és háromszázezret megölt közülük, sokan azt javasolták a népnek, hogy a jó híreket ünnepeljék meg hálaadó áldozatokkal. Cato viszont azt követelte, hogy szolgáltassák ki Caesart azoknak, akikkel igazságtalanságot követett el, hogy bűnének átkos következményét ne vegyék magukra, hanem hárítsák el a városról. „Áldozatot mindenképpen mutassunk be az isteneknek - tette hozzá -, hogy a hadvezérek őrültségéért és eszeveszett cselekedeteiért ne sújtsák a katonákat, sőt kíméljék meg a várost is." Caesar levelet írt erről a senatusnak. Amikor felolvasták a Cato ellen intézett szidalmakkal és vádaskodásokkal teli írást, Cato szólásra emelkedett, és bebizonyította - nem haraggal és nem is szenvedélyesen, hanem nyugodt megfontoltsággal -, hogy az ellene emelt vádak csupán üres és hiú fecsegések, és csak Caesar gyerekes szószátyárságának szüleményei. Majd a kezdet kezdetétől előadta és leleplezte Caesar terveit és minden szándékát, nem úgy mint ellensége, hanem mintha összeesküvő-társa és cinkosa volna, bebizonyította, hogy nem a germánok és a gallok fiaitól kell félniük, hanem magától Caesartól; ezzel olyan véleményváltozást idézett elő hallgatóságában, és annyira felingerelte őket, hogy Caesar barátai megbánták a levél felolvastatását a senatusban, mert ezzel alkalmat adtak Catónak ezeknek az igazságoknak és való vádaknak az elmondására. De mégsem határoztak semmit, csak annyit mondtak, hogy helyes dolog volna Caesar utódját kijelölni. Caesar barátai azt kívánták, hogy vagy Pompeius is tegye le a fegyvert, és adja át a tartományokat vagy Caesar se tegye ezt. Erre Cato azt kiáltozta, bekövetkezett, amit ő előre megmondott, hogy ez az ember nyílt erőszakhoz fog folyamodni, s arra használja fel hatalmát, hogy rászedje és becsapja a várost. A senatuson kívül azonban Cato semmit nem tudott elérni, mert a nép azt akarta, hogy Caesar kezében legyen a fő hatalom, a senatus pedig, bár hallgatott Cato szavaira, félt a néptől.

52. Mikor aztán Caesar elfoglalta Ariminumot, és jelentések érkeztek, hogy haddal vonul a város ellen, mindnyájan, a nép csakúgy, mint Pompeius, Catóra tekintett, aki elsőnek vette észre és mondta ki nyíltan Caesar szándékát. „Ha hallgattatok volna, római férfiak, arra, amit előre megmondtam, és tanácsaimat megszívleltétek volna, most nem kellene félnetek egyetlen embertől, de nem is kellene minden reménységeteket egyetlen emberbe helyeznetek." Pompeius elismerte, hogy Cato inkább beszélt jósként, ő pedig inkább cselekedett barátként. Cato ekkor azt indítványozta, hogy a senatus az állam ügyeinek vezetését bízza egyedül Pompeiusra, mert a bajokat azoknak kell megszüntetniük, akik előidézték őket. Pompeius azonban, mivel kellőképpen felszerelt haderő nem állt rendelkezésére, s látta, hogy azokban sincs harci kedv, akiket nemrégen toborzott, elhagyta Rómát; Cato elhatározta, hogy követni fogja, és megosztja vele száműzetését, majd kisebbik fiát elküldte Munatiushoz Brettiumba, idősebbik fiát azonban magánál tartotta. Mivel pedig háztartásának és leányainak gondozóra volt szüksége, újból egybekelt Marciával, aki ekkor gazdag özvegyként élt, Hortensius ugyanis végrendeletileg ráhagyta vagyonát. E miatt az eset miatt szórta rá Caesar a legtöbb rágalmat, és vádolta pénzhajhászással és a házasságon való nyerészkedéssel. Mert miért kellett Catónak elválnia feleségétől, ha szüksége volt rá, vagy ha nem volt rá szüksége, miért fogadta vissza? Lehet-e más magyarázat, mint hogy csalétekként engedte át feleségét Hortensiusnak, hogy gazdagon kapja vissza? Erre Euripidész soraival méltán meg lehet felelni:

A képtelent előbb; hisz annak számitom,
Héraklész, képtelennek azt, hogy gyáva vagy.[93]

Mert bizony éppen úgy nem vádolhatja piszkos pénzsóvárgással senki Catót, mint gyávasággal Herculest. Arról persze lehet vitatkozni, hogy más szempontból nem volt helyes a házassága, de tény az, hogy alig kelt újra egybe Marciával, házának gondját rábízta, és ő maga útra kelt Pompeius után.

53. Mondják, hogy Cato attól a naptól kezdve sem haját, sem szakállát nem nyíratta, és nem koszorúzta meg fejét, arcán mély gyász és szomorúság tükröződött, így viselte hazája szerencsétlenségét - győzelemben és vereségben egyaránt - élete végéig. Sorshúzás útján Szicíliát kapta tartományul, átkelt tehát Szürakuszaiba, ahol értesült róla, hogy Asinius Pollio ellenséges haderővel Messzénébe érkezett, mire elküldött hozzá, hogy megtudja, miért jött. Pollio ekkor maga is felvilágosítást kért a beállt fordulatról, majd amikor Cato meghallotta, hogy Pompeius feladta Itáliát és hadseregével Dürrhakhionban táborozik, azt mondta, hogy az istenek szándékai nagyon tévetegek és bizonytalanok, mert Pompeius legyőzhetetlen volt, amikor semmi jó vagy igazságos dolgot sem vitt véghez, most pedig, amikor hazáját akarja megmenteni és a szabadságért harcol, elhagyta jó szerencséje. Asiniust, folytatta Cato, ő ki tudná űzni Szicíliából, mivel azonban másik és nagyobb haderő siet segítségére, nem akarja, hogy a szigetet háborús pusztulásba sodorja. Ezért a szürakuszaiaknak azt a tanácsot adta, álljanak a győztes fél oldalára, és mentsék meg hazájukat, ő maga pedig elhajózott.

Megérkezett Pompeiushoz, s változatlanul azt a nézetet vallotta, hogy húzni-halasztani kell a háborút; reménykedett ugyanis a megegyezésben, és nem akarta, hogy a küzdelemben elgyengült város súlyos sebeket szenvedjen, ha a vita eldöntését a fegyverekre bízzák. Más, ezzel rokon határozatokra is rábeszélte Pompeiust és a senatorokat, hogy ne fosszanak ki egyetlen római fennhatóság alatt álló várost sem, és csatamezőn kívül ne öljenek meg egyetlen rómait sem. Ez a határozat növelte Pompeius pártjának jó hírét, és sokan csatlakoztak hozzá, mert megnyerte őket szelídségével és emberiességével.

54. Pompeius Ázsiába küldte Catót, hogy segítségére legyen azoknak, akik hajókat gyűjtöttek és csapatokat toboroztak; ebből az alkalomból magával vitte nővérét, Serviliát és annak Lucullustól származó fiát; Servilia özvegyen maradt, és jóvátette az erkölcstelen életmódjáról elterjedt rossz hírét azzal, hogy Cato védelme alá helyezte magát, és önkéntesen megosztotta vele vándorlásait és életmódját; de Caesar még Serviliával való kapcsolata miatt is rágalmakat koholt Cato ellen.

Úgy látszik, Pompeius vezéreinek nem volt tovább szükségük Cato szolgálataira; miután tehát a rhodosziakat rávette, hogy álljanak Pompeius oldalára, otthagyta Serviliát kisfiával együtt, és visszatért Pompeiushoz, aki ekkorra hatalmas gyalogos és tengeri haderőt gyűjtött össze. Azt kell hinnünk, ekkor tűnt ki világosan, hogy Pompeius miként gondolkodott alattomban Catóról. Eleinte ugyanis neki akarta adni a hajóhad parancsnokságát, amely nem kevesebb, mint ötszáz hadigályából, liburniai naszádból, őrhajóból és nyitott bárkából állt. Hamarosan mégis meggondolta magát, vagy pedig barátai győzték meg róla, hogy Cato egész politikai tevékenységének fő célja hazája szabadsága, és ha ilyen nagy haderő ura lesz, azon a napon, amelyen leverik Caesart, azonnal azt követeli majd Pompeiustól, hogy tegye le a fegyvereket, és rendelje magát a törvények alá. Így tehát megváltoztatta véleményét, és bár már meg is beszélte vele a dolgot, a hajóhad parancsnokságát Bibulusnak adta. Cato buzgósága ennek ellenére sem lankadt el, sőt mint mondják, amikor Pompeius Dürrhakhion előtt csatára buzdította csapatait, és felszólította összes vezérét, hogy intézzenek bátorító szavakat a katonákhoz, ezek kedvetlenül, csendben hallgatták a beszédeket, de amikor legutolsónak nagy hévvel és szenvedéllyel Cato szólt hozzájuk mindarról, amit a bölcselet tanít a szabadságról, az erényről, a halálról és a dicsőségről, s beszéde végén az istenekre hivatkozott, akik szemtanúi lesznek a hazáért vívott küzdelmeiknek, a csapatok olyan lelkes kiáltozásban törtek ki, és olyan szenvedélyes harci vágy vett erőt rajtuk, hogy a parancsnokok a győzelem reményével vezették őket a veszedelembe. Megfutamították és szétverték Caesar seregét, jóllehet Caesar szerencséje, aki kihasználta Pompeius túlzott óvatosságát meg a siker feletti hitetlenkedését, megfosztotta őket a teljes győzelemtől. Mindezt azonban már megírtam Pompeius életrajzában. Mindenki sugárzott az örömtől, és magasztalta sikerüket, csak Cato siratta hazáját, és átkozta a vészt hozó, gonosz uralomvágyat, amikor látta, hogy milyen sok derék polgár esett el egymás kezétől.

55. Mikor Pompeius felszedte táborát, és Caesar üldözésére Thesszaliába vonult, Dürrhakhionban sok fegyvert, pénzt, barátot és rokont hagyott hátra. Catót tette meg mindnyájuk elöljárójává és őrzőjévé; bízott is benne, de félt is tőle. Meg volt ugyanis győződve róla, hogy ha vereséget szenved, mindenki között őrá számíthat legbiztosabban; ha azonban győz, és Cato vele lesz, nem intézheti dolgait tetszése szerint. De egyébként is sok kiváló embert taszított el magától és hagyott Catóval Dürrhakhionban.

Amikor a pharszaloszi vereség bekövetkezett, Cato úgy határozott, hogy ha Pompeius elesett, a vele levő csapatokat visszaszállítja Itáliába, és ő maga a zsarnokságtól minél távolabb, száműzetésben fogja tölteni életét; ha azonban Pompeius él, hadseregét mindenképpen épségben meg fogja őrizni számára. Ezért áthajózott Kerkürába, ahol a hajóhad állomásozott, és át akarta adni a parancsnokságot Cicerónak, hiszen annak consuli, neki pedig csak praetori rangja volt. Cicero azonban nem fogadta el ajánlatát, hanem áthajózott Itáliába. Cato látta, hogy Pompeius fia makacsságával, valamint az alkalomhoz nem illő fennhéjázással le akart sújtani mindenkire, aki elhajózni készült, és elsősorban Ciceróra akart kezet emelni, bizalmasan megfeddte és lecsendesítette, s így sikerült Cicerót megmentenie a haláltól és biztonságot szerezni a többieknek is.

56. Cato azt hitte, hogy Pompeius Magnus Egyiptomba vagy Libüába menekül, és igyekezett minél előbb eljutni hozzá. Elhajózott hát egész haderejével, de előbb azoknak, akiknek nem volt kedvük tovább részt venni a hadjáratban, szabad választást engedett, hogy eltávozzanak vagy maradjanak. Mikor megérkezett Libüába és a part mentén hajózott, összetalálkozott Pompeius kisebbik fiával, Sextusszal, és tőle tudta meg, hogy apja meghalt Egyiptomban. Ez a hír mindnyájukat mélyen lesújtotta, de most már, hogy Pompeius nem élt, senki hallani sem akart más vezérről, csak Catóról; ő restelkedésből meg e derék és hűséges emberek iránti szánalomból, akik magukra hagyottan tanácstalanok voltak idegen földön, elvállalta a parancsnokságot, majd továbbhajózott Kürénébe, ahol szívesen fogadták, noha néhány nappal korábban Labienus előtt bezárták a város kapuit. Itt értesült róla, hogy Pompeius apósát, Scipiót Iuba király befogadta, és hogy velük van egy hadsereggel Attius Varus is, akit Pompeius Libüa kormányzójává nevezett ki. Innen kelt útra Cato gyalogosan télvíz idején; sok vízhordó szamarat gyűjtött össze, ezenkívül sok marhát és szekeret vitt magával, s a pszülloszok néven ismert bennszülöttek is velük mentek; ezek úgy gyógyítják a kígyómarást, hogy a sebbe került mérget szájukkal kiszívják, és varázsdalokkal elbűvölik és megszelídítik a mérges kígyókat. Bár az út hét teljes napon át tartott, Cato mindvégig a csapatok élén ment gyalogszerrel: sem lovat, sem igás szekeret nem vett igénybe. Attól a naptól kezdve, amelyen a pharszaloszi vereségről értesült, ülve fogyasztotta vacsoráját; gyászát másképpen is kifejezésre akarta juttatni, úgyhogy soha nem feküdt le, csak amikor aludt. A telet Libüában töltötte, majd tovább vezette tízezer főnyi hadseregét.

57. Rosszul álltak az ügyek Scipióval és Varusszal; egymás közötti ellentéteik és veszekedéseik arra bírták őket, hogy hízelegjenek Iubának, és a kegyét keressék, pedig az valósággal elviselhetetlen volt gazdagsága és hatalma feletti büszke felfuvalkodottságában. Midőn Catóval első alkalommal készült találkozni, a maga trónszékét középre tétette Scipio és Cato széke közé. Cato azonban, mikor ezt meglátta, felemelte székét és áttette a másik oldalra, hogy Scipio üljön középütt. Pedig Scipióval ellenséges viszonyban volt, mert Scipio könyvet írt róla, amelyben megsértette. Vannak, akik emiatt nem illetik dicsérettel, de azt szemére vetik, hogy Szicíliában a filozófia iránt mutatott tiszteletből középre engedte Philosztratoszt, amikor vele sétálgattak. Ekkor azonban megfékezte Iubát, aki kis híján úgy bánt Scipióval és Varusszal, mint helytartóival, és kettejüket is kibékítette egymással. Mindenki arra kérte, hogy legyen ő a vezér, különösen Scipio és Varus, akik elsőnek álltak félre, hogy neki adják a csapatok parancsnokságát, de Cato azt mondta, hogy nem hajlandó megszegni a törvényt csak azért, mert egy törvényszegővel harcolnak, és propraetor létére nem akart vezérséget vállalni egy proconsul jelenlétében. Scipiónak ugyanis proconsuli rangja volt, és a katonák többségét bátorsággal töltötte el már maga ez a név is, mert úgy gondolták, biztos a győzelem Libüában, ha Scipio a vezér.

58. Mihelyt Scipio átvette a vezérséget, Iuba iránti kedveskedésből le akarta mészároltatni Utica egész lakosságát korra való tekintet nélkül, és földig le akarta rombolni a várost, mert Caesar-párti volt. Cato ebbe nem egyezett bele, hanem a haditanácsban kiabált, esküdözött és az istenekre hivatkozott, s végül nagy nehezen sikerült a város szerencsétlen lakóit ettől a kegyetlen sorstól megmentenie; majd részben a lakosok, de különösen Scipio kérésére vállalta, hogy vigyáz a városra, hogy jószántából vagy kényszer hatására át ne pártoljon Caesarhoz. A várost ugyanis erődítményei mindenféle szempontból nagyon alkalmassá tették a védekezésre, s Cato még tovább erősítette. Sok gabonát halmozott fel, a várfalakat tornyokkal látta el, azonkívül árkokat ásatott és palánkkal megerősített sáncokat emeltetett a város előtt. A katonasorban levő uticai fiataloknak elrendelte, hogy állandóan a palánkok közt tartózkodjanak és adják át fegyvereiket, a többieket pedig a városban tartotta, és gondosan vigyázott rá, hogy semmi jogtalanság, semmi bántódás ne érje őket a rómaiak részéről. A táborban levőkhöz sok

fegyvert, pénzt és élelmet juttatott el, és általában háborús raktárrá tette a várost. Ugyanazt tanácsolta Scipiónak is, amit korábban Pompeiusnak, hogy ne kezdjen harcot a hadviselésben jártas és tehetséges Caesarral, hanem bízzék az időben, amely lelohasztja a szenvedélyt, mert a zsarnokságnak ebben rejlik minden ereje; de ezt a tanácsot Scipio önfejűségből nem fogadta meg. Sőt egy alkalommal levelet írt Catónak, és gyávának nevezte, mert nemcsak gyönyörűségét leli abban, hogy nyugton ül egy fallal körülvett városban, hanem másoknak sem engedi meg, hogy a kedvező alkalmat felhasználják és megvalósítsák tervüket. Erre Cato azt válaszolta, ő kész a Libüába magával vitt gyalogos- és lovascsapatokat átszállítani Itáliába, hogy ezzel Caesart haditervének megváltoztatására kényszerítse, és Caesart így tőlük magára vonja. Mikor ezt a tervet Scipio kinevette, világosan kitűnt, hogy Cato megbánta a vezérség átengedését, mert Scipio rosszul vezeti a háborút, ha pedig a hadiszerencse minden várakozás ellenére melléje szegődnék, győztesként nem tanúsítana mérsékletet polgártársai iránt. Ezért Cato biztosra vette, s társainak is megmondta, hogy a vezérek tapasztalatlansága és meggondolatlansága miatt nincs remény a háború szerencsés folytatására, de ha valami véletlen folytán Caesart mégis vereség érné, nem marad Rómában, hanem a száműzetést választja Scipio vadsága és kegyetlensége miatt, aki máris gőgös és elviselhetetlen fenyegetésekkel fordul többek ellen.

Feltételezése hamarabb valóra vált, mint gondolta; a késő esti órákban hírnök érkezett a háromnapi járóföldre táborozó hadseregtől, hogy nagy csata volt Thapsusnál, amely teljes vereséggel végződött. Caesar elfoglalta a tábort, Scipio és Iuba kevesedmagával elmenekült, de az egész haderő odaveszett.

59. Ennek a hírnek a hallatára a város lakossága, lévén éjszaka meg háború, majdnem eszét vesztette és alig tudott veszteg maradni a falak között. Cato azonnal elvegyült közéjük, megállította a szerteszét futó és kiabáló lakosokat; vigasztalta, akivel találkozott, eloszlatta rémületüket és zavarukat, hogy a vereség talán nem is olyan nagy, csak a hír növelte meg akkorára, és lecsillapította riadalmukat. Másnap reggel összehívta a háromszáz tagú tanácsot; ennek tagjai mind rómaiak voltak: Libüában letelepedett kereskedők és pénzkölcsönzők. Ezeket, valamint az ott tartózkodó senatorokat és fiaikat Iuppiter templomába hívatta tanácskozásra. Miközben gyülekeztek, megjelent Cato is, nyugodt arccal, háborítatlanul, mintha semmi szokatlan dolog nem történt volna; kezében könyvet tartott, amely jegyzéket tartalmazott a hadigépekről, fegyverekről, élelemről, lövedékekről, és fegyveresekről, s azt olvasta. Amikor a gyűlés elkezdődött, először is a háromszáz tanácstaghoz fordult, dicsérte őket buzgóságukért és hűségükért, amelyet azzal mutattak meg, hogy pénzükkel, vérükkel és tanácsaikkal a haza segítségére voltak, majd felszólította őket, hogy ne széledjenek szét, és ne reménykedjenek abban, hogy külön-külön megmenekülhetnek vagy elfuthatnak. Ha együtt maradnak, Caesar ellenfeleinek tekinti és kevésbé fogja megvetni őket, s ha hozzá fordulnak, kímélettel lesz irántuk. Ezután felhívta őket, hogy maguk döntsenek sorsukról, ő nem tesz szemrehányást semmilyen döntésükért sem. Ha a győztes fél oldalára állnak, döntésüket a kényszerű helyzetnek fogja tulajdonítani. Ha azonban készek szembeszállni a szabadság védelmében az őket fenyegető veszéllyel, nemcsak dicsérettel illeti őket, hanem csodálni fogja bátorságukat, készséggel lesz a vezérük, és együtt küzd velük a végsőkig a hazáért; ez a haza nem Utica vagy Adrumetum, hanem az a nagy Róma, amely már súlyosabb válságokat is túlélt. Különben is sok körülmény kedvez menekvésüknek és biztonságuknak, főként pedig maga az a tény, hogy olyan ember ellen viselnek háborút, aki a fennálló viszonyok miatt többfelé van elfoglalva. Hispania a fiatal Pompeius oldalára állt, Róma pedig még egyáltalán nem vette magára a szokatlan igát, türelmetlenül viseli sorsát, és kész fellázadni minden változásnál. A veszély elől nem szabad meghátrálniuk, hanem tanulniuk kell az ellenség példájából, aki nem kíméli életét a legigaztalanabb ügyért sem; nem úgy, mint ők, akik

számára a háború bizonytalanságai a legnagyobb boldogsággal végződhetnek, ha elnyerik a győzelmet, vagy a legdicsőbb halállal, ha elbuknak. De mindezekről maguknak kell dönteniük, ő pedig velük együtt imádkozik az istenekhez, hogy korábban tanúsított erényük és buzgalmuk jutalmaként teljesítsék, amit elhatároztak.

60. Cato így beszélt és csak kevesen voltak, akik rászorultak bátorító szavaira. A legtöbben Cato rettenthetetlenségének, nemes és emberszerető magatartásának láttán csaknem teljesen elfelejtkeztek szomorú helyzetükről, és abban a meggyőződésben, hogy egyedül ő a legyőzhetetlen és a sors minden változásával megküzdeni képes vezér, kérték, hogy fogadja el életüket, javaikat és fegyvereiket, ahogyan legjobbnak tartja, mert jobb, ha őt engedelmesen követve meghalnak, mint ha ilyen dicső erényt elárulva megmenekülnek.

Valaki ekkor azt javasolta, hogy határozzák el a rabszolgák felszabadítását. Ezt a legtöbben helyeselték, Cato azonban kijelentette, hogy nem helyesli, mert ez nem törvényes és igazságos; ha azonban uraik szabadon bocsátják rabszolgáikat, a katonakorban levőket kész besorozni. Ezt sokan megígérték, mire Cato úgy rendelkezett, hogy készítsenek névsort róluk, és eltávozott a gyűlésről. Nem sokkal később levelet kapott Iubától és Scipiótól. Iuba néhány emberével egy hegyen húzta meg magát, és azt kérdezte Catótól, mit szándékszik tenni, mert ha elhagyja Uticát, megvárja, ha pedig vállalja az ostromot, segítségére megy hadseregével. Hasonlóképpen Cato döntését várta Scipio is, aki hajóhadával a közelben levő hegyfoknál horgonyzott.

61. Cato úgy határozott, hogy feltartóztatja az üzenethozókat, amíg meg nem bizonyosodik a háromszázak magatartása felől. A senatusbeliek lelkes hívei voltak, rabszolgáikat azonnal szabadon bocsátották és felfegyverezték, de ami a háromszázakat illeti, akik hajózásból és pénzkölcsönzésből éltek, és vagyonuk legnagyobb részét rabszolgáik jelentették, nem sokáig tartottak ki Cato szavai mellett, és meggondolták magukat. Amiként a lyukacsos anyagok könnyen befogadják a meleget, de könnyen ki is hűlnek, amint a tűztől messzebb kerülnek, hasonló módon ezek is nekitüzesedtek és felhevültek Cato láttára, de mikor nyugodtan mérlegelték a dolgokat, a Caesartól való félelem kiűzte belőlük a Cato és a becsület iránti tiszteletet. „Kik vagyunk mi - érveltek egymás között -, és ki az, aki parancsainak ellenszegülni szándékozunk? Nem Caesar-e az, akire Róma egész hatalma átszállt? Közülünk senki nem Scipio, Pompeius vagy Cato. Olyan körülmények között, midőn a félelem miatt mindenki a kelleténél jobban megalázkodik, mi küzdjünk a rómaiak szabadságáért, és viseljünk háborút Uticából az ellen, aki elől Cato Pompeius Magnusszal együtt elmenekült és feladta Itáliát? Miért szabadítsuk fel rabszolgáinkat Caesar ellen, mikor magunknak is csak annyi szabadságunk van, amennyit Caesar enged? Szálljunk magunkba, mi szerencsétlenek, ismerjük fel helyzetünket, engeszteljük ki irányunkban a győztest, és küldjük el hozzá kérésünkkel embereinket."

A háromszázak közül a mérsékeltebbek ezt az utat választották, a többiek pedig lesbe álltak, hogy elfogják a senatusbelieket abban a reményben, hogy tettükkel mérsékelhetik Caesar haragját.

62. Cato sejtette a véleményváltozást, és nem tett miatta szemrehányást, de válaszolt Scipiónak és Iubának, hogy tartsák távol magukat Uticától a háromszázak megbízhatatlansága miatt, és ezzel útjukra bocsátotta az üzenethozókat. A lovasok - akik elég jelentős számban elmenekültek az ütközetből - mikor Utica közelébe értek, három emberüket elküldték Catóhoz, bár maguk sem voltak mind ugyanazon a véleményen. Egy részük Iubához, a másik Catóhoz kívánt csatlakozni, a többiek pedig féltek Uticába bemenni. Midőn Cato ezt meghallotta, felszólította Marcus Rubriust, hogy tartsa szemmel a háromszázakat, vegyen minden további nélkül nyilatkozatot azoktól, akik felszabadítják rabszolgáikat, de erőszakot ne alkalmazzon; ő maga pedig magához vette a senatusbelieket, és kiment Utica elé. Itt tanácskozott a lovasok

vezetőivel, és kérte őket, ne hagyják cserben a római senatusnak ennyi tagját, és ne válasszák Iubát vezérükké Cato helyett, hanem közös erővel mentsék meg magukat és másokat, s vonuljanak be a városba, amelyet ostrommal nem lehet bevenni, mert több évre elegendő élelemmel és más felszereléssel el van látva. Kéréséhez könnyek között csatlakoztak a senatorok is. A lovasok vezetői erre tanácskozásba kezdtek embereikkel, Cato pedig leült egy halmon a senatorokkal együtt, és várta, mit felelnek.

63. Közben megjelent Rubrius, haragosan szidta a háromszázakat zavargó és lázadó magatartásuk miatt, hogy felforgatják és zendülésbe kergetik a várost. Erre a többiek kétségbeesve sírtak és jajveszékeltek, Cato azonban biztatta őket, és a háromszázakhoz küldött, felszólítva őket, hogy maradjanak békén. Közben odamentek hozzájuk a lovasok vezetői, és kemény feltételekkel álltak elő; azt mondták, hogy ők nem szorulnak rá Iuba zsoldjára, és Caesartól sem félnek, ha Cato a vezérük, de veszélyes dolognak tartják, hogy egy városba legyenek összezárva az uticaiakkal, ezzel a hitszegő föniciai népséggel, mert lehet, hogy most meg sem moccannak, de ha Caesar a város ellen vonulna, segítenének neki a támadásban, és őket elárulnák. Ha tehát bárki is azt óhajtja, hogy vele együtt harcoljanak, és hozzá csatlakozzanak, űzzön el vagy öljön meg minden uticait, és úgy hívja be őket az ellenségtől és a barbároktól megtisztított városba. Cato ezt kemény, kegyetlen és barbár feltételnek tartotta, de azért szelíden azt a választ adta nekik, hogy tanácskozni fog a háromszázakkal.

Visszament tehát a városba, és ismét találkozott az emberekkel, akik most már nem is igyekeztek tovább mentegetőzni és iránta való szégyenből kitérő választ adni, hanem kertelés nélkül kijelentették, hogy hiába is akarja valaki őket háborúba kényszeríteni Caesar ellen, erre ők nem hajlandók, de nem is képesek rá, sőt némelyek azt emlegették, hogy a senatusbelieket őrizet alatt kell tartani, amíg Caesar meg nem érkezik, de Cato ezt elengedte a füle mellett, mintha nem is hallaná (valóban egy kicsit nagyot hallott); mikor azonban valaki odament hozzá, és jelentette, hogy a lovasok elmentek, megijedt, hogy a háromszázak kigondolnak valamit a senatorok ellen, és felkelvén helyéről, gyalogosan elindult barátai társaságában, majd amikor látta, hogy már el is mentek, lóra szállt és utánuk indult. A lovasok örültek, hogy Cato lovon tart feléjük, köszöntötték és biztatták, hogy mentse meg magát velük együtt. Mondják, hogy Cato ekkor könnyekre fakadt, és karját feléjük tárva könyörgött nekik a senatorok érdekében; megfordította lovukat, megragadta fegyvereiket, és így vette rá őket, hogy egy napig még ott maradjanak és biztosítsák a senatusbeliek elmenekülését.

64. Így aztán velük együtt érkezett vissza a városba, majd egy részüket a kapukba állította, a többiekre pedig rábízta a fellegvár őrizetét. Megijedtek ekkor a háromszázak, hogy meglakolnak köpönyegforgatásukért; Catóhoz küldtek, és kérték, hogy mindenáron menjen hozzájuk. De a senatorok köréje csoportosultak, nem engedték, s kijelentették, hogy gondviselőjüket és megmentőjüket nem adják a hűtlen árulók kezére. Utica minden lakosa odaadással és tisztelettel csodálta Cato erényeit, s mindenki világosan tudta, hogy tetteiben nyoma sem volt a legkisebb ámításnak vagy cselszövésnek sem.

Ez az ember ugyanis, aki már régen eltökélte, hogy végez magával, rengeteg munkát, gondot és gyötrődést vállalt mások érdekében, hogy miután mindnyájuk biztonságát megszerezte, megváljon az élettől. Nem volt titok ugyanis, hogy vágyott a halálra, ha nem ejtett is erről egyetlen szót sem senkinek. Így aztán, miután megvigasztalta a senatorokat, engedelmeskedett a háromszázak felszólításának, egymagában ment hozzájuk, azok köszönetet mondtak neki, s kérték, hogy vegye igénybe szolgálataikat, és bízzék bennük; mivel pedig ők nem Catók, és nem képesek Cato magasztos gondolkodására, legyen szánalommal gyengeségük iránt. Elhatározták, hogy Caesarhoz fordulnak irgalomért, és embereiket elküldik hozzá, de főként

és elsősorban az ő érdekében; ha azonban Caesar elutasítaná kérésüket, nem fogadnak el kegyet tőle, hanem készek harcolni Catóért utolsó leheletükig.

Erre Cato megdicsérte jóakaratukat, és azt mondta, hogy csak a maguk megmenekülése érdekében küldjenek Caesarhoz minél hamarabb, őérte ne könyörögjenek, mert könyörületre csak a legyőzöttek szorulnak rá, és kegyelemre csak a vétkesek. Őt azonban nemcsak soha senki nem győzte le egész életében, hanem most is győztes, úgy, ahogyan kívánta, mert Caesart a joggal és igazsággal győzte le, s Caesar az, aki fogoly és legyőzött, mert nyilvánvalóvá és bizonyítottá lettek hazája ellen elkövetett tettei, amelyeket olyan sokáig tagadott.

65. A háromszázakkal folytatott beszélgetés után Cato eltávozott, majd midőn értesült róla, hogy Caesar egész hadseregével máris útban van, így szólt: „Hát mégiscsak férfiaknak tart bennünket!" Ekkor a senatusbeliekhez fordult, és felszólította őket, hogy ne habozzanak, hanem amíg a lovasok rendelkezésükre állnak, mentsék meg magukat. A város kapuit bezáratta annak az egynek a kivételével, amely a tengerre nyílott, majd szétosztotta a hajókat emberei között, és igyekezett a rendet fenntartani, megszüntetni minden jogtalanságot és eloszlatni a zűrzavart, s azokat, akiknek szükségük volt rá, ellátni útravalóval. Mikor pedig Marcus Octavius két légióval tábort ütött a közelben, és küldöttje útján azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy állapodjanak meg a vezérség dolgában, Cato nem válaszolt neki, de így szólt barátaihoz: „Csodálhatjuk-e, hogy ügyünk elveszett, amikor azt látjuk, hogy az uralomvágy megmaradt bennünk még most is, amikor a végpusztulásba kerültünk?"

Ekkor meghallotta, hogy az elvonuló lovasok zsákmányként hurcolják magukkal az uticai lakosok ingóságait; azonnal utánuk sietett, és az elsőtől, akit utolért, elvette az elrabolt holmit, a többiek pedig mindnyájan sietve eldobálták vagy letették, amit magukkal hurcoltak, és szégyenkezve, csendben, szemüket lesütve mentek tovább. Ezután Cato a városban összegyűjtötte az uticaiakat, és arra kérte őket, hogy ne ingereljék Caesart a háromszázak ellen, hanem közös akarattal dolgozzanak egymás megmeneküléséért. Majd ismét lement a tengerpartra, és számba vette a hajókra beszállókat, elbúcsúzott barátaitól és vendéglátóitól, akiket rábeszélt a távozásra, s felkísérte őket a hajókra. Fiát azonban nem tudta rábeszélni, hogy hajóra üljön, de nem is érezte kötelességének, hogy elszakítsa az ifjút apjától, ha ragaszkodott hozzá. Volt egy Statullius nevű, egészen fiatal ember, aki erős elhatározását fitogtatni, és Cato nyugalmát utánozni kívánta. Cato unszolta, hogy szálljon hajóra, mert mindenki tudta róla, mennyire gyűlöli Caesart. Mikor azonban a fiatalember mindenképpen ellene szegült, Cato a sztoikus Apollónidészhez és a peripatetikus Démétrioszhoz fordult, és így szólt: „Most már rátok vár a feladat, hogy kigyógyítsátok ezt az ifjút beteges gőgjéből, és rávegyétek arra, ami legfőbb érdeke." Majd a többieket felkísérte a hajókra, és útiköltséget adott a rászorulóknak; ezzel töltötte az éjszakát és a következő nap legnagyobb részét.

66. Lucius Caesar követségbe készült menni rokonához, Iulius Caesarhoz a háromszázak ügyében, s megkérte Catót, hogy segítsen neki olyan meggyőző beszédet készíteni, amely majd hasznukra válik. „Érted - szólt - szívesen kezet csókolok Caesarnak, és térdre vetem magamat előtte." Cato azonban tiltakozott: „Ha Caesar kegyének akarom köszönni életemet - mondta Cato -, személyesen kellene felkeresnem, de én nem akarok hálával tartozni a zsarnoknak azért, mert törvényszegést követett el. Márpedig törvényszegés, hogy kegyelmet gyakorol olyanok felett, akiknek nincs joga parancsolni. De azért fontoljuk meg közösen, ha akarod, hogyan segíthetünk a háromszázak ügyén." Miután ezt megbeszélte Luciusszal, távozásakor bemutatta neki fiát és barátait, majd elkísérte, és barátságosan búcsút véve tőle, hazament. Magához hívta fiát meg barátait, és mindenféléről beszélgetett velük; fiának megtiltotta, hogy politikába ártsa magát, mert a viszonyok többé nem engedik meg, hogy azt egy Cato tisztességgel tehesse, másként tennie pedig szégyenletes dolog volna. Majd estefelé megfürdött.

Fürdés közben eszébe jutott Statullius, és jó hangosan felkiáltott: „Apollónidész, felültetted a hajóra Statulliust? És eltérítetted-e fellengzős szándékától? Vajon úgy utazott el, hogy tőlünk búcsút sem vett?" „Szó sincs róla - felelte Apollónidész -, sokáig vitatkoztunk, de ez a Statullius fennhéjázó és hajlíthatatlan ember, s folyton azt hajtogatta, hogy marad és azt teszi, amit te teszel." Erre Cato mosolyogva így szólt: „Ez majd hamarosan elválik!"

67. Fürdő után nagyobb társasággal vacsorázott, de ülve, ahogyan ezt a pharszaloszi csata után szokta, mert azóta csak éjszakára feküdt le aludni; társai és Utica városi főtisztviselői valamennyien együtt vacsoráztak vele. Vacsora után poharazás közben hosszú beszélgetést folytattak irodalmi és szellemi kérdésekről, azonkívül sorban egymás után különböző bölcseleti tanokról, míg aztán a beszélgetés ráterelődött a sztoikusok úgynevezett paradox tételeire, hogy csak a jó ember szabad, és minden rossz ember szolga. Ezen a ponton a jelenlevő peripatetikus filozófus természetesen ellenvetéseket tett, mire Cato hevesen közbevágott, éles, felemelt hangon hosszabb fejtegetésbe kezdett, és olyan bámulatra méltó vitát folytatott, hogy senki előtt nem maradt titokban, Cato elszánta magát, hogy véget vet életének, hogy a jelen nyomorúságaitól megszabaduljon. Mikor fejtegetését befejezte, megdöbbent némaság vett erőt mindnyájukon, és Cato, hogy jobb kedvre hangolja őket és elterelje gyanújukat, mindnyájukat érdeklő kérdéseket vetett fel, hogy aggódik azokért, akik útra keltek a tengeren, és félti azokat, akiknek útja barbár földeken és víztelen pusztaságokon vezet keresztül.

68. A vacsora befejeződött, majd barátaival együtt elvégezte szokásos vacsora utáni sétáját, és kiadta az őrségparancsnokoknak a helyzetnek megfelelő rendelkezéseket. Mielőtt bement volna hálószobájába, fiát és barátait a szokottnál nagyobb bensőséggel átölelte, és ezzel is gyanút keltett, hogy mire készülődik. Bement és lefeküdt, kezébe vette Platónnak a lélekről szóló párbeszédét, majd amikor nagyobb részét végigolvasta, felnézett, és nem látva a feje fölött felakasztott kardot (fia ugyanis elvitte vacsora közben), behívta szolgáját, és megkérdezte, ki vitte el a fegyvert. Ez hallgatott, mire Cato folytatta a könyv olvasását, de kevés idő elteltével, mint akinek a dolog különösebben nem sürgős vagy sietős, csak egyszerűen tudni szeretné, mi történt a karddal, megparancsolta a szolgának, hogy kerítse elő. Újból telt az idő, és amikor a kardot senki nem hozta, befejezte a könyv olvasását, egyenként behívta magához szolgáit, és erélyesebb hangon követelte fegyverét; az egyiknek arcába sújtott, úgyhogy saját kezét is felvérezte, majd méltatlankodva azt kiáltozta hangosan, hogy fia és az egész háza népe fegyvertelenül kiszolgáltatják őt az ellenségnek, míg aztán fia barátaival együtt sírva berohant hozzá, átölelte és zokogva kérlelte. Cato ekkor felállt, szigorú arccal ránézett, és így szólt: „Mikor és hol nyilvánítottak engem tudtom nélkül őrültnek? Hiszen senki nem oktat ki és nem akar lebeszélni arról, amit, úgy látszik, rosszul határoztam el. De hát akkor mi értelme van, hogy megakadályoznak szándékom végrehajtásában és megfosztanak fegyveremtől? Te, te nemes lélek, miért nem kötöd akkor hátra atyád kezét, hogy Caesar itt találjon védtelen helyzetben? Hiszen nem szorulok kardra, ha meg akarom ölni magamat, csak egy kicsit kell visszatartani lélegzetemet vagy fejemet egyszer a falba verni!"

69. Ahogy Cato ezt mondta, a fiatalember és a többiek mind zokogva kimentek. Ekkor a szobában maradt Démétrioszhoz és Apollónidészhez már szelídebb hangon így szólt: „Talán nektek is az a szándékotok, hogy ilyen élemedett korú embert, mint én vagyok, erőszakkal visszatartsatok az életben, és csendben mellettem ülve őrizzetek? Vagy talán azért jöttetek, hogy kifejtsétek előttem, nincs semmi szégyenletes vagy gyalázatos abban, hogy Cato jobb híján az ellenségtől várja a menekvést? Miért nem győztök meg szavaitokkal és változtatjátok meg felfogásomat, hogy elvessem korábbi meggyőződésemet és elhatározásomat, amely végigkísért egész életemen át, hogy Caesar hozzásegítsen a bölcsességhez, és így még hálásabb legyek neki? Magamról eddig még semmit nem határoztam, de ha határoztam, szándékom urának kell lennem a végrehajtásban. Elhatározásomhoz, hogy úgy mondjam,

segítségetekkel szeretnék eljutni, és ehhez azok a tanok segíthetnek hozzá, amelyeket ti, filozófusok vallotok. Távozzatok barátságosan, és mondjátok meg fiamnak, hogy ne erőltesse, amire apját úgysem tudja rávenni."

70. Démétriosz és barátai szó nélkül és sírva távoztak a szobából, majd egy fiúval beküldték hozzá kardját. Cato kezébe vette, kihúzta hüvelyéből és nézegette, majd amikor látta, hogy jó hegyes és pengéje éles, így szólt: „Most már a magam ura vagyok." Ekkor letette a kardot, ismét kezébe vette a könyvet, és, mint mondják, kétszer végigolvasta, majd mély álomba merült. Horkolását a kint levők is hallották. Éjfél körül hívatta két szabadosát, Kleanthészt, az orvost, és Butaszt, akit főként politikai dolgokban szokott igénybe venni. Butaszt leküldte a tengerpartra, hogy nézze meg, mindnyájan elhajóztak-e, és jelentse neki; az orvossal pedig bekötöztette a kezét, amely gyulladásba jött a rabszolgának adott ütéstől. Mindnyájan örültek, mert ezt annak jeléül vették, hogy élni akar. Butasz rövidesen visszatért és jelentette, hogy mindnyájan elvitorláztak Crassus kivételével, akit valami ügy feltartóztatott, de már ő is készül útra kelni, csak nagy és erős szélvihar dúl a tengeren. Mikor ezt hallotta, Cato felsóhajtott, és sajnálkozott azokon, akik tengerre szálltak, majd ismét elküldte Butaszt a tengerpartra, hogy ha valaki visszavetődött a partra, nincs-e szüksége valamire, és jelentse neki.

A madarak már megszólaltak, amikor ismét elaludt egy kis időre. Butasz visszatért és jelentette, hogy a kikötőben teljes csend uralkodik. Erre megparancsolta, hogy csukja be az ajtót, és lefeküdt ágyára, mintha az éj hátralevő részén még aludni akarna. Mikor azonban Butasz kiment, kihúzta a kardot hüvelyéből, és a melle alatt magába döfte, de gyulladásos keze erőtlen volt, és nem halt meg azonnal. Halálos vergődésében leesett az ágyról, és a közelben álló földmérő műszert feldöntötte, ami nagy zajt okozott. A rabszolgák ezt észrevették, és jajgatásban törtek ki, majd fia és barátai bementek a szobába. Látták, hogy vérbe borultan fekszik a földön, belei majd mind kifordultak, de még élt és rájuk nézett; erre mindnyájan szörnyen megrémültek. Bement az orvos, megkísérelte a sértetlenül maradt beleket visszatenni és a sebet bevarrni. Cato erre élénkebb lett, ellökte magától az orvost, kezével feltépte a hasüreget, így sebe még nagyobb lett, és meghalt.

71. Még a házban levők is alig értesültek a szomorú esetről, mikor a háromszázak, majd kis idővel később Utica egész népe összegyülekezett az ajtók előtt, és mindnyájan megmentőjüknek és jótevőjüknek nevezték azt a férfiút, aki egyedül volt szabad és legyőzhetetlen életében. És ezt tették még akkor is, amidőn híre érkezett, hogy Caesar közeledik; sem a félelem, sem a győztesnek való hízelgés, sem az egymás közötti viszálykodás nem halványította el Cato iránt érzett tiszteletüket. A holttestet fényesen felékesítették, pompás halotti kísérettel kivitték a tengerpartra, és ott eltemették; szobra most is ott áll, karddal a kezében. Csak ezután gondoltak az uticaiak a város és saját maguk megmentésére.

72. Mikor Caesar értesült a hozzá érkezőktől, hogy Cato Uticában maradt és nem menekült el, hanem helyette mások menekülését segítette elő, és hogy ő maga, társai és fia félelmet nem ismerve a városban időznek, nem értette tisztán, mi Cato szándéka, de mivel személyének igen nagy fontosságot tulajdonított, hadseregével a lehető leggyorsabban nyomult előre. Mikor értesült haláláról, mondják, hogy csak ennyit mondott: „Ó, Cato, irigylem tőled halálodat, mint ahogyan te is irigyelted, hogy én mentsem meg életedet!" Valóban úgy látszik, hogy ha Cato Caesartól várta volna megmenekülését, nem alázza meg saját dicsőségét olyan mértékben, mint amilyen mértékben növelte volna Caesarét. Nem lehet tudni, hogy ebben az esetben mi történt volna, de a legtisztességesebb dolgot kell feltételeznünk Caesarról.

73. Cato negyvennyolc éves korában halt meg. Fiának nem esett Caesartól semmi bántódása. Mint mondják, könnyelmű és női ügyekben feddhetetlennek nem mondható jellem volt. Kappadokiában Marphadatésznak, a királyi család egyik tagjának vendége volt, akinek nagyon

csinos volt a felesége, és mivel vendégeskedése hosszabb ideig tartott, mint az illendőség megengedte, ilyen gúnyverseket költöttek róla:

Holnap útra kel Cato: harminc nap óta tétováz.

Vagy a másik:

Porcius meg Marphadatész, két barát, de lelkük egy.

Marphadatész feleségének neve ugyanis Pszükhé volt, ami „lelket” jelent.

S a harmadik:

Mily nemes, káprázatos Cato: királyi lelke van!

De rossz hírét eltörölte és elfeledtette halálával, mert Philippinél Caesar és Antonius ellen harcolt a szabadságért, és amikor az arcvonal hátrálni kezdett, nem kívánt sem megfutni, sem elrejtőzni, hanem kihívóan az ellenség elé vetette magát, s úgy esett el, hogy a többieket biztatta. Bátor magatartásával kivívta ellenfeleinek csodálatát is.

Ez még nagyobb mértékben igaz Cato leányáról, aki nem maradt el apja mögött sem jellemszilárdságban, sem bátorságban. Férje Brutus volt, Caesar gyilkosa, részt vett az összeesküvésben, s nemes származásához és erényéhez méltóan vetett véget életének, amint azt már megírtam Brutus életrajzában. Statullius is, aki kijelentette, hogy követi Cato példáját, bár annak idején a filozófusok megakadályozták abban, hogy öngyilkos legyen, később a leghűségesebb és legodaadóbb szolgálatokat tette Brutusnak, majd dicső halált halt Philippinél.

AGISZ - KLEOMENÉSZ - TIBERIUS GRACCHUS - CAIUS GRACCHUS

AGISZ[94]

1. Nem helytelenül és ok nélkül sejtik egyesek, hogy Ixión története a dicsőség után áhítozókra céloz. Arra az Ixiónra, aki Héra helyett felhőt ölelt át, és így születtek a kentaurok. A dicsvágyók az erény bálványképét, a dicsőséget akarják magukhoz ölelni, s nem hoznak létre semmi tisztát, semmi igazit, csak korcs és zűrzavaros dolgokat. Hol ez, hol amaz az indulat ragadja el őket, vágyaikat és szenvedélyeiket követik, és olyanok, mint Szophoklész pásztorai, akik ezt mondják juhaikról:

> *A parancsolók ezek, s mi szolgáik vagyunk,*
> *s hallgassanak bár, meg kell őket hallanunk.*[95]

Valójában ez történik azokkal, akiknek politikáját a tömeg vágyai és indulatai irányítják: szolgákká és cselédekké válnak, hogy népvezéreknek és uralkodóknak nevezzék őket. Mert miként az őrszolgálatra állított hajós is hiába látja meg előbb azt, ami a hajó előtt történik, mint a kapitány, a kapitányra függeszti tekintetét és a kapitány utasításait hajtja végre; hasonlóképpen a tömeg szolgájává alacsonyodnak, akiknek politikáját a dicsőség utáni vágy irányítja, még ha uralkodóknak hívják is őket.

2. A tökéletes és teljes jóságú ember egyáltalában nem szorul rá a dicsőségre, legfeljebb azért, mert ez teszi számára lehetővé, hogy a beléje vetett bizalom révén alkothasson. De annak, aki még fiatal és becsvágyó, meg kell engedni, hogy helyes cselekedetei dicsőségével hivalkodjék és pompázzon, mert a fiatalok velük született és fejlődő erényeit, mint Theophrasztosz mondja, a siker és a dicséret szilárdabbá teszi, később pedig még tovább növeli öntudatukat és büszkeségüket. A túlzás mindenben káros, de ha politikai becsvágyról van szó, nagyon veszélyes is, mert őrületbe és eszeveszettségbe sodorja azokat, akik nagy hatalomra törnek, s nem a jót tartják dicső dolognak, hanem a dicsőt jónak. Ezért mondta Phókión Antipatrosznak, mikor valami becstelen dolgot kért tőle: „Phókión nem lehet egyszerre a barátod és a talpnyalód.” Ugyanazt vagy ehhez hasonlót kell mondani a tömegnek is: „Nem lehet, hogy ugyanaz az ember legyen uralkodótok és szolgátok.” Ilyen esetre alkalmazható, ami a kígyóval történt, amelyről a mese azt mondja, hogy a farka fellázadt a feje ellen, és azt követelte, hogy ő is vezethessen, s ne csak alárendelt testrészként kövesse a fejet; majd amikor elnyerte a vezetést, bajba került, mert értelmetlenül haladt, és összezúzta a fejet, amely a természet ellenére kénytelen volt követni azt a testrészt, amely vak és süket. Azt kell látnunk, hogy így járnak azok is, akik politikájukban minden tekintetben a tömeg kegyét keresik, mert ha egyszer a tömeg kényére-kedvére bízzák magukat, később nem tudnak a maguk urává lenni, sem a zűrzavarnak határt szabni.

Azért tettem ezeket a megjegyzéseket a tömeg kegyétől függő dicsőségről, hogy elmondjam, milyen nagy befolyást gyakorolt ez Tiberius és Caius Gracchus sorsára. A két Gracchus fivért a természet gazdagon megajándékozta tehetséggel, igen jó nevelést kaptak, politikájukban nemes eszmék vezették őket, s nem is annyira a dicsőség utáni mértéktelen vágy okozta vesztüket, mint inkább a dicstelenségtől való félelem; és ennek a félelemnek még csak nemtelen oka sem volt, mert szégyelltek volna úgy bánni a polgárok őszinte jóindulatával, mint valami adóssággal. Szüntelenül arra törekedtek, hogy politikai szolgálataikkal felülmúlják a megtiszteltetéseket, és kedvező intézkedéseik következtében egyre több megtiszteltetést nyertek, s

így kölcsönösen becsvágyat keltettek magukban a nép és a népben maguk iránt; majd anélkül, hogy ennek tudatára ébredtek volna, olyan intézkedésekhez fogtak, amelyeknek tovább folytatása tisztességtelen, abbahagyásuk pedig szégyenletes dolog lett volna. Ezt azonban, Sossius, a később elmondandókból saját magad is megítélheted.

Velük a spártaiak két népszerű vezetőjét, Agisz és Kleomenész királyokat állítom párhuzamba. Ezek is, akárcsak a Gracchusok, azon igyekeztek, hogy a nép hatalmát növeljék, és visszaállítsák a régen feledésbe merült szép és igazságos alkotmányt, de miként a Gracchusok, ők is kihívták maguk ellen a hatalmasok gyűlöletét, akik nem tudtak lemondani megrögzött kapzsiságukról. Nem voltak fivérek, de politikájuk rokoni és testvéri volt. Történetük a következő:

3. Mihelyt az ezüst és arany utáni vágyakozás belopózott a városba, s a kincsek birtoklását nyomon követte a kapzsiság és a fukarság, felhasználásukat és élvezésüket a tobzódás, az elpuhultság és a pazarlás, Spárta elveszítette legtöbb szép tulajdonságát, s meg nem érdemelten alacsony sorsra jutott, egészen Agisz és Leónidasz uralkodásáig. Agisz, Eudamidasz fia, az Eurüpontidák királyi családjából született és hatodízbeli leszármazottja volt Agészilaosznak, aki átkelt Ázsiába és a legnagyobb hatalmú volt a görögök közt. Agészilaosz fia volt Arkhidamosz, akit a messzapuszok Manduriánál öltek meg Itáliában; Arkhidamosz idősebb fia Agisz, a fiatalabb Eudamidasz volt, és mikor Agiszt Megalopolisznál Antipatrosz megölte, és nem maradt fiúgyermeke, Eudamidasz került a trónra, akinek utódja Arkhidamosz, Arkhidamoszé pedig egy másik Eudamidasz volt, majd őt követte a trónon az az Agisz, akinek életrajzát most írom. Leónidasz, Kleónümosz fia, a másik királyi család, az Agiadák sarja volt, nyolcadik leszármazottja Pauszaniasznak, aki a plataiai csatában legyőzte Mardonioszt. Pauszaniasz fia Pleisztónax volt, s az ő fiát is Pauszaniasznak hívták; midőn ez száműzöttként Spártából Tegeába menekült, idősebb fia, Agészipolisz került a trónra, majd amikor ez fiúutód nélkül halt meg, testvéröccse, Kleombrotosz. Kleombrotosznak két fia volt, egy másik Agészipolisz és Kleomenész. Agészipolisz nem sokáig uralkodott, és nem maradtak fiúutódai; Kleomenész Agészipolisz után került trónra, idősebb fia még az ő életében meghalt, így fiatalabb fiát, Kleónümoszt hagyta hátra, de nem ő lett a király, hanem Areusz, Kleomenész unokája és Akrotatosz fia. Areusz Korinthoszban elesett, és fia, Akrotatosz követte a trónon; ez a megalopoliszi csatában vereséget szenvedett Arisztodémosz zsarnoktól és elesett, de feleségét terhesen hagyta hátra. Az asszony fiúgyermeknek adott életet, a fiúnak Leónidaszt, Kleónümosz fiát tették meg gyámjává, de a gyermek meghalt, mielőtt elérte a nagykorúságot, és így a királyság Leónidaszra szállt, akit azonban a nép semmiképpen sem kedvelt. Mert bár az ország hanyatlásával romlásnak indultak a közviszonyok, Leónidaszban túlságosan is szembeszökő volt az eltérés az ősi hagyományoktól, mivel hosszú ideig szatrapák udvarában élt, szolgai híve volt Szeleukosznak, s az ottani fényűzéssel és kevélységgel akarta felcserélni a görög viszonyokat és alkotmányos államrendet.

4. Agisz vele született tehetségével és nemes lelkületével messze felülmúlta nemcsak Leónidaszt, hanem csaknem minden királyt a nagy Agészilaosz után. Ezért, bár még nem érte el huszadik életévét sem, és két nő, anyja, Agészisztrata és nagyanyja, Arkhidamia pompájában és fényűzésében nevelkedett (ők voltak a leggazdagabbak a lakedaimóniak között), ellenállt a gyönyöröknek, és megtagadott magától minden külső pompát, amely pedig illett volna fiatalos szépségéhez; elkerült minden fényűzést, büszkén iselte az ócska spártai köpenyt. A közös étkezéseken, fürdőkben és egész életmódjában a régi spártai szokásokat követte. Kijelentette, hogy neki csak akkor van szüksége a királyi méltóságra, ha annak segítségével visszaállíthatja az ősi törvényeket és fegyelmet.

5. A lakedaimóniak közviszonyainak beteges megromlása nagyjában akkor kezdődött, amikor Athént megfosztották vezető szerepétől, s megtöltötték magukat arannyal és ezüsttel. Mindaddig, amíg a birtokköröklésben fenntartották a családoknak Lükurgosz által megállapított számát, és az apa fiára hagyta vagyonát, ennek a rendnek a fenntartása és az egyenlőség megóvta az államot minden más hiba ellenére is. De később egy nagy befolyású, önkényeskedő és erőszakos ember lett ephorosz,[96] név szerint Epitadeusz, aki összeveszett fiával, és ezért olyan törvényt fogadtatott el, hogy házát és földbirtokát mindenki szabadon annak adhatja éltében és arra hagyhatja, akire akarja. Epitadeusz személyes bosszúja kitöltéseképpen javasolta ezt a törvényt, de a többiek kapzsiságból fogadták el, és amikor megszavazták, társadalmi rendszerük legkitűnőbb intézkedését semmisítették meg. A hatalmasok nyomban vagyonszerzéshez láttak, és a jogos örökösöket kíméletlenül kiforgatták vagyonukból; a vagyon így gyorsan kevés ember kezére került, és a városban mind nagyobb lett a szegénység, amely a nemes dolgokkal való foglalkozás helyett szabad emberhez méltatlan foglalkozást és a vagyonosok elleni gyűlöletet és rosszindulatot hozott. Így aztán nem maradt hétszáznál több spártai, és ezek közül is legfeljebb száznak volt öröklött vagyona; a tömeg elszegényedetten és jogaitól megfosztottan tétlenkedett a városban, semmi kedve, akarata nem volt, hogy megvédje az államot a külső ellenség ellen, és közben állandóan várta az alkalmat, hogy jelenlegi helyzetét megváltoztassa és felforgassa.

6. Agisz tehát helyesnek tartotta - mint ahogy helyes is volt -, hogy egyenlővé és teljes létszámúvá tegye a város polgárságát, és igyekezett erről az emberek véleményét megtudni. A fiatalok gyorsabban hallgattak rá, mint remélte, és az erény érdekében készek voltak kivetkőzni régi életükből, mint valami elnyűtt ruhából, hogy felcseréljék a szabadsággal. De az idősebbek, mivel őket a romlás jobban áthatotta, már Lükurgosz puszta nevétől is féltek és rettegtek, mint a szökött rabszolgák, akiket vissza akarnak hurcolni urukhoz. Szemére lobbantották Agisznak, hogy siránkozik a dolgok jelenlegi állapotán, és Spárta régi dicsősége után vágyakozik. De Libüsz fia, Lüszandrosz, Ekphanész fia, Mandrokleidasz, sőt Agészilaosz is helyeselték, és készek voltak támogatni Agisz nemes szándékát. Lüszandrosz nagy tekintélynek örvendett polgártársai körében; Mandrokleidasz volt a legügyesebb a görögök közt, ha valamit el kellett intézni, s bölcsessége, fortélyossága merészséggel párosult. Agészilaosz, a király nagybátyja nagy hatású szónok, de egyébként elpuhult és pénzsóvár ember volt; őt nyilvánvalóan fia, Hippomedón sarkallta és biztatta, aki több hadjáraton kitüntette magát, és a fiatalok körében nagyon népszerű volt. Az igazi ok azonban, amely Agészilaoszt közreműködésre ösztönözte, sok adóssága volt; remélte, hogy ettől megszabadul, ha megváltoztatja az alkotmányt. Mihelyt Agisz megnyerte magának Agészilaoszt, azonnal hozzáfogott, hogy általa megnyerje anyját, aki Agészilaosz nővére volt, s lekötelezettjei, barátai és adósai révén nagy befolyásra tett szert a városban, s maga is jelentős mértékben részt vett a közügyekben.

7. Amikor Agészisztrata először hallott a dologról, megdöbbent, és le akarta beszélni fiát tervéről, mert nem tartotta sem lehetségesnek, sem hasznosnak. Agészilaosz azonban kifejtette előtte, hogy a terv jól keresztülvihető, és végrehajtása a köz érdekét fogja szolgálni; majd maga a király is kérte anyját, áldozza fel vagyonát az ő hírneve és becsvágya érdekében. Vagyon tekintetében ő nem mérkőzhet a többi királlyal (hiszen a szatrapák cselédei, meg Ptolemaiosz és Szeleukosz főembereinek szolgái nagyobb vagyonok birtokában vannak, mint Spárta királyai együttesen); de józanságával és egyszerűségével és fenségével azok fényűzése fölé tud emelkedni. Ha visszaadhatná a spártaiaknak a régi egyenlőséget és közösségi életformát, valóban nagy királyi nevet és dicsőséget szerez magának. Erre a nők az ifjú becsvágyától elragadtatva annyira megmásították nézeteiket, és annyira fellelkesültek a jó ügy iránt, hogy ők maguk sürgették és unszolták Agiszt; felszólították barátait is, hogy legyenek segítségére, majd beszéltek a többi nővel is, mivel tudták, hogy a spártaiak mindig hallgattak a nőkre, és

nagyobb szabadságot adtak nekik a közügyekben való részvételre, mint maguknak, hogy beleavatkozzanak a háztartás dolgaiba.

Spártában abban az időben a vagyon legnagyobb része a nők kezében volt, s ez keservessé és nehézzé tette Agisz munkáját. A nők mind szembefordultak vele, mert azt látták, hogy vagyonuk elvesztésével nemcsak a fényűzésről kellene lemondaniuk, amelyet a nemesebb dolgok nem ismerése miatt boldogságnak tartottak, hanem elveszítenék azt a megbecsülést és hatalmat is, amelyet vagyonuknak köszönhettek. Így aztán Leónidaszhoz fordultak, és arra biztatták, hogy mivel ő az idősebb, forduljon szembe Agisszal, és akadályozza meg terve keresztülvitelét. Leónidasz szeretett volna a gazdagok segítségére lenni, de félt a néptől, amely a változást óhajtotta; így aztán nyíltan nem tett semmit Agisz ellen, csak alattomban igyekezett terveit meghiúsítani és elrontani. Megrágalmazta az állam vezető tisztviselőinél azzal, hogy Agisz a gazdagok vagyonát a zsarnokság béreként kínálja a szegényeknek, s a földosztással és adósságelengedéssel magának vásárol testőröket és nem Spártának polgárokat.

8. Agisznak sikerült keresztülvinnie, hogy Lüszandroszt ephorosszá válasszák, és vele azonnal törvényjavaslatot terjesztett a geruszia elé, amelynek lényeges rendelkezései szerint elengedik az adósok tartozásait, és felosztják a földet a pellénéi vízmosás, a Taügetosz, Malea és Szellaszia között negyvenötezer, s ami ezeken kívül esett, tizenötezer telekre. Az utóbbit a fegyverképes perioikoszok, az előbbit pedig a spártaiak között kell felosztani; a spártaiak létszámát fel kell tölteni a perioikoszokból és olyan idegenekből, akik szabad emberekként nevelkedtek, megnyerő a külsejük és java férfikorban vannak. Ezeket tizenöt, egyenként négyszázas és kétszázas létszámú közös étkezési csoportba kell beosztani, és olyan életmódot kell folytatniuk, ahogyan őseik éltek.

9. Mikor a törvényjavaslatot előterjesztették, a geruszia tagjainak véleménye megoszlott. Lüszandrosz összehívta a népgyűlést, és megvitatta a dolgot a polgárokkal, azonkívül Mandrokleidasz és Agészilaosz is kérte őket, ne engedjék, hogy néhány ember oktalan ellenzése lábbal tiporja Sparta méltóságát, hanem emlékezzenek vissza a korábbi jóslatokra, amelyek arra szólítottak fel, hogy őrizkedjenek a kincsvágytól, mivel az romlásba dönti a várost, de különösen gondoljanak a Pasziphaétól nemrégiben kapott jóslatokra.

Pasziphaénak Thalamaiban volt nagy tiszteletben tartott szentélye és jóshelye. Némelyek szerint Pasziphaé Atlasz egyik leánya volt és Zeusztól szülte Ammónt; mások azt állítják, hogy Kasszandrával, Priamosz leányával azonos, aki Thalamaiban halt meg, és a Pasziphaé nevet onnan kapta, hogy jóslatait mindenkinek kinyilatkoztatta. Phülarkhosz viszont azt mondja, hogy Amüklasz leánya volt és Daphnénak hívják, mert menekülni akarva Apollón ölelése elől, babérfává változott, s az isten ekkor áldotta meg jóstehetséggel. Mindenesetre azt mondják, hogy ettől az istennőtől származó jóslatok rendelték el a spártaiaknak, hogy térjenek vissza ahhoz a teljes egyenlőséghez, amelyet eredetileg Lükurgosz törvényei rendeltek el számukra. Végül előállt Agisz király, és rövid beszédében kijelentette, hogy jelentős támogatásban kívánja részesíteni az újonnan létesítendő alkotmányt; először is felajánlja földbirtokait, szántóföldeket és legelőket, azonkívül hatszáz talentum készpénzvagyonát, ugyanezt teszik barátai, anyja, nagyanyja és rokonai is, akik a leggazdagabbak Spártában.

10. A nép elámult az ifjú nemeslelkűségén, és nem tudott hova lenni örömében, hogy csaknem kétszáz év eltelte után ismét Spártához méltó királyuk van; Leónidasz erre még szívósabb ellenállásba kezdett. Arra gondolt ugyanis, hogy hiába kényszerül ugyanígy cselekedni, a polgárok nem fognak ugyanolyan hálával viseltetni iránta, sőt ha mindnyájan lemondanak is vagyonukról, egyedül a kezdeményezőt részesítik megtiszteltetésben; megkérdezte tehát Agisztól, gondolja-e, hogy Lükurgosz igazságos és buzgó ember volt, és amikor Agisz igennel válaszolt, Leónidasz így szólt: „Mikor engedte el Lükurgosz az adósságokat vagy adott

polgárjogot idegeneknek? Hiszen Lükurgosz azt vallotta, hogy az állam élete nem lehet egészséges, ha nem űzik el az idegeneket."

Agisz erre azt felelte, hogy nem csodálkozik rajta, ha Leónidasz, aki idegenben nevelkedett és szatrapák leányaival kötött házasságokból születtek gyermekei, nem tudja, hogy Lükurgosz a pénzzel együtt mind az adósságot, mind a kölcsönt száműzte az államból, és a városokban letelepedett idegenek közül csak azokkal éreztette nemtetszését, akik nem tudtak alkalmazkodni a fennálló intézményekhez és szokásokhoz; ezeket sem azért űzte el, mert személy szerint ellenséges érzülettel volt irántuk, hanem életmódjuktól és erkölcseiktől félt, nehogy a fényűzés, az elpuhultság és a kapzsiság utáni vágyat felkeltsék a polgárokban; végre is Terpandrosz, Thalész és Pherekúdész is idegenek voltak, mégis kivételesen nagy tiszteletben részesültek Spártában, mivel dalaikban és bölcseletükben mindig Lükurgoszéval azonos elveket vallottak. „Te magasztalod Ekprepészt[97] - mondotta -, aki ephoroszi méltóságában Phrünisznek, a zeneművésznek lantjáról kilenc húrból kettőt elvágott szekercéjével, és azokat is, akik újból ugyanezt tették Timotheosszal, de minket szidalmazol, mert a fényűzést, a költekezést és a hiú dicsekvést kiűzzük Spártából; mintha az említettek nem attól tartottak volna, hogy a zenében levő túlzás átterjed a városra is, meglazulnak, elfajulnak az erkölcsök és a szokások, és megbomlik az összhang."

11. A köznép Agiszt támogatta, a gazdagok meg Leónidaszt kérték, hogy ne hagyja cserben őket, majd a geruszia tagjait, akik döntöttek a törvényjavaslat sorsa felől, kérték és sürgették, és sikerült elérniök, hogy Agisz törvényjavaslatát egy szavazat többséggel elvetették. Lüszandrosz azonban ekkor még hivatalában volt, és perbe fogta Leónidaszt annak az ősrégi törvénynek az alapján, amely tiltotta, hogy Héraklész bármely leszármazottja idegen nőtől nemzzen gyermekeket, és halálbüntetéssel sújtott bárkit, aki Spártát elhagyta, hogy idegenek között telepedjék le. Lüszandrosz másokat bízott meg a Leónidasz elleni vádak előterjesztésével, ő maga pedig hivataltársaival az égi jel megfigyeléséhez fogott.

Ez a következőképpen történik: Az ephoroszok minden kilencedik évben kiválasztanak egy derült, holdfénytelen éjszakát, leülnek és csendesen szemlélik az eget. Ha az ég egy bizonyos sarkából a másikba hullócsillag zuhan, bíróság elé állítják a királyokat, mint akik vétkeztek az istenek ellen, és felfüggesztik őket méltóságukban, hacsak Delphoiből vagy Olümpiából jóslat nem érkezik, amely a perbe fogott királyokat pártfogásba veszi.

Lüszandrosz kijelentette, hogy ez az égi jelenség megmutatkozott; perbe fogta Leónidaszt, és tanúkkal bizonyította, hogy a király egy ázsiai nővel, akit Szeleukosz egyik főtisztje adott hozzá feleségül, két gyermeket nemzett; majd ez az asszony elidegenedett tőle, sőt meggyűlölte, ezért szándéka ellenére kénytelen volt hazatérni és más örökös híján elfoglalta a királyi trónt. A perrel egyidejűleg Lüszandrosz rábeszélte Kleombrotoszt, Leónidasz vejét, aki szintén tagja volt a királyi családnak, hogy igényelje magának a királyi méltóságot. Leónidasz félelmében a Khalkioikoszban keresett menedéket, és oltalomkeresőként ide követte leánya is, aki elhagyta férjét, Kleombrotoszt. Leónidaszt ekkor megidézték a bíróság elé, és mivel nem jelent meg, megfosztották királyi méltóságától, és a hatalmat Kleombrotoszra ruházták.

12. Közben Lüszandrosz letette hivatalát, mert hivatali ideje letelt. A hivatalba lépő ephoroszok felbiztatták Leónidaszt, hogy hagyja el menedékhelyét, Lüszandrosz és Mandrokleidasz ellen pedig pert indítottak, mert a törvények megsértésével javasolták az adósságok elengedését és a földosztást. Ezek ketten veszélybe kerülve rávették a királyokat, hogy tartsanak össze és ne törődjenek az ephoroszok határozataival, mert azok főként a királyok közötti ellentéteknek köszönhetik erejüket, tekintve, hogy szavazatukkal a jobb tanácsot adó felet támogatják, amikor a másik szembeszáll a közérdekkel; ha azonban mindketten ugyanazt akarják, hatalmuk megbonthatatlan, és csak a törvények ellenére lehet ellenük szegülni. Ha

viszálykodnak, az ephoroszok kiváltsága az, hogy döntőbírákként járjanak el, de semmibe nem avatkozhatnak bele, amikor a királyok egymással egyetértenek. Erre az érvelésre mindketten hajlottak, megjelentek az agorán, és az ephoroszokat megfosztották tisztségüktől; helyettük másokat választottak, akik közül az egyik Agészilaosz volt. Ezután nagyobb csapat fiatalembert felfegyvereztek, kiszabadították a foglyokat, megfélemlítették ellenfeleiket, hogy majd sokukat megölik. Nem történt azonban senkinek semmi baja, sőt amikor Agisz megtudta, hogy Leónidasz elindult Tegeába, és Agészilaosz lesbe állítva embereit az úton, meg akarja gyilkoltatni, más meghitt embereit küldte el, hogy vegyék körül Leónidaszt, és kísérjék biztonságban Tegeába.

13. Így a királyok ügye jól állt, senki nem szállt velük szembe, és nem gördített akadályokat útjukba. De ekkor egyetlen ember, Agészilaosz mindent felborított és tönkretett, s beteges kapzsiságával lehetetlenné tette, hogy megvalósuljon a legszebb és valóban spártai szellemre valló terv. Mivel különösképpen nagy és szép földbirtoka volt, de igen sok adóssága, amelyet nem tudott megfizetni, másrészt földbirtokát sem akarta elveszíteni, rábeszélte Agiszt, hogy ha mindkét intézkedést egy időben hajtják végre, ennek nagy felfordulás lesz a következménye a városban; ha azonban előbb a földbirtokosok kedvét keresik az adósságok elengedésével, utólag jó szívvel és csendben elfogadják majd a földosztást is. Lüszandrosz is ugyanezen a véleményen volt, mert Agészilaosz rászedte; így aztán összegyűjtötték az agorán az adósságleveleket, amelyeket *klariá*-nak neveztek, és egy halomba rakva elégették őket. Amikor a lángok magasra csaptak, a gazdagok és a pénzkölcsönzők szomorú szívvel távoztak, Agészilaosz pedig gúnyosan azt mondta, hogy soha nem látott ennél fényesebb lángot és tisztább tüzet.

A köznép nyomban ezután követelte a földosztást is. A királyok ezt el is rendelték; Agészilaosz azonban szüntelenül halogatta az ügyet, hol erre, hol arra az ürügyre hivatkozott, és ezzel elhúzta az időt mindaddig, amíg Agisznak hadba nem kellett szállnia, mert az akhaiaiak mint szövetségesek segítséget kértek a lakedaimóniaktól. Híre járt ugyanis, hogy az aitóliaiak Megarán keresztül betörnek a Peloponnészoszra, és ennek megakadályozására Aratosz, az akhaiai vezér hadsereget gyűjtött össze, és írt az ephoroszoknak.

14. Az ephoroszok azonnal kiküldték Agiszt, akit becsvágya és katonáinak lelkes magatartása egyaránt magával ragadott. Ezek legnagyobbrészt fiatalok és szegények voltak, és most, hogy adósságaiktól mentesültek és megszabadultak, s azt remélték, hogy a hadjáratról hazatérve földosztásban részesülnek, bámulatosan ragaszkodtak Agiszhoz. Valósággal látványosságszámba ment a városokban, ahogyan keresztülvonultak a Peloponnészoszon a legkisebb kárt sem okozva, szelíden, szinte minden zaj nélkül, úgyhogy a görögök csodálkozva arról beszéltek egymás között, hogy milyen lehetett a lakón hadsereg fegyelme, midőn Agészilaosz meg a híres Lüszandrosz és a régmúlt idők Leónidasza volt a vezérük, ha most egy ifjú iránt, aki majdnem a legfiatalabb mindnyájuk között, katonái ilyen tisztelettel és félelemmel viseltetnek. És valóban, ez az ifjú, tekintettel egyszerűségére, fáradhatatlanságára és arra is, hogy nem viselt fényesebb öltözetet és csillogóbb fegyverzetet, mint bármelyik katonája, megnyerte az egyszerű nép bámulatát és szeretetét, már csak azért is, mert a gazdagoknak nem tetszettek újításai, és attól féltek, hogy forradalmat idéz elő, és példaadása magával ragadja a többi népet is.

15. Mikor Agisz Korinthosz közelében csatlakozott Aratoszhoz, aki még mindig fontolgatta, vajon nyílt ütközetbe ereszkedjék-e az ellenséggel, Agisz nagy lelkesedést és merészséget tanúsított, amely nem volt sem esztelen, sem elhamarkodott. Kijelentette ugyanis, hogy véleménye szerint döntő csatát kell vívni, és nem szabad a háborút beengedni a Peloponnészosz kapuin, de a maga részéről azt teszi, amit Aratosz helyesnek tart, mert ő az idősebb és az akhaiaiak vezére; hiszen nem azért jött, hogy rendelkezzék vagy a hadat vezesse, hanem hogy szövetségesként harcoljon és segítséget nyújtson.

A szinópéi Batón azt állítja, hogy Agisz nem akarta a csatát, Aratosz pedig eredetileg szeretett volna harcolni. Agisznak valószínűleg nem volt tudomása arról, amit mindennek az igazolására maga Aratosz írt, hogy mivel a földművesek már csaknem minden terményt betakarítottak, ő jobbnak vélte, ha hagyják az ellenséget továbbmenni, ahelyett, hogy mindent kockára tegyenek egyetlen ütközetben.

Mikor tehát Aratosz elhatározta, hogy nem ütközik meg, és a szövetségeseket dicsérettel elbocsátotta, Agisz, akit mindenki csodálattal vett körül, csapatait visszavezette Spártába, ahol nagy zűrzavar és változás fogadta.

16. Agészilaosz mint ephorosz, megszabadulván mindentől, ami addig megnyomorította, semmi jogtalanságtól nem riadt vissza, ha ezzel pénzre tehetett szert; így megtoldotta egy tizenharmadik hónappal az esztendőt, anélkül, hogy ennek megállapított idejét megvárta volna, és törvénytelenül erre a hónapra is adót vetett ki. Mivel pedig félt azoktól, akiknek ezzel sérelmet okozott, és mindenki meggyűlölte, fegyveres testőröket tartott, és azokkal őriztette magát hivatalába menet. A királyok közül az egyiket lenézte, Agisz királyi hatalmára pedig szemmel láthatólag inkább csak rokoni kapcsolatuk miatt volt némi tekintettel. Elterjesztette azt a hírt, hogy a következő évre is szándékában áll ephoroszi hivatalát megtartani.

Ellenfelei éppen ezért kockázatok vállalása árán is sietve szövetkeztek, és nyíltan hazahozták Leónidaszt Tegeából, hogy szerezze vissza a királyi hatalmat; ezt a köznép is szívesen látta, mert haragudott, hogy becsapták, és a földosztás elmaradt. Agészilaosz fia, Hippomedón, akit mindenki kedvelt, mert derék és jóravaló ember volt, könyörgött a népnek, majd kiszöktette apját a városból és megmentette; a királyok közül Agisz a Khalkioikoszba menekült, Kleombrotosz pedig Poszeidón szentélyébe ment, és ott talált menedéket. Leónidasz nyilvánvalóan főként reá haragudott, Agisszal nem törődött, és egy fegyveres csapat élén Kleombrotoszért indult, akit haragosan szidalmazott, hogy veje létére ellene fordult, megfosztotta trónjától, s elűzte hazájából.

17. Kleombrotosz erre semmit nem tudott mondani, csak ült zavartan és szótlanul; Khilónisz, Leónidasz leánya azonban (aki korábban apjával is megosztotta az őt ért igaztalan sérelmeket, és amikor Kleombrotosz a királyi hatalmat magához ragadta, otthagyta férjét, hogy balsorsában apja gondját viselje, és vállalta vele az oltalomkeresők sorsát, mint száműzött gyászruhát hordott, és nem szűnt meg haragja Kleombrotosz ellen) most a sorssal együtt újra megváltozott: mindenki látta, amint oltalomkeresőként ült férje mellett, karjával átölelte, és két oldalán egy-egy kisgyermeke kapaszkodott belé. Elcsodálkozott mindenki ezen a látványon, könnyekre fakadtak az asszony hűségén és odaadó ragaszkodásán, midőn megfogta gyászban elhanyagolt köntösét és hajfürtjeit, s így szólt: „Ezt a gyászos öltözetet és külsőt nem Kleombrotoszért öltöttem magamra, apám; én a te balsorsod és száműzetésed óta öltöttem emlékeztetőül gyászt és fogadtam állandó kísérőmül. Vajon most, hogy ismét király vagy Spártában, és legyőzted ellenségeidet, ilyen szomorú sorsban kell-e folytatnom életemet? Vagy talán fényes királyi ruhát öltsek, midőn te megölöd férjemet, kinek szűz menyasszonya voltam? A férjem, ha nem engesztel ki téged, s gyermekeinek és feleségének könnyei sem indítanak meg, súlyosabb büntetést fog elszenvedni gonosz szándékaiért, mint akarnád, mert azt kell látnia, hogy én, akit annyira szeret, megelőzöm a halálban. Mert hogyan merjek más asszonyok szeme közé nézni, ha egyszer könyörgésem nem talált meghallgatásra sem apámnál, sem férjemnél? Leányodnak, aki tisztes feleség, szerencsétlenül és megvetésben kelljen élnie az emberek között? Ha férjemnek volt is elfogadható kifogása tettére, ettől megfosztottam, amikor követtelek a száműzetésbe és kárhoztattam terveit; de te könnyen védhetővé teszed vétkét azáltal, hogy a királyság birtoklását olyan nagynak és minden küzdelemre

méltónak tünteted fel, hogy annak megtartásáért igazságos cselekedetnek tartod vejed megölését és gyermeked semmibevételét."

18. Khilónisz miután így könyörgött apjához, arcát Kleombrotosz arcához érintette, és fájdalomtól elgyötört, megkínzott tekintetét végighordozta a jelenlevőkön. Ezután Leónidasz tanácskozott barátaival, majd felszólította Kleombrotoszt, hagyja el a szentélyt, és menjen száműzetésbe, de leányát kérte, maradjon vele, és ne hagyja el, hiszen annyira szereti, hogy kedvéért meghagyta férje életét. De Khilóniszt erre nem tudta rábeszélni; amikor férje felkelt, kezébe adta egyik gyermekét, a másikat pedig saját maga vette karjába, letérdelt az isten oltára előtt, s férjével együtt kiment a szentélyből. Úgyhogy ha Kleombrotoszt nem rontotta volna meg a hiú dicsőségvágy, ilyen feleséggel nagyobb szerencsének tartotta volna a száműzetést a királyságnál.

Leónidasz, miután Kleombrotoszt eltávolította, a hivatalukban levő ephoroszokat tisztségüktől megfosztotta, és másokat nevezett ki helyettük, azonnal Agisz életére tört. Eleinte arra próbálta rávenni, hogy hagyja el menedékhelyét, és uralkodjék vele együtt; a város polgárai már megbocsátottak neki, mivel mint afféle becsvágyó fiatalember, egyike volt azoknak, akik Agészilaosz hálójába kerültek. Agisz azonban gyanakodott Leónidaszra, és nem hagyta el menedékét; Leónidasz tehát felhagyott vele, hogy félrevezesse és lépre csalja. Ampharész, Damokharész és Arkeszilaosz azonban többször felkereste és beszélgettek vele, sőt egy alkalommal közrefogták és levitték a templomból fürdeni, majd, miután megfürdött, visszakísérték a templomba. Ezek mind bizalmas hívei voltak, de Ampharész nem sokkal korábban értékes ruhaféléket és serlegeket kölcsönzött Agészisztratától, s most a király és a nők életére tört, hogy megfossza őket értékeiktől. Mondják, hogy leginkább ő hajlott Leónidasz szavára, és ő ingerelte fel ellene az ephoroszokat, akik között ő volt az egyik.

19. Agisz egyébként minden idejét a templomban töltötte, és csak időnként ment el fürdeni; elhatározták tehát, hogy akkor fogják el, amikor elhagyja a templomot. Megvárták, míg megfürdik, szembementek vele és barátságosan köszöntötték, melléje csatlakoztak, beszélgettek és tréfálkoztak vele mint fiatalkori jó barátjukkal mindaddig, míg oda nem értek, ahol egy mellékutca a börtönhöz vezetett. Mikor ehhez az utcasarokhoz értek, Ampharész hivatalos minőségében vállára tette kezét, és így szólt: „Az ephoroszok elé vezetlek, Agisz, hogy felelj politikai működésedért." Majd Damokharész, aki hatalmas termetű, nagy erejű férfi volt, köpenyét Agisz nyaka köré csavarta és húzta magával, a többiek pedig, akik csak erre vártak, hátulról lökdösni kezdték, és mivel az elhagyatott utcán senki nem sietett segítségére, betuszkolták a börtönbe. Leónidasz azonnal ott termett egy nagyobb zsoldoscsapattal, és kívülről körülvétette a börtönépületet. Ekkor az ephoroszok bementek Agiszhoz, majd a geruszia tagjaiért küldtek, akik egyetértettek velük; bírósági tárgyalást tartottak, és felszólították, hogy adja elő védelmét tetteiért. A fiatal király nevetéssel fogadta alakoskodásukat, de Ampharész rászólt, hogy inkább sírásra volna oka; most majd elveszi büntetését vakmerőségéért. Ekkor azonban egy másik ephorosz, aki kezére akart járni Agisznak, hogy lehetővé tegyen számára valami kibúvót, azt kérdezte tőle, nem kényszer alatt cselekedett-e Lüszandrosz és Agészilaosz befolyására. Agisz azt felelte, hogy senki nem kényszerítette, ő Lükurgoszt akarta követni, és az iránta érzett lelkesedésből akarta helyreállítani a régi alkotmányt. Erre ugyanez az ephorosz megkérdezte, megbánta-e, amit tett. A fiatal király kijelentette, hogy mivel ő a legszebb terveket akarta megvalósítani, nincs mit megbánnia, még ha a legszigorúbb büntetéssel sújtják is. Így aztán kimondták rá a halálos ítéletet, és a hivatalszolgáknak megparancsolták, hogy vezessék a Dekhaszba. Ez az a helyiség a börtönben, ahol a halálraítélteket meg szokták fojtani. Mikor Damokharész látta, hogy a szolgák nem merik Agiszt megfogni, s az ott álló zsoldosok is elfordítják fejüket, és vonakodnak ezt megtenni (mivel ellenkezett a törvényekkel, hogy valaki kezét a király személyére vesse), megfenyegette és szidalmazta

őket, és maga hurcolta el Agiszt a kivégzőhelyiségbe. Ekkorra a nép már értesült a király elfogatásáról, és haragosan összegyűlt a börtön ajtaja előtt; sok fáklya égett, ott volt Agisz anyja és nagyanyja is, s kiáltozva követelték, hogy a spártaiak királyát a polgárok előtt hallgassák ki, és úgy ítélkezzenek felette. Ezzel azonban csak siettették kivégzését: ugyanis attól tartottak, hogyha még nagyobb tömeg gyűl össze, az éjszaka folyamán kiszabadítja a királyt a börtönből.

20. Agisz, amikor odament az akasztófához, megpillantott egy szolgát, amint az iránta érzett rokonszenvből könnyezett. „Ne sirasson engem, jóember, hiszen a törvény és az igazság ellenére kell meghalnom, ezért nagyobb leszek elpusztítóimnál." Ezekkel a szavakkal önként tette nyakát a hurokba. Mikor Ampharész a börtön ajtajához ment, Agészisztrata odaborult a lába elé, és a köztük levő barátságra és jó viszonyra hivatkozott, mire Ampharész felemelte és biztosította róla, hogy Agisznak nem lesz semmi bántódása, majd felszólította, hogyha akarja, menjen be fiához. Agészisztrata kérte, hogy anyja is bemehessen vele, s Ampharész azt mondta, hogy ennek semmi akadálya. Ezzel mindkét nőt beengedte, és bezáratta az ajtót mögöttük; először Arkhidamiát adta át a hóhéroknak, aki már nagyon idős volt és a legnagyobb tiszteletben öregedett meg asszonytársai között. Mikor a kivégzést végrehajtották, Ampharész szólt Agészisztratának, hogy lépjen be a kivégzőhelyiségbe, Agészisztrata belépett, és amikor meglátta fia holttestét a földön és anyját, aki holtan még mindig a kötélen függött, segített a bakóknak levenni holttestét a kötélről, szép rendben odafektette Agisz mellé és letakarta, majd ráborult fia holttestére, csókjaival borította arcát, és így szólt: „Ó, fiam, a te nagy gyengédséged, szelídséged és nemeslelkűséged okozta velünk együtt vesztedet." Ekkor Ampharész, aki mindezt az ajtóból nézte és hallotta Agészisztrata szavait, odament hozzá, és haragosan rákiáltott: „Ha úgy gondolkodol, mint fiad, az ő sorsát szenvedd el te is." Agészisztrata felkelt, nyakát önként tette a hurokba, és így szólt: „Csak aztán ez hasznára váljék Spártának."

21. Mikor a szörnyű tett híre elterjedt a városban, és a három holttestet kihozták a börtönből, a félelem nem volt olyan nagy, hogy a polgárok nyíltan kifejezésre ne juttassák fájdalmukat a történtek miatt, és gyűlöletüket Leónidasz és Ampharész ellen. Mindenki azt gondolta, hogy szörnyűbb és szentségtörőbb tettet még soha nem hajtottak végre Spártában, mióta dórok laknak a Peloponnészoszon. Hiszen a lakedaimóniak királyára még az ellenség sem igen merészkedett kezet emelni, ha csata közben szembekerült vele, inkább kitért előle méltósága iránt érzett félelemből és tiszteletből. Ezért, bár a lakedaimóniak sokszor harcoltak görögök ellen, Philipposz ideje előtt csak az egyetlen Kleombrotosz esett el Leuktránál dárdától halálra sebezve. A messzéneiek azt állították, hogy Theopomposz is Arisztomenész kezétől esett el, de a lakedaimóniak ezt tagadják, szerintük csak megsebesült. Ez mindenesetre vitás kérdés, de a valóságos tény az, hogy Agisz volt az első király, akit az ephoroszok végeztettek ki, amidőn olyan szép és Spártára olyan méltó terv végrehajtására vállalkozott, és még olyan korban volt, amikor az embereknek tévedéseikért meg szoktak bocsátani. Barátai majdnem több joggal vádolhatták, mint ellenségei, hiszen olyan szelíd és emberséges volt, hogy megkímélte Leónidasz életét és megbízott más ellenségeiben is.

KLEOMENÉSZ[98]

1. Agisz halála után öccse, Arkhidamosz azonnal elmenekült, Leónidasznak így már nem jutott ideje rá, hogy elfogassa; feleségét azonban, akinek újszülött gyermeke volt, elhurcoltatta otthonából, és arra kényszerítette, hogy menjen feleségül fiához, Kleomenészhez. Kleomenész akkor még túl fiatal volt ahhoz, hogy megházasodjék, de Leónidasz hallani sem akart róla, hogy az asszony máshoz menjen feleségül; Agiatisz ugyanis, Gülipposz leánya, nagy vagyont

örökölt, és virágzó szépsége, kiváló jelleme felülmúlta a többi görög nőét. Mint mondják, Agiatisz égre-földre kérte, hogy ne kényszerítsék házasságra, de mikor aztán feleségül ment Kleomenészhez, hiába gyűlölte Leónidaszt, jó és hűséges hitvese lett az ifjúnak, férje meg egybekelésüktől kezdve szenvedélyesen szerette és bizonyos részvéttel fogadta, hogy felesége annyira ragaszkodik Agisz emlékéhez; Kleomenész gyakran megkérte, mondja el a történteket, és figyelmesen hallgatta, midőn Agiatisz Agisz terveiről és szándékairól beszélt.

Kleomenész becsvágyó és magasra törő jellem volt, s Agiszhoz hasonló természeténél fogva hajlott az önmérsékletre és az egyszerűségre. De nem volt olyan rendkívül figyelmes és szelíd; volt a lényében valami indulatos ösztön és heves vágy, amely állandóan sarkallta, és ez jó tulajdonságnak látszott. A legkitűnőbb dolognak azt tartotta, hogy alattvalóinak beleegyezésével uralkodjék felettük, de nem riadt vissza az erőszaktól sem, ha ezzel az emberek javát szolgálta.

2. A város közállapotai nem tetszettek Kleomenésznek. A polgárság tétlenségbe és az élvezetek hajhászásába merült, a király pedig nem törődött a közdolgokkal, csak azt akarta, hogy zavartalanul élvezhesse gazdag és fényűző életét. A közérdekkel senki nem törődött, mindenki csak a saját hasznát kereste; a fiatalok fegyelmét és józanságát, az önuralmat és az egyenlőséget pedig azóta, hogy Agisz hóhérkézen veszett el, emlegetni sem volt biztonságos dolog.

Mondják, hogy Kleomenész egészen fiatal korában bölcseleti tanulmányokat is végzett, amikor a borüszthenészi Szphairosz Lakedaimónba érkezett, és sikeresen foglalkozott a serdülők és a fiatalok oktatásával. Szphairosz a kitioni Zénón egyik legkiválóbb tanítványa volt; úgy látszik, megszerette Kleomenész férfias természetét, és becsvágyát ő lobbantotta lángra. Mikor a régi időkben élt Leónidaszt megkérdezték, milyen költőnek tartja Türtaioszt, így szólt: „Jónak arra, hogy az ifjak lelkét feltüzelje.” Valóban, Türtaiosz költeményei lelkesedéssel töltötték el az ifjakat, és azok nem kímélték magukat a csatákban. De a sztoikus tanítások veszélyesek, tévútra vezetik a szenvedélyes és heves természeteket, és csak a mély és nemes jellemekkel keveredve hatnak a közös jó irányában.

3. Mikor Leónidasz halála után Kleomenész került a trónra, és látta, hogy a polgárok elzüllöttek, a gazdagok elhanyagolják a közérdeket, és csak saját élvezeteik és kapzsiságuk foglalkoztatja őket, a köznépnek pedig, mivel élete nagy nyomorúságban telik, semmi kedve nincs a háborúhoz, és nem becsüli az ősi fegyelmet, és ő is inkább csak névleg király, mert minden hatalom az ephoroszok kezébe került, azonnal elhatározta, hogy megváltoztatja a fennálló állapotokat. Volt egy Xenarész nevű barátja, egykori szerelmese vagy ahogyan a spártaiak nevezték: „ihletője”. Hogy kipuhatolja érzelmeit, Agiszról érdeklődött nála, hogy milyen király volt, milyen módon és kiknek a hatására lépett a végzetes útra. Xenarész eleinte vonakodás nélkül emlékezett vissza ezekre a dolgokra, és részletesen elbeszélt mindent; midőn azonban észrevette, hogy Kleomenész odaadó figyelemmel hallgatja szavait, és hogy Agisz reformtervei rendkívüli mértékben fellelkesítik, és ezeket a dolgokat ismételten akarja hallani, haragosan megrótta; őrültnek nevezte, sőt a végén minden kapcsolatot megszakított és szóba sem állt vele, bár senkinek nem mondta el, mi volt az oka összekülönbözésüknek; csak annyit jegyzett meg, hogy ezt Kleomenész maga tudja legjobban.

Xenarésztól tehát visszautasításban részesült, és azt hitte, hogy a többiek is hasonlóképpen gondolkodnak, ezért egyedül fogott hozzá tervéhez. Úgy gondolta, hogy a fennálló viszonyok megváltoztatására a háború alkalmasabb, mint a béke; háborús viszályt idézett fel tehát Spárta és az akhaiaiak között, akik egyébként is okot adtak a panaszra. Aratosz ugyanis, akinek a legnagyobb hatalma volt Akhaiában, a peloponnészosziakat kezdettől fogva egyetlen szövetségbe szerette volna tömöríteni; számos hadjáratának és messzire tekintő politikai terveinek ez volt a végső célja. Úgy vélekedett ugyanis, hogy egyedül így állhat ellen a külső ellenségnek.

Mikor tehát minden peloponnészoszi csatlakozott hozzá, a lakedaimóniak, az élisziek és a lakedaimóniakkal szomszédos arkadiaiak kivételével, Leónidasz halála után nyugtalanítani kezdte az arkadiaiakat, és gyakran betört az akhájokkal szomszédos földekre, hogy így próbára tegye a lakedaimóniakat, és éreztesse megvetését a fiatal és tapasztalatlan Kleomenésszel.

4. Az ephoroszok először a belbinai Athéné-szentély megszállására küldték ki Kleomenészt. Ez a vidék Lakónia kapuja, és birtoklása körül abban az időben vita folyt a megalopolisziakkal. Kleomenész elfoglalta és megerősítette ezt a helyet, Aratosz nem tiltakozott, hanem éjszaka kivezette csapatait és meglepte a tegeaiakat és az orkhomenosziakat, de a felbérelt árulók gyávasága miatt vissza kellett vonulnia. Azt hitte, hogy vállalkozása titokban maradt. Kleomenész azonban gúnyos hangú levelet írt neki, és mintha barátja volna, megkérdezte tőle, hol járt az éjszaka. Aratosz azt írta vissza, hallotta, hogy Kleomenész Belbinát készült megerősíteni, és azért ment le oda, hogy megakadályozza benne. Kleomenész újabb levelet küldött azzal, hogy hisz Aratosznak. „De - szólt a levél - írd meg, hisz miből áll neked, miért küldték utánad a létrákat és a fáklyákat.” Ezen a tréfás megjegyzésen Aratosz nevetett, és amikor kérdezősködött, hogy miféle ifjú ez a Kleomenész, Damokratész, a lakedaimóni száműzött ezt mondotta: „Ha készülsz valamit tenni a lakedaimóniak ellen, jó lesz, ha sietsz, mielőtt kinő a sarkantyúja ennek a kiskakasnak.”

Ezután Kleomenész néhány lovassal és háromszáz gyalogossal tábort ütött Arkadiában, de az ephoroszok hazarendelték, mert háborútól féltek. Hazatérése után Aratosz elfoglalta Kaphüait, mire az ephoroszok ismét ellene küldték Kleomenészt. Kleomenész elfoglalta Methüdriont és feldúlta Argoliszt; emiatt az akhaiaiak Arisztomarkhosz vezérlete alatt húszezer gyalogossal és ezer lovassal kivonultak ellene. Kleomenész Pallantionnál találkozott össze velük, és kész volt megütközni, de Aratosz megijedt ettől a vakmerőségtől, nem engedte, hogy vezére vállalja a kockázatot, és visszavonult. Az akhaiaiak emiatt szidalmakkal illették, a lakedaimóniak pedig gúnyt űztek belőle és lenézték, hiszen ők alig voltak ötezren. Kleomenész öntudata így megnövekedett, merészebben bánt a polgárokkal, s emlékeztette őket egyik régi királyukra, aki nemhiába szokta mondogatni, hogy a lakedaimóniak nem azt akarják tudni ellenségeikről, hogy hányan, hanem hogy hol vannak.

5. Ezután segítségére sietett az akhaiaiak által szorongatott éliszieknek, a Lükaion-hegy közelében megtámadta a visszavonuló akhaiaiakat, egész hadseregüket megfutamította, sokat megölt vagy foglyul ejtett közülük, annyira, hogy a görögök között elterjedt a híre, hogy Aratosz is elesett. Aratosz azonban igen jól felhasználta a kínálkozó alkalmat; a vereség után nyomban Mantineia ellen indult, és amikor senki nem várta, elfoglalta, és helyőrséggel rakta meg a várost. A lakedaimóniak elbátortalanodtak, és nem engedték meg Kleomenésznek, hogy további hadjáratot viseljen. Erre elhatározta, hogy hazahívatja Messzéné̋ből Agisz fivérét, Arkhidamoszt, akinek, mint a másik királyi ház sarjának jogos igénye volt a trónra; azt gondolta ugyanis, hogy az ephoroszok hatalma meggyengül, ha a királyi hatalom újra teljessé válik, és az egyensúly így helyreáll. Mikor azok, akik korábban Agisz vesztét okozták, értesültek a tervről, megijedtek, hogy ha Arkhidamosz visszatér, bosszút áll rajtuk. Azért mégis beengedték a városba, sőt mikor titokban megérkezett, segítettek neki a hatalom elnyerésében, de utána mindjárt meggyilkolták; lehetséges, hogy Kleomenész akarata ellenére, mint Phülarkhosz állítja, de az is lehetséges, hogy ő dobta oda áldozatul barátainak Arkhidamoszt. Vád leginkább őket érheti, mert valószínű, hogy Kleomenészt kényszerhelyzetbe hozták.

6. Kleomenész elhatározta, hogy sürgősen megváltoztatja az alkotmányt, majd pénzzel megvesztegette az ephoroszokat, hogy szavazzák meg a hadjáratot; azonkívül sok polgárt is pártjára édesgetett anyja, Kratészikleia segítségével, aki bőkezűen támogatta anyagi eszközökkel,

és osztozott becsvágyában is. Azt is beszélik, hogy bár nem óhajtotta a házasságot, fia kedvéért újból férjhez ment az egyik vezető és leghatalmasabb polgárhoz. Kleomenész kivonult a hadsereggel és elfoglalta Megalopolisz erődítményét, Leuktrát. Az akhaiaiak Aratosz vezérlete alatt gyorsan szövetségesük segítségére siettek; Kleomenész a városfalak közelében nyílt ütközetbe bocsátkozott, s ekkor seregének egyik része vereséget szenvedett. Aratosz azonban nem hagyta, hogy az akhaiaiak átkeljenek egy mély vízmosáson, sőt az üldözést is megtiltotta. De a megalopoliszi Lüdiadasz feldühödött, harcba vitte lovasait, és folytatta az üldözést olyan helyen is, amely telve volt szőlőkkel, árkokkal és falakkal; így aztán csapata széjjelszóródott és nehéz helyzetbe került. Mikor Kleomenész ezt meglátta, tarentumi és krétai csapatait küldte ellene, és bár Lüdiadasz vitézül védekezett ellenük, elesett a harcban. Erre a spártaiak felbátorodtak, hangos kiáltással rávetették magukat az akhaiaiakra, és rengeteget megöltek közülük. Az ellenséggel kötött szerződés alapján Kleomenész a többi halottat kiszolgáltatta, de Lüdiadasz holttestét maga elé vitette, bíborköntöst adatott rá, fejére koszorút tétetett, és így küldte el Megalopolisz kapui elé. Ez a Lüdiadasz volt az, aki megszüntette a zsarnokságot, és visszaadta a polgárok szabadságát; majd beléptette a várost az akhaiai szövetségbe.

7. Ez után a győzelem után Kleomenész nagy dolgokra tört abban a meggyőződésben, hogy ha az akhaiaiak elleni háborúban az államügyek vezetését teljesen kezébe veszi, könnyűszerrel a helyzet ura lesz. Kioktatta tehát mostohaapját, Megisztonuszt, hogy meg kell szabadulniuk az ephoroszok hatalmától, be kell vezetniük a vagyonközösséget, és az egyenlővé vált Spártát fel kell rázni és hadba indítani Görögország hegemóniájáért. Sikerült meggyőznie Megisztonuszt, aki két-három barátját is megnyerte ügyüknek.

Ezekben a napokban történt, hogy az egyik ephorosz, aki Pasziphaé szent ligetében aludt, csodálatos álmot látott. Azt álmodta, hogy azon a helyen, ahol az államügyek intézésekor az ephoroszok ülni szoktak, csak egy szék áll, a többi négyet elvitték, majd nagy csodálkozására egy hangot hallott a templomból, hogy így lesz ez jó Spártának. Álomlátását az ephorosz elmondta Kleomenésznek, aki első pillanatban zavarba jött, és azt hitte, hogy az ephorosz gyanít valamit, és csak próbára akarja tenni. Mikor azonban meggyőződött róla, hogy az ephorosz nem mondott valótlant, ismét nekibátorodott, magához vette azokat a polgárokat, akikről azt gyanította, hogy tervét leginkább ellenzik, elfoglalta Héraiát és Alszaiát, az akhaiai szövetséghez tartozó két várost. Élelemmel látta el az orkhomenosziakat, és tábort ütött Mantineiánál; a lakedaimóniakat hosszú menetelésekkel teljesen kifárasztotta, aztán saját kérelmükre hátrahagyta őket Arkadiában, és zsoldosaival útnak indult Spártába. Menetelés közben beavatta tervébe azokat, akikben leginkább megbízott, és lassan haladt előre, hogy az ephoroszokat vacsora közben lepje meg.

8. Mikor a város közelébe érkeztek, Kleomenész előreküldte Eurükleidaszt az ephoroszok étkezőhelyiségébe azzal az ürüggyel, hogy valami üzenetet visz nekik a királytól a sereg helyzetéről; de Eurükleidaszt nyomon követte néhány katonával Thérükión és Phoibisz, két férfi a mothakszoknak nevezett helóták közül, akik együtt nevelkedtek Kleomenésszel. Mialatt Eurükleidasz beszélt az ephoroszokkal, ezek kivont karddal rájuk rohantak és lekaszabolták őket. Először Agülaiosz rogyott le a csapások alatt; halottnak látszott, de felocsúdott csendben, kivonszolta magát a helyiségből, majd észrevétlenül bekúszott egy kisebb épületbe, amely a Félelem istenének szentélye volt; ez rendszerint zárva szokott lenni, de akkor éppen nyitva állott. Ide húzódott be, és magára zárta az ajtót. A másik négy ephoroszt és a segítségükre sietők közül tízet megöltek. Azokat, akik csendben maradtak, nem bántották, és hagyták, hogy elmeneküljenek a városból. Nem történt bántódása Agülaiosznak sem, amikor másnap előjött a szentélyből.

9. A lakedaimóniaknál temploma van nemcsak a Félelemnek, hanem a Halálnak, a Nevetésnek, s más hasonló szenvedélynek is. A Félelmet nem azért tisztelik istenként, mert kárhozatosnak tartják, azokhoz a szellemekhez hasonlóan, amelyeket igyekeznek távol tartani maguktól, hanem mert azt hiszik, hogy politikai rendszerüket főként a félelem tartja fenn. Ezért hirdetik a hivatalukba lépő ephoroszok a polgárok előtt, mint Arisztotelész mondja, hogy nyírassák le bajuszukat, engedelmeskedjenek a törvényeknek, és azoknak szigorát magukra ne vonják. A bajusz lenyíratását véleményem szerint azért követelik meg, hogy az ifjakat a legkisebb dolgokban is hozzászoktassák az engedelmeskedéshez. Azt hiszem, a régi korok emberei a bátorságot nem a félelem hiányának tartották, hanem a megrovástól való félelemnek és a dicstelenségtől való rettegésnek. Mert akik leginkább félnek a törvényektől, azok a legbátrabbak az ellenséggel szemben, és azok félnek legkevésbé a szenvedésektől, akik legjobban félnek attól, hogy rossz hírük kel. Helyes tehát ez a mondás:[99]

Hol a félsz ül, a tisztelet úr ott.

Homérosz is ezt mondja:

Drága apósom, tisztellek meg féllek is egyben.

Hasonlóképpen ezt is:

...félték a parancsnokokat.

Mert a nép leginkább azok iránt érez tiszteletet, akiktől fél. Ezért emeltek a lakedaimóniak templomot a Félelemnek az ephoroszok étkezőhelyiségének szomszédságában, mivel ennek a hatóságnak uralmi jogkörét úgy állapították meg, hogy közel álljon a monarchiához.

10. Kleomenész másnap közzétette annak a nyolcvan polgárnak a nevét, akinek el kellett hagynia a várost, majd eltávolíttatta az ephoroszok székét egy kivételével, amelyen ő akart ülni, amikor kormányzati ügyeket intéz. Ezután összehívta a népgyűlést, és beszédében megvédte eljárását. Azt mondotta, hogy Lükurgosz egymás mellé rendelte a királyokat és az öregek tanácsát; az államot hosszú időn át így igazgatta, és nem volt szükség semmi más hatóságra. Később azonban, midőn a Messzéné elleni háború hosszú ideig elhúzódott, a királyok a hadvezetés miatt nem jutottak hozzá a bíráskodáshoz. Kiválogattak tehát barátaik közül néhányat, és azokat hagyták hátra, hogy helyettesítsék őket a polgároknál; ezeket nevezték ephoroszoknak, akik tehát eleinte nemcsak a királyok megbízott emberei voltak, de fokozatosan mind több hatalmat ragadtak magukhoz, és észrevétlenül önálló hatáskört teremtettek maguknak. Bizonyítéka ennek, hogy a király mindmostanáig, ha az ephoroszok magukhoz rendelték, először és másodszor is ellentmondhatott, de a harmadik felszólításra köteles volt felállni és hozzájuk menni. Aszteróposz, aki az ephoroszi tisztséget megszilárdította és kiterjesztette hatalmát, sok-sok emberöltővel később viselte ezt a hivatalt. Mindaddig, míg az ephoroszok önmérséklettel használták fel hivatalukat, mondotta Kleomenész, helyes dolog volt az intézményt fenntartani; de mikor hatalmukkal az ősi kormányzatot oly mértékben felforgatják, hogy a királyok közül egyeseket száműznek, másokat halálra ítélnek, és megfenyegetik azokat, akik szeretnék megérni Spárta dicső és isteni eredetű alkotmányának helyreállítását, azt már nem szabad eltűrni. Ha hatalmában lett volna, hogy vérontás nélkül űzze ki a Spártába behurcolt ragályt, a fényűzést, a pompát, az adósságokat, az uzsoráskodást és a legrégibb bajt, a szegénység és a gazdagság ellentétét, minden más királynál szerencsésebbnek tartotta volna magát, hogy fájdalom nélkül gyógyíthatja meg hazáját. Kényszerű eljárásának mentségére magát Lükurgoszt hozhatja fel, aki bár nem volt király, és semmiféle

hivatalt nem viselt, magánszemély létére királyi hatalmat vett igénybe, fegyveresekkel jelent meg az agorán, úgyhogy Kharillosz király ijedtében egy oltárhoz menekült; de mint jóravaló és hazáját szerető férfiú, hamarosan támogatta Lükurgosz reformjait, és elfogadta az alkotmány megváltoztatását. Lükurgosz ilyen módon tettekkel bizonyította be, hogy nehéz dolog az alkotmányt erőszak és megfélemlítés nélkül megváltoztatni. Ezeket az eszközöket, folytatta Kleomenész, ő csak igen mérsékletesen alkalmazta, amikor félreállította az útból azokat, akik Lakedaimón boldogulását akadályozták. A többieknek - fejezte be szavait - köztulajdonba adja át a földeket, az adósok tartozását elengedi, az idegeneket megvizsgálja, névsorba véteti, és a legerősebbeknek megadják a spártai polgárjogot, hogy az államot fegyverrel a kezükben megvédelmezzék. „Ilyen módon - mondta - ezután nem kell úgy tekintenünk Spártára mint az aitóliaiak és az illürök védtelen prédájára."

11. Ezt követőleg Kleomenész átadta vagyonát a köznek, példáját követte mostohaapja, Megisztonusz és valamennyi barátja; majd a többi polgár is mind, és a földet felosztották. Kleomenész telkeket jelölt ki az általa száműzötteknek is, és megígérte, hogy hazatérhetnek, mihelyt a dolgok lecsendesednek. Azután kiegészítette a polgárság létszámát a legjóravalóbb perioikoszokkal, és négyezer hoplitészből hadsereget állított fel; ezeket megtanította, hogy rövid dárda helyett mindkét kezükben hosszú lándzsát használjanak, és a pajzsot ne fogantyújánál fogva, hanem szíjpánton hordják. Ezután az ifjak kiképzésére fordította figyelmét, az úgynevezett *agógé*-ra, s a szabályok összeállításában nagy segítségére volt az akkor Spártában tartózkodó Szphairosz is. A testgyakorlatok és a közös étkezések illő rendjét is hamarosan visszaállították, amit csak kevesen fogadtak vonakodva, a legtöbben szívesen vállalták, és így helyreállt a spártai életmód nemes egyszerűsége. Hogy pedig az egyeduralom nevét elviselhetőbbé tegye, fivérét, Eukleidaszt jelölte ki második királyul, és így első alkalommal történt meg, hogy a spártaiaknak mindkét királyuk ugyanabból a királyi családból származott.

12. Kleomenész, mivel sejtette, hogy Aratosz és az akhájok azt gondolják, hogy a reform végrehajtását követő zavaros állapotok miatt nem is juthat eszébe Spárta elhagyása, és nem távozhat el a városból, míg a változások miatti feszült helyzet fennmarad, dicséretre méltó és hasznos dolognak tartotta, ha hadseregének harckészségét megmutatja az ellenségnek. Betört tehát Megalopolisz határába, hatalmas zsákmányt szerzett, és nagy károkat okozott az egész vidéken. Végül pedig elfogott egy színészcsapatot, amely útban volt Messzéné̓ből jövet, színházat ácsoltatott össze az ellenség földjén, negyven mina összegű versenydíjat tűzött ki, és egy egész napon át a színházban ülve nézte az előadást, nem mintha az ilyen látványosságra kíváncsi lett volna, hanem hogy gúnyt űzzön az ellenségből, és megvetőleg kimutassa, hogy milyen nagy fölényben van velük szemben. Egyébként más görög vagy királyi seregekkel ellentétben egyedül a spártai hadsereget nem követték színészek, szemfényvesztők, táncosnők és hárfáslányok. A spártai hadsereg mentes volt minden trágárkodástól, bohóckodástól és népünnepségektől; a fiatalok szabad idejük legnagyobb részét testgyakorlással, az idősebbek pedig a fiatalok tanításával töltötték, és ha volt szabad idejük, lakón módra való enyelgéssel és tréfálkozással szórakoztak egymással. Hogy az ilyen tréfás mulatozásnak milyen nagy haszna volt, azt Lükurgosz életrajzában már leírtam.

13. Kleomenész maga volt mindnyájuk tanítómestere. Életmódja szerény, igénytelen, minden pompától mentes volt, és semmivel sem igényesebb az egyszerű emberekénél; így mértékletessége példaképül szolgált mindenkinek, és ez különös súlyt adott szavának a görögök ügyeiben. Amikor az embereknek más királyokkal akadt dolguk, nem is annyira gazdagságukon és fényűzésükön ámultak el, mint inkább kevélységükön és fennhéjázó magaviseletükön botránkoztak meg, mert gőgös és bántó modorban szóltak azokhoz, akik színük elé járultak. De Kleomenész udvarában, bár valóságosan és rangja szerint is király volt, nem láttak bíborszőnyegeket és drága ruhákat, kerevetek vagy hordszékek sorát; a hozzá fordulók

dolgát nem nehezítette meg egész csapat bejelentő, ajtónálló és írnok, hanem saját maga ment eléjük. Egyszerű ruhában fogadta látogatóinak üdvözlését, nyájasan, derűsen és barátságosan elbeszélgetett velük azokról az ügyekről, amelyekben segítségét igénybe akarták venni, úgyhogy elbájolt és teljesen megnyert magának mindenkit; azt mondták róla, hogy ő Héraklész egyetlen igazi leszármazottja.

Hétköznapokon spártai egyszerűséggel megterített és három pamlaggal körülvett asztalnál étkezett, ha azonban követeket vagy külföldi vendégeket fogadott, még két pamlagot tétetett az asztal mellé, és a szolgák valamivel gazdagabban rakták meg az asztalt; de nem ínyencfalatokkal vagy édes süteményekkel, csak a fogások voltak bőségesebbek és a borok valamivel finomabbak. Mégis megrótta egyik barátját, hallván, hogy mikor idegeneket vendégelt meg, fekete levest és árpakenyeret szolgáltatott fel, ugyanolyant, mint amit a közös étkezőhelyiségekben fogyasztanak. „Idegenek előtt nem kell a spártai egyszerűséget túlzásba vinnünk" - mondotta barátjának. Asztalbontás után rendszerint bevittek az ebédlőbe egy háromlábú asztalt, rajta színborral teli vegyítőedényt és kétkotülés ezüstserlegeket; ezekből ivott, aki akart, de kéretlenül senkihez nem vittek oda serleget. Zene nem volt, de senki nem is kívánta. Ivás közben Kleomenész maga szórakoztatta vendégeit beszélgetéssel; néha kérdezett tőlük valamit, máskor ő mondott el történeteket. Komolysága nem volt erőltetett, mindig szívesen tréfálkozott, de minden bántó él nélkül. Az olyanféle vadászatot, amelyet más királyok indítottak látogatóik ellen, mikor behálózták őket pénzzel és ajándékokkal, hogy vendégeiket megrontsák, mint helytelen és igazságtalan eljárást elítélte. De annál szebb és királyhoz méltóbb cselekedetnek tartotta, hogy látogatóiban nyájas beszéddel bizalmat ébresszen. Úgy vélekedett, hogy a zsoldos a baráttól éppen abban különbözik, hogy az egyiket jellemével és lekötelező modorával szerzi meg magának az ember, a másikat pedig pénzével.

14. Nemsokára behívták a mantineiaiak; éjszaka behatolt a városba, a város lakói kiűzték az akhaiai helyőrséget, és átadták városukat Kleomenésznek, ő pedig visszaadta törvényeiket és alkotmányukat, s még aznap továbbvonult Tegeába. Rövid idővel ezután keresztül-kasul vonult Arkadián, és Akhaia Pherai nevű városa ellen vonult. Az volt a szándéka, hogy vagy megütközik az akhaiaiakkal, vagy szégyenbe hozza Aratoszt, aki elfut előle, és átengedi neki az országot. Bár ebben az időben Hüperbatasz volt a vezér, minden hatalom Aratosz kezében volt. Az akhaiaiak teljes erejükkel hadba szálltak, és táborukat Dümaiban ütötték fel a Hekatombaion közelében. Amikor Kleomenész ellenük vonult, nem tartotta helyesnek, hogy az ellenséges Dümai városa és az akhaiaiak között üsse fel táborát, s ezért az akhaiaiakat merész kihívással csatára kényszerítette. Teljes győzelmet aratott felettük, phalanxukat megfutamította; sokat megölt közülük a csatában, sokat pedig fogságba ejtett. Utána Langón ellen vonult, kiűzte az akhaiai helyőrséget, és átadta a várost az éliszieknek.

15. Az akhaiaiak súlyos veresége után Aratosz, aki minden második évben vállalni szokta a vezérséget, lemondott tisztségéről, és hiába kérték s könyörögtek neki, nem volt hajlandó vállalni; eléggé helytelenül, mert az államügyek legviharosabb állapotában adta át más kezébe a kormányrudat, és mondott le a hatalomról. Kleomenész eleinte mérsékelt feltételeket szabott az akhaiai követeknek, de később másokat küldött hozzájuk, és felszólította őket, hogy adják át neki a vezérszerepet; egyébként nem lesz semmi vitás kérdés közöttük, a hadifoglyokat azonnal szabadon bocsátja, és átadja az elfoglalt megerősített helyeket. Az akhaiaiak hajlandók voltak elfogadni ezeket a békefeltételeket, és meghívták Kleomenészt, hogy menjen Lernába, ahol gyűlést készültek tartani. Az történt azonban, hogy Kleomenész fárasztó menetelés után felhevülten vizet ivott, amitől erős vértolulást kapott, és elvesztette a hangját. Így visszaküldte az akhaiaiaknak legelőkelőbb foglyaikat, de a megbeszélést későbbre halasztotta, és visszatért Spártába.

16. Mindez romlásba döntötte Görögországot, pedig ekkor valahogyan mód lett volna rá, hogy összeszedje magát, s megszabaduljon a makedónok arcátlanságától és kapzsiságától. De Aratosz nem bízott Kleomenészben; félt tőle, és irigyelte nem remélt szerencséjét, és gyötrelmes dolognak vélte, hogy tőle, aki harminchárom éven át vezérszerepet vitt, dicsőségét és befolyását egy felkapaszkodott fiatalember ragadja el, és kezébe kerítse azt a hatalmat, amelyet ő növesztett nagyra hosszú idők fáradsága árán. Először erőszakoskodással akarta az akhaiaiakat szándékuktól eltéríteni; de mikor azok, megrettenve Kleomenész vakmerőségétől, ügyet sem vetettek Aratoszra, sőt igazságosnak tartották a lakedaimóniak kívánságát, hogy állítsák vissza Peloponnészosz ősi alkotmányát, Aratosz olyan eszközökhöz folyamodott, amelyek nem illettek volna egyetlen göröghöz sem, de különösképpen szégyenletes és méltatlan volt hozzá addigi tettei és politikai tevékenykedése után; behívta ugyanis Görögországba Antigonoszt, és rászabadította a Peloponnészoszra a makedónokat, akiket pedig fiatal éveiben éppen ő űzött ki, amikor az Akrokorinthoszt felszabadította. Ezzel gyanússá és gyűlöletessé tette magát minden király előtt. Hozzá még emlékirataiban saját maga is a legrosszabbakat mondja el Antigonoszról. Azután, bár dicsekvéssel emlegeti, mennyi szenvedést és kockázatot vállalt az athéniakért, hogy a város megszabadulhasson a makedón helyőrségtől, most ő hozta be őket fegyveresen hazájába, saját házába, sőt még háza asszonyainak lakosztályába is. De Héraklész leszármazottját és a spártaiak királyát, amikor hazája ősi alkotmányát, mint valami hangját vesztett hangszert újra fel akarta hangolni a lükurgoszi törvények és életmód józan, dór dallamára, nem tartotta méltónak arra, hogy a szikuóniak és a tritaiaiak vezére legyen; csak azért, mert félt az árpakenyértől, az ócska köpenytől és attól, amit legszörnyűbb vádként hozott fel Kleomenész ellen: a gazdagság megszüntetésétől és a szegénység behozatalától, ezért most önmagát Akhaiával együtt alárendelte a királyi koronának, a bíborpalástnak és a makedónok meg a sztrapták parancsainak. Hogy pedig ne úgy tűnjék fel, mintha Kleomenész parancsait teljesítené, áldozatot mutatott be az Antigonosz tiszteletére rendezett ünnepen, és megkoszorúzott fejjel dicsénekeket zengett egy tüdővészben senyvedő emberre.

De mindezt nem azért írom, hogy vádoljam Aratoszt, aki sok dologban igaz és nagy hellén férfiúnak mutatkozott, inkább csak az emberi természet esendőségén érzett szánakozásból, amely még az ilyen kitűnő és erényre született jellemekben sem képes kifogástalanul szépet létrehozni.

17. Midőn az akhaiaiak ismét összegyülekeztek tanácskozásra Argoszba, odaérkezett Kleomenész is Tegeából, s az emberek már erősen reménykedtek benne, hogy létrejön a megegyezés. Aratosz azonban, mivel a legfontosabb kérdésekben már megegyezett Antigonosszal, és tartott tőle, hogy Kleomenész jó szóval vagy kényszerrel megnyeri magának a népet, és megvalósítja terveit, azt kívánta, hogy Kleomenész fogadjon el tőle háromszáz túszt, és menjen egyedül Argoszba, vagy pedig vonuljon hadseregével a városon kívül fekvő Küllabarion nevű tornacsarnokig, és ott tartsák meg a gyűlést. Mikor Kleomenész ezt meghallotta, kijelentette, hogy sérelem érte; mindezt mindjárt előre meg kellett volna neki mondani, nem pedig most, amikor a város kapuihoz érkezett, bizalmatlanul bánni vele és elküldeni. Ezekről a dolgokról levelet írt az akhaiaiaknak, amelyben főként Aratoszt szidalmazta a nép előtt, majd gyorsan útnak indult, hírnök útján hadat üzent, de a hírnököt nem Argoszba, hanem Aigionba küldte, Aratosz közlése szerint azért, hogy megelőzze őket a védelmi előkészületben.

Nagy nyugtalanság fogta el erre az akhaiaiakat, és a városok már az elpártolásra gondoltak; az egyszerű nép földosztásban és adósságelengedésben reménykedett, de a vezető emberek is sok helyen nehezteltek Aratoszra, és haragudtak rá, hogy behozta a makedónokat a Peloponnészoszra. Kleomenész erre felbátorodott és betört Akhaiába. Először gyors megrohanással elfoglalta Pellénét, és kiűzte az akhaiai helyőrséget, majd Pheneoszt és Penteleiont hódította meg. Közben Korinthoszban és Szikuónban az akhaiaiak árulástól féltek, s ezért lovasokat és

zsoldosokat küldtek Argoszból, hogy tartsák szemmel ezeket a városokat, ők maguk pedig Argoszba mentek a nemeai játékokra. Kleomenész tehát abban reménykedett, ami indokolt is volt, hogy mialatt az ünnepségek folynak, és a város telve van a játékokra érkezett nézőkkel, váratlan megjelenésével még jobban megzavarja őket. Éjszaka a falak alá vezette hadseregét, és elfoglalta a színház feletti Aszpisz nevű, nehezen megközelíthető magaslatot. Ezzel annyira megrémítette az embereket, hogy senki nem gondolt védekezésre, befogadták a helyőrséget, húsz túszt adtak a polgárok közül, és hozzájárultak - Kleomenész vezetése mellett - a lakedaimóniakkal kötendő szövetséghez.

18. Sikere nem kis mértékben növelte Kleomenész hírnevét és hatalmát, mert Spárta régi királyai ismételt erőfeszítéseik ellenére sem tudták Argosz szövetségét tartósan biztosítani; még a legfélelmetesebb hadvezér, Pürrhosz, aki megtámadta és elfoglalta a várost, ő sem tudta megtartani, sőt életét vesztette, és vele együtt elpusztult hadseregének nagy része is. Ezért csodálták Kleomenész gyorsaságát és éles elméjét, s akik azelőtt csak nevettek rajta, és azt mondták, hogy az adósságeltörléssel és a vagyonegyenlőséggel Szolónt és Lükurgoszt utánozza, most meggyőződtek róla, hogy ő hozta létre a változást Spártában. Régen olyan nyomorult állapotban voltak, és annyira nem tudtak magukon segíteni, hogy amikor az aitóliaiak betörtek Lakóniába, ötvenezer rabszolgát hajtottak el; ekkor mondta állítólag egy idősebb spártai, hogy Lakóniának csak hasznára volt az ellenség, hiszen könnyített terhén. Most azonban, rövid idő elteltével, alighogy visszaállították őseik erkölcseit és rátértek a híres fegyelem útjára, mintha ismét maga Lükurgosz járt és élt volna közöttük; számos jelét adták bátorságuknak és engedelmességüknek, visszaszerezték Spárta hegemóniáját Görögországban, és hatalmukba kerítették a Peloponnészoszt.

19. Argosz elfoglalása után Kleónai és Phliusz azonnal csatlakozott Kleomenészhez. Aratosz pedig Korinthoszban vizsgálatot folytatott, hogy kik tanúsítottak Spárta-barát magatartást. Mikor híre érkezett a történteknek, Aratosz zavarba jött, és mivel észrevette, hogy a város Kleomenész felé hajlik, és meg akar szabadulni az akhaiaiaktól, összehívatta a polgárságot a tanácsházba, majd titokban a kapukhoz lopakodott, felugrott odavezettetett lovára, és elmenekült Sziküónba. A korinthosziak, mint Aratosztól tudjuk, egymással versenyre kelve annyira siettek Kleomenészhez, hogy valamennyien agyonhajszolták lovukat; Kleomenész azonban szemrehányást tett nekik, hogy Aratoszt nem fogták el, hanem engedték, hogy elmeneküljön. De azért elküldte hozzá Megisztonuszt azzal a kéréssel, hogy adja át neki az Akrokorinthoszt, amelyet akhaiai helyőrség tartott megszállva, és sok pénzt ígért neki, ha ezt megteszi. Erre Aratosz azt válaszolta, hogy ő nem ura a viszonyoknak, inkább azok tartják őt hatalmukban - ezt írja Aratosz.

Kleomenész kivezette hadseregét Argoszból, pártjára vonta Troizént, Epidauroszt és Hermionét, majd megérkezett Korinthoszba; a fellegvárat körülzárta, mert az akhaiaiak nem akarták elhagyni. Ezután magához hívatta Aratosz barátait és jószágfelügyelőit, s elrendelte, hogy gondosan vigyázzanak Aratosz házára és értékes ingóságaira. Majd ismét elküldte Aratoszhoz a messzénéi Tritümalloszt, és azt az ajánlatot tette neki, hogy vegyék át az Akrokorinthosz őrségét együttesen az akhaiaiak és a lakedaimóniak, s személy szerint Aratosznak kétszer olyan nagy összegű járandóságot ígért, mint amit Ptolemaiosz királytól kapott. Aratosz azonban erről hallani sem akart, ehelyett fiát elküldte Antigonoszhoz más túszokkal együtt, és rábírta az akhaiaiakat, hogy szavazzák meg az Akrokorinthosz átadását Antigonosznak. Így aztán Kleomenész behatolt a sziküóni területre, kifosztotta, és elfogadta Aratosz ingóságait, mikor a korinthosziak ajándékul felajánlották neki.

20. Mikor Antigonosz nagy haderővel átkelt a Geraneia-hegységen, Kleomenész jobbnak tartotta, ha az Iszthmosz helyett az oneiai dombokat erősíti meg árkokkal és falakkal, s inkább helyi harcokkal őrli fel a makedónokat, mint hogy harcedzett phalanxukkal nyílt csatát vívjon. Tervét meg is valósította, és ezzel zavarba hozta Antigonoszt, mert hadserege szűkében volt az élelmiszereknek, és nem volt könnyű feladat kierőszakolni az átkelést, amíg Kleomenész tartotta állásait; megkísérelte tehát egy éjszaka átsiklani a Lekhaionon, de jó néhány katonáját elveszítette, úgyhogy Kleomenész mindenképpen nagyon nekibátorodott, és emberei a győzelemtől fellelkesülve ültek vacsorához; annál inkább elcsüggedt Antigonosz, akit a kényszerűség nehezen keresztülvihető tervekre kényszerített. Elhatározta ugyanis, hogy a Héraion-hegyfokhoz vonul, és hadseregét onnan áthajózza Sziküónba, de ehhez sok előkészületre és időre lett volna szüksége, ami nem állt rendelkezésére. Amikor beesteledett, Aratosz barátai érkeztek hozzá Argoszból, és odahívták, mert az argosziak készülnek elpártolni Kleomenésztől. A zendülést Arisztotelész készítette elő, aki könnyűszerrel rábeszélte az elszakadásra a köznépet, mert haragudtak Kleomenészre, minthogy nem hajtotta végre az adósságelengedést, amiben pedig reménykedtek. Aratosz ezerötszáz katonát kapott Antigonosztól, és Epidauroszba hajózott. Arisztotelész azonban nem várta meg, hanem a polgárok élén megtámadta a helyőrséget a fellegvárban, közben Timoxenosz is segítségére érkezett Sziküónból az akhaiaiakkal.

21. Kleomenész ezekről a dolgokról a második éjszakai őrváltás körül értesült. Magához hívatta Megisztonuszt, és haragosan felszólította, hogy menjen azonnal Argosz segítségére; Megisztonusz volt ugyanis az, aki leginkább bizonygatta Kleomenésznek az argosziak hűségét, és ezáltal megakadályozta benne, hogy a gyanús személyeket kiutasítsa. Miután Megisztonuszt elküldte kétezer harcossal, figyelmét Antigonoszra irányította; bátorította a korinthosziakat, hogy Argoszban nincs semmi nagyobb baj, és az egész zavart néhány ember okvetetlenkedése okozta. Mikor azonban Megisztonusz betört Argoszba, majd harc közben elesett, és az őrség, amely csak üggyel-bajjal tartotta magát, szüntelen Kleomenészhez küldött, megijedt, hogy az ellenség elfoglalja Argoszt, és ha a szorosokat elzárja, akadálytalanul feldúlja Lakóniát és a védtelenül maradt Spártát is megtámadja; elvezette tehát hadseregét Korinthoszból, s a várost nyomban el is veszítette, mert Antigonosz bevonult, és helyőrséget helyezett el benne. Mikor Argosz alá érkezett, megkísérelte, hogy ostromlétrák segítségével feljusson a falakra, és ebből a célból összegyűjtötte a menetelés közben szétszóródott csapatokat. Behatolt az Aszpisz-domb alatt húzódó föld alatti folyosókba, feljutott a fellegvárba, és egyesült a helyőrséggel, amely még mindig kitartott az akhaiaiakkal szemben. Ostromlétrák segítségével birtokába kerítette a város egyes részeit, és az utcákat megtisztította az ellenségtől, mert megparancsolta a krétai íjászoknak, hogy lőjék ki nyilaikat. Mikor azonban megpillantotta Antigonoszt, amint phalanxával a hegyekről leereszkedett a síkságra, és amint lovasai máris vonultak be a városba, lemondott róla, hogy Argoszt megtartsa. Maga köré gyűjtötte minden csapatát, biztonságban elhagyta a fellegvárat, és a várfalak mentén elvonult. Igen nagy eredményeket ért el egészen rövid idő alatt, csapatai egyetlen felvonultatásával kis híján az egész Peloponnészoszt hatalmába kerítette, de most ugyanolyan gyorsan elveszített mindent, mert szövetségesei közül egyesek nyomban cserbenhagyták, mások pedig a városokat később átadták Antigonosznak.

22. Így végződött hadjárata, és hazafelé vezette hadseregét; estefelé éppen Tegeához közeledett, amikor spártai küldöttek a meglevőnél nem kisebb csapásnak, felesége halálának hírét hozták. Kleomenész még sikeres hadjáratai alatt sem tudott felesége nélkül meglenni, hanem állandóan hazatért Spártába, mert nagyon szerette Agiatiszt, és teljes odaadással csüngött rajta. A csapás érthető módon teljesen összetörte, és mélységes fájdalommal töltötte el, hiszen még fiatal volt, és a legszebb és legerényesebb feleséget veszítette el; de azért

büszke öntudatát és lelki nagyságát szenvedése sem alázta meg; korábbi beszédmodorát, viselkedését és egész magatartását változatlanul megőrizte, kiadta a parancsokat tisztjeinek és megtette az intézkedéseket Tegea biztonságára, majd másnap reggel visszatért Lakedaimónba, odahaza anyjával és gyermekeivel átengedte magát a gyász fájdalmának, majd azonnal a közérdek gondjai foglalták le.

Ptolemaiosz egyiptomi király közölte vele, hogy hajlandó segítséget nyújtani neki, de túszul kérte anyját és gyermekeit. Ezt hosszú ideig restellte megmondani anyjának, többször bement hozzá, és már azon a ponton volt, hogy szól neki, de aztán újra elhallgatott, úgyhogy anyja gyanút fogott, és megkérdezte barátait, mi lehet az, amit fia meg akar neki mondani, de valamiért habozik megtenni. Végre Kleomenész rászánta magát, és megmondta; anyja nagyot nevetett, és így szólt: „Hát ez volt az, amihez olyan sokszor hozzáfogtál, de aztán féltél elmondani? Akkor csak siess, ültess fel egy hajóra, és küldj el bárhova, ahol gondolod, hogy az én esendő személyem hasznára válhat Spártának, mielőtt a vénség és a tétlenség elsenyveszt."

Mikor minden úti előkészületet megtettek, gyalogosan elindultak Tainaronba, és a hadsereg fegyverben kísérte el őket. Mielőtt beszállt a hajóba, Kratészikleia Kleomenésszel kettesben bement Poszeidón szentélyébe, átölelte és megcsókolta szomorú és levert fiát, s ezt mondta neki: „Szedd össze magad, Spárta királya! Amikor kimegyünk a templomból, senki ne lássa, hogy sírunk és Spártához méltatlan dolgot teszünk. Ez egyedül rajtunk múlik, de sorsunk az istenek kezében van." Miután ezt elmondta, nyugodt arckifejezéssel kézen fogta kis unokáját, felszállt a hajóra, és szólt a kapitánynak, hogy minél előbb induljanak. Mikor Kratészikleia megérkezett Egyiptomba, és értesült róla, hogy Ptolemaiosz ajánlatot kapott és követeket fogadott el Antigonosztól, Kleomenészről pedig azt hallották hogy bár az akhaiaiak megegyezésre szólították fel, miatta fél Ptolemaiosz hozzájárulása nélkül befejezni a háborút, üzent neki, hogy azt tegye, ami Spártához illik és a város érdekében van, s ne féljen Ptolemaiosztól egy öregasszony és egy kisgyermek miatt. Mondják, hogy Kratészikleia így viselte el balsorsát.

23. Miután Antigonosz Tegeát ostrommal bevette, Orkhomenoszt és Mantineiát lerohanta, Kleomenész visszaszorult Lakónia területére, és mindazokat a helótákat felszabadította, akik öt attikai mina váltságdíjat fizettek; ebből ötszáz talentumot gyűjtött össze, és kétezer katonát fegyverzett fel makedón mintájú fegyverzettel, hogy így állítsa szembe őket Antigonosz fehérpajzsosaival. Ekkor nagy és mindenkit meglepő vállalkozáshoz fogott. Megalopolisz abban az időben önmagában nem volt nagyobb és erősebb mint Spárta, és segítséget kapott mind az akhaiaiaktól, mind Antigonosztól, mert a makedón király a város közvetlen szomszédságában táborozott; különben is valószínűnek látszott, hogy az akhaiaiak Antigonoszt főként a megalopolisziak biztatására hívták be a Peloponnészoszra. Kleomenész most azt tervezte, hogy ezt a várost elrabolja - így lehetett csak nevezni gyors és váratlan vállalkozását -, s ezért hadseregét ötnapi élelemmel ellátva Szelaszia irányába vezette, mintha zsákmányszerzésre indulna Argoliszba. Innen azonban leereszkedett Megalopolisz irányába, csapatait Rhoiteionnál megvacsoráztatta, majd Helikuszon át a város ellen vonult. Mikor már nem voltak messzire, Panteuszt elküldte két osztag lakedaimónival azzal a paranccsal, hogy foglalják el a két torony közötti bástyarészt, amelyről úgy tudta, hogy a megalopolisziak a legkevésbé védik, ő maga pedig lassú menetben vonult nyomukban a hadsereg többi részével. Panteusz nemcsak ezt a helyet, hanem a falak nagy részét is őrizetlenül találta; a falakat részben lerombolta, részben aláaknázta, az őrségből pedig aki csak a keze közé került, mindenkivel végzett. Ekkorra odaérkezett Kleomenész is, csapataik egyesültek, és mielőtt a megalopolisziak észrevették, egész hadseregével máris a városban termett.

24. A szerencsétlenség lassan-lassan nyilvánvalóvá lett a város lakosai előtt. Egyesek összeszedték ingóságaikból, amit éppen tudtak, és nyomban elmenekültek, mások fegyveres csapatokba verődtek, szembeszálltak és összecsaptak az ellenséggel, és bár nem tudták legyűrni, legalább polgártársaik menekülését biztosították annyira, hogy legfeljebb ezer ember maradt vissza, a többieknek pedig gyermekeikkel és feleségükkel mind sikerült elmenekülniük Messzénébe. De általában azok is megmenekültek, akik harc közben igyekeztek a többieken segíteni. Csak kevesen estek fogságba; ezek között volt Lüszandridasz és Thearidasz, a két leghíresebb és legbefolyásosabb férfi Megalopoliszban. Ezért a katonák, akiknek kezébe kerültek, azonnal Kleomenész elé vitték őket. Lüszandridasz, midőn messziről meglátta Kleomenészt, így kiáltott fel: „Rajtad múlik most, ó, lakedaimóniak királya, hogy szebb és királyibb tettet hajts végre mindannál, amit eddig véghezvittél, és híresebbé tedd magadat általa!" Kleomenész, sejtve, hogy Lüszandridasz mire céloz, így szólt hozzá: „Mire gondolsz, Lüszandridasz? Azt óhajtod talán tőlem, hogy visszaadjam nektek a várost?" Lüszandridasz erre így felelt: „Valóban erre gondoltam, és azt tanácsolom neked, hogy ne pusztítsd el ezt a nagy várost, hanem töltsd meg hű és megbízható barátokkal s szövetségesekkel azáltal, hogy visszaadod a megalopolisziaknak szülővárosukat, és ezzel ennek a nagy népnek megmentője leszel." Kleomenész rövid hallgatás után így szólt: „Nehéz elhinni, hogy ez megtörténjék, de hadd győzzön nálunk mindig a dicső a hasznos felett." Ezekkel a szavakkal a két férfiút elküldte Messzénébe saját hírnökeivel együtt, bejelentve, hogy városukat visszaadja a megalopolisziaknak, ha szövetségi és baráti viszonyra lépnek vele, és megszakítják kapcsolataikat az akhaiaiakkal.

Hiába tette azonban Kleomenész ezt a jó szándékú és nemes lelkű ajánlatot, Philopoimén nem engedte meg a megalopolisziaknak, hogy elszakadjanak az akhaiaiaktól, és azzal vádolta Kleomenészt, hogy nincs is szándékában visszaadni a várost, hanem kézre akarja keríteni polgáraival együtt, majd elűzte Thearidaszt és Lüszandridaszt Messzénéből. Ez volt az a Philopoimén, aki később az akhaiaiak vezére lett és híressé vált a görögök közt, amint azt életrajzában megírtam.

25. Kleomenész, mikor erről értesült, bár eddig érintetlenül és sértetlenül megőrizte a várost, és nem tűrte el, hogy bárki akár titokban is hozzányúlhasson a legjelentéktelenebb tárgyhoz is, most felbőszült; a kincseket elrabolta, a szobrokat és festményeket elszállíttatta Spártába, a várost csaknem földig romboltatta, majd haza vonult, mert félt Antigonosztól és az akhaiaiaktól, bár azok semmit nem tettek ellene. Ekkor éppen gyűlést tartottak Aigionban. Aratosz felment a szószékre, arcát eltakarta köpenyével, és hangos zokogásban tört ki. A látványon mindenki elcsodálkozott, s midőn biztatták, hogy beszéljen, elmondta, hogy Kleomenész elpusztította Megalopoliszt. Az akhaiaiakat annyira megrémítette ennek a nagy szerencsétlenségnek a híre, hogy a gyűlés azonnal feloszlott. Antigonosz eleinte segítségadásra gondolt, de mivel csapatai csak nehezen gyülekeztek össze téli szállásukról, újra kiadta a parancsot, hogy maradjanak, ahol vannak, ő maga pedig kisebb számú csapattal Argoszba ment.

Ezért Kleomenész második kísérletét, bár az őrültségig vakmerő vállalkozásnak látszott, Polübiosz szerint valójában nagy megfontolással hajtotta végre. Tudta ugyanis, hogy a makedónok a városokban szétszóródva téli szálláson töltik az időt, és Antigonosz csak kisszámú zsoldosával tartózkodik Argoszban, ahol barátaival együtt a telet töltötte. Kleomenész tehát betört argoszi területre azzal a számítással, hogy vagy megveri a merő szégyenkezésből csatára kényszerülő Antigonoszt, vagy ha Antigonosz nem meri a csatát vállalni, rossz hírbe keveri az argosziaknál. Ez is történt, az argosziak, miután Kleomenész földjeiket feldúlta, sok embert és jószágot elhurcolt, felháborodásukban a király ajtajai előtt gyülekeztek össze, és hangos kiáltozással felszólították, hogy vagy harcoljon, vagy adja át a vezérséget

nála különbeknek. Antigonosz azonban nem hagyta el a várost, és megmaradt eredeti tervénél, mert ahogyan körültekintő hadvezérhez illik, azt tartotta volna szégyenletesnek, hogy oktalan kockázatot vállaljon és lemondjon biztonságáról, nem pedig, hogy hozzá nem értők előtt rossz hírbe kerüljön. Kleomenész egészen a várfalakig hatolt előre hadseregével, kigúnyolta ellenségeit, sok kárt okozott nekik, majd bántatlanul eltávozott.

26. Kleomenész kis idővel később, amikor meghallotta, hogy Antigonosz Tegea felé nyomul, és onnan készül betörni spártai területre, gyorsan maga mellé vette katonáit, és az ellenség elkerülésével más úton érkezve kora reggel megjelent Argosz alatt, feldúlta a földeket, és a gabonát nem kaszával és sarlóval vágatta le, amint szokás, hanem lándzsanyélszerű hosszú rudakkal verette tönkre; katonái menetelés közben szórakozásból, minden fáradság nélkül széttaposták és elpusztították a termést. Mikor azonban a Küllarabiszhoz értek, és fel akarták gyújtani a tornacsarnokot, ezt megakadályozta, mert úgy érezte, hogy amit Megalopoliszban tett, haragjában követte el, és nem vált becsületére.

Antigonosz erre nagy sietve visszatért Argoszba, s a magaslatokra és a hegyszorosokba mindenütt őrségeket állított. Kleomenész úgy tett, mintha ezzel semmit nem törődnék, mintha lenézné az ellenséget, sőt hírnököket küldött, és azt követelte, adják át neki a Héraion kulcsait, hogy mielőtt eltávozik, áldozhasson az istennőnek. Ilyen gúnyos tréfálkozás után valóban áldozott az istennőnek, de a bezárt templom falai alatt, aztán Phliuszba vezette hadseregét. Innen továbbment, kiűzte a helyőrséget Oligürtoszból és elvonult Orkhomenosz mellett; ezzel nemcsak polgártársaiba öntött önbizalmat és bátorságot, hanem az ellenség is vezérségre termett és nagy tettekre méltó férfiúnak tartotta, mert bár csak egyetlenegy városra támaszkodott, egyszerre viselt hadat a makedón hadsereg és az egész Peloponnészosz ellen, amely egy király anyagi támogatását élvezte. És nemcsak Lakedaimónt őrizte meg sértetlenül, hanem elpusztította ellenfeleinek területét is, és rengeteg nagy várost elfoglalt, ami mind azt mutatta, hogy nagyra törő, nem mindennapi férfiú.

27. Aki először mondta, hogy a pénz a dolgok idegszála, ezt bizonyosan főként a háborúra gondolva értette. Démadész is, mikor arra hívta fel az athéniakat, hogy háromevezősoros hajókat bocsássanak vízre és szereljenek fel legénységgel, de pénzük nem volt rá, ezt mondta: „A tésztát is előbb meg kell nedvesíteni, mielőtt a dagasztáshoz kezdünk.” Mondják, hogy a régi időkben élt Arkhidamosz is, amikor a peloponnészoszi háború kezdetén azt mondották neki, hogy szabja meg pontosan a szövetségesek hozzájárulási költségeit, azt mondta, hogy a háborút nem lehet rendeletekkel etetni. Valóban, amiként a jól edzett atléták idővel legyőzik és leküzdik azokat, akik csak jó mozgásúak és ügyesek, Antigonosz is, aki hatalmas erőforrások birtokában fogott a háborúhoz, kifárasztotta és leverte Kleomenészt, aki csak szűkösen, üggyel-bajjal tudta fizetni zsoldosai bérét, és élelmezni a katonáskodó polgárokat. Egyébként azonban az idő Kleomenésznek dolgozott, mert az otthoni ügyek sürgőssé tették Antigonosz hazatérését. Távollétében ugyanis a barbárok lerohanták és feldúlták Makedoniát, északról nagy illür hadsereg tört be az országba, amelynek harácsolása miatt a makedónok hazahívták Antigonoszt. Ha a levelet pár nappal a csata előtt megkapja, azonnal eltávozott volna, és gondolkodás nélkül magukra hagyja az akhaiaiakat. A sors azonban a legnagyobb dolgokat is jelentéktelen apróságokkal szokta eldönteni; ez alkalommal is megmutatta, hogy a pillanatnak milyen döntő befolyása van, mert alighogy Szelasziánál eldőlt a csata, amelyben Kleomenész elveszítette hadseregét és városát, azonnal megjelentek Antigonosznál a hazahívó követek. Ez a körülmény különösen szomorúvá teszi Kleomenész balsorsát, mert ha csak két napig vár, húzza az időt, és kerüli az ütközetet, nem kellett volna harcba bocsátkoznia, és kénye-kedvére köthette volna meg a békét, miután a makedónok eltávoztak. Így azonban, mint már mondottuk, pénzhiány miatt kénytelen volt mindent kockáztatni, és mint Polübiosz mondja, húszezer emberrel harmincezer ellen csatát vívni.

28. Csodálatra méltó hadvezérnek mutatta magát a veszedelemben is; polgártársai lelkesedéssel teljesítették parancsait, és a zsoldosokra sem lehetett semmi panasza a küzdelemben, de ellenségeinek hatásosabb fegyverzete és a phalanx döntő fölénye vereségét okozta. Phülarkhosz azonban azt állítja, hogy árulás történt, és főként ez okozta Kleomenész vesztét. Antigonosz ugyanis kiadta a parancsot, hogy az illürök és akarnanaiak titokban kerüljék meg és fogják hátba a másik szárnyat, amelynek Eukleidasz, Kleomenész fivére volt a vezére, azután hadserege többi részét csatába vezette. Kleomenész egy magaslatról figyelt, és amikor sehol nem látta az illür és az akarnanai csapatokat, megijedt, mert megsejtette, hogy Antigonosz milyen célra használja fel őket. Magához hívatta tehát Damotelészt, a helóták felügyeletével megbízott csapatok tisztjét, és megparancsolta neki, járjon utána, és nézze meg, mi történik a csapatok hátában és oldalában. Erre Damotelész, akit Antigonosz állítólag már előbb megvesztegetett, azt mondta, erre ne legyen Kleomenésznek gondja, mert minden rendben van, csak a vele szemben állókkal törődjék, s azok ellen védekezzék. Kleomenész hitelt adott Damotelész szavainak, támadásra indult Antigonosz ellen, nagy erővel zúdult spártai csapataival a makedónok phalanxára, ötsztadionnyira visszaszorította, és győztesként üldözte őket. Ekkor azonban Eukleidaszt a másik szárnyon körülkerítették, erre Kleomenész megállt, tisztán látta a veszélyt, és így szólt: „Elvesztél, drága testvérem, elvesztél. Méltó vagy rá, hogy a spártai ifjak kövessenek és a spártai nők megénekeljenek.” Így pusztult el Eukleidasz embereivel együtt, és a győztesek most Kleomenészre törtek, aki, látván, hogy katonái megzavarodnak, és nem mernek helytállni, a maga menekülésére gondolt. Mondják, hogy a zsoldosok közül sokan, a lakedaimóniak pedig kétszáz kivételével mind a hatezren elestek az ütközetben.

29. Mikor Kleomenész megérkezett a városba, az elébe menő polgároknak azt a tanácsot adta, hogy fogadják Antigonoszt, ami pedig őt magát illeti, azt mondta, életében, de még holtában is azt fogja tenni, amivel Sparta javát szolgálhatja. Midőn látta, hogy az asszonyok odafutnak azokhoz, akik vele együtt menekültek el a csatából, elveszik tőlük fegyvereiket, és italt visznek nekik, ő maga is bement házába. Itt ágyasa ment eléje, egy megalopoliszi szabad nő, akit felesége halála után vett maga mellé, és mint máskor, amikor háborúból érkezett haza, most is szolgálatára kívánt lenni. Kleomenész azonban, bár nagyon szomjas volt, nem ivott, és bár fáradt volt, nem ült le, hanem úgy, ahogyan volt, páncélba öltözve, az egyik oszlophoz dőlt, arcát könyökére hajtotta, pihent néhány pillanatig, és végiggondolt minden lehetséges tervet, majd barátaival együtt útra kelt Gütheionba. Itt a már jó előre útra készített hajóra szállt, és elvitorlázott.

30. Antigonosz ellenállás nélkül elfoglalta Spártát; a lakedaimóniakkal nagyon emberségesen bánt, nem sértette meg gőgjével Sparta méltóságát; visszaadta törvényeiket és alkotmányukat, áldozott az isteneknek, és harmadnapon eltávozott, mert értesült róla, hogy nagy háború folyik Makedoniában, és az országot feldúlják a barbárok. A betegség (gyors lefolyású tüdővész és heves gyomorhurut) ekkor már teljesen erőt vett rajta. De azért nem vonta ki magát a harcból, tartogatta erejét a hazájában folyó küzdelemre, hogy aztán fényes győzelem és a barbárok közt véghezvitt nagy vérontás után dicsőséggel haljon meg. Valószínű, ezt állítja Phülarkhosz is, hogy valami megszakadt benne, olyan hangosan kiáltozott a csata közben. A filozófiai iskolákban az a történet járja haláláról, hogy a győzelem után kitörő örömmel felkiáltott: „Milyen szép nap!” Majd erős vérömlés után magas lázt kapott és meghalt. Ez Antigonosz története.

31. Kleomenész elhajózott Küthéráról, és egy másik szigeten, Aigialián kötött ki, ahonnan Kürénébe készült átkelni. Ekkor egyik barátja, név szerint Thérükión, aki tetteiben emelkedett lelkületet árult el, szavaiban azonban fellengzős ember volt, négyszemközt ezt mondta neki: „Király! A legszebb halált a csatában elmulasztottuk, noha mindenki hallatára mondottuk,

hogy Antigonosz csak a spártaiak királyának holttestén átlépve diadalmaskodhat. De még mindig módunkban van az a halálnem, amely dicsőségben és erényben ez után következik. Hova hajózzunk értelmetlenül, hogy elmeneküljünk a közelünkben levő baj elől, és kergessük azt, ami a távolban vár reánk? Ha nem szégyelljük, hogy Héraklész leszármazottai Philipposz és Alexandrosz utódainak szolgái legyenek, hosszú tengeri utazástól kímélhetjük meg magunkat, ha meghódolunk Antigonosznak, aki legalább annyival különb Ptolemaiosznál, mint a makedónok az egyiptomiaknál. Valóban, ha méltatlannak tartjuk, hogy urunkká tegyük azt, aki fegyverrel győzött le, miért fogadjuk el urunkul azt, aki nem győzött le bennünket, hogy így egy helyett kettőnél lássanak bennünket alább valóknak: Antigonosznál, mert elfutunk előle, és Ptolemaiosznál, mert beállunk talpnyalói közé? Vagy mondjuk azt, hogy anyád miatt mentünk Egyiptomba? Bizony szép látvány lesz majd, mikor anyád Ptolemaiosz feleségeinek bemutatja fiát, aki királyból fogollyá és földönfutóvá lett. Nem jobb-e, ha míg urai vagyunk kardunknak, és láthatjuk a távolból Lakónia földjét, megváltjuk magunkat rossz sorsunktól, és igazoljuk magunkat azok előtt, akik Szelasziánál életüket áldozták Spártáért, ahelyett, hogy tétlenül ülnénk Egyiptomban, és várnánk a hírt, hogy Antigonosz kit tett meg Lakedaimón helytartójává?”

Thérükiónnak ezekre a szavaira Kleomenész így válaszolt: „Az emberi dolgok közül, szerencsétlen ember, te a legkönnyebbet, a mindenki számára elérhetőt választanád; a halált bátor cselekedetnek tartod, holott ez szégyenletesebb futás volna, mint előbbi megszökésünk volt. Nálunk különb emberek is szenvedtek vereséget ellenségeiktől, mert a balsors üldözte őket, vagy mert túlerővel kerültek szembe. Aki fáradalmai, nehéz sorsa vagy mások megszólása és rossz véleménye miatt adja fel a harcot, saját gyengeségének esik áldozatául. A magunk által választott halálnak nem szabad menekülésnek lenni tetteink elől, hanem önmagáért végrehajtott cselekedetnek kell lennie. Szégyenletes dolog egyedül csak magunkért élni és meghalni. Erre akarsz te most engem rábírni, amikor szeretnél mielőbb megszabadulni a jelen nyomorúságától anélkül, hogy bármi szép vagy hasznos tettet hajtanál végre. Én azonban úgy gondolom, hogy sem neked, sem nekem nem szabad reményünket feladni hazánk sorsa felől; ha majd reményeink cserbenhagynak, lesz még rá időnk, hogy könnyen meghaljunk, ha úgy akarjuk.”

Thérükión erre semmit nem válaszolt, mihelyt azonban alkalma nyílt rá, hogy elhagyja Kleomenészt, a tengerpartra ment, és végzett magával.

32. Kleomenész elindult Aigialiáról, áthajózott Libüába, majd a király embereinek kíséretében megérkezett Alexandriába. Mikor Ptolemaiosz elé került, a király eleinte közömbös és mérsékelt nyájassággal fogadta. Kleomenész azonban kinyilvánította nemes gondolkodását és kiváló szellemét, a naponkénti társas érintkezésben pedig szabad és közvetlen modorával párosult spártai egyszerűségét; előkelő származását balsorsa semmiképpen sem homályosította el, sem nem alázta meg, és sokkal megbízhatóbbnak mutatkozott, mint azok, akik csak tetszésvágyból és hízelgésből keresték a király társaságát. Így aztán Ptolemaiosz nagyon restellte és bánkódott miatta, hogy ilyen nagy emberrel nem törődött, és ráhagyta Antigonoszra, aki ezáltal nagy dicsőséghez és hatalomhoz jutott. Ezért aztán igyekezett Kleomenészt kitüntetésekkel és figyelmességével megnyerni magának, és azzal biztatta, hogy hajókat és pénzt ad majd neki, elküldi Görögországba, és visszaszerezheti királyságát; addig is évente huszonnégy talentumot juttatott neki. Kleomenész ebből az összegből takarékosan és szerényen ellátta önmagát és barátait, de az összeg nagyobb részét a Görögországból Egyiptomba menekültek segítésére és támogatására fordította.

33. Az idősebb Ptolemaiosz meghalt, mielőtt beváltotta volna azt az ígéretét, hogy visszaküldi Kleomenészt, mivel pedig a királyi udvar azonnal erkölcstelenkedésbe és iszákosságba merült, s a hatalmat a nők bitorolták, Kleomenész ügyeivel senki nem törődött. A királyt annyira megrontották a nők és a bor, hogy még a legjózanabb és legkomolyabb pillanataiban is titkos szertartásokat rendezett, a népet dobbal csődítette a királyi palotába, a legfontosabb állam-ügyeket pedig Agathokleia, a király ágyasa, és anyja, Oinanthé, egy kerítőnő intézte. De azért kezdetben úgy látszott, hogy Kleomenésznek mégis hasznát veszik. Ptolemaiosz ugyanis nagyon félt testvérétől, Magasztól, akinek anyja révén nagy befolyása volt a hadseregben; ezért Kleomenészt felkarolta és felvette titkos tanácsába, közben pedig azon mesterkedett, hogy testvérét eltétesse láb alól. Kleomenész azonban, bár Ptolemaiosz szándékát mindenki más helyeselte, egyedül tiltakozott a terv ellen, és azt mondta, hogy ha lehetne, uralma biztonsága és fenntartása érdekében a királynak inkább több testvért kellene szereznie. Mikor pedig Szószibiosz, a király legbefolyásosabb barátja kijelentette, hogy amíg Magasz él, nem bízhatnak meg a zsoldoshadseregben, Kleomenész azzal biztatta őket, hogy emiatt semmi aggályuk ne legyen, mert a zsoldosok között háromezernél több peloponnészoszi van, ezek hűségesek hozzá, és csak intésére várnak, hogy fegyveresen felsorakozzanak mellette. Ezek a szavai nem kis mértékben növelték Kleomenész hitelét és hatalmát; később mégis, amint Ptolemaiosz gyengesége mindinkább gyávaságba csapott át, és mindenütt a bizalmatlanság és a rettegés látszott a legbiztonságosabbnak (mindig így történik, valahányszor az emberekből hiányzik a józan meggondolás), az udvaroncok félni kezdtek Kleomenésztől, mivel nagy befolyása volt a zsoldoscsapatoknál. Sokan még ilyen megjegyzéseket is tettek rá: „Úgy jár-kel ez az ember, mint az oroszlán a bárányok között.” És Kleomenész jelleme valóban ilyennek tűnt fel az udvaroncok között, mert félelmet nem ismerő megvetéssel nézte mindazt, ami körülötte történik.

34. Hajókat már nem kért, és lemondott a hadjáratról, de mikor értesült róla, hogy Antigonosz meghalt, az akhaiaiak háborúba bonyolódtak az aitóliaiakkal, és az ügyek alakulása miatt jelenlétére mind nagyobb szükség van, mert a Peloponnészoszt belviszály és zűrzavar árasztotta el, azt kérte, hogy engedjék el egyedül barátaival, de erről senkit nem tudott meggyőzni. A király nem fogadta kihallgatáson, mert idejét örökösen asszonyok között töltötte részegeskedéssel és dorbézolással; Szószibiosz pedig, aki elsősorban volt felelős az állam ügyeinek intézéséért, jól tudta, hogy ha Kleomenészt akarata ellenére tartják vissza, nem tudják többé kézben tartani, sőt veszélyes is lehet, de ha útjára engedik, könnyen még nagyobb vakmerőségre vállalkozhatik, mert nagyra törő férfiú, és saját szemével látta az egyiptomi királyság beteges viszonyait. Kleomenészt nem szelídítették meg az ajándékok sem, hanem miként a bőségben tobzódó Apisz-bika, amely természetének megfelelő élet után vágyakozik, hogy szabadon futkoshasson, ugrándozhassék, és nyilvánvalóan kimutatja, mennyire nem szívesen tűri a papok gondozását, ő sem kedvelte az elpuhult életet, hanem

kedves szivét sorvasztva csak ült ott,

miként Akhilleusz,

vágyakozott a csatára s a harci zsivajra.

35. Így alakultak ügyei, amikor Alexandriába érkezett a messzénéi Nikagorasz, aki gyűlölte Kleomenészt, bár azt színlelte, hogy jó barátja. Kleomenész egy alkalommal egy szép föld-birtokot vett tőle, de az árát, valószínűleg mert a háború miatt nem jutott hozzá, nem fizette meg. Kleomenész, aki véletlenül éppen a kikötőben sétált, akkor pillantotta meg Nikagoraszt, amikor hajójából kiszállt; barátságosan üdvözölte, és megkérdezte tőle, milyen ügyben

érkezett Egyiptomba. Nikagorasz szívélyesen viszonozta a köszöntést, s azt mondta, hogy szép harci paripákat szállított Ptolemaiosznak, amire Kleomenész nevetve csak ennyit mondott: „Hoztál volna inkább citeráslányokat és fiúszeretőket, mert a királyt ezek érdeklik leginkább.” Nikagorasz akkor ezen csak mosolygott, de néhány nappal később emlékeztette Kleomenészt a birtokra, s azt mondta, szüksége volna most az árára; hozzátette még, hogy nem alkalmatlankodna, de hajórakományával komoly veszteségek érték. Kleomenész azonban azt mondta, nincs már semmi pénze abból, amit Ptolemaiosztól kapott. Nikagorasz bosszankodott, és elmondta Szószibiosznak Kleomenész gúnyos megjegyzését, aki ennek is örült, de szerette volna komolyabb váddal felingerelni a királyt, ezért rávette Nikagoraszt, hogy hagyjon maga után egy Kleomenészt feljelentő levelet, amely szóljon arról, hogy Kleomenész, ha háromevezősoros hajókat és katonákat kap a királytól, elfoglalja velük Kürénét. Nikagorasz megírta a levelet, és elhajózott. Szószibiosz négy nappal később elvitte Nikagorasz levelét Ptolemaioszhoz, azt állítva, hogy csak az imént kapta meg, s valóban annyira felingerelte a fiatal uralkodót, hogy az elrendelte, költöztessék át Kleomenészt egy nagyobb épületbe, lássák el mindennel ugyanúgy, mint azelőtt, de az épületet ne legyen szabad elhagynia.

36. Ez fájdalmas intézkedés volt Kleomenészre, de a következő véletlen még szomorúbb színben tüntette fel jövőjét. Khrüszermosz fia, Ptolemaiosz, a király barátja egész idő alatt barátságos érzülettel viseltetett Kleomenész iránt, úgyhogy bizalmas, közvetlen viszony alakult ki közöttük. Egy alkalommal Kleomenész kérésére, hogy keresse fel, meglátogatta, és szívélyes beszélgetés közben megpróbálta gyanúját eloszlatni, mentegetve a király eljárását; mikor azonban eltávozott az épületből, nem vette észre, hogy Kleomenész egészen az ajtóig követi, s kemény hangon megszidta az őröket, miért őrzik ezt a nagy és pórázon nehezen tartható fenevadat ilyen gondatlanul és hanyagul. Mikor Kleomenész ezt meghallotta, Ptolemaiosz tudta nélkül visszament barátaihoz, és elmondta nekik, amit hallott. Erre azonnal lemondtak minden reményükről, és haragjukban elhatározták, hogy bosszút állnak Ptolemaioszon gonoszsága és gazsága miatt, de Spártához méltóan halnak meg, és nem várják meg, hogy mint hizlalt áldozati tulkokat lemészárolják őket. Elviselhetetlen volt ugyanis, hogy Kleomenész, miután büszkén visszautasította, hogy megegyezzék Antigonosszal, aki jó katona és tettre kész férfiú volt, most tétlenül ülve várja meg, amíg ez a tobzódó király abbahagyja a dobverést és beszünteti a részeg orgiákat, és lesz elég ideje ahhoz, hogy megölje.

37. Így határoztak, s mivel Ptolemaiosz éppen Kanóboszba látogatott, először is elterjesztették azt a hírt, hogy a király feloldotta Kleomenész házi őrizetét. Szokás volt, hogy a király ennivalót és más ajándékot küld annak, akit szabadlábra helyez; Kleomenész barátai is ilyen holmikat készítettek el és küldtek be hozzá, s félrevezették az őröket, akik azt hitték, hogy mindezt a király küldi. Kleomenész ekkor áldozatot mutatott be, bőségesen megvendégelte az őröket, majd fejére koszorút tett, és lakomához telepedett barátaival. Mondják, hogy terve végrehajtásához eredeti szándékánál korábban fogott hozzá, mert észrevette, hogy az egyik szolga, aki be volt avatva a tervbe, kinn aludt a városban egy nőnél, akibe szerelmes volt. Kleomenész árulástól fél. Déltájt, amikor észrevette, hogy a leitatott őrök elaludtak, felvette khitónját, amelyen a varrást a jobb vállán felbontotta, és kivont karddal a kezében kirohant az épületből tizenhárom barátjával együtt, akik hasonlóképpen készültek fel. Hippitasz, aki sánta volt, nagy lelkesedéssel elsőnek rohant ki az épületből, de mikor látta, hogy miatta a többieknek lassabban kell menniök, kérte őket, hogy öljék meg, nehogy miatta kudarcot valljanak, s rá várjanak, akinek semmi hasznát nem vehetik. De egy alexandriai lakos éppen akkor vezette el lovát az ajtó előtt, elvették tőle, Hippitaszt a ló hátára ültették, végigrohantak az utcákon, s felhívták az összesereglett tömeget, hogy szerezze vissza szabadságát. Ezekben azonban csak annyi bátorság volt, hogy lelkesen megcsodálták Kleomenész merészségét, de senki nem mert hozzá csatlakozni vagy a segítségére lenni.

Khrüszermosz fia, Ptolemaiosz jött ki ekkor a palotából, mire hárman nyomban rárohantak és megölték. Egy másik Ptolemaiosz, a városi helyőrség parancsnoka, feléjük hajtott kocsijával; őrá is rárohantak, szétkergették szolgáit és fegyveres kíséretét, őt magát lehúzkodták a kocsiról és megölték. Ezután a fellegvárba siettek, hogy feltörjék a börtönt, és a kiszabadítandó foglyokat csatlakozásra bírják. De a börtönőrök megelőzték őket szándékukban, s Kleomenész, miután ez a próbálkozása kudarcot vallott, társaival céltalanul bolyongott a város utcáin; senki nem csatlakozott hozzájuk, sőt félelmében mindenki elmenekült előlük. Így aztán Kleomenész lemondott tervéről, és így szólt barátaihoz: „Nincs abban semmi csodálnivaló, hogy nők uralkodnak olyan férfiak felett, akik elfutnak a szabadság elől." Majd felhívta minden barátját, hogy hozzá és korábbi tetteikhez méltón haljanak meg. Először Hippitaszt sújtották halálra, saját kérésére, majd mindnyájan nemes lélekkel, félelmet nem ismerve végeztek magukkal az egyetlen Panteusz kivételével, aki első volt Megalopolisz elfoglalásánál. Fiatal korukban ez a feltűnően szép és a spártai fegyelemre különösképpen rátermett ifjú volt a király kedvese, s most megparancsolta neki, ha majd látja, hogy ő és vele együtt a többiek is mind meghaltak, ölje meg magát. Amikor már mindegyik a földön feküdt, Panteusz sorra járta őket és kardja hegyével megérintette mindegyiket, hogy van-e még bennük élet. Mikor Kleomenészt bokáján megszúrta, látta, hogy arcizmai rángatóznak. Erre megcsókolta és melléje ült; majd amikor kilehelte lelkét, átölelte a holttestet, és megölte magát.

38. Ilyen ember volt, és így halt meg Kleomenész, aki tizenhat éven át volt Spárta királya. Mikor halálának híre elterjedt a városban, Kratészikleia, aki bátor szívű nő volt, a szörnyű szerencsétlenségtől megtörten, átölelte Kleomenész kisgyermekeit, és keservesen zokogott. A fiúk közül az idősebbik egy vigyázatlan pillanatban fejjel előre levetette magát a háztetőről; súlyosan megsérült, de nem halt meg, és amikor felemelték, hangos sírásban tört ki amiatt, hogy nem engedték meghalni.

Amikor Ptolemaiosz értesült a történtekről, megparancsolta, hogy Kleomenész bőrbe varrt holttestét feszítsék keresztre, és a gyermekeket, anyját meg a kíséretében levő nőket végezzék ki. Ezek között volt Panteusz felesége is, egy nagyon szép és ritka nemes lelkű asszony. Férjével nemrégen kelt egybe, és balsorsuk szerelmük legszebb napjaiban sújtotta őket halálra. Lakedaimónból Panteusszal együtt szeretett volna elmenni, de szülei nem engedték, hanem bezárták otthon, és vigyáztak rá; később mégis lovat és kevés pénzt szerzett, s éjszaka elszökött hazulról. Azonnal Tainaronba sietett, és ott felült egy Egyiptomba tartó hajóra. Így jutott el férjéhez, és vidáman, boldogan töltötték együtt napjaikat idegen földön. Ő támogatta Kratészikleiát, mikor a katonák elhurcolták, vitte utána uszályát, és bátorította, bár Kratészikleia semmit nem félt a haláltól, és csak az az egy kérése volt, hogy a gyermekek előtt halhasson meg. Mikor azonban arra a helyre érkeztek, ahol a pribékek a kivégzéseket végre szokták hajtani, Kratészikleia szeme láttára előbb a gyermekeket ölték meg, s ennek a szörnyű tettnek láttára csak ez a néhány szó hagyta el ajkát: „Ó, gyermekeim, hova mentek?" Ezután Panteusz felesége, felcsatolva köntösét, erős és nagy lélekkel nyugodtan, egyetlen hang nélkül segített a kivégzésre elhurcolt asszonyoknak, és amennyire lehetett, holttestüket előkészítette a temetésre. Végül felkészült a halálra saját maga is, köntösét leengedte a földig, senkit nem engedett magához, csak azt a pribéket, akit kivégzésére odarendeltek, és hősies bátorsággal viselte el a halált; még arra sem volt szükség, hogy ruháját bárki is elrendezze, és holttestét betakarja, így őrizte meg lelke nemes szépségét a halálban is ugyanazzal a gondossággal, ahogyan testét óvta, amíg élt.

39. Így tehát Lakedaimón e drámai történettel, amelyben asszonyai a férfiakkal versengve néztek szembe a halállal, megmutatta, hogy a sors az élet végső óráiban sem tudja megalázni az erényt. Néhány nappal később azonban azok, akik Kleomenész keresztre feszített holttestét

őrizték, azt látták, hogy egy nagy kígyó tekergőzik a halott feje köré, arcát eltakarja és megakadályozza, hogy a keselyűk rászálljanak. A királyt ennek hallatára babonás félelem fogta el, az asszonyoknak pedig ez a jelenség alkalmul szolgált arra, hogy engesztelő áldozatokat mutassanak be, mert szerintük az istenektől kegyelt és nem közönséges embert küldtek a halálba. Az alexandriaiak csoportosan tódultak a kereszthez, és Kleomenészhez mint hőshöz és az istenek gyermekéhez fohászkodtak, míg aztán a bölcsebbek megnyugtatták őket és megmagyarázták nekik, hogy amint az ökrök hullájából méhek, a lovakéból darazsak, a szamarakéból szkarabeuszok kelnek életre, ugyanígy az emberi testből is, amikor a velő híg része összefolyik és megalvad, kígyók kelnek ki; így történt, hogy miután a régiek ezt megfigyelték, a kígyókat minden más állatnál inkább kapcsolatba hozták a hősökkel.

TIBERIUS GRACCHUS[100]

1. Miután történetünk első felével végeztünk, két nem kevésbé tragikus sorsú római életre kell figyelmet fordítani, amikor Tiberius és Caius életét állítjuk párhuzamba. Ezek Tiberius Gracchus gyermekei voltak, aki bár censor volt Rómában, kétszer választották consullá, és kétszer tartott diadalmenetet, mégis inkább erényéről volt híres. Ezért történhetett, hogy Corneliát, annak a Scipiónak a leányát nyerte el feleségül Scipio halála után, aki legyőzte Hannibált, és akinek nemhogy barátja nem volt, hanem inkább politikai ellenfele. Mondják, hogy Tiberius egy alkalommal egy pár kígyót fogott ágyában, s mikor a jósok fontolóra vették ezt a csodajelnek tekinthető esetet, nem engedték meg, hogy a két kígyót megölje vagy eleressze, ha pedig a kettő közül az egyiket elpusztítja, a hím önmagára, a nőstény Corneliára hoz halált. Tiberius nagyon szerette feleségét, és különben is úgy gondolkodott, hogy Cornelia még fiatal, és helyesebb, ha ő, az idősebb hal meg; így tehát a hím kígyót verte agyon, és a nőstényt elengedte; nem sok idővel később aztán Tiberius meghalt, és hátrahagyta Corneliától származó tizenkét gyermekét.

Cornelia vette gondjaiba a gyermekeket és a házat, s olyan józanul élt, annyira szerette gyermekeit, és olyan nemes jellem volt, hogy Tiberius, úgy látszik, nem döntött rosszul, midőn ilyen nagyszerű asszony helyett magára vállalta a halált. Később Ptolemaiosz király meg akarta osztani Corneliával koronáját, és megkérte a kezét, de Cornelia visszautasította a házassági ajánlatot, özvegységében több gyermekét elveszítette; az életben maradottak közül az egyik leány volt, s ez a fiatalabb Scipióhoz ment feleségül, a másik kettő pedig fiú, Tiberius és Caius, akiknek életrajzához most fogok hozzá. A két fiút olyan nagy gonddal nevelte, hogy bár mindenki a legtehetségesebb rómaiaknak tartotta őket, mégis úgy látszik, hogy erényüket inkább neveltetésüknek, mint természet adta tehetségüknek köszönhették.

2. Amiként a Dioszkuroszok szobrain és képein a hasonlóság ellenére is van alkati eltérés az ökölvívó és versenyfutó között, ugyanúgy e két ifjú között is, bár sok a közös vonás bátorságukban, önmérsékletükben, gondolkodásuk nemességében, szónoki tehetségükben és nagylelkűségükben, lényeges különbségek alakultak ki és mutatkoztak meg tetteikben és politikai törekvéseikben. Ezért helyesnek tartom, hogy ezeket most részletesen ismertessem.

Először is, ami arckifejezésüket, tekintetüket, külső megjelenésüket illeti, Tiberius szelíd és higgadt volt, Caius pedig ingerlékeny és heves; amikor a néphez szóltak, Tiberius nyugodtan egy helyben állt, Caius azonban a rómaiaknál szokatlan módon ide-oda járkált a szónoki emelvényen, és beszéd közben lerántotta válláról tógáját. (Az athéni Kleónról mondják, hogy ő volt az első népszónok, aki ledobta válláról köpenyét, és combját tenyerével csapkodta.) Caius beszédmodora félelmetes és túlzottan szenvedélyes volt, Tiberiusé megnyerő, és

felkeltette a hallgatóság részvétét. Ezenkívül Tiberius előadásmódja világos és a tökéletességig szabatos is volt. Életmódban és étkezésben Tiberius egyszerű és mértékletes volt. Másokkal összehasonlítva Caius is józan és igénytelen volt, de ha fivére mellé állítjuk, hivalkodó és igényes. Így Drusus megrótta, mert ezüst delphoi asztalokat vásárolt, fontját ezerkétszáz drakhmáért. Jellemük tekintetében is ugyanúgy különböztek, mint beszédjükben. Tiberius szelíd és nyugodt volt, Caius hirtelen és indulatos természetű, olyannyira, hogy szónoklás közben haragja sokszor magával ragadta akarata ellenére is, hangja élessé vált, szitkokra fakadt, és belezavarodott a beszédbe. Egyik értelmes szolgáját, Liciniust azzal bízta meg, hogy óvja az ilyen hibáktól. A szolga olyanféle hangszert tartott kezében, amellyel az alaphangokat szokás megadni; Caius háta mögött állt, amikor beszédet tartott, s midőn észrevette, hogy hangja érdessé és a haragtól szaggatottá válik, lágy hangot szólaltatott meg. Így mérsékelte Caius szenvedélyének és egyszersmind hangjának heves kitörését, hogy alkalmazkodjon.

3. Ilyen különbségek voltak közöttük. De vitézségük az ellenféllel szemben, igazságosságuk a leigázottak iránt, buzgalmuk hivatali tevékenységükben és önmérsékletük a gyönyörökkel szemben teljesen egyforma volt. Tiberius kilenc évvel volt idősebb; ez a tény politikai tevékenységüket időben elválasztotta egymástól, és minden másnál károsabbnak bizonyult kezdeményezéseik szempontjából. Minthogy politikai pályafutásuk csúcspontját nem egyszerre érték el, nem egyesíthették erejüket, amely egyesülten bizonyosan nagy, sőt legyőzhetetlen lett volna. Külön-külön kell tehát róluk szólanunk, s először az idősebbikről.

4. Tiberius, mihelyt ifjúvá serdült, olyan hírnevet szerzett, hogy méltónak tartották az auguroknak nevezett papi testület tagságára, de inkább erénye, mint előkelő származása miatt. Ezt Appius Claudius is bizonyítja, aki consulságot és censorságot viselt férfiú volt, s tekintélyénél fogva princeps senatusszá választották, fennkölt szellemével pedig felülmúlta kortársait, a papi testület lakomáján barátságos szavakat intézett Tiberiushoz, és felajánlotta neki leánya kezét. Tiberius ezt örömmel elfogadta, és megállapodtak az eljegyzésben; majd amikor Appius hazament, mindjárt a ház küszöbéről hangosan odakiáltott feleségének: „Antistia, vőlegényt szereztem Claudiánknak!” Antistia meglepődött, és így szólt: „Miért ez a nagy sietség? Hacsak a vőlegény, akire leltél, nem Tiberius Gracchus!” Tudom, hogy némelyek ezt a történetet a Gracchusok apjáról, Tiberiusról és Scipio Africanusról beszélik el, de a források többsége úgy mondja el, ahogyan én elbeszéltem, és Polübiosz is úgy adja elő, hogy Scipio Africanus halála után a rokonság valamennyi vőlegényjelölt közül Tiberiust választotta Cornelia férjéül, minthogy apja eljegyezetlenül hagyta maga után.

A fiatalabb Tiberius Libüában az ifjabb Scipio alatt szolgált, aki nővérét vette feleségül. Közös sátorban lakott a vezérrel, hamarosan megismerte jellemét és ez arra lelkesítette, hogy versenyre keljen erényével, és hasonló tetteket hajtson végre ő is. A fiatal Tiberius hamarosan valamennyi fiatal harcos között első lett fegyelmezettségben és bátorságban; így elsőnek jutott fel az ellenség falaira, amint Fannius elbeszéli, aki azt mondja, hogy Tiberiusszal mászta meg a falakat, és együtt vettek részt ebben a vitézi tettben. Tiberiust mindenki szerette, míg a hadseregben szolgált, és mindenkinek nagyon hiányzott, amikor eltávozott.

5. E hadjárat után quaestorrá választották, és a sors úgy hozta, hogy Caius Mancinus consul alatt szolgáljon a numantiaiak elleni háborúban. Mancinus nem volt rossz ember, de a legszerencsétlenebb sorsú római hadvezér. Így azután a váratlan szerencsétlenségek és a hátrányos körülmények között még inkább kitűnt nemcsak Tiberius értelmessége és bátorsága, hanem vezére iránt tanúsított csodálatra méltó tisztelete és megbecsülése is, aki ugyan a csapások hatására még arról is elfeledkezett, hogy ő a vezér. Miután ugyanis több nagy ütközetben vereséget szenvedett, megkísérelte, hogy táborát elhagyva visszavonuljon, de a

numantiaiak észrevették szándékát, azonnal elfoglalták a tábort, majd rátámadtak a menekülőkre, a hátvédet lemészárolták, az egész hadsereget bekerítették, és nehezen járható helyre szorították, ahonnan lehetetlen volt elfutni. Mancinus lemondott róla, hogy ellenálljon és úgy meneküljön el, ezért követeket küldött, hogy fegyverszünetet és békefeltételeket kérjen. Az ellenség azonban kijelentette, hogy senki másban nem bízik meg, csak Tiberiusban, és azt követelte, hogy őt küldjék hozzá. Ezt a kikötést egyrészt a fiatal Tiberius kedvéért tették, aki az ellenséges táborban is ismeretessé vált jó híre miatt, másrészt visszaemlékeztek apjára, Tiberiusra, aki szintén háborúskodott a hispaniaiak ellen, sok törzsüket leigázta, békét kötött a numantiaiakkal, s vigyázott rá, hogy a római nép mindvégig tisztességgel és igazságosan megtartsa a békefeltételeket. Így tehát Tiberiust küldték el, ő tárgyalt az ellenséggel, és részben elfogadta feltételeiket, részben rábírta őket az általa ajánlottak elfogadására, így létrehozta a fegyverszünetet, és megmentett húszezer római polgárt, nem számítva a szolganépséget és azokat, akik a tábort követték.

6. A numantiaiak a táborban hagyott minden értékes holmit hadizsákmánynak tekintették. Ezek közt voltak Tiberius feljegyzései is, amelyek quaestori írásait és számadásait tartalmazták. Tiberius mindenáron szerette volna visszakapni feljegyzéseit; mikor tehát a hadsereg már útban volt, három vagy négy társával visszafordult a város felé. Hívatta a városi tisztviselőket, és kérte tőlük, adják vissza az iratokat, nehogy ellenségei megvádolhassák, mert gazdálkodásáról nem tud elszámolni. A numantiaiak megörültek a jó alkalomnak, hogy szolgálatot tehetnek neki, és kérték, menjen be velük a városba; mialatt állt és töprengett, odamentek hozzá, a kezét szorongatták, és szinte könyörögve kérték, ne tartsa őket tovább ellenségeinek, hanem barátainak, és bízzék meg bennük. Tiberius elhatározta, hogy így tesz, azért is, mert iratait mindenképpen vissza akarta kapni, de azért is, mert félt, hogy maga ellen ingerli a numantiaiakat, ha nem bízik bennük. Amikor bementek a városba, először is ebédet készíttettek, unszolva kérték, hogy foglaljon helyet asztaluknál, és fogyassza el az ebédet velük együtt; ezután visszaadták iratait, és felszólították, hogy válasszon ki és vigyen magával a kincsekből, amit csak akar. De ő semmi mást nem fogadott el, csak tömjént, amelyet a közös áldozatokhoz szokott felhasználni, majd barátságosan és szívélyesen búcsút vett tőlük, s eltávozott.

7. Midőn visszatért Rómába, az egész megegyezést hibáztatták és elítélték, mert Rómára nézve megalázónak és szégyenletesnek találták, de a katonák rokonai és barátai, tehát a nép jelentős része, körülvették Tiberiust, a történtekért minden felelősséget a consulra hárítottak, és azt hangoztatták, hogy egyedül Tiberiusnak köszönhető annyi polgár megmenekülése. Az elégedetlenkedők azonban azt követelték, hogy kövessék őseik példáját, akik nemcsak a samnisok távozásán örvendő vezéreket dobták oda mezítelenül az ellenségnek, hanem velük együtt az ellenséggel való megegyezést szorgalmazó és előmozdító quaestorokat és katonai tribunusokat is kiszolgáltatták, és rájuk hárították a felelősséget az esküszegésért meg a szerződésszegésért. A jelen esetben azonban a nép nagyobb mértékben kimutatta Tiberius iránti jóindulatát és lelkesedését, mert olyan határozatot hozott, hogy a consult megbilincselve és mezítelenül átadja a numantiaiaknak, a többi főtisztet viszont Tiberius miatt felmentette. Úgy látszik, ebben segítségére volt Scipio is, aki akkor igen hatalmas ember volt Rómában; de azért rossz néven vették tőle, hogy nem mentette meg Mancinust, és nem fejtett ki nagyobb buzgóságot annak érdekében, hogy jóváhagyják azt a békeszerződést a numantiaiakkal, amely rokonának és barátjának, Tiberiusnak volt köszönhető. Úgy látszik, hogy a nézeteltérés főként Tiberius becsvágyának és azoknak a barátainak meg szofistáknak volt köszönhető, akik őt erre biztatták. De ennek az esetnek nem lett semmi jóvátehetetlen következménye. Véleményem szerint Tiberiust balsorsa soha nem érte volna utol, ha politikai tevékenysége idejében Scipio Africanus Rómában lett volna; de már Numantiában tartózkodott és hadakozott, amikor

Tiberius az alkotmányreformra vonatkozó törvényjavaslatait előterjesztette a következő okokból:

8. A rómaiak azt a területet, amelyet háborúban elvettek a szomszédos népektől, részben eladták, részben pedig mint a közösség birtokát szétosztották a vagyontalan és szegény polgárok között, hogy megműveljék és csekély bért fizessenek az államkincstárnak. Mikor a gazdagok magasabb béreket ajánlottak fel, és a szegényeket kiűzték, törvényt hoztak, amely megtiltotta, hogy bárki ötszáz holdnál többet bérelhessen. Ez az intézkedés csak rövid időre szabott határt a gazdagok kapzsiságának, és segített a szegényeken, akik így egy ideig még megmaradtak bérletükben, és művelték azt a földdarabot, amelyet kezdetben kaptak. Később azonban a gazdag szomszédok koholt ürügyekkel maguknak szerezték meg a bérleteket, és végül egészen nyíltan mindent birtokba vettek. Ezért a földjükről elűzött szegények nem vállalkoztak szívesen katonáskodásra, elhanyagolták gyermekeik neveltetését, úgyhogy hamarosan egész Itália érezte a szabad földművesek hiányát és megtelt barbár rabszolgákkal, a gazdagok ezekkel műveltették a földeket, ahonnan a szabad polgárokat elűzték. Scipio bizalmas híve, Caius Laelius megkísérelte, hogy segítsen ezeken a bajokon, de mikor a nagy befolyású polgárok ellene szegültek, zavaroktól félt, és az egészet abbahagyta; ezért nevezték bölcsnek és okosnak, mert gondolom, a *sapiens* szó mindkettőt jelenti. Tiberius, mihelyt néptribunusszá választották, azonnal hozzáfogott ehhez a dologhoz, mint legtöbben állítják, Diophanész szónok és Blossziosz filozófus biztatására. Diophanészt Mitüléné̊ből száműzték, Blossziosz pedig az itáliai Cumaeból származott, s Rómában a tarszoszi Antipatrosszal tartott fenn szoros baráti kapcsolatot, aki nagyrabecsülése jeléül neki ajánlotta bölcseleti műveit; de némelyek Corneliát, Tiberius anyját is hibáztatják, mert gyakran korholta fiait, hogy a rómaiak őt Scipio anyósának és nem a Gracchusok anyjának nevezik. Mások viszont azt mondják, hogy a Tiberiusszal egykorú Spurius Postumus volt a hibás, aki a vádlottak védelmében a dicsőségért versengett vele. Tiberius ugyanis, amikor hadjáratáról hazatért, és azt látta, hogy Spurius hír és befolyás dolgában messze felülmúlta, és mindenki őt csodálja, úgy látszik, elszánta magát, hogy túltesz rajta, s ezért kezdett merész és nagy várakozást keltő politikai vállalkozásába. Öccse, Caius azonban egyik könyvében azt írja, hogy amikor Tiberius Numantiába menet Etrurián át utazott, és látta, hogy a földek pusztán maradtak, s hogy a földművesek és pásztorok mind idegenből behozott barbár rabszolgák, akkor fogant meg benne annak a politikai kezdeményezésnek a gondolata, amely olyan mérhetetlenül sok baj kezdetét jelentette mindkettőjüknek. De főként maga a nép lelkesítette és tüzelte Tiberiust, amikor oszlopcsarnokokban, házak falán és emlékművekre felírt felhívásokkal buzdította, hogy a közföldeket szerezze vissza a szegényeknek.

9. A törvényjavaslatot nem egyedül készítette elő, hanem kikérte a legerényesebb és leghíresebb polgárok tanácsát is, így Crassusét, a pontifex maximusét, Mucius Scaevoláét, a jogtudósét és akkori consulét, végül pedig apósáét, Appius Claudiusét. Kétségtelen, hogy ilyen nagy jogtalanság és kapzsiság ellen törvényjavaslatot még soha nem készítettek szelídebb és engedékenyebb szellemben, mert azokat, akiket meg kellett volna büntetni a törvények kijátszásáért és büntetés fizetése mellett megfosztani a törvényellenesen szerzett földektől, a törvényjavaslat csak arra kötelezte, hogy a jogtalanul birtokba vett földeket a vételár megfizetése után adják át a segítségre rászoruló polgároknak. És bár a jogtalanságokat ennyi elnézéssel orvosolták, a nép fátylat borított volna a múltra, ha a jövőben mentesülhet a hasonló visszaélésektől; a gazdagok és a birtokosok azonban kapzsiságukban gyűlölettel fogadták a törvényt, s dühösen és mindenre elszántan a törvényjavaslat szerzőjét, és a népet azzal az állítással akarták szándékától eltéríteni, hogy Tiberius a földosztó törvényjavaslatot felforgató szándékkal készül előterjeszteni, s végképp forradalmasítani akarja az államot.

Próbálkozásuk azonban hiábavaló volt, mert Tiberius, aki a szép és igazságos ügyért olyan ékesszólással szállt síkra, amellyel sokkal hitványabb ügynek is díszt adott volna, félelmetes és legyőzhetetlen tudott lenni, amikor a nép összegyülekezett a forumon a szónoki emelvény körül, és ő a szegények ügyében emelte fel szavát. „Még az Itáliában élő vadállatoknak is - érvelt - van barlangja vagy búvóhelye, ahol meghúzzák magukat, de azoknak, akik harcolnak és meghalnak Itáliáért, egyebük sincs a levegőnél és a világosságnál; nincs házuk, nincs fejüket hova lehajtaniuk, földönfutókként kóborolnak gyermekeikkel és feleségükkel. A hadvezérek hazudnak katonáiknak, mikor a csatákban arra biztatják őket, hogy őseik sírjáért és templomaiért harcoljanak az ellenséggel, hiszen ezek közül a rómaiak közül nincs egynek sem családi oltára, nincs ősi temetkezőhelye, vadidegenek fényűzéséért és vagyonáért harcolnak és halnak meg; a világ urainak hívják őket, de nincs egy talpalatnyi saját földjük sem."

10. Ezekkel a nagy öntudattal és igaz szenvedéllyel elmondott szavakkal, amelyek magukkal ragadták és lelkesedéssel töltötték el a népet, senki nem merészkedett szembeszállni ellenfelei közül. Felhagytak tehát az ellentmondással, és Marcus Octaviushoz, az egyik néptribunushoz fordultak, aki józan, nemes jellemű fiatalember és Tiberius bizalmas híve volt. Éppen ezért reá való tekintettel eleinte kitért előlük; amikor azonban sok nagy tekintélyű férfiú kérte és sürgette, kénytelen volt engedni az erőszaknak, szembeszállt Tiberiusszal, és felhasználta vétójogát a törvényjavaslat ellen. A néptribunusok között ugyanis az dönt, amelyik vétójogával él, mert a többség nem viheti keresztül akaratát, ha csak egyikük is ellenzi. Tiberiust ez annyira felingerelte, hogy visszavonta emberséges hangú törvényjavaslatát, és olyant terjesztett elő, amely a tömeg számára enyhébb, de a törvénysértőkkel szemben sokkal keményebb volt, és ellenszolgáltatás nélkül fosztotta meg őket a bérelt földektől, amelyeket a korábbi törvények ellenére birtokoltak.

Ettől kezdve Tiberiusnak csaknem naponként voltak vitái Octaviusszal a szószéken, amelyek során, mint mondják, kitartóan és hevesen küzdöttek egymás álláspontja ellen, de egyetlen olyan szó sem esett közöttük, amely indokolatlan haragból eredt volna. Kitűnik ebből, hogy a nemes jellem és a jó nevelés nemcsak a bacchanaliákon, hanem harag és versengés esetén is képes türtőztetni és mérsékelni az elmét. Majd midőn Tiberius látta, hogy Octavius érdekeit is sérti a törvényjavaslat, mert nagy földterületet bérelt, arra kérte, hagyjon fel a törvényjavaslat ellenzésével, és kárpótlást ígért neki saját vagyonából, bár ő sem dicsekedhetett nagy vagyonnal. Mivel azonban Octavius ehhez nem járult hozzá, rendeletileg megakadályozta minden állami hivatal működését, amíg a törvényjavaslat sorsáról döntés nem történik. Saturnus templomára saját pecsétjét ütötte rá, hogy a quaestorok se be, se ki ne vihessenek semmit, ezenkívül kihirdette, hogy a rendeletnek ellene szegülő praetoroknak bírságot kell fizetniük, úgyhogy félelmükben beszüntették hivatali működésüket. A birtokosok emiatt gyászruhát öltöttek, és szánalmasan, nyomorúságosan járkáltak fel s alá a forumon; titokban azonban szövetkeztek Tiberius ellen, és orgyilkos bandát szerveztek, hogy eltegyék láb alól, úgyhogy Tiberius, egészen nyíltan, *doló*-nak nevezett tőrt hordott állandóan magánál, amilyent a rablók szoktak használni.

11. Mikor a kitűzött nap elérkezett, és Tiberius szavazásra hívta össze a népet, a gazdagok erőszakkal eltávolították a szavazóurnákat, mire nagy zűrzavar keletkezett. De Tiberius párthívei olyan nagy számban voltak, hogy keresztül tudták volna erőszakolni a szavazást, és már éppen erre készülődtek, mikor Manlius és Fulvius, mindketten consulviselt férfiak, térdre estek Tiberius előtt, a kezét szorongatták, s könnyek között kérték, álljon el szándékától. Tiberius, aki ekkor már tudta, hogy jövője reménytelen, tisztelettel viseltetett ezek iránt a férfiak iránt, és megkérdezte tőlük, hogy szerintük mit kell tennie. Ők nyomban azt felelték, hogy ilyen nagy fontosságú ügyben nem érzik feljogosítva magukat a tanácsadásra, de aztán mégis azt ajánlották neki, bízza a döntést a senatusra, s Tiberius ebbe beleegyezett.

A senatus összeült, de nem végzett semmit a gazdagok miatt, akiknek döntő befolyásuk volt, s így Tiberius olyan intézkedéshez folyamodott, amely nem volt sem helyes, sem törvényes; Octaviust ugyanis meg akarta fosztani hivatalától, mert különben képtelen lett volna törvényjavaslatát szavazás alá bocsátani. Először nyilvánosság előtt kérlelte Octaviust, barátságos szavakkal fordult hozzá, megfogta a kezét: engedjen, mondta, és járuljon hozzá, hogy a nép elnyerje, ami megilleti, hiszen így is csekély ellenszolgáltatást kap oly sok fáradságért és veszélyért. Mikor kérését Octavius visszautasította, Tiberius kijelentette, hogy mivel mindketten egyenlő hivatali hatalommal bíró néptribunusok, s a legfontosabb ügyekben nem tudnak megegyezni egymással, lehetetlen, hogy hivatali ténykedésüket háborúskodás nélkül végezzék. Ennek egyetlen orvosszerét látja csak: kettejük közül az egyik tegye le hivatalát. Azt kérte Octaviustól, bocsássa először Tiberius személyét szavazásra a nép elé, és megígérte, hogy ha a nép ellene szavaz, rögtön visszavonul a magánéletbe. Octavius elutasította ajánlatát, mire Tiberius kijelentette, hogy ebben az esetben ő szavaztatja meg a népet Octaviusról, feltéve, ha nem változtatja meg véleményét.

12. Ezután feloszlatta a népgyűlést, másnap pedig, mikor a nép újra összegyűlt, felment a szószékre, és ismét megpróbálta Octaviust megnyerni, de az hajlíthatatlan maradt. Tiberius ekkor előterjesztette a törvényjavaslatot, amely Octaviust megfosztja tribunusi tisztétől, és azonnal felhívta a polgárokat, hogy kezdjék meg a szavazást. Harmincöt tribus volt, s tizenhét leadta szavazatát, tehát már csak egy szavazatra volt szükség, hogy Octaviusból magánszemély legyen. Tiberius ekkor félbeszakította a szavazást, és újból kérlelte Octaviust; megölelte, megcsókolta a népgyűlés színe előtt, könyörgött neki, hogy ne tegye ki magát ilyen megszégyenítésnek, és ne hárítsa rá ilyen kemény és kegyetlen intézkedés vádjának terhét.

Mondják, hogy Octavius semmiképpen sem tudta érzéketlenül és megindultság nélkül hallgatni a könyörgő szavakat, könnyek gyűltek szemébe, és hosszú ideig hallgatott. Mikor azonban az összegyülekezett gazdagokra és nagybirtokosokra vetette tekintetét, úgy látszik, elrestellte magát, és attól félt, hogy rossz hírbe kerül előttük, ezért úgy döntött, hogy szembeszáll minden veszedelemmel, és felszólította Tiberiust, tegye azt, amit jónak lát. Így aztán, megszavazták a törvényt, és Tiberius megparancsolta egyik szabadosának, hogy távolítsa el a szószékről Octaviust; Tiberius ugyanis szabadosait használta lictorként. Az a látvány, amikor Octaviust erőszakkal eltávolították az emelvényről, még inkább növelte iránta a szánalmat. Ráadásul még a nép is rátámadt. A gazdagok viszont körülvették, védőleg nyújtották feléje karjukat, s nagy nehezen magukkal ragadták. Octavius kimenekült, megszabadult a tömegből, hűséges szolgájának azonban, aki gazdája elé állt, kiverték a szemét, úgyhogy megvakult. Ez Tiberius akarata ellenére történt, aki mihelyt észrevette a dulakodást, nagy sietve odafutott.

13. Ezután megszavazták a földtörvényt, és háromtagú bizottságot választottak a föld felmérésére s kiosztására: Tiberiust, apósát, Appius Claudiust és öccsét, Caius Gracchust, aki nem is tartózkodott Rómában, mert Scipio alatt szolgált a numantiai háborúban. Tiberius mindezt csendben, ellenállás nélkül hajtotta végre, s ezenfelül gondoskodott új néptribunus választásáról is Mucius személyében, aki nem volt valami kiváló ember, csupán Tiberius egyik cliense. Az arisztokratákat a történtek nagyon nyugtalanították, és Tiberius hatalmának növekedésétől félve, megalázó módon bántak vele a senatusban. Így amikor a szokásoknak megfelelően államköltségen kért sátrat, hogy azt használja a földosztásnál, kérését megtagadták, bár mások gyakran megkapták sokkal jelentéktelenebb ügyekben is; ezenkívül napidíját is kilenc oboloszban állapították meg. Mindez Publius Nasica indítványára történt, aki fékezhetetlen gyűlöletre ragadtatta magát Tiberiusszal szemben. Nasicának ugyanis hatalmas földbirtoka volt a közföldekből, és fel volt háborodva, hogy ezeket most el kell veszítenie.

A nép emiatt még nagyobb haragra gyúlt; amikor pedig Tiberius egyik barátja váratlanul meghalt, és a holttesten gyanús jelek mutatkoztak, azt kiáltozták, hogy megmérgezték. Temetésére hatalmas tömeg gyűlt össze, a felravatalozott holttestet a tömeg a vállán vitte és körülállta a máglyát. A mérgezés gyanúja, úgy látszik, nem volt alaptalan, mert a holttest felszakadt és olyan nagy mennyiségű gennyes váladék tört elő belőle, hogy kioltotta a máglya lángját; amikor friss tüzet gyújtottak a máglyán, nem gyulladt meg újra, míg a holttestet más helyre nem vitték, ahol hosszas vesződséggel végre sikerült elhamvasztani. Tiberius, hogy a népet még inkább felingerelje, gyászruhát öltött, majd gyermekeit és feleségét a népgyűlés elé vitte, és kérte a népet, hogy gondoskodjanak róluk, mert ő már lemondott életéről.

14. Ez idő tájt halt meg Attalosz Philométór, és végrendeletét, amelyben a király a római népet tette meg örökösévé, a pergamoni Eudémosz vitte Rómába. Tiberius a nép kegyének megnyerése végett azonnal törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy a király Rómába hozott kincseit osszák szét a földosztásban részesedő polgárok között újonnan kapott földbirtokaik felszerelésére és a munka megkezdésére. Az Attalosz királyságához tartozó városokról Tiberius kijelentette, hogy sorsukról a senatus nem illetékes dönteni, hanem ebben az ügyben ő tesz majd előterjesztést a népnek. Ezzel még inkább megsértette a senatust. Szólásra emelkedett ekkor Pompeius, s azt mondta, hogy ő szomszédja Tiberiusnak, s így tudja, hogy a pergamoni Eudémosz királyi koronát és bíborpalástot ajándékozott Tiberiusnak, mert tudja róla, hogy király lesz Rómában. Ezt követőleg Quintus Metellus szemrehányást tett Tiberiusnak; midőn apja, censorsága esztendejében, vacsora után tért haza, a polgárok eloltották házukban a lámpát attól való félelmükben, hogy olyan színben tűnnek fel, mintha a megengedett mértéket túllépve innának és lakmároznának, most pedig Tiberiusnak a legínségesebb és legvakmerőbb plebeiusok világítják meg az útját éjszakánként. Titus Annius, akit nem lehetett sem tisztességtudó, sem józan embernek mondani, de legyőzhetetlennek tartották a kérdések és feleletek formájában folytatott szóharcokban, jogvitára hívta ki Tiberiust, hogy közmegvetésnek tette-e ki a törvények értelmében szent és sérthetetlen hivatalnoktársát. Erre mindenki zajongott, Tiberius pedig kirohant a senatus üléséről, összehívta a népet, és Anniust a népgyűlés színe elé vezettette, hogy vádat emeljen ellene. Ekkor Annius, aki ékesszólásban és tekintélyben messze elmaradt Tiberius mögött, a maga különleges szellemi képességében keresett menedéket. Azt kérte Tiberiustól, hogy néhány kérdést intézhessen hozzá, mielőtt ügyének tárgyalása elkezdődik. Tiberius beleegyezett, és mikor a gyűlés elcsendesedett, Annius így szólt: „Ha az a szándékod, hogy engem meggyalázz és megszégyeníts, s én egyik tribunustársadhoz folyamodom, aki védelmemre kel, te viszont haragra gyúlsz, vajon megfosztod-e emiatt hivatalától?” Állítólag ez a kérdés annyira zavarba hozta Tiberiust, hogy bár mindenkinél nagyobb szókészséggel rendelkezett, és bátran megfelelt bárkinek, ez alkalommal elhallgatott.

15. Tiberius ekkor feloszlatta a népgyűlést, de amikor észrevette, hogy politikai intézkedései közül az Octaviusszal szemben követett eljárását nemcsak a hatalmasok, hanem a nép is igen sérelmesnek tartotta (azt gondolták ugyanis, hogy a néptribunusok mind ez ideig nagy, fenséges és sérthetetlen hatalmának e megaláztatás véget vetett), beszédet intézett a néphez. Nem lesz helytelen, ha néhány gondolatát összefoglaljuk, hogy megértsük érvelésének finomságát és meggyőző erejét. A tribunus személye szent és sérthetetlen, így érvelt, mert a népnek van szentelve és a nép érdekeiért harcol. De ha hűtlenné válik hivatásához, ha igazságtalanul jár el a néppel szemben, ha megakadályozza hatalma gyakorlásában és meghiúsítja szavazati jogát, önmagát fosztja meg méltóságától, mert nem végzi el azt, amiért kapta; ha nem így volna, a néptribunus lerombolhatná a Capitoliumot, és felgyújthatná a haditengerészet szertárát, és mégis néptribunus maradna. Ha ezt tenné, rossz tribunus volna, de ha megsemmisíti a nép hatalmát, nem tribunus többé. Nem volna-e szörnyű dolog, hogy bár a

tribunusnak hatalma van hozzá, hogy akár egy consult is börtönbe vessen, a nép éppen őt ne foszthassa meg hatalmától, ha azok ellen használja fel, akiktől kapta? Tudvalevőleg a consult és a tribunust egyaránt a nép választja. A királyság magában foglalt minden hatalmat, s a legszentebb szertartásokkal az istenségnek volt szentelve, a város mégis kiűzte Tarquiniust, amikor igazságtalanságot követett el; így egyetlen ember dölyfe miatt megdőlt az az ősi hatalom, amelynek Róma alapítását köszönhette. Azután van-e másik olyan szent és tiszteletre méltó intézmény Rómában, mint a Vesta-szüzek testülete, akik az olthatatlan tüzet gondozzák és őrzik? És mégis, amikor bármelyiket vétkesnek találják közülük, élve temetik el; amikor ugyanis a Vesta-szűz vétkezik az istenek ellen, megszűnik sérthetetlensége, amelyet az istenek szolgálatáért kapott. Nem lehet tehát igazságos dolog, hogy a nép érdekei ellen vétő tribunus megtarthassa sérthetetlenségét, amelyet a nép érdekeinek védelmezésére kapott. Ha a tribunus a tribusok szavazatának többségével joggal nyerte el méltóságát, miért ne veszthetné el ugyanolyan igazságosan valamennyi tribus egyhangú szavazatával? Semmi nincs olyan szent és sérthetetlen, mint az isteneknek felajánlott fogadalmi ajándékok; mégsem akadályozza meg benne a népet senki, hogy ezeket a tárgyakat, ha úgy akarja, felhasználja, máshova vigye, és helyüket megváltoztassa. Hatalmában van tehát a népnek, hogy a tribunusi hatalmat mint valami fogadalmi ajándékot másra ruházza át. De hogy ez a hatalom nem sérthetetlen és megsemmisíthetetlen, kitűnik abból is, hogy azok, akik birtokában voltak, hivatalukat számtalan esetben letették vagy elhárították maguktól.

16. Ezek voltak a főbb pontok, amelyekkel Tiberius igazolta eljárását. Mivel azonban barátai jól látták az ellene irányuló fenyegetéseket és ellenfeleinek szövetkezését, úgy gondolták, hogy a következő évre is biztosítani kell számára a tribunusságot. Tiberius tehát új törvényjavaslatokkal kísérelte meg, hogy elnyerje a nép kegyét; így a katonai szolgálati idő leszállításával, a bíróságoktól a néphez való fellebbezés jogának megadásával, s azzal, hogy az akkori bírák közé, akik senatorok voltak, ugyanannyit választott a lovagrend tagjai közül is, minden módon igyekezett megnyirbálni a senatorok hatalmát, inkább haragból és civódásra való hajlamból, mint az igazságosságra és a közérdekre való tekintettel. Mikor azonban a szavazás már elkezdődött, és észrevették, hogy ellenfeleik többségben vannak, mert nem volt jelen az egész nép, először gyalázni kezdték a többi néptribunust, és ezzel húzták az időt, majd feloszlatták, és a következő napra tűzték ki a népgyűlést. Ezután Tiberius lement a forumra, s először alázatosan, szemében könnyekkel kérlelte az embereket, majd azt mondta, fél, hogy ellenfelei éjszaka rátörnek házában és megölik. Szavaival nagyon meghatotta az embereket, és igen sokan háza körül virrasztottak, hogy vigyázzanak rá.

17. Kora reggel megjelent a házánál az az ember, aki a jósláshoz használt csirkéket hozta, eleséget hintett eléjük, de a csirkék egy kivételével nem jöttek elő, még akkor sem, mikor a ketrecet az ember jó erősen megrázta, de még az az egy sem nyúlt az eleséghez; megrázta bal szárnyát, lábát kinyújtotta és visszaszaladt a ketrecbe. Ez az eset Tiberiust egy korábbi baljóslatú előjelre emlékeztette. Volt neki egy díszes, pompás művű sisakja, amelyet a csatákban szokott viselni; ebbe észrevétlenül kígyók kúsztak be, tojásokat raktak és kiköltötték őket. A csirkékkel történt eset Tiberiust ezért még inkább nyugtalanította, de mégis útnak indult hazulról, mivel értesült róla, hogy a nép már összegyülekezett a Capitoliumon; mielőtt azonban kilépett az ajtón, olyan erősen megbotlott a küszöbben, hogy lába nagyujján a körme behasadt, és a vérzés átnedvesítette saruját. Alig ment néhány lépésnyire, bal felől a háztetőn két veszekedő hollót láttak, az egyik holló lelökött egy kődarabot, és bár természetszerűleg sok járókelő haladt el a közelben, a kő Tiberius lábára esett. Ez a jel a kíséretében levők közül még a legbátrabbakat is megállásra bírta, de a cumaei Blossziosz, aki szintén ott volt közöttük, kijelentette, hogy szégyenletes kishitűség volna, ha Tiberius, Gracchus fia, Scipio Africanus unokája, a római nép védelmezője, hollóktól való félelmében nem engedelmes-

kednék a polgárok hívásának; ezt a gyalázatot ellenségei nemcsak nevetségesnek tekintenék, hanem a tömeggel is elhitetnék, hogy a nép korlátlan zsarnoka akar lenni. Ugyanakkor több barátja futva érkezett a Capitoliumról, és sürgette, hogy menjen minél előbb, mert ügyük jól áll. Kezdetben valóban minden kedvezően alakult Tiberiusra nézve; mihelyt megpillantották, barátságos kiáltással üdvözölték, és amikor felérkezett a domb tetejére, lelkesen fogadták, és szorosan körülállták, hogy senki idegen a közelébe ne férkőzhessek.

18. Mucius újból felhívta a tribusokat szavazásra, de a hátsó sorokban keletkezett zűrzavar miatt nem tudta a szokott rendet fenntartani; az ellenpártiak erőszakosan tolakodtak előre, és a szavazni készülők taszigálták egymást. Ekkor Fulvius Flaccus senator felállt egy kimagasló helyre, s mivel hangja elveszett a hangos kiáltozásban, csak a kezével jelezte, hogy mondani akar valamit személyesen magának Tiberiusnak, aki felszólította a tömeget, hogy engedjék oda. Fulvius nagy üggyel-bajjal eljutott hozzá, s elmondotta, hogy a senatus ülésén a gazdagok, mivel a consult nem tudták rávenni, elhatározták, hogy megölik Tiberiust, s ebből a célból máris felfegyverezték szolgáikat és barátaikat.

19. Tiberius ezt tudtára adta párthíveinek: nyomban nekigyürkőztek, összetörték a lictorok lándzsáit, amelyekkel a tömeget próbálták visszaszorítani, és az eltört darabokat szétosztották egymás között, hogy azzal védekezzenek támadóik ellen. A távolabb állók nem értették, mi történik, és kérdezősködtek. Tiberius, mivel a hangját nem hallották, a fejére mutatott, ezzel akarta jelezni, hogy veszedelem fenyegeti őket. Mikor azonban az ellenpárt emberei ezt meglátták, a senatusba futottak, és jelentették, hogy Tiberius koronát követel magának; szerintük ennek bizonyítéka, hogy a fejére mutatott. Erre a senatorok mind hangosan felzúdultak, s Nasica azt követelte a consultól, hogy siessen a város védelmére, és pusztítsa el a zsarnokot. A consul szelíd hangon kijelentette, hogy semmi erőszakot nem hajlandó alkalmazni, sem a polgárok közül ítélet nélkül bárkit is kivégeztetni, de ha a nép Tiberius rábeszélésére vagy kényszerítésére valami törvényellenes határozatot hoz, azt nem hagyja jóvá. Erre Nasica talpra ugrott, és így szólt: „Minthogy az állam legfőbb tisztviselője elárulja a várost, kövessetek engem, akik készek vagytok a törvények védelmére kelni.” Ezekkel a szavakkal tógája szélét fejére húzta, és elindult a Capitolium felé. Erre azok, akik követték, tógájukat karjukra csavarták, félrelökték az útjukba állókat, de az irántuk érzett tiszteletből senki nem szállt szembe velük, hanem egymást letaposva szanaszét futottak.

A senatorok emberei husángokat és furkósbotokat vittek magukkal hazulról, maguk a senatorok pedig a szanaszét futó tömeg által összetört padok darabjait és lábait kapták fel, s rárohantak Tiberiusra, de előbb szétverték azokat, akik Tiberius védelmére keltek, és többeket megöltek vagy megfutamítottak közülük; futásnak eredt maga Tiberius is. Valaki elkapta a tógáját, ő azonban veszni hagyta és egy szál tunicában futott tovább, de megbotlott és rázuhant azokra, akik körülötte elestek. Amikor lábra akart állni, mindenki állítása szerint először egyik tribunustársa, Publius Satureius sújtott le rá egy padlábbal, a második ütést Lucius Rufus tulajdonította magának, aki ezzel úgy kérkedett, mintha valami dicső tettet hajtott volna végre. Háromszáznál többen haltak meg; valamennyiük halálát botütés vagy kődobás okozta, fegyverrel senkit nem öltek meg.

20. A történelmi feljegyzések szerint a királyság megszüntetése óta ez volt az első zendülés Rómában, amely a polgárok véres öldöklésével végződött. Bár a többi sem volt jelentéktelen, és mind komoly okból keletkezett, kölcsönös engedményekkel végződtek: a hatalmasok féltek a tömegtől, a nép pedig tiszteletben tartotta a senatust. Valószínű, hogy Tiberius ez alkalommal is könnyen engedett volna, ha nem lépnek fel erőszakkal ellene, és még könnyebben, ha gyilkosság és véres verekedés nélkül szállnak szembe vele, hiszen nem volt háromezernél több párthíve. Nyilvánvaló azonban, hogy az ellene irányuló összefogás a gazdagok haragjával

és gyűlöletével, nem pedig az állítólagos vádakkal magyarázható; súlyos bizonyíték erre, hogy milyen kegyetlenül és törvénytelen módon bántak holttestével. Hiába kérte öccse, hogy elvihesse és az éjszaka folyamán eltemethesse, más holttestekkel együtt a folyóba dobták. És ezzel még nem ért véget minden, mert barátai közül egyeseket bírói ítélet nélkül száműztek, másokat összefogdostak és kivégeztek; közöttük veszett el Diophanész, a szónok is. Valami Caius Villiust pedig úgy öltek meg, hogy viperákkal és más mérges kígyókkal teli hordóba zárták. A cumaei Blossziosz a consulok elé vitték, és kihallgatták a történtekről; ő beismerte, hogy Tiberius parancsára bármit kész lett volna megtenni. Nasica ekkor ezt kérdezte tőle: „És ha Tiberius azt parancsolja, hogy gyújtsd fel a Capitoliumot?" Blossziosz először azt felelte, hogy Tiberius ilyent nem parancsolt volna, majd amikor tovább is faggatták, így szólt: „Még ha ezt parancsolta volna is, kötelességem lett volna megtenni, mert Tiberius nem parancsolt olyant, ami nem a nép érdekét szolgálta." Blossziosz ez alkalommal megmenekült; később Ázsiába ment Arisztonikhoszhoz, s amikor ennek ügye elveszett, öngyilkosságot követett el.

21. A senatus, hogy a népet a történtek után kiengesztelje, nem ellenezte tovább a földosztást, és elrendelte, hogy a nép új földosztó biztost válasszon Tiberius helyére. Így választották meg szavazással Publius Crassust, a Gracchus család rokonát; leánya, Licinia ugyanis Caius Gracchus felesége volt. Cornelius Nepos azonban úgy tudja, hogy Caius nem Crassusnak, hanem annak a Brutusnak a leányát vette feleségül, aki a lusitanokon aratott győzelméért tartott diadalmenetet, bár a legtöbb történelmi forrás ezt úgy közli, mint ahogy mi írjuk.

Minthogy a nép nagyon elkeseredett Tiberius halála miatt, és nyíltan kimutatta, hogy csak a kedvező alkalmat várja a bosszúra, sőt Nasicát már perrel is fenyegették, a senatus aggódott biztonságáért, és bár nem volt rá szükség, úgy határozott, hogy elküldi Ázsiába. Senki nem titkolta haragját, aki Nasicával találkozott, ingerülten kiabáltak rá, ahányszor csak összefutottak vele, és szentségtörőnek és zsarnoknak nevezték, aki a legszentebb és legnagyobb tiszteletben tartott templomot fertőzte meg a városban egy szent és sérthetetlen hivatalos személy meggyilkolásával. Emiatt Nasica elhagyta Itáliát, pedig a legszentebb szertartások kötötték a városhoz, mert pontifex maximus volt. Dicstelenül bolyongott és vándorolt idegen országokban, és nem sokkal később Pergamonban meghalt. Különben nem lehet csodálni, hogy a nép annyira gyűlölte Nasicát, amikor még Scipio Africanus is, akinél pedig a rómaiak senkit nem szerettek több joggal és megérdemeltebben, majdnem eljátszotta népszerűségét, mert midőn Numantiában értesült Tiberius haláláról, hangosan idézte a homéroszi verssort:

Bárcsak más is eképp pusztulna, ki így cselekednék.[101]

Majd midőn Caius és Fulvius egy népgyűlésen azt kívánta megtudni tőle, hogy mit gondol Tiberius haláláról, olyan választ adott, amelyből kitűnt, hogy tetszése ellenére voltak Tiberius politikai törekvései. Ettől kezdve, amikor beszédet tartott, a nép többször is félbeszakította, amit azelőtt soha nem tett volna meg, s ő is szidalmazta a népet. De mindezt megírtam már részletesen Scipio életrajzában.

CAIUS GRACCHUS[102]

1. Caius Gracchus eleinte - vagy mert félt ellenségeitől, vagy azért, hogy meggyűlöltesse őket - távol tartotta magát a forumtól, és csendes, félrevonult életet folytatott, mint olyan ember, aki a jelenben belenyugodott megalázott sorsába, és a jövőben is a közügyektől elvonultan kívánja életét folytatni, annyira, hogy egyesek megszólták, mert helyteleníti és kárhoztatja Tiberius politikai működését. Különben is még majdnem gyermekifjú volt, mert bátyjánál

kilenc esztendővel volt fiatalabb, aki alig harmincévesen halt meg. Idő múltával azonban kitűnt, hogy csendben fejlődő jellemétől idegen a tétlenkedés, az elpuhultság, a kicsapongás és a kapzsi pénzszerzés, s az ékesszólást szárnynak tekinti, amely felrepíti a közéleti szereplésbe. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy életét nem készül tétlenségben eltölteni; elvállalta egyik barátjának, Vettiusnak védelmét a bíróság előtt, és a nép örvendező rajongással vette körül, mert kiváló szónokot ismert meg benne, ugyanakkor azonban rémületbe ejtette a hatalmasokat, akik között sok szó esett arról, hogy Caiusnak nem szabad megengedni, hogy néptribunus legyen.

Sorsolás útján Orestes consullal Szardíniába küldték quaestornak; ellenségei ennek örültek, de Caiust a dolog nem érintette kellemetlenül, mert kedvelte a háborút, és ugyanúgy értett a hadviseléshez, mint a bírósági perekhez; sőt mivel vonakodott a forumi és a szószéki szerepléstől, de nem tudott ellenállni a nép és barátai hívásának, mindenképpen örült elutazásának. Vannak, akik határozottan állítják, hogy Caius csupán demagóg volt, és Tiberiusnál sokkal inkább vágyakozott a nép kegyének elnyerésére. Ez azonban nem felel meg az igazságnak, sőt a jelek azt mutatják, hogy inkább kényszerűségből, mint önszántából lépett a közpályára. Cicero, a szónok is azt beszéli, hogy Caius el akart hárítani magától minden közhivatalt, és csendes félrevonultságban szeretett volna élni, de álmában megjelent bátyja, s így szólt hozzá: „Miért késedelmeskedel, Caius? Nincs menekvés számodra, mindkettőnknek egy élet és egy halál rendeltetett a nép védelméért folytatott küzdelemben.”

2. Szardíniában való tartózkodása idején Caius sokféle erényének adta tanújelét; az ellenséggel vívott harcokban jóval különbnek mutatta magát a többi fiatalnál, igazságos volt az alárendeltekhez, jóakarattal és tisztelettel viseltetett elöljárója iránt, önmérséklettel, egyszerű életmódjával és minden fáradalom elviselésével pedig felülmúlta az idősebbeket is. A tél Szardíniában kemény és az egészségre ártalmas volt, és amikor a hadvezér a városoktól követelt ruházatot katonáinak, a lakosok követeket küldtek Rómába, és mentesítést kértek. A senatus megadta a mentesítést, és utasította a vezért, hogy más úton szerezzen ruházatot katonáinak. Az nem tudta, mitévő legyen, és a katonák emiatt sokat szenvedtek; Caius ekkor sorra járta a városokat, s rábírta őket, hogy ajánljanak fel önként ruhaneműeket, és segítsenek a rómaiakon. Ennek híre ment Rómába, és mivel Caius eljárását népszerűséghajhászás előjátékának tartották, a senatust nagyon nyugtalanította az eset. Így aztán, mikor Libüából megjelentek Micipsa király követei, és kijelentették, hogy a király Caius Gracchus iránti kedvességből gabonát küld Szardíniába a hadvezérnek, a senatus megsértődött, és a követeket barátságtalanul bocsátották útjukra. Majd később olyan határozatot hoztak, hogy a régi csapatokat elbocsátják, de Orestes maradjon a vezér, ami azt is jelentette, hogy Caiusnak is meg kell tartania tisztségét. Mikor azonban ezek a dolgok a fülébe jutottak, haragjában azonnal hajóra ült, és váratlanul megjelent Rómában. Ezért nemcsak ellenségei vádolták, hanem a nép is elítélte, mert hallatlan dolognak tartották, hogy a quaestor vezérénél előbb hagyta ott a hadsereget. Mikor azonban vádat emeltek ellene, és a censorokat megkérte, hogy védekezhessen, beszédével úgy megváltoztatta hallgatóinak véleményét, hogy amikor eltávozott a bíróságról, mindenki meg volt győződve róla, hogy a legnagyobb igazságtalanság érte. Elmondotta ugyanis, hogy tizenkét évig szolgált a hadseregnél, holott másokat csak tízévi katonai szolgálatra köteleznek, s mint quaestor már harmadik éve szolgál a vezér mellett, pedig a törvény lehetővé tette volna számára, hogy az első év eltelte után otthagyja hivatalát. A vele együtt katonáskodók közül ő az egyetlen, aki teli erszénnyel érkezett, és üres erszénnyel távozik; a többiek, amikor borosedényeikből kiitták a magukkal vitt bort, ezüsttel és arannyal töltötték meg korsóikat, és úgy tértek vissza Rómába.

3. Ezután más vádakat és panaszokat is emeltek ellene, hogy a szövetségeseket átpártolásra akarta rábírni, és részt vett a fregellaei összeesküvésben;[103] Caius azonban tisztázta magát minden gyanú alól, és miután kiderült teljes ártatlansága, azonnal pályázott a néptribunusságra. Bár az előkelőek csaknem valamennyien ellenezték, olyan nagy tömeg gyűlt össze a városban a választásokra Itáliából, hogy sokan nem jutottak szálláshoz, és a sok választó nem fért el a Campus Martiuson. Egyesek a háztetőkről és padlásokról lekiabálva adták le szavazatukat. A hatalmasok csak olyan mértékben tudták érvényesíteni befolyásukat és hiúsították meg Caius reménységét, hogy nem a várható első, hanem csak a negyedik helyen választották meg. Midőn azonban átvette hivatalát, nyomban első lett közöttük, mert olyan hatalmas szónok volt, mint senki más, és szavának különös súlyt adott az a merész nyíltság, ahogyan bátyját siratta, és szomorú sorsát emlegette, s minden ürügyet felhasznált, hogy erről beszéljen a népnek, és emlékeztesse a történtekre. Hivatkozott őseikre, akik háborút viseltek Falerii ellen Genucius néptribunus megsértése miatt, és Caius Veturiust halálra ítélték, mert ő volt az egyetlen, aki nem tért ki a forumon átmenő néptribunus előtt. „De ezek az emberek - mondotta - Tiberiust szemetek láttára botokkal sújtották halálra, és holttestét a Capitoliumról végighurcolták a városon, majd a folyóba dobták, barátai közül pedig azokat, akik kezük közé kerültek, bírói ítélet nélkül megölték. Pedig nálunk ősi szokás, ha valakit főbenjáró perben megidéznek, és nem jelenik meg a bíróság előtt, hogy kora reggel hivatalszolgát küldenek háza ajtaja elé, aki kürtjellel hívja fel a megjelenésre. Mindaddig, amíg ez meg nem történt, a bírák nem hoztak ügyében ítéletet. Ilyen óvatosak és körültekintőek voltak elődeink a bíráskodásban."

4. Ezekkel a szavakkal, átható és erőteljes hangjával jól felizgatta a népet, majd két törvényjavaslatot terjesztett elő. Az egyik arról szólt, hogyha a nép egy tisztviselőt megfoszt hivatalától, az másodízben nem pályázhat hivatalra; a másik pedig, hogy ha egy tisztviselő egy polgárt bírói ítélet nélkül száműzetésbe küld, tettéért a nép ítéletével vonják felelősségre. Az első törvényjavaslat célja nyilvánvalóan Marcus Octavius megszégyenítése volt, akit Tiberius fosztott meg tribunusi hivatalától, a másik pedig Popilius ellen irányult, aki mint praetor Tiberius barátait száműzte. Popilius az ítéletet meg sem várva elmenekült Itáliából, a másik törvényt viszont maga Caius vonta vissza, s azt mondta, hogy anyja, Cornelia kérésére kíméli meg Octaviust. A nép ebbe örömmel beleegyezett, mert tisztelte Corneliát nemcsak fiai, hanem apja miatt is. Később szobrot emeltek neki ezzel a felirattal: „Cornelia, a Gracchusok anyja." Fennmaradt Caiusnak anyjáról tett több kijelentése a forumi szónoklatok stílusában; így amikor egyik ellenfelét támadta anyja érdekében, így szólt: „Te Corneliát rágalmazod, aki Tiberiust szülte?" Mivel pedig a rágalmazó férfiatlanság hírében állt, Caius ezt mondta neki: „Te arcátlan, hogyan mered te magadat összehasonlítani Corneliával? Szültél te gyermekeket, mint ő? Egész Róma tudja, hogy Cornelia régebb ideje tartja magát távol a férfiaktól, mint te, pedig te férfi volnál!" Ilyen csípős hangnemben tudott beszélni, és sok hasonló példát lehetne idézni írásaiból.

5. Törvényei közül, amelyeket a nép érdekében javasolt, hogy a senatus hatalmát gyengítse, a földtörvény úgy rendelkezett, hogy az állami földeket a szegények közt osszák szét. A másik katonáskodási törvény volt, amely elrendelte, hogy a katonákat a kincstár lássa el ruházattal, de olyan módon, hogy ezen a címen semmit nem szabad levonni zsoldjukból, azonkívül megtiltja azt is, hogy tizenhét éves kornál fiatalabbakat besorozzanak. A szövetségesekre vonatkozó törvény teljes római polgárjogot adott az itáliaiaknak, gabonatörvénye pedig kedvezményes áron biztosított gabonát a szegényeknek. De a senatus hatalmát a bíráskodási törvény érintette legérzékenyebben. Mind ez ideig ugyanis csak a senatus tagjai ítélkezhettek peres ügyekben, és ezért a nép és a lovagok egyaránt féltek tőlük. De most Caius törvénye háromszáz lovagot vett fel a háromszáz senator mellé, és a bíráskodás jogát mind a

hatszáznak megadta. Mondják, hogy Caius e törvény meghozataláig gondosan tiszteletben tartotta a megszokott formaságokat, így azt is, hogy minden szónok a senatus és az úgynevezett comitium felé fordulva mondja el beszédét. Most azonban szakított ezzel a szokással, és beszédét a forum felé fordulva mondta el. Így csekély változtatással, egyszerűen azzal, hogy más irányba fordult, nagy változást idézett elő, és bizonyos tekintetben az állam alkotmányát arisztokratikusból demokratikusra változtatta; mert a szónokoknak nem a senatushoz, hanem a nép tömegeihez intézve kellett elmondaniok szavaikat.

6. A nép nemcsak elfogadta a törvényt, hanem Caiust bízta meg azzal is, hogy válogassa ki a lovagrendből a bírákat, s ezzel szinte monarchikus hatalom birtokába jutott, annyira, hogy tanácsait a senatus is megszívlelte. De mindig olyan intézkedéseket javasolt, amelyek illettek a senatus méltóságához; ilyen volt többek között méltányos és nemes gondolkodásra valló indítványa arra a gabonára vonatkozólag, amelyet Fabius propraetor küldött Hispaniából. Caius rábírta a senatust, hogy adja el a gabonát, a pénzt küldje el a városoknak, és rója meg Fabiust azért, hogy a tartományban a rómaiak uralmát gyűlöletessé és elviselhetetlenné tette. Ezzel nagy hírnévre és népszerűségre tett szert a provinciákban.

Különféle törvényjavaslatokat terjesztett elő telepesek kiküldésére, utak és magtárak építésére. Mindezeket a vállalkozásokat ő irányította, és ő ügyelt fel a munkák elvégzésére; ennek a sok fontos ügynek az intézése soha nem fárasztotta ki, sőt olyan bámulatos gyorsasággal és munkabírással készült el mindennel, és mindent mintha egymaga végzett volna el, hogy még azok is elámultak mindenre vállalkozó és fáradságot nem ismerő munkásságán, akik a legjobban gyűlölték és féltek tőle. A nép szinte nem tudott betelni látásával, ahogyan a vállalkozók, mesteremberek, követek, magas rangú tisztviselők, katonák és tudósok hatalmas tömege körülvette, akikkel mind a legközvetlenebb modorban tárgyalt és érintkezett. Mindig megőrizte szívélyességét, de személyének méltóságát is; másfelől ő is megadta mindenkinek a köteles tiszteletet. Ezzel megmutatta azt is, milyen hazug módra rágalmazzák azok, akik azt híresztelik róla, hogy félelmetes, kibírhatatlanul gőgös és erőszakos. Még hatalmasabb népvezér lett belőle magánérintkezéseiben és ügyeinek intézésében, mint a szószéken beszédeivel.

7. Különösen nagy buzgalmat fejtett ki az útépítésben; figyelmet fordított a hasznosságra, a tetszetősségre és a szépségre egyaránt. Az általa épített utak nyílegyenes vonalban szelték át a vidéket, az útburkolatot faragott kövekből készítették, alatta keményre döngölt agyag alépítménnyel. A mélyedéseket feltöltötték, a vízmosások és szakadékok felett hidakat építettek. Az úttest magassága mindkét oldalán egyenlő volt, s így az egész mű egyenletes és szép látvány volt. Minden utat mérföldek szerint méretett fel (egy római mérföld kevés híján nyolc stádiumnak felel meg), és minden mérföldnyi távolságban egy-egy mérföldkövet állított. Kisebb távolságban más köveket is elhelyeztetett az út két oldalán, hogy a lovasok ezekről könnyen és segítség nélkül ülhessenek nyeregbe.

8. Mivel pedig a nép Caiust az egekig magasztalta, és mindenben késznek mutatkozott rá, hogy jóindulatát kimutassa iránta, egyszer egyik szószéki beszédében azt a kijelentést tette, hogy kér majd egy kegyet tőlük, amelyet ha megkap, mindennél többre fogja becsülni, de ha nem lesz szerencséje, akkor sem fog miatta megneheztelni. Úgy tűnt fel mindenkinek, hogy szavaival a consulságra célzott, és hogy egy időben készül pályázni a consulságra és a néptribunusságra is. Közben elérkezett a consulválasztások ideje, és mindenki feszült figyelemmel várta a történendőket. Látták azonban, hogy ő Caius Fanniust kíséri el a Campus Martiusra, és barátaival együtt mellette korteskedik. Komoly támogatást nyújtott ezzel Fanniusnak, akit meg is választottak consullá; Caiust ugyanekkor másodszor választották meg

néptribunusszá, bár nem vett részt a választáson és nem jelöltette magát, de a nép mindenképpen így akarta.

Mikor látta, hogy a senatus nyílt ellenségeskedésbe kezd ellene, és Fannius jóindulata is ellanyhult iránta, új törvényekkel igyekezett a népet megnyerni magának. Javasolta, hogy küldjenek telepeseket Tarentumba és Capuába, s adják meg a latinoknak a római polgárjogot. A senatus, attól való félelmében, hogy Caius teljesen legyőzhetetlenné válik, új és szokatlan kísérletet tett, hogy a népet elidegenítse tőle, s a közjó érdeke ellenére a népszerűséget és a nép kegyét hajhászta. Caius tribunustársai között volt Livius Drusus, aki sem születésben, sem neveltetésben nem állt mögötte egyetlen rómainak sem, és jellemét, ékesszólását és gazdagságát tekintve pedig kiállta a versenyt a legtiszteletreméltóbbakkal és legbefolyásosabbakkal is. Hozzá fordultak tehát az előkelők, s azt ajánlották neki, hogy támadja Caiust, és szövetkezzék velük ellene, de ne erőszakos eszközökkel, és ne is tűzzön össze a néppel, hanem használja fel hivatalát a nép kegyének keresésére, és tegyen engedményeket még olyan dolgokban is, amelyekben az volna a helyes, hogy gyűlöletüket kihívja maga ellen.

9. Livius tehát felajánlotta a senatus szolgálatára tribunusi hivatalát, és olyan törvényjavaslatokat terjesztett elő, amelyek nem voltak sem tiszteletre méltóak, sem hasznosak, s egyetlen céljuk az volt, hogy igyekvő versengéssel Caiust felülmúlja a tömegek kényének és kegyének keresésében, akárcsak a vígjátékokban. Így aztán a senatus is világosan kimutatta, hogy nem Caius politikai intézkedéseit veszi zokon, hanem őt magát akarja tönkretenni vagy legalábbis mindenképpen megalázni. Amikor Caius két gyarmatváros alapítását javasolta, és a legtiszteletreméltóbb polgárokat akarta kiküldeni, azzal vádolták, hogy megalázza magát a nép előtt; de amikor Livius tizenkét gyarmatot alapított, és mindegyikbe egyenként háromezer vagyontalan szegény embert küldött ki, azt helyeselték. Caiusra megharagudtak, és azzal vádolták, hogy a csőcseléknek hízelgett, mikor földet osztott ki a szegényeknek, és elrendelte, hogy mindegyik fizessen földjáradékot a kincstárba, azt viszont tetszéssel fogadták, mikor Livius még ezt a földjáradékot is elengedte a földosztásban részesülőknek. Amikor Caius azt javasolta, hogy a latinoknak adják meg az egyenlő szavazati jogot, rossz néven vették tőle, Livius viszont a senatus támogatását élvezte, mikor olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, amely megtiltotta, hogy hadjáraton egyetlen latin katonát is botozással lehessen megfenyíteni. Beszédeiben Livius maga is mindig megmondotta, hogy javaslatait a senatus hozzájárulásával teszi a nép érdekében, s politikai tevékenységének ez volt az egyetlen üdvös eredménye, mert a nép magatartása a senatus iránt megszelídült, s bár azelőtt gyanakvással néztek az előkelőkre és gyűlölték őket, Livius most feloldotta és megenyhítette ezt a gyűlöletet s bosszúvágyat, mert elhitette, hogy az előkelők jóváhagyásával kíván a népnek kedveskedni.

10. De legfőbb bizonyíték arra, hogy Livius Drusus jóakarattal és igazságossággal viseltetett a nép iránt, az, hogy láthatólag egyetlen javaslatát sem tette öncélúan, önmaga érdekében, mert telepítésvezetőknek másokat küldött ki, semmi haszna nem volt a közpénzek kezeléséből, Caius viszont a legtöbb és legfontosabb megbízatást önmagának tartotta fenn. Egyik hivatáltársuk, Rubrius a Scipiótól lerombolt Karthágó újraépítését javasolta, s mivel a sors ráesett, Caius elhajózott Libüába a telepítés vezetésére. Távollétében Drusus még inkább támadta, és még jobban megnyerte a nép kegyét, különösen a Fulvius ellen emelt vádakkal. Ez a Fulvius Caius barátja volt, és vele együtt irányította a földosztást, de nagyon izgága természetű ember volt, és a senatus nyíltan gyűlölte, mások pedig azzal gyanúsították, hogy a szövetségeseket lázítja és az itáliaiakat titokban pártütésre izgatja. Bár mindez inkább csak bizonyíthatatlan és ellenőrizhetetlen híresztelés volt, maga Fulvius tette elhihetővé azzal, hogy elhatározásaiban nem vezették sem egészséges, sem békés indítóokok. Caius vesztét főként ez okozta, mert a Fulvius elleni gyűlöletnek esett áldozatul. Mikor Scipio Africanus minden nyilvánvaló ok nélkül meghalt, és a holttesten, amint életrajzában leírtam, ütések és erőszakoskodások

nyomait találták, a gyanú főként Fulviusra terelődött, aki Scipiónak ellensége volt, és halála napján is szidalmazta a szószékről; de a gyanú némiképpen Caiusra is esett. És ennek a szörnyű bűntettnek az ügyében, amelyet a legelső és legnagyobb római ellen követtek el, nem indítottak bírósági eljárást, sőt még csak vizsgálatot sem tartottak. Ezt a nép megakadályozta, mert attól félt, hogy a perbe esetleg Caius is belebonyolódik, ha a bírósági vizsgálat során gyilkosság vádját emelik ellene. Ez azonban korábban történt.

11. Afrikában a Karthágó helyén épülő gyarmatváros alapításakor, amelyet Caius Iunoniának, vagyis görögül Héraiának nevezett el, mint mondják, az istenek sok baljóslatú előjelet küldtek. A szél a vezető zászlót, bármilyen erősen tartották is, kitépte a zászlóvivő kezéből és összetörte; az oltárra tett áldozati húsokat a vihar szétszórta, és a város határát jelző cölöpökön túlra sodorta, magukra a cölöpökre pedig farkasok rohantak rá, kitépték a földből és jó messzire elcipelték őket. Caius ennek ellenére is hetven nap alatt mindent elintézett és elrendezett, s utána visszatért Rómába, mivel értesült róla, hogy Drusus nagyon szorongatja Fulviust, és a dolgoknak ez a fordulata szükségessé tette az ő jelenlétét. Lucius Opimius, a senatusban nagy befolyással rendelkező oligarcha, aki az előző alkalommal is pályázott a consulságra, de megbukott, mert Caius Fannius jelöltségét támogatta, őt pedig mellőzte a választásnál, most többek támogatására számíthatott; mindenki azt várta, hogy megválasztják, és ha consul lesz, tönkreteszi Caiust, akinek bizonyos tekintetben már úgyis meggyengült a befolyása, a nép megelégelte az olyanféle politikai intézkedéseket, mint az övéi, mert mind több népvezér kereste kegyét, és a senatus is önszántából engedékenyebbnek mutatkozott.

12. Hazaérkezése után először is a Palatinusról költözött el a forummal szomszédos városrészbe, amelyet sokkal demokratikusabbnak tartott, mivel a szegények és az egyszerű emberek legnagyobb része a városnak ezen a részén lakott. Ezután előterjesztette többi törvényjavaslatát azzal a szándékkal, hogy a nép megszavazza őket. Mikor azonban a nép összegyűlt, a senatus rávette Fannius consult, hogy utasítson ki a városból mindenkit, aki nem római. Így tehát közzétettek egy különös és szokatlan hirdetményt, amelynek értelmében Róma szövetségeseinek és barátainak ezekben a napokban nem volt szabad a város területén tartózkodniuk. Caius ekkor ellenkező értelmű kiáltványt tett közzé, kárhoztatta a consult, és a szövetségeseknek segítséget ígért, ha a városban maradnak. De nem segített rajtuk, sőt amikor látta, hogy Fannius lictorai elhurcolják egyik párthívét és vendégbarátját, elment mellette anélkül, hogy megvédte volna; talán félt elárulni, hogy hatalma hanyatlóban van, talán nem akart ellenségeinek ürügyet szolgáltatni a civódásra és a verekedésre, amit azok úgyis kerestek.

Véletlenül ugyanekkor haragban volt tribunustársaival is a következő okból: A nép gladiátorjátékok nézésére készülődött a forumon, és ezt megelőzőleg a hivatalnokok közül többen üléseket készítettek, amelyeket pénzért bérbe adtak. Caius elrendelte, hordják el az ülőhelyeket, hogy a szegények ingyen nézhessék végig a játékokat; de mert rendelkezésével senki nem törődött, Caius megvárta a játékokat megelőző éjszakát, magához vette azokat a mesterembereket, akikkel közmunkákat végeztetett, lebontatta a nézőknek készített emelvényeket, és mikorra kivilágosodott, a helyet szabaddá tette a szegények számára; a nép ezt férfias cselekedetnek tartotta, de Caius arcátlan erőszakosságával maga ellen ingerelte hivatalnoktársait. Úgy látszik, emiatt esett el harmadízben a néptribunusságtól, mert bár a legtöbb szavazatot ő kapta, hivatalnoktársai jogtalanul és csalárdul jártak el a szavazatok összeszámlálásában és kihirdetésében (bár ezt többen vitatták). Caius nagyon szívére vette bukását, és amikor ellenségei kinevették, mondják, hogy a kelleténél dacosabb hangon azt mondta, hogy szardonikus mosollyal[104] nevetnek most rajta, mert nem tudják, hogy politikai intézkedéseivel milyen sötétséget borított rájuk.

13. Amikor Opimiust consullá választották, több törvényt visszavontak, és megváltoztatták a Karthágóra vonatkozó intézkedéseket; ezzel is ingerelni akarták Caiust, hogy haragjában ürügyet szolgáltasson maga ellen, s elpusztíthassák. Caius egy ideig türtőztette magát, de barátainak, főként Fulviusnak izgatására hozzákezdett, hogy új párthíveket toborozzon magának a consul ellen. Mondják, hogy ez alkalommal anyja is segédkezett neki zendülésre törő előkészületeiben; titokban idegeneket bérelt fel és aratómunkásokként Rómába küldte őket. Erre vonatkozólag homályos célzások találhatók Corneliának fiához intézett leveleiben. Mások viszont azt állítják, hogy Cornelia helytelenítette ezt az egész tevékenykedést.

Mindenesetre azon a napon, amikor Opimius és párthívei el akarták töröltetni a törvényeket, korán reggel mindkét párt emberei megszállták a Capitoliumot, s midőn a consul áldozatot mutatott be, egyik lictora, Quintus Antyllius az áldozati állat belső részeit más helyre vitte át, és odaszólt Fulvius párthíveinek: „Engedjetek utat a jóknak, ti gonosz polgárok!" Egyesek azt állítják, hogy ezekkel a szavakkal egyidejűleg csupasz kardjával sértő szándékú fenyegető mozdulatot tett. Antylliust ott nyomban megölték hosszú íróvesszőkkel, amelyeket állítólag ilyen célból élesítettek ki. A népet megdöbbentette a gyilkosság, amely ellentétes hatást gyakorolt a pártvezérekre. Caiust mélyen bántotta a dolog, és szemrehányást tett embereinek, hogy olyan okot szolgáltattak ellenségeinek, amelyet már régóta kívántak; Opimius azonban, mintha ösztönzést kapott volna, örömmel tüzelte a népet bosszúra.

14. Egy zápor ekkor szétkergette a tömeget, de a consul másnap kora reggel zárt helyen tanácskozásra hívta össze a senatust, mialatt mások Antylliusnak hordágyra tett, mezítelen holttestét a megbeszélés szerint kitették a senatus ülésterme elé, és nagy sírásba, jajveszékelésbe kezdtek. Opimius jól tudta, mi történik, de azt színlelte, hogy csodálkozik rajta, majd a senatorok kimentek a forumra. A ravatalt letették a tömeg sorai közé, és a senatorok elszörnyülködve átkozódtak a szörnyű gaztett elkövetésén. De a nép gyűlölettel fordult az oligarchák ellen, és szidalmazta őket, amiért megölték Tiberius Gracchust, hiába volt néptribunus, s holttestét a folyóba dobták, most pedig Antyllius lictort, akit méltatlanul ért ugyan utol a halál (bár sorsáért főként őt magát lehet okolni), kiteszik a forum közepére, és holttestét könnyek között állja körül az egész római senatus, és elkíséri utolsó útjára ezt a bérért dolgozó embert, csak azért, hogy a nép utolsó védelmezőjének vesztét okozzák. A senatorok ekkor visszamentek a tanácskozóterembe, és úgy határoztak, hogy Opimius consul tegyen meg mindent a köztársaság védelmére,[105] és ölesse meg a zsarnokokat.

A consul elrendelte, hogy a senatorok öltözzenek fegyverbe, és megparancsolta, hogy a lovagok másnap kora reggel jelenjenek meg két-két felfegyverzett szolgájukkal; Fulvius is megtette az ellenintézkedéseket, és egész tömeget gyűjtött maga köré. Caius, mikor elhagyta a forumot, megállt apja szobra előtt, hosszú ideig nézett fel rá szótlanul, szemébe könnyek gyűltek, és sóhajtva továbbment. Sokan, akik ezt látták, megszánták Caiust, és szidták önmagukat, hogy cserbenhagyták és elárulták, majd a házához mentek, s az éjszakát ajtaja előtt töltötték, de nem úgy, mint Fulvius párthívei, akik lármásan, hangos kiáltozás közben éjszakáztak, ittak és dicsekedtek. Fulvius elsőnek rúgott be, és korához nem illő módon viselkedett és beszélt. Caius párthívei azonban, mintha érezték volna a haza közös vesztét, csendben maradtak, a történendőkre gondoltak, és felváltva őrt álltak vagy pihenni tértek.

15. Fulviust kora reggel csak nehezen tudták részeg álmából felkelteni, majd mindnyájan felfegyverkeztek abból a hadizsákmányból, amelyet Fulvius mint consul a gallok felett aratott győzelme után szerzett. Hangos fenyegetések közben elhagyták a házat, és megszállták az Aventinust. Caius nem akart felfegyverkezni, hanem mintha a forumra menne, tógát öltött, s csak egy puszta tőrt tett az övébe. Mikor már ment ki a ház ajtaján, felesége térdre esett előtte, egyik karjával átölelte, másikban kisfiúkat tartotta, és így szólt hozzá: „Nem a szószékre

küldelek, Caius, hogy tribunusként és törvényhozóként szolgáld hazádat, mint korábban, nem is dicső háborúba, hogyha másokkal együtt utolér a halál, legalább tiszteletre méltó gyászt hagyj rám örökségül. Te most Tiberius gyilkosai elé veted magad, fegyvertelenül és nemesen, hogy inkább elszenvedd, mint te kövesd el a gonoszt, bár halálod nem lesz a haza üdvére. A gonoszok ügye máris győzedelmeskedett, erőszak és kard szolgáltat igazságot. Ha bátyád Numantiánál esett volna el, holttestét a fegyverszünet után átadták volna; de most talán majd valamely folyóhoz vagy a tengerhez kell folyamodnom könyörögve, hogy megmutassa, hol rejtegeti holttestedet. Miért higgyünk a törvényekben és az istenekben Tiberius meggyilkolása után?" Így siránkozott Licinia, de Caius szelíden kibontakozott öleléséből, és szótlanul elindult barátaival együtt. Licinia bele akart kapaszkodni a ruhájába, de a földre rogyott, és hosszú ideig ott feküdt ájultan, míg a szolgák fel nem emelték, és el nem vitték fivére, Crassus házába.

16. Amikor mindnyájan összegyülekeztek, Caius rábeszélésére Fulvius hírnöki pálcával a forumra küldte fiatalabb fiát, aki szép külsejű ifjú volt. Az ifjú szerényen, tisztességtudóan, szemében könnyekkel intézte békét felajánló szavait a consulhoz és a senatushoz. A jelenlevők többsége szívesen hajlott volna a megegyezésre, de Opimius kijelentette, nem lehet hírnök útján megkérni a senatust, hanem nekik maguknak kell eljönniük, és vétkes polgárokként a bíróság elé állniok; adják kézre magukat, és úgy kérjék a senatus haragjának kiengesztelődését. Közölte az ifjúval azt is, hogy vagy ezeknek a feltételeknek az elfogadásával, vagy egyáltalán ne jöjjön vissza. Caius, mint mondják, el akart menni, hogy megkérlelje a senatust, de ebbe senki nem egyezett bele, és így Fulvius ismét elküldte fiát, hogy adja elő feltételeiket ugyanúgy, mint előbb tette. Opimius azonban mindenképpen a harcot akarta, az ifjút azonnal elfogatta, őrökre bízta, és elindult Fulvius ellen nagyszámú fegyveressel és krétai íjásszal. Fulvius emberei között főként ezek nyilai okoztak sok sebesülést és keltettek zűrzavart. Általános futás kezdődött; Fulvius egy elhagyott fürdőbe menekült, de itt hamarosan rátaláltak, és idősebb fiával együtt megölték. Caiust senki nem látta harcolni; a történteken elkeseredve bemenekült Diana templomába, ahol öngyilkosságot akart elkövetni, de két leghűségesebb barátja, Pomponius és Licinius megakadályozta benne. Ők is ott voltak vele, elvették kardját, majd arra biztatták, hogy futva meneküljön. Mondják, hogy térdre borult, karját kitárta az istennő szobra felé, és azért imádkozott, hogy a római nép örök szolgaságban éljen, hálátlanságáért és árulásáért, mert ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a senatus kegyelmi rendeletének közhírré tételére a legtöbben elpártoltak tőle.

17. Caius menekült, és szorosan nyomában maradó ellenségei a cölöphídnál érték utol; itt két barátja biztatta, hogy fusson tovább, ők majd feltartóztatják üldözőit, harcolnak a híd feljáratánál, és senkit nem engednek át, amíg el nem esnek. Caiusszal együtt menekült egy szolgája, név szerint Philokratész is; ő is biztatta, mintha csak versenyfutáson lett volna, de akárcsak a többiek, nem segített Caiusnak. Kérésére sem szerzett lovat neki, pedig üldözői már nagyon szorongatták. Csak annyi előnyhöz jutott, hogy bemenekült a Furiák ligetébe, és ott halt meg; Philokratész előbb őt, aztán saját magát ölte meg. Mások azt állítják, hogy mindketten élve estek ellenségeik kezére; szolgája olyan szorosan karolta át urát, hogy nem tudtak rá lesújtani, mielőtt szolgáját számtalan csapással meg nem ölték. Mondják, hogy Caius fejét valaki levágta és magával vitte, majd Opimius egyik barátja, Septimuleius elvette tőle, mert a harc kezdetén kihirdették, hogy aki elhozza Caius és Fulvius levágott fejét, ugyanannyi súlyú aranyat kap érte. Septimuleius dárdára tűzve vitte a fejet Opimiushoz, s amikor mérlegre tették, tizenhét és kétharmad fontot nyomott. Septimuleius ebben is aljasan járt el és csalt, mert a koponyaüregből kivette az agyvelőt, és olvasztott ólmot öntött helyébe. Azok, akik Fulvius fejét hozták, semmit nem kaptak érte, mert ismeretlen emberek voltak. Caius és Fulvius holttestét a többiekével együtt a folyóba dobták; a megöltek száma háromezer volt, s

ezeknek vagyonát elkobozták az államkincstár javára. Az asszonyoknak megtiltották a gyászt, sőt Caius feleségének, Liciniának még a hozományát is lefoglalták. Legkegyetlenebbül Fulvius kisebbik fiával bántak, aki kezet sem emelt az előkelőkre, és nem vett részt a harcban, mert még a harc előtt érkezett a békeajánlattal, és a harc után mégis megölték. A népet mindennél jobban az keserítette el, hogy Opimius Concordiának emeltetett templomot, mert mindenki úgy érezte, hogy büszkélkedve és dicsekedve mintegy diadalt ült annyi polgár erőszakos halálán. Ezért aztán egyik éjszaka egyesek a templom felirata alá ezt a verssort írták:

Discordia műve ezt a templomot emelte Concordiának.

18. Opimius első ízben gyakorolt dictatori hatalmat consul létére, és bírósági tárgyalás nélkül háromezer római polgáron kívül megölette Caius Gracchust és Fulvius Flaccust, akik közül az egyik consul volt, és diadalmenetet tartott, a másik pedig messze kimagaslott kortársai közül erényével és hírnevével. Opimius nem riadt vissza a sikkasztástól sem, mert amikor követségbe küldték Iugurthához Numidiába, a király megvesztegette. Később a szégyenletes megvesztegetési perben elítélték, becsületét elveszítve öregedett meg. Meggyűlölte és megvetette az a nép, amely a történtek után gyáva volt ugyan, és megalázkodott, de nem sok idővel később kimutatta, hogy mennyire vágyódik és kívánkozik a Gracchusok után. Szobrokat emeltek nekik és a város legszebb helyén állították fel őket; azt a helyet, ahol megölték őket, a rómaiak szentnek tekintették, és oda hordták áldozatképpen minden termékük zsengéjét. Egyszerű emberek úgy mutattak be áldozatokat, és úgy térdeltek le naponként ezen a helyen, mintha az istenek templomait keresték volna fel.

19. Mondják, hogy Cornelia emelkedett, nemes lélekkel viselte el a súlyos csapásokat, és azokról a megszentelt helyekről, ahol fiait meggyilkolták, azt mondta, hogy holttestük méltó helyet nyert. Misenum környékén élt anélkül, hogy bármit is változtatott volna megszokott életmódján. Sok barátja volt, s úgy vezette házát, hogy jól elláthassa vendégeit; gyakran keresték fel görögök és tudós férfiak; az akkor élt királyok mind fogadtak el tőle és küldtek neki ajándékokat. Örömmel hallgatták vendégei és barátai, amikor apja, Africanus életéről és szokásairól beszélt, de legcsodálatosabb mégis akkor volt, amikor fiaira emlékezett vissza gyász és könnyek nélkül; ha látogatói hallani akartak róluk, úgy emlegette őket, mintha a régi Róma hősei lettek volna. Emiatt sokan azt gondolták, hogy az öregség és az elszenvedett nagy csapások megzavarták elméjét, és érzéketlenné tették balsorsával szemben, pedig akik így beszéltek, azok voltak érzéketlenek az iránt, hogy a nemes természet, a jó származás és neveltetés milyen nagy segítség a fájdalommal szemben, és hogy a végzet gyakran győzedelmeskedik az erényen, bár az védekezik a rossz ellen, de mégsem tudja megakadályozni, hogy a balsorsban ne tűrjön nyugodt öntudattal.

AGISZ, KLEOMENÉSZ, TIBERIUS ÉS CAIUS GRACCHUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Most, hogy ennek az elbeszélésnek a végéhez érkeztem, hátravan még, hogy párhuzamba állítsam az életrajzokat. A Gracchusokról még azok sem merik tagadni, akik más szempontból rosszakat mondanak róluk és gyűlölik őket, hogy minden római közül a legerényesebbek voltak, és mindehhez kiváló neveltetést és oktatást is kaptak; Agisz és Kleomenész természettől nyert adományai még erőteljesebbek voltak az övékénél, mert megfelelő nevelésben nem részesültek, és olyan erkölcsi viszonyok és életkörülmények közt nőttek fel, amelyek az előttük élt nemzedékeket régen megrontották, ennek ellenére is az egyszerűség és az önmérséklet visszaállításáért folytatott harc vezéralakjaivá lettek. Ezenfelül a Gracchusok

olyan időben éltek, amikor Róma fénye és tekintélye a tetőponton volt, s dicső tettekre vágyott, és szégyellték volna cserbenhagyni apáiktól örökölt ősi erényeiket; Agisz és Kleomenész viszont ellentétes elvek szerint élő apáktól származtak, hazájukat nyomorúságos, beteg állapotban találták, s ez nem lohasztotta le a szép tettek elkövetésére irányuló buzgalmukat. Hogy a Gracchusok a vagyonnal semmit nem törődtek, és a pénzzel szemben a legnagyobb önmérsékletet tanúsították, annak legfőbb bizonyítéka, hogy hivatali működésük idején és tisztségeikben tisztán megőrizték magukat; Agisz meg is sértődött volna, ha valaki azért dicséri meg, mert nem nyúlt hozzá ahhoz, ami a másé, hiszen saját vagyonát is átadta a közösségnek, ami más értékes ingóságot nem számítva, egyedül készpénzben hatszáz talentum volt. Milyen aljas cselekedetnek tartotta volna a jogtalan haszonszerzést az, aki kapzsiságnak tekintette, hogy jogos vagyona több legyen másokénál!

2. Reformtörekvéseik merészsége és nagysága erősen különbözött. A két római tevékenységének legfontosabb része általában az útépítés és a városok alapítása volt. Tiberius legmerészebb tette az államtulajdonban levő földek visszaszerzése volt, Caiusé pedig az, hogy kiegészítette a bíróságokat háromszáz lovaggal. Agisz és Kleomenész reformja a következőből indult ki: Tekintve, hogy a kisebb és rész szerinti hibák orvoslása Platónnál szólva csak a hidra egy-egy fejének levágása lett volna, olyan változást kívántak létrehozni az alkotmányban, amely képes rá, hogy egyszerre eltávolítson minden rosszat, és teljesen átalakítsa az államot. Vagy még inkább megfelel az igazságnak, ha azt mondjuk, hogy alkotmányreformjuk kiküszöbölte a bajokat okozó változást, s visszavezette és helyreállította az államot ősi és eredeti formái közé. Azonkívül azt is mondhatja valaki, hogy a Gracchusok politikáját a legnagyobb rómaiak ellenezték, az a mű viszont, amelyet Agisz kezdett el, és Kleomenész fejezett be, a legszebb és legtiszteletreméltóbb példaképekre, a mértékletességet és egyenlőséget megvalósító, hagyományos törvényekre támaszkodott, amelyeknek kezese Lükurgosz, Lükurgosz ihletője pedig a püthói Apollón volt. A legfontosabb különbség azonban az, hogy a Gracchusok politikája révén Róma hatalma semmivel sem lett nagyobb, Kleomenészé viszont azt eredményezte, hogy Görögország szemtanúja lehetett annak, miként lett Spárta az egész Peloponnészosz ura, és vállalta a küzdelmet a vezető szerepért az akkor leghatalmasabb népekkel, azt tűzvén ki végső célul, hogy az illürök és kelták fegyvereitől megszabadítsa Görögországot, és ismét csatarendbe állítsa a Hérakleidák uralma alatt.

3. Az a mód is, ahogyan meghaltak, mutatja az erényükben felfedezhető különbséget. A Gracchusok polgártársaik ellen harcoltak, s aztán futás közben vesztették el életüket; a két spártai közül Agisz nem akart megölni egyetlen polgárt sem, és majdnem azt mondhatjuk, hogy önként halt meg; Kleomenész pedig, bár készült megtorolni a rajta esett megalázást és jogtalanságot, nem kapott rá alkalmat, s így bátran végzett önmagával. Ha viszont az ellenkező szempontból vizsgáljuk őket, Agisz semmi számottevő haditettet nem hajtott végre, mert idő előtt meghalt, Kleomenész sok dicső győzelmével viszont szembeállíthatjuk Tiberius esetében Karthágó falainak elfoglalását, ami nem volt csekély tett, és a numantiai fegyverszünetet, amellyel húszezer római katona életét mentette meg, akiknek más reményük már nem volt a szabadulásra; Caius ugyanitt és Szardíniában tűnt ki katonai bátorságával, úgyhogy a két fivér a legkiválóbb római hadvezérekkel versenyezhetett volna, ha életüket idő előtt el nem veszítik.

4. Ami politikai tevékenységüket illeti, Agisz nyilvánvalóan túl lanyhán nyúlt a dolgokhoz; hagyta, hogy Agészilaosz rászedje, megszegte a földosztásra tett ígéretét, s egyáltalában, fiatal kora miatt félénk volt, félbehagyta és soha nem fejezte be, amihez hozzáfogott, s amit előre bejelentett. Kleomenész viszont túl hevesen és erőszakosan vállalkozott az alkotmány megváltoztatására, törvényellenesen megölette az ephoroszokat, pedig könnyebb lett volna őket vagy megnyerni, amikor a fegyverek segítségével hatalomra jutott, vagy száműzni, mint

ahogyan másokat is szép számmal száműzött a városból. Mert úgy késhez nyúlni, hogy a végső szükség nem kívánja, semmiképpen nem vall jó orvosra, sem politikusra, mind-kettőjüknél a tehetetlenség jele, sőt a politikus kegyetlenségét még jogtalansággal is tetézi. A Gracchusok közül egyik sem ontott polgárvért; mondják, hogy Caius még akkor sem kezdett védekezni, amikor rátámadtak, s bár a legbátrabb katona volt a háborúban, annál tétlenebbnek bizonyult a belső harcban. Fegyvertelenül ment el hazulról, a harc elől visszahúzódott, és egyáltalában, jobban vigyázott arra, hogy semmi jogtalanságot el ne kövessen, mint arra, hogy ő ne szenvedjen el. Ezért azt kell mondanunk, hogy menekülésük nem gyávaságuk, hanem elővigyázatosságuk jele volt, mert vagy ki kellett térniök támadóik elől, vagy ha helytálltak volna, tettleg kellett volna védekezniök, hogy életüket megmentsék.

5. A Tiberius ellen emelt legfőbb vád az volt, hogy tribunustársát megfosztotta hivatalától, és másodízben is pályázott a tribunusi tisztségre. Antyllius meggyilkolása nem volt jogosan és igazságosan Caiusnak tulajdonítható, hiszen Caius akarata ellenére, sőt nagy bosszúságára történt. Kleomenész azonban, ha az ephoroszok meggyilkolását nem említjük is, felszabadított minden rabszolgát, s a valóságban egymaga uralkodott, még ha fivérét, Eukleidaszt, aki ugyanabból a királyi családból származott, mint ő, névleg megtette is maga mellett második helyen királlyá. Amikor Arkhidamosz, aki a másik dinasztia tagja volt, és jog szerinti társa lett volna a trónon, rábeszélésére hazatért Messzéné̋ből, és meggyilkolták, nem tartott vizsgálatot a gyilkosság ügyében, s ezzel megerősítette azt a gyanút, hogy része volt a gyilkosság elkövetésében. Tudvalevőleg Lükurgosz, akinek utánzására olyan sokat adott, a királyságot önként átengedte fivére fiának, Kharillosznak; majd mivel attól tartott, hogy ha az ifjút valaki megölné, részben őt is hibáztathatnák, hosszú ideig távol tartózkodott az országtól, és csak akkor tért haza, amikor Kharillosznak fia és trónutódja született. Lükurgosszal azonban senkit nem lehet összehasonlítani a görögök közül, de az is nyilvánvaló, hogy Kleomenész politikai intézkedéseiben nagyobb forradalmi újítások és törvényellenességek voltak. Akik gáncsolják a két spártai király jellemét, azzal vádolják őket, hogy a kezdet kezdetétől fogva zsarnokságra törtek, és a harc volt a legfőbb elemük. A két római ellen mértéktelen becsvágyukat hozzák fel, bár irigyeik sem tudnak bennük mást kifogásolni. De elismerik, hogy az ellenfeleikkel szemben folytatott küzdelemben a Gracchusok politikáját mint egy sebesen sodró szélvihar, szenvedélyük sodorta a végletekre. Lehetett volna-e bármi is szebb és igazságosabb első elhatározásuknál, ha a gazdagok minden erejük és befolyásuk latba vetésével nem buktatják meg a földtörvényt, és nem keverik mindkettőjüket belső háborúba; Tiberiust, mert saját életét féltette, és Caiust, mert meg akarta bosszulni bátyját, akit bírói ítélet és bármilyen hatóság határozata nélkül gyilkoltak meg?

Az elbeszélésekből saját magad is láthatod a különbséget; de hogy személy szerint magam is kifejezzem véleményemet külön-külön mindegyikükről: meggyőződésem, hogy Tiberius valamennyiük közt legelső volt az erényben, és a legkevesebb tévedést az ifjú Agisz követte el; Caius viszont tetteiben és bátorságban messze elmaradt Kleomenész mögött.

DÉMÉTRIOSZ - ANTONIUS

DÉMÉTRIOSZ[106]

1. Azok, akik először vették észre, hogy a művészetek hasonlóak az érzékekhez, azt hiszem, helyesen értelmezték ítélőképességünket, hiszen mind az érzékek, mind a művészetek az ellentétek felfogására teszik képessé az embert. Ez mindkettőnek közös vonása, de ítéletalkotásunk célja tekintetében már különböznek egymástól. Az érzékek csupán megkülönböztetik a fehéret a feketétől, az édeset a keserűtől, a puhát és az engedékenyt a keménytől és az ellenállótól, de az a feladatuk, hogy benyomást szerezzenek mindarról, ami csak hat rájuk, és hogy azokat a benyomásokat, amelyek érték őket, közvetítsék a gondolkodáshoz. A művészeteket ezzel szemben az értelem hozza működésbe, hogy kiválasszák és alkalmazzák a megfelelőt, és elvessék és kerüljék az ellenkezőjét. A dolgok egy részét önmagáért figyelik meg, másik részét pedig esetlegesen, hogy elutasítsák. Az orvostudomány azért vizsgálja a betegséget, a zenében pedig azért kutatják a hamis hangokat, hogy az ellenkezőjüket érjék el. A legtökéletesebb művészetek pedig, a mérséklet, az igazság és a belátás, nemcsak azt veszik vizsgálat alá, ami szép, igazságos és hasznos, hanem azt is, ami káros, rút és igazságtalan; így azután nem dicsérik szépítgetve azt a bűntelenséget, amely a bűn nem ismeréséből származik, hanem együgyűségnek tartják és olyan dolgokról való tudatlanságnak, amelyeknek a tudása fontos mindazok számára, akik helyesen óhajtanak élni. A régi spártaiak ünnepi lakomáik alkalmával arra kényszerítették a helótákat, hogy nagy mennyiségű színbort igyanak, azután bevezették őket a lakomára, hogy megmutassák az ifjaknak, milyen rút dolog a részegség. Mi nem tartjuk sem emberséges, sem szabad emberekhez méltó javítási kísérletnek azt, amely mások megrontásán alapszik, de azért talán nem tesszük helytelenül, ha olyan emberek közül, akik meggondolatlanul éltek és hatalmuk csúcsán gonoszságukról váltak híressé, egynek vagy kettőnek az életét összehasonlításképpen beillesztjük a példaképül szolgáló életrajzok közé, Zeuszra mondom, nem mintha ezzel a változatossággal mulatságot vagy szórakozást akarnánk szerezni könyvünk olvasóinak, hanem csak úgy akarunk eljárni, mint a thébai Iszméniasz, aki megmutatta tanítványainak a jó és a rossz fuvolásokat, aztán így szólt: „Így kell fuvolázni”, a másik esetben pedig: „Így nem kell fuvolázni.” Antigeneidasznak is az volt a véleménye, hogy fiatalemberek jobban élvezik a jó fuvolások játékát, ha a rosszakról is nyernek benyomást. Így, gondolom, mi is szívesebben ismerkedünk meg a kitűnő emberek életrajzával, és szívesebben utánozzuk őket, ha nem marad ismeretlen előttünk a rossz és megrovásra méltó emberek élete sem.

A most megírásra kerülő könyvem Démétriosz Poliorkétész[107] és Antonius, az imperator életrajzát tartalmazza; két olyan férfiú életét, akik a legnagyobb mértékben igazolják Platónnak azt a mondását, hogy a nagy jellemeknek egyaránt megvannak a nagy hibái és a nagy erényei. Démétriosz és Antonius is mindketten hódoltak a szerelemnek, az italnak, mindketten nagy hadvezérek voltak, szívesen osztogattak ajándékokat, költekező életmódot folytattak, gőgösek voltak, és sorsuk alakulásában is hasonlítottak egymáshoz. Nemcsak azért, mert nagy sikereket arattak, hanem mert nagy kudarcok is érték őket; nemcsak, mert miután mindent megszereztek, mindent el is veszítettek - váratlanul buktak el, hogy aztán, mikor legkevésbé remélték, sorsuk ismét kedvező fordulatot vegyen -, hanem azért is, mert úgy haltak meg, hogy egyikük ellenségei fogságába esett, a másik pedig közel volt hozzá, hogy ez a sors érje utol.

2. Antigonosznak Sztratonikétől, Korrhagosz leányától két fia született; az egyiket fivéréről Démétriosznak, a másikat apjáról Philipposznak nevezte el. Így beszéli el ezt a források nagyobb része. De egyesek szerint Démétriosz Antigonosznak nem a fia, hanem az unokaöccse volt; amikor ugyanis apja meghalt, még csecsemő volt, és anyja hamarosan Antigonoszhoz ment nőül, aki fiává fogadta, Philipposz, aki néhány évvel volt fiatalabb Démétriosznál, korán elhalt. Démétriosz apjánál alacsonyabb, de azért ő is magas termetű férfiú volt; egész megjelenése és arcvonásai olyan feltűnően szépek voltak, hogy egyetlen szobrász vagy festő sem tudta teljes hasonlatossággal ábrázolni. Egyszerre volt látható arcvonásain a báj és a komolyság, a kellem és a félelmetesség; fiatalos szenvedélyessége pedig utánozhatatlanul hősies megjelenéssel és uralkodói fenséggel párosult. Jelleme is ennek megfelelő módon megfélemlítette, de egyben el is bájolta az embereket. Társas érintkezésben igen kellemes ember volt; ha szabad ideje megengedte, az italt sem vetette meg, s nem volt király, aki nála jobban szerette volna a dőzsölést és a fényűző életet. Viszont tetteiben igen erélyes volt, s mindenben lankadatlan buzgalmat tanúsított. Az istenek közül ezért leginkább Dionüszoszt választotta mintaképéül, mint aki a legfélelmetesebb volt a harcban, de tudta, hogyan változtassa békére a háborút, és hogyan élvezze annak örömeit.

3. Démétriosz nagyon szerette apját, s anyja iránt tanúsított gyengédségével is megmutatta, hogy apját őszinte jóindulattal és nem hatalma előtti meghunyászkodással tiszteli. Egy alkalommal Antigonosz követek fogadásával volt elfoglalva, amikor Démétriosz vadászatról érkezett haza; odament apjához, megcsókolta, és úgy, ahogyan volt, vadászgerelyével kezében leült melléje. Antigonosz már megadta válaszát a követeknek, és azok elmenőben voltak, de jó hangosan még utánuk szólt: „Jelentsétek rólunk, emberek, azt is, hogy mi ilyen viszonyban vagyunk egymással.” Azt óhajtotta ezzel kifejezésre juttatni, hogy az egyetértés és kölcsönös bizalom közte és fia között nyilván megmutatja királyi hatalmának erejét. Az uralkodói hatalom valóban annyira megoszthatatlan, annyira telve van bizalmatlansággal és rosszindulattal, hogy Alexandrosz leghatalmasabb és legidősebb utódja, Antigonosz dicsekszik vele, mennyire nem fél fiától, s színe elé engedi gerellyel kezében. Ez volt azonban az egyetlen, ilyen gonosztettektől mentes királyi ház, vagy pontosabban kifejezve, Antigonosz leszármazottai közül Philipposz volt az egyetlen, aki fiát meggyilkoltatta; de csaknem valamennyi más uralkodóházban sokan gyermekeiket, mások anyjukat vagy feleségüket tétették el láb alól. Ami pedig a fivérek megölétését illeti, ez a mód ugyanolyan elismert követelmény volt a királyok uralmának biztosítására, mint ahogyan a földmérők meghatározzák kiindulópontjukat.

4. Hogy pedig Démétriosz kezdetben mennyire emberséges és barátkozó természetű volt, arra a következő példát lehet elmondani: Mithridatész, Ariobarzanész fia, Démétriosznak kortársa és bizalmas jó barátja volt; az ifjú Antigonosz apródjaként szolgált, s bár nem volt benne semmi gonoszság, s erre senki nem is gondolt, Antigonosznak gyanússá vált egy álma miatt. Azt álmodta ugyanis, hogy egy szép nagy mezőn megy át, és aranyport vet, amelyből először aranyvetés szökött szárba, majd kevéssel később, mikor újra arra járt, nem látott semmi mást, mint learatott tarlót. Bánkódott s bosszankodott miatta, és ekkor egyesektől azt hallotta, hogy az arany vetést Mithridatész aratta le, és utána elment a Pontosz Euxeinoszra. Ez az álma nagyon nyugtalanította Antigonoszt, s elmondta fiának, majd esküvel hallgatást fogadtatott vele, és közölte vele azt az elhatározását, hogy Mithridatészt feltétlenül eltéteti láb alól. Démétriosz elszomorodott apja szavaitól, s amikor a fiatal apród szokása szerint felkereste, együtt játszott vele, bár esküje miatt szólni, sem beszélni nem mert, társaik közül mégis magával vitte olyan helyre, ahol kettesben maradtak, majd lándzsája hegyével, hogy Mithridatész jól lássa, ezeket a szavakat írta a porba: „Menekülj, Mithridatész.” Mithridatész megértette, s még azon az éjszakán átszökött Kappadokiába. A sors hamarosan valóra váltotta

Antigonosz álomlátását, mert Mithridatész nagy és gazdag ország ura lett, és ő alapította meg a pontoszi királyok uralkodóházát, amelyet a rómaiak döntöttek meg[108] a nyolcadik nemzedék életében. Ez az eset is bizonyítja Démétriosz nemes gondolkodását és igazságérzetét.

5. De miként Empedoklész elemeinek világában a viszály és a barátság következtében örökös harc és háború folyik főleg azok közt, melyek érintkeznek és közelednek egymáshoz, ugyanígy Alexandrosz utódai között országaik közelsége és érdekeik összeütközése nyilvánvalóvá tette és feltüzelte a folytonos háborúkat; így történt ez most Antigonosz és Ptolemaiosz esetében is. Antigonosz ebben az időben Phrügiában időzött, s amikor értesült róla, hogy Ptolemaiosz eljött Küproszból, feldúlta Szíriát, és az ország városait vagy megnyerte magának, vagy erőszakkal vonta saját pártjára, s odaküldte fiát, Démétrioszt, aki ekkor huszonkét esztendős volt, és első ízben vállalkozott önállóan nagyobb fontosságú hadjárat vezetésére. De fiatal volt és tapasztalatlan, és olyan férfival került szembe, aki Alexandrosz küzdőterén szerzett haditapasztalatokat, és már sok nagy küzdelemben vett részt mint önálló hadvezér, ezért súlyos vereséget szenvedett Gaza közelében; nyolcezer katonája fogságba került, és ötezer elesett, ezenkívül elveszítette vezéri sátrát, hadikincstárát és teljes szolgaszemélyzetét. Ptolemaiosz azonban mindezt visszaküldte neki barátaival együtt, azzal a jóakaratú és nyájas üzenettel, hogy csak a dicsőségért és királyi hatalmukért és nem minden dologért egyformán kell egymással háborút viselniök. Démétriosz elfogadta visszaküldött ingóságait, és azért fohászkodott az istenekhez, hogy ne kelljen sokáig adósnak maradnia Ptolemaiosznak nyájasságáért, és jótettéért, hanem amint lehet, hasonlóval viszonozhassa. A csapást nem úgy viselte el, mint valami újonc, aki hadvezéri pályáját vereséggel kezdi, hanem mint igazi hadvezér, aki már kipróbálta a szerencse forgandóságát; katonákat toborzott, hadiszereket gyűjtött, jól kézben tartotta a városokat, és harcra edzette összegyűjtött csapatait.

6. Midőn Antigonosz értesült a csatáról, azt mondta, hogy Ptolemaiosz ez alkalommal pelyhedző állú ifjak felett aratott győzelmet, de hamarosan férfiakkal kell a harcot felvennie; fiát mégsem akarta megfosztani önbizalmától, és mikor azt kérte, hogy újra egymaga harcolhasson, beleegyezett. Nem sok idővel később megérkezett Killész, Ptolemaiosz hadvezére, fényes hadsereggel, azzal a szándékkal, hogy Démétrioszt kiűzi egész Szíriából; előbbi veresége miatt különben is megvetéssel kezelte. De Démétriosz hirtelen, mielőtt Killész észrevette volna, rátámadt, rémületbe ejtette, s a vezérrel együtt táborát is elfoglalta, és hétezer katonáját rengeteg kinccsel együtt foglyul ejtette. A győzelemnek Démétriosz nem is annyira amiatt örült, amit megszerzett, hanem amit visszaadhatott; nem az a kincs és dicsőség tette boldoggá, amit győzelme hozott neki, hanem hogy viszonozhatja Ptolemaiosz emberségét és kedvességét. De nem önhatalmúlag tett így, hanem először írt apjának, és amikor Antigonosz rábízta, hogy cselekedjék tetszése szerint, akkor küldte vissza Killészt és barátait Ptolemaioszhoz gazdag ajándékokkal. Ez a vereség kiűzte Ptolemaioszt Szíriából. Antigonosz is megérkezett Kelainaiból, örült a győzelemnek, és alig várta, hogy fiát láthassa.

7. Ezután Démétriosz arra kapott megbízatást, hogy leigázza a nabataioszoknak nevezett arab törzseket; ekkor veszélyes helyzetbe jutott, mert víztelen vidékre került, de ez sem hozta különösebben zavarba, és nem is ijedt meg, inkább a barbárokat ejtette ezzel rémületbe; sok zsákmányt és hétszáz tevét szerzett tőlük, s utána visszatért.

Mikor Szeleukosz, akit korábban Antigonosz kiűzött Babilóniából, de aki később visszaszerezte és uralma alatt tartotta ezt az országot, hadseregével útra kelt, hogy az Indussal határos népeket és a Kaukázus mentén elterülő tartományokat meghódítsa, Démétriosz azt remélte, hogy Mezopotámiát védtelenül találja. Átkelt tehát az Eufratészen, és mielőtt megakadályozhatták volna, rátört Babilóniára az egyik várból (mert kettő volt), előzte Szeleukosz helyőrségét, a várat elfoglalta és megrakta a maga hétezer emberével. Ezután meghagyta

katonáinak, hogy ejtsenek zsákmányul mindent, amit csak magukkal tudnak vinni és szállítani, ő maga visszatért a tengerpartra; távozásával még jobban megerősítette Szeleukosz uralmát, mert azzal, hogy az országot feldúlta, azt a látszatot keltette, hogy ő és apja már nem tartanak rá igényt. Majd amikor Ptolemaiosz Halikarnasszoszt ostromolta, gyorsan a város segítségére sietett és felmentette.

8. Vállalkozásukat tehát dicsőség koronázta, erre az a csodálatra méltó óhajuk támadt, hogy egész Görögországot felszabadítják Kaszandrosz és Ptolemaiosz igája alól. Egyetlen király sem viselt még soha ennél nemesebb és igazságosabb háborút, mert ami kincset és gazdagságot felhalmoztak a barbárok meghódításából, azt most a görögökre költötték, hogy hírt és dicsőséget nyerjenek. Mihelyt elhatározták, hogy Athénba hajóznak, egyik barátja azt mondta Antigonosznak, hogy ha ezt a várost elfoglalják, meg kell tartaniuk maguknak mint Görögországhoz vezető lépcsőt. De Antigonosz erről hallani sem akart, és azt mondta, hogy a jóindulat a szép és rendíthetetlen lépcső, Athén pedig, mint a lakott világ világítótornya hamarosan sugározni fogja tetteiknek fényét az egész emberiségre. Így aztán Démétriosz ötezer talentummal és kétszázötven hajóval tengerre szállt Athén ellen; a város kormányzója Kaszandrosz megbízásából a phaléroni Démétriosz volt, aki helyőrséggel rakta meg Munükhiát. Démétriosz előrelátással párosult jó szerencsével Thargélión havának huszonhatodik napján megjelent Peiraieusz előtt; érkezéséről senkinek sejtelme sem volt, de mikor hajóhada feltűnt a kikötő közelében, mindenki Ptolemaiosz hajóinak vélte őket, és készült fogadtatásukra. A vezérek csak későn fedezték fel tévedésüket és kezdtek hozzá a védekezéshez. Természetesen teljes volt a zűrzavar, midőn arra kényszerültek, hogy a váratlanul partra szállt ellenség ellen védekezzenek. Démétriosz ugyanis, mivel a kikötő bejáratát szabadon találta, behatolt, és egyszerre csak megjelent valamennyiük szeme láttára. Hajójáról csendet és nyugalmat kért, majd mikor ez bekövetkezett, hírnököt állított maga mellé, és hírül adta, hogy apja küldte jó szerencsével az athéniak felszabadítására és a helyőrség kiűzésére, hogy visszaadja törvényeiket és ősi alkotmányukat.

9. Ezek hallatára a legtöbben azonnal lábuk elé tették pajzsukat, és tapssal, üdvrivalgással hívták, hogy szálljon partra, s jótevőjüknek és megmentőjüknek nevezték. Phaléroni Démétriosz és emberei is úgy gondolták, hogy mindenképpen be kell fogadni a hódítót, még ha semmit nem vált is be ígéretéből; mindenesetre követeket küldtek hozzá megkérlelésére. Démétriosz kegyesen fogadta a követeket, és apja egyik barátja, a milétoszi Arisztodémosz kíséretében visszaküldte őket. Phaléroni Démétriosz, tekintettel a bekövetkezett változásra, jobban félt az athéni polgároktól, mint az ellenségtől. Démétriosz azonban nem feledkezett meg róla, s tekintettel jó hírére és erényére, kívánsága szerint személyes biztonságára adott kísérettel elküldte Thébaiba. Különben pedig kijelentette, hogy bár szeretné látni a várost, addig nem nézi meg, amíg el nem távolítja a helyőrséget, és nem szerzi meg a teljes szabadságot lakóinak; közben Munükhiát sánccal és árokkal vette körül, majd elhajózott Megarába, ahova Kaszandrosz helyőrséget helyezett el.

Mikor megtudta, hogy Kratészipolisz (Polüszperkhón fiának, Alexandrosznak felesége), a híres szépség, Patraiban tartózkodik, és örülne, ha meglátogatná, haderejét Megarában hagyta, s néhány könnyű fegyverzetű katonája kíséretében elutazott hozzá. Majd ezeket is magukra hagyta, külön állította fel sátrát, hogy az asszony titokban látogathassa meg, de az ellenség közül némelyek észrevették, és váratlanul megrohanták. Ijedtében ócska köpenyt öltött, és futva elmenekült; így szenvedélye miatt szégyenszemre kis híja, hogy fogságba nem esett, de sátrát a benne levő értékes holmikkal együtt az ellenség elvitte.

Amikor Megarát elfoglalták, a katonák fel akarták prédálni, de az athéniak sok kéréssel közbenjártak a megaraiakért, és Démétriosz a helyőrség kiűzése után felszabadította a várost. Mialatt ezzel volt elfoglalva, eszébe jutott Sztilpón, a filozófus, aki arról volt híres, hogy a nyugalmas életet választotta. Magához hívatta tehát, és megkérdezte, nem vettek-e el tőle valamit. Sztilpón így felelt: „Senki nem látott még olyan embert, aki tudást vett volna el valakitől." De a rabszolgákat csaknem mind elhurcolták. Démétriosz egy következő alkalommal is megpróbált kedves lenni a filozófushoz, és amikor eltávozott Megarából, ezekkel a szavakkal búcsúzott el tőle: „Szabadon hagyom városotokat, Sztilpón." „Ebben igazad van - mondta a filozófus -, nem hagytad meg egyetlen rabszolgánkat sem."

10. Mikor visszatért Munükhiába, folytatta ostromát, kiűzte a helyőrséget, és leromboltatta az erődítményt, utána pedig az athéniak hívására és felszólítására bevonult a városba, gyűlésbe hívta a népet, és visszaadta ősi alkotmányát; megígérte, hogy a város kap apjától százötvenezer mérő gabonát és elegendő faanyagot száz háromevezősoros hajó építéséhez. Az athéniak tizenöt évvel korábban vesztették el demokratikus alkotmányukat, s a lamiai háború és a krannóni csata óta a phaléroni Démétriosz uralma alatt éltek névleg oligarchikus, de valóságban monarchikus rendszerben. Most azonban Démétrioszt, aki olyan nagynak és dicsőnek mutatkozott jó cselekedeteivel, gyűlöletessé és elviselhetetlenné tették a szertelen kitüntetésekkel, amelyeket megszavaztak neki. Démétrioszt és Antigonoszt ők szólították először királynak, bár azelőtt vonakodtak ettől a címtől. Királyi címre csak Philipposz és Alexandrosz leszármazottait tartották méltónak, senki másnak nem volt adományozható ez a rang. Egyedül az athéniak szólították őket megváltó isteneknek, és ekkor hagyták abba az ősi névadó arkhón kijelölését is; helyette évről évre papot választottak a megváltó isteneknek, s annak nevével jelölték a közhatározatokat és a szerződéseket. Határozatilag kimondták azt is, hogy alakjaikat az istenekkel együtt ráhímezik Athéné szent leplére; azon a helyen pedig, ahol Démétriosz első ízben szállt le kocsijáról, oltárt emeltek, s azt az alászálló Démétrioszról nevezték el. Ezenkívül a törzsekhez kettőt csatoltak, Démétriaszt és Antigoniszt, s a tanácstagok számát, amely korábban ötszáz volt, hatszázra növelték, mivel minden törzs ötven tagot választott a tanácsba.

11. De a legképtelenebb ötlet Sztratoklésztól eredt - ő találta ki ugyanis ezeket a bölcs, de felesleges hízelgéseket -, midőn azt javasolta, hogy az Antigonoszhoz vagy Démétrioszhoz küldött hivatalos követség tagjait ne egyszerűen követeknek, hanem szent küldötteknek nevezzék, mint a hellén ünnepségekre a városok által Delphoiba és Olümpiába küldött követségek tagjait. Ez a Sztratoklész más tekintetben is vakmerő ember volt, feslett életet élt, és a nép iránti könnyelműségében a régi idők Kleónjának bohóckodásait és ócska fogásait utánozta. Volt egy kitartott kedvese, Phülakion, aki egy alkalommal a piacról agyvelőt és csigolyacsontokat vitt haza vacsorára: „Nagyszerű - kiáltott fel Sztratoklész -, olyan ínyencségeket hoztál, melyekkel mi államférfiak labdázni szoktunk." Mikor az athéniak Amorgosznál tengeri csatát vesztettek, mielőtt a hírnökök megérkeztek a városba, Sztratoklész, fején virágkoszorúval, végighajtott a Kerameikoszon, kijelentette, hogy győztek, örömáldozatot rendelt el és a törzseknek húst osztatott. Nemsokára azonban megérkeztek a küldöttek, akik a hajóroncsokat hozták a csatából, s amikor a nép Sztratoklészt haragosan színe elé idézte, szemtelenül szembeszállt hangos dühükkel. „Ugyan mi bajotok esett? - szólt. - Legalább két napot kellemesen töltöttetek el." Ilyen szemtelen volt Sztratoklész.

12. De Arisztophanésszal szólva, vannak dolgok, amelyek forróbbak a tűznél. Valaki ugyanis, aki szolgalelkűségben túltett még Sztratoklészon is, azt indítványozta, hogy Démétrioszt, valahányszor a városba érkezik, fogadják Démétérnek és Dionüszosznak kijáró tisztelettel, és a közkincstárból szavazzanak meg bizonyos összeget annak, aki pompában és dicsőségben felülmúlja a többieket, hogy ebből az összegből fogadalmi ajándékot ajánlhasson fel. Végül a

hónapok közül Munükhiónt elnevezték Démétriónnak, a hónap „réginek és újnak” nevezett utolsó napját Démétriasznak, az ünnepek közül pedig a Dionüsziát Démétriának. Az istenek azonban többször kinyilvánították nemtetszésüket. Mikor a szent leplet, amelyre néphatározat alapján Zeusz és Athéné képe mellé ráhímezték Démétriosz és Antigonosz alakját is, végigvitték a Kerameikoszon, vihar támadt és a közepén széttépte. Az új istenek oltárai körül a talajt sűrűn felverte a bürök, amely csak az ország kevés helyén szokott burjánzani. A Dionüszia megünneplésének napján a díszmenetet az évszakhoz képest fagyos hideg miatt el kellett halasztani. A földeket olyan sűrűn lepte el a dér, hogy nemcsak a szőlők és a fügefák fagytak el, hanem elpusztult a sarjadóban levő gabonavetések legnagyobb része is. Ezért támadta meg Sztratoklészt ellensége, Philippidész vígjátékában ezekkel a versekkel:

Ki miatt a szőlő zuzmarába dermedett,
ki miatt Pallasz szent leple is kettérepedt,
aki istenné tesz embert: ily szentségtörő
taszítja népünk bajba, nem a komédia.

Philippidész barátja volt Lüszimakhosznak, és sok jótéteményt szerzett a népnek a királytól, aki bármilyen vállalkozásba kezdett vagy új hadjáratra indult, jó jelnek tekintette, ha találkozott vele és megpillantotta. Philippidész nemes jelleme miatt jó hírben állt, nem volt tolakodó, és nyoma sem volt benne az udvaroncok felfuvalkodottságának. Egy alkalommal Lüszimakhosz figyelmesen így szólt hozzá: „Philippidész, mondd, mit kívánsz, hogy megosszam veled?” „Csak egyet ne, király - felelt. - A titkaidat.” Tudatosan állítottam szembe kettőjüket, a szószék emberét a színpadi deszkáéval.

13. De a legaljasabb és legkülönösebb megtiszteltetést a szphéttoszi Dromokleidész[109] terjesztette elő, hogy a Delphoiban felajánlott pajzsokról Démétriosztól kérjenek jóslatot. Idézem a javaslat szövegét, amely így hangzott: „Jó szerencse legyen velünk! Kézfeltartással a nép úgy határozott, hogy választassék egy férfiú az athéniak közül, aki keresse fel a Megváltót,[110] és kellő áldozat bemutatása után kérdezze meg a Megváltót, hogy a nép miképpen végezze el a legszebben, legkegyesebben és leggyorsabban a fogadalmi ajándékok felajánlására kijelölt hely újraszentelését.” Ilyen nevetséges hízelgéssel rontották meg ezt a férfiút, akit különben sem igen lehetett tekinteni valami józan gondolkodásúnak.

14. Démétriosz athéni tartózkodása alatt feleségül vett egy Eurüdiké nevű özvegyasszonyt. Eurüdiké Miltiadész késői leszármazottja volt és Küréné uralkodójához, Opheltaszhoz ment feleségül, majd férje halála után visszatért Athénba. Az athéniak ezt a házasságot városukra nézve nagy kegynek és megtiszteltetésnek tekintették; egyébként Démétriosz elég könnyen vette házasságait, s egy időben több felesége volt. Közöttük legnagyobb megbecsülésben és tiszteletben Phila részesült, azért is, mert Antipatrosz volt az apja, de azért is, mert előző férje Kraterosz volt, Alexandrosznak az az utódja, akinek emlékét a makedónok a legnagyobb kegyelettel őrizték. Úgy látszik, az akkor még egészen fiatal Démétrioszt apja beszélte rá, hogy vegye feleségül ezt a kora miatt hozzá nem illő, nála jóval idősebb nőt. Démétriosznak semmi kedve nem volt hozzá, de apja ekkor fülébe súgta Euripidész egyik sorát:

Előnyért kedvünk ellenére nászt kötünk,[111]

csak éppen a „nászt kötünk” kifejezést tette a vele jól rímelő „szolgák leszünk” kifejezés helyére. De Démétriosz nagyon kevés tiszteletet tanúsított Phila s a többi feleség iránt, és gyakran folytatott szerelmi viszonyt hetairákkal csakúgy, mint szabad születésű nőkkel, úgyhogy élvezethajhászó természete miatt legrosszabb híre volt az akkor élt királyok között.

15. Démétrioszt ez idő tájt felszólította apja, hogy vívjon háborút Ptolemaiosszal Küprosz birtokáért. Démétriosz kénytelen volt engedelmeskedni, de semmi kedve nem volt abbahagyni a Görögországért folytatott, sokkal szebb és dicsőbb háborút, s ezért Kleónidészhez, Ptolemaiosz hadvezéréhez küldött, aki helyőrségével megszállás alatt tartotta Korinthoszt és Sziküónt, s pénzt ajánlott fel neki, ha visszaadja a két város szabadságát. Mikor azonban Kleónidész az ajánlatot visszautasította, sietve tengerre szállt, és haderejét kiegészítve elhajózott Küproszba, ahol megütközött Ptolemaiosz fivérével, Menelaosszal, és gyors győzelmet aratott felette. Megjelent azonban a színen maga Ptolemaiosz is nagy szárazföldi és tengeri haderővel, s mindkettőjük részéről kölcsönös fenyegetések és dicsekvések hangzottak el. Ptolemaiosz felszólította Démétrioszt, hogy hajózzék el, mielőtt felvonul ellene egész haderejével, és tönkreveri; Démétriosz pedig felajánlotta Ptolemaiosznak, hogy elmegy, ha Ptolemaiosz hozzájárul Korinthosz és Sziküón helyőrségének kivonásához. Az elkövetkező küzdelem nemcsak őket, hanem minden más uralkodót is nagy várakozással töltött el a bekövetkezendő bizonytalanság miatt, mert nemcsak a Küprosz és Szíria feletti uralom, hanem a teljes fő hatalom is a győztesé lesz.

16. Ptolemaiosz százötven hajó élén nyomult előre, Menelaosznak pedig megparancsolta, hogy amikor a küzdelem leghevesebb, törjön előre Szalamiszból hatvan hajójával, támadja hátba Démétrioszt, és szórja szét haderejét. Démétriosz a hatvan hajóval csak tízet állított szembe, mert ennyi elég volt a kikötő szűk kijáratának elzárására. Ezután csatarendbe állította csapatait, és megrakta velük a tengerbe nyúló magaslatokat, utána pedig harcba vonult százhetvenhajójával. Olyan nagy erővel és lendülettel intézte a támadást, hogy Ptolemaioszt teljesen leverte. Ptolemaiosz, miután vereséget szenvedett, gyorsan elmenekült nyolc hajójával (ennyi maradt csak meg egész hajóhadából, a többi odaveszett a tengeri csatában, hetven hajója pedig teljes legénységével együtt fogságba esett), míg a közelben horgonyzó teherhajókon levő egész szolgaszemélyzete, barátai, a kíséretében levő nők, a teljes hadfelszerelés, a hadikincstár és valamennyi hadigép közül egyszerűen semmi nem kerülte el Démétrioszt, mindent megszerzett és a táborába szállíttatott. A zsákmánnyal került Démétriosz tulajdonába a híres Lamia is, aki eredetileg fuvolaművészetével szerzett hírnevet magának, de később szerelmi művészete tette nevét hírhedtté. Akkortájt már hervadóban volt szépsége, de azért a nála sokkal fiatalabb Démétrioszt bájosságával hatalmában tartotta, úgyhogy Démétriosz csak belé volt szerelmes, a többi nőt pedig hagyta, hogy rajongjon érte.

A tengeri csata után Menelaosz feladta a harcot, Szalamiszt egész flottájával, ezerkétszáz lovasból és tizenkétezer nehéz fegyverzetű gyalogosból álló szárazföldi haderejével együtt átadta Démétriosznak.

17. Démétriosz ezt a dicső és szép győzelmet még ékesebbé tette emberséges és jóakaratú magatartásával; az ellenség halottainak díszes temetést rendezett, a foglyokat szabadon bocsátotta, az athéniaknak pedig a hadizsákmányból ezerkétszáz teljes fegyverzetet ajándékozott.

A győzelem hírével a milétoszi Arisztodémoszt küldte követségbe apjához. Arisztodémosz hízelkedésével túltett minden más udvaroncon, s úgy látszik, arra készült, hogy ez alkalommal hízelkedési művészetében a legnagyobbat nyújtja. Amikor ugyanis megérkezett Küproszból, nem engedte, hogy a hajó befusson a kikötőbe, hanem kiadta a rendelkezést, távolabb vessenek horgonyt, a többiek maradjanak mind veszteg a fedélzeten, ő maga pedig beült egy bárkába, s egyedül szállt partra. Azután elindult Antigonoszhoz, aki izgatottan várta a hírt az ütközetről, és olyan lelkiállapotban volt, amilyenben természetszerűleg szokott lenni mindenki, amikor döntő fontosságú esemény miatt aggódik. Amikor meghallotta, hogy Arisztodémosz megérkezett, még izgatottabb lett, mint azelőtt, s alig tudott odahaza maradni palotájában; egymás után küldte el szolgáit és barátait, hogy tudják meg Arisztodémosztól, mi

történt, de az nem volt hajlandó egyetlen szót sem szólni senkinek, csak ment lassú léptekkel, ünnepélyes arccal, titokzatos csendbe burkolózva. Antigonoszt erre rémület fogta el, nem tudta magát tovább türtőztetni, az ajtóig eléje ment Arisztodémosznak, akit hatalmas tömeg kísért fel nagy csődületben a királyi palotába. Arisztodémosz, amikor Antigonosz közelébe ért, kinyújtotta jobb kezét, és hangosan így kiáltott: „Üdv neked, Antigonosz király! Legyőztük Ptolemaioszt tengeri ütközetben, Küprosz a kezünkre került, és miénk lett tizenkétezer-nyolcszáz hadifogoly is." „Zeuszra mondom, üdv neked is - szólt Antigonosz -, de azért, hogy így meggyötörtél, azzal lakolsz, hogy a jutalmat a jó hírért majd csak később kapod meg."

18. A tömeg ekkor szólította először királynak Antigonoszt és Démétrioszt, Antigonosz barátai azonnal feltették fejére a koronát, Démétriosznak pedig apja küldött koronát, és levelében királynak szólította. Ennek a hírére az egyiptomiak is királynak szólították Ptolemaioszt, nehogy úgy tűnjék fel, mintha kétségbeesnének a vereség miatt. A királyi méltóság így merő versengésből elterjedt Alexandrosz utódai között. Lüszimakhosz is koronát kezdett viselni; Szeleukosz is, amikor görögökkel találkozott, bár a barbárok közt már korábban is királynak szólíttatta magát. Kaszandrosz azonban, bár mások mind leveleikben, mind személyesen királynak szólították, ugyanúgy írta alá leveleit, mint azelőtt.

Az esemény nemcsak a név és a külsőségek megváltozásával járt, hanem változást idézett elő az emberek egész gondolkodásában is, fenségesebbé tette szándékaikat; gőgösekké és fennhéjázókká váltak életvitelükben és társas érintkezésükben, akár a tragédiai színészek, amikor magukra öltik jelmezüket, másként járnak, más hangon beszélnek, másként dőlnek le a pamlagra az asztal mellé, s másként mondják el üdvözlő szavaikat. De együtt járt ezzel az is, hogy kegyetlenebbé váltak bírói ítélkezésükben, megváltozott hatalmuknak az a leleplezése, amely azelőtt sok tekintetben szelídebbé és engedékenyebbé tette őket alattvalóikkal szemben. Ilyen nagy befolyást gyakorolt a hízelgőnek egyetlen szava, és ilyen tökéletesen megváltoztatta a világ arculatát.

19. Antigonosz, felbuzdulva Démétriosz küproszi sikerén, azonnal hadat indított[112] Ptolemaiosz ellen; ő vezette a gyalogos sereget, Démétriosz pedig nagy hajóhaddal a part mentén haladt. Médiosz, Antigonosz egyik barátja előre megálmodta a hadjárat kimenetelét. Azt látta ugyanis, hogy Antigonosz egész hadseregével két távon fut versenyt, eleinte nagy erővel és gyorsan, de azután ereje fokozatosan gyengült, a végén kifulladt, lélegzeni is alig tudott, és csak nagy nehezen ért célba. Antigonosznak valóban sok nehézséggel kellett megküzdenie a szárazföldön, Démétriosz pedig, mivel heves vihar és az erős hullámverés veszélybe sodorta a kikötőkben szűkölködő és sziklás parton, rengeteg hajóját elveszítette, és dolgavégezetlenül kellett visszatérnie.

Antigonosz ekkor már kis híján nyolcvanesztendős volt, s nem annyira öreg kora, hanem inkább nagy és nehézkes teste alkalmatlanná tette a háborúban való részvételre; ezért fiát küldte maga helyett, mert jó szerencséje és tapasztaltsága alkalmassá tette őt a legnagyobb ügyek sikeres elintézésére is, elnézte tehát neki még fényűzését, költekezéseit és részegeskedését is. Démétriosz béke idején szertelen volt mulatozásaiban, és minden szabad idejét a féktelen és telhetetlen élvezeteknek szentelte, de háború idején olyan józanul élt, mint aki természeténél fogva önmegtartóztatásra született. Mondják, hogy abban az időben, amikor Lamia teljesen hatalmában tartotta Démétrioszt, a király egyszer külföldi útjáról hazaérkezve különös melegséggel csókolta meg apját, mire Antigonosz nevetve mondta neki: „Az ember azt hinné, fiam, hogy Lamiát csókolod meg." Egyszer több napon át egyfolytában mulatozott, s azzal mentette ki magát, hogy „egy folyam" tartotta vissza. „Értem - mondta Antigonosz -, de thaszoszi vagy khioszi borból volt-e az a folyam?" Más alkalommal Antigonosz arról

értesült, hogy Démétriosz gyengélkedik, meglátogatására indult tehát, és az ajtóban egy szép nővel találkozott. Bement, megtapogatta fia ütőerét, de Démétriosz megnyugtatta, hogy most hagyta el a láza. „Igazad van, fiam, az ajtóban találkoztam vele." Apja ezeket a dolgokat zúgolódás nélkül eltűrte Démétriosznak más derék tettei miatt. A szküthák mulatozás közben részeg fejjel megpendítik íjuk húrját, hogy felébresszék gyönyöröktől elszunnyadt bátorságukat. Démétriosz, bár teljesen átadta magát a gyönyöröknek, ugyanolyan teljes odaadással végezte kötelességeit is, a kettőt szétválasztotta, és nem kevésbé volt félelmetes hadi előkészületeiben.

20. Mint hadvezér, úgy látszott, jobban értett a hadsereg felszereléséhez, mint vezetéséhez. Azt szerette, ha minden bőven rendelkezésére áll; nagy számmal építtetett hajókat és szerkesztett hadigépeket, és alig tudott betelni látásukkal. Természet adta tehetségét és nagy képzelőerejét nem fecsérelte haszontalanságokra és gyermekes időtöltésre, mint más királyok, akik fuvolán játszottak, szobrokat mintáztak vagy domborműveket készítettek. A makedón Aeroposz szabad idejében kis asztalok és mécsállványok készítésével foglalkozott, Attalosz Philométór gyógynövényeket termesztett, nemcsak beléndeket és hunyort, hanem bürköt, sisakvirágot és dárdaherét is; a királyi kertekben saját maga vetett és ültetett, nagy gonddal tanulmányozta a terméseket és nedveket, hogy idejében begyűjtse őket. A parthusok királyai azzal büszkélkedtek, hogy maguk kovácsolják és élesítik a nyílhegyeket. Démétriosznak azonban még kézművessége is királyi volt, módszerét nagyvonalúság, ízlés és műgond jellemezte, minden munkája magasztos lelkületet és találékonyságot tanúsított, és méltónak látszott nemcsak arra, hogy egy király tervelje ki és fizessen érte, hanem arra is, hogy királyi kéz munkálja meg. Műveinek nagysága megrendítette barátait, és szépségével gyönyörködtette még ellenségeit is. És mindez igaz beszéd, nem hiú dőreség. Ellenségei álltak a parton és bámulva nézték, amint elvonulnak előttük tizenhat- és tizenötevezősoros gályái, s várvívó ostromgépei csodálattal töltötték el magukat az ostromlottakat is, amint azt a tények is igazolják, így Lüszimakhosz, aki valamennyi király között a legengesztelhetetlenebb ellensége volt Démétriosznak, mikor a kilikiai Szoloi ostromakor ellene harcolt, elküldött hozzá, és megkérte, hogy mutassa meg neki ostromgépeit és hajói felvonulását; midőn Démétriosz megmutatta, Lüszimakhosz megcsodálta és eltávozott. Ugyancsak a rhodosziak is, amikor Démétriosz hosszú ideig ostromolta a szigetet, a háború befejezése után néhány ostromgépet kértek tőle, hogy emlékeztesse őket hatalmára és saját vitézségükre.

21. A rhodosziak ellen azért viselt háborút, mert Ptolemaiosz szövetségesei voltak; felvonultatta ellenük legnagyobb várvívóját, amely négyzet alakú talpazaton állt, egy-egy oldalán negyvennyolc könyök hosszú, s az egész építmény hatvanhat könyök magas volt, a gépezet oldalai összehajoltak, és felül szűkebb volt, mint az alapjánál. Belül több emelete volt, mindegyik emeleten egy-egy helyiség az ellenség felé forduló lőrésekkel, amelyekből mindenféle lövedéket szórtak az ostromlottakra. A torony a legkülönfélébb fegyverekkel harcoló katonákkal volt megrakva, mozgás közben nem ingott meg és nem hajolt el, egyenesen, szilárdan állt talpazatán, nagy robajjal és lendülettel nyomult előre, ami félelmetes, de egyben gyönyörködtető látvány volt a szemlélőknek.

Erre a háborúra Démétriosznak Küproszból két, egyenként negyven mina súlyú vaspáncélt küldtek. Készítőjük, Zóilosz, hogy megmutassa, milyen nagy ütésnek tudnak ellenállni és milyen erősek, húszlépésnyi távolságból hajítógépből nyilat lövetett ki rájuk, de a páncélzat sértetlen maradt a nyíl becsapódási helyén, és csak annyira karcolódott meg, mint valami íróeszköztől. Ezt a páncélt Démétriosz viselte, a másikat az épeiroszi Alkimosz, a kíséretében levő legnagyobb erejű és legharciasabb katona, az egyetlen, aki két talentum súlyú páncélzatot hordott, mindenki más csak egy talentum súlyút. Ez az Alkimosz harc közben esett el Rhodoszban, a színház közelében.

22. A rhodosziak kitartóan védekeztek, s Démétriosz, bár semmi említésre méltó eredményt nem ért el, elkeseredetten harcolt ellenük, mert amikor felesége, Phila leveleket, szőnyegeket és ruhaféléket küldött neki, a rhodosziak a hajót rakományával együtt elfogták, és Ptolemaioszhoz küldték; ők nem utánozták az athéniak szívességét, akik, mikor Philipposz háborút viselt ellenük, s elfogták a király futárait, az összes levelet elolvasták, csak Olümpiaszét nem bontották fel, hanem töretlen pecséttel küldték tovább a királyhoz. Bár Démétriosz emiatt nagyon megsértődött, nem használta fel az alkalmat, hogy bosszút álljon rajtuk, amikor erre alkalmat szolgáltattak. Ekkoriban dolgozott ugyanis a kaunoszi Prótogenész egy Ialüszosz történetét ábrázoló festményen; a kép már csaknem teljesen elkészült, amikor Démétriosz zsákmányul ejtette Rhodosz egyik elővárosában. A rhodosziak követeket küldtek hozzá azzal a kéréssel, hogy kímélje meg és ne pusztítsa el ezt a műalkotást, mire Démétriosz azt felelte, hogy inkább elégetné apja képmásait, mint ilyen nagy fáradsággal készült művet; azt mondják ugyanis, hogy a művész hét évig festette ezt a képet. Apellész azt mondja, olyan csodálat fogta el a mű láttára, hogy a szava is elakadt. Kis idő múlva megszólalt, és ezt mondta: „Nagy fáradság és csodálatos mű”, de aztán hozzátette, hogy híjával van annak a bájnak, amely az ő képeit szinte az égig emeli. Ezt a képet Rómában másokkal együtt egy raktárba zsúfolták, és ott egy tűzvész alkalmával elhamvadt. A rhodosziak kitartóan folytatták városuk védelmét, míg aztán Démétriosz, aki csak ürügyet keresett rá, az athéniak közvetítésével békét kötött velük azzal a feltétellel, hogy a rhodosziak legyenek Antigonosz és Démétriosz szövetségesei, de Ptolemaiosz ellen nem kell harcolniuk.

23. Démétrioszt ekkor az athéniak hívták segítségül, mert a várost Kaszandrosz ostrom alá fogta. Démétriosz meg is érkezett háromszázharminc hajóval és sok hoplitésszel, s Kaszandroszt nemcsak Attikából űzte ki, hanem egészen Thermopülaiig üldözte, s közben csapatait szétverte, utána pedig bevonult Hérakleiába, amely önként csatlakozott hozzá, s ugyanakkor hatezer makedón is a pártjára állt. Visszatérésekor felszabadította a Thermopülaitól délre lakó görögöket, a boiótokat szövetségeseivé tette, és elfoglalta Kenkhreait, továbbá két attikai erődöt, Phülét és Panaktont, ahova Kaszandrosz helyőrséget rakott, és visszaadta őket az athéniaknak. Ekkor az athéniak, bár korábban kimerítették és felhasználták a megtiszteltetés minden formáját, találtak rá alkalmat, hogy a hízelgésnek egészen új és szokatlan módját eszeljék ki. A Parthenón opiszthodomoszát jelölték ki ugyanis Démétriosz szállásául; ott rendezkedett be, és azt mondták róla, hogy bár Athéné fogadta be és vendégelte meg, nem volt valami illedelmes vendég és nem éppen a szűz istennőhöz méltóan viselkedett. Egy alkalommal, midőn Antigonosz megtudta, hogy Démétriosz fivére, Philipposz olyan házba költözködött be, ahol három fiatal nő lakott, fiának nem szólt semmit, de hívatta a királyi szállásmestert, és ezt mondta neki: „Hallod-e, költöztesd el fiamat szűk szállásáról!”

24. Démétriosz azonban, bár illett volna, hogy tiszteletben tartsa Athénét, ha más okon nem is, mint idősebb nővérét (az volt ugyanis a kívánsága, hogy ennek nevezzék), olyan erkölcstelenkedést vitt véghez szabad születésű fiúkkal és athéni asszonyokkal, hogy az Akropolisz még tisztahely-számba ment, amikor Khrüszisszel, Lamiával, Démóval, Antikürával és más hasonló prostituáltakkal féktelenkedett.

Csak a városra hozna szégyent, ha ezeket a dolgokat mind kiteregetném; nem tartanám viszont helyesnek, hogy ne szóljak Démoklész erényéről és erkölcsös viselkedéséről. Ez az ifjú még gyermek volt, és nem kerülte el Démétriosz figyelmét, mert mellékneve is szépségét hirdette: ugyanis mindenki a „szép Démoklésznak” hívta. Démoklész ellenállt minden kísértésnek, ajándéknak és fenyegetésnek, a végén elkerülte a gyakorlóteret és a tornacsarnokokat, és csak magánházakba járt el fürdeni; ilyen alkalommal lesett rá Démétriosz, és meglepte, mikor egyedül volt. Az ifjú, látva, hogy teljesen magára maradt és milyen bajba került, levette a forró vízzel telt bronztartály fedelét, beleugrott, és ott pusztult el; méltatlan sors érte, de méltó

hazájához és szépségéhez. Nem úgy, mint Kleainetosz, Kleomedón fia, aki, hogy kieszközölje apja ötven talentum bírságának elengedését, még levelet is vitt Démétriosztól a néphez, s ezzel nemcsak önmagát hozta szégyenbe, hanem a várost is bajba keverte. A nép ugyanis elengedte a bírságot Kleomedónnak, de rendeletet bocsátott ki, hogy ezután senki ne hozzon levelet Démétriosztól. Démétriosz amikor ezt meghallotta, nem türtőztette magát, nyíltan kimutatta haragját, mire az athéniak úgy megijedtek, hogy nemcsak a rendeletet vonták vissza, hanem azokat, akik indítványozták, vagy támogatták az indítványt, kivégeztették, másokat pedig száműztek. Majd pótlólag határozatban kimondották, hogy az athéni nép helyesnek tart mindent, amit Démétriosz király a jövőben elrendel, mert ez így jogos az isteneknek és igazságos az embereknek. Mikor az egyik becsületes gondolkodású polgár kijelentette, hogy Sztratoklész őrült, mert ilyent indítványoz, a leukoéi Démokharész kijelentette: „Őrült volna, ha nem volna őrült." Sztratoklésznak igen sok haszna volt hízelgéséből, de Démokharészt már ezért a kijelentéséért is perbe fogták, és száműzték, így jártak el az athéniak, akik úgy gondolták, hogy megszabadultak a helyőrségtől, és ezzel visszanyerték szabadságukat.

25. Démétriosz ezután bevonult a Peloponnészoszra, ahol ellenségei közül senki nem szállt szembe vele, hanem mindnyájan elmenekültek és átengedték neki a városokat. Mantineia kivételével csatlakozott hozzá az úgynevezett Akté és Arkadia; később felszabadította Argoszt, Sziküónt és Korinthoszt, miután száz talentumot fizetett a helyőrségeknek. Argoszban Héra ünnepségein ő volt a versenyjátékok bírája, részt vett a görögökkel együtt az ünnepen, majd feleségül vette Déidameiát, a molosszoszok királyának, Aiakidésznek a leányát és Pürrhosz testvérhúgát. A sziküóniaknak kijelentette, hogy városukat városuk mellett építették fel, s rávette őket, hogy áttelepüljenek oda, ahol a város most fekszik; ugyanakkor a város Sziküónról Démétriaszra változtatta a nevét. Az Iszthmoszon közös gyűlést tartottak és sok ember jött össze, és Görögország fővezérévé kiáltották ki, mint korábban Philipposzt és Alexandroszt, akiknél Démétriosz, elbizakodva akkori jó szerencséjében és hatalmában, nem kis mértékben tartotta magát nagyobbnak. Alexandrosz senkit nem fosztott meg címétől a királyok közül, s nem nevezte magát királyok királyának, bár sokan tőle kapták a királyi címet és hatalmat. Démétriosz azonban kinevette és kigúnyolta azokat, akik apján és önmagán kívül királyoknak nevezték magukat, és szívesen vette, ha lakomákon felköszöntőt mondtak Démétrioszra, a királyra, de Szeleukoszra csak mint az elefántok parancsnokára, Ptolemaioszra, mint a hajóhad fővezérére, Lüszimakhoszra, mint kincstárosra, és a szicíliai Agathoklészra, mint a szigetek kormányzójára. Mikor ezt elmondták a királyoknak, a többiek csak nevettek rajta, Lüszimakhosz azonban felháborodva tiltakozott: vajon Démétriosz heréltnek tartja-e őt, mert kincstárosoknak rendszerint eunuchokat szoktak kinevezni. Démétriosznak Lüszimakhosz volt a legharagosabb ellensége; egy ízben megvetőleg szólt Lamia iránti szerelméről, s azt mondta, hogy most látott először prostituáltat színpadon tragikai szerepet játszani. Démétriosz erre azzal vágott vissza, hogy az ő prostituáltja még mindig tisztességesebb asszony Lüszimakhosz Pénelopéjánál.

26. Amikor útra kelt Athénba, megírta kívánságát, hogy megérkezésekor azonnal avassák be a misztériumokba, éspedig a legalacsonyabb fokon kezdve egyszerre az *epopteiá*-ig. Ez törvényellenes és eddig példa nélküli eljárás volt, mert a kis misztériumokba a beavatás Anthesztérión, a nagyba a Boédromión hónapban történt, míg az epopteia a nagy misztériumok után legkevesebb egy év elteltével volt csak elérhető. A levél felolvasása után egyedül Püthodórosz merészelt ellenvéleményt nyilvánítani, de minden eredmény nélkül, mert Sztratoklész javaslatára határozatilag kimondták, hogy Munükhiónt Anthesztériónná nyilvánítják, és a kis misztériumokat Démétriosz kedvéért megtartották Agrában; mikor ez megtörtént, a Munükhión hónapot Anthesztériónból ismét megváltoztatták, ez alkalommal Boédromiónra, s

ekkor megtörtént Démétriosz teljes beavatása, beleértve az epopteiát is. Ezért csúfolta ki Philippidész Sztratoklészt ezzel a sorral:

Egy esztendőt egyetlen hóra szűkitett.

A Parthenónban felajánlott szállásról pedig ezt írta:

A fellegvárat vendéglőnek szállta meg,
a szűzhöz szajha lányokat bocsátva be.

27. A városban ekkor sok felháborító és törvénysértő dolog történt, de mondják, hogy Démétriosz semmivel nem sértette meg annyira az athéniakat, mint azzal, hogy kétszázötven talentum lefizetését és gyors behajtását rendelte el, s amikor megpillantotta a könyörtelen szigorúsággal behajtott és összegyűjtött összeget, úgy rendelkezett, hogy adják át az egészet Lamiának és hetairatársainak szappanra. Az athéniak az adónál elviselhetetlenebbnek tartották megszégyenítésüket, az eljárásnál a hangnemet. Egyesek azt állítják, hogy ez a thesszaliaiakkal és nem az athéniakkal történt. Ezenkívül maga Lamia is sok pénzt szedett össze, midőn lakomát készített a királynak. Ez a lakoma fényűzése miatt olyan hírhedtté vált, hogy a szamoszi Lünkeusz is leírta. Emiatt az egyik komédiaíró szellemesen Lamiát elnevezte Várvívónak, a szoloi Démokharész pedig Démétrioszt nevezte el *Müthosz*-nak, mert neki is megvan a maga Lamiája,[113] mint a mesének.

De a túlzottan kedvelt és szeretett Lamia irigységet és féltékenységet keltett fel nemcsak Démétriosz feleségei, hanem barátai között is. Egy alkalommal, mikor Démétriosztól követek érkeztek Lüszimakhoszhoz, a király beszélgetés közben megmutatta a combján és karján az oroszlánkarmoktól ejtett mély sebhelyeket, és elmondta, hogy meg kellett küzdenie egy oroszlánnal, amellyel Alexandrosz király egy ketrecbe záratta.

A követek ekkor nevetve mondták, hogy az ő királyuk is visel sebhelyeket a nyakán egy fenevadtól, Lamiától. Csodálatos dolog, hogy Démétrioszt, aki Philától a közöttük levő korkülönbség miatt kezdetben vonakodott, Lamia olyan hosszú ideig hatalmában tartotta, pedig már régen túl volt fiatal korán. Lamia egy alkalommal lakoma közben fuvolán játszott, és Démétriosz megkérdezte Démótól, akit más néven Maniának hívtak: „Mit szólsz hozzá?" „Bizony már vénecske, királyom" - felelte Démó. Máskor édességeket szolgáltak fel, és Démétriosz így szólt Maniához: „Látod, mit küldött nekem Lamia?" „Anyám még többet küld - szólt Démó -, ha hajlandó vagy lefeküdni vele." Feljegyezték Lamia megjegyzését Bokhórisz híres ítéletéről is. Egyiptomban egy ifjú beleszeretett Thóniszba, a hetairába, s az sok pénzt kért szerelméért. De az ifjú azt álmodta, hogy együtt hált Thónisszal, s többé már nem vágyott utána; erre Thónisz pert indított ellene a kialkudott összegért. Bokhórisz meghallgatta a peres feleket, és elrendelte, hogy az ifjú számolja meg a kívánt összeget és tegye egy erszénybe, utána vegye egyik kezéből a másikba, a hetaira pedig elégedjék meg a pénz árnyékával, mert az álom csak árnyéka a valóságnak. Lamia ezt az ítéletet igazságtalannak tartotta, mert az árnyék nem szüntette meg a hetaira vágyát a pénz után, az álom viszont kielégítette az ifjú szerelmét. De ennyi legyen is elég Lamiáról.

28. Annak a férfiúnak a sorsa, akinek életrajzát elbeszélem, most a vígjátéki színtérről, hogy úgy mondjam, a tragikus események felé viszi történetünket. A többi király ekkor mind összefogott és egyesítette haderejét Antigonosz ellen; Démétriosz elhagyta Görögországot, majd mikor apjához csatlakozott, s látta, hogy az korát meghazudtoló lelkesedéssel készülődik a háborúra, egészen felbátorodott. Úgy látszik, ha Antigonosz hajlott volna kisebb engedményekre, és határt szabott volna túlzásba vitt uralomvágyának, mindvégig megőrizhette

volna vezérszerepét, sőt örökül hagyhatta volna fiára is. De Antigonosz természeténél fogva fennhéjázó, gőgös és kemény volt, szavaiban csakúgy, mint tetteiben, s ezért sok fiatal és nagy hatalmú uralkodót felingerelt és feltüzelt maga ellen, már csak azzal is, hogy a királyok szövetkezéséről és összefogásáról úgy beszélt, mint gabonaszedő madarak gyülekezetéről, amelyet egyetlen kődobással vagy kiáltással szét tud riasztani.

Hadseregében volt hetvenezer gyalogos, tízezer lovas és hetvenöt elefánt; az ellenségnek volt hatvannégyezer gyalogos katonája, ötszázzal több lovasa, négyszáz elefántja és százhúsz harci kocsija. Mikor egymás közelébe értek, Antigonosz magatartása megváltozott, nem is annyira eltökéltségét, mint reményeit illetően. Harcaiban mindig fennhéjázó és elbizakodott volt, jó hangosan fellengzős kijelentésekre ragadtatta magát, gyakran gúnyolódott ellenfelein, és nevetséges színben tüntette fel őket, mikor már a közvetlen közelében voltak, hogy ezzel is kimutassa rendíthetetlenségét és velük szemben érzett megvetését; ekkor azonban úgy látszott, mintha gondolataiba mélyedne, hosszú ideig hallgatásba merült, fiát bemutatta a csatára felvonuló csapatoknak, és őt jelölte ki utódjául. De mindenki azon csodálkozott leginkább, hogy Démétriosszal kettesben tanácskozott sátrában, pedig azelőtt soha nem szokott vele titkos megbeszéléseket tartani; terveit maga készítette elő, aztán nyíltan cselekedett és végrehajtotta, amit egyedül eltökélt. Mondják, hogy Démétriosz egyszer még gyermekifjú korában megkérdezte apjától, mikor készül a táborral elindulni, mire apja haragosan így szólt: „Attól félsz talán, hogy te leszel az egyetlen, aki nem hallja meg a kürtöket?”

29. Ekkor azonban rossz előjelek is elvették bátorságukat. Démétriosz azt álmodta, hogy Alexandrosz csillogó fegyverekbe öltözötten megkérdezi tőle, milyen jelszót készül kiadni az ütközet előtt, és ő így felelt: „Zeusz és Niké.” „Akkor elmegyek ellenségeidhez - mondta Alexandrosz -, azok majd befogadnak.” A csapatok már éppen csatasorba álltak, és Antigonosz kilépett sátrából, amikor teljes hosszában arcra bukott, és nagyon megütötte magát; mikor felkelt, karját az égre emelte, és győzelmet kért az istenektől vagy fájdalom nélküli halált, ha vereség érné őket.

Midőn a két sereg összecsapott, Démétriosz, a lovassága zömét kitevő legjobb egységeivel Szeleukosz fiára, Antiokhoszra támadt; csapatai vitézül harcoltak egészen az ellenség megfutamításáig, de mivel az üldözés rossz időpontban történt, Démétriosz elbizakodottan és helytelen becsvágyból megfosztotta magát a győzelemtől, mert mikor visszafordult, nem tudott egyesülni a gyalogsággal, közben ugyanis felvonultak az ellenség elefántjai. Amikor Szeleukosz észrevette, hogy a phalanxot nem fedezi a lovasság, nem indult rohamra ellenük, de állandóan abban a félelemben tartotta őket, hogy rájuk támad; lovasaival nyargalt körülöttük, s alkalmat kínált nekik arra, hogy átálljanak hozzájuk, ami meg is történt, mert jelentős részük elszakadt Antigonosz seregének zömétől, és önkéntesen átment hozzá, a többiek pedig megfutottak. Amikor sokan rohantak Antigonosz felé, kíséretéből valaki így szólt hozzá: „Ezek rád törnek, király!” „Ki mást vennének célba? - mondta Antigonosz. - De Démétriosz majd a segítségemre jön.” Mindvégig ebben reménykedett, nézte, mikor jön a fia, de aztán számtalan lándzsát hajítottak rá, és elesett. Kíséretének tagjai mind otthagyták, az egyetlen larisszai Thórax maradt csak a holtteste mellett.

30. Miután a csata sorsa eldőlt, a győztes királyok Antigonosz és Démétriosz egész birodalmát mint valami nagy élettelen testet feldarabolták, mindegyik kivette belőle a maga részét, és az egyes tartományokat visszaadták korábbi uraiknak. Démétriosz ötezer gyalogossal és négyezer lovassal megállás nélkül menekült Epheszoszba. Mindenki arra gondolt, hogy anyagi erőforrások hiányában elrabolja a templom kincseit; valóban félt, hogy katonái ezt teszik, ezért gyorsan továbbment, s elhajózott Görögországba, mert leginkább Athénban reménykedett. Ott hagyta ugyanis hajóit, kincseit, feleségét, Déidameiát, s azt gondolta, hogy az athéniak

jóindulatánál nem lehet biztosabb menedéke. Midőn azonban a Küklaszokhoz érkezett, athéni követek jöttek hozzá, és felszólították, tartsa távol magát a várostól, mert a nép úgy határozott, hogy a városba egyetlen királyt sem engednek be többé, Déidameiát pedig a neki kijáró tisztelettel és kísérettel Megarába küldték. Démétriosz haragja ennek hallatára nem ismert határt, bár a balsors minden más csapását könnyen elviselte, és helyzetének rosszra fordulását minden nemtelen megalázkodás nélkül fogadta. De hogy az athéniak így meghazudtolják reménységeit, és látszólagos jóindulatuk a tények próbáján semmit érőnek és képmutatónak bizonyuljon, ez különösen fájdalmas volt számára.

Valóban úgy látszik, hogy a népnek a királyok és uralkodók iránti jóakaratára a túlzott tisztelet a legsilányabb bizonyíték; a tiszteletmegnyilvánulások valódi értékét azok szándéka szabja meg, akik kifejezésre juttatják, de hitelét leronthatja a félelem, mert a határozatok éppen úgy fakadhatnak félelemből, mint szeretetből. Ezért az eszes uralkodók nem a szobrokra, a festményekre és az istenítésre tekintenek, hanem saját tetteikre és elért eredményeikre, s ezek alapján vagy hitelt adnak a tiszteletmegnyilvánulásoknak, vagy nem hisznek bennük, mert csak kényszerből fakadtak. Sokszor a nép azokat gyűlöli leginkább, akik a tiszteletmegnyilvánulásokat mohón és tüntetőleg elfogadják, bár a nép csak kedve ellenére adja meg.

31. Démétriosz emiatt úgy vélte, igen nagy sérelem esett rajta, mivel azonban bosszúra nem is gondolhatott, követeket küldött az athéniakhoz, szelíd hangon szemrehányást tett nekik, és visszakérte tőlük hajóit, köztük a tizenháromevezősorosat is. Mikor ezeket visszaküldték, elhajózott az Iszthmoszra, ahol igen rossz állapotban találta ügyeit, helyőrségeit elkergették, s mindenütt átpártoltak az ellenséghez. Így tehát Görögországot Pürrhoszra bízta, saját maga tengerre szállt, és elhajózott a Kherszonészoszra, ahol feldúlta a Lüszimakhosz uralma alatt álló területeket, gazdag zsákmányra tett szert, újjászervezte haderejét, amely kezdte összeszedni magát, és ismét visszanyerte tekintélyét. A többi király nem törődött Lüszimakhosszal, mert semmivel sem volt elviselhetőbb Démétriosznál, sőt nagyobb hatalma miatt jobban kellett tőle félni.

Nem sok idővel később Szeleukosz Démétrioszhoz küldött, és feleségül kérte Philától született leányának, Sztratonikének a kezét; volt ugyan már fiúutódja, Antiokhosz, aki a perzsa Apamától született, de úgy gondolta, hogy országa elegendő lesz több utódnak is, és már csak azért is kellett neki ez a rokonság, mert látta, hogy Lüszimakhosz feleségül vette Ptolemaiosz egyik leányát saját maga, a másikat pedig fia, Agathoklész részére. Démétrioszoknak így váratlan jó szerencsét jelentett a Szeleukosszal való rokonság. Magával vitte leányát, és egész hajóhadával elhajózott Szíriába; csak kénytelenségből kötött ki több helyen, így Kilikiában is, amelyet akkor a királyok Antigonosz halála után Pleisztarkhosznak, Kaszandrosz fivérének juttattak. Pleisztarkhosz sérelmesnek tartotta országára nézve Démétriosz partraszállásait, és mert be akarta panaszolni Szeleukoszt amiatt, hogy a többi király beleegyezése nélkül szoros kapcsolatba lépett a közös ellenséggel, elindult fivéréhez.

32. Midőn Démétriosz erről értesült, a tengerpartról Quindába indult, és kincseiből magához vette a maradék ezerkétszáz talentumot, gyorsan hajóra rakatta és elvitorlázott. Felesége, Phila ekkor már vele volt, és Rhósszosz környékén találkoztak Szeleukosszal. Találkozásuk királyi pompával, őszinte barátsággal, gyanakodás nélkül ment végbe; a táborban először Szeleukosz vendégelte meg Démétrioszt sátrában, utána pedig mindjárt Démétriosz fogadta Szeleukoszt tizenháromevezősoros gályáján. Vidám szórakozással, közös megbeszélésekkel töltötték napjaikat, minden fegyveres őrség nélkül, míg aztán Szeleukosz magával vitte Sztratonikét Antiokhiába. Démétriosz birtokba vette Kilikiát, s feleségét, Philát elküldte fivéréhez, Kaszandroszhoz, hogy élét vegye Pleisztarkhosz vádaskodásainak. Közben Déidameia hajón megérkezett Görögországból, de miután rövid ideig együtt voltak, hirtelen megbetegedett és

meghalt. Ekkor Szeleukosz közvetítésével baráti kapcsolat jött létre Ptolemaiosz és Démétriosz között, és abban egyeztek meg, hogy Démétriosz feleségül veszi Ptolemaiosz leányát, Ptolemaiszt.

Szeleukosz viselkedése mindeddig csupa szívélyesség volt, de mikor többször kérte Démétriosztól bizonyos pénzösszegért Kilikia átengedését, s amikor Démétriosz nem engedett, haragosan Szidónt és Türoszt követelte tőle. Démétriosz szemében erőszakos és felháborító eljárásnak tűnt, hogy az, akinek birodalma az Industól a szíriai tengerpartig terjed, ilyen kapzsi legyen, és mint valami koldus kunyoráljon két várost olyan valakitől, akihez szoros családi kapcsolatok fűzik, és akihez a sors olyan kegyetlen volt; Szeleukosz ezzel csak Platón bölcsességének igazságát bizonyította be, amely szerint aki igazán gazdag kíván lenni, ne vagyonát gyarapítsa, hanem kapzsiságát csökkentse, mert ha nem szab határt a gazdagság utáni vágyának, soha nem szabadul meg a szegénységtől és a szűkölködéstől.

33. De Démétriosz nem hátrált meg, hanem kijelentette, hogy még ha tízezer újabb ipszoszi csatát vesztene is, akkor sem hajlandó Szeleukoszt pénzért megvásárolni vejéül; majd megrakta a városokat őrséggel, és amikor arról értesült, hogy a belviszályba keveredett athéniak felett Lakharész zsarnoki uralomra tett szert, azt remélte, hogy ha ott terem, könnyen hatalmába keríti a várost. Így aztán nagy hajóhaddal szerencsésen átkelt a tengeren, azonban az attikai partok mellett vihar érte utol, úgyhogy legtöbb hajóját és sok emberét elveszítette. Ő maga megmenekült, és jelentéktelen háborút kezdett az athéniak ellen, de midőn semmi eredményt nem ért el, embereit elküldte, hogy újabb hajóhadat szedjenek össze, ő pedig a Peloponnészoszra ment, és ostrom alá fogta Messzénét. Ostrom közben élete komoly veszélybe került, mert egy hajítógép lövedéke fején találta, és állkapcsán át a szájába hatolt, de felgyógyult; később több, tőle elpártolt várost visszaszerzett, és ismét betört attikai területre, leigázta Eleusziszt és Rhamnuszt, feldúlta a vidéket, elfogott egy Athénba gabonát szállító hajót, a gabonakereskedőt és a hajó kapitányát felakasztatta; ezzel a többieket elijesztette. Emiatt Athénban éhínség támadt, s a város nagy szükséget szenvedett. Egy véka só negyven és egy köböl gabona háromszáz drakhmába került. Az athéniaknak csak kis fellélegzést jelentett, midőn százötven hajó megjelent Aiginánál, amelyeket Ptolemaiosz küldött segítségükre. Közben ugyanis nagy számmal érkeztek meg Démétriosz hajói is a Peloponnészoszról és Küproszból, úgyhogy együttesen háromszáz hajója gyülekezett össze; Ptolemaiosz hajói erre futva eltávoztak, Lakharész is megszökött, és sorsára hagyta a várost.

34. Az athéniak, hiába szabtak ki halálbüntetést arra, aki csak emlékeztetni is meri őket a Démétriosszal kötendő békére vagy kiegyezésre, nyomban kinyitották a közelben levő kapukat és követeket küldtek hozzá; nem vártak ugyan semmi jót tőle, de a szükség kényszerítette őket. Az éhínség idején állítólag sok szörnyű eset történt, mint például a következő: Apa és fiú együtt ültek egy szobában, és már lemondtak minden reménységről, amikor a mennyezetről lepottyant egy döglött egér; mindketten felugrottak, és birokra keltek érte. Mesélik, hogy ugyanakkor Epikurosz, a bölcs, babbal tartotta életben tanítványait, de úgy, hogy szemenként osztotta ki közöttük.

Ilyenek voltak a viszonyok, midőn Démétriosz bevonult a városba, és elrendelte, hogy gyűjtsék össze a népet a színházban; majd körülvette fegyverbe öltözött katonáival a színpadot, testőreivel pedig az előteret, ahova fentről mint valami tragikus színész ment le a lépcsőkön. Az athéniak erre még nagyobb rémületbe estek, de félelmüket Démétriosz már első szavaival eloszlatta; vigyázott még arra is, hogy hangja és beszédmodora ne legyen nyers és érdes. Barátságosan és könnyedén megdorgálta őket, és kibékült velük, majd százezer mérő gabonát ajándékozott nekik, s visszaállította azokat a hatóságokat, amelyek a legkedvesebbek voltak a népnek. Dromokleidész szónok, amikor észrevette, hogy a nép mindent összevissza kiabál, és

arra törekszik, hogy felülmúlja még a szószéken ágáló demagógok dicshimnuszait is, azt javasolta, hogy adják át Peiraieuszt és Munükhiont Démétriosz királynak. Miután ezt megszavazták, Démétriosz ezenfelül még a Muszeionon is helyezett el őrséget, hogy a nép ne rázhassa le többé az igát, és ne okozhasson újból bajt neki egyéb ügyei mellett.

35. Most, hogy Athént hatalmába kerítette, nyomban Spárta ellen szőtt terveket. Mantineia közelében az ellenállást tanúsító Arkhidamosz királyt csatában legyőzte, megszalasztotta, s betört spártai területre. Spárta közvetlen közelében másodszor ütközött meg nyílt csatában, az ellenség ötszáz harcosát foglyul ejtette, kétszázat megölt, és már azt hitte, hogy kézre keríti a várost, amelyet ellenség még soha nem foglalt el. De, úgy látszik, egyetlen más király esetében sem voltak a szerencsének ilyen nagy és gyors fordulatai; Démétriosz egyszer nagy volt, máskor kicsiny, dicsőből megalázott lett, majd megint hatalmas a gyengéből. Mint mondják, a szerencse legrosszabb változásai közben Démétriosz ezért emlegette Aiszkhülosz szavait:

Te lobbantottál lángra, mégis úgy tünik,
tüzem lángját máris kioltod...[114]

Viszonyai tehát igen kedvezően alakultak, uralma és hatalma növekedőben volt, de aztán híre jött, hogy Lüszimakhosz elragadta tőle a birtokában levő városokat Ázsiában, majd azt jelentették, hogy Ptolemaiosz Küproszt foglalta el az egyetlen Szalamisz városa kivételével, amelyet ostrom alá vett, s a városba szorult anyja és gyermekei is. De a szerencse, miként Arkhilokhosznál az asszony, aki csalárd módra egyik kezében vizet, másikban tüzet visz, mialatt ilyen szörnyű és félelmes hírekkel szólította el Lakedaimónból, nyomban új és nagy vállalkozások reményeivel kecsegtette a következő módon:

36. Miután Kaszandrosz meghalt, idősebb fia, Philipposz kevés ideig uralkodott a makedónok felett és elhunyt. Két másik fia viszálykodni kezdett egymással. Az egyik, Antipatrosz, meggyilkolta anyját, Messzalonikét, s a másik, Alexandrosz, segítségül hívta Pürrhoszt Épeiroszból és Démétrioszt a Peloponnészoszról. Előbb Pürrhosz érkezett meg, de miután a segítség fejében Makedonia jelentős részét elszakította, félelmetes szomszédja lett Alexandrosznak. Démétriosz a levél kézhezvétele után szintén megérkezett hadseregével, de a fiatal király most még inkább megijedt tőle tekintélye és hírneve miatt, s mikor találkozott Dionban Démétriosszal, átölelte, barátságosan üdvözölte, de kijelentette, hogy ügyeinek állása nem teszi többé szükségessé jelenlétét. Emiatt gyanakvással néztek egymásra, s Démétrioszt, amikor az ifjú Alexandrosz hívására útban volt a lakomára, valaki jó előre figyelmeztette a csapdára, hogy ivás közben meg akarják gyilkolni. Démétriosz ettől egy cseppet sem ijedt meg; egy kis időre elhalasztotta elindulását, és parancsot adott tisztjeinek, hogy hadseregét tartsák fegyverben. Kísérete tagjainak és testőreinek, akik Alexandroszénál sokkal többen voltak, kiadta a rendelkezést, hogy menjenek be vele a terembe, és maradjanak ott, amíg fel nem kel. Ettől Alexandrosz és emberei megijedtek, s nem mertek semmihez sem kezdeni. Démétriosz azt hozta fel kifogásul, hogy egészségi állapota nem engedi meg az ivást, és hamarosan eltávozott. Másnap előkészületeket tett elutazására; azt mondta, hogy váratlanul sürgős dolgai akadtak, és kérte Alexandrosz elnézését, hogy a tervezettnél korábban távozik, de megígérte, hogy máskor hosszabb időt tölt majd nála. Alexandrosz megörült neki, hogy Démétriosz nem ellenségesen, hanem barátságosan hagyja el az országot, s elkísérte Thesszaliáig. Amikor Larisszába érkeztek, lakomára hívták meg egymást, és közben kölcsönösen egymás életére törtek. Mégis ez juttatta Alexandroszt Démétriosz kezére, mert vonakodott biztosítani védelmét, nehogy ezzel Démétrioszt arra késztesse, hogy ellenintézkedéseket tegyen, s így kihívta maga ellen azt a végzetet, amelyet másnak szánt; elmulasztotta ugyanis

megtenni azokat a lépéseket, amelyekkel Démétrioszt megakadályozhatta volna, hogy kicsússzon a keze közül. Így tehát elment Démétriosz meghívására a lakomára; Démétriosz még a vacsora vége előtt felállt az asztaltól, erre Alexandrosz megijedt, vele együtt felkelt ő is, s az ajtóig követte. Mikor Démétriosz odaért az ajtóhoz, csak ennyit mondott testőreinek: „Vágjátok le, aki utánam jön" - és ezzel kiment. A testőrök Alexandroszt barátaival együtt, akik segítségére mentek, megölték. Ezek közül az egyik, mielőtt a halálos ütés érte, állítólag azt mondta, hogy Démétriosz csak egy nappal előzte meg őket.

37. Az éjszaka természetszerűleg zűrzavarok közt telt el. De kora reggel a makedónok, akik nagy zavarban voltak és féltek Démétriosz katonáitól, boldogan vették tudomásul, hogy senki nem támad ellenük, sőt Démétriosz üzent nekik, hogy találkozni óhajt velük, és meg akarja magyarázni a történteket. Bátorságuk így visszatért, és megígérték, hogy barátságosan fogadják. Amikor Démétriosz megérkezett, nem volt szükség hosszas megbeszélésre, mert Antipatroszt, az anyagyilkost gyűlölték, és jobb híján Démétrioszt kiáltották ki a makedónok királyává, és nyomban magukkal vitték Makedoniába. A változást a makedónok otthon sem fogadták vonakodással, mert még mindig gyűlölettel emlékeztek vissza Kaszandroszra, aki annyi gaztettet követett el Alexandrosz halála után. Ha pedig még valamennyire kegyelettel őrizték meg az öreg Antipatrosz emlékezetét nyájassága miatt, ennek gyümölcsét most Démétriosz aratta le, aki Antipatrosz leányát, Philát vette el feleségül, és tőle született utódja s trónjának örököse, aki ekkor már felnőtt ifjú volt, és apja hadseregében szolgált.

38. Mialatt Démétriosz élvezte fényes jó szerencséjét, értesült róla, hogy gyermekeit és anyját Ptolemaiosz szabadon bocsátotta, sőt még meg is ajándékozta és kitüntetően bánt velük; arról is értesült, hogy leánya, akit Szeleukosz vett feleségül, Szeleukosz fiának, Antiokhosznak lett a felesége, és a Felső-Ázsia királynője címet viseli. Ez, úgy látszik, a következőképpen történt: Antiokhosz beleszeretett a fiatal Sztratonikébe, akinek ekkor már fia született Szeleukosztól. Antiokhosz emiatt kétségbeesett, és mindent megtett, hogy szenvedélyét leküzdje, de végül, mivel tisztában volt vele, hogy bűnös dolgokra vágyik, és betegsége gyógyíthatatlan, minden józan meggondolást elvetve magától, kereste annak a módját, hogy az élettől megváljon és csendben meghaljon, és ezért arra törekedve, hogy beteg legyen, mindinkább elhanyagolta testi szükségleteit, s megvonta magától az ételt. Orvosa, Eraszisztratosz könnyen rájött, hogy Antiokhosz szerelmes, de annál nehezebb feladat volt számára kikutatni, hogy kit szeret. Hogy tehát megbizonyosodjék, állandóan Antiokhosz szobájában tartózkodott, és mikor valami csinos fiú vagy fiatal nő meglátogatta, gondosan figyelte Antiokhosz arcát és mindazokat a külső jeleket és mozdulatokat, amelyekből következtetni tudott a lelkében végbemenő hangulatváltozásokra. Amikor más ment be hozzá, Antiokhosz magatartásán semmi változás sem volt érezhető, de mikor Sztratoniké látogatta meg, akár egyedül, akár Szeleukosz társaságában, újra meg újra megfigyelhette rajta mindazokat a testi elváltozásokat, amelyekről Szapphó beszél. Antiokhosznak is elakadt a hangja, lángvörös lett az arca, elsötétült a tekintete, arcán veríték gyöngyözött, heves és szabálytalan szívdobogás fogta el, s végül teljes levertség és ájulás fogta el, elkábult és halottsápadt lett. Eraszisztratosz ekkor úgy érvelt magában, hogy a király fia nem erőltetné a hallgatást és öngyilkosságot, ha másba lenne szerelmes; másrészt azonban nehéz feladatnak tartotta, hogy teljes őszinteséggel feltárjon mindent Szeleukosz előtt. Bízott abban a szeretetben, amelyet a király érzett fia iránt, s ezért vállalva a veszély kockázatát, egyik napon megmondta Szeleukosznak, hogy az ifjú betegségét reménytelen és kielégíthetetlen szerelem okozza. A király elámult, és megkérdezte, miért kielégíthetetlen ez a szerelem. „Zeuszra, azért, mert a feleségembe szerelmes" - mondta az orvos. „Ha valóban így van, Eraszisztratosz - szólt Szeleukosz -, és te szereted a fiamat, engedd át neki feleségedet, annál is inkább, mert te is tudod, hogy ő a mi legfőbb reménységünk." „Te az apja vagy - folytatta az orvos -, és mégsem tennéd meg ezt, ha Antiokhosz

Sztratoniké után vágyakoznék." Szeleukosz erre ezt mondta: „Ó, barátom, ha valamelyik isten vagy az emberek közül bárki is gyorsan megváltoztatná érzelmeit, királyságomat is odaadnám érte, csak hogy Antiokhosz meggyógyuljon." Így szólt Szeleukosz mély felindulással, sűrű könnyek között, Eraszisztratosz pedig megragadta karját, s azt mondta, nincs semmi szüksége rá, Eraszisztratoszra, mert mint apa, férj és király ő maga házának legjobb orvosa. Szeleukosz ekkor gyűlésbe hívta az egész népet, és feltárta előttük szándékát és elhatározását, hogy mint férjet és feleséget Antiokhoszt és Sztratonikét teszi meg Felső-Ázsia királyává és királynéjává. Reméli, hogy fia, aki mindenben hallgat rá és engedelmeskedik neki, nem ellenzi ezt a házasságot sem. Ha pedig Sztratoniké vonakodnék megtenni a szokatlan lépést, arra kéri barátait, oktassák ki és beszéljék rá, hogy tekintsen mindent szépnek és igazságosnak, ami a király véleménye szerint a közérdeket szolgálja. Ilyen módon jött létre a házasság Antiokhosz és Sztratoniké között.

39. Makedonia után Démétriosz Thesszaliát is hatalmába kerítette. Most, hogy uralma alatt tartotta a Peloponnészosz legnagyobb részét, az Iszthmosztól északra pedig Megarát és Athént is, a boiótok ellen indított háborút. A boiótok először méltányos feltételek mellett barátságosan megegyeztek vele, midőn azonban a spártai Kleónümosz hadseregével bevonult Thébaiba, nekibátorodtak, és a theszpiai Piszisz biztatására - ő volt akkor a leghíresebb és leghatalmasabb ember közöttük - elpártoltak Démétriosztól. Démétriosz erre hadigépeivel felvonult és ostrom alá vette Thébait; Kleónümosz megijedt, sietve eltávozott, és a boiótok rémületükben meghódoltak. Démétriosz a városokba helyőrséget rakott, súlyos hadisarcot vetett ki rájuk, és Hierónümoszt, a történetírót kinevezte kormányzónak és helytartónak. Úgy látszott, hogy kegyesen bánt velük, különösen Piszisszel, mert mikor elfogta, semmi rosszat nem tett vele, sőt barátságosan üdvözölte, s ezenfelül még kinevezte Theszpiai polemarkhoszává is. Nem sokkal később azonban Dromikhaitész elfogta Lüszimakhoszt, s Démétriosz emiatt a lehető leggyorsabban Thrakia ellen indult abban a feltevésben, hogy védtelenül elfoglalja. Erre a boiótok ismét elpártoltak, s közben híre érkezett, hogy Lüszimakhosz kiszabadult. Démétriosz haragjában gyorsan visszafordult, s miután azt tapasztalta, hogy fia, Antigonosz csatában legyőzte a boiótokat, újból ostrom alá fogta Thébait.

40. Ekkor Pürrhosz lerohanta Thesszaliát, és eljutott egészen Thermopülaiig; Démétriosz tehát Antigonoszra bízta az ostrom vezetését, és maga indult Pürrhosz ellen, aki gyorsan visszavonult, mire Démétriosz tízezer gyalogost és ezer lovast hagyott Thesszaliában, és visszatért Thébai ostromához; felvonultatta a várvívó néven ismert ostromgépet, de az rendkívüli méretei és súlya miatt olyan lassan és körülményesen haladt előre, hogy két hónap alatt alig tett meg két sztadionnál többet. A boiótok kitartóan védekeztek, és Démétriosz inkább merő makacsságból, mint szükségből, újra meg újra arra kényszerítette katonáit, hogy harcoljanak és veszélyeknek tegyék ki magukat, úgyhogy midőn Antigonosz látta, mennyien elesnek közülük, megsajnálta őket, és így szólt apjához: „Mondd, apám, miért áldozzunk fel szükségtelenül ilyen sok embert?" Démétriosz erre ingerülten így felelt: „Miért bánt ez téged? Talán bizony élelemmel kell ellátnod az elesetteket?" De mivel nem akart olyan színben feltűnni, mint aki csak a mások életét nem kíméli, megosztotta a veszélyeket katonáival, és egy ostromgép lövedéke nyakán megsebesítette. De az ostromot súlyos fájdalmai ellenére sem adta fel, és Thébait ismét bevette. Bevonulásával igen nagy félelmet és rémületet keltett a város lakóiban, akik elkészültek a legrosszabbra; de csak tizenhármat végeztetett ki, és néhányat száműzött közülük, a többinek megkegyelmezett. Így Thébait, alighogy újjáépült, tíz év leforgása alatt kétszer is elfoglalta az ellenség.

Amikor elérkezett a püthói versenyjátékok ideje, Démétriosz egészen szokatlan dolgot engedett meg magának. Minthogy az aitóliaiak elfoglalták a Delphoiba vezető hegyszorosokat, a versenyjátékokon és az ünnepségeken Athénban ő maga elnökölt, s kijelentette, hogy igen

helyes, ha Apollónt Athénban részesítik ebben a megtiszteltetésben, aki a város védőistene és az athéni nép megalapítója.

41. Ezután visszatért Makedoniába, de mivel maga sem született nyugalmas életre, és azt látta, hogy a makedónok is sokkal hűségesebbek hozzá a hadjáratokon, mint odahaza, ahol zavargásra és nyugtalanságra hajlanak, hadat indított az aitóliaiak ellen; miután feldúlta országukat, hátrahagyta Pantaukhoszt hadserege jelentős részével, s ő maga Pürrhosz ellen indult, és Pürrhosz őellene, de menet közben elkerülték egymást. Így aztán Démétriosz végigdúlta Épeiroszt, Pürrhosz pedig Pantaukhoszra támadt, nyílt ütközetbe bocsátkozott vele, amelyben a két vezér párharcot vívott, és kölcsönösen megsebezték egymást. Pürrhosz megfutamította ellenfelét, hadseregéből sokat megölt, és ötezer foglyot ejtett. Ez sokat ártott Démétriosznak, mert Pürrhosz, akit kevésbé gyűlöltek amiatt, amit tett, mint amennyire csodálták személyes vitézségéért, ezzel a csatával nagy és fényes nevet szerzett magának a makedónoknál; a makedónok közül sokan még azt is kijelentették, hogy valamennyi király közül egyedül Pürrhosz tekinthető Alexandrosz hű másának, a többiek viszont, de különösen Démétriosz, a nagy embernek csak pompás külsejét és büszkeségét utánozzák, mint valami színpadon. Démétriosz valóban tragikus színészre valló pompával vette körül magát. Fején kettős abroncsú makedón föveget hordott, vállán aranyhímzésű bíborköpenyt, és lábán drága bíborszövetből készült, aranyhímzéssel díszített sarut. Hosszú időn át szőttek részére egy pompás mintájú köpenyt, rajta a világ és a mennyboltozat képével, de viszonyainak megváltozása miatt a munka félbemaradt, és senki nem merte hordani, pedig Makedoniában később is sok pompakedvelő király uralkodott.

42. Démétriosz nemcsak színpadias viselkedésével bántotta az embereket, akik ilyesmihez nem voltak hozzászokva, hanem kicsapongó és fényűző életmódját is rossz néven vették tőle, de leginkább gőgös elzárkózottságát és megközelíthetetlenségét. Mert vagy egyáltalán nem adott alkalmat az érintkezésre, vagy keményen és nyersen bánt azokkal, akikkel szóba állt. Így egy alkalommal az athéniak követségét, pedig a görögök közt leginkább nekik igyekezett kedvükben járni, két esztendeig váratta magára. Midőn Spártából csak egy követ jelent meg előtte, ezt személye lebecsmérlésének tekintette, és megharagudott miatta. A spártai követ azonban szellemesen és lakonikus rövidséggel felelt meg neki. „Hogyan gondolod te? Egy követet küldtek a lakedaimóniak hozzám?" - kérdezte Démétriosz. „Persze, király, egyet az egyhez" - felelte a követ. Egyik kilovaglása alkalmával barátságosabbnak és megközelíthetőbbnek mutatkozott, s ezért néhányan odafutottak hozzá, és írásos kérvényeket nyújtottak át neki. A kérvényeket mind átvette és köpenyébe tette. Megörültek erre az emberek, és elkísérték útjára; mikor azonban ment át az Axiosz hídján, széttárta köpenyét, s a kérvényeket mind a folyóba dobta. Ezzel nagyon megsértette a makedónokat, akik gőgös és királyhoz nem méltó eljárásnak tartották tettét; visszaemlékeztek Philipposzra, vagy azok elbeszélését hallgatták, akik még emlékeztek rá, hogy Philipposz mennyire jól bánt velük, és részt vett dolgaikban. Egyszer egy öregasszony állta útját, és többször kérte, hallgassa meg, de Démétriosz azt mondta, nem ér rá, mire az öregasszony hangosan rákiáltott: „Akkor ne légy király!" Démétriosznak ez nagyon az elevenébe vágott, elgondolkozott rajta, és mikor hazament, minden más ügyét elhalasztotta, s több napon át azoknak szentelte idejét, az öregasszonnyal kezdve, akik kéréseikkel hozzá fordultak.

A királyhoz valóban semmi nem illőbb munka, mint az igazságszolgáltatás. Mert „Arész zsarnok", mint Timotheosz mondja, Pindarosz szerint pedig „a törvény mindenek királya", Homérosz meg azt mondja,[115] hogy a királyok nem ostromgépeket és bronzorrú hajókat kaptak Zeusztól, hanem a „törvények" védelmét és őrzését, s nem a legharciasabb, legigazságtalanabb, legvéresebb kezű királyt, hanem a legigazságosabbat nevezte tanítványának és „társalgójának". De Démétriosznak örömet szerzett, hogy őt, az istenek királyához (akit

Városvédőnek és Városmegtartónak neveztek) igen kevéssé hasonlóan, Városelfoglalónak hívták. Így juttatta a tudatlan nyers hatalom a gonoszságot a jó helyére, és tette az igazságtalanságot a dicsőség lakótársává.

43. Mialatt Démétriosz Pellában igen veszélyes betegségben szenvedett, kis híján el nem veszítette Makedoniát, mert az országot Pürrhosz gyorsan lerohanta, és eljutott egészen Edesszáig. Démétriosz azonban mihelyt jobban lett, egészen könnyen kiűzte Pürrhoszt az országból, és valahogyan kiegyezett vele; nem akarta ugyanis, hogy állandóan összeütközzön vele és helyi csatározásokat folytasson, és így szándéka meghiúsuljon. Semmivel sem kevesebbet tervezett, mint hogy visszaszerezze az uralmat az egész terület felett, amely valaha apja birtokában volt. Reménye és szándéka mögött előkészületei sem maradtak el; összegyűjtött gyalogos hadereje elérte a kilencvennyolc-, lovassága pedig majdnem a tizenkétezret; ugyanakkor ötszáz hajóból álló hajóhadat szerelt fel. Hajókat építtetett Peiraieuszban, Korinthoszban, Khalkiszban és Pellában. Mindenhová elment személyesen és megadta a szükséges utasításokat, segített a hajótervező mérnököknek, s mindenki elámult, nemcsak a hajók nagy számán, hanem a munka nagyszerűségén is. Addig senki nem látott tizenöt- és tizenhatevezősoros hadigályákat. Igaz, később Ptolemaiosz Philopatór építtetett egy negyvenevezősoros gályát, melynek hossza kétszáznyolcvan, magassága pedig a hajótat legmagasabb pontjáig negyvennyolc könyök volt. A gálya hajóslegénysége, nem számítva a négyezer evezőst, négyszáz ember volt; kívülük férőhely volt a fedélzeten és a fedélzetet összekötő pallókon is majdnem háromezer nehézfegyverzetűnek. De ez inkább csak látványosságnak készült; alig különbözött valamely állandó épülettől, s inkább fennhéjázásból, mint hasznos célokra építették, könnyen felborulhatott, és csak nagy nehézséggel tudták mozgásba hozni. Démétriosz hajóinak szépsége azonban nem ártott harcképességüknek, s felszerelésük pompája sem fosztotta meg őket használhatóságuktól annyira, hogy nagyságuknál gyorsaságuk és kezelhetőségük keltett nagyobb csodálatot.

44. Mialatt ez a nagy haderő összegyülekezett Ázsia ellen, amelyhez hasonlót Alexandrosz uralkodása óta még soha senki nem gyűjtött össze, a három király, Szeleukosz, Ptolemaiosz és Lüszimakhosz szövetkezett Démétriosz ellen. Majd együttesen követséget küldtek Pürrhoszhoz, és felszólították, támadja meg Makedoniát, és ne ragaszkodjék ahhoz a szerződéshez, amellyel Démétriosz őt nem biztosította a háború ellen, hanem magának tartotta fenn azt a jogot, hogy az ellen viseljen hadat előbb, aki ellen akar. Pürrhosz ezt az érvelést elfogadta, és Démétriosz igen nagy háborúba keveredett, mielőtt előkészületeit befejezte. Ptolemaiosz nagy hajóhadával megérkezett Görögországba, hogy a görögöket rábírja az átpártolásra; Lüszimakhosz Thrakiából, Pürrhosz pedig a közvetlen szomszédságból betört Makedoniába, s mindketten feldúlták az országot. Démétriosz fiát hagyta Görögország védelmére, ő viszont Makedonia megsegítésére sietve Lüszimakhosz ellen vonult. Közben hírt kapott, hogy Pürrhosz elfoglalta Beroia városát. Ennek gyorsan híre ment a makedónok között, és Démétriosz nem tudta többé fenntartani a fegyelmet; tábora megtelt jajveszékeléssel és siránkozással, dühösen szidalmazták Démétrioszt, senki nem akart a táborban maradni, színleg haza, valójában Lüszimakhoszhoz kívántak menni. Démétriosz ekkor úgy látta helyesnek, hogy minél távolabb legyen Lüszimakhosztól, és Pürrhosz ellen fordult. Lüszimakhosz ugyanis honfitársa volt a makedónoknak, és sokan kedvelték Alexandrosz miatt, míg Pürrhosz betolakodott idegen volt, akit a makedónok nem becsültek többre nála. Ebben a számításában azonban nagyon csalódott, mert amikor táborát Pürrhosz közvetlen közelében felütötte, katonái, akik különben is csodálták Pürrhoszt személyes bátorságáért, s egyébként is régi hagyomány volt közöttük, hogy azt tartották legméltóbbnak a királyi méltóságra, aki a harcban a legerősebb, most pedig még arról is értesültek, hogy Pürrhosz emberségesen bánik a hadifoglyokkal, mindenképpen igyekeztek Démétriosztól megszabadulni, és akár Pürrhoszhoz,

akár máshoz csatlakozni. Eleinte csak titokban és kisebb csoportokban távoztak el, de aztán nyíltan és csapatosan, s az egész táboron erőt vett a zendülés és az elpártolás szelleme. Végül egyesek odáig merészkedtek, hogy odamentek Démétrioszhoz, és felszólították, meneküljön el és mentse meg magát, mert a makedónok már megelégelték, hogy az ő fényűzéséért viseljenek háborút. A többiek nyers és durva szavaihoz képest ez még nagyon mérsékelt hangú beszédnek tetszett Démétriosznak; erre bement sátrába, s mintha nem is király, hanem színész lenne, színpadi öltözetét sötét színű köpenyre cserélte fel, és titkon eltávozott. A katonák többsége azonnal rabláshoz kezdett, egymással civódtak a zsákmányon és széttépték sátrát; de megjelent Pürrhosz, rendet teremtett, és elfoglalta a tábort. Ezután Pürrhosz és Lüszimakhosz egymás között felosztották egész Makedoniát, ahol Démétriosz hét éven át uralkodott biztonságban.

45. Mikor Démétriosz elveszítette hatalmát és Kaszandreiába menekült, felesége, Phila a fájdalomtól lesújtva nem tudta elviselni, hogy Démétriosz, a legszerencsétlenebb király ismét száműzött és magánember lett, lemondott minden reményéről, meghasonlott a sorsával, amely mindig inkább rossz volt hozzá, mint jó, mérget ivott és meghalt. Démétriosz azonban elszánta magát, hogy összeszedi, ami szétzúzott szerencséje romjaiból még megmaradt, és elment Görögországba, hogy összegyűjtse ottani hadvezéreit és barátait.

Szophoklész Menelaosza ilyen képet fest végzetéről:

Sorsom szünetlen isten gyorsan perdülő
kerekén forog, mindegyre váltva lényegét,
miként a holdnak arculatja sem marad
két éjszakán át egy alakzatú sosem:
elébb homályból ifju-újan lép elő
arcát szépítve és kerekre töltve, majd
alighogy fennen tündökölve megjelent,
ismét az űrbe elmerülve tűnik el.

Ezt a képet inkább Démétriosz sorsának változásával lehet összehasonlítani, jóra fordulásával és bukásaival, felemeltetésével, majd megaláztatásával; még midőn úgy látszott, hogy hatalma teljesen elfogyatkozik és kialszik, még akkor is felcsillant újra; innen-onnan haderők gyülekeztek köréje, és reménye kicsinyenként beteljesedett. Eleinte magánemberként, egyszerű ruhában látogatta meg a városokat, megfosztva királyi ékességétől, s valaki, aki így pillantotta meg Thébaiban, egészen találóan alkalmazta rá Euripidész sorait:

Ember-külsőre váltva ő az istenit,
Dirké meg Iszménosz vizénél föltűnik.[116]

46. Mihelyt mint királyi ösvényre rátalált a remény útjára, és körülvette magát uralkodói hatalmának külső jeleivel, visszaadta a thébaiaknak alkotmányukat. De az athéniak elpártoltak tőle. Határozatot hoztak, hogy az arkhónokat ismét ősi szokásaik szerint választják meg, s egyben Diphilosztól, akit a megváltó istenek papjává választottak, elvették a névadó arkhón címet. Midőn látták, hogy Démétriosznak nagyobb hadereje van, mint várták, Pürrhoszért küldtek Makedoniába. Démétriosz ekkor haragosan ellenük vonult, és a várost erős ostrom alá vette. Midőn azonban a nép elküldte hozzá Kratészt, a nagy tekintélyű és befolyásos filozófust, Démétriosz, részben mert meggyőzték a filozófusnak az athéniak érdekében előadott kérő szavai, részben mert mérlegelte saját, jól felfogott érdekeit is, abbahagyta az ostromot, összeszedte meglevő hajóit, behajózta tizenegyezer főnyi gyalogos hadseregét és lovasait, s elindult Ázsiába, hogy Kariát és Lüdiát elhódítsa Lüszimakhosztól.

Démétrioszt Milétoszban Phila nővére, Eurüdiké várta, s vele volt Ptolemaisz, Ptolemaiosz egyik leánya, akit Szeleukosz közvetítésével már korábban eljegyeztek Démétriosszal. Démétriosz most elvette feleségül és az örömanyai tisztet Eurüdiké vállalta. A házasság megkötése után Démétriosz nyomban a városok ellen fordult, amelyek közül többen önként csatlakoztak hozzá, másokat azonban úgy kellett erre rákényszerítenie. Elfoglalta Szardeiszt, sőt Lüszimakhosz vezérei közül is néhányan pártjára álltak, s pénzt és hadsereget vittek magukkal. De mikor Agathoklész, Lüszimakhosz fia hadsereggel vonult ellene, visszavonult Phrügiába azzal az elhatározással, hogy ha eljut Armeniába, fellázítja Médiát, és kezébe veszi a felső tartományok kormányzását: ott elegendő oltalomra és menedékre talál, még ha vereséget szenvedne is. Agathoklész nyomon követte, és bár csatározásaikból Démétriosz került ki győztesen, az élelem- és takarmányhiány sok bajt okozott neki, katonái pedig azzal gyanúsították, hogy Armeniába és Médiába akar velük vonulni. Mind többet kellett éhezniük, hozzá még valami szerencsétlenség következtében a Lükosz folyón való átkelésnél az ár sok embert elsodort, akik mind odavesztek. De azért gúnyolódásra jutott idejük a katonáknak, és az egyik közülük kis változtatással az Oidipusz kezdő sorait írta fel Démétriosz sátrára:

Világtalan vén Antigonosznak gyermeke,
mely földre érkezünk?[117]

47. Végül, mint történni szokott, az éhezést még járványos betegség is tetézte, mivel olyan ételeket fogyasztottak, amelyeket a szükség kényszerített reájuk. Nem kevesebb, mint nyolcezer emberét elveszítette, ezért megfordult és a többivel visszafelé indult. Eljutott Tarszoszig, itt meg akarta kímélni az országot, amely abban az időben Szeleukosz uralma alatt állott, hogy semmiféle panaszra se szolgáltasson ürügyet. De ez lehetetlen volt, mert katonái a legvégső szükségben voltak, és a Taurosz-hegység szorosait Agathoklész eltorlaszolta. Ezért Démétriosz írt Szeleukosznak egy hosszú levelet, amelyben kesergett szomorú sorsán, kérte és könyörgött hozzá, hogy könyörüljön meg rajta, hiszen a rokona, és annyit szenvedett, hogy még ellenségei szánalmát is megérdemli.

Szeleukosz meg is szánta kissé, és írt vezéreinek, hogy Démétrioszt királyt megillető pompával fogadják, s hadseregét is bőségesen lássák el. De ekkor felkereste Patroklész, egy értelmes, hűséges és bizalmas embere, s azt mondta neki: nem kerülne ugyan sokba Démétriosz hadseregének ellátása, ő mégsem tartja helyesnek, hogy Szeleukosz eltűrje országában Démétrioszt, aki a királyok között mindig a legerőszakosabb és legnagyravágyóbb volt, s most a sors olyan helyzetbe juttatta, amelyben még azok is merész és erőszakos lépésekre ragadtatják el magukat, akik mértéktartó jelleműek. Patroklész szavai annyira feltüzelték Szeleukoszt, hogy nagy haderővel betört Kilikiába. Démétrioszt megdöbbentette Szeleukosz hirtelen megváltozása, és félelmében visszahúzódott a Taurosz-hegység legnehezebben járható lejtőire, majd követeket küldött Szeleukoszhoz, és arra kérte, egyezzék bele, hogy a független barbárok néhány törzsének meghódításával országot alapíthasson, s megszabadulva további vándorlásoktól és futástól, ott élhessen élete végéig; vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább a tél végéig élelmezze hadseregét, ne űzze el, megfosztva mindentől, és ne szolgáltassa ki mezítelenül ellenségeinek.

48. Szeleukosznak mindez gyanúsnak tetszett, és azt hagyta meg Démétriosznak, hogy ha akar, töltsön két hónapot téli szállásán Kataoniában, de adja át tüszul legelőkelőbb barátait, s ugyanakkor eltorlaszolta a Szíriába átvezető szorosokat. Démétriosz erre, mint valami bezárt fenevad, bekerítve és mindenfelől támadásnak kitéve, kénytelen volt védekezni; lerohanta a környező vidéket, s amidőn Szeleukosz összecsapott vele, a harcból mindig ő került ki győztesen. Egy alkalommal az ellene támadó kaszás harci szekerekkel ütközött meg, de

elkerülte rohamukat, megfutamította őket, majd hatalmába kerítette a Szíriába vezető szorosokat, miután a védő csapatokat elkergette. Erre teljesen nekibátorodott, s mivel látta, hogy katonái is visszanyerték bátorságukat, döntő csatát készült vívni Szeleukosszal, aki közben nagy zavarba került. Elhárította ugyanis magától Lüszimakhosz segítségét, mert nem bízott benne, sőt félt tőle; egyedül azonban nem mert megmérkőzni Démétriosszal, mivel tartott kétségbeesésétől és a hadiszerencse állandó változandóságától, amely Démétrioszt a legvégső szükségből a legnagyobb jólétbe emelte.

Ekkor azonban Démétriosz súlyosan megbetegedett, ereje megfogyatkozott, és ügyei is rosszra fordultak. Katonái közül sokan átpártoltak az ellenséghez, míg mások szétszéledtek. Negyven nap alatt nagy nehezen meggyógyult, összeszedte megmaradt katonáit, és útnak indult, ahogyan ellenségei látták és gondolták, Kilikia irányába, de az éjszaka folyamán minden kürtjel nélkül ellenkező irányba fordult, átkelt az Amanosz-hegységen és az alatta fekvő vidéket feldúlta egészen Kürrhésztikáig.

49. Megjelent a színen ekkor Szeleukosz is, s a közelben ütötte fel táborát. Démétriosz még az éjszaka folyamán felriasztotta hadseregét, és Szeleukosz ellen indult, aki erről semmit nem tudott és aludt. Megjelent azonban néhány szökevény, és jelentette a veszedelmet. Erre Szeleukosz megrémült, kiugrott az ágyából, megfúvatta a kürtöket, s mialatt húzta fel saruját, azt kiáltozta barátainak, hogy szörnyű fenevad tört rájuk. Démétriosz az ellenség lármájából azt következtette, hogy elárulták, s erre gyorsan visszavonta csapatait. Kora reggel Szeleukosz indult támadásra; Démétriosz az egyik szárnyra állt, a másikra hadvezérét állította, és részben megfutamították az ellenséges csapatokat. Szeleukosz ekkor leszállt lováról, levette sisakját, könnyű pajzsot fogott a kezébe, Démétriosz zsoldosai felé ment, megmutatta magát s biztatta őket, álljanak át hozzá, és értsék meg, ő nem azért késedelmeskedett ilyen sokáig, hogy Démétrioszt, hanem hogy őket kímélje. Erre mindnyájan barátságosan köszöntötték, királyuknak szólították, és átálltak hozzá.

Démétriosz, aki a sors annyi változását elszenvedte, ezt az utolsó csapást igyekezett elkerülni, s elmenekült az Amanosz-hegység szorosaiba; itt húzta meg magát egy sűrű erdőségben néhány barátjával és hívével, s várta az éjszaka megérkezését. Az volt a szándéka, hogy ha lehet, eljut a kaunoszi útig, és kimegy a tengerpartra abban a reményben, hogy hajóhadát ott találja. Mikor azonban megtudta, hogy egyetlen napra elegendő élelmük sincs, más terven gondolkodott. Közben megérkezett Szószigenész, egyik bizalmas embere, övében négyszáz arannyal. Azt remélték, hogy ezzel eljutnak a tengerig, s az éjszakai sötétségben elindultak a hegyszoroson át. De a szorosban megpillantották az ellenség tábortüzeit; emiatt erről az útról lemondtak, és visszatértek oda, ahol korábban voltak, de nem mindnyájan, mert egyesek megszöktek tőlük, s azok bátorsága is megfogyatkozott, akik vele maradtak. Ekkor valaki azt merészelte mondani, hogy Démétriosz adja meg magát Szeleukosznak, ő azonban kihúzta kardját, s már azon a ponton volt, hogy végez magával. Barátai erre körülállták, vigasztalták és rábeszélték, hogy fogadja meg tanácsukat. Így tehát elküldött Szeleukoszhoz, és életét az ő kezébe tette le.

50. Szeleukosz ezt hallván kijelentette, hogy Démétriosz nem a saját szerencséjének, hanem az övének köszönheti megmenekülését, amely sok más derék cselekedete mellett megadta neki azt is, hogy emberszeretetet és kegyességet tanúsítson iránta. Hívatta tehát szállásmesterét, és kiadta a parancsot, állítsanak fel királyi sátrat, és tegyenek meg minden előkészületet, hogy Démétrioszt minél nagyobb pompával fogadják. Szeleukosszal volt Apollónidész, Démétriosz bizalmas embere; nyomban elküldte hozzá, hogy biztassa, jöjjön örömmel és bátran, hogy találkozzon közeli rokonával és leánya férjével. Mikor Szeleukosznak ez a szándéka nyilvánvalóvá lett, először csak néhányan, aztán mind több barátja sietett egymással

versenyezve felkeresni Démétrioszt, mert azt remélték, hogy Démétrioszra igen nagy szerep vár Szeleukosz udvarában.

De éppen ez változtatta Szeleukosz magatartását könyörületességből féltékenységre, és nyújtott alkalmat rosszlelkű és gonosz indulatú embereknek arra, hogy megfordítsák és rosszra változtassák a király jóakaratát; azzal ijesztgették ugyanis Szeleukoszt, hogy nem kell sokáig várnia, mert mihelyt megjelenik Démétriosz, azonnal súlyos zendülés kezdődik a táborban. Így aztán Apollónidész boldog örömmel Démétrioszhoz sietett, s mások is felkeresték, és csodálatos híreket vittek neki Szeleukoszról. Démétriosz erre, bár az őt ért nagy csapások és szerencsétlenségek után előbb szégyenletes dolognak tartotta, hogy megadja magát, megváltoztatta véleményét, és nekibátorodva bízni kezdett. Ekkor megérkezett Pauszaniasz ezer gyalogos és lovas katonával, gyorsan körülfogta Démétrioszt, s a többieket eltávolítva nem Szeleukosz udvarába vezette, hanem a szíriai Kherszonészoszba. Élete hátralevő részében itt tartották katonai őrizet alatt, de egyébként Szeleukosz ellátta elegendő számú szolgaszemélyzettel, pénzzel, és mindennap kifogástalan élelemmel; rendelkezésére bocsátották a királyi lovaglótereket, sétányokat és vaddal bőven ellátott vadaskerteket. Vele együtt menekült barátai közül, akik csak akarták, meglátogathatták; de érkeztek látogatók Szeleukosztól is, akik jó és bátorító híreket hoztak, és azzal biztatták Démétrioszt, hogy mihelyt megérkezik Antiokhosz Sztratonikével, visszakapja szabadságát.

51. Démétriosz ilyen körülmények között írt fiához, Athénban és Korinthoszban levő vezéreihez és barátaihoz, hogy ne higgyenek sem leveleinek, sem pecsétjeinek, tekintsék halottnak, s a városokat és megmaradt vagyonát őrizzék meg Antigonosz számára. Mikor Antigonosz tudomást szerzett apja őrizetbe vételéről, a hír mélyen lesújtotta, gyászruhát öltött, kérő leveleket írt a többi királynak és Szeleukosznak is, hogy minden vagyonát nekik adja, sőt túszul is ajánlkozott apjáért. Kérését több város és uralkodó támogatta Lüszimakhosz kivételével, aki követei útján nagyobb összeget ajánlott fel Szeleukosznak, ha megöli Démétrioszt. Szeleukosz egyébként is megvetette Lüszimakhoszt, s emiatt még ellenszenvesebbnek és barbárabbnak tartotta, s Démétrioszt fia, Antiokhosz és Sztratoniké kedvéért őriztette, hogy neki legyenek hálásak, és húzta-halasztotta az időt.

52. Démétriosz kezdetben is jól viselte sorsát, később pedig mindinkább hozzászokott helyzetéhez. Először testedző gyakorlatokat tartott, vadászott, lovagolt, amennyire tehette, később azonban az unalom és a tétlenség elernyesztette, ivásra, kockajátékra adta magát, és ideje legnagyobb részét ezzel töltötte; vagy azért, hogy ne kelljen józan állapotban töprengenie helyzetén, és értelmét részeg állapotával tompítsa el, vagy mert belátta, hogy ezt az életmódot kereste réges-régen, s erre vágyott, ettől azonban dőre és hiú becsvágya megfosztotta. Helyette rengeteg bajt okozott magának és rengeteget másoknak is, midőn harcban, tengeri hadjáratokban és táborozásokban kereste a jót. Most pedig, midőn nem is remélte, végre megtalálta a szórakozásban, a semmittevésben és a nyugalomban. Ugyan milyen cél is űzheti az ostoba királyokat, a gonosz és esztelen szenvedélyek rabjait háborúik és veszedelmeik közepette, amikor az erény és a jóság helyett csak a fényűzésre és a gyönyörre van gondjuk, pedig sem a gyönyört, sem a fényűzést nem tudják igazán élvezni?

Így aztán a fogoly Démétriosz a Kherszonészoszban eltöltött három év után a tétlenség, a sok és bőséges étel és ital következtében megbetegedett és élete ötvenötödik esztendejében meghalt. Szeleukosz, akit emiatt nagyon megróttak, megbánta, hogy annak idején túlzottan gyanúsította Démétrioszt, s nem követte a barbár Dromikhaitész példáját, aki olyan emberségesen és királynak kijáró módon bánt a fogságába került Lüszimakhosszal.

53. Temetése is olyan színésziesen ment végbe, mint valami tragédiaelőadás. Fia, Antigonosz, midőn értesült róla, hogy hamvait hazaszállítják, valamennyi hajójával eléje ment a szigetekig, majd átvette az arany hamvvedret, és a legnagyobb vezéri hajón helyezte el. A városokban, ahol a hajóhad kikötött, virágkoszorúkkal díszítették fel a hamvakat tartalmazó urnát, és gyászruhás díszkíséretet küldtek a hajóra, hogy részt vegyenek a királyi temetésen. Amikor a hajóhad beevezett a korinthoszi kikötőbe, a vezérhajó tatjának legmagasabb pontján mindenki jól láthatta a pompás bíborszőnyegekre tett és királyi koronával ékesített hamvvedret, amelyet, mint testőrök, fegyveres ifjak álltak körül. Xenophantosz, az akkori idők leghíresebb fuvolaművésze, az urna közelében ült, és a legünnepélyesebb gyászdalokat játszotta. Kíséretként az ütemes evezőcsapások zaja, akár a siratóénekben, egybeesett a fuvolák dallamaival. De a legnagyobb részvétet és szánakozást maga a könnyes, gyásztól lesújtott Antigonosz keltette a tengerparton összegyülekezett sokaság előtt. Miután az urnát elborították koszorúkkal és tiszteletük sok más jelével, Antigonosz elszállíttatta apja hamvait, és eltemette Démétriaszban, a róla elnevezett városban, amely a Iólkosz környékén elterülő falvak lakóinak összetelepítéséből jött létre.

Démétriosznak a következő gyermekei maradtak: Philától Antigonosz és Sztratoniké; két Démétriosz, az egyik, melléknevén Leptosz, egy illür nőtől, és a másik, Küréné uralkodója, Ptolemaisztól. Déidameiától született Alexandrosz, aki Egyiptomban élt és halt meg. Mondják, hogy volt egy Korrhagosz nevű fia is Eurüdikétől. Utódai több nemzedéken át uralkodtak; az utolsó Perszeusz volt, alatta hódították meg a rómaiak Makedoniát.

Most, hogy a makedoniai színjáték véget ért, itt az ideje, hogy hozzákezdjünk a rómaihoz.

ANTONIUS[118]

1. Antonius nagyapját, Antonius szónokot, Sulla párthívét Marius kivégeztette; apja, Antonius, utónevén Creticus, a politikai életben nem vitte sokra, de jóravaló és derék ember volt, főképpen pedig bőkezű, amint azt bárki megítélheti az alább elmondandó esetből. Nem volt valami nagy vagyona, s felesége megakadályozta, hogy emberbaráti hajlamaival éljen. Egyszer felkereste egyik barátja, és pénzt kért tőle; pénze nem volt, de megparancsolta fiatal szolgájának, töltsön vizet egy ezüstedénybe, s vigye be hozzá, majd amikor bevitte, megnedvesítette állát, mintha borotválkozni akarna. Aztán a szolgát valami ürüggyel elküldte, s az ezüstedényt odaajándékozta barátjának, mondván, hogy rendelkezzen vele. Később nagy kutatást rendeztek a szolgák közt, s Antonius észrevette, hogy felesége haragszik, és a szolgákat egyenként akarja felelősségre vonni, erre bevallotta, mit tett, és kérte, bocsásson meg neki.

2. Felesége a Caesarok családjából származó Iulia volt, aki állta a versenyt kora legkitűnőbb és legerényesebb asszonyaival. A fiatal Antoniust Iulia nevelte fel, aki férje halála után Cornelius Lentulushoz ment feleségül; Lentulust Cicero később kivégeztette mint Catilina összeesküvőtársát. Antonius Cicero ellen táplált szenvedélyes gyűlöletének valószínűleg ez volt az alapja és indítóoka. Antonius azt mondta, hogy Lentulus holttestét mindaddig nem adták ki a családnak, amíg anyja Cicero feleségéhez nem fordult kérésével. Ez azonban kétségtelenül valótlanság, mert Cicero a kivégzett összeesküvők eltemetését nem akadályozta meg. Mondják, hogy Antonius sokat ígérő fiatalságára súlyos csapást jelentett Curióval való bensőséges barátsága; Curio ugyanis féktelen gyönyörvágyával részegeskedésre, szerelmi kalandokra, határtalan és féktelen költekezésekre csábította Antoniust, hogy minél inkább irányítható legyen. Emiatt már fiatal korában szokatlanul súlyos, kétszázötven talentumnyi

adósságba keveredett. Mikor Curio kezességet vállalt a teljes összegért, és apja ezt megtudta, Antoniust kitiltotta házából. Antonius ekkor rövid időre Clodiushoz, az akkori idők legvakmerőbb és legarcátlanabb demagógjához csatlakozott, aki erőszakoskodásával a legveszélyesebb államfelforgató tevékenységet folytatta; de Antonius hamarosan megelégelte Clodius őrültséggel határos viselkedését, és félt is az ellene szervezkedőktől; ezért elhagyta Itáliát, és Hellaszba ment, ahol katonai szolgálatban edzette testét, és a szónoklásban is képezte magát. Az úgynevezett „ázsiai" szónoklást tanulmányozta, amely az ő korában nagy divatban volt, és amely sok tekintetben megfelelt hetvenkedő, dicsekvő, hiú és hencegő modorának.

3. Gabinius, mikor consulsága után Szíriába hajózott, rábeszélte Antoniust, hogy vegyen részt a hadjáratban vele együtt, de ő azt mondta, hogy magánemberként nem hajlandó vele menni. Gabinius kinevezte a lovasság parancsnokává, erre elkísérte. Első alkalommal Arisztobulosz ellen küldték ki, aki zendülést támasztott a zsidók között. Antonius elsőnek jutott fel az erődítmények legmagasabb bástyájára, és mindenünnen kiűzte Arisztobuloszt; utána nyílt ütközetet vívott vele, kisszámú csapatával megfutamította, és nagyrészt elpusztította az ellenség túlerőben levő seregét; Arisztobulosz fiával együtt fogságba esett.

Ezután Ptolemaiosz tízezer talentummal rá akarta bírni Gabiniust, hogy törjön be vele együtt Egyiptomba, és szerezze vissza trónját. Ezt a tervet a legtöbb főtiszt ellenezte, de vonakodott a háborútól maga Gabinius is, bár a tízezer talentum nagyon csábította. Antonius azonban nagy tettek elkövetésére vágyott, és hogy kedveskedjék Ptolemaiosznak, aki erre megkérte, Gabiniust rábeszélte és feltüzelte a hadjáratra. A háborúnál is jobban félt mindenki a Peluszionig való meneteléstől, mert az út mély homokban vezetett, víztelen pusztaságon át az Ekrégma és a szerbóniszi mocsarak mellett; ezeket az egyiptomiak Tüphón leheletének tartják, de a mocsár valószínűleg a Vörös-tenger egyik eliszaposodott öble, ahol legkeskenyebb a Vörös-tengert a Földközi-tengertől elválasztó földszoros. Antoniust ide küldték a lovassággal, és ő nemcsak a keskeny földszorost foglalta el, hanem bevette Peluszion, ezt a nagy várost is, a helyőrséget lefegyverezte, ezzel lehetővé tette a hadsereg továbbvonulását, és megalapozta a hadvezér reményét a győzelemre. Becsvágyának jó hasznát vette az ellenség is; mikor ugyanis Ptolemaiosz bevonult Peluszionba, a harag és a gyűlölet annyira hatalmába kerítette, hogy le akarta gyilkoltatni az egyiptomiakat, de Antonius közbelépett és megakadályozta. Az ezután következő sok és nagy ütközetben és csatában sok merész és hadvezéri előrelátásra valló haditettet hajtott végre. Haditettei közül a legfényesebb az volt, amikor az arcvonalon harcoló csapatok győzelmét úgy biztosította, hogy az ellenség csapatait hátulról bekerítette és oldaltámadás alá fogta. Ezért jutalmat és kitüntetést is kapott. De az emberek figyelmét nem kerülte el az sem, milyen emberségesen bánt halálában Arkhelaosszal, aki ellen harcolni kényszerült, bár éltében jó pajtása és vendégbarátja volt; holtában megkerestette holttestét, és királyhoz illő pompával díszíttette fel és temettette el. Emiatt az alexandriaiak nagyon sokra becsülték, de nagyon kiváló férfiúnak tartották a hadjáraton részt vevő rómaiak is.

4. Előkelő megjelenésével tiszteletet keltett maga iránt; gondosan ápolt szakálla, boltozatos homloka és sasorra férfias jelleget adott arcának, némiképp Hercules szobraira és arcképére emlékeztetett; a régi időkből fennmaradt hagyomány szerint az Antoniusok Antótól, Hercules fiától származtak. Antonius külső megjelenésével és öltözetével, mint mondják, ezt a hagyományt szívesen ápolta, s amikor népesebb helyeken szerepelni akart, tunicáját derekán felövezte, oldalán hatalmas kard csüngött, és vastag szövetből készült köpenyt hordott. Dicsekvése, tréfálkozása, társaságban való iddogálása, s az, hogy katonáival együtt étkezett, egyesek szemében elviselhetetlennek tűnt, de katonái körében csodálatos népszerűséget és jóindulatot szerzett neki. Szerelmi ügyein nem botránkozott meg senki sem, sőt ezekkel még vonzóbbá tette magát, de ő is segített más szerelmeseknek, és nem sértődött meg, ha tréfát űztek szerelmi ügyeiből.

Bőkezűsége s az a tulajdonsága, hogy soha nem kicsinyeskedett, és nem volt szűkmarkú, amikor katonáinak vagy barátainak kedveskedett, fényes kezdet volt a hatalom megszerzéséhez, sőt amikor befolyása már nagy volt, megtartásához is, pedig rengeteg hibájával már rég aláásta uralmát. Bőkezűségére példaképpen egyetlen esetet beszélek el. Pénzügyei intézőjének kiadta a rendelkezést, hogy egyik barátjának fizessen ki kétszázötvenezer drakhmát, vagyis olyan összeget, amelyet a rómaiak *decies*-nek[119] neveznek. Az intéző ezen elcsodálkozott, és hogy megmutassa Antoniusnak, milyen sok ez a pénz, szétterítette a szoba közepén. Antonius mikor elment a pénz mellett, megkérdezte, mi ez a pénz, s mikor a felügyelő mondta, hogy ennek kifizetésére adott parancsot, Antonius megsejtette az alattomos célzást, és így szólt: „Azt hittem, több az a decies. Ez kevés, tégy hozzá még egyszer ennyit."

5. Ez azonban később történt. Mikor Rómában két szemben álló párt harcolt egymás ellen, az arisztokraták a városban tartózkodó Pompeiust támogatták, a néppártiak pedig a Galliában háborúskodó Caesart hívták haza. Ekkor Curio, Antonius barátja pártot változtatott, Caesar oldalára állt, és Antoniust is Caesar pártjára bírta. Curio, aki kitűnő szónok volt, nagy befolyásra tett szert a népnél, és bőkezűen bánt a Caesartól kapott pénzzel; Antoniust megválasztatta néptribunusnak, majd a madárjósok testülete papjává, akiket a rómaiak auguroknak neveznek. Antonius, mihelyt hivatalába lépett, erős támasza lett a Caesar érdekében folytatott politikának. Először, midőn Marcellus consul azt javasolta, hogy a fegyverbe szólított csapatokat rendeljék Pompeius parancsnoksága alá, és hatalmazzák fel Pompeiust további csapatok toborzására, Antonius ellenezte a tervet, és azt az ellenjavaslatot tette, hogy a már fegyverben álló csapatokat hajózzák be Szíriába, és küldjék el a parthusok ellen hadat viselő Bibulus segítségére; továbbá, hogy azokat a csapatokat, amelyeket Pompeius közben toboroz, ne rendeljék az ő parancsnoksága alá. Később, midőn a senatus nem volt hajlandó a Caesar által küldött leveleket átvenni és felolvastatni, Antonius, akinek hivatala erre hatalmat adott, felolvasta a leveleket, és sok senator megváltoztatta véleményét, mert ezekből a levelekből az tűnt ki, hogy Caesar kérései igazságosak és méltányosak. Végül, amikor két kérdést tettek fel a senatoroknak, s az egyik arról szólt, hogy Pompeius elbocsássa-e hadseregét, a másik pedig, hogy Caesar tegye-e ugyanezt, csak kevesen szavaztak arra, hogy Pompeius tegye le a fegyvert, és majdnem mindenki arra szavazott, hogy Caesar bocsássa el légióit. Ekkor azonban felállt Antonius, s megkérdezte, helyesli-e a senatus, hogy mind Pompeius, mind Caesar letegye a fegyvert és elbocsássa a csapatokat. Erre a kérdésre minden senator zajos helyesléssel igent mondott, dicsérték Antoniust, és követelték, hogy ejtsék meg a szavazást. A consulok azonban ebbe nem egyeztek bele, mire Caesar barátai újabb, méltányosnak tetsző javaslatokat tettek, de Cato ezeket is ellenezte. Lentulus consul ekkor kiűzte a senatusból Antoniust, aki elmenőben szidalmakat szórt a senatorokra, majd egy rabszolgája ruháját vette fel, és Quintus Cassiusszal szekeret bérelt, és együtt útnak indultak Caesarhoz; mihelyt megérkeztek, hangosan azt kiáltozták, hogy Rómában a dolgok sehogyan sincsenek rendben, már a néptribunusokat is megfosztották a szólásszabadságtól, de különben is üldöznek és életveszélyes fenyegetésekkel illetnek mindenkit, aki szót emel az igazság érdekében.

6. Caesar ekkor hadseregével elindult és rátört Itáliára. Cicero ezért írta philippikáiban, hogy amiként a trójai háború okozója Heléné, a polgárháborúé Antonius volt; ez azonban nyilván valótlanság, mert Caius Caesart a harag és az indulat nem fosztotta meg annyira józan eszétől, hogy ha már régen nem szánta volna el magát tettének elkövetésére, a pillanat hatására haddal indult volna hazája ellen, csak azért, mert Antonius és Cassius kopott ruhában és bérelt szekéren menekült hozzá; ez legfeljebb csak rég várt ürügyül és jó alkalomként szolgálhatott a háborúra. Ugyanaz az ok vitte őt is háborúba az egész világ ellen, mint ami korábban Alexandroszt és még sokkal régebben Küroszt: a kielégíthetetlen hatalomszomj és az

őrültségszámba menő vágy, hogy a legelső és a legnagyobb legyen, s ezt nem érhette el mindaddig, míg le nem számolt Pompeiusszal.

Caesar Rómába érkezett, és hatalmába kerítette a várost; Pompeiust elűzte Itáliából, majd elhatározta, hogy előbb Pompeiusnak Hispaniában állomásozó haderői ellen fordul, aztán nagy hajóhadat szerel fel, és úgy kel át a tengeren Pompeius üldözésére. Egyelőre rábízta Rómát Lepidusra, aki praetor volt, a hadsereget s Itáliát pedig Antoniusra, aki néptribunus. Antoniust a katonák nyomban megszerették, mert ideje legnagyobb részében együtt végezte velük hadgyakorlataikat, ugyanúgy élt a táborban, mint ők, s amíg futotta a pénzből, bőségesen osztott szét ajándékokat közöttük; mások előtt azonban gyűlöletessé vált. Könnyen vette, ha valakivel igazságtalanul bántak; ingerülten hallgatta meg a panaszokat, és igen rossz híre volt férjes asszonyok miatt. Általában az történt, hogy Caesar uralmát, amelyet ő maga a legkevésbé sem kívánt a zsarnokság színében feltüntetni, barátai tették gyűlöletessé, s emiatt Antoniust igen nagy felelősség terheli, mert neki volt a legnagyobb hatalma és ő követte el a legnagyobb bűnöket.

7. Mikor Caesar visszatért Hispaniából, nem vette tudomásul az Antonius ellen emelt vádakat, s mivel erélyes, bátor és vezérségre termett ember volt, hasznát vette a háborúban s nem is csalódott benne. Majd Brundisiumból elindulva kevesedmagával átkelt az Ión-tengeren, s hajóit visszaküldve, megparancsolta Gabiniusnak és Antoniusnak, hogy a csapatokat hajózzák be, és minél előbb keljenek át Makedoniába. Gabinius téli időben félt a nehéz tengeri úttól, s nagy kerülővel szárazföldön vezette hadseregét. Antonius aggódott Caesarért, akit sok ellenséges csapat fenyegetett; a kikötő bejáratánál horgonyzó Libót visszaverte, sok könnyű naszádjával elállta háromevezősorosainak útját, behajózott nyolcszáz lovast és húszezer gyalogost, s útra kelt. Az ellenség azonban észrevette, üldözésére indult, s Antoniust csak a viharos déli szél szabadította meg a veszélytől, amely nagy hullámokat vert fel, és az erős hullámzás megbénította a háromevezősorosokat; de Antonius is sziklás és meredek partokra vetődött hajóival, és már semmi reménye nem volt a menekülésre. Ekkor azonban az öböl irányából hirtelen erős délnyugati szél támadt, visszafelé terelte a hullámokat a nyílt tenger irányába. Antonius eltávolodott a parttól, s amint biztonságban továbbhajózott, látta, hogy a partot mindenütt hajóroncsok borítják. A viharos szél ugyanis idesodorta az őt üldöző háromevezősorosokat, és több odaveszett közülük. Antonius sok foglyot ejtett, és gazdag zsákmány került a kezére; elfoglalta Lisszoszt, s nagy bátorságot öntött Caesarba, mert nagy haderejével éppen a legjobb időben érkezett.

8. Sok nehéz küzdelem következett ezután, s Antonius mindegyikben kitüntette magát. Két alkalommal, midőn Caesar katonái megfutamodtak, Antonius megállította, visszafordította soraikat, és kényszerítette őket, hogy szembeforduljanak üldözőikkel és kivívják a győzelmet. Így történhetett, hogy Caesar után róla beszéltek legtöbbet a táborban, de Caesar is kimutatta, milyen sokra tartja Antoniust. Mikor az utolsó és az egész háború sorsát eldöntő pharszaloszi csatára készülődött, a jobbszárnyat saját maga vezette, a balszárny vezérletét pedig Antoniusra bízta, mint legtehetségesebb hadvezérére. A csata után Caesart dictatorrá kiáltották ki; ő maga Pompeius üldözésére indult, Antoniust pedig mint a lovasság főparancsnokát Rómába küldte. Ha a dictator a városban tartózkodik, ez rangban a második hivatal, de ha nem, ő az első és úgyszólván az egyetlen főtisztviselő, mert amikor dictatort választanak, csak a néptribunusok maradnak hivatalukban, és minden más hivatal működése szünetel.

9. Közben Dolabella néptribunus, aki maga is új ember volt a politikában, és a dolgok megváltoztatására törekedett, törvényjavaslatot terjesztett elő az adósságok eltörlésére. Igyekezett rávenni Antoniust, aki jó barátja volt és ha csak tehette, mindig a tömeg kegyeit kereste, hogy legyen segítségére és vegyen részt politikai tevékenységében. De Antoniusnak

Asinius és Trebellius az ellenkező tanácsot adta, és véletlenül ugyanekkor az a gyanú ébredt fel Antoniusban, hogy Dolabella megcsalja feleségével. Antonius ezt nagyon a szívére vette, nyomban elvált feleségétől, aki unokatestvére volt (Caius Antoniusnak, Cicero consultársának volt a leánya); Asinius pártjára állt, és nyílt ellenségévé lett Dolabellának. Dolabella megszállta a forumot fegyvereseivel, hogy kierőszakolja törvényjavaslata megszavazását. Antonius, miután a senatus úgy határozott, hogy fegyveres erőt kell alkalmazni Dolabellával szemben, felvonult ellene, valóságos csata fejlődött ki köztük, és egymás emberei közül többeket megöltek. Ezzel az eljárásával Antonius meggyűlöltette magát az egyszerű nép körében, a jóravaló, józan polgárok számára pedig, mint Cicero mondja, életmódja miatt volt ellenszenves és gyűlölt. Felrótták neki szokatlan időben folytatott részegeskedéseit, túlzott pazarlását, örökös szeretkezéseit, s azt, hogy napközben aludt, vagy még a mámortól fáradtan járkált, éjszakáit pedig hangos mulatozással töltötte színészek és cirkuszi akrobaták lakomáin. Mondják, hogy egy alkalommal Hippias mimusjátékosnak a lakodalmán egész éjszakán át dorbézolt és ivott, s amikor kora reggel a nép a forumra hívta, a magába tömött ételt belehányta köpenyébe, amelyet egyik barátja tartott eléje. Antoniusnál senkinek nem volt olyan befolyása, mint Sergius mimusszínésznek; és Küthérisznek, aki ugyanahhoz a színtársulathoz tartozó könnyű erkölcsű nő volt. Kedvese volt Antoniusnak, aki gyaloghintón vitette magával, mikor különféle városokba látogatott, méghozzá ugyanolyan számú kísérő személyzettel, mint amennyivel anyja utazott. Nagyon sértette az embereket, hogy utazásain, mint díszes menetben, arany ivóedényeket vitt magával, útközben drága sátrakat veretett, a ligetek és a folyók mellett fényűző lakomákat rendezett, kocsijába oroszlánokat fogatott be, s tisztességes férfiak és nők lakását pénzért megvásárolható nők és lantjátékosok tanyájává tette. Szörnyű dolognak tartották, hogy mialatt Caesar Itálián kívül a szabad ég alatt táborozik, s nagy fáradság és veszélyek vállalásával számolja fel a háború még fennmaradt tűzfészkeit, mások az ő jóvoltából fényűző életet folytatnak és gúnyt űznek polgártársaikból.

10. Ezek a dolgok, úgy látszik, még csak növelték a viszálykodást, és a katonaságot szörnyű erőszakoskodásokra és rablásokra késztették. Így aztán Caesar, hazatérése után, megbocsátott Dolabellának, s amikor harmadszor választották consullá, consultársává nem Antoniust, hanem Lepidust tette. Mikor Pompeius háza eladásra került, Antonius megvásárolta, de midőn e vételárat kérték tőle, fel volt háborodva, és azt mondta, azért nem vett részt Caesar libüai hadjáratán, mert korábbi szolgálataiért semmi viszonzásban nem részesült. Caesar, úgy látszik, mérsékelte Antonius pazarlásait és kicsapongásait, és tévedéseit sem hagyta észrevétlenül. Antonius ekkor felhagyott korábbi életmódjával, és házasodásra gondolt. Fulviát, Clodius népvezér özvegyét vette feleségül, aki nem sokat törődött a szövéssel-fonással s a háztartással, és nem érte be azzal, hogy magánemberként élő férfi felett uralkodjék, hanem uralkodni akart azon, aki uralkodott, s parancsolni annak, aki parancsolt. Kleopatra hálás lehetett Fulviának azért, hogy megtanította Antoniust, miként kell eltűrni egy asszony uralmát, és így Antoniust, aki eleve engedelmeskedett a nőknek, ő már megnevelve s megszelídítve kapta meg. De azért Antonius igyekezett enyelgéseivel és gyerekes tréfálkozásaival felderíteni Fulviát. Így, amikor sokan mentek Caesar elé hispaniai győzelme után, Antonius is velük tartott. Ekkor hirtelen olyan hír kelt szárnyra, hogy Caesar meghalt, és az ellenség Itália ellen vonul. Erre Antonius visszatért Rómába; szolgaruhát vett fel, és éjszaka ment haza; azt mondta, hogy levelet hoz Fulviának Antoniustól. Arcát eltakarta, és úgy engedték be; Fulvia megrémült, s mielőtt átvette volna a levelet, megkérdezte, él-e még Antonius; ő csendben átnyújtotta a levelet, majd mikor Fulvia felbontotta és olvasni kezdte, átölelte és megcsókolta.

Ezt az egyetlen történetet példaképpen mondtuk el.

11. Mikor Caesar visszatért Hispaniából, a város vezető emberei több napi járóföldre eléje mentek, s Caesar ekkor különös megtiszteltetésben részesítette Antoniust, mert a kocsin, amelyen végighajtatott Itálián, őt ültette maga mellé, hátra pedig Brutus Albinust és Octavianust, unokahúga fiát, akit később Caesarnak hívtak, és hosszú ideig uralkodott a rómaiakon. Mikor Caesart ötödízben választották consullá, azonnal Antoniust vette maga mellé consultársául, majd amikor le akart mondani a consulságról, Dolabellát óhajtotta utódjául, és ezt a szándékát közölte a senatussal. Antonius ezt hevesen ellenezte, és sok rosszat mondott Dolabelláról, az pedig őróla; Caesar ekkor, hogy a botrányt elkerülje, felhagyott szándékával. A végén Caesar előállt és mégis Dolabellát jelölte consullá, Antonius azonban hangos kiáltozás közben kijelentette, hogy ezt a jóslatok ellenzik, úgyhogy Caesar lemondott szándékáról, ami nagyon bántotta Dolabellát. Úgy látszik, hogy Caesar Antoniust éppen úgy megvetette, mint Dolabellát. Mondják ugyanis, hogy midőn egy alkalommal valaki mindkettőjük ellen vádaskodott, Caesar azt mondta, ő nem fél ezektől a kövér, gondosan fésült emberektől, annál inkább a sápadt arcúaktól és soványaktól, értve ezen Brutust és Cassiust, akik később összeesküdtek ellene és meggyilkolták.

12. Az összeesküvőknek akaratlanul is Antonius szolgáltatta a legjobb ürügyet. Lükaia ünnepén ugyanis, amelyet a rómaiak Lupercaliának hívnak, Caesar bíborköntösben ült a forumon a szónoki emelvényen, és nézte a futóversenyt. A verseny résztvevői, az előkelő ifjak és főtisztviselők közül sokan, megkenik testüket olajjal, és a kezükben vitt bőrszíjjal tréfásan megcsapkodják a szembejövőket. Közöttük futott Antonius is, és az ősi szokásokkal semmit nem törődve, babérkoszorúval átfont koronát vitt a szónoki emelvényhez. Társai vállukra emelték, úgy tette a koszorút Caesar fejére annak jeléül, hogy megilleti a királyi rang. Mikor Caesar kezével elhárító mozdulatot tett, s elutasította magától a koronát, a nép boldogan megtapsolta. Antonius ekkor másodszor is próbálkozott a koronával, de Caesar újból elhárította magától. Ez az ellenkezés jó ideig eltartott; közben Antoniust néhány barátja tapssal biztatta, és ő tovább erőltette a dolgot, de mikor Caesar végül is elutasította a koronát magától, az egész nép hangos kiáltozással tapsolt. Bámulatos látvány volt ez, mert bár a nép hajlott rá, hogy elfogadja Caesar királyi hatalmát, de a királyi címet elvetette, mintha az a szabadság végét jelentené. Végül Caesar bosszúsan felállt a szónoki emelvényen, félrehajtotta tógáját, nyakát lemeztelenítette, és erős hangon kiáltotta, hogy aki akar, sújtson le reá. Mikor a koszorút feltették Caesar egyik szobrára, egyes néptribunusok letépték. A nép helyeslése jeléül megtapsolta és házukig kísérte a tribunusokat, Caesar pedig megfosztotta őket hivataluktól.

13. Ez a dolog még inkább megerősítette Brutus és Cassius pártját, és amikor számba vették barátaikat, akikben tettük végrehajtásánál bízhatnak, szóba került Antonius neve is. Mások hajlottak rá, hogy bevegyék maguk közé, de Trebonius ellenezte. Elmondta, hogy amikor a Hispaniából hazaérkező Caesar elé mentek, Antonius megosztotta sátrát, és együtt utazott vele. Ekkor ő nyugodt hangon és óvatosan feltárta előtte szándékukat; Antonius jól megértette, de semmi hajlandóságot nem mutatott, hogy csatlakozzék hozzájuk, bár az is igaz, hogy tervüket Caesarnak nem árulta el, és adott szavát megtartva hallgatott. Felmerült az a terv is, hogy amikor megölik Caesart, Antoniusszal is végeznek; ezt azonban Brutus ellenezte, s kifejtette előttük, hogy a törvények és az igazság védelmében vállalt tettnek tisztának kell maradnia és mentesnek kell lennie jogtalanságtól. De az összeesküvők féltek Antonius nagy erejétől és hivatala méltóságától, s ezért néhány társukat megbízták, hogy amikor majd Caesar belép a senatus üléstermébe, és a tett végrehajtására sor kerül, Antoniust sürgős megbeszélés ürügyével tartóztassák fel odakinn.

14. Minden úgy történt, ahogyan tervezték, és Caesar holtan esett a földre a senatus üléstermében. Antonius nyomban rabszolgaruhába öltözött és elrejtőzködött. Mikor azonban meggyőződött róla, hogy az összeesküvők senkire nem emelnek kezet, csak a Capitoliumon

gyülekeznek, rávette őket, hogy jöjjenek le, és fiát felajánlotta nekik túszul, majd Cassiust, Lepidus pedig Brutust meghívta vacsorára. Ezután összehívta a senatust, amnesztiát javasolt, és azt ajánlotta, hogy adjanak tartományokat Cassiusnak, Brutusnak és párthíveiknek. A senatus a javaslatot megszavazta, s kimondta azt is, hogy Caesar intézkedéseit változatlanul érvényben kell hagyni. Antoniust mindenki dicsérte, mikor elhagyta a senatust, mint aki elejét vette a polgárháborúnak, s a legnagyobb államférfiúi bölcsességgel intézte a nagy nehézségekkel és belső zavarokkal fenyegető ügyeket.

De ezektől a meggondolásoktól hamarosan eltérítette a tömeg körében növekvő népszerűsége és az a reménykedése, hogy ő lesz az államban az első ember, ha Brutust elteszi az útjából. A temetés alkalmával Caesar holttestét a szokásoknak megfelelően a forumra vitték, és a halotti beszédet Antonius tartotta. Mikor látta, hogy a népet mennyire magával ragadja és feltüzeli beszéde, a halottat magasztaló szavai közé a szörnyű tett miatt érzett fájdalom és felháborodás kifejezéseit vegyítette, majd a beszéd végén magasba emelte a halott Caesar tördöfésektől összeszaggatott véres ruháit, a gaztett elkövetőit gonosztevőknek és gyilkosoknak nevezte, és szavaival a népet olyan féktelen haragra lobbantotta, hogy a forumon egymásra dobálták a padokat és az asztalokat, és úgy égették el a holttestet; majd a máglyáról kezükbe kapott üszkökkel és égő fahasábokkal elrohantak, s valósággal ostrom alá vették a gyilkosok házait.

15. Emiatt Brutus és párthívei elhagyták a várost, Caesar barátai pedig Antonius köré csoportosultak. Calpurnia, Caesar felesége bizalommal volt Antoniushoz; mintegy négyezer talentum értékű kincseit hozzá vitette házából. Antonius kapta meg Caesar irattárát is, a különféle döntésekről és határozatokról szóló feljegyzésekkel együtt. Ezeket önkényesen kiegészítette, egyeseket kinevezett különféle hivatalokba vagy a senatus tagjaivá; másokat visszahívott a száműzetésből vagy a börtönökből szabadon bocsáttatott, mintha mindez Caesar határozatai alapján történnék. Ezeket az embereket a rómaiak tréfásan kharónitáknak[120] hívták, mert a velük történtek igazolására egy halott ember végső rendelkezésére hivatkoztak. Antonius más tekintetben is önkényesen intézkedett, egymaga volt consul, fivérei pedig hivataltársai: Caius praetor, Lucius pedig néptribunus.

16. Így alakultak a viszonyok, amikor a fiatal Caesar megérkezett Rómába; mint már említettem, ő volt a halott Caesar unokahúgának fia és vagyonának végrendeleti örököse, s Caesar meggyilkolásakor Apollóniában tartózkodott. Az ifjú nyomban úgy üdvözölte Antoniust mint apai barátját, és emlékeztette a nála letétbe helyezett vagyonra, mivel Caesar végrendeletéből minden rómainak személyenként hetvenöt drakhmát kellett fizetnie. Antonius eleinte rá se hederített a fiatalemberre, és azt mondta, elment talán a józan esze, hogy minden meggondolás nélkül és barátok híján magára veszi Caesar örökségének egész nyomasztó terhét. Mikor azonban az ifjú Caesar ügyet sem vetett az ilyen érvelésre és követelte a pénzt, Antonius szavakkal és tettleg sértegetni kezdte. Ellenezte, hogy a néptribunusságra pályázzék, és amikor a senatus határozata folytán fel akarta állítani a színházban örökbe fogadó apja aranyozott székét, Antonius azzal fenyegette meg, hogy börtönbe záratja, ha nem hagyja abba a nép bujtogatását. Mikor aztán az ifjú Caesar Ciceróval és Antonius más személyes ellenségeivel szövetkezett, ezek segítségével megnyerte magának a senatust, továbbá összegyűjtötte katonáit a tartományokból, és a nép is megkedvelte: Antonius egyszerre csak megijedt, tanácskozásra ült össze vele a Capitoliumon, és kibékültek egymással.

Később Antonius egy éjszaka különös álmot látott: mintha a jobb kezén villámcsapás érte volna. Néhány nappal később olyan hír jutott el hozzá, hogy Caesar merényletet tervez ellene. Caesar igyekezett kimagyarázkodni, de szavai Antoniust nem győzték meg. Erre újból kitört közöttük az ellenségeskedés. Mindketten bejárták Itáliát, hogy a coloniákon már letelepedett,

kiszolgált katonákat magas zsold ígéretével egymással versengve megnyerjék maguknak, és a még fegyverben levő csapatokat pártjukra vonják.

17. Cicero ekkor volt hatalma tetőpontján Rómában, és igyekezett mindenkit Antonius ellen uszítani. Végül rávette a senatust, hogy Antoniust nyilvánítsák a haza ellenségévé, s a fiatal Caesarnak küldjenek vesszőnyalábokat és praetori hivatali jelvényeket; ezenkívül Antonius Itáliából való kiűzésére küldjék ki hadsereggel Hirtiust és Pansát. Ők voltak akkor a consulok. Mutinánál megütköztek Antoniusszal; Caesar is jelen volt és az ő oldalukon harcolt, az ellenséget legyőzték, de mindkét consul elesett. A menekülő Antoniust sok csapás érte, s ezek közt legnagyobb az éhínség volt. De természeténél fogva balsorsában igen megjavult s szerencsétlenségében derék és jóravaló férfiú lett belőle. Közös tulajdonságuk az embereknek, hogy akkor veszik észre, mi az erény, amikor elesett állapotukban szükségek gyötrik őket; azzal a képességgel azonban már nem rendelkezik mindenki, hogy sorsa fordulataival együtt kövesse, amit jónak tart, s elkerülje, amit kárhoztat. A gyengéken újra úrrá lesznek régi szokásaik, és nem hallgatnak józan eszükre. Antonius azonban ekkor csodálatos például szolgált katonáinak. Ő, aki azelőtt bőségben és fényűzésben élt, zúgolódás nélkül megitta a poshadt vizet is, s vad gyümölcsökkel és gyökerekkel táplálkozott. Mondják, hogy mikor átkeltek az Alpokon, fakérget ettek, és olyan állatok húsát, amelyhez azelőtt hozzá sem nyúltak volna.

18. Útjuk célja az volt, hogy találkozzanak az ott táborozó hadsereggel, amelynek Lepidus volt a parancsnoka, akit Antonius jó barátjának tartott, és akinek ő már sok mindent kieszközölt Caesartól. Antonius odaérkezett, a közelben ütötte fel táborát. Mivel semmi jelét nem látta Lepidus baráti jóindulatának, Antonius merész lépésre szánta el magát. A vereség óta nem gondozta haját, hosszú szakállt növesztett, s a gyász jeléül sötét színű ruhát öltött magára; így ment Lepidus tábora közelébe, és beszélni kezdett. A katonák közül, mikor meglátták, sokan szánalmat éreztek iránta, és szavai megindították őket. Lepidus megijedt, megparancsolta, fújják meg a trombitákat, hogy a hang elfojtsa Antonius szavait. De a katonák még inkább megszánták, titokban tárgyaltak vele, s markotányosnőnek öltöztetve elküldték hozzá Laeliust és Clodiust. Ezek biztatták, hogy támadja meg bátran a tábort, mert sokan vannak, akik szívesen látják, és ha úgy akarja, készek megölni Lepidust. Antonius nem engedte, hogy Lepidushoz egyetlen ujjal is hozzányúljanak, s másnap kora reggel hadseregével megkísérelte a folyón az átkelést. Először saját maga lépett a folyó vizébe, és átment a túlsó partra; közben látta, hogy Lepidus katonái közül sokan feléje nyújtják kezüket, és kezdik bontani a tábor palánkját. Mikor behatolt a táborba és hatalmába kerítette, a legnyájasabban bánt Lepidusszal. Barátságosan apjának nevezte, és bár valójában minden hatalom az ő kezébe került, mindvégig imperatornak szólította. Ez arra bírta Munatius Plancust, hogy közelben táborozó, jelentős haderejével ő is csatlakozzék Antoniushoz. Antonius így ismét nagy hatalomra tett szert, átkelt az Alpokon, s tizenhét légióval és tízezer főnyi lovassággal bevonult Itáliába; ezenfelül hat légiót hagyott Gallia őrizetére, Variusszal, egyik bizalmas emberével és ivócimborájával, akit gúnyosan Kupának hívtak.

19. A fiatal Caesar, látván, hogy Cicero hű marad a szabadsághoz, nem tartott ki tovább mellette, s barátai útján Antoniust hívta, hogy egyezzenek meg. Így aztán hármasban összegyűltek egy kis folyami szigeten, ahol három napon át tanácskoztak. Mindenben simán megegyeztek, és úgy osztották fel a birodalmat egymás között, mint apjuktól örökölt birtokot. Azon vitatkoztak csak, hogy kiket végeztessenek ki; ellenségeiket mindegyik el akarta pusztítani, de rokonaikat kímélni szerették volna. Végül a gyűlölt személyek iránti harag győzött, és inkább feláldozták rokonaikat és barátaikat. Caesar Cicerót vetette oda Antoniusnak áldozatul, ő pedig Caesarnak Lucius Caesart, aki anyai ágon Antonius nagybátyja volt. Hozzájárultak ahhoz is, hogy Lepidus megölje saját testvérét, Paulust, bár egyesek állítása szerint Lepidus azért egyezett bele Paulus elvesztésébe, mert halálát Caesar és Antonius

követelte. Nem tudok elképzelni szörnyűbb és kegyetlenebb eljárást ennél az alkunál, mert amikor halálért halállal fizettek, egyaránt meggyilkolták azokat is, akiket a másik fél kezére adtak és azokat is, akiket feláldoztak; így tehát még igazságtalanabbak voltak barátaikhoz, akiket megfosztottak életüktől anélkül, hogy gyűlölték volna őket.

20. Mikor a megegyezés létrejött, a katonák körülvették őket, és azt követelték, hogy Caesar erősítse meg házassággal a barátságot és vegye feleségül Clodiát, Antonius feleségének, Fulviának leányát. Miután ebben megegyeztek, háromszáz embert proskribáltak és végeztettek ki. Mikor Cicerót meggyilkolták, Antonius megparancsolta, vágják le a fejét s a jobb kezét, amellyel a beszédeket írta ellene, és amikor elvitték hozzá, elragadtatással nézte, s többször hangosan felnevetett; majd mikor örömével betelt, a forumon a szószékre tétette a levágott fejet és kezet, mintha ezzel töltené ki bosszúját a halott Cicerón; pedig jó szerencséjével és hatalmával élt vissza galád módon. Nagybátyja, Lucius Caesar nővéréhez menekült az üldözés elől; mikor a gyilkosok megjelentek, és erőszakkal be akartak törni a szobába, Antonius anyja az ajtó elé állt, karját széttárta és többször rájuk kiáltott: „Nem ölitek meg Lucius Caesart, csak ha előbb megöltök engem is, imperatorotok anyját.” Bátor fellépésével sikerült megmentenie bátyja életét.

21. A triumvirek hatalma gyűlöletes volt a rómaiak szemében, s erre Antonius szolgáltatott legtöbb okot. Idősebb volt Caesarnál, hatalmasabb Lepidusnál, és mihelyt valamennyire megszűntek nehézségei, ismét belemerült korábbi féktelen, gyönyöröket hajhászó életmódjába. Rossz híréhez nem kevés gyűlölet járul még a ház révén is, amelyben lakott, ez a ház ugyanis a nagy Pompeiusé volt, azé a férfiúé, akit mértékletességéért, rendezett és demokratikus életmódjáért legalább annyira csodáltak, mint három diadalmenetéért. Az emberek elkeseredéssel látták, hogy ez a ház most zárva marad hadvezérek, praetorok és követek előtt, akiket már a küszöbről dölyfösen elutasítanak, de telve van mimusjátékosokkal, artistákkal és részeg hízelgőkkel, akikre az erőszakos eszközökkel és kegyetlen módon összeharácsolt pénzek legnagyobb részét pazarolták. Mert nemcsak eladták a legyilkoltak vagyonát, miután hamis vádak alapján bírói eljárást indítottak az asszonyok és a családtagok ellen, és nemcsak a legkülönfélébb adókat találták ki, hanem amikor megtudták, hogy idegenek vagy római polgárok vagyontárgyai letétben vannak a Vesta-szüzeknél, érte mentek és elkobozták. Antoniusnak semmi nem volt elég, ezért Caesar azt követelte tőle, hogy ossza meg vele a pénzeket. De felosztották a hadsereget is, s hadaikat mindketten Makedoniába vezették Brutus és Cassius ellen, Rómát pedig rábízták Lepidusra.

22. Miután átkeltek a tengeren, megkezdték a háborút, és táborukat az ellenség közelében ütötték fel; Antonius Cassiusszal, Caesar pedig Brutusszal állt szemben. Caesar nem hajtott végre nagyobb haditettet, mindenütt Antonius győzött és ért el sikereket. Az első csatában Caesar teljes vereséget szenvedett Brutustól, táborát elveszítette, és kis híja, hogy üldözői fogságába nem esett, bár ő maga emlékirataiban úgy adja elő a dolgot, hogy egyik barátjának álma miatt távozott el még a csata előtt. Antonius azonban legyőzte Cassiust, bár egyesek előadása szerint nem is volt jelen az ütközetben, és csak a csata után jelent meg, amikor már üldözőbe vették az ellenséget. Cassiust saját kérésére egyik hű szabadosa, Pindarosz ölte meg, mert nem volt tudomása Brutus győzelméről. Néhány nap elmúltával második csatát vívtak, és Brutus, miután vereséget szenvedett, öngyilkos lett; a győzelem érdeme nagyobb részben Antoniusé, mert Caesar beteg volt. Antonius megállt Brutus holtteste mellett, és szidalmazta fivére, Caius miatt, akit Brutus Makedoniában megöletett, hogy bosszút álljon Cicero haláláért; de azt mondta, hogy fivére haláláért inkább Hortensius, mint Brutus a felelős, s ezért megparancsolta, hogy Hortensiust végezzék ki fivére sírjánál. Brutus holttestére ráterítette drága bíborköpenyét, és egyik szabadosának megparancsolta, hogy gondoskodjék eltemeté-

séről. Mikor pedig később megtudta, hogy szabadosa nem égette el a bíborköpenyt a holttesttel együtt, sőt a temetésre kapott pénz nagyobb részét is eltulajdonította, kivégeztette.

23. Ezután Caesar visszavitette magát Rómába, és úgy látszott, olyan beteg, hogy nem sok ideje van hátra; Antonius azonban nagy hadsereg élén továbbment Hellaszba, hogy pénzt szerezzen az összes keleti tartományban; ugyanis minden katonának ötszáz drakhmát ígértek, s emiatt erélyesebb pénz- és adóbehajtásra volt szükség. A görögökkel szemben eleinte nem viselkedett nyersen és keményen, már csak azért sem, mert élvezetet talált abban, hogy meghallgassa a filozófusok vitáit, végignézze a versenyjátékokat, és érdekelték a misztériumok szertartásai is. Bírói ítéleteiben méltányosságot tanúsított, és örült, ha görögbarátnak és még inkább, ha Athén barátjának nevezték, s a várost sok adományban részesítette. De a megaraiak valami olyat akartak mutatni neki, ami versenyezhet Athénnal, és azt ajánlották, nézze meg a tanácsházat. Antonius felment a városba, megnézte az épületet, és amikor megkérdezték tőle, mit gondol róla, ezt mondta: „Kicsi, de rozoga." Majd felmérette a püthói Apollón templomát azzal a szándékkal, hogy befejezteti, mert erre vonatkozólag ígéretet tett a senatusnak.

24. Lucius Censorinust Görögországban hagyta, átkelt Ázsiába, és az ott levő kincsekre vetette magát; királyok járultak ajtaja elé, s királynők egymással versengve ajánlották fel ajándékaikat és bájaikat, s vitték vásárra tisztességüket. Míg Caesar Rómában a belső ellentétekkel és háborúkkal vesződött, Antonius a békét és nyugalmat élvezte, s szenvedélyeinek megszokott életmódjába vetette magát. Anaxénór, a lantjátékos, Xanthosz, a fuvolajátékos, Métrodórosz, a balett-táncos, és az effajta szórakoztatásoknak más ázsiai söpredéke lepte el és népesítette be udvarát, s szemérmetlenségben és arcátlanságban még azt a népséget is felülmúlták, amelyet Itáliából vitt magával. Udvarában, ahol mindezek összegyűltek, semmi sem volt lehetetlen. Egész Ázsia, mint Szophoklész híres városa,[121] megtelt füstölőszerek illatával,

örömrivallgással meg sóhajtással is.[122]

Amikor bevonult Epheszoszba, az asszonyok bacchánsnőnek, a férfiak és a fiúk szatírnak és pánnak öltözve mentek előtte. A város tele volt borostyán- és babérlombbal koszorúzott pálcákkal, hárfasíp- és fuvolajátékkal, s Antoniust elnevezték örömosztó kegyes Dionüszosznak. Egyeseknek valóban az is volt, de legtöbbjüknek vad és kegyetlen zsarnok; az előkelő polgároktól elvette vagyonukat, s aljas hízelgők között osztotta szét. Akadtak, akik élők vagyonát úgy kérték, mint a halottakét, és sok esetben meg is kapták. Mondják, hogy egy magnésziai ember odaajándékozta házát egy szakácsnak, aki egyetlen lakoma elkészítésével szerzett magának hírnevet. Végül, amikor a városokra másodízben vetett ki adót, Hübreasz Ázsia nevében szólva udvarias, Antonius érzékenységét nem sértő modorban merészelte megkérdezni tőle: „Ha ugyanabban az esztendőben tudsz rajtunk adót behajtani kétszer is, nem tudnál-e két nyarat és két aratást is teremteni?" Majd a tárgyra térve, nagy merészen közölte vele, hogy Ázsia már eddig is kétszázezer talentumot fizetett adóban: „Ha ezt a pénzt még nem kaptad meg, hajtsd be azokon, akik megkapták; ha pedig megkaptad, és már nincs meg neked, ez a mi vesztünket jelenti." Antoniusra ezek a szavak mély benyomást tettek, mert sok mindenről nem tudott, ami körülötte történik, nem annyira azért, mert könnyelmű volt, hanem mert az együgyűségig megbízott környezetében.

Jellemében volt ugyanis valami együgyűség és nehézkesség; ha észrevette az elkövetett hibákat, komolyan bánkódott miattuk, s ezt meg is vallotta azoknak, akik sérelmet szenvedtek, de volt benne nagyvonalúság is a hibák jóvátételében és a miattuk kirótt büntetésekben, bár úgy látszik, a mértéket inkább a kedvezésben, mint a fenyítésben lépte túl. Túlzott tréfálkozása és játékossága önmagában hordozta ellenszerét, mert lehetett visszagúnyolni és a tréfát

visszafizetni, és ugyanolyan gyönyörűségét találta abban, ha rajta nevettek, mintha ő nevetett másokon. És éppen ez ártott legtöbbet dolgainak, mert nem tudta elhinni, hogy akik tréfa közben olyan szókimondók, a komoly dolgokban hízelegnek neki; így aztán bókjaiknak könnyen hitelt adott, mert nem vette észre, hogy vannak, akik merész szavaikat csípős fűszerként használják, amikor hízelegnek, hogy ezzel elvegyék hízelgésük émelyítő ízét. Az ilyenek poharazás közben azért tesznek merészen hangzó kijelentéseket, hogy engedékenységük és szolgalelkűségük ne tűnjék fel olyan színben, mintha csak a kedvét keresnék, és szellemi fölénye előtt hajolnának meg.

25. Ilyen volt Antonius jelleme, s ehhez járult végső csapásként Kleopatra iránti szerelme, amely sok, addig eltitkolt és rejtve maradt szenvedélyét felébresztette és tűzbe hozta, s végleg eltüntette és megrontotta azokat a tisztességes és üdvös vonásokat, amelyek jellemét valamiképpen egyensúlyban tartották. Tőrbecsalatása a következőképpen történt: Mikor a parthusok elleni háborúra készülődött, követet küldött Kleopatrához, és felszólította, hogy keresse fel Kilikiában, s tisztázza magát az alól a vád alól, hogy a háborúban Cassiusnak és párthíveinek segítséget és támogatást nyújtott. Mikor azonban küldötte, Dellius meglátta a királynőt szemtől szembe, és tapasztalta asszonyi eszességét és ravaszságát, nyomban tisztában volt vele, hogy Antonius soha nem fog bántani egy ilyen asszonyt, sőt a befolyása alá fog kerülni. Dellius tehát igyekezett minél kedvesebb lenni Kleopatrához, és rábeszélte, hogy mint Homérosz mondja, „piperézze fel magát", menjen Kilikiába, és semmiképpen ne féljen Antoniustól, aki a legelbájolóbb és legnyájasabb hadvezér. Kleopatra hajlott Dellius tanácsára, és következtetve abból, hogy fiatalos bájával mennyire megnyerte már előzőleg Caesart és Pompeius fiát, Gnaeust is, azt remélte, hogy Antoniust még könnyebben meg tudja majd hódítani. Caesar és a fiatal Pompeius ugyanis őt még csak tapasztalatlan leánynak ismerték, Antoniust azonban akkor keresi fel,[123] amikor a nők legszebb virágjukban vannak, és értelmi képességük is a csúcspontját éri el. Összekészített tehát sok ajándékot, kincseket, ékszereket és mindazt, amit csak nagy vagyonából és dúsgazdag birodalmából össze lehetett szedni, de legfőbb reménységét mégis önmagába, a személyének csábos erejébe és varázsába vetette.

26. Kleopatra közben többször is kapott meghívóleveleket Antoniustól és barátaitól, de kinevette és semmibe vette Antoniust. Aranyozott fedélzetű bárkáján bíborvitorlákkal hajózott fel a Küdnosz folyón; az ezüstevezők ütemes csapásai egybeolvadtak a fuvola, a pásztorsíp és a lant hangjával. Maga Kleopatra aranyhímzésű baldachin alatt feküdt, ugyanolyan díszes öltözetben, ahogyan Aphroditét szokták lefesteni, oldalán a festmények Erószaihoz hasonló ifjak álltak és legyezték. Legszebb rabnői Néreiszeknek és Khariszoknak öltöztetve álltak a kormányrúdon és kapaszkodtak a vitorlaköteleken. Füstölőszerek bódító illata felhőként terjengett a folyó mentén. Az emberek nyomban ellepték mindkét partot a torkolattól kezdve, és lejöttek a városból, hogy tanúi legyenek a csodás látványnak. Az agoráról mindenki odasietett, és Antonius a végén egyedül maradt kormányzói emelvényén ülve; szájról szájra terjedt a hír a lakosság körében, hogy Aphrodité érkezett meg Dionüszoszhoz Ázsia üdvére.

Antonius meghívta Kleopatrát lakomára, de Kleopatra arra kérte, inkább ő menjen hozzá. Így aztán Antonius, hogy megmutassa, milyen szíves és baráti érzéseket táplál iránta, elfogadta a meghívást, és odament. Olyan előkészületeket talált, amelyeket szavakkal leírni sem lehet; különösen a fáklyák sokasága lepte meg, mert, mint mondják, annyi fáklyát függesztettek fel és helyeztek el mindenhová, s úgy rendezték el négyszögletesen vagy kör alakban egymáshoz illesztve, hajlítva és alakítva őket, hogy nehéz lett volna olyan látványt elképzelni, amely szépségben ezzel a képpel vetekedhetett volna.

27. Másnap viszonzásképpen Antonius hívta meg Kleopatrát lakomára, és mindent megtett, hogy pompában és jó ízlésben felülmúlja, de kudarcot vallott mindkét igyekezetében, s midőn vereségét belátta, ő volt az első, aki gúnyolódott ügyetlen és parasztos vendéglátásán. Kleopatra észrevette Antonius gúnyolódásaiban a bárdolatlan katonát, s most már tartózkodás nélkül, merészen bánt vele. Mondják, hogy Kleopatra szépsége önmagában nem volt felülmúlhatatlan, s nem is ezzel ejtette rabul bámulóit, hanem a vele való együttlét ellenállhatatlan varázslatot sugárzott, és egész lényében, meggyőző beszédmodorában, vonzó, ízléses viselkedésében volt valami ingerlő erő. Merő gyönyörűség volt hangját már csak hallani is, nyelvét, mint valami több húrú zeneszerszámot, könnyedén használta, bármely nyelvjárásban, amelyen éppen akart, csak ritka esetben volt szüksége tolmácsra, amikor barbárokkal találkozott; a hozzá intézett kérdésekre legtöbbször maga adta meg a feleletet, így az aithiopszoknak, tróglodütáknak, hébereknek, araboknak, szíreknek, médeknek vagy parthusoknak. Mondják, hogy még a felsoroltaknál is több nyelven tudott, pedig királyi elődei még azt a fáradságot sem vették maguknak, hogy megtanulják Egyiptom bennszülött lakosságának a nyelvét, sőt egyesek elfelejtettek még makedónul is.

28. Így aztán Kleopatra zsákmányul ejtette Antoniust. Mialatt felesége Fulvia háborút viselt Caesarral az ő érdekeinek védelmében, a parthusok hadserege pedig Mezopotámiát fenyegette, s a parthus király hadvezérei Labienust tették meg a hadsereg parthus főparancsnokává, és Szíriába készültek betörni, Antonius hagyta, hogy Kleopatra magával vigye Alexandriába, ahol mint valami szórakozásokra vágyó ifjú, gyermekes élvezetekkel töltötte szabad idejét, s elfecsérelte és elpazarolta, amit Antiphón legdrágább kincsünknek nevez, az időt. Baráti társaságukat az „utánozhatatlan életűek” néven emlegették, és napról napra hihetetlenül pazarló költségekkel rendeztek lakomákat egymásnak. Nagyapámnak, Lampriasznak beszélte el egy amphisszai orvos, Philótasz, aki fiatalember korában az orvostudományokat tanulta Alexandriában, hogy jó barátságba került a király egyik udvari szakácsával, s mint afféle fiatalember, hagyta magát rábeszélni, hogy megnézze a pazar előkészületeket a lakomára. Bevezették a konyhába, ahol a sok mindenféle ételnemű között nyolc nyárson sütött vaddisznót pillantott meg és elcsodálkozott, hogy ilyen sokan vesznek részt a lakomán. A szakács nevetett, és azt mondta, nincsenek is a vendégek olyan sokan, csak tizenketten, de minden fogásnak megvan a pontos ideje, amikor a legízletesebb, ez azonban csak pillanatnyi ideig tart. Megtörténhetik, hogy Antonius azonnal kéri, szolgálják fel a vacsorát, de ha szeszélye úgy hozza magával, későbbre halasztja, és ital kell neki, vagy beszélgetni óhajt. Ezért nemcsak egy, hanem több vacsorát kell elkészíteni, mert bizonytalan a felszolgálás időpontja. Ezeket beszélte el Philótasz; később Philótasz Antoniusnak Fulviától született legidősebb fia személyzetéhez került, s a fiú, amikor nem apjával étkezett, rendszerint együtt vacsorázott vele pajtásainak társaságában. Egyszer egy orvost, aki túl sokat fecsegett és terhére volt asztaltársainak, Philótasz ezzel a szofista érveléssel hallgattatott el: „Minden lázbetegnek hideg vizet kell adni; mivel pedig mindenki, aki lázba jön, valamiképpen lázas is, minden lázasnak hideg vizet kell adni.” Erre az ember elámult és elhallgatott. A fiatal Antoniusnak ez tetszett, s jót nevetett rajta, majd így szólt: „Mindezt most neked ajándékozom”, s rámutatott az asztalt zsúfolásig megtöltő sok és nagyméretű ivóedényre. Philótasz megköszönte az ifjú szíves buzgalmát, de egy pillanatig sem hitte, hogy a fiúnak hatalmában van ilyen nagy kincseket elajándékozni. Kis idővel később azonban egy szolgafiú ládába rakva odavitte hozzá a serlegeket, s kérte, hogy üsse rá pecsétjét. Amikor Philótasz tiltakozott és félt a ládát átvenni, a szolga így szólt: „Te szerencsétlen ember, miért habozol? Nem tudod, hogy Antonius fia adja, akinek joga van hozzá, hogy ilyen drága aranykincseket adományozzon? Ha rám hallgatsz, az egészet átváltod pénzre, mert megeshetik, hogy apja keresi majd egyiket vagy másikat ezek közül a régi és drágaművű serlegek közül.” Nagyapánk szerint ezt a történetet Philótasz többször is elmesélte.

29. Kleopatra hízelkedéseit nemcsak abban a négy alakban osztogatta, amelyről Platón beszél,[124] hanem sok más módon is, s akár komoly elfoglaltságról, akár szórakozásról volt szó, mindig nyújtott valami új örömet vagy kedveskedést; soha nem maradt el Antonius mellől, és nem engedte el közeléből sem éjszaka, sem nappal. Részt vett kockajátékában, ivászatain és vadászatain, és végignézte fegyvergyakorlatait. Éjszakánként, midőn Antonius megállt az egyszerű emberek ajtajában vagy ablakuk alatt, és tréfálkozott a bentlevőkkel, rabszolganő ruhájába öltözködve vele ment és vele tartott, mert Antonius maga is szeretett ilyenkor álruhát ölteni. Így aztán szidalmakban, sőt gyakran ütlegekben is volt része, mielőtt hazatért, bár a legtöbben megsejtették kilétét. Egyébként az alexandriaiak jól mulattak még durva tréfáin is, sőt viszonozták is azokat, de a maguk szellemes, jól nevelt modorában, és szerették azt mondani, hogy Antonius a rómaiakkal szemben tragikai, de velük szemben komikai álarcot visel.

Túl fárasztó volna talán, ha gyerekes tréfálkozásait mind elbeszélném, de egy alkalommal horgászott, ám nem volt szerencséje, s bosszankodott miatta, mert Kleopatra is jelen volt. Megparancsolta tehát néhány halásznak, hogy bukjanak a víz alá és titokban akasszanak horgára korábban kifogott halakat, s valóban ki is húzott így két-három halat; a királynő észrevette a csalást, de úgy tett, mintha megcsodálná, és ezt elbeszélte barátaiknak is, majd meghívta őket, másnap nézzék végig ők is a horgászatot. Így aztán sokan halászbárkákba szálltak, és amikor Antonius kivetette a horgot, Kleopatra megparancsolta egyik szolgájának, hogy bukjék a víz alá, ússzon oda gyorsan a horoghoz, és akasszon rá egy pontoszi sózott halat. Antonius azt hitte, jó fogásra tett szert, és kihúzta a horgot, mire természetesen a nézők harsány nevetésben törtek ki. „Hagyd a horgászbotot, imperator, nekünk, pharoszi és kanóboszi halászoknak - mondta Kleopatra. - Te csak vadássz városokra, birodalmakra és földrészekre."

30. Mialatt Antonius ilyen léha és gyermeteg szórakozásokkal töltötte idejét, két híradás érkezett hozzá. Az egyik Rómából, hogy fivére, Lucius és felesége, Fulvia előbb egymással civódtak, majd Caesar ellen viseltek háborút, vereséget szenvedtek, és elmenekültek Itáliából. A másik hír sem szerzett több örömet neki: eszerint Labienus parthus csapatokkal meghódította Ázsiát az Eufratésztől Szíriáig, Lüdiáig és Ióniáig. Antonius végre, mint aki nehéz álomból ébred és részeg mámorból ocsúdik fel, azonnal elindult, hogy szembeszálljon a parthusokkal, és előrenyomult Föniciáig, de mivel Fulviától siránkozó hangú levelet kapott, kétszáz hajóval útra kelt Itáliába. Útközben felvette menekülő barátait, és megtudta, hogy a háborúban Fulvia volt a hibás, mert civódó természetű és vakmerő asszony volt, s különben is abban reménykedett, hogy Antoniust elvonja Kleopatrától, ha Itáliában zavarok támadnak. Közben az történt, hogy Fulvia, mialatt hajón sietett, hogy férjével találkozzék, Sziküónban megbetegedett és meghalt, így aztán ez is jó alkalmul szolgált arra, hogy létrejöjjön a békesség Antonius és Caesar között. Mikor aztán Itáliában partra szállt, és Caesar semmi nyílt szemrehányást nem tett neki, és ő is minden vádat Fulviára hárított, barátaik nem engedték, hogy az ügyet tovább firtassák, kibékítették őket egymással, felosztották kettőjük között a birodalmat, és határként az Ión-tengerben állapodtak meg. Antoniusnak engedték át a keleti, Caesarnak a nyugati tartományokat, Lepidus pedig megtartotta Libüát. A consulságra vonatkozóan abban állapodtak meg, hogy ha ők maguk nem kívánják, felváltva juttatják barátaiknak.

31. Mindezt helyesnek tartották, de valami nagyobb biztosítékra volt szükség, és ezt a véletlen adta a kezükbe. Caesarnak volt egy nála idősebb Octavia nevű féltestvére. (Octavia anyja Ancharia, az övé Atia volt.) Caesar nagyon szerette nővérét, aki, mint mondják, csodálatra méltó asszony volt. Férje, Caius Marcellus nem sokkal korábban meghalt, s így özvegyen maradt. Fulvia halálával özvegységre jutott Antonius is, aki bár nem tagadta Kleopatrával folytatott viszonyát, feleségül nem óhajtotta, mivelhogy értelme ekkor még harcban állt az egyiptomi királynő iránt érzett szerelmével. Ezt a házasságot mindenki igyekezett létrehozni

abban a reménységben, hogy ha Octavia, aki nemcsak igen szép, de igen méltóságteljes és okos asszony is volt, férjhez megy Antoniushoz, és Antonius megszereti (ami ilyen feleség esetében igen valószínűnek látszott), ez előmozdítja majd mindnyájuk üdvét, és a közállapotok összhangját. Minthogy ebben mindketten egyetértettek, Rómába mentek, és Antonius feleségül vette Octaviát. Bár törvényes rendelkezés tiltotta, hogy a férj halála után az özvegy tíz hónap letelte előtt házasságot kössön, a senatus úgy határozott, hogy Octaviát felmenti a kötelező gyász alól.

32. Szicíliát Sextus Pompeius tartotta hatalmában, és innen harácsolta Itáliát, sőt ezenfelül a Ménasz kalózvezér és Menekratész parancsnoksága alatt levő kalózhajókkal a tengert is hajózhatatlanná tette. Mivel azonban úgy látszott, hogy Sextus Pompeius jóindulattal viseltetik Antonius iránt, mert menedéket adott anyjának, amikor Fulviával együtt elmenekült Rómából, helyesnek látszott, ha megegyeznek vele. Találkozóra gyűltek össze a misenumi hegyfoknál. A kikötőben Pompeius hajóhada vetett horgonyt, Antonius és Caesar gyalogos hadserege pedig a part mentén sorakozott fel. Abban egyeztek meg, hogy Pompeius tartsa meg Szardíniát és Szicíliát, tisztítsa meg a tengert a rablóktól, és küldjön Rómába bizonyos mennyiségű gabonát. Az egyezség létrejötte után kölcsönösen lakomára hívták meg egymást. Sorsot húztak, és Pompeiusra jutott, hogy először adjon lakomát. Mikor Antonius megkérdezte, hol lesz a lakoma, Pompeius így felelt: „Ott - és rámutatott hatevezősoros vezéri gályájára -, mert Pompeiusra már csak ez a ház maradt apai örökségül." Ezeket a szavakat szemrehányásképpen mondta Antoniusnak, mert ő bitorolta apai házát. Pompeius hajója közben horgonyt vetett, majd a hegyfokig hajóhidat építtetett feljáróval és így fogadta őket szívesen. Amikor a legjobb volt a hangulat, és csípős hangú megjegyzések hangzottak el Kleopatra és Antonius viszonyáról, a kalózvezér, Ménasz odament Pompeiushoz, s úgy, hogy mások ne hallják, megkérdezte tőle: „Akarod-e, hogy a horgonyköteleket elvágjam, és ne csak Szicília és Szardínia, hanem egész Róma urává tegyelek?" Pompeius ennek hallatára rövid ideig gondolkodott, majd így felelt: „Előbb kellett volna ezt tenned, Ménasz, mielőtt szóltál volna nekem. Most már elégedjünk meg azzal, ami van. Az esküszegés nekem nem kenyerem." Antonius és Caesar ezután viszonozta a lakomát, majd Pompeius visszatért Szicíliába.

33. A megegyezés létrejötte után Antonius előreküldte Ventidiust Ázsiába, hogy állja útját a parthusok előrenyomulásának, és Caesarnak való kedveskedésből beleegyezett abba, hogy kinevezzék az idősebb Caesar főpapjává,[125] s a legfontosabb politikai ügyeket egyébként is közös megegyezéssel és barátságosan intézzék. Csak a különféle versenyjátékokban való versengés okozott némi bosszúságot Antoniusnak, mert Caesarral szemben mindig ő volt a vesztes fél. Volt vele egy egyiptomi jós, aki horoszkópok felállításával foglalkozott, s hogy Kleopatra kedvében járjon, vagy mert őszintén meg akarta mondani az igazat Antoniusnak, közölte vele, hogy bármilyen nagy és fényes is a szerencséje, Caesaré el fogja homályosítani az övét; ezért azt tanácsolta Antoniusnak, hogy tartsa magát minél távolabb az ifjú Caesartól. „Mert a te védő szellemed - szólt hozzá - fél az övétől, és bár büszkeségét és fensőbbségét megőrzi, amikor egymagában van, azonnal félénk és alázatos lesz, mihelyt az övé közelít hozzá." Minden, ami történt, látszólag az egyiptomi jósnak adott igazat. Mondják, hogy valahányszor valami játékba kezdtek, és sorsot húztak vagy kockát vetettek, mindig Antonius húzta a rövidebbet. Gyakran tartottak kakasviadalokat, máskor fürjekkel tartottak mérkőzéseket, és a győzelmet mindig Caesar vitte el.

Mindez nagyon elkeserítette Antoniust; ha titkolta is bánatát, az egyiptomi jósnak adott igazat, és eltávozott Itáliából, miután családi ügyeinek intézését Caesarra bízta. Octaviát, aki leánygyermeket szült neki, magával vitte Hellaszba. A telet Athénban töltötte, és itt kapott hírt Ventidius első sikereiről, hogy legyőzte csatában a parthusokat, és Labienus, valamint Pharnapatész, Hüródész király legtehetségesebb hadvezére elesett. A győzelem hírére

Antonius megvendégelte a görögöket, és Athénban vállalta a gümnasziarkhész tisztségét. Hadvezéri jelvényeit otthon hagyta, és görög köpenyben, fehér saruban, kezében a gümnasziarkhészi pálcával ment, és nyakuknál fogva letaszította lovukról a versenyző ifjakat.

34. Mikor útban volt a háborúba, koszorút fonatott magának a szent olajfa ágaiból, majd egy jóslatnak engedelmeskedve megtöltetett egy korsót a Klepszüdra vizéből, és magával vitte. Közben Pakorosz, a parthus király fia, nagy hadsereggel ismét Szíria ellen vonult. Ventidius megütközött vele, seregét tönkreverte Kürrhésztikában, s emberei közül sokat megölt. Pakorosz a legelsők között esett el. Ez volt a rómaiak egyik legtöbbet dicsőített haditette, amellyel teljes elégtételt szereztek a Crassus által elszenvedett vereségért, s a parthusokat ismét visszaszorították Médián és Mezopotámián túli határaik mögé, miután egymás után három ütközetben vereséget szenvedtek. Ventidius azonban lemondott róla, hogy tovább üldözze őket, mert félt, hogy felkelti Antonius irigységét, ezért a Rómától elpártolt népeket támadta és hódította meg, és Szamoszata városában ostrom alá fogta Kommagéné királyát, Antiokhoszt. Amikor a király felajánlotta, hogy ezer talentum hadisarcot fizet, és teljesíti Antonius minden parancsát, Ventidius azt ajánlotta, küldje el követeit Antoniushoz, aki ekkor már a közelben tartózkodott, és nem engedte meg, hogy Ventidius kössön békét Antiokhosszal. Azt akarta ugyanis, hogy legalább ez az egy győzelem az ő nevéhez fűződjék, és ne Ventidius legyen, aki minden sikert learat. De az ostrom sokáig elhúzódott, és mivel az ostromlottak lemondtak minden megegyezésről, s bátor ellenállást fejtettek ki, Antonius nem ment semmire. Restelkedni kezdett és megbánta, amit tett, háromszáz talentum hadisarc megfizetése árán kész volt fegyverszünetet kötni Antiokhosszal; majd miután egy és más jelentéktelen ügyet elintézett Szíriában, visszatért Athénba, Ventidiust az őt megillető módon kitüntette és hazaküldte, hogy tartson diadalmenetet.

Ventidius volt az egyetlen mind a mai napig, aki diadalmenetet tartott a parthusok felett. Jelentéktelen családból származott, és Antoniusnak köszönhette, hogy nagy tetteket hajthatott végre. A kínálkozó alkalmakat jól felhasználta, s így ismét bebizonyította, amit Antoniusról és Caesarról mondtak, hogy szerencsésebbek voltak, mikor hadseregüket nem maguk vezették, hanem másokra bízták. Így Sossius, Antonius hadvezére, sok derék tettet hajtott végre Szíriában, és Canidius is, akit Antonius Armeniában hagyott, nemcsak az armeniaiakat, hanem az ibérek és albánok királyait is legyőzte, s előrenyomult egészen a Kaukázusig, így növekedett nagyra Antonius hírneve és dicsősége a barbárok között.

35. Antonius bizonyos vádaskodások következtében ismét Caesar ellen fordult, és háromszáz hajójával Itáliába hajózott; a brundisiumiak nem engedték be hajóhadát a kikötőbe, ezért a part mentén továbbhajózott, és Tarentumnál vetett horgonyt. Innen a Görögországból vele együtt érkező Octaviát, aki már két leányt szült férjének, és most megint gyermeket várt, saját kérésére elküldte fivéréhez. Octavia útközben találkozott Caesarral, és miután fivére barátai közül megnyerte magának Agrippát és Maecenast, kérte és könyörgött hozzá, ne hagyja, hogy belőle, a legboldogabb asszonyból a legszerencsétlenebb legyen. Most mindenki úgy tekint rá, mint aki két imperator közül az egyiknek a felesége, a másiknak a nővére. „De ha felülkerekedik a gonoszság, és kitör a háború, ti ugyan nem tudhatjátok, melyikőtöknek adja majd a végzet a győzelmet vagy a vereséget, de rám mindenképpen nyomorult sors vár.” Octavia rimánkodása meggyőzte Caesart, és békés szándékkal érkezett meg Tarentumba, ahol a jelenlevők a legszebb látvány tanúi voltak: a tengerparton békésen táborozó csapatok, a part mentén nyugton horgonyzó sok hajó, és Caesar és Antonius szívélyes találkozása, barátaik társaságában. Először Antonius adott vendégséget, majd nővére tiszteletére Caesar is. Megegyeztek benne, hogy Caesar a parthusok elleni háborúra két légiót ad Antoniusnak, Antonius pedig Caesarnak száz bronzveretű gályát; Octavia ezenkívül húsz könnyű halászhajót kapott férjétől fivére részére és férjének ezer katonát fivérétől. Ezután elváltak, és

Caesar azonnal háborúba kezdett Pompeius ellen, mert meg akarta magának szerezni Szicíliát, Antonius pedig Octaviát a tőle és Fulviától született gyermekeivel együtt Caesar gondjaira bízta, és útra kelt Ázsiába.

36. De a hosszú ideje szunnyadó szörnyű vész, Kleopatra iránti szerelme, amelyről úgy látszott, hogy józanabb meggondolások már megfékezték, újra fellángolt és erőre kapott, amint Szíriához közeledett. És végül, a lélek makacs és csökönyös igavonója, ahogyan Platón a szenvedélyt nevezi, félrerúgott minden szép és üdvös meggondolást: Antonius elküldte Fonteius Capitót, hogy hozza magával Kleopatrát Szíriába. Megérkezésének Antonius nagyon megörült, és nem csekélyebb és nem jelentéktelen adománnyal gyarapította Kleopatra birodalmát, mint Föniciával, Koilé Szíriával, Ciprussal és Kilikia jelentős részével; ezenfelül Iudaeának balzsamtermő vidékeivel és Arabia Nabataeának a tengerpartig húzódó részével. A rómaiak leginkább ezeket az ajándékozásokat fájlalták; de ezenfelül több magánszemélynek tetrarchiákat és népes királyságokat adományozott, másokat viszont megfosztott királyságuktól, így Antigonoszt is, a zsidó királyt, akit elhurcoltatott és lefejeztetett, bár korábban egyetlen királyt sem sújtottak ilyen büntetéssel. De a legnagyobb megbotránkoztatást a Kleopatrának juttatott adományok keltették. Rossz hírét még inkább növelte azzal, hogy Kleopatra újonnan született ikergyermekeit magáénak ismerte el, Alexandrosznak és Kleopatrának nevezte el őket, és a fiúnak a Nap, a leánynak pedig a Hold melléknevet adta. De Antonius kiválóképpen értett hozzá, hogy botrányos tettének szép külszínt adjon, ezért kijelentette, hogy a római birodalom nagysága nem abban mutatkozik, amit a rómaiak kapnak, hanem amit másoknak ajándékoznak; s hogy a nemes családok sok örökös és sok király nemzésével terjeszkednek. Az ő ősatyja Héraklésztől származik, aki nem bízta egyetlen nő méhére nemzetségének fenntartását, nem félt Szolón törvényeitől, sem attól, hogy felelősségre vonják, mert több nőt ejtett teherbe, hanem a természet rendje szerint lett számos nemzetség és család ősapja.

37. Mikor Phraatész megölte apját, Hüródészt, s kezébe kerítette a királyságot, sok parthus elmenekült, köztük a tekintélyes és nagy befolyású Monaiszész is, és Antoniusnál keresett menedéket. Antonius szívesen hasonlította össze Monaiszész sorsát Themisztoklészével, s bőkezűségével és nagylelkűségével a perzsa királyokkal versengve neki ajándékozott három várost, Larisszát, Arethuszát és a korábban Bambükének nevezett Hierapoliszt. Mikor a parthusok királya Monaiszészt visszafogadta barátságába, Antonius szívesen hazaengedte azzal a szándékkal, hogy félrevezeti Phraatészt, s békét ajánl fel neki, de ennek fejében visszakéri tőle a Crassustól zsákmányolt hadijelvényeket és emberei közül azokat, akik még életben voltak. Ezután Kleopatrát visszaküldte Egyiptomba, s útra kelt Arabián és Armenián át arra a helyre, ahol hadai, beleértve a szövetséges királyok csapatait is, közben összegyülekeztek. Ezek a királyok nagy számmal voltak, de legnagyobb volt közöttük Artavaszdész, Armenia királya, aki hatezer lovast és hétezer gyalogos katonát állított ki. Antonius ekkor szemlét tartott csapatai felett. Magának a római hadseregnek a létszáma hatvanezer gyalogos volt, ezenkívül a rómainak számító lovasság, tízezer hispaniai és gall lovas katona; más népek hadereje harmincezer volt, lovasokkal és könnyűfegyverzetűekkel együtt.

De mindez az előkészület, ez a hatalmas haderő, amely rémületet keltett még a Baktrián túl lakó indusokban is, és lázba hozta egész Ázsiát, mit sem számított Antoniusnak, mint mondják, Kleopatra miatt. Egyetlen vágya az volt, hogy vele tölthesse a telet. Emiatt aztán idő előtt kezdte el a háborút, és mindent elhamarkodottan intézett. Elveszítette volna józan eszét, és mintegy varázsszerek s ráolvasások hatására mindig csak feléje tekingetett; inkább az járt az eszében, hogy minél előbb visszatérhessen hozzá, mint hogy győzelmet arasson az ellenségen.

38. Először is, bár Armeniában kellett volna a telet töltenie, megpihentetnie nyolcezer stádiumnyi menetelés után kifáradt hadseregét, és elfoglalnia Médiát tavasz kezdetén, mielőtt a parthusok elhagyják téli szállásukat, ilyen hosszú ideig mégsem tudott nyugton maradni, hanem nyomban továbbvezette csapatait, bal kéz felől hagyta Armeniát, betört Atropaténébe és feldúlta. Azután a várostromhoz szükséges gépezetek követték a hadsereget háromszáz szekéren, közöttük egy nyolcvan láb hosszú faltörő kos; ezek közül egyet sem lehetett időben megjavítani, ha tönkrementek, mert a felső vidékeken nem nőtt elegendő hosszúságú és keménységű fa. Úgy sietett, hogy az ostromgépeket hátrahagyta, nehogy lassítsák a vonulást. Ezért Statianus parancsnoksága alatt nagyobb számú csapatot rendelt a szekerek őrizetére, maga pedig ostrom alá fogta a Phraata nevű nagyvárost, ahol a méd király feleségei és gyermekei tartózkodtak. De nyomban kitűnt, hogy nagy hibát követett el az ostromgépek hátrahagyásával, ezért amikor előrenyomult a város közvetlen közelébe, a várfalak mentén magas sáncot emeltetett, de ez lassú és fáradságos munka volt. Közben a felvidékről megérkezett nagyszámú hadseregével Phraatész, és amikor értesült a hadigépeket szállító szekerek hátrahagyásáról, nagyobb lovascsapatot küldött ellenük. Ezek bekerítették Statianust, aki maga is elesett, és vele együtt tízezer emberét megölték. Ezenfelül a barbárok kézre kerítették és szétrombolták a hadigépeket. Sok hadifoglyot ejtettek, köztük Polemón királyt is.

39. Ez a vereség érthetőleg nagyon leverte Antonius egész környezetét, mert váratlanul érte őket a hadjárat kezdetén. Az armeniaiak királya, Artavaszdész annyira kétségbe esett a rómaiak vereségén, hogy eltávozott egész hadseregével, pedig főként ő okozta a háborút. A parthusok büszkén megjelentek az ostromlók előtt és elbizakodottan fenyegették őket. Antonius nem akarta, hogy hadserege tétlenül maradjon, és hogy az embereken erőt vegyen a csüggedés; magához vett tehát tíz légiót és három praetori cohorsot, azonkívül egész lovasságát, és élelembeszerzésre indult, abban a hiszemben, hogy az ellenséget így tudja leginkább nyílt ütközetre bírni. Amikor egynapi járóföldnyire voltak, észrevette, hogy a parthusok körülveszik őket, és igyekeznek útközben csatát kezdeni velük. Kitűzette tehát a csatajelet a táborban, de felszedette a sátrakat, mint aki nem készül megütközni, hanem elvonul, s közben elhaladt a barbárok félkör alakban felállított hadrendje előtt, s kiadta a parancsot, hogy mihelyt az ellenség első sorai dárdavetésre alkalmas távolságra megközelítik őket, a lovasság induljon rohamra. A szemben felsorakozott parthusok elámultak a rómaiak hadirendjén, amikor látták, hogy a hadsoraik mint vonulnak ellenük egymástól egyenlő távolságra csendben, a legkisebb zavar nélkül, és mint rázzák lándzsáikat. Amikor magasba emelték a jelvényeket és a lovasok hangos kiáltozással rohamra indultak ellenük, bátran védekeztek, bár nyomban lőtávolságon belül jutottak hozzájuk; mikor aztán a légionáriusok nagy kiáltozással és fegyverzörgéssel kézitusára indultak, a parthusok lovai felágaskodtak, megbokrosodtak és megfutamodtak, mielőtt az ellenséggel összecsaptak volna.

Antonius ekkor minden erejével az üldözéshez látott, s abban reménykedett, hogy az egész háborút egyetlen ütközettel befejezi, vagy legalább a maga javára billenti. Mikor azonban a gyalogság üldözés közben ötvenstádiumnyira jutott előre, sőt a lovasság háromszor olyan nagy távolságra, s számba vették, mennyien estek el vagy kerültek fogságba az ellenségből, úgy találták, hogy a foglyok száma mindössze harminc, az elesetteké pedig csak nyolcvan. Csüggedés és reménytelenség vett erőt mindnyájukon, és elviselhetetlennek tartották, hogy bár győztek, csak ilyen keveset öltek meg az ellenségből, amikor pedig őket érte vereség, olyan sok emberük pusztult el, amennyit a szekerek mellett vesztettek el. Másnap reggel málháikkal elindultak Phraatába és a táborukba. Útközben eleinte csak kisszámú ellenséggel találkoztak, majd mind többel és a végén az egész ellenséges haderővel, amely, mintha nem is érte volna vereség, újult erővel kihívta és megtámadta őket, úgyhogy csak a legnagyobb küzdelem és nehézségek árán tudtak visszamenekülni táborukba. A médek ekkor a sáncok ellen rohantak,

és megszalasztották a védőket. Antonius emiatt haragjában megtizedeltette a gyávákat. Az egész hadsereget tízes csoportokban állíttatta fel, mindegyik csoportból sorshúzással egyet-egyet kiválasztott és kivégeztetett, a többieknek pedig búza helyett árpát osztatott ki.

40. A háború sok nehézséget okozott mindkét félnek, de a jövőtől még inkább féltek. Antonius az éhségtől tartott; most már ugyanis nem lehetett élelemhez jutni, csak halottak és sebesültek árán. Phraatész is jól tudta, hogy a parthusok mindenre inkább képesek, mint téli időben nélkülözésekre és szabad ég alatti táborozásra, s attól félt, ha a rómaiak kitartanak és maradnak, emberei megszökdösnek tőle, mert az őszi napéjegyenlőség után máris kezdett hűvösödni. A következő cselt eszelte ki tehát: A parthusok közül a legelőkelőbbek élelemszerzés közben és más találkozások alkalmával kevésbé hevesen támadtak a rómaiakra, hagyták, hogy egyet-mást megszerezzenek, ugyanakkor dicsérték bátorságukat, és a legvitézebb férfiaknak nevezték őket, akikről a király méltán beszél mindig a legnagyobb dicsérettel. Ezután közelebb lovagoltak hozzájuk, megállították lovukat és szidták Antoniust, hogy bár Phraatész szívesen kötne békét és kímélne meg ennyi nagyszerű embert, Antonius nem ad rá alkalmat neki, hanem bevárja a két nehéz ellenséget, az éhséget és a telet, amelyektől még akkor is nehezen szabadulhatnának, ha a parthusok útjukon kísérnék őket. Ezt többen is jelentették Antoniusnak, akit ez a reménység engedékenyebbé tett, de csak akkor küldött hírnököket a parthusokhoz, mikor megtudta a szívélyesebb barbároktól, hogy valóban úgy gondolkodik-e a király, ahogy mondják. Mikor igenlő választ és biztatást kapott, hogy semmitől ne féljen és ne bizalmatlankodjon, újra elküldte megbízottait, kérjék vissza a zsákmányolt jelvényeket és a hadifoglyokat, nehogy olyan színben tűnjék fel, mintha csak a biztos megmenekülésnek örülne. A parthusok királya azonban azt ajánlotta, hogy ilyesmivel ne törődjék, s biztosította afelől, hogy mihelyt elhagyja az országot, békén és biztonságban lehet; Antonius néhány nap múlva minden málhájával elvonult. Bár Antonius tehetséges volt abban, hogy a tömeget meggyőzze, és bármelyik kortársánál ügyesebben tudta csapatait szavával vezetni, a csüggedés és a szégyenkezés miatt képtelen volt hadseregét buzdítani s Domitius Ahenobarbusra bízta, hogy ezt megtegye. A katonák közül egyesek ezt nagyon zokon vették, mintha Antonius lenézné őket, de a többség megértette, miről van szó, részvéttel voltak iránta, és úgy vélekedtek, hogy annál is inkább kötelesek tisztelni hadvezérüket, és engedelmeskedni neki.

41. Ugyanazon az úton, egy sík és fátlan vidéken szándékozott hadseregét visszavezetni, de egy mardiai származású férfi, aki jól ismerte a parthusok szokásait, és már az ostromgépekért folytatott csatában is hűségesnek bizonyult a rómaiakhoz, Antoniushoz ment, és azt tanácsolta neki, hogy visszavonulása közben maradjon jobb kéz felől szorosan a hegyek tövében, és nehéz fegyverzetű gyalogosait ne tegye ki fedezetlen és nyílt úton a nyilakkal harcoló parthus lovasságnak (mert Phraatész éppen azon mesterkedett, midőn barátságos hangú tárgyalásaival elvonta az ostromtól), ő majd sokkal rövidebb úton vezeti őket, mondotta, olyan vidéken, amely bőségesen el van látva élelemmel.

Antonius elgondolkodott a hallottakon. Nem akart bizalmatlanságot mutatni a parthusokkal szemben a megegyezés után; a rövidebb utat ő is helyesnek tartotta, és azt is, hogy sűrűbben lakott területen vonuljon át, de biztosítékot kért a mardiaitól, aki felajánlotta, hogy bilincseljék meg mindaddig, míg a hadsereget el nem vezeti Armeniába, s valóban, két napon át megkötözve, minden baj nélkül vezette őket. A harmadik napon Antonius már meg is feledkezett a parthusokról, és minden elővigyázatosság nélkül bátran menetelt; a mardiai vezető azonban észrevette, hogy egy folyó gátját frissen átszakították és az útra, amelyen vonulniuk kellett, nagy mennyiségű víz zúdult; nyomban tisztában volt vele, hogy ez csak a parthusok műve lehet, akik így akarják őket a folyóval a vonulásukban megakadályozni és késlelteni. Figyelmeztette tehát Antoniust, hogy figyeljen és vigyázzon, mert az ellenség közel van.

Alighogy csatarendbe álltak a nehéz fegyverzetű katonák, és a parittyások meg a dárdások felkészültek, hogy fogadják az ellenséget, máris feltűntek a parthusok, körüllovagolták és bekerítették a rómaiakat, és minden oldalról zavart keltettek soraik között.

Támadásba lendültek a római könnyűfegyveresek. A parthusok sok sebet ejtettek rajtuk nyilaikkal, de még többet kaptak az ólomparittyáktól és dárdáktól, mire meghátráltak, majd újra támadásra indultak, míg a gall lovasság meg nem rohanta, és szét nem verte őket, úgyhogy aznap újból már színüket sem látták.

42. Antonius ebből megtanulta, mit kell tennie, és nemcsak a hátvéden, hanem mindkét szárnyon nagyszámú lándzsást és parittyást helyezett el, s hadseregét téglalap alakban vezette; meghagyta lovasainak, hogy verjék vissza a támadókat, de ha azok megfutnak, távolabbra ne üldözzék őket. Így a parthusok a következő négy napon nagyobb veszteséget szenvedtek, mint amekkorát okoztak, ellanyhultak, s a tél ürügyén visszavonuláshoz készülődtek.

Az ötödik napon Flavius Gallus, az egyik harcra kész és tehetséges parancsnok Antoniushoz ment, és a hátvédről nagyobb számú könnyűfegyverest, az elővédről pedig lovasokat kért, hogy komolyabb sikert érjen el. Antonius megadta a kért csapatokat, és Gallus visszaverte a támadó ellenséget, de nem húzódott vissza és nem hátrált, mint korábban, a nehézfegyverzetűekig, hanem helytállt, és vakmerően összecsapott velük. A hátvéd parancsnokai ekkor látták, hogy Gallus elszakad tőlük, visszarendelték tehát, de Gallus nem engedelmeskedett nekik. Mondják, hogy Titius quaestor ekkor megragadott egy hadijelvényt, visszafordult és szidta Gallust, hogy ennyi derék katonájának életét feláldozza, de Gallus visszafordította rá a szidalmakat, és megparancsolta embereinek, hogy álljanak helyt, mire Titius eltávozott. Gallus ekkor, bár szemben visszafordította az ellenséget, nem vette észre, hogy hátulról nagyobb csapat bekerítette; így mivel minden oldalról támadás alá került, segítségért küldött. Ekkor a nehézfegyveresek vezérei, közöttük Canidius is, akit Antonius különösen sokra becsült, elég nagy hibát követtek el, mert bár az egész gyalogságot kellett volna az ellenséggel szembeállítani phalanxban, csak kevés csapatot küldtek Gallus segítségére; mikor ezek vereséget szenvedtek, akkor küldtek csak újabbakat, mielőtt tudatára ébredtek volna, hogy így az egész sereg vereségét és felbomlását kockáztatják. Szerencsére Antonius az előhadról gyorsan ott termett nehéz fegyverzetű katonáival, és a futók meg az ellenség közé odaküldte a harmadik légiót, és a további üldözésnek gátat vetett.

43. Az elesettek száma legalább háromezer volt, és ötezer sebesültet vittek vissza sátraikba; közöttük volt Gallus is, akit a mellén négy nyílvessző sebzett meg, és sebeiből nem is tudott már felgyógyulni. Antonius a többieket sorra meglátogatta, könnyes szemmel, együtt érezve vigasztalta és bátorította őket, de a sebesültek sugárzó arccal szorongatták jobbját, s kérték, menjen, gondoljon önmagára és ne legyen elkeseredve; imperatoruknak szólították, s azt hajtogatták, hogy ők mindnyájan megmenekülnek, ha őt nem éri semmi baj. Egyáltalán, abban az időben egyetlen más hadvezér sem gyűjtött össze vitézség, kitartás és fiatalos erő tekintetében fényesebb hadsereget, mint Antonius. A hadvezérük iránti tisztelet, a jóindulattal párosult engedelmesség, a kiváló vezérek és az egyszerű közkatonák közös akarata, hogy inkább választották Antonius jóindulatát és kitüntetését, mint saját épségüket és biztonságukat - mindez nem lehetett különb még a régi rómaiaknál sem. Mint fentebb már elmondottuk, ennek több oka volt: előkelő származása, ékesszólása, egyszerűsége, szíves ajándékozókedve, tréfálkozó társasági könnyedsége. Ekkor pedig azáltal, hogy vállalta és megosztotta a fáradalmakat és nélkülözéseket, és hogy mindenkit ellátott mindennel, amire szüksége volt, a betegeket és a sebesülteket még az egészségeseknél is nagyobb odaadásra ösztökélte.

44. A kifáradt és elcsüggedt ellenséget annyira fellelkesítette a győzelem és annyira megvetették a rómaiakat, hogy az éjszaka folyamán a táboruk közelében készítettek maguknak szállást, mert azt várták, hogy hamarosan felprédálhatják a megszökött ellenség üresen maradt táborát és málháját. Kora reggel még sokkal többen gyülekeztek össze, mint mondják, nem kevesebb, mint negyvenezer lovas, mert a király még állandó testőrcsapatait is elküldte a biztos és elmaradhatatlan siker reményében, bár ő maga soha nem volt jelen egyetlen ütközetben sem. Antonius, amikor beszédet akart intézni katonáihoz, sötét színű ruhát készült felvenni, hogy szánalmas helyzetét ezzel is kifejezésre juttassa. Barátai azonban ellenezték, s így az imperatorok bíborszínű köpenyében jelent meg csapatai előtt, és szólt hozzájuk. Azokat, akik győztek, megdicsérte, a csatában megfutókat pedig szidalmazta; az előbbiek biztatták, hogy legyen jó reménységgel, az utóbbiak mentegetőztek és rendelkezésére bocsátották magukat: ha akarja, tizedelje meg vagy sújtsa őket más büntetéssel; csak arra kérték, vessen véget rosszkedvének és ne szomorkodjék. Erre Antonius égre emelt kézzel fohászkodott az istenekhez, hogy ha korábbi jó szerencséje miatt most a végzet büntetése várna rá, ez csak őt sújtsa, de az istenek adják meg hadainak az üdvöt és a győzelmet.

45. Másnap még erősebb fedezettel vonultak tovább, és mikor a parthusok újból támadtak, meglepő dolog történt. Nem számítottak ütközetre, csak rablásra és zsákmányolásra indultak, de rengeteg nyílvessző várta őket. Látva, hogy a rómaiak megerősödtek és új erőre kaptak, ismét belefáradtak a küzdelembe. Mégis mikor a rómaiak leereszkedtek az egyik meredekebb lejtőn, és lassan csatarendbe álltak, a parthusok rájuk rohantak és dárdarohamot intéztek ellenük. Erre a pajzsos nehézfegyverzetűek szembefordultak velük, soraik közé zárták a könnyűfegyverzetűeket, majd fél térdre ereszkedtek, és pajzsaikat maguk elé tartották; a következő sor pajzsokkal fedezte őket, s ugyanígy járt el az ezután következő sor is. Az így keletkezett alakzat, akár valami háztető, színházszerű látványt nyújtott, és ez adja a legbiztosabb védelmet a nyílvesszők ellen, amelyek az összezárt pajzsokról lesiklanak. A parthusok a rómaiak fél térdre ereszkedését fáradtság és kimerültség jelének tekintették, letették íjaikat, kézbe kapták lándzsáikat, és rohamra indultak. A rómaiak azonban nagy lármával hirtelen talpra ugrottak, lándzsájukkal leszúrták, akit elértek, a többieket pedig megkergették. A következő napokon ugyanez többször is megismétlődött, s így a rómaiak csak kis távolságra jutottak előre.

Az éhség sok bajt okozott a hadseregnek, mert csak kevés gabonához jutottak még harc árán is, és őrlőszerszámokat nem vittek magukkal, igavonó állataik ugyanis vagy elhullottak, vagy a betegeket és a sebesülteket kellett szállítaniuk. Mondják, hogy egy attikai khoinix búza ötven drakhmába került, és az árpakenyeret ezüstsúlyban lehetett csak vásárolni. Zöldségféléket és gyökereket voltak kénytelenek enni, és csak kevés ismerős fajtát találtak, s így kénytelenek voltak kísérletet tenni olyanokkal is, amelyekből azelőtt nem ettek. Megkóstoltak egy növényt, amelytől téboly tört ki rajtuk, majd belehaltak. Aki ebből a növényből evett, mindent elfelejtett, és semmi mással nem foglalatoskodott, csak a szanaszét heverő köveket hányta összevissza, mintha ezzel valami nagy fontosságú munkát végezne. A síkság tele volt katonákkal, akik a földre görnyedve ásták ki a köveket, és máshová hurcolták őket, végül erős epehányás vett rajtuk erőt, és kiszenvedtek, mivel híjával voltak az egyetlen lehetséges gyógyszernek, a bornak is. Emberei így pusztultak, és a parthusok továbbra sem hagytak békét nekik, mire Antonius ismételten felkiáltott: „Ó, az a tízezer!” Ezzel fejezte ki bámulatát Xenophón hadserege iránt, mert azok sokkal hosszabb utat tettek meg Babilonból jövet, és jóval nagyobb számú ellenséggel kellett megküzdeniük, mégis megmenekültek.

46. Mivel a parthusok nem voltak képesek a római hadsereget áttörni, sem hadsoraikat megbontani, de több ízben vereséget szenvedtek és megfutamodtak, ismét békülékenyen közeledtek azokhoz, akik takarmány- vagy élelemszerző portyázásokon vettek részt; meglazított

íjuk húrját felmutatva kijelentették, ők is visszahúzódnak, és véget vetnek az üldözésnek, csak kisebb számú méd csapat követi majd a rómaiakat egy- vagy kétnapi járóföldre, nem azért, hogy nyugtalanítsák őket, hanem csak a távolabb fekvő falvak védelmére. Szavaikat barátságos köszöntésekkel és jó szándékaik kifejezésével kísérték, úgyhogy visszatért a rómaiak bátorsága, és ezt hallván Antonius is hajlott rá, hogy visszatérjen a síkságra, mivel állítólag a hegyek közt vezető úton nincs víz. Már éppen erre készülődött, mikor egy Mithridatész nevű férfi érkezett a táborba az ellenségtől, annak a Monaiszésznek közeli rokona, aki Antoniusnál talált menedéket, és három várost kapott tőle ajándékba. Mithridatész kérte, hogy menjen hozzá valaki, aki ért parthus vagy szír nyelven. Mikor aztán az antiokhiai Alexandrosz, Antonius egyik bizalmas híve odament hozzá, elmondta, hogy ő kicsoda, és kijelentette azt is, hogy Monaiszész háláját akarja leróni Antoniusnak, majd megkérdezte Alexandrosztól, látja-e a távolban húzódó magas hegyláncot. Alexandrosz azt mondta, hogy látja, erre Mithridatész így szólt: „A parthusok egész hadserege annak a hegyláncnak a lábánál leselkedik rátok. Ez a nagy síkság a hegyek lábáig terjed, ott várnak, hogy tőrbe csaljanak benneteket, ha elhagyjátok a hegyek közt vezető utat, és a kezük közé szaladtok. A hegyi úton szomjúság és fáradalom vár rátok, de ezekhez ti már hozzászoktatok, ha azonban Antonius a másik úton megy, tudhatja, hogy rá is Crassus sorsa vár.”

47. Az ember, miután ezt közölte velük, eltávozott. Mikor Antonius ezt meghallotta, nem tudta, mitévő legyen, tanácskozásra hívta tehát barátait és a mardiai vezetőt, aki hasonlóképpen gondolkodott, mert tudta, hogy még ha távol marad is az ellenség, a síkságon levő úttalan utak nehezen járhatók, csak nagy kerülővel érik el céljukat, míg a hegyeken át vezető útnak az az egyetlen hátránya, hogy egynapi járóföldre nem találnak vizet. Antonius tehát még az éjszaka folyamán erre az útra tért, s kiadta a parancsot, hogy mindenki vigyen vizet magával. Mivel azonban a legtöbb katonának nem volt edénye, egyesek sisakjukba öntve, mások tömlőbe töltve vittek vizet.

Az útra kelésről értesültek a parthusok is, és szokásuk ellenére még az éjszaka folyamán üldözésükre indultak. Napkeltekor érték utol a rómaiak álmatlanságtól és fáradtságtól elgyötört utóvédjét, akik az éjszaka folyamán kétszáznegyven stádium utat tettek meg. A rómaiakat kétségbe ejtette, hogy az ellenség várakozásuk ellenére ilyen gyorsan utolérte őket. Szomjúságukat a harc csak fokozta, mert védekezve kellett továbbmenniök. A csapat élén haladók egy hideg és tiszta, de sós és mérgező vizű folyóra bukkantak, amely rögtön ivás után fájdalmas hasgörcsöt, hasmenést okozott, és a szomjúságot még csak növelte. A mardiai vezető ezt előre megmondta, a katonák mégis ittak a vízből, és erőszakosan félrelökdösték azokat, akik meg akarták akadályozni őket. Antonius sorra járta katonáit, és kérte, hogy csak rövid ideig tartóztassák még magukat; nem messze van egy másik, iható vizű folyó, az út hátralevő része szakadékos és lovak számára járhatatlan, s így mindenképpen elkerülik az ellenséget. Ugyanakkor visszahívta a harcban részt vevőket is, jelt adott, hogy üssék fel sátraikat, hogy a katonák megpihenhessenek az árnyékban.

48. Miután a rómaiak felütötték sátraikat, a parthusok, mint szokták, nyomban visszavonultak. Ugyanekkor Mithridatész ismét megjelent, és Alexandrosz közvetítésével azt a tanácsot adta, hogy a sereg csak rövid pihenőt tartson, induljon és siessen a folyóhoz, mert a parthusok nem kelnek át rajta, csak a folyóig folytatják az üldözést. Ezt Alexandrosz közölte Antoniusszal, majd több aranyedényt és ivópoharat vitt Antoniustól Mithridatész számára; ezekből Mithridatész, amennyit tudott, fogott és elrejtett ruhájába, és elment. A sereg még aznap felkerekedett és útnak indult. Az ellenség nem okozott semmi bajt nekik, de ezt az éjszakát maguk a rómaiak tették maguknak minden más éjszakánál nehezebbé és félelmetesebbé, mert megölték és kirabolták azokat, akiknek ezüst- vagy arany holmijuk volt, de kifosztották az igavonó barmokat is, és minden értékes holmit széthurcoltak, sőt a végén megtámadták

Antonius málháit is, aranyedényeit és drága asztalait szétzúzták és szétosztották egymás között.

Erre nagy zűrzavar és fejetlenség vett erőt az egész seregen, mert azt gondolták, az ellenség megtámadta, megverte és szétszórta őket. Antonius ekkor magához hívatta egyik testőrét, egy Rhamnosz nevű szabadosát, s megeskette rá, hogy ha parancsot ad neki, átszúrja kardjával, és levágja a fejét, hogy se élve ne kerüljön az ellenség kezére, se holtan fel ne ismerjék. Barátai könnyekre fakadtak, a mardiai vezető pedig azzal biztatta Antoniust, hogy már közel van a folyó, hiszen a páradús levegő és a hűvösebb légáramlat máris kellemesebbé teszi a lélegzetvételt; menetelésük ideje, mondja, útjuk végét jelzi, s nem sok van már hátra az éjszakából. Mások azt jelentették, hogy a zűrzavart a katonák egymással szemben tanúsított gonoszsága és kapzsisága idézte elő; ezért Antonius, hogy a fejetlenség és a menetelés után helyreállítsa a rendet, jelt adott a táborbontásra.

49. Elérkezett a reggel, s a seregben kezdett helyreállni a rend és a nyugalom, amikor a parthusok nyilazni kezdték a hátsó sorokat. Antonius a könnyűfegyverzetűeknek jelt adott a csatára; a nehézfegyverzetűek ismét pajzzsal fedezték egymást, és bevárták a nyilazó ellenséget, de az nem mert közelebb nyomulni. Az első sorok így lassanként előrehaladtak, és feltűnt szemük előtt a folyó. Antonius a lovasságot az ellenséggel szemközt állította fel a folyóparton, és először a betegeket szállíttatta át. Ekkor már a küzdelemben részt vevők is háborítatlanul könnyűszerrel ihattak, mert mihelyt megpillantották a folyót, a parthusok leeresztették íjaikat, és biztatták a rómaiakat, hogy csak keljenek át biztonságosan, és hosszasan dicsérték bátorságukat. Valóban nyugodtan átkeltek, de aztán folytatták útjukat, mert nem nagyon bíztak a parthusokban. Az utolsó ütközet után hatodnapra megérkeztek az Araxész folyóhoz, amely elválasztja Médiát és Armeniát. A folyó mélysége és erős sodra nehézzé tette az átkelést, és elterjedt a híre, hogy az ellenség a közelben lesben áll, és az átkelésnél megtámadja őket. Mikor azonban szerencsésen átkeltek, és Armenia földjére léptek, hasonlóan azokhoz, akik hosszú tengeri utazás után megpillantják a szárazföldet, térdre estek, könnyekre fakadtak, és örömükben egymás nyakába borultak. Majd amikor a sok ínségeskedés után átvonultak a gazdag vidéken, mindenből olyan mértéktelenül sokat ettek, hogy vízkórságban és vérhasban megbetegedtek.

50. Antonius ekkor seregszemlét tartott, és úgy találta, hogy húszezer gyalogost és négyezer lovast veszített; nem mindegyiket az ellenség kezétől, hanem több mint a felét betegség miatt. Phraatából elindulva huszonhét napon át meneteltek, és tizennyolc csatában győztek a parthusok felett, de ezek a győzelmek nem voltak jelentősek és véglegesek, mert az üldözés rövid és erőtlen volt. Ez minden másnál inkább nyilvánvalóvá tette, hogy főként az armeniai Artavaszdész fosztotta meg Antoniust a háború befejezésétől, mert ha jelen lett volna tizenhatezer lovasa, akiket Médiából hozott magával és akik a parthusokhoz hasonlóan voltak felfegyverezve, és hozzászoktak a velük való harcokhoz, a rómaiak megfutamították és üldözőbe vették volna a parthusokat, akik bizonyosan nem szedték volna össze magukat a vereség után. A rómaiak tehát haragjukban arra biztatták Antoniust, hogy álljon bosszút az armeniain. Antoniust azonban más meggondolás vezette; Artavaszdészt nem feddte meg árulásáért, s nem is tagadta meg tőle szokásos jóindulatát és tiszteletét, hiszen hadserege gyenge volt és felszerelése hiányos. Később azonban, midőn ismételten betört Armeniába, többszöri meghívás és ígéret után rábírta Artavaszdészt, hogy keresse fel, mire elfogatta, s láncra verve Alexandriába vitte diadalmenetére. Ezzel nagyon megsértette a rómaiakat is, hogy a hazáját megillető dicsőséggel és megtiszteltetéssel Kleopatra miatt az egyiptomiaknak kedveskedett. De ez jóval később történt.

51. Antonius ekkor a kemény téli időjárásban és állandó hóesésben erőltetett meneteléssel haladt, és útközben nyolcezer katonáját elveszítette. Bérütosz és Szidón között ért le a tengerhez, és egy Leukékómé nevű helységnél várt Kleopatrára; mivel a királynő sokáig késett, nyugtalankodott, és türelmetlenségében ivással, féktelen tivornyázással töltötte az időt. De ivás közben sem tudott a kereveten nyugton maradni, minduntalan felkelt, lement a tengerpartra és körülnézett, míg végre Kleopatra megérkezett. A királynő sok ruhaneműt és pénzt hozott magával a katonáknak. Egyesek azt mondják, hogy Antonius csak a ruhákat kapta Kleopatrától, de a pénzt a sajátjából osztotta szét katonái közt úgy, mintha a királynő adta volna nekik.

52. Közben a méd király viszályba keveredett a parthus királlyal, Phraatésszal. A viszály oka állítólag a rómaiaktól szerzett zsákmány volt, s a méd király azt gyanította és attól félt, hogy elveszti országát. Ezért követeket küldött Antoniushoz, hívta, és megígérte, hogy hadseregével csatlakozik hozzá a háborúban. Antoniusban erre nagy reménység támadt; hiszen látszólag csak a kellő számú lovasság és íjas csapatok hiánya akadályozta meg a parthusok leigázásában, most majd ez is rendelkezésére áll, s ezt nem is ő kéri, hanem neki ajánlják fel. Felkészült tehát az útra, és miután átvonult Armenián, az Araxész folyónál egyesült a méd király csapataival, és ismét elkezdte a háborút.

53. Mikor Octavia el akart hajózni Rómából Antoniushoz, Caesar ehhez beleegyezését adta, mint a legtöbben mondják, nem annyira azért, mert kedveskedni akart neki, hanem hogy ha Antonius megalázó módon és megvetően bánik Octaviával, elfogadható ürügye legyen a háborúra. Amikor Octavia megérkezett Athénba, levelet kapott Antoniustól, amelyben férje azt ajánlotta, hogy maradjon ott, és közölte vele, hogy háborúba indul. Octavia, bár elkeseredett és átlátott Antonius csalárd szándékán, újból levelet írt hozzá, amelyben megkérdezte, mit kíván, hová küldje, amit hozott neki. Hozott ugyanis sok katonai ruhát, sok igavonó állatot, pénzt és ajándékokat főtisztjeinek és barátainak; ezenkívül még kétezer válogatott harcost is a praetori cohorsok díszes egyenruhájában és teljes fegyverzetben. Mindezt Antoniusnak Niger nevű barátjával üzente meg szóban, aki szavait megtoldotta az Octaviának kijáró és őt megillető dicsérettel.

Kleopatra tudta, hogy Octavia heves harcot készül vívni vele, és attól félt, hogy ha kiváló jellemére és Caesar hatalmára támaszkodik, Antonius kedvét keresi és kiszolgálja, ellenállhatatlan lesz és teljesen hatalmába keríti férjét; szenvedélyes szerelmet színlelt tehát Antonius iránt, alig evett valamit, és egészen lesoványodott. Amikor Antonius közeledett hozzá, szemében láng gyűlt fel, és amikor elment, összetörtnek és vigasztalannak mutatkozott. Azon mesterkedett, hogy gyakran lássák könnyek között, majd könnyeit gyorsan elfojtotta és letörölte, mintha csak Antonius előtt akarná eltitkolni. Kleopatra főleg akkor fejtett ki nagy buzgalmat ilyen céllal, amikor Antonius Szíriából a méd királyhoz készült. Hízelgői az ő érdekében szidták Antoniust, hogy kegyetlen, szívtelen, s feláldozza azt a nőt, aki egyes-egyedül csak hozzá ragaszkodik. Octavia végre is csak politikai érdekből lépett vele házasságra fivére kedvéért, és büszkén viseli a férjes nő nevet; Kleopatrát azonban, aki annyi nép felett uralkodik, csak Antonius szeretőjének hívják, de ő nem szégyelli, nem is utasítja el magától ezt a nevet mindaddig, amíg láthatja Antoniust, és együtt lehet vele, de belehalna, ha elszakítanák tőle. Végre aztán Kleopatra ellágyította, s megfosztotta akaratától Antoniust, aki attól félve, hogy Kleopatra eldobja magától az életet, Alexandriába ment, s tavaszra halasztotta a méd királlyal való találkozást, pedig Parthiából pártharcok híre érkezett. De aztán mégis felment Médiába, felújította a barátságot a királlyal, sőt megérkezése után a király még egészen fiatal leányát is összeházasította Kleopatra egyik fiával; gondolatait ekkor már teljesen a polgárháború foglalta le.

54. Amikor Octavia hazatért Athénból, Caesar felszólította, hogy költözzék hozzá, mivel férje méltatlanul bánt vele, de Octavia nem volt hajlandó elhagyni férje házát, és arra kérte Caesart, hogy ha csak valami más okból nem határozta el magát a háborúra Antonius ellen, az ő személyét ért sérelmet semmiképpen se tekintse oknak, mert nem volna szép dolog, ha az emberek azt hallanák, hogy a két legnagyobb hadvezér polgárháborúba döntötte a rómaiakat, az egyik, mert szerelmes volt egy nőbe, a másik pedig mert féltékeny volt. Ezeket a szavait tetteivel is megerősítette, mert továbbra is férje házában lakott, ugyanúgy, mintha odahaza lenne, és gyermekeik neveléséről (azokéról is, akiknek anyja Fulvia volt) rangjukhoz méltóan és szépen gondoskodott; amikor pedig Antonius egyes barátait Rómába küldte, vagy hogy hivatalt vállaljanak, vagy valami más ügyben, Octavia mindig szívesen megvendégelte őket, és kérelmüket pártfogolta Caesarnál. Ezzel akaratlanul is ártott Antoniusnak, akit még gyűlöltebbé tett az a tény, hogy ilyen asszonyt sértett meg. De Antonius meggyűlöltette magát azzal az osztozkodással is, amelyet Alexandriában vitt véghez gyermekei között; ezt ugyanis színpadias, fennhéjázó és Róma-ellenes lépésnek tartották. Hatalmas tömeget gyűjtött össze a tornacsarnokban, ahol ezüstemelvényre két aranytrónust állítatott fel magának és Kleopatrának és egy-egy kevésbé díszesebbet gyermekeinek. Majd először is Kleopatrát nyilvánította ki Egyiptom, Ciprus, Libüa és Koilé Szíria királynőjének, s társuralkodónak rendelte melléje Caesariont, aki állítólag az idősebb Caesar természetes fia volt, mert az Kleopatrát teherben hagyta hátra. Másodszor Kleopatrától származó gyermekeinek a „királyok királya” címet adományozta, s Alexandrosznak Armeniát, Médiát és Parthiát jelölte ki (az utóbbit majd ha meghódítja), Ptolemaiosznak pedig Föniciát, Szíriát és Kilikiát. Ugyanakkor az egybegyűlteknek bemutatta Alexandroszt méd viseletben, fején tiarával, csúcsos kitarisszal, Ptolemaioszt pedig saruban, köpenyben és koronával ékesített, széles karimájú föveggel; az utóbbi volt ugyanis Alexandrosz utódainak, az előbbi pedig a méd és armeniai uralkodóknak királyi öltözete. A gyermekek átölelték szüleiket, utána pedig az egyik armeniai, a másik makedón testőrséget kapott. Kleopatra ekkor is és később is, amikor a nyilvánosság előtt megjelent, Iszisz szent köntösét viselte, és „új Iszisznek” szólíttatta magát.

55. Caesar mindezt tudomására hozta a senatusnak, ismételten vádat emelt a népgyűlésen, és a népet felingerelte Antonius ellen, aki viszont küldöttei útján ellenvádakat emelt Caesar ellen. Caesar ellen a következők voltak a legfőbb vádak: Először, hogy Pompeiust megfosztotta Szicíliától, és neki, Antoniusnak nem adott részt a szigetből, másodszor, hogy a háború idejére tőle kölcsönkapott hajókat eltulajdonította, és harmadszor, hogy triumvirtársát, Lepidust megfosztotta hivatalától, és egyedül birtokolja a neki juttatott hadsereget, területet és adójövedelmeket; legvégül pedig, hogy csaknem egész Itáliát felosztotta katonái között, és az ő katonáinak semmit nem hagyott. A vádakkal szemben Caesar a következőképpen védekezett: Lepidust azért fosztotta meg uralmától, mert visszaélt vele; ami pedig a háború útján szerzett területeket illeti, azokat kész Antoniusszal megosztani, ha ő is ugyanezt teszi Armeniával. Antonius katonáinak különben sincs igényük Itáliára, mert az övék Média és Parthia, amelyet a római birodalomhoz csatoltak imperatoruk alatt folytatott dicső küzdelmeik árán.

56. Antonius ezekről a dolgokról armeniai tartózkodása idején értesült, s nyomban meghagyta Canidiusnak, hogy tizenhat légióval vonuljon a tengerhez, ő maga pedig Kleopatra társaságában Epheszoszba ment. Mindenfelől ott gyülekezett tengeri hadereje, nyolcszáz hajó, beleértve a teherhordozókat is (amelyekből Kleopatra kétszázat adott), azonkívül húszezer talentum és elegendő élelem a hadseregnek az egész hadjáratra. Antonius ekkor Domitius és más barátai rábeszélésére úgy rendelkezett, hogy Kleopatra hajózzék Egyiptomba, és ott várja meg a háború eredményét. Kleopatra azonban attól félt, hogy Octaviának ismét sikerül a háborút megakadályoznia, s ezért Canidiust nagyobb összeggel megvesztegette, hogy járjon közbe érdekében Antoniusnál, s mondja azt, hogy nem volna igazságos eltávolítani a

háborúból azt a nőt, aki erre a célra olyan nagy összegeket áldozott, de nem is volna hasznos, hogy elkedvetlenítse az egyiptomiakat, akik tengeri haderejének olyan jelentős részét alkotják; különben is nehéz belátni, miért maradna el Kleopatra ész dolgában a háborúban részt vevő szövetséges királyok mögött, mikor régóta egymaga uralkodik olyan nagy birodalomban, de különben is hosszú ideig élt együtt Antoniusszal, és megtanulta tőle a legfontosabb ügyek intézését. Ez az érvelés hatott. Különben is már eldőlt, hogy minden Caesar hatalmába kerül. Az egyesült haderők ekkor elhajóztak Szamosz szigetére, ahol vidáman töltötték az időt, mert amint Szíria, Meotisz tava, Armenia és Illüria között minden király, fejedelem és helytartó megkapta a parancsot, hogy küldje vagy vigye oda összes hadifelszerelését, úgy felszólítottak minden színészt is, hogy Szamoszban gyülekezzék; és mialatt köröskörül úgyszólván az egész világ sóhajokkal és sirámmal volt tele, egyedül ez a sziget volt több napon át hangos fuvola- és lantszótól, a színházak zsúfolásig megteltek, és kardalversenyeket tartottak. Minden város egy-egy ökröt küldött áldozatra, és a királyok egymással versenyeztek a lakomák rendezésében és ajándékok küldésében. Így aztán mindenütt arról beszéltek, hogy győzelem esetén miként tartanak majd diadalünnepeket azok, akik már a háborús felkészülést is ilyen pompával ünneplik.

57. Az ünnepségek befejezése után Antonius a színészeknek ajándékozta Priénét lakóhelyül, maga pedig Athénba hajózott, ahol újabb mulatságokkal és színielőadásokkal szórakozott. Kleopatra féltékenykedett azokra a megtiszteltetésekre, amelyekben Octaviát a városban részesítették (az athéniak ugyanis nagyon megszerették Octaviát), és bőkezűségével igyekezett a népet magának megnyerni. Az athéniak erre kitüntetéseket szavaztak meg Kleopatrának, és követséget küldtek házába, hogy átadja az erre vonatkozó határozatot. Mint athéni polgár, ott volt a követek közt Antonius is, és a város nevében ő tartotta az üdvözlő beszédet. Utána Rómába küldte embereit azzal a paranccsal, hogy Octaviát távolítsák el házából. Mondják, hogy Octavia elköltözött Antonius házából, és magával vitte valamennyi gyermekét Fulvia legidősebb fiának kivételével, aki apjánál volt. Octavia sírt és bánkódott amiatt, hogy esetleg őt is a háború egyik okozójának tartják. A rómaiak megsajnálták Octaviát, de még inkább Antoniust, különösen, akik látták, hogy Kleopatra sem szebb, sem fiatalabb nem volt Octaviánál.

58. Caesar nagy zavarba jött, amikor Antonius előkészületeinek gyorsaságáról és méreteiről hallott, attól félt ugyanis, hogy még azon a nyáron kénytelen lesz háborúzni; sok dologban hiányt szenvedett, és a nép nagyon zúgolódott a súlyos adóterhek miatt, mert a polgárok jövedelmük egynegyedét, a felszabadított rabszolgák pedig vagyonuk egynyolcadát voltak kénytelenek beszolgáltatni; emiatt hangosan szidalmazták Caesart, és zavargások törtek ki egész Itáliában. Éppen ezért Antonius a háború elhalasztásával követte el a legnagyobb hibát, mert ezzel Caesarnak időt adott a felkészülésre és a zavarok lecsendesítésére; az emberek ugyanis, bár haragudtak az adók behajtásakor, de miután kifizették és letudták őket, lecsendesedtek. Antonius két consulviselt barátja, Titius és Plancus, akiket Kleopatra súlyosan megsértett (ők ellenezték ugyanis a legkitartóbban, hogy Kleopatra részt vegyen a hadjáratban), átszökött Caesarhoz, s leleplezték Antonius végrendeletének részleteit, amelyek tudomásukra jutottak. Antonius a végrendeletet a Vesta-szüzeknél hagyta letétben, akik Caesar kérésére nem adták át, hanem azt mondták, hogy ha meg akarja kapni, menjen érte saját maga; ő erre el is ment, magához vette, és először ő maga olvasta el, s kijegyzett belőle néhány valóban kifogásolható részt. Azután összehívta a senatust, és felolvasta a végrendeletet, de a többség helytelenítette eljárását, mert különös és veszélyes dolognak tartották, hogy valakit felelősségre vonjanak életében holta utáni akaratáért. Caesar különösen a végrendeletnek a temetésre vonatkozó intézkedéseit kifogásolta. Antonius ugyanis azt kívánta, hogy ha Rómában halna meg, holttestét díszes menetben vigyék át a forumon, majd szállítsák Alexandriába

Kleopatrához. Calvisius, Caesar barátja, Kleopatrával kapcsolatban még azt is vádként hozta fel Antonius ellen, hogy Kleopatrának ajándékozta a pergamoni könyvtárat, amely kétszázezer kötetet tartalmazott; továbbá, hogy egy lakomán nagy vendégsereg jelenlétében felállt, s valami előzetes megegyezés és megállapodás alapján Kleopatra lábát simogatta; eltűrte, hogy az epheszosziak Kleopatrát az ő jelenlétében úrnőjüknek szólítsák; több alkalommal, midőn bírói székében tetrarchák és királyok ügyeiben ítélkezett, Kleopatrától ónix- vagy kristálylapokra írt szerelmes üzeneteket kapott és elolvasta őket; hogy midőn Furnius, egy nagy tekintélyű férfiú és Rómában a legkiválóbb szónok, valami ügyben beszédet tartott, és Kleopatrát hordszéken vitték át az agorán, Antonius, amikor ezt meglátta, felugrott bírói emelvényéről, otthagyta a bírósági tárgyalást, és a hordszéktől el nem mozdulva, elkísérte Kleopatrát.

59. Calvisius, úgy látszik, saját maga találta ki ezeket a vádakat, de Antonius barátai bejárták Rómát, és kérlelték a népet érdekében, majd egyik társukat, Geminiust küldték el hozzá és figyelmeztették, vigyázzon, nehogy megfosszák hivatalától, és a rómaiak ellenségének nyilvánítsák. Geminius elhajózott Görögországba, de Kleopatra meggyanúsította, hogy Octavia érdekében jár el. Lakoma közben állandóan gúnyt űztek Geminiusból, az asztalnál a legrosszabb helyre ültették, hogy ezzel is megszégyenítsék, de mindezt elviselte, és várta az alkalmat, hogy Antoniusszal beszélhessen. Egy alkalommal lakoma közben aztán felszólították, hogy mondja el jövetelének célját; kijelentette, ahhoz, amit el akar mondani, józan fejre van szükség, egyet azonban józanul éppen úgy meg tud mondani, mint részegen, hogy minden rendbe jönne, ha Kleopatra visszamenne Egyiptomba. Emiatt Antonius megharagudott, Kleopatra pedig így kiáltott fel: „Jól tetted, Geminius, hogy kínpad nélkül is bevallottad az igazságot.” Geminius emiatt néhány nappal később szökve távozott és visszatért Rómába. Kleopatra hízelgői elűzték Antonius több más barátját is, akik nem tudták elviselni a részeg tréfálkozásokat és trágárságokat. Ezek között volt Silanus és Dellius, a történetíró. Dellius attól félt, hogy Kleopatra az életére tör, ezt hallotta ugyanis egy Glaukosz nevű orvostól. Dellius azzal sértette meg Kleopatrát, hogy vacsora közben egyszer megjegyezte, itt megecetesedett bort töltenek a poharukba, Rómában viszont Sarmentus falernusit iszik. Sarmentus Caesar egyik fiatal kegyeltje, vagy ahogy latinul mondják, *deliciae*-je volt.

60. Miután Caesar kellőképpen felkészült, határozatilag kimondták, hogy háborút indítanak Kleopatra ellen, és Antoniust megfosztják az uralomtól, amelyről egy asszony javára lemondott. Caesar még hozzátette, hogy Antonius bódítószerek hatása alatt áll, és nem ura önmagának, hanem a rómaiak Mardiónnal, az eunuchhal, Potheinosszal, Eirasszal, Kleopatra komornájával és Kharmionnal viselnek háborút, akik a birodalom ügyeit intézik.

A háborút megelőzően a következő csodákat figyelték meg: Pisaurumot, egy Antonius által alapított gyarmatot az Adriai-tenger partján elnyelte a szétnyílt föld szakadéka. Alba közelében Antonius márványszobrán több napon át veríték jelent meg, és bár letörölték, újra előjött. Patraiban Antonius ottani tartózkodásakor a Hercules-szentélyt villámcsapás gyújtotta fel, és egy athéni színházban a Gigaszok harcát ábrázoló szoborcsoportból a szélvihar leszaggatta Dionüszosz alakját, és lesodorta a színházba. Mint már említettem is, Antonius azt hitte magáról, hogy Hercules kései utódja, és mert életmódjával mindenáron Dionüszoszt akarta utánozni, új Dionüszosznak hívták. Ugyanez a szélvihar Athénban Eumenész és Attalosz óriás méretű szobrait, amelyekre Antonius neve volt felírva, kimozdította helyéből, és több szobor közül egyedül ezt a kettőt döntötte le. Kleopatra Antonius nevű vezéri hajóján félelmetes csodajelet figyeltek meg. A hajótat alatt fecskék raktak fészket, majd más fecskék rájuk támadtak, és elűzték őket, fiókáikat pedig elpusztították.

61. Amikor a haderők összegyülekeztek a háborúra, Antoniusnak nem kevesebb, mint ötszáz hajója volt, s ezek között voltak nyolc- és tízevezősorosok is díszesen felszerelve és pompásan kiállítva; gyalogos hadseregének száma százezer, a lovasoké pedig tizenkétezer volt. A meghódolt és szövetségeseiként vele harcoló királyok között volt a libüai Bocchus, Tarkondémosz, Felső-Kilikia királya, a kappadokiai Arkhelaosz, a paphlagoniai Philadelphosz, a kommagénéi Mithridatész és a thrakiai Szadalasz. Ezek személyesen voltak jelen, de küldött csapatokat a pontoszi Polemón, az arábiai Malkhosz és a iudaeai Héródész, hasonlóképpen Amüntasz, Lükaonia és Galatia királya is; végül a médek királyától segédcsapatok érkeztek. Caesar tengeri haderejét kétszázötven hajó alkotta, míg gyalogos hadseregének létszáma nyolcvanezer, lovasságáé pedig ugyanannyi volt, mint az ellenségé. Antonius uralma kiterjedt az Eufratésztől és Armeniától az Ión-tengerig és Illüriáig, Caesaré Illüriától a Nyugati-óceánig, délfelé pedig Etrurián át Szicíliáig. Libüából az Itáliával, Galliával és Hispaniával szemközt fekvő területek Hercules-oszlopáig Caesar, míg a Kürénétől Armeniáig elterülő részek Antonius birtokában voltak.

62. Antonius ekkor már annyira Kleopatra hatása alá került, hogy bár hadseregével a szárazföldön jelentős mértékben fölényben volt, a hajóhadra bízta a döntést, csak hogy ezzel is megnyerje Kleopatra tetszését, nem törődve azzal sem, hogy megfelelő legénység hiányában a hajók kapitányai utasembereket, öszvérhajcsárokat, aratókat, serdületlen ifjakat fogdostak össze a sokat szenvedett görög lakosság köréből, de még így sem töltötték fel a hajókat, hanem legtöbbjük kellő számú legénység híján volt és szánalmasan mozgott. Ezzel szemben Caesar hajói nem a nagyságukkal és a külső pompájukkal hivalkodtak, hanem gyors mozgásúak, könnyen kormányozhatok voltak, legénységgel tökéletesen felszerelve. A hajóhadat Caesar Tarentumban és Brundisiumban gyűjtötte össze, majd üzent Antoniusnak, hogy ne késlekedjék, hanem keljen át egész haderejével; ő a kikötőket hajóhada szabad rendelkezésére bocsátja, s szárazföldi csapataival olyan távolságra húzódik vissza a tengertől, amelyet egy nap alatt tesz meg egy lovas ember, amíg biztonságban partra száll és felüti táborát. Antonius erre a fennhéjázó ajánlatra viszonzásképpen párviadalra hívta ki Caesart, bár ő volt az idősebb hadvezér; de ha Caesar ezt elhárítaná magától, azt ajánlotta, hogy miként korábban Caesar és Pompeius, ők is Pharszalosznál vívjanak döntő ütközetet. Mialatt Antonius Actiumnál horgonyzott, ahol most Nikopolisz fekszik, Caesar eléje vágott Antoniusnak, átkelt az Ión-tengeren, és Épeiroszban elfoglalt egy Torünének (vagyis Merőkanálnak) nevezett helyet. Mikor Antonius és barátai emiatt nyugtalankodtak, tekintve, hogy a szárazföldi csapatok késtek, Kleopatra tréfával ütötte el a dolgot, s ezt mondta: „Miért kell félnünk csak azért, mert Caesar egy merőkanálnál ül?”

63. Mikor az ellenség kora reggel előrenyomult, Antonius megijedt, hogy a legénység nélküli hajókat elveszíti; felfegyverezte tehát az evezőslegénységet és a látszat kedvéért csatára készen sorakoztatta fel őket a fedélzeten; a hajók mindkét oldalán csapásra kész állapotban erősíttette meg az evezőket, majd az actiumi öböl bejáratánál orral az ellenség felé rendezte el őket, mintha teljes mértékben felkészültek volna a várt támadás elhárítására. Ezzel a cselfogással sikerült félrevezetnie Caesart, aki visszavonult. Úgy látszik, ügyes fogás volt Antonius részéről az is, hogy töltésekkel elvágta az ellenség vízellátását, a közeli helyeken ugyanis mindenütt kevés és rossz volt az ivóvíz. Domitiusszal azonban Kleopatra kívánsága ellenére is nagylelkűen viselkedett, mert amikor Domitius, aki ekkor már lázas betegségben szenvedett, egy könnyű naszádra szállt és átment Caesarhoz, Antonius megsértődött bár, de egész málháját utánaküldte barátaival és szolgáival együtt. Domitius, mintha csak megbánta volna hűtlen árulását, ami persze nem maradt titokban, rövid idővel ezután meghalt.

A királyok közül is egyesek átpártoltak Caesarhoz, így Amüntasz és Déiotarosz. Mivel a hajóhad teljesen hasznavehetetlen volt és minden segítség késett, Antonius ismét szárazföldi haderejére volt kénytelen támaszkodni. A veszély láttára Canidius, a szárazföldi haderő parancsnoka is megváltoztatta véleményét, és azt tanácsolta Antoniusnak, küldje el Kleopatrát, és vonuljon vissza Thrakiába vagy Makedoniába, hogy ott szárazföldön dőljön el a háború sorsa. Dikomész, a geták királya ugyanis megígérte, hogy nagyobb hadsereggel segítségére lesz; abban pedig nincs semmi restellni való, hogy Caesarnak engedik át a tengert, aki annyi tapasztalatot szerzett a szicíliai háborúban, de oktalanság volna, ha Antonius, aki olyan tapasztalt a szárazföldi hadviselésben, nem használja fel légióinak nagy erejét és kitűnő felszerelését, s minden erejét hajóira fordítja, s fecsérli el.

Végül mégis Kleopatra véleménye győzött, hogy a hajóhaddal kell eldönteni a háborút, bár Kleopatra már ekkor is a futásra gondolt, és úgy intézte előkészületeit, hogy ne a győzelem elnyerését segítse, hanem minél könnyebben megszökhessék, ha ügyük elvész. A hajóhad kikötőjétől a táborig két hosszú fal húzódott, és Antonius szívesen járkált itt, nem tartva semmi veszedelemtől. Caesarnak jelentette egyik szolgája, hogy Antoniust el lehetne fogni, mikor a falak közt megy le a kikötőbe; Caesar elküldte tehát néhány emberét, hogy álljanak lesbe. Ezek azonban csak odáig jutottak, hogy azt az embert fogták el, aki Antonius előtt ment, mert túl korán ugrottak elő leshelyükről, és így Antoniusnak nagy nehezen sikerült futva elmenekülnie.

64. Mikor elhatározták, hogy tengeri csatát vívnak, Antonius hatvan kivételével minden egyiptomi hajót felgyújtatott, és a legkitűnőbb és legnagyobb gályákat, a háromtól a tízevezős-orosig, megrakta húszezer nehéz fegyverzetű harcossal és kétezer íjásszal. Mondják, hogy a gyalogos hadsereg egyik centuriója, aki Antoniusnak már sok csatájában harcolt, és testét sebhelyek borították, mikor Antonius elment mellette, panaszkodásban tört ki, és így szólt: „Ó, imperator, miért nem bízol ezekben a sebekben és az én kardomban, ahelyett, hogy reményedet ezekbe a hitvány faalkotmányokba veted? Hadd harcoljanak az egyiptomiak és a föniciaiak a tengeren, de add nekünk a földet. Mi ahhoz szoktunk, hogy ott vessük meg a lábunkat, és vagy meghalunk, vagy legyőzzük ellenségeinket.” Antonius erre semmit nem felelt, csak tekintetével és kézmozdulatával bátorította a centuriót, s továbbment. De neki sem voltak vérmes reményei, mert mikor a hajók kapitányai a vitorlákat a kikötőben akarták hagyni, rájuk parancsolt, hogy rakják be a hajókba, s hozzátette, hogy a megfutó ellenségnek nem szabad elmenekülnie.

65. Azon és a következő három napon állandóan erős szél fújt, és a tenger viharosan hullámzott, úgyhogy a csatát elhalasztották; az ötödik napon a tenger lecsendesedett, a szél is elállt, és ekkor megütköztek egymással. A jobbszárnyat Publicolával együtt Antonius vezette, a balszárnyon Coelius, középütt pedig Marcus Octavius és Marcus Insteius parancsnokolt. Caesar Agrippát állította a balszárnyra, s a jobbszárnyat magának tartotta fenn. Antonius szárazföldi hadseregének parancsnoka Canidius volt, Caesaré pedig Taurus; mindkét sereg a parton felsorakozva vesztegelt. A két hadvezér közül Antonius egy könnyű naszádon seregszemlére indult, s biztatta katonáit, hogy mivel hajóik nehéz járművek, olyan nyugodtan harcoljanak, mintha szilárd talaj volna a lábuk alatt; a kapitányoknak pedig meghagyta, hogy olyan mozdulatlanul fogadják az ellenség rohamát, mintha hajóik le volnának horgonyozva, az öböl veszélyes bejáratától pedig óvakodjanak. Mondják, hogy Caesar, a másik fővezér, amikor az éjszakai sötétségben elhagyta sátrát, és indult, hogy körbejárja hajóit, találkozott egy emberrel, aki szamarát hajtotta. Caesar megkérdezte, hogy hívják; az ember felismerte Caesart, és így szólt: „Az én nevem Eutükhosz, a szamáré Nikón.”[126] Ezért aztán később, amikor Caesar feldíszítette a helyet hajóorrokkal, bronzszobrot állított az embernek és a szamárnak. Mikor megszemlélte a csatarend többi részét, egy bárkán a jobbszárnyhoz vitette

magát, és csodálkozva látta, hogy az ellenség mozdulatlanul áll a szorosban; egészen úgy látszott, mintha a hajók le volnának horgonyozva. Sokáig ezt is gondolták, s ezért mintegy nyolcstádiumnyi távolságra tartotta hajóit az ellenségtől. Közben hat óra lett, a szél feltámadt a tenger felől, Antonius katonái rosszul viselték a késedelmeskedést, s mivel bíztak saját hajóik nagy méreteiben és magasságában, s legyőzhetetlennek tartották őket, a balszárnyon támadásba kezdtek. Amikor Caesar ezt meglátta, megörült, s elrendelte hogy a jobbszárny húzódjon hátra, mert minél messzebbre ki akarta csalni az ellenséget az öbölből és a szorosokból, hogy könnyű és gyors mozgású hajóival bekerítse a nagy méreteik s kevés számú evezőslegénységük miatt lassú és nehézkes mozgású hajókat.

66. Megkezdődött a csata, de a hajók nem ütköztek egymásnak, és nem zúzódtak össze; Antonius hajói túl nehézkesek voltak, nem volt elég lendület bennük ahhoz, hogy ilyen lerohanás sikerrel járjon, Caesar hajói pedig sem szemből, sem oldalról nem mertek támadni, mert a hajók orra könnyen összezúzódhatott volna, ha rárohannak a nagy vaskapcsokkal egyberótt gerendákból épült gályákra. Így a küzdelem inkább szárazföldi ütközethez, vagy még inkább várostromhoz hasonlított. Antoniusnak egy-egy gályáját Caesar három vagy négy hajója vette körül, s a hajók legénysége könnyű pajzsokkal, dárdákkal, csáklyákkal és tűzcsóvákkal küzdött egymás ellen; Antonius katonái pedig fatornyokból lövöldöztek hajítógépekkel.

Ekkor, mivel Agrippa körülkerítési szándékkal széthúzta a balszárnyat, Publicola kénytelen volt szembeszállni vele, és elszakadt az arcvonal közepétől. Erre hajói összezavarodtak, és közelharcot kezdtek Arruntius hajóival; de a csata eldöntetlenül és egyforma esélyekkel folytatódott, amikor váratlanul megpillantották Kleopatra hatvan hajóját, amint vitorláikat távozásra készen felvonták, elindultak és a harcoló gályák sorai között megfutamodtak. Mivel pedig Kleopatra hajói a nagy gályák mögött álltak, megfutamodásukkal még külön is zavart okoztak. Az ellenséges hajókról elámulva látták, hogy az egyiptomi hajók kedvező széllel elindultak a Peloponnészosz felé. Antonius ekkor világosan megmutatta, hogy sem nem hadvezér, sem nem férfi, de még csak szabad elhatározásának sem ura, hanem, mint ahogy valaki egyszer gúnyosan megjegyezte, hogy a szerelmes férfi lelke más testben él, úgy hagyta magát vonszoltatni ettől az asszonytól, mintha csak egy testté nőtt volna össze vele, s oda kellene mennie, ahova az megy. Mihelyt ugyanis meglátta Kleopatra hajóinak távozását, elfeledkezett mindenről, elárulta és cserbenhagyta azokat, akik érte harcoltak és meghaltak; beszállt egy ötevezős bárkába, amelybe a szíriai Alexasz és Scellius szállt be vele együtt, és űzőbe vette azt az asszonyt, aki maga is vesztébe rohant, és magával vitte a pusztulásba Antoniust is.

67. Kleopatra felismerte Antoniust, hajójáról jelt adott neki, mire az odaevezett hozzá. Felvették a hajóra, de nem találkoztak egymással; Antonius kiment egymagában a hajó orrába, s leült, fejét szótlanul kezébe temetve. Ekkor liburniai bárkák tűntek fel, amelyeket Caesar küldött üldözésükre. Antonius megparancsolta, hogy a hajó orrát fordítsák szembe velük, és a többieket el is űzte, csak a lakedaimóniai Eurüklész támadt keményen és rázta dárdáját hajója fedélzetén, mintha Antoniust akarná célba venni. Antonius megállt a hajó orrában, s odakiáltott neki: „Ki az, aki Antoniust üldözi?” Az pedig így felelt: „Eurüklész vagyok, Lakharész fia, és most Caesar jó szerencséje segít hozzá, hogy bosszút álljak apám haláláért.” Antonius ugyanis Lakharészt kalózkodás vádjával lefejeztette. De Eurüklész nem Antonius hajóját támadta meg, hanem a másik parancsnoki hajót, mert kettő volt; hajója orrával nekirohant, megfordította, oldalt kapta és elfoglalta, s ezenkívül még egy másik hajót is, amelyen nagy értékű asztali felszerelési tárgyak voltak. Mikor Eurüklész eltávozott, Antonius ismét ugyanolyan helyzetben ült és hallgatott, mint előbb, és így töltött el egymagában három napot a hajó orrában, akár mert haragudott Kleopatrára, akár mert restellte magát előtte, míg aztán

kikötöttek Tainaronban. Az udvarhölgyeknek itt sikerült először elérniök, hogy beszélgessenek egymással, majd rávették őket arra is, hogy egy asztalnál étkezzenek és együtt háljanak.

A vereség után hamarosan összegyülekeztek a teherhajók és Antonius barátai hírül hozták, hogy a hajóhad elpusztult, de úgy vélekedtek, hogy a gyalogos haderő együtt maradt. Antonius tehát hírvivőket küldött Canidiushoz, és megparancsolta, hogy a hadsereggel minél gyorsabban vonuljon Makedonián át Ázsiába; ő maga Tainaronból Libüába készült átkelni, s azért az egyik teherszállító hajót, amelyen sok vert pénzt és nagy értékű királyi ezüst- és aranyedényeket szállítottak, kiválasztotta és barátainak adományozta, s megparancsolta, hogy a kincset osszák szét egymás közt, és gondoskodjanak biztonságukról. Ezek nem fogadták el az ajándékot, csak sírtak, de Antonius szeretetteljesen vigasztalta és kérlelte, majd végül útjukra bocsátotta őket. Levelet írt korinthoszi ügyvivőjének, Theophilosznak, hogy gondoskodjon biztonságukról és rejtse el őket, amíg Caesart kiengesztelik. Theophilosz annak a Hipparkhosznak volt az apja, akinek a legnagyobb befolyása volt Antoniusnál, de szabadosai közül ő állt át először Caesarhoz, majd később Korinthoszban lakott.

68. Ezek történtek Antoniusszal. A hajóhad Actiumnál hosszú ideig kitartott Caesarral szemben, és csak amikor igen nagy károkat szenvedett a hajóorra zúduló heves hullámveréstől, adta fel nagy nehezen a harcot délután négy órakor. A halottak száma nem volt több ötezernél, de háromszáz hajó fogságba esett, amint ezt Caesar maga írja le. Sokan nem is tudták, hogy Antonius elmenekült, sőt amikor meghallották, először el sem akarták hinni, hogy otthagyott legyőzetlenül tizenkilenc légiót és tizenkétezer lovast, mintha bizony már többször is nem próbálta volna ki a jó és a balszerencsét, s az ezernyi háborús küzdelem változásait. A katonák várták, és abban reménykedtek, hogy egyszer majd csak megjelenik. Olyan hűségesen és bátran kitartottak mellette, hogy amikor futása nyilvánvaló lett, még akkor is hét napon át együtt maradtak és nem álltak szóba Caesar követeivel. Végül, midőn vezérük, Canidius egy éjszaka megszökött és elhagyta a tábort, teljesen magukra maradtak, s vezéreik is elárulták őket; ekkor álltak át a győztes félhez.

Ezután Caesar elhajózott Athénba, békét kötött a görögökkel, és a háborúból fennmaradt gabonát szétosztotta a városok között, amelyek nagyon nyomorult állapotba kerültek, mert elveszítették pénzüket, rabszolgáikat és igásbarmaikat. Dédnagyapám, Nikarkhosz szokta elbeszélni, hogy városuk minden polgára kénytelen volt kiszabott mennyiségű búzát a vállán a tengerhez vinni Antikürába, s az úton korbácsütésekkel hajtották őket. Az első szállítmányt levitték, és már a másodikat is kimérték s épp akarták elszállítani, amikor híre érkezett Antonius vereségének, és ez mentette meg a várost, mert Antonius megbízottai és katonái nyomban szétfutottak, mire egymás között osztották szét a gabonát.

69. Antonius átkelt Libüába, Kleopatrát Paraitonionból előreküldte Egyiptomba, ő maga vándor életre adta a fejét, és a végtelen magányosságot élvezte két barátjával, Arisztokratész görög szónokkal és egy Lucilius[127] nevű rómaival, akiről más alkalommal már elbeszéltem, hogy Philippinél Brutus menekülését segítve, Brutusnak adta ki magát, és személyét kiszolgáltatta üldözőinek, majd amikor Antonius jóvoltából megmenekült, az utolsó percig hűségesen, állhatatosan kitartott mellette. Antonius, amikor elpártolt az a hadvezére is, akire libüai haderejét rábízta, öngyilkos akart lenni, de barátai ebben megakadályozták, és Alexandriába vitték, ahol Kleopatrát kockázatos és fáradságos vállalkozással elfoglalva találta. Tudvalevő, hogy annak a földszorosnak, amely a Vörös-tengert a Földközi-tengertől elválasztja, és amelyet Ázsia és Libüa határának tekintenek, ahol a tengerek leginkább összeszorítják, legkeskenyebb része háromszáz stádium. Kleopatra arra vállalkozott, hogy a partra emelteti hajóhadát, majd átvontatja a földszoroson, s miután az Arábiai-öbölben vízre bocsátja, rengeteg kincsével és egész haderejével messzi földön telepszik le, s így elkerüli a háborút és

a szolgaságot. Mikor azonban a Petra környékén lakó arabok az első, partra vont hajókat felgyújtották, s Antonius is úgy gondolta, hogy szárazföldi haderői Actiumnál még mindig együtt maradtak, Kleopatra abbahagyta az egész vállalkozást, és az ország bejárati útjait őriztette. Antonius elhagyta a várost és barátainak társaságát, Pharosz közelében egy tengerben feltöltött gáton házat építtetett, ott élt, elmenekülve az emberektől, s kijelentette, minden vágya, hogy Timónhoz hasonlóan éljen, mert barátai hozzá is igazságtalanok és hálátlanok, s emiatt vált bizalmatlanná és barátságtalanná mindenkihez.

70. Timón Athénban élt nagyrészt a peloponnészoszi háború idején, amint ez Arisztophanész és Platón vígjátékaiból is kitűnik, akik mint mogorva embergyűlölőt ábrázolják színműveikben. Timón, bár került és elutasított magától minden társadalmi érintkezést, s fiatal és vakmerő Alkibiadészt mégis nagyon kedvelte; amikor találkoztak, összecsókolta és úgy köszöntötte. Apémantosz elcsodálkozott ezen, s szerette volna tudni viselkedésének okát; erre Timón kijelentette, azért szereti ezt a fiatalembert, mert tudja, hogy egyszer még sok bajt okoz az athéniaknak. Timón nagy néha és egyedül Apémantosszal érintkezett, aki sok tekintetben hasonlított hozzá és az övéhez hasonló életmódot igyekezett folytatni. Egy alkalommal a Korsók ünnepén[128] kettesben vacsoráztak, és Apémantosz megszólalt: „Milyen szép ez a mi lakománk, Timón." „Különösen, ha te nem volnál itt" - szólt erre Timón. Mondják, hogy egyszer az athéni népgyűlésen felment a szószékre, s a jelenlevőkben ez a szokatlan látvány nagy csendet és várakozást idézett elő. Timón erre a következőket mondta: „Van nekem egy kis telkem, athéni férfiak, s azon áll egy fügefa, amire már sok polgártársam felkötötte magát. De építkezni készülök ezen a helyen, s szándékomat azért teszem közhírré, hogy ha valaki még fel óhajtja magát kötni, siessen, mielőtt a fügefát kivágatom." Mikor Timón meghalt, Halaiban temették el a tenger mellett, de a part körös-körül leszakadt, és a hullámok teljesen hozzáférhetetlenné és megközelíthetetlenné tették a sírt. Sírfelirata a következőképpen hangzott:

Itt nyugszom: kiszakadt a keserves pára belőlem;
ámde nehogy nevemet kérdd: vessz, cudar eb, cudar ebként!

Mondják, hogy ezt a sírfeliratát saját maga készítette, de általában ismert sírfeliratának szerzője Kallimakhosz volt, és ez így hangzik:

Én, embergyülölő Timón lakom itt; takarodj el!
Átkozhatsz szaporán, csak takarodj el odébb!

71. A sok közül íme ez a néhány történet Timónról. Antoniusszal az Actiumnál harcoló hadereje pusztulásáról szóló hírt Canidius személyesen közölte. Ekkor értesült arról is, hogy Héródész, a zsidók királya, néhány légióval és cohorsszal szintén átpártolt Caesarhoz, hasonlóképpen más fejedelmek is hűtlenné lettek hozzá, s Egyiptomon kívül nem maradt egyetlen szövetségese sem. De ezek a dolgok nem zaklatták fel lelke nyugalmát, sőt mintha még örült volna is, hogy le kell mondania reményeiről, mert így lemondhatott gondjairól is. Otthagyta tengerre épített lakását, amelyet Timóneionnak nevezett el, beköltözött Kleopatra palotájába, s vendégeskedésekkel, mulatságokkal, ajándékozásokkal forgatta fel a várost. Felvétette Kleopatra és Caesar fiát az ephéboszok közé; Fulviától származó fiának, Antyllusnak bíborszegély nélküli tóga virilist adatott, s ebből az alkalomból több napon át ünnepségekkel és mulatságokkal telt meg Alexandria. „Az utánozhatatlan életűek" társaságát feloszlatták, és helyette másikat alapítottak; élvezetekben, fényűzésben és költekezésben ez sem maradt el a másik mögött, de az „együtt meghalók társaságának" nevezték el, mert ehhez a társasághoz azok a barátai csatlakoztak, akik vele együtt kívántak meghalni, s véget nem érő lakomákkal

töltötték minden idejüket. Kleopatra közben összegyűjtött mindenféle halálos mérget, amelyet, hogy kipróbálja, fájdalom nélkül hatnak-e, halálra ítélt foglyoknak adatott be. Amikor azt tapasztalta, hogy a gyorsan ölő mérgek fájdalmas halált okoznak, míg az enyhébbek csak lassan hatnak, mérges állatokkal kísérletezett, és azokat figyelte, mialatt egymást halálra marták. Ezeket a kísérleteket naponta folytatta csaknem mindenfajta állattal, s úgy találta, hogy egyedül az áspis vipera harapása idéz elő görcsös mozdulatok és heves fájdalom nélküli, mély álomhoz hasonló önkívületi állapotot és hullamerevséget, mialatt az arcot könnyű veríték lepi el, és az érzékszervek lassan elgyöngülnek és elhalványodnak; és ellenállnak minden élesztgetésnek és ébresztésnek, mintha mély álomba szenderültek volna.

72. Ugyanakkor követeket küldtek Caesarhoz Ázsiába. Kleopatra az Egyiptom feletti uralmat kérte gyermekeinek, Antonius kívánsága pedig az volt, hogy mint magánszemély lakhassék Athénban, ha Caesar nem tartja helyesnek, hogy Egyiptomban maradjon. Mivel megbízható barátai sorra elpártoltak tőlük, Euphronioszt, gyermekeik tanítóját küldték el követségbe. A laodikaiai Alexasz ugyanis már nem állt rendelkezésükre, akit Timogenész ismertetett meg Antoniusszal Rómában, és aki a görögök közül igen nagy hatalmú volt; Kleopatra pedig hathatós eszközként arra használta, hogy az Octavia iránt időnként feltámadó rokonszenvet kiűzze Antoniusból. Alexaszt ugyanis elküldték Héródész királyhoz, hogy átpártolását megakadályozzák, de miután a királynál maradt és elárulta Antoniust, elég vakmerő volt, hogy Héródészban bízva Caesar színe elé merészkedjék. Héródésznak nem vette semmi hasznát, mert azonnal börtönbe vetették, bilincsbe verve hazájába szállították, és ott Caesar parancsára kivégezték. Alexasz így lakolt hűtlenségéért még Antonius életében.

73. Caesar kereken elutasította Antonius javaslatait, de Kleopatrának azt felelte, hogy minden tekintetben méltányos bánásmódra számíthat, ha Antoniust megöleti vagy kiűzi Egyiptomból. Ugyanekkor elküldte Kleopatrához egyik szabadosát, Thürszoszt, egy nem ostoba és mindenképpen alkalmas embert arra, hogy üzenetvivő legyen a fiatal uralkodó és a gőgös, szépségére mértéktelenül büszke királynő között. Mikor aztán Kleopatra másoknál hosszabb kihallgatáson fogadta Thürszoszt, és feltűnő tisztelettel bánt vele, kihívta maga ellen Antonius gyanúját, aki elfogatta és megkorbácsoltatta Thürszoszt, majd visszaküldte Caesarhoz, és azt írta neki, hogy Thürszosz szemtelen és fennhéjázó viselkedése felingerelte, amikor szerencsétlen sorsa úgyis nagyon ingerlékennyé teszi. „Ha neked ez nem tetszik - írta levelében -, nálad van az én szabadosom, Hipparkhosz. Akasztasd fel és korbácsoltasd meg, hogy semmivel ne tartozzunk egymásnak.” Kleopatra ettől kezdve különösképpen kereste Antonius kedvét, nehogy panaszra vagy gyanúra legyen oka ellene. Saját születése napját szerényen, akkori helyzetéhez illő módon, Antoniusét azonban minden képzeletet felülmúló fénnyel és pompával ünnepeltette meg, úgyhogy sokan, akiket szegényen hívtak meg a lakomára, gazdagon távoztak. Közben Agrippa ismételten írt Caesarnak Rómából, hogy a viszonyok alakulása elkerülhetetlenül szükségessé teszi jelenlétét a városban.

74. A háború egy ideig szünetelt, de a tél elmúltával Caesar ismét az ellenség ellen vonult Szírián keresztül. Vezérei Libüán át mentek. Amikor Pelusium elesett, híre járt, hogy Szeleukosz Kleopatra beleegyezésével adta fel a várost, mire Kleopatra Szeleukosz feleségét és gyermekeit átadta Antoniusnak, hogy végeztesse ki őket. Kleopatra rendkívül szép és nagy sírboltot és emlékművet építtetett magának Iszisz templomának szomszédságában; oda hordatta legdrágább királyi kincseit, aranyat, ezüstöt, smaragdköveket, igazgyöngyöket, ébenfát, elefántcsontot és fahéjat, végül igen sok fáklyát és kócot. Caesar féltette a kincseket, nehogy Kleopatra kétségbeesésében felgyújtassa és elpusztíttassa ezt a rengeteg sok drágaságot; ezért napról napra jó reménységre biztató üzeneteket küldött neki, s közben hadseregével közeledett a városhoz. Mikor azonban Caesar megszállta a lóversenytér környékét, Antonius rohamra indult ellene, majd fényes küzdelem után Caesar lovasságát megszalasztotta és a táborig

kergette. A győzelem után Antonius büszkén ment a királyi palotába, és úgy, ahogy volt, fegyverbe öltözötten megcsókolta Kleopatrát, s bemutatta neki azt a katonát, aki legvitézebbül harcolt. Kleopatra kitüntetésképpen aranyozott mellvértet és sisakot ajándékozott a katonának, aki alighogy megkapta az ajándékot, még azon az éjszakán átszökött Caesarhoz.

75. Antonius ekkor újból Caesarhoz küldött és párviadalra hívta ki, de Caesar azt válaszolta, hogy Antonius többféle halálnem között választhat. Antonius tehát, mivel jól tudta, hogy nem lehet jobb halála, mint amely a csatamezőn éri utol, elhatározta, hogy egyszerre indít támadást a szárazföldön és a tengeren. Mondják, hogy amikor vacsorázott, szolgáinak megparancsolta, szolgálják ki a szokottnál nagyobb pompával, étellel és itallal, mert nem tudhatják, megtehetik-e ezt még a következő napon is, vagy más uraknak szolgálják fel a vacsorát, mert akkor ő már holtan fekszik, és nem marad belőle semmi sem. Látva, hogy barátai ennek hallatára könnyekre fakadtak, Antonius azt mondta, nem vezeti őket olyan csatába, amelyben ő dicső halált s nem üdvöt és győzelmet akar szerezni.

Ugyanezen az éjszakán éjféltájban, amikor a városban a jövőtől való félelem és balsejtelem miatt csend és csüggedés honolt, azt mondják, hirtelen különféle hangszerek összhangzó zenéje csendült fel, majd nagy tömeg hangos kiáltozása hallatszott szatírtáncosok sűrű lábdobogásától kísérve, mintha valami bacchikus menet hagyná el zajosan a várost. A menet útja a városon át az ellenség felé néző kapun át vezetett; a lárma ezen a ponton érte el tetőpontját, majd megszűnt. Akik ennek a csodálatos jelenségnek az értelmét kutatták, úgy magyarázták, hogy Antoniust most hagyta el végképp az az isten, akihez egész életében hasonlította magát, és akihez leginkább ragaszkodott.

76. Antonius kora reggel felállította hadseregét a város előtti dombokon. Figyelte hajóit, amint elindulnak a kikötőből, és az ellenséges hajók felé tartanak; abban a reményben, hogy valami dicső haditettet fog látni, csendben várakozott. A legénység azonban, mihelyt a hajók megközelítették Caesar hajóit, felemelt evezőkkel üdvözölte az ellenséget, azok viszonozták az üdvözlést, erre Antonius emberei átálltak; így valamennyi gálya egyetlen hajóhadként egyesült, és a hajók orrát a város felé fordítva útnak indult. Alighogy ezt a látványt végignézte, Antonius lovassága is átállt és elpártolt tőle, gyalogsága pedig vereséget szenvedett, és így visszahúzódott a városba. Közben azt kiáltozta, hogy Kleopatra árulta el azoknak, akikkel érte a háborút viselte. Kleopatra félt Antonius haragjától s kétségbeesésétől, és sírboltjába menekült; leeresztette a zárakkal és keresztrudakkal megerősített csapóajtókat, s Antoniushoz küldte embereit, hogy jelentsék halálát. Szavaiknak Antonius hitelt adott, és ezt mondta önmagának: „Miért késlekedel, Antonius? Sorsod megfosztott az egyetlen és utolsó októl, amelyért szerettél és akartál élni.” Bement szobájába, kioldotta és levetette mellvértjét, és így szólt: „Ó, Kleopatra, nem az fáj, hogy el kell válnom tőled, mert nyomban hozzád megyek, hanem hogy nagy hadvezér létemre egy asszony múlt felül lelke nagyságával.”

Antoniusnak volt egy Erósz nevű hűséges rabszolgája, akivel már régen megígértette, hogyha a szükség úgy hozza magával, megöli; most tehát ígérete beváltását követelte. Erósz ekkor Antonius kardját kihúzta hüvelyéből, és felemelte, mintha le akarna sújtani urára, de arcát elfordította, és önmagát ölte meg. Mikor lábához rogyott, Antonius így kiáltott fel: „Jól van, Erósz, ha nem tudtad is megtenni, amire kértelek, de megtanítottál rá, hogy tegyem meg saját magam.” Ezekkel a szavakkal mellbe döfte magát, és a pamlagra zuhant, de nem ejtett magán olyan súlyos sebet, hogy azonnal meghalt volna. Mikor a pamlagon végigdőlt, a vérzés elállt, majd magához tért, és kérte a jelenlevőket, hogy végezzenek vele. Azok kirohantak a szobából, Antonius pedig vonaglott a pamlagon, és kiáltozott utánuk, míg Kleopatrától meg nem érkezett Diomédész, az írnok azzal a paranccsal, hogy Antoniust úrnőjéhez vigye a sírboltba.

77. Mikor Antonius megtudta, hogy Kleopatra él, megparancsolta szolgáinak, sietve emeljék fel, és vigyék a sírbolt ajtajához. A királynő azonban nem nyitotta ki az ajtót, hanem megjelent az egyik ablakban, s köteleket és zsinegeket engedett le. Antoniust ezekkel megkötözték, és Kleopatra saját maga húzta fel két asszony segítségével, mert egyedül ezeket bocsátotta be magához a sírboltba. Mint a jelenlevők elmondták, soha nem láttak ennél szánalmasabb látványt, Antonius, mialatt vértől borítva, haldokolva húzták felfelé himbálózva a kötélen, karját kitárta Kleopatra felé. Nem volt könnyű feladat asszonyoknak felhúzni a testet. Kleopatra mindkét karjával belekapaszkodott a kötélbe, arca eltorzult az erőfeszítéstől, közben a lent állók biztatták, s vele együtt élték át aggodalmait. Mikor végre sikerült felhúzniuk, s ráfektették egy pamlagra, Kleopatra levetette köntösét és Antoniust abba takarta be, mellét verdeste és tépte kezével. Antonius arcáról a vért törölgette, urának, férjének és imperatorának szólította, és az iránta érzett szánalomból csaknem teljesen megfeledkezett saját nyomorúságáról. Antonius csillapította Kleopatra sírását, és bort kért, vagy mert szomjas volt, vagy mert azt remélte, hogy így gyorsabban meghal. Majd mikor ivott, azt ajánlotta Kleopatrának, hogy gondoljon saját biztonságára, ha ezt önmaga megszégyenítése nélkül teheti, s hogy Caesar barátai közül leginkább Proculeiusban bízzék. Ne sajnálja őt sorsa rosszra fordulásáért, mondotta, hanem tartsa inkább szerencsésnek azért a sok jóért, amelyben része volt, mert ő a legnagyobb hírnévre tett szert, és a legnagyobb hatalmat szerezte meg magának az emberek közt; most sem pusztul el nemtelenül, mert római győzött le rómait.

78. Alig halt meg Antonius, amikor Caesartól megérkezett Proculeius. Miután ugyanis Antonius kardjával mellbe döfte magát, és utána Kleopatrához szállították, Dercetaius, egyik testőre elvette tőle, és ruhája alá rejtette kardját, majd Caesarhoz sietett, elsőnek jelentette Antonius halálát, s megmutatta a vérrel borított kardot. Midőn Caesar ezt meghallotta, bement sátrába és megsiratta Antoniust, aki rokona és uralkodótársa volt, s akivel oly sok közös küzdelmet és harcot vívtak; azután elővette leveleit, és felolvasta összehívott barátai előtt, hogy bebizonyítsa, ő mindig mennyi jóindulattal és igazságosan írt hozzá, s Antonius sértő hangon és gőgösen válaszolt. Ezután elküldte Proculeiust, hogy ha csak lehetséges, Kleopatrát élve kerítse kézre, mert Caesar féltette a kincseket, és nagy dicsőségnek tartotta volna, ha Kleopatrát magával viheti diadalmenetére. Kleopatra nem akarta Proculeius kezére adni magát, de azért a sírboltnál tárgyalni kezdtek, amikor Proculeius a földszinten levő ajtóhoz odament. Az ajtót erősen elzárták, de a hang áthallatszott rajta. Kleopatra királyságot kért fiai számára, Proculeius pedig biztatta, hogy bízzék Caesar jóindulatában.

79. Proculeius szemügyre vette a helyet, s jelentést tett Caesarnak; erre Gallust küldték el, hogy újabb tárgyalást folytasson a királynővel, aki az ajtóhoz ment, és tudatosan elhúzta a beszélgetést. Közben Proculeius létrát támasztott a sírbolt falához, és behatolt a helyiségbe azon az ablakon keresztül, amelyen át Antoniust az asszonyok bevitték. Proculeius azonnal lement két szolgájával ahhoz az ajtóhoz, ahol Kleopatra állt és Gallusszal tárgyalt. A Kleopatrával együtt a sírboltba bezárkózott asszonyok közül az egyik ekkor hangosan felkiáltott: „Szerencsétlen Kleopatra, élve kerülsz a kezükbe!” Erre a királynő megfordult, s amikor megpillantotta Proculeiust, megpróbálta mellbe szúrni magát; övében ugyanis olyan tőrt rejtett el, amilyent a rablók szoktak használni. Proculeius gyorsan odarohant hozzá, átfogta mindkét karjával, és így szólt: „Igazságtalan dolgot követsz el, Kleopatra, magaddal is és Caesarral is, mert meg akarod fosztani attól, hogy megmutassa nagy jóságát hozzád, és azt a rossz hírét keltenéd a legkegyesebb uralkodónak, hogy hitszegő és kiengesztelhetetlen.” A tőrt ezzel elvette tőle, és a ruháját is kirázta, nem rejteget-e mérget magánál. Caesar azzal a paranccsal küldte oda Epaphroditosz nevű szabadosát, hogy a legszigorúbban vigyázzon Kleopatra életére, de különben teljesítse minden óhaját és kívánságát.

80. Caesar ekkor bevonult Alexandriába; közben Areiosszal, a filozófussal beszélgetett jobbjába karolva, hogy az iránta mutatott megtiszteltetéssel növelje polgártársai megbecsülését és csodálatát. Majd bement a tornacsarnokba, és felment a számára emelt szónoki emelvényre. A polgárok félelmükben a földre vetették magukat, de Caesar szólt, hogy keljenek fel, s azt mondta, a nép minden bűnét megbocsátja először városuk alapítója, Alexandrosz miatt, másodszor mert csodálattal adózik városuk szépségének és nagyságának, harmadszor, hogy kedvét keresse barátjának, Areiosznak. Ilyen megtiszteltetésben részesítette Caesar Areioszt, s kérésére sok más embernek is megbocsátott. Ezek között volt Philosztratosz, aki az akkor élt szofisták közül a legügyesebben tudott rögtönzött beszédeket tartani, de, bár ehhez semmi joga nem volt, akadémikus filozófusnak adta ki magát; Caesar emiatt megvetette, és eleinte nem hallgatott Areiosz kérésére. Philosztratosznak melléig érő ősz szakálla volt, a könyörgők gyászruháját vette fel, folyton Areiosz sarkában volt, és állandóan ezt a verssort hajtogatta:

Oltalmazója bölcs a bölcsnek, hogyha bölcs.

Mikor Caesar ezt meghallotta, megbocsátott neki, inkább azért, hogy megszabadítsa Areioszt az irigységtől, mint Philosztratoszt a félelemtől.

81. Antonius gyermekei közül Antyllust, akinek anyja Fulvia volt, nevelője, Theodórosz elárulta, úgyhogy kivégezték. Miután fejét a katonák levágták, Theodórosz ellopta azt a nagy értékű drágakövet, amelyet a fiú a nyakában hordott, s az övébe varrta. Bár tagadott, a lopást rábizonyították és keresztre feszítették. Kleopatra gyermekeit szolgaszemélyzetükkel együtt őrizetben tartották, de jó bánásmódban részesültek. Caesariont, akinek természetes apja állítólag Iulius Caesar volt, édesanyja sok kinccsel együtt Aithiopián át elküldte Indiába. De Rhodón, egy Theodóroszhoz hasonló nevelő, azt állítva, hogy Caesar hívja vissza a trónra, rábeszélte a visszatérésre. Mikor Caesar ezen tanakodott, Areiosz így szólt hozzá:

Sok császár sose jó.

82. Caesariont később Kleopatra halála után Caesar kivégeztette; Antonius holttestét azonban, bár sok király és hadvezér kérte, hogy eltemessék, nem vette el Kleopatrától. Antoniust így a királynő temette el tulajdon kezével, királyi pompával, és a temetéshez mindent megkapott, amit csak akart. De a sok gyász és fájdalom miatt magas láza volt. Kleopatra ugyanis annyira verdeste mellét, és úgy felsebezte, hogy gennyes gyulladást kapott, aminek csak örült, mert ezt ürügyül használhatta fel, hogy az ételeket megvonja magától, és így végezzen magával, mielőtt ebben megakadályozzák. Bizalmas emberének és orvosának, Olümposznak bevallotta szándékát, sőt tanácsát és segítségét is kérte az öngyilkossághoz, amint azt az orvos visszaemlékezéseiben elbeszéli. Caesar azonban megsejtette, gyermekei miatt megfélemlítette és megfenyegette. Erre Kleopatra úgy megadta magát, mintha Caesar ostromgépet vonultatott volna fel ellene; és hagyta, hogy testét kellőképpen ápolják és táplálják.

83. Néhány nappal később Caesar maga is felkereste Kleopatrát, hogy beszélgessen vele és megvigasztalja. Mikor belépett hozzá, szegényes szalmazsákon feküdt egyszerű khitónban. Kleopatra nyomban felugrott és kuszált hajjal, zavart arckifejezéssel Caesar lába elé vetette magát; hangja reszketett, szeme beesett volt. Mellén láthatók voltak a sebhelyek, és teste semmivel sem volt jobb állapotban lelkénél; s mégis, bájossága és magabiztos szépsége még akkor sem hunyt ki teljesen, sőt nyomorúságos állapota ellenére is mintha belülről csillogott volna és átsugárzott volna arcvonásain. Caesar felszólította, feküdjék vissza fekvőhelyére, ő maga is leült mellé. Kleopatra ekkor mentegetőzni kezdett, s a történtekért a kénytelenséget és Antoniustól való félelmét okolta. Caesar azonban minden állítását megcáfolta, mire gyorsan hangnemet változtatott, szánalmat akart kelteni maga iránt, és úgy kérlelte Caesart, mint aki

életéhez ragaszkodik. Végül átadta kincseinek jegyzékét, s ekkor egyik kincstárnoka, Szeleukosz szemrehányást tett neki, mert egyes dolgokat, mintha el akarná lopni, eltitkolt. Kleopatra ekkor felugrott fekhelyéről, hajánál fogva megragadta a kincstárnokot, és többször arcul verte. Ezen Caesar csak mosolygott, és csendesítette. „Hát nem szörnyű dolog ez, ó, Caesar - szólt -, hogy amikor ilyen állapotban vagyok, te idejössz hozzám, beszélgetsz velem, és közben saját szolgáim bevádolnak nálad, mert esetleg női csecsebecséimből egyet s mást félretettem, de nem saját magamnak, én szerencsétlen sorsú teremtmény, hanem hogy valami csekély ajándékot adhassak Octaviának és a te Liviádnak, és így általuk kegyesebb és engedékenyebb légy hozzám." Caesar megörült Kleopatra szavainak, mert azt gondolta, hogy mindenképpen ragaszkodik az élethez. Azt mondta tehát neki, hogy ezeket a dolgokat intézze tetszése szerint, és biztosította róla, hogy minden reményén felüli kegyességgel bánik majd vele; majd abban a hitben távozott, hogy rászedte Kleopatrát, pedig valójában a királynő vezette őt félre.

84. Volt Caesar bizalmas hívei között egy előkelő ifjú, név szerint Cornelius Dolabella. Ez nagy jóakarattal viseltetett Kleopatra iránt, s kérését teljesítve titokban értesítette róla, hogy Caesar szárazföldön készül útra kelni Szírián át, s elhatározta, hogy harmadnap őt is elküldeti gyermekeivel együtt. Midőn Kleopatra ezt meghallotta, először arra kérte Caesart, egyezzék bele, hogy halotti áldozatot mutasson be Antoniusnak; amikor erre engedélyt kapott, a sírboltba vitette magát, és udvarhölgyei társaságában átölelte az urnát, és így szólt: „Ó, drága Antoniusom, nemrégiben még szabad kézzel temettelek itt el, de most már mint fogoly mutatok be neked halotti áldozatot. Gondosan őriznek, hogy mellemet verve és sírva el ne csúfíthassam fogoly testemet, s épségben megtartsanak a feletted tartandó diadalmenetre. Ne várj tőlem több tiszteletadást és halotti áldozatot, ez az utolsó, amelyet Kleopatra hoz neked. Míg éltünk, semmi nem választott el egymástól, de halálunkban, úgy látszik, helyet cserélünk. Te, a római, itt fekszel sírodban, én pedig, szerencsétlen asszony, Itáliában, s nekem a te hazád földjéből csak ennyi jut majd osztályrészemül. De ha a te hazád isteneinek van még hatalma és ereje (mert az itteniek elárultak bennünket), ne hagyd el feleségedet életében, és ne engedd, hogy személyemben üljenek rajtad diadalt, hanem rejts el, és temess itt el magaddal, mert ezernyi csapás között egy sem volt olyan nagy és szörnyűséges, mint az a rövid idő, amelyet nélküled kellett élnem."

85. Panaszos szavai után megkoszorúzta s átölelte az urnát, és fürdőt készíttetett magának. Fürdő után asztalhoz dőlt egy kerevetre, és gazdag lakomát fogyasztott el; ekkor falusi birtokáról kosárral kezében egy ember érkezett a palotába. Az őrök megkérdezték, mit hozott magával, erre levette a kosár fedelét, s megmutatta, hogy fügével van tele. Az őrök megcsodálták, hogy milyen szép nagy fügéket hozott, s erre megkínálta őket, vegyenek belőle. Az őrök hitelt adtak szavainak, és mondták neki, hogy vigye be. Kleopatra a vacsora után elővette már megírt és lepecsételt írótábláját, s elküldte Caesarhoz, majd mindenki mást elküldött két udvarhölgye kivételével, és bezárta az ajtókat.

Caesar felnyitotta az írótáblát, és amikor elolvasta Kleopatra kérését és rimánkodását, hogy engedje meg eltemettetését Antonius mellett, azonnal megértette, mi történt. Először saját maga akart segítségére sietni, azután gyorsan másokat küldött, hogy járjanak utána a dolognak. A halál gyorsan bekövetkezett. Mikor Caesar emberei futva megérkeztek, úgy találták, hogy az őrök nem vettek észre semmit. Kinyitották az ajtókat, és ott látták Kleopatrát királyi díszben holtan az aranyveretű kereveten. Udvarhölgyei közül Eirasz haldokolva feküdt lábánál, Kharmion pedig kábultan és csaknem teljesen elalélva igazgatta a koronát úrnője fején. Valaki haragosan rákiáltott: „Szép dolog ez, Kharmion!" „A legszebb - felelte erre az udvarhölgy -, és méltó olyan sok király sarjához." Többet nem is szólt, és összerogyott a kerevet előtt.

86. Mondják, hogy a mérges kígyót a levelekkel betakart fügék alatt csempészték be Kleopatrához; ő kívánta így, hogy ne tudja, mikor harap testébe a fenevad. Mégis amikor kivett néhány fügét, meglátta a kígyót, és így szólt: „Mégiscsak itt van", s mezítelen karját odatartotta a kígyónak, hogy harapjon bele. Mások azt mondják, hogy a kígyót vizeskorsóban rejtegette, egy aranyguzsallyal piszkálta és ingerelte, mire ráugrott s belemart a karjába. De az igazság sohasem derült ki; egyesek azt is mondják, hogy a mérget egy hajtű kivájt belsejébe tette és a hajában rejtette el, de sem a tűszúrás helyét, sem a méregnek nem találták nyomát a testén. A kígyót sem találták meg a szobában; egyesek azonban azt állították, hogy nyomát látták a tengerhez közel abban az irányban, amerre a szoba ajtaja és ablaka nyílt. Ismét mások azt állították, hogy Kleopatra karján két, egészen kis szúrás nyoma látszott. Úgy látszik, ennek adhatott hitelt Caesar is, mert mikor a diadalmenetben Kleopatra szobrát vitték, karjára tekerőzött kígyóval ábrázolták. Állítólag így történt mindez.

Caesart nagyon bántotta Kleopatra halála, mégis megcsodálta nemes gondolkodását, és holttestét Antoniuséval együtt fényesen és királyi pompával temettette el, s intézkedett udvarhölgyeinek díszes temetéséről is. Kleopatra harminckilenc éves korában halt meg, huszonkét évig tartó uralkodás után, amelyből több mint tizennégy éven át megosztotta Antoniusszal uralmát. Antonius egyesek szerint ötvenhat, mások szerint ötvenhét évig élt. Antonius szobrait ledöntötték, de Kleopatráéit meghagyták. Egyik barátja, Arkhibiosz ugyanis kétezer talentumot adott Caesarnak, hogy szobrait ne érje ugyanaz a sors, mint Antoniuséit.

87. Antonius három feleségétől hét gyermeket hagyott maga után; ezek közül Caesar egyedül Antyllust, a legidősebbet végeztette ki. A többieket Octavia vette magához, és saját gyermekeivel együtt neveltette fel őket. Kleopatrát, Kleopatra leányát Octavia mégis Iubához, a legműveltebb királyhoz adta feleségül. Fulviától született fia, Antonius olyan magas polcra emelkedett, hogy míg Caesar kegyeiben az első helyet Agrippa, a másodikat Livia gyermekei foglalták el, Antoniust mindenki harmadik helyen tartotta számon. Octaviának Marcellustól két leánya és egy fia, Marcellus született. A fiút Caesar örökbe fogadta és vejévé tette, a leányok közül pedig az egyiket Agrippához adta nőül. Minthogy pedig Marcellus fiatal házas korában meghalt, és Caesar más barátai közül nem tudott könnyen kedvére való vőt választani, Octavia azt ajánlotta, hogy Agrippa vegye feleségül Caesar leányát, miután a maga feleségétől elvált. Erre először Caesart vette rá, majd Agrippát is. Így Octavia leányát visszavette magához, és Antoniusszal házasította össze, Caesar leányát pedig Agrippa vette el feleségül. Antoniusnak két leánya született Octaviától; ezek közül az egyiket Domitius Ahenobarbus vette feleségül, a másikat pedig, az erkölcsösségéről és szépségéről híres Antoniát, Drusus, Livia fia és Caesar mostohafia. Ebből a házasságból származott Germanicus és Claudius; közülük Claudius később a trónra került. Germanicus gyermekei közül Caius[129] dicsőségesen uralkodott, de csak rövid ideig; feleségével és gyermekével együtt hamarosan meggyilkolták, míg Agrippina, akinek Ahenobarbustól Lucius Domitius volt a fia, Claudius Caesar felesége lett; Claudius, miután Agrippina fiát örökbe fogadta, Nero Germanicusnak nevezte el. Nero, aki már az én életemben került trónra, megölte anyját és eszeveszett őrültségével csaknem romba döntötte a római birodalmat. Nero ötödízigleni leszármazottja volt Antoniusnak.

DÉMÉTRIOSZ ÉS ANTONIUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. Mivel mindkét férfiú élete különlegesen változatos volt, vizsgáljuk meg először hatalmuk és hírnevük körülményeit. Démétriosznak rendelkezésére álltak apjától örökölt javai, Antigonosz volt ugyanis a leghatalmasabb Alexandrosz utódai között, és mielőtt még Démétriosz elérte a nagykorúságot, megtámadta és meghódította Ázsia legnagyobb részét. Antonius viszont, bár tehetséges, de hadviseléshez nem értő apától származott, aki nem hagyott rá nagy dicsőséget örökségül; mégis arra merészkedett, hogy elnyerje Caesar hatalmát, noha származása erre nem jogosította fel és a Caesar által korábban megszerzett javak örökösének tekintette magát. A saját erejéből olyan hatalom birtokába jutott, hogy amikor két részre osztották a római birodalmat, a fényesebb részt választotta és tartotta meg magának, s bár a hadszíntértől távol maradt, alantasaival és alvezéreivel ismételten győzedelmeskedett a parthusokon, és a Kaukázus vidékén élő néptörzseket visszaszorította a Káspi-tengerig. Nagysága mellett tanúskodik még az is, ami rossz hírét keltette. Antigonosz ugyanis boldog volt, hogy fiát, Démétrioszt a korkülönbség ellenére is összeházasíthatta Antipatrosz leányával, Philával mint magasabb rangú feleséggel, Antoniusra azonban szégyent hozott Kleopatrával kötött házassága, bár az egyiptomi királynő hatalma és dicsősége nagyobb volt minden korabeli királyénál az egyetlen parthus Arszakész kivételével. De Antonius olyan naggyá tette magát, hogy nagyobb dolgokra is méltónak tartották, mint amelyekre vágyott.

2. Az a mód, ahogyan az uralmat megszerezték, Démétriosz esetében kifogástalan volt, mert arra törekedett, hogy olyan népeket igázzon le és uraljon, amelyek hozzászoktak a leigázáshoz és a királyokhoz, Antonius uralma viszont terhes és zsarnoki volt, mert akkor igázta le a római népet, amikor az megmenekült Caesar egyeduralmától. Antonius legnagyobb és legfényesebb haditettét, a Cassius és Brutus ellen viselt háborút is arra használta fel, hogy hazáját és polgártársait megfossza szabadságuktól. Ezzel szemben Démétriosz, mielőtt végső bukása bekövetkezett, arra törekedett, hogy felszabadítsa Hellaszt, és a városból kiűzze a helyőrségeket, nem úgy, mint Antonius, aki azzal dicsekedett, hogy Makedoniában megölte azokat, akik Rómának a szabadságot visszaadták. Démétriosz abban is felülmúlta, ami Antonius legdicséretreméltóbb tulajdonsága volt, bőkezűségben és ajándékozási készségben, mert több ajándékkal halmozta el ellenségeit, mint Antonius barátait. Igaz, Antoniusnak becsületére vált, mikor parancsot adott, hogy ravatalozzák fel és temessék el Brutust, de Démétriosz az ellenség minden halottját eltemettette, és a foglyokat pénzzel és ajándékokkal visszaküldte Ptolemaioszhoz.

3. Szerencséjükben mindketten elbizakodtak, s féktelenül élvezték a fényűzést és a gyönyöröket, de senki nem mondhatja, hogy Démétriosz az élvezetek és szerelmei ellenére is bármit elmulasztott volna, amikor valami derék tettet végre kellett hajtania, hanem csak ha bőven volt szabad ideje a gyönyörökre, és Lamiát, éppen úgy, mint a mítosz hősnőjét, csak szórakozásképpen kereste fel, mikor játékos kedvében volt vagy tétlenkedett. De ha felkészült a háborúra, nem koszorúzta meg borostyánnal lándzsáját, sisakja nem illatozott drága kenettől, nem ment felpiperézve, magát kikenve a nők lakosztályából a csatába, hanem elhallgattatta és abbahagyatta a hangos vigasságot s a bakhusi táncokat, és hogy Euripidészt idézzük, mint a „kegyetlen Arész cselédje”, gyönyörhajhászásból vagy könnyelműségből soha nem követett el egyetlen hibát sem.

De miként a festményeken láthatjuk, hogy Omphalé Héraklésztől elveszi a bunkósbotot és az oroszlánbőrt, Kleopatra is gyakran megfosztotta fegyverétől Antoniust, varázslata alatt tartotta, s rávette, hogy kiejtsen kezéből nagy hadi vállalkozásokat és hadjáratokat csak azért, hogy Kanóboszban és Taphosziriszben enyelegjenek és együtt töltsék az időt. Végül pedig, mint Parisz, elfutott a csatából, és elbújt Kleopatra ölében; vagy inkább azt mondhatjuk, hogy

Parisz csatavesztés után futott Heléné hálószobájába, de Antonius Kleopatra után szaladt, és így dobta el magától a győzelmet.

4. Démétriosz, bár több nővel kötött házasságot, nem követett el törvényekben tiltott cselekedetet, hanem csak azt tette, ami Philipposztól és Alexandrosztól kezdve bevett szokássá vált a makedón királyok között, mint Lüszimakhosz és Ptolemaiosz, s feleségeinek megadta az őket megillető tiszteletet. Antonius azonban, amikor két nőt vett el feleségül, először is olyasmit tett, amit egyetlen római sem merészkedett soha megtenni, s másodszor törvényesen hitvesévé tett római feleségét kiűzte házából idegen és a törvény megszegésével elvett feleség kedvéért; így aztán a házasság nem okozott semmi bajt Démétriosznak, Antoniusra azonban a legnagyobb szerencsétlenséget hozta.

De másrészt Antonius szerelmi kicsapongásai soha nem fajultak szentségtörő cselekedetekké, amint ezt Démétriosz esetében látjuk. A történetíróktól tudjuk, hogy a nőstény kutyákat kitiltották az Akropolisz egész területéről, mert mindenki láttára párosodnak. Démétriosz pedig még a Parthenón épületében is paráználkodott hetairáival, és gyakran erkölcstelenkedett sok athéni nővel is. Sőt Démétriosz gyönyörhajhászásában olyan bűnt is találunk, amely a szerelmi élvezetekkel legkevésbé sem kapcsolatos: a kegyetlenséget, mert engedte, sőt előidézte egy szép és erkölcsös athéni ifjú szánalomra méltó halálát, akinek azért kellett meghalnia, hogy meggyaláztatását elkerülje. Azt mondhatjuk tehát, hogy Antonius mértéktelenségével csak önmagának ártott, Démétriosz azonban bajt okozott másoknak is.

5. Démétriosz szüleivel szemben kifogástalanul viselkedett, Antonius viszont, cserében Cicero haláláért, feláldozta anyai nagybátyját, ami önmagában is olyan gonosz és kegyetlen cselekedet volt, hogy Antonius ezért még akkor sem érdemelt volna bocsánatot, ha Cicero halála nagybátyja megmentésének ára lett volna. Ha pedig mindketten eskü- és szerződésszegést követtek el, amikor Antonius elfogatta Artabazoszt, Démétriosz pedig meggyilkoltatta Alexandroszt, Antonius esetében mentségül hozható fel, hogy Artabazosz cserbenhagyta és elárulta őt Médiában, de Démétriosz többek állítása szerint hazug ürügyet talált ki tettének szépítésére, és olyan ember ellen emelt vádat, akivel ő bánt gonoszul, és így meggyilkolása nem ellene elkövetett sérelmek megbosszulása volt.

Meg kell még említenünk azt is, hogy Démétriosz sikereit maga vívta ki, Antonius viszont, aki a csatában ott sem volt, legszebb és legnagyobb győzelmeit hadvezéreinek köszönhette.

6. Bukásukat mindketten önmaguk idézték elő, de különböző módon. Démétrioszt elárulták és cserbenhagyták a makedónok, Antonius azokat hagyta cserben futásával, akik életüket veszedelemnek tették ki érte. Démétrioszt tehát azért érheti vád, mert katonáit ilyen nagymértékben tette ellenségeivé, és Antoniust, mert elárulta azt a nagy hűséget és ragaszkodást, amelyet korábban szerzett magának.

Egyikük halála sem volt dicsőséges, de Démétrioszé kifogásolhatóbb, mert belenyugodott abba, hogy fogságba kerüljön, és boldog volt, mert életét így három évvel meghosszabbította, s mint a fogságba került vadállatot, borral és bőséges élelmezéssel szelídítették meg. Antonius ellenben, még ha gyáván és szégyenletesen veszítette is el önmagát, nem hagyta, hogy személyén az ellenség úrrá legyen.

DIÓN - BRUTUS

DIÓN[130]

1. Ha valóban igaz, Sossius Senecio, amit Szimónidész mond, hogy Ilionnak nincs oka „haragudni a korinthosziakra”, mert az akhájok oldalán harcoltak ellene, hiszen Glaukosz katonái korinthoszi létükre Ilion szövetségében küzdöttek. Ugyanígy természetes, hogy az Akadémiára sem a görögök, sem a rómaiak nem neheztelhetnek, ha ebben a Brutus és Dión életéről szóló írásomban egyikük javára sem teszek köztük különbséget. Hiszen emez közvetlenül Platónnal érintkezett, Brutus pedig Platón tanain nevelkedett, mintha mindketten közös gyakorlótérről indultak volna hatalmas küzdelmekre. Nem csoda, ha sok hasonló és rokon cselekedetükkel tanúbizonyságot tettek erkölcsi alapelveikről: hogy észnek és igazságosságnak kell párosulnia hatalommal és szerencsével ahhoz, hogy szépséget és fenséget nyerjen a politikai pálya. Amint Hippomakhosz, az edző mondotta, hogy a keze alól kikerült tanítványokat messziről felismerni még akkor is, ha a húst viszik haza a piacról, ugyanígy természetes, hogy a hasonló nevelésben részesülők világnézete hasonlóan járja át tetteiket, megfelelő összhangot és ritmust alakítva ki bennük.

2. De ennek a két férfiúnak az életét hasonlóvá teszi sorsuk is, amely inkább a véletlen szeszélyéből, mint saját akaratukból lett azonossá; mindketten előbb veszítették el életüket, mint elérhették volna céljukat, amelyért pedig igen sokat küzdöttek. De minden másnál csodálatosabb, hogy az isteni sugallat mindkettőjükkel előre tudatta halálukat, mert baljóslatú kísérteties látomány jelent meg mindegyiküknek. Ámbár azt mondják, akik az ilyesmit tagadják, hogy egyetlen értelmes lénynek sem jelenik meg sem kísértet, sem rémalak, mert csak gyermekek, ostoba nők, továbbá lelki vagy testi beteg, gyengeelméjű férfiak ragaszkodnak babonásan ahhoz a balga és fura képzelődéshez, hogy rossz szellem látogatta meg őket. Ha azonban Dión és Brutus, ez a két fennkölt szellemű és filozófiailag képzett férfiú, akiket nem rontott meg, sem józan eszüket nem vette el semmiféle szenvedély, annyira hatása alá kerültek ilyen kísérteties jelenségeknek, hogy beszéltek róluk másoknak is, nem tudom, nem vagyunk-e kénytelenek elfogadni a régi időkben élt emberek teljesen képtelen véleményét, amely szerint a gonosz és ártalmas szellemek, akik irigykednek a derék és erényes emberekre és akadályozzák jó cselekedeteiket, zavarodást és rettegést keltenek, megrendítik és tönkreteszik erényüket, hogy ne maradjanak jók és tiszták, s haláluk után nekik se juthasson jobb sors az övékénél. De erről a tárgyról majd más alkalommal szólunk. Most a *Párhuzamos életrajzok* tizenkettedik könyvében előbb az idősebb férfiú élettörténetét beszéljük el.

3. Az idősebb Dionüsziosz, miután hatalomra került, nyomban elvette feleségül a szürakuszai Hermokratész leányát. De zsarnoki uralma ekkor még nem szilárdult meg kellőképpen; a szürakuszaiak fellázadtak, súlyosan bántalmazták és meggyalázták az asszonyt, erre önkezével véget vetett életének. Fia, Dionüsziosz visszaszerezte a hatalmat, megszilárdította a zsarnoki uralmat, és egyszerre két nőt vett feleségül: a lokriszi származású Dóriszt s a helybeli Arisztomakhét, annak a Hipparinosznak a leányát, aki Szürakuszai legelőkelőbb polgára és Dionüsziosz vezértársa volt, amikor első ízben választották a háborúban teljhatalmú fővezérré. Mondják, hogy mindkét feleségét ugyanazon a napon vette nőül, azt azonban már soha senki nem tudta meg, hogy a két feleség közül melyikkel kezdte el előbb a házastársi viszonyt; később és mindvégig egyformán bánt mindkettőjükkel: étkezni együtt szoktak vele, de hálni felváltva. Ám a szürakuszaiaknak az volt az óhajtásuk, hogy a szürakuszai feleség

előnyben részesüljön az idegen asszonnyal szemben. Dórisz azonban előbb hozta világra az elsőszülött fiút Dionüsziosznak, s ezzel jóvátette idegen származását. Arisztomakhé hosszú időn át gyermektelenül élt együtt Dionüsziosszal, aki szeretett volna tőle gyermeket. Dionüsziosz végül is azzal gyanúsította lokriszi származású feleségének anyját, hogy megmérgezi Arisztomakhét, és kivégeztette.

4. Dión Arisztomakhé fivére volt, s kezdetben nővére révén részesült tiszteletben, de később, amikor bebizonyította bölcsességét, a türannosz önmagáért is megszerette, és elrendelte, hogy kincstárosai adjanak meg neki mindent, amit csak kér, de ha valamit adnak neki, aznap jelentsék. Dión már előbb is finom szellemű, nemes gondolkodású és férfias jellem volt, de ezek a jó tulajdonságai még tovább fejlődtek, midőn az istenek kegyéből Platón Szicíliába érkezett. Szinte azt gondolhatnók, hogy nem emberi számítás, hanem isteni szándék vezérelte Platónt, amikor Itáliából Szürakuszaiba ment, és Diónt tanítványává fogadta, hogy megvesse a szürakuszaiak szabadságának alapját, és előkészítse a zsarnoki uralom bukását. Dión akkor még egészen fiatal ember volt, de Platón valamennyi tanítványa közül ő tanult legtöbbet és ő hallgatott legkészségesebben az erény szavára, amint Platón is megírta, és tettei is tanúsítják. Bár olyan környezetben nevelkedett, amelyet a türannosz elnyomott, és bár a megcsömörlésig hozzászokott az alárendelt és félelmekkel teljes élethez s ahhoz, hogy egy újgazdag, műveletlenül fényűző uralkodó kegyeit keresse, és hogy olyan életmódot folytasson, amely az élvezeteket és gyönyöröket tekinti a legfőbb jónak: mihelyt megízlelte az erényre vezető filozófiai tanítást, lelke azonnal lángot fogott. Sőt mivel saját maga rendkívüli mértékben hajlott a jóra, fiatalos lelkesedéssel azt képzelte, hogy ezek a tanok hasonló hatással lesznek majd Dionüszioszra is; azon fáradozott és buzgólkodott tehát, hogy a türannosz alkalmas időben fogadja Platónt és hallgassa meg.

5. A találkozás alkalmával a beszélgetés általánosságban a férfiúi erényről, de leginkább a bátorságról folyt. Platón azt fejtegette, hogy minden ember között a zsarnokok a legkevésbé bátrak; majd az igazságosságról szólva kijelentette, hogy az igazságos ember élete boldog, az igazságtalané boldogtalan. Erre a türannosz, mivel találva érezte magát, nem hallgatott szavára, és megharagudott a jelenlevőkre, akik csodálattal fogadták a férfiút és ámultak szavain. Végre ingerülten és indulatosan megkérdezte a bölcstől, miért jött Szicíliába. És amikor Platón azt mondta, hogy jó embert keres, Dionüsziosz közbevágott, és így szólt: „Az istenekre mondom, úgy látszik, eddig még nem találtál ilyet.” Dión emberei azt hitték, hogy ezzel Dionüsziosz haragja véget ért, és mivel Platón sietett haza, elküldték azon a három-evezősoros hajón, amelyen a spártai Pollisz utazott Görögországba. De Dionüsziosz titokban megkérte Polliszt, hogy gyilkoltassa meg a hajón Platónt, vagy ha nem, mindenesetre adja el rabszolgának; ezzel még csak kárt sem tesz benne, mondta, mert Platón mint igazságos ember ugyanolyan boldog lesz rabszolgasorban is. Mondják, hogy Pollisz Aiginába vitte Platónt, és eladta rabszolgának. Az aiginaiak ekkor hadban álltak az athéniakkal, és olyan határozatot hoztak, hogy minden athénit, akit Aiginán elfognak, rabszolgává tesznek.

Dión nem kapott kisebb megbecsülést vagy bizalmat Dionüsziosztól, sőt igen fontos követségeket vezetett, és amikor Karthágóba küldték, az ottaniak nagy csodálattal vették körül. A türannosz egyedül tőle viselte el, hogy véleményét nyíltan és őszintén, minden félelem nélkül megmondja; így például megrótta azért, amit Gelónról mondott. Egy alkalommal ugyanis Dionüsziosz Gelón uralmát gúnyolva azt mondta, hogy Gelón *gelótosz*-szá, nevetségessé teszi magát egész Szicíliában; a többi jelenlevő színleg megcsodálta a türannosz szellemes megjegyzését, de Dión neheztelve így fakadt ki: „Te csak azért uralkodhatsz, mert az emberek megbíznak benned Gelón miatt, de miattad már nem fognak bízni senkiben.” Valóban úgy van, hogy Gelón az egyeduralmi rendszert megbecsültté, Dionüsziosz ellenben szégyenletessé tette.

6. Dionüsziosznak három gyermeke született lokriszi feleségétől és négy Arisztomakhétól. Ezek közül kettő leány volt, Szóphroszüné és Areté. Szóphroszüné az ifjabb Dionüsziosznak lett a felesége, Areté pedig fivéréé, Thearidészé. Majd amikor fivére, Thearidész meghalt, Dión vette feleségül Aretét, aki unokahúga volt. Mikor Dionüsziosz halálos betegségbe esett, Dión megpróbálta, hogy beszéljen vele Arisztomakhétól született gyermekei érdekében, de az orvosok, hogy a trón várható örökösének kedvében járjanak, nem adtak rá alkalmat; sőt, mint Timaiosz beszéli, amikor a beteg altatót kért, adtak ugyan neki, de megfosztották eszméletétől, és álmát halállá változtatták.

Az első megbeszélésen, amelyet a fiatal Dionüsziosz és barátai tartottak, Dión úgy szólt a bekövetkezett helyzetben teendő intézkedésekről, hogy bölcsesség tekintetében a többiek gyermekeknek, őszinteség tekintetében pedig a zsarnokság szolgáinak tűntek fel, mert csak gyáván és jellemtelenül adtak talpnyaló tanácsokat a fiatal türannosznak. De Dión főleg azért ejtette bámulatba azokat, akik a Karthágó felől fenyegető veszélytől féltették az uralmat, mert megígérte, hogyha Dionüsziosz a békét óhajtja, nyomban hajóra száll és elmegy Libüába, hogy a legkedvezőbb feltételek mellett véget vessen a háborúnak, ha pedig háborúzni akar, saját költségén kiállít és fenntart ötven gyors járatú háromevezősoros hadihajót.

7. Dionüsziosz szerfölött elcsodálkozott Dión nemesszívűségén és örült buzgóságának, de a többiek úgy gondolkodtak, hogy nagyszerű ajánlkozása rossz fényben tünteti fel őket, és hatalma az ő kisebbítésüket jelenti. Nyomban kapva kaptak tehát az ürügyön és nem fukarkodtak áskálódással, amivel felingerelték a fiatal türannoszt Dión ellen, hogy a tenger felől az uralomra tör és a hajók révén Arisztomakhé gyermekeire ruházza a hatalmat, akik az unokaöccsei. De a gyűlölségre és irigységre a legnagyobb és legnyilvánosabb okot az övékétől eltérő életmódja és nem közéjük elvegyülő magatartása szolgáltatta. Ők ugyanis gyönyörökkel és hízelkedéssel a kezdet kezdetétől megnyerték maguknak az elpuhult ifjú uralkodó könnyelmű társaságát és vendégszeretetét; folytonosan szerelmi kalandokat, kicsapongó tivornyákat, ivászatokat és nőzéseket és más erkölcstelen szórakozásokat szerveztek. Így aztán a zsarnokság, miként a vas, meglágyult, az alattvalók emberségesnek érezték, és engedett is embertelen voltából, de nem az uralkodó jóindulata, hanem könnyelműsége enyhítette meg. Ennek következtében az ifjú lassanként növekedő és fejlődő elpuhultsága felolvasztotta és semmivé tette azokat az acélkemény láncszemeket, amelyekkel az idősebb Dionüsziosz - saját szavai szerint - összekötözte és örökül hagyta az egyeduralmat. Mondják, hogy uralkodása kezdetén kilencven napon át szüntelenül dorbézolt, és a királyi palotát, amely ez alatt az idő alatt befolyásos ember és józan ész számára hozzáférhetetlen és megközelíthetetlen volt, részegeskedés, röhögés, zene, tánc és bohóckodás töltötte meg.

8. Természetes tehát, hogy Dión gyűlöletessé vált a szemükben, mert nem vett részt az élvezethajhászásban és fiatalos mulatozásaikban. Ezért erényeinek igaznak hangzó, gáncsoskodó neveket adtak, hogy ilyen módon rágalmazzák meg; komolyságát gőgnek, szókimondását önkényességnek nevezték. Intéseit vádként fogták fel, s azt, hogy nem lett cinkosuk, megvetésnek. Jellemében kétségtelenül volt zord keménység és hajlam a fensőbbségre, s ez a társas érintkezésben nehezen megközelíthetővé, sőt hozzáférhetetlenné tette. Társasága ily módon nemcsak az ifjú férfinak volt kellemetlen és ellenszenves, akinek fülét a hízelgések megrontották, de még közeli barátai, akik szerették nemes és egyszerű jellemét, még azok is helytelenítették társasági modorát, amely nyersebb és keményebb volt, mint az állam életében elfoglalt helyzete kívánatossá tette. Erre vonatkozólag írta neki később Platón, mint aki előre látta a jövőt, hogy tartózkodjék az önteltségtől, amely a magányosság lakótársa. Éppen ezért Dión, bár a legnagyobb megbecsülésben részesült, és ő látszott egyedül és kizárólag alkalmasnak rá, hogy az ingadozó zsarnoki uralmat fenntartsa és megőrizze, felismerte, hogy

nem a türannosz jóindulatából, hanem akarata ellenére, kényszerűségből az első és a leghatalmasabb.

9. Dión úgy vélekedett, hogy ennek okát Dionüsziosz hiányos neveltetésében lehet megtalálni. Arra törekedett tehát, hogy figyelmét a szabad szellemű tanulmányokra irányítsa, s megízlelttesse vele a tudományokat és az erkölcsnemesítő ismereteket, mert így majd megszűnik félelme az erénytől, s hozzászokik, hogy gyönyörűséget leljen a szépben. Dionüsziosz természeténél fogva nem volt a legrosszabb a türannoszok között, de apja attól félt, hogy ha értelme kifejlődik, és okos emberekkel találkozik, összeesküvést sző majd ellene, és megfosztja uralmától, ezért elzárta, s odahaza őriztette; így minden társaság híján, és a közügyektől távol, mint mondják, játékszereket, mécsállványokat, faragott székeket és asztalokat készített. Mert az idősebb Dionüsziosz annyira bizalmatlan természetű volt, annyira gyanakodott mindenkire, s félelmében úgy óvakodott, hogy nem borbélyollóval nyíratta haját, hanem egy mesterember kereste fel időnként és égő széndarabokkal pörkölte körül üstökét. Sem fivére, sem fia nem léphetett be szobájába úgy, ahogyan fel voltak öltözve, hanem mielőtt bementek hozzá, le kellett ruhájukat vetniök, és másikat venni fel, miután az őrök csupaszon megvizsgálták őket. Fivére, Leptinész, egy alkalommal, hogy valami terepet megmagyarázzon neki, elvette az egyik közel álló testőr lándzsáját, és a földön lerajzolta; Dionüsziosz emiatt nagyon megharagudott rá, a testőrt pedig, aki lándzsáját átadta, kivégeztette. Azt mondta, hogy barátaitól tart, mert tudja, hogy értelmes emberek, s szívesebben volnának uralkodók, mint alattvalók. Kivégeztette Marszüaszt, az egyik vezetőt, akinek ő adott magas katonai rangot, mert azt álmodta róla, hogy életére tört, mintha Marszüasz nappali gondolatai és tervei miatt jelent volna meg neki ez az álomlátás. Ilyen hitvány volt Dionüsziosz, és gyávasága miatt ilyen bűnök terhelték lelkét, közben pedig megharagudott Platónra, mert nem nevezte az egész világon a legbátrabb embernek.

10. Dión tehát, mivel látta, hogy Dionüsziosz fiát megbénította és erkölcseiben is elkorcsosította a tudatlanság, arra biztatta, amint már szó volt róla, hogy képezze magát, és kérve kérje a világ első filozófusát, hogy látogasson Szicíliába, s aztán, ha eljön, bízza rá magát teljesen, hogy az erény alapelveit követve megszilárdítsa jellemét. Igyekezzék hasonlóvá válni valamennyi létező legistenibb és legszebb mintaképéhez, amelynek vezetésével renddé alakul a zűrzavar a világmindenségben. Ezzel nagy boldogságot szerez magának, s nem kisebbet a város polgárainak, mert amit most a hatalom kényszeréből kelletlenül tűrnek el, azt bölcsen, igazságosan és atyai jóindulattal nyújtja majd nekik, úgyhogy zsarnokukból uralkodójukká válik. Mert az acélkemény láncot, amint apja mondta neki, nem a félelem és az erőszak, a sok hajó és a tízezernyi barbár testőrség alkotja, hanem a jóindulat, a szeretet és a hála, amely az erény és az igazság eredménye; lehetséges, hogy ez a kötelék lágyabb lesz, mint az a kemény és merev lánc, mégis jobban biztosítja majd uralmának állandóságát. Ráadásul nem részesülhet tiszteletben és megbecsülésben az olyan uralkodó, aki pompás ruhákba öltözködik, és otthona tündököl a sok ékességtől és drága berendezéstől, de beszéde és gondolkozása semmivel sem méltóságteljesebb bármely jöttmentnél, és nem tartja fontosnak, hogy lelkének királyi palotáját is királyhoz illően kell felékesítenie.

11. Miután Dión ismételten ilyen tanácsokat adott és szavai közé ügyesen elvegyítette Platón némely tanítását, Dionüszioszt heves és szenvedélyes vágy fogta el Platón tanai és társasága után. Így aztán hamarosan több levél ment Dionüsziosztól Athénba, és sürgető kérések érkeztek Dióntól, sőt Itáliából Püthagorasz követőitől is, akik mind buzdították Platónt, jöjjön, vegye gondozásába ezt az önkénytől és hatalomtól elragadott fiatal lelket, hajtsa uralma alá fékező tanításaival. Platón tehát, ahogy erről saját maga is beszélt, restellte volna, ha tudása merő szónak tűnik, tanait pedig vonakodna tettekre váltani, de meg várakozásban is égett,

hogy egy embernek a megtisztításával, mint a legfontosabb testrészével, egész Szicíliát kigyógyítja majd beteg állapotából - ezért hát engedett a kéréseknek.

Dión ellenségei azonban, akik féltek Dionüsziosz megváltozásától, rábeszélték, hívja haza a száműzetésből Philisztoszt, aki tudományosan képzett és a zsarnoki uralom módszereiben járatos ember volt, hogy így kellőképpen ellensúlyozza Platónnak és bölcseletének befolyását. Philisztosz ugyanis kezdettől fogva lelkes híve volt a zsarnoki uralomnak, és hosszú időn át a fellegvár őrségének parancsnoki tisztét töltötte be. Az emberek azt beszélték, hogy Philisztosz bizalmasa volt az idősebb Dionüsziosz anyjának, ami nem kerülte el a türannosz figyelmét. Midőn azonban Leptinész, Dionüsziosz tudta nélkül, Philisztoszhoz adta feleségül egyik leányát, a zsarnok megharagudott, Leptinész feleségét bilincsbe verette és börtönbe záratta, Philisztoszt pedig száműzte Szicíliából. Leptinésznek két lánya volt egy asszonytól, akit elcsábított férjétől. Philisztosz Adria városába barátaihoz menekült, és úgy látszik, ottani ráérő idejében írta meg történelmi műveinek nagyobb részét. Philisztosz nem tért vissza Szicíliába az idősebb Dionüsziosz életében, de halála után, amint már említettem, a többiek Dión elleni gyűlölete visszahozta, mert céljaikra és a kényuralom támogatására nagyon alkalmas volt.

12. Philisztosz, mihelyt hazatért, csatlakozott a zsarnoksághoz. Diónt pedig a többiek vádakkal és rágalmakkal illették Dionüsziosznál, hogy tárgyalásokat folytat Theodotésszal és Hérakleidésszel uralma megdöntésére. Úgy látszik, Dión azt remélte, hogy Platón megérkezése megszünteti a túlzottan zsarnoki és önkényes kényuralmat, és Dionüszioszból mérsékelt és törvényes uralkodó lesz; de eltökélte, ha Dionüsziosz ellenáll és nem szelídül meg, megfosztja hatalmától és az uralmat visszaadja a szürakuszaiaknak. Nem azért, mintha helyeselné a demokráciát, de egészséges arisztokratikus uralom hiányában mégis jobbnak tartotta az önkényuralomnál.

13. Ilyen volt a dolgok állása, amikor Platón Szicíliába érkezett. Az első találkozások alkalmával csodálatos szeretet és tisztelet fogadta. Mikor leszállt hajójáról, a fényesen feldíszített királyi kocsi várt rá, és a türannosz áldozatot mutatott be, mintha országát valami nagy szerencse érte volna. A lakomák szerény megrendezése, az udvar méltóságteljes viselkedése, s magának a türannosznak szelídsége minden ügy intézésében csodálatos változás reménységét keltette fel a polgárokban. Mindenki lelkesedéssel vetette magát a tudományokra és a filozófiára, s mint mondják, a türannosz palotáját elborította a por, amelyet a mértant tanulók tömege vert fel. Néhány nappal később az ősi ünnepet ülték meg a palotában, és amikor a hirdető a szokott módon fohászkodott az istenekhez, hogy a türannosz uralma háborítatlanul fennmaradjon időtlen időkig, a közelében álló Dionüsziosz állítólag így szólt: „Kérlek, ne idézz átkot a fejünkre!” Ez a dolog nagyon bántotta Philisztosz párthíveit, s azt gondolták, hogy Platón hatalma lassan megszokottá s így legyőzhetetlenné válik, ha már ez a rövid együttlét is ennyire megváltoztatta és befolyásolta az ifjút.

14. Most már nem egyenként és titokban, hanem mindnyájan és nyíltan szidalmazták Diónt, s azt állították, Platón tanaival leplezetlenül Dionüsziosz elkábítására és elbolondítására törekszik, hogy önként lemondjon a hatalomról, és átadja az uralmat, amit aztán Dión Arisztomakhé gyermekeinek kezére játszana, akiknek nagybátyja volt. Egyesek azt színlelték, hogy bosszankodnak, mert azelőtt az athéniak nagy szárazföldi és tengeri haderővel hajóztak Szicíliába, de odavesztek, mielőtt elfoglalhatták volna Szürakuszait, most azonban egyetlen szofista segítségével megdöntik Dionüsziosz zsarnokságát azzal, hogy rábeszélik, bocsássa el tízezer testőrét, eressze szélnek négyszáz hadihajóját, tízezer lovas katonáját, még sokkal több gyalogosát, az Akadémián kutassa a titokzatos javakat, és a geometria révén igyekezzen boldog lenni, az uralkodásban, kincsekben és a fényűzésben megtalált boldogságot pedig engedje át Diónnak és unokaöccseinek.

Emiatt először gyanakvás, később nyílt harag és ellenségeskedés támadt, majd titokban levelet mutattak Dionüsziosznak, amelyet Dión írt a karthágói hivatalos személyekhez, és azt ajánlotta nekik, hogy ha tárgyalni kívánnak Dionüsziosszal a béke ügyében, nélküle ne találkozzanak, mert mindent általa intézhetnek el a legbiztosabban. Ezt a levelet, mint Timaiosz beszéli, Dionüsziosz felolvasta Philisztosznak, majd tanácskozott Diónnal, és színlelt kiengesztelődéssel félrevezette. Némi szemrehányás után kijelentette, hogy teljes a béke közöttük, majd egymagában levezette a fellegvár alatt a tengerpartra, megmutatta a levelet, s azzal vádolta, hogy összeesküvést szőtt ellene a karthágóiakkal. Dión szeretett volna védekezni, de Dionüsziosz meg sem hallgatta szavait, hanem nyomban úgy, ahogy volt, egy könnyű naszádba ültette, és megparancsolta a hajósoknak, vigyék el és tegyék ki az itáliai parton.

15. Ezt az emberek kegyetlen eljárásnak tartották; a türannosz palotájában gyászruhát öltöttek a nők, de a szürakuszaiak örvendeztek, mert a Dión miatt keletkezett zavaroktól forradalmat és gyors változást vártak, mivel a többi udvari ember bizalmatlanná vált a türanosszal szemben. Dionüsziosz ezt látva megijedt, azzal vigasztalta Dión barátait és az asszonyokat, hogy Dión nem száműzetésbe ment, hanem csak elutazott, nehogy jelen legyen, ha makacssága miatti haragjában rosszul bánik vele. Ezenfelül még két hajót is adott Dión családtagjainak, és felszólította őket, rakjanak be értékes ingóságot és szolgát, amennyit csak akarnak, és vigyék el hozzá a Peloponnészoszra. Diónnak nagy vagyona volt, és háztartásának felszerelése majdnem türannoszhoz illő pompában bővelkedett; barátai ezt most mind összeszedték és elszállították hozzá. De az asszonyok és bizalmas hívei is sok mindent küldtek utána, úgyhogy vagyona és kincsei híres emberré tették a görögök között, akik egy száműzött vagyonából következtettek a türannoszi hatalomra.

16. Dionüsziosz nem sok idővel ezután átvitette a fellegvárba Platónt, és a személyének kijáró tisztelet ürügyével őrizet alatt tartotta, nehogy Dión után hajózzék és tanúskodjék a vele elkövetett méltánytalanságról. De a gyakori találkozások folytán idővel - ahogyan a fenevad is hozzászelídül az emberi társasághoz - a türannosz megszokta Platón társaságát és úgy megkedvelte a vele folytatott beszélgetéseket, hogy valósággal zsarnokoskodó szeretettel ragaszkodott hozzá; azt követelte, hogy a filozófus csak őt szeresse és csodálja. Sőt még arra is hajlott, hogy rábízza a közügyek és egész országa vezetését, ha nem keresi Dión barátságát az övé helyett. Platón valósággal csapásnak tekintette ezt a szenvedélyt, mert Dionüsziosz szinte már szerelmes féltékenységgel őrjöngött. Gyakran megharagudott rá, majd kibékült vele, és bocsánatot kért tőle; közben teljes odaadással hallgatta tanítását és igyekezett filozófiai fejtegetéseit elsajátítani, de másrészt restelkedett azok előtt, akik lebeszélték Platón barátságáról, mintha hagyná magát megrontani.

Később háború tört ki, és Dionüsziosz elküldte Platónt, de megígérte, hogy még a nyáron visszahívja Diónt. Bár szavát nyomban meg is szegte, birtoka jövedelmét elküldte Diónnak, s megkérte Platónt, bocsásson meg neki a halasztásért, aminek a háború az oka; mihelyt megkötik a békét, azonnal hazahívatja Diónt. Kérte Platónt, maradjon nyugodtan, ne idézzen elő zavargásokat, és ne keltse rossz hírét a görögök között.

17. Platón igyekezett így cselekedni, s Dión érdeklődését a filozófiára terelve maga mellé vette az Akadémián. Dión a városban egyik ismerősénél, Kallipposznál lakott, de vásárolt magának pihenésre egy vidéki nyaralót is, s azt később, midőn Szicíliába hajózott, Szpeuszipposznak ajándékozta, aki Athénban legbizalmasabb barátja volt. Platón célja az volt, hogy Dión jellemét kellemes és időnként jó humorral fűszerezett társalgással szelídebbé tegye. Szpeuszipposz, akit Timón szilloszaiban „fő-fő tréfamesternek” nevezett, különösképpen alkalmas beszélgetőtárs volt. Mikor Platónnak fiúkart kellett kiállítania, a felszerelés teljes költségét Dión fedezte, és ő tanította be a kart. Platón egyebekben is alkalmat adott Diónnak,

hogy bőkezűségét kimutassa az athéniak előtt, s ezzel nagyobb jóindulatot szerzett Diónnak, mint amekkora hírnevet saját magának.

Dión ellátogatott más városokba is, és együtt szórakozott meg ünnepelt a legderekabb s legkiválóbb polgárokkal. Viselkedésében nyoma sem volt önhittségnek, türannoszi gőgnek vagy elpuhultságnak, annál több volt benne a szerénység, az erény, a férfiasság, s komoly érdeklődés a tudományok és a bölcselet iránt. Ezzel mindenkitől jóindulatot és ragaszkodást, a városoktól pedig nyilvános kitüntetéseket és megtiszteltetéseket nyert magának. A lakedaimóniak megválasztották Spárta polgárává, nem törődtek Dionüsziosz haragjával, aki pedig lelkes szövetségesük volt a thébaiak ellen. Mondják, hogy egy alkalommal a megarai Ptoiodórosz meghívására Dión felkereste őt otthonában. Ez a Ptoiodórosz, úgy tűnik, a város gazdag és nagy befolyású polgárai közé számított. Dión, amikor a kapu előtt nagy tömeg ügyes-bajos embert pillantott meg, és miattuk nehezen tudott bejutni, bosszankodó barátaihoz fordult, és így szólt: „Miért hibáztatjuk ezt az embert? Szürakuszaiban ugyanezt szoktuk tenni magunk is."

18. Ahogy múlt az idő, Dionüsziosz aggódni és félni kezdett a görögöknek Dión iránt tanúsított jóindulata miatt; nem küldte tehát utána birtokai jövedelmét, s vagyonát saját jószágfelügyelői kezére bízta. De hogy eloszlassa azt a kellemetlen látszatot, amelybe Platón miatt került a filozófusoknál, sok tudósnak tartott férfiút gyűjtött össze udvarában, és mert az volt a becsvágya, hogy vitatkozásban mindnyájukat legyőzze, kényszerből helytelenül alkalmazta a félreértett platóni tanokat. Ezért ismét Platón után sóvárgott, s önmagának tett szemrehányást, hogy jelenlétét nem használta ki és nem hallgatta meg, ami javára szolgált volna. Ezért, mint afféle zsarnok, aki mindig indulatai uralma alatt áll és minden vágyában szenvedélyes, azonnal Platón után vetette magát, s ezért mindent elkövetett. Rábeszélte tehát Arkhütaszt és más püthagoreusokat, hogy vállaljanak kezességet ígéretei megtartásáért, és hívják el hozzá Platónt, mert már első alkalommal is Arkhütasz közvetítésével jött létre közöttük baráti kapcsolat és meghívás. Így ők Arkhedémoszt küldték el Platónhoz, Dionüsziosz pedig egy háromevezősoros hajót küldött barátaival, hogy meghívják. Világosan és határozottan megírta, ha Platón nem hagyja magát rábeszélni, nem lesz tekintettel Diónra, de ha enged, mindent kész neki megtenni. Sürgető kérések érkeztek Diónhoz nővérétől és feleségétől is, hogy kérje meg Platónt, hallgasson Dionüszioszra, s ne szolgáltasson neki ürügyet személye ellen. Így indult el Platón, mint maga mondja, harmadik útjára Szkülla szorosába, hogy „újból meg kelljen látnia a szörnyű Kharübdiszt".[131]

19. Dionüsziosz nagyon megörült érkezésének, és újból reménység töltötte el Szicíliát, amely hőn óhajtotta jövetelét és buzgón törekedett rá, hogy Platón győzedelmeskedjék Philisztoszon és a filozófia az önkényuralmon. Az udvarhölgyek nagyban buzgólkodtak körülötte, és Dionüsziosz abban a különleges bizalomban részesítette, amelyet nem adott meg senki másnak, hogy motozás nélkül mehetett be hozzá. Dionüsziosz többször is nagy értékű ajándékot adott Platónnak, de ő nem fogadta el; ezért mondta a kürénéi Arisztipposz, aki jelen volt egy ilyen alkalommal, hogy Dionüsziosz nyugodtan lehet nagylelkű, mert keveset ad azoknak, akik szeretnének többet kapni, és sokat Platónnak, aki semmit nem fogad el.

Az első udvariaskodások után Platón megkísérelte, hogy szóba hozza Dión ügyét; eleinte halogatásra talált, majd szemrehányások és véleményeltérések következtek, de ezek nem jutottak a kívülállók tudomására, mert Dionüsziosz igyekezett eltitkolni őket, s mindenféle figyelmességgel s kitüntetésekkel próbálta elvonni Platón jóindulatát Dióntól. Eleinte Platón nem leplezte le a türannosz ámítását és hazudozását, hanem türtőztette és tettette magát. Így alakult kettőjük viszonya, s azt hitték, hogy erről senkinek nincs tudomása; ekkor azonban a küzikoszi Helikon, Platón egyik bizalmas híve, előre megmondta egy napfogyatkozás

időpontját. Amikor valóban bekövetkezett, ahogyan előre megmondta, a csodálkozó türannosztól egy ezüsttalentum pénzjutalmat kapott. Erre Arisztipposz tréfásan azt mondta a többi filozófusnak, hogy volna valami különös, amit ő is meg tud előre mondani, s amikor kérlelték, így szólt: „Előre megmondom, hogy Platón és Dionüsziosz kis idő múlva ellenségei lesznek egymásnak.” Végül is Dionüsziosz eladta Dión birtokát, a pénzt magának tartotta meg, és Platónt, akinek a palota kertjében volt szállása, átköltöztette a zsoldosok közé, akik régóta gyűlölték a filozófust, és az életére törtek, mert arra beszélte rá Dionüszioszt, hogy mondjon le az önkényuralomról és testőrség nélkül éljen.

20. Amikor Arkhütasz és filozófustársai megtudták, hogy Platón élete veszélyben forog, gyorsan követséget és egy harmincevezős naszádot küldtek és visszakövetelték Dionüsziosztól Platónt, mondván, hogy amikor elhajózott Szürakuszaiba, kezességet vállaltak személyes biztonságáért. Dionüsziosz Platón elutazásakor vendégeskedésekkel és kedveskedésekkel igyekezett megcáfolni ellenséges magatartását, és négyszemközti beszélgetésben ilyeneket mondott neki: „Bizonyosan sok rosszat mondasz majd rólam, Platón, filozófustársaidnak.” Platón mosolyogva így felelt: „Az ég óvjon meg bennünket attól, hogy az Akadémián annyira híján legyünk a megbeszélendőknek, hogy te egyáltalán az eszünkbe juss.” Mondják, hogy Dionüsziosz így bocsátotta el Platónt, bár Platón elbeszélése némileg eltér ettől a változattól.

21. Dión már ezek miatt is neheztelt, de később, amikor értesült a feleségével történtekről, végképp felháborodott. Erre Dionüszioszhoz írt levelében titokban Platón is céloz. Az eset a következőképpen történt: Amikor Dionüsziosz elküldte Platónt, megkérte, tudja meg bizalmasan Dióntól, ellenezné-e, ha feleségét máshoz adná nőül. Olyan hírek terjedtek el ugyanis, akár igazak voltak, akár csak Dión ellenségei találták ki őket, hogy Dión elkedvetlenedett a házasságtól, és együttélésük nem harmonikus. Mikor tehát Platón megérkezett Athénba, és mindent megbeszélt Diónnal, levelet írt a türannosznak más ügyekről mindenki számára világosan, de erre vonatkozólag úgy fejezte ki magát, hogy csak Dionüsziosz érthette meg: beszélt abban a bizonyos ügyben Diónnal, és ő kijelentette, hogy zokon venné, ha Dionüsziosz megtenné a dolgot. Mivel akkor még komolyan lehetett remélni a megbékélést, Dionüsziosz nem tett újabb lépést nővére ügyében, s beleegyezett, hogy továbbra is házában maradjon Dión kisfiával együtt. De miután a helyzet lehetetlenné vált és az újból odalátogató Platónt haraggal elküldte, a türannosz Aretét akarata ellenére nőül adta egyik barátjához, Timokratészhoz, s ezzel az eljárásával nem követte apja méltányosságát.

Annak idején ugyanis, úgy látszik, az történt, hogy ellenségeskedés kezdődött az idősebb Dionüsziosz és Polüxenosz között, aki nővérének, Thesztének volt a férje. Polüxenosz erre félelmében elmenekült és megszökött Szicíliából. Dionüsziosz ekkor magához hívatta nővérét, és szemrehányást tett neki, hogy bár tudott férje szökéséről, nem jelentette. Theszté bizony ijedtség és félelem nélkül így felelt: „Olyan hitvány és gyáva nőnek tartasz te engem, Dionüsziosz, hogy ha előre tudtam volna férjem elmeneküléséről, nem ültem volna hajóra vele együtt, és nem osztottam volna meg vele sorsát? De nem tudtam róla, s különben is jobb, ha a száműzött Polüxenosz feleségének, mintha a türannosz nővérének tartanak.” Mondják, hogy a türannosz elcsodálkozott Theszté nyílt szavain. De a szürakuszaiak is annyira megcsodálták az asszony erényét, hogy az önkényuralom megdöntése után is királyoknak kijáró megbecsülésben és tiszteletben részesítették, s amikor meghalt, a polgárok közösen adták meg neki a végtisztességet. Talán nem volt haszontalan ez a kitérés.

22. Dión ebben az időben szánta el magát a háborúra. Platón ebbe nem akarta magát beleártani, mert restellte Dionüsziosszal való baráti kapcsolatát megsérteni, de öregkora miatt is békével maradt. Szpeuszipposz és többi barátja azonban együttműködött Diónnal, és biztatták, hogy szabadítsa fel Szicíliát, amely valósággal a kezét nyújtja ki utána, és alig várja

megérkezését. Szpeuszipposz barátai ugyanis, amikor Platón Szürakuszaiban tartózkodott, úgy látszik, gyakran megfordultak a lakosság körében, és megismerték érzelmeit. Bár eleinte féltek vakmerő beszédétől, mintha az a zsarnok cselvetése volna, idővel megbíztak benne. Egyhangúlag mindnyájan kérték és követelték, hogy Dión hajó, fegyver és lovak nélkül is, de jöjjön haza akár csak egy könnyű naszádon, és bocsássa személyét és nevét a szicíliaiak rendelkezésére, hogy Dionüsziosz ellen fordíthassák. Amikor Szpeuszipposz jelentette ezeket a dolgokat Diónnak, az megerősödött elhatározásában, és mások segítségével, titokban zsoldosokat toborzott. Segítségére volt ebben több politikus és filozófus is, így a küproszi Eudémosz, akinek a halálára Arisztotelész *A lélekről* című párbeszédet írta, és a leukaszi Timónidész. Melléje állt a thesszaliai Miltasz, a jós is, aki az Akadémia-beli eszmecserék egyik résztvevője volt. De azok közül, akiket a türannosz száműzött - nem több, mint ezer ember -, csak huszonöten vettek részt a hadjáraton, a többiek félelemből cserbenhagyták Diónt. A gyülekezőhely Zakünthosz szigete volt, itt gyülekezett a nyolcszáznál kevesebb katona; valamennyi harcot próbált, kiválóan edzett testű, mindenkinél tapasztaltabb, bátrabb, erősebb volt és képes rá, hogy a Szicíliában remélt tömeget feltüzelje és magával ragadja a küzdelemben.

23. Mihelyt azonban a zsoldosok meghallották, hogy a hadjárat Dionüsziosz és Szicília ellen irányul, felháborodtak és helytelenítették, hogy Dión esztelen haragból és őrültségből vagy jó reménység híján beleveti magát ebbe a kétségbeesett küzdelembe, s reménytelen harcra szánja el magát; haragosan szidalmazták tisztjeiket és toborzóikat, hogy nem mondták meg nekik jó előre, mi a háború célja. Dión kifejtette előttük, hogy a türannosz uralma milyen korhadt, s kijelentette, hogy nem mint katonákat, hanem mint vezetőket viszi őket magával, s hogy a szürakuszaiak és a többi szicíliai már régóta kész a felkelésre. Dión után Alkimenész is szólt hozzájuk, aki hírnévre és származásra első volt az akhájok között, s ő is részt vett a hadjáratban, erre megnyugodtak.

Nyár közepe volt, a tengeren az etésziák[132] fújtak, és holdtölte volt. Dión fényes áldozatot mutatott be Apollónnak, és fegyverbe öltözött katonáival ünnepélyes menetben vonult fel a templomhoz. Az áldozat után a zakünthoszi sztadionban lakomát rendezett, s mindenki csodálattal szemlélte az asztalok és az arany- és ezüstedények pompáját, amely felülmúlta bármely magánszemély gazdagságát. A katonák fontolóra vették, hogy ez a hajlott korú, ám dúsgazdag ember nem fogna kockázatos hadi vállalkozásba alapos remény és odaadó barátok nélkül, akik odaát nagy és bőséges segítséget nyújtanak neki.

24. Áldozás és a szokásos imák után holdfogyatkozás állt be. Dión baráti köre ebben nem látott semmi csodát, mert tudta, hogy holdfogyatkozások szabályos időközökben következnek be, s hogy ilyenkor árnyék borul a holdra, mert a föld a hold és a nap közé kerül. De mivel a megzavarodott katonáknak bátorításra volt szükségük, Miltasz, a jós közéjük ment, és biztatta őket, hogy legyenek bátrak és reméljék a legjobbakat, mert az istenség most valami csillogó tárgynak az elhomályosítását jelzi; mivel pedig semmi nem lehet csillogóbb Dionüsziosz zsarnokságánál, ennek fényét oltják majd ki ők, mihelyt megérkeznek Szicíliába. Ezzel biztatta Miltasz valamennyiüket, amikor közéjük ment. De mikor méhraj jelent meg Dión hajója közelében és letelepedett a hajó tatján, Diónnak és társainak bizalmasan kijelentette, fél, hogy Dión vállalkozása nem lesz sikeres, hanem rövid ideig tartó fényes eredmények után semmivé válik. Mondják, hogy az istenek Dionüsziosznak is sok baljóslatú előjelet küldtek. Így egy sas elragadta egyik testőre lándzsáját, a magasba emelkedve magával vitte, és a tengerbe ejtette. A fellegvár lábánál a tenger vize egy egész napon át édessé és ihatóvá változott, amint erről mindenki meggyőződhetett, aki megkóstolta. Olyan malacok születtek, amelyeknek minden tagja megvolt, csak a fülük hiányzott. A jósok ezt az előjelet pártütésre és engedetlenségre magyarázták, hogy a polgárok nem lesznek majd hajlandók hallgatni a

türannoszra. A tenger vizének édesre válása viszont azt jelezte szerintük, hogy a szürakuszaiak keserves és nehéz helyzete jobbra fordul. A sas Zeusz szolgája, a lándzsa az uralom és a hatalom jelképe, a lándzsa eltűnése tehát azt jelzi, hogy a legnagyobb isten az önkényuralom megszűnését akarja. Ezeket a részleteket Theopomposz beszéli el.

25. Dión katonái két kereskedelmi gályára szálltak, amelyeket egy harmadik kisebb gálya és két harmincevezős naszád követett. A katonák fegyverein kívül Dión vitt magával kétezer pajzsot is, továbbá nagy számmal lándzsákat, nyilakat és bőséges élelmiszerkészletet, hogy a tengeri úton semmiben ne lássanak hiányt, hiszen egész hajóútjukon a szelekre és a tengerre bízták magukat és kerülték a szárazföldet; meghallották ugyanis, hogy Philisztosz Iapügiában horgonyoz hajóival, és érkezésüket várja. Tizenkét napon át csendben, kellemes széllel hajóztak, a tizenharmadikon pakhünon szicíliai hegyfokhoz érkeztek. Kormányosuk, Prótosz azt ajánlotta, hogy szálljanak azonnal partra, mert ha elszakadnak a szárazföldtől, s jószántukból elhagyják a hegyfokot, kénytelenek lesznek több napon és éjszakán át a nyílt tengeren hánykódni, mert nyár idején déli szélre kell számítaniok. Dión azonban félt az ellenség közelében partra szállni, és továbbhajózott Pakhünon hegyfokától. Erre heves északi szél támadt, s erős hullámveréssel előzte a hajókat Szicíliától, majd nagy égzengés és villámlás közben felkelt a Nagymedve csillagzat, s az égből hatalmas záporeső és zivatar zúdult alá. A hajósok ettől megzavarodtak, elvétették az utat, s egyszerre csak tudatára ébredtek, hogy a hullámok a hajókat Libüa felé sodorják, Kerkina szigetére, ráadásul a szigetnek arra a részére, ahol a legmeredekebb a part és teljesen alkalmatlan a kikötésre. Kis híja volt, hogy partra nem vetődtek, és szét nem zúzódtak a szirteken, amelyeket csak a legnagyobb erőfeszítéssel, csáklyák segítségével tudtak elkerülni. A vihar elültével összetalálkoztak egy hajóval, és a hajósoktól megtudták, hogy a Nagy Szürtisz úgynevezett fejéhez érkeztek. Szélcsend támadt, egészen elcsüggedtek, s céltalanul bolyongtak, amikor enyhe déli szél keletkezett, de komolyabb időváltozást nem mertek várni. A szél azonban kicsinyenként megerősödött és élénkké vált, úgyhogy felvonták minden vitorlájukat, fohászkodtak az istenekhez, a nyílt tenger felé fordultak, s elhagyva Libüát, Szicíliába igyekeztek. Gyorsan haladtak, és ötödnapra Minóánál, egy városka közelében vetettek horgonyt, Szicíliának azon a részén, amely a karthágóiak birtokában volt. A helyőrség parancsnoka, Szünalosz történetesen Dión ismerőse és vendégbarátja volt, de nem tudta, hogy ő kötött ki hajóival, s meg akarta akadályozni a katonák partraszállását, akik bár fegyveresen rontottak ki a partra, senkit nem öltek meg, Dión ugyanis a karthágóiak iránt érzett barátságból megtiltotta, de a megfutamodó helyőrség nyomába eredve elfoglalták a városkát. Mikor a két vezér találkozott és üdvözölte egymást, Dión minden sérelem nélkül visszaadta a várost Szünalosznak, Szünalosz pedig megvendégelte a katonákat, és ellátta Diónt mindennel, amire szüksége volt.

26. Leginkább az a véletlen körülmény bátorította fel őket, hogy Dionüsziosz történetesen távol volt, nemrégiben hajózott el nyolcvan hajóval Itáliába. Így aztán Dión hiába biztatta katonáit, hogy pihenjék ki a hosszú tengeri utazás fáradalmait, nem hallgattak rá, hanem siettek megragadni a kedvező alkalmat, s felszólították Diónt, hogy vezesse őket Szürakuszaiba. Elraktároztatta tehát felesleges fegyvereit és málháját, s megkérte Szünaloszt, hogy alkalomadtán küldesse őket utána, majd útra kelt Szürakuszaiba. Útközben először az agrigentumiak kétszáz lovas katonája csatlakozott hozzájuk, akik Eknomoszban laktak, utána pedig a gelaiak.

A történtek híre gyorsan eljutott Szürakuszaiba, és Timokratész, aki Dión feleségével, Dionüsziosz nővérével élt együtt és Dionüsziosznak a városban hátramaradt hívei élén állt, nagy sietve levelet küldött a zsarnokhoz, s értesítette Dión megérkezéséről; ő maga pedig a zavargásokat és a mozgolódásokat akadályozta meg a városban, amire mindnyájan készülődtek, még ha pillanatnyilag bizalmatlanságból és félelemből csendben maradtak is. De

különös eset történt a hírnökkel, aki a levelet vitte. Miután átkelt Itáliába, és sietve áthaladt Rhegium határán, hogy minél előbb megérkezzen Dionüszioszhoz Kaulóniába, találkozott egy társával, aki egy frissen leolt áldozati állatot vitt magával. A hírnök kapott egy darab húst, aztán sietve továbbment. Az éjszaka nagy részén úton volt, de kifáradt, s kénytelen volt rövid időre lepihenni úgy, amint volt, az út mentén, a bokrok tövében. A hússzagra odament egy farkas, megragadta az útitarisznyához kötött húst, s elszaladt vele a tarisznyával együtt, amelyben a levelet tartotta az ember. Mikor felébredt, észrevette, mi történt, és hiába kutatta, kereste mindenfelé útitarisznyáját, nem találta meg. Erre elhatározta, hogy a levél nélkül nem folytatja útját a türannoszhoz, hanem megszökik és elmenekül.

27. Dionüsziosz így későn és másoktól értesült a Szicíliában kitört háborúról, közben pedig az előnyomuló Diónhoz csatlakoztak a kamarinaiak, és több szicíliai falu felkelt lakossága; csapatainak létszáma így nem kis mértékben megnövekedett. A leontinoiak és campaniaiak, akik Timokratésszal az Epipolait őrizték, a Dióntól megtévesztésükre küldött álhír hatására, hogy először az ő városaik ellen fordul, otthagyták Timokratészt, és honfitársaik védelmére siettek. Amikor jelentették a dolgot Diónnak, aki Akrai közelében táborozott, még az éjszaka folyamán riadót fúvatott, és az Anaposz folyóhoz vonult, a várostól tízsztadionnyira. Itt megállította menetelő csapatait, a folyó partján áldozatot mutatott be, s a felkelő naphoz fohászkodott; ugyanekkor a jósok kijelentették, hogy az istenek neki ígérték meg a győzelmet. Amikor az áldozatnál jelenlevők látták, hogy Dión koszorút tesz a fejére, valamennyien megkoszorúzták magukat. Útközben mintegy ötezren csatlakoztak hozzájuk, és bár hiányosan voltak felfegyverkezve - mindenki azzal, ami éppen a keze ügyébe került -, lelkesedésük pótolta felszerelésük hiányosságát; úgyhogy amikor Dión kiadta a parancsot az indulásra, örömkiáltások közben futva indultak útnak, és biztatták egymást, hogy szerezzék vissza szabadságukat.

28. A városban az előkelő és köztiszteletben álló szürakuszai polgárok fehér ruhában mentek eléje a kapukhoz; közben a tömeg a türannosz barátaira vetette magát, és összefogdosták az úgynevezett besúgókat, ezeket a gonosz és istentelen embereket, akik a városban járkálva elvegyültek a szürakuszaiak között, mindenbe beleártották magukat és besúgták a zsarnoknak, hogy ki-ki mit beszél és hogyan gondolkodik. Ezek lakoltak először; aki csak érte, bottal verte agyon őket. Timokratész nem tudott a fellegvárbeli őrséghez csatlakozni, lóra ült tehát, és megszökött a városból. Menekülése mindenütt félelmet és zavart keltett, mert szándékosan fölnagyította Dión haderejét, hogy úgy ne tűnjék fel a dolog, mintha valami jelentéktelen veszély miatt adná fel a várost. Közben megjelent Dión; ő ment elöl, fényes fegyverzetben, egyik oldalán fivére, Megaklész, másik oldalán az athéni Kallipposz, mindketten koszorús fejjel. Dión mögött vonult a testőrsége, száz zsoldos, a többieket pedig tisztjeik vezették szép rendben. A szürakuszaiak úgy néztek rájuk, és úgy üdvözölték őket, mint istennek tetsző szent menetet, amely negyvennyolc év eltelte után visszahozta a szabadságot és a demokráciát.

29. Miután Dión bevonult a temeniszi kapun, kürtszóval lecsendesítette a tömeg lármáját, s kihirdette: ő, Dión és Megaklész azért jöttek, hogy megdöntsék az önkényuralmat, s megszabadítsák a szürakuszaiakat és a többi szicíliait zsarnokuktól. Saját maga is szólni akart a néphez, s elindult felfelé az Akhradinán keresztül; a szürakuszaiak az út két oldalán asztalokat állítottak fel, rajtuk áldozatokkal és vegyítőedényekkel; aki mellett csak elhaladt, virágokat szórt útjába, és úgy fohászkodott hozzá, mint valami istenhez. A fellegvár és a Pentapüla alatt volt egy magas, mindenünnen jól látható napóra, amelyet Dionüsziosz állíttatott fel. Erre ment fel Dión, beszédet tartott, és buzdította a polgárokat, hogy tartsanak ki a szabadság mellett. Ők meg örömükben és ragaszkodásuk jeléül Diónt és Megaklészt teljhatalmú fővezérré kiáltották ki, majd kérésükre és kívánságukra húsz hivataltársat választottak mellé jük, tízet Dión száműzött társai közül. A jósok kedvező előjelnek tekintették azt is, hogy amikor Dión

szónoklatát tartotta, a zsarnok által emelt fogadalmi ajándék és emlékmű volt lába alatt; de mert napóra volt, amire felment, amikor fővezérré megválasztották, féltek tőle, hogy ügyeinek állása hirtelen fordulatot szenvedhet. Dión azután elfoglalta az Epipolait, s szabadon bocsátotta a bebörtönzött polgárokat, majd fallal vette körül a fellegvárat. Hetednapon Dionüsziosz megérkezett hajóhadával, és bevonult a fellegvárba, Diónnak pedig szekereken elküldték mindazt a hadifelszerelést, amelyet Szünalosznál hagyott. Ezt szétosztotta a polgárok között; akiknek nem jutott belőle, úgy fegyverezték fel magukat, ahogyan tudták, s mindegyikük lelkesedéssel vállalta a harcot.

30. Dionüsziosz először külön követeket küldött Diónhoz, hogy tapogatózzanak, de Dión felszólította őket, hogy tárgyaljanak nyíltan a szabaddá vált szürakuszaiakkal. A követek igen méltányos feltételeket hoztak a türannosztól, aki megígérte, hogy alkotmányos hozzájárulásukkal mérsékli az adókat és megkönnyíti a hadi szolgálatot, de ezen a szürakuszaiak csak gúnyosan nevettek. Dión azt felelte a követeknek, hogy Dionüsziosz ne alkudozzék a szürakuszaiakkal, amíg le nem mond az uralomról; ha lemond, minden tőle telhetőt megtesz személyes biztonsága és más méltányos előjogok érdekében, tekintettel családi kapcsolataikra. Dionüsziosz elfogadta a feltételeket, s újból követeket küldött azzal a felszólítással, hogy néhány szürakuszai menjen fel hozzá a fellegvárba, s azokkal majd kölcsönös engedmények alapján megállapodnak abban, ami mindnyájuk közös érdeke. El is küldtek néhány embert, akiket Dión kiválasztott. Közben a fellegvárból olyan hírek érkeztek, hogy Dionüsziosz hajlandó lemondani a zsarnokságról, de inkább a saját érdekében, mint Dión kedvéért.

A zsarnok azonban álnokul színlelt és cselvetésre készült a szürakuszaiak ellen. A város küldötteit bebörtönöztette, zsoldosait másnap kora reggel részegre itatta, és rohamot intéztetett velük a szürakuszaiak védőfala ellen. A támadás váratlan volt; a barbárok merész lendülettel hangos csatakiáltások közben lerombolták a védőfalakat, és rárohantak a szürakuszaiakra; senki nem mert helytállni és védekezni, Dión zsoldosainak kivételével, akik mihelyt észrevették a zűrzavart, segítségükre siettek. De ezek sem tudták, hogyan segítsenek, mert semmit sem hallottak a lármában s a közéjük elkeveredő és soraikon áttörő szürakuszaiak menekülő futása közben. Végül Dión, mivel szavát senki nem hallotta meg, saját példáján akarta megmutatni, mit kell cselekedniök, és elsőnek rontott rá a barbárokra. Körülötte heves és félelmetes közelharc fejlődött ki, mert Diónt ellenség és jó barát egyaránt felismerte, s hangos kiáltozással mindnyájan feléje rohantak. Dión életkora miatt már kissé nehézkesen mozgott, de azért bátran és hősiesen szembeszállt támadóival, és vagdalkozott, egy lándzsa azonban karján megsebesítette. Vértje is alig bírta ki a különféle nyilakat és kézzel dobott lövedékeket, mert pajzsát több lándzsa és kopja eltalálta; majd mikor ez is széttört, Dión a földre rogyott. Miután katonái felemelték, Timónidészt tette meg vezérré, ő maga pedig lóháton bejárta a várost, megállította futásukban a szürakuszaiakat, magához vette az Akhradinát őrző zsoldosokat, s ezeket friss erőben, fellelkesülten vezette a kifáradt és a sikerben nem bízó barbárok ellen, akik abban reménykedtek, hogy egyetlen rohammal elfoglalják az egész várost; de mikor várakozásukban csalódva szívós és harcra kész ellenfelekkel kerültek szembe, visszavonultak a fellegvárba. A görögök, mihelyt a visszavonulás megkezdődött, még jobban a sarkukban voltak, megfutamították, majd a várfal mögé kényszerítették őket. Közben Dión emberei közül hetvennégyet megöltek, de nekik is nagy veszteségeik voltak.

31. A szürakuszaiak Dión zsoldosait száz minával jutalmazták meg a fényes győzelemért, a zsoldosok pedig aranykoszorúval Diónt. Dionüsziosztól hírnökök jöttek le a fellegvárból, és leveleket hoztak Diónnak családja nőtagjaitól. Az egyikre kívülről ez a címzés volt ráírva: „Apjának Hipparinosz”, ez volt ugyanis Dión fiának a neve, bár Timaiosz azt állítja, hogy anyjáról, Aretéről Aretaiosznak hívták. Én azonban azt hiszem, inkább hihetünk

Timónidésznek, Dión bajtársának és barátjának. A többi levelet, amely tele volt az asszonyok könyörgésével és rimánkodásával, felolvasták a szürakuszaiak előtt, de a fiáénak tartott levelet nem engedték nyilvánosan felbontani, Dión azonban erősködött, és felnyitotta. A levelet, mint később kitűnt, Dionüsziosz írta, és névleg Diónhoz, de a valóságban a szürakuszaiakhoz szólt; kérés és védekezés ürügyén Diónt rágalmazta. Felidézte, milyen lelkes szolgálatokat tett Dión az önkényuralomnak, fenyegette a neki legkedvesebb személyeket, nővérét, gyermekét és feleségét, végül panaszok és keserű szemrehányások következtek. Diónt a legjobban az a kérés hozta indulatba, hogy ne döntse meg, hanem vegye át az önkényuralmat, ne szabadítsa fel azokat az embereket, akik őt úgyis gyűlölik és neheztelnek rá, hanem vegye át az uralmat, s ezzel szilárdítsa meg barátainak és hozzátartozóinak biztonságát.

32. Miután felolvasták a leveleket, a szürakuszaiak ahelyett, hogy méltányosan elámultak volna Dión rendíthetetlenségén és nagylelkűségén, amikor a közjó és az igazság érdekében ellenállt az ilyen rokoni kapcsolatoknak, gyanakodni és félni kezdtek, hogy a nagy kényszer hatására kímélettel lesz a türannoszhoz, s ezért máris más vezetők után néztek. Különösen nagy izgalom vett rajtuk erőt, amikor megtudták, hogy Hérakleidész hajói közelednek. Hérakleidész maga is száműzött volt, egyébként hadvezérnek termett, hírneves ember, aki a türannosztól magas katonai rangot kapott; másrészt csöppet sem állhatatos, hanem mindenben könnyelmű jellem, és egyáltalán nem megbízható közösségi vállalkozásokban, ha hatalomról és dicsőségről volt szó. Hérakleidész a Peloponnészoszon összekülönbözött Diónnal, és elhatározta, hogy saját hajóhadával indul a türannosz ellen; mikor hét hadi- és három teherhajójával megérkezett Szürakuszaiba, Dionüszioszt újból ostromgyűrűbe zárva, a szürakuszaiakat pedig reményektől fellelkesülten találta. Azonnal nekilátott megnyerni a nép kegyeit; megnyerő és vonzó egyénisége valóban tetszett a népnek, amely mindig vágyik a hízelgésre. A szürakuszaiakat könnyen magához tudta hajlítani, mert nem szerették Dión rideg és a közügyek intézésében nehézkes magatartását, különösen amióta győzelmük féktelenné és merésszé tette őket, s megkívánták, hogy szabad népként bánjanak velük, mielőtt még valóban azzá lettek.

33. Először is népgyűlést hívtak össze, és megválasztották Hérakleidészt a hajóhad parancsnokává. De előállt Dión és tiltakozott, mivel a Hérakleidészre bízott tisztség megfosztaná attól a hatalomtól, amelyet korábban ráruháztak, mert nem lehet teljhatalmú fővezérük, ha más lesz a parancsnok a tengeren. Erre a szürakuszaiak kelletlenül leszavazták Hérakleidészt. Ezután Dión meghívta házához Hérakleidészt, és enyhén megfeddte, hogy nem szép és bölcs dolog, ha a dicsőségért vetélkedik vele olyan pillanatban, amikor a legkisebb megrázkódtatás is mindent tönkretehet. Aztán ő hívta össze újból a népgyűlést, Hérakleidészt kineveztette a hajóhad parancsnokává, és a polgárokat rábeszélte, hogy ugyanolyan testőrséget állítsanak neki is, mint amilyent ő maga kapott. Hérakleidész látszatra és szóban kedves volt Diónhoz, és elismerte, hogy hálával tartozik neki; alázatosan kísérgette, és teljesítette parancsait, de titokban bujtogatta és megrontotta a tömeget és a lázongókat, amivel Diónt a legkellemetlenebb helyzetbe hozta és a legnagyobb zavarokat okozta neki. Ha Dión azt javasolta, hogy megegyezés alapján adjanak Dionüsziosznak szabad elvonulást a fellegvárból, az a vád érte, hogy a zsarnokot kíméli és meg akarja menteni, ha pedig az ostromot lassan folytatta, hogy ne okozzon embervesztéseget, az volt a bajuk, hogy húzza-halasztja a háborút csak azért, hogy minél tovább uralkodjon és elnyomja a polgárokat.

34. Volt egy Szószisz nevű, gonoszságáról és arcátlanságáról hírhedt ember Szürakuszaiban, mert itt a végtelenségig zabolátlan szabadszájúságot már igazi szabadságnak tartották. Haragudott Diónra, ezért felállt a népgyűlésben, s hosszasan szidalmazta a szürakuszaiakat, mert nem fogják föl, hogy egy részeg és ostoba zsarnok uralmát felcserélték egy gondos és józan vezetőével; majd nyíltan Dión ellenségének jelentette ki magát, és elhagyta az agorát.

Másnap mezítelenül, véres fejjel és arccal rohant át a városon, mintha üldözőitől menekülne. Így ment az agorára, és azt mondta, hogy Dión zsoldosai meg akarták ölni, s mutogatta sebekkel borított fejét. Sok embert talált, aki vele együtt méltatlankodott és fel volt háborodva Dión kegyetlen, zsarnoki eljárása miatt, mert vérontással és életükre törve fosztja meg a polgárokat a szabad szó jogától. Dión azonban, bár a népgyűlés zajos felháborodással tiltakozott, előlépett, és védekezett. Elmondta, hogy Szószisz Dionüsziosz egyik testőrének a fivére, és Dionüsziosz bírta rá, hogy zavarba döntse és fellázítsa a várost, mert nincs más menekvése, csak a polgárok egymás közötti bizalmatlansága és civódása. De megvizsgálták Szószisz sebét az orvosok is, s úgy találták, hogy az inkább csak felületi, mintsem mély, márpedig a karddal ejtett seb már csak a kardpenge súlyánál fogva is középen mély szokott lenni. Szószisz sebe pedig egész könnyű, de szaggatott is volt, ami azt mutatta, hogy a fájdalom miatt abbahagyta a vágást, majd újrakezdte. Ekkor közismert emberek jelentek meg a népgyűlés színe előtt, borotvát hoztak magukkal, és elmondták, hogy útközben találkoztak Szószisszal; vérbe borultan állította, hogy Dión zsoldosai elől menekül, akik az imént sebesítették meg. Erre azonnal üldözésükre siettek, de egyetlen lelket sem találtak; láttak azonban egy üreges szikla alá dugott borotvát ott, ahonnan Szósziszt látták előjönni.

35. Szószisz ügye így tehát rosszra fordult; de mikor ezeken a bizonyítékokon felül szolgái is azt a tanúvallomást tették, hogy éjszaka egyedül ment el hazulról, és egy borotvát vitt magával. Dión ellenségei visszavonultak, a nép pedig halálra ítélte Szósziszt és megbékélt Diónnal.

De a szürakuszaiak nem kisebb gyanakvással néztek a zsoldosokra, különösen mivel most már a zsarnok elleni küzdelem főként a tengeren folytatódott. Philisztosz ugyanis sok hadihajóval megérkezett Iapügiából Dionüsziosz segítségére. Mivel az idegen zsoldosok mind nehéz fegyverzetű gyalogosok voltak, azt hitték róluk, hogy a háborúban nem lehet semmi hasznukat venni, sőt még ezek is az ő védelmükre szorulnak, mert erejük, mint hajósnépnek, a hajóikban volt. Még elbizakodottabbá váltak a tengeren elért sikerük folytán, amikor legyőzték Philisztoszt, és kegyetlenül, barbár módon bántak vele. Ephorosz ugyan azt állítja, hogy Philisztosz, amikor hajóját elfogták, öngyilkosságot követett el, Timónidész azonban, aki ezeknél az eseményeknél kezdettől fogva Dión mellett volt, Szpeuszipposznak, a filozófusnak írt levelében úgy mondja, hogy Philisztoszt élve fogták el, amikor hajója a partra vetődött. A szürakuszaiak először is levették róla mellvértjét, öregkorával nem törődve mezítelenre vetkőztették és megcsúfították, végül fejét vették, és holttestét fiatal fiúknak adták oda azzal a paranccsal, hogy húzzák maguk után az Akhradinán, és dobják a Latomiákba. Timaiosz, még jobban kiszínezve az esetet, azt állítja, hogy a gyerkőcök Philisztosz holttestét sánta lábánál fogva vonszolták keresztül-kasul a városon, s közben a szürakuszaiak mind csúfolódtak rajta, amikor látták. Philisztosz ugyanis azt mondta Dionüsziosznak, hogy ne fusson el országából gyors paripán, hanem csak ha a lábánál fogva húzzák. Philisztosz szerint azonban ezt nem ő, hanem valaki más mondta Dionüsziosznak.

36. Timaiosz viszont, bár nem jogtalanul hozza fel ürügyül Philisztosznak a zsarnokság iránti lelkesedését és hűségét, rágalmakat szór rá; az olyanoknak, akik annak idején méltatlanul szenvedtek, meg lehet bocsátani, ha eszeveszett haragjukban kegyetlenkedésre vetemednek; de azoknak, akik később beszélik el az eseményeket, életükben semmi sérelmet nem szenvedtek és eszüket is használták, tiltja jó hírük, hogy gúnyosan és csúfondárosan szidják a balsorsot, amely senkit nem kímél és amely a legjobb emberre is lesújthat. Másrészt azonban esztelenség Ephorosz részéről is, hogy dicsérettel halmozza el Philisztoszt; mert bár Ephorosz szerfelett ügyesen tud gonosztetteknek és romlott erkölcsöknek tisztességes indítóokokat tulajdonítani és rájuk szép neveket húzni, minden mesterkedésével sem tudja kitörölni művéből, hogy Philisztosz a leglelkesebb híve volt a zsarnokságnak, és mindig mindenkinél

jobban sóvárgott és vágyott a zsarnokok pompájára, hatalmára, gazdagságára és házasságaira. Aki sem nem dicséri Philisztosz tetteit, sem nem űz gúnyt sorsából, az cselekszik helyesen.

37. Philisztosz halála után Dionüsziosz azt az üzenetet küldte Diónnak, hogy átadja neki a fellegvárat, fegyverkészletét, zsoldosait öthónapi teljes zsolddal, csak azt kéri, hogy miután megegyeznek, eltávozhassék Itáliába, s ottani tartózkodása alatt kapja meg Szürakuszaiból a Güarta néven ismert, a tengertől a sziget belsejéig húzódó termékeny terület jövedelmét. Dión nem fogadta el, hanem a szürakuszaiakhoz utasította kérését. A szürakuszaiak azonban, mivel azt remélték, hogy Dionüszioszt élve kézre keríthetik, elkergették a követeket. Dionüsziosz ekkor átadta a fellegvárat legidősebb fiának, Apollokratésznak, kivárta a kedvező széljárást, hajókra rakatta legkedvesebb kincseit és embereit, majd kijátszva a hajóparancsnok, Hérakleidész éberségét, elvitorlázott.

Hérakleidész emiatt rossz hírbe került, és a polgárság felzúdult ellene; felbiztatta tehát az egyik népvezért, Hippónt, hogy a népet izgassa földosztásra, hiszen a szabadság alapja az egyenlőség, a szolgaságé pedig a nincstelenek szegénysége. Hérakleidész támogatta Hippónt, és pártot szervezett Dión ellen, aki ellene szegült az ötletnek, majd rávette a szürakuszaiakat, hogy szavazzák meg Hippón javaslatait, tagadják meg a zsoldfizetést az idegen zsoldosoknak, válasszanak más vezéreket, s ily módon szabaduljanak meg Dión szigorától. Így a szürakuszaiak, amikor megkísérelték, hogy a zsarnokság hosszú betegségéből kigyógyulva a maguk lábára álljanak, szabad és független nép módjára éljenek, kudarcot vallottak; meggyűlölték Diónt, aki, mint valami orvos, szigorú és mértékletes életre kívánta szorítani a várost.

38. A nyár közepén összehívták a tisztújító népgyűlést, de szüntelen égzengés és baljóslatú égi jelenségek követték egymást tizenöt napon át, s ez megakadályozta a babonákra hajlamos népet, hogy új vezért válasszon. Megvárták tehát az állandó jó időt, s ekkor a népvezérek megtartották a választást; egy igásökör azonban, amely egyébként megszokta és jól tűrte a tömeget, valami miatt feldühödött kocsisára, kitört a járomból és a színház felé rohant. Megrémítette és megijesztette a népet, mely hanyatt-homlok menekült, majd riadalmat keltve száguldozta végig a város többi részét is egészen addig a helyig, amelyet később az ellenség elfoglalt. A szürakuszaiak ezzel nem törődve közfelkiáltással megválasztották a huszonöt vezért, közöttük Hérakleidészt is; majd titokban Dión zsoldosaihoz küldtek azzal a felszólítással, hogy pártoljanak el tőle, csatlakozzanak hozzájuk. Ezért teljes polgárjogot ígértek nekik, de a zsoldosok nem hajlottak kérésükre, hanem fegyvereiket felöltve hűségesen és lelkesen körülfogták Diónt és kivitték a városból. Közben senkit nem bántalmaztak, de szemrehányásokkal illettek mindenkit, akivel találkoztak, hálátlan és gonosz viselkedése miatt. A szürakuszaiak azonban lenézték a zsoldosokat, mert kevesen voltak és nem támadtak, és mivel maguk sokkal többen voltak, rájuk rohantak abban a hiszemben, hogy még a városban könnyen legyűrik és leöldösik őket.

39. A sors és a végzet arra kényszerítette Diónt, hogy vagy harcba kezdjen a polgárokkal, vagy meghaljon zsoldosaival együtt. Kitárta tehát karját a szürakuszaiak felé, kérve kérte őket és a fellegvárban levő ellenséges katonákra mutatott, akik a bástyákon figyelték az eseményeket. Minthogy azonban a tömeg dühe kiengesztelhetetlen volt, és a várost, mint valami hajót szélvihar módjára magukkal ragadták a demagógok, Dión megparancsolta a zsoldosoknak, hogy tartózkodjanak az összecsapástól, de tegyenek úgy, mintha harci kiáltással rohamra indulnának, és csapjanak zajt fegyvereikkel. A szürakuszaiak nem álltak helyt, hanem végigfutottak az utcákon, pedig senki nem üldözte őket, mert Dión azonnal megfordította és Leontinoi felé vezette a zsoldosokat.

A szürakuszaiak vezetői nevetségessé váltak az asszonyok szemében, s mert meg akartak a szégyentől szabadulni, újból felfegyverezték a polgárokat, és üldözőbe fogták Diónt. Utol is érték, mikor egy folyón kelt át, lovasaik megrohamozták, de amikor látták, hogy Dión ezúttal nem tűri szelíden és atyailag balgaságukat, hanem haragosan megfordítja és csatarendbe állítja zsoldosait, még az előbbinél is szégyenletesebben megfutamodtak, és néhány halott veszteséggel visszavonultak a városba.

40. A leontinoiak fényes fogadtatásban részesítették Diónt, zsoldosait szolgálatukba fogadták, és felvették őket a polgárok közé; egyben követeket küldtek a szürakuszaiaknak, és követelték, hogy szolgáltassanak igazságot a zsoldosoknak. De a szürakuszaiak is küldtek követeket, hogy Diónt bepanaszolják; a szövetségesek azonban mindnyájan összegyülekeztek Leontinoiban, megbeszéléseket folytattak, és határozatilag kimondták, hogy a szürakuszaiak a hibásak. Ők azonban gőgjükben és elbizakodottságukban nem engedelmeskedtek a szövetségesek határozatának, és nem hallgattak senki szavára, mert olyan vezéreik voltak, akik kiszolgálták és félték a népet.

41. Közben Dionüsziosz parancsára hadihajók kötöttek ki a városban a neapoliszi Nüpsziosz parancsnoksága alatt, s élelmet és pénzt vittek az ostromlottaknak. Tengeri ütközetre került sor, a szürakuszaiak győztek, és a türannosz négy hajóját elfogták, de annyira elbizakodtak a győzelemtől, hogy teljes fejetlenség közepette részegeskedésbe és őrült lakmározásba merültek, s elfeledkeztek a legszükségesebb intézkedések megtételéről is; így aztán, bár azt hitték, hogy már a fellegvárat is kezükben tartják, azzal együtt elveszítették a várost is. Nüpsziosz ugyanis, amikor látta, hogy a városban nincs egyetlen józan ember sem, a nép kora reggeltől késő éjszakáig részeg dáridóba merül, a vezérek örülnek ennek az általános vigasságnak, és vonakodnak, hogy kényszert alkalmazzanak a sok részeg emberrel szemben, felhasználva az alkalmas pillanatot, támadást intézett az ostromfalak ellen, birtokba vette és leromboltatta őket, barbárjait rászabadította a városra, és megparancsolta, hogy aki a kezükbe kerül, azzal kényük-kedvük szerint bánjanak. A szürakuszaiak nyomban észrevették a bajt, de rémületükben csak lassan és keservesen tudtak magukon segíteni. Mert ami most történt a várossal, a végpusztulással volt egyenlő: a férfiakat halomra öldösték, a falakat lerombolták, a sikoltozó asszonyokat és gyermekeket a fellegvárba hurcolták, a vezérek kétségbeesve látták a helyzetet, de semmi hasznát nem tudták venni a polgároknak, mert az ellenség mindenfelől közéjük vegyült, közéjük keveredett.

42. Ilyen volt a helyzet a városban. A veszedelem már az Akhradinához közeledett, s ekkor a szürakuszaiaknak eszébe jutott az egyetlen férfiú, akitől még remélhettek valamit, ha néven nem is nevezték, mert restelltek Diónnal szemben tanúsított hálátlanságukat és oktalan viselkedésüket. Végül azonban a szükség kényszerítette őket, s a szövetségesek és a lovagok közül többen azt kiáltozták, hogy Diónt és a peloponnészosziakat kell visszahívni Leontinoiból. Ennek a merész kívánságnak hallatára a szürakuszaiak azonnal örömrivalgásban és könnyekben törtek ki, s az istenekhez fohászkodtak, hogy megjelenjen közöttük Dión. Elepedtek látása után, emlékezetükbe idézték vitézségét és erélyét a veszedelmek között, mert nemcsak saját maga volt rendíthetetlen, hanem beléjük is bátorságot öntött, és vezérlete alatt félelmet nem ismerve csaptak össze az ellenséggel. Nyomban érte küldték hát a szövetségesek közül Arkhónidészt és Teleszidészt, a lovagok közül pedig Hellanikoszt ötödmagával. Ezek erős vágtában tették meg az utat, már alkonyodott, amikor megérkeztek Leontinoiba. Leugrottak lovukról, és először is Dión elé borultak; könnyek között mondták el, milyen nagy szerencsétlenség érte a szürakuszaiakat. Közben néhány leontinoi odajött és sok peloponnészoszi is összegyűlt Dión körül, s a küldöttek sietségéből és rimánkodó hangjából sejtették, hogy valami váratlan dolog történhetett. Dión azonnal oda vezette őket, ahol a népgyűléseket szokták tartani, a nép sietve összejött, majd Arkhónidész és Hellanikosz társai előálltak,

röviden jelentették, milyen nagy bajban vannak, s kérték a zsoldosokat, segítsenek a szürakuszaiaknak, felejtsék el a rajtuk esett sérelmeket, hiszen csúfosabban meglakoltak, mint maguk a sérelmet elszenvedők valaha is kívánhatták volna.

43. Miután a hírnökök befejezték beszédüket, mély csend ülte meg a színházat. Kisvártatva felkelt helyéről Dión és beszélni kezdett, de sűrű könnyei elfojtották szavát. Zsoldosai, akik részvéttel voltak iránta, biztatták, hogy legyen jó reménységgel. Dión erőt vett bánatán, és így szólt: „Peloponnészoszi és szövetséges férfiak, azért gyűjtöttelek össze itt benneteket, hogy tanácskozzatok a magatok dolgáról. A magaméról helytelen dolog volna bármit is mondani, amikor Szürakuszait a teljes pusztulás fenyegeti, mert ha nem tudom megmenteni a várost, elmegyek, hogy eltemetkezzem lángban álló szülővárosom romjai alatt. Ha még most is hajlandók vagytok rajtunk, a legboldogtalanabb és legszerencsétlenebb embereken segíteni, a ti művetek lesz, ha új életre keltitek a szürakuszaiak városát. Ha azonban nehezteléseteket sorsára bízzátok a várost, akkor is legyen rajtatok az istenek megérdemelt áldása irántam tanúsított hűségetekért és odaadásotokért; emlékezzetek Diónra, aki titeket sem hagyott el, amikor bántalmazást szenvedtetek, s polgártársait sem hagyja el balsorsukban.”

A zsoldosok nagy kiáltozással ugrottak fel helyükről, még mikor Dión beszélt, és felszólították, minél előbb álljon élükre, és vezesse őket Szürakuszai megvédésére. A követek közrefogták, szenvedélyesen átölelték, s az istenek gazdag áldását kérték rá és zsoldosaira. Mikor a zaj lecsendesedett, Dión megparancsolta, hogy menjenek szállásukra, készüljenek fel az útra, és vacsora után jöjjenek ugyanarra a helyre fegyverbe öltözötten, mert elhatározta, hogy még az éjszaka folyamán elindul a szürakuszaiak megsegítésére.

44. Dionüsziosz vezérei Szürakuszaiban, amíg a nappali világosság tartott, sok gonoszságot követtek el a városban, de amikor az éjszaka beállt, csekély létszámveszteséggel visszavonultak a fellegvárba. Erre a szürakuszaibeli népvezérek nekibátorodtak, s abban a reményben, hogy az ellenség azok után, amiket elkövetett, nyugton marad, ismét áskálódni kezdtek Dión ellen. Ha megérkezik zsoldosaival - mondták -, ne eresszék be a városba, s ne dőljenek be nekik, mintha vitézség tekintetében kiválóbbak volnának, hanem saját maguk mentsék meg a várost, és szerezzék vissza szabadságukat. Így aztán a vezérek azért küldtek újból hírnököket Diónhoz, hogy visszatérítsék útjából, a lovagok és az előkelő polgárok pedig, hogy előrenyomulását siettessék. Emiatt Dión hol lassan haladt, hol sietett. Éjszaka Dión ellenségei megszállták a kapukat, hogy kizárják a városból, Nüpsziosz azonban a fellegvárból még több és még jobban nekibátorodott zsoldost küldött le; rögtön leromboltatta az ostromfalakat, lerohanta és feldúlta az egész várost. A vérontás most már kiterjedt nemcsak a férfiakra, hanem a nőkre és a gyermekekre is; rablás kevés történt, de mindennél nagyobb volt az általános pusztítás. Dionüsziosz ugyanis kétségbeesett dolgai állásán, izzó gyűlöletet érzett a szürakuszaiak ellen, s elhatározta, hogy összeomló zsarnoki uralmát a város romjai közé temeti. Zsoldosai tehát, hogy megelőzzék Dión segítségét, a pusztítás és megsemmisítés leggyorsabb módját választották: a tüzet. Fáklyákkal, tűzcsóvákkal lángba borították, ami közvetlenül kezük ügyébe esett, távolabbra pedig tüzes nyilakat dobtak. Akit az utcán értek el, ott gyilkolták meg, aki a házában húzta meg magát, azt kiűzte a tűz, mert a házak lángba borultak és ráomlottak a menekülőkre.

45. Ez a szerencsétlen helyzet nyitotta meg a várost Dión előtt. Általános vélemény szerint Dión, midőn meghallotta, hogy az ellenség a fellegvárba zárkózott, nem haladt tovább erőltetett menetben. Virradatkor először a lovagok érkeztek hozzá, és jelentették a város második lerohanását, de még néhány ellensége is megjelent, és kérte, hogy siessen. A veszedelem mind nagyobb lett, ekkor Hérakleidész elküldte fivérét, majd nagybátyját, Theodotészt, hogy segítsen rajtuk Dión, mert senki nem száll szembe az ellenséggel, ő maga is

megsebesült, a város pedig rövidesen elpusztul és leég. Amikor Dión meghallotta ezt a hírt, még hatvansztadionnyira volt a város kapuitól. Felhívta a veszedelemre zsoldosai figyelmét, buzdította őket, s most már nem menetelve, hanem futólépésben vezette hadseregét a város felé, s közben egyik küldött a másik után érkezett azzal a kéréssel, hogy siessen. A zsoldosok bámulatos gyorsaságát és lelkesedését kihasználva rontott be az úgynevezett Hekatompedon városrészbe. Dión a könnyű fegyverzetű csapatokat azonnal az ellenség megrohamozására küldte, hogy láttukra a szürakuszaiak felbátorodjanak, a nehézfegyvereseket saját maga állította csatarendbe, majd az összesereglő és a hozzá siető polgárokból rendes csapatokat alakított, kijelölte parancsnokaikat, hogy több ponton egyszerre megindított támadásuk minél félelmetesebb legyen.

46. Miután Dión megtette ezeket az intézkedéseket és fohászkodott az istenekhez, megjelent és csapatait a városon keresztül az ellenség ellen vezette; a szürakuszaiak erre hálás örömkiáltásokban, fohászkodásokkal és jókívánságokkal keveredő hangos csatakiáltásokban törtek ki, Diónt megmentőjüknek és istenüknek nevezték, a zsoldosokat pedig testvéreiknek és polgártársaiknak. Senki nem volt annyira önző és önimádó abban a pillanatban, hogy egyes-egyedül ne Dión életéért aggódott volna, aki véren, tűzön és az utcákon heverő rengeteg holttesten át elsőként rohant a veszedelembe.

Félelmetes volt a megvadult ellenség, amint a megközelíthetetlen és járhatatlan ostromfalak mentén harcolt. A tűzveszély megzavarta a zsoldosokat, és nehezebbé tette előrehaladásukat. A házakat körülnyaldosó láng megvilágította alakjukat, s midőn mentek előre az égő üszkök között, rohantak a sűrű füstben és porfelhőben, a földre zuhanó súlyos omladékok között, szüntelenül arra törekedtek, hogy együtt maradjanak, és soraik fel ne bomoljanak. Mikor az ellenség közvetlen közelébe értek, a szűk helyen és a nehezen járható terepen csak kevesen kelhettek kézitusára, de azért a szürakuszaiak buzdító kiáltozásától fellelkesülve visszaszorították Nüpsziosz csapatait. Ezek legnagyobb része visszavonult a közeli fellegvárba, és így megmenekült; de azokat, akik kívül maradtak és szerteszóródtak, a zsoldosok űzőbe vették és lemészárolták. A körülmények nem engedték, hogy győzelmüket azonnal élvezzék, és dicső fegyvertényükhöz illően fejezzék ki örömüket, mert a szürakuszaiak figyelmüket házaik felé fordították, és nagy fáradsággal eloltották a tüzet még az éjszaka folyamán.

47. Másnap reggelre egyetlen népvezér sem maradt a városban, bűnük tudatában elmenekültek. Hérakleidész és Theodotész azonban önként előálltak és kiszolgáltatták magukat Diónnak, beismerték, hogy hibát követtek el, és arra kérték, bánjon velük jobban, mint ők bántak vele, hiszen az méltó a legerényesebb Diónhoz, hogy a haragban is különb legyen bántalmazóinál. Beismerték, hogy éppen az erény győzedelmeskedett felettük, amely ellen fellázadtak. Hérakleidész kérésére Dión barátai azt javasolták, hogy ne legyen kíméletes ezekhez a gonosz és rosszindulatú emberekhez, hanem szolgáltassa ki Hérakleidészt a katonáknak, és irtsa ki az államból a tömeg kegyeinek hajhászását, amely legalább annyira beteges jelenség, mint maga a zsarnokság. Dión azonban csillapította őket, s azt mondta, hogy más hadvezérek fegyverforgatásban és háborúban képezik magukat, ő ezalatt az Akadémián igyekezett megtanulni szívós munkával, hogy uralkodjék indulatain, az irigységen és az összeférhetetlenségen. Ennek bizonysága - folytatta - nem a barátainkkal és a tisztességes emberekkel szemben tanúsított méltányosság, hanem az, hogy ha sérelmet szenvedtünk, kegyesek és elnézők vagyunk megsértőinkkel. Kijelentette, hogy Hérakleidészt nem is hatalomban és bölcsességben, hanem becsületességben és igazságosságban múlja felül, mert ebben van az igazi felsőbbrendűség; a háborúban elért sikerek pedig, ha más embertől nem is, de a szerencsétől mindenképpen függenek. Ha Hérakleidészt hűtlenné és gonosszá tette is az irigység, neki magának nem szabad erényét indulatosságból bemocskolnia, mert bár a törvény szerint igazságosabb a megtorlás, mint a sértés, de a természet szerint mindkettő ugyanabból a

gyengeségből fakad. Az ember, bármilyen elvetemült is, nem lehet olyan gonosz és megátalkodott, hogy ismételten tapasztalt jótettek után a hála meg ne változtassa és le ne győzze.

48. Ilyen meggondolások után Dión szabadon bocsátotta Hérakleidészt és híveit. Ezután az ostromfalra fordította figyelmét, és megparancsolta a szürakuszaiaknak, hogy mindenki vágjon egy cölöpöt, és tegye le a fal közelében. Amikor a szürakuszaiak éjszaka pihenőre tértek, zsoldosait munkába állította, és a fellegvárat észrevétlenül elbástyáztatta cölöpfallal, úgyhogy reggel a polgárság és az ellenség egyaránt elbámult a gyors munkán. Ezután eltemettette az elesett szürakuszaiakat, visszaváltotta a mintegy kétezer főnyi hadifoglyot, majd népgyűlést hívott össze. A népgyűlésen Hérakleidész felállt, és azt javasolta, hogy Diónt válasszák meg teljhatalmú fővezérré szárazföldön és tengeren. Az arisztokrácia elfogadta az indítványt, és szavazást rendelt el, de a hajósok és kézművesek tömege zúgolódott, kifogásolta, hogy Hérakleidész elveszíti a hajóhad parancsnokságát, s úgy gondolta, ha más tekintetben nem lehet is hasznát venni, mindenképpen demokratikusabb gondolkodású Diónnál, és jobban kedvében jár a népnek. Dión méltányolta ezt a szempontot, és visszaadta a hajóhad parancsnokságát Hérakleidésznek, de a föld- és háztulajdon felosztását már ellenezte, ezért meg is semmisítette az erre vonatkozó korábbi határozatot, és ezzel megbántotta a népet. Hérakleidész azonnal felfújta az ügyet, és messzénéi tartózkodása idején Dión ellen bujtogatta és izgatta a parancsnoksága alatt levő katonákat és tengerészeket, mondván, hogy önkényuralomra törekszik, majd a spártai Pharax közvetítésével titokban egyezségre lépett Dionüsziosszal. Mikorra az előkelő szürakuszaiaknak tudomására jutott a dolog, már kitört a lázadás a táborban, majd pedig szükség és ínség keletkezett Szürakuszaiban. Dión maga sem tudta, mitévő legyen, és barátai megrótták, hogy olyan javíthatatlan, irigységben és gonoszságban megrögzött embert, mint Hérakleidész, hagyott nagyra nőni önmaga ellen.

49. Pharaxszal, aki agrigentumi területen, Neapolisznál táborozott, Dión, noha ide vezette a szürakuszai haderőt, csak később akart megütközni. Hérakleidész és tengerészei emiatt azt kiáltozták, hogy Dión nem akarja csatával eldönteni a háborút, hanem örökre uralmon kíván maradni. Dión kénytelen volt megütközni, de vesztett. A vereség azonban nem volt súlyos, inkább csak a hadseregben keletkezett viszály és zavargás okozta. Dión így újból ütközetre készült és biztatva, bátorítva készítette elő hadseregét. Az éjszaka kezdetén jelentették neki, hogy Hérakleidész tengerre szállt hajóhadával, és Szürakuszai felé tart azzal a céllal, hogy elfoglalja a várost, és őt, valamint hadseregét kizárja. Dión tehát magához vette legbefolyásosabb és leglelkesebb híveit, és egész éjjel vágtatva reggel kilenc óra körül a kapuk elé érkezett, miután megállás nélkül hétszáz sztadionnyi utat tett meg. Hérakleidész minden sietése ellenére is megkésett hajóival, ezért felszedte a horgonyt és tanácstalanul bolyongott. Közben találkozott a spártai Gaiszülosszal, aki elmondta, hogy a szicíliaiak vezérletére érkezett Lakedaimónból, mint valamikor régen Gülipposz. Hérakleidész örömmel üdvözölte ezt az embert, és úgy hitt benne, mint valami Dión ellen alkalmas varázsszerben. Bemutatta a szövetségeseknek, majd hírnököt küldött Szürakuszaiba, s felszólította a polgárokat, hogy fogadják el a spártait vezérükül. Dión azonban azt felelte, hogy a szürakuszaiaknak van éppen elegendő vezérük, de ha ügyeik állása miatt mindenáron spártaira volna szükségük, itt van ő is, mivel polgárjogot kapott a spártaiaktól. Gaiszülosz erre lemondott a parancsnokságról. Diónhoz hajózott, s kibékítette Hérakleidésszel, aki megesküdött és ünnepélyesen hűséget fogadott. Gaiszülosz is megesküdött, hogy bosszút áll Diónért, és megbünteti Hérakleidészt, ha újból gonoszat forral ellene.

50. Ezután a szürakuszaiak feloszlatták hajóhadukat, mert nem volt rá szükség; a hajósok zsoldja sok pénzt emésztett fel, és sok viszályra adott okot a parancsnokok között. Majd fallal körülzárták a fellegvárat és hozzáfogtak az ostromához. Senki nem ment az ostromlottak segítségére, élelmük elfogyott, s a zsoldosok nyomása fenyegetővé vált. Dionüsziosz fia

elveszettnek tartotta ügyét és egyezséget kötött Diónnal; átadta a fellegvárat a fegyverekkel és más hadifelszereléssel együtt, magához vette anyját és nővéreit, megrakott öt hadihajót, és elhajózott apjához. Dión bántatlanul elengedte a városból. Egyetlen szürakuszai sem mulasztotta el ezt a látványt, és rossz néven vették a távolmaradóktól, hogy nem látták felkelni Szürakuszai szabadságának napját. Mivel Dionüsziosz kiűzése mind a mai napig a szerencse forgandóságának legvilágosabb és legnagyobb példája, milyen nagy örömet érezhettek a szürakuszaiak és milyen büszkék lehettek, hogy igen szerény eszközökkel megdöntötték minden idők legnagyobb zsarnoki uralmát.

51. Miután Apollokratész elhajózott, Dión felment a fellegvárba. Az asszonyok nem bírtak magukkal, képtelenek voltak kivárni a megérkezését, mind odarohantak a kapukhoz: elöl Arisztomakhé, aki kézen vezette Dión fiát, mögötte Areté könnyek között, nem tudva, hogyan köszöntse és szólítsa férjét, hiszen más férfival élt együtt. Dión először nővérét ölelte át, azután fiát, majd Arisztomakhé odavezette hozzá Aretét, és így szólt: „Boldogtalanok voltunk, Dión, amíg száműzetésben éltél, de most, hogy győztesen hazatértél, mindnyájunkat megszabadítottál szomorúságunktól. Egyes-egyedül ez a szerencsétlen asszony a kivétel, akit a szemem láttára erőszakoltak hozzá egy másik férfihoz, holott te életben voltál. Hogyan ítéled meg kényszerű helyzetét, hogy a szerencse urunkká tett? Hogyan köszöntsön, mint nagybátyját vagy mint férjét?" Így beszélt Arisztomakhé, Dión pedig könnyekre fakadva gyengéden átölelte feleségét, rábízta kisfiát, és meghagyta, hogy menjen abba a házba, ahol lakott, mert a fellegvárat átadta a szürakuszaiaknak.

52. Dión ügyeit tehát siker koronázta, de addig nem akarta élvezni jó szerencséjét, míg barátait meg nem jutalmazta, és a szövetségeseknek ajándékot nem adott. Főként athéni híveinek és a zsoldosoknak akart érdemük szerint kijáró elismerést és megtiszteltetést juttatni, de nagylelkűsége meghaladta képességeit. Ő maga józanul és igénytelenül beérte azzal, amije volt, és az emberek csodálattal látták, hogy bár Szicília, Karthágó és egész Hellasz sikereire irányítja tekintetét, hogy kortársai senkit nem tartanak nagyobbnak nála, hogy bátorság és szerencse dolgában minden más hadvezért mögéje sorolnak, mégis olyan szerény az öltözete, életmódja és asztala, mintha az Akadémiában étkeznék Platónnál, nem pedig zsoldosvezérekkel élne együtt, akik fáradalmaik s a veszélyek jutalmát a mindennapos lakomákban és élvezetekben találják meg. És bár Platón azt írta neki, hogy most az egész világon mindenki egyedül őt nézi, Dión maga szemmel láthatóan egyetlen város egyetlen helyére függesztette tekintetét, az Akadémiára. Jól tudta, hogy ottani nézői és bírái nem tetteit, nem is merészségét vagy győzelmét csodálják, hanem csak azt figyelik, bölcsen és józanul él-e szerencséjével, s mérsékletet tanúsít-e magas állásában. Ennek ellenére Dión mindvégig ragaszkodott hozzá, hogy másokkal való érintkezésében semmit ne engedjen büszkeségéből és a néppel szemben hajthatatlan szigorán semmit ne lazítson, bár a körülmények a szívélyességet tették számára szükségessé, s mint már említettük, Platón is megfeddte, mikor azt írta neki, hogy az önteltség a magányosság lakótársa. De, úgy látszik, természetét nem lehetett egykönnyen legyőzni, mert makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy az ernyedt és elpuhult szürakuszaiakat mérsékletre bírja.

53. Közben Hérakleidész újból viszályt szított: először is, amikor meghívták a tanácsba, nem volt hajlandó megjelenni, hanem csak magánemberként kívánt részt venni a népgyűlésen a többi polgárral együtt. Később vádat emelt Dión ellen, hogy nem romboltatta le a fellegvárat, nem engedte meg a felindult népnek, hogy felnyissa Dionüsziosz sírboltját,[133] s kidobja a holttestet a sírból. Felhozta ellene, hogy megvetéssel bánt a polgárokkal, amikor Korinthoszból hívott tanácsadókat és hivatalnoktársakat. Dión valóban hívott korinthosziakat, abban a reményben, hogy segítségükkel könnyebben megvalósítja a tervezett alkotmánymódosítást. Az volt a szándéka ugyanis, hogy a vegyítetlen demokráciát, amely Platón szerint nem államforma, hanem az „államformák vásárcsarnoka",[134] korlátozza, és spártai meg krétai

mintára a népuralom és a királyi hatalom keverékét hozza létre és alakítja ki, amelyben az arisztokrácia intézi és dönti el a legfontosabb ügyeket, hiszen tudta, hogy a korinthosziak államformája inkább az oligarchia irányába fejlődött, és csak kevés ügyben cselekednek a néppel együtt.

Minthogy pedig el volt rá készülve, hogy terveit főként. Hérakleidész fogja ellenezni, aki különben is nyugtalan, ingatag és lázadó természet volt, végre beletörődött, hogy azok, akik már régóta végezni akartak Hérakleidésszel, de eddig az ő parancsára fékezték magukat, végrehajtsák tettüket. Ezek az emberek most elmentek Hérakleidész lakásába és megölték. A szürakuszaiakat nagyon bántotta Hérakleidész halála, de Dión fényes temetést rendezett neki, a halotti menetbe kivezényelte egész hadseregét, majd beszédet intézett hozzájuk. Végül belátták, hogy lehetetlen lett volna nyugalmat teremteni a városban, amíg Hérakleidész és Dión együtt intézik az ügyeket.

54. Diónnak volt egy athéni barátja, Kallipposz, akivel, mint Platón mondja, nem filozófiai tanulmányai közben, hanem a misztériumokba való beavatásakor ismerkedett meg és került baráti kapcsolatba. Kallipposz később részt vett a hadjáratban, és az a megtiszteltetés érte, hogy valamennyi barátja közül elsőnek vonult be Szürakuszaiba Dión oldalán, koszorús fejjel, mert a harcokban fényesen kitűnt. Miután azonban Dión legkiválóbb és legderekabb hívei sorra elvesztek a háborúban, és Hérakleidész is meghalt, Kallipposz úgy látta, hogy a szürakuszai nép vezér nélkül maradt, Dión katonái pedig hozzá húznak, ezért kitört belőle az aljasság. Azt remélte, hogy barátja meggyilkolásának fejében övé lesz Szicília, de azt is mondják egyesek, hogy húsz talentum vérdíjat kapott Dión ellenségeitől. Lepénzelt és kitanított tehát néhány zsoldost Dión elveszejtésére, és a legkörmönfontabb, legravaszabb módon kezdett hozzá a dologhoz. Állandóan jelentette Diónnak, hogy a katonák mi mindent beszélnek róla; ezek a megjegyzések részben valóban elhangzottak, részben ő találta ki őket. Azt a felhatalmazást nyerte Dión bizalma révén, hogy titokban bárkivel találkozhat és - Dión parancsára - szidhatja a hadvezért, hogy senki, aki csalárd és elégedetlen, ne maradjon rejtve. Így aztán Kallipposznak sikerült hamarosan megtalálnia és összeszednie a gonoszokat és a háborgókat; ha pedig szavait valaki visszautasította, és próbálkozását jelentette Diónnak, Dión nem nyugtalankodott és nem neheztelt, hiszen Kallipposz csak az ő utasítása szerint járt el.

55. Mikor az összeesküvés már kialakulóban volt, Dión előtt nagy és félelmetes látomás jelent meg. Alkonyattájban történetesen magányosan üldögélt háza előcsarnokában gondolataiba merülve, amikor hirtelen zajt hallott az előcsarnok másik végéből. Felnézett, s mivel még elég világos volt, egy magas termetű női alakot pillantott meg, a tragédiák Erinnüszétől semmiben sem eltérő köntösben és arccal, amint seprűvel takarította a házat. Dión szörnyen megrémült, és ijedtében barátait hívatta, elmondta nekik, mit látott, s kérte őket, maradjanak nála éjszakára. Valósággal magánkívül volt a félelemtől, hogy ha egyedül marad, a kísértet ismét megjelenik, de a látomás nem ismétlődött meg. Néhány nappal később azonban még alig serdülő fia valami jelentéktelen és gyermekes okból bánatában és dühében levetette magát a háztetőről, a fejére esett és szörnyethalt.

56. Diónt nagyon lesújtotta az eset. Kallipposzt ez is arra késztette, hogy ne késlekedjék a merénylettel; a szürakuszaiak között olyan híreket terjesztett, hogy Dión gyermektelenné válva elhatározta, hogy hazahívja Apollokratészt, Dionüsziosz fiát és utódjává teszi, mivel Apollokratész unokaöccse feleségének és unokája nővérének. Közben Dión is meg a két asszony is sejteni kezdte, mi készül, de mindenünnen figyelmeztették is őket. Dión, úgy látszik, nagyon megbánta Hérakleidész meggyilkolását, mert az szégyenfoltot ejtett életén és cselekedetein; szüntelenül tépelődve és keseregve kijelentette, kész sokszorosan is

elszenvedni a halált, és odatartani magát annak, aki le akarja szúrni, de nem szívesen él úgy, hogy nemcsak ellenségeitől, hanem barátaitól is félnie kelljen.

Amikor Kallipposz látta, hogy az asszonyok alaposan utánanéznek a dolognak, megijedt, felkereste őket, mindent tagadott, és könnyek között kijelentette, hogy kész olyan biztosítékot adni nekik, amit csak kívánnak. Az asszonyok azt kérték tőle, hogy tegye le a nagy esküt, ami a következőképpen történt: Az esküvőt tevő lement Démétér és Perszephoné szentélyébe, és az előírt szertartások elvégzése után magára öltötte az istennő bíborköntösét, kezébe vett egy égő fáklyát, és letette az esküt. Kallipposz mindezt elvégezte, és elmondta az eskü szövegét, aztán úgy űzött gúnyt az istenekből, hogy bevárta annak az istennőnek az ünnepét, akire megesküdött, és Koreia napján[135] hajtotta végre a gyilkosságot. De talán azért nem választotta meg gondosabban a napot, mert tudta, hogy bármikor gyilkol, az istennő haragját mindenképpen magára vonja, ha beavató létére[136] megöli azt, akit ő avatott be a misztériumokba.

57. Ekkorra már sokan csatlakoztak a merénylethez. Dión barátaival házának egyik szobájában tartózkodott, ahol több pamlag volt; az összeesküvők egy része kívülről vette körül a házat, a többiek az ajtóknál és az ablakoknál álltak őrt. A zakünthosziak, akik vállalták, hogy megölik, kard nélkül, egy szál khitónban mentek be a szobába. Az ajtókat kívülről bezárták, s a merénylők rárohantak Diónra. Puszta kézzel akarták megfojtani, de nem sikerült, erre kardot kértek, az ajtókat azonban senki nem merte kinyitni. A szobában Diónnak sok barátja volt jelen, de senki nem merészkedett Dión segítségére menni abban a hitben, hogy a maguk életét mentik meg, ha Diónt cserbenhagyják. Kisvártatva a szürakuszai Lükón beadott az ablakon az egyik zakünthoszinak egy rövid kardot, amellyel úgy vágták le a már védtelen és reszkető Diónt, mint valami áldozati barmot. Nyomban utána börtönbe vetették nővérét és várandós feleségét. Az asszony a börtönben a legnagyobb nyomorúságban fiúgyermeknek adott életet; a csecsemőt megpróbálták életben tartani a börtönőrök segítségével, mert Kallipposz szerepe mind zavarosabbnak tűnt fel.

58. Dión meggyilkolása után Kallipposznak eleinte fényes dolga volt, és Szürakuszait hatalmában tartotta. Ezt meg is írta az athéniak városának, pedig az istenek után ennek a városnak tartozott a legnagyobb tisztelettel és félelemmel, miután aljas tettét elkövette. De úgy látszik, igaz az a mondás, hogy ez a város szüli erényben a legkiválóbb férfiakat és a gonoszságban legmegrögzöttebb gonosztevőket, mint ahogy Athén termi a legédesebb mézet és a leggyorsabban ölő bürköt is. Kallipposz nem sokáig vádolta létezésével a sorsot és az isteneket, akik mintha nem vennék tudomásul, hogy ez az ember istentelenséggel szerzett magának olyan nagy vezéri hatalmat. Bűnéért nagyon hamar és méltóképpen meglakolt. Útnak indult, hogy elfoglalja Katanét, és azon nyomban elveszítette Szürakuszait. Állítólag ekkor mondta, hogy várost veszített és „sajtkést”[137] kapott helyette. Ezután Messzéné ellen intézett támadást, legtöbb katonáját elveszítette, azokat is, akik Diónt megölték. Szicíliában egyetlenegy város sem fogadta be; mindegyik gyűlölte és megvetette, s ekkor Rhegiumot foglalta el. De itt is sikertelen volt, zsoldosai ellátásáról rosszul gondoskodott, majd Leptinész és Polüszperkhón megölte. A gyilkossághoz véletlenül ugyanazt a kardot használták, amellyel Diónt megölték; méreteiről (rövid volt, mint a lakón kard szokott lenni), fényes, művészi és mesteri kézre valló kidolgozásáról felismerték. Így lakolt bűnéért Kallipposz.

Miután Arisztomakhét és Aretét kiengedték a börtönből, a szürakuszai Hiketasz, Dión egykori barátja vette őket gondozásába, és úgy látszott, hogy hűségesen és tisztességesen bánik velük, míg Dión ellenségei fel nem bujtották ellenük. Ekkor felszerelt nekik egy hajót azzal az ürüggyel, hogy a Peloponnészoszra küldi őket, de megparancsolta, hogy útközben gyilkolják meg és dobják a tengerbe őket. Mások azt állítják, hogy a kisfiúval együtt élve vetették őket a tengerbe. De Hiketasz is elnyerte gaztetteiért méltó büntetését, mert Timoleón fogságába

került, aki kivégeztette, a szürakuszaiak pedig, hogy Diónért bosszút álljanak, megölték két leányát, amint azt Timoleón életrajzában már részletesen elbeszéltem.

BRUTUS[138]

1. Marcus Brutusnak őse volt az a Iunius Brutus, akinek a régi rómaiak a Capitoliumon a királyok szobrai között bronzszobrot emeltek, kezében kivont karddal, mert ő döntötte meg véglegesen a Tarquiniusokat. De az a Brutus, akár a hidegen kovácsolt kardpenge, rideg természetű volt, jellemét a tudományok nem szelídítették meg, és a királyok elleni gyűlöletében még gyermekgyilkosságra is vetemedett. Ez a Brutus viszont, akinek életrajzát most írom, tanulmányokkal és a filozófia tanaival erősítette jellemét, komoly és szelíd természetét gyakorlati célokra igyekezett irányítani, s úgy látszik, kitűnő tehetséggel rendelkezett minden szépre és jóra. Emiatt még azok is, akik gyűlölték a Caesar elleni összeesküvésért, Brutusnak tulajdonítják azt, ami ebben a tettben nemes volt, s Cassiusra hárítják, ami a történtekben visszataszító. Cassius, bár Brutusnak rokona és barátja, távolról sem volt hasonlóképpen tiszta és egyszerű jellem. Brutus anyja, Servilia családja származását Servilius Ahaláig vitte vissza. Ez a Servilius Ahala, midőn Spurius Manlius fellázította a népet és zsarnoki hatalomra tört, tőrt dugott a hóna alá, a forumra ment, megállt Spurius mellett, mintha éppen valamiről akarna tárgyalni vele, s amikor az hozzáhajolt, egy döféssel megölte.

Ez közismert tény; az apai ágról viszont azok, akik Caesar meggyilkolása miatt gyűlöletet és ellenséges indulatot táplálnak Brutus iránt, azt állítják, hogy nem a Tarquiniusok elűzőjétől eredt, mert az kivégeztette fiait, és nem maradt nemzetsége, hanem Brutus egy plebeius eredetű, Brutus nevű tiszttartónak volt a fia, aki csak fia születése után került közhivatalba. Poszeidóniosz, a filozófus azt állítja, hogy a hagyomány szerint Brutus csak felnőtt fiait végeztette ki, de egy harmadik, még csecsemőkorban levő fiú is maradt utána, akitől a nemzetség származik. Elmondja, hogy a családnak több kiváló tagja élt még az ő idejében is, s arcvonásaik hasonlítottak Brutus szobrára. Erről a tárgyról ennyi elég is legyen.

2. Serviliának, Brutus anyjának a filozófus Cato[139] fivére volt, akit Brutus minden római között a legtöbbre becsült, és aki nagybátyja, majd később az apósa lett. A görög filozófusok közül, azt mondhatjuk, egy sem volt számára ismeretlen vagy idegen, ám leginkább Platón tanítványaihoz vonzódott, de sem az úgynevezett új és sem a közép Akadémiához nem ragaszkodott, hanem kitartott a régi mellett. Mindvégig csodálója volt az aszkalóni Antiokhosznak, sőt annak fivérét, Arisztoszt mint barátját házukba is befogadta. Arisztosz ugyan tudományos felkészültségben elmaradt a többi filozófus mögött, de értelmességben és nemes gondolkodásban állta a versenyt a legjobbakkal. Empülosz, akiről Brutus gyakran megemlékezik leveleiben, s barátai is többször említik, hogy a házában lakott, szónok volt, és *Brutus* címmel ránk maradt egy rövid, de nem jelentéktelen értekezése Caesar meggyilkolásáról.

Brutus képzett volt a latin nyelvben, szónoklatokat és ügyvédi beszédeket tartott, a görög nyelvben azonban tömör és lakonikus szűkszavúságra törekedett, ami leveleiben helyenként szembeötlő. Így a háború kezdetén ezt írta a pergamoniaknak: „Hallom, pénzt adtatok Dolabellának; ha önként adtátok, valljátok be a bűnötöket, ha nem önként, bizonyítsátok be azzal, hogy nekem önként adtok.” A szamosziaknak meg így írt: „Tanácsaitok silányak, szolgáltatásaitok lassúak. Mit gondoltok, mi lesz ennek a vége?” Majd ismét: „A xanthosziak megvetették jószolgálataimat, és oktalanságukkal sírjukká tették városukat; a pataraiak ellen-

ben rám bízták magukat, és most szabadok. Rajtatok múlik, hogy a pataraiak elhatározását vagy a xanthosziak sorsát választjátok-e." Ilyen volt tehát jellegzetes levélbeli írásmodora.

3. Brutus még fiatalember korában Ciprusba utazott nagybátyjával, Catóval, akit ide küldtek ki Ptolemaiosz ellen.[140] Miután Ptolemaiosz öngyilkos lett, Catónak Rhodoszban volt fontos dolga, ezért egyik barátját, Canidiust küldte el a király kincseinek őrizetére. De mivel félt, hogy Canidius lopásra vetemedik, írt Brutusnak, hogy hajózzék a lehető leggyorsabban Ciprusba Pamphüliából, ahol betegségéből felépülve tartózkodott. Brutus szerfölött vonakodva hajózott el, mert restellte magát Canidius előtt, s azt gondolta, hogy Cato alaptalanul volt bizalmatlan ezzel az emberrel; de egyébként is, mint afféle fiatal és tudományokkal foglalkozó ember, az ilyen megbízatást és ellenőrzést nem tartotta sem szabad emberhez, sem önmagához méltónak. Ennek ellenére úgy kitett magáért ebben az ügyben, hogy elnyerte Cato elismerését. Miután a vagyont pénzzé tette, a kincsek legnagyobb részét magához vette, és Rómába hajózott.

4. Mikor szakításra került sor, Pompeius és Caesar a fegyverekre bízta a döntést, és a birodalom zűrzavarba került, nyilvánvalónak látszott, hogy Brutus Caesar pártjára áll, mert Brutus apját megelőzőleg Pompeius kivégeztette. Brutus azonban kötelességének tartotta, hogy a közérdeket a személyes szempontok fölé helyezze: meggyőződött róla, hogy a háborúra Pompeiusnak jobb oka volt, mint Caesarnak, tehát Pompeiushoz csatlakozott, bár korábban, ha találkozott Pompeiusszal, szót sem váltott vele, mert szentségtörő dolognak tartotta volna, hogy beszédbe elegyedjék apja gyilkosával. Most azonban őt tekintette a haza vezérének, ezért alája rendelte magát, és mint Pompeius követe hajózott Kilikiába Sestiusszal, aki ezt a tartományt kapta. De mert itt nem akadt semmi fontos dolga, s Pompeius és Caesar már felvonult egymás ellen a döntő küzdelemre, önként Makedoniába ment, hogy részt vállaljon a veszélyekben. Mondják, hogy amikor megérkezésekor Pompeius meglátta, öröme és csodálata jeléül felkelt ültéből, és mindenki láttára úgy ölelte át, mintha feljebbvalója volna. A hadjáraton, ha nem volt Pompeius társaságában, egész nap tanulmányokkal, könyvekkel foglalkozott, de nemcsak szabad idejében, hanem még a nagy csata előtti napon is. Nyár közepe és nagy hőség volt, a tábort mocsaras helyen ütötték fel, és a szolgák, akik Brutus sátrát vitték, csak nagy késéssel érkeztek meg. Brutus nagyon ki volt merülve, már majdnem dél volt, amikor megkente testét, és evett egy keveset. A többiek vagy aludtak, vagy aggodalommal gondoltak a jövőre; ő pedig egész estig Polübiosz műveiből készített kivonatot.

5. Mondják, hogy Caesar nem feledkezett meg róla, hanem szigorúan meghagyta tisztjeinek, hogy a csatában ne öljék meg, hanem vigyázzanak az életére, s ha önként megadja magát, vezessék eléje; ha azonban tiltakozik, ellene szegül annak, hogy foglyul ejtsék, engedjék útjára, és ne alkalmazzanak vele szemben erőszakot; Caesar ezt Brutus anyjára, Serviliára való tekintettel tette. Bizonyára visszaemlékezett rá, hogy fiatal korában Servilia őrülten szerelmes volt bele, és Brutusról, aki épp akkor született, amikor szerelmük lángolt, némiképp azt hitte, hogy tőle van. Mondják, hogy amikor a senatusban a Catilina-féle nagy összeesküvésről tanácskoztak, amely Rómát majdnem forradalomba döntötte, Cato és Caesar, akik ellentétes nézeteket vallottak, egymás mellett álltak; ekkor kintről levélkét küldtek be Caesarnak, aki csendben elolvasta. Cato kiabálni kezdett, rettenetes dolognak tartotta, hogy Caesar utasításokat és leveleket vesz át az ellenségtől. Nagy zaj támadt, erre Caesar odanyújtotta a kezében tartott levelet Catónak, aki elolvasta, s felismerte nővérének, Serviliának szerelmes levélkéjét. Erre odadobta Caesarnak, és így szólt: „Tartsd meg magadnak, te eszeveszett!" Majd folytatta beszédét és érvelését, ahol abbahagyta. Ilyen közismert volt Servilia szerelme Caesar iránt.

6. A pharszaloszi vereség után, amikor Pompeius elmenekült a tenger felé, és tábora ostrom alá került, Brutus a mocsaras, vízzel és náddal teli területre nyíló kapun át észrevétlenül eltávozott, és az éjszaka folyamán épségben eljutott Larisszába, ahonnan levelet írt Caesarnak. Caesar örült megmenekülésének, s hívta, hogy menjen hozzá, majd nemcsak hogy megbocsátott neki, hanem környezete tagjai között a legnagyobb tiszteletben részesítette. Minthogy senki sem tudta megmondani, hova futott Pompeius, Caesar bizonytalanságában sétálni hívta Brutust, és közben próbálta megtudni a véleményét. Majd abban a hiszemben, hogy bizonyos okokból Brutus következtetett leghelyesebben Pompeius menekülésének irányára, minden más meggondolást figyelmen kívül hagyva, Egyiptomba igyekezett. Pompeius, mint Brutus sejtette, valóban eljutott Egyiptomba, de ott utolérte végzete.

Brutus kiengesztelte Caesart Cassius iránt, amikor azonban a galata király[141] érdekében emelt szót, nem tudott megbirkózni a súlyos vádakkal, de kérésére és közbenjárására Caesar meghagyta a királynak országa jelentős részét. Mondják, hogy midőn Caesar első ízben hallotta Brutust beszélni, így szólt barátaihoz: „Nem tudom, mit akar ez a fiatalember, de amit akar, nagyon akarja.” Szilárd jelleme nem engedte, hogy könnyen engedjen bármilyen kérésnek csak azért, hogy ezzel mások kedvét keresse, hanem mindig megfontolásból és szabad elhatározásból követte, amit gyakorlatilag jónak és helyesnek tartott; s ha egyszer határozott, szilárdan, erélyesen és eredményesen cselekedett. Igazságtalan kérésekkel szemben megvesztegethetetlen volt, s egy nagy férfiúban azt tartotta a legszégyenletesebbnek, ha arcátlan zaklatásokkal szemben engedékeny, még ha ezt egyesek a nemtetszéstől való félelemnek nevezték is. Azt szokta mondani, hogy akik semmit nem képesek megtagadni, rosszul élték le fiatal korukat.

Amikor Caesar Libüába készült átkelni Cato és Scipio ellen, az Alpokon inneni Galliát, a tartomány nagy szerencséjére, Brutusra bízta, mert a többi tartományt kifosztotta és tönkretette kormányzóinak féktelensége és mohó kapzsisága, Brutus viszont valóságos felüdülést, vigaszt jelentett a lakosságnak korábbi nyomorúságukhoz képest. Ezért azonban Caesarra hárította mindannyiuk háláját, akit, mikor visszatérése után bejárta Itáliát, a Brutus uralma alatt álló városokban fogadta a legkellemesebb látvány, de igen örült Brutusnak is, aki valójában az ő dicsőségét növelte, s kedvét találta benne, ha együtt lehetett vele.

7. Mivel több praetorság volt, mindenki azt várta, hogy a legnagyobb méltósággal járót, az úgynevezett városi praetor tisztét vagy Brutus, vagy Cassius kapja. Egyesek állítása szerint titokban már korábban is viszálykodtak egymással, de most emiatt még sokkal inkább összekülönböztek, noha rokonok voltak. Iunia ugyanis, Brutus húga, Cassius felesége volt. Mások szerint a kettőjük közötti versengés Caesar műve volt, aki titokban mindkettőjük reménységét táplálta, míg aztán annyira felkeltette indulataikat, hogy nyílt harcba kezdtek egymással. Brutus nagy hírneve és erénye küzdött Cassiusnak a parthusok elleni háborúban végrehajtott dicső haditetteivel. Caesar meghallgatta mindkettőjüket, s miután tanácskozott barátaival a dologról, így szólt: „Cassiusnak több joga van hozzá, de az első praetorságot mégis Brutusnak kell adnunk.” Cassiusnak másik praetori tisztséget adtak, de a megkapott praetorságért tanúsított hálája jóval kisebb volt, mint az elveszett miatti haragja.

Brutus egyébként is olyan mértékben részesült Caesar hatalmában, ahogyan csak kívánta. Valóban az volt a szándéka, hogy barátai között az első és a legbefolyásosabb legyen, de Cassius és hívei elvonták és eltérítették ettől a tervétől. Cassiusszal nem békült ki a hivatalért folytatott versengés után, de hallgatott barátai unszolására, hogy ne hagyja magát meglágyítani és Caesar befolyásától elcsábítani, kerülje a zsarnoki kegyet és a kedvezéseket, amelyekben Caesar nem azért részesíti, hogy erényét megtisztelje velük, hanem hogy erélyét megpuhítsa és ellankassza bátorságát.

8. Caesar ennek ellenére nem volt mentes a gyanakvástól és nem peregtek le róla a Brutus ellen felhozott vádaskodások, emelkedett lelkületétől, nagy tekintélyétől és barátaitól is félt, mégis bízott jellemében. Amikor első ízben híresztelték hogy Antonius és Dolabella forradalmat szít, kijelentette, hogy ő nem fél a jól táplált és hosszú hajú emberektől, csak a sápadtaktól és soványaktól, akiken Brutust és Cassiust értette. Később bevádolták előtte Brutust, s óvták, hogy őrizkedjék tőle, de ekkor Caesar mellére tette kezét, és így szólt: „Mit beszéltek? Azt hiszitek talán, hogy Brutus nem várja meg ezt az én nyomorult porhüvelyemet?" Mintha azt akarta volna ezzel mondani, hogy Brutuson kívül senki mást nem tart méltónak ilyen nagy hatalomra. S valóban, Brutus első ember lehetett volna a városban, ha csak egy kis ideig elviseli, hogy a második szerepet játssza Caesar mögött, és megvárja, amíg Caesar hatalma hanyatlani kezd, és sikereinek dicsősége elhalványodik. De Cassius, szenvedélyes ember lévén, inkább személyes érdekből volt Caesar-ellenes, mint közérdekből zsarnokgyűlölő, állandóan tüzelte Brutust, és sürgette. Ezért mondták, hogy Brutus a zsarnokságot utálta, Cassius pedig a zsarnokot gyűlölte. Cassius egyéb panaszai mellett különösen felbőszült Caesarra azoknak az oroszlánoknak az elvétele miatt, amelyeket aedilissége idejére szerzett be; amikor Calenus a várost elfoglalta, a Megarában őrzött oroszlánokra Caesar igényt tartott. Mondják, hogy ezek a fenevadak nagy szerencsétlenséget hoztak a megaraiakra. Amikor ugyanis városuk az ellenség kezére került, kinyitották a ketrecüket, és levették láncaikat, hogy velük állják útját a benyomuló ellenségnek. Az oroszlánok azonban őket magukat támadták meg, s a fegyvertelenül menekülő lakosokat marcangolták, úgyhogy ez a látvány nagy szánalmat keltett még az ellenség soraiban is.

9. De helytelenül állítják egyesek, hogy Cassiusnak főként ez az eset szolgált okul a merényletre, mert Cassius természetében kezdettől fogva megvolt mindenféle zsarnok elleni gyűlölet és harag; ennek már gyermekkorában jelét adta, midőn közös iskolába járt Sulla fiával, Faustusszal. Faustus egy alkalommal társai közt nagy hangon dicsekedett apja hatalmával; ekkor Cassius felkelt helyéről, és ököllel az arcába sújtott. Faustus nevelői és rokonai bíróság elé akarták vinni az ügyet, de Pompeius megakadályozta; maga elé hívatta a két fiút, s kikérdezte őket az esetről. Cassius ekkor állítólag így szólt: „Na rajta, Faustus, ismételd csak meg ennek az embernek a jelenlétében, amivel feldühítettél, és én újra megpofozlak."

Ilyen volt Cassius. Brutust azonban társai sok szóval, polgártársai pedig sok szóbeli és írásbeli ösztönzéssel serkentették tette elkövetésére. Ősének, a királyok uralmát megdöntő Brutusnak a szobrára ezt írták: „Bárcsak most volnál a mienk, Brutus." Vagy pedig ezt: „Most kellene élnie Brutusnak." Brutus bírói székén naponta találtak sok ilyesfajta írást: „Brutus, alszol?" vagy: „Nem vagy te igazi Brutus." Mindezt Caesar hízelgői okozták, akik különféle gyűlöletes megtiszteltetéseket találtak ki számára: éjszaka koszorút tettek szobraira, hátha ezzel rábírják a tömeget, hogy dictator helyett királynak szólítsa, de ennek éppen az ellenkezője történt, amint Caesar életrajzában ezt már részletesen megírtam.

10. Mikor Cassius megkísérelte barátait megnyerni a Caesar elleni merényletre, mindnyájan igent mondtak, ha Brutus áll az élükre. A tett elkövetéséhez ugyanis nemcsak erőszakra és merészségre, hanem olyan ember tekintélyére is szükség van, mint az övé, aki elsőnek sújtana le az áldozatra, s jelenlétével biztosítaná ügyük igazságosságát; ha nem így lesz, elbátortalanodnának a tett elkövetésekor, utána pedig még gyanúsabbá válnának, mert Brutus bizonyosan nem vonta volna ki magát az ügyből, ha annak igaz indítóoka lett volna. Cassius egyetértett érvelésükkel, s felkereste Brutust - viszálykodásuk után első ízben -, s miután újra helyreállt köztük a béke és a baráti érzés, megkérdezte tőle, hogy megjelenik-e a senatus március idusán tartandó ülésén, mert tudomására jutott, hogy Caesarnak ezen a napon készülnek felajánlani barátai a királyságot. Brutus azt felelte, hogy nem megy el. „És mi történik - kérdezte Cassius -, ha hívnak bennünket?" „Akkor kötelességem - felelte Brutus -,

hogy ne hallgassak, hanem megvédjem hazámat, és meghaljak a szabadságért.” Cassius erre fellelkesedve így szólt: „De vajon melyik római fogja tűrni, hogy meghalj? Brutus, hát nem ismered önmagadat? Vagy azt hiszed talán, hogy takácsok és szatócsok írják tele bírói székedet, s nem a legkülönb és legbefolyásosabb polgárok teszik ezt, akik más praetoroktól adományokat, látványosságokat és gladiátori játékokat, de tőled ősi adósságként a zsarnokság megdöntését követelik? Ezek az emberek készek mindent elviselni érted, ha olyannak mutatkozol, amilyennek remélnek, és ahogyan elvárják tőled.” Átölelte, megcsókolta Brutust, s miután így kibékültek egymással, barátaikhoz fordultak.

11. Volt Pompeiusnak valami Caius Ligarius nevű barátja, akit bevádoltak, de Caesar felmentette, ő azonban nem hálálta meg büntetése elengedését, sőt gyűlölte azt a hatalmat, amely veszélybe sodorta. Ellensége volt Caesarnak, s egyik leghívebb társa lett Brutusnak. Betegségében Brutus meglátogatta Ligariust, s így szólt hozzá: „Ligariusom, milyen időben betegeskedel!” Erre Ligarius azonnal fél könyökre támaszkodott, s így szólt: „Brutusom, ha olyan elhatározást melengetsz magadban, amely méltó hozzád, máris egészséges vagyok.”

12. Ezután titokban kipuhatolták az ismertebb emberek véleményét, akikben megbíztak és akiket szerettek volna ügyüknek megnyerni; de nemcsak híveiket értesítették, hanem minél több olyan embert is, akiket bátornak, deréknak és halálmegvetőnek ismertek. Éppen ezért Cicero elől, akit hűségéért és jóindulatáért a legkülönb embernek tartottak, eltitkolták tervüket, nehogy természetes félénkségével, amelyhez az idők során öreges óvatosság járult, és amely aggályos megfontolás után mindig a legnagyobb biztonságra törekedett, lelohassza heves buzgalmukat, amely gyors cselekvést követelt. Több társuk közül Brutus kihagyta az epikureus Statiliust és Cato rajongóját, Favoniust is. Az utóbbit azért, mert filozófiai beszélgetés közben távolabbról érintette előtte az ügyet, de Favonius azt felelte, hogy a polgárháború rosszabb a törvényeket megszegő egyeduralomnál; Statilius pedig azt mondta, nem illik bölcs és értelmes emberhez, hogy a gonoszok és esztelenek miatt veszélyeknek és zavaroknak tegye ki magát. Jelen volt Labeo is és szembeszállt mindkettőjük véleményével. Brutus, mintha nehéz és alig eldönthető kérdésről volna szó, hallgatott; később azonban közölte tervét Labeóval, aki lelkesen fogadta. Helyesnek tartotta azt is, hogy megnyerjék a másik, Albinus melléknéven ismert Brutust, aki nem volt ugyan tevékeny, sem különösebben bátor ember, de nagy tekintélye volt sok gladiátora miatt, akiket a római játékokra tartott, s mert Caesar bizalmasa is volt. Amikor Cassius és Labeo beszélt vele, nem adott választ, de amikor négyszemközt találkozott Brutusszal, s megtudta, hogy ő az összeesküvés vezére, lelkesen megígérte együttműködését. A legtöbb és legkiválóbb embereket Brutus hírneve nyerte meg az összeesküvésnek. Bár soha nem került sor együttes eskütételre, és áldozatokkal sem kötelezték el egymást, annyira összetartottak, hallgattak és titkolóztak mindnyájan, hogy bár az istenek jóslatokkal, kísérteties előjelekkel, s áldozatok alkalmával baljós tünetekkel előre jelezték, senki nem is sejtette az összeesküvést.

13. Miután Brutus megnyerte magának a legbátrabb, legnemesebb és legerényesebb római férfiakat, s megfontolt minden veszedelmet, igyekezett uralkodni magán és elleplezni gondolatait, de odahaza, főként éjszaka, gondok gyötörték, és bár nem akarta, aggodalmai felverték álmából. Mellette alvó felesége figyelmét nem kerülte el, hogy mind gyakrabban elmerül gondolataiba, és gyötrődve gondol a reá váró nehézségekre, s hogy szörnyű gondok gyötrik, s veszélyes, bonyolult terveket forgat fejében.

Porcia, amint már említettem, Cato leánya volt, s amikor Brutus, aki unokafivére volt, feleségül vette, már nem volt hajadon. Még egészen fiatal asszony korában vesztette el első férjét, akitől volt egy Bibulus nevű kisfia. Ennek a Bibulusnak fennmaradt egy Brutusra való visszaemlékezéseket tartalmazó könyvecskéje. Porcia bölcs és férjét szerető asszony volt,

fennköltszelleme mély belátással párosult, ezért nem akarta megtudni férje titkát, mielőtt a következő próbát nem tette önmagával. Kezébe vett egy kisebb kést, amelyet a borbélyok körömvágásra használnak, minden cselédjét kiküldte hálószobájából, combján mély vágást tett, úgyhogy vére erősen ömlött, hamarosan nagy fájdalmai lettek és heves sebláz gyötörte. Brutus kétségbeesett, nem tudta, mitévő legyen, amikor Porcia súlyos szenvedések között így szólt hozzá: „Brutusom, én Cato leánya vagyok, s nem ágyasok módjára jöttem házadba, hogy pusztán ágyadat és asztalodat osszam meg veled, hanem hogy részem legyen jóban és rosszban egyaránt. Ellened, férjem ellen nem lehet a legkisebb panaszom sem; de hogyan mutassam meg irántad érzett szeretetemet és hálámat, ha nem osztom meg veled titkos bánatodat és bizalmas gondjaidat? Tudom, hogy a női természet alkalmatlan titkok megőrzésére, de a jó nevelés és derék emberek társasága talán mégis segít a jellem megszilárdításában, s nekem megadatott, hogy Cato leánya és Brutus felesége legyek. Most már azt is tudom magamról, amit azelőtt nem hittem: a testi fájdalom sem tud legyőzni.” Ezekkel a szavakkal megmutatta sebét férjének, és elmondta, milyen próbát tett. Brutus megdöbbenve az ég felé emelte kezét, fohászkodott az istenekhez, engedjék meg, hogy terve sikeres végrehajtásával méltó férje lehessen Porciának, majd gondos ápolás alá vette feleségét.

14. Összehívták a senatus ülését, várható volt, hogy Caesar is jelen lesz, így hát elhatározták, hogy nekivágnak. Arra számítottak, hogy feltűnés nélkül összegyülekezhetnek teljes számban, és mind ott lesznek a legkiválóbb vezető emberek is, akik a nagy tett végrehajtása után azonnal felkarolják a szabadság ügyét. Úgy érezték, hogy az istenség sugalmazta a helyszínt: egy oszlopcsarnokot a színház tőszomszédságában, a hozzá csatlakozó ülésteremmel, amelyben Pompeius szobra állott. A szobrot a város emeltette, amikor Pompeius ezen a helyen díszes oszlopcsarnokot és színházat építtetett. Ide hívták össze a senatus ülését pontosan március hónap közepére. Ezt a napot a rómaiak március idusának nevezik. Úgy tűnt fel, mintha valamilyen istenség vezérelné Caesart ide, hogy Pompeius kitöltse rajta bosszúját.

Amikor eljött a nap, Brutus tőrt dugott az övébe - erről csak felesége tudott -, és elment a senatus ülésére. A többiek Cassius házában gyűltek össze, és elkísérték fiát a forumra, hogy ott magára öltse az úgynevezett tóga virilist. Innen valamennyien átmentek Pompeius csarnokába, s várták Caesart, akinek rövidesen meg kellett érkeznie a senatusba. Ha az emberek tudták volna, hogy mi van készülőben, elámultak volna, mekkora közönyt és lélekjelenlétet tanúsítottak ezek a férfiak a válságos pillanatokban. Több praetor volt köztük, ezek itt intézték különféle ügyeiket, nyugodtan végighallgatták az ügyes-bajos kérelmezőket, mintha más dolguk se volna, ráadásul mindenkinek jól átgondolt, alaposan indokolt ítéletet szolgáltattak. Mikor az egyik nem akart az ítéletbe belenyugodni, és nagy kiabálás közben minduntalan Caesarra hivatkozott, Brutus a jelenlevőkre pillantott, és így szólt: „Caesar engem soha nem akadályoz meg benne, hogy a törvények értelmében járjak el, nem fog megakadályozni ezután sem.”

15. Sok véletlen dolog történt, ami megzavarta őket: először, hogy Caesar késett, mert mikor beköszöntött a nap, az áldozatok baljós előjeleket mutattak, felesége odahaza feltartóztatta, és a jósok is meg akarták akadályozni, hogy elmenjen hazulról. Másodszor: az egyik összeesküvő odament Cascához, megfogta jobbját, és így szólt hozzá: „Elhallgattál egy titkot előlünk, Casca, de Brutus mindent elmondott.” Casca erre megrémült, s az ember nevetve folytatta: „Miből gazdagodtál meg, te szerencsés fickó, hogy aedilisséget akarsz vállalni?” Ennyin múlt csak, hogy Casca rémületében el nem árulta a titkot. Aztán egy senatori rangú férfiú, Popilius Laenas, a szokottnál szívélyesebben üdvözölte Brutust és Cassiust, majd suttogva ennyit mondott nekik: „Veletek együtt imádkozom, hogy el tudjátok végezni, amire gondoltok, de kérlek, ne késlekedjetek, mert az emberek már beszélnek róla.” Ezzel otthagyta őket, s azt az alapos gyanút keltette fel bennük, hogy tervük kitudódott.

Ekkor futva érkezett valaki Brutus házából, és jelentette, hogy felesége halálán van. Porcia ugyanis a történendőktől félve és az aggodalom súlyától megtörve alig tudott otthon maradni, minden zajra és hangosabb kiáltásra, mintegy bacchikus megszállottságban, kirohant a házból, mindenkit megszólított, aki a forumról jött, és megkérdezte, mi van Brutusszal, embereit pedig percenként küldözgette Brutushoz. Ahogyan telt az idő, egyre jobban elhagyta ereje, összeroppant, magába roskadt, s az aggodalom szinte már az őrületbe kergette. Nem tudott szobájába visszatérni, úgy, amint volt, az út közepén összeesett, ájulás és tehetetlen kábulat vett rajta erőt, színe is elváltozott, s egyetlen hang nem jött ki a torkán. A cselédlányok erre a látványra hangos jajveszékelésben törtek ki, a szomszédok összecsődültek a kapu előtt, s nyomban híre ment és szájról szájra adták, hogy Porcia meghalt. De cselédei rövidesen felélesztették, s amint magához tért, gondos ápolás alá vették. Brutus, amint gondolni lehet, kétségbeesett a hír hallatára, de közös ügyüket nem hagyta cserben, és nem tört össze a személyét ért csapástól.

16. Közben híre érkezett, hogy Caesar közeledik, s hordszéken hozzák. Úgy döntött ugyanis a rossz előjelek miatt elkedvetlenedve, hogy semmi komolyabb ügyet nem intéz, hanem gyengélkedése ürügyén későbbre halasztja őket. Amikor a hordszékből kiszállt, Popilius Laenas, az az ember, aki az imént jó szerencsét és sikert kívánt Brutuséknak, odament hozzá, és hosszabb ideig beszélgetett vele, Caesar megállt és figyelmesen hallgatta. Az összeesküvők, hogy most már így nevezzük őket, nem értették, mit mondott, de az a gyanújuk támadt, hogy merényletüket tárja fel ez a négyszemközti beszélgetés. Csüggedés vett erőt rajtuk, egymásra néztek, és tekintetükkel jelezték egymásnak, hogy ne várják be, amíg elfogják őket, hanem azon nyomban végezzenek magukkal. Cassius és egy másik összeesküvő már a tógája alatt rejtegetett tőr után nyúlt, és ki akarta húzni hüvelyéből, amikor Brutus Laenas viselkedéséből arra következtetett, hogy valamit sietve kér Caesartól, de nem vádaskodik. Nem szólt egy szót sem, mert sok idegen állt körülötte, derűs arckifejezésére azonban Cassiusék visszanyerték bátorságukat. Néhány pillanattal később Laenas kezet csókolt Caesarnak, majd otthagyta, amiből nyilvánvaló lett, hogy a maga érdekében, valami csak neki fontos ügyben fordult Caesarhoz.

17. Mikor a senatus Caesart megelőzve bevonult az ülésterembe, az összeesküvők körülállták Caesar karosszékét, mintha valami ügyet szeretnének vele elintézni. Mondják, hogy Cassius Pompeius szobrára nézett, s úgy fohászkodott hozzá segítségért, mintha még mindig élne. Trebonius a terem bejáratánál Antoniust húzta félre beszélgetni, és kinn tartotta. Amikor Caesar belépett, a senatorok felálltak, majd amikor leült, az összeesküvők azonnal szorosan körülvették, s előretuszkolták Tullius Cimbert, aki száműzött fivéréért könyörgött. A többiek mindnyájan vele együtt kérlelték, megfogták a kezét, megcsókolták a mellét és a homlokát. Caesar eleinte csak elhárította kérésüket, majd amikor nem tágítottak, indulatosan felkelt. Erre Tullius mindkét kezével letépte válláról tógáját, Casca pedig, aki mögötte állt, kihúzta tőrét, és ő adta az első döfést a válla közelében, de nem mélyen. Caesar megragadta a tőr markolatát, és latinul harsány hangon felkiáltott: „Nyomorult Casca, mit teszel?” Casca ekkor görögül segítségül hívta fivérét. Caesar már több szúrást kapott, körülnézett és védekezni próbált, de amikor megpillantotta Brutust, kezében a lecsapó tőrrel, eleresztette Casca kezét, amelyet addig erősen fogott, fejére húzta tógáját, s átengedte testét a tőrszúrásoknak. Az összeesküvők vaktában rengeteg sebet ejtettek testén, s közben tőrükkel egymást is megsebesítették; így a gyilkosság közben Brutus is megsebesült a kezén, és mindnyájukat elborította a vér.

18. Miután Caesar így meghalt, Brutus a terem közepére ment; beszédet akart tartani és igyekezett megnyugtatni a senatust, de az rémületében szanaszét futott, az ajtóknál nagy zűrzavar és tolongás keletkezett, bár senki nem kergette vagy bántotta a bent levőket. Az összeesküvők ugyanis szilárdul elhatározták, hogy mást nem ölnek meg, sőt mindenkit

felhívnak, hogy érezze szabadnak magát. Mikor az összeesküvést megbeszélték, mindnyájan azt ajánlották, hogy Caesarral együtt öljék meg a monarchikus érzelmű, gőgös Antoniust is, akit a katonaság nagy hatalomra segített, és amióta Caesar consultársa lett, még jobban kimutatta fennhéjázó, nagyravágyó természetét. Brutus azonban ellene szegült ennek a tervnek, részben mert ragaszkodott az igazságossághoz, részben pedig, mert bízott benne, hogy Antonius megváltozik. Brutus remélte, hogy a nemes származású, becsvágyó és a dicsőségért rajongó Antonius, mihelyt elteszik Caesart láb alól, együtt fog munkálkodni velük hazájuk szabadsága érdekében, és őt is elragadja az igaz ügy szeretete. Brutus így megmentette Antoniust, de az a pillanatnyi rémület hatására plebeiusi ruhát vett magára, és elmenekült.

Brutus és társai véres kézzel felmentek a Capitoliumra, meztelen tőrüket villogtatták, és a polgárokat felhívták a szabadság megvédésére. Az emberek eleinte csak kiáltoztak, a gyilkosság hírére összevissza futkostak, s ezzel még csak növelték a zűrzavart; de amikor nem következett sem újabb vérengzés, sem semmiféle fosztogatás, felbátorodtak. Senatorok és plebeiusok özönlöttek fel a Capitoliumra az összeesküvőkhöz. Mikor a tömeg összegyűlt, Brutus olyan beszédet mondott, amely a nép hangulatát megnyerte, és illett a történtekhez. A hallgatóság helyeselt és kiáltozott, hogy menjenek le, mire az összeesküvők felbátorodtak, lementek a forumra, s a tömeg követte őket. Brutust sok előkelő polgár vette körül, és fényes menetben kísérték le a Capitoliumról, majd felküldték a szószékre. A csőcselék, bár szedett-vedett, lázongásra mindig kész népség volt, erre a látványra mozdulatlanul és illedelmes csendben várta a történendőket. Amikor Brutus felment a szószékre, szavait figyelmesen meghallgatták, de hogy a történtek nem voltak egészen a sokaság kedve szerint, világosan kimutatták, mert amikor Cinna kezdett beszélni, és vádakat emelt Caesar ellen, dühödten haragra lobbantak és szidalmazták a szónokot; erre az összeesküvők visszatértek a Capitoliumra. Brutus megijedt, hogy ostrom alá fogják őket, s ezért a legelőkelőbb támogatóikat elküldte, mert nem tartotta méltányosnak, hogy olyanok is vállalják a veszélyt, akik nem vettek részt a tett elkövetésében.

19. Másnap a senatus Tellus templomában ülésezett. Antonius, Plancus és Cicero a közkegyelem és a megegyezés érdekében szólalt fel, erre nemcsak azt szavazták meg, hogy az összeesküvők teljes mentességet kapjanak, hanem hogy a consulok kitüntetésükre is tegyenek javaslatot; majd mikor ezt megszavazták, az ülést feloszlatták. Antonius ekkor elküldte fiát túszként a Capitoliumra, mire Brutus és társai lejöttek, s mindnyájan kölcsönös kézszorítással és öleléssel üdvözölték egymást. Antonius Cassiust látta vendégül vacsorára, Lepidus pedig Brutust, s a többieket mások, aszerint, hogy milyen rokoni vagy baráti kapcsolat volt közöttük. Másnap kora reggel ismét összeült a senatus, először is köszönetet szavaztak meg Antoniusnak, hogy csírájában elfojtotta a polgárháború kitörését, majd dicsérettel emlékeztek meg Brutusról és társairól, végül pedig felosztották a tartományokat. Brutusnak szavazták Krétát, Cassiusnak Libüát, Treboniusnak Ázsiát, Cimbernek Bithüniát, és a másik Brutusnak Gallia Cisalpinát.

20. Ezután megvitatták Caesar végrendeletét és temetését. Antonius azt követelte, hogy a végrendeletet olvassák fel, s a holttestet nyilvános szertartással, ne pedig titokban, tiszteletadás nélkül temessék el, mert nem volna érdemes felingerelni a népet. Cassius mindkét javaslatot erélyesen ellenezte, de Brutus engedett, megadta hozzájárulását, s ezzel elkövette a második hibát, mert már azért is kárhoztatták, hogy megkímélte Antoniust, az összeesküvés ellenségét, amikor pedig beleegyezett abba, hogy a temetési szertartás Antonius kívánsága szerint menjen végbe, végképp elbukott. Caesar végrendeletében minden egyes római polgárnak hetvenöt drakhmát hagyományozott, s a népnek ajándékozta a Tiberis túlsó partján fekvő kertjeit, ahol most a Fortuna-templom áll; ezzel jóakaratot s személye utáni vágyakozást keltett a polgárokban. Azután meg, amikor a holttestet a forumra vitték, és Antonius a

szokásoknak megfelelően dicsőítő beszédet mondott felette, s látva, hogy beszéde izgalmat váltott ki a sokaságban, szánalmat kezdett kelteni, kezébe vette Caesar vérfoltos ruháját, szétterítette s megmutatta a számtalan szúrást és döfést. Erre természetesen minden rend felbomlott. Egyesek azt kiáltozták, hogy meg kell ölni a gyilkosokat, mások pedig, ugyanúgy, mint korábban Clodius népvezér temetésekor, kicipelték az árubódékból a padokat és az asztalokat, egymásra hordták őket, hatalmas máglyát emeltek, rátették a holttestet, és a sok templom, menedékhely, szentély között elégették. Mikor a tűz fellángolt, az emberek mindenfelől odarohantak, égő üszköket kaptak fel és futottak, hogy felgyújtsák Caesar gyilkosainak házát, de azok idejében biztonságba helyezték magukat és elkerülték a veszedelmet.

Volt egy Cinna nevű költő, akinek semmi köze nem volt a gyilkossághoz, sőt Caesar barátja volt. Cinnának álmában úgy rémlett, hogy Caesar meghívta vacsorára, de ő szabadkozott. Caesar nem hagyott nyugtot neki, erőltette, végül kézen fogva tátongó sötétség felé vonszolta, ahova akarata ellenére is rémülten követte. Ez után az álom után láz verte ki a testét, egész éjszakán át. Másnap kora reggel azonban, amikor kivitték a holttestet, restellte volna, hogy ne legyen jelen a temetésen, s elvegyült az akkor már nekivadult tömeg közé. De amikor megpillantották és azt hitték róla, hogy ő az a másik Cinna, aki Caesar ellen vádaskodott a népgyűlésen, darabokra tépték.

21. Ez a szomorú eset, de különösen Antonius magatartásának megváltozása annyira megijesztette Brutust és társait, hogy elhagyták a várost; eleinte Antiumban húzták meg magukat, hogy ha lecsillapul és megszűnik a nép haragja, azonnal visszatérjenek Rómába. Azt remélték, hogy ez a fordulat hamarosan bekövetkezik az ösztönös indulataitól vezérelt, ingatag néptömegben. A senatus jóindulattal viseltetett irántuk, bár futni hagyta azokat, akik széttépték Cinnát, de megkerestette és börtönbe vetette azokat, akik az összeesküvők házára rátámadtak. A nép is aggódni kezdett, hogy Antonius már csaknem egyeduralkodóként viselkedik, ezért vágyakozni kezdett Brutus után, s várta, hogy a játékokat személyesen vezesse, hiszen mint praetornak ez kötelessége volt. Brutus viszont értesült róla, hogy Caesar veteránjai, akik földet és városokat kaptak tőle, életére törnek, és kisebb csoportokba verődve a városba készülnek; emiatt aztán nem tartotta biztonságosnak, hogy Rómába menjen. A nép így Brutus nélkül nézte végig a játékokat, amelyeket nagy fénnyel és pompával tartottak meg. Brutus ugyanis rengeteg vadállatot vásároltatott, és megparancsolta, hogy egyetlenegyet se adjanak el vagy tartsanak vissza belőlük, hanem valamennyit használják fel, sőt saját maga ment le Neapoliszba, és sok színészt felfogadott az ottaniak közül. Valami Canutius ügyében, aki nagy színpadi sikereket ért el, írt barátainak, hogy beszéljék rá a fellépésre, mert egyetlen göröggel szemben sem szabad erőszakkal fellépni. Írt Cicerónak is, és kérte, hogy mindenképpen jelenjék meg a játékokon.

22. A helyzetben fordulat következett be, mikor megérkezett a fiatal Caesar, akit Caesar mint unokahúga fiát örökbe fogadott, és örökösévé tett. Caesar meggyilkolása idején Apolloniában foglalkozott tanulmányaival, s nagybátyjára várt, akinek az volt a szándéka, hogy hamarosan háborúba indul a parthusok ellen. Mihelyt értesült a szerencsétlenségről, Rómába sietett, és népszerűséghajhászó szándékkal először is felvette a Caesar nevet, majd a Caesar örökségeképpen hátramaradt pénzt szétosztotta a polgárok között; Antonius ellen pártot szervezett, és bőkezű pénzadományokkal Caesar sok volt katonáját megnyerte és magához fűzte. Cicero is Caesart támogatta Antonius iránti gyűlöletében. Brutus emiatt szigorúan megrótta, s azt írta neki, hogy Cicerónak nem a zsarnok ellen van kifogása, hanem csak attól a zsarnoktól fél, aki őt gyűlöli, s politikájával az emberségesebbnek látszó szolgaságot segíti elő, amikor leveleiben és beszédeiben Caesart derék embernek nevezi. „Őseink - mondta Brutus - nem tűrték a jóságos kényurakat sem.” Ami őt illeti, pillanatnyilag még nem döntött róla, hogy a háborút választja-e vagy a békét, de azt az egyet elhatározta, hogy szolga nem lesz. Csodálja, hogy

Cicero a polgárháborút veszélyesnek tartja, de nem fél a szégyenletes és becstelen békétől, s hogy Antonius zsarnokságának megszüntetéséért bérül Caesar zsarnokságát akarja.

23. Ilyeneket írt Brutus első leveleiben; de ekkor a nép már vagy Caesar, vagy Antonius pártjára állt, s a megvásárolható katonák, mintegy az árverési kikiáltó szavára, a többet ígérő félhez csatlakoztak. Brutus a helyzet fölött teljesen kétségbeesve elhatározta, hogy elhagyja Itáliát, s Lucanián keresztül gyalogszerrel Eleába, a tengerpartra ment. Porcia innen visszatért Rómába. Búcsúzáskor igyekezett eltitkolni nagy fájdalmát, de bármilyen bátor szívű volt is, egy festmény elárulta. A görög tárgyú kép Andromakhét ábrázolta, amint búcsúzik Hektórtól, átveszi tőle kisfiát, és felnéz férjére. Porcia ebben a képben saját szomorú sorsának hasonmását látta, keserves könnyekre fakadt tőle, többször is odalépett hozzá és zokogott. Ekkor Acilius, Brutus egyik barátja Andromakhé Hektórhoz intézett búcsúszavait idézte:

S most, Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám is
és te a fivérem, virulóerejű deli férjem.[142]

Brutus elmosolyodott, és így szólt: „Én azonban nem tudom Hektór szavait mondani Porciának:

Rokka legyen gondod, s a szövőszék, szolgaleánynak
ossz munkára parancsot,

mert Porcia, bár gyenge alkata képtelenné teszi férfias tettekre, de lélekben ugyanolyan áldozatokra kész a hazáért, akárcsak mi.” Ezt Bibulus, Porcia fia beszéli el.

24. Brutus innen Athénba hajózott. A nép szerencsekívánatokkal fogadta és kitüntetéseket szavazott meg neki. Egyik vendégbarátja házánál szállt meg, Theomenésztosz, az akadémikus, s Kratipposz, a peripatetikus bölcselő előadásait hallgatta, filozófiai vitákat folytatott, s látszatra tétlenkedve csak a tudományoknak szentelte minden idejét, de anélkül, hogy bárki is gyanította volna, teljes figyelmét a háborúnak szentelte. Elküldte Makedoniába Hérosztratoszt, hogy megnyerje az ott táborozó csapatok parancsnokait, és az Athénban tanuló római ifjakat is pártjára vonta és magához kötötte. Ezek között volt Cicero fia is, akiről különös dicsérettel emlékezik meg, s azt mondja, hogy éjjel-nappal szüntelenül csodálta, mert nemes gondolkodású ember, és gyűlöli a zsarnokságot.

Végül már nyíltan hozzákezdett az előkészületekhez, s amikor értesült róla, hogy római hajók nagyobb összegű pénzzel közelednek Ázsiából, és vezetőjük egyik kedves barátja, eléje ment Karüsztoszba.[143] Találkozásukkor megnyerte magának, átvette a hajókat, és fényes lakomát rendezett, mert éppen arra a napra esett születése napja. Mikor inni kezdtek, s felköszöntők hangzottak el Brutus győzelmére és a rómaiak szabadságára, Brutus, hogy emelje a hangulatot, nagyobb serleget kért, s mikor kézbe vette, minden célzás nélkül ez a sor jött ajkára:

Engem a vészes sors és Létó gyermeke ölt meg.[144]

A történetírók ehhez még azt is hozzáteszik, hogy amikor Philippinél elindult utolsó csatájára, katonáinak jelszóul az „Apollónt” adta. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy már akkor érezte vesztét, amikor a verssort idézte.

25. Ezután Antistius[145] átadott Brutusnak ötszázezer drakhmát abból a pénzből, amelyet Itáliába kellett vinnie. Pompeius hadseregének Thesszaliában bujdosó katonái kész örömmel csatlakoztak hozzá. Cinnától elvett ötszáz lovast, akiket ez Dolabellához akart vezetni, majd áthajózott Démétriaszba. Itt nagy mennyiségű fegyvert kerített kézre, amelyet korábban

Caesar parancsára gyűjtöttek össze a parthusok elleni háborúra, és most Antoniushoz akarták szállítani. Hortensius praetor átadta neki Makedoniát, a környék királyai és fejedelmei pedig egyesültek és csatlakoztak hozzá. Ekkor jelentés érkezett, hogy Antonius fivére, Caius átkelt Itáliából, és azonnal útra kelt azokhoz a csapatokhoz, amelyeknek parancsnoka Epidamnoszban és Apollóniában Vatinius volt. Brutus azzal a szándékkal, hogy megelőzze Caiust, s megszerezze magának ezeket a csapatokat, a rendelkezésére álló haderővel nyomban elindult nehéz terepen és hóviharban. Maga mögött hagyta élelemszállító szekereit, de Epidamnosz közelében a fáradtságtól és a hidegtől lázas betegséget kapott. Ez a fajta betegség különösen akkor veri le lábukról az állatokat és az embereket, midőn hóban nagy fáradalmakat kell elviselniük, vagy mert a test melege a hideg és fagy miatt, amikor minden összezsugorodik, gyorsan megemészti a táplálékot, vagy mert a hóolvadás következtében keletkező finom és éles pára átjárja a testet, és az elpárolgó meleget magába szívja; az izzadság ugyanis a hideggel érintkező melegtől származik, így jelenik meg és csapódik le a test felületén. De ezt a kérdést másutt már bővebben megvitattam.

26. Brutus eszméletlenül feküdt, s mivel a táborban senkinek nem volt ennivalója, emberei kénytelenek voltak az ellenséghez fordulni. A város kapuihoz mentek tehát, és kenyeret kértek az őröktől. Midőn ezek meghallották, mi történt Brutusszal, maguk is hozzásiettek, s ételt-italt vittek neki. Viszonzásul Brutus a város elfoglalása után nemcsak velük, hanem az egész lakossággal emberségesen bánt.

Midőn Caius Antonius Apollónia közelébe érkezett, magához akarta rendelni a környéken tartózkodó katonákat, de kénytelen volt tudomásul venni, hogy a katonák Brutushoz csatlakoztak, és Apollónia lakossága is Brutus pártjára állt; elhagyta hát a várost, és elindult Buthratumba. Először elveszített három cohorsot, amelyeket útközben Brutus szétvert, majd midőn megpróbált erőszakkal behatolni a már korábban elfoglalt Büllisz környékére, megütközött Ciceróval,[146] és vereséget szenvedett. Cicero ugyanis, akit Brutus vezéri rangra emelt, sok sikert aratott a háborúban. Brutus később egy mocsaras terepen utolérte Caiust, de nem bocsátkozott harcba a nagy területen szétszóródott csapatokkal, hanem körülkerítette őket lovasaival, s megparancsolta, legyenek hozzájuk kímélettel, mert hamarosan úgyis átállnak hozzá. Így is történt, Caius emberei megadták magukat vezérükkel együtt, úgyhogy Brutus most már tekintélyes haderővel rendelkezett. Caiust hosszú ideig tisztelettel vette körül, s meghagyta vezéri jelvényeit, bár többen - így Cicero is Rómából írt levelében - arra biztatták, hogy végeztesse ki. Később aztán Caius titkos megbeszélésekbe kezdett Brutus tisztjeivel, és zendülésre akarta rábírni őket; ekkor végre őrizetbe vette és egy hajóra tétette. Mikor ezek a tisztek elvonultak Apollóniába, és magukhoz hívták Brutust, azt üzente vissza nekik, hogy a rómaiak nem így szoktak eljárni: ha hibát követtek el, jöjjenek ők a vezérükhöz, engeszteljék ki és csillapítsák le haragját. A katonák erre odamentek hozzá, hogy kiengeszteljék, és ő megbocsátott nekik.

27. Brutus éppen készült átkelni Ázsiába, midőn megérkezett a Rómában bekövetkezett fordulat híre. A fiatal Caesar, akit a senatus támogatott Antonius ellenében, kiűzte Itáliából ellenfelét, és hamarosan mindenki rettegett tőle, mert törvénytelenül megpályázta a consulságot és nagy hadsereget tartott, amelyre a városnak semmi szüksége nem volt. Amikor azonban észrevette, hogy a senatus megneheztelt rá és átpártolt a távollevő Brutushoz, sőt tartományt szavazott meg neki, egyszerre csak megijedt. Antoniusért küldött hát, és kibékült vele, majd csapataival körülzárta Rómát, és erőszakkal megszerezte a consulságot, pedig még gyerekifjú volt, mindössze húszéves, ahogy emlékirataiban említi. Brutus és társai ellen azonnal pert indított, gyilkossággal vádolta őket, pontosabban azzal, hogy bírói ítélet nélkül megölték az állam első tisztviselőjét. A Brutus elleni vádat Lucius Cornificiusszal, a Cassius ellenit Marcus Agrippával képviseltette. A vádlottakat távollétükben elítélték, a bírák ugyanis

kényszer alatt adták le szavazatukat. Amikor a kihirdető a szószékről előírásosan felszólította Brutust, hogy jelenjék meg a bíróság előtt, az összegyűlt tömeg tüntetőleg felsóhajtott, az előkelőbbek szemüket lesütve hallgattak, Publius Silicius pedig mindenki szeme láttára sírva fakadt; emiatt hamarosan a proskribáltak névsorára került, és kivégezték. A történtek után Caesar, Antonius és Lepidus összebékültek, megosztoztak a tartományokon, és kivégeztettek kétszáz proskribáltat, közöttük Cicerót is.

28. Amikor ezeknek az eseményeknek a híre megérkezett Makedoniába, Brutus kénytelen volt írni Hortensiusnak, hogy végeztesse ki Caius Antoniust, mert bosszút kellett állnia Cicero és Brutus Albinus meggyilkolásáért, akik közül az egyik barátja, a másik pedig vér szerinti rokona volt. Antonius később Philippinél elfogta Hortensiust, és kivégeztette fivére, Caius sírjánál. Brutus Cicero haláláról szólva kijelentette, hogy mélységesen szégyelli a gyilkosság indítóokát, és sajnálkozik a szomorú eseményen; a történtekért római barátait vádolja, akik nem is zsarnokaiknak, hanem önmaguknak köszönhetik, hogy szolgasorsra jutottak, hiszen tétlenül elnézik, hogy olyan dolgok történjenek velük, amilyenekről még hallaniuk sem volna szabad.

Brutus fényes sereggel átkelt Ázsiába, Bithüniában és Küzikoszban hajóhad felszereléséhez kezdett; gyalogosan bejárta a városokat, helyreállította a rendet, tárgyalásokat folytatott a fejedelmekkel, s üzent Cassiusnak, hogy Egyiptomból jöjjön Szíriába, mert most nem az a dolguk, hogy birodalmat szerezzenek maguknak, hanem hogy a világ minden részéről haderőt gyűjtsenek hazájuk felszabadítására és a zsarnokok elkergetésére: ezt kell eszükben tartaniuk, és erre kell vigyázniuk; nem szabad tehát messzire eltávozniuk Itáliából, hanem minél előbb vissza kell térniük, hogy segítségére legyenek polgártársaiknak.

Cassius engedelmeskedett és elindult, Brutus pedig eléje ment Szmürnába. Itt találkoztak először azóta, hogy Peiraieuszban elváltak, s az egyik Szíriába, a másik pedig Makedoniába indult. Nagy örömmel és bátorsággal töltötte el őket, hogy most már mindketten hadsereggel rendelkeznek. Annak idején nyomorúságos száműzöttek módjára pénztelenül és fegyvertelenül, egyetlen felszerelt hajó, egy szál katona nélkül távoztak Itáliából, most pedig, nem sok idő eltelte után, hajókkal, gyalogos- és lovashadsereggel és pénzzel bőven ellátva indulnak vissza, harcra készen, hogy megvívjanak a római birodalomért.

29. Cassius is szerette volna elhalmozni Brutust megbecsülése jeleivel, de Brutus megelőzte, és legtöbbször ő kereste fel, mert Cassius idősebb és fáradékonyabb volt, mint ő. Cassiusról mindenki azt tartotta, hogy nagyon tehetséges katona, de hirtelen haragú, és hatalmát inkább megfélemlítéssel kívánja gyakorolni, bár baráti körben hajlott a tréfákra és gúnyolódásra. Mondják, hogy Brutust szerette a nép, barátai rajongtak érte, a legkiválóbbak csodálták, de nem gyűlölték még ellenségei sem, mert szelíd, nemes lelkű és egyenes gondolkodású volt, távol állt tőle harag és élvezethajhászás, és hajlíthatatlan volt abban, amit szépnek és igaznak tartott. De népszerűségét és jó hírét szilárd elveinek köszönhette leginkább. Mert az emberek tudták, hogy még a nagy Pompeius sem rendelte volna hatalmát a törvények alá, ha legyőzi Caesart, hanem megtartotta volna az uralmat és consuli, dictatori vagy valami kisebb méltóságnévvel nyugtatta volna meg a népet. Cassiusról, erről a hirtelen haragú, indulatos emberről, aki haszonvágyból gyakran letért az igazság útjáról, sokkal inkább gondolták az emberek, hogy azért visel háborút, járja be a világot és vállalja a veszélyeket, mert a hatalmat saját magának akarja megszerezni, nem pedig azért, hogy a polgároknak visszaadja a szabadságot. Hiszen már a régebbi hadvezérek, a Cinnák, a Mariusok, a Carbók, győzelmi bérnek és hadizsákmánynak tekintették hazájukat, és nemegyszer nyíltan bevallották, hogy zsarnoki hatalomért harcolnak.

Brutust azonban még ellenségei sem gyanúsították soha ilyen elvtelenséggel, sőt gyakran lehetett magától Antoniustól hallani, hogy Brutust a Caesar elleni merényletre egyedül a tett dicső volta és jogossága vitte rá, a többieket viszont a gyűlölet és az irigység vezette. Ezért

Brutus - amint ez leveleiből is nyilvánvaló - soha nem bízott annyira hatalmában, mint erényében. Azt írja Atticusnak a végső összecsapás előtt, hogy szerencsésnek tartja helyzetét, mert ha győz, felszabadítja a római népet, de ha elesik, megszabadul a szolgaságtól. Marcus Antonius - folytatja - méltán meglakolt dőreségéért, mert bár a Brutusok, a Cassiusok és a Catók közé tartozhatott volna, beállt lakájnak Octaviushoz, s igaz, hogy most nem fog vereséget szenvedni, de rövid idő múlva harcban fog állni vele. Ezekkel a szavakkal, úgy látszik, helyesen jósolta meg az elkövetkezendőket.

30. Szmürnában Brutus megkérte Cassiust, hogy ossza meg vele azt a hatalmas pénzösszeget, amelyet összeszedett, mert ő mindenét elköltötte, igaz, fel is szerelt egy tekintélyes hajóhadat, amellyel hatalmukban tarthatják az egész belső tengert. Cassiust lebeszélték barátai, hogy pénzt adjon Brutusnak, és így érveltek: „Nem volna igazságos dolog, hogy amit te takarékosan megszereztél és a népszerűtlenséget is vállalva összegyűjtöttél, azt Brutus kapja meg, hogy katonái kedvét keresse és rokonszenvüket fölkeltse.” Cassius ennek ellenére átadta Brutusnak a birtokában levő pénz egyharmadát. Ezután ismét elváltak, és mindegyik a maga feladatához fogott; Cassius elfoglalta Rhodoszt, s a kelleténél szigorúbban rendelkezett, bár bevonulásakor, amikor a rhodosziak királyuknak és uruknak nevezték, így szólt: „Nem vagyok sem király, sem úr, hanem úrnak és királynak bírája és megölője.” Brutus pénzt és hadsereget kért a lükiaiaktól, de Naukratész népvezér rábeszélte a városokat, hogy lázadjanak fel a rómaiak ellen, ezért megszálltak néhány magaslatot, hogy Brutus útját elvágják. Brutus reggelizés közben tört rájuk lovasaival, és hatszázukat megölte, majd elfoglalta erődítményeiket és falvaikat, a foglyokat azonban váltságdíj nélkül mind szabadon bocsátotta, hogy jóindulatával megnyerje magának a népet. A lükiaiak azonban megmakacsolták magukat, engesztelhetetlenül haragudtak az elszenvedett károk miatt, s nem voltak tekintettel méltányos és emberséges bánásmódjára, végül azután Brutus beszorította legharciasabb ellenfeleit Xanthoszba, és ostrom alá vette a várost. Ekkor többen a város alatti folyóba vetették magukat, és úszva kíséreltek meg elmenekülni, de foglyul estek a folyón át kifeszített hálóban, amelynek tetejére csengőt kötöttek, és az nyomban jelt adott, ha valaki fennakadt rajta. Éjszaka a xanthosziak támadást intéztek az ostromgépek ellen és fel akarták gyújtani őket. De a rómaiak észrevették szándékukat, és visszakergették a támadókat a várfalak mögé. Közben heves szélvihar támadt, amely a lángokat a bástyák felé hajtotta, és a közeli házak kigyulladtak. Brutus féltette a várost, s megparancsolta katonáinak, hogy segítsenek a tűz eloltásában.

31. A városba szorult lükiaiakat váratlanul olyan heves kétségbeesésroham fogta el, melyet csak a halálvágyhoz lehet hasonlítani. Szabadok és rabszolgák, asszonyok és gyermekek mindnyájan, korkülönbség nélkül, lövöldözni kezdték a falakról a tűzoltásban segítő ellenséget; majd összehordtak nádat, rőzsét s minden gyúlékony anyagot, a város felé terelték a lángokat, a házakra égő üszköket dobáltak, egyszóval megszállottan élesztgették és táplálták a tüzet. Mikor a várost mindenfelől elborító tűz nagy lángra lobbant, Brutus kétségbeesve a történteken, kívülről körüllovagolta a falakat és mert mindenáron szeretett volna a xanthosziakon segíteni, kitárt kézzel könyörgött nekik, hogy kíméljék meg városukat, de senki nem hallgatott rá, mindenáron saját vesztükre törtek. A férfiak, az asszonyok, de még a kisgyermekek is sikoltozva a lángok közé vetették magukat, vagy leugrottak a bástyák tetejéről, de olyanok is voltak, akik mezítelen nyakukat atyjuknak nyújtották, és kérték, hogy kardjával sújtson le rájuk. Mikor a város már romhalmaz volt, megláttak egy asszonyt, hátán halott gyermekével, amint derekára kötött kötélen bocsátkozik le és égő fáklyával gyújtja fel házát. Brutus nem tudta elviselni ezt a tragikus látványt, s sírás fojtogatta, amikor hallott róla. Díjat tűzött ki minden katonájának, aki megmenti egy lükiai életét. Állítólag csak százötven ember hagyta megmenteni magát. Így tehát a xanthosziak hosszú idő után újra felidézték maguk ellen

a sorsot, és vakmerően ugyanolyan véget választottak maguknak, mint őseik, akik a perzsa háború idején hasonlóképpen hamvasztották el városukat és pusztították el magukat.

32. Brutus az ellene szegülő Patara városát már habozott megtámadni, és nem tudta, mitévő legyen, mert hasonló esztelenségtől félt. Fogságában volt néhány nő a városból - előkelő emberek leányai és feleségei -, ezeket váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta. A nők elmondták otthon, hogy Brutus rendkívül derék és igazságos ember, és sikerült rábeszélniük rokonságukat, hogy engedjenek és adják át a várost. Erre a többiek is hajlandónak mutatkoztak, s meghódoltak Brutusnak, aki minden reményüket felülmúlva kegyesen és jóságosan bánt velük. Cassius ugyanebben az időben arra kényszerítette a rhodosziakat, hogy minden birtokukban levő aranyat és ezüstöt személy szerint beszolgáltassanak, amiből nyolcezer talentum gyűlt össze, s ezenkívül még a városra is kivetett ötszáz talentum közös hadisarcot, Brutus azonban csak százötven talentum adót vetett ki a lükiaiakra, azonkívül nem károsította meg őket, és továbbvonult Ióniába.

33. Brutus sok emlékezetre méltó tettet hajtott végre, mind az érdemes jutalmazásban, mind az érdemes büntetésben, de most csak azt az egy esetet beszélem el, amelynek ő maga és a vezető emberek Rómában különösképpen örültek. A nagy Pompeius, amikor óriási hatalmát vesztve Caesar elől menekült, Péluszion közelében kötött ki Egyiptomban. A még gyermek király gyámjai barátaikkal együtt tanácskozásra ültek össze, de véleményük eltérő volt. Egyesek azt tartották helyesnek, ha befogadják, mások, ha elűzik Egyiptomból. Egy bizonyos khioszi származású Theodotosz, aki pénzért szónoklásra oktatta a királyt, s akit a nála különb emberek hiányában méltónak tartottak rá, hogy bevonják a tanácskozásba, kijelentette, hogy mindkét fél tévesen ítéli meg a helyzetet, azok is, kik Pompeius befogadását, és azok is, akik elutasítását javasolják. A jelen körülmények közt, mondotta, egyetlen dolog lehet hasznos: befogadni és megölni. Beszéde végén még hozzátette: halott ember nem harap. A tanács elfogadta Theodotosz javaslatát, s Pompeius Magnus a sors kiszámíthatatlan szeszélyének példája lett, halálát a szofista Theodotosz szónoki tudománya okozta, amint erről maga dicsekedett. Nem sokkal később azonban, amikor Caesar megérkezett, a gonosztevők meglakoltak gaztettükért, a sors csak Theodotosznak engedett némi időt, hogy nyomorúságosan és dicstelenül, hazátlan földönfutóként tengesse életét. De mikor Brutus Ázsiába ment, Theodotosz nem tudott előle elrejtőzni, hozzávezették, s Brutus kivégeztette. Halála így ismertebbé tette nevét, mint élete.

34. Brutus ekkor Szardeiszbe hívatta Cassiust. Amikor Cassius már közel volt, eléje ment barátaival, s a fegyverben álló hadsereg mindkettőjüket imperatorként üdvözölte. De ahogy nagy fontosságú ügyeknél, barátok és hadvezérek között történni szokott, közöttük is felmerültek különféle vádaskodások és panaszok, s nyomban, ahogyan megérkeztek az útról, mielőtt bármi mást tettek volna, elvonultak egy szobába, s zárt ajtók mellett, tanúk nélkül, először szemrehányásokat, vádakat és kifogásokat vagdostak egymáshoz, aztán pedig könnyek között szenvedélyes szavakra ragadtatták magukat. Barátaik elcsodálkoztak heves haragjukon és indulatosságukon, s féltek, hogy a szóváltásnak valami komoly következménye lesz, de nem engedtek be hozzájuk senkit sem. Marcus Favonius, Cato rajongó híve, aki nem józan ésszel, hanem inkább indulatból és őrült szenvedéllyel filozofált, be akart menni hozzájuk, de a szolgák megakadályozták. Favoniust azonban nehéz volt feltartóztatni szándékában, ha egyszer valamit a fejébe vett, mert mindenben gyors és indulatos volt. Mit sem törődött azzal, hogy római senator, cinikus szókimondásával gyakran élét vette a sértegetéseinek, s alkalmatlankodását nem vették komolyan. Akkor is erőszakkal félrelökte azokat, akik útját állták az ajtóban, belépett és színészieskedő hangon idézte Nesztór szavait Homéroszból:

Ifjabbak vagytok nálam, hallgassatok énrám,[147]

és így tovább. Erre Cassius nevetni kezdett, Brutus pedig kikergette a szobából, miközben durva cinikusnak[148] és álcinikusnak nevezte, de a veszekedésnek mindenesetre vége szakadt, és hamarosan elváltak, majd Cassius lakomát adott, amelyre Brutus barátait is meghívta. Már asztalhoz dőltek, amikor megérkezett Favonius, egyenesen a fürdőből. Brutus figyelmeztette rá, hogy senki nem hívta, s a szolgákkal a leghátsó pamlaghoz vezettette, Favonius azonban erőszakosan letelepedett a középső helyre, s így telt el a vacsora vidám tréfálkozás és filozófiai viták közben.

35. A következő napon Brutus bűnösnek talált és elítélt egy Lucius Pella nevű római polgárt, aki praetor volt, és akiben megbízott, de a szardeisziek bevádolták közpénzek elsikkasztásáért. Ez az eset módfelett bántotta Cassiust, mert néhány nappal korábban, amikor két barátjára hasonló vádakat bizonyítottak rá, csak négyszemközt dorgálta meg, de nyilvánosan felmentette őket, és megmaradhattak szolgálatában. Hibáztatta tehát Brutust, hogy túlzásba viszi a törvényességet és az igazságosságot olyan időkben, melyek körültekintést és engedékenységet kívánnak. Brutus arra kérte, emlékezzék csak március idusára, amikor megölték Caesart, nem mintha Caesar bárkit is személyesen kiforgatott volna a vagyonából, hanem mert másoknak adott rá hatalmat; így tehát, ha valaha szemet akartak volna hunyni az igazság előtt, inkább Caesar barátainak visszaéléseit kellett volna eltűrniük, mint hogy leplezzék saját embereik gaztetteit. „Mert az első esetben - mondta Brutus - csak gyávának tartottak volna, de most, bár vállaltuk a veszedelmeket és a szenvedéseket, még igazságtalanoknak is mondanának bennünket.” Ilyen elveket vallott Brutus.

36. Mondják, hogy amikor készültek átkelni Ázsiából, Brutus rendkívüli jelenséget látott. Általában keveset aludt, s önfegyelemmel és józansággal álmát nagyon rövid időre korlátozta; nappal soha nem aludt, s éjszaka is csak olyankor, midőn már nem tevékenykedhetett, és tárgyalni sem tudott, mert mindenki nyugovóra tért. Ekkortájt, midőn a háború kitörésével minden ügy intézése az ő kezébe futott össze és minden gondja az előttük álló eseményekre irányult, esti étkezése után kis időre elszunnyadt, majd az éjszaka hátralevő részét sürgős ügyei végzésével töltötte. Ha dolgait elvégezte, és még maradt rá ideje, könyvet olvasott a harmadik őrváltásig, akkor jelentkeztek nála ugyanis a centuriók és katonai tribunusok. Kevéssel azelőtt, hogy átszállította hadseregét Ázsiából, késő éjszaka, egy halvány fényű mécs világánál, az alvó tábor közepén gondolataiba merült, valamin töprengett, s egyszer csak úgy tetszett neki, hogy valaki belép a sátorba. A bejárat felé nézett, s egy óriási termetű, félelmetes és szokatlan külsejű alakot pillantott meg, amely némán megállt előtte. Összeszedte bátorságát, s megszólította: „Ki vagy, ember-e vagy isten? Milyen szándékkal jöttél hozzám?” Erre a látomásszerű alak megszólalt: „A rossz szellemed vagyok, Brutus. Találkozunk Philippinél.” Brutus hidegvérrel ennyit mondott: „Találkozunk.”

37. Mikor a jelenés eltűnt, Brutus magához hívta szolgáit, de azok kijelentették, hogy nem hallottak semmi hangot, és jelenést sem láttak, s erre Brutus az éjszaka hátralevő részét is ébren töltötte. Kora reggel felkereste Cassiust, és elbeszélte látomását. Cassius az epikuroszi bölcselet tanait vallotta, ezekről gyakran vitázott Brutusszal, s most így szólt: „A mi tanaink szerint, Brutus, nem látunk és nem érzékelünk semmit igazi valóságában, mert az érzékelés téved és megcsal, sőt a képzelet gyorsan felizgatja, és bár valóságos ok nincs rá, mindenféle képet láttat vele. A benyomások a viaszhoz hasonlítanak, de az emberi lélek, amely egyaránt birtokában van az alakítás képességének éppen úgy, mint az alakítás anyagának, a felfogott dolgokat tetszés szerint átalakítja és kiszínezi. Világosan kitűnik ez az alvás közben változó álomképekből, amelyeket a képzelőerő egyszerű kiindulás után mindenféle szenvedélyes képzetté alakít. Természetével együtt jár az örökös mozgás, s mozgása tulajdonképpen a képzelőerő meg a gondolkodás. A te esetedben a testi fáradtság természetszerűleg izgalomba hozta és eltorzította értelmi képességeidet. Nem valószínű, hogy szellemek léteznek, vagy ha

léteznek is, nincs emberi alakjuk, nem tudnak emberek módjára beszélni, és nincs hatalmuk felettünk. A magam részéről örülnék, ha nemcsak sok fegyverünkben, lovunkban és hajóinkban bíznánk, hanem az istenek segítségében is, amikor a legszebb és legistenesebb vállalkozásba kezdtünk." Cassius ezekkel a szavakkal nyugtatta meg Brutust.

Mikor a katonák beszálltak a hajókba, a legelöl vitt hadijelvényekre két sas szállt le, s útközben végig ott maradt; elkísérték a hadsereget Philippiig, és a katonák táplálták őket, majd egy nappal az ütközet előtt elrepültek.

38. Brutus ekkorra már meghódította a legtöbb országot, amelyen áthaladt, és sorra hatalmába kerítette a városokat és fejedelmeket, miközben Thaszosz felé tartott a tengerparton. Itt táborozott Norbanus az úgynevezett Szorosok vidékén Szümbolon közelében. Brutus körülkerítette a tábort, és rákényszerítette Norbanust, hogy visszavonuljon, s átengedje a terepet. Norbanus hadseregét is kis híján elfogta, mert a betegeskedő Caesar nem érkezett meg; de aztán Antonius olyan csodálatos gyorsasággal jött segítségére Norbanusnak, hogy Brutus el sem akarta hinni. Tíz nappal később megérkezett Caesar, és táborát Brutusszal szemközt állította fel, Antonius pedig Cassiusszal szemben.

A táborok közt elterülő síkságot a rómaiak a philippi síknak nevezik. Az akkori idők legnagyobb római hadseregei álltak ott egymással szemközt. Szám szerint Brutus hadserege jóval kisebb volt Caesarénál, de fegyvereinek pompájában és fényében csodálatosan felülmúlta; fegyverzetét ugyanis gazdag arany- és ezüstveret díszítette, ámbár Brutus más tekintetben józan és fegyelmezett életmódra szoktatta tisztjeit. Úgy gondolkodott, hogy ha a katona értékes fegyvert tart a kezében vagy visel a testén, becsvágya büszkeséggé, kapzsisága harciassággá alakul, hiszen úgy ragaszkodik fegyveréhez, mint valami kincshez.

39. Caesar és hadvezérei megtartották a tisztító áldozatokat a táborban, az áldozatra egy kevés gabonát és fejenként öt drakhmát osztottak ki. Brutus és Cassius nyomorult szűkmarkúságnak tekintette Caesar eljárását. A hadsereg tisztító áldozatát ők a szokásoknak megfelelően a szabad ég alatt tartották, a cohorsok között sok áldozati állatot osztottak ki, ezenfelül ötven drakhmát adtak minden légionáriusnak, és így hadseregük ragaszkodása és lelkesedése túlszárnyalta az ellenségét. De a tisztító áldozat közben Cassiusszal baljóslatú előjelnek értelmezett esemény történt: a lictor megfordítva vitte oda hozzá a koszorút. De már előzőleg is egy ünnepi díszmeneten a földre esett Cassius arany Victoria-szobra, mert aki vitte, megbotlott. Napok óta dögevő madarak keringtek a tábor felett, s méhrajok szálltak a táboron belül egy bizonyos helyen, amelyet a jósok elkerítettek, hogy megszüntessék a katonák babonás félelmét; ezek a dolgok még Cassiust is megingatták az epikuroszi tanokba vetett hitében, a katonákat pedig teljesen feldúlták.

Cassius tehát húzódozott tőle, hogy csatával döntsenek, halogatni akarta a háborút, mert bár pénzben bővelkedtek, fegyver és katonák tekintetében hátrányos helyzetben voltak. Brutus azonban, mint már előbb is, szembe akart nézni a veszéllyel és ki akarta kényszeríteni a döntést: vagy visszaszerzik hazájuk szabadságát, vagy mentesítenek minden népet az adók, hadikiadások, rekvirálások nyomorúságától. De nagyon felbátorították lovasai is, akik az előzetes csatározásokban és portyázásokon komoly sikereket arattak és győztek. Figyelembe vette azt is, hogy jó néhányan átszöktek az ellenséghez, másokat pedig átpártolással vádoltak vagy gyanúsítottak; ezek miatt Cassius sok barátja Brutus oldalára állt a haditanácsban. Brutus egyik barátja, Atillius azonban szembefordult vele, s azt ajánlotta, hogy legalább a tél végét várják meg. Amikor Brutus megkérdezte, mi jobbat vár az esztendő elmúlásától, Atillius így felelt: „Ha semmi mást nem is, de legalább tovább élek." Ez a felelet felbosszantotta Cassiust, de nagyon megharagudtak Atilliusra a többiek is, s úgy döntöttek, hogy másnap megütköznek.

40. Brutus szép reménykedésekkel eltelve fogyasztotta el vacsoráját, közben filozófiai beszélgetést folytatott, majd aludni tért. Cassius, mint Messala elbeszéli, szűk baráti körben, otthon költötte el vacsoráját, gondolataiba merült és hallgatott, ami pedig nem volt szokása. A vacsora végén melegen megragadta Messala kezét, s görögül, ahogyan meghitt körben szeretett beszélni, így szólt hozzá: „Te légy a tanúm, Messala, hogy rajtam is beteljesedik Pompeius Magnus végzete; rákényszerítenek, hogy hazám sorsát egyetlen lapra, egyetlen csatára tegyem fel. De legyünk jó szívvel, amikor a szerencsére vetjük tekintetünket, s ha rossz tanácsot kell is megfogadnunk, igazságtalan dolog volna, ha nem hinnénk benne.” Messala elbeszélése szerint ezek voltak Cassius utolsó szavai hozzá, majd átölelte, s meghívta vacsorára a következő napra is, amely a születése napja volt.

Kora reggel Brutus és Cassius sátrára kitűzték a csatát jelző bíborkhitónt; a két vezér találkozott a két tábor közötti szabad térségben, s Cassius így szólt: „Bárcsak győznénk, Brutus, s életünk hátralevő részét együtt tölthetnénk boldogan! Az ember életében azonban a legfontosabb dolgok a legbizonytalanabbak, és ha a csata kívánságaink ellenére dől el, nem egykönnyen látjuk többé egymást. Mit gondolsz hát a menekülésről és a halálról?” Brutus erre így felelt: „Amikor még fiatal és tapasztalatlan voltam, Cassius, nem is tudom, hogyan, figyelmen kívül hagytam a filozófia egyik fontos kérdését. Elítéltem Catót, mert önkezével vetett véget életének; azt tartottam ugyanis, hogy nem istennek tetsző és férfihoz méltó, ha engedünk rossz szellemünknek, és félelmünkben nem várjuk be, ami következik, hanem elfutunk előle. Jelenlegi helyzetemben azonban már másként gondolkodom, és ha az istenség nem a mi javunkra dönt, nem akarok új reményekre és új harcokra felkészülni, hanem távozom, s dicsérem végzetemet. Március idusán hazámnak szenteltem éltemet, azóta érte élek szabad és dicső életet.” Cassius erre elmosolyodott, átölelte Brutust, és így szólt: „Szép gondolataid jegyében előre, az ellenségre! Akár győzünk, akár nem, nincs mitől félnünk.”

Ezután barátaik jelenlétében megbeszélték, hogyan állítsák fel a csatasorokat. Brutus magának kérte a jobbszárny vezérségét, ami korukra és tapasztalatukra tekintettel inkább Cassiust illette volna. Cassius azonban hozzájárult, sőt úgy rendelkezett, hogy Messala a legharcedzettebb legio élén szintén a jobbszárnyon harcoljon. Brutus azonnal bevetette kiválóan felszerelt lovasságát, majd minden késedelem nélkül gyalogságát is csatasorba állította.

41. Antonius katonái árkokat ástak a mocsaraktól, ahol táboroztak, a síkságig, hogy elvágják Cassius útját a tengerhez. Caesar serege tétlenül várta a fejleményeket, ő maga nem is volt jelen gyengélkedése miatt; csapatai nem számítottak rá, hogy az ellenség támad, csak arra, hogy kirohanásokat intéz az árkokat ásó csapatok ellen, és könnyű dárdákkal s hadi lármával zavarja a munkálatokat. Nem is figyeltek a velük szemben felsorakozott csapatokra, s elcsodálkoztak az árkok körül támadt zajon, amely jó hangosan, de zavarosan hallatszott. Közben elvitték Brutustól a vezérekhez azokat a táblácskákat, amelyekre felírták a jelszót, ő maga pedig lóháton elléptetett a légiók előtt, és buzdító szavakat intézett a katonákhoz; a legtöbb légionáriusnak azonban arra sem volt ideje, hogy meghallgassa, mi a jelszó, mert egyetlen lendülettel és harci kiáltással rávetették magukat az ellenségre. Az így keletkezett zűrzavarban elszakadtak egymástól a légiók, s először Messala csapatai, majd az utánuk következő légiók rohantak el Caesar balszárnya mellett, de csak a szélső sorokkal csaptak össze: néhányukat megölték, majd átkarolták őket, és betörtek a táborba. Caesar, amint emlékirataiban elbeszéli, egy álom hatására, amelyet egyik barátja, Marcus Artorius látott, és amely azt parancsolta, hogy Caesar kerekedjen fel és hagyja el a tábort, nem sokkal korábban elvitette magát, úgyhogy azt hitték, meghalt, mert lándzsák és dárdák átjárta hordszékét üresen találták. A táborban a fogságba esetteket felkoncolták, s leöldösték azt a kétezer lakedaimónit is, akik nem sokkal érkeztek a segédcsapatok előtt.

42. Brutusnak azok a légiói, amelyek nem vettek részt Caesar csapatainak bekerítésében, hanem szemközt támadtak, könnyen megfutamították a megzavarodott ellenséget, és közelharcban megsemmisítettek három légiót, majd Brutus vezérlete alatt a menekülő ellenség nyomában nagy hévvel betörtek a táborba. Amit a győztesek nem láttak meg, azt a helyzet megmutatta a legyőzötteknek, mert rárontottak az ellenség fedezetlenül maradt és a többiektől elszakadt légiójára, amelytől a jobbszárny üldözés közben különvált. Caesar derékhada nem hátrált meg, hanem hatalmas küzdelmet folytatott az ellenséggel, de a balszárny összezavarodott sorait, amelyek semmit nem tudtak a történtekről, megfutamították, s visszakergették táborukba, majd kifosztották a tábort, mivel egyik imperator sem volt jelen. Antonius állítólag a mocsarak felé tért ki a támadás elől, mihelyt a csata elkezdődött, Caesar pedig elhagyta a tábort, és sehol sem volt látható; sőt egyesek abban a hiszemben, hogy Caesart megölték, Brutusnak mutogatták véres kardjukat, és leírták neki Caesar külsejét és a korát. Közben Brutus arcvonala nagy vérengzés közben visszaszorította a szemben álló ellenséges hadsorokat, s Brutus győzelmet aratott, Cassius azonban teljes vereséget szenvedett. Egyetlen egy dolog rontotta meg helyzetüket: Brutusét, hogy azt hitte, Cassius győzött, és ő nem ment segítségére; Cassiusét pedig, hogy az elveszettnek hitt Brutust nem várta meg. Messala a győzelem jelének tekintette már azt is, hogy három sast és sok hadijelvényt zsákmányolt az ellenségtől, tőlük pedig semmit nem vett el az ellenség.

Mikor Brutus Caesar táborának kifosztása után visszatért, nem értette, miért nem látja Cassius sátrát, miért nem áll a helyén a többi sátor - az ellenség ugyanis behatolt a táborba, ledöntötte és széttépte a legtöbb sátrat. Brutus élesebb szemű társai azt mondták, hogy sok fényes sisak és ezüstveretű mellvért mozog Cassius táborában, de a fegyverek sokasága és fajtája nem teszi valószínűvé, hogy a hátrahagyott tábori őrséget látnák; de annyi holttestet sem lehet látni, amennyi akkor volna, hogyha oly sok légiót ér vereség. Ez keltette Brutusban azt a gyanút, hogy nagy baj történt. Őrséget hagyott tehát Caesar táborában, visszahívta embereit az ellenség üldözéséből, és Cassius megsegítésére vezette őket.

43. Cassiusszal a következő történt: Nem látta szívesen, hogy Brutus csapatai jelszó és parancs nélkül törnek előre, az sem tetszett neki, hogy amikor győztek, abbahagyták az ellenség bekerítését, és rögtön zsákmányszerzésre és rablásra indultak. Cassiust inkább saját nehézkessége és habozása, mint az ellenség jobbszárnyán levő vezérek gyors elhatározása és számítása következtében kerítették be. Látta, hogy lovassága azon nyomban elszakadt tőle, és futva igyekszik elérni a tengert, hogy gyalogsága is visszavonul, mire nekilátott, hogy együtt tartsa és visszahívja őket. Az egyik menekülő zászlóvivő kezéből kikapta a hadijelvényt, és a lába előtt a földbe szúrta, de még testőreiben sem volt annyi bátorság, hogy kitartsanak mellette. Ezért elkeseredésében néhányadmagával visszavonult egy emelkedésre, ahonnan kilátás nyílt a síkságra, de semmit vagy úgyszólván semmit nem látott felprédált táborából, mert rövidlátó volt. Ekkor a körülötte álló lovasok meglátták, hogy egy nagyobb lovascsapat tart feléjük, amelyet Brutus küldött. Cassius azt hitte, az ellenség van a nyakán. Mégis elküldte kísérete egyik tagját, Titiniust, hogy kémlelje ki a helyzetet. A lovasok észrevették Titinius közeledését, s amikor megpillantották Cassius hűséges barátját, örömükben hangosan felkiáltottak, személyes ismerősei leugráltak lovukról, átölelték, megcsókolták, a többiek pedig üdvrivalgással, hangos kiáltozással nyargalásztak körülöttük, túlzott örömük azonban a legnagyobb bajt idézte elő.

Cassius ugyanis azt hitte, hogy Titinius tulajdonképpen az ellenség fogságába került, és csak ennyit mondott: „Csak azért ragaszkodom az élethez, hogy lássam, amint jó barátomat az ellenség elfogja.” Erre bement az egyik üresen hagyott sátorba, és magával vonszolta szabadosát, Pindaroszt is, akit a Crassusszal történt szerencsétlenség óta, hasonló eshetőségre gondolva, mindig magánál tartott. Hiába szabadult meg a parthusoktól, most fejére húzta

köpenyét, és odatartotta szabadosának csupasz nyakát, hogy vágja le; fejét valóban a törzstől elválasztva találták meg. Cassius halála után Pindaroszt soha senki nem látta, s emiatt egyesekben feltámadt az a gyanú, hogy Cassiust parancs nélkül ölte meg. Mikor kiderült, hogy kik a lovasok, Titinius, akinek fejére koszorút tettek, ment, hogy jelentse a dolgot vezérének. Barátainak keserves sírásából tudta meg, hogy milyen véget ért Cassius, és hogy milyen tévedés áldozata lett. Kihúzta kardját, keservesen átkozta magát késlekedéséért, s kardjába dőlt.

44. Brutus, miután meghallotta Cassius vereségét, hozzásietett, de haláláról csak a tábor közelében értesült. Holttesténél sírva fakadt, és Cassiust az utolsó rómainak nevezte, mert a város soha többé nem szülhet ilyen nemes gondolkodású férfiút, majd a holttestet halotti ruhába öltöztette és elküldte Thaszosz szigetére, hogy temetése ne okozzon zavart a táborban. Azután összegyűjtötte a katonákat, vigasztalta őket, és látva, hogy szükséget szenvednek, személyenként kétezer drakhmát ígért nekik kárpótlásul veszteségeikért. Szavára felbátorodtak, megcsodálták nagyszerű ajándékát, s távozásakor üdvrivalgással kísérték és magasztalták mint az egyetlen imperatort a négy közül, aki a csatában legyőzetlen maradt. Az eredmény megmutatta, hogy joggal reménykedett a győzelemben, mert néhány légiójával szétverte a vele szemben álló egész ellenséget, s ha minden csapatát felhasználta volna az ütközetben, s katonái nem haladnak el az ellenség mellett, és nem vetik magukat az ellenség holmijára, valószínűleg teljes győzelmet arattak volna.

45. Brutus hadseregéből nyolcezren estek el, beleértve a katonai szolgaszemélyzetet is, akiket ő brigáknak nevezett; Messala becslése szerint az ellenség vesztesége ennek több mint a kétszerese volt. Emiatt nagyon le voltak sújtva odaát, amíg az esti órákban Cassius Demetrius nevű szolgája Antoniushoz nem érkezett ura köpenyével és kardjával, amelyet a holttestről vett le. Mikor odavitték Antoniushoz ezeket a tárgyakat, annyira fellelkesedett, hogy kora reggel csatára vezette a felfegyverzett hadsereget. Brutus mindkét tábora igen veszélyes helyzetbe került, mert a sajátja telve volt hadifoglyokkal, akiket szigorúan kellett őriztetni, Cassiusében viszont nehezen viselték el a katonák, hogy másik hadvezért kaptak, s mint legyőzöttek, irigységet, gyűlöletet éreztek a győztes iránt; Brutus tehát fegyverbe állította hadseregét, de az ütközettől tartózkodott. A hadifogoly szolgák mozgása a fegyveresek sorai közt gyanút keltett, erre Brutus kivégeztette őket. A szabad embereket nagyrészt elengedte, kijelentvén, hogy az ellenség már úgyis foglyul ejtette őket, mert náluk csak hadifoglyok és szolgák vannak, nála pedig csak szabadok és polgárok; amikor látta, hogy barátai és tisztjei rosszindulattal viseltetnek irántuk, elrejtette vagy szökni hagyta őket, s így mentette meg életüket.

Volt a hadifoglyok között egy Volumnius nevű mimusjátékos, továbbá egy Sacculio nevű bohóc, akikre Brutus ügyet sem vetett, de barátai eléje vezették az azzal vádolták őket, még most is gyalázkodó és gunyoros kifejezésekkel illetik őket. Brutus egyéb gondokba merülve hallgatott, Messala Corvinus pedig azt tanácsolta, hogy nyilvánosan korbácsoltassák meg őket, küldjék vissza mezítelenül az ellenség vezéreihez, hogy megtudják, milyen ivópajtásokra és cimborákra van szükségük hadjáratukon. Ezen egyesek csak nevettek, de Publius Casca, aki először ejtett sebet Caesaron, így szólt: „Csúnya dolog, hogy a halott Cassiusnak vidám tréfálkozással áldozunk. Mutasd meg, Brutus, hogyan becsülöd meg vezértársad emlékét, s vagy megbünteted, vagy felmented azokat, akik gúnyolják és ócsárolják őt.” Brutus ezen nagyon felbosszankodott, s így szólt: „Ugyan, Casca, miért kérdeztek engem és miért nem teszitek, amit jónak láttok.” Válaszát beleegyezésnek tekintették; a két szerencsétlen embert elvezették és kivégeztették.

46. Ezután Brutus megajándékozta a katonákat, de meg is feddte őket, mivel rendetlenül rontottak rá az ellenségre, parancs nélkül, mielőtt még a jelszót megkapták volna, majd megígérte nekik, hogy ha jól harcolnak, szabad prédára bocsát nekik két várost, Thesszalonikét és

Lakedaimónt. Brutus életében ez volt az egyetlen vétek, amelyre nincs mentség, bár Antonius és Caesar ennél sokkal szörnyűbb győzelmi ajándékot juttattak katonáiknak, amikor csaknem egész Itáliából elűzték a régi lakosokat, hogy olyan földeket és városokat ajándékozzanak nekik, amelyekhez nem volt semmi joguk. De náluk a háború célja a hódítás és a hatalom megtartása volt, Brutusnak viszont, tekintettel erényére és hírnevére, nem engedte meg a nép, hogy győzzön, vagy biztonságot szerezzen, csak becsülettel és igazsággal; különösen Cassius halála óta, akit azzal vádoltak, hogy néhány erőszakos dologba Brutust is magával rántotta. De miként, ha a kormányrúd összetörik egy hajón, igyekeznek más fadarabokat odaszögezni, nem a legjobban, de ahogy a szükség parancsolja, Brutus is, mivel nagy hadsereg élén állt, és veszélyes helyzetében nem rendelkezett a feladathoz méltó vezérrel, kénytelen volt azokat alkalmazni, akik kéznél voltak, és sok olyant tenni és mondani, ami ezek tetszését megnyerte. Amiről tehát tanácsadói úgy gondolták, hogy Cassius katonáinak fegyelmezését szolgálja, abba beleegyezett; nehezen lehetett ugyanis bánni velük, mert vezérük elvesztése merészekké tette őket a táborban s vereségük gyávákká az ellenséggel szemben.

47. De nem volt jobb Caesar és Antonius helyzete sem; a szűkös élelmezés és táboruk mély fekvése miatt nehéz télnek néztek elébe. A csata után az őszi esők sárral és vízzel töltötték meg a mocsarak között a sátrakat, a föld a hidegben nyomban kőkeménnyé fagyott. Ilyen helyzetben érte őket annak a szerencsétlenségnek a híre, amely a tengeren érte a hadsereget. Brutus hajói ugyanis megtámadták és megsemmisítették Caesaréit, amikor Itáliából nagyobb haderőt küldtek neki; csak kevesen menekültek meg az ellenségtől, s ezek olyan éhínséget szenvedtek, hogy kínjukban a vitorlákat és a köteleket rágták. Mikor Caesar és Antonius ezt meghallotta, siettették a döntő ütközetet, mielőtt Brutus értesül szerencséjéről; mert ugyanazon a napon történt a döntő ütközet mind a szárazföldön, mind a tengeren, s Brutus inkább véletlenül, mint a hajóparancsnokok hibájából, csak húsz nappal később tudta meg a győzelmet. Egyébként nem bocsátkozott volna második ütközetbe, mert hadserege hosszú időre el volt látva a legszükségesebbekkel, és előnyös terepen foglalt állást, úgyhogy a téltől nem kellett félnie, tábora pedig az ellenség felé megközelíthetetlen volt, ráadásul biztosan hatalmában tartotta a tengert, és a szárazföldön is győzött, mindez tovább növelte reménységét és önbizalmát.

Mivel azonban a helyzet, úgy látszik, már nem a demokráciát, hanem az egyeduralmat tette szükségessé, az istenség félre akarta állítani az egyetlen embert, aki útját állhatta volna a zsarnoki uralomra törekvőknek, és elzárta Brutus elől ezt a szerencsés hírt, bár olyan közel jutott hozzá, hogy alig kerülhette ki figyelmét. A tervezett ütközet előtt egy nappal ugyanis a késő esti órákban egy bizonyos Clodius nevű szökevény érkezett az ellenségtől azzal a hírrel, hogy Caesar értesült hajóhada pusztulásáról, s ezért sietteti a döntő ütközetet. De a hírt senki nem hitte el, Clodius Brutus színe elé sem jutott, becsmérlőleg bántak vele, s azt állították, hogy vagy félreértette a dolgot, vagy haszonlesésből hazug hírt hozott.

48. Ugyanazon az éjszakán Brutusnak állítólag ismét megjelent a látomás, most is ugyanolyan alakja volt, de nem szólt semmit, és némán eltávozott. Publius Volumnius, a filozófus, aki kezdettől fogva részt vett Brutus hadjáratán, erről a jelenségről nem szól semmit, de azt állítja, hogy az első sast rajzó méhek lepték el, és hogy az egyik tiszt karjáról minden külső ok nélkül rózsaolaj csepegett le, és bár többször letörölte és megszárította a karját, semmit nem használt. Közvetlenül a csata kezdete előtt két sas összecsapott egymással és a tábor közötti szabad térség felett viaskodtak. A síkságot halotti csend borította, és mindenki figyelt: a Brutus térfelén levő sas visszahúzódott és elmenekült. Sok szó esett arról az etiópiairól is, aki a táborkapu kinyitásakor szembetalálkozott egy zászlóvivővel; ezt a katonák rossz előjelnek tekintették, és leszúrták az etiópiait.

49. Miután Brutus kivezette és csatasorba állította hadseregét az ellenséggel szemközt, még hosszú ideig várakozott, mert korábban, amikor megszemlélte a csapatokat, gyanúsítgatások és feljelentések érkeztek hozzá; látta azt is, hogy lovasainak semmi kedvük nem volt csatába kezdeni, és csak arra figyeltek, hogy mit csinál a gyalogság. Ekkor hirtelen kilépett a sorból Brutus mellett egyik kiváló harcosa, akit többször kitüntetett vitézségéért, és elvágtatott az ellenséghez. Ezt az embert Canulatusnak hívták. Brutust mélyen elszomorította a látvány; meg is haragudott és félt is, hogy mások is átpártolnak tőle és elárulják, ezért nyomban az ellenségre vezette a csapatokat, körülbelül délután három órakor. A saját szárnyán azonnal győzött, előrenyomult és szorongatta az ellenség hátráló balszárnyát. Lovasai a gyalogságot támogatva szintén megtámadták az összezavarodott ellenséget, de balszárnya, amelyet vezérei, hogy körül ne keríthessék, erősen széthúztak, kellő számú ember híján szétszakadt a középen, s mivel emiatt meggyengült, nem tudta feltartóztatni az ellenséget, és elsőnek futamodott meg. A balszárnyat áttörő ellenség így azonnal bekerítette Brutust, aki a veszedelem ellenére is bátran és okosan mindent elkövetett a győzelem kivívásáért, ami egy hadvezér és egy katona tehetségétől kitelik, de éppen amiatt vesztette el a csatát, amivel az előbbi ütközetben a győzelmet kivívta. Akkor ugyanis az ellenség legyőzött egységei rakásra pusztultak, most azonban Cassius szétvert csapatából csak kevesen estek el, s azok, akik megmenekültek, a korábbi vereség miatt túlzottan félve zavart és csüggedést idéztek elő a csapatok között. Itt küzdött a legjobb és legnemesebb ifjú harcosok között Marcus, Cato fia is. Nem hátrált meg és nem futott el a túlerő ellenére sem, keményen vagdalkozott, megnevezte magát, apjára hivatkozott, és sok ellenséges holttest között esett el. Sok bátor katona esett el, feláldozva életét Brutusért.

50. Brutus barátai között volt egy Lucilius nevű bátor férfiú. Midőn látta, hogy az üldözés közben néhány barbár lovas a többiekkel mit sem törődve vágtában rohan Brutus után, elszánta magát, hogy élete kockáztatása árán is megállítja őket. Kissé hátramaradt tehát, odakiáltott nekik, hogy ő Brutus, majd amikor hitelt adtak szavának, arra kérte őket, vezessék Antoniushoz, mintha Caesartól félne, de benne megbíznék. A lovasok örültek a jó fogásnak, s abban a hiszemben, hogy csodálatos szerencséjük van, magukkal vitték Luciliust; közben besötétedett, és hírnököket küldtek előre Antoniushoz, aki nagyon megörült, s maga ment a kísérők elé, s mások is odarohantak, mikor értesültek róla, hogy Brutust élve hozzák. Egyesek sajnálkoztak szomorú sorsán, mások pedig kijelentették, hogy nem méltó nagy hírére, ha puszta életének megmentése végett barbárok kezére adta magát. Mikor közel értek, Antonius megállt, s zavarban volt, hogyan fogadja Brutust. Lucilius, amikor Antonius elé vezették, rendíthetetlen bátorsággal így szólt: „Marcus Brutust, Antonius, senki nem fogta el, nem is fogja el soha ellenség, de a végzet ne is arasson ilyen győzelmet az erény felett. Akár élve, akár holtan találjátok meg, mindig magához méltóan fog viselkedni. Katonáidat rászedtem, így kerültem most színed elé, hogy elszenvedjem ezért a kegyetlen büntetést és nem kérek kegyelmet.” Így szólt Lucilius; mindnyájan elképedtek, majd Antonius, azokra nézett, akik Luciliust hozzá kísérték, és így szólt hozzájuk: „Gondolom, bajtársak, bosszankodtok tévedésteken, s azt hiszitek, gúnyt űztek belőletek. De tudjátok meg, jobb fogást csináltatok, mert ellenség helyett barátot hoztatok. Az istenekre mondom, nem tudtam volna, mit tegyek, ha élve hozzátok Brutust elém, de ilyen, embert én szívesebben nevezek barátomnak, mint ellenségemnek.” Így szólt Antonius, megölelte Luciliust, és rábízta egyik barátjára, később pedig mindig hűséges, megbízható emberének tekintette.

51. Brutus átkelt egy bozótos és szakadékos partú folyócskán, de már sötét volt, ezért nem ment messzire, hanem néhány tisztje és barátja társaságában leült egy mélyebb fekvésű helyen, amelyet szikla védett. Feltekintett a csillagos égboltra, és két verssort idézett, az egyiket Volumnius fel is jegyezte:

Ne rejtekezz: e rossz szerzője, Zeusz, te vagy![149]

A másikat állítólag elfelejtette. Aztán egyenként felsorolta azoknak a barátainak a nevét, akik érte estek el a csatában, és mélyen felsóhajtott, mikor Flaviust és Labeót említette. Labeo alvezére volt, Flavius pedig a műszaki csapatok parancsnoka. Közben egyikük megszomjazott, s amikor látta, hogy Brutus is szomjazik, vette a sisakját, és leszaladt a folyóhoz, de a másik partról valami zörej hallatszott. Volumnius odament, hogy megnézze, mi az, s vele ment Brutus pajzshordozója, Dardanosz is. Kisvártatva visszatértek, s ők is inni szerettek volna. Brutus erre megszokott szívélyes mosolyával így szólt Volumniushoz: „Már megittuk mind, de hoznak majd nektek is." Ugyanazt az embert küldték el, de megsebesült, és csak nagy nehezen kerülte el, hogy az ellenség elfogja. Brutus éppen azt számítgatta, hogy nem sok embere esett el az ütközetben, mikor Statilius ajánlkozott, hogy átlopakszik az ellenségen, kikémleli a tábort, égő fáklyával jelt ad, ha mindent rendben talál, majd visszatér hozzá. Mikor Statilius eljutott a táborba, megadta a jelt a fáklyafénnyel, de sokáig nem tért vissza. Brutus megjegyezte: „Ha él, visszajön." Statilius visszatérése közben ellenséges katonák kezébe került, és megölték.

52. Késő éjszaka Brutus fektében szolgájához, Clitushoz fordult, és mondott neki valamit. Clitus elsírta magát és nem válaszolt semmit, erre pajzshordozóját, Dardanoszt vonta félre, és vele is váltott néhány szót. Végül Volumniusszal görög nyelven tanulmányaikat és gyakorlataikat idézték fel, majd megkérte, segítsen neki fogni kardja markolatát, hogy a szúrás azonnal végezzen vele. Volumnius megtagadta a kérést, de sorra utána a többiek is, s valaki azt mondta, ne késlekedjenek, hanem meneküljenek. Brutus felemelkedett, és így szólt: „Valóban menekülni kell, de nem a lábunkkal, hanem a kezünkkel." Azután kezet szorított mindegyikükkel, nyájas arccal azt mondta, igen nagy örömet jelent neki, hogy egyetlen barátjában sem csalatkozott. Csak a sorsot vádolta hazájáért; saját magát boldogabbnak tartja a győzteseknél, nemcsak a múltban, hanem a jelenben is, mert erénye jó hírnevét hagyja maga után, amit a győztesek nem hagyhatnak maguk után. Mivel igaztalan módon igaz, gonosz módon becsületes embereket öltek meg, nem méltók a hatalomra. Ismét kérte barátait és könyörgött nekik, hogy meneküljenek, majd másod- vagy harmadmagával, közöttük Sztratónnal, akivel jó barátságban volt szónoki tanulmányaik óta, kissé félrevonult. Sztratónt szorosan maga mellé állította, meztelen kardját a markolatánál mindkét kezével a földhöz szorította, belezuhant és meghalt. Mások azt mondják, hogy a kardot nem ő, hanem sűrű kérlelés után Sztratón tartotta félrefordított fejjel; Brutus olyan erővel esett bele, hogy egész mellkasát átjárta a kard, és azonnal meghalt.

53. Ezt a Sztratónt Messala, Brutus híve a Caesarral történt megbékélés után egy alkalommal bemutatta az uralkodónak, és könnyek között így szólt hozzá: „Ez az a férfiú, Caesar, aki megtette Brutusnak a végső, kegyeletes szolgálatot." Caesar kegyeibe fogadta Sztratónt, s ő is azok közül a görögök közül való volt, akik hadi vállalkozásaiban, így Actiumnál is, hűségesen álltak szolgálatára. Mondják, hogy később Caesar egy alkalommal megdicsérte Messalát, hogy bár Philippinél a legnagyobb ellensége volt Brutus miatt, Actiumnál leglelkesebb hívei közé tartozott. „Én, Caesar - mondta Messala -, mindig a legjobb és legigazságosabb ügy pártjára álltam."

Antonius, amikor Brutus holttestét megtalálta, elrendelte, hogy a legdíszesebb bíborköpenyébe burkolják, s amikor később megtudta, hogy a köpenyt ellopták, kivégeztette a tolvajt. Brutus hamvait anyjához, Serviliához küldte. Porciáról, Brutus feleségéről Nikolaosz, a filozófus és Valerius Maximus azt beszéli, hogy öngyilkos akart lenni; barátai ettől a szándékától nem tudták eltéríteni, és bár gondosan vigyáztak rá, Porcia egy alkalommal izzó széndarabot ragadott ki a tűzből és lenyelte; száját összeszorította, s így végzett magával. Fennmaradt Brutusnak egy barátaihoz intézett levele, amelyben szemrehányásokat tesz nekik, és

siratja Porciát, mert nem törődtek vele, és betegsége miatt inkább megvált az élettől. Úgy látszik azonban, hogy Nikolaosz tévedett az időpont tekintetében, mert a levélben, ha ugyan hitelesnek lehet tekinteni, említés történik Porcia betegségéről, férje iránt érzett szerelméről és halálának módjáról is.

DIÓN ÉS BRUTUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

1. E két férfiú sok jó tulajdonsága között az első helyen említhetjük, hogy igen szerény eszközökkel jutottak el a legmagasabb polcra, bár ilyen szempontból Dióné az elsőség, mert neki nem volt vetélytársa a dicsőségben, mint Brutusnak Cassius, aki erkölcs és dicsőség tekintetében nem volt ugyanolyan megbízható, de a háborúban nem kisebb tetteket hajtott végre merészen, ügyesen és rátermetten, úgyhogy egyesek neki tulajdonítják a kezdeményezést, s azt állítják, hogy ő ösztökélte a habozó Brutust a Caesar elleni merénylet végrehajtására. Dión azonban nemcsak a fegyvereket, hajókat és a haderőt, hanem a barátokat és segítőtársakat is maga szerezte meg terveihez. Azonkívül Dión, nem úgy, mint Brutus, nem a háború és a körülmények folytán jutott hatalomhoz és vagyonhoz, sőt polgártársai szabadságáért a háborúra fordította vagyonát és azokat a bevételeit, amelyekkel száműzetése idején ellátta magát. Azután Brutusnak és Cassiusnak nem volt módjában békés és nyugodt életet élni, mikor Rómából elmenekültek, hanem halálra ítélve és üldöztetésben kénytelenek voltak a háborúhoz folyamodni; és amikor személyüket a fegyverek oltalma alá helyezték, inkább önmagukért, mint polgártársaikért szálltak szembe a veszélyekkel, Dión viszont, bár a száműzetésben biztonságosabb és kellemesebb életet élt, mint az őt száműző zsarnok, saját jó szándékából vállalta a legnagyobb veszélyeket, hogy Szicíliát megmentse.

2. Azután a szürakuszaiaknak egészen más dolog volt a Dionüsziosztól, mint a rómaiaknak a Caesartól való megszabadulás. Dionüsziosz soha nem tagadta, hogy ő türannosz, s ezernyi gonoszsággal töltötte meg Szicíliát; Caesar uralma megalapításakor elég sok bajt hozott azokra, akik szembeszálltak vele, de azoknak, akik elfogadták és alávetették magukat, csak névleg és külsőleg tűnt kényuralomnak, a kegyetlen és zsarnoki megnyilvánulások pedig végképp távol álltak tőle. Sőt mivel a közállapotok az egyeduralmat szükségessé tették, Caesar az istenség által rendelt legszelídebb orvos színében tűnt fel. Ezért a római nép vágyódott Caesar után, és engesztelhetetlen haragra gerjedt gyilkosai ellen; Dión ellen viszont polgártársai éppen azt hozzák fel, hogy elengedte Dionüszioszt Szürakuszaiból, s nem tűrte, hogy feldúlják a korábbi zsarnok sírját.

3. Háborús teljesítményeiben Dión kifogástalan hadvezér volt; amit kitervelt, kitűnően végrehajtotta, s jóra fordította, helyrehozta, amit mások elrontottak. Brutus azonban nyilvánvalóan meggondolatlanul ment bele a mindent eldöntő, utolsó ütközetbe, s amikor elbukott, nem kapott új erőre, hanem feladott minden reménységet, és még annyit sem mert megkockáztatni, mint Pompeius, pedig nagy reménye maradt hadseregében és az egész tengert hatalmában tartó hajóiban.

Brutus ellen az volt a legnagyobb vád, hogy bár Caesar jóvoltából menekült meg, és annyi fogolytársát mentette meg, amennyit csak akart, megmentőjét, aki őt barátjának tekintette, és sok más embernél jobban szerette, saját kezével ölte meg. Ilyen váddal Diónt senki nem illetheti; sőt ellenkezőleg, mint Dionüsziosz rokona és barátja igyekezett fenntartani és megvédeni uralmát, és csak mikor száműzték hazájából, féleségével méltatlanul bántak, és vagyonát elveszítette, kezdett nyíltan törvényes és igazságos háborúba. De ezt az érvelést meg is fordíthatjuk. Legdicséretesebb tulajdonságuk, a zsarnokság utálata és minden gonosztett

gyűlölete, Brutusban tisztán volt meg, mert semmi személyes panasza nem lehetett Caesarra, egyedül a közszabadságért tette kockára életét. Dión viszont, ha nem érte volna személyes sérelem, talán nem is kezdte volna el a háborút. Kiderül ez Platón leveleiből is, amelyekből nyilvánvaló, hogy Dión nem azért buktatta meg Dionüszioszt, mert fellázadt ellene, hanem mert Dionüsziosz kitaszította a zsarnokságból. Ezenfelül Brutust egyedül a közösség érdeke tette Pompeius barátjává, ámbár valójában ellensége volt, Caesarnak pedig ellenségévé, mert Brutus a barátság és az ellenséges viszony egyedüli mértékévé az igazságot tette; Dión, vele ellentétben, hálából sokáig támogatta Dionüszioszt, amíg bizalmát élvezte, s csak amikor elveszítette, viselt haragból háborút ellene. Emiatt Diónban még barátai sem bíztak mindnyájan, hogy ha Dionüszioszt eltávolítja is, valamilyen formában nem saját magának biztosítja-e az uralmat, hogy a zsarnokságnál tetszetősebb névvel csapja majd be polgártársait. Brutusról azonban még ellenségei is azt mondották, hogy ő volt az egyetlen Caesar-gyilkos, aki kezdettől fogva mindvégig egy célt tartott szeme előtt: visszaadni a rómaiaknak ősi alkotmányukat.

4. Mindezektől eltekintve a Dionüsziosz ellen folytatott küzdelem semmiképpen sem hasonlítható össze a Caesar ellenivel. Dionüszioszt mindenki megvetette, még bizalmas hívei is, hiszen ideje legnagyobb részét részegeskedéssel, kockajátékkal és asszonyok közt töltötte. De rendkívüli lelkierő és semmitől meg nem rettenő bátorság kellett ahhoz, hogy valaki még csak gondolni is merészkedjék Caesar uralmának megdöntésére, s ne féljen tehetségétől, hatalmától és szerencséjétől, hiszen Caesarnak a puszta neve is elegendő volt, hogy álmuktól megfossza Parthia és India királyait. Ezért Dión, amikor megjelent Szicíliában, tízezrek csatlakoztak hozzá Dionüsziosz ellen, Caesar dicsősége azonban még elbukása után is talpra állította barátait, s pusztán nevének felvétele egy tapasztalatlan gyerekembert legelsővé tett a rómaiak között, amikor ezt a nevet mint varázsszert alkalmazta Antonius hatalma és gyűlölete ellen.

Ha azonban valaki arra hivatkozik, hogy Dión csak nagy küzdelmek árán űzte el a türannoszt, Brutus viszont a fegyvertelen és őrizetlen Caesart ölte meg, már maga az is a rendkívüli éleselméjűség és vezéri képesség jele, hogy védtelenül és őrizetlenül sikerült meglepnie ezt a rendkívüli hatalommal körülvett férfiút. Mert nem hirtelen, nem is egyedül, nem is néhányadmagával tört rá és ölte meg, hanem hosszú időn át szervezte az összeesküvést, sok társával együtt támadt rá, s ezek közül egyik sem lett árulójává. Vagy azért, mert a legjobbakat választotta ki, vagy mert választásával jókká tette mindazokat, akik bíztak benne. Dión viszont vagy gonosz emberekben bízott, mert rosszul választott, vagy bánásmódjával rosszakká tette a jókat is. Okos emberrel soha nem szabad egyiknek sem megtörténnie. Platón is szemére vetette Diónnak, hogy olyan barátokat választott, akik vesztét okozták.

5. Diónt senki nem megbosszulta meg elbukásakor, ellenben Brutus ellensége, Antonius tisztes temetésben részesítette, Caesar pedig tisztelettel adózott emlékének. Brutusnak bronzszobrot emeltek Mediolanumban, az Alpokon inneni Galliában. Caesar jóval később egyszer meglátta ezt az élethű és szép alkotást; elment mellette, de aztán megállt és egy ideig ott álldogált nagy tömeg közepén, majd hívatta a város vezetőségét, s azt mondta, szerződésszegésen kapta a várost, mert egy ellenségét rejtegeti. Először, amint ez természetes, a város vezetői tagadták, és mivel nem tudták, Caesar kire céloz, egymásra néztek. Caesar ekkor összevonta szemöldökét, a szobor felé fordult, és így szólt: „Nem ellenségünk-e, akinek a szobra itt áll?” Erre még inkább megrémültek, és némán hallgattak. Caesar azonban megdicsérte a gallokat, mert barátaik mellett balsorsukban is kitartanak, és úgy rendelkezett, hogy a szobor maradjon a helyén.

ARATOSZ[150]

1. Van egy régi közmondás, Polükratészom, amelyet Khrüszipposz, a filozófus nem eredeti alakjában idéz, mert - szerintem - félt rossz jelentésétől, hanem ahogyan neki jobban megfelelt:

Dícsérné-e egyéb az atyát jó sorsu fiaknál?

A troizéni Dionüszodórosz megfeddi Khrüszipposzt, s visszaállítja a mondást eredeti alakjába:

Dícsérné-e egyéb az atyát balsorsu fiaknál?

És hozzáteszi, hogy ez a közmondás befogja a száját azoknak, akikben nincs semmi érték, hanem őseik erényeihez menekülnek, és szüntelen őket magasztalják. De akinek, mint neked is, Pindarosszal szólva természetedből tűnik ki őseid nemessége, és életedet családfád legszebb példáinak mintájára alakítod, boldogságot jelent, ha megemlékezhetsz őseid dicsőségéről, ha hallhatsz vagy beszélhetsz róluk. Ezek az emberek nem nemes tulajdonságok híján kapcsolják össze mások dicséretét saját dicsőségükkel, hanem a mások érdemei mellé illesztik a magukét, és őseiket mint nemzetségük és életük irányítóit magasztalják. Ezért küldöm el neked honfitársad és ősöd, Aratosz most megírt életrajzát: te a magad jó hírnevével és tehetségével nem hozol rá szégyent. Tudom, nem sajnáltad a fáradságot, hogy tetteit alaposan megismerd, mégis hasznos lesz ez az írás, hogy fiaid, Polükratész és Püthoklész[151] családjuk példaképein nevelődjenek, s hogy hallhassák és olvashassák, amit követniük és utánozniuk kell; mert önmagát szereti s nem a szépet és a jót, aki magát mindenkor a legderekabbnak tartja.

2. Amikor Sziküón városa elveszítette tiszta dór, arisztokratikus kormányzati rendszerét, megbomlott benne a belső összhang, és a város a pártviszályoknak és a népvezérek becsvágyó szándékainak áldozatává lett. Zavaros és beteges állapota nem szűnt meg, türannosz türannoszt követett, míg aztán Kleón meggyilkolása után Timokleidasz és Kleiniasz vette át a város feletti uralmat, két nagyon híres és a polgárság körében befolyásos férfiú. Már úgy látszott, hogy a város közviszonyai rendbe jönnek, amikor meghalt Timokleidasz, és Abantidasz, Paszeasz fia vissza akarta állítani a zsarnoki uralmat. Megölte Kleiniaszt, egyes barátait és rokonait száműzte, másokat pedig megöletett. Halálra kereste és meg akarta öletni Kleiniasz hétéves árváját, Aratoszt is. De a nagy zűrzavarban a fiú a menekülőkkel együtt megszökött a házból, s rémülten, magára hagyottan bolyongott a városban, amikor egészen véletlenül észrevétlenül Abantidasz húgának házába vetődött, aki Kleiniasz fivérének, Prophantosznak volt a felesége, és Szószónak hívták. Ez a nemes gondolkodású asszony hitt benne, hogy a fiúcska isteni rendelkezésből került hozzá, elrejtette házában, majd éjszaka titokban Argoszba küldte.

3. Aratosznak így sikerült megszöknie és kimenekülnie a veszedelemből, s kora gyermekkorától fogva meggyökerezett benne, majd nőttön-nőtt a heves és szenvedélyes gyűlölet a zsarnokok ellen. Argoszban apjának barátai és hívei nemesifjúhoz méltó neveltetésben részesítették, majd midőn látta, hogy milyen erős és izmos ifjúvá serdül, rendszeresen edzette és gyakorolta magát a palaisztrában, később öttusában győzött, és koszorút nyert. Szobrain is szembetűnik atlétára való termete, s értelmes és fejedelmi tekintete értelmet és királyi fenséget árul el, arcvonásai a jó ételeket kedvelő és az ásót izmos karral forgatni tudó atlétára

vallanak. Emiatt talán kevesebb figyelmet fordított tanulmányaira, mint államférfihoz illenék, de úgy látszik, mégis sokkal választékosabb szónok volt, mint azok gondolják, akik emlékirataiból ítélik meg; ezeket ugyanis csak úgy hevenyészve írta, ahogyan sok gondja közt a kifejezések éppen eszébe jutottak.

Később Abantidaszt Deiniasz és Arisztotelész, a dialektikus filozófus meggyilkolta. A zsarnok szeretett rész venni nyilvános filozófiai vitákon az agorán; ezeken szívesen látták, majd összeesküvést szőttek ellene és megölték. Abantidasz apját, Paszeaszt, aki az uralmat átvette, Nikoklész álnokul megölte, és türannosszá kiáltatta ki magát. Mondják, hogy ez a Nikoklész feltűnően hasonlított Periandroszhoz, Küpszelosz fiához, ugyanúgy, mint a perzsiai Orontész Amphiareuszhoz, és egy spártai ifjú, akit Mürtilosz említ, Hektórhoz. Mürtilosz szerint a tömeg, amikor ezt a hasonlóságot észrevette, látni akarta és halálra taposta az ifjút.

4. Nikoklész négy hónapja volt már türannosz; ez alatt az idő alatt sok bajt okozott a városnak, s ott leselkedett az a veszély, hogy az aitóloszok kezére juttatja a várost, akik ilyen terveket szőttek. Aratosz ekkor már nagy megbecsülésben tartott ifjú volt előkelő származása és bátor szelleme miatt, amely nem kicsinyes hivalkodásban, hanem korát meghaladó komolyságban és higgadt megfontolásban nyilvánult meg, ezért a száműzöttek főként benne bíztak. De Nikoklész is tudott az ifjú tekintélyéről, s titkon figyelemmel kísérte és szemmel tartotta szándékait. Nem mintha merénylettől vagy valami kockázatos vállalkozástól félt volna, hanem azt gyanította, hogy Aratosz azokkal a királyokkal folytat tárgyalásokat, akikkel apja vendégbaráti viszonyt tartott fenn. Aratosz valóban megkísérelt ezen az úton előbbre jutni. Mivel azonban Antigonosz nem tartotta be ígéreteit, s húzta-halasztotta az időt, Egyiptomba és Ptolemaioszba vetett reményei pedig távoliak voltak, Aratosz elhatározta, hogy saját maga dönti meg a türannosz uralmát.

5. Tervét legelőször Arisztomakhosszal és Ekdélosszal közölte. Arisztomakhosz szikúóni száműzött volt, Ekdélosz pedig Megalopoliszból származó arkadiai filozófus, egyébként gyakorlatias gondolkodású férfiú s az athéni akadémikus Arkeszilaosz tanítványa. Ezek lelkesen fogadták elgondolásait, ezért később érintkezésbe lépett más száműzöttekkel is. Néhányan, akik szégyellték volna, hogy cserbenhagyjanak egy ilyen szép reményekkel kecsegtető vállalkozást, csatlakoztak hozzá, de a többiek igyekeztek lebeszélni Aratoszt, s azzal érveltek, hogy tapasztalatlanságában túlzottan merész kalandba kezdett.

Aratosz éppen helyet keresett Szikúónban, ahol megvetheti a lábát és megindíthatja a háborút a zsarnok ellen, amikor Argoszba érkezett egy börtönből megszökött szikúóni férfiú, aki az egyik száműzöttnek, Xenoklésznak volt a fivére. Xenoklész elvitte fivérét Aratoszhoz, s ő elbeszélte, hogy a városfalnak az a része, amelyet menekülés közben megmászott, belülről a meredek, sziklás talajú utca szintjével csaknem azonos magasságú, és kívülről sem olyan magas, hogy létrával könnyen meg ne lehessen mászni. Mikor Aratosz ezt megtudta, két szolgáját, Szeuthaszt és Tekhnónt elküldte Xenoklésszal, hogy vegyék a falat szemügyre. Aratosz inkább vállalta egyetlen, titokban előkészített gyors vállalkozás kockázatát, mint hogy magánemberként hosszadalmas háborúba és nyílt küzdelembe kezdjen a türannosszal. Xenoklész és társai visszatérésük után elmondták, hogy méréseket végeztek a városfalon, és a terep valóban könnyen megmászható, csak, mint mondják, van ott egy kertész, akinek a kutyái miatt bajos észrevétlenül megközelíteni a falat, mert a csöppnyi kutyák mérgesek és harapósak. Aratosz erre rögtön hozzáfogott a dologhoz.

6. A fegyverek beszerzése nem járt nehézséggel, mert abban az időben úgyszólván mindenki tolvajlásból és rablásból élt. A létrákat Euphranór szerszámács készítette egészen nyíltan: ez volt a foglalkozása, úgyhogy nem keltett vele gyanút. (Különben ő is száműzött volt.) Aratosz minden argoszi barátja egyenként tíz-tíz embert bocsátott rendelkezésére, ő maga pedig

harminc szolgáját fegyverezte fel. Xenophilosztól, a rablófőnöktől is felfogadott néhány fegyverest, s ezeknek azt mondta, hogy azért készül betörni a sziküóni területre, mert el akarja rabolni a király lovait. Embereit kisebb csoportokban küldte előre Polügnótosz tornyához, és meghagyta, hogy ott várják meg őket. Előreküldte négy társával a könnyű fegyverzetű Kaphisziaszt is; ők azt a megbízást kapták, hogy sötétedéskor menjenek be a kertészhez, mondják, hogy utasemberek, s ha befogadja őket, zárják be a kertészt is és a kutyákat is. A szétszedhető létrákat ládákba rakták, és szekereken szállították a városba.

Közben megjelent Argoszban Nikoklész néhány kémje azzal a megbízatással, hogy nagy titokban figyeljék Aratosz minden lépését. Aratosz már kora reggel megjelent az agorán, barátai körében töltött egy kis időt, majd megkente testét a gümnaszionban, és hazavitte magával néhány fiatal társát, akikkel inni és mulatozni szokott. Kis idő elteltével mindenki láthatta egyik szolgáját, amint virágfüzéreket vitt haza az agoráról, a másikat, amint mécsest vásárolt, a harmadikat, amint lakomákról ismert hárfás- és fuvolásnőkkel alkudozott. A rászedett kémek nevetve mondták egymásnak: „Nincs gyávább teremtmény egy türannosznál. Lám, ez a Nikoklész is hiába ura egy városnak, és hiába van olyan nagy hadsereg birtokában, mégis reszket egy gyerkőc fiatalembertől, aki száműzetése alatt megmaradt pénzét mulatozásokra és fényes nappal rendezett tivornyákra költi.”

7. A kémek tehát félrevezetve eltávoztak. Aratosz reggeli után nyomban elindult, katonáival Polügnótosz tornyánál találkozott, és továbbvezette őket Nemeáig; legtöbbjüknek csak ekkor tárta fel szándékát, megígért nekik mindent, és igyekezett bátorságot önteni beléjük. Kiadta a jelszót: „pártfogó Apollón”; majd továbbvezette őket a város ellen, s a sebességet a hold járásának megfelelően hol gyorsította, hol lassította, hogy fényét útközben felhasználja, és abban az időben érkezzenek meg a városfalak közelében levő kerthez, amikor a hold lement. Kaphisziasz itt eléje jött, s közölte vele, hogy a kutyákat nem tudta bezárni, mert elszaladtak, mielőtt elfogta volna őket, de a kertészt bezárta a házba. Ez a hír legtöbbjüknek kedvét szegte, és rá akarták venni Aratoszt, hogy forduljanak vissza, de ő biztatta embereit, s megígérte, hogy visszafordulnak, ha a kutyákkal nem boldogulnak. Ekdélosz és Mnaszitheosz vezetésével előreküldte néhány társát a létrákkal, ő maga pedig kényelmesen követte őket. A kutyák hangosan ugattak, és körülszaladgálták Ekdélosz embereit. Ennek ellenére eljutottak a városfalakhoz, s a létrákat minden baj nélkül felállították. De mikor az elsők felértek a létrák tetejére, a hajnali őrség felváltására készülő tiszt éppen arra ment csengővel, fáklyákkal, és nagy lármával. Ekdélosz emberei erre, ahogy tudtak, meglapultak a létrákon, s minden nagyobb nehézség nélkül rejtve maradtak. Mikor azonban megjelent a másik őrjárat is, komoly veszélybe jutottak. De ezek figyelmét is elkerülték, s ekkor Mnaszitheosz és Ekdélosz felhágott a bástyára; mindkét oldalon elfoglalták a falra vezető lépcsőt, majd elküldték Tekhnónt Aratoszhoz azzal az üzenettel, hogy siessen.

8. A kerthez közel volt a városfal és a torony, amelyet egy hatalmas vadászkutya őrzött. A kutya nem vette észre a közeledőket, talán lusta természetű volt, de az is lehet, hogy napközben elfáradt. De mikor a kertész apró kutyái odalent csaholni kezdtek, vakkantott egyet, előbb csak halkan, alig hallhatóan, majd Aratosz emberei közeledtére mind harsányabb ugatásba kezdett. Ekkor már az egész környék visszhangzott a nagy kutyaugatástól, úgyhogy a szemben álló őr hangos kiáltással tudakolta a vadásztól, kire ugat a kutyája olyan dühösen, és hogy nem történt-e valami baj. A vadász azonban azt kiáltotta a toronyból, hogy nincs semmi baj, és kutyáját csak az őrök fénye és a csengő hangja dühösítette fel. Aratosz katonái nekibátorodtak, mert meg voltak győződve róla, hogy a vadász is be van avatva a tervbe, és nekik dolgozik, s hogy különben is sokan vannak a városban, akik készek nekik segíteni. De a falra csak nagy keservesen jutottak fel, mert a létrák meghajoltak, s így az emberek csak egyenként, lassan mehettek fel, pedig az idő sürgetett, mert a kakasok már kukorékoltak, s hamarosan

meg kellett érkezniük a falusiaknak, akik terményeiket hozták a piacra. Aratosz tehát nagy sietve maga is felment a falra, miután negyvenen már felmásztak előtte; majd midőn alulról még néhányan csatlakoztak hozzá, bement a türannosz palotájába és a laktanyába, ahol a városi őrség éjszakai szállása volt. Az őröket váratlanul megtámadta, s valamennyiüket foglyul ejtette, de senkit nem ölt meg, majd elküldött barátaihoz, és mindegyiket magához hívatta. Közben a városi nép mindenünnen összesereglett, felkelt a nap, és a színház zsúfolásig megtelt. Az emberek teljes bizonytalanságban voltak, senki nem értette, mi történt, amíg elő nem lépett egy hirdető, és közölte velük, hogy Aratosz, Kleiniasz fia felhívja a népet, szerezze vissza szabadságát.

9. Sziküón lakói régóta vártak erre az alkalomra, most tömegesen a türannosz palotája elé tódultak, hogy felgyújtsák. A lángba borult épületből hatalmas tűzoszlop csapott fel, és ellátszott egészen Korinthoszig, úgyhogy az elámult korinthosziak már majdnem segítségükre indultak. A megrémült Nikoklész valami föld alatti folyosón észrevétlenül elmenekült, és megszökött a városból, a katonák pedig a sziküóniakkal együtt eloltották a tüzet, és kifosztották a palotát. Aratosz ezt nem akadályozta meg, s a türannosz vagyonának megmaradt részét átadta a polgároknak. Egyetlen ember sem veszett oda vagy sebesült meg sem a támadók, sem az ellenség közül; Aratosz vállalkozását a jó szerencse megőrizte attól, hogy testvéri vér fertőzze be.

Aratosz nyolcvan száműzöttet hívott haza, akiket Nikoklész kergetett el a városból, s azok közül, akiket a korábbi zsarnokok száműztek, nem kevesebbet, mint ötszázat; ezek hosszú ideig, majdnem ötven évig bujdostak. A legtöbben szegényen érkeztek haza, s most elfoglalták korábbi birtokaikat, s azzal, hogy földjeikre és házaikba visszatértek, Aratoszt igen nagy zavarba hozták. Látta ugyanis, hogy kívülről Antigonosz leselkedik és terveket sző a város ellen, bent a városban pedig zűrzavar és pártoskodás uralkodik.

Ezért a pillanatnyi helyzetben leghelyesebbnek azt tartotta, hogy a várost az akhaiai szövetséghez csatolja; igaz, hogy a sziküóniak dórok, de készek voltak elfogadni az akhaiaiak nevét és alkotmányát. Az akhaiaiak abban az időben sem fényes tekintéllyel, sem nagy katonai hatalommal nem dicsekedhettek, többségük apró városokban lakott, rossz, sovány földjeik voltak, tengerpartjuk mentén sehol nem voltak jó kikötők, s a part legtöbb helyen sziklás volt. De leginkább ez a nép mutatta meg, hogy a görögök hatalma legyőzhetetlen, ha egyszer jó rendben és egyetértésben élnek, és értelmes vezetőik vannak. Bár az akhaiaiaknak a görögség régi dicsőségében úgyszólván semmi részük nem volt, s katonai erejük együttesen sem ért fel egyetlen valamirevaló görög város hatalmával, mégis józansággal s egyetértéssel, és azzal, hogy irigykedés helyett megtanulták engedelmesen követni a legerényesebb férfiakat, nemcsak szabadságukat őrizték meg a nagy hatalmú városok és zsarnoki uralmak közepette, hanem a többi görögöt is jórészt ők szabadították fel és mentették meg.

10. Aratosz, a fennkölt gondolkodású államférfi, kifogástalanabb volt a köz-, mint a magánügyekben: elkeseredetten gyűlölte a zsarnokságot, s a határt ellenségeskedés és barátság között mindig a közérdek szabta meg számára. Ezért, úgy látszik, kevésbé volt kifogástalan barát, mint amilyen jóindulatú és szelíd ellenfél. Politikai érdekből mindig kész volt álláspontját megváltoztatni; nála senki nem óhajtotta inkább a népek egyetértését, a városok összefogását s az összhangot a tanácskozásokon és a népgyűléseken. Nem titkolta, hogy a háborúval és a nyílt küzdelemmel szemben bátortalan és kishitű, de bámulatos ügyességet tanúsított abban, hogy intrikákat szőjön, hogy városokat és zsarnokokat titokban meglepjen. Ezért sok reménytelen vállalkozása sikert aratott, ha összeszedte bátorságát, máskor azonban túlzásba vitt óvatosságból elszalasztott kedvező alkalmakat. Mert úgy látszik, amint bizonyos állatok a sötétben igen jól látnak, a nappali fényben viszont teljesen vakok - mert a szemüket

körülvevő váladék túl érzékeny a fényre -, úgy van olyan emberi okosság, ügyesség és bátorság is, amely nyilvánosság és nagy közönség előtt zavarba jön, de rejtett és titkos vállalkozásokban kibontakozik. Az ilyen visszás helyzetet a filozófiai tanulmányok hiánya idézi elő a kiváló tehetségekben, akikben mint a vad- és magától növő gyümölcs, önmagától, tudományos képzettség nélkül terem meg az erény. De ezt példákkal kell bebizonyítani.

11. Aratosz hozzácsatolta városát az akhaiai szövetséghez, majd beállt a lovassághoz, és engedelmességével megszerettette magát parancsnokaival, mert saját hírnevével és szülővárosának hatalmával a közösség ügyét mozdította elő, s kész volt bármely vezérnek alárendelni magát, még ha Dümében, Tritaiából vagy még kisebb városból származott is. Az egyiptomi királytól is kapott ajándékba huszonöt talentumot. Aratosz elfogadta az ajándékot, és pénzhiányban szenvedő polgártársainak adományozta egyéb szükségleteikre és hadifoglyaik kiváltására.

12. Mivel a hazatért száműzötteket nem lehetett lebeszélni arról, hogy zaklassák azokat, akik vagyonukba beültek, Sziküón súlyos belső zavarokkal küzdött. Aratosz egyetlen reménységét Ptolemaiosz bőkezűségébe vetette; elhatározta tehát, hogy hajóra száll, és megkéri az egyiptomi királyt, adjon pénzt, hogy a belviszályokat lecsendesítse. Malea fölül indult el Mothónéból, hogy minél rövidebb úton keljen át Egyiptomba. De nagy szélvihar támadt, a tenger erősen hullámzott, s emiatt a hajó kapitánya kénytelen volt letérni a helyes útirányról. Végül nagy nehezen eljutott Adriába, amely akkor az ellenség birtokában volt. A szigetet ugyanis Antigonosz foglalta el és rakta meg helyőrséggel. Aratosz partraszállás közben megelőzte az őrséget, s mikor elhagyta a hajót, a tengerparttól jó messzire rejtőzött el egyik barátja, Timanthész társaságában. Bozótos erdővel borított helyre jutottak, és keserves éjszakát kellett eltölteniük. Nem sokkal később a helyőrség parancsnoka felment a hajóra Aratoszért, de a szolgák félrevezették, és Aratosz utasítása szerint azt mondták, hogy kikötéskor azonnal Euboiába menekült. De a hajót rakományával és a szolgákkal együtt ellenséges tulajdonnak nyilvánították és elkobozták.

Aratoszt néhány napig tartó szorongatott helyzetében végül az a szerencse érte, hogy egy római hajó kötött ki azon a helyen, ahol rejtőzködött és ahol véletlenül éppen a tengert figyelte. A hajó Szíriába tartott; Aratosz beszállt és rábeszélte a kapitányt, hogy vigye Kariába. El is vitte, de útközben kisebb veszélyek vártak rá újból. Kariából hosszú idő eltelte után átkelt Egyiptomba, és a király, akinek korábban képeket és festményeket küldött Görögországból, jóakaratúlag fogadta. Ilyen dolgokban Aratosznak kitűnő ízlése volt, s állandóan vásárolt művészi értékű, szebbnél szebb festményeket, különösen Pamphilosz és Melanthosz alkotásait. Ezekből küldött el néhányat Ptolemaiosznak.

13. A sziküóni festőiskolának nagy híre volt, és azt tartották róla, hogy egyedül ez az iskola őrizte meg az elpusztíthatatlan szépséget, annyira, hogy még a nagy Apellész is, amikor pedig már körülrajongott művész volt, Sziküónba ment, és egy talentumot fizetett azért, hogy felvegyék az ottani festőiskola tagjai közé, bár inkább a dicsőségükből, mint a művészetükből óhajtott részesülni. Így amikor Aratosz visszaadta a város szabadságát és elpusztíttatta a zsarnokok képmását, hosszú ideig habozott, mit tegyen Arisztratosz arcképével, aki Philipposz idejében volt türannosz. Az arckép Melanthosz és valamennyi tanítványának együttes alkotása volt, s Arisztratoszt diadalkocsiján állva ábrázolta; az útleíró Polemón értesülése szerint dolgozott a képen Apellész is. A kép valóban nagy értékű műalkotás volt, s szépsége meghatotta Aratoszt is; de annyira erőt vett rajta a zsarnokok elleni gyűlölet, hogy elrendelte, semmisítsék meg a festményt. Mondják, hogy Nealkész festő, aki Aratosz barátja volt, könnyek közt próbálta lebeszélni elhatározásáról, majd mikor nem tudta meggyőzni, kifakadt, hogy a zsarnokok és nem arcképeik ellen kell hadat viselni. „Hagyjuk meg legalább a

diadalszekeret és Niké alakját, és én vállalom, hogy Arisztratosz alakját eltüntetem a képről." Aratosz erre hajlandó volt, mire Nealkész Arisztratosz alakjának helyére egy magányos pálmafát festett, más egyebet nem mert tenni vele; mondják, hogy az így eltüntetett Arisztratosz lába ott maradt a diadalszekér alatt.

A király megkedvelte Aratoszt a művészetek szeretete miatt, úgyhogy a sziküóniaknak százötven talentumot adott ajándékba. Aratosz ebből negyven talentumot nyomban magával vitt a Peloponnészoszra, a többit a király több részletben később utánaküldte.

14. Nagy jótétemény volt Aratosztól, hogy ilyen hatalmas összeget szerzett polgártársainak; más hadvezérek és demagógok ennek az összegnek egy kis töredékéért képesek hazájukkal igazságtalanul bánni, rabszolgaságba dönteni és leigázni. De még nagyobb jótétemény volt, hogy a kapott pénzzel létrejött a megegyezés a szűkölködők és a gazdagok között, s ezzel megszilárdult az egész nép üdve és biztonsága. Valóban csodálatos mértékletességet tanúsított ez a férfiú ilyen nagy hatalom birtokában. Amikor korlátlan hatalommal döntőbírává választották meg valamennyi menekült anyagi természetű vitájában, nem volt hajlandó egyedül elfogadni a megbízatást, hanem tizenöt polgárt választott maga mellé, akiknek segítségével sok fáradság és nagy utánjárás után békés és barátságos viszonyt teremtett a polgárok között. Ezért nemcsak a város lakossága részesítette illő tiszteletben, hanem különösképpen tisztelték a száműzöttek, akik bronzszobrot emeltek neki, rajta a következő elégiával:

Íme, e férfi tanácsai, Hellászért derékul vítt
harca a Héraklész-oszlopokig hatol el.
Szobrot emeltünk itt mi, szerencsésen hazatértek,
néked, Aratosz, igaz, hősszivü férfiunak,
megszabadító isteneink mellett, szabadítónk,
mert honi törvényt szabsz, s isteni, szent jogot adsz.

15. Aratosz tehát jótéteményeivel legyőzte polgártársai irigységét, Antigonosz király azonban nem nézett rá jó szemmel, s úgy gondolta, hogy vagy teljesen megnyeri magának, vagy befeketíti Ptolemaiosznál. Ezért több olyan dologgal kedveskedett Aratosznak, amellyel semmi örömet nem szerzett neki. Így midőn Korinthoszban áldozott az isteneknek, az áldozati állatból küldött Aratosznak Sziküónba. Majd lakoma közben, sok vendég jelenlétében, jó hangosan így szólt: „Azt hittem, hogy ez a sziküóni fiatalember csak a szabadságot és polgártársait szereti, de úgy látszik, helyesen ítéli meg a királyok életét és tetteit is. Eleinte ügyet sem vetett ránk, távoli reményeket szőtt, és Egyiptom gazdagságát bámulta, mert mesés történeteket hallott elefántokról, hajóhadakról, fényes palotákról. Most azonban, midőn bepillantott a színfalak mögé, megértette, hogy Egyiptomban minden csak színészkedés és színpadi díszlet, s egész szívével hozzánk csatlakozott. Nagyon kedvelem ezt az ifjút, feltettem magamban, hogy mindenben segítem, s szeretném, ha ti is barátotoknak tekintenétek." Aratosz irigyei és a rosszlelkű emberek kapva kaptak ezeken a szavakon, s egymással versengve leveleket írtak Ptolemaiosznak, hogy befeketítsék előtte Aratoszt, annyira, hogy a király követe útján szemrehányásokkal illette. Ilyen sok irigység és rosszakarat jár együtt a királyok és türannoszok hőn áhított barátságával és vágyva vágyott szeretetével.

16. Mikor Aratoszt első ízben megválasztották az akhaiai szövetség vezérévé, felprédálta a szemben fekvő Lokrisz és Kalüdónia földjét, aztán elindult a boiótok megsegítésére tízezer főnyi hadsereggel. A khairóneiai csatából azonban, ahol a boiótok vereséget szenvedtek az aitóliaiaktól, s Aboiókritosz, a boiótok vezére is elesett ezer katonájával, elkésett. Egy esztendővel később újból Aratosz volt a vezér, s ekkor az Akrokorinthosz elfoglalására vállalkozott, amellyel nemcsak a sziküóniak és az akhaiaiak érdekeit szolgálta, hanem el akarta űzni egész

Görögország közös zsarnokát, az ottani makedón helyőrséget. Az athéni Kharész egy győztes ütközet után azt írta az athéni népnek, hogy „Marathon testvércsatájában" győzött; Aratosznak ezt a haditettét pedig nyugodtan lehet a thébai Pelopidasz és az athéni Thraszübulosz-féle zsarnokölés „testvérének" nevezni, azzal a különbséggel, hogy nem a görögök, hanem egy idegen és betolakodó uralom ellen irányult. Az Iszthmosz ugyanis, amely a két tengert elválasztja egymástól, itt köti és kapcsolja össze a két területet, s egyesíti országainkat; s ha az Akrokorinthoszt, amely a görög föld közepén épült egy hegyfokon, helyőrség szállja meg, meggátolja és elvágja a közlekedést, sőt a kereskedést és hadi felvonulást is a szárazföldön éppen úgy, mint a tengeren; ezért, aki a maga helyőrségét beülteti az Akrokorinthoszba, egész Görögország urává válik. Emiatt a fiatalabb Philipposz, úgy látszik, nem tréfásan, hanem komolyan Korinthosz városát „Hellasz béklyójának" nevezte.

17. Természetesen minden király és fejedelem vetélkedett ennek a helynek a birtokáért, de Antigonosz mohó vágya semmivel sem maradt el a legőrjöngőbb szerelmesek szenvedélyétől, mert minden gondolata csak az volt, hogyan ragadhatná el orvul az Akrokorinthoszt azoktól, akiknek birtokában volt. Minden nyílt támadás reménytelen vállalkozásnak látszott. Amikor Alexandrosz, a vár ura és gazdája meghalt (állítólag Antigonosz mérgeztette meg), az országot felesége, Nikaia örökölte, és ő őriztette az Akrokorinthoszt. Antigonosz azonnal elküldte hozzá fiát, Démétrioszt, s egy kellemes modorú fiatalemberrel kötendő királyi házasság és rokoni kapcsolat édes reménységét csepegtette a már öregecske nő szívébe: sikerült is megfognia azzal, hogy fiát csalétekként használta fel vele szemben. Nikaia azonban nem engedte ki kezéből az erősséget, hanem továbbra is szigorúan őriztette. Antigonosz színészkedett, mintha ilyesmire nem is gondolna, fényes lakodalmat tartott Korinthoszban, naponta színielőadásokat és mulatságokat rendezett, mint aki csak a gyönyörökkel és az örökös szórakozásokkal törődik, és semmi másra nem gondol. Egyszer azonban elérkezett a jó alkalom: a színházban Amoibeusz énekelt, s Antigonosz maga kísérte el Nikaiát az előadásra királyi pompával feldíszített gyaloghintón. Nikaiát nagyon meghatotta a megtiszteltetés, és sejtelme sem volt róla, milyen meglepetés vár rá. Amikor a fellegvárba felvezető úthoz érkeztek, Antigonosz megparancsolta, hogy Nikaiát vigyék előre a színházba, ő maga pedig faképnél hagyta Amoibeuszt, faképnél hagyta az egész mulatságot, és korát meghazudtoló fürgeséggel felsietett az Akrokorinthoszra. A vár kapuját zárva találta, kopogtatott hát botjával, és megparancsolta, hogy nyissák ki. Az őrség meglepetésében kinyitotta a kaput, s Antigonosz így hatalmába kerítette a fellegvárat. Nem tudott hová lenni az örömtől, tréfás jókedvében utca hosszat ivott, öregember létére fuvolásnők kísérték az agorán, fejére koszorút tett, jókedvében átölelt és összecsókolt minden vele szembejövő idegent. Ilyesmire képes a váratlan öröm, amely jobban megrázza és kiforgatja az embert igazi valójából, mint a szomorúság vagy a félelem.

18. Antigonosz tehát birtokába vette az Akrokorinthoszt, ahogyan elbeszéltük; legmegbízhatóbb embereivel őriztette, és a fellegvár parancsnokává Perszaioszt, a filozófust tette meg. Aratosz már Alexandrosz életében tervezte a fellegvár kézre kerítését, de mikor az akhaiaiak szövetségre léptek Alexandrosszal, felhagyott tervével. Most azonban újból lehetőség kínálkozott terve végrehajtására a következőképpen:

Korinthoszban élt négy szíriai származású fivér, akik közül az egyik, név szerint Dioklész, zsoldosként szolgált a fellegvárban. A másik három aranyedényeket lopott a királytól. Sziküónba mentek egy Aigiasz nevű bankárhoz, akivel Aratosz üzleti kapcsolatot tartott fenn. Az aranyedények egy részét nyomban eladták, a többivel pedig egyikük, Erginosz apránként kereste fel Aigiaszt. Így Erginosz és a bankár között bizalmas viszony jött létre, s egy alkalommal, amikor a helyőrségre terelődött a szó, Erginosz elmondta, hogy amikor fivére, Dioklész látogatására ment, a meredek hegyoldalban egy rézsútos ösvényen akadt meg a

szeme, amely oda vezetett, ahol a vár bástyáját legalacsonyabbra építették. Aigiasz erre tréfásan ezt mondta Erginosznak: „Te jóember, hát ti ezért a kevés aranyholmiért loptátok meg a király kincstárát, amikor egyetlen óra alatt hatalmas pénzeket kereshetnétek. Vagy nem ugyanúgy halálbüntetés vár a falbontó betörőre, mint az árulóra, ha elkapják?" Erginosz elnevette magát, és nyomban beleegyezett, hogy majd megpróbálkozik Dioklésszal, mert, mint mondta, a többi fivérében nem bízik. Néhány nappal később Erginosz valóban visszatért, vállalta, hogy elvezeti Aratoszt a várfalhoz ott, ahol nem magasabb tizenöt lábnál, s Dioklésszal együtt mindenben hajlandó segítségére lenni.

19. Aratosz siker esetére hatvan talentum jutalmat ígért, ha pedig vállalkozásuk kudarcot szenvedne, de baj nélkül megúsznák, mindegyiküknek házat és egy-egy talentumot. Mivel a hatvan talentumot Aigiasznál letétbe kellett tennie Erginosz és társai számára, s Aratosznak ennyi pénze nem volt, kölcsönkéréssel pedig nem akart gyanút kelteni, fogta ivóedényeit és felesége arany ékszereit, s a pénz biztosítására letétbe helyezte őket Aigiasznál. Ilyen emelkedett lelkületű volt Aratosz, s ennyire hatalmában tartotta a szép tettek utáni vágy. Tudta azt is, hogy Phókiónt és Epameinóndaszt azért tartották a görögök közt a legigazságosabb és legderekabb embernek, mert nagy ajándékokat utasítottak el, és nem árulták pénzért becsületüket, ezért ő is a közösségre költötte és pazarolta titokban a pénzét, és egymaga vállalta a veszedelmeket az emberekért, holott azok nem is tudták, hogy mire készül. Ki ne csodálná és volna elragadtatva ma is Aratosz nagylelkűségétől, aki oly sok pénz árán roppant nagy veszedelmet vásárolt, s legbecsesebb javait elzálogosította azért, hogy éjszaka az ellenség közé vezessék, élethalálharcot vívjon, és semmi egyebet ne várjon érte jutalmul, csak a dicső tett reménységét?

20. A vállalkozást, amely magában is veszélyes volt, még veszélyesebbé tette mindjárt a kezdet kezdetén egy félreértésből keletkezett tévedés. Aratosz szolgáját, Tekhnónt küldték el, hogy Dioklésszal együtt vegye szemügyre a bástyát. A szolga előzőleg nem találkozott Dioklésszal, de bízott benne, hogy alakját és külsejét jól megjegyezte magának, Erginosz ugyanis elmondta, hogy fivérének göndör haja, sötétbarna arcbőre van és szakálltalan. Tekhnón elment a megbeszélt, a város szomszédságában levő Ornisz nevű helyre, és várta Erginoszt, akinek Dioklésszal kellett megérkeznie. Közben véletlenül ugyanarra járt Erginosz és Dioklész Dionüsziosz nevű legidősebb testvére is, aki nem tudott a tervről, nem volt semmi része benne, de nagyon hasonlított Dioklészhoz. Tekhnónt külső hasonlóságuk tévedésbe ejtette, s megkérdezte tőle, nem Erginosszal van-e valami dolga. Mikor ez azt felelte, hogy ő Erginosz testvére, Tekhnón teljességgel meg volt győződve róla, hogy Dioklésszal beszél; nem is kérdezte a nevét, és nem tartott szükségesnek más bizonyosságot sem, hanem kezet fogott vele, s kérdéseket intézett hozzá arról, amit Erginosszal előzőleg megbeszélt. Dionüsziosz ravaszul kapott a tévedésen, mindent ráhagyott, visszafordult, és társalgás közben a gyanútlan Tekhnónt a város felé vezette. Már a város közelében jártak, s éppen el akarta fogni Tekhnónt, amikor véletlenül Erginosz jött velük szembe, aki észrevette a csalást és a veszélyt; intett tehát, s tudtára adta Tekhnónnak, hogy fussanak; el is szaladtak, és épségben eljutottak Aratoszhoz. Aratosz ennek ellenére sem adta fel a reményt; azonnal elküldte Erginoszt, hogy vigyen pénzt Dionüsziosznak, s kérje meg, hogy hallgasson. Erginosz meg is tette, s magával vitte Dionüszioszt Aratoszhoz. Ahogy Dionüsziosz megérkezett, megkötözték és bezárták egy szobába arra az időre, amíg felkészültek vállalkozásuk végrehajtására.

21. Amikor mindennel elkészültek, Aratosz megparancsolta seregének, hogy töltse az éjszakát fegyverben, majd magához vette négyszáz válogatott emberét, akik közül csak kevesen tudták, miről van szó, és a Héra-templom melletti kapuhoz vezette őket. Nyár közepe volt, sütött a telihold, az éjszaka derült és világos volt, s ezért féltek, hogy a holdfényben fegyvereik csillogása elárulja jelenlétüket az őröknek. Mikor a legelsők a falak közelébe értek, a tengerről

ködfelhő szállt fel, amely beborította a várost és környékét, s így sötétség keletkezett. A katonák leültek, leoldották sarujukat, hogy minél kisebb lármát csapjanak, s a lábuk meg ne csússzon a létrákon. Erginosz ekkor két utasembernek öltözött fiatalemberrel odament a kapuhoz, észrevétlenül megölték a kapust és a vele levő őröket. Nyomban a városfalhoz támasztották a létrákat, Aratosz száz emberével felsietett a falakra, s a többieknek megparancsolta, hogy amilyen gyorsan tudják, kövessék őket. Ezután felhúzatta a létrákat, és száz emberével elindult a városon át a fellegvár felé, boldogan, hogy nem vették észre őket, és bízott a sikerben.

Már bent jártak a városban, mikor négy emberből álló fáklyás őrjárattal találkoztak; az őrjárat nem vette észre őket, mert a hold árnyékában álltak, de ők jól látták a feléjük tartó katonákat. Meglapultak a falak és a düledező épületek mellett, s lesben állva vártak rájuk. Megtámadták őket, hármat megöltek közülük, de a negyedik, aki a fején kardütéstől sebet kapott, elfutott, s kiáltozni kezdte, hogy az ellenség behatolt a városba. Kis idő múlva trombitaszó hallatszott, és a város felriadt; az utcák megteltek fel és alá szaladgáló emberekkel, fények villantak meg az alsóvárosban és fenn a fellegvárban, s zűrzavaros lárma hallatszott mindenfelől.

22. Közben Aratosz felfelé tartott a meredek úton: eleinte lassan és keservesen kapaszkodott, nem találta meg, majd teljesen elvesztette az ösvényt, amely mindenütt eltűnt a sziklák között, árnyék borult rá, és sok kanyar meg kitérő után vezetett a várfalhoz. Ekkor, mint mondják, csodálatos módon szétváltak a fellegek, a hold kisütött, és megvilágította az út legnehezebb részét, így Aratosz eljutott a várhoz a kívánt helyre; majd ismét összegyülekeztek a felhők, mindent sötétbe borítottak és elfedtek.

Mikor az a háromszáz katona, akiket Aratosz a városkapun kívül a Héra-templomnál hagyott, végre behatolt a fáklyafénnyel megvilágított, fejvesztett városba, nem lelte az utat és nem tudott társai nyomába eredni. Egy csoportba verődve meglapultak, meghúzták magukat egy sziklafal sötét árnyékba burkolt bemélyedésében, és ott várakoztak aggodalom és nagy nyugtalanság közben. Aratoszt és embereit ekkor már lövedékekkel árasztották el a fellegvárból, és elkezdődött a csata; a küzdők harci kiáltásait jól lehetett hallani lent a városban, és a nagy zajt visszaverték a környező hegyek, de olyan zavarosan, hogy nem lehetett tudni, milyen irányból érkezik a hang. Minthogy nem tudták, merre menjenek, Arkhelaosz, a király csapatainak parancsnoka egy nagyobb egységgel hangos kiáltozás közben, kürtszóval elindult felfelé, hogy megtámadja Aratoszt és embereit; közben elhaladt a háromszáz vitéz mellett, akik kiugrottak leshelyükről, rájuk vetették magukat, és akit elértek, leöldösték, a többieket pedig Arkhelaosszal együtt megfutamították, s addig kergették, amíg szét nem szóródtak a városban. A győzelem után lement hozzájuk odafentről Erginosz, s jelentette, hogy Aratosz harcba bocsátkozott az ellenséggel, amely erősen védekezik; nagy küzdelem folyik a falak mentén, és gyors segítségre van szükség. A háromszáz katona nyomban felszólította Erginoszt, hogy vezesse őket fel, útközben pedig hangos kiáltozással jelezték érkezésüket, hogy bátorságot öntsenek bajtársaikba. A telihold fénye megsokszorozva tükrözte vissza fegyvereik csillogását, a visszhangos éjszaka felerősítette harci kiáltásaikat, hogy úgy tűnt fel, mintha a valóságosnál sokkal nagyobb csapat gyalogolna a hosszú úton. Végre egyesült erővel visszaverték az ellenséget, feljutottak a fellegvár legmagasabb pontjára, és lefegyverezték a helyőrséget. Közben reggel lett, és a nap hamarosan elárasztotta fényével dicső tettüket. Sziküónból megérkezett Aratosz tartalék hadserege, és a korinthosziak örömmel tárták ki kapuikat előtte, a királyi csapatokat pedig összefogdosták.

23. Mikor minden elcsendesült, Aratosz lement a fellegvárból a színházba, ahol ekkor már nagy sokaság gyűlt egybe, és arra várt, hogy Aratoszt láthassa, s meghallgassa, mit akar mondani a korinthosziaknak. Aratosz ekkor felállította a két oldalbejáratnál az akhaiaiakat, ő

maga felvértezetten a színpad közepére ment. A fáradtság és az álmatlanság annyira elgyötörte, hogy büszkeségén és örömén szinte erőt vett a nagy fizikai kimerültség. Aratoszt a sokaság üdvrivalgással fogadta, ő pedig jobb kezébe vette dárdáját, térdével és testével könnyedén rátámaszkodott, hosszú ideig állva maradt, és csendben fogadta tapsaikat, vitézsége magasztalását és a szerencsekívánatokat vállakozása sikeréért. Amikor elhallgattak és a csend helyreállt, összeszedte magát, és az akhaiaiak érdekében beszédet mondott az alkalomhoz illően; rábeszélte a korinthosziakat, hogy lépjenek be az akhaiai szövetségbe, és átadta a városkapuk kulcsait, amelyek ekkor kerültek vissza hozzájuk először Philipposz ideje óta.[152] Antigonosz hadvezérei közül a fogoly Arkhelaoszt szabadon bocsátotta, Theophrasztoszt, aki nem akarta megadni magát, kivégeztette, Perszaiosz pedig a fellegvár elfoglalása után Kenkhreaiba szökött. Róla azt beszélik, hogy egyszer vitatkozott valakivel, aki azt állította, hogy csak a bölcs lehet jó hadvezér: „Az istenekre mondom, valamikor nekem is nagyon tetszett Zénónnak ez a tétele - mondta -, de azóta más véleményen vagyok, mert az a sziküóni fiatalember észhez térített." Ezt többen is beszélik Perszaioszról.

24. Aratosz hamarosan birtokba vette a Héraiont és Lekhaiont; lefoglalta a király huszonöt hajóját, eladott ötszáz lovat és négyszáz szíriait. Az Akrokorinthosz helyőrségébe az akhaiaiak négyszáz hoplitészét ültette be, azonkívül ott hagyott ötven kutyát és ugyanannyi kutyagondozót.

A rómaiak csodálatuk jeléül Philopoimént nevezték az „utolsó görögnek", mondván, hogy a görögöknek utána nem volt még egy hozzá fogható nagy emberük, de én azon a véleményen vagyok, hogy Aratosz tette volt a legutolsó nagy görög hőstett, amely bátorság és siker tekintetében a legkiválóbbakéval vetekszik. A megaraiak elpártoltak Antigonosztól és Aratoszhoz csatlakoztak; utánuk Troizén és Epidaurosz lépett be az akhaiai szövetségbe. Ezután Aratosz távolabbi hadjáratra indult, betört Attikába, átkelt Szalamisz szigetére és feldúlta, s az akhaiaiak hadserege, mintha börtönből szabadult foglyok lettek volna, készségesen teljesítette minden kívánságát. A szabadon született athéniakat váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta, s ezzel megvetette az Antigonosztól való elpártolásuk alapját. Ptolemaioszt az akhájok szövetségesévé tette, és háború esetére kinevezte a szövetség vezérévé a szárazföldön és a tengeren. Aratosz hatalmas befolyásra tett szert az akhaiaiak között. Mivel nem lehetett minden évben vezérré választani, csak minden második évre választották meg, de a valóságban tanácsadóként folyamatosan intézte a szövetség ügyeit. Látták ugyanis, hogy Aratosz sem a gazdagságot, sem a dicsőséget, sem a királyok barátságát, sem szülőföldje érdekeit, sem semmi mást nem tart fontosnak, egyedül az akhaiaiak hatalmának gyarapodásával törődik. Úgy gondolkodott, hogy a magukban gyenge városok egymás segítségével megmenekülhetnek, ha közös érdek fűzi őket össze; s miként a test tagjai is azért élnek és fejlődnek, mert egymással összenőttek, s elválasztva és elkülönítve elsorvadnak és elhalnak, hasonló módon a városok is elvesznek, ha elszakadnak a közös érdektől, egymás támogatásával viszont növekszik hatalmuk, mert egy nagy egésznek részeivé válnak, s a közös előrelátás előnyeit élvezik.

25. Aratosz, látva, hogy a környező népek legnagyobb része önkormányzattal rendelkezik, bosszankodott, hogy épp az argosziak élnek szolgaságban, feltette hát magában, hogy megbuktatja zsarnokukat, Arisztomakhoszt; úgy érezte, hogy kötelessége visszaadni a szabadságukat, és annak a városnak, ahol nevelkedett, az akhaiai szövetséghez kell csatlakoznia. A vállalkozásra valóban jelentkeztek is bátor emberek, élükön Aiszkhülosszal és Kharimenésszel, a jóssal. De nem voltak kardjaik, mert a zsarnok rendeletére mindenkit, akinél kardot találtak, súlyos büntetéssel sújtottak. Aratosz tehát Korinthoszban rövid tőröket gyártatott a részükre; málhanyergekbe varratta, áruvivő állatok hátára rakatta s Argoszba vitette őket. De Kharimenész, a jós megnyert valakit a vállalkozásnak, akin Aiszkhülosz és társai feldühödtek,

és maguk kezdtek szervezkedni, s Kharimenészt kihagyták belőle. A jós tudomást szerzett a dologról, s haragjában feljelentette őket, amikor éppen útban voltak, hogy végezzenek a türannosszal; szerencsére legnagyobb részük elfutott az agorára, s Korinthoszba menekült.

Nem sok idő múltával Arisztomakhoszt megölték saját szolgái, de nyomban egy sokkal kegyetlenebb zsarnoknak, Arisztipposznak sikerült megszereznie a hatalmat. Aratosz tehát magához vett minden fegyverbíró akhaiait, aki kéznél volt, s gyorsan a város segítségére sietett abban a reményben, hogy az argosziak készséggel melléje állnak. Minthogy azonban többségük ekkor már hozzászokott a zsarnoksághoz, senki nem csatlakozott hozzá, erre felhagyott vállalkozásával; mégis vádat emeltek az akhaiaiak ellen, hogy béke idején háborút kezdtek. Az argosziak a mantineiaiak előtt folytatták le a pert, amelyet Aratosz távollétében Arisztipposz mint panaszos fél megnyert. Aratoszt harminc mina bírság megfizetésére kötelezték. Arisztipposz gyűlölte Aratoszt, félt tőle, s Antigonosz támogatásával mindenáron el akarta tétetni láb alól; erre mindenütt akadtak vállalkozók, és csak az alkalomra vártak.

De minden uralkodó számára alattvalóinak jóindulata jelenti a legbiztosabb és legigazabb védelmet, mert mikor az egyszerű nép s a vezető emberek is hozzászoknak ahhoz, hogy ne féljenek uralkodójuktól, hanem féltsék őt, akkor az uralkodó sok szemmel lát, sok füllel hall, s megtudja előre, mi történik. Ezért most itt félbeszakítom történetemet, és elmondom, milyen volt Arisztipposz élete, amelyet az irigyelt zsarnokságnak és a boldognak tartott gőgös egyeduralomnak köszönhetett.

26. Arisztipposz, annak ellenére, hogy Antigonosz a szövetségese volt, sok testőrt tartott, akik személyes biztonságára vigyáztak. Argoszban egyetlen ellenségét sem hagyta életben, és elrendelte, hogy lándzsás zsoldosai és testőrei tanyázzanak palotája oszlopos udvarában, szolgáit pedig vacsora után azonnal kikergette, majd gondosan bezárta az előcsarnokot, és kedvenc ágyasával felment egy csapóajtóval elzárható, felső szobába. Ágyát a csapóajtón vetette meg, és így aludt, ha ugyan alvásnak lehet nevezni az életért való örökös reszketését. A létrát ágyasának anyja elvette, gondosan elzárta az egyik szobába, majd reggel visszatette a helyére, és a csodálatra méltó kényurat lehívta, aki úgy búj ut elő szobájából, mint valami csúszó-mászó féreg az odújából. Vele ellentétben Aratosz nem a fegyverek erejére támaszkodva, hanem törvényesen és erényének jutalmaképpen szerezte meg a tartós hatalmat; egyszerű ruhában és köpenyben járt, nyílt ellensége volt a mindenkori zsarnokoknak, s a görögök közt mind a mai napig nagy tiszteletben tartott utódokat hagyott maga után. Azok közül azonban, akik fellegvárakat tartottak hatalmukban, testőrséggel vették körül magukat, fegyverek, bezárt kapuk és csapóajtók mögé bújtak, mert remegtek személyes biztonságukért, mint a gyáva nyulak, csak kevesen kerülték el az erőszakos halált; egyiknek sem maradt fenn utódok tiszteletétől övezett háza, nemzetsége vagy sírja.

27. Aratosz, hogy Argoszt birtokba vegye, több ízben intézett titkon és nyíltan támadást Arisztipposz ellen. Egy alkalommal kisebb csapattal ostromlétrákon feljutott a várfalakra, és ott végzett a védekező őrséggel. Kora reggel a türannosz több oldalról támadást intézett ellene, s az argosziak, mintha nem is az ő szabadságukról volna szó, kisujjukat sem mozdították, úgy ültek ott, mint a nemeai játékok pártatlan és igazságos bírái. Aratosz kemény harc közben egy lándzsától sebet kapott a combján, de megtartotta elfoglalt állásait, nem hátrált, hiába szorongatták ellenségei a késő éjszakai órákig. Ha egész éjszaka állta volna a harcot, siker koronázza vállalkozását, mert a zsarnok már futásra gondolt, és értékes holmijai egy részét előreküldte a tengerpartra. Erről azonban Aratosz nem tudott, s mivel vízkészletük elfogyott, és sebe miatt maga is harcképtelenné vált, katonáival együtt visszavonult.

28. Lemondott tehát erről a módszerről, helyette nyíltan betört hadseregével az argoszi területre, és feldúlta; a Kharész folyónál heves csatát vívott Arisztipposszal, de ekkor az a vád érte, hogy abbahagyta a küzdelmet, és lemondott a győzelemről. Seregének egyik része ugyanis nyilvánvalóan fölénybe került, s az ellenség üldözése közben jelentős előnyhöz jutott, Aratosz azonban - bár az ellenség nem kényszerítette rá - magamagától, mint aki nem bízik a sikerben és megijedt valamitől, fejvesztetten visszavonult táborába. Mikor a sereg másik része visszatért az üldözésből, a katonák rossz néven vették, hogy bár megverték az ellenséget, és sokkal többet öltek meg közülük, mint amennyi veszteségük maguknak volt, el kell tűrniük, hogy a megvert ellenség állítson győzelmi jelet. Aratosz is restellte a dolgot, elhatározta tehát, hogy újabb csatát kezd a győzelmi jelért, s másnap ismét csatasorba állította katonáit; mikor azonban észrevette, hogy a zsarnok hadseregének létszáma megszaporodott, és bátorsága is megnőtt, nem mert vele megütközni, hanem visszavonult, de előbb fegyverszünetet kért a halottak összeszedésére. Ezt a csorbát mégis sikerült kiküszöbölnie a közügyekben és a tárgyalásokban mutatott vonzó és kellemes modorával, úgyhogy Kleónait megnyerte az akhaiai szövetségnek; később a nemeai versenyjátékokat itt tartották meg azon az alapon, hogy ősi jogainál fogva inkább ezt a várost illeti a játékok rendezése. De a játékokat megrendezték az argosziak is, s ekkor sértették meg első ízben a versenyeken részt vevők mentességét, az akhaiaiak ugyanis elfogták és eladták rabszolgáknak azokat az Argoszba tartó versenyzőket, akik területükön áthaladtak.

Ilyen szenvedélyes és kiengesztelhetetlen gyűlöletet érzett Aratosz a zsarnokok ellen.

29. Nem sokkal ezután Aratosz értesült róla, hogy Arisztipposz támadást tervez Kleónai ellen, de fél, mert ő, Aratosz Korinthoszban tartózkodik. Aratosz tehát felhívással fordult a csapatokhoz, s kiadta a rendelkezést, hogy mindenki három napra elegendő élelmet vigyen magával, majd elvonult Kenkhreaiba. Így akarta rászedni Arisztipposzt, hogy távollétében rábírja Kleónai megtámadására, ami meg is történt, mert Arisztipposz nyomban ott termett Argoszból hadseregével. Aratosz még aznap este visszatért Kenkhreaiból Korinthoszba, és végigrakta az utat őrséggel, majd továbbvezette az akhaiaiakat, akik olyan rendezetten, olyan gyorsan és lelkesen követték, hogy Arisztipposz semmiről nem értesült, nemcsak míg útban voltak, hanem akkor sem, amikor Aratosz az éjszaka folyamán megérkezett Kleónaiba, és csatasorba állította embereit. Kora reggel kitárultak a város kapui, és a kürtök megadták a jelt a csatára. Aratosz harci kiáltások közben rohamra vezette katonáit. Azonnal megfutamította az ellenséget, s főként abba az irányba üldözte őket, amerre feltevése szerint Arisztipposz menekült; az út ugyanis ezen a helyen több irányba elágazott. Az üldözés egészen Mükénaiig tartott, s Deiniasz elbeszélése szerint Arisztipposzt egy Tragiszkosz nevű krétai harcos érte utol és ölte meg. Az ellenség ezerötszáz halottat vesztett. Bár Aratosz fényes győzelmet aratott, s egyetlen emberét sem veszítette el, Argoszt nem tudta elfoglalni, sem felszabadítani, mivel Agiasz és a fiatalabb Arisztomakhosz a király csapatai élén váratlanul bevonult Argoszba, és kezébe kerítette a város kormányzását.

Aratosz sikere fényes cáfolatul szolgált arra a sok rágalomra, szóbeszédre és csúfolódó hazugságra, amelyet a zsarnok talpnyalói terjesztettek, hogy ezzel kedvükben járjanak. Azt állították ugyanis, hogy az akhaiaiak vezére mindig gyomorgörcsben szenved csata előtt, s valahányszor megjelenik a kürtös, szédülés fogja el, sőt el is ájul, s amikor felállítja csatára a sereget, s kiadja a jelszót, mindig megkérdezi alvezéreitől és csapattisztjeitől, hogy szükség van-e jelenlétére, mivel a kocka már úgyis el van vetve, s aztán jó messzire elmegy, hogy onnan figyelje a csata folyását. Az ilyenféle híresztelések annyira hitelre találtak, hogy még a filozófiai iskolákban is, amikor azt a kérdést vitatják meg, hogy a szívdobogás, a hirtelen elsápadás és a hasmenés fenyegető veszély közelségében a gyávaságnak vagy valami szervi

bajnak a jele-e, rendszerint Aratosz példájára hivatkoznak, aki bár jó hadvezér volt, ezek a tünetek mindig jelentkeztek nála csata előtt.

30. Miután Aratosz így félretolta útjából Arisztipposzt, azonnal Lüdiadész ellen fordult, aki szülővárosa, Megalopolisz türannosza volt. Ez nem volt sem nemtelen származású, sem becsvágy nélküli ember, s a legtöbb egyeduralkodóval ellentétben nem kapzsiságból és mértéktelenségből ragadtatta el magát erre az igazságtalanságra, hanem egészen fiatal korában elfogta a dicsőségvágy, ezért fennkölt gondolkodása ellenére is elfogadta azokat a hiú és hazug tanokat, amelyek a zsarnoki uralmat boldog és csodálatra méltó dolognak tüntetik fel; ő is türannoszként kezdett uralkodni, de hamarosan ráunt az egyeduralom nyomasztó terhére. Mivel pedig egyrészt megirigyelte Aratosz sikereit, másrészt félt, hogy életére tör, az a szép és ritka szándék fogant meg elméjében, hogy először megszabadítja magát a gyűlölködéstől és félelemtől, továbbá a helyőrségétől és testőreitől, s aztán jótevője lesz hazájának. Ezért magához hívatta Aratoszt, lemondott a hatalomról, és felvétette Megalopoliszt az akhaiai szövetség tagjai közé. Emiatt az akhaiaiak nagy megbecsülésben részesítették, és vezérükké választották.

Lüdiadész azonnal szerette volna felülmúlni Aratosz hírnevét, és sok szükségtelennek látszó vállalkozásba kezdett; így hadat üzent a lakedaimóniaknak. Aratosz ellenezte a tervet, de mindenki azt gondolta, hogy csak irigységből, így aztán Lüdiadészt másodszor is vezérré választották; Aratosz ezt helytelenítette, és a vezéri tisztséget másnak akarta juttatni. Már említettük, hogy őt magát is csak minden második évben választották vezérré. Lüdiadész ekkor már harmadszor vezérkedett, és népszerűségét még mindig megtartotta. Aratosszal váltakozva viselte a vezéri tisztséget. Mikor azonban nyílt ellenségeskedésre ragadtatta magát Aratosz ellen, s több ízben bevádolta az akhaiaiak előtt, elejtették és semmibe sem vették; azt tartották róla, hogy hazug jellemű ember, aki szembeszáll az igaz és tiszta erénnyel, s amint Aiszóposz meséje szerint a kis madarak, amikor a kakukk megkérdezte tőlük, miért menekülnek előle, azt felelték, azért, mert egyszer még karvaly lehet belőle, ugyanígy Lüdiadészra türannoszkodása óta gyanakvással néztek, mint akinek természetétől nem lehet elválasztani az állhatatlanságot.

31. Az aitóliai háborúban Aratosz különösen kitüntette magát. Kezdetben az akhaiaiak mindenáron meg akartak ütközni az aitóliaiakkal Megara környékén, majd Agisz spártai király megérkezett hadseregével, és ő is csatára biztatta az akhaiaiakat, Aratosz azonban ellenállt, bár sok gúnyt és becsmérlést kellett elviselnie állítólagos elpuhultsága és gyávasága miatt; de ő nem adta fel a közösség javát szolgáló tervét, még ha látszólag szégyenbe került is, s az ellenséget háborítatlanul átengedte a geraneiai hegyláncon a Peloponnészoszra. Mikor azonban az aitóliaiak továbbvonultak, és váratlanul elfoglalták Pellénét, egyszerre megváltozott. Nem vesztegetett el egyetlen percet sem, nem várta meg, míg csapatai sokfelől egybegyűlnek, hanem a rendelkezésére álló haderővel a győzelmében elbizakodott és a katonai fegyelemről teljesen elfeledkezett, legyengült ellenségre rontott. Mikor ugyanis az aitóliaiak bevonultak a városba, a katonák szétszéledtek a házakba, összevesztek és verekedni kezdtek egymással a zsákmányon, a vezérek és az alantasabb tisztek pedig elrabolták a pellénéiek feleségét és leányait; sisakjukat levetették, és rátették az elrablott nők fejére, hogy másvalaki el ne vegye tőlük, és a sisakról lehessen tudni, melyiknek ki lett a gazdája. Teljesen belemerültek a fosztogatásba, amikor váratlanul jelentették, hogy Aratosz rájuk támadt. Rémület tört ki, ami ilyen fejetlenség esetén természetes, s mielőtt tudatára ébredtek volna, hogy milyen veszélyes helyzetbe kerültek, azok, akik legközelebb voltak az ellenséghez, a városkapuknál és a kapukon kívül épült házak közt máris vereséget szenvedtek, futva menekültek, és futásukkal vakrémületet keltettek azok között is, akik csapatba tömörülve siettek segítségükre.

32. Az általános zűrzavarban elrabolták a város egyik kiváló polgárának, Epigéthésznek a leányát, aki társai közül kitűnt szépségével és sudár termetével. A leány történetesen Aphrodité templomában volt, ide vitte ugyanis elrablója, egy válogatott harcosokból összeállított csapat vezére, s fejére tette hármas forgójú sisakját. Hirtelen kifutott a templomból a lármára, és amint ott állt a templom ajtaja előtt, és nézett le felülről a harcolókra, fején a háromforgós sisakkal maguknak a polgároknak is emberi mértéken felüli szent látomásnak tetszett; az ellenség pedig valósággal isteni jelenségnek nézte, és olyan megdöbbent rémületet keltett soraikban, hogy senki nem is gondolt a védekezésre.

Maguk a pellénéiek a következőképpen adják elő a dolgot: Az istennő szobra rendszerint érintetlenül áll a helyén, de amikor a papnő leveszi talapzatáról és kiviszi a szentélyből, senki nem néz rá, minden ember elfordítja tekintetét, mert megpillantása nemcsak emberi lényekre hoz veszedelmet, és tölti el őket szent borzadállyal, hanem amerre viszik, a fák terméketlenné válnak, és elhullatják gyümölcsüket. A papnő ekkor is kihozta a szobrot, és arccal az aitóliaiak felé fordította, ami vakrémületet okozott soraik között, és valósággal megfosztotta őket józan eszüktől. Aratosz erről semmit nem szól emlékirataiban, csak arról számol be, hogy megfutamította az aitóliaiakat, továbbá, hogy a sarkukban maradt, és visszakergette őket a városba, majd fegyveres erővel kiverte őket, és hétszáz emberüket elejtette. Ez a haditette a leghíresebbek közé tartozik, s Timanthész, a festő ezt az ütközetet igen élethűen megörökítette.

33. A történtek után, mivel sok nép és fejedelem szövetkezett az akhaiaiak ellen, Aratosz nyomban baráti kapcsolatot keresett az aitóliaiakkal, s Pantaleónnak, az aitóliaiak legbefolyásosabb emberének segítségével nemcsak békét kötött velük, hanem szövetséget is hozott létre közöttük és az akhaiaiak között.

Igyekezett felszabadítani az athéniakat is, de emiatt szemrehányást tettek neki az akhaiaiak, mert bár fegyverszünetet kötöttek a makedónokkal, és teljesen helyreállt a béke közöttük, Aratosz mégis kísérletet tett Peiraieusz elfoglalására, ő ezt tagadja, s reánk maradt emlékirataiban Erginoszra hárítja a felelősséget, akinek közreműködésével annak idején elfoglalta az Akrokorinthoszt. Azt állítja, hogy Erginosz a maga jószántából támadta meg a Peiraieuszt, s midőn az ostromlétra eltörött, s az ellenség üldözte, név szerint szólítgatta Aratoszt, mintha ő a közelben volna, és csak így, az ellenség becsapásával menekült meg. De védekezésének nemigen lehet hitelt adni. Nem valószínű ugyanis, hogy Erginosz, ez az egyszerű szíriai ember ilyen nagy vállalkozásba fogott volna, ha nem Aratosz bízza meg, rendelkezésére bocsátva a támadás végrehajtására elegendő haderőt s megfelelő alkalmat. De nyilván kitűnik ez magának Aratosznak a viselkedéséből is, hiszen Peiraieusszal nemcsak kétszer vagy háromszor, hanem sokszor kísérletezett, mint valami reménytelen szerelmes, s nem hagyott fel vele a kudarcok ellenére sem, sőt mivel a dolog mindig kevésen múlott, és a bukás a siker küszöbén érte, reménysége folyton bátorságra serkentette. Egy alkalommal még a lábát is eltörte, amikor a thriai síkságon futott végig, emiatt több műtétnek kellett alávetnie magát, míg meggyógyult, s hosszú ideig hordszéken kellett vitetnie magát hadjáratain.

34. Amikor Antigonosz meghalt, és trónját Démétriosz örökölte, Aratosz, aki megvetette a makedónokat, még inkább rávetette magát Athénra. A phülakiai csatában azonban vereséget szenvedett Démétriosz hadvezérétől, Bithüsztől; híre járt, hogy fogságba esett, sőt már azt is beszélték, hogy elesett. A peiraieuszi helyőrség parancsnoka, Diogenész levelet küldött Korinthoszba, s felszólította az akhaiaiakat, hogy hagyják el a várost, mert Aratosz meghalt. Amikor a levél megérkezett, Aratosz éppen Korinthoszban tartózkodott, és így Diogenész küldöttei köznevetség közepette távoztak. Ezenfelül megérkezett Korinthoszba Makedoniából a király hajója azzal a követeléssel, hogy küldjék el hozzá Aratoszt bilincsbe verve. Az athéniak olyan ostobán hízelegtek a makedónoknak, hogy Aratosz halálhírére azonnal fel-

koszorúzták magukat. Aratosz haragjában azonnal hadat indított ellenük, és egészen az Akadémiáig előrenyomult, de mikor könyörögtek neki, nem bántotta őket.

Az athéniak megismerték Aratosz kiváló tulajdonságait, és amikor Démétriosz meghalt, s szabadság után kezdtek vágyódni, hozzá folyamodtak. Aratosz, bár akkor más töltötte be a vezéri tisztet az akhaiaiaknál, s hosszabb betegség az ágyhoz kötötte, hordszéken odavitette magát, s felajánlotta szolgálatait az athéniaknak. Az őrség parancsnokát, Diogenészt rávette, hogy adja át Peiraieuszt, Munükhiát, Szalamiszt és Szuniont az athéniaknak százötven talentumért, amelyből húszat Aratosz ajándékozott a városnak. Ezenfelül Aigina, Hermioné és Arkadia legnagyobb része is azonnal csatlakozott az akhaiaiakhoz. Mivel pedig Makedoniát lekötötték a szomszédos és közeli területekkel folytatott háborúk, az aitóliaiak pedig szövetségesükké lettek, igen megnőtt az akhaiai szövetség hatalma.

35. Aratosz nem szívesen viselte el, hogy a szomszédos Argoszban türannosz uralkodjék. Hogy régi tervét megvalósítsa, követséget küldött Arisztomakhoszhoz, s rábeszélte, adja vissza a város szabadságát, és léptesse be az akhaiai szövetségbe; utánozza Lüdiadész példáját, s legyen inkább a szövetségnek nagy tiszteletben tartott és megbecsült vezére, mint egyetlen városnak gyűlölt, egyben a saját életét is veszélyeztető zsarnoka. Arisztomakhosz beleegyezett, s arra kérte Aratoszt, küldjön ötven talentumot, hogy leszerelje és hazaengedje a szolgálatába fogadott katonákat, s ezt a pénzt meg is kapta. Lüdiadész ekkor még a szövetség vezére volt, s mivel arra vágyott, hogy az akhaiaiak Argosz csatlakozását az ő politikai érdemének tudják be, megrágalmazta Aratoszt Arisztomakhosz előtt, hogy tele van rosszindulattal, és a türannoszok engesztelhetetlen ellensége; rábeszélte, hogy bízza rá ügyét, majd bemutatta az akhaiaiak gyűlésének. Ekkor azonban az akhaiaiak kimutatták Aratosz iránti jóindulatukat és ragaszkodásukat, mert a tervet haragosan ellenezték, s Arisztomakhoszt elutasították; de mikor később Arisztomakhosz megengesztelődött, és személyesen tárgyalt az akhaiaiakkal ebben az ügyben, gyorsan és készségesen megadták hozzájárulásukat, felvették a szövetségbe az argosziakat és phliusziakat, sőt egy évvel később Arisztomakhoszt választották a szövetség vezérévé.

Az akhaiaiak később nagyon megkedvelték Arisztomakhoszt, aki be akart törni Lakóniába; elhívta hát Aratoszt Athénból. Aratosz levélben kísérelte meg lebeszélni a hadjáratról, mert semmiképpen nem akarta, hogy az akhájok háborúba keveredjenek Kleomenésszel, aki nagyon vakmerő ember volt, és hihetetlenül nagy hatalommal rendelkezett. De minthogy Arisztomakhosz mindenáron háborút akart, Aratosz is részt vett a hadjáraton. Mikor azonban Pallantion környékén Kleomenész felvonult ellenük, Aratosz megakadályozta Arisztomakhoszt benne, hogy csatát kezdjen. Lüdiadész emiatt vádat emelt Aratosz ellen, majd ő akarta megszerezni a vezéri tisztséget és ellenjelöltként lépett föl, de a szavazásból Aratosz került ki győztesen, és tizenkettedszer választották vezérré.

36. Aratosz vezérlete alatt az akhaiaiak vereséget szenvedtek Lükaion közelében Kleomenésztől és megfutottak; éjszaka Aratosz eltévedt, s ismét elterjedt a híre a görögök között, hogy meghalt. De megmenekült, és miután összeszedte katonáit, nem érte be annyival, hogy ép bőrrel távozzon, hanem kihasználta a kínálkozó alkalmat, s anélkül, hogy bárki is sejtette vagy gondolta volna, hirtelen megtámadta a Kleomenésszel szövetséges Mantineiát. A várost bevette, helyőrséget hagyott hátra, az idegeneknek polgárjogot adott, s megszerezte a legyőzött akhaiaiaknak, amit győztesekként is aligha értek volna el.

Mikor a lakedaimóniak újból támadást intéztek Megalopolisz ellen, Aratosz a város segítségére sietett, de semmi kedve nem volt hozzá, hogy Kleomenésznek alkalmat adjon nyílt ütközetre, pedig a megalopolisziak erősködtek, hogy támadjon; különben sem szerette a nyílt harcot, és számbelileg is hátrányos helyzetben volt; meg aztán már nem a régi becsvággyal és lelke-

sedéssel állt szembe egy vakmerő és fiatal hadvezérrel. Arra is gondolt, hogy azt a dicsőséget, amelynek Kleomenész még nem volt birtokában, és amelyet merészségével igyekezett elnyerni, neki, ha már megszerezte, kötelessége óvatosan megtartani.

37. A könnyűfegyveresek ennek ellenére kirohantak, és visszaűzték táborukig a spártaiakat; majd szétszóródtak a sátrak között. Aratosz azonban ekkor sem vezette harcba hoplitészeit, sőt megállította őket egy közte és az ellenség közt elterülő szakadék szélén, s nem engedte, hogy átmenjenek rajta. Lüdiadész ezen az eljáráson felháborodott, szidta Aratoszt, majd magához szólította lovasait, kérte őket, hogy menjenek az üldözők segítségére, és ne hagyják a győzelmet kisiklani kezéből, hiszen most az ő hazájáért folyik a harc. Sok kiváló katona csatlakozott Lüdiadészhoz, és így számban megerősödve megtámadta, megfutamította és üldözőbe vette az ellenség jobbszárnyát; de lelkesedésében és a dicsőségvágytól hajtva meggondolatlanul egyenetlen, fával sűrűn benőtt, mély árkokkal átszelt terepre vezette embereit; közben Kleomenész ellentámadásba ment át, s Lüdiadész szülővárosa kapuinak közvetlen közelében vitéz küzdelemben elesett. A többiek a phalanxra zúdultak, összezavarták a hoplitészek sorait, s így az egész akhaiai sereg vereséget szenvedett. Aratoszt az a súlyos vád érte, hogy cserbenhagyta Lüdiadészt. Az akhaiaiak haragjukban arra kényszerítették, hogy Aigionba menjen velük, ahova követte is őket; itt gyűlést tartottak, s úgy határoztak, hogy Aratosznak nem adnak pénzt, zsoldosait nem fizetik, s ha háborút óhajt viselni, költségeiről gondoskodjék saját maga.

38. Aratoszt ezzel nagyon megsértették, s nyomban át akarta adni a pecsétet, és le akarta tenni a vezéri tisztet, de aztán mégis meggondolta magát, egyelőre a helyén maradt. Orkhomenoszba vezette az akhaiaiakat, és csatát vívott Megisztonusszal, Kleomenész mostohaapjával; a csatában győzött, az ellenség háromszáz harcosát megölte, és Megisztonuszt foglyul ejtette. Bár hozzászokott, hogy minden második évben vezér legyen, most, hogy ismét ráesett a sor, s felszólították, hogy vállalja a tisztséget, visszautasította, s Timoxenoszt választották vezérré. A visszautasítás állítólagos ürügye, Aratosz haragja a nép ellen, nem látszik valószínűnek, s az igazi indítóokot az akhaiaiak megváltozott viszonyaiban kell keresnünk. Kleomenész ugyanis most már nem lassan és óvatosan támadt ellenük, mint korábban, s nem volt tekintettel a polgári hatóságokra: mert mihelyt az ephoroszokat eltétette láb alól, felosztotta a földet, polgárjogot adott a letelepülteknek és korlátlan hatalom birtokába jutott, azonnal az akhaiaiakra vetette magát, és követelte a vezérséget.

Aratoszt megrótták, hogy amikor a közös ügyeket nagy és veszélyes viharok fenyegették, kormányos létére kiadta kezéből és másnak engedte a kormányrudat, holott az lett volna a kötelessége, hogy az akhaiaiak akarata ellenére is élükre álljon, és megmentse közös hazájukat. Még ha nem bízott is az akhaiaiak politikájában és katonai hatalmában, legalább engedményeket kellett volna tennie Kleomenésznek, nem pedig újból a barbárok kezére juttatni a Peloponnészoszt, makedón helyőrségekkel, s illür és gall hoplitészekkel rakni meg az Akrokorinthoszt, s azokat, akiket katonai és politikai téren korábban legyőzött, s emlékirataiban állandóan megvetéssel emleget, a városok kényurává tenni, még ha képmutatóan szövetséges címmel tisztelték is meg az akhaiaiakat. Ha elismerjük is, hogy Kleomenész nem tisztelte a törvényeket és önkényeskedett, mégiscsak a Hérakleidák nemzetségéhez tartozott, és szülőföldje Spárta volt; méltóbb lett volna tehát annak legjelentéktelenebb fiát is vezérré tenni, mint azt, aki első volt a makedónok között, ha ugyan számított valamit nekik a görög nemesi származás. Kleomenész, amikor a vezéri tisztet kérte az akhaiaiaktól, azt ígérte, hogy sok jótéteményben részesíti majd a városokat cserébe ezért a címért és megtiszteltetésért, Antigonosz viszont, bár szárazföldön és tengeren teljhatalmú fővezérré tették, a vezérséget addig nem fogadta el, míg vezérsége jutalmaképp meg nem kapta az Akrokorinthoszt, s akarva-akaratlan úgy járt el, mint az aiszóposzi mese vadásza. Mindaddig nem ült fel ugyanis

az akhaiaiak hátára, hiába kérték és kínálkozott fel neki követségekkel és népgyűlési határozatokkal, amíg bele nem egyeztek, hogy zablát rakjon rájuk helyőrséggel, és azzal, hogy túszokat küldjenek neki. Aratosz magyarázatképpen az akhaiaiak kényszerű helyzetével védekezik. Polübiosz azonban azt mondja, hogy Aratosz már régen, s mielőtt a kényszerűség bekövetkezett, félt Kleomenész vakmerőségétől, titokban alkudozott Antigonosszal, s biztatta a megalopolisziakat, hogy szorgalmazzák az akhaiaiaknál Antigonosz behívását. Ők szenvedtek ugyanis legtöbbet a háborútól, mivel Kleomenész állandóan sarcolta területüket. Ugyanezt állítja Phülarkhosz is, bár az ő szavát csak akkor lehet elhinni, ha Polübiosz is egyetért vele, mert akárhányszor csak Kleomenészről van szó, elfogultan lelkesedik érte, védelmébe veszi, s ugyanakkor vádaskodik Aratosz ellen.

39. Így aztán az akhaiaiak elveszítették Mantineiát, amelyet Kleomenész újból elfoglalt, s vereséget szenvedtek egy nagyobb ütközetben is Hekatombaión hónapban; erre megijedtek, azonnal követet küldtek Kleomenészhez és Argoszba hívták, hogy vegye át a vezérséget. Amikor Aratosz értesült róla, hogy Kleomenész elindult, s már Lernában van hadseregével, megrémült, gyorsan követeket küldött hozzá azzal a kéréssel, hogy mint barátjukhoz és szövetségükhöz csak háromszáz emberével menjen, de ha ezt bizalmatlanság jelének tekinti, fogadjon el tőlük túszokat. Kleomenész a kérést sértőnek és személye lebecsmérlésének tartotta, visszavonult hadseregével, s olyan levelet írt az akhaiaiaknak, amely tele volt keserű szemrehányásokkal és vádakkal Aratosz ellen. Aratosz is írt egy Kleomenészt vádoló levelet, s kölcsönös gyalázkodásaikban odáig ragadtatták magukat, hogy sértő kifejezéseket használtak egymás házasságáról és feleségéről.

Ezután Kleomenész hírnök útján hadat üzent az akhaiaiaknak, s kis híja volt, hogy árulással kézre nem kerítette Sziküón városát. Innen visszafordult és Pelléné ellen indult, s mikor az akhaiaiak vezére megfutamodott, bevette a várost. Nem sokkal később Pheneoszt és Penteleiont foglalta el. Erre nyomban csatlakozott hozzá Argosz, és a phlinsziak is befogadták az általa küldött helyőrséget. Így az akhaiaiak egyetlen hódítása sem maradt a kezükön, s Aratoszon hirtelen nagy nyugtalanság vett erőt annak láttára, hogy az egész Peloponnészosz inog, s a városokban mindenütt forradalmi hangulat uralkodik.

40. Sehol nem volt nyugalom, mindenki elégedetlenkedett a fennálló viszonyokkal, még a sziküóniak és a korinthosziak közt is sokan akadtak, akik alkudozásba kezdtek Kleomenésszel, mert az egyéni hatalom vágya a közérdek ellenségeivé tette őket. Aratoszt korlátlan hatalommal ruházták fel az elégedetlenkedők megbüntetésére; erre Sziküónban elfogatta és kivégeztette az árulókat, de mikor megkísérelte, hogy Korinthoszban is kinyomoztassa és megfenyítse az ellenséggel összejátszókat, feldühítette az elégedetlenkedő és az akhaiaiak uralmát nehezen tűrő népet. Összegyűltek tehát Apollón templomában, hívatták Aratoszt, és el voltak rá szánva, hogy vagy megölik, vagy elfogják, s utána fellázadnak. Aratosz megérkezett, kantárszáron vezette lovát, mint aki teljesen megbízik bennük, és a legkevésbé sem gyanakszik rájuk. Sokan felugrottak helyükről, szidalmazták és becsmérelték, de ő nyugodt arccal és nyájas hangon felszólította az embereket, hogy üljenek le, ne ácsorogjanak összevissza kiáltozva, s engedjék be azokat, akik kinn maradtak. Amíg beszélt, lassan kifelé ment, mintha lovát át akarná adni valakinek. Így szerencsésen kijutott a templomból, a szembejövő korinthosziakat könnyed hangon biztatta, hogy menjenek csak be Apollón templomába. Észrevétlenül eljutott a fellegvár közelébe, ott felugrott lovára, és megparancsolta Kleopatrosznak, a helyőrség parancsnokának, hogy őriztesse szigorúan a fellegvárat, majd ellovagolt Sziküónba, de csak harminc katonája követte. A többiek cserbenhagyták és szétszéledtek. A korinthosziak kis idő múlva észrevették, hogy megszökött, üldözőbe vették, s amikor nem tudták utolérni, behívták Kleomenészt, és átadták neki a várost, Kleomenész azonban úgy gondolta, hogy amit kapott, sokkal kevesebbet ér, mint az a veszteség, hogy Aratoszt futni

hagyták. Kleomenész ezután, mikor az Akténak nevezett terület[153] lakosai csatlakoztak hozzá, és átadták neki városaikat, fallal és palánkkal vétette körül az Akrokorinthoszt.

41. Az akhaiaiak Aratosz köré gyűltek Sziküónban, majd gyűlést tartottak, és teljhatalmú fővezérré választották. Csak a saját polgártársaiból toborzott őrség vette körül, pedig harminchárom éven át ő vezette az akhaiaiak ügyeit, s hatalma, hírneve nagyobb volt, mint bárki másé Görögországban; de most elhagyatottan, tehetetlenül és összetörten magára maradt, mint aki pusztító viharban hajótöröttként vergődik a roncsokon. Segélykérését az aitóliaiak elutasították, s az athéniakat, akik hálából szerettek volna segíteni rajta, Eurükleidész és Mikión akadályozta meg szándékukban. Aratosznak Korinthoszban háza és birtoka volt, s Kleomenész nem engedte, hogy bárki egy ujjal is hozzányúljon, sőt magához hívatta Aratosz barátait és intézőit, és meghagyta nekik, intézzenek és őrizzenek meg mindent úgy, hogy Aratosznak számot adhassanak róla. Később elküldte Aratoszhoz Tripüloszt, majd mostohaapját, Megisztonuszt, és sok más ígéreten kívül felajánlott neki tizenkét talentum évjáradékot; ez kétszer annyi volt, mint a Ptolemaiosztól kapott évi hat talentum. Ennek fejében Kleomenész azt kérte az akhaiaiaktól, hogy válasszák meg a vezéri tisztségre, s velük együtt közösen gondoskodjanak az Akrokorinthosz őrzéséről. Erre azonban Aratosz azt válaszolta, hogy nem ő rendelkezik a körülményekkel, hanem azok ővele. Kleomenész ezt gúnyolódásnak tekintette, nyomban betört Sziküónba, a város környékét feldúlta és elpusztította, s három hónapon át táborozott a város szomszédságában. Aratosz azonban türelmesen várakozott, és azon töprengett, elfogadja-e Antigonosz szövetségét azzal a feltétellel, hogy átadja az Akrokorinthoszt, mert Antigonosz másképp nem volt hajlandó segítséget nyújtani.

42. Az akhaiaiak gyűlést tartottak Aigionban, és meghívták Aratoszt. De az út veszélyes volt, mert Kleomenész Sziküón előtt táborozott. Polgártársai kérlelték és tartóztatták, s kijelentették, nem engedik, hogy veszedelemnek tegye ki magát. Az asszonyok és gyermekek belekapaszkodtak, mintha mindnyájuk atyja s megmentője volna, és sírva ölelték át. Aratosz vigasztalta és bátorította őket, majd ellovagolt tíz barátja s felnőtt fia kíséretében a tengerpartra. A kikötőben több hajó horgonyzott, ezekre szálltak fel, és elvitorláztak Aigionba a gyűlésre, ahol elhatározták, hogy behívják Antigonoszt, és átadják neki az Akrokorinthoszt; Aratosz elküldte hozzá fiát több más tússzal együtt. Erre a felháborodott korinthosziak kifosztották birtokát, s házát Kleomenésznek ajándékozták.

43. Antigonosz közben közeledett csapatai élén, húszezer makedón gyalogossal és ezerháromszáz lovassal. Aratosz az ellenséget kijátszva tengeren ment eléje tanácsosaival, bár nem bízott Antigonoszban, és nem hitt a makedónoknak. Saját hatalma gyarapodását ugyanis annak köszönhette, hogy károkat okozott nekik, s politikája első és legfontosabb céljának tartotta az Antigonosz ellen régi gyűlöletet. Mivel azonban látta, hogy pillanatnyilag elkerülhetetlen kényszerűséggel áll szemben, amelynek azok is rabszolgái, akik azt hiszik, hogy másokon uralkodnak, elindult a veszedelmes útra. Amikor Antigonosznak jelentették Aratosz érkezését, a többieket csak a megszokott udvariassággal fogadta, de őt már első találkozásukkor is feltűnően szívélyesen üdvözölte, majd mikor látta, hogy milyen értékes, eszes ember, még inkább bizalmába fogadta.

Aratosznak ugyanis nemcsak nagy fontosságú ügyekben tudta hasznát venni a király, hanem szabad idejében is kellemesebben szórakozott vele, mint bárki mással. Ezért Antigonosz, bár még fiatal ember volt, úgy találta, hogy Aratosz minden tekintetben méltó egy király barátságára. Őt becsülte legtöbbre nemcsak az akhaiaiak, hanem a makedónok között is, és szolgálatait minden dologban igénybe vette. Így aztán beteljesült az a jóslat, amelyet az isten küldött egy áldozat alkalmával Aratosznak. Mondják, hogy amikor nem sokkal azelőtt áldozatot mutatott be, az áldozati állat májában két zsírréteggel benőtt epehólyagot találtak; a

jóspap erre kijelentette, hogy hamarosan szoros barátságot köt majd leggyűlöltebb ellenségével. Aratosz akkor nem sokat törődött a pap szavaival, mert egyébként sem igen hitt az áldozatokban és jóslatokban, és inkább saját józan eszére hallgatott. Később, amikor szerencsésen folyt a háború, Antigonosz lakomát adott Korinthoszban, amelyre sok vendéget hívott meg, és Aratoszt díszhelyre ültette. Kis idő múlva takarót kért, és mikor kiderült, hogy Aratosz is nagyon fázik, szólt, hogy húzódjék hozzá közelebb; így a szolgák mindkettőjükre ráterítették a takarót. Aratosznak egyszerre eszébe jutott az áldozat, és hangosan felnevetett; majd elbeszélte a királynak, hogy milyen jelet kapott, és a pap mit jósolt neki. De ez már később történt.

44. Pégaiban Antigonosz és Aratosz kölcsönösen megesküdött a közöttük fennálló barátságra, és nyomban az ellenség ellen vonultak. Korinthosz körül csatározások folytak, mert Kleomenész megerősítette a várost, és a korinthosziak vitézül védekeztek. Közben azonban az argoszi Arisztotelész, Aratosz barátja titokban üzent neki, hogy Argosz hozzá pártol, ha megjelenik a csapatok élén. Aratosz közölte ezt Antigonosszal, s nagy sietve elhajózott az Iszthmoszról ezerötszáz katonával Epidauroszba. Az argosziak már előzőleg fellázadtak, megtámadták Kleomenész embereit, és a fellegvárba zárták őket. Mikor Kleomenész ezt megtudta, megijedt, hogy az ellenség kézre keríti Argoszt, és elvágja a hazafelé vezető menedéktől; ezért még aznap éjszaka elhagyta az Akrokorinthoszt, és emberei segítségére sietett. Idejében meg is érkezett, s közben az ellenségnek némi veszteséget okozott; de nem sokkal később megérkezett Aratosz, majd Antigonosz is haderejével, ezért Kleomenész visszavonult Mantineiába. Erre a városok ismét az akhaiaiakhoz csatlakoztak. Antigonosz hatalmába vette az Akrokorinthoszt, Aratoszt az argosziak vezérré választották, ő pedig rábeszélte a várost, hogy a zsarnokok és az árulók vagyonát ajándékozza oda Antigonosznak. Arisztomakhoszt Kenkhreaiban kínpadra vonták, és a tengerbe vetették; emiatt sok megrovás érte Aratoszt, mert eltűrte, hogy törvénytelenül megöljék ezt a különben sem gonosz embert, aki együttműködött vele, az ő rábeszélésére mondott le hatalmáról, és csatlakozott városával az akhaiai szövetséghez.

45. Más vádakat is emeltek Aratosz ellen: hogy Korinthosz városát mint valami közönséges falut odaajándékozta Antigonosznak; beleegyezett, hogy Antigonosz, miután kifosztotta Orkhomenoszt, makedón helyőrséggel rakja meg; határozatot hozatott, hogy Antigonosz hozzájárulása nélkül az akhaiaiak egyetlen királynak sem írnak levelet vagy küldenek követet; hogy az akhaiaiak kénytelenek voltak a makedón katonákat élelmezni, s a zsoldjukat fizetni; áldozatokat, ünnepi meneteket és versenyjátékokat tartottak Antigonosz tiszteletére, és tették mindezt Aratosz polgártársai kezdeményezésére, akik Antigonoszt mint Aratosz vendégét fogadták be városukba. Ilyen vádakat hoztak fel Aratosz ellen, és nem vették figyelembe, hogy mikor a hatalom gyeplőjét átengedte Antigonosznak, és a királyi hatalom uszályába kapaszkodott, semmi egyébnek nem maradt ura, csak saját szavának, de azzal is veszélyes volt szabadon élnie. Kétségtelen, hogy Aratoszt a történtekből sok minden bántotta, így a szobrok esete is. Antigonosz ugyanis az argoszi zsarnokok ledöntött szobrait újra felállíttatta, az Akrokorinthosz elfoglalóiét pedig, az egyetlen Aratoszé kivételével, ledöntette; Aratosz nagyon kérlelte Antigonoszt, hogy ezt ne tegye, de hiába. Úgy látszik, nem felelt meg a hellén szellemnek az a mód sem, ahogyan az akhaiaiak Mantineiával bántak. Miután ugyanis a várost Antigonosz segítségével elfoglalták, a legtekintélyesebb és legelőkelőbb polgárokat megölték, a többieket részben eladták rabszolgának, részben megbilincselve Makedoniába küldték, az asszonyokat és a gyermekeket is eladták rabszolgának, s az így kapott pénz egyharmadát maguk, kétharmad részét pedig a makedónok között osztották szét. Bár ez az eljárás a bosszú jogán történt, mégis rettenetes dolog haragból ilyen bánásmódban részesíteni rokonokat, még ha Szimónidésszel szólva, „kényszerű helyzetben édes dolog még a kegyetlenség is”, mintha a

kegyetlenség a szenvedő és fájó szívnek könnyebbséget és kielégülést szerezne. De ami ezután történt a várossal, azt már sem a tisztesség, sem a kényszerűség ürügyével nem lehet Aratosz javára írni. Mikor ugyanis az akhaiaiak újra megkapták ajándékba Mantineiát Antigonosztól, majd elhatározták benépesítését, s a telepítés vezetésével Aratoszt bízták meg, ő mint vezér olyan javaslatot fogadtatott el, hogy ezentúl Antigoneiának és ne Mantineiának nevezzék, s a város a mai napig ezt a nevet viseli. Úgy látszik, a „kies szép Mantineia”[154] elnevezést ő szüntette meg, s a város annak a nevét viseli, aki leöldöste és elveszítette egykori polgárait.

46. Nem sok idővel ezután Kleomenész Szellaszia környékén nagy csatában vereséget szenvedett, elhagyta Spártát, és Egyiptomba hajózott; Antigonosz pedig, miután a legnagyobb méltányossággal és barátsággal bánt Aratosszal, hazatért Makedoniába. A király ekkor már betegeskedett, és trónja örökösét, az akkor még gyermekifjú Philipposzt küldte el a Peloponnészoszra; meghagyta neki, hogy főként Aratosz tanácsaira hallgasson, általa tárgyaljon a városokkal, és ismerkedjék meg az akhaiaiakkal. Aratosz valóban úgy fogadta a fiatal uralkodót, és úgy intézte az ügyeket, hogy Philipposz Aratosz iránti jóindulattal, a görög ügyek vezetésében pedig buzgósággal és becsvággyal eltelve tért vissza Makedoniába.

47. Antigonosz halála után az aitóliaiak nem palástolták tovább megvetésüket az akhaiaiak iránt, lenézték őket könnyelműségük miatt, és mert hozzászoktak, hogy védelmüket másoktól várják, a makedón fegyverek mögött kerestek oltalmat, s tétlenkedve, fegyelmezetlenül éltek. Így aztán az aitóliaiak beleártották magukat Peloponnészosz belső ügyeibe; útközben feldúlták Patrai és Dümé vidékét, majd messzénéi területre törtek be, és ott zsákmányoltak. Aratoszt ez nagyon bántotta, s mikor látta, hogy Timoxenosz, az akhaiaiak vezére, akinek megbízatása már végéhez közeledett, késedelmeskedik, és elfecséreli az időt, öt nappal előbb átvette tőle a vezérséget - őt, Aratoszt választották ugyanis Timoxenosz utódául -, és a messzénéiek segítségére sietett. Összegyűjtötte tehát a harcra az akhaiaiakat, akik fizikailag felkészületlenek, lelkileg pedig ellustultak voltak, Aratosz így Kaphüainál vereséget szenvedett. Lehetséges, hogy a kelleténél hevesebben vetette bele magát a harcba, de aztán a vereség miatt annyira kedvét veszítette, és annyira feladta a reményt, hogy bár az aitóliaiak ismételten kedvező helyzetbe juttatták, eltűrte és nem törődött vele, hogy vakmerően és arcátlanul végigszáguldozták a Peloponnészoszt. Az akhaiaiak emiatt ismét kérőleg tárták karjukat Makedonia felé, és Philipposzt hívták be a görögök vezetésére abban a reménységben, hogy Aratosz iránt mutatott jóindulata folytán kegyesen bánik majd velük, és kezébe veszi ügyeiket.

48. Ekkor azonban először Apellész és Megaleosz, majd más udvari emberek is megrágalmazták Aratoszt a királynál, aki hallgatott a vádakra, a tisztújításon az ellenpártot támogatta, és elérte, hogy az akhaiaiak Epératoszt választották vezérré. Epératosznak azonban nem volt becsülete az akhaiaiaknál, s mindaddig, amíg Aratosz teljesen vissza nem vonult az ügyek intézésétől, semmi üdvös dolog nem történt. Philipposz belátta, hogy hibát követett el, ismét Aratoszhoz fordult tehát, és teljesen rábízta magát; mivel pedig ügyeinek sikeres előrehaladása nagymértékben növelte hatalmát és dicsőségét, úgy ragaszkodott Aratoszhoz, mintha neki köszönhette volna jó híre megnövekedését. Mindenki előtt nyilvánvalóvá lett, hogy Aratosz nemcsak a demokráciának, hanem a királyságnak is kitűnő tanítómestere, mert az ő tanítása és jelleme adott színt és ragyogást a király intézkedéseinek. Az a mérséklet, ahogyan a fiatal király bánt a megtévedt lakedaimóniakkal, ahogyan a krétaiak iránt mutatott szívélyességével néhány nap alatt az egész szigetet megnyerte magának, és bámulatos erélye, amellyel hadjáratot viselt az aitóliaiak ellen, mind dicséretére vált Philipposznak, mert hallgatott a jó tanácsra, Aratosznak pedig, mert jó tanácsokat adott. Emiatt azonban az udvari emberek még inkább irigykedtek rá, majd mikor titkos rágalmaikkal semmit nem értek el, nyíltan szidalmazni kezdték, s arcátlan durvasággal, nagy szemtelenséggel és gúnnyal

sértegették a lakomákon, sőt egyszer még kövekkel is megdobálták és megkergették, mikor vacsora után sátrába ment. Philipposz haragjában azonnal húsz talentum bírsággal sújtotta, később pedig, amikor látta, hogy mennyit ártanak ügyeinek, kivégeztette őket.

49. Philipposznak azonban annyira kedvezett a szerencse, hogy elbizakodott, és szertelen vágyakra ragadtatta magát; vele született gonoszsága legyőzte erőltetett képmutatását, és lassanként feltárta s napfényre hozta jellemét. Először is megsértette a fiatal Aratoszt, akinek feleségét elcsábította. Ez hosszú ideig titokban maradt, mert Philipposz gyakori vendégük volt és náluk étkezett; majd kezdett kemény kézzel bánni a görög városokkal, s nyilvánvalóvá lett, hogy Aratoszt le akarja rázni magáról. Először a messzénéi események adtak okot gyanúra. A városban zavargások törtek ki; Aratosz segíteni akart a helyzeten, de elkésett; Philipposz azonban egy nappal hamarabb érkezett meg a városba, és az embereket azonnal egymás ellen ingerelte. Külön megbeszélést folytatott a város elöljáróival, és megkérdezte tőlük, nincsenek-e törvényeik a csőcselék megfékezésére, s amikor ugyancsak külön tárgyalt a népvezérekkel, tőlük azt kérdezte, nincs-e karjuk elnyomóik ellen. Erre az elöljárók nekibátorodtak, és megkísérelték, hogy elfogassák a népvezéreket, de ezek a csőcselék élére álltak, legyilkolták az elöljárókat s velük együtt még kétszáz polgárt is.

50. Miután Philipposz ezt a szörnyű tettet elkövette, és egyre jobban egymásra uszította a messzénéieket, megérkezett Aratosz, és kifejezte felháborodását a történteken; fiát sem tartóztatta, hogy keserűen ki ne fakadjon Philipposz ellen, és szidalmakkal ne illesse. Úgy látszik, a fiatal Aratosz előzőleg szerelmi vonzalmat érzett Philipposz iránt, de most a szemébe mondta, hogy gyalázatos cselekedete után nem tartja szép embernek, hanem a legvisszataszítóbbnak mindenki között. Philipposz erre nem szólt semmit, bár mindenki azt gondolta, hogy beszélni fog, mert mialatt a fiatal Aratosz beszélt hozzá, kimutatta haragját, és többször hangosan kifakadt; de most mégis, mint aki szelíden tűri a sértő szavakat, és mérsékelt, udvarias természetű ember, megfogta az idősebb Aratosz kezét, kihívta a színházból, és felvitte magával az Ithómataszra, hogy áldozatot mutasson be Zeusznak, s szemügyre vegye a helyet, amelyet semmivel sem kevésbé erős falak védtek, mint az Akrokorinthoszt, s őrséggel megrakva ugyanolyan megközelíthetetlen lenne a szomszédok számára. Amikor felmentek és megkezdték az áldozatot, a jóspap odavitte Philipposzhoz az ökör belső részeit. Philipposzt két kezébe vette a belső részeket, megmutatta Aratosznak és a pharoszi Démétriosznak, s hozzájuk hajolva megkérdezte, milyen előjelet látnak az áldozatban. Megtartsa-e magának a fellegvárat, vagy visszaadja a messzénéieknek? Démétriosz nevetve így szólt: „Ha a jós lelke beszél belőled, itthagyod ezt a helyet, de ha a királyé, mindkét szarvánál fogva megragadod az ökröt.” Ezekkel a rejtélyes szavakkal arra célzott, hogy az Akrokorinthoszhoz az Ithómataszt is megszerzi, teljesen hatalmában tartja és leigázza a Peloponnészoszt. Aratosz hosszú ideig hallgatott, majd midőn Philipposz az ő véleményét is megkérdezte, így szólt: „Sok és nagy hegy van, Philipposz, Krétában, sok fellegvár emelkedik az ég felé a boiótok és a phókisziak földjén; sok bámulatos erősséget lehet találni Akarnaniában az ország belsejében is, a tengerparton is, de te ezek közül egyet sem foglaltál el, mégis mindenki engedelmesen teljesíti parancsaidat. Mert csak rablók ragaszkodnak a hegyfokokhoz és meredek szirtekhez, a királynak nem lehet erősebb és szilárdabb védelme a bizalomnál és a hálánál. Ez nyitotta meg előtted a krétai tengert s a Peloponnészoszt. Mivel erre törekedtél, azért lettél ifjú létedre vezére az egyiknek és ura a másiknak.” Aratosz még beszélt, s Philipposz máris visszaadta a jóspapnak a belső részeket. „Menjünk vissza ugyanazon az úton” - mondta, mintha Aratosz meggyőzte volna érvelésével, s elhódította volna tőle a várost.

51. Aratosz ezután mindinkább igyekezett távol maradni az udvartól, és lassanként megszüntette a bizalmas viszonyt Philipposszal is. Mikor a király Épeiroszba vonult, s megkérte Aratoszt, vegyen részt a hadjáraton, Aratosz elhárította a kérést, s odahaza maradt, mert attól

félt, hogy Philipposz tettei őt is rossz hírbe keverik. Amikor Philipposzt a rómaiak csúfosan megfosztották hajóitól és más tekintetben is mindenben kudarcot vallott, visszatért a Peloponnészoszra. Itt ismét megkísérelte rászedni a messzénéieket, de mikor szándéka kiderült, nyílt igazságtalanságra vetemedett velük szemben, és feldúlta országukat. Aratosz akkor fordult el teljesen a királytól, amikor tudomására jutott fia feleségével folytatott házasságtörő viszonya; ezt nagyon zokon vette, de fia előtt igyekezett eltitkolni, hiszen az hiába tudta, milyen sérelem érte, képtelen volt védekezni ellene. Philipposz ugyanis nagy és váratlan változáson ment keresztül, szelíd királyból és józan ifjúból kicsapongó életű férfiúvá és elviselhetetlen zsarnokká lett. Valójában ez nem azt jelentette, hogy természete változott meg, hanem hogy kitört belőle a gonoszság, amelyet a félelem hatása alatt hosszú időn át eltitkolt.

52. Philipposz későbbi cselekedetével mutatta ki, hogy Aratosz iránt mutatott érzelmeiben kezdettől fogva mennyire egybefonódott a szégyenérzet és a félelem. Az életére tört Aratosznak, mert meg volt győződve róla, hogy míg ő él, nem lehet szabad, és nem uralkodhat zsarnok király módjára; nyílt erőszakhoz mégsem akart nyúlni, hanem megparancsolta Tauriónnak, egyik hadvezérének és bizalmas hívének, hogy titokban, lehetőleg méreggel tegye el láb alól, amikor ő nincs jelen. Taurión beférkőzött Aratosz bizalmába, s nem erős és gyorsan ölő mérget adott be neki, hanem olyant, amely eleinte csak könnyű lázas állapotot idézett elő a szervezetben, és ezt tompa köhögés, majd sorvadásos állapot követte. Aratosz észrevette, mi történt vele, de mivel semmi haszna nem lett volna, hogy Tauriónt nyíltan megvádolja, úgy tűrte el baját, mintha közönséges és megszokott betegség volna. Egyszer azonban egyik barátja ott volt a szobában, amikor vért köpött, és meglepődött, mire Aratosz így szólt: „Látod, Kephalón, a királyi barátságnak ez a jutalma."

53. Így halt meg Aratosz Aigionban, amikor tizenhetedszer viselte a vezéri tisztet. Az akhaiaiak azt szerették volna, hogy ott temessék el, és állítsanak neki életéhez méltó emlékművet, de a sziküóniak nagy szerencsétlenségnek tekintették volna, ha nem az ő városukban temetik el; rávették tehát az akhaiaiakat, hogy adják át nekik a holttestet. Sziküónban azonban egy ősrégi törvény értelmében senkit nem volt szabad eltemetni a városfalakon belül. Mivel a sziküóniak ehhez a törvényhez babonás félelemmel ragaszkodtak, Delphoiba küldtek, hogy ebben a dologban tanácsot kérjenek a Püthiától, aki a következő jósigéket adta nekik:

Azt kérded, Sziküón: szent ünnepet ülj-e, Aratoszt,
honszabadítódat tisztelve örökkön, a holt hőst?
Bűnös tettekért haragudnék ő, ama férfi,
és haragudnék érte a föld meg a menny meg a tenger.

Amikor az akhaiaiak megkapták a jóslatot, mind megörültek, különösen a sziküóniak, akiknek gyásza ünneppé változott. Aratosz holttestét felkoszorúzták, fehér ruhába[155] öltöztették, s dicsőítő énekek és kardalok kíséretében vitték városukba, majd mindenfelől jól látható helyre temették, s városuk alapítójának és megmentőjének nevezték. Ezt a helyet mai napig is Arateionnak nevezik, s itt évenként kétszer mutatnak be áldozatokat, az egyiket a Daisziosz hónap ötödik napján (az athéniak ezt a hónapot Anthesztériónnak hívják), azon a napon, amelyen a várost megszabadította a zsarnokuralomtól, s ezért Szótériának nevezik; és a másikat annak a hónapnak az első napján, amelyben állítólag született. Az első áldozatot a Megváltó Zeusz, a másikat Aratosz papja végzi, de nem tiszta fehér, hanem halvány bíborszínű fövegben, színészek pedig lantszóval kísért dalokat énekelnek. A díszmenetet gyermekek és ifjak élén a gümnasziarkhész vezeti, utánuk mennek a tanács tagjai felkoszorúzottan és azok a polgárok, akik a menetben részt kívánnak venni. Ezeknek a szertartásoknak kis részét mai napig is kegyelettel megtartják, de az idő múlása jórészt feledésbe merítette őket.

54. A történetírók így beszélik el az idősebb Aratosz életét, és így ábrázolják jellemét. Fiát a kegyetlen és gonoszságban féktelen Philipposz elmebajossá tette, mivel nem azonnal ölő, hanem őrületet okozó mérget adatott be neki, amely szörnyű és furcsa szenvedélyekbe kergette, rettenetes tetteket hajtott végre szégyenletes élvezettel és pusztító indulatokkal, annyira, hogy amikor fiatalon meghalt, halála nem csapást, hanem megváltást és szabadulást hozott neki. De a barátságot és a vendégszeretetet védelmező Zeusz ezért a kegyetlenségéért méltó büntetéssel sújtotta Philipposzt, mert miután a rómaiak legyőzték, és ő meghódolt nekik, megfosztották birodalmától, hajóit, öt kivételével, elvették, és ezer talentum megfizetésére kötelezték. Fiát túszként átadta, neki pedig merő szánalomból meghagyták Makedoniát és az adófizető területeket. De Philipposz kivégeztette a legkiválóbb polgárokat és legközelebbi rokonait, s egész országát rémülettel és gyűlölettel töltötte meg. Ennyi gonoszság között egyetlen szerencséje kiváló erényű fia volt, de ezt is megölette merő irigységből és féltékenységből a miatt a tisztelet miatt, amelyben a rómaiak részesítették, így aztán másik fiára, Perszeuszra hagyta trónját, aki, mint mondják, nem volt törvényes származású, hanem egy Gnathainion nevű varrónő által becsempészett fattyú. Perszeuszt Aemilius fogolyként vitte magával diadalmenetére, és vele kihalt az Antigonidák királyi családja, Aratosz nemzetsége viszont a mai napig is fennmaradt Sziküónban és Pellénében.

ARTAXERXÉSZ[156]

1. Az első Artaxerxész,[157] aki szelídségével és nemeslelkűségével kitűnt a perzsa királyok között (melléknevén „hosszú kezű”, mivel a jobb keze hosszabb volt, mint a bal), Xerxész fia volt; a második, akinek életrajzát most írom (melléknevén „jól emlékező”), az ő leányától született. Dareiosznak és Parüszatisznak négy fiúgyermeke volt, a legidősebb, Artaxerxész, utána Kürosz és a két fiatalabb, Osztanész és Oxathrész. Kürosz az idősebb Kürosztól kapta a nevét, akit állítólag a napról neveztek el, mert a Kürosz szó perzsa nyelven napot jelent. Artaxerxészt eleinte Arszikasznak hívták, bár Deinón szerint Oarszésznak. Egyébként valószínűtlen, hogy Ktésziasz, még ha mindenféle hihetetlen és képtelen mesét mond el is könyvében, ne ismerte volna a nevét annak a királynak, akinek udvarában élt mint a család orvosa.

2. Kürosz kora ifjúságától heves és indulatos természetű volt, de Artaxerxész mindenben szelídebbnek és mérsékeltebb természetűnek látszott. Szülei kívánságának engedelmeskedve szép és jó asszonyt vett el feleségül, s akaratuk ellenére is kitartott mellette. Amikor ugyanis Dareiosz kivégeztette az asszony fivérét, s őt magát is meg akarta öletni, Arszikasz könyörögve fordult anyjához, és sok könnyhullatás árán sikerült elérnie, hogy feleségét nem ölték meg, és nem is kellett elválnia tőle. De az anya jobban szerette Küroszt, s az volt az óhajtása, hogy Kürosz legyen a király. Ezért, midőn apja súlyosan megbetegedett, Küroszt hazahívták a tengerpartról, és ő abban a reménységben kelt útra, hogy anyja támogatásával örökli majd a trónt. Parüszatisz elfogadható módon azzal érvelt, mint Démaratosz tanácsára már az idősebb Xerxész is, hogy amikor Arszikaszt szülte, Dareiosz még magánember volt, amikor Küroszt, már király. De érvelése eredménytelen maradt, és az elsőszülött fiú került a trónra Artaxerxész néven, Kürosz pedig Lüdia szatrapája és a tengerparti vidékek kormányzója lett.

3. Nem sokkal Dareiosz halála után a király Paszargadaiba utazott, hogy a perzsa papok elvégezzék a királlyá avatás szertartását. Itt van a hadistennő temploma, amit leginkább Athénéhez lehet hasonlítani. A felavatandónak be kell lépnie a templomba, és mielőtt elnyeri a királyi rangot, le kell vetnie saját ruháját, és fel kell öltenie azt az öltözéket, amelyet az idősebb Kürosz hordott; aztán szárított fügét kell ennie, összezúzott pisztáciafa-kérget rágnia és meginnia egy serleg aludttejet. Kívülállók nem tudhatják, hogy ezenkívül még mi mást kell tennie. Artaxerxész éppen ezeket a szertartásokat akarta elvégezni, mikor megérkezett Tiszaphernész egy pappal, aki annak idején Kürosz neveltetésére felügyelt, és bevezette őt a mágusok titkaiba, s akinek, úgy látszik, minden más perzsánál inkább fájt, hogy nem Kürosz lett a király. Éppen ezért el kellett hinni, amivel vádolta Küroszt: El akart rejtőzni a templomban - mondta -, azzal a szándékkal, hogy majd amikor Artaxerxész leveti ruháját, rárohan és megöli. Egyesek azt állítják, hogy Küroszt ennek a hamis vádnak az alapján fogták el; mások szerint be is surrant a templomba, de búvóhelyét a pap elárulta. Amikor már ki akarták végezni, anyja átölelte, betakarta hajfürtjeivel, nyakát a maga nyakához szorította, hangos zokogásával és könyörgésével megszabadította, úgyhogy visszaküldték a tengerpartra. De Kürosz nem volt megelégedve kormányzóságával, nem szabadon bocsátása, hanem elfogatása járt az eszében, s haragja jobban ösztökélte, mint valaha, hogy elnyerje a trónt.

4. Egyesek azt mondják, hogy Kürosz azért ütött pártot a király ellen, mert a tőle kapott életjáradék napi élelmére sem volt elegendő, de ez képtelen állítás, mert ott volt az anyja, akitől kaphatott volna, amennyit akart, s Parüszatisz bőven ellátta és kiszolgálta volna saját vagyonából. Gazdagságát bizonyítja, hogy sok helyütt tartott zsoldoscsapatokat barátai és

párthívei segítségével, amint Xenophón elbeszéli. A csapatokat nem gyűjtötte egybe, mert még mindig el akarta titkolni előkészületeit, sok helyütt tartott embereket, akik különböző ürügyekkel toboroztak csapatokat számára. A király gyanúját az udvarban tartózkodó anyja igyekezett eloszlatni, s Kürosz maga is mindig hódolatteljes hangú leveleket írt Artaxerxésznek; néha kért tőle valamit, máskor viszont Tiszaphernészt illette viszontvádakkal, mintha irigykedne és az ellene való küzdelemre készülne fel. A király természetében volt valami halogatásra való hajlam, amit sokan szelídségnek tartottak. Eleinte valóban úgy tűnt fel, hogy annak az Artaxerxésznek a szelídségét akarja utánozni, akinek nevét felvette: könnyű volt színe elé jutni, és a kitüntetések és kegyek osztogatásában az érdemeket meghaladó mértékben bőkezű volt. Amikor pedig megbüntetett valakit, vigyázott rá, hogy senkit meg ne alázzon; az ajándékozásnak akkor is örült, ha kapott, és akkor is, ha adott, s amikor megajándékozott valakit, kegyesnek és emberszeretőnek mutatta magát. Nem volt olyan kis ajándék, amelyet szívesen el ne fogadott volna. Mikor valami Ómiszosz különösen nagy gránátalmát vitt neki ajándékba, így szólt: „Mithraszra mondom, ez az ember bizonyosan kis városból is nagyot tudna teremteni, ha rábíznánk.”

5. Amikor utazott, az egyik ember ezt, a másik mást vitt neki ajándékba; egy egyszerű munkásember például, aki hamarjában nem jutott máshoz, a folyóhoz szaladt, két kézzel vizet merített, és azt vitte oda hozzá; Artaxerxész ennek annyira megörült, hogy aranyserleget küldött neki ezer Dareiosz-arannyal. A spártai Eukleidasznak, aki gyakran vakmerő nyíltsággal és tiszteletlenül beszélt vele, egy testőrtisztjével ezt üzente: „Te azt mondhatod a királynak, amit akarsz, én azonban nemcsak mondhatok, hanem meg is tehetek bármit.” Vadászat közben egyszer Tiribazosz figyelmeztette a királyt, hogy köntöse elszakadt, s mikor az megkérdezte, hogy mit csináljon, Tiribazosz így felelt: „Végy fel másikat, ezt pedig add nekem.” A király odaadta a köntöst, és így szólt: „Neked adom, Tiribazosz, de megtiltom, hogy viseld.” Tiribazosz nem törődött a tilalommal (nem volt rossz ember, csak könnyelmű és bolondos), és azonnal hordani kezdte a király köntösét, és arany nyakláncokat aggatott magára, amilyeneket a királyi család nőtagjai hordanak. Emiatt mindenki méltatlankodott, mert tilos volt az efféle fényűzés, de a király csak nevetett, és így szólt: „Megengedem, hogy hordd az ékszereket, mint egy nő, és a köntöst, mint egy bolond.” A király asztalánál senki nem étkezett, csak az anyja, aki az asztalfőn, és a felesége, aki vele átellenben ült; Artaxerxész azonban meghívta asztalához két fiatalabb fivérét, Osztanészt és Oxathrészt is. A perzsák legkedvesebb látnivalója a király feleségének, Sztateirának kocsija volt, amelyben mindig lefüggönyözetlenül ült, és így az egyszerű asszonyok a közelébe mehettek, és köszönthették, amivel nagyon megkedveltette magát.

6. A nyugtalan és forrongó emberek ennek ellenére úgy gondolták, hogy a viszonyok olyan fényes tehetségű, harcra termett és barátait szerető férfiút kívánnak a trónra, mint amilyen Kürosz, mert a hatalmas perzsa birodalomnak becsvágyó és bátor királyra van szüksége. Kürosz egyaránt számított Felső-Ázsia és saját tartománya lakosaira, amikor elszánta magát a háborúra. Írt a lakedaimóniaknak is, segítséget kért tőlük, s felszólította őket, hogy küldjék el embereiket, akiknek - ezt írta a levelében -, ha gyalogosan jönnek, ad lovakat; ha lovon, kétfogatú harci szekereket; ha földjeik vannak, falvakat; ha falvaik, városokat; a zsoldot a katonáknak nem számolja, hanem méri. Saját magáról nagy hangon beszélt, hogy szíve bátrabb bátyjáénál, jobb filozófus, jobban ismeri a mágusok titkait, több bort iszik, és jobban bírja az ivást, s nem olyan gyáva és elpuhult, mint a bátyja, aki nem mer lovon ülni, ha vadászni megy, de a trónon sem, ha veszélyek fenyegetik. A lakedaimóniak tehát titkos parancsot küldtek Klearkhosznak, s megparancsolták, hogy álljon mindenben Kürosz rendelkezésére. Kürosz elindult a király ellen jelentős barbár haderővel és kevés híján tizenháromezer görög zsoldossal, s hadjáratára mindig más és más ürügyet keresett. De igazi célja nem maradt

sokáig titokban, mert megérkezett a királyhoz Tiszaphernész, és mindent személyesen jelentett. A királyi udvarban nagy zavar támadt; a háború miatt leginkább Parüszatiszt hibáztatták, de gyanúsították és megvádolták barátait is. Parüszatisznak főként Sztateira tett szemrehányásokat, aki nagyon kétségbe volt esve a háború miatt, s ezt kiáltozta: „Hová vezettek a fogadkozásaid? Miért mentetted meg könyörgéseiddel azt az embert, aki testvérbátyja életére tört? Most háborúba és bajokba döntöttél bennünket." Ezért gyűlölte Sztateirát Parüszatisz, aki természeténél fogva szenvedélyes, haragtartó és bosszúálló, igazi barbár teremtés volt, és menye elvesztésére tört. Deinón azt állítja, hogy Parüszatisz már a háború alatt végrehajtotta gyilkos tervét. Ktésziasz azonban azt mondja, hogy ez később történt. Kétségtelen, hogy Ktésziasz mint szemtanú jól tudta a tett elkövetésének időpontját, s nem lehetett rá semmi oka, hogy megváltoztassa, még ha elbeszélése eltér is az igazságtól és helyette mesét, drámai történetet beszél el; maradjunk meg tehát elbeszélésünkben annál az időpontnál, amelyre ő teszi a gyilkosságot.

7. Mikor Kürosz előrenyomult, olyan hírek és jelentések érkeztek hozzá, hogy a király nem akar mindjárt csatába kezdeni, és nem szándékozik vele összecsapni, hanem Perzsiában vesztegel mindaddig, amíg csapatai össze nem gyülekeznek. Bár Artaxerxész tíz öl széles és ugyanolyan mély árkot ásatott a síkságon keresztül négyszáz sztadion hosszúságban, hagyta, hogy Kürosz átkeljen az árkon és előrenyomuljon Babilon közeléig. Mint mondják, Tiribazosz volt az első, aki nyíltan megmondta a királynak, hogy nem helyes, ha kitér az ütközet elől, sem pedig, hogy feladja Médiát Babilonnal és Szuszával együtt, és Perzsiában húzza meg magát, amikor sokszorosan nagyobb hadereje van, mint az ellenségnek, s számtalan olyan szatrapája és vezére, akik tudásban és harckészségben jobbak Kürosznál. A király erre elszánta magát, hogy minél hamarabb megütközik. Amikor kitűnően felszerelt, kilencszázezer főnyi hadseregével megjelent, annyira megrémítette és zavarba ejtette az elbizakodott, fölényes, rendezetlen és fegyvertelenül vonuló ellenséget, hogy Kürosz csak nagy zűrzavar és kiáltozás közben tudta csapatait csatarendbe állítani; majd mikor a király csendben és nyugodtan megindította ellene csapatait, a görögök csodálkozva látták az ellenfél fegyelmezettségét, mert ilyen óriás tömegű hadseregben összevissza kiáltozásra, szaladgálásra és általában nagy rendezetlenségre számítottak. A király gyalogságának arcvonala elé felállította legerősebb kaszás harci szekereit épp szemközt a görögökkel, hogy a szekérrohammal megtörje soraikat, mielőtt kézitusára kerülne a sor.

8. A csatát már sok történetíró elbeszélte, Xenophón pedig szinte a szemünk elé tárja, s leírásának ereje az olvasót olyan módon teszi a küzdelem izgalmainak és veszélyeinek részesévé, mintha a csata nem is a múltban, hanem a jelenben játszódnék le; nem volna tehát értelme újból leírni, csak ha Xenophón bizonyos megemlítésre méltó körülményeket kihagyott elbeszéléséből. Azt a helyet, ahol a seregek felálltak egymással szemben, Kunaxának hívják, és Babilontól ötszáz sztadionnyira esik. Klearkhosz az ütközet előtt felszólította Küroszt, maradjon a harcolók mögött, és ne kockáztassa életét, mire Kürosz állítólag így felelt: „Mit mondasz, Klearkhosz? Azt tanácsolod talán, hogy én, aki királyság elnyerésére törekszem, méltatlan legyek a királyságra?" Nagy hiba volt Kürosz részéről, hogy meggondolatlanul belevetette magát a küzdelem kellős közepébe, és nem óvakodott a veszedelemtől, de még inkább tévedett Klearkhosz, hogy nem akarta a görögöket szembeállítani a királlyal, hanem a folyó mellé sorakoztatta fel jobbszárnyát, így védekezve a bekerítés ellen. Ha ugyanis mindenáron a biztonságot kereste, és fő célja az volt, hogy a veszteségeket elkerülje, legjobb lett volna, ha otthon marad. Mivel azonban a saját jószántából tízezer sztadionnyi utat tett meg a tengerparttól fegyverben azért, hogy Küroszt a királyi trónra ültesse, s azután olyan helyet és csatateret keresett magának, ahol nem tudta megmenteni vezérét és azt, aki zsoldjába fogadta, hanem önmagát helyezte biztonságba, hogy tetszése szerint vívhassa meg az ütközetet,

természetesen olyan színben tűnt fel, mint aki merő félelemből félredobta a teljes sikerhez vezető eszközöket, és már eleve feladta a háborút. Mert a történtekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy az Artaxerxész körül felsorakozott csapatok nem lettek volna képesek feltartóztatni a görögök rohamát, könnyűszerrel visszaszoríthatták volna őket, a király elfutott vagy elesett volna, Kürosz pedig győztesen kerül ki a harcból és elnyeri a trónt. Ezért tehát nagyobb része volt Klearkhosz óvatosságának, mint Kürosz vakmerőségének abban, hogy Kürosz ügye és ő maga is odaveszett. Ha a király saját maga kereste volna ki azt a helyet, ahol a görögök a legkevesebbet árthatnak neki, akkor sem találhatott volna alkalmasabbat. Még saját vereségét sem vette észre, s Kürosz elesett, mielőtt Klearkhosz győzelmének hasznát vehette. Kürosz ugyan felismerte a csata előtt, hogy mi volna a célravezető felállás, de amikor megparancsolta Klearkhosznak, hogy középen foglaljon állást, a görög vezér kijelentette, hogy azt teszi, amit legjobbnak tart, s ezzel mindent elrontott.

9. A görögök kedvükre verték a barbárokat és messzire üldözték őket. Kürosz, aki egy tiszta fajú, de heves és nehezen megülhető harci ménen lovagolt, amelyet Paszakasznak hívtak, mint Ktésziasz beszéli, vágta közben csapott össze Artagerszésszel, a kadusziaiak vezérével. Artagerszész nagy hangon így kiáltott: „Szégyent hozol a perzsák között oly dicső Kürosz névre, te legigazságtalanabb és legdőrébb minden emberek között. Gonosz görögöket vezetsz gonosz úton a perzsák ellen, abban a reményben, hogy megölöd uradat és édestestvéredet, akinek tízezerszer tízezer különb szolgája van nálad. Mindjárt magad is megtudod, mert előbb elveszted a fejedet, mint megláthatnád a király arcát.” Ezekkel a szavakkal ráhajította dárdáját, de Küroszt az erős mellvért megvédte, nem sebesült meg, csak megtántorodott a hatalmas ütéstől. Amikor Artagerszész elfordította lovát, Kürosz dobta rá dárdáját, eltalálta, s a dárda hegye a nyakát járta át a kulcscsont felett.

Artagerszészt tehát Kürosz ölte meg, amiben csaknem minden történetíró egyetért; Kürosz halálát Xenophón azonban csak röviden, néhány szóval említi, mert nem volt jelen. Ezért külön-külön ismertetem előbb Deinón, majd Ktésziasz elbeszélését.

10. Deinón tehát azt mondja, hogy miután Artagerszész elesett, Kürosz rárohant azokra, akik a király előtt sorakoztak fel, megsebesítette a király lovát, és a király a földre esett. Tiribazosz gyorsan másik lóra ültette a királyt, és így szólt hozzá: „Ó, király, emlékezzél meg erről a napról, mert megérdemli, hogy el ne felejtsd.” Kürosz ekkor lován ülve ismét rárohant Artaxerxészre, és letaszította lováról. A harmadik támadásnál a király feldühödött, és odaszólt a körülötte levőknek, hogy már élni sincs kedve, majd szemberohant Kürosszal, aki vakmerőn és vigyázatlanul vetette magát a ráhajított dárdák közé. A király maga döfte át Küroszt lándzsájával, de kíséretének más tagjai is megsebesítették. Kürosz így, mint egyesek mondják, a királytól ejtett sebtől esett el, mások szerint a halálos csapást egy kariai harcos mérte rá. A király a kariainak ezért a tettéért azt a kiváltságot adományozta, hogy a hadjáratokon aranykakast vigyen a lándzsája hegyén; a perzsák ugyanis a kariaiakat kakasnak nevezik sisakjuk díszes forgójáról.

Ktésziasz terjengős elbeszélése megrövidített alakban a következő: Miután Kürosz megölte Artagerszészt, lován ülve a királyra támadt, s a király is őrá, mindketten egyetlen hang nélkül. Ezt megelőzőleg Kürosz barátja, Ariaiosz dobta dárdáját a királyra, de nem sebesítette meg. Utána a király vetette el dárdáját, de ő sem találta el Küroszt, hanem Szatiphernészt ölte meg, Kürosz bizalmas és előkelő származású barátját. Kürosz erre lándzsájával átütötte a király mellvértjét, a lándzsa hegye kétujjnyi mély sebet ejtett, s az ütéstől a király leesett lováról. Kísérete megzavarodott és szertefutott, de Artaxerxész felállt, és néhány emberével, közöttük Ktésziasszal, feljutott egy közeli magaslatra, és ott megpihent. Küroszt körülvette az ellenség, és megvadult lova messzire elragadta; minthogy azonban közben besötétedett, az ellenség

nem ismerte fel, és barátai is hiába keresték. De magával ragadta a győzelmi mámor, lelkesen, vakmerően száguldozott, és ezt kiabálta: „Félre az utamból, ti nyomorultak!” Ezt kiáltozta ismételten perzsául, és az ellenség alázatosan kitért előle. Közben a tiara leesett Kürosz fejéről. Odafutott ekkor hozzá egy Mithridatész nevű fiatal perzsa, és dárdájával eltalálta a halántékán, közel a szeméhez, anélkül azonban, hogy tudta volna, kit sebzett meg. A seb erősen vérzett, és Kürosz megszédült, majd eszméletlenül a földre esett, lova pedig otthagyta és továbbszáguldott. A vérrel borított lótakarót megtalálta a földön annak a perzsának a szolgája, aki Küroszt megsebesítette. Kürosz ekkor nagy nehezen magához tért a fejét ért ütéstől, s néhány, közelben tartózkodó eunuchja megpróbálta, hogy másik lóra emelje, és így mentse meg. De Kürosz képtelen volt lóra ülni, és inkább gyalogosan akart menni, ezért támogatták és úgy vezették. Megtántorodott, csaknem összerogyott, de még mindig azt gondolta, hogy ő győzött, mert azt hallotta, hogy a csatából megfutamodók Küroszt királynak nevezték és kérték, hogy kegyelmezzen meg nekik. Közben néhány szegény és nyomorúságos kauniai, akiket a király megalázó szolgálatokra alkalmazott, véletlenül Küroszhoz és kíséretéhez csatlakozott, mert barátaiknak gondolták őket. De mikor meglátták a bíborköpenyt a mellvért felett, észrevették, hogy ellenséggel van dolguk. (A király emberei ugyanis fehér köpenyt viseltek.) Erre az egyik, anélkül, hogy felismerte volna Küroszt, hátulról rávetette dárdáját. A dárda átszakította az eret a térdhajlatban, mire Kürosz a földre rogyott, estében egy kőbe ütötte megsebesült homlokát, és meghalt. Így hangzik Ktésziasz elbeszélése, amelyben csak nagy sokára hal meg Kürosz, akkor is valami kitompult élű karddal döfik le.

12. Amikor Kürosz már halott volt, Artaszürasz, a „király szeme”, véletlenül arra ment lóháton, s amikor megismerte a siránkozó eunuchokat, megkérdezte azt, akiben legjobban megbízott: „Ki ez az ember, Pariszkasz, aki mellett ülsz és akit siratsz?” „Nem látod, ó, Artaszürasz, hogy Kürosz halott?” Artaszürasz elámult, majd felszólította az eunuchot, hogy vigyázzon a holttestre, s nagy sietve Artaxerxészhez ment, aki már kétségbeesett ügye állásán, és testileg is igen rossz állapotban volt a szomjúság és sebe miatt, s boldogan közölte vele, hogy saját szemével holtan látta Küroszt. A király először azonnal oda akart menni, és megparancsolta Artaszürasznak, hogy vezesse a helyre; mivel azonban mindenféle hírek terjedtek el a görögökről, és attól lehetett félni, hogy üldözésbe kezdenek, ha teljes mértékben urai a helyzetnek és győznek, Artaxerxész jobbnak tartotta, ha embereit küldi, hogy nézzék meg a holttestet, s el is küldött harminc embert fáklyákkal. Közben a királyon kibírhatatlan szomjúság vett erőt, és Szatibarzanész, egy eunuch szaladgált mindenfelé, hogy vizet találjon; a közelben ugyanis sehol nem volt víz, és a tábor messze volt. Nagy nehezen összetalálkozott az egyik kauniaival, akinél egy ócska tömlőben volt nyolckotülényi rossz, poshadt víz. Szatibarzanész megkapta a tömlőt, a királyhoz vitte és odaadta neki. A király kiitta az egész vizet, és mikor az eunuch megkérdezte, hogy nem undorodott-e meg tőle, Artaxerxész megesküdött az istenekre, hogy soha nem ivott sem bort, sem kristálytiszta vizet, amely ennyire ízlett volna, majd így szólt: „Ha nem tudom megtalálni és megjutalmazni, aki ezt a vizet adta, az isteneket kérem, tegyék boldoggá és gazdaggá.”

13. Közben megérkezett a kiküldött harminc ember, és örömtől sugárzó arccal jelentette a váratlan jó szerencsét. A király a körülötte összeverődött és hozzásereglő tömeg láttára visszanyerte bátorságát, és fáklyák fényétől megvilágítva ment le a magaslatról. Amikor megállt a holttestnél, amelyről valami perzsa törvény értelmében levágták jobb kezét és fejét, megparancsolta, hogy a fejet vigyék hozzá, majd megragadta sűrű, tömött hajfürtjeinél fogva, s felmutatta azoknak, akik még mindig kételkedtek, és futásra gondoltak. Erre mindnyájan elcsodálkoztak, térdre borultak a király előtt. Hamarosan hetvenezren verődtek össze a holttest körül, és visszaindultak a táborba. Artaxerxész Ktésziasz állítása szerint négyszázezer emberrel vonult az ütközetbe, de Deinón és Xenophón ennél sokkal többre becsüli a harcosok

számát. A halottak számáról Ktésziasz azt állítja, hogy Artaxerxésznek kilencezret jelentettek, de neki úgy tűnt fel, hogy nem kevesebb, mint húszezer halott borította a csatateret. Ez az állítás vitatható, de az már nyilvánvaló hazugság, hogy a zakünthoszi Phalinosszal és másokkal őt küldték a görögökhöz, mert Xenophón tudott róla, hogy Ktésziasz a király udvarában tartózkodott, említi nevét, és könyveit is ismerte; ha tehát a görögökhöz ment és tolmácsként működött volna ilyen fontos tárgyalásnál, nem hallgatta volna el a nevét, s nem egyedül a zakünthoszi Phalinoszt említette volna meg. De az igazság az, hogy Ktésziasz szörnyen becsvágyó ember volt, s mint a spártaiak és Klearkhosz barátja, mindig tud valami szerepet juttatni önmagának elbeszélésében, hogy közben minél több szépet és jót meséljen el Klearkhoszról és a lakedaimóniakról.

14. Az ütközet után a király a legszebb és legnagyobb ajándékot a Kürosz által elejtett Artagerszész fiának küldte, de szépen megjutalmazta Ktésziaszt és másokat is. Mikor pedig megtalálta azt a kauniait, aki odaadta a tömlőjét, kiemelte az ismeretlenségből és szegénységből, megbecsült és gazdag emberré tette. Azokkal szemben, akik hibát követtek el, sok tekintetben mérsékletet tanúsított. Egy bizonyos Arbakész nevű médnek, aki a csata közben átszökött Küroszhoz, majd mikor a trónkövetelő elesett, visszapártolt, tettét gyávaságnak és gyengeségnek minősítette, s nem árulásnak és rosszindulatnak; megparancsolta tehát, hogy a piacon egy álló napon át egy mezítelen prostituáltat hurcoljon a hátán. Egy másik embernek, aki átállt az ellenséghez, s azt hazudta, hogy kettőt megölt közülük, három tűvel átszúratta a nyelvét. A király úgy hitte, hogy ő ölte meg Küroszt. Azt akarta, hogy mindenkinek ez legyen a véleménye, ezért amikor ajándékot küldött Mithridatésznak, aki először sebesítette meg Küroszt, megparancsolta, hogy az ajándékot e szavakkal adják át neki: „Ezt a jutalmat küldi a király neked, mert megtaláltad és elvitted hozzá Kürosz díszes lószerszámát.” Amikor ajándékot küldött annak a kariainak, aki Küroszt térdhajlatán megsebezte úgy, hogy Kürosz utána elesett, megparancsolta, hogy ezt mondják az ajándék átadásakor: „Ezt az ajándékot a király azért küldi neked, mert másodiknak jelentetted a jó hírt: elsőnek Artaszürasz, másodiknak te számoltál be Kürosz haláláról.” Mithridatész, bár megsértődött, nem szólt egy szót sem és továbbment, de a szerencsétlen kariait utolérte az ostobák közös sorsa. Jó szerencséje felfuvalkodottá tette, s fejébe vette, hogy nagyobbra tör; nem volt hajlandó jutalmat elfogadni azért, mert jó hírt vitt a királynak, hanem méltatlankodva kiáltozta széltében-hosszában, hogy Küroszt egyes-egyedül ő ölte meg, és igazságtalanul fosztják meg a dicsőségtől. Mikor a király ezt meghallotta, igen megharagudott, s megparancsolta, hogy vágják le a fejét. Anyja éppen jelen volt, és így szólt: „Ne hagyd, király, hogy ez a nyomorult kariai ilyen könnyen megszabaduljon, hagyd, hogy tőlem kapja meg méltó büntetését vakmerő szavaiért.” A király tehát átadta a kariait anyjának, s Parüszatisz pribékjeivel elfogatta a szerencsétlent és tíz napon át kínoztatta, utána kivájták a szemét, és a fülébe olvasztott bronzot öntöttek, míg aztán meghalt.

15. Nemsokára rútul veszett el Mithridatész is ostobasága miatt. Meghívták egy lakomára, amelyen jelen voltak a király és Parüszatisz eunuchjai, s ő abban a ruhában és arany ékszerekkel felékesítve jelent meg, amelyeket a királytól kapott ajándékba. Amikor már jócskán ittak, így szólt hozzá Parüszatisz egyik legnagyobb hatalmú eunuchja: „Milyen szép ruhát adott neked a király, Mithridatész. Milyen szépek ezek a láncok és karperecek. Milyen szép ez a szablya. Boldog és mindenki által nagyra becsült emberré lettél valóban.” Mithridatész, aki ekkor már erősen boros állapotban volt, így szólt: „Mit ér ez mind, ó, Szparamizész? Nagyobb és szebb jutalomra tettem én érdemessé magamat azon a napon.” Szparamizész erre elmosolyodott, és így felelt: „Én nem vagyok irigyed, Mithridatész, de a görög mondás szerint borban az igazság; mondd, miért olyan fényes és nagy tett, hogy megtaláltad a földön és elvitted a királynak azt a díszes lószerszámot?” Az eunuch jól tudta, mi az igazság, amikor ezt

mondta, de a jelenlevők előtt is le akarta leplezni Mithridatészt; felingerelte tehát hiúságát, mikor már a bor úgyis fecsegővé és meggondolatlanná tette. Mithridatész valóban nem türtőztette magát, és így szólt: „Csak beszéljetek díszes lószerszámokról és egyéb hiábavalóságokról, de én határozottan kijelentem itt előttetek, hogy Kürosz ettől a kéztől esett el. Mert én nemhiába és haszontalanul találtam el dárdámmal, mint Artagerszész, csak egy kissé hibáztam el a szemét, de a dárdám eltalálta és átütötte a homlokát, s Kürosz halálát ez a seb okozta." A vendégek már előre látták Mithridatész végzetét, szemüket a földre sütötték, házigazdájuk pedig így szólt: „Jó bajtársam, Mithridatész, most igyunk és vigadjunk, hajtsuk meg térdünket a király szelleme előtt, s hagyjuk a túl nagy szavakat."

16. Az eunuch ezt a dolgot elbeszélte Parüszatisznak, az pedig a királynak; a király megharagudott, mint akit hazugságon kapnak, s megfosztják a győzelem legszebb és legédesebb gyümölcsétől. Mindenáron azt akarta ugyanis, hogy a barbárok és a görögök mind azt higgyék, hogy amikor Kürosz és ő összerohantak és egymásra támadtak, hevesen csatáztak, sebeket osztottak egymásnak, de végül megölte Küroszt. Megparancsolta tehát, hogy Mithridatészt teknők közé téve végezzék ki.

A teknő közé tevés a következőképpen megy végbe: Két teljesen egyforma teknőt egymásra illesztenek, s a halálraítéltet hanyatt belefektetik az egyikbe, majd a másik teknőt ráteszik és hozzáillesztik úgy, hogy kívül marad a feje, a két keze és lába, s csak a teste marad elfödve; ezután enni adnak neki, s ha vonakodik az ételt elfogadni, azzal kényszerítik rá, hogy szurkálják a szemét. Miután evett, tejjel felhígított mézet adnak neki inni, amit a szájába töltenek és az arcára öntik. Ezután a nappal szemközt fordítják, s arcát a legyek teljesen beborítják. Minthogy pedig a szerencsétlen, miután evett és ivott, kénytelen emberi szükségleteit elvégezni, majd a rothadás és felbomlás következtében székletében férgek és nyüvek keletkeznek, ezek behatolnak a test belsejébe és elevenen szétrágják. Mikor végre a halál bekövetkezik és a felső teknőt eltávolítják, látni lehet, hogy a test húsos részei egészen felemésztődtek, és a belső részeket a férgek és nyüvek nagy tömege lepi el. Ilyen szörnyű kínhalált szenvedett Mithridatész tizenhét nap eltelte után.

17. Parüszatisz most már csak egy emberen nem töltötte ki bosszúját, Maszabatészon, a király eunuchján, aki Kürosz fejét és kezét levágta. Mivel ez semmiképpen sem hagyta magát tőrbe csalni, Parüszatisz a következő cselt eszelte ki: Ez az egyébként is éles eszű asszony kiváló kockajátékos volt; ezért már a háború előtt is gyakran kockázott a királlyal, majd a háború után, amikor kibékült vele, nem kerülte el fia kedveskedéseit, sőt részt vett szórakozásaiban, szívesen jelen volt szeretkezéseinél, s lehetőleg igyekezett elvonni a Sztateirával való együttléttől, akit mindenki másnál inkább gyűlölt, és azt akarta, hogy neki legyen a legnagyobb befolyása fiára. Mikor egy alkalommal Artaxerxészt unatkozva találta, szólt, hogy kockázzanak, s a tét legyen ezer Dareiosz-arany. Engedte, hogy a király győzzön, és megfizette az ezer arany veszteséget, de azt színlelte, hogy bántja a veszteség, és rábírta a királyt, hogy folytassák a kockázást, s a tét ez alkalommal egy eunuch legyen. Abban állapodtak meg, hogy mindegyikük kiválasztja öt legmeghittebb eunuchját, és a vesztes köteles odaadni a többiek közül azt, akit a győztes kiválaszt. Ezzel a feltétellel elkezdték a játékot. A királyné nagy hévvel és buzgalommal játszott, a kockajárás is neki kedvezett, és ő lett a győztes. Maszabatészt választotta, aki nem volt a kivételezettek között, s még mielőtt a király bármit megsejtett volna, átadta a pribékeknek azzal az utasítással, hogy nyúzzák meg elevenen, testét szögezzék fel három karóra, s a bőrét külön feszítsék szét. Amikor a király emiatt komolyan megharagudott anyjára, Parüszatisz gúnyos mosollyal így szólt: „Milyen kedves, de ostoba ember vagy te, fiam. Haragszol rám egy semmirekellő vén eunuch miatt, bezzeg én hallgattam és egyetlen szó nélkül kifizettem az ezer arany veszteséget." A király, bár nagyon bántotta, hogy hagyta magát rászedni, nyugodtan eltűrte a történteket, de Sztateira, aki más dolgokban

is nyíltan szembeszállt anyósával, most különösen megharagudott rá, mert Kürosz miatt kegyetlenül és törvénytelenül kivégeztette a király hű embereit és eunuchjait.

18. Mikor Klearkhoszt és vezértársait Tiszaphernész rászedte, esküje ellenére elárulta, elfogta és bilincsbe verve a királyhoz küldte, Klearkhosz állítólag megkérte Ktésziaszt, hogy szerezzen egy fésűt neki. Klearkhosz megkapta a fésűt, rendbe szedte haját, és nagyon örült a szívességnek, annyira, hogy barátságuk jele gyanánt Ktésziasznak ajándékozta gyűrűjét, amit majd megmutathat Spártában rokonainak és barátainak; a gyűrű pecsétkövébe táncoló karüatidák[158] voltak bevésve. A Klearkhosznak küldött ételeket fogolytársai elvették tőle, megették, s neki csak kevés jutott. Ktésziasz, mint mondja, ezen is segített, mert kijárta, hogy több ételt küldjenek Klearkhosznak, és külön lássák el a katonákat is; mindezeket a szolgálatokat Parüszatisznak való kedveskedésből és az ő sugalmazására végezte. Mivel az ételneműek közt mindennap küldtek egy füstölt sódart is, Klearkhosz felszólította és megkérte Ktésziaszt, hogy rejtsen el benne egy rövid tort, s titokban küldje el hozzá, hogy ne függjön élete a király kegyetlen szeszélyétől, de Ktésziasz félt, és ezt nem akarta megtenni. A király, anyja kérésére, megígérte, sőt meg is esküdött rá, hogy nem öli meg Klearkhoszt, de később Sztateira rávette, hogy végeztesse ki a görög vezéreket az egyetlen Menón kivételével. Parüszatisz ettől az időtől kezdve Sztateira életére tört, és mérget készíttetett számára. De oktalan és indokolatlan állítás az, hogy Parüszatisz a Klearkhosz kivégzése miatti bosszúból követte el ezt a borzasztó tettet, és tette ki magát a legnagyobb veszélynek, mikor vakmerő módon meggyilkoltatta a király törvényes hitvesét és a trónöröklésre igényt tartó gyermekeinek anyját. Nyilvánvaló, hogy Ktésziasz ezzel csak Klearkhosz emlékét kívánta tragikus színben feltüntetni. Elbeszéli ugyanis, hogy miután a vezéreket kivégezték, a holttesteket kutyák és ragadozó madarak tépték szét, Klearkhosz holtteste fölé viszont a szél egész kis halmot hordott össze és befedte, betakarta, majd kevés idővel később ugyanitt pálmafák nőttek ki a földből és szép árnyas liget lett belőlük. Így aztán a király is nagyon megbánta, hogy kivégeztette Klearkhoszt, aki az istenek kedveltje volt.

19. Parüszatisz kezdettől fogva irigykedett Sztateirára és gyűlölte, mert látta, hogy őt a király csak tiszteli és becsüli, Sztateirát viszont hitvesi szeretettel és hűséggel szereti. Életére tört tehát és elhatározta, hogy mellőztetése miatt a legnagyobb kockázatot is vállalja. Volt egy Gigisz nevű hőséges cselédlánya, aki igen közel állt hozzá; Deinón szerint ez segédkezett úrnőjének a méreg megszerzésében, Ktésziasz azonban azt mondja, hogy bár tudott a tervről, ellenezte. Őszerinte a mérget egy Belitarasz, Deinón szerint pedig egy Melantasz nevű férfi szerezte be. A két királyné félretette korábbi gyanakvását és viszálykodását, újból érintkeztek egymással és együtt is étkeztek, de félelemből és óvatosságból csak azonos ételekből ettek, amelyeket ugyanazok a személyek szolgáltak fel nekik. Van Perzsiában egy kisebb madár, amelynek nincs ürüléke, belseje zsiradékkal van tele, s azt tartják róla, hogy csak levegőből és harmatból táplálkozik; a madár neve rhüntakész. Ktésziasz állítása szerint Parüszatisz ilyen madarat szelt kettőbe egy kis késsel, s a kés egyik oldalát méreggel kente be; a madár tiszta és mérgezetlen felét ő ette meg, a megmérgezettet pedig Sztateirának adta. Deinón szerint nem Parüszatisz, hanem Melantasz szelte fel késével a madarat és tette a mérgezett húst Sztateira elé. A királyné borzasztó nagy görcsök közepette halt meg, s jól tudta, milyen gaztett áldozatává lett, sőt közölte a királlyal is, hogy anyósára gyanakszik, akinek kegyetlen és engesztelhetetlen természetét Artaxerxész is jól ismerte. A király azonnal vizsgálatot indított, anyja szolgáit és az asztalnál felszolgáló személyzet tagjait mind elfogatta és kínpadra vonatta. Gigiszt Parüszatisz hosszabb ideig palotájában tartotta és Artaxerxész hiába kérte, nem adta át neki, később azonban saját kérésére éjjel hazaengedte. Mikor a király erről értesült, lesből elfogatta és halálra ítéltette. Perzsiában a törvény értelmében a méregkeverők a következőképpen bűnhődnek: Van egy lapos kő, arra ráteszik a halálraítélt fejét, s egy másik kővel addig

ütik, amíg szétzúzzák a szerencsétlen arcát és a fejét; így halt meg Gigisz is. Parüszatisznak azonban a király nem tett szemrehányást, s kívánságára elküldte Babilonba, de kijelentette, hogy amíg anyja ott lesz, ő nem fogja látni Babilont. Ilyenek voltak a királyi család viszonyai.

20. Artaxerxész legalább annyira igyekezett a Kürosz oldalán harcoló görögöket elfogni, mint Küroszt legyőzni, és királyságát megtartani, de kudarcot vallott: a görögök, mert miután elveszítették saját vezéreiket és a hadjárat fővezérét, Küroszt, elmenekültek, pedig úgyszólván a királyi palotában voltak már. Sikeres menekülésükkel bebizonyították és nyilvánvalóvá tették, hogy a perzsa birodalom és a király bővelkedhetik aranyban, pompában, asszonyokban, de minden egyéb dicsősége hiúság és üres fennhéjázás. Egész Görögország felháborodással és megvetéssel tekintett a barbárokra, s különösen a lakedaimóniak tartották volna szörnyű dolognak, ha nem indulnak meg azon nyomban az Ázsiában lakó görögök felszabadítására és megaláztatásaik megszüntetésére. Eleinte Thimbrónra és Derküllidaszra bízták a háború vezetését, de ezek nem értek el komoly eredményt, ezért Agészilaosz királyt tették meg fővezérnek. Agészilaosz hajókon kelt át Ázsiába, majd azonnal erélyesen hozzáfogott a háború vezetéséhez, és nagy sikereket aratott; nyílt ütközetben legyőzte Tiszaphernészt, és a városokat elpártoltatta. Ekkor Artaxerxész is rájött, hogyan kell háborút viselni a görögök ellen. Elküldte a rhodoszi Timokratészt sok arannyal Görögországba, hogy a városokban vesztegesse meg a legbefolyásosabb polgárokat, és biztassa fel a görögöket, hogy indítsanak háborút Spárta ellen. Timokratész teljesítette a rábízottakat, mire a legnagyobb városok szövetkeztek Spárta ellen, és a Peloponnészosz megtelt zűrzavarral. Spárta vezetői hazahívták Ázsiából Agészilaoszt, aki állítólag ekkor mondta barátainak, hogy a király harmincezer íjassal űzte ki Ázsiából, mert a perzsa pénzekre íjas katona alakja volt vésve.

21. A király Pharnabazosszal együtt az athéni Konónt tette meg serege vezérének, akik elűzték a lakedaimóniakat a tengerről is. Konón az aigoszpotamoi tengeri csata után Küproszban tartózkodott, s nem elégedett meg vele, hogy itt biztonságban volt, hanem úgy várta a helyzet gyökeres megváltozását, mint valami szélfordulatot a tengeren. Mivel látta, hogy terveinek haderőre, a király haderejének pedig értelmes vezérre van szüksége, levelet írt a királynak, és közölte vele, mire gondol. Küldöncének meghagyta, hogy a levelet a krétai Zénón vagy a mendai Polükritosz útján juttassa el a királyhoz (Zénón táncmester, Polükritosz pedig orvos volt), ha pedig ezek nem volnának az udvarban, Ktésziasz, az orvos útján. Mondják, hogy amikor Ktésziasz átvette a levelet, önhatalmúlag hozzátette, hogy a király küldje ki őt, Ktésziaszt is, mert a haditengerészeti ügyekben járatos ember. Ktésziasz ezzel szemben azt mondja, hogy a király a maga jószántából bízta rá ezt a szolgálatot.

Artaxerxész Pharnabazosz és Konón vezérlete alatt megnyerte a knidoszi tengeri csatát, a lakedaimóniakat megfosztotta a tenger feletti uralomtól, hatalma alá hajtotta egész Görögországot, és ő szabta meg a görögöknek a hírhedt antalkidaszi béke[159] feltételeit. Antalkidasz, León fia spártai ember volt, mégis a király érdekeit képviselte, és rábírta a lakedaimóniakat, hogy Ázsiában és az Ázsiához tartozó szigeteken adjanak át minden görög várost a királynak, kötelezzék a görögöket adó fizetésére, ezért cserében a király békét ajánl a görögöknek, ha ugyan békének lehet nevezni Görögország szégyenletes elárultatását, amelynek eredménye és következménye dicstelenebb volt, mint bármely háború a legyőzöttekre nézve.

22. Emiatt Artaxerxész, bár mindig megvetette a spártaiakat, és - mint Deinón mondja - minden ember közt a legszemérmetlenebbnek tartotta őket, Antalkidaszt különösképpen kegyesen fogadta, amikor felutazott hozzá Perzsiába. Egy alkalommal fogott egy virágkoszorút, belemártotta a legdrágább kenetbe, s elküldte Antalkidasznak a vacsoráról; erre mindenki elcsodálkozott szívélyességén. Antalkidasz, úgy látszik, nagyon alkalmas személy volt az ilyen kényeztetéshez, s azért, hogy ilyen koszorút kapjon, kigúnyolta a perzsák előtt

Leónidasz és Kallikratidasz jó hírnevét. Agészilaosz, amikor valaki ezt mondta neki: „Jaj Görögországnak, mert a spártaiak majmolják a perzsákat” - így szólt: „Ellenkezőleg, inkább a perzsák majmolják a spártaiakat.” De a mondás szellemessége nem mosta le a tett gyalázatát, Spárta dicsősége ennek a békekötésnek a következtében már az előtt odalett, hogy a spártaiak a leuktrai csatában elszenvedett csúfos vereségükkel elvesztették volna elsőségét a görögök között.

Amíg Spárta fenntartotta elsőségét Hellaszban, Artaxerxész vendégül látta és barátjának nevezte Antalkidaszt; amikor azonban a lakedaimóniak Leuktránál vereséget szenvedtek, nyomorult helyzetükben mindennünnen pénzt kértek, Agészilaoszt elküldték Egyiptomba, Antalkidasz pedig Artaxerxész elé járult, hogy a lakedaimóniak számára segítséget könyörögjön. De Artaxerxész annyira semmibe vette és úgy keresztülnézett Antalkidaszon, hogy amikor ellenségei gúnyolódásának kereszttűzében visszatért Spártába, az ephoroszoktól való félelmében éhhalállal öngyilkosságot követett el.

Elutazott Artaxerxészhez a thébai Iszméniasz és Pelopidasz, a leuktrai csata győztese is. De Pelopidasz nem követett el hozzá méltatlan dolgot, Iszméniasz pedig, amikor felszólították, hogy vesse térdre magát a király előtt, a földre ejtette gyűrűjét, aztán lehajolt érte és felvette, s közben úgy tett, mintha földreborult volna a király előtt. Az athéni Timagorasznak a király tízezer Dareiosz-aranyat küldött örömében, amikor titkos jelentést juttatott el neki Belurisszal, a titkárával, és mivel betegsége miatt tehéntejre volt szüksége, nyolcvan fejőstehenet adott neki, ezenkívül egy pamlagot és szőnyegeket is ajándékozott neki, továbbá szolgákat, akik majd megvetik az ágyat (azzal az ürüggyel, hogy a görögök nem értenek az ágyvetés művészetéhez), és más szolgákat is, hogy gyaloghintóját vigyék a tengerpartig, mert gyengélkedett. Mialatt az udvarban tartózkodott, a legdrágább ételekből készített vacsorát küldték neki, úgyhogy Osztanész, a király öccse megjegyezte: „Timagorasz, mindig jusson eszedbe ez az asztal, amely nem jelentéktelen szolgálatokért ilyen fényes.” Ez azonban inkább szemrehányás volt árulása miatt, mint emlékeztetés arra, hogy hálásnak kell lennie. Timagoraszt különben az athéniak megvesztegetés miatt halálra ítélték.

23. Artaxerxész a sok bántalom után egyetlen tettével nagyon megörvendeztette a görögöket: kivégeztette leggyűlöltebb és legengesztelhetetlenebb ellenségüket, Tiszaphernészt, olyan vádak alapján, amelyeket Parüszatisz emelt ellene. A király nem tartott sokáig haragot anyjával, kibékült vele és magához hívatta, mivel látta, hogy milyen értelmes és királynéhoz méltó gondolkodású asszony, s különben sem volt most már semmi ok rá, hogy együttlétüket gyanakvással és sértegetésekkel nehezítsék. Ettől kezdve a királyné mindenben a király kedvét kereste, s azzal, hogy egyetlen cselekedete ellen sem emelt kifogást, minden dologban nagy befolyásra tett szert és mindent elért, amit akart. Észrevette, hogy a király halálosan beleszeretett egyik leányába, Atosszába, de főként anyjára való tekintettel eltitkolta a dolgot, és igyekezett szenvedélyét fékezni, bár egyesek azt mondják, hogy titokban már hosszabb ideje szerelmi viszonyt folytatott a leánnyal. Mikor Parüszatisz megsejtette a dolgot, még inkább elhalmozta Atosszát szeretetével, Artaxerxész előtt pedig magasztalta szépségét s királynéhoz méltó jó tulajdonságait. Végül rávette Artaxerxészt, hogy vegye el a leányt és tegye törvényes feleségévé, nem törődve semmit a görögök véleményével és törvényeivel, s tekintse magát a perzsák között az istentől rendelt törvények megtestesítőjének, akinek joga van megítélni, mi a jó és mi a rossz. Vannak, akik azt állítják, így a küméi Hérakleidész is, hogy Artaxerxész nemcsak Atosszát, hanem egy másik leányát, Amésztriszt is feleségül vette, de erről majd később lesz szó. Az apa annyira szerette feleségét, Atosszát, hogy midőn az asszony testét leprás foltok borították, a legkisebb mértékben sem keltett visszatetszést benne, sőt úgy imádkozott érte Hérához, hogy leborult az istennő előtt a földre. Hérának a király

parancsára annyi ajándékot küldtek a szatrapák és barátai, hogy a templom és a királyi palota közötti tizenhat sztadionnyi távolságot megtöltötték arannyal, ezüsttel, bíborral és lovakkal.

24. Artaxerxész Pharnabazosz és Iphikratész vezérlete alatt háborút indított az egyiptomiak ellen, de a két vezér viszálykodni kezdett egymással és a hadjárat kudarcot vallott. A kadusziaiak ellen saját maga vezetett hadjáratot háromszázezer gyalogossal és tízezer lovassal. De az ország, ahova csapataival betört, zord éghajlatú és nehezen járható vidék volt, gyakran borította köd, a föld semmi gabonafélét nem termett, s az ország harcias, bátor lakosai körtével, almával és más gyümölccsel táplálkoztak, így óvatlanságában nagy ínségbe és veszélyek közé került. A perzsák semmi élelmiszert nem kaptak, és kívülről sem tudtak semmit bevinni az országba, már igavonó állataikat kellett levágniok, s egy szamárfejet alig lehetett megvásárolni hatvan drakhmáért. A király élelmezése is nagy nehézségekkel járt; lovuk alig maradt, mert a legtöbbet levágták, és húsukat megették.

Ekkor történt, hogy Tiribazosz, aki vitézségével sokszor az első helyet vívta ki magának, de könnyelműsége miatt gyakran mélyre zuhant, s nyomorúságos, megvetett helyzetbe került, megmentette a királyt és hadseregét. A kadusziaiaknak két királyuk volt, s mindkettő külön táborozott. Tiribazosz találkozott Artaxerxésszel, s elmondta neki, mit szándékozik tenni, aztán ő maga elment az egyik királyhoz, a másikhoz pedig titokban fiát küldte el. Mindketten rászedték azt a királyt, akihez mentek, mondván, hogy a másik király követséget küldött Artaxerxészhez, hogy egyedül vele kössön barátságot és szövetséget; ha tehát bölcsen akar eljárni, lépjen minél előbb érintkezésbe Artaxerxésszel. Az érvelés és a segítség felajánlása mindkét királyt meggyőzte, s mindketten abban a hiszemben, hogy megelőzik a másikat, elküldték követeiket, az egyik Tiribazosszal, a másik Tiribazosz fiával. De késtek, s azalatt megvádolták és gyanúsításokkal illették a király előtt Tiribazoszt, így Artaxerxész megbánta, hogy hitt Tiribazosznak, s ez jó alkalmul szolgált ellenségeinek a további vádaskodásra. De mikor Tiribazosz és fia megérkeztek, s hozták magukkal a kadusziaiakat, mindkét királlyal létrejött az egyezség és a béke, s Tiribazosz híre újra felragyogott, és Artaxerxész kíséretében útra kelt. A király ezután világosan megmutatta, hogy a gyávaság és az elpuhultság nem mindig a fényűzés és a szertelenség következménye, amint sokan gondolják, hanem lehet a romlott és nemtelen természet és a gonosz elvek eredménye is, őt ugyanis sem az arany, sem a bíborköntös, sem a tizenkétezer talentum értékű ékszer, amelyet mindig a testén hordott, nem akadályozta meg benne, hogy ugyanúgy fáradjon és nélkülözzön, mint bármelyik közkatonája. Hátán tegezzel, karján pajzzsal elöl gyalogolt a hegyes, szakadékos utakon, s lovát hátrahagyta, úgyhogy buzgóságának és kitartásának láttára a többiek valósággal szárnyra és új erőre kaptak; ilyen körülmények között naponként kétszáz sztadionnyi vagy még ennél is több utat tett meg.

25. Amikor a királyi állomáshelyre érkeztek, amely csodálatra méltó és pompás ligetben épült, bár a környező vidék fátlan és kopár volt, Artaxerxész a hidegre való tekintettel megengedte a katonáknak, hogy vágjanak ki fákat, és rakjanak tüzet, s nem kímélte sem a fenyőket, sem a ciprusokat. Amikor a katonák haboztak, s meg akarták kímélni a hatalmas és szép fákat, fogott egy fejszét, és saját maga vágta ki a legnagyobb és legszebb fát. Erre a katonák bőven ellátták magukat fával, sok tábortüzet raktak és kellemesen töltötték az éjszakát. A király ennek ellenére sok derék katonáját és csaknem minden lovát elveszítette, mielőtt hazaérkezett. Mivel azt hitte, hogy jó híre odavész a szerencsétlen hadjárat kudarca miatt, gyanakodni kezdett a vezető emberekre, többeket haragból és még többet félelemből kivégeztetett. Mert a gyávaság a zsarnokokat vérengzővé, de a bizalom szelíddé, kegyessé és a gyanakvástól mentessé teszi. Ezért nehéz megszelídíteni a félénk és ijedős állatokat is, a bátrak viszont, éppen mert erejükben jobban bíznak, nem utasítják el a nyájas bánásmódot.

26. Artaxerxész ekkor már előrehaladott korban volt és észrevette, hogy fiai a trónért versengenek, s pártot szerveznek maguknak a befolyásos emberek és barátaik körében. A megfontoltabb udvari emberek úgy gondolták, hogy mivel Artaxerxész is az elsőszülöttség jogán kapta meg a királyi hatalmat, ő is legidősebb fiára, Dareioszra hagyja trónját. A heves és erőszakos természetű Ókhosznak, legfiatalabb fiának sok lelkes barátja volt a királyi udvarban, s főként abban reménykedett, hogy Atossza megnyeri magának apját. Azzal igyekezett Atossza kegyeibe férkőzni, hogy azt ígérte neki, apja halála után feleségül veszi és királynői rangra emeli. Híre járt, hogy Ókhosznak már apja életében titkos szerelmi viszonya volt Atosszával, de a király erről semmit nem tudott. Artaxerxész hamarosan azzal a szándékkal, hogy meghiúsítsa Ókhoz reménységét, nehogy ő is hasonló vakmerőségre vetemedjék, mint Kürosz, s háborúba és belvillongásokba döntse a birodalmat, királlyá nyilvánította az akkor ötvenéves Dareioszt, és engedélyezte neki a csúcsos turbán viselését. Szokás volt a perzsáknál, hogy a kijelölt trónörökös ajándékot kérhetett, s kérését, ha lehetséges volt, teljesíteni kellett. Dareiosz Aszpasziát kérte, aki annak idején igen nagy kegyben állt Küroszнál, ekkor pedig a király ágyasa volt. Aszpaszia szabad származású szülőktől született az ióniai Phókaiában, s jó nevelésben részesült. Egy alkalommal Kürosz lakomájára más nőkkel együtt bevezették Aszpasziát. A társaság letelepedett Kürosz mellé, és amikor Aszpaszia enyelegni, játszani és kedveskedni kezdett, mindenki szívesen vette közeledését, de Aszpaszia hallgatagon megállt a pamlag mellett és Kürosz hiába hívta, nem engedelmeskedett neki, majd amikor a szolgálók Küroszhoz akarták vezetni, így szólt: „Rosszul jár, aki hozzám nyúl egy ujjal is.” Viselkedését a jelenlevők udvariatlannak és nyersnek tartották. De Kürosznak éppen ezzel nyerte meg tetszését, mosolygott, s így szólt ahhoz, aki a nőket a lakomára hozta: „Nem látod, hogy ő az egyetlen szabad és romlatlan nő azok között, akiket idehoztál?” Kürosz ettől a pillanattól kezdve ragaszkodott Aszpasziához, jobban szerette, mint bárki mást, és „bölcsnek” nevezte. Mikor Kürosz elesett a csatában és táborát kifosztották, Aszpasziát is foglyul ejtették.

27. Ezt a nőt kérte Dareiosz, s ezzel megsértette apját: a barbárok ugyanis rettenetesen féltékenyek szerelmi ügyekben, olyannyira, hogy halállal lakol nemcsak az, aki a király ágyasához közeledik és megérinti, hanem az is, aki utazás közben előremegy és elhajtat kocsija mellett. Bár Artaxerxész a törvény ellenére és szerelemből tette Atosszát hitvesévé, rajta kívül háromszázhatvan, különösen szép ágyast is tartott. Amikor Dareiosz elkérte tőle Aszpasziát, azt mondta, hogy Aszpaszia szabad nő, megkaphatja, ha ő is úgy akarja, de ha ellenkezik, nem kényszeríti rá. Hívatták Aszpasziát, és ő a király reménysége ellenére Dareioszt választotta. Artaxerxész a szokásnak megfelelően odaadta Dareiosznak, de hamarosan elvette tőle, mert megtette az Anaitisz néven ismert ekbatanai Artemisz papnőjévé, hogy tisztán töltse el életének hátralevő részét; Artaxerxész úgy gondolkodott, hogy ha nem is súlyos, de mérsékelt és tréfával kevert büntetéssel bünteti meg fiát. Dareiosz azonban nagyon a szívére vette a dolgot, vagy mert szenvedélyes szerelmet érzett Aszpaszia iránt, vagy mert úgy gondolta, hogy apja megsértette és csúffá tette.

Tiribazosz tisztában volt Dareiosz érzelmeivel, és igyekezett még inkább elkeseríteni, mert az ő sorsában a sajátját is látta, éspedig a következő okból: A királynak több leánya volt, s ezek közül Apamát Pharnabazosznak, Rhodogunét Orontésznak és Amésztriszt Tiribazosznak ígérte. A többieknek tett ígéretét megtartotta, de Tiribazoszt becsapta, mert Amésztriszt saját maga vette el feleségül, s helyette legfiatalabb leányát, Atosszát jegyezte el vele. Később azonban beleszeretett Atosszába, és mint már említettem, feleségül vette. Ezzel végképp magára haragította Tiribazoszt, aki különben sem volt állhatatos, hanem szeszélyes és kiszámíthatatlan. Ezért hol a legelső helyen állt a király kegyencei között, hol lenézett és kegyvesztett lett, de a sors egyik változását sem tudta nyugodtan elviselni; ha kitüntetőleg

bántak vele, elviselhetetlenné vált fennhéjázásával, ha pedig kegyvesztett volt, nem viselte magát alázatosan és nem nyugodott bele, hanem makacs és dölyfös volt.

28. Tiribazosz szüntelenül tüzelte a trónörököst s azt hajtogatta, hogy semmit nem segít a turbán, hiába áll szilárdan a fején, ha nem hozza rendbe dolgait saját erejéből, s Dareiosz nagyon ostobán gondolkodik, ha biztosra veszi a trón öröklését, hiszen öccse a női lakosztályon keresztül igyekszik befészkelni magát a hatalomba, apja pedig ingatag és befolyásolható jellemű ember. Mert aki egy görög udvarhölgyért megsérti a perzsák legsérthetetlenebb törvényét, semmiképpen nem megbízható, amikor a legnagyobb dolgokban tett ígéretének beváltásáról van szó. De különben sem egy és ugyanazon dolog, ha Ókhosz nem nyeri el a trónt, és ha őt megfosztják tőle, mert Ókhoszt senki nem fogja megakadályozni abban, hogy magánemberként boldogan éljen, Dareiosznak viszont, mint a király által kijelölt trónörökösnek, feltétlenül királynak kell lennie, vagy egyáltalán ne is éljen.

Valószínűleg teljesen igaz, amit Szophoklész mond:

A rábeszélés nyargalvást a rosszba ránt.[160]

Könnyű és sima az útja annak, amit akarunk, s a rosszat legtöbben azért akarják, mert nem ismerik és soha nem tapasztalták a jót. Egyébként a birodalom nagysága és Dareiosz Ókhosztól való félelme egyengette az utat Tiribazosz számára, bár Aszpaszia eltávolítása miatt Aphrodité, „a Küproszban született istennő” sem volt a dologban teljesen ártatlan.

29. Dareiosz Tiribazoszra bízta magát, s mikor már sokan csatlakoztak az összeesküvéshez, egy eunuch feltárta a király előtt a merénylet tervét, és hogy miként akarják végrehajtani; megtudta ugyanis pontosan, hogy éjszaka szándékoznak behatolni a király hálószobájába és ágyában fekve akarják meggyilkolni. Amikor Artaxerxész ezt meghallotta, belátta, hogy szörnyű dolog volna szemet hunyni ilyen nagy veszedelem előtt, de még szörnyűbb, ha bizonyíték nélkül hitelt adna a feljelentőnek, tehát a következőképpen járt el: Megparancsolta az eunuchnak, hogy figyelje gondosan az összeesküvők minden lépését; majd hálószobája falát az ágy mögött kivágatta, ajtót tétetett a kivágott falba, és letakarta egy szőnyeggel. Mikor az eunuch által előre jelzett időpont megérkezett, a király ágyában fekve várakozott, és nem kelt fel előbb, míg meg nem pillantotta a rárohanók arcát és világosan föl nem ismeri mindegyiket. Amikor látta, hogy kivont karddal rohannak rá, gyorsan félrevonta a szőnyeget, bemenekült a belső szobába, és hangos kiáltozás közben becsapta maga mögött az ajtót. A merénylők, mivel a király meglátta őket, és nem végeztek semmit, futva elmenekültek az ajtón át, s biztatták Tiribazoszt és barátait, hogy meneküljenek ők is, mert felfedezték őket. A többiek szanaszét szóródva elmenekültek, de Tiribazosz a király több testőrét megölte, amikor el akarták fogni, majd messziről nagy nehezen ledöfték egy lándzsával, és a földre zuhant. Dareioszt gyermekeivel együtt a király elé vitték, majd királyi bíróság elé állították; maga Artaxerxész nem volt jelen a tárgyaláson, másokkal emeltetett vádat fia ellen, de megparancsolta a bírósági jegyzőknek, hogy jegyezzék fel mindegyik bíró szavait és juttassák el hozzá. Valamennyi bíró véleménye megegyezett, és Dareioszt halálra ítélték, mire a szolgák megragadták, és a szomszédos helyiségbe vitték. Majd hívták a hóhért, aki megjelent, kezében éles bárddal, amellyel az elítélteket le szokta fejezni, de amikor meglátta Dareioszt, megrémült, fejét félrefordította és az ajtó felé hátrált, mint akinek nincs sem ereje, sem bátorsága, hogy egy királyt megfosszon életétől. Mikor azonban kintről a bírák fenyegették és ráparancsoltak, megfordult, egyik kezével megragadta Dareiosz üstökét, fejét a földre nyomta és bárdjával elmetszette a nyakát.

Egyesek azt mondják, hogy az ítéletet a király jelenlétében hozták meg, s Dareiosz, amikor a bizonyítékok súlya alatt összetört, arca borult és úgy könyörgött; de Artaxerxész haragosan felkelt, kihúzta szablyáját és addig mérte rá a csapásokat, amíg meg nem ölte. Azután a palotába ment, a naphoz imádkozott, és így szólt: „Távozzatok, perzsák, örömmel, s mondjátok meg mindenkinek, hogy a nagy Óromadész büntetésével sújtotta a törvényeket lábbal tipró szentségtörőket."

30. Ilyen véget ért tehát az összeesküvés. Ókhoszban ekkor fényes remények támadtak, s biztatta Atosszát is, de félt a király utolsó, még életben levő törvényes származású fiától, Ariaszpésztől, a törvénytelenek közül pedig Arszamésztól. A perzsák nem azért óhajtották Ariaszpészt királyuknak, mert idősebb volt Ókhosznál, hanem szelíd, közvetlen és emberszerető természetéért; de az sem volt titok Ókhosz előtt, hogy Arszamészt nagyon eszes embernek tartják, és apja igen kedveli. Mindkettőjük életére tört tehát, s mivel egyaránt hajlott természeténél fogva a cselvetésre és a véres erőszakra, kegyetlenségét használta fel Arszamész, gonoszságát és alattomosságát pedig Ariaszpész ellen. Ariaszpészhoz titokban küldözte a király eunuchjait és barátait, akik állandóan fenyegető és félelmet keltő kijelentéseket adtak tudomására, hogy apja kegyetlen és szégyenletes módon akar véget vetni életének. Ezeket a naponként megismételt híreszteléseket úgy tüntették fel, mint államtitkokat, s egyszer azt mondták, hogy a király még habozik, máskor hogy már elszánta magát a tett végrehajtására; ezzel annyira megrémítették Ariaszpészt és olyan kétségbeesésbe kergették, hogy halálos mérget készíttetett magának, kiitta, s így vált meg az élettől. Mikor a király értesült fia haláláról, megsiratta, és bár sejtette halálának okát, magas kora miatt képtelen volt a történteknek utánajárni és vizsgálatot tartani. Így aztán még inkább ragaszkodott Arszamészhoz, és nem titkolta, hogy leginkább benne bízik és hozzá a legőszintébb. Ókhosz most már nem halogathatta tovább terve valóra váltását; megnyerte magának Arpatészt, Tiribazosz fiát, és megölette vele Arszamészt. Artaxerxésznek magas kora miatt ekkor már a legkisebb megrázkódtatás is elég volt, s amikor megtudta Arszamész szomorú sorsát, nem tudta elviselni a csapást, s bánatában és kétségbeesésében meghalt kilencvennégy éves korában, uralkodása hatvankettedik évében. Szelíd és alattvalóit szerető uralkodónak tartották, különösen Ókhosszal összehasonlítva, aki kegyetlenségével és vérengző természetével túltett minden elődjén.

GALBA[161]

1. Az athéni Iphikratész úgy vélte, hogy a zsoldos katona legyen pénzsóvár, és szeresse a gyönyöröket, szenvedélyeinek kielégítésére ugyanis csak úgy találja meg a megfelelő eszközöket, ha vakmerőn harcol. A legtöbben azonban úgy gondolják, hogy a katona olyan legyen, mint az erős szervezet, soha ne saját szenvedélyeire, hanem a vezér szavára hallgasson. Aemilius Paulus is, mikor Makedóniában átvette a hadsereget, s ott csak üres fecsegést és tétlenkedést talált, s egyebet sem látott, mint hogy mindenki vezér óhajt lenni, nyomban kiadta a parancsot, hogy a katonák álljanak készenlétben, élesítsék ki a kardjukat, de minden másra neki lesz gondja. Platón is úgy látja, hogy ha a hadsereg nem fegyelmezett és nem engedelmes, semmit nem ér a jó parancsnok és hadvezér, s arról is meg van győződve, hogy az uralkodó legfőbb erénye a nemes természet és a bölcselet tanulmányozása, amely a bátorságot és a vállalkozási kedvet szelídséggel és emberiességgel párosítja. Bizonyítékul és példaképpen szolgál erre az a sok kegyetlen csapás, amely a rómaiakra zúdult Nero halála után; mert nincs félelmetesebb, mint az oktalan és fékezhetetlen indulatok hatalmába került hadsereg. Alexandrosz halála után Démadész a megvakított Küklopszhoz hasonlította a makedón hadsereget, mikor látta a sok esztelen és rendezetlen hadmozdulatot. A római birodalmat is olyan megrázkódtatások és csapások érték, amilyeneket csak a mítoszok titánjai idézhettek elő: előbb részeire bomlott, majd a szétszakadt részek egymás ellen támadtak, nem is annyira a megválasztott császárok uralomvágya miatt, mint inkább a katonaság mohó kapzsisága és féktelensége következtében, a hadsereg ugyanis úgy verte ki a császárokat, mint ahogyan egyik szög veri ki a másikat. Pherai zsarnokát,[162] aki tíz hónapig uralkodott Thesszaliában, és utána nyomban meggyilkolták, Dionüsziosz[163] a tragédiák kényurának nevezi, ezzel gúnyolódik a gyorsan bekövetkezett változáson. A császárok lakóhelye, a Palatium ennél is rövidebb idő alatt négy imperatort fogadott be, s akárcsak a színpadon, az egyiket be-, a másikat pedig kivezették. A nyomorúságtól szenvedő nép egyetlen vigasztalása az volt, hogy a nyomorúság okozóival szemben nem volt bosszúra szüksége, mert láthatta, amint legyilkolják egymást. Először is és a legmegérdemeltebben az hullott el, aki kelepcébe csalta a hadsereget és megtanította rá, hogy a császárváltozástól várja ígéretei teljesülését, a legdicsőbb tettért, a Nero elleni felkelésért pedig bért fizetett, ezáltal meggyalázta és árulássá silányította.

2. Mint már elbeszéltük, Nymphidius Sabinus és Tigellinus akkor voltak a praetorianus cohorsok parancsnokai, amikor Nero helyzete tarthatatlanná vált, s mindenki tudta, hogy Egyiptomba készül menekülni. Nymphidius ekkor előadta a hadseregnek, hogy Nero már nincs jelen, hanem megszökött, ezért kiáltsák ki imperatorrá Galbát. Ugyanakkor ajándékképpen fejenként hétezer-ötszáz drakhmát ígért a praetorianus cohorsoknak és ezerkétszázötvenet a Román kívül szolgáló légionáriusoknak, vagyis olyan összegeket, amelynek összeszedése lehetetlen volt és tízezerszer annyi nyomorúsággal sújtotta volna a lakosságot, mint amit Nerótól kellett elszenvednie. Ez az ígéret okozta Nero halálát éppen úgy, mint nem sokkal később Galbáét is. Az egyiket ugyanis azért hagyták sorsára, hogy megkaphassák az ígért pénzt, a másikat pedig azért gyilkolták meg, mert nem kapták meg. Ezután olyan császárt kezdtek keresni, aki megadja ezt a hatalmas összeget, pártütésekkel és árulásukkal saját vesztüket idézték elő, céljukat mégsem érték el. Ezek pontos előadására azonban csak tudományosan felkészült történetíró vállalkozhat; nekem az a feladatom, hogy a császárok életéből elbeszéljem az említésre méltó eseményeket.

3. Köztudomású tény, hogy Sulpicius Galba volt a leggazdagabb magánember, aki elnyerte a császári trónt. Tekintélyét nagymértékben növelte a Serviliusok előkelő családjával fennálló rokoni kapcsolata, mégis büszkébb volt Catulusszal való rokonságára, aki a maga idejében erény és hírnév dolgában a legelső ember volt, ha a hatalom gyakorlását szívesen átengedte is másoknak. Galba rokoni kapcsolatban volt Liviával, Caesar Augustus feleségével is, és a császár Livia kérésére neveztette ki consullá. Mondják, hogy sikeresen viselt háborút Germaniában, és mint Libüa proconsulát nagy dicséretben részesítették. Egyszerű és igénytelen életmódját s azt a tulajdonságát, hogy a pénzt soha nem adta ki kezéből egykönnyen, fösvénységnek vették császársága idején, s ez sokat ártott jó hírének, hiába volt egyébként rendszerető és józan. Később Nero Hispaniába küldte kormányzónak, ekkoriban ugyanis még nem félt a magas méltóságokkal felruházott polgároktól, és Galbát különben is szelíd természetű embernek tartották, s öregkorával együtt járó óvatossága csak még bizalomgerjesztőbbé tette.

4. Galba, mikor látta, hogy az alája rendelt tartományokban a császári adószedők kíméletlen kegyetlenséggel sarcolják a lakosságot, nyíltan kimutatta részvétét és felháborodását, így ha védelmet nem adhatott is, legalább némi megkönnyebbülést és vigasztalást nyújtott azoknak, akik ellen a bíróságok elmarasztaló ítéletet hoztak, vagy akiket rabszolgának adtak el. A Neróról költött verseket, amelyeket széltében-hosszában terjesztettek és énekeltek, nem tiltatta be, az adószedők szigorúságát sem osztotta; így az emberek még inkább megszerették. Nyolcadik éve volt kormányzó, s jól ismerték már, amikor Iunius Vindex, Gallia katonai parancsnoka pártütést szervezett Nero ellen. Mondják, hogy Galba már a felkelés kitörése előtt több levelet kapott Vindextől, és bár nem adott hitelt a bennük foglaltaknak, de árulkodó szándékkal jelentést sem tett róluk, mint a többi vezető tisztviselő, akik elküldték Nerónak a hozzájuk intézett leveleket, s ezzel tőlük telhetően mindent megtettek, hogy kudarcba fullasszák Vindex kezdeményezését. Később mégiscsak részt vettek a zendülésben, így nemcsak Galbát, hanem önmagukat is elárulták. Mikor a háború kitört, Vindex újabb levelet írt Galbának; felszólította, hogy vegye át a császári hatalmat, és álljon az élére a fejetlen tömegnek. Közölte, hogy Galliában máris százezer felfegyverzett harcossal rendelkezik, de még sokkal többet képes fegyverbe állítani. Galba kikérte barátai tanácsát, akik általában azt ajánlották, hogy maradjon veszteg, és várja meg, milyen hatást vált ki a zendülés Rómában. Titus Vinius, a praetoriánus gárda parancsnoka azonban ezt mondta neki: „Ó, Galba, miért is vetsz te ügyet az ilyen tanácsokra? Hiszen már azzal is, hogy megkérdezzük magunktól, hívek maradjunk-e Neróhoz vagy nem, kimutatjuk, hogy hűtlenek lettünk hozzá. Ha tehát Nerót ellenségünknek tekintjük, nem szabad elutasítani magunktól Vindex barátságát; ha viszont nem, haladéktalanul fel kell jelentenünk és hadba kell szállnunk ellene azért, mert Vindex téged akar a rómaiak uralkodójának, nem pedig Nerót a zsarnokának.”

5. Galba erre kitűzött egy napot, amelyen szabadságot ígért minden rabszolgának, aki felszabadítását óhajtja; amikor ennek híre ment, sok ember gyűlt össze, zendülésre készen. Abban a pillanatban, amikor meglátták Galbát a bírói emelvényen, valamennyien egyhangúlag imperatornak kiáltották ki. Ő azonban nem fogadta el azonnal ezt a megszólítást, hanem beszédet mondott: vádakkal illette Nerót, megsiratta a legkiválóbb kivégzetteket, és ígéretet tett, hogy minden gondolatával hazáját fogja szolgálni, de nem nevezte magát sem Imperatornak, hanem a senatus és a római nép hadvezérének.

Nero saját maga tett bizonyságot róla, mennyire helyesen és bölcsen járt el Vindex, amikor Galbát szólította fel, hogy vegye át a császári hatalmat: azt színlelte bár, hogy megveti Vindexet, és nyugodtan hagyják a Galliában történtek, amikor megérkezett a hír Galba tetteiről - éppen akkor fejezte be fürdőjét és reggelizett -, feldöntötte az asztalt. A senatus Galbát határozatilag ellenséggé nyilvánította, és Nero, hogy megmutassa barátainak, milyen

tréfás kedvében van és mennyire bátor, kijelentette, hogy végre kitűnő alkalom nyílt pénzszerzésre, mert a galloktól csak akkor szerezhet zsákmányt, ha leigázza őket, de Galba vagyona a kezében van, s most már nyugodtan elárvereztetheti, hiszen Galbát a haza ellenségévé nyilvánították. Elrendelte tehát, hogy árverezzék el Galba vagyonát, amikor viszont Galba erről értesült, áruba bocsátotta Nero hispaniai birtokait, amire sok és készséges vevő ajánlkozott.

6. Sokan elpártoltak Nerótól, és mindenki készségesen csatlakozott Galbához; csak Clodius Macer Libüában és Verginius Rufus, a Galliában állomásozó germaniai légiók parancsnoka dolgozott a maga kezére, de mindketten más és más utat választottak. Clodiust kegyetlensége és kapzsisága rablásokra és gyilkosságokra ragadtatta, és világosan kitűnt, hogy uralmát sem feladni, sem megtartani nem képes. Verginius viszont, aki a legerősebb légiók parancsnoka volt, s ezek gyakran imperatornak szólították, és valósággal rákényszerítették, hogy vegye át a hatalmat, kijelentette, hogy a fő hatalmat sem saját maga nem fogadja el, sem nem tűri, hogy bárki másra ruházzák, csak akkor, ha a senatus megválasztja. Ezek a dolgok eleinte nagyon nyugtalanították Galbát; de amikor Verginius és Vindex csapatai vezérüket, mint a gyeplőjüket tartani nem képes kocsisokat, nagy ütközetre kényszerítették egymás ellen, s Vindex, húszezer gall katonáját elvesztvén, öngyilkosságot követett el, Verginiusról olyan hírek terjedtek el, hogy a nagy győzelmére való tekintettel mindenki azt kívánja tőle, vegye át a császári hatalmat, mert ha nem, a csapatok visszapártolnak Neróhoz. Erre a teljesen megrémült Galba levelet írt Verginiusnak, és felszólította, hogy fogjanak össze, s mentsék meg a birodalmat és a rómaiak szabadságát; majd barátaival visszavonult Cluniába, egy hispaniai városba, és ottani visszavonultságában a történtek felett bánkódott és vágyakozott a megszokott, meghitt tétlenség után, ahelyett, hogy a szükséges intézkedéseket megtette volna.

7. Közben elérkezett a nyár, s egy este napnyugta előtt hét napig tartó utazás után megérkezett Rómából egy Ikelosz nevű felszabadított rabszolga. Mikor megtudta, hogy Galba már nyugovóra tért, nagy sietve a hálószobájába ment, és az ajtónállók ellenkezése ellenére kinyitotta az ajtót, bement Galbához, és jelentette, hogy Nero ugyan még élt, de elrejtőzött, mikor előbb a hadsereg, majd utána a nép és a senatus Galbát kiáltotta ki császárrá. Kevéssel ezután pedig azt mondták, hogy Nero meghalt. Ikelosz elbeszélte azt is, hogy nem hitt a hír hozóinak, hanem elment oda, ahol a holttest feküdt, megnézte, és csak azután indult el útjára. Ez a hír nagyon fellelkesítette Galbát; ajtaja előtt igen sokan gyülekeztek össze, akiket megerősített bátorságukban, bár Ikelosz ideérkezésének gyorsasága hihetetlennek látszott. Két nappal később azonban többek társaságában megérkezett Titus Vinius, és részletesen beszámolt a senatus határozatairól. Vinius magas katonai rangot kapott, a felszabadított rabszolga pedig Galba aranygyűrűjét, azonkívül Ikelosz helyett a Marcianus nevet, továbbá ő lett a legbefolyásosabb ember a szabadosok között.

8. Rómában közben Nymphidius Sabinus, nem lassanként és fokról fokra, hanem egyszerre igyekezett minden hatalmat megszerezni; hiszen Galba már vénember volt, s erejéből arra is alig telt, hogy gyaloghintón Rómába vitesse magát. Ekkor ugyanis már hetvenhárom éves volt. A római helyőrség már régóta nagy rokonszenvvel viseltetett Nymphidius iránt, most pedig egy emberként melléje állt, s mivel nagy jutalmat ígért nekik, Nymphidiust jótevőjüknek, Galbát pedig adósuknak tekintették. Parancsnoktársával, Tigellinusszal azonnal letétette a kardot; fogadásokat rendezett, megvendégelte a consulokat és a vezető állami tisztviselőket; igaz, a meghívásokat még Galba nevében küldte el, és a táborban többeket arra tanított ki, hogy mondják, küldöttséget kell Galbához meneszteni azzal a kéréssel, hogy Nymphidius életfogytiglan legyen a helyőrség parancsnoka parancsnoktárs nélkül.

A senatus is kezére járt, hogy tekintélye és befolyása növekedjék, kitüntetésképpen jótevőjének nevezte, a senatorok minden reggel összegyűltek ajtaja előtt, és azzal a hatalommal ruházták fel, hogy minden rendeletet ő bocsásson ki és erősítsen meg; ezzel rövid idő alatt olyan elbizakodottá tették, hogy hízelgői előtt nemcsak gyűlöletessé, hanem félelmetessé is vált. Amikor a consulok hivatalszolgákat jelöltek ki, hogy a határozatokat elvigyék a császárhoz, s az úgynevezett okiratokat hivatalos pecsétjükkel látták el, hogy a városi elöljárók a futárok útját váltott fogatokkal meggyorsítsák, Nymphidius nagyon megneheztelt, mert az okiratokat nem az ő pecsétjével ellátva és nem az ő katonáival küldték el. Állítólag már eljárásra készült a consulok ellen, és csak akkor engesztelődött ki, amikor a consulok mentegetőzve megkövették. Hogy a nép kedvében járjon, nem akadályozta meg, hogy Nero követői közül agyon ne verjék, aki kezükre került. Spiculus gladiátort, amikor Nero szobrait a forumra vontatták, a szobrok alá dobták, és így ölték meg. Aponiust, a besúgót a földre terítették és kövekkel megrakott szekérrel hajtottak át rajta. Voltak, akiket darabokra téptek, nem egyet teljesen ártatlanul, úgyhogy Mauricus, akit méltán tartottak az egyik legkiválóbb rómainak, kijelentette a senatusban, attól tart, hogy Nero hamarosan hiányozni fog nekik.

9. Nymphidius tehát mind közelebb érezte magát reményeihez, s nem tiltakozott az ellen, hogy Caius Caesar fiának tartsák, aki Tiberius utódja volt. Köztudomású volt ugyanis, hogy az akkor még gyermekifjú Caiusnak viszonya volt Nymphidius csinos külsejű anyjával, aki Caesar egyik szabadosának, Callistusnak egy varrónőtől született leánya volt. Ez a viszony azonban későbbi keletű volt, mint Nymphidius születésének időpontja. Nymphidiusról azt híresztelték, hogy Marcianus gladiátor fia volt, akibe - híres ember lévén - Nymphidia beleszeretett; Nymphidiusnak Marcianushoz való hasonlatossága különben ezt a híresztelést igen valószínűvé is tette. Elismerte, hogy Nymphidia az anyja, de Nero megbuktatását egyedül a saját érdemének tekintette, s a tett jutalmaként nem tartotta elegendőnek a kapott kitüntetéseket és pénzbeli juttatásokat. Együtt hált Nero kegyencével, Szporosszal, akit Nero holttestének elhamvasztása után nyomban a máglyától magához vitetett, feleségeként bánt vele, sőt Poppaeának szólította, s máris a császári trón elnyerésére gondolt. Rómában ezt barátai segítségével igyekezett előkészíteni, s titokban több nő és senatusi rangú férfi volt segítségére; egyik barátját Gellianust Hispaniába küldte, hogy kísérje figyelemmel a fejleményeket.

10. Galbának Nero halála után minden sikerült. Csak Verginius Rufus okozott neki némi gondot kétes magatartásával, mert azonfelül, hogy nagyszámú és harcedzett csapat felett rendelkezett, hatalmát növelte Vindexen aratott győzelme, s az a tény, hogy leigázta a nyugtalan, szakadár Galliát, amely a római birodalom jelentős részét alkotta. Galba tartott tőle, hogy Verginius hallgat azokra, akik unszolták, hogy szerezze meg magának a császári hatalmat, mert senkinek nem volt nála nagyobb neve, senki dicsősége nem múlta felül az övét, senkinek sem volt nagyobb befolyása a római birodalom ügyeire, amely általa szabadult meg a nyomasztó zsarnokságtól és a galliai zendüléstől. De Verginius kitartott eredeti álláspontja mellett, és tiszteletben tartotta a senatus jogát a császár megválasztásához. Amikor azonban a Nero haláláról szóló híreket megerősítették, katonái újból unszolni kezdték, sőt az egyik katonai tribunus sátrában kardot rántott, s felszólította, hogy válasszon a császárság vagy kardjának vasa között. Mikor azonban Fabius Valens, az egyik legio parancsnoka elsőnek letette a hűségesküt Galba nevére, és Rómából megérkeztek a senatus írásos határozatai, Verginius nagy nehezen rávette csapatait, hogy ismerjék el Galbát császárnak; majd mikor Galba elküldte hozzá utódját, Hordeonius Flaccust, Verginius fogadta, átadta neki a parancsnokságot, és személyesen ment a közeledő Galba üdvözlésére. Galba sem haragnak, sem kitüntető elismerésnek semmi jelét nem mutatta, ő maga ugyanis becsülte Verginiust, barátai viszont, különösképpen Titus Vinius, féltékenységből Verginius félreállítására törtek.

Az intrikák Verginius jó szerencséjét szolgálták, mert megszabadították őt mindazoktól a háborúktól és bajoktól, amelyekben más vezető embereknek részük volt, s megőrizték őt a csendes élet, a békés öregkor és a nyugalom számára.

11. Galba a senatus küldötteivel a galliai Narbo városában találkozott; a követek üdvözölték és felszólították, hogy jelenjék meg minél előbb az utána sóvárgó nép előtt. Galba nyájasan és barátságos leereszkedéssel fogadta a küldötteket, társalgott velük, de a lakomákon nem vette igénybe a császári szolgaszemélyzetet és asztalkészletet, amelyet Nymphidius küldött Nero palotájából, hanem csak a sajátját használta, így mindenki emelkedett gondolkodású, hivalkodástól mentes férfiúnak tartotta. Vinius azonban kijelentette, hogy ez a szerénység és nemes egyszerűség csak ügyes fogás a népszerűség elnyerésére, s nem méltó az igazi fenséghez. Hamarosan rá is vette Galbát, hogy használja Nero kincseit, és a fogadásokon ne tartózkodjon az uralkodóhoz illő pompától. Így aztán az öregember fokról fokra Vinius hatása alá került.

12. Ez a Vinius mérhetetlen pénzsóvárságáról és nőügyeiről volt hírhedt. Fiatal korában, első hadjáratán Calvisius Sabinus[164] alatt szolgált; egy éjjel parancsnokának erkölcstelen életű feleségét katonaruhába öltöztette és becsalta a táborba, s a főhadiszálláson szeretkezett vele (ezt a helyet a rómaiak principiának nevezik). Emiatt Caius Caesar börtönbe csukatta, de Caius halála után jó szerencséje segített rajta és kiszabadult. Egy ízben Claudius Caesar vacsoráján ellopott egy ezüstserleget. Amikor a császár megtudta a dolgot, másnap ismét meghívta vacsorára Viniust, s amikor megjelent, megparancsolta a szolgáknak, hogy ne ezüst-, hanem agyagedényekkel terítsenek, s azokat rakják eléje. Így lopása a császár szelíd elnézéséből inkább csak nevetséges, mint haragra érdemes színben tűnt fel. De azok a tettei, amelyekkel Galbát befolyása alá hajtotta, és amelyek által szinte mindenhatóvá lett a pénzügyekben, tragikus eseményekre és nagy szerencsétlenségekre vezettek.

13. Mikor visszatért Rómába Gellianus, akit Nymphidius Galba szemmel tartására küldött Hispaniába, elbeszélte, hogy a császár Cornelius Lacót nevezte ki a palota és a testőrség parancsnokává, minden hatalom Vinius kezébe került, ő maga soha a közelébe sem jutott a császárnak, egyszer sem részesült magánkihallgatásban, sőt mindenki gyanakvással nézett rá és őrizkedett tőle. Nymphidius megzavarodott, összehívta a légiók parancsnokait, és azt mondta nekik, hogy Galba jóra való és mérsékelt öregember, de még a legkisebb dolgokban sem a maga feje után megy, hanem teljesen Vinius és Laco befolyása alá került. Ezért tehát, mielőtt ez a két ember titokban olyan hatalom birtokába jut, mint amilyennel annak idején Tigellinus rendelkezett, küldjenek követeket a táborból a császárhoz, és adják tudtára, hogy ha ezt a két barátját eltávolítja, szívesebben és nagyobb örömmel várnák megérkezését. Nymphidius érvelése azonban hatástalan maradt, sőt helytelen és különös dolognak tűnt fel, hogy az idős császárnak, mint valami fiatalembernek, aki csak úgy belecsöppent a hatalomba, elő akarja írni, hogy kiket fogadjon barátaivá és kiket ne. Nymphidius erre más utat választott: levelet írt Galbának, amelyben azzal ijesztgette, hogy a városban nagy elégedetlenség és nyugtalanság uralkodik, Clodius Macer visszatartja a gabonakészleteket Libüában, lázadás ütötte fel a fejét a germaniai légiók körében, és hasonló hírek érkeztek a Szíriában és Iudeában állomásozó haderőkről is. Galba azonban ügyet sem vetett rá és egyetlen szót sem hitt el a jelentésből. Nymphidius tehát elhatározta, hogy nekivág annak ellenére, hogy az antiokhiai Clodius Celsus, egy értelmes és jóindulatú férfiú lebeszélte, s megmondta neki, hogy véleménye szerint Rómában nincs egyetlen kerület sem, amely Nymphidiust ismerné el császárnak. Sokan mások azonban nevetséges színben tüntették fel előtte Galbát, különösen a pontusi Mithridatész, aki gúnyolódva emlegette a császár kopaszságát és ráncos arcát, s azt mondta, hogy a rómaiak most még csak becsülik valamire Galbát, de ha meglátják, szégyellni fognak minden napot, amelyen Caesarnak szólítják.

14. Elhatározták tehát, hogy éjféltájt a táborba vezetik Nymphidiust és császárrá kiáltják ki, de mikor beesteledett, a vezető katonai tribunus, Antonius Honoratus gyűlésbe hívta a parancsnoksága alatt álló katonákat: ostorozni kezdte önmagát és társait, hogy ilyen rövid idő alatt annyiszor váltottak pártot minden megfontolás nélkül, és soha nem jobbat választottak, mintha valami gonosz szellem űzte volna őket árulásról árulásra. Azelőtt Nero gaztettei mentségükül szolgáltak; de ha most elárulják Galbát, vádolhatják-e anyja megölésével vagy felesége meggyilkolásával? Szégyellik-e császárukat, mert mint hárfajátékos vagy tragikus színész fellép a nyilvánosság előtt? „Végre is - folytatta szavait - még ezek miatt sem a magunk jószántából hagytuk cserben Nerót, hanem mert Nymphidiusra hallgattunk, aki azt állította, hogy Nero hagyott cserben bennünket, és Egyiptomba szökött. Vajon fel kell-e most áldoznunk Neróval együtt Galbát is, vajon helyes-e, ha Nymphidia fiát választjuk császárrá? Öljük-e meg Livia leszármazottját, ahogyan megöltük Agrippináét? Vagy inkább büntessük meg Nymphidiust tettéért, álljunk bosszút Neróért, s legyünk egyben Galba hű és igaz megőrzői?”

A katonák mindnyájan helyeselték a katonai tribunus szavait, majd szétszéledtek a táborban, és felszólították társaikat, hogy maradjanak hívek a császárhoz, s a többséget megnyerték maguknak. Hangos kiáltozásban törtek ki, Nymphidius pedig - vagy mert úgy vélte, hívják a katonák, vagy mert sietett, hogy elejét vegye, s megelőzze a zavart és villongást - fáklyás kísérettel elindult, kezében a Cingonius Varro készítette beszéd szövegével, amelyet betanult, hogy majd elmondja a katonáknak. De midőn látta, hogy a tábor kapui zárva vannak, és a falakon fegyveres katonák állnak, megijedt. Közelebb ment és megkérdezte, mit akarnak, s kinek a parancsára fogtak fegyvert. Erre a katonák egyhangú kiáltással mindnyájan azt felelték, hogy Galbát ismerik el imperatorul. Nymphidius közelebb ment, azt válaszolta a katonáknak, hogy helyesli elhatározásukat, s ugyanezt ajánlotta kísérőinek is. A kapuőrség ekkor néhányadmagával bebocsátotta, de a távolból egy lándzsát hajítottak feléje. Septimius pajzsával kivédte a lándzsát, de mások kivont karddal rárohantak, mire futásnak eredt; űzőbe vették, s egy katona sátrában felkoncolták. Holttestét a tábor közepére vonszolták, körülvették korláttal, és egy napon át közszemlére otthagyták.

15. Így vesztette életét Nymphidius. Amikor Galba értesült a dologról, megparancsolta, hogy azokat az összeesküvő-társait, akik nem követtek el öngyilkosságot, végezzék ki. Közöttük volt Cingonius, aki a beszédet írta, és a pontusi Mithridatész is. Ez az eljárás, bár igazságosnak tűnt fel, nem volt törvényes, s a nép gondolkodásának sem felelt meg, hogy bírói ítélet nélkül kivégezzenek ilyen jelentéktelennek nem mondható férfiakat. Mindenki új kormányzási módszereket várt, és mint rendesen, most is csalódtak abban, amit eleinte ígértek nekik. De még inkább rossz néven vették, amikor Petronius Turpilianus, egy consulviselt férfiú, Nero párthíve azt a parancsot kapta, hogy végezzen magával. Amikor ugyanis Libüában Treboniusszal megölette Macert, Germaniában pedig Fonteiust Valensszel, legalább az az ürügye volt, hogy félt tőlük, mivel fegyveres hadsereg élén álltak. De semmi értelme nem volt, hogy Turpilianust, ezt a védtelen és fegyvertelen öregembert ne engedje védekezni a bíróság előtt, ha tartani akarta volna magát ahhoz a méltányossághoz, amelyet megígért.

Ezek miatt sok szidalom érte Galbát. Mikor huszonöt stádiumnyira volt Rómától, szembetalálkozott a tengerészek rendetlen, zavargó csapatával, akik elállták az utat, és minden oldalról körülfogták. Nero ezeket légióba sorolta, és katonai rangot adott nekik. Most azért jöttek, hogy katonai rangjuk megerősítését kérjék, s valósággal lehetetlenné tették, hogy a császárt láthassák és hallhassák azok, akik üdvözlésére eléje mentek, s hangos kiáltozással hadijelvényeket és tábort követeltek légiójuknak. Galba egyelőre nem volt hajlandó kérésükkel foglalkozni, s felszólította őket, hogy kívánságaikat terjesszék elő más alkalommal, de a tengerészek a halasztást kérésük megtagadásaként fogták fel, feldühödtek és torkuk szakad-

tából ordítozva követték a császárt. Sokan még kardot is rántottak, mire Galba megparancsolta a lovasságnak, hogy kergesse szét őket. A tengerészek nem tanúsítottak semmi ellenállást, így többüket nyomban megölték, mások meg az általános futásban vesztették életüket. Galba szempontjából nem látszott valami jó és szerencsés előjelnek, hogy vérontás közben és elesettek holttestén keresztül vonult be a városba; ha előbb egyesek mint esendő öregembert lenézéssel kezelték, ekkor egyszerre mindenki félelemmel vegyes borzadállyal nézett rá.

16. Galba, bár megszüntette Nero mértéktelen adományozásait és pazarlását, ami komoly változást jelentett, úgy látszik, elvetette a sulykot. Így egy lakomán, ahol egy Canus nevű nagy tehetségű művész fuvolán játszott, Galba megdicsérte és megtapsolta, majd magához kérette az erszényét, kivett belőle néhány aranyat és azzal a megjegyzéssel adta át neki, hogy saját pénzéből, és nem a közvagyonból ajándékozza meg. Azokat az ajándékokat, amelyeket Nero a színészeknek és az atlétáknak adott, egy tizedrész híján mind szigorúan visszakövetelte. Mivel csak csekély és jelentéktelen összegeket kapott vissza, mert a megajándékozottak könnyelmű, vidám életet folytató emberek voltak, és amit kaptak, elköltötték, felkutatta, hogy kik vásároltak vagy kaptak tőlük valamit, s a pénzt ezeken hajtotta be. A kicsinyes eljárásoknak vége-hossza nem volt, hanem tovább terjedt és sok embert érintett, s ezzel Galba csak gyűlöletet, Vinius pedig irigységet szerzett magának, mivel ő tette a császárt másokkal szemben fukarrá és zsugorivá csak azért, hogy saját maga mindenben dúskálhasson; ő ugyanis bármit elfogadott vagy megvásárolt. Hésziodosz valahol azt mondja:

Szádhoz emeld korsód s tedd félre, a szomjadat úgy oltsd.

Vinius is, Galba vénségének és gyengeségének láttára, nem tudott betelni szerencséjével, amely alighogy elkezdődött, máris véget ért.

17. Az idős császárt meg nem érdemelten vádolták, mert Vinius rosszul intézte az állam-ügyeket, és mert gyűlöletessé tette vagy megakadályozta Galba helyes intézkedéseit; ez történt Nero párthívei megbüntetésének esetében is. Galba ugyanis kivégeztette a leggonoszabbakat, így Hélioszt, Polükleitoszt, Petinoszt és Patrobioszt. A nép tapssal fogadta, mikor a forumon át vitték őket, és azt kiabálta, hogy szép és az isteneknek tetsző ez a menet, de az istenek és az emberek egyaránt a zsarnok tanítóját és mesterét, Tigellinust követelik. Ez a férfiú azonban nagy adományokkal kellő időben megnyerte magának Viniust. Turpiliust, aki csak azzal tette gyűlöletessé magát, hogy Nerót, bármilyen ember volt is, nem árulta el és nem gyűlölte, de nem vett részt semmi gaztettében, kivégezték; az viszont, aki Nerót a halálra érdemessé tette, s amikor bajba került, cserbenhagyta és elárulta, életben maradt, tanulságul arra, hogy mindent remélhet és mindent megkap Viniustól az, aki ajándékokkal megvesztegeti. A római nép valóban semmire nem vágyott inkább, mint hogy Tigellinus elhurcolását láthassa, s szünte-lenül ezt követelte a színházakban és versenypályákon; majd megdöbbenve értesült a császár rendeletéről, amelyben kijelentette, hogy Tigellinus sorvadásos betegségben szenved, sok ideje már úgysincs hátra az életéből, kéri tehát a császár a népet, hogy ne ingerelje és ne kényszerítse zsarnoki cselekedetre a kormányzatot. Tigellinus ekkor, hogy gúnyt űzzön a népből és kimutassa megvetését, áldozatot mutatott be megmeneküléséért, és fényes lakomát rendezett. Vinius is elment Tigellinus házába vidám mulatozásra, s magával vitte özvegy-asszony leányát is. Tigellinus felköszöntötte az asszonyt és kétszázötvenezer drakhmát ajándékozott neki, majd megparancsolta ágyasai felügyelőnőjének, hogy vesse le nyakláncát és akassza Vinius leánya nyakába; mondják, hogy ez a nyaklánc százötvenezer drakhmát ért.

18. Ezek után Galbának még méltányos intézkedéseit is elítélték, így azt a bánásmódot is, amelyben a Vindex vezetése alatt felkelt gallokat részesítette; azt gondolták ugyanis, hogy nem a császár emberséges bánásmódja révén jutottak adóelengedéshez és polgárjoghoz,

hanem Vinius megvesztegetése által. A nép ilyen okok miatt zúgolódással fogadta Galba császári uralmát, a katonaság pedig, amikor nem kapta meg a megígért jutalmat, eleinte abban reménykedett, hogy a várt összegnél kevesebbet is, de annyit majd csak kapnak tőle, amennyit Nero adott. Amikor Galba értesült elégedetlenkedésükről, nagy uralkodóhoz méltóan kijelentette, hogy katonáit ő sorozni és nem vásárolni szokta. Mikor a katonák ezt megtudták, vad és szenvedélyes gyűlölettel fordultak Galba ellen, mert azt gondolták, hogy ilyen módon nemcsak Galba rövidíti majd meg őket, hanem eljárásával törvényt szab és kitanítja az utána következő császárokat is.

Rómában ezek ellenére sem volt észlelhető mozgolódás, s a császár jelenléte miatt érzett tisztelet lehűtötte és habozóvá tette a lázongást. A katonaság ekkor még eltitkolta elégedetlenségét, azokat azonban, akik Germaniában korábban Verginius és most Flaccus alatt szolgáltak, és nagyra tartották magukat a Vindexen aratott győzelem miatt, de nem kaptak semmit, tisztjeik nem tudták féken tartani. Magával Flaccusszal, akit köszvénye magatehetetlen emberré tett, és a hadvezetésben különben is járatlan volt, semmit nem törődtek. Egy alkalommal, amidőn versenyeket tartottak, s a katonai tribunusok és centuriók római szokás szerint imádkoztak az istenekhez Galba üdvéért, az összegyülekezett katonaság eleinte csak zajongott, de amikor a tisztek tovább imádkoztak, ezt kiáltozták: „Majd ha megérdemli!”

19. A Tigellinus alatt szolgáló légiók is gyakran követtek el hasonló fegyelemsértést, és a császári felügyelők erről levélben értesítették Galbát. A császár tartott tőle, hogy nemcsak öregsége, hanem gyermektelensége miatt is megvetésnek teszi ki magát; elhatározta tehát, hogy örökbe fogad valami előkelő származású ifjút, és a császári trón örökösévé teszi. Élt Rómában egy nem jelentéktelen származású férfiú, Marcus Otho, aki a mulatozásokban és az erkölcstelen életben úgy elmerült, mint kevesen a rómaiak között. Ahogy Homérosz is szereti Pariszt a „szépfürtű Heléna férjének” nevezni, mert a feleségén kívül semmi más dicséretre méltót nem talált benne, Otho ugyanígy Poppaeával kötött házassága révén lett híressé Rómában. Mikor Nero beleszeretett Poppaeába, az asszony még Crispinus felesége volt, de mert felesége előtt szégyellte és anyjától is félt, titokban azzal bízta meg Othót, hogy csábítsa el Poppaeát. Tékozló életmódja miatt Otho jó barátja és ivópajtása volt Nerónak, aki elnézte neki azt is, hogy gúnyolódott vele szűkmarkúsága és kicsinyeskedése miatt. Mondják, hogy egy alkalommal, mikor Nero drága illatszerekkel kente be magát, szórt egy keveset Othóra is; erre, mikor másnap Otho megvendégelte a császárt, a teremben mindenünnen ezüst- és aranycsövek tűntek elő és lövelltek szét az illatszereket olyan bőségesen, mintha csak víz lett volna. Poppaeát Otho Nerónak csábította el, és a császár kegyeivel biztatva vette rá, hogy hagyja el férjét. Mikor aztán Poppaea a felesége lett és hozzá költözött, nem érte be vele, hogy az övé a szép asszony, hanem bosszantotta, hogy kegyeit megosztja mással, de mint mondják, Poppaeának sem volt ellenére a két férfi közt támadt féltékenykedés. Állítólag Poppaea Nerót olyankor is zárt ajtóval fogadta, amikor Otho távol volt hazulról, akár mert csömöre volt az érzéki gyönyöröktől, akár, mint egyesek állítják, mert nem volt kedve a császárral kötendő házassághoz, bár érzéki természete miatt nem utasította el magától szerelmét. Otho élete így állandó veszélyben forgott, s érthetetlen, hogy bár Nero a Poppaeával kötendő házasság miatt megölte feleségét és anyját, Othót életben hagyta.

20. Otho megszerezte magának Seneca jóindulatát, s Nero az ő rábeszélésére és tanácsára küldte ki kormányzónak a lusitanokhoz az óceán partjára. Szelíden és jóakarattal viseltetett a lakossággal, bár jól tudta, hogy a kormányzói megbízatást csak száműzetése szépítése- és leplezéseképpen kapta. Galba pártütésekor azonnal csatlakozott hozzá; a nála levő ezüst és arany ivóedényeket és asztalkészletet elhozta és átadta Galbának, hogy pénzt veressen belőle, sőt még olyan rabszolgákat is ajándékozott neki, akik értettek hozzá, hogyan kell a császári asztalnál felszolgálni. Minden dologban hűséget tanúsított iránta, és szolgálataival bebizo-

nyította, hogy a közügyek intézésében senki nem tapasztaltabb nála. A császár utazása alatt több napon át egy kocsiban ült vele. Útközben nyájas modorával és ajándékokkal megkedveltette magát Viniusszal is, akit főként azzal nyert meg, hogy mindig átengedte neki az elsőséget, és így sikerült elérnie, hogy a második helyet szilárdul biztosította magának. Azzal, hogy nem keltett irigységet, fölénybe került, mert önszántából adott mindenkinek, aki csak kért tőle valamit, s ugyanakkor leereszkedő modorú és nyájas volt. A katonák közül igen sokat megnyert magának, többeknek tiszti rangot szerzett, s ezt vagy magánál a császárnál eszközölte ki, vagy Viniust és a szabadosok közül Ikeloszt s Asiaticust kérte meg, akiknek akkor igen nagy befolyásuk volt a császári udvarban. Valahányszor lakomát rendezett Galba tiszteletére, a szolgálatot teljesítő cohors minden tagjának egy-egy aranyat ajándékozott; ezzel látszólag a császár személyét tisztelte meg, de a valóságban demagóg eszközökkel a katonaság kegyét hajhászta.

21. Amikor tehát Galba a trónöröklésről tanácskozott, Vinius Othót ajánlotta, de ezt sem tette önzetlenül, hanem ellenszolgáltatásképpen leánya házasságáért; megegyeztek ugyanis, hogy Otho feleségül veszi leányát, mihelyt Galba örökbe fogadja és a császári trónra utódjául jelöli ki. Galba azonban mindig világosan kimutatta, hogy a közérdeket a magánérdek fölé helyezi, s nem azt választja, aki neki a legkedvesebb, hanem aki a rómaiaknak a leghasznosabb. Úgy látszik, Othót nem lett volna hajlandó magánvagyona örökösévé tenni, mert tudta róla, milyen féktelen és pazarló életet folytat, és ötmillió drakhma adósság terhe nyomja, így aztán csendben és szelíden meghallgatta Viniust, de a döntést elhalasztotta, helyette consullá jelölte önmagát és Viniust. Híre ment azonban, hogy utódját újévkor nevezi meg. A katonaság mindenképpen jobban örült volna, ha Otho s nem más lesz az örökös.

22. A germaniai légiók lázadása Galbát habozás és töprengés közben érte. A katonaság mindenütt meggyűlölte, mert nem kapott tőle ajándékokat, de a germaniai légiók különösképpen rossz néven vették, hogy mellőzte Verginius Rufust, hogy az ellenszegülő gallokat megjutalmazta, hogy azok, akik nem csatlakoztak Vindexhez, jutalmat kaptak, hogy Galba egyedül Vindex iránt mutatta ki háláját, és halála után is megtisztelte azzal, hogy állami temetést rendelt el neki azon a címen, hogy a rómaiak császárrá választották. A táborban mindezt nyíltan hangoztatták, s közben elérkezett újév napja, amelyet a rómaiak január kalendaejének neveznek. Flaccus összegyűjtötte katonáit, hogy letegyék a szokásos esküt a császár nevére, de azok gyülekezés közben ledöntötték és összetörték Galba szobrait, majd letették az esküt a senatusra és a római népre, és szétoszlottak. A tisztek féltek a zűrzavartól, a pártütéstől, és egyikük a következő beszédet intézte a katonákhoz: „Mi történt velünk, bajtársak, hogy sem másik császárt nem választunk, sem a meglevőt nem tartjuk meg? Mintha bizony nemcsak Galbától, hanem általában minden uralkodótól megtagadnánk az engedelmeskedést? Hordeonius Flaccus, aki Galbának csak árnyképe, nem érdemli, hogy bármit is törődjünk vele, de egynapi járóföldre van tőlünk Vitellius, aki a másik Germaniában állomásozó csapatok parancsnoka. Az ő apja censor volt, háromszor viselt consulságot, és Claudius Caesarral úgyszólván együtt uralkodott. Vitellius szegénysége ellenére is, amiért némelyek becsmérlik, fényes példáját adta a nemes jellemnek és emelkedett gondolkodásnak. Rajta, válasszuk meg őt császárrá, s mutassuk meg a világnak, hogy a hispánoknál és a lusitanoknál jobban tudunk császárt választani.”

Ezt a javaslatot egyesek elfogadták, mások elvetették; az egyik zászlóhordozó azonban az éj folyamán titokban eltávozott a táborból, s jelentette a történteket Vitelliusnak, aki nagyszámú vendégével éppen lakománál ült. A táborban gyorsan elterjedt a hír, és másnap reggel Fabius Valens, az egyik legio parancsnoka elsőnek vágtatott lovasai élén Vitelliushoz, hogy császárként üdvözölje. Vitellius néhány nappal előbb, úgy látszik, még vonakodott és húzódozott a császárság elfogadásától és félt a terhes hivatalt elvállalni, ekkor azonban gondtalanul

vakmerő volt, mert ebéd közben teleitta és -ette magát. A katonák elé lépett tehát, s elfogadta, hogy Germanicusnak nevezzék, de a Caesar cím használatához nem járult hozzá. Flaccus csapatai is nyomban elfelejtették a senatusra tett szép esküjüket, felesküdtek Vitelliusra mint imperatorra, és engedelmességet fogadtak neki.

23. Így kiáltották ki Vitelliust Germaniában. Amikor Galba értesült a zendülésről, nem halasztotta tovább az örökbefogadást. Tudta, hogy barátai közül egyesek Dolabella, a legtöbben Otho kiválasztását óhajtották, neki magának azonban egyikük sem tetszett; ezért hirtelen, anélkül, hogy előre egy szót is szólt volna róla, Pisót, a Nero által kivégeztetett Crassus és Scribonia fiát hívatta magához, egy minden szépre és jóra termett, tisztességes és tiszta erkölcsű, kiváló ifjút. Lement vele a táborba, hogy Caesarrá és örökösévé nyilvánítsa, de lépteiket már elindulásukkor kedvezőtlen égi jelek kísérték; a táborban pedig valahányszor Galba hozzákezdett beszéde elmondásához, illetve felolvasásához, villámlani és mennydörögni kezdett, és a sűrű zápor sötétségbe burkolta a tábort és a várost. Mindebből nyilvánvaló lett, hogy az istenség nem helyesli tervét, és nem küld jó előjelet az örökbefogadáshoz. A katonák is zord arckifejezéssel figyelték, mert az ajándékot még ekkor sem adta meg nekik.

A jelenlevők elámultak, amikor megfigyelték, hogy Piso egyetlen szóval, egyetlen szemvillanással sem mutat semmi elragadtatást ilyen nagy kegy elnyerésén, szinte tudomásul sem veszi a történteket; Otho tekintete viszont leplezetlenül elárulta, hogy keserűen és haraggal viseli el reményeinek meghiúsulását, hiszen őt szemelték ki elsőnek a trónra, s már egészen közel volt hozzá, hogy elérje. Kudarcát Galba rosszindulatának tekintette, ezért nagyon aggódott jövője miatt, félt Pisótól is, Galbát okolta a történtekért, Viniusra haragudott, és szívében gonosz indulattal távozott. De a jósok és khaldeusok, akiket Otho társaságában mindig meg lehetett találni, nem engedték, hogy végképp felhagyjon reményével. Főként Ptolemaiosz erősködött és kérkedett vele, hogy többször is megjósolta, Nero nem fogja Othót kivégeztetni, sőt túl fogja élni a császárt, és uralkodni fog a rómaiakon. Jóslatának ez a része valóra vált, kérte tehát, hogy ne mondjon le mostani reménységéről sem. De nem kismértékben biztatták azok is, akik titokban osztották sérelmeit és megértették haragját a méltatlan bánásmód miatt. Tigellinus és Nymphidius egykori párthívei is, akik valamikor nagy megbecsülésben részesültek, de most kegyvesztetten félre voltak állítva, csatlakoztak hozzá, osztoztak vele haragjában, és bosszúállásra biztatták.

24. Ezek között volt Veturius és Barbius nevű optio, illetve tesserarius (így nevezték a rómaiak a helyettes és parancsőrszolgálatot teljesítő tiszteket). Otho szabadosa, Onomasztosz ezekkel együtt felkereste a táborban a katonákat, s pénzzel, reménységgel megvesztegette őket; a katonák már különben sem álltak Galba mellett, és csak ürügyre vártak. Különben négy nap nem lett volna elég egy megbízható hadsereg hűségének megváltoztatására; ennyi nap telt csak el ugyanis az örökbefogadás és a gyilkosság között, mert Galbát és Pisót a hatodik, a rómaiaknál február kalendaejének nevezett nap előtti tizennyolcadik napon[165] ölték meg. Ezen a napon Galba barátai jelenlétében kora reggel áldozatot mutatott be a Palatiumon. Az áldozatot végző pap, Umbricus, mihelyt kézbe vette az áldozati állat belső részeit és megvizsgálta őket, a leghatározottabban és nyílt őszinteséggel kijelentette, hogy nagy zűrzavar előjelét látja, és a császár feje felett az árulás veszedelme függ. Így az istenség szinte felkínálta Galbának Othót, mert ott állt a császár háta mögött, s figyelt arra, amit Umbricus mondott és mutatott. Othón nagy zavar vett erőt, és arcszíne elváltozott; ekkor lépett hozzá szabadosa, Onomasztosz, és azt mondotta, hogy megérkeztek az építészek, s odahaza várják. Ez volt ugyanis a megbeszélt jel, hogy Otho menjen a katonák közé. Otho azt mondta, hogy megvásárolt egy régi házat, és meg akarja mutatni azoknak, akik a vásárt lebonyolítják. Ezzel távozott, és a Tiberius-féle házon keresztül lement a forumra az arany mérföldkőnek nevezett oszlophoz, amelynél az összes itáliai út végződik.

25. Mondják, hogy azok a katonák, akik itt fogadták és imperatorként köszöntötték, nem voltak többen, mint huszonhárman. Ezért Otho, bár nem volt sem elpuhult, sem akaratképtelen, hanem veszély idején merész és rendíthetetlen, megijedt. A vele levők azonban nem hagyták, hogy félreálljon, hanem kivont karddal körülvették gyaloghintóját, és felemelték, közben Otho sürgette a gyaloghintót vivő katonákat, s idegesen kiáltozta, hogy elveszett. Szavait többen hallották, és csodálkozva, megdöbbenve nézték, hogy milyen kevesen vannak, akik merészen vállalják a tett elkövetését. Így vitték át Othót a forumon, s közben körülbelül még ugyanannyian csatlakoztak hozzájuk, majd mások is követni kezdték hármasával és négyesével. Valamennyien körülvették, Caesarnak szólították és kivont karddal hadonásztak. Martialis katonai tribunus, aki a tábori őrséget tartotta és, mint mondják, nem volt beavatva a tervbe, zavarba jött váratlan megjelenésükre, és ijedtében beengedte őket. Mihelyt Otho bejutott a táborba, senki nem szegült ellene. Azokat, akik az eseményekről semmit nem tudtak, egyesével vagy kettesével, csoportosan bekerítették a tett elkövetésére készen álló merénylők; ezek eleinte félelemből, majd amikor rábeszélték őket, önszántukból csatlakoztak hozzájuk.

A hírt azonnal megvitték Galbának a Palatiumra; a jós még ott állt, kezében az áldozati állat belső részeivel, úgyhogy még azok is, akik ilyen dolgokban hitetlenkednek és kételkednek, megdöbbentek és elcsodálkoztak az istenség által küldött jelen. Máris nagy sokaság özönlött kifelé a forumról. Vinius, Laco és néhány szabados kivont karddal Galba mellé álltak. Piso elment a császári palotát őrző testőrökhöz, Marius Celsust, egy jóravaló derék férfiút pedig elküldték az úgynevezett Vipsanius csarnokban tartózkodó illüriai légióhoz, hogy megnyerjék ügyüknek a katonákat.

26. Galba tovább akart menni, de Vinius nem engedte, Celsus és Laco viszont biztatták, és haragosan szidták Viniust. Ekkor több helyről az a hír érkezett, hogy Othót a táborban meggyilkolták. Rövid idővel ezután feltűnt Iulius Atticus, a testőrség egyik kitüntetett katonája, kezében kivont karddal, s azt kiáltozta, hogy megölte a császár ellenségét; majd átfurakodott a tömegen, és megmutatta Galbának véres kardját. Galba ránézett, és megkérdezte: „Ki parancsolta ezt neked?” Erre azt felelte, hogy hűsége és a császárra tett esküje. A tömeg hangos kiáltozással helyeselte, amit mondott, és megtapsolta. Galba ekkor beszállt gyaloghintójába, s elvitette magát azzal a szándékkal, hogy áldozzon Iuppiternek és megmutassa magát a polgároknak. De mikor a forumra érkezett, úgy érezte, mintha megfordult volna a szél, mert azzal a hírrel találta magát szemben, hogy Otho ura lett a hadseregnek. Ekkor, amint ilyen nagy tömegben történni szokott, egyesek azt kiáltották, hogy forduljon vissza, mások, hogy folytassa útját, és ne csüggedjen, ismét mások, hogy vigyázzon magára; közben gyaloghintója, mint a hullámokon hányódó hajó, ide-oda csapódott, s szinte felfordult. Legelőször Paulus bazilikájának irányából tűntek fel a tömeg felé rohanó lovasok, majd nehéz fegyverzetű gyalogosok, s nagy hangosan azt kiáltották, térjen ki az útból minden magánember. A tömeg futásnak eredt, de nem szóródott szét, hanem meghúzódott az oszlopcsarnokokban és a forum magasabb pontjain, mintha valami látványos színjátékot nézne. Attilius Vergilio ledöntötte Galba szobrát, s a katonák dárdákat dobáltak a gyaloghintóra, majd amikor nem találták el, kivont karddal rárohantak. Senki nem szállt szembe velük és meg sem kísérelte, hogy a császárt megvédelmezze, egyetlen ember kivételével, s a sok ezer ember között, akikre a nap sütött, egyedül ő volt méltó a római birodalomhoz. Sempronius Densus centurio volt ez az ember, s bár soha semmi kegyet nem kapott Galbától, a becsület és a törvény védelmében állt a császár gyaloghintója elé. Felemelte vesszejét, amellyel a centuriók megfenyítik a fegyelemsértő katonákat, rákiáltott a támadókra, s megparancsolta, hogy ne nyúljanak az imperatorhoz. Amikor közelharcba kezdtek vele, kirántotta kardját, és sokáig védekezett, amíg átvágták térdízületét és összeesett.

27. A gyaloghintó a Lacus Curtiusnak nevezett helynél feldőlt, és Galba páncélba öltözötten kiborult belőle a földre; erre a katonák rárohantak és kaszabolni kezdték. A császár odatartotta nyakát, és ezt kiáltozta: „Végezzétek dolgotokat, ha így jobb a római népnek!” Több vágást kapott a combján és a karján, de mint többen állítják, egy bizonyos Camurius, a tizenötödik legio katonája ölte meg. Némelyek szerint Terentius és Lecanius vágta le Galba fejét, mások pedig Fabius Fabulust említik, aki a holttest levágott fejét köpenyébe burkolva vitte, mert Galba feje kopasz volt, s így nehéz lett volna megfogni. Mikor társai nem engedték, hogy rejtegesse, hanem azt mondták, hogy ezt a derék cselekedetet mindenkinek látnia kell, lándzsája hegyére tűzte, s a magasba emelte az öreg, a mérsékelt uralkodó, főpap és consul fejét, majd tánclépésben szaladt vele, s akárcsak egy bacchánsnő, gyakran megfordult maga körül, és rázta lándzsáját, hegyén a véres emberfővel.

Otho, amikor Galba fejét odavitték hozzá, hangosan így kiáltott fel: „Ez semmi, bajtársak. Piso fejét mutassátok meg nekem!” Hamarosan vitték is hozzá; a fiatal Piso ugyanis sebesülten megpróbált elmenekülni, de egy Murcus nevű ember űzőbe vette és megölte Vesta templománál. Megölték Viniust is, hiába erősködött, hogy neki is része volt a Galba elleni összeesküvésben, s azt kiabálta, hogy Otho akarata ellenére ölik meg. Levágták az ő fejét is és Lacóét is, majd Othóhoz vitték és kérték jutalmukat. Úgy történt mindez, amint Arkhilokhosz mondja:

Ezt a hét lehullt halottat, megragadva lábukat,
éppen ezren öltük itt le...

Így aztán sokan, bár a gyilkosságban nem volt részük, vérrel bekent kezüket és kardjukat mutogatták, és folyamodványban kérték Othótól megjutalmazásukat. A folyamodványok révén százhúsz név vált ismeretessé; ezeket Vitellius kinyomoztatta, és valamennyiüket kivégeztette. Marius Celsus is megérkezett a táborba. Sokan szemrehányást tettek neki, hogy a katonákat Galba megvédelmezésére biztatta, és a tömeg azt kiáltozta, hogy ki kell végezni, de Otho ezt semmiképpen nem akarta, de nem mert ellenszegülni, ezért azt mondta, hogy nem kell olyan gyorsan kivégezni, mert néhány dolgot előbb meg kell tudni tőle. Megparancsolta tehát, hogy megbilincselve őrizzék, és átadta megbízható embereinek.

28. A senatust nyomban összehívták; a senatorok, mintha egyszerre más emberré változtak és más isteneik lettek volna, azonnal letették Othóra azt az esküt, amelyet korábban ő is letett, de nem tartott meg; Caesarnak és Augustusnak szólították, s közben fej nélküli hullák feküdtek consuli öltözetben a forumon. Mivel a fejekkel semmit nem tudtak kezdeni, Viniusét eladták leányának kétezer-ötszáz drakhmáért; Pisóét felesége kapta meg, Galbáét pedig Patrobiosz szolgáinak ajándékozták. Ezek megcsúfolták s gúnyt űztek belőle, majd kidobták a Sessoriumnak nevezett helyre, ahol a Caesarok által elítélteket kivégzik. Holttestét Otho beleegyezésével Helvidius Priscus vitette el, és szabadosa, Argeiosz éjszaka eltemettette.

29. Ez Galba élettörténete. Nem sok római múlta felül származásban és gazdagságban, s a maga korában a legelső volt vagyona és előkelősége folytán. Öt császár uralkodását érte meg tiszteletben és megbecsülésben, úgyhogy Nerót inkább dicsőségével, mint hatalmával fosztotta meg a tróntól. Összeesküvő-társai közül egyeseket az emberek nem tartották méltónak az uralkodásra, mások viszont önmagukat tartották rá érdemteleneknek. Ezért Galbát kiáltották ki császárrá, aki engedett a felhívásnak, s mikor nevét odaadta a Vindex által kezdeményezett zendülésnek, ahogyan ezt a forradalmi törekvést nevezték, a pártütés polgárháború jelleget öltött, mert vezetésre való férfiúra tett szert. Galba azonban úgy vélekedett, hogy nem magának szerzi meg az államhatalmat, hanem önmagát bocsátja a közösség rendelkezésére, s úgy kezdett hozzá az uralkodáshoz, mint aki a Tigellinus és Nymphidius által megrontott

népségen Scipiók, Fabriciusok és Camillusok módjára fog uralkodni. Bár magas kora miatt testi ereje fogyatékos volt, ami a fegyvereket és a tábori életet illeti, tiszta jellemű és régi fajtájú uralkodó volt; de mert a közügyekben pénzért megvásárolható, Viniushoz és Lacóhoz hasonló férfiakra s felszabadított rabszolgákra bízta magát, senkit nem hagyott maga után, aki uralmát visszakívánta volna, csak olyanok voltak, akik sajnálkoztak haláláu.

OTHO[166]

1. Az új császár kora reggel a Capitoliumra ment és áldozott; majd megparancsolta, hogy vezessék hozzá Marius Celsust, akit szívélyesen üdvözölt és elbeszélgetett vele. Arra kérte, hogy inkább letartóztatásának okát felejtse el, mint szabadon bocsátására emlékezzék. Szavaira Celsus nemes lelkűen és megértően válaszolt, s azt mondta, az ellene emelt vád hűségét bizonyítja, mert azzal vádolták, hogy kitartott Galba mellett, akinek pedig semmiféle hálával nem tartozik. A jelenlevők csodálattal hallgatták és a katonák is helyeselték mindkettőjük szavait. A senatusban Otho nagyon népszerűen és szívélyes modorban beszélt. Consulsága idejére megosztotta hivatali tisztét Verginius Rufusszal, s megerősítette mindazok tisztségét is, akiket mint consulokat még Nero és Galba jelölt ki, papokká pedig azokat nevezte ki, akiket arra koruk és tekintélyük alkalmassá tett. Azoknak a senatoroknak, akiket Nero alatt száműztek, majd Galba uralkodása idején visszatértek, minden eladatlan vagyonukat visszaadta. Ezért a legelőkelőbb és legnagyobb befolyású polgárok, akik korábban attól rettegtek, hogy már nem is ember, hanem a bosszúállás félelmetes szelleme irányítja az államot, derűs reményeket kezdtek táplálni a mosolygó arcú uralom láttára.

2. Otho semmivel sem örvendeztette meg annyira Róma polgárait, és semmivel sem nyerte meg magának inkább tetszésüket, mint azzal, ahogyan Tigellinusszal bánt. Az emberek figyelmét elkerülte, hogy Tigellinus a büntetéstől való félelemmel és ezenkívül gyógyíthatatlan betegségével elszenvedte már büntetését, amelyet az egész város úgy követelt, mint a népnek járó adósságot. A józan gondolkodású emberek azt tekintették legsúlyosabb és sokszoros halállal felérő büntetésének, hogy istentelen és szavakkal el sem mondható erkölcstelenkedéseket folytatott feslett és züllött életű nők körében, akikhez határtalan őrjöngése még halálos betegen is odahajtotta. A nép zokon vette, hogy Tigellinus még mindig láthatja azt a napfényt, amelytől annyi derék embert megfosztott. Otho tehát elküldte hozzá egyik emberét Sinuessa vidékén fekvő birtokára; ott tartózkodott ugyanis, hogy útra készen horgonyzó hajóin továbbmeneküljön. A császár kiküldött emberét nagy aranykinccsel akarta megvesztegetni, hogy engedje útjára; mikor kísérlete kudarccal járt, nem vette vissza az ajándékot, hanem megkérte az embert, várja meg, amíg megborotválkozik, majd borotváját kezébe véve elmetszette torkát.

3. Otho így jogos örömet szerzett a népnek, s egyéni bosszút senkin nem állt személyes sérelmekért. A tömegnek való kedveskedésből nem utasította vissza, hogy a színházakban eleinte Nerónak szólítsák, s azt sem akadályozta meg, hogy Nero szobrai közül néhányat újra felállítsanak. Cluvius Rufus azt is elmondja, hogy a császári küldöncöknek kiállított okmányokon az Otho név mellett melléknévként a Nerót is használta, bár később ezzel a szokással felhagyott, amikor észrevette, hogy a legelőkelőbb és legbefolyásosabb polgárok rossz néven veszik tőle.

Bár uralmát így sikerült megalapoznia, a zsoldoshadsereg nehézségeket okozott neki, és azt kívánta tőle, ne bízzék az előkelő polgárokban, hanem tartsa magát távol tőlük, és korlátozza befolyásukat, akár azért, mert őszintén féltették tőlük, akár mert ezzel az ürüggyel zavargást és háborúskodást kívántak szítani. Amidőn Otho elküldte Crispinust, hogy vezesse vissza a tizenhetedik légiót Ostiából, s a fegyvereket az éjszaka folyamán összeszedette s már szekerekre is rakatta, a legmerészebbek mind azt kezdték kiabálni, hogy Crispinus rosszban töri a fejét, a senatus forradalmi lépésekre készül, és a fegyvereket nem a császárnak, hanem a császár ellen szállítják. Erre a beszédre sokan hallgattak, felháborodtak, és nekiestek a szekereknek, megöltek két centuriót és magát Crispinust is, majd mindnyájan fegyvert ragadtak,

biztatták egymást, hogy védjék meg a császárt, és Róma ellen vonultak. Amikor megtudták, hogy Otho nyolcvan senatort hívott meg lakomára, a palotába rohantak, s kijelentették, most van a legjobb alkalom rá, hogy egy csapásra végezzenek a császár valamennyi ellenségével. A városban nagy rémület támadt; mindenki attól félt, hogy a zavargó katonák nyomban fosztogatni kezdenek. A palotában nagy lótás-futás kezdődött, és Othót szörnyű rémület fogta el. Féltette a senatorokat, azok pedig őt féltették; látta, hogy rémületükben mindnyájan rá függesztik tekintetüket; ráadásul egyesek még feleségüket is elhozták a lakomára. A praetorianusok parancsnokait a katonákhoz küldte azzal a paranccsal, hogy beszéljenek velük, csendesítsék le őket, közben pedig vendégeit az oldalajtókon át kiengedte a palotából. Alighogy sikerült titokban elmenekülniük, a zsoldosok behatoltak a terembe, és tudni akarták, hova lettek a császár ellenségei. Otho ekkor felállt a kerevetről, és nagy buzgón kérlelni kezdte őket; még könnyekre is fakadt, míg nagy nehezen sikerült elküldenie őket. Másnap fejenként ezerkétszázötven drakhma jutalmat osztott szét közöttük, elment a táborba, s az összegyülekezett katonákat általában megdicsérte iránta tanúsított jóakaratukért és buzgóságukért, de azt mondta, hogy vannak közöttük néhányan, akik haszontalanul rosszban törik a fejüket, s ezzel ártanak az ő mérsékletének éppen úgy, mint a saját hűségüknek; majd arra kérte a tömeget, hogy legyen segítségére a megtorlásban. Ezt a szándékát mindnyájan helyeselték, s felszólították, hogy járjon el kívánsága szerint; mire két embert kiválasztott közülük. Ezekkel senki nem törődött, úgyhogy magával vitte őket és eltávozott.

4. Akit intézkedéseit helyeselték és bíztak bennük, megcsodálták a bekövetkezett változást, mások azonban olyan rendszabályoknak tartották, amelyeket a körülmények tettek szükségesekké, s azt állították, hogy csak népszerűségre törekszik a háború miatt. Ekkor ugyanis már biztos hírek érkeztek, hogy Vitellius felvette az imperatori címet és hatalmat, s szüntelenül érkeztek a gyors küldöncök azzal a hírrel, hogy mind többen csatlakoznak hozzá. Mások ellenben azt jelentették, hogy a pannoniai, dalmatiai és moesiai csapatok vezéreikkel együtt hívek maradtak Othóhoz. Hamarosan baráti hangú levelek jöttek Mucianustól és Vespasianustól, akik közül az egyik Szíriában, a másik pedig Iudaeában állott nagy haderő élén. Erre Otho nekibátorodott, és levelében arra intette Vitelliust, ne vágyjék többre a hadvezéri címnél, s ha ezzel megelégszik, nagyobb összegű pénzt s egy várost kap tőle, és élete végéig békében és nyugalomban élhet. Vitellius eleinte nyugodtan, de gúnyos hangon válaszolt. Hamarosan már szidalmakkal és rágalmakkal teli leveleket küldözgettek egymásnak, s ha állításaik megfeleltek is a valóságnak, viselkedésük, indulatos veszekedésük oktalan volt és nevetséges. Nehéz volna megmondani, melyikük volt alábbvaló, kicsapongóbb, elpuhultabb, járatlanabb a hadvezetésben, s melyiküket terheltek nagyobb adósságok korábbi pénztelenségük következtében.

Közben hírek terjedtek el sok csodáról és félelmetes jelenségről, bár ezek főként felelőtlen és gazdátlan mendemondákon alapultak, de azt mindenki látta, hogy a Capitoliumon egy harci szekéren álló Victoria-szobor kiejtette kezéből a gyeplőt, mintha nem tudná tovább tartani, a Tiberis szigetén pedig Caius Caesar szobra, anélkül, hogy földrengés vagy szélvihar lett volna, nyugatról kelet felé fordult, s ez állítólag azokban a napokban történt, amikor Vespasianus nyíltan kezébe vette az ügyek intézését. A nép a Tiberis viselkedését is rossz előjelnek tekintette, mert bár ebben az évszakban a folyók máskor is ki szoktak önteni, de a folyó azelőtt még soha nem áradt meg ennyire, s nem okozott annyi rombolást és kárt; kilépett ugyanis medréből, és elárasztotta a város nagy részét, különösen a gabonapiacot, s így az élelmiszer-ellátásban több napon át hiány keletkezett.

5. Amikor híre érkezett, hogy Vitellius hadvezérei, Caecina és Valens megszállták az Alpokat, Rómában meggyanúsították Dolabellát, egy patríciuscsalád tagját, hogy a praetorianusok körében lázadást szít. Otho tehát, mert tőle vagy valaki mástól félt, bátorító szavakkal elküldte

Aquinum városába. Amikor pedig később kiválogatta azokat a hatósági személyeket, akik elkísérték útjára, közéjük sorolta Luciust, Vitellius fivérét is anélkül, hogy rangját növelte vagy kisebbítette volna. Hathatósan gondoskodott Vitellius anyjának és feleségének biztonságáról is, úgyhogy nem kellett semmitől félniük. A római helyőrség parancsnokává Flavius Sabinust, Vespasianus fivérét nevezte ki; lehetséges, hogy ezt Nero emléke iránti tiszteletből tette, mert Sabinus ezt a tisztséget Nerótól kapta, és Galba fosztotta meg tőle, de az is lehetséges, hogy Sabinus előléptetésével még inkább ki akarta mutatni Vespasianus iránt érzett jóindulatát és bizalmát.

Otho maga Brixillumban, az Eridanus partján fekvő városban tartózkodott, hadait azonban előreküldte Marius Celsus, Suetonius Paulus, Gallus és Spurina parancsnoksága alatt. Ezek mind kiváló emberek voltak, de tervüket nem tudták szándékuk szerint megvalósítani a katonák fegyelmezetlen és önfejű viselkedése miatt. A katonák ugyanis nem akartak másra hallgatni, mivel a császárt ők ültették trónjára. De az ellenség soraiban sem volt jobb a helyzet, ott sem bírtak a tisztek a katonákkal, akik hasonló okokból hajlíthatatlanok voltak és fennhéjázóan viselkedtek. De ezek legalább tapasztaltabbak voltak a harcban, hozzászoktak a hadviselés fáradalmaihoz, s nem vonták ki magukat alóluk. Otho katonái azonban elpuhultak a semmittevésben és a harc nélküli életmódban; idejük legnagyobb részét színházakban, látványos ünnepségeken és versenyjátékokon töltötték, így katonai kötelességeiket büszkeségből és fennhéjázásból nem voltak hajlandók teljesíteni, nem mintha képtelenek lettek volna a helytállásra, hanem túlságosan előkelőnek gondolták magukat hozzá. Amikor Spurina fegyelemre akarta szorítani őket, kis híján megölték. Nem kímélték a szidalomtól és ócsárlástól, s árulónak nevezték, aki elrontja a császár jó szerencséjét. Egyesek éjszaka részeg fejjel sátrába mentek és útravalót követeltek tőle; a császárhoz kell menniük, mondták, hogy feljelentsék nála.

6. Otho ügyének és Spurinának csak használt az eset, amely katonáikkal történt Placentiában. Amikor ugyanis Vitellius katonái ostromra indultak a várfalak ellen, kigúnyolták Otho katonáit, akik a vár bástyáit védelmezték; színpadi hősöknek, táncosoknak, a püthiai és az olümpiai játékok nézőinek nevezték őket, akik nem értenek a hadviseléshez, és sose láttak háborút; azzal ugyan nagyra vannak, hogy egy fegyvertelen vénember fejét levágták - értve rajta Galbát -, de férfiakkal nem merészkednek nyílt harcba kezdeni. Ezek a gyalázkodó szavak annyira megzavarták és kétségbe ejtették a katonákat, hogy térdre borulva kérték Spurinát, rendelkezzék velük, vezesse őket harcba, és nem hátrálnak meg semmi fáradalom, semmi veszély elől. Erre kemény harc kezdődött a bástyákon, és sok ostromgépet vetettek a küzdelembe. Spurina katonái győztek, az ellenséget nagy vérontás közepette visszaverték, s így megtartották azt a híres várost, amelynél virágzóbb egy sem volt Itáliában.

Otho hadvezérei egyébként is sokkal emberségesebben bántak a városokkal és a polgári lakossággal, mint Vitelliuséi. Az egyik hadvezérnek, Caecinának sem beszédmodora, sem külseje nem volt megnyerő, hanem ellenszenves és visszataszító. Hórihorgas ember volt, esetlen gall nadrágot és hosszú ujjú köpenyt viselt és jelbeszédet használt, még akkor is, mikor római tisztekkel tárgyalt. Mindenhová válogatott lovasok kísérték, és felesége is elkísérte, aki feltűnő öltözetben lovagolt. A másik hadvezér, Fabius Valens annyira kapzsi volt, hogy bírvágyát nem tudta kielégíteni sem azzal, amit összeharácsolt az ellenségtől, sem azzal, amit ellopott vagy ajándékul kapott a szövetségesektől. Szenvedélye, úgy látszik, útjában is feltartóztatta, s ezért késett el a csatából. Mások azonban Caecinát hibáztatják, mert sietett, hogy a győzelmet megszerezze magának Fabius megérkezése előtt, s ezenkívül több más, kisebb hibát is elkövetett; így idő előtt és minden harci lendület nélkül vitte küzdelembe csapatait, s ezzel csaknem teljes kudarcra ítélte ügyüket.

7. Miután ugyanis Caecina Placentiánál vereséget szenvedett, s Cremona, egy másik gazdag és nagy város ellen indult, először Annius Gallus sietett Placentiába Spurina megsegítésére. Mikor aztán útközben meghallotta, hogy Placentia felszabadult, s most Cremona forog veszélyben, oda vezette hadseregét, és tábort ütött az ellenség közelében; később a többiek is mind a vezér segítségére siettek. Caecina lesbe állította nehéz fegyverzetű katonáit egy cserjés és erdős terepen, lovasainak pedig megparancsolta, hogy haladjanak előtte, és ha az ellenséggel megütköznek, lassan engedjenek és vonuljanak vissza, amíg ellenfeleiket tőrbe nem csalják. Ezt azonban szökevények jelentették Celsusnak, aki válogatott lovasaival az ellenség elé vágtatott, óvatosan üldözőbe vette, bekerítette és megzavarta a lesbe állított csapatokat, s a táborból előszólította a nehéz fegyverzetű gyalogságot. Nyilvánvaló, hogyha ezek idejében megérkeztek volna, és segítségére lettek volna a lovasságnak, az ellenség megsemmisült volna, s Caecina hadserege szétszóródik; a segítség azonban lassan és késve érkezett, s Paulinus rászolgált arra a vádra, hogy óvatosságával hadvezéri hírnevéhez méltatlanul viselkedett. A legtöbb katona árulást emlegetett, s Othót fel akarták ingerelni Paulinus ellen; nagy hangon azzal dicsekedtek, hogy ők győztek, de vezéreik gyávasága miatt győzelmükkel nem érték el a kívánt eredményt. Otho nem hitte el, amit mondtak, de nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy kétségbe vonja állításukat. Elküldte tehát a csapatokhoz fivérét, Titianust és Proculust, a praetorianusok parancsnokát; a teljes hatalom valójában Proculus kezében volt, Titianusében csak látszat szerint. Celsus és Paulinus ugyan a barát és tanácsadó hiú címével dicsekedhetett, de nem voltak semmi valóságos hatalom és tekintély birtokában. Az ellenség soraiban is nagy zavar uralkodott, főként Valens csapatai között. Mikor ezek a cselvetéskor lefolyt harcokról értesültek, fájlalták, hogy nem voltak jelen, s nem bosszulták meg oly sok ember halálát. Valens csak üggyel-bajjal tudta meggyőzni és lecsendesíteni katonáit, akik már-már köveket kezdtek rá dobálni, majd tábort bontott, és csatlakozott Caecina seregéhez.

8. Otho, mikor Bedriacum, egy Cremona melletti kisváros közelében megérkezett a táborba, haditanácsot tartott. Proculus és Titianus úgy vélekedett, hogy tekintettel a csapatok lelkes hangulatára és csak az imént aratott győzelmükre, meg kell ütközni; nem szabad engedni, hogy a sereg harci kedve lelohadjon, sem pedig megvárni, míg Vitellius megérkezik Galliából. Velük ellentétben Paulinus azt mondta, hogy az ellenségnek minden rendelkezésére áll az ütközethez, és semmiben nem szenved hiányt, Otho ellenben már meglevő haderejéhez még ugyanannyit várhat Moesiából és Pannoniából, ha bevárja a neki kedvező időpontot, és nem az ellenségnek megfelelő időpontban kezd háborúba. Otho csapatai csekélyebb létszámuk ellenére is jó hangulatban vannak, s ha megerősítést kapnak, még lelkesebben fognak küzdeni. De ettől eltekintve is, a halogatás csak az ő javukat szolgálja, mert mindennel bőven el vannak látva, az ellenségnél viszont az idő múlása, már csak azért is, mert csapatai ellenséges területen tartózkodnak, élelmiszerhiányra vezet. Paulinus érveléséhez csatlakozott Marius Celsus is. Annius Gallus nem volt jelen, mert leesett lováról, és orvosi kezelés alatt állott, de Otho levelére ő is azt ajánlotta, hogy ne siesse el a dolgot, hanem várja meg a Moesiából már úton levő csapatokat. Otho azonban nem hallgatott rájuk, és így azok véleménye győzött, akik a csatát ajánlották.

9. Mások más és más okokra hivatkoztak. Az úgynevezett praetorianus csapatok, amelyek a császári testőrség szerepét töltötték be, most kóstoltak bele az igazi hadiéletbe, de máris annyira vágyódtak a római szórakozásokra, a háború nélküli életre és ünnepségekre, hogy nem lehetett feltartóztatni őket a csatára való sietségükben, meg voltak győződve róla, hogy az ellenséget az első rohammal megsemmisítik. De úgy látszik, maga Otho sem tudta elviselni a bizonytalanságot, ezenkívül elpuhultsága és elkényeztetett életmódja miatt is képtelen volt szembenézni a veszélyekkel; gondjaitól elgyötörten igyekezett eltakarni a szemét, mint aki magas szikláról szakadékba ugrik, s rábízta sorsát a véletlenre, így beszéli el Secundus, a

szónok, aki Otho titkára volt. Mások azt állítják, hogy mindkét hadsereg készült egymással tárgyalni azzal a szándékkal, hogy ha létrejön köztük a megegyezés, jelenlegi vezéreik közül a legkülönbet választják meg császárrá, vagy pedig összehívják a senatust, és arra bízzák a császárválasztást. Mivel pedig az akkor császárrá nyilvánított férfiak közül egyik sem örvendett valami jó hírnévnek, valószínű volt, hogy ezek a derék, harcedzett és józan gondolkodású harcosok félelmetes és gyűlöletes dolognak fogják tartani, hogy a polgárság ismét eltűrje ugyanazokat a szörnyűséges szenvedéseket és bántalmakat, amelyeket valamikor Sulla és Marius, majd később Caesar és Pompeius, most pedig Vitellius kapzsisága és iszákossága, nemkülönben Otho fényűzése és erkölcstelenkedése miatt okoztak egymásnak. Úgy látszik, Celsus és társai ezt megsejtették, s ezért húzták-halasztották a döntést abban a reménységben, hogy a birodalom ügye eldől harc és küzdelem nélkül; Otho és emberei éppen emiatt siettették a megütközést.

10. Otho ekkor visszatért Brixillumba, s ezzel elkövette azt a hibát, hogy katonáit megfosztotta a szégyenérzettől és becsvágytól, amelyet személyes jelenléte ébren tartott bennük, amikor harcoltak, de helytelen volt az az eljárása is, hogy magával vitte a legderekabb és legvitézebb harcosokat, s ezzel mintegy elvágta haderejének ütőerét.

Ezekben a napokban csatározás folyt az Eridanus mellett. Caecina átkelés céljából hidat akart verni a folyón, és Otho katonái, hogy megakadályozzák benne, megtámadták. Mikor ezzel nem mentek semmire, több hajót megtöltötték szurokkal és kénes fáklyákkal, de átkelés közben a hirtelen támadt szél lángra lobbantotta a hajók rakományát, amelyet az ellenség számára készítettek elő. A hajók legénysége előbb a füsttől, később pedig a magasra csapott lángoktól megzavarodott, a folyóba ugrált és felborította a hajókat, így kiszolgáltatták magukat az ellenségnek, amely kénye-kedvére bánt velük. Ezenfelül a germánok megtámadták Otho gladiátorait is a folyó egyik szigetén, föléjük kerekedtek és többeket megöltek közülük.

11. Ezek után az események után Othónak Bedriacumban állomásozó csapatai dühödten harcra készülődtek; Proculus tehát kivezette őket Bedriacumból, s ötvenstádiumnyira tábort ütött, de olyan nevetséges ügyetlenséggel, hogy bár tavasz volt, és a környező síkság bővelkedett forrásokban és patakokban, a vízhiány okozott gondot csapatainak. Másnap a százstádiumnyira levő ellenség ellen akart továbbvonulni, de Paulinus ellene szegült szándékának, s kijelentette, hogy veszteg kell maradniuk, nem szabad előre kifárasztani magukat, sem pedig ütközetbe bocsátkozni nyomban menetelés után, s olyan katonákkal harcolni, akik kényelmesen öltöztek fegyverbe és álltak csatasorba, hiszen ők hosszú utat tettek meg összekeveredve málhás állataikkal és segédcsapataikkal. Mialatt a vezérek ezen vitáztak, Othótól egy numidiai lovas küldönc érkezett, s a császár levelét hozta azzal a paranccsal, hogy ne várakozzanak és ne vitatkozzanak, hanem rögtön induljanak az ellenség ellen. Erre felszedték táborukat és útnak indultak. Mikor Caecina értesült közeledésükről, zavarba jött, sietve abbahagyta a hídverést és visszatért táborába. Ekkor a csapatok legnagyobb része már fegyverben állt, és Valenstől megkapták a jelszót is; majd közben a csatarendről a légiók sorsot húztak, és a lovasságból válogatott csapatokat küldtek előre.

12. Otho seregének első soraiban ekkor bizonytalan okokból olyan híresztelés és mendemonda kelt szárnyra, hogy Vitellius vezérei hozzájuk pártolnak. Amikor tehát az ellenség közelébe értek, barátságosan mint bajtársaikat köszöntötték őket. Ezek azonban nem fogadták szívesen a köszöntést, sőt haragosan és ellenségesen kiáltoztak, erre a köszönőkön csüggedés vett erőt, a többiek viszont árulással kezdték gyanúsítani azokat, akik az ellenséget köszöntötték, s ez az esemény megzavarta Otho embereit, amikor az ellenség támadása már-már elkezdődött. A többi dolog sem ment rendben; így nagy zavart idéztek elő az igavonók, amelyek elkeveredtek a harcolók sora között. Azután az árkokkal és szakadékokkal teli terep szakadozottá tette az arcvonalat; mivel ettől óvakodtak, megkerülték a szakadékokat, és kénytelenek voltak

csoportokra és szakaszokra oszolva harcolni az ellenséggel. Csak két legio (a rómaiak így hívják ezredeiket), Vitellius Rapaxnak[167] és Otho Adjutrixnak[168] nevezett légiója tudott felfejlődni megfelelő csatarendben a fátlan és sík terepen; ezek phalanxszerűen összecsapva hosszú ideig tartó szabályszerű csatát vívtak egymással. Otho harcosai erős, bátor katonák voltak, de nyílt ütközetben nem volt még harci tapasztalatuk, Vitellius katonái ellenben már sok küzdelmet láttak, de öregek voltak és erejük fogytán volt.

Otho emberei tehát megrohamozták és visszaszorították az ellenséget, elvették sasukat, és az első vonalon harcolókat majdnem mind megölték. Ezek szégyenkezve, haragosan visszacsaptak, megölték Orfidiust, a legio legátusát, és több jelvényüket zsákmányul ejtették. A gladiátorok ellen, akik a közelharcban tapasztalt és bátor harcosok voltak, Alfenus Varus az úgynevezett bataviai csapatokat vetette be a küzdelembe. Ezek voltak a legjobb lovasok a germánok között, és a Rhenus folyó egyik szigetén éltek. A gladiátorok közül csak kevesen tartottak ki velük szemben, legnagyobb részük megfutamodott a folyó felé; itt az ellenség csatarendbe állított cohorsaiba ütköztek, s miután egy ideig védekeztek, legnagyobb részük elesett. Mindnyájuk között legszégyenletesebben a praetorianus csapatok harcoltak; meg sem várták, hogy ellenfeleikkel közelharcra kerüljön sor, hanem átfutottak még veretlen bajtársaik sorain, s félelmet és zavart idéztek elő közöttük. Otho néhány csapata ennek ellenére is sikert aratott, és a legyőzött ellenségen áthatolva eljutott a táborba.

13. A vezérek közül sem Proculus, sem Paulinus nem mert visszatérni velük a táborba, mert féltek a katonáktól, akik vezéreiket hibáztatták, hanem elosontak. Annius Gallus a csatából összeverődött harcosokat befogadta a városba, s azzal vigasztalta őket, hogy az ütközet döntetlenül végződött, s több ponton ők verték meg az ellenséget. Marius Celsus ugyanekkor összegyűjtötte a tiszteket, s felszólította őket, hogy vegyék fontolóra a közérdeket; végre is ennyi kudarc és annyi polgár meggyilkolása után, ha tisztességes ember, Otho sem fogja még egyszer megkísérteni szerencséjét. Hiszen Catót és Scipiót még manapság is elítélik, hogy Pharszalosz után nem hódoltak meg a győztes Caesarnak, s szükségtelenül olyan sok derék ember életét áldozták fel Libüában, pedig ők a rómaiak szabadságáért harcoltak. Minden ember egyformán a végzet akaratától függ, de egy dologtól nem fosztja meg a végzet a jóravaló embert: ha elbukik, a sors esélyeivel szemben hasznát veheti józan eszének.

Celsus ezzel a beszéddel meggyőzte a tiszteket, majd kikérdezték a katonákat, és úgy találták, hogy valamennyien békére vágynak. Titianus is azt javasolta, hogy a megegyezés végett küldjenek követséget, ezért megbízták Celsust és Gallust, hogy menjenek és tárgyaljanak Caecinával és Valensszel. Útközben több centurióval találkoztak, akik elmondták, hogy hadseregük már elindult Bedriacum ellen, de őket előreküldték a vezérek, hogy kössenek megegyezést. Celsus és társai ezt helyeselték, és felszólították őket, hogy forduljanak vissza, s keressék fel Caecinát velük együtt. Amikor már közel voltak, Celsus élete veszélybe került. Az történt ugyanis, hogy azok a lovasok, akik a korábbi cselvetésnél vereséget szenvedtek, előrelovagoltak, s amidőn megpillantották a közeledő Celsust, nagy kiabálással rárohantak, de a centuriók eléjük álltak, feltartóztatták őket, s a többi szakaszparancsnok is azt kiáltozta, hogy ne bántsák. Mikor Caecina erről értesült, nyomban odavágtatott, s hamarosan véget vetett lovasai erőszakoskodásának, Celsust barátságosan fogadta, és vele együtt ment Bedriacumba. Közben azonban Titianus megbánta, hogy követséget küldött. Legbátrabb katonáit visszarendelte a falakra, s a többieket is biztatta, hogy menjenek segítségükre. Mikor azonban Caecina odavágtatott, és baráti jobbját nyújtotta, senki nem állt ellen. A bástyákon állók üdvözölték az ellenséges katonákat, a többiek kitárták a kapukat, kimentek és az érkezők közé vegyültek. Minden ellenségeskedés megszűnt, barátságosan fogadták és köszöntötték egymást, mindnyájan hűséget esküdtek Vitelliusnak és hozzá pártoltak.

14. A jelenvoltak többnyire így beszélik el a csata lefolyását, bár elismerik, hogy a részletek előttük sem világosak a zűrzavar és a résztvevők egyenlőtlenül alakult helyzete miatt. Később, amikor magam is átutaztam a csatatéren, Mestrius Florus, egy consulviselt férfiú, aki akkor nem jószántából, hanem kénytelenségből volt Otho kíséretében, rámutatott egy régi templomra, s elmondotta, hogy amikor a csata után odament, olyan halom holttestet látott a templom belsejében, hogy a felül levők elérték a templom párkányát. Hozzátette, hogy nem tudott rájönni, de másoktól sem volt képes megtudni, mi lehetett ennek az oka. Mindenesetre érthető, hogy polgárháborúban vereség esetén többen halnak meg; nem ejtenek ugyanis foglyokat, mert nem veszik semmi hasznukat. De nem könnyű megérteni, miért kellett a holttesteket ilyen halomba összegyűjteni.

15. Amint az ilyen nagy szerencsétlenségek idején történni szokott, Othóhoz eleinte csak bizonytalan hírek jutottak el. Hamarosan érkeztek azonban sebesültek a csatából, s jelentették a történteket. Barátai nem engedték, hogy kétségbeessék, hanem biztatták és bátorították, és katonáinak hűsége szinte hihetetlen volt. Nem hagyták cserben, nem álltak át a győztesekhez, nem estek kétségbe a császár ügyén, nem gondoltak a saját biztonságukra. Kivétel nélkül mindnyájan az ajtaja elé mentek, császáruknak szólították, majd amikor megjelent közöttük, földre borultak előtte, s kezét megragadva könnyek közt kiáltva kérték, hogy ne hagyja el, ne árulja el őket ellenségeiknek, hanem amíg élnek, rendelkezzék lelkükkel és testükkel. Ezt kérték tőle együtt valamennyien. Ekkor az egyik katona, akinek még csak a neve sem ismeretes, kihúzta kardját, és így szólt: „Tudd meg, Caesar, így állunk mi mindnyájan melletted” - s ezekkel a szavakkal kardjába dőlt.

De Othót mindez nem indította meg, s tekintetét körülhordozva nyugodt, derűs arccal így szólt: „Ezt a napot, katonák, boldogabbnak tartom annál, amikor császárrá tettetek, mert ilyen nagyszerűnek látlak benneteket, és ti ilyen nagyra becsültök. De ne fosszatok meg attól a még nagyobb kitüntetéstől, hogy értetek, derék polgártársaimért szép halált halhassak. Ha méltó voltam rá, hogy a rómaiak császára legyek, kötelességem hazámért az életemet is feláldozni. Jól tudom, hogy ellenségeink győzelme nem végleges és nem is biztos. Jelentések érkeztek, hogy moesiai haderőnket már csak néhány napnyi távolság választja el tőlünk, sőt már átkeltek az Adrián. Ázsia, Szíria, Egyiptom és a zsidókkal harcban álló csapatok a mi oldalunkon állnak; azonkívül kezünkben tartjuk a senatust, sőt ellenfeleink gyermekeit és asszonyaikat is. De mi nem Hannibállal, Pürrhosszal vagy a kimberekkel viselünk háborút Itáliáért, hanem mindkét részen rómaiak harcolnak, s hazánknak okozunk kárt, akár győzünk, akár legyőznek bennünket, mert ami jó a győztesnek, rossz a hazának. Higgyétek el, hogy dicsőbben tudok meghalni, mint uralkodni. Nem tudom belátni, hogy győzelmemmel olyan mértékben hasznára lehetnék a rómaiaknak, mintha feláldozom magamat a békéért és a megegyezésért, hogy Itália soha többé ne lásson a maihoz hasonló napot.”

16. Így beszélt, s hajlíthatatlan maradt azokkal szemben, akik ellentmondtak neki, és szándékáról le akarták beszélni, majd megparancsolta barátainak és a társaságában levő senatoroknak, hogy távozzanak. A távollevőknek a városokhoz címzett ajánlóleveleket küldött azzal a paranccsal, hogy a senatorokat kísérjék el útjukon személyüknek kijáró tisztelettel és gondoskodjanak biztonságukról. Ezután magához hívatta unokaöccsét, Cocceiust, aki egészen fiatal ember volt, s arra intette és biztatta, hogy ne féljen Vitelliustól, akinek anyját, feleségét és gyermekeit megvédte és úgy viselte gondjukat, mint saját családja tagjainak. Éppen ezért, bár fiává szerette volna fogadni, elhalasztotta az örökbefogadást, hogy ha győztesen kerül ki a háborúból, megossza vele a hatalmat, de ha elbukik, ne vesszen el vele együtt. „Végül csak az a kívánságom, fiam - szólt -, ne felejtsd el, de ne is gondolj túl sokat rá, hogy nagybátyád Caesar volt.” Nem sok idővel ezután zajt és kiáltozást hallott ajtaja előtt; a katonák ugyanis halállal fenyegették meg a senatorokat, ha nem maradnak, hanem cserbenhagyják császárukat.

Otho ekkor még egyszer odament hozzájuk, mert féltette a senatorokat, s a katonákra nem kérlelően és szelíden, hanem zord tekintettel nézett, a leghangosabbakat haragos pillantásával sújtotta, s arra kényszerítette őket, hogy engedelmesen és megrendülten távozzanak.

17. Közben beesteledett, megszomjazott és ivott egy kevés vizet. Két kardja volt, és miután hosszasan megvizsgálta mindkettő pengéjét, az egyiket félretette, a másikat hóna alá vette, és magához szólította szolgáit. Barátságosan elbeszélgetett velük, a nála levő pénzt szétosztotta közöttük, az egyiküknek többet, a másiknak kevesebbet adott, nem úgy, mintha olyasmit pazarolna, ami már nem is az övé, hanem mint aki gondosan ügyel az érdemre és a méltányosságra. Utána elküldte őket, majd az éjszaka hátralevő részén pihenőre tért, és olyan mélyen aludt, hogy szolgái jól hallották lélegzését. Kora hajnalban szólította szabadosát, akire rábízta a senatorok ügyeinek intézését és érdeklődött utánuk. Amikor megtudta, hogy mindegyik megkapta, amire szüksége volt, így szólt: „Menj te is, és mutasd meg magadat a katonáknak, hacsak azt nem akarod, hogy nyomorultul elemésszenek, mert elősegítetted halálomat.” Amikor a szabados eltávozott, a kardot mindkét kezével felfelé állítva a földre tette és rávetette magát; egyetlen sóhajtás hagyta csak el ajkát, amikor a fájdalmat érezte, s ezzel árulta el a kinnlevőknek, hogy mi történt. A szolgák azon nyomban hangos jajveszékelésben törtek ki; sírásuk megtöltötte az egész tábort és a várost. A katonák jajszóval rohantak ajtaja elé, fájdalmukban zokogtak, és magukat okolták, hogy nem vigyáztak császárukra, s nem akadályozták meg, hogy meghaljon értük. Emberei közül senki önként nem hagyta el még akkor sem, pedig az ellenség közel volt. Felékesítették a holttestet, máglyát raktak, és kikísérték teljes fegyverzetben; büszkén versengtek egymással, hogy ki vegye vállára és vigye ravatalát. A többiek letérdeltek, csókokkal halmozták el a sebhelyeket, megragadták a kezét vagy távolabb állva borultak le a földre előtte. Egyesek a meggyújtott máglyára vetették fáklyájukat és megölték magukat, pedig senki nem tudta róluk, hogy a halott császár bármilyen kegyben részesítette volna őket, és attól sem kellett félniök, hogy a győztes megbünteti őket. Úgy tetszett, hogy még soha türannoszt vagy királyt nem fogott el olyan őrjöngő, szörnyű vágy az uralkodásra, ahogyan ezek a katonák vágytak rá, hogy Otho uralkodjék rajtuk és tőle függjenek, ez a vágy császáruk halála után sem hagyta el őket, hanem megmaradt, és engesztelhetetlen gyűlöletté változott Vitelliusszal szemben.

18. A történet hátralevő részét majd más alkalommal kell elmondanom. Otho holttestét eltemették, s olyan síremléket emeltek neki, amely nem keltett irigységet sem nagyságával, sem hivalkodó feliratával. Amikor Brixillumban jártam, magam is láttam szerény síremlékét, rajta görög nyelvre fordítva ezzel a felirattal: „Marcus Otho emlékére.”

Otho harminchét éves korában halt meg három hónapig tartó uralkodás után; nem voltak kevesebben, sem silányabb emberek, akik megdicsérték haláláért, mint azok, akik megrótták életéért, mert bár semmivel sem élt tisztességesebben Nerónál, de halálában nemesebben viselkedett.

A katonák felháborodtak, amikor Pollio, a praetorianus csapatok másodparancsnoka felszólította őket, hogy esküdjenek hűséget azonnal Vitelliusnak; majd amikor meghallották, hogy néhány senator még a városban van, hagyták, hogy távozzanak és Verginius Rufushoz fordultak; fegyverbe öltözve felkeresték a lakásán, és ismételten unszolták, hogy vegye át az uralmat vagy tárgyaljon az érdekükben. Verginius merő őrültségnek tartotta, hogy a legyőzöttektől fogadja el az uralmat, amikor korábban a győztesektől sem volt hajlandó elfogadni. A germaniai légiókkal azonban, mivel azok úgy gondolták, hogy akaratuk ellenére sok mindenre rákényszerítette őket, félt tárgyalásba kezdeni, s ezért egy mellékajtón titokban távozott. Amikor a katonák ezt megtudták, letették az esküt, közkegyelemben részesültek, s csatlakoztak Caecina seregéhez.

UTÓSZÓ

ÍRTA
BORZSÁK ISTVÁN

„Tiszteld és tanuld más művelt népek nyelvét is - olvassuk a *Himnusz* költőjének buzdítását -, s főképp ama kettőt, melyen Plutarch a nemzetek két legnagyobbikának hőseit rajzolá, s Tacitus a római zsarnok tetteit a történet évkönyveibe való színekkel nyomá be." Egészen bizonyos, hogy Kölcsey nem azért emelte ki *Parainesis*-ében a klasszikus antikvitásnak éppen ezt a két nagyságát, mert kortársak voltak - erre szakmabeli ismerőik sem mindig gondolnak -, hanem mert írásaik a „zivataros századok" aggódó magyarjaiban egyforma erővel, egyszerre visszhangoztak. Szándékunk itt nem az, hogy Plutarkhosztól tanult módszerrel összehasonlítsunk két több-kevesebb joggal összehasonlítható jelenséget, ebben az esetben a *Párhuzamos életrajzok* görög szerzőjét a császárkor első századának római megörökítőjével, mégis kettejük közös korának - a Nerótól Hadrianusig terjedő évtizedeknek - vázlatos ismertetésével kell kezdenünk.

A római népnek legtöbb rokonvért kiontó „zivataros százada" - a Gracchusokkal kezdődő polgárháborúk kora - még Caesar meggyilkolása után is csak tizennégy évvel ért véget, amikor Octavianus - a „zsarnok" unokaöccse és fogadott fia - a maga kezében összpontosította a hatalom teljességét, és ezzel nemcsak az önmarcangolásba belefáradt földközi-tengeri világot, hanem a köztársasági szabadság táplálta belpolitikai zajlást is „megbékéltette" (*depacaverat* - írja Tacitus utánozhatatlan tömörséggel és kétértelműséggel), vagyis a principatus takarója alatt elhallgattatta. A köztársaság látszatát is csak ideig-óráig őrző új rend Engels fogalmazása szerint „elkerülhetetlen szükségszerűség" volt: a világbirodalommá terebélyesedő római városállam erőinek az adott társadalmi formációban lehetséges kibontakozását a köztársasági anarchia helyett már csak a katonai diktatúra biztosíthatta. Ez a fejlődés - dinasztiák hatalomra jutásától és Nero, majd Domitianus személyében bekövetkező bukásától, nemkülönben a rendi állásukban érintett vagy akár csak köztársasági eszményeik realizálhatatlansága miatt duzzogó egyének ártatlan ellenzékieskedésétől, súlyosabb esetben zsarnokölő akcióiktól függetlenül - ment a maga útján, és az Antoniusok II. századi békéjében tagadhatatlan jólétet, virágzást hozott.

Ezt a folyamatot másképpen látja a mai szemlélő, másképpen ítélte meg az arisztokráciához idomult, egzisztenciájában még Domitianus alatt sem veszélyeztetett, de időszerűtlen politikai eszményeit a Nervával kezdődő „új korszakban" is hiába melengető Tacitus - Rómában, és megint másképpen egy még passzívabb magatartás békés sáncai mögött irodalmárkodó görög: Plutarkhosz, az Akhaia provinciába bekebelezett Khairóneia polgára, a hajdani jelentőségének roncsait ápolgató Delphoi papja.

Írónk a 40-es évek vége felé született a boiótiai Khairóneiában, a kisvárosi viszonyokhoz képest jómódú szülőktől. Családja nem vezette ugyan vissza származását mitikus ősökig, mégis letéteményese volt sok régi hagyománynak. Dédapja, Nikarkhosz, még a maga bőrén tapasztalta Antonius embereinek garázdálkodását az actiumi csata idején (*Ant.* 68.); Lampriasz - a sokat emlegetett nagyapa - pedig a Kleopatra udvarában folyó pazarlásról hallott egy szemtanú orvostól (*Ant.* 28.). De a boiótiai táj minden különösebb családi hagyomány nélkül is az évszázados múltra emlékeztette Plutarkhoszt: Khairóneia mellett döntötte sírjába a görög szabadságot a makedón Philipposz (i. e. 338), majd ugyanitt verte meg Sulla (i. e. 86) Mithridatész seregét, de nincs tőle messze Lebadeia, Koróneia, a Helikontól keletre Leuktra,

Thébai, Plataiai sem - a görög történelemnek mindmegannyi legendás hírű színhelye -, a Parnasszosz túlsó (nyugati) lejtőjén pedig a nem kevésbé áhítatot keltő Delphoi, az ősi Apollón-kultusz központja. A szárazföldi fekvésű Boiótia egy kicsit mindig a provinciális elzárkózottságot, nehézkességet jelentette a partvidékek és a szigetvilág mozgékonyabb, dinamikusabb görögségének a szemében, és ez a jámbor röghözragadtság megmutatkozik a még olyan művelt és tájékozott Plutarkhosz eszményeiben, magatartásában, egész életművében is. Boiótiának a paraszti Hésziodosz maradt a „szent" dalnoka, a Thébai szomszédságában nevelődött Plutarkhosznak Pindarosz a költői, Epameinóndasz a politikai és emberi ideálja. A perzsaverő nemzedék hírét késői utódként természetesen ő is hálásan és büszkén tartja számon, mert görög, és akármennyire lojális alattvalója a római világbirodalomnak, mégis kap minden alkalmon, hogy a világ urait a görögség teljesítményeire emlékeztesse, ugyanakkor Róma dicsőítése mellett - józanul-szomorúan - a görögség önemésztő háborúskodásáról, „saját szerencsétlenségére és gyalázatára emelt diadaljeleiről" sem feledkezik meg (*Flam*. 11-12.), de annyira boiótiai, hogy a perzsa háborúk krónikását, Athén érdemeinek hirdetőjét, az egyes görög városok távolmaradásának motívumaira is rávilágító Hérodotoszt „rosszindulat" *(kakoétheia)* címén elmarasztalja.

Életének folyásáról jórészt saját írásaiból értesülünk. Tőle tudjuk, hogy Nero görögországi tartózkodásának idején (66-67-ben) a platonikus Ammóniosz athéni iskolájában tanult. (Születési évét is ebből az adatból visszakövetkeztetve szokták 50 előttre tenni.) Ha most arra gondolunk, hogy a művészi babérokra pályázó Nero milyen eszközökkel biztosította „bíráinak" jóindulatát, és milyen látványos külsőségek között - „új Napistenként ragyogván fel Hellasz fölött" - hirdette ki egész Akhaia szabadságát és adómentességét, azon sem csodálkozhatunk, ha ez a gesztus - akárcsak annak idején (i. e. 197-ben, V. Philipposz makedón király legyőzése után) Flamininus iszthmoszi deklarációja és a makedón iga levétele után a római csapatok kivonása leírhatatlan lelkesedésre és vérmes reménykedésre késztette a realitásokról nagy múltjuk bűvöletében könnyen megfeledkező görögöket. Olyan élménye lehetett ez az Akadémia ligetében filozofálgató Plutarkhosznak, mint a száz-egynéhány évvel azelőtt ugyanott tanuló Horatiusnak Brutus görögországi hadseregtoborzása: a költő Philippi után sem vált hűtlenné „forrófejű fiatalságának" eszményeihez, Plutarkhosz pedig alkalmasint mindig meghatottan emlékezett vissza „a legnagyobb philhellén császár, a Felszabadító Zeusz Nerón" irreális kegyességére, amit különben a tragikus „négy császár éve" (69) után Vespasianus egy tollvonással sürgősen hatálytalanított.

Athénnal tanulmányainak befejezése után sem szakadtak meg kapcsolatai. Írásaiban szép emléket állít a város nagyságának (például *Ariszt*. 27.); az athéni polgárjogot is elnyerte; egy töredékesen ránk maradt szónoklatában *(De gloria Atheniensium)*, amelyben azt a kérdést tárgyalja, hogy „katonai vagy tudományos dolgokban híresebbek-e az athéniak", talán épp ezért a megtiszteltetésért mondott köszönetet.

Sok görög városban megfordult, különösen szoros szálak fűzték a közeli Delphoihoz, de otthona mindvégig Khairóneia maradt. Tisztában volt ugyan azzal, hogy kutatásait eredményesebben végezhetné, írói hajlamának zavartalanabbul élhetne valamelyik nagyvárosban, ahol megfelelő könyvtárak vannak, de ragaszkodott a kis Khairóneiához, és nem akarta elköltözésével *még kisebbé* tenni (*Dém*. 2.). Talán egyiptomi származású mesterének, Ammóniosznak az ösztönzésére már fiatal korában felkereste Alexandriát (az egyiptomi papok tanításaival, amelyekre vonatkozólag *Isziszről és Oszirisről* szóló írása egyik legfontosabb forrásunk, a helyszínen ismerkedett meg). Szülővárosának megbízásából többször járt azután Rómában is, mégpedig Vespasianus öregségére és Domitianus alatti dolgokra célzó utalásaiból (pl. *Popl*. 15.) következtethetőleg a 70-es évek végén és a 90-es évek elején. Valószínűleg első római útja alkalmával, amikor a négy császár évének megpróbáltatásai még

elevenen éltek az emberek emlékezetében, járta végig barátjának, L. Mestrius Florusnak a társaságában Észak-Itáliát és nézte meg a bedriacumi csatateret (*Oth*. 14.), Brixellumban Otho egyszerű síremlékét (18.), Ravennában Marius szobrát (*Mar*. 2.). Florusnak a jelek szerint nem ártott, hogy 69-ben Otho oldalán kellett harcolnia, mert a Suetoniusnál (*Vesp*. 22.) olvasható anekdota szerint - mint bennfentes udvari nagyság - még a császárt is figyelmeztethette nem éppen irodalmi kiejtésére (*plostrum*-ot mondott *plaustrum* helyett), mire Vespasianus legközelebb Florus nevét is - tréfás „választékossággal" - Flaurusnak ejtette. Ez a római nagyúr később éveket töltött Görögországban (83-84-ben Asia proconsula volt), Plutarkhosz khairóneiai házában is gyakori vendég volt, és az érdemes görög író számára ő eszközölte ki a római polgárjogot. Erre vall Plutarkhosz hivatalos neve: Mestrius Plutarchus, amelyet azonban nem magától az írótól, hanem egy Hadrianus tiszteletére állított feliratból ismerünk.

Itt említjük Plutarkhosz másik jó emberét, a Plinius leveleiből ismerős Q. Sossius Seneciót, Traianus bizalmas barátját és daciai vezértársát, a 99., majd 107. év consulját, akinek Plutarkhosz nemcsak a *Lakomai beszélgetések* (Szümposziaka) kilenc könyvét és egyik kisebb írását, hanem valószínűleg a *Párhuzamos életrajzok* egész gyűjteményét is ajánlotta. Nevét a ránk maradt 22 életrajzpár közül csak háromnak (Thészeusz-Romulus, Démoszthenész-Cicero, Dión-Brutus) az élén olvashatjuk ugyan, de a második személyes megszólítás az Aemilius Paulus-Timoleón-életrajz bevezetésének a végén, valamint az Agisz-Kleomenész-életrajzban (2.) is csak reá vonatkozhatik. Valószínű továbbá, hogy az a külső biztatás, amelyről az Aemilius Paulus-Timoleón-életrajz elején olvashatunk, épp Seneciótól indult ki, és kettejük kapcsolatáról az (elveszett) első életrajzpár (Epameinóndasz-Scipio) bevezetésében lehetett bővebben szó. Hasonlóképpen az ifjabb Plinius (és Tacitus) köréhez tartozott Plutarkhosznak egy másik római barátja, C. Minicius Fundanus, a 107. év *consul suffectus*-a is. Tudjuk, hogy Plutarkhosz római előadásainak hallgatói között volt például Iunius Rusticus Arulenus, a híres sztoikus filozófus, Domitianus egyik áldozata is. A plutarkhoszi írásokban megörökített baráti nevek sokasága - Mestrius Florustól a síremlékével az athéni Pnüx egyik magaslatának nevet adó Antiokhosz Epiphanész Philopapposzig, a hízelgő és a jó barát megkülönböztetéséről szóló irat királyi címzettjéig - az írónak nemcsak széles ismeretségi körét, hanem szeretetre méltó voltát és személyes súlyát is érzékelteti.

Egy késői, X. századi lexikon (Suidas) szerint Traianus consuli címmel tüntette ki az írót, és utasította Illüria helytartóit, hogy az ő véleményével ellentétben semmit se tegyenek. Igaz, hogy a *praeses Illyriae* csak az államigazgatás diocletianusi átszervezése után szólhatott bele Görögország ügyeibe, amikor Akhaia valóban az illüriai dioecesishez tartozott, és hogy a katonacsászár Traianus nem volt olyan irodalompártoló és philhellén uralkodó, mint közvetlen utóda, Hadrianus. Gondoljunk azonban arra, hogy már Quintilianus is consuli címet kapott Domitianustól; Plutarkhosznak épp elég befolyásos jóakarója volt Traianus környezetében; a bizánci lexikográfus legfeljebb jogilag nem pontosan fogalmazta a császári kitüntetéssel járó kiváltságokat. Hasonlóképpen nem pontos Euszebiosznak a 119. évhez fűzött krónikás megjegyzése sem, amely szerint Hadrianus az agg filozófust Hellasz helytartójává nevezte ki. Annyi alapja mindenesetre lehet mind a két adatnak, hogy Plutarkhosz híre és tekintélye nem korlátozódott szülővárosára, de még csak papi működésének színhelyére, Delphoira sem, hanem hivatalos közigazgatási funkció híján is volt súlya szavának. Valami csekély magva még annak a késő középkori apokrif hagyománynak is van, amely Plutarkhoszt Traianus nevelőjének tette meg *(Institutio Traiani)*: így tükröződött a clunyi reformtól érintett utókor tudatában az *optimus princeps* és a Senecához hasonlóan szinte keresztény egyháztanítóként tisztelt filozófus viszonya.

Volt már korábban is egy görög, aki a kínálkozó történeti pillanatban - ezt mondották *kairosz*-nak - a világhatalommá emelkedő Róma vezetőit megismertette a görögség teljesítményeivel, megnyerte őket a görög kultúrának, hogy annak - és nem a brutális erőszaknak - az alapján mehessen végbe egy önmaga kibontakozását kereső nép és Hellasz találkozása: azóta is az emberségre ébresztő *humanizmus* példája. Plutarkhosz Rómához való viszonyát is sok tekintetben elődjének, a megalopoliszi Polübiosznak a püdnai döntés (i. e. 168) utáni tényked̈ése szabta meg. L. Aemilius Paulus, a püdnai győző, az Itáliába internált ezer túsz közül jó érzékkel emelte ki fiainak nevelőjéül Polübioszt, aki ebben a körben - az adoptálása után „ifjabb Scipio" néven ismert „királyi polgárnak", Karthágó és Numantia meghódoltatójának művelt baráti társaságában - vált az arkadiai *sztratégosz* fiából, a rómaiak ellenfeléből, a római fennhatóság alatt *rendeződő* mediterrán világ (szinte az egész *koszmosz*) ideológusává. Harmonikus együttműködésük híre - mint Polübiosz alkalmi visszatekintéséből (XXXII. 9.) tudjuk - „nem csupán Itáliát és Hellaszt járta be, hanem még távolabbi földeken is közismert volt". Polübiosz ennek a körnek törekvéseiben - a Róma sorsát intéző Scipio humanizmusában - a maga kulturális és politikai eszméinek gyakorlati megvalósulását szemlélhette. Hosszú élete során tanúja volt Róma további sikereinek, de a feldúlt Korinthosz romjainál (i. e. 146) a görög szabadság végleges felszámolásának, majd a gracchusi idők megrázkódtatásainak is. Mint történetíró azt az elvet vallotta, hogy a múlt ismerete a gyakorlati politikus számára közvetlenül hasznosítható - *pragmatikus* - tanulságokkal szolgál. Ezért írta meg a hatalma csúcsára érkező Róma nagyjainak okulására, de sokáig görög honfitársaira is gondolva, Róma világbirodalommá való emelkedésének történetét.

Mint láttuk, Plutarkhosz Traianus jobbkezének, Sossius Seneciónak az ösztönzésére fogott hozzá görög-római párhuzamos életrajzainak megírásához. E mögött - politikailag - az a tendencia rejlik, hogy az együtt élő két nép ismerje meg és ismerje el a *másik* érdemeit, értékes vonásait: az uralkodó rómaiak ne csak megbízhatatlan, fecsegő népségnek tartsák a görögöket, amazok pedig méltatlan bitorlóknak, a tisztes hellén múltat megcsúfoló barbároknak a rómaiakat. Ha egyfelől Martialis epigrammáira, Quintilianus X. könyvének irodalomtörténeti megállapításaira, Tacitus epés megjegyzéseire, vagy éppen Iuvenalis beteges hellénophobiájára, másfelől - görög részről - a római teljesítmények szuverén negligálására gondolunk, meg kell hagynunk, hogy a kölcsönös megismerés és megértés szorgalmazása bizony nem volt fölösleges. Plutarkhosz kezdettől fogva Polübiosz vágányán haladt feladatának megoldásában. Keresve sem találhatott volna megfelelőbb kezdőpárt Epameinóndasznál és Scipiónál: a görögök és rómaiak egymásra találásának példaképét nyilván Polübiosz nyomán választotta és ábrázolta. (Kár, hogy éppen ez a páros életrajz nem maradt ránk, és így tulajdonképpen eldönthetetlen, hogy Plutarkhosz nem az idősebb Scipiót - a zamai győzőt, a római nagyhatalom megalapozóját - állította-e Leuktra hősével párhuzamba.) Az is természetes, hogy a boiótiai író mindvégig áhítatosan tisztelt eszményképét, Thébai nemes hősét tette az egész galéria élére.

A traianusi idők görög-római kapcsolatait érdekesen világítja meg a császár egy másik közeli munkatársának, az ifjabb Pliniusnak az a levele (VIII. 24.), amelyben a „szabad" görög városok önkormányzatának rendezésére Akhaiába induló barátját, Maximust „a *humanitas*, az irodalom, sőt a gyümölcsök (szőlő, olajfa, búza) szülőhazájának" megbecsülésére, a városalapító istenek, az ősi dicsőség és a tiszteletre méltó öregség respektálására inti. „Adózzál tisztelettel az ősiségnek, a nagy tetteknek, még a meséknek is! Senkinek méltóságából, szabadságából, de még nagyzoló kérkedéséből se végy el semmit!... Arra gondolj, hogy Athénba mégy, Lakedaimónt igazgatod. Ezeket a szabadságnak még meglevő árnyékától és nevétől megfosztani - kegyetlen, vad, barbár dolog... Jusson eszedbe, mi volt ez vagy az a város; meg ne vesd, amiért már nem az... Nincs okod attól tartani, hogy lenéznek. Lenézhetik-

e az *imperium* letéteményesét, a vesszőnyalábok birtokosát, ha az illető nem aljas, hitvány ember?...” Plinius, mint művelt széplélek, szemmel láthatólag a szívének kedves műveltségi eszményt védi levelében, az antik *humanitas* becses dokumentumában, szavaiból mégis kicsendül a római senator felsőbbsége: az idegen „nagy tettek” elismerésének a görögök mesélőkészségével való korlátozása, az ottani „méltósággal, szabadsággal” együtt a *iactatio* felemlegetése, és finoman bár, de félreérthetetlenül megírja a való tényt: hogy Görögország császárkori „szabadsága” - árnyék, puszta szó.

Ehhez közbevetőleg csak annyit, hogy a görögországi *oligandria* (a férfilakosság számának csekély volta), a városok elnéptelenedése miatt már Polübiosz panaszkodott (XXXVI. 17,5); az Augustus korában író Sztrabón szerint (IX. 2,25 p. 410) „a boiótiai városok közül csak Theszpiai és Tanagra van meg, a többinek csak a neve és a romjai”, és bizony Plutarkhosz sem tagadja (*De def. orac.* 8), hogy „manapság egész Görögország aligha tudna kiállítani háromezer *hoplitész*-t, vagyis nehéz fegyverzetű gyalogost, amennyit Megara egymagában küldött Plataiai mezejére”. Kortársa, a pruszai Dión, a Domitianustól kiüldözött, majd Nervától és Traianustól annál inkább kedvelt „aranyszájú” rhétor pedig (akinek római Cocceius neve ugyanúgy császári pártfogójára, Cocceius Nervára emlékeztet, mint Plutarkhoszé Mestrius Florusra) Thébairól írja (*Or*. 7), hogy csak fellegvára, a Kadmeion maradt meg belőle; minden egyéb - lakatlan pusztaság.

Eleve gondolhatjuk, hogy Plutarkhoszt nem a régi dicsőség hitelének „mesékkel” való lerontása, az öregség tiszteletre méltó voltával összeegyeztethetetlen kérkedés, vagy a rómaiság „párhuzamos” értékeinek igaztalan negligálása tette kedvessé mind korának görög és római olvasói, mind azóta sok-sok évszázad Plutarkhosz-rajongói számára. Ahhoz persze, hogy ennek a kedveltségnek reális okait feltárjuk, egész oeuvre-jét - a pogány antikvitás egyik legterjedelmesebb írói hagyatékát - kellene ismertetnünk. (Az úgynevezett Lampriasz-féle - nem teljes - katalógusban szereplő 278 könyv közül ránk mindössze 87 jutott.) Erre itt nem vállalkozhatunk, bár az *Éthika* (közkeletű latin megjelölés szerint: *Moralia*) cím alá vett gyűjtemény egyes iratainak ismerete nélkül tulajdonképpen az *Életrajzok* megfelelő értékelése sem lehetséges. Ha mi most szükségképpen mégis az életrajzokat állítjuk tárgyalásunk központjába, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Plutarkhosz írói munkásságában a népszerűsítő filozófiai, teológiai és pedagógiai tanítás foglalta el a fő helyet. Az utókor is - az életrajzokon kívül - ezeket az írásait kedvelte (és tartotta fent) leginkább, míg metafizikai, logikai, lélektani, természettudományi, irodalomtörténeti és grammatikai munkásságát sokkal kevésbé méltányolta, és ennek megfelelően sokkal szűkösebben hagyományozta is tovább.

A *Moralia* írójának arcképét Wilamowitz, a század elejének vezető filológustekintélye - szűkszavúsága ellenére is sokatmondóan - a következőképpen vázolta (*Die Kultur der Gegenwart*, I. 8, 166. old.): „A nagyvilág, Alexandria és Róma éppúgy nem tudta lekötni, mint az epideiktikus (»megmutató, nyilvánosan rámutató, magasztaló«) félig-meddig-filozófia, bár ezt is művelte; az egyetemen (ti. az athéni Akadémiában) szerzett matematikai műveltség is csak becses propedeutika volt számára, és ha világéletében megmaradt is Platón tanítványának, inkább csak az egyetemes görög vallásból táplálkozott. Nem volt szavakon nyargaló atticista, a régi görögséget ugyanúgy az egészségesebb, szebb, szabadabb emberek paradicsomának tekintette, mint a humanisták, akik a XVI-XVIII. században lelkesedéssel csüggtek rajta... Nem annyira tanítása, mint inkább a tanainak súlyt adó harmonikus egyénisége vonzott annyi sok görögöt és rómait vendégszerető házába. Ezeknek biztatására legszívesebben már nyúlt is könyvei, cédulái közé, és írt egy esszét a gyakorlati erkölcs valamely kérdéséről, amelyben tulajdonképpen csak a művészet és az *éthosz* volt az övé: de olvasmányainak gyümölcseit éppen ez tette mind a címzettnek, mind nekünk élvezetessé. E morál révén vált nélkülözhetetlenné Montaigne számára, amennyiben mentes tudott maradni

Senecának és Musoniusnak a gyakorlattal nem egyező rigorizmusától, különös tekintettel az életük és tanításuk közti ellentmondásra."

Ezt legfeljebb néhány olyan vonással kell kiegészítenünk, amely az *Életrajzok* olvasóinak úgyis feltűnik. Plutarkhosz elsősorban filozófusnak érezhette magát. Platón emlékét szinte vallásos tisztelettel ápolta: khairóneiai fiók-akadémiájában minden évben megünnepelték Platón és Szókratész születése napját. Persze már Ammóniosz platonizmusa sem volt érintetlen idegen spekulációktól, és Plutarkhosz is - bár külön értekezett a sztoikus tanokban felfedezhető ellentmondásokról - sok misztikus elemet vett át Poszeidóniosztól és másoktól; ezek, egyre inkább elhatalmasodó teologizáló hajlamának, papi hivatásának megnyilatkozásaival ötvöződve, nem a legracionálisabb elmének mutatják az egyes cselekedetek rugóinak vagy történeti folyamatok okainak boncolgatása közben. Erkölcsi igényeinek és világnézetének legkevésbé az epikureizmus felelt meg. A régi idők eszményeihez való visszatérése - stílus és erkölcs tekintetében - az archaizálás akkori általános divatjával magyarázható, ami azonban nem jelenti a századforduló körüli, majd különösen Hadrianus korabeli megújhodás illúziójának tagadását: ez az az idő, amikor a római írók is - Florustól Tacitusig - változatos hangszerelésben emlegetik a római nép biztató „második gyermekkorát", megerősödését, az „új kor hajnalhasadását", később pedig - a tagadhatatlan öregségbe beletörődve - már csak a tisztes öregkornak kijáró megbecsülést, vagy éppen kíméletet szeretnék biztosítani (Ammianus, Symmachus). Ami végül a *Moralia* gyűjteményének eredetiségét illeti, Plutarkhosz mint tudós általában nem haladja meg a becsületes dilettantizmus színvonalát, viszont szeretetre méltóan, nagyképűség nélkül értekezik. „Platóni" dialógusai mindenesetre közelebb állnak Athénaiosz vagy Gellius cédulahalmazaihoz, mint az „isteni mester" ihletett remekeihez.

Ha most Plutarkhosz „történeti" műveire térünk, elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a khairóneiai bölcs sohasem pályázott történetírói babérokra, és hogy az antik műelmélet az életrajzokat következetesen megkülönböztette a történetírástól. Ezt a közhelyet mindennél jobban szemléltetheti az Alexandrosz-életrajz bevezetése: „...nem történelmi művet írok, hanem életrajzokat, s az erény vagy a bűn nem a legkiválóbb tettekben nyilvánul meg, mert gyakran egy-egy jelentéktelen dolog, mondás vagy tréfás megjegyzés jobban megvilágítja valaki jellemét, mint a legnagyobb csaták, hadseregek vagy ostromok... adassék meg nekem is, hogy inkább a lélek jellemző tulajdonságait keressem, és ezek segítségével ábrázoljam mindegyikük életét, s másoknak engedjem át nagy tetteik és harcaik leírását." Hasonlóképpen tanulságos Plutarkhosznak az a nyilatkozata, amelyet az Aemilius-Timoleón-életrajzpár bevezetésében olvasunk: „...A történelmet tükörnek tekintem, melynek segítségével a magam életét is lehetőleg tökéletesíteni és az (ábrázolt) nagy emberek erényéhez hasonlóvá igyekszem tenni. Olyan ez a munka, mintha napok hosszat együtt élnék velük, mintha írás közben sorra vendégül látnám őket, és házamba fogadva magam elé állítanám mindegyiket (mint ahogy Priamosz nézegette Akhilleuszt az *Iliász* utolsó énekében), hogy »mekkora, mily gyönyörű«. Tetteik közül kiválogatom a legszebbeket és a megismerésre legméltóbbakat... a történelem tanulmányozásával és a tanulságok rendszeres feljegyzésével a legkiválóbb és legnevesebb férfiak emlékét fogadjuk be elménkbe, és ha környezetünk részéről - elkerülhetetlenül - valami hitványságot, erkölcstelenséget tapasztalunk, annak hatását a dicső példaképekre való derűs és megbékéltető eszméléssel küszöböljük ki és tartjuk magunktól távol." Az erkölcsi vonatkozásokra ügyelő filozófusnak ez a történetírói tényked̈ése tulajdonképpen példaképek felsorakoztatásához fűződő erkölcsfilozófiai szemlélődés, amit történetfilozófiai vagy akár közönséges gyakorlati szempontból nézve bírálni lehet. A bíráló nem lesz egyedül - sokan elmarasztalták már Plutarkhosz történetírását -, de mindig többen voltak, akik tanulságot és lelkesedést merítettek írásaiból.

Plutarkhosz helyének megítélését az antik életrajz-irodalomban az teszi nehézzé, hogy a korábbi időkből úgyszólván semmi hasonló nem maradt ránk. A görög-római biográfiai irodalom formájának század eleji kutatói két életrajztípust következtettek ki: hadvezéreknek és államférfiaknak főleg az Arisztotelész-követők köteteiben kialakított, gondosan szerkesztett, minél több olvasó kezébe szánt *biosz*-ait (ezt a „peripatetikus" típust képviselné Plutarkhosz), és másrészről az alexandriai iskolában kidolgozott, tudományos érdekű, főleg irodalmi nagyságokról szóló, sablonos pontokba szedett életrajzokat (ilyenek volnának Suetonius író- és császárbiográfiái). Nem feledkezhetünk meg azonban a közkeletű dicsőítő iratok (*enkómion*-ok) hatásáról; Cicero is kiemeli (*De or.* II. 84, 34) azokat a görög „könyveket", amelyeknek szerzői „inkább a gyönyörködtetés vagy valaki felékesítése, semmint gyakorlati politikai felhasználás végett magasztaltatták például Themisztoklészt, Ariszteidészt, Agészilaoszt, Epameinóndaszt, Philipposzt vagy Alexandroszt". Láthatjuk, hogy úgyszólván csupa olyan „felékesítésre" alkalmas hős, akinek életét Plutarkhosz is - legfeljebb más (erkölcsi) célzattal - megírta. Tény az, hogy a „híres férfiak" életleírásaiból már a hellenisztikus időkben egész sorozatokat szerkesztettek; ilyenek nyomán állította össze hétszáz „képmásból" (*Imagines*: görög és római hadvezérek, politikusok, költők stb. szerint csoportosított híresség portréiból) álló gyűjteményét Varro (i. e. 39), de talán idetartozik már Lutatius Catulusnak, Marius vezértársának, majd politikai ellenfelének *Communis historia* („Közös" - azaz szintén görög *és* római - történet) című könyve is. Ezeket a kezdeményezéseket folytatta ugyancsak görög és római kiválóságok galériáját felsorakoztató könyveivel Cornelius Nepos, majd hovatovább a görög szerzők sem érték be saját honfitársaik megörökítésével: így kerülhetett sor rá, hogy Plutarkhosz először egyes életrajzokat, majd tervszerűen kiválogatott görög-római párokból több könyvre terjedő sorozatos művet szerkesszen.

Plutarkhosz fiatal fejjel, talán még Vespasianus uralkodása alatt írt néhány egyes életrajzot, amelyek közül ránk csak a meglehetősen önállótlan Galba- és Otho-biográfia maradt. (Igaz, hogy éppen önállótlanságuk folytán becses eligazítóink a négy császár évének kavargását tragédiává sűrítő Tacitus forrásainak kérdésében.) A plutarkhoszi hagyatékot rendező, nem sokkal későbbi Lampriasz-katalógusból tudjuk, hogy külön megírta Scipio Africanus, valamint a római császárok életét Augustustól Vitelliusig (ebből a sorozatból maradt meg az imént említett kettő, továbbá néhány töredék), vagyis kezdettől fogva igyekezett megfelelni a Róma felől megnyilatkozó várakozásnak. Ugyanakkor azonban szűkebb hazájának mitikus és történelmi nagyjai is hasonló vállalkozásokra serkentették: életrajzok formájában örökítette meg boiótiai héroszok (Héraklész, Arisztomenész), költők (Hésziodosz, Pindarosz), a filozófus Kratész emlékét; lokálpatriotizmusának rózsaszínű szemüvegén át nézve még a rablóvezér Daiphantosz is nemzeti hőssé magasztosul.

Mint láttuk, a görög és római híresség összehasonlításának ötlete már korábban is felvetődött, de Cornelius Nepos a római hadvezéreket stb. *általában* hasonlította össze a görögökkel. A lélektani szempontból sokkal gyümölcsözőbb *páros* összehasonlítások gondolatának megvalósítása a traianusi birodalmi politika irányítóinak khairóneiai litterátor barátjára várt. E páros életrajzok írásának idejére vonatkozólag mindössze egy biztos adatunk van: a Sulla-életrajzban (21.) azt olvassuk, hogy az orkhomenoszi csatától - i. e. 85 - „majdnem kétszáz esztendő telt el", vagyis az életrajzok keletkezését nagyjából Traianus utolsó éveire, 105 és 115 közé tehetjük. A Szolón-életrajz egyik mondatának utalása (32.), amely szerint Athén az Olümpieiont befejezetlenül hagyta, csak annyit jelent, hogy Plutarkhosz Szolónról feltétlenül a 125-ben megkezdett hadrianusi építkezés *előtt* írt.

Ha most az Epameinóndasz-Scipio pár kivételével ránk maradt *Párhuzamos életrajzok* hőseit szemléljük, a gyűjteményt sem rendszeresnek, sem teljesnek nem mondhatjuk. Szereplőinek megválogatásában Plutarkhoszt inkább olvasmányélményei irányíthatták. Az is lehet, hogy

további párok felsorakoztatásában a halál akadályozta meg az írót - valamikor a 120-as évek derekán. Mégis sokan elmondták, hogy Hellasz és Róma legnagyobb fiainak - a folytatásos mű valószínű befejezetlensége ellenére is - szinte teljes galériáját csodálhatjuk a plutarkhoszi összeállításban. De a teljességnek ez az érzése alkalmasint abból adódik, hogy a sokat kritizált Plutarkhosz tagadhatatlanul szeretetre méltó és vonzóan mesélő író: az utókor azért ismeri és kedveli a Plutarkhosztól megörökített hősöket, mert *általa* ismeri és kedveli őket, míg akikre nem került sor nála, nem kanonizálódtak, nem váltak olyan közismertté és népszerűvé.

A huszonhárom páros életrajz szereplői közül a görögök legnagyobbrészt a klasszikus kor kiválóságai. Athént tízen (Thészeusz, Szolón, Themisztoklész, Ariszteidész, Kimón, Periklész, Nikiasz, Alkibiadész, Démoszthenész, Phókión), Spártát csak hárman (Lükurgosz, Lüszandrosz, Agészilaosz), Thébait ketten (Epameinóndasz és Pelopidasz) képviselik. Érthető Szürakuszai felszabadítóinak (Dión, Timoleón) a kiválasztása is; Alexandrosz szerepeltetése nem szorul magyarázatra, de megemlítjük, hogy a legendás világhódító alakja az aktív traianusi külpolitika időszakában különös érdeklődésre tarthatott számot. „Örökösei" közül itt találjuk Eumenészt, Démétrioszt és Pürrhoszt; a még későbbiek sorából az akhaiai Philopoimént („az utolsó hellént"), valamint a Gracchusok spártai reformer párjait: Agiszt és Kleomenészt. Aratosz és Artaxerxész különös módon került a „párhuzamok" közé: Aratosz tárgyi okoknál (a „veszedelmes" spártai reformkezdeményezés elfojtásában játszott szerepénél) fogva kapott helyet Kleomenész mellett, míg Artaxerxész talán egy betűrendes kiadásban sodródhatott Aratosz szomszédságába. (A perzsa Artaxerxész életrajzában is mindenesetre központi helyet foglal el Pelopidasz és a boiótiaiak alakja.)

A római szereplők közül nem hiányozhatott Romulus, a mitikus városalapító, valamint a nevéhez fűződő kultikus-misztikus hagyomány folytán Plutarkhosznak különösen kedves Numa; a korai köztársaság legendás alakjai közül Publicola, Coriolanus és Camillus; a második pun háború főszereplőihez (Fabius Maximus, Marcellus, Scipio) csatlakozik az idősebb Cato, továbbá a görög szempontból különösen jelentős Flamininus és Aemilius Paulus. Alkalmasint a Plutarkhosz számára hozzáférhető forrásművek „újabb" részleteinek forgatásával magyarázhatjuk azt a tényt, hogy a rómaiak túlnyomó többsége a polgárháborúk századát képviseli: a két Gracchus, Marius és Sulla, Sertorius és Lucullus, az első triumvirátus, majd Cicero, az uticai Cato, végül Brutus és Antonius. (Az utóbbi - Démétriosszal együtt - a követésre méltó erények *hiányát*, illetve ellentétét példázza; választásukat Plutarkhosz külön megindokolja. A „negatív" hősökről szóló életrajzpár egyébként a legsikerültebbek közül való.)

Az összepárosítások közt vannak szerencsések és természetesek (Thészeusz-Romulus, Lükurgosz-Numa, Alkibiadész-Coriolanus, Démoszthenész-Cicero, Alexandrosz-Caesar); határozottan szellemes és eredeti a spártai újítókirályok összehasonlítása a Gracchusokkal; merőben külsőségekre épült viszont a például a Lüszandrosz-Sulla „párhuzam" (mivel mindketten feldúlták Athént), vagy Agészilaosz és Pompeius összeerőltetése (mivel mindkettejüket Egyiptomban érte a dicstelen vég). Vagy például mi köze van Fabius Maximusnak Periklészhez, Aemilius Paulusnak Timoleónhoz? Mivel pedig a császárok életrajzai már korábban elkészültek, Plutarkhosz mentesült a mondvacsinált görög párhuzamok előráncigálásának fáradságától. Pedig akadt újkori Plutarkhosz-szakértő, aki szerint Ptolemaiosz Philopatór (az „atyaszerető", igazibb melléknevén: Trüphón, a „kéjenc") remekül illett volna Neróhoz, vagy a magát „megváltónak" (Szótér) címeztető Antiokhosz Augustushoz.

Ami a két-két „párhuzamos" élet előadása után rendszerint következő „összehasonlítást" *(szünkriszisz)* illeti, még a legtermészetesebb párhuzamok „tanulságainak" levonása is nehéz feladat, ha a szerző a szónoki közhelyeken túlmenő (és főleg: mélyebbre hatoló) megállapításokra akar jutni. A tömeges összehasonlítás azonban megvalósíthatatlan üres

bölcselkedések, külsőségekre támaszkodó hasonlóságkeresések és főleg ismétlések nélkül. Alig is találunk köztük valóban jelentős darabot. Nem csodálhatjuk, ha a kéziratok másolói akárhányszor el is hagyták egyiket-másikat, bár voltak idők, amikor - mint például Montaigne - elsősorban ezeket az összehasonlításokat kedvelték.

Maga az összehasonlítás „műfaja" igen korai jelenség: a görög hagyomány - vetélkedés *(agón)* formájában - már Homéroszt és Hésziodoszt szembeállította egymással. Ez a népi gyökerű versengés őrződik például a komédiában (gondoljunk Aiszkhülosz és Euripidész alvilági mérkőzésére az arisztophanészi *Békák*-ban), de hamar feltűnnek a filozofikusabb igényű, nemritkán dramatizált egybevetések is: például Hérodotosznál a perzsa országnagyok vitája a legjobb államformáról. A császárkor rhetorikai gyakorlatában közkeletű eljárás volt az összehasonlítás, de talán sehol nem találunk belőle annyit, mint éppen Plutarkhosz írásaiban. *Az athéniak dicsőségéről* szóló töredékében például azt vitatja, hogy a költőt vagy inkább a hadvezért illeti-e a babér; máshol az *areté* (erény) és a *tükhé* (vakvéletlen), a test és lélek, vagy a tűz és víz a két „küzdőfél", egy egész traktátus foglalkozik a jó barát és a hízelgő közti különbséggel; Flamininus életrajzában (21.) Hannibál tesz igazságot a leghíresebb vezérek között; egy töredékben Plutarkhosz a „régi" és az „új" komédia fő képviselőjét: Arisztophanészt és Menandroszt hasonlítja össze (jellemző, hogy a humánus Menandroszt sokkal többre tartja, mint az őserejű, de közönséges Arisztophanészt); máshol a görögök és rómaiak nyelvének egybevetése során a két idióma sajátosságait igyekszik tisztázni - tanulságos párhuzam a görög-római *Párhuzamos életrajzok* sorozatához és az egész vállalkozás közvetítő tendenciájához.

Plutarkhosz valósággal benne élt az ilyen összehasonlításokban, és érthető, hogy hasonlítgató kedvének ősét Homéroszban fedezte fel. Nemcsak a szónoki és a vulgáris filozofálási gyakorlat, hanem szkeptikus természete is arra ösztönözhette, hogy az összehasonlítás módszerével próbáljon valószínű eredményekre jutni. Ez az összehasonlításra való hajlam mutatkozik meg Plutarkhosz rengeteg hasonlatában, költői képeinek sokaságában is. A hajózással kapcsolatos hasonlatait a boiótiai író nemigen meríthette a maga élményeiből, annál jellemzőbbek rá az orvostudomány, a zene vagy a grammatika területéről vett hasonlatok. Tagadhatatlan, hogy Plutarkhosz alkalmi hasonlatai és színes képei még rendszerességre törekvő összehasonlításainál is jobban megkapják a rezonálásra képes olvasót.

Ami most az életrajzíró Plutarkhosz teljesítményét illeti, nemcsak maga hangsúlyozta, hogy nem történelmet akar írni: a modern történetkutatók mégis elsősorban azért folyamodnak hozzá, mert életrajzait az ókori történet forrásai gyanánt „kénytelenek" használni. Még ha eleve nyugtázzák is, hogy az antik író célja nem a történeti kutatás szolgálata volt, nemigen mulasztják el megállapítani, hogy nem volt érzéke a történelem mozgatóerőinek a megértéséhez. Valóban, mintha Thuküdidész sohasem élt volna! A görög poliszvilág alapjainak szétziláló dásával, a hellenisztikus, majd római központosítás folytán a közösség helyett az egyén került az érdeklődés homlokterébe, a politikai érzék pedig elcsenevészesedett. (Plutarkhosz „közéleti" ténykedése is jórészt jelentéktelen helyi adminisztrációs és kultikus teendők ellátásában merült ki.) Az aztán már forrásainak minőségén múlt, hogy az életrajzok anyaga mégis nagyrészt történeti jellegű elbeszélés. De a jámbor és optimista khairóneiai bölcs nem vett tudomást az élet közönségesebb valóságairól, a romantikus múlt hagyományának józan bírálatára sem kedve, sem képessége nem volt; a tények, összefüggések megvilágítása helyett beérte a „hősi" jellemek ábrázolásához felhasználható anekdotákkal, nem mindenkinek kedves moralizálással, a történelmi folyamat hiányos, felületes vagy éppen torz képeivel.

Mégsem mondhatjuk, hogy csak azért a gazdag anyagért vagyunk neki hálásak, amely talán elveszett volna, ha életrajzaiban fel nem dolgozza. Mert ha mindezen túlmenőleg még azt is elmondjuk, hogy az életrajzok egész sorozatának megírása közben többé-kevésbé kötve volt

bizonyos („peripatetikus") sablonhoz, már a sablontól való eltéréseiben - a szak-történetírói és a moralizáló részek változatos egymásba fonásában - is írói erényt kell látnunk. Alexandrosz- vagy Caesar-életrajzában érthetőleg nem zárkózott el a nagyon is gazdag és változatos történések ismertetése elől; más hőseiről jóval kevesebb hőstettet sorolhatott fel, ott viszont annál bővebben áradt az *éthosz*-ra fényt derítő sok anekdota. A törvényhozó Szolón vagy az égiekkel társalkodó Numa életrajza természetesen egészen másképp alakult, mint a reformerkirályoké vagy a forradalmár néptribunusoké. További változatosságot észlelhetünk az inkább szónokló vagy filozofáló, semmint cselekvő hősök megörökítésében. És ugyan hogy lehetett volna lelketlen rubrikákba merevíteni az „olümposzi" Periklész geniális lényét, az V. századi Athén gazdagságának, lehetőségeinek és tragédiájának megtestesülését? Az ezerféle forrásanyag színes feldolgozásával, csoportosításával és megvilágításával - csak éppen nem Tacitus géniuszával! - elért írói hatás mégsem érdemtelenül tette Plutarkhosz nevét évszázadokon át becsültté.

Plutarkhosz hírnevének története - az európai kultúra századainak egyik legbeszédesebb keresztmetszete. A század elejének egyik érdemes filológuskutatója, R. Hirzel (1912) lelkes szorgalommal gyűjtött össze sok tanulságos adalékot a II. századi Gelliusnak Plutarkhosz nevével kezdődő *Attikai éjszakái*-tól Richárd Wagner Plutarkhosz-olvasmányaiig és R. W. Emerson jóslatáig: „Ameddig könyvek lesznek, időről időre Plutarkhoszt is mindig fel fogják fedezni." Hirzel művének kivonatolása nem feladatunk, a lelkesítően szép és gazdag anyagból legfeljebb néhány részletet ragadunk ki, illetőleg pótolunk.

Plutarkhosz lényének szelídsége, misztikus és moralizáló hajlama a kereszténység századaiban is kedveltté tette írásait. Baszileiosz IV. századi kaiszareiai püspök (Nagy Szt. Vazul) az ifjúsághoz intézett híres beszédében Plutarkhoszra támaszkodva fejtette ki a klasszikusok keresztény kisajátításának elméletét, hogy ti. „mikénti lehet hasznot húzni a hellén irodalomból", Agathiasz pedig (Iustinianus történetírója) a *Párhuzamos életrajzok* szerzőjének szobra alá szánt epigrammájában (*Anth. Pál*. XVI. 331.) azt írta, hogy Plutarkhosz páratlan életéhez maga Plutarkhosz sem tudna párhuzamot szerkeszteni. A Lampriasz-katalógusban sem teljesen felsorolt plutarkhoszi életmű megcsonkulása az ezután következő két-három „sötét" században ment végbe, és újabb buzgó tanulmányozását Bizáncban is csak a IX-X. századtól fogva követhetjük nyomon. Nyugaton Dante még nem említi, Petrarca is csak annyit tudott róla (a közismert középkori fikciónak megfelelőleg), hogy Traianus nevelője volt. Bezzeg a XV. századtól kezdve! Plutarkhosz életrajzainak hirtelen felkapottságát nemcsak a konstantinápolyi kéziratok átmenekítésével magyarázhatjuk, hanem azzal is, hogy a reneszánsz-egyéniségek kora - a maga törekvéseinek támaszául - érthetőleg szívesen fogadta a klasszikus hajdankor hőseinek plutarkhoszi idealizálását. Egyre-másra jelentek meg főleg a római életrajzok fordításai; Donato Acciaiuoli Hannibál- és Scipio-életrajzát sokáig Plutarkhoszénak tartották, de Machiavelli is Plutarkhosz modorában írta meg Castruccio Castracani életét. A kevésbé kedvelt *Moraliá*-ból kiemelkedik a tévesen Plutarkhosznak tulajdonított gyermeknevelési traktátus, amelyet Guarino - Janus Pannonius mestere - fordított latinra, és amelyet nemsokára Enea Silvio de Piccolomini is felhasznált a *De liberis educandis* című, V. Lászlónak ajánlott írásában. De ugyanígy említhetnők Erasmust vagy Melanchthont is: az előbbi V. Károly öccsének (Ferdinándnak) szánt *Institutió*-jában főleg Plutarkhosz tanulmányozását javasolja „a keresztény fejedelemnek", a később oly nagy hatású humanista reformátor pedig 1519-ben lelkes előszóval adta ki a *De liberis educandis*-t.

Az olasz, majd németalföldi és német humanisták kezdeményezései után a XVI. század második felében a franciák (G. Budé, Stephanus, Muretus, Turbenus) tettek sokat Plutarkhosz megismertetéséért, de Jacques Amyot klasszikus francia fordításának hatása Franciaország határain túl is messze terjedt. Ennek révén ismerkedett meg Plutarkhosz hőseivel Ronsard-tól

Corneille-ig, Racine-ig, Moliére-ig és Pascalig a francia irodalom akárhány klasszikusa. F. Brunetičre szerint Plutarkhosz jelentősége a francia tragédia szempontjából nézve vetekszik Homérosz görögországi hatásáéval. Ehhez járul még valami: Amyot életrajzainak North-féle angol fordítása (1579) szolgáltatta Shakespeare több drámájának *(Coriolanus, Julius Caesar, Antonius és Kleopatra, Athéni Timon)* anyagát is. A „klasszikus" és modern filológia művelői között érdekes és tanulságos vetélkedés folyik annak kimutatására, hogy mit vett át, mit értett félre Shakespeare a görög auktor fordításából, főleg pedig hogy mit tett hozzá, mivé formálta a Plutarkhosznál sem drámaiság nélkül való „nyersanyagot".

Plutarkhosz XVI-XVII. századi frekventáltságát méltóképpen tetézi a XVIII. század. A jelentősnél jelentősebb tudományos teljesítményekkel összhangban lelkesedtek érte az erkölcsbölcselők, filantrópok, az emberi jogokért és a haladásért küzdő literátorok és forradalmárok egymást váltó nemzedékei. Rousseau-tól és Pestalozzitól Goethéig és Schillerig (Karl Moor, a nemes haramia és Posa márki eszményi alakja a plutarkhoszi „szellem" schilleri értelmezésének szüleménye), Madame Roland-ig, vagy Camille Desmoulins-ig, Dantonig, Robespierre-ig, Saint-Justig, Napóleonig, a francia forradalom hőseiig, akik - pártjaikkal és tömegeikkel egyetemben - Plutarkhosztól és Liviustól vett jelmezben és frázisokkal „koruk feladatát hajtották végre, a modern *polgári* társadalmat szabadították fel és alkották meg... A polgári társadalom gladiátorai a római köztársaság klasszikusan szigorú hagyományaiban lelték meg azokat az eszményeket és művészi formákat, az önámítást, amelyre szükségük volt, hogy harcaik polgári módon korlátozott tartalmát önmaguk előtt leplezzék, s szenvedélyüket a nagy történelmi tragédia magaslatán tartsák." (K. Marx: *Louis Bonaparte brumaire 18-ja.* Marx-Engels: Válogatott művek. Szikra, 1949. I. 225-226. old.)

Így lelkesedhetett mindenki a hol köztársaságinak, hol császári nevelőnek megtett íróért, de a francia forradalom után - amely szellemi ősei közt tartotta számon Plutarkhoszt - a reakció annál inkább elfordult tőle. Része volt ebben az új humanizmusnak is, amelyek apostolai a római hősök helyett az „igazi" nagyokhoz - Homéroszhoz, Szophoklészhoz, Platónhoz, Thuküdidészhez - nyúltak vissza, a kibontakozó romantika pedig a nemzeti múltat igyekezett feltámasztani, és Plutarkhosz, a történetíró sem állhatott meg a XIX. századi kritika előtt. Ezért inkább Belinszkij művészi lelkesültségére és a forradalmi demokraták antikvitás-szeretetére, semmint az egész század közfelfogására jellemző az, amit egy levelében még 1839-ben írt Plutarkhosz életrajzairól: „Ez a könyv megfosztott józan eszemtől... Valósággal belevesztem a polgári erény eszméjébe, az igazság és becsület pátoszába... Amikor belekezdtem, azt hittem, hogy a görögök eltakarják előlem a rómaiakat, de nem így történt. Lelkem a római életrajzok olvasása közben óceánon úszott. Plutarkhosz révén sok mindent megértettem, amit addig nem tudtam felfogni. Görögország és Róma talajából újabb emberiség sarjadt ki... Megértettem a francia forradalmat is, s annak római pompáját, amit korábban megmosolyogtam..."

Hirzel 1912-ben még nem hivatkozhatott írónk utókorának egyik legszívhezszólóbb dokumentumára, Romain Rolland-nak egy évvel később megjelent *Colas Breugnon*-jára. A regény lesántult hőse egyedül marad a khairóneiai Plutarkhosszal, és unottan lapoz bele az Amyot-fordítás köpcös kis kötetébe. Ugyan mit mondhatnának neki a rég halott ókori nagyságok? De mint mikor az ember csak úgy vaktában veti vízbe horgát, és az mindjárt az első dobásra megakad: Colas sem tudja abbahagyni a horgászást, sőt áldja betegségét az élményért, a könyvbe zárt csodás látomásokért; szinte azonosul hőseivel, bővérű burgundiai gallus létére ágyában fekve kiirtja a gallusokat, jön, lát és győz - és egy csepp vér ontása nélkül *gazdagnak* érzi magát.

Az elmúlt időszak életrajzi regény-divatjára gondolva azt hihetnők, hogy ez talán az életrajz-írás klasszikus nagyságának is bizonyos reneszánszával járt együtt. Plutarkhosz emlegetésében nincs is hiba, közvetlen ismeretében annál inkább. Történelemfelfogása, folytonos morali-

zálása, szereplőinek nem elég mély lélektani ábrázolása semmiképpen sem minősíthető korszerűnek, viszont mondanivalójának gazdagsága, előadásának közvetlensége, komolysága, az egész lényéből sugárzó emberség a mai kor olvasóira sem téveszti el hatását. Ami pedig összehasonlító módszerét illeti, annak legmaibb dokumentuma André Maurois és Louis Aragon párhuzamos története: *A két óriás, a Szovjetunió és az Egyesült Államok története.*

Plutarkhosz magyarországi utókora - feltáratlan terület. Ezt a munkát itt nem végezhetjük el, épp csak néhány adalékkal utalunk fontosságára. Janus Pannonius apophthegma-fordításai az olaszországi Plutarkhosz-kultuszt, közelebbről a padovai mester (Guarino) iskolai gyakorlatát tükrözik. Elmondhatjuk, hogy Enea Silvio magyarországi érdekű ajánlásától kezdve századokon keresztül a gyermeknevelésről szóló traktátus volt a plutarkhoszi corpusnak talán leggyakrabban elővett darabja. Érdekesen jelentkezik Plutarkhosz ismerete XVI. századi irodalmunkban. Inkább csak egyes anekdoták (például Periklész béketűrésének dicsérete és gyalázójának megszégyenülése: *Per*. 5.) bukkannak fel; a virágvasárnapi bevonulásról szóló prédikációk minden alkalommal szívesen részletezik az Aemilius Paulus-életrajz triumphus-leírását; hasonlóképpen külön történetté kerekedik Démétriosz Poliorkétész temetése (*Dém*. 53.); Antiokhosz és Sztratoniké szerelmi betegségének története ugyancsak a Démétrios-életrajz egyetlen (38.) fejezetéből bővül nálunk is közkedvelt novellává, mint ahogyan Shakespeare is az Antonius-életrajz egyik részletéből (69.) bontakoztatta ki az *Athéni Timon* tragédiáját. Bogáti Miklós széphistóriát szerkesztett „a tökéletes asszonyi állatok" fordításából (1570), de Aszpaszia története révén a Periklész-életrajzra is felfigyelt. Itt-ott találkozunk a *Moralia* egyik-másik darabjának ismeretével, például „a jó barát és az álnok hízelgő" megkülönböztetését ajánló irat nagyszombati latin fordításával (1730), vagy „hajdani bölcs Plutarkus görög nyelven összeszedett ékes és éles rövid mondataival" (Lethenyei János, 1785), majd Tanárky János (1807) „némely görög és római nagy emberek életét" is megismertette a magyar közönséggel. Nem érdektelen, de inkább szerzőjére talál az a rövid jellemzés, amelyben Budai Ézsaiás a *Párhuzamos életrajzok* íróját méltatja (*Régi tudós világ históriája.* 1802. 105. 1.): „Ezzel a munkával szerzett legnagyobb hírt-nevet magának Plutarchus: mivel ebből mindenütt igazságnak és virtusnak szeretete, arányos ítélettétel, az emberi természetnek esmérése és a politicába mélyen való belátás tündöklik ki."

A *Párhuzamos életrajzok* következő magyarítója Székács József volt (1847), felújítására pedig csak a század végén (1894-1900) került sor Kacskovics Kálmán jóvoltából. Ez a derék munka, amelyből Julius Caesar élete a Magyar Könyvtárban (1902) külön is megjelent, a maga idejében sem volt könnyű olvasmány - a bonyolult plutarkhoszi stílust avult magyarságával még nehézkesebbé tette -, mégis sokan forgatták. Sárosi Gyula 1943-ban csak Caesar életrajzát fordította le, filológusaink pedig alig foglalkoztak vele. Máthé Elek volt az, aki 1959-ben először három római (Marius, Caesar, Cicero), majd 1961-ben négy görög életrajz (Szolón, Themisztoklész, Alkibiadész, Démoszthenész) fordításának közrebocsátásával egyengette az utat a *Párhuzamos életrajzok* régóta esedékes teljes magyar kiadása előtt.

Mi itt - ajánlásul, egyben befejezésül - a francia L. Laurand-nak (persze Amyot „bájos naivságára" utaló) megjegyzését idézzük: Plutarkhosz görög stílusa nem a legeszményibb, „szókészlete nagyon vegyes, mondatai néha nehézkesek és bonyolultak; azok közül a ritka népszerű szerzők közül való, akik a fordításokban többet nyerhetnek, mint amennyit vesztenek". Reméljük, hogy az életrajzgyűjtemény új magyar fordítása minél többeket hozzásegít Plutarkhosznak - magyarul: a *„gazdagodás kútfejének"* - megismeréséhez és megszeretéséhez.

JEGYZETSZÓTÁR

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
MÁTHÉ ELEK

Abüdosz - görög város a Hellészpontosz ázsiai partján.

Acerrae - város Cremona közelében.

Acilius, Caius - néptribunus volt i. e. 198-ban. Görög nyelven írta *Évkönyvei*-t.

Acilius Glabrio, Manius - az i. e. 191. év egyik consulja. Még ugyanebben az évben a Thermopülai-szorosban döntő vereséget mért Szíria királyára, Nagy Antiokhoszra.

aconitum - sisakvirág; a gyökeréből készített mérget szívbetegségek elleni gyógyszernek használták.

Adrasztosz - Aigosz királya. Leányait két száműzötthöz, Tüdeuszhoz és Oidipusz király fiához, Polüneikészhez adta feleségül. Hetedmagával szállt hadba Thébai ellen; a háborúban rajta kívül mindnyájan elestek.

Adria - tengerparti város Picenum tartományban.

aeduusok - gall néptörzs.

Aemilius Paulus - első ízben i. e. 219-ben volt consul, és ekkor győzelmet aratott az illürök ellen viselt háborúban. Második consulsága alatt esett el a cannaei csatában.

Aeroposz - makedón király az i. e. III. század végén.

Afranius - Lucius Afranius, Pompeius harcostársa.

Agatharkhosz - görög festő az i. e. V. században.

Agathoklész - Szürakuszai uralkodója az i. e. III. század második felében.

I. Agészipolisz - apja, Pauszaniasz száműzetése után fiatalon került a spártai trónra i. e. 394-ben; 380-ban halt meg.

Agisz - Spárta királya (i. e. 426-397). Attika ellen 413-ban vezette a peloponnészoszi hadakat.

agógé - az ifjak csoportos, katonai fegyelmű nevelése Spártában.

Agraulosz - a mitikus Kekropsz király felesége.

Agrippa - Marcus Vipsanius Agrippa (i. e. 63-12), Augustus odaadó híve és legtehetségesebb hadvezére, az actiumi tengeri csata hőse. Két fiát a császár örökbe fogadta.

Aiakosz - mitikus hős, Aigina-sziget első királya. Leszármazottai az Aiakidák.

Aiasz - a Tróját vívó hősök egyike, Telamón szalamiszi király fia.

Aigéisz - athéni törzs.

Aigialia - kis sziget a Peloponnészosz déli csúcsa és Kréta között.

Aigion - város Akhaiában.

Ainosz - régi thrák város.

Aiszkhinész - görög filozófus és szónok az i. e. IV. században.

Aiszón - makedoniai folyó.

Aitólia - tartomány Észak-Görögországban.

Aius Locutius - a „beszélő”; annak a titokzatos isteni hangnak az emlékére emelt szentély Rómában, amely a rómaiakat a gallok érkezésére figyelmeztette i. e. 391-ben.

Akarnania - tartomány Közép-Görögországban.

Akasztosz - mitikus hős.

Akesztodórosz - peloponnészoszi történetíró az i. e. III. században.

Akhaia - általában így nevezték a Peloponnészosz északi partvidékét, majd a római időkben egész Görögországot.

Akharnai - attikai község.

Akhillasz - egyiptomi hadvezér az i. e. I. században.

Akhradina - Szürakuszai tengerparti városrésze.

Akragasz - város Szicília partvidékén.

Akrokorinthosz - Korinthosz fellegvára.

Albai-tó - Lacus Albanus, Alba Longa városa mellett.

Alesia - megerősített város Gallia Lugdunensisben.

Alexandrosz - ismertebb nevén Parisz, Heléné elcsábítója.

Alexandrosz - görög tudós és filozófus, Pergamonból került Rómába Sulla idejében. „Polühisztór” néven ismerték; sok filozófiai művet írt, de művei elvesztek.

Alkaiosz - görög epigrammaköltő az i. e. III. század végén. (Nem tévesztendő össze a mütilénéi Alkaiosszal, Szapphó kortársával.)

Alketasz - Alexandrosz egyik hadvezére, öngyilkos lett i. e. 320-ban.

Alkidamasz - görög szónok, Iszokratész politikai ellenfele.

Alkman - kisázsiai származású görög lírikus az i. e. VII. században.

Alkmaiónidák - Athén egyik legrégibb nemesi családja.

Amanosz - a kilikiai Taurosz hegység egyik része.

Ambrakia - tengerparti város Épeiroszban.

Ameiniasz - görög hadvezér, Antigonosz Gonatasz makedón király i. e. 271-ben egy sereggel Szürakuszai ellen küldte.

Amiszosz - erődített város Pontoszban, az athéniak gyarmata.

Ammón - teljesebb nevén Ammón-Ra, egyiptomi főisten.

Amphiktüonia - görög államszövetség; nevét Amphiktüón hérószról kapta.

Amphipolisz - kelet-makedoniai város.

Amphissza - erődített város Delphoi közelében.

Amüntasz - makedón király, később Alexandrosz hadvezére.

Amüntasz - eredetileg Déiotarosz galata király főhivatalnoka, a királyi címet Antoniustól kapta.

Anakharszisz - Szauliosz szkütha király testvére. Az i. e. VI. század elején beutazta Görögországot, és hazájában görög szokásokat akart meghonosítani. Fivére féltékenységből megölette.

Anaxilaosz - büzantioni hadvezér az i. e. V. században.

Anaximenész - lampszakoszi szónok és történetíró az i. e. IV. században.

Andokidész - athéni politikus és szónok az i. e. V. században.

Androklész - athéni népvezér a peloponnészoszi háború második felében.

Androküdész - görög festő az i. e. IV. században.

Andrón - görög történetíró az i. e. IV. században.

Andronikosz - görög filozófus, Arisztotelész követője.

Androsz - a legészakibb fekvésű sziget a Küklaszok közt.

Androtión - athéni szónok; Démoszthenész első nyilvános szereplése az volt, hogy - Diodórosz megbízásából - vádat emelt ellene.

Anio - folyó Latium és Sabinum határán.

Anthesztérión - tél végi (kb. februárnak megfelelő) hónap.

Antigoné - Pürrhosz felesége.

Antigonosz - Alexandrosz egyik hadvezére; az ipszoszi csatában (i. e. 301) esett el.

Antigonosz Gonatasz - Démétriosz Poliorkétész fia (kb. i. e. 320-240), ő maga is Makedonia királya. *Dószón*-nak is nevezték, mert mindent megígért, de ígéreteit legtöbbször nem tartotta meg.

Antigonosz Karüsztiosz - a Ptolemaioszok korában élt történetíró.

Antiküra - város a Korinthoszi-öböl északi partján.

Antimakhosz - görög epikus költő az i. e. VI-V. században.

Antiokhosz - sztoikus bölcselő, tanait Cicero írásaiból ismerjük.

Antipatrosz - II. Philipposz hadvezére, majd Alexandrosz egyik kormányzója és utóda. A makedón megszállás ellen fellázadó görögöket Lamiánál i. e. 322-ben leverte; i. e. 319-ben halt meg.

Antipatrosz - görög sztoikus filozófus az i. e. II. században.

Antiphanész - görög vígjátékíró az i. e. IV. században.

Antiphón - híres athéni szónok az i. e. V. században.

Antistius - Pompeius apósa.

Antiszthenész - a cinikus bölcseleti iskola megalapítója, i. e. 400 körül élt.

Anütosz - gazdag bőrgyáros az i. e. V. században, Szókratész egyik vádlója.

Aóosz - az Adriai-tengerbe ömlő kisebb folyó Észak-Görögországban.

Apollón Lükeiosz - a farkas alakjában tisztelt Apollón.

Apollónia - a korinthosziak tengerparti gyarmatvárosa Illüriában.

Apszephión - arkhón Athénban az i. e. V. század első felében.

Aquae Sextiae - római colonia Gallia déli részén.

Aquillius Manius - Marius alvezére, majd consul. Mithridatész kivégeztette.

Arar - folyó Galliában.

Arbéla - város Asszíriában; Alexandrosz itt aratta egyik legnagyobb győzelmét III. Dareiosz fölött.

Arcturus - a Nagymedve csillagkép.

Ardéttosz - sziklás domb az Ilisszosz partján.

Areiosz - Areiosz Didümosz alexandriai filozófus.

Argolisz - a Peloponnészosz északkeleti része.

Ariarathész - II. Ariarathész, Kappadokia királya.

Ariarathész - VI. Mithridatész fia, i. e. 88-tól Kappadokia királya, i. e. 86-ban a rómaiak elleni háborúban elesett.

Ariobarzanész - Kappadokia királya, a rómaiak barátja az i. e. I. században.

Arisztandrosz - jós.

Ariszteasz - a makedónbarát párt vezére Argoszban.

Ariszteasz - az *Arimaszpeia* című meseeposz szerzője.

Ariszteidész - görög novellaíró az i. e. I. században.

Arisztión - Mithridatész egyik vezére.

Arisztipposz - görög filozófus az i. e. V. század végén; az ún. „kürénéi iskola” megalapítója.

Arisztipposz - a makedónellenes párt vezére Argoszban.

Arisztobulosz - görög történetíró. Alexandrosz hadjáratait és életrajzát írta meg.

Arisztobulosz - II. Alexandrosznak, Iudaea királyának fia. Pompeius Rómába küldte. A polgárháború kitörése után hamarosan megmérgezték.

Arisztodémosz - az i. e. III. század első felében Megalopolisz türannosza volt.

Arisztogeitón - fivérével, Harmodiosszal ők űzték el Peiszisztratosz fiait és szabadították meg Athént a türannoszok uralmától.

Arisztogeitón - durva hangú athéni szónok, Démoszthenész ellenfele.

Arisztomenész - az i. e. VII. században élt és halála után hősként tisztelt messzénéi hadvezér.

Arisztón - sztoikus filozófus az i. e. III. század közepén.

Arisztonikosz - II. Eumenész pergamoni király törvénytelen fia. Róma-ellenes felkelésének leverése után i. e. 129-ben Rómában kivégezték.

Arisztonikosz - athéni szónok.

Arisztophón - görög festő az i. e. V. században.

Arisztoxenosz - görög filozófus és zenetudós az i. e. IV. században.

Arkeszilaosz - a „Második Akadémia” megalapítója az i. e. III. században.

Arkhelaosz - athéni elégiaköltő és természettudós az i. e. V. században.

Arkhelaosz - VI. Mithridatész görög származású vezére. Később római szolgálatba szegődött.

Arkhesztratosz - athéni szónok, Phókión személyes ellensége.

Arkhesztratosz - görög költő az i. e. IV. században.

Arkhesztratosz - spártai király i. e. 468-427 között.

Arkhidamosz - Spárta királya a peloponnészoszi háború idején.

arkhón baszileusz - az arkhónok testületének kultikus ügyeket intéző tagja.

arkhón epónümosz - a legfőbb, „névadó főtisztviselő”, róla nevezték el az évet, ugyanúgy, mint Rómában a consulokról.

Arkhütasz - görög természettudós és matematikus az i. e. IV. században.

Arpinum - Cicero szülővárosa Rómától délkeletre.

Arrhidaiosz - Alexandrosz mostohatestvére; III. Philipposz néven rövid ideig Makedonia királya volt.

Arszakész - a parthus királyok állandó jelzője és megnevezése (első királyukról).

Artabazész - I. Tigranész fia, Nagy-Armenia királya. I. e. 34-ben római fogságba esett, majd Kleopatra kivégeztette.

Artaxata - Nagy-Armenia fővárosa.

Artemidórosz - Rómában letelepedett görög filozófus az i. e. I. században.

Artemiszia - Karia királynője.

Anemiszion - hegyfok Euboia-sziget északi csúcsán.

Artemiszión - kb. áprilisnak megfelelő hónap.

Asinius Pollio - Caesar bizalmas híve és alvezére. Később visszavonult a politikától és történetírói munkásságot folytatott.

Aszpendosz - város a kisázsiai Pamphüliában.

Aszpisz - görögül pajzsot jelent; meredek szikla Argoszban a városfalakon belül.

Atesis - a Pó mellékfolyója.

Athanisz - szürakuszai történetíró az i. e. IV. században.

Athénodórosz - görög filozófus, a pergamoni könyvtár igazgatója, i. e. 70-ben Cato Rómába hívta.

Atropaténé - tartomány Média északkeleti részén.

Attaleia - II. Attalosz által alapított város.

Attalosz - makedón hadvezér az i. e. IV. században.

I. Attalosz - Pergamon királya, i. e. 241-197-ig uralkodott.

III. Attalosz - a pergamoni uralkodócsalád utolsó tagja.

Atticus - Titus Pomponius Atticus, Cicero bizalmas barátja és kiadója.

Avillius - a görög *aollümi* (összegyűjteni) igéből.

Baetis - a mostani Quadalquivir.

Bagóasz - Alexandrosz kegyence.

Bakkhiadák - Korinthosz ősrégi uralkodóházának tagjai.

Baktria - a perzsa birodalom legészakibb tartománya.

Bantia - Lucania és Apulia határán fekvő város.

Barathron - mély szakadék Athén közelében, ahova a halálraítélteket ledobták.

Basillus, Lucius - Sulla alvezére.

Bathüklész - kisázsiai származású szobrász az i. e. VI. században.

Batón - görög történetíró az i. e. III. század első felében.

Battosz - Küréné királya az i. e. VI. században.

Bedriacum - kisváros Észak-Itáliában.

Bélosz - a föniciaiak legfőbb istene.

Beroia - Makedonia régi városa.

Bérütosz - város Föniciában.

Bestia - Lucius Calpurnius Bestia, az i. e. 111. év consulja. Iugurtha megvesztegette és a rómaiakra hátrányos békét kötött vele.

Bibulus, Marcus Calpurnius - Caesar politikai ellenfele.

Bión - görög szatirikus író az i. e. III. században.

Bithünia - római tartomány a Fekete-tenger kisázsiai partján.

Bocchus - Mauretania királya; i. e. 106-ban kiszolgáltatta vejét, Iugurthát a rómaiaknak.

Boédromión - körülbelül szeptembernek felel meg, az ünnep Apollón ünnepe.

boiótarkhész - a boiótiai szövetség kormányzó testületének tagja.

Bokhórisz - egyiptomi király. Igazságossága a görögök közt közmondásos volt.

Braszidasz - híres spártai hadvezér az i. e. V. században.

Briareus - a mitikus „százkezű” szörnyek egyike.

Britomartus - a gall insuberek királya.

Brixillum - a mai Bersello folyó; valamint megerősített város Gallia Cispadanában.

Brutus, Albinus - Marcus Iunius Brutus rokona; részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

Brutus, Decimus - a Caesar-gyilkos Marcus Iunius Brutus közeli rokona.

Brutus, Lucius - Lucius Iunius Brutus; ő űzte el trónjáról Róma utolsó királyát, Tarquinius Superbust; a köztársaság első consulja.

Buthratum - város Épeiroszban.

Caecilius - Augustus korában élt szónok és nyelvtudós.

Caecilius Metellus - Marius hivatali elődje és katonai sikereinek megalapozója.

Caesarion - Kleopatrának i. e. 47-ben Caesartól született fia. Octavianus az actiumi tengeri csata után, 31-ben megölette.

Caieta - Aeneas dajkájának emlékére elnevezett hegyfok és város.

Camerinum - szicíliai város, a szürakuszaiak gyarmata.

Canusium - apuliai város; itt verte meg Hannibál Marcellust i. e. 208-ban.

Carbo - Gnaeus Papirius Carbo, Cinna consultársa i. e. 85-ben. 82-ben Pompeius kivégeztette.

Carrinas, Gaius - Marius alvezére. Praeneste ostrománál Sulla fogságába esett, aki kivégeztette.

Casca - Publius Servilius Casca; Brutus híve.

Casinum - a volscusok városa Latium déli részén.

Cassius - Caius Cassius Longinus; Brutus híve.

Castulo - város Kasztília és Andalúzia határán.

Catulus - Quintus Lutatius Catulus, az i. e. 102. év consulja, Marius vezértársa.

Censorinus - Octavius consul gyilkosa.

Cethegus - Publius Cethegus, Sulla lelkes párthíve.

Cethegus, Marcus Cornelius - i. e. 203-ban legyőzte Magót, Hannibál testvérét.

Cinna - Caius Helvius Cinna, Caesar párthíve. Halálát az okozta, hogy a tömeg összetévesztette Lucius Cornelius Cinnával, Corneliának, Caesar első feleségének a fivérével, aki nyilvánosan dicsérte Caesar gyilkosait.

Cinna, Lucius Cornelius - Marius consultársa. Mikor a Szíriából hazatérő Sulla ellen indult, saját katonái verték agyon i. e. 84-ben.

Circeii - ősrégi volscus kikötő Latiumban.

Clastidium - az észak-itáliai insuberek városa.

Claudius Caecus, Appius - híres államférfi az i. e. IV-III. században.

Claudius Pulcher, Appius - Lucullus sógora.

Claudius Pulcher, Appius - Szicíliában Marcellus alvezére, i. e. 211-ben Capua ostrománál esett el.

Claudius Sabinus, Appius - consul i. e. 471-ben; mikor hivatali éve után a néptribunusok vádat emeltek ellene, öngyilkos lett.

Clodia - Catullus Lesbia néven megénekelt kedvese.

Clodius Pulcher, Publius - néptribunus, izgága demagóg politikus az i. e. I. században.

Cluvius Rufus - kora császárkori történetíró.

coloniák - kiszolgált légionáriusok (veteránok) földosztás útján szervezett telepesközösségei.

Cominius - az i. e. 501. év consulja.

comitium - a római fórum északi részén levő „gyülekezőhely”.

Corfinium - régi város Közép-Itáliában, a „szövetségesek” kiszemelt fővárosa.

Cornelius Balbus - Cicero barátja és Caesar párthíve.

Cornelius, Gnaeus - Gnaeus Cornelius Scipio Calvus Hispaniában harcolt Hanno és Mago karthágói vezérek ellen; 212-ben elesett.

Cornelius Scipio - a Manlius-féle zavargások idején (i. e. 385) dictator. A Scipio néven ismert későbbi nagy hadvezérek és államférfiak őse.

Cornelius Scipio Nasica, Publius - consul i. e. 155-ben.

Cotta - Lucius Aurelius Cotta, az i. e. 119. év egyik consulja.

Cotta - Marcus Aurelius Cotta i. e. 74-ben consul.

Cotta - Caesar egyik alvezére.

Crispinus - Titus Quintus Crispinus, Szicíliában Marcellus alvezére volt; i. e. 208-ban vele együtt választották consullá.

Culleo - Quintus Terentius Culleo i. e. 58-ban néptribunus, Cicero politikai ellenfele.

curia - a három római tribus (törzs) egyenként tíz-tíz curiát (nemzetséget, szavazókörzetet) foglalt magában.

Curio - Caius Scribonius Curio. Kalandorpolitikus az i. e. I. században.

Curius, Manius - Manius Curius Dentatus, a sabin háborúk hőse, a rómaiak közép-itáliai uralmának megalapítója.

Curius, Manius - consul i. e. 275-ben; ő vívta a döntő csatát Pürrhosz ellen Beneventumnál.

Daidalosz - mitikus athéni szobrász. Hazájából menekülnie kellett; Krétában Minósz szolgálatába állt, és itt készítette csodálatos szobrait.

Daimakhosz - görög történetíró az i. e. IV. században.

Daisziosz - nyár eleji hónap a makedónoknál május közepétől június közepéig.

Daktüloszok - a kovácsmesterség mitikus krétai feltalálói.

Damagorasz - Mithridatész, majd Lucullus szolgálatában álló tengeri hadvezér.

Damón - híres zenetudós és bölcselő az i. e. V. században.

Dandamisz - görög vándorbölcselő az i. e. IV. században.

Daphné - babér, borostyán.

dardonoszok - Dardania lakói a mai Jugoszlávia déli részén.

dareikosz - a perzsa királyt ábrázoló, 8,37 gramm súlyú aranypénz.

Dareiosz - perzsa király (uralk. i. e. 521-485).

Dareiosz - III. Dareiosz perzsa király i. e. 336-330.

dasszareták - illür néptörzs Makedonia északi határán.

Datisz - perzsa hadvezér az i. e. V. század elején. Marathónnál döntő vereséget szenvedett a görögöktől.

Deinarkhosz - makedónpárti szónok az i. e. III. század elején.

Deinokratész - messzénéi államférfi, az i. e. II. század elején Titus Flamininusszal szövetségre lépett.

Deinón - görög történetíró az i. e. IV. század végén.

dekadarkhia - azok a tízes kormányzóbizottságok, amelyeket Lüszandrosz az athéniak aigoszpotamoi veresége után állított fel.

Dekeleia - erőd Attika és Boiótia határán.

Délion - boiótiai város.

Dellius, Quintus - előbb Antonius szolgálatában állt, de az actiumi ütközet után Octavianus kegyét kereste. Megírta a parthusok elleni háború történetét.

Delphinion - a delphoi Apollón temploma.

Démadész - athéni szónok, Démoszthenész politikai ellenfele.

demagóg, démagógosz - a szó eredeti jelentése „népvezér”.

Démaratosz - száműzött spártai király. A Görögország elleni hadjáraton Xerxész katonai tanácsadója.

Démaratosz - a rhodoszi hajóhad parancsnoka, i. e. 321-ben Attalosz pergamoni király felett aratott győzelmet.

Démaratosz - korinthoszi államférfi, később II. Philipposz makedón király barátja volt.

Démokharész - Démoszthenész unokaöccse.

Démon - görög író az i. e. IV. században.

Démoszthenész - hadvezér a peloponnészoszi háborúban. (Nem azonos a később élt szónokkal.)

Derküllidasz - spártai hadvezér az i. e. V. és IV. század fordulóján.

Derküllosz - Phókión vezértársa i. e. 319-ben.

Diagorasz - híres görög atléta az i. e. V. században.

dictator - a senatus megbízásából hat hónapnál nem hosszabb időre megválasztott teljhatalmú főtisztviselő.

Didius - Caesar alvezére a hispaniai harcokban.

Didius - Titus Didius, Makedonia helytartója a kimberek elleni háború után.

Didümosz - alexandriai irodalomtudós az i. e. I. században.

Dikaiarkheia - Puteoli görög neve; városka Nápoly mellett.

Dikaiarkhosz - görög történetíró és filozófus az i. e. IV-III. században.

Diodórosz - görög történetíró az i. e. I. században.

Diogenész - a szinópéi Diogenész cinikus bölcselő (i. e. 404-323), Antiszthenész tanítványa.

Dionüsziosz - az idősebb Dionüsziosz i. e. 406-ban lett Szürakuszai türannosza, és közel negyven évig uralkodott.

Dionüsziosz - festő, Alexandrosz kortársa.

Dionüsziosz - halikarnasszoszi görög történetíró az i. e. I. században; görög nyelven írta meg Róma történetét a pun háborúkig.

Dionüszodórosz - rossz hírű athéni szofista.

Diophanész - Philopoimén ellenfele, a makedónok ellen a rómaiaknak ajánlott fel szövetséget.

Dioszkuridész - görög történetíró az i. e. IV. században.

Dioszkuroszok - Kasztór és Polüdeikész (Castor és Pollux) Léda ikerfiai. A halandó K. apja Tündareósz spártai király, a halhatatlan P.-é Zeusz. Később Zeusz jóvoltából mindketten istenek lettek, de az év hat hónapját az Alvilágban kellett tölteniük, és csak a hátralevő hat hónapban lehettek az Olümposzon.

Diphilosz - görög komédiaíró az i. e. IV. században.

Dolabella - Cnaeus Dolabella, Sulla párthíve.

Domitianus - Titus Flavius Domitianus római császár (i. sz. 81-96).

Domitius - Cnaeus Domitius Ahenobarbus; i. e. 82-ben Sulla proskribáltja, Uticánál a fiatal Pompeius elleni csatában lelte halálát.

Domitius - Lucius Domitius Ahenobarbus, az i. e. 54. év consulja. Pharszalosznál Pompeius oldalán esett el.

Domitius Ahenobarbus, Cnaeus - Lucius fia, részt vett a Caesar elleni összeesküvésben, később Antonius, majd Octavianus oldalára szegődött.

Domitius Calvinus - i. e. 53-ban volt consul. Pharszalosz után is részt vett Caesar ázsiai harcaiban.

Dorülaosz - Mithridatész hadvezére.

Durisz - görög történetíró az i. e. III. században.

Dümé - város Akhaia nyugati felében.

Dürrhakhion - ma Durazzo.

Edessza - a makedón királyok temetkezési helye.

Éión - tengerparti város Makedonia és Thrakia határán.

Ekhekratidész - görög filozófus, Arisztotelész tanítványa.

Elateia - phókiszi város.

Élisz - városállam a Peloponnészosz északnyugati részén.

Émathié - makedón tartomány; itt volt a makedón királyok ősi székvárosa.

Engüion - itt rabolta el Hadész Perszephonét és hurcolta magával az Alvilágba.

Enüaliosz - Arész hadisten egyik mellékneve.

Épeirosz - Észak-Görögország nyugati, hegyes-völgyes tengerparti része.

ephébosz - tizenhat évnél idősebb ifjú.

Ephialtész - az athéni demokrácia V. századi harcosa és vezéregyénisége.

Ephialtész - makedónellenes szónok Athénban, Démoszthenész kortársa.

Ephorosz - görög történetíró az i. e. IV. században.

Epidaurosz - Argolisz egyik városa.

Epikharmosz - görög vígjátékíró az i. e. VI. és V. század fordulóján.

Epimenidész - mitikus krétai jós.

Epipolai - Szürakuszai fellegvára.

Epitragia - „bakkecskén ülő": Aphrodité mellékneve.

epopteia - az eleusziszi misztériumokba történt beavatás harmadik, legfelső foka.

Eratoszthenész - híres görög tudós és író az i. e. III. században.

Erekhtheusz - Athén első, mitikus királya.

Eretria - euboiai város.

Eridanus - a mai Pó folyó.

Erüx - magas hegyfok Szicília nyugati partján.

Euander - arkadiai király, aki Latiumba települt át.

Eudémosz - görög filozófus, Arisztotelész tanítványa.

Eudoxosz - görög természettudós és matematikus az i. e. IV. században.

Eukleidész - athéni államférfi; i. e. 403-ban az ő arkhónsága idején vezették be Athénban hivatalosan az ión írásmódot.

Eumenész - a kisázsiai Pergamon Róma-barát királya (i. e. 179-159).

Eumeniszek - a bosszú „jóindulatú" istennői.

Eumolposz - mitikus király, az eleusziszi misztériumok megalapítója. Utódai az Eumolpidák.

Eupolisz - híres görög vígjátékíró az i. e. V. században.

Eurübiadész - a görög hajóhad spártai fővezére Szalamisznál.

Eurümedón - athéni hadvezér az i. e. V. század második felében.

Eurüptolemosz - Periklész nagybátyja.

Fabius Pictor - az első római történetíró. Az i. e. III. században élt.

Fabius Valens - előbb Galba, majd Vitellius császár híve.

Fabricius, Caius - a rómaiak követe Pürrhosznál.

Falerii - város Etruriában.

Fannius - Caius Fannius Strabo, római történetíró az i. e. II. században.

Fannius, Caius - római szónok; i. e. 122-ben Caius Gracchus segítette a consulság elnyerésében, később mégis ellene fordult.

Favonius, Marcus - római politikus az i. e. I. században.

Fenestella - római történetíró, az i. e.- i. sz. I. században.

Fimbria - Caius Flavius Fimbria, Marius és Cinna párthíve.

Flaccus - Hordeonius Flaccus, Felső-Germania proconsulja.

Flaccus - Lucius Valerius Flaccus, az i. e. 86. év egyik consulja.

Flamininus - Lucius Quintus testvérbátyja, Titus alvezéreként harcolt i. e. 198-ban Makedoniában; i. e. 192-ben consul.

Flamininus - Caius Flamininus római államférfi. 217-ben Hannibál ellen harcolva esett el a Trasimenus-tónál.

Florus, Mestrius - Plutarkhosz barátja. Az író az ő segítségével kapott római polgárjogot.

Fossae Cloeliae - Alba Longa utolsó királyának, Caius Cloeliusnak árokkal körülvett tábor-helye.

Fregellae - volscus lakosságú latiumi város.

frentanusok - közép-itáliai néptörzs.

Fufidius - Sulla plebeius származású alvezére.

Gabinius - Aulus Gabinius, Sulla katonai tribunusa volt, később Pompeius párthíve.

Gadeirai-szoros - a mai Gibraltár.

gaesaták - gall néptörzs.

Galatia - tartomány Kisázsia középső részén.

Galba, Servius - Servius Sulpicius Galba, római államférfi. I. e. 151-ben sikertelenül harcolt Hispaniában a lusitanok ellen.

Galba, Sulpicius - a későbbi császár nagyapja.

gallaecusok - hispaniai néptörzs.

Gandaré - Perzsiával határos indiai tartomány (Gandhara).

Gedrószia - a Karmaniától keletre elterülő hegyvidék.

Gelanór - Argosz mitikus királya.

Gellius - Lucius Gellius Poplicola, a 72. év egyik consulja.

Gelón - Szürakuszai türannosza az i. e. V. század elején.

Geraneia - hegység Megara és Korinthosz vidékén.

Gisco - a karthágóiak i. e. 340-ben küldték Timoleón ellen Szicíliába.

Glaukipposz - görög szónok; apja, Hüpereidész, Platón tanítványa volt.

Glaukosz - Phókión alvezére az euboiai hadjáraton.

Gongülosz - görög hadvezér az i. e. V. század második felében; a korinthosziak küldték a szürakuszaiak segítségére.

Gordion - Phrügia királyainak székvárosa.

Gorgiasz - híres görög szónok és szofista az i. e. V. században.

Gorpiaiosz - szeptembernek megfelelő hónap.

Gortün - város Krétában.

Granikosz - a Propontiszba (Márvány-tengerbe) ömlő müsziai folyó.

Gülipposz - spártai hadvezér az i. e. V. század második felében.

gümnasziarkhész - az ünnepi játékok rendezője és betanítója.

gümnopaidia - spártai ifjak tornaünnepélye, amelyen ruhátlanul vettek részt.

Gütheion - tengeri kikötő az Eurótasz torkolatánál.

Hagnón - a Periklész ellen indított politikai hajsza irányítója.

Hagnón - Alexandrosz udvari embere.

Hagnónidész - oligarchapárti athéni szónok, Phókión politikai ellenfele.

Halimusz - attikai község.

Halonészosz - kis sziget a thesszaliai partok közelében.

Hamilcar Barcas - Hannibál apja; Hispania meghódítója, itt is esett el i. e. 229-ben.

Harmonia - Kadmosznak, Thébai mitikus királyának felesége, Arész és Aphrodité leánya. Egyik gyermeke Szemelé, Dionüszosz anyja.

harmosztész - katonai helytartó a spártaiak által megszállt városokban.

háromszázak - a király kísérői a harcban.

Harpalosz - Alexandrosz bizalmasa és kincstárosa. Az indiai hadjárat után elsikkasztott kincsekkel Athénban keresett menedéket.

Hégésziasz - görög szónok és történetíró az i. e. IV. században.

Hekabé - Priamosz trójai király felesége.

Hekatombaión - kb. júliusnak megfelelő hónap.

Hekatompedon - a Parthenón helyén épült korábbi templom.

Hellanikosz - görög történetíró az i. e. V. században.

Helvidius Priscus - köztársasági érzelmű római, Vespasianus száműzte, majd kivégeztette.

Héphaisztión - Alexandrosz hadvezére és barátja.

Heptakhalkon - Athén városfalának egyik bástyája.

Héraion - a Korinthoszi-öbölbe nyúló félszigeten álló Héra-szentély Perakhórában.

Hérakleia - a tarentumiak gyarmatvárosa Lucaniában.

Hérakleia - város a Peloponnészoszon, Olümpia közelében.

Hérakleidész - Hérakleidész Pontikosz filozófus és irodalombúvár az i. e. IV. században.

Herennius - Sertorius alvezére, i. e. 75-ben Pompeius ellen harcolva esett el.

herküniai erdőség - a Felső-Duna mentén húzódó erdők.

Hermagorasz - görög szónok az i. e. I. század első felében.

Hermioné - tengerparti város Argolisz nyugati részén.

Hermipposz - attikai vígjátékíró az i. e. V. században.

Hermipposz - görög irodalomtörténész és történetíró az i. e. III. században.

Hermokratész - szürakuszai államférfi és hadvezér az i. e. V. században.

Hermolaosz - az indiai hadjárat előtt, i. e. 329-ben leleplezett összeesküvés vezére.

Hérodórosz - görög történetíró az i. e. V. században.

Hesztiaia - város Euboia-sziget északi vidékén.

Hexapülon - a Megara és Leontinoi felé nyíló városkapu Szürakuszaiban.

Hiampszal - Numidia egyik részének királya.

Hierapolisz - szíriai város, ahol egy Derketisz nevű keleti istennőt tiszteltek.

Hierón - Szürakuszai türannosza i. e. 485-től. A művészetek és az irodalom pártfogója.

Hierónümosz - kardiai származású történetíró és hadvezér, Eumenész párthíve.

Hierónümosz - i. e. 216-ban - rövid ideig - Szürakuszai türannosza.

Hierónümosz - rhodoszi filozófus és életrajzíró.

Hiketasz - vagy *Hiketész*: Leontinoi türannosza, Timoleón i. e. 344-ben elűzte, majd kivégeztette.

Himera - i. e. 648-ban alapított görög gyarmatváros, Szicília északi partján.

Hipparkhosz - Peiszisztratosz egyik fia.

Hippiasz - éliszi származású filozófus, Szókratész kortársa.

Hippokratész - az ókor egyik legnagyobb orvosa (kb. i. e. 427-347).

Hippokratész - athéni hadvezér az i. e. V. században.

Hippokratész - szürakuszai hadvezér, i. e. 212-ben a város körül folyó harcokban esett el.

Hirtius - az i. e. 43. év consuljaként Antonius ellen harcolt. A mutinai csatában győzött ugyan, de sebeibe belehalt.

Horkómoszion - athéni tér, ahol a békekötést esküvel erősítették meg.

Hortensius - Sulla alvezére.

Hortensius - Quintus Hortensius Hortalus, híres római szónok és államférfi, i. e. 114-50; fiát ugyanígy hívták.

Hostilius - Aulus Hostilius Mancinus, i. e. 170-ben volt consul.

Hüakinthosz - Amüklasz lakóniai király fia. Apollón beleszeretett a szépséges Hüakinthoszba, s amikor diszkoszvetésre tanította, hibásan dobott diszkoszával az ifjút halálra sebezte. Ünnepe a Hüakinthia.

Hübla - város Szicília keleti részén.

Hübreasz - kariai államférfi és szónok az i. e. I. században.

Hüdaszpész - az Indus mellékfolyója.

Hüllosz - Héraklész egyik fia.

Hüperbatasz - i. e. 226-225-ben az akhaiai szövetség vezére, Kleomenésztől vereséget szenvedett.

Hüperbolosz - athéni demagóg az i. e. 420-as években.

Hüpereidész - befolyásos athéni szónok az i. e. IV. század második felében.

Hürkania - a Káspi-tó környéke.

Hypsaeus - Publius Plautius Hypsaeus; i. e. 53-ban consullá választatta magát, de perbe fogták és elítélték.

Iakkheion - Dionüszosz temploma; *Iakkhosz* - Dionüszosz mellékneve.

Ialüszosz - Rhodosz szigetének mitikus királya.

Iapügia - Itália délkeleti csücske.

Iarbas - Iugurtha közeli rokona, majd halála után Numidia egyik részének királya. Pompeius foglyul ejtette és kivégeztette.

Iaszón - mitikus hős, az argonauták vezére, Médeia férje.

Iaszón - Alexandrosznak, Pherai türannoszának apósa és elődje.

Idomeneusz - epikureus filozófus az i. e. III. században.

Idomeneusz - alexandriai történetíró a Ptolemaioszok korában.

Ikhna - makedón település Mezopotámiában.

Iktinosz - híres görög építész az i. e. V. században.

insuberek - észak-itáliai kelta néptörzs.

intercalaris hónap - a naptárrendezés során közbeiktatott szökőhónap.

interrex - a királyság idejében az állam vezető tisztségét ideiglenesen viselő személyek címe.

Ión - görög drámaíró és költő az i. e. V. században.

Iphikratész - athéni hadvezér az i. e. IV. század első felében.

Iphitosz - mitikus hős. A hagyomány őt tartotta az olümpiai játékok megalapítójának.

Isauricus - Publius Servilius Vatius Isauricus. Római államférfi az i. e. I. században.

Iszaiosz - görög szónok az i. e. IV. században.

Iszidórosz - Mithridatész hajóhadának vezére, híres kalózkapitány.

Iszméniasz - thébai demokrata államférfi és hadvezér. Állítólagos perzsabarátsága miatt i. e. 368-ban kivégezték.

Iszméniasz - híres muzsikus.

Iszménosz - boiótiai folyó.

Iszokratész - híres athéni államférfi és szónok az i. e. IV. században.

Isszórion - sziklás magaslat Spárta közelében.

Isszosz - tengerparti város Kilikiában.

Iszthmosz - földszoros a szárazföld és a Peloponnészosz között. Az itt álló Poszeidón-szentély híres atlétikai viadalok színhelye.

Isztrosz - az Al-Duna görög neve.

Isztrosz - görög történetíró az i. e. III. században.

Ithómatasz - Zeusz szentélye a sziklás Ithómé-hegy tetején, amely az Akrokorinthosszal együtt a Peloponnészosz két legerősebb pontja volt: „két szarv”, amellyel a félszigetet, mint valami ökröt kézben lehetett tartani.

itóni Athéné - Athénének, mint a harc istennőjének kultusza hajdan a thesszaliai Itón városában virágzott; szobrát innen Thébaiba vitték, és temploma a panboiótiai szövetség székhelyéül szolgált.

Iunius Vindex - helyesen Iulius Vindex; elrómaiasodott előkelő gall családból származott. I. sz. 68-ban zendülést szított Nero ellen.

Iuno Moneta - Camillus az auruncusok felett aratott győzelem emlékére, i. e. 345-ben építette fel Iuno Moneta templomát.

Iuppiter Feretrius - a zsákmányt adó Iuppiter, akinek Romulus építtetett templomot.

Ixión - a lapithák mitikus királya. Héra istennő megkívánása miatt örökké forgó kerékre kötve lakolt az Alvilágban.

Kabeira - pontoszi város.

Kaduszia - harcias hegyi nép országa a Káspi-tenger nyugati partján.

Kalanosz - görög vándorbölcselő az i. e. IV. században.

Kalaureia - kis sziget az Égei-tengerben.

Kalauria - szicíliai város Leontinoi közelében.

Kalliasz - Athén egyik leggazdagabb polgára az i. e. V. században.

Kattidromosz - magas hegy a Thermopülai-szoros felett.

Kalliklész - gazdag athéni bankár az i. e. IV. században.

Kallikratész - a Parthenón egyik építőművésze.

Kallikratész - szürakuszai hadvezér az i. e. V. század második felében.

Kallikratidasz - spártai hadvezér a peloponnészoszi háború második szakaszában.

Kallimedón - makedónpárti athéni szónok.

Kallippidész - híres athéni színész az i. e. IV. században.

Kalliszthenész - görög történetíró az i. e. IV. században.

Kallisztratosz - Mithridatész szolgálatában álló görög férfi.

Kanóbosz - egyiptomi város Alexandriától északkeletre.

Kantharoszi-öböl - a peiraieuszi kikötő egyik öble.

Kapaneusz - az argoszi Adrasztosz fivére, a Thébai ellen hadba szállt hét vezér egyike.

Kaphüai - kisváros a Peloponnészoszon.

Kardia - város Thrakiában.

Karmania - iráni hegyvidék a Perzsa-öböltől északra.

Karneadész - görög filozófus az i. e. II. században, az ún. „Új Akadémia” megalapítója.

Karrhai - római szerzőknél Carrhae, mezopotámiai város; Crassus pusztulásának színhelye.

Kaszandrosz - Alexandrosz hadvezérének, Antipatrosznak a fia, Makedonia királya.

Kaunosz - város Kariában Kisázsia déli partján, szemben Rhodosz szigetével.

Kekropsz - Athén egyik mitikus királya.

keltiberek - a hispaniai őslakosság és a Közép-Európából bevándorolt kelták leszármazottai.

kenotaphion - szó szerint: „üres sír"; olyan síremlék, amely nem rejti magában a holttestet.

Képhiszosz - a Parnasszosz északi lejtőin eredő folyó.

Kerameikosz - athéni városrész, „fazekasnegyed", ahol temető is volt.

Kerata - állatszarvhoz hasonló két hegycsúcs az Attika és Megarisz határán húzódó hegyláncon.

Kerkina - sziget Tunisz partjai közelében.

Kerküra - ma Korfu.

Khabriasz - athéni hadvezér az i. e. IV. században.

Khairóndasz - az i. e. 339-338. év arkhónja Athénban.

Khalkédón - görög város a Boszporosz partján.

Khalkioikosz - „bronzházú"; ezen a néven tisztelték Pallasz Athénét a spártai fellegvárban álló templomában.

Khalkisz - Euboia-sziget legjelentősebb városa.

Kharész - athéni hadvezér. A khairóneiai csatában esett el i. e. 338-ban.

Khariklész - Phókión veje. A Harpalosz-féle megvesztegetési per egyik vádlottja.

Kharillosz - ősi időkben élt spártai király.

Kharón - görög történetíró az i. e. V. század első felében.

Kheirón - kentaur; Iaszón és Akhilleusz nevelője.

Khelidóni-szigetek - három kis sziklasziget Kisázsia déli partjai közelében.

Kherszonészosz - görögül „félsziget", különösen a thrakiai Kherszonészosz.

khiliarkhosz - szó szerint ezredes; általában magasabb rangú parancsnok.

Khiosz - a Kisázsia partjai közelében fekvő, hasonló nevű sziget fővárosa.

khitón - tunicaszerű, főleg női ruhadarab.

khoé - öntés, töltés.

khoinix - görög űrmérték, egy liternél valamivel kevesebb.

Khrüszipposz - görög bölcselő az i. e. III. században.

khusz vagy *khoosz* - űr- és súlymérték; kb. három liter.

Kineasz - thesszaliai származású szónok, Pürrhosz tanácsadója.

Kithairón - hegység Attika és Boiótia határán.

Kition - város Ciprus szigetén.

Klazomenai - kisázsiai ión város.

Kleanthész - sztoikus filozófus és költő az i. e. III. században.

Kleidémosz - athéni történetíró az i. e. IV. században, Attika történetét írta meg.

Kleiszthenész - az athéni demokrácia alkotmányának megteremtője az i. e. VI. század végén.

Kleitomakhosz - karthágói születésű athéni filozófus az i. e. II. században; a szkeptikus filozófia megalapítója.

Kleitosz - Alexandrosz „Fekete Kleitosz" néven ismert hadvezére.

Kleón - Periklész demagóg ellenfele, majd utóda.

Kleónai - az argoszi síkságnak az a része, amelyen át az út Korinthoszba vezet.

Kleónümosz - spártai király. I. e. 272-ben Pürrhoszt hívta segítségül, hogy trónját visszaszerezze.

Kleopatra - Alexandrosz testvérhúga. A hellenisztikus kor uralkodó családjaiban gyakran használt női név.

Klepszüdra - szent forrás az Akropolisz oldalában.

klérukhia - haddal elfoglalt területeknek a polgárság között sorshúzással történő kiosztása és betelepítése.

Kodrosz - Attika legendás királya.

Koilé Szíria - völgy a Libanon-hegységben.

Kollütosz - Athén egyik városrésze.

Koroibosz - az eleusziszi Telesztérion (beavatási csarnok) építésze.

kottabosz - a „szeret, nem szeret" játék borral művelt változata.

kotülé - görög űrmérték; 0,27 liter, *kotülosz* - ivóedény.

Kraneion - ciprusliget Korinthosz közelében.

Krannón - thesszaliai város.

Kraterosz - Alexandrosz egyik hadvezére; az utódlásért vívott harcokban esett el. Fia az athéni népgyűlések határozatait gyűjtötte össze és adta ki.

Kratinosz - görög vígjátékíró az i. e. V. században.

Kratipposz - görög filozófus az i. e. I. században. Tanítványai közé tartozott Cicero is.

Kreophülosz - a hagyomány szerint Homérosz veje, a khioszi költőiskola vezetője.

Kritiasz - athéni bölcselő és író, reakciós államférfi az i. e. V. században.

Kritolaosz - görög filozófus az i. e. II. században.

Ktésziasz - görög történetíró és orvos az i. e. IV. században.

Ktészibiosz - athéni szónok, Démoszthenész politikai ellenfele.

Ktésziphón - athéni államférfi. A khairóneiai csata után azt indítványozta, hogy Démoszthenészt koszorúval tüntessék ki. Ebben az ügyben tartotta Démoszthenész egyik leghíresebb beszédét („a koszorúról").

kurészek - ősi papi testület Kréta szigetén.

Küdnosz - kisázsiai folyó.

Kümé - város Kisázsia partvidékén.

Künoszkephalai - „kutyafejekre” emlékeztető sziklákról elnevezett fennsík Thesszaliában. Itt győzte le Titus Flamininus III. Philipposz makedón királyt i. e. 197-ben.

Küthéra - sziklás sziget a Peloponnészosz déli csúcsánál.

Küzikosz - görög város a Hellészpontosz déli bejáratánál.

Labienus - Titus Atius Labienus, Caesar egyik alvezére, majd ellenfele.

Lacus Curtius - Mettius Curtius sabin hadvezérről elnevezett mocsaras rész a római forumon.

Laelius, Caius - az ifjabb Scipio barátja. Filozófiai érdeklődéséért kapta a *Sapiens* mellék-nevet.

Laevinus - Publius Valerius Laevinus az i. e. 280. év consulja.

Laiosz - mitikus thébai király, Oidipusz apja.

Lakharész - befolyásos athéni demagóg az i. e. III. század elején.

Lakónia - Spárta.

Lamakhosz - athéni hadvezér az i. e. V. század második felében.

Langón - város a peloponnészoszi Éliszben.

Laodiké - Priamosz trójai király leánya.

Laomedón - mitikus trójai király.

latin ünnepek - a latin szövetség idejében keletkezett ünnepek Iuppiter Latiaris tiszteletére.

Latomiák - a szürakuszai kőbányák, melyekben hadifoglyok dolgoztak.

Laurion - ezüst- és ólombányáiról híres attikai helység.

Lekhaion - Korinthosz kikötője, amelyet falakkal védett út kötött össze a várossal.

Lémnosz - vulkanikus eredetű, hegyes-völgyes sziget az Égei-tengeren, Héphaisztosz kultu-szának fő helye.

Lentulus - Lucius Cornelius Lentulus, Pompeius párthíve.

Lentulus - Catilina cinkostársa.

León - görög szónok és történetíró az i. e. IV. században.

Leónidasz - Alexandrosz nevelője; nem azonos Thermophülai hős védőjével.

Leonnatosz - II. Philipposz és Nagy Sándor bizalmasa; Lamiánál esett el i. e. 322-ben.

Leontinoi - szicíliai város.

Leószthenész - a szövetséges görög hadak vezére a lamiai háborúban.

Leótükhidész - spártai király az i. e. V. században.

Leptinész - az idősebb Dionüsziosz fivére és hajóhadának vezére.

Leukasz - félsziget Akarnania partjai mentén.

Leukosz - a püdnai síkot átszelő makedoniai folyó.

Leukothea - eredeti nevén Inó, Kadmosz thébai király leánya. Ő nevelte fel Kadmosz első feleségének, Szemelének Zeusztól született gyermekét, Dionüszoszt. Héra bosszúból megtébolyította férjét, Athamaszt, aki elől menekülve Inó egyik fiával a tengerbe vetette magát, s ettől kezdve Inót Leukothea, Melikertészt pedig Palaimon néven tengeri istenként tisztelték.

Licinius Macer - Cicero kortársa; 66-ban volt praetor. Zsarolásai miatt perbe fogták és elítélték.

Licinius - Publius Licinius Crassus, i. e. 171-ben volt consul. Kegyetlenkedése miatt a senatus visszahívta csapataitól, és pénzbírságra ítélte.

Likümniosz - a Héraklésszel kapcsolatos történetekben szereplő hősnek, Élektrüónnak, Mükénai uralkodójának a fia.

Lilübaion - hegyfok és karthágói alapítású város Szicília nyugati partján.

Lindosz - város Rhodosz szigetén.

Livius, Marcus - Tarentum védelmezője Hannibál ellen.

Lokrisz - közép-görögországi tartomány.

Lollius, Marcus - Pompeius párthíve, i. e. 71-ben néptribunus.

Luca - közép-itáliai város. Ma: Lucca.

Lucretius Ofella - Marius, majd Sulla híve; később a dictator meggyilkoltatta.

Lutatius Catulus - római szónok és politikus; Pompeius, majd Cicero párthíve.

Lügdamisz - a kimmerekkel szövetséges thrák törzsek vezére az i. e. VII. században.

Lükaion - hegység Arkadia délnyugati részén.

Lükeion - athéni tornacsarnok az Ilisszosz partján.

Lükia - Kisázsia délkeleti tartománya; fővárosa Xanthosz, a hasonló nevű folyó völgyében.

Lükomédész - a dolopszok királya.

Lükomidák - régi papi nemzetség. Fontos szerepet játszottak az eleusziszi misztériumok ünnepségein.

Lükosz - kisázsiai folyó.

Lünkeusz - görög író az i. e. III. század második felében.

Lüsziasz - kiváló athéni szónok az i. e. V-IV. században.

Lüszimakhosz - Alexandrosz hadvezére, majd az utódlásért versengő uralkodók egyike.

Lüszipposz - görög szobrász az i. e. IV. században.

Magna Mater - „Nagy Anya”: Kübelé, az istenek anyja.

Magnészia - város Kariában a Maiandrosz partján.

Maidiké - Makedoniával szomszédos thrakiai tartomány.

Maimaktérión - októbernek megfelelő hónap.

Maiótisz - a mai Azovi-tenger.

Makaria - a jóslat a Herakleidáknak csak akkor ígért győzelmet Eurüsztheusz mükénéi király ellen, ha a közjóért valaki feláldozza magát. Ezt vállalta Makaria, Héraklész leánya.

Makhanidasz - i. e. 206-ban lett Spárta türannosza. Párviadalban Philopoimén ölte meg.

Makharész - Mithridatész fia. Apját elárulta és római szolgálatba állt.

Mandrokleidasz - Agisz barátja; a király halála után száműzetésbe ment.

Manilius - Caius Manilius, mint az i. e. 66. év egyik néptribunusa terjesztette be azt a törvényjavaslatot, amely Pompeiust ajánlotta fővezérnek a Mithridatész elleni háborúra.

Manlius Torquatus - római hadvezér az i. e. IV. században. 360 körül nagy győzelmet aratott a gallokon. Fiát, mivel parancs ellenére harcba szállt az ellenséggel, mint fegyelemsértőt kivégeztette.

Mantineia - városállam a Peloponnészoszon.

Marcellus - Marcus Claudius Marcellus, az i. e. 51. év egyik consulja. Caesar politikai ellenfele.

Marcius Rex - Quintus Marcius Rex, az i. e. 68. év egyik consulja.

Marcius Titius - előbb Antonius, majd Octavianus párthíve.

Marcus Antonius - Marcus Antonius Orator (szónok) néven ismerték, i. e. 97-ben volt consul; Sulla párthíve. (Az ő unokája volt a hasonló nevű triumvir.)

Mardoniosz - Xerxész fővezére. I. e. 479 júliusában Plataiainál döntő vereséget szenvedett, és ő maga is elesett.

Margitész - bárgyú, bohóckodó alak, egy Homérosznak tulajdonított komikus eposz hőse.

Marica - ősitáliai nimfa. Szentélye a Liris folyó torkolatánál egy mocsaras ligetben állt.

Marszüasz - makedón történetíró, Alexandrosz kortársa.

Massilia - ma: Marseille.

Mater Matuta - ősi itáliai istenség, a hajnal istennője.

Matius - Gaius Matius, előbb Caesar, majd Octavianus híve.

Mauruszia - a mostani Marokkó.

medimnosz - űr- és súly mérték: 58 liter.

Megaklész - előkelő athéni család sarja, Periklész anyai nagybátyja.

Megarisz - városállam a Korinthoszi- és a Szaróniszi-öböl közötti földszoroson.

Megisztonusz - Kleomenész rokona. Az Argosznál vívott harcokban elesett.

Meidiasz - az i. e. IV. század első felében élt gazdag athéni polgár.

Melanthiosz - görög tragédiaíró az i. e. V. század második felében.

Meleagrosz - Kalüdón királya; a legendás kalüdóni vadászat hőse.

Meliboia - tengerparti város Thesszaliában.

Melikertész - lásd *Leukothea*.

Melisszosz - szamoszi hadvezér és filozófus az i. e. V. században.

Mélosz - kisebb sziget Krétától északra. A „milói" Vénusz lelőhelye.

Memmius, Gaius - i. e. 52-ben volt néptribunus.

Memnón - perzsa szolgálatban álló görög zsoldosvezér az i. e. IV. században.

Menandrosz - az attikai új komédia legkiválóbb képviselője (i. e. 342-291).

Menandrosz - Alexandrosz kíséretének tagja. Lüdia satrapája volt.

Menekleidasz - Epameinóndasz és Pelopidasz politikai ellenfele.

Menoikeusz - mikor a hét vezér Thébait ostromolta, Teiresziasz azt jósolta, hogy csak akkor győznek, ha Kreón fia, Menoikeusz Arésznak feláldozza magát, amit ő meg is tett.

Mérionész - féltestvérével, Idomeneusszal együtt a krétaiak vezére Trója ostrománál.

Merula - Lucius Cornelius Merula, i. e. 87-ben consullá választották a Rómából elűzött Cinna helyére. Marius és Cinna visszatérése után félelmében öngyilkos lett.

Messala - lásd *Valerius Maximus*.

Messzéné - város és tartomány a Peloponnészosz nyugati részén.

Metageitnión - kb. szeptembernek megfelelő hónap.

Metellus Pius - Quintus Caecilius Metellus Pius, i. e. 80-ban Sulla consultársa, majd Sertorius ellenfele; mint pontifex maximus i. e. 64-ben halt meg.

Methüdrion - város Arkadiában.

Metilius - Marcus Metilius, i. e. 217-ben volt néptribunus.

Metón - athéni csillagász az i. e. V. században.

Métrodórosz - Mithridatész szolgálatába szegődött görög filozófus.

Micipsa - Masinissa numidiai király fia, Iugurtha nagybátyja és nevelőapja.

Mieza - makedón város.

Mikión - makedón hadvezér az i. e. IV. század második felében.

Milo - Titus Annius Milo Papinianus, Clodius politikai ellenfele és Cicero barátja. Mikor emberei Clodiust i. e. 52-ben megölték, Rómában véres zavargások törtek ki; bár védője Cicero volt, száműzték.

Mimnermosz - görög elégiaköltő az i. e. VII. század második felében.

mimus - vásári komédiázás, majd római vígjáték-műfaj.

mina - pénz- és súlyegység, kb. $^1/_2$ kg. 60 mina: 1 talentum.

Minóa - kis sziget Megara közelében.

Minturnae - tengerparti város Latiumban.

Minucius - Quintus Minucius Rufus, i. e. 221-ben consul, majd dictator, 217-ben a lovasság főparancsnoka.

Minucius Thermus - Asia provincia propraetora i. e. 50-ben.

molosszoszok - hellén eredetű épeiroszi nép. Nevüket Pürrhosz fiától, Molosszosztól kapták.

Monaiszész - parthus hadvezér.

mothakszok - uraik házában született rabszolgák, akiket később felszabadítottak és spártai polgárjogot kaptak.

Mucianus - Caius Licinius Crassus Mucianus; Vespasianus párthíve, 70-72-ig Szíria proconsulja.

Mucius - Publius Mucius Scaevola, a Gracchusok kortársa, kiváló jogtudós és szónok.

Mummius - Lucius Mummius, római hadvezér, Korinthosz elfoglalója (i. e. 146-ban).

Munatius Plancus - Pompeius párthíve, Cicero és Milo politikai ellenfele. A második polgárháborúban Antonius oldalán harcolt, majd idejekorán Octavianushoz állt.

Munda - hispaniai helység, Caesar döntő győzelmének színhelye. Ma: Montilla.

Munükhión - áprilisnak megfelelő hónap.

Murena - Lucius Licinius Murena, Lucullus alvezére és Cicero híve.

Muszeion - a Múzsák tiszteletére Athénban épített templom. (A hellenisztikus birodalmak nagyvárosaiban épített Muszeionok - könyvtárak, főiskolák - művelődési központok voltak.)

Mutina - ma: Modena.

Mügdonia - Mezopotámia egyik tartománya.

Mükalé - hegyfok Lüdiában; i. e. 479-ben ez előtt győzte le az athéniak és a spártaiak együttes hajóhada a perzsákat.

müsztagógosz, müsztész - a beavatási szertartást végző pap és a beavatott hivő.

Narnia - város Rómától északra.

Nasica, Publius - Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio, i. e. 138-ban volt consul, Tiberius Gracchus politikai ellenfele.

Nauplia - kikötőváros Argoliszban.

Naxosz - a Küklaszok legnagyobb szigete.

Naxosz - Szürakuszaitól északra fekvő szicíliai város.

Neanthész - görög történetíró az i. e. III. században.

Nektanabisz - egyiptomi fáraó az i. e. IV. században.

Nemea - város Argoliszban. Így nevezték a Korinthosz és Mükénai között húzódó völgyet is.

Neoptolemosz - Mithridatész szolgálatában álló tengeri hadvezér.

Néreiszek - Néreusz görög tengeri isten leányai.

Nigidius - Publius Nigidius Figulus, a polgárháborúban Pompeius párthíve; Caesar győzelme után önkéntes száműzetésbe ment. Misztikus tanok iránt érdeklődő író.

Nikanór - Alexandrosz hajóhadának egyik parancsnoka.

Nikiasz - Engüion szicíliai város polgára. (Nem tévesztendő össze az athéni politikussal és hadvezérrel).

Nikokreón - ciprusi király.

Nikopolisz - görög város az Ión-tenger partján.

Niphatész - hegység Kelet-Armeniában.

Nónakrisz - régi város a Peloponnészoszon.

Norbanus - Caius Norbanus Balbus, az i. e. 83. év egyik consulja.

Norbanus - Caius Norbanus Flaccus; Philippinél Antonius és Octavianus alvezére.

Novum Comum - ma: Como.

Numantia - a keltiberek fővárosa. Scipio i. e. 133-ban foglalta el.

Nüsza - indiai város.

Nüszaiosz - I. Dionüsziosz fia, Szürakuszai türannosza (i. e. 350-től).

Nymphidius Sabinus - Nero kegyence.

Octavius - Cinna consultársa i. e. 87-ben.

Octavius, Marcus - mint néptribunus Gracchus gabonatörvényének módosításával tette nevét ismeretessé.

Oiniadai - régi város az Ión-tenger partján.

Ókhosz - III. Artaxerxész perzsa király mellékneve.

Olizón - thesszaliai város, az euboiai Artemiszion-hegyfokkal szemközt.

Olümpiasz - II. Philipposz felesége, Alexandrosz anyja.

Olünthosz - görög gyarmatváros a Khalkidiké-félszigeten. II. Philipposz i. e. 348-ban lerombolta.

Ómésztész - nyershúsevő; Dionüszosz mellékneve.

Ónészikritosz - Alexandrosz indiai hadjáratának résztvevője, történetíró.

Opimius, Lucius - az i. e. 121. év egyik consulja, Caius Gracchus optimata ellenfele.

opiszthodomosz - a templom hátsó részén, a cella mögött lévő oszlopcsarnok.

Oppius, Caius - Caesar bizalmas embere; némelyek szerint ő írta meg Iulius Caesar alexandriai, hispaniai és afrikai hadjáratának történetét.

oreiták - indiai eredetű, kelet-ázsiai nép.

Orestes - Aurelius Orestes i. e. 126-ban volt consul.

Órikon - tengerparti város Épeirosz északi részén.

Orkhomenosz - boiótiai város.

Orkünioi - kappadokiai város.

Oródész - Parthia királya i. e. 57-37-ig.

Oromaszdész - a perzsák főistene (Ormuzd).

Óróposz - határváros Attika és Boiótia között.

Óxosz - közép-ázsiai folyó.

Oxüartész - baktriai fejedelem az i. e. IV. században. Leányát, Rhóxanét, Alexandrosz vette feleségül.

Padus - ma: Pó.

Pagaszai - thesszaliai város.

Paian - Apollón mint gyógyító isten mellékneve, s egyúttal az őt dicsőítő himnuszok műfaji megjelölése.

paiónok - thrakiai makedón néptörzs.

Pakhész - athéni hadvezér az i. e. V. században.

Pakhünon - Szicília délkeleti hegyfoka.

Palladion - Pallasz Athéné szobra s az azt őrző athéni templom körüli tér.

Pallantion - régi város Arkadiában.

Pammenész - thébai hadvezér, Epameinóndasz kortársa.

Pamphülia - part menti tartomány Kisázsia középső részén.

Panaitiosz - görög sztoikus filozófus, az i. e. II-I. században.

Panathénaia - athéni ünnep; négyévenként tartották a városvédő Athéné tiszteletére.

Pandoszia - megerősített város Dél-Itáliában.

Panémosz - augusztusnak megfelelő hónap.

pankration - egyesített birkózó- és ökölvívó-viadal.

Pansa - az i. e. 43. év consuljaként Antonius ellen harcolt. A mutinai csatában életét vesztette.

Pantaukhosz - Démétriosz Poliorkétész hadvezére.

Paphlagonia - kisázsiai tartomány a Fekete-tenger partvidékén.

Papirius Carbo, Cnaeus - Marius és Cinna párthíve. 82-ben Pompeius kezére került és kivégezték.

Paraitonion - határváros Egyiptomban.

Parmenión - II. Philipposz makedón király bizalmas híve és hadvezére.

Parrhasziosz - görög festő az i. e. IV. században.

Paszikratész - ciprusi király.

Pasziphaé - „mindenkinek világító”.

Patrai - kikötő a Peloponnészosz északi partján.

Pauszaniasz - spártai király, a plataiai csata egyik győztese, i. e. 479-ben. Perzsabarátság gyanúja miatt perbe fogták. Spártában Athéné templomába menekült, a templomot befalazták, és a király éhen halt.

Pauszaniasz - II. Philipposz testőre. A királyt i. e. 336 őszén leánya, Kleopatra menyegzőjén szúrta le.

Pégai - kikötőváros a Korinthoszi-öböl keleti részén.

Peirithoosz - a lapithák királya.

Peiszandrosz - az athéni oligarchák egyik vezető embere az i. e. V. században.

Péleusz - mitikus thesszaliai király, Akhilleusz apja.

Pella - Makedonia régi fővárosa.

Pelopidasz - az i. e. IV. századi thébai hegemónia egyik megalapozója.

pentakosziarkhosz - alacsonyabb tiszti rang.

Pentakoszimedimnosz - „ötven mérő árpát termelő"; Szolón idejétől kezdve így nevezték Athén legmódosabb polgárait.

Pentheusz - Thébai mitikus alapítójának, Kadmosznak utóda a királyi trónon. Ellenezte Dionüszosz kultuszát; bakkhikus őrjöngésében saját anyja tépte szét. Mítoszát Euripidész dolgozta fel.

Perdikkasz - II. Philipposz makedón király rokona és testőre. Később Alexandrosz egyik leghűségesebb bizalmas embere.

Periandrosz - Korinthosz türannosza az i. e. VII. és VI. század fordulóján.

Perinthosz - a szamosziak gyarmatvárosa a Propontisz thrakiai partján; a szövegben említett ostrom i. e. 341-ben volt.

perioikosz - így hívták a Spártát körülvevő földeken élő és dolgozó, függő viszonyba kényszerített földműveseket.

Perpenna - Marcus Perpenna, Marius, majd Sertorius párthíve.

Perrhaibia - Thesszalia északi része.

Perszaiosz - görög sztoikus filozófus az i. e. III. században.

Perszeusz - Makedonia utolsó királya, III. Philipposz fia. A püdnai csatában a rómaiak fogságába esett, s fogságban halt meg.

Perszisz - Belső-Perzsia, a birodalom középső része.

Pesszinusz - város a kisázsiai Galatiában, a Kübelé-kultusz központja.

Petelia - magas hegyen épült dél-itáliai város.

Petilius - néptribunus i. e. 187-ben.

Petra - város Thesszaliában.

Petra - „Sziklák városa": a nabataeusok fővárosa Arábiában.

Phaiax - athéni szónok az i. e. V. században.

Phainipposz - az i. e. 490-489. év arkhónja.

phaléroni Démétriosz - görög író és államférfi. Kaszandrosz makedón király Athén kormányzójává nevezte ki i. e. 317-ben. A városból később el kellett menekülnie; Alexandriába ment, de elvesztette az egyiptomi uralkodó kegyét. 283-ban halt meg.

Phaléroni-öböl - Athén régi kikötője Peiraieusz mellett.

Phaniasz - filozófus, Arisztotelész tanítványa és követője.

Phanodémosz - görög történetíró az i. e. IV. században.

Pharnabazosz - Kisázsia északnyugati részének perzsa helytartója az i. e. V. és IV. század fordulóján.

Pharnakeia - görög település a Fekete-tenger partján.

Pharnakész - (Nagy) Mithridatész fia.

Pharosz - kis sziget, egyben világítótorony Alexandria kikötőjében.

Pheneosz - város Arkadia északi részén.

Pherai - thesszaliai város.

Phereküdész - szíriai származású filozófus az i. e. VI. században.

Phereküdész - athéni író az i. e. V. században.

Pherendatész - perzsa hadvezér.

Philétasz - görög elégiaköltő az i. e. IV. században.

Philippidész - görög komédiaíró az i. e. IV. és III. század fordulóján.

Philipposz - II. Philipposz, Makedonia királya (i. e. 379-336), Alexandrosz apja.

Philipposz (fiatalabb) - V. Philipposz, Hannibál szövetségese, Makedonia királya.

Philippus, Lucius - Lucius Marcus Philippus i. e. 91-ben, a szövetséges vagy marsus háború kitörésekor volt consul.

Philisztosz - szicíliai hadvezér és történetíró az i. e. IV. században.

Philokhorosz - görög történetíró az i. e. III. században.

Philokratész - athéni szónok, Démoszthenész egyik vádlója Khairóneia után.

Philoktétész - a trójai háború egyik hőse. Lémnosz szigetén kígyómarás érte, és társai a szigeten hagyták. Hosszú szenvedés után gyógyult meg, s végül ő nyilazta le Pariszt.

Philón - görög filozófus; i. e. 88-ban menekültként érkezett Rómába. (Nem tévesztendő össze a később élt zsidó bölcselővel, az alexandriai Philónnal.)

Philótasz - Alexandrosz egyik hadvezére az ázsiai hadjáraton. A király elleni összeesküvésben való részvétellel gyanúsították és i. e. 330-ban kivégezték.

Philoxenosz - görög költő az i. e. V-IV. században.

Phliusz - város Korinthosz és Mükénai között.

Phobosz - a félelem istene.

Phoibidasz - spártai hadvezér, Agészilaosszal együtt harcolt a boiótok ellen.

Phoinix - Akhilleusz nevelője.

Phókaia - az athéniak gyarmatvárosa Kisázsia nyugati partján.

Phókión - athéni hadvezér az i. e. IV. században.

Phraatész - Parthia királya i. e. 68-60-ig.

Phrearrhosz - attikai község Peiraieusz közelében.

Phrünikhosz - athéni tragédiaíró, az i. e. VI-V. században.

Phrünikhosz - görög vígjátékköltő az i. e. V. században.

Phrünikhosz - athéni hadvezér az i. e. V. század második felében.

Phülakia - város Thesszaliában.

Phülarkhosz - görög történetíró az i. e. III. században.

Phülé - község Attika és Boiótia határán.

Picenum - az Adriai-tenger partján elterülő vidék, Ancona környékén.

Piso - Calpurnius Piso, római államférfi és történetíró az i. e. II. században.

Piso - Marcus Culpurnius Piso, Pompeius alatt szolgált a mithridatészi háborúban.

Piso, Caius - Brutus és Cassius párthíve, később kibékült Octavianusszal.

Piszidia - tengerparti tartomány Kisázsiában.

Pitüussza - szigetcsoport Hispania délkeleti partjainál.

Plataiai - boiótiai város a Kithairón-hegység lábánál. Nevét leginkább a perzsákon i. e. 479-ben aratott győzelem tette emlékezetessé.

Platón - görög vígjátékíró az i. e. V. században. (Nem azonos a később élt filozófussal!)

Plautius Hypsaeus, Publius - lásd *Hypsaeus*.

Pleisztónax - spártai király az i. e. V. században.

Plémmürion - hegyfok a szürakuszai kikötő déli részén.

plethron - görög hossz- és területmérték. Kb. 30 méter, ill. 876 négyzetméter.

Plüntéria - Athéné tisztulási ünnepe.

Pnüx - a népgyűlések helyéül szolgáló szikladomb Athénban.

polemarkhosz - hadvezér; Spártában a király alvezére.

Pólosz - athéni színész az i. e. IV. században.

Polübiosz - görög államférfi és történetíró az i. e. II. században. Túszként hosszú éveket töltött Rómában, és itt írta meg negyvenkönyvnyi terjedelmű nagy történelmi művét.

Polügnótosz - nagy görög festő az i. e. V. század közepén.

Polükleitosz - Pheidiasz fiatalabb kortársa, kiváló szobrász.

Polüszperkhón - Alexandrosz egyik hadvezére.

Pompeius - Quintus Pompeius Rufus, i. e. 88-ban Sulla consultársa.

Pomponius - Titus Pomponius Veiientanus, Hanno karthágói vezértől vereséget szenvedett, és az ellenség fogságába került.

Pontosz - tartomány Kisázsia északi részén.

Pórosz - indiai király az i. e. IV. században.

Postumus Albinus, Aulus - a senatus i. e. 151-ben a meghódított Görögország római tartományként való berendezésével bízta meg. Róma történetét írta meg.

Postumus Tubertus - dictator i. e. 431-ben.

Poszeidóniosz - nagy hatású sztoikus filozófus az i. e. I. században.

Potidaia - thrakiai város.

Praeneste - város Rómától keletre. Ma: Palestrina.

Praiszia - Perzsiával határos indiai tartomány.

Priéné - kisázsiai tengerparti város Kariában.

princeps senatus - elsőnek szavazott a senatusban. A császárság idején a „princeps” az uralkodó állandó címei közé tartozott.

principia - a római tábor központi helye az oltár és a fővezéri sátor közelében.

Prokonnészosz - nagyobb sziget a Márvány-tengerben.

promanteia - elsőségi jog jóslat elnyerésére.

Prótogenész - görög festő az i. e. IV. század végén.

proxenosz - idegenek érdekeinek képviselője.

Prusziasz - Bithünia királya i. e. 236-186-ig.

prütaneion - athéni középület; fogadások és díszlakomák székháza.

prütaniszok - a város főtisztviselői.

Pszüttaleia - apró sziget Attika és Szalamisz között.

Püanepszión - októbernek megfelelő hónap.

Püdna - makedón város. Aemilius Paulus itt győzte le Perszeusz makedón királyt.

Pülosz - város Messzénia nyugati partján.

Püthagorasz - filozófus. Szamosz szigetén született i. e. 550 körül; tanítványai Dél-Itáliában közösségekbe tömörültek.

püthói isten, püthói játékok - Apollón, illetve a tiszteletére Delphoiban rendezett zenei és atlétikai versenyek.

quadrans - római rézpénz, az *as* negyedrésze.

Rebilius, Caninius - Caesar consultársai.

Regia - Numa király palotája, majd a pontifex maximus lakóhelye.

Rhadamanthüsz - Zeusz és Európé fia, Minósz krétai király testvére; igazságossága miatt az Alvilág bírája.

Rhamnusz - falu Attikában.

Rhégion - görög alapítású dél-itáliai város. Ma: Reggio di Calabria.

Rhéneia - sziget Délosztól nyugatra.

Rhipaiai-hegyek - a föld északi határán fekvő, mesés hegyek.

Rhodanus - ma: Rhône.

Rhóxané - Alexandrosz felesége és posztumusz fiának anyja. Kaszandrosz i. e. 311-ben meggyilkoltatta.

Roscius - Lucius Roscius néptribunus, a lovagok színházi helyét kijelölő törvény benyújtója.

Rufinus - Titus Vinius Rufinus, Galba alvezére. Kapzsisága miatt a császárral együtt őt is meggyilkolták.

Rutilius - Publius Rutilius Rufus, római történetíró az i. e. I. században. Egy időben Kisázsia helytartója is volt.

Sagra - az Ión-tengerbe ömlő dél-itáliai folyó.

Saguntum - tengerparti város Hispania Tarraconensisben.

Salus - az egészség istennője.

Scipio - Publius Cornelius Scipio Africanus Maior, Hannibál legyőzője az afrikai Zama mellett vívott ütközetben (i. e. 202.)

Scipio - Lucius Cornelius Scipio Asiaticus, Norbanus consultársa i. e. 83-ban.

Scipio Africanus - Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus (i. e. 185-129). Scipio Africanus Maior fogadott fia, kiváló államférfi és hadvezér. Karthágót i. e. 146-ban ő vette be és dúlta fel.

Sempronius, Tiberius - Tiberius Sempronius Gracchus, az i. e. 215. év egyik consulja. A következő évben Hanno pun vezért legyőzte Dél-Itáliában.

Sempronius, Tiberius - Tiberius és Caius Gracchus apja.

Seneca - Lucius Annaeus Seneca, római filozófus és drámaíró (i. e. 4-i. sz. 65). Egykori neveltje, Nero végeztette ki.

Sentius Caius - az i. e. 89. év praetora.

sequanusok - galliai néptörzs.

Servilius Caepio - katonai tribunusként harcolt Spartacus ellen 72-ben.

Servius Tullius - Róma hatodik királya.

Sextilis - az ősi római naptár „hatodik” hónapja, melyet később Augustus tiszteletére neveztek el augusztusnak.

Sextus Pompeius - Pompeius Magnus fiatalabb fia (i. e. 75-35); apja halála után egy ideig megbékélt Octavianusszal, de később Szicília birtokáért háborút indított. Antonius Milétoszban meggyilkoltatta.

Silanus - Decius Iunius Silanus, i. e. 62-ben volt consul.

Sinuessa - gyógyforrásairól és kitűnő boráról ismert tengerparti város Latium legdélibb részén.

Siris - a tarentumi öbölbe torkolló folyó.

Sisenna - Lucius Cornelius Sisenna római történetíró i. e. 119-67.

Sossius Senecio - előkelő római főember az i. sz. II. században. Feltehetően neki ajánlotta Plutarkhosz a Párhuzamos életrajzokat.

Spinther - Publius Cornelius Lentulus Spinther az i. e. 57. év egyik consulja.

Spurina, Vetricius - Otho hadvezére. Traianus alatt Germaniában szolgált.

stádium, sztadion - attikai hosszmérték, kb. 200 méter.

Stertinius - Lucius Stertinius, Hispania proconsulja i. e. 199-196-ig. Később Makedoniába küldték, hogy megkösse a békét V. Philipposszal.

Strabo - Cnaeus Pompeius Strabo, Pompeius Magnus apja; i. e. 89-ben consul; i. e. 87-ben halt meg.

Sulpicius - Caius Sulpicius Paterculus, második consulsága idején, i. e. 200-ban viselt háborút Makedoniában.

Sulpicius - Publius Sulpicius Rufus, Marius párthíve.

Sulpicius, Caius - Cicero barátja. A polgárháborúban Caesar oldalára állt.

Sulpicius Galba - a későbbi császár nagyapja.

Sutrium - etruriai város, az i. e. IV. századtól római gyarmat.

Szamoszata - erődített szír város Kommagéné tartományban.

Szandrakottosz - Alexandrosz kortársa, az Indus és Gangesz vidékén nagy birodalom ura.

Szardeisz - Lüdia ősrégi királyi városa, majd a perzsa és Szeleukida helytartók székhelye.

Szeleukia - I. Szeleukosz király által alapított város Mezopotámiában.

Szeleukosz - I. Szeleukosz Nikatór (i. e. 353-281), Alexandrosz egyik vezére, az ipszoszi csata győztese, a Szeleukidák néven ismert szíriai uralkodóház megalapítója.

Szellaszia - erődített város Lakónia északkeleti részén. Kleomenész i. e. 221-ben itt vesztett csatát Antigonosz Dószón ellen.

Szélümbria - thrák város a Propontisz partján.

Szésztosz - thrakiai város a Hellészpontosz legkeskenyebb pontján.

Szidón - város Föniciában.

Sziküón - város a Peloponnészosz északi részén.

Szilanión - szobrász az i. e. IV. században.

Szillakész - magas rangú hadvezér vagy főtiszt neve a perzsa hadseregben.

szillosz - gunyoros hangú költemény.

Szimmiasz - Szókratész barátja és tanítványa.

Szimónidész - görög költő az i. e. VI-V. században.

Szinópé - a Fekete-tenger déli partján fekvő gazdag kereskedőváros.

Szinóra - erőd Pontosz és Nagy-Armenia határán.

Szkapté-Hülé - tengerparti város Thrakiában.

Szkiathosz - sziget a thesszaliai part közelében.

Szkirophorión - júniusnak megfelelő hónap.

Szkotussza - város Thesszaliában.

Szkürosz - sziget az Égei-tengerben.

Szóphéné - Nagy-Armenia délnyugati tartománya.

Szószibiosz - Ptolemaiosz udvarában élő lakedaimóni történetíró, a király tanácsadója.

Szótéria - a megmenekülés, a megváltás ünnepe.

Szpeuszipposz - Platón unokaöccse és tanítványa.

Szphairosz - görög sztoikus filozófus az i. e. III. században.

Szphodriasz - spártai hadvezér az i. e. IV. század elején.

Sztageira - makedoniai város, Arisztotelész szülőhelye.

sztatér - négy drakhma súlyú és értékű arany- vagy ezüstpénz.

Szteirisz - Khairóneiától 20-22 kilométerre fekvő város.

Sztészimbrotosz - Homérosz egyik korai magyarázója. Politikai írásaiban támadta Themisztoklészt és Periklészt.

Sztilpón - görög filozófus az i. e. IV. században, az ún. megarai iskola tagja.

Szunion - hegyfok Attika délkeleti csücskén.

Szuréna - a parthusok „nagyvezére", aki rangban a király után következett.

Szübarisz - dél-itáliai görög város.

Tainaron - hegyfok Lakóniában, a Peloponnészosz legdélibb pontja.

talentum - (talanton) görög pénz- és súlymérték (20 és 40 kg között).

Tanagra - boiótiai város.

Tanusius - Tanusius Geminus, történetíró az i. e. I. században.

Taurión - peloponnészoszi helytartó, Antigonosz Dószón és V. Philipposz híve.

Tauromenion - ma: Taormina.

Taurosz - Kisázsia legnagyobb hegysége.

Taügetosz - a Peloponnészosz legnagyobb és legmagasabb hegysége.

taxiarkhosz - alacsonyabb tiszti rang.

Taxilész - indiai fejedelem az i. e. IV. században.

tectosagok - a Volcae néven ismert kelta nép egyik törzse.

Tegea - város Lakónia határán.

Tegüra - kis boiótiai város. A szövegben említett csata i. e. 375-ben volt.

Telamón - mitikus hős, Aiasz atyja.

Télekleidész - athéni vígjátékíró az i. e. V. században.

Telesztész - szicíliai költő az i. e. IV. században.

Tenedosz - kis sziget a kisázsiai partok közelében.

Ténosz - kis sziget az Égei-tengerben.

tensa - díszkocsi, amelyen az istenek szobrait szállították ünnepi alkalmakkor.

Terpandrosz - muzsikus és költő az i. e. VII. században, a héthúrú lant feltalálója.

Terracina - város Nápolytól északra.

tetrarkhia – „negyedes fejedelemség".

Thalész - krétai költő, aki az i. e. VII. században járt Spártában.

Thalész - görög bölcs az i. e. VII-VI. században.

Thapszakosz - szíriai város.

Thapszosz - tengerparti város Észak-Afrikában.

Thapszosz - földnyelv Szürakuszaitól északra.

Thargélión hava - májusnak megfelelő hónap.

Thaszosz - sziget az Égei-tengerben a thrakiai partok közelében.

Themiszküra és *Thermódón* - a Fekete-tenger partvidékének egyik része, az amazonok mitikus országa.

Theodotosz - görög szónok az i. e. I. században; Brutus kivégeztette.

Theophanész - mütilénéi történetíró, Pompeius hadjáratainak megörökítője.

Theophrasztosz - görög filozófus az i. e. IV. században. Arisztotelész tanítványa és mestere halála után iskolájának vezetője.

Theopomposz - görög vígjátékíró az i. e. V-IV. században.

Theopomposz - görög történetíró az i. e. IV. században.

Theopomposz - spártai király, ő nevezte ki az első ephoroszokat.

theórika - a szegényebb polgároknak adott napidíj színházi előadásokon, népgyűléseken és a népbíróságon való részvételre.

Théramenész - athéni államférfi az i. e. V. században, akit köpönyegforgató viselkedése miatt *Kothornosz* gúnynévvel illettek; a *kothornosz* olyan színpadi lábbeli, amely mindkét lábra egyaránt jó.

Thermódón - pontoszi folyó. A mítosz szerint ennek a völgyében éltek az amazonok.

Theszmophoria - Démétér istennő tiszteletére rendezett asszonyi ünnep.

Theszpiai - régi boiótiai város.

theszprótoszok - néptörzs Épeiroszban.

Thetisz - tengeri istennő, Akhilleusz anyja.

Thrasea - Publius Clodius Thrasea Paetus, római történetíró az i. sz. I. században. Nero kivégeztette.

Thraszübulosz - athéni államférfi és hadvezér, a demokrácia kitartó harcosa. I. e. 388-ban Kisázsiában meggyilkolták.

Thria - kis attikai község Eleuszisz és Athén között.

Thuküdidész - Periklész politikai ellenfele, az oligarchák vezére. (Nem azonos a hasonló nevű történetíróval!)

Thurioi - az athéniak gyarmataként alapított dél-itáliai város.

Thüateira - lüdiai város.

Thürea - Argosz egyik tartományának fővárosa.

Thüreatisz - Argosz Lakóniával határos része.

thürszosz - a bakkhánsok és bakkhánsnők szőlőlombokkal befont botja.

tibarénoszok - a Fekete-tenger körüli hegyvidéken lakó nép.

Tigellinus - Nero alatt a testőrcsapatok parancsnoka. Később Galbához pártolt, majd öngyilkos lett.

Tigranész - II. Tigranész Armenia királya (i. e. 94-56). Seregeit Lucullus Tigranokerta falainál verte szét i. e. 69-ben.

Timagenész - alexandriai szónok és történetíró, i. e. 45 óta Rómában élt.

Timaiosz - szicíliai görög történetíró az i. e. III. században.

Timokreón - Rhodosz szigetéről származó költő az i. e. V. században.

Timotheosz - athéni hadvezér a peloponnészoszi háború idején.

Timotheosz - görög kardalköltő az i. e. IV. század első felében.

Tingé - a mai Tanger.

Tiszaphernész - Szardeisz szatrapája az i. e. V. század végén.

Titurius - Quintus Titurius Sabinus, Caesar alvezére Galliában.

Tolmidész - athéni hadvezér.

Tragia - sziget Szamosztól délre.

Trapezusz - Szinópé gyarmatvárosa a Fekete-tenger délkeleti partján.

Trebatius - Caius Trebatius Testa; Caesar, majd Augustus jogi tanácsadója.

Trebia - a Pó egyik bal parti mellékfolyója.

Trebonius, Caius - i. e. 55-ben néptribunus, 54-ben Caesar alvezére. 44-ben részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

Triopion - hegyfok Kisázsia nyugati partján.

tripusz - háromlábú jósszék.

Tritaia - város Akhaiában.

Troia - római ifjak ünnepi lovasjátéka.

Trophóniosz - a delphoi jósda mondai építője; jóshelye a boiótiai Lebadeiában volt.

Tubero - Quintus Aelius Tubero, római történetíró, szónok, i. e. I. század.

Tuditanus - Marcus Sempronius Tuditanus, az i. e. 185. év consulja.

Tullius Attius - a volscusok királya. Ő fogadta be a Rómából száműzött Coriolanust. Amikor azonban Coriolanus visszafordult Róma falai alól, megölette.

Tullius Cimber - előbb Caesar párthíve, később egyik legelkeseredettebb ellensége.

Turia - folyó Kelet-Hispaniában.

Tüdeusz - az athéni hajóhad egyik vezére az aigoszpotamoi ütközetben, i. e. 405-ben.

Tündaridák - Tündareósz leszármazottai. Lédát, Tündareósz spártai király feleségét egyazon éjjel meglátogatta férje és Zeusz. Tündareósztól Kasztór és Klütaimnésztra, Zeusztól Polüdeikész és Heléné született. Lásd még *Dioszkuroszok*.

Tüphón - mitológiai szörny, a Föld és az Alvilág gyermeke.

Türannión - görög grammatikus az i. e. I. században.

Türosz - Fönicia ősrégi fővárosa.

Türrhénia - más néven Etruria, az etruszkok földje.

Türtaiosz - spártai költő az i. e. VII. században.

Utica - föniciai alapítású város, Karthágótól északnyugatra.

Valerius Antias - római történetíró, az i. e. II-I. században.

Valerius Corvinus - római hadvezér és államférfi az i. e. IV. században.

Valerius Flaccus - Lucius Valerius Flaccus, Marcus Cato consultársa.

Valerius Maximus - Marcus Valerius Messala Corvinus, Brutus-párti szónok és történetíró, később Octavianus híve lett.

Varro - Marcus Terentius Varro, kiváló római tudós és író az i. e. II-I. században.

Velitrae - latiumi város.

Ventidius - Publius Ventidius Bassus, Antonius egyik leghűségesebb alvezére és párthíve.

Venus Victrix - a „győztes" Venus.

Venusia - apuliai város, Horatius szülőhelye.

Vercellae - város Gallia Transpadanában.

Vercingetorix - az arvernusok fejedelme.

Vergilius Caius - az i. e. 62. évben volt praetor, mint propraetor Szicíliát kapta tartományul.

Verginius Rufus, Lucius - római államférfi az i. e. I. században.

Villius - Publius Villius Tappulus az i. e. 198. év consulja.

Vitellius - Aulus Vitellius, császár. Zavaros uralma Otho öngyilkossága után sem tartott sokáig, mert i. sz. 69. december utolsó napjaiban meggyilkolták.

Xenagorasz - görög történetíró.

Xenarkhosz - görög komédiaíró az i. e. IV. században.

Xenoklész - athéni építész.

Xenoklész - kisázsiai szónok az i. e. I. század első felében.

Xenokratész - a platóni Akadémia vezetője az i. e. IV. században.

Zakünthosz - az Ión-tenger legdélibb szigete.

Zaleukosz - a hagyomány a legrégibb görög törvényhozónak tartotta.

Zéla - város Pontoszban.

Zénón - eleai filozófus az i. e. V. században.

Zénón - a sztoikus bölcseleti iskola megalapítója, az i. e. IV. században élt.

Zephürion - hegyfok a dél-itáliai tengerparton.

Zeugma - szíriai város.

Zeusz Areiosz - Zeusz épeiroszi kultuszában a főistent Arésszal, a hadistennel azonosították.

Zeusz Szótér - a „Megtartó”, a „Megváltó” Zeusz.

Zeuxisz - híres görög festő az i. e. V. században.

SZÖVEGMAGYARÁZATOK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
MÁTHÉ ELEK

A Homérosz-sorokat *Devecseri Gábor*, az egyéb versidézeteket *Kárpáty Csilla* fordításában közöljük.

A *Szövegmagyarázatok* a szövegben számmal jelölt konkrét Plutarkhosz-részletek helyes megértéséhez szükséges tudnivalókat közlik. A második kötet végén található *Jegyzetszótár* a kevéssé ismert és a szövegben sem megvilágított nevek és fogalmak magyarázatát adja.

[1] PELOPIDASZ *(i. e. 382 - 364 között működött)*

[2] *Antigonosz* - valószínűleg az „ígérgető" (Dószón) Antigonosz, Makedonia királya.

[3] *dúsgazdag volt*... - Euripidész: Oltalomkeresők 863.

[4] *Thraszübulosz merészségét* - vagyis az athéni „harminc zsarnok" elűzésének megismétlését.

[5] *Melasz* - az itt említett „sötét színű" boiótiai folyó a Kopaisz-tó mocsarai közt tűnik el.

[6] *Phoinixnek... Elaiának* - pálmafának és olajfának.

[7] *Püthónról és Titüoszról* - mitológiai szörnyetegek, az egyik kígyó, a másik Zeusztól származott óriás; mindkettőt Apollón ölte meg nyilával.

[8] *nemzet a nemzetnek*... - *Iliász* II. 363.

[9] *„istentől ihletett barátnak"* - Platón: *Lakoma* 179.

[10] *khairóneiai csatáig* - i. e. 338-ban II. Philipposz itt győzte le a thébaiak és az athéniak együttes hadait. A második khairóneiai csatában, i. e. 86-ban Sulla verte szét Mithridatész pontoszi király hadait.

[11] MARCELLUS *(i. e. 277-208)*

[12] *Martialis-t* - a név jelentése: a hadistenhez, „Marshoz hasonló".

[13] *ifjúkoruktól*... - *Iliász* XIV. 86.

[14] *Scipio Nasicát és Caius Marciust* - i. e. 215-ben voltak *consul suffectusok,* helyettes consulok.

[15] *nyers, bárdolatlan*... - töredék Euripidész *Lükamniosz* című tragédiájából.

[16] *ovatió-nak* - Plutarkhosz magyarázata önkényes: az *ovatio* (kisebb diadalmenet) szónak nincs köze a latin *ovis* (juh) szóhoz.

[17] *Kürupaideiá-ban* - Xenophón görög történetíró műve (Kürosz neveltetése).

[18] PÜRRHOSZ *(i. e. 325-272)*

[19] *Deukalión és Pürrha* - a görög özönvíz-monda hősei. Fiuk, Hellén volt minden hellén nép ősapja.

[20] *lamiai háborúban* - Alexandrosz halála után i. e. 322-ben az egyesült görög hadsereg háborút indított a makedónok ellen. Lamia thesszaliai város, ahol a görögök Antipatroszt seregével ostromgyűrűbe zárták.

[21] *Déidameia* - lásd a Démétriosz-életrajz 25. skk. fejezeteit.

[22] *A ház viszályát*... - Euripidész: *Föniciai nők* 68.

[23] *...megteremti puszta szó...* - Euripidész: *Föniciai nők* 517.

[24] *Egy csak...* - *Iliász* XII. 243. az utolsó szó megváltoztatásával.

[25] CAIUS MARIUS *(i. e. 157-86)*

[26] *Macrinus, Torquatus, Sulla* - latin utónevek: „Sovány"; „Nyakláncot hordó"; az utolsó értelme bizonytalan.

[27] *Mnémón, Grüposz vagy Kallinikosz* - görög utónevek: „Jól emlékező"; „Horgas orrú"; „Szépen győző".

[28] SERTORIUS *(i. e. 130-73)*

[29] *Attisz* - az egyik Attisz mitikus személy, Kübelé kultuszában; a másik Kroiszosz lüd király fia.

[30] *Aktaión* - az egyik Aktaión megleste Artemiszt fürdés közben, s ezért kellett meghalnia; a másik Héraklész fia volt.

[31] *Laomedón lovai* - Laomedón trójai király a Zeusztól kapott lovakat ígérte Héraklésznek a város megszabadításáért, de ígéretét megszegte; Héraklész emiatt feldúlta Trójá t, Laomedónt pedig fiaival együtt, az egyetlen Priamosz kivételével, lenyilazta.

[32] *Két olyan város* - Iosz neve ibolyát, Szmürnáé mirrhát jelent.

[33] *Rhea* - az istenek anyjának neve, itt csak mint női név szerepel.

[34] *Boldogok szigetének* - talán a Kanári-szigetek.

[35] EUMENÉSZ *(i. e. 359-315)*

[36] *külső tengerre* - az Indiai-óceánra.

[37] AEMILIUS PAULUS *(i. e. 227-158)*

[38] *„mekkora, mily gyönyörű"* - *Iliász* XXIV. 630.

[39] *Ó, ó, ennél fennköltebb...* - töredék Szophoklész *Tümpanisztai* című tragédiájából.

[40] *neked* - Sossius Seneciónak.

[41] *Domitianustól* - ezek az események Domitianus császár uralkodása idején, időszámításunk 91. évében történtek.

[42] TIMOLEÓN *(i. e. 410-337)*

[43] *az istennők* - Perszephoné és anyja, Démétér.

[44] *nászajándékul* - görögül „anakalüptérion", ami a menyasszonyi fátyol felfedésének neve.

[45] *föniciaiak* - a monda szerint Karthágót a föniciai Didó alapította az i. e. IX. században. A föniciaiak az ókorban hírhedt hazugok voltak.

[46] *a korinthoszbéli nők...* - Euripidész: *Médeia* 215. némi módosítással.

[47] *Ó, istenek...* - töredék Szophoklész ismeretlen tragédiájából.

[48] DÉMOSZTHENÉSZ *(i. e. 384-322)*

[49] *Iulisz... Aigina* - Iuliszban, Keósz szigetének egyik városában született két neves kardalköltő, Szimónidész és Bakkhülidész, Aigina szigetén pedig Pólosz, a híres színész.

[50] *attikai férfi* - Periklész. Az aiginai hajóhadat ő tekintette akadálynak Athén tengeri hatalmának kiépítésében.

[51] *kisvárosban* - Plutarkhosz szülővárosa a boiótiai Khairóneia.

[52] *Megrágta...* - töredék ismeretlen vígjátékból.

[53] *Khalkusznak* - görögül ércet, bronzot jelent. Innen a szójáték.

[54] *phókiszi háború* - a phókisziak „szent háborúja" i. e. 355-től 346-ig tartott; és leverésükkel végződött. Ez a háború szolgáltatott alkalmat II. Philipposznak, hogy beleavatkozzék a görög államok közötti viszályokba. Phókisz területén volt Delphoi.

[55] *...nem volt...* - *Iliász* XX. 467.

[56] *Démétriosz* - a phaléroni Démétriosz, akire Plutarkhosz gyakran hivatkozik.

[57] *Haimónt* - a *haima* szó görögül vért jelent.

[58] *a bagolyban, a kígyóban* - Pallasz Athéné két kedves állata.

[59] CICERO *(i. e. 106-43)*

[60] *a Scaurusoknál és a Catulusoknál* - az első „Csonkát", a második „Kölyökkutyát" jelent.

[61] *Vatinius* - Publius Vatinius i. e. 63-ban volt quaestor, később Caesar buzgó híve lett.

[62] *Marcus Otho* - Plutarkhosz tévesen említi nevét és hivatalát; valójában Lucius Roscius Otho néptribunus javasolta a lovagok színházi helyeinek kijelölését i. e. 67-ben.

[63] *Használd ki...* - a szójáték a görög *idiótész* szón alapul, amely egyaránt jelent magánembert és gyengeelméjűt.

[64] *Nem kérdve...* - töredék Euripidész elveszett tragédiájából.

[65] *Róma három leghatalmasabb embere* - az első triumvirátus tagjai.

[66] *csatavesztés* - a pharszaloszi csatáról van szó.

[67] *Laertész* - Odüsszeusz apja, aki késő vénségéig szőlőjét művelte.

[68] *az ifjú Caesar* - Octavianus a Caesar nevet nagybátyja, Iulius Caesar meggyilkolása után vette fel. Az Augustus nevet („felséges") 27-től kezdve használta.

[69] *vereséget szenvedett* - a két consul, Hirtius és Pansa 43 áprilisában Mutinánál verte meg Antonius hadseregét.

[70] *Asturába* - kisebb folyó Latiumban. Cicero falusi birtokát és villáját a folyóról nevezte el.

[71] PHILOPOIMÉN *(i. e. 253-183)*

[72] *Phoinix nevelte Akhilleuszt* - lásd *Iliász* IX. 438. skk.

[73] *thériklészi ivóedényekkel* - Thériklész híres korinthoszi bronzműves.

[74] *Akhilleuszt... új fegyvereket* - *Iliász* XIX. 15. skk.

[75] *nemeai ünnepi játékok* - Zeusz tiszteletére rendezett atlétikai versenyek Argoliszban, a nemeiai völgyben.

[76] *„helytálló hoplitészekből"* - Platón: *Törvények* IV. 706.

[77] TITUS FLAMININUS *(i. e. 227-182)*

[78] *Circusszal* - a Circus Flaminiusról van szó, amelyet Flaminius Nepos építtetett i. e. 221-ben.

[79] PHÓKIÓN *(i. e. 400-317)*

[80] *Nem, ó, királyom...* - Szophoklész: *Antigoné* 569-570.

[81] *Plutarkhosz* - az író névrokona.

[82] *Mért akarod...* - *Odüsszeia* IX. 494. sor; Odüsszeuszt társai kérlelik, hogy ne ingerelje ellenük a megvakított Küklopszot.

[83] *khairein* - üdvöz légy!

[84] *másutt már megemlékeztem* - lásd a Démoszthenész-életrajz 28-30. fejezeteit.

[85] *a Peloponnészoszon telepedhettek le* - a Kerauniai-hegység (Épeirosz északi határán) és a Tainaron hegyfoka (a Peloponnészosz legdélibb részén) jelentette a görög föld két szélső pontját.

[86] *betelepedettek adóját* - az athéni „metoikoszok" külön adót fizettek.

[87] AZ IFJABB CATO *(i. e. 95-46)*

[88] *Szarpédón* - mitológiai név, de gyakran használták családi névnek is.

[89] *Venus nem úgy akarta* - a rómaiak kockajátékában a legjobbat „Venus-dobásnak" hívták.

[90] *nomenclator*-okat - „névkiáltók": a közhivatalokra pályázók rabszolgákat vittek magukkal, akik előre megmondták a szembejövő választópolgárok nevét. A szövegben említett törvényt i. e. 70-ben fogadták el.

[91] *Curio* - Plutarkhosz valószínűleg az i. e. 53-ban meghalt Caius Scribonius Curiónak, Cicero barátjának a szavait idézi.

[92] *küldjék őket Ciprusba és Ptolemaiosz udvarába* - a Ptolemaiosz-dinasztia uralma ekkor már nagyon meggyengült, s Róma Ciprust gazdag rézbányái miatt, Egyiptomot pedig gabonájáért igyekezett a maga hatalma alá hajtani.

[93] *A képtelent előbb...* - Euripidész: *Őrjöngő Héraklész* 173. skk.

[94] AGISZ *(i. e. 265-240)*

[95] *A parancsólok ezek...* - töredék Szophoklész *Pásztorok* című tragédiájából.

[96] *ephorosz* - a lükurgoszi alkotmány törvényei szerint Spártában a királyok hatalmát a szabad spártaiakat képviselő *ephoroszok*, úgyszintén az alkotmány megtartásán őrködő *geruszia*, az öregek tanácsa korlátozta.

[97] *Ekprepészt* - ez jóval korábban, az i. e. V. században történt.

[98] KLEOMENÉSZ *(i. e. 255-219)*

[99] *Helyes tehát ez a mondás* - az első idézet az i. e. VII. (?) században élt ciprusi költő, Sztaszinosz *Küpria* című eposzából való. A másik két idézet: *Iliász* III. 172., illetve IV. 431.

[100] TIBERIUS GRACCHUS *(i. e. 162-132)*

[101] *Bárcsak más is...* - az idézett homéroszi sort - *Odüsszeia* I. 47. - Pallasz Athéné mondja Aigiszthosz erőszakos haláláról.

[102] CAIUS GRACCHUS *(i. e. 153-121)*

[103] *fregellaei összeesküvésben* - Fregellae a samnis háborúban, i. e. 327-ben lett római telepes város. 125-ben a várost lerombolták.

[104] *szardonikus mosollyal* - keserves nevetéssel.

[105] *tegyen meg mindent a köztársaság védelmére* - a szokásos formula, amellyel elrendelték a szükségállapot bevezetését.

[106] DÉMÉTRIOSZ *(i. e. 337-283)*

[107] *Poliorkétész* - városromboló.

[108] *a rómaiak döntöttek meg* - ez az i. sz. 68. évben történt, Galba császár uralkodása idején, aki VIII. Mithridatészt Rómába vitette és kivégeztette.

[109] *Dromokleidész* - i. e. 307-ben azt is javasolta, hogy az athéniak Peiraieuszt és Munükhiont adják át Démétriosznak.

[110] *Megváltót* - a hellenisztikus korban sok uralkodónak adtak ilyen melléknevet. Itt: Démétriosz.

[111] *Előnyért...* - a megmásított sor: Euripidész: *Föniciai nők* 396.

[112] *hadat indított* - az itt leírt csata a kisázsiai Ipszosz mellett folyt le, i. e. 301-ben.

[113] *megvan a maga Lamiája* - Lamia mesebeli gyermekijesztő szörnyeteg.

[114] *Te lobbantottál lángra...* - töredék Aiszkhülosz ismeretlen tragédiájából.

[115] *Homérosz meg azt mondja* - az idézett két hely: *Iliász* I. 238. és *Odüsszeia* XIX. 179.; a legigazságosabb király a krétai Minósz.

[116] *Ember-külsőre...* - Euripidész: *Bakkhánsnők* 4-5.

[117] *Világ talán vén...* - Szophoklész: *Oidipusz Kolónoszban* 1-2.

[118] ANTONIUS *(i. e. 83-30)*

[119] *decies-nek* - latin szó, „tízszert" jelent, tehát egymillió sestertiust.

[120] *kharónitáknak* - „az Alvilágból visszatérők", Kharónra, az Alvilág révészére való hivatkozással.

[121] *Szophoklész híres városa* - Thébai.

[122] *örömrivallgással...* - Szophoklész: *Oidipusz király* 4.

[123] *akkor keresi fel* - Kleopatra ekkor huszonnégy éves volt.

[124] *amelyről Platón beszél* - *Gorgiasz* 464.

[125] *Caesar főpapjává* - a Iulius Caesar tiszteletére rendelt papi testület főpapjává nevezték ki Sextus Pompeiust.

[126] *Eutükhosz... Nikón* - „Szerencsés", „Győztes".

[127] *Lucilius* - lásd részletesebben a Brutus-életrajz 50. fejezetét.

[128] *Korsók ünnepén* - az Anthesztéria néven ismert tavaszi Dionüszosz-ünnep második napja, amelyen italáldozatot mutattak be a halottak szellemeinek.

[129] *Germanicus... Claudius... Caius* - Germanicus Caesart i. sz. 19-ben Tiberius császár állítólag megmérgeztette. Claudius i. sz. 41-54-ig, Caius (Caligula) pedig 37-41-ig volt római császár.

[130] DIÓN *(i. e. 409-353)*

[131] *a szörnyű Kharübdiszt* - *Odüsszeia* XII. 428.

[132] *etésziák* - nyáron fújó északi szél. Az itt leírt események az i. e. 357. évben történtek.

[133] *Dionüsziosz sírboltját* - a szövegben az elűzött zsarnok apjának, az idősebb Dionüsziosznak a sírboltjáról van szó.

[134] *„államformák vásárcsarnoka"* - Platón: *Állam* VIII. 557.

[135] *Koreia napján* - Koré (leány), vagyis Perszephoné ünnepe.

[136] *beavató létére* - Diónt athéni tartózkodása idején Kallipposz avatta be az eleuszisziszi misztériumokba.

[137] *„sajtkést"* - görögül *patané*, a város neve Katana vagy Katané, a mai Catania; innen a szójáték.

[138] BRUTUS *(i. e. 79-42)*

[139] *a filozófus Cato* - Marcus Porcius Cato Uticensis.

[140] *Ptolemaiosz ellen* - lásd az ifjabb Catóról készült életrajz 34. és 36. fejezetét.

[141] *galata király* - a Róma-barát Deiotarus részt vett a pharszaloszi csatában is; i. e. 40-ben halt meg.

[142] *S most, Hektór...* - *Iliász* VI. 429. skk.

[143] *Karüsztoszba* - város Euboia déli csúcsán.

[144] *Engem a vészes sors...* - *Iliász* XVI. 849.

[145] *Antistius* - Plutarkhosz téves nevet említ; Brutus ezt az összeget Appuleiustól, Asia provincia quaestorától kapta.

[146] *Ciceróval* - a szónok fiával.

[147] *Ifjabbak vagytok...* - *Iliász* I. 259.

[148] *durva cinikusnak* - szójáték a *cinikus* elnevezéssel, amely a *kutya* szót rejti magában.

[149] *Ne rejtekezz...* - Euripidész: *Médeia* 332.

[150] ARATÓSZ *(i. e. 272-214)*

[151] *Polükratész és Püthoklész* - Plutarkhosz barátjának, Polüaratésznak fiai, akiknek az életrajzot ajánlja.

[152] *Philipposz ideje óta* - II. Philipposznak, Alexandrosz apjának ideje óta.

[153] *Akténak nevezett terület* - Akté általában tengerparti vidék; itt a Szaróniszi-öböl partvidéke Korinthosz közelében.

[154] *„kies szép Mantineia”* - *Iliász* II. 607.

[155] *fehér ruhába* - az ókori görögöknél a gyász jele.

[156] ARTAXERXÉSZ *(i. e. 456-361)*

[157] *Az első Artaxerxész* - I. Artaxerxész i. e. 456-425-ig Perzsia királya; II. Artaxerxész i. e. 404-361.

[158] *karüatidák* - egy lakóniai városban, Karüában Artemisz szobra körül fiatal lányok körtáncot jártak - őket hívták karüatidáknak.

[159] *antalkidaszi béke* - a görögök a spártai Antalkidaszról elnevezett békét i. e. 386-ban kötötték meg a perzsákkal.

[160] *A rábeszélés nyargalvást...* - töredék Szophoklész ismeretlen tragédiájából.

[161] GALBA *(i. e. 4-i. sz. 69)*

[162] *Pherai zsarnokát* - Alexandroszt. Történetét részletesen elmondja Plutarkhosz a Pelopidasz-életrajz 24-25. fejezetében.

[163] *Dionüsziosz* - Plutarkhosz valószínűleg az i. e. I. században élt mütilénéi Dionüszioszra hivatkozik, aki regényes történeteket tartalmazó könyveket írt.

[164] *Calvisius Sabinus* - valószínűleg azonos az Antonius-életrajz 58. fejezetében említett Calvisiusszal.

[165] *tizennyolcadik napon* - január 15-én, a 68. évben.

[166] OTHO *(i. sz. 32-69)*

[167] *Rapaxnak* - *rapax* = „rohanó”.

[168] *Adjutrixnak* - *adjutrix* = „segítő”.